

પૂર્ણા

[પ્રયાગગંગાના પુણ્ય પાદે જેમ પવિત્ર મગધન્યમાં ચમુતના ઘેરા નીર સાથે ફોળકાવ
રુદ્રવતીના શાન્ત દેખાવ સહિત નીચે બેઠી પ્રિયેશી તીર્થ રથી ત્રણે જગા આપ્યા
બને છે, તેમ આ બૃહિષ્ઠ દિન્દુ-મુસ્લીમ પારસી એ ત્રણે જાતિએ અહિં જ બની
પૂર્ણા તરને યોના વિસામણ પુણ્ય થામ જતાવે છે]

—વીરકમુગલ નવસારી

ત ત્રી : બૃહિષ્ઠ પદમણ મહેતા

ઃ પૂર્ણા કાર્યાલય :

• શોટા બચ્ચર :

• નવસારી :

પુ ૧ અંક ૧

ઓગષ્ટ ૧૯૩૧

વિષયસૂચિ

અનુક્રમ	વિષય	લેખક	પાના
૧	શ્રીગણેશ	તત્રી	૧
૨	ખિચારો લગવાન	પ્ર	૩
૩	મુલ્યગ્રંથી માત્રાની શોધના	મણિભાઈ દિવેદી	૪
૪	બાપુજી બૂલે છે	એક પિતા	૮
૫	પૂર્ણ માહાત્મ્ય	ઉમીઆશંકર મહેતા	૧૦
૬	પતિતોદ્ધાર	ચંકજી	૧૨
૭	સૂકવેલી ચાર	એક ખેડૂત	૧૩
૮	સ્વર્ગ અને મર્ત્ય	પ્ર	૧૯
૯	મંસ્થા	માધવપ્રભાદ મજમુદાર	૨૦
૧૦	લેલી	રામપ્રભાદ હ ભટ	૩૩
૧૧	માકગીઆ ચણા	વેચનાર લેવાજી	૩૯
૧૨	એક મહાન આર્થિક પ્રયોગ	મ કલિત	૪૧
૧૩	એક મધ્યાચ્છાપનો મપાદક વિલાસ	શુભાજીભાઈ મહેતા	૪૨
૧૪	નોંધપાત્ર	તત્રી	૪૪
૧૫	પરશુરુમિ	...	૪૬
૧૬	અનુગત	...	૪૭

પૂર્ણ કાર્યાલયના નિયમો

મામિક દર અગ્રેજી મહિનાની ૧૫મી તારીખે પ્રગટ થશે તા. ૨૫મી સુધીમાં અંક ન મળે તો કાર્યાલયને સિગ્નામે પત્ર લખી જાણવવાથી બીજી નક્કલ મોકલવા વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

૨ પોસ્ટેન્ડ મોકલ્યું હશે, તો નહિ સ્વીકારાએલા લેખો લેખકોને તરત પત્ર કઢવામાં આવશે.

૩ લેખકોના મતબ્દે આથે તત્રી મુમત જુ છે એમ માની ન લેવું.

૪ દરેક લેખકોને તેમના છપાવેલા લેખોની નકલ છૂટી પ્રતો તથા તેમનો લેખ છપાવેલો હોય, તે અંક મોકલવામાં આવશે.

૫ વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂ. ૨-૮-૦૦ અર્ધમાં માટે રૂ. ૩-૦-૦૦ અને અન્ય દેશો માટે છ સીસીંગ ગખવામાં આવ્યું છે.

પ્રકાશક : રમણજી પંડ્યાજી મહેતા, પ્રકાશન સ્થળ : પૂર્ણ કાર્યાલય, મોટા બજાર, નવસારી.

સુદેક : સુભાજીભાઈ બીમભાઈ દેસાઈ, મુદ્રણાલય, નવસારી, તા. ૧૫-૮-૩૭, મત ૧૦૦૦

ધી જોમ્બે મ્યુચ્યુઅલ લાઇફ એસ્યુરન્સ સોસાયટી લીં

સ્થાપના : ૧૮૭૧, હેડ ઓફીસ, મુમ્બઈ

૧૯૩૩ના વેલ્યુએશનનું પરિણામ :

બોનસ

દર વર્ષે રૂ. ૨૬ લાક્ષીના વીમા પર
હજારે ,, ૨૧ મુદતી વીમા પર

વાર્ષિક પ્રમિયમ પર

રૂા દકાનું વળતર

તમાન વીમા માટે અથવા એજન્સી માટે, કોઈ પણ ધોળો
મગખામણી કરતા, પચાસી 'જોમ્બે મ્યુચ્યુઅલ' તરફ ન કરાશે.

એજન્ટોને લગતું પ્રારંભિક કમિશન ઉપરાંત
તદન ગિલ્ડરતી રી-ન્યુઅલ કમિશન.

ગુજરાત, કાઠિયાવાડ અને મધ્ય હિન્દના મધ્યકોમાં ખતીલા એજન્ટો જોઈએ છે
વિગત માટે લખો —

મોહન સન્સ એન્ડ કું.,

મુમ્બઈ હંવાકો અને
મધ્ય હિન્દના
ચીફ એજન્ટ

૨૨, એપોલો સ્ટ્રીટ, કોલ,
મુંબઈ, ૧

મહેતા એન્ડ સન્સ.

મોટા બજાર — નવસારી

નવસારી ડીરેક્ટરના એજન્ટમ :

ધી ગ્રામોફોન કંપની લીં

તથા

ધી કોલમ્બીઆ કંપની લીં

હમારે ત્યાં ગ્રામોફોન મશીન, રેકોર્ડ્સ, પેટ્રોલેકમ, પ્રાયમમ, એટરી, એવરેડી મેલ્મ તથા પાગ્ડર પેન વગેરે કિંદાયત ભાવે મળશે.
 એક વખત પદ રવા વિનિતિ છે.

હમારે ત્યાં બાણીતા મેકરોના લેટેસ્ટ સ્ટાઈલ તથા ડીઝાઇનના સોનાના, ચાંદીના, રોલ્ડગોલ્ડના તથા ક્રોમીઅમના હાથના તથા પોકેટના

 ઘડિયાળો

ફ્રેન્સી ટેબલ ટાઇમપીસીસો, વોલકલોકસો

તથા

ફ્રેન્સી રોલ્ડગોલ્ડ, ગુવેલરી વગેરે

બહુ જ કિંદાયત ભાવે મળશે.

ઘડિયાળનું તથા શેનોગ્રાફનું રીપેરીંગ કામ ખાત્રીપૂર્વક કરી આપવામાં આવશે.

(રોડકીરટ: વેસ્ટ એન્ડ, ફાવરે-વ્યુખા તથા મેરીડીઅન વોર્ચીસ)

પ્રો. : સોલી પીરોજશા અવારી

મહેસર, પાંચ હાટડી બજાર - નવસારી

નેશનલ દ્રાક્ષાસવ.

આયુર્વેદિક પદ્ધતિથી શાસ્ત્રોક્ત રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે.

એના મેવનથી :

ખાંસી, સળેખમ, અર્ધજ્વર, બધકોષ વગેરે મટાડી

સ્પુર્તિ, તાકાત, અને ભૂખ લગાડે છે.

સાત્રે પીવાથી નિદ્રા ચારી લાવે છે.

વાપરી !

“કોલન વોટર”

હમાં ફોલન વોટર ખાસ ૬૦ ગ્રા. પી. (=૧૬૦

મુક સ્પીરીટ) સ્પીરીટમાં ખાસ ચૂંટી કાઢેલા

મુર્ગધીદાર પદાર્થોથી તૈયાર કરવામાં આવે છે.

જે તમોને ખીજ ભાગ્યે જ બનાવનાર તરફથી

મળી શકશે.

ફક્ત એક જ વખત વાપરી ખાત્રી કરો

ખાસ એજન્ટો અને વેપારીઓએ નીચેના શરતોને પત્રવહવાર કરવો.

ધી નેશનલ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લીં.

પાંચ હાંટડી બબ્બર — નવસારી

ધી એશીઅન એશ્યુરન્સ કું. લી.

એશીઅન બિલ્ડીંગ, બેન્કાઈએરેટ ; મુંબઈ

સરતા	દર
સુંદર	બોનસ
ઉદાર	શરતો

આજ સુધીમાં રૂ. ૨૫ લાખ ઉપચતના
દાવા એશીઅને ચુકવ્યા છે.

રૂ. ૪૫૦૦ લાખ લાઈફ ફંડ
" ૧૫ લાખ પ્રિમિયમ આવક
" ૫૫ લાખ અરકુચામત

રૂ. ૨૦૦ કરોડ ઉપરના ચાલુ વીમાઓ

ગ્રાસો માટે વર્ગીકૃત અને વિલની
યોજનાઓનો લાભ લે.

આ લોકપ્રિય એશીઅન વીમા ઉત્તમ
તમારે તેમજ અંતરિણુ બચાવવા
સુરક્ષા કરો

— મળો ના લખો —

મુરત અને ભરૂચ જિલ્લાના ઓર્ગેનાઇઝર :

મન્દિરલાલ એમ. દેશાઈ

આનંદ સેક્રેટરી :
એમ આર. દેશાઈ
કલ્યાણી, મુંબઈ

શ્રી ગણેશ

અમારી નાનકડી પૂર્ણીને જનતા મમ્મલ માફર કરતી વેળા, એ વાત અમારા ધ્યાન ખેંચે નથી કે નદીવાચક શબ્દના શ્રવણ માત્રથી

“ગંગા, ગોદાવરી, રેવા, સિન્ધુ, કૃષ્ણા, મહાનદી”

હયાદિ પવિત્ર નદીઓની આકૃતિઓ આપણી આંખ સામે ખડી થાય છે. જનતાના હૃદયમાં “મૈકાઓથી કાવમનું” ઘર કરી રહેલી એ સરિતાઓની પહોળાઈનો પાર નથી, ઉંડાઈનો અંશ નથી અને લંબાઈનો સુમાર નથી. એ લોકમાતાઓની રમ-લલાણીનાં સદાવનોથી ભાગ્યે જ કોઈ અજાણ્ય છે. એ મહાવ્રતના અમૃતપ્રમાદે ધનની તરપત બની છે, દેશદુષ બની છે, હરિયાણા થઈ છે.

આ પ્રશન્તિ વાંચી કોઈ કહેશે કે એ સ્વનામધન્ય નદીઓના વિશાળ પ્રવાહોમાં તમારી પૂર્ણી ક્યાંની ક્યાં અટવાઈ જશે. એવી ચંકાનો જવાબ કુદરતે કે દહાડાનોય આપી શક્યો છે. પૂર્ણી નદી સ્વતંત્ર જન્મી છે, સ્વતંત્ર વરી છે અને સ્વતંત્ર સાગરસંગમે ફેલકાર્યા બની છે. એ અમારો આદર્શ છે. એવું જ અમારું જીવન રહેશે. ભારતભૂમિ મમી વિશાળ ભૂમિની તરસ માત સતર કે સત્તર જેટલી આંગળીના વેદે ગણાય એટલી જ નદીઓથી પૂરપૂરી છીપે નહિ. એથી તો કુદરતે હિન્દુસ્થાનમાં નવસો ને નવ્યાણું નદીઓ સરજી છે. એ નવસો ને નવ્યાણુંનાં મહાત્મ્ય પ્રખ્યાત મોટી નદીઓથી ઓછા નથી. બ્રહ્માંડમાં વિગટ જેટલી જ વામનની અગત્ય છે; અણુને મહત્ત્વ સરખું જ સ્થાન છે.

ખંભાતના અખાત અને સાતપૂડા-પર્વતની વચ્ચેની ધરની પરશુરામ ભૂમિ નામે પરિચિત છે. એ પ્રદેશ પર કુદરતની રહેમ છે. આ વિશાળ ફળે, ફૂલે ધને ને, ધાન્યે ભયો ભયો છે. અહીં જીવનવિગ્રહની મુસેલીઓ ઓછી છે. એવા ઓછા સંકટવાળા

જીવનમાં ઉદ્ધામ અને આનંદનું અંગ પ્રધાન હોય છે. હાસ્યરમ પ્રિયતા એ સુરતી જીવનની તળપટ્ટી ખાસિયત છે. એને મતોપતી એ પૂર્ણાનો આવશ્યક ધર્મ ગણાયો. તાપીવાપી નામક ભૂમિની ભૂગોળની પૂર્ણા નદી જેમ મધ્યરેવા છે તેમ અમારી પૂર્ણા પણ એ જીવનનું મધ્યગિન્દુ બને એવો અમારો પ્રાર્થ છે.

ઉભય તટવાસીઓની તરફ છોખાવવામાં વપરાયા પછી વધેલી પાણી પૂર્ણા નદીએ જુગજુગથી સમુદ્ર મધ્યે ઠાકન્યાં છે. એ પંથે અમારી પૂર્ણાની ફલછાજ માત્ર તટવાસીઓના ખારણે જ પહોંચી અટકી ન જતાં તરતી તરતી માત્ર સાન સાધેતી ખાર પહોંચે. પરશુરામ ભૂમિની સમુદ્ર ત્રેડેની દોરતી ધણી જુની છે. આર્થપ્રગ્ન કે નાગપ્રગ્નના ન્યારે આ ભૂમિ પર પગલાં પણ મંડાયાં ન હતાં, ત્યારેય આ ભૂમિનાં સંતાનો, માગર ખેડતા હતા. આજે પણ અમારા શતમહત્ત્વ માડીબયાઓ રંગુન, કાલમ્બો, બવા, જંગખાર, આફ્રિકા, ન્યુઝીલેન્ડ અને શીઝી જેવી ખારકી ભૂમિઓમાં વસાહતો બાંધીને રહ્યા છે. એ વસાહતોના માતૃભૂમિનાં સાહિત્યની મૌરજરૂપ પૂર્ણાની ફલછાજ આદર પામશે એવી અમારી આશા છે. અમારી પૂર્ણા સ્વદેશ અને પરદેશવાસી મારી જાયાઓના જીવનની માંકજરૂપ બનેા એવી અમારી પ્રાર્થના છે.

નદીઓના પ્રવાહ મુલકમુલકનાં પાણી બેગાં કરે છે. આકાશી વાદળાંઓ આલમ-આલમના ઓવારેથી વરાળ વીણી લાવે છે. એ બેગસેગથી સરિતાઓનાં મીઠાં પાણી કડવાં નથી થતાં. વરસાદની અમૃતધારા વિશુદ્ધ રહી, મધુતર બને છે. આ રીતે અમારી પૂર્ણા પણ સુરતી સંભારસાહિલ અને ઈતિહાસમાં વિચરવા છતાં દેશવિદેશની રસધારાઓ ઝીલીઝીલી વાચકોના કરકમળમાં રજુ કરશે.

પૂર્ણાના તંત્રી અને મોટા ભાગના લેખકો નવતરા છે એટલે એના સંચાલનમાં કિલુપો આવંવા મંભવ છે પણ તે તેમના હિત્સાહથી ઠંકામ્બ જશે. પૂર્ણાનો પરિધ નાનો છે એટલે એ રસધાગમાં ખાસખાસ પસંદગીની વાનગીઓ જ પીરમાશે. પૂર્ણાનું લવાજમ સરતું છે તેથી અમારી હિમેદ છે કે તે સાહિત્યગતિક સામાન્ય વર્ગના ઘરોમાં પણ પ્રવેશ પામી શકશે.

માસિકની મફળતા જેટલી એના સંચાલકો પર આધાર રાખે છે તેટલી જ તેના ધરાકો ઉપર પણ આધાર રાખે છે. અમે પ્રાચીન એ જાંએ કે અવલબન વોં વોં ખરી પડતાં પીપળાના પાન જેવું નહિ પણ સદાસર્વદા લીલાં રહેતાં કંપતરનાં પાંદડાં જેવું બનેા.

બિચારો ભગવાન

તમે અધિક આવણે સુરનમાં ગયા છો કદા ?
 દીકો અખૂટહાર ત્યાં રમકડાં તણો એકલા ?
 વિચાર તમને ન ત્યાં સ્મરત કે “અરે ઇશ્વર
 દિસે રમકડું થયો અભુધ માનવીને કર !”
 મહડી કુંભારની ચાકે માટીના ઘાટ છે ઘણા;
 તથા આ માનવી હાથે પ્રભુનાં રૂપ સોગણા.
 દીગ્ર, ઠગારો; ભરવાડ છોકરો;
 રે માછલી ! રે પશુ હિંમ ! વાહરો;
 ઘણો, દિમે ભૂધર હાલ કોકીલો,
 નિત્યે નવા રંગ ધર્માં દિલે ડિલે.
 નથી નિશ્ચિત પોતીકા જેને આકાર આપના,
 એ નિરાકારને લોકો પહેગવે વગરો ઘણાં,
 યથા રૂમે ગોકુળમાં પિતાબગ,
 જગ હરે ના જતિ શ્વેત અંબર,
 ભભૂતિએ - ભૂત મગો દિગંભર;
 અકેકથી અન્ય જુનાં મદતર,
 મૂક્યા છે કલ્પના-ધોડા ધર્મીએ, કવિએ છુટા,
 તીથે તીથે પ્રભુઅંગે જુના જુના ચટાપટા.
 અનાયો વચ્ચે જે મલિન જન કે મેલ પલિત
 દિમે આયોમા તે વિમળ હરિ મંસ્કાગ-મૂરત,
 જુઓ જેની મૂર્તિ ધૂળ પાત્ર કે લામતજ્વની,
 જટાળી, દંતારી, ગજવદની, અશ્વપગની.
 છો ઉમા ઉધર્માં રહેતી, લક્ષ્મી સોડે ગડે પડે,
 ગોચિંદ્ર ભક્તની ધાએ દેવાને દોડતું પડે.
 કરીને સુવાને ખગ, વિહગને નીડ નિજના,
 હગ્યાં દોગને પશુ વન વિષે તેમ નિજના,
 તૂટી લાંગી તોએ હરિજન કને છે મહુલીઓ,
 ન પોતીકા વાસો દિસત હરિને માત્ર મળીઓ.
 કેલામે કેટલી હંડી ! સમુદ્ર કેટલાં જલ !
 પ્રલેખેમાં કેટલી આગ ! કહે એ પ્રભુનાં સ્થલ.
 બહાણ સજા, કર કાલે સડે;
 મા બાપ ત્રિણુ જગ પોપવાં પડે;

મહાદેવને વિશ્વ વિદાર્વા પડે;
 કદિ ત્રણેને નવરાસ ના મળે.
 પોતે માઆપ પૃથ્વિનો ઝેનાં માઆપ કોઈના;
 નઆપાને, નમાયાને બેસવા કોઈ દેવ ના.
 હુંટાર દેવી રમરી હુંટ આદરે,
 શાકતો વધી "ઠે હરિ ઠે" વ્યભિચરે,
 ખીસ્મીલ્ય બોલી હજુતો કમાઇ,
 નામે ઈસુને લડતો ઇગાઇ,
 સર્વેના પાપ પુણ્યોના પોટલાંઓ વહી રહ્યા;
 દિસે સંભારની પોટે પ્રભુ તો પોડીઓ થયો.
 પ્રસે લાસે બાળમુકુંદ ના મરે,
 તે તાંડવે કાલિની પાતળે મરે;
 જેને કહો દીનદયાળ દેવતા,
 તે કયામતે કૂર દિસાળ માગતા.
 સર્વે વિચિત્રતા બેગી મનસા, વાણી કર્મણા
 નેત્રી ને હોય તો જુઓ પ્રભુની સર્વ કલ્પના.
 પીછી, તથા ટાંકણુ શિષ્પી કેનં
 વા લેખીની કાગળ પત્ર કોગં
 કે લેખણ ભક્તિની ભિંમીએ ચહડી;
 દેખી બિચારો ભગવાન દે રડી.
 "કેવાં એ રૂપ કે નણે આપવા ઈચ્છશે તણે
 જયાવો કોઇ ભકતો શા દુસ્મનોત્પી" પ્રભુ ભણે

—પ્ર.

મૃત્યુંજયી માત્રાની શોધમાં

માનવ સમાજના યૌવન કાળના પ્રારંભથી માંડી આજ દિન સુધી માનવજાતિનો એક વર્ગ આ કાયાના ગદને અમર બનાવવાની શોધ પાછળ દેના ચર્ચ રહ્યો છે. હાલના વર્ષ પૂર્વે માનવ-જ્ઞાનના વિકાસની સાથે તેને આ કાયાને અજરામર બનાવવાની વૃત્તિ જાગૃત થઈ અને અમૃત મંજીવની છુટીની શોધ કરવા માંડી.

ભારત વર્ષના તપોવનોમાં, અરબની રજુલૂમિમાં, ઈજિપ્તને માગર કહિ અને યુરોપના પ્રાન્તે પ્રાન્તે માનવકુલનાં આ વર્ગે પ્રથમ અનુષ્ઠાન માંડ્યાં હલકી ધાતુમાંથી સુવર્ણ પેદા કરવાનાં, પછી આદરી અજરામર છુટીની અને કૃત્રિમ માનવી પેદા કરવાની શોધ.

કેઝીઓસ્ટ્રો, હરમેસ, જેપર, આલ્બર્ટસ મેન્સ, મોબ કુમાર, ડો. જહોન ડી. * એમ અનેક નામે વર્તમાન તવાંરીખતે દેશવરે નોંધાયાં. કેટલાકે એમને કીમિયાગરો કહ્યા.

કુદરતની સામી જાતીએ હજા રહેવાની માત્રા શોધનાર એ મહાત્મપત્તવીઓના સંઘમાંથી હવનની અજરામર છુટી કેને લાધી એ તો હજીએ જાણી શકાયું નથી. યુરોપની ભૂમિમાં કીમિયાગર મરહૂમ કે આર્થર્ગની રહસ્ય કથાઓ કેાઇ કવિની કાવ્ય સામર્થી ખીનીને રહી છે તો ભારતની ભૂમિપર મહાર્થ અગત્ય કે કુરુચુગના મહારથી અમૃતધામાની અજરામર કાયાની કથા માત્ર લોકકંઠે છવે છે. માનવીની અખૂદ કરપના તેને છવાડે છે ને તે છવે છે.

હજીમ, અરબની ભૂમિ કે યુરોપ સુવર્ણની શોધમાં હતો. તેને રાખમાંથી સોનાના અગકાટ ને સોનાની માત્રાઓ ખડી કરવી હતી. તેના કીમિયાગરોએ, રસાયન શાસ્ત્રીઓએ તે પાછળ હવન ખચ્ચો. ઇસુના જન્મ પહેલાં આ દેશમાં પણ રસાયન-વિદેતો એક સંઘ પારામાંથી x સુવર્ણ અને વજ્રકાય માત્રા બનાવવાનું અનુષ્ઠાન માંડી બેઠો હતો. પણ તેની તેમ, તેની દષ્ટિ સુચર્યના અગકાટ અટકે તેમ ન હતી. તેને તો માનવ-જાતિમાંથી મૃત્યુ શબ્દને નામકેય કરવો હતો. અને એ સંઘ વળ્યો રસાયનતત્વો-માંથી યોગતત્વોની શોધમાં. તેણે હવન ધન ખચ્ચો યોગોપાત્રનામાં અને તેમ છતાંપ રસાયણિક માત્રાઓની શોધમાં પણ તેણે અદભુત સિદ્ધિ મેળવી એ ખીના ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે.

આવા સિદ્ધહસ્ત રસાયણશાસ્ત્રીઓમાં નાગાલુનનું નામ મોખરે છે. ખૌદ-ધર્મના માધ્યમિક સાખાના પ્રચારક તરીકે નાગાલુનનું નામ જાણીતું છે પણ કેટલાક ઇતિહાસવિદો રસાયણ-શાસ્ત્રી નાગાલુન અને બૌદ્ધ ધર્મોવલખી મહા-સાધુ નાગાલુન એ બે વ્યક્તિઓને ભિન્ન માને છે એટલું જ નહીં પણ આ રસ-વૈદ્ય નાગાલુનનો સમય ઇસુની પ્રતીના પણ આટલ પહેલાં નિદાન સો વર્ષ અગાઉનો ગણે છે.

એમ કહેવાય છે કે ચિરાયુ નામના એક નગરમાં ચિરાયુ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. નાગાલુન તેનો મંત્રી હતો. તે મહારાજાની હતો એટલું જ નહીં પણ ઔષધી વિજ્ઞાનમાં તે પ્રખર નિખજાત હતો અને તેની આ શક્તિને કારણે તેણે રાજાને ઔષધીઓના પ્રયાગથી ચિરાયુ બનાવ્યો હતો. આ મંત્રીનો એક સૌથી વધુ લાકડનાયો પુત્ર મરણ પામ્યો તેનો તેને ભારે આઘાત લાગ્યો. ઔષધિઓના પોતાના જ્ઞાન માટે તેને ભારે દયા આવી. પોતાને સચેલા આઘાતથી માનવ-જાતિમાંથી મૃત્યુનું દુઃખ દાગવા અમૃત-છુટી શોધી કાઢવાની તેણે પ્રતિજ્ઞ લીધી અને હજીના ઉત્તર કાળમાં તેણે એ સાધનાના મંડળ કર્મો, તેણે અનેક કીમતી દ્રવ્યો એકઠાં કર્યાં. રસાયણ-વિદા તો તે હતો જ એટલે આ દ્રવ્યોમાંથી તેણે અમૃત-રસ બેચ્યો. માત્ર એક જ વસ્તુ તેમાં મેળવવાની ખાડી હતી અને તે મળી ગય તો આખી માનવજાતિ મોતના પંજનમાંથી બચી

* Cheiro's Mysteries and romances of The World's Greatest Occultists.

* ડો. સી. પી. ફેયુડ પારં પારું રોષણ એશિયાટીક રોસાયણીયું કમ્પાનિયું પ્રકાશન.

અજ્ઞરામર અને તેમ હતું. એ દ્રવ્ય-એ વસ્તુ ભેગવવા માટે અમુક મમયની વાર હતી. એ મમયની રાહ જોતો અને માનવ જાતિને મૃત્યુના દુઃખકર પંચમાંથી મુક્ત કરવાના સ્વપ્ન સેવતો તે બેટો હતો.

આમ મહામંત્રી માનવ-જાતિને અમરજીવી આપી જવાની ઘડી, પળો ગાળતો હતો તેવામાં ચિરાયુ રાજ્યએ પેનાના જીવદર નામના રાજકુમારનો સુવરાજપદે અભિષેક કર્યો. આ સ્થાને ચએલા અભિષેકથી આનંદ થેલો અનેતો રાજકુમાર માતા ધનપરાને નમસ્કાર કરવા ગયો. પોતાના પુત્રને અત્યંત આનંદમય જોઈ તેની માતાએ કહ્યું:—

“પુત્ર, આટલો બધો હર્ષ શા માટે કરે છે? તારા પિતાના અનેક પુત્રો અત્યાર સુધીમાં સુવરાજપદે અભિષેક થયા પણ તેમાંના એકને પણ હજી રાજ્ય મળ્યું નથી. આ મહામંત્રી નાગાજીને તારા પિતાને કાંઈ એવું તો રમાયું ખવડાયું છે કે તે હજી તો કોણ જાણે કેટલોય કાળ જીવશે? તારા પિતાની ઉંમર હાલમાં જ આસો વર્ષની છે અને હજી બીજા કેટલા સૈંદા જીવશે તે કોણ જાણે?”

બેટા, જો તારે રાજ્ય ભોગવવું હોય તો હું કહું તેમ કર. નાગાજીન ભારે કર્મકાણી છે. પ્રાતઃકાળમાં તે પોતાનો નિલ ત્રિધિ મમામ કર્યા પછી બહાર કાંઈ યાચક છે કે કેમ તેની તપાસ કરે છે અને તે વખતે એ યાચક જે માગે તે આપ્યા પછી જ અમનો દાણો જીવ પર મૂકે છે. તુ વેરા પછે કરી ત્યાં જા અને આ વૃદ્ધ મંત્રીના મમ્તકની માયના કર. એ મલવકતા છે એટલે પોતાનું મસ્તક જરૂર આપશે. મંત્રીના મૃત્યુ સમાચાર સાંભળી ગમને આઘાત લાગશે અને તે દાં તો પ્રાણત્યાગ કરશે અગર તો રાજપાટ છોડી વનવાસી થશે અને તું ગમ્મ થશે. માટે બેટા, જા આટલું કર.”

આ પછી રાજ્ય ગાદીના સ્વપ્ન સેવતો સુવરાજ માતાએ જતાવેલી મુક્તિ અજમાવવા કહીબદ્ધ થયો. બીજે જ દિવસે તે મંત્રીશ્રવના મકાને પહોંચી ગયો અને કાંઈ યાચક છે કે કેમ એની પૂછપરછ થતાં સુવરાજે અંદર જઈ મસ્તકની માયના કરી

આ માગણી સાંભળી મંત્રીશ્રવ ધડીવાર ચંબી ગયો. “મારું આ હાડ-માંસનું મસ્તક તને શું કામ લાગવાનું છે?” વૃદ્ધ મંત્રીએ માયકને પૂછ્યું. પણ તેને તો તે નિવાય બીજું કાંઈ જ જોઈતું ન હતું. પ્રહીવાર મંત્રીને વિચાર આવ્યો. મમ્તક તો આપું પણ માનવ-જાતિને અજ્ઞરામર કરવાની, માનવકુળમાંથી મૃત્યુને ઉગાડી ફેંકી દેવાની મારી પેવી અમૃત-સંજીવની જીટી તૈયાર થવા આવી છે. માત્ર એકજ માત્રા તેમાં ભેગવવાની જાડી છે. તે માત્રા મગવાનો મમય પણ આવી ઠાગ્યો છે જુગ દિવસ હવે જાડી છે. તે કાર્ય પૂર્ણ થાય તો આખી માનવ-જાતિ ચિરંજીવી બનશે. એક તરફ મમસ્ત જાતિના કલ્યાણનો પ્રયત્ન છે, જીવનભરની સાધનાનાની મદ્દગતાની ઘડી બે ઘડીની વાર છે બીજી જાણુ પ્રત છે. શું કરું? મંત્રી થોડીવાર ચંબી ગયા. યાચકના બેદલદગ આ કુશળ પુરૂષ સમજી ગયા. એને મમ્તકનો પણ રાજમુકુટનો ચગકાટે માનવ સમાજના કલ્યાણને આતલો મોકલ્યું હતું. જમત જીવે. મરે એની તેને કાંઈ પરવા ન હતી. દુર્નિયાના હાડમાંના દગ પર જીભા રહીને એને તો રાજમુકુટ પંદેરવો હતો. તે એકનો બે ન થયો.

‘હું મંત્રી પ્રાણપાલ કરવા તૈયાર થયો. દર આસનવાળી તે બેઠો અને વાચકને તેની તલવારથી પોતાનું મસ્તક કાપી લેવા કહ્યું. મ્યાનમાંથી તરત ખૂન-ખાસી સમશેર તેણે ખેંચી અને મંત્રીની ગરદન પર ધાવ પર ધાવ તે કદવા લાગ્યો. તલવારની તીણી ધાર છુટી પડી.’

સર્વ વસ્તુ મંત્રી કળી ગયો હતો. તેણે યુવરાજને કહ્યું: જરા થોભ. રસાયનના પ્રભાવથી મેં મારા શરીરને મજકાય બનાવેલું છે. યુવરાજ શસ્ત્રથી મારો વધ નહીં થય શકે. માનવ જતને વજ્રકાય બનવાની છુટી મેં આપી છે. માત્ર મૃત્યુના કરાળ દંડનો આમનો કરવાની શક્તિ હજી પ્રાપ્ત થઈ નથી. પણ પેલા અમૃત-ધટમાં-માનવ-કુલને મૃત્યુજંત્ય કરવાની માત્રા તૈયાર છે. એક જ વસ્તુ તેમાં ઉમેરવાની છે. કાળની અપેક્ષા કરે તો તે ઘટ પણ તૈયાર છે. જુજ દીવસો અને માનવ-જત મૃત્યુજંત્રી બનશે. અમર-અમર બનશે. પણ ત્યાર પહેલાં હું વિદાય લઉં છું. પણ જો, તારાં શસ્ત્રો રસાયણથી મજ જેવાં બનેલાં મારા શરીરને છેદી નહીં શકે. જરા થંભી જા. હું મૃત્યુનું આન્હાન કરું. એમ કહી આસન છોડી મંત્રી ઉઠ્યો. મકાનના અંદરનાં ભાગમાં જઈ કાંઈ વનસ્પતિ લઈ આવ્યો અને યુવરાજને કહે તારી તલવારના પાના પર આ ઔષધિ લગાવી મારાંપર વાર કર. યુવરાજે તેમ કયું અને પછી તો તલવારને એક જ ઝટકે મંત્રીનું મસ્તક ધડથી છુટું પડી ગયું.

નાગાલુને માટે બીજી એક આખ્યાયિકા પણ પ્રચલિત છે. તે નાગજાતિનો હતો. નાગ જાતિના મહાપુરુષ વાસુકી નાગની ભોપાલ નામની રાણીથી તેનો જન્મ થયો હતો. આ રાણી મૈરાટ્ટના રણસિંહ રાજાની પુત્રી હતી.

યુજરાતને સીમા પ્રાન્તે આવેલા પ્રતિજ્ઞાન (પિંછણ)માં સાતવાહન રાજાએનો રાજ્ય-અમલ હતો. નાગાલુન આ સાતવાહન રાજાનો કલાચુરુ હતો. રસ ઔષધિમાં તે સિદ્ધ હતો. એટલું જ નહીં તે કાળે કાઠીઆવાડની બૃહિમાં આકાશગામિની વિદ્યાના બાણકાર વસ્તા હતા તેમની પાસેથી નાગાલુને આકાશમાં ઉડવાની વિદ્યામાં પણ સિદ્ધિ મેળવી હતી. પણ તેના જીવનનું ક્ષેપ તો માનવસામાજને અમરતાની જડીછુટી આપવાનું હતું.

આ રસની સિદ્ધિ નિમિત્તે તેણે શેઠી x નદીના તટ પર અનુદાન માંડ્યું. આ રસને સાધવા માટે તે સાતવાહન રાજાની ચન્દ્રલેખા નામની મહાસતી દેવીએ વશ ફરેલા વ્યંતર દ્વારા રાજ રાંધે રસ અણુથી તેની પાસે તેનું મર્દન કરાવતો.” *

નાગાલુને ચન્દ્રલેખાને એક દિવસ આ તૈયાર થતા રસનું રહસ્ય સમજાવ્યું. કારિવેધ નામક તે રસનો વૃત્તાન્ત જાણીને રાણીએ તેના પુત્રાને વાત કરી કે શેઠી નદી પર નાગાલુને રસસિદ્ધિ થનાર છે. આ રસ પ્રાપ્ત કરવાના લોકથી બંને રાજપુત્રો ત્યાં આવ્યા અને છાકપટ કરી તે રસ હાથ કરી જવાના ઇરાદાથી આસપાસ લમવા લાગ્યા. તેમણે એક

* આ નદી હાલ ખેડા જિલ્લાના કાસરા નદીઆદ-તાલુકાઓમાં થઈ અમદાવાદ જિલ્લામાં વેણા અગળ સાગરમંતિ નદીને મળે છે.

* શ્રી રાજાપ્રસાદશિલ્પ ચતુર્વિદ્યિત પ્રબન્ધ.

યુક્તિ શોધી કાઢી. નાગાર્જુનની રસોઈ કરવાવાળી બાઈને હાથમાં લીધી અને સમગ્રવ્યુત કે તારે રાજ પહોં મીઠું નાંખીને રસોઈ બનાવવી. નાગાર્જુન જ્યારે તારી રસોઈ બહુ ખારી છે એમ કહે ત્યારે તું તે વાત અમને કરજો. આ ગોઠવણ કરીને તેઓ ગ્રાહ બોતા ત્યાં ભમવા લાગ્યા. દિવસો પર દિવસ પસાર થવા લાગ્યા, મહિના પર મહિના ગણવા માંડ્યા. આમ છ મહિના વીતી ગયા ત્યારે નાગાર્જુને એક દિવસ રસોઈ ખારી હોવાનું જણાવ્યું.

રાજપુત્રોને આ ખબર મળી. તેઓ સમજ્યા કે આ મહાપુરુષને રૂસમિદિ થઈ મર્ધ. નાગાર્જુન પણ મિદ્ધ દરેલા રસના કૂપા લઈ સાનુકુળ જગ્યાએ પહોંચી ગયાં. એ કૂપા મુકીને પાછો ફરતો હતો તેવામાં રાજપુત્રો તેને મળ્યા અને તેનો વધ ક્યો, અને પછી એ અમર દેવતાના રસનો કૂપો શોધવા ગયા. જગતના મહાન રસ-વૈદના નાશની સાથે માનવ સમાજને આપવાની અમરકાયાની જડીબુટ્ટીનો પણ સોપ થયો. તે કૂપા ન જ મળ્યા.

આ રીતે નાગાર્જુનના પ્રાર્થાપણ સાથે સફળતાને કાંઈ આવેતો મૃત્યુંબંધી માત્રાનો પટ માનવ સમાજને ન મળ્યો. ઈશ્વરના જન્મકાળ પહેલાંથી મૃત્યુને છતવાતાં જે અનુદાન મંડાયાં છે તે આજમુઘી સફળતાને કાંઈ આવી આવીને અધુરું જ રહ્યાં છે. પ્રકૃતિને પોતાના પરનો સંપૂર્ણ વિજય રચતો નથી. માનવજાતને તેના પર વિજય મેળવવાની અભિલાષા થઈતી નથી. પણ આ જગતને અમૃતની શુદ્ધ અર્પવાના પ્રથમ અનુદાન ભારતને ધર્મતીરે મંડાવાની નોંધ ઇતિહાસને પાને આલેખાયતી રહેશે.

મણિલાલ દિવેદી

બાપુજી ભૂલે છે.

મારા વહાલા દીકરા, તું હમણા નિરાંતે બાથે છે, ત્યારે જ હું જે કહું છું, તે સાંભળી લે. થોડી મિનિટ પર હું વાંચતો હતો. પણ મને તારા વિષે વિચાર આવતાં હું આગળ વાંચતું ચાલુ રાખી શક્યો નહિ. મન પર ફરી વળતાં પ્રજ્ઞાતાપના મોહનો આ હું ખાળી ન શક્યો. હું બિલકુલ ગુપચુપ નિરવ પગલે તારી પથારી સામે આવી ઉભો છું મારે તને કંઈ કહેવું છે.

સવારે ઉઠી તું આશિર્વાદ લેવા મારી પાસે આવી પ્રણામ કરી ઉભો રહ્યો. મેં કહ્યું "મનુ બે તારા ખમીસનો કોલર કેમ છે? જી, આયનામાં જોઈ ઠીક કર." તું પછી રનાન કરી તારૂં અંગ લોહનો હતો, ત્યારે મેં કહ્યું "મનુ બે લોટા પાણી રેડ્યું એટલે નવાઈ ગયું! હુવાસ સીર પર ફેરવ્યો ન ફેરવ્યો એટલે સરીર સાફ થઈ ગયું! બે આમ દાખીને સરીર લોહનું જોઈએ."

ઑરિસ જગા મારે મારો ટાઈમ થઈ ગયો હતો, એટલે હું જગવા બેઠો. ત્યારે તું પણ તારૂં બોજન કરતો હતો. "મનુ એમ ન ખવાય. તું એક પાંડો એક કાળીયા આગાળ્યો."

નવમ છે. ખેડાક ધીમેથી એક કોળીયો ઉર વાર ચાલી આવો અને ખાતાં ખાતાં આ બચમચ અવાજ શું કરે છે ? અને તું એકો છે કેમ ?" હું ઓફિસ જવા નીકળ્યો એટલે તું પણ તારાં પુસ્તકોની થેલી લઈ નિશાળે જતો મને આંગણમાં મળ્યો "બાપુજી, હું મળું છું." " અરે મનુ તું કેમ આવે છે ? ખભાં પાછળ, જાતી આગળ રાખ,"

અને આંજે હું ઓફિસથી પાંચે ફર્યો કે આનીજ પુનરાવૃત્તિઓ શરૂ થઈ. હું ઓફિસથી આવતો હતો ત્યારે તું મહોદ્દામાં તારા જોડીદાર સાથે લખોટા રમતો હતો, ઘૂંટણે પડીને લખોટાને આંગળીમાં લઈ આંધ તાટી રહ્યો હતો. તારાં પાટલૂનના બંને ઘૂંટણે ગાંઠ હતી. " મનુ ઉઘો થા ને તારાં પાટલૂનના ઘૂંટણ ! ચાલ, આગળથી ઘેર ચાલ." એમ કહી તારા દોડતારે મગસ તને માનભંગ કરી હું ઘેર લઈ ગયો.

તું વાળુ કરી વાંચવા બેઠો. " મનુ તું કેવી રીતે વાંચે છે ? જો, ટટાર બેઠો છે ? પ્રકાશ ગાંધી બાલુએથી આવે છે? આંખ ઉપર સધિયા પ્રકાશ ન પડે તેની તે કાળજી રાખી છે ? અને ચોપડી દગલો રાખી, નજરથી કેટલા ઇંચ દૂર રાખવી તે મેં તને તો'તું કહ્યું ?"

અરે નવ વાગ્યા. હું મારા ઓરડામાં વાંચતો બેઠો હતો. જ્યાં તું ધમધમ કરતો દોડતો આવ્યો. " મનુ, તું કેટલી ગરબ મચાવે છે ? વળી તારે શું જોઈએ ? છતી, જોડા કે કોઈ ચોપડી માટે પેસા માંગવા આવ્યો છે ? " "બાપુજી પાંચે પડે" હું હું સ્ક્રી મળું છું." જો. "અહામં જરાબર મૂકી સવારે વખતસર ઉઠજો. ખૂબ ન પાડવી પડે." તું મને વળગી, બગી કરી, દોડતો જઈ ઓરડામાં સ્ક્રી ગયો.

ચોડાજ સમય પછી, મનુ મને આત્મતિરસ્કાર નીવડ્યો. મારા હાથમાંથી પુસ્તક સરકી પડ્યું. મને ખજુબોદ કરવાની શું ટેવ પડી ગઈ ? તું બાળક હોવા માટે, તારા પ્રેમનો હું આ બદલો આપું ? મનુ હું તને ચાહતો નથી એમ નથી. પણ પુત્ર વધના માણસનાં માપથી હું તારી તુલના કરી રહ્યો.

તારી ટેવો અને ચારિત્રમાં ઘણીયં વસ્તુઓ સુંદર અને ઉત્તમ છે. પ્રભાતસ્મૃતિ જેવું તારું તેજસ્વી ત્રિશાળ હૃદય, સ્ત્રી વેળા મને જે બચી કરી ગયો હતો તેથી એની પૂરતી સાંજિતી મળે છે. તાત કંઈ નહિ. રાત્રે હું તારી પથારી આગળ આવી, ઘૂંટણે પડી લગ્નગામાં વચું છું.

આ પથાતાપ ખરેખર દુર્જન છે. જો તું બચતો હોય અને આ સર્વ હું તને કહું, તો તું સમજે નહિ. પણ મનુ હું કાંચે તારો સાચો બાપુજી થઈશ. હું તારો મિત્ર બનીશ તું દુઃખી હોય, તો દુઃખી થઈશ. તું હસે, તો હું હસીશ. મારા મુખમાંથી નીકળતા ઉતાવળા શબ્દો હું છલ કરી દાખી ઘસા. હું માદ રાખીશ કે " તું બાળક છે. તારો નિર્દોષ પ્રભુ આપેલ બાળ છે. "

એક પુત્ર વધના માણસ જેવો તને ચાલી લેવામાં મેં ખરેખરી બૂલ કરી છે. દિવસના ચાકથી ઉપલેટો હું તને જોઈ છું, ત્યારે હવે મને સમજાય છે કે તું કેવો નિર્દોષ બાળક છે. ગઈ કાલ પર્વત તું તારી માતાના અંકમાં રમતો હતો. તે તને બાથમાં બીડી આવતી હતી. મેં તારી પાસે વધુ પડેલી અપેક્ષા રાખી. મનુ, બેટા, ફરી હવે હું એવી બૂલ ન કરું.

— એક પિતા

‘પૂર્ણ’ માહાત્મ્ય

ૐ પૂર્નમ્ પૂર્નમિદં પૂર્નપૂર્નમુદયતે ।

પૂર્નમ્ય પૂર્નમાદાય પૂર્નમેવાવશિષ્યતે ॥

તે પૂર્ન છે, આ પૂર્ન છે પૂર્ણમાથી પૂર્ણ નીકળે ઈ પૂર્ણમાથી પૂર્ણ લેતા પૂર્ણ
બાકી ગ્હે છે

‘પૂર્ણ’ મામિકના તરીકે, ‘પૂર્ણ’નો મને તે અર્થ* કરે કે અહીં ‘પૂર્ણ’ રાત્રી
ગદ્ય મતાવવા ઈચ્છુ છું અને એ ‘પૂર્ણ’ માથે ‘પૂર્ણ’નો મન ધ નહીં પણ અતાવાય
પણ ‘પૂર્ણ’નો જીવન માથનો મન ધ નો બનાવી શકીશ સામાન્ય રીતે આપણે હમેશા
ડીએ છીએ અને ધણે મોનતા માનણીય છીએ કે મનુષ્યનું જીવન અપૂર્ણ છે. આપણી
અપૂર્ણતાઓ આપણે જ્યાં ત્યાં જોઈએ છીએ અને એ અપૂર્ણતામાં જ આપણા આધુનિક
જીવનની નિયમ પરિસ્થિતિ છે જતા મનુષ્યનો આદર્શ પૂર્ણતા તરફ છે એટલું નો આપણે
ક્યુન ક્યાં મિત્રાય દૂટકા જ નથી

મનુષ્ય પોતે પોતાના વ્યક્તિગત જીવનથી આગળ કરીને, મનાજ રાષ્ટ્ર કે મમત
વિશ્વ તરફ દ્રષ્ટિ ફેરવે છે, ત્યારે તેને અપૂર્ણતા સિવાય બીજું કંઈ જણાતું નથી,
અને આ દ્રષ્ટિમાજ તેની દિવ્ય આત્મા છે અને પ્રગતિની શક્તિ છે Evolution પ્રગતિ આ
અપૂર્ણતાઓના પથે ક્રમ કરતાજ મિદ્ધ થાય છે એમ અનુભવીએ તું કહી શકે, વ્યક્તિગત
જીવન પાપ આ અપૂર્ણતાઓથી જ વડાય છે મનુષ્ય અનેક પ્રકારની ભૂતો કરે છે, અને
પશુઓને મુકરે છે સમાજના અનેક પ્રકારના મડા પાપ એ રીતે જ દૂર થાય છે મનુષ્ય
ને પૂર્ણ સ્થિતિ જોઈએ છે પણ તે સ્થિતિ અપૂર્ણ ગ્હે છે અને તે પૂર્ણ સ્થિતિ પ્રાપ્ત
કરવા મન પ્રયત્નશીલ ગ્હે છે આ એક મહાન આદર્શ છે

તત્ત્વજ્ઞાનીઓ આ નદસ્યને જુદી રીતે ઘટાવે છે મૂળ વસ્તુ ક્ષણ-કેવળ અસ્તિ-તે
પે તે પૂર્ણ જ છે, તો પછી તેમાં ફક્ત બેદ ક્યાવી મલકે? એટલે અવેશમાં પણ પૂર્ણ જ
ગ્હે છે જીવે જેની માયાદ્રષ્ટિમાં આ પૂર્ણ જાણ અપૂર્ણ જણાય અને પછી જેની દ્રષ્ટિ
નેરી સૃષ્ટિ ગ્યાય છે તેથી જ સાક્ષમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે.—

માકૃષ્ટ્યા હિ માસ્રવ શૂન્યવૃત્ત્યા હિ શૂન્યતા ।

મહાશૂન્યા હિ પૂર્ણત્વ તમા પૂર્ણમદસત્ ॥

અર્થાત ક્ષણપ્રતિધી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે અને એ સ્વરૂપતિથી જ પૂર્ણતાનો
અભ્યાસ કરવો જોઈએ જીવનવિકાસને માજ આ આશં મર્ષોત્તમ છે આપણું હૃદય શુદ્ધ
થાય, આપણા વિચાર શુદ્ધ ગ્હે, પરિણામે આપણું અગ્નિય શુદ્ધ ગ્હે આપણામાં જ્ઞાન માથે
મસ્કાન્તિ આવે એટલે આપણે આપણા મહા આદર્શનો માહાત્મ્ય કંવાને જ હમેશા

* શ્રી મનેશ વાચના સદન સમગ્ર સાકો કે અમારી નાનકડી પૂર્ણ ની ઉપરથી માસિમ્ ‘પૂર્ણ’
નામગ્ન કરવામાં આવ્યું છે એ નામગ્નિધાને પૂર્ણતા ॥ અર્થ જોડે કોઈ સબધ નથી.—તની

પ્રયત્ન કરીએ છીએ. ધીમે ધીમે જીવન વિકાસ સંપાદ્ય છે. વ્યક્તિભાવમાંથી સમષ્ટિભાવ ત્યારે જ જન્મગૃત થાય છે. પ્રશ્નરતે પૂર્ણ કહેવામાં આવે છે. કારણ કે તે બધાનું પૂરું કરનાર છે, અને તે દ્રષ્ટિએ આપણે બધા અપૂર્ણ છીએ. આપણામાં દોષો છે; પ્રભુ નિર્દોષ છે. આપણે આપણા દોષો દૂર કરી, જેમ અને તેમ, નિર્દોષ થવું જોઈએ.

આપણા જીવન સાથે સંકળાયેલા અનેક પ્રશ્નોનો વિચાર કરતાં આપણને એટલી પ્રતીતિ તો જરૂર થયા વિના રહેતી નથી, કે હજુ આપણે ઘણા પાછળ છીએ. આપણું અજ્ઞાન, આપણા સામાજિક રીતરિવાજો, આપણું ધાર્મિક અધઃપતન, આપણી નીતિ, આપણી ગરીબાઈ એ બધાનો ત્યારે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે આપણી અપૂર્ણતાનો આપણને ખ્યાલ આવે છે. જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં આપણું અધુરપણું જણાય આવે છે એ આપણી નિર્જગતા છે, પણ તેથી આપણે નિરાશ થવાનું નથી. જો આપણે પૂર્ણતાના માર્ગે દૃઢ કરેલા હોઈએ અને પૂર્ણતાનું ધ્યેય આપણી સમક્ષ હંમેશા હોય, તો પરિણામે આપણે આપણું ધ્યેય પ્રાપ્ત કર્યું મિત્તાય રહેતા નથી. જીવનના સાધારણ પ્રશ્નોથી શરૂઆત કરી, ગંભીર પ્રશ્નો સુધી, આપણને અપૂર્ણતા લાગે પણ તેથી આપણે આપણું કાર્ય તે સ્થિતિમાં ત્યાં ને ત્યાં જ છોડી દેતા નથી. એ તો એક પ્રકારની કાયરતા કહેવાય. હૃદયની કુદ્દ કુદ્દ જગતા કહેવાય અને તેથી જ લગવાન શ્રી કૃષ્ણચંદ્રે ગીતામાં કહ્યું છે “હ્યુત્ત્વં હૃદયદૌર્લભ્યં ભ્રમરોત્પિષ્ઠ પતંતપ.”

આપણા રાષ્ટ્રવાદમાં પણ આજ સ્થિતિ આપણે અનુભવીએ છીએ. આપણને પ્રાંતિક સ્વરાજ મળે છે; આપણું ધ્યેય પૂર્ણ સ્વરાજ તરફ છે. ત્યાં સુધી આપણને એ નહીં મળે ત્યાં સુધી આપણી અપૂર્ણતા છે. સમાજ કે રાષ્ટ્રની ઉત્થાનિ એકદમ ધર્મ જતી નથી, આપણે એક કુટુંબથી શરૂઆત કરી, આપણે આખા સમાજ તરફ દ્રષ્ટિ કરીએ છીએ, એક ગામડાની શરૂઆત કરી દેશ તરફ વળીએ છીએ, વ્યક્તિગત સુધારણાથી શરૂઆત કરીએ છીએ અને છેવટે સમસ્ત રાષ્ટ્ર કે સમાજની સુધારણાનો પ્રશ્ન આપણે લઈએ છીએ. આપણે અપૂર્ણ મનુષ્યો, અપૂર્ણતામાંથી માર્ગ કાઢતાં, અપૂર્ણતાનો પૂરેપૂરો અનુભવ કરતાં, આપણે પૂર્ણ થવા, બીજાને પૂર્ણ કરવા, પ્રયત્ન કરીએ છીએ અને એવી જ રીતે જો અવિરત પ્રયત્ન ચાલુ રહે, તો જરૂર આપણે ત્યાં આગે છીએ, ત્યાંથી તો આગળ વધી શકીશું, આપણે ખોલમાં નહીં પડીએ અને આપણું ધ્યેય ના બૂઝાયે, એટલું ખ્યાનમાં રાંહેવું જોઈએ.

‘પૂર્ણ’ માસિક પ્રેતાની સમક્ષ આજ આદર્શ હંમેશા રાખશે, એની મને ખાતરી છે. આપણી સંસ્કૃતિ જળાવવા, અને બીજી આવશ્યક સંસ્કૃતિને અપનાવવા, આપણા દરેક ક્ષેત્રમાં રહેલી અપૂર્ણતાઓ દૂર કરવા, આ માસિક સમાજને દોરવશે, તોજ તેણે આપણા અપૂર્ણ જીવનની પૂર્ણતા પ્રાપ્તિના મેથન માટે કંઈક કર્યું કહેવાય. જીવન-સંસ્કૃતિ પ્રાંતિક કે પ્રાકૃતિક બેદોને માનતી નથી. સંસ્કૃતિનું ધ્યેય ઘણું ઉચું છે. સમગ્રતા લાવે સંસ્કૃતિનું દર્શન થવું જોઈએ. જીવનનો વિકાસ કરવો એ આપણો આદર્શ હોય; સમાજને ઉત્થાત કરવાનું આપણું ધ્યેય હોય, અને રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં આપણે સક્રિય રૂપે આપવો હોય, તો ત્યાં ત્યાં અપૂર્ણતા, દોષો અવરજતા હોય, તે દૂર કરવા પ્રયત્નથીય રહેવું જોઈએ, અને એમ થાય તોજ

આપણે આપણી જુની મંસ્કૃતિનું ગદ્ય કરવા તૈયાર છીએ નહીં ભાવના ઝીનના તત્ત્વ
છીએ, બીજી મસ્કૃતિઓનો અમન્ય રવા આપણે છીએ, એમ જાતાની શમય જેટલે
અણે આપણે એ કાર્યમાં પાછા પડીએ તેટલું અણે આપણે અપૂર્ણ છીએ પણ આપણ
તો હમેશા એ જ ધ્યાનમાં ગાળવાનું છે કે ભને આપણે અપૂર્ણ છીએ પણ આપણે
પૂર્ણ તન્ન જન્મએ છીએ પૂર્ણતા આપણે ધ્યેય છે

પ્રભુ કૃપાથી પ્રત્યેક અપૂર્ણ જીવનમાં પૂર્ણતાની ભાવના, શ્રદ્ધા, પ્રેમવાચ, જીવન
મનોગ મુદ્દા બને, નિર્દોષ બને અને મર્મત્ર દ્રષ્ટિ વિશાળ અને પૂર્ણ ગહે અપૂર્ણતા દૂર
થતી જાય એટલી પ્રભુ પ્રાર્થના માથે વિરમુ છુ એ અરુદ

નનસારી
એકકુળ }
તા ૩-૮-૩૭

ઉમીઆગક જેગર મહેતા

પતિતોદ્ધાર

સઘન વનોમાં નિર્ભય ધૂમનો વનઝમગી મમો રીડોનો અધિપતિ જાણુવાન આજે
આનંદમાં હતો તેનું કાંઈ પણ સ્પષ્ટ હતું એ વ્યાધને પોતાના મનમાં શમ્ભોધી
નિહન કર્યા પછી તેને એક મુદ્દા તેમજ આકર્ષક મણિ પુત્રીને ગમવા માટે મળ્યો
હતો મણિ વ્યાઘ્રની પામે કયાથી આવ્યો એ જાણુવને જાણુવાન જે દિશામાંથી વ્યાઘ્ર
આવ્યો હતો તે દિશા તરફ ગયો થોડે દૂર ગયા પછી તેણે તો એક મુદ્દા તેમજ
અનિદ વ્યક્તિનું શરીર ધાવન અને ગતથી પ્રાપ્ત થઈને પડેલું હતું વચ્ચે પડેલી
તે વ્યક્તિ મૌગધૂમાં હમણા જ આવીને વચ્ચેના યાદવોમાંથી એક વાગતો હતો
જાણુવાન મૃત્યુના તરફ થોડીવાર જોઈ રહ્યો એ નજીકથી વનગમીને પણ નિહન મનુષ્યના
પગ દયા આવી તે પોતાની ગુફામાં પાછો આ થો મણિ પોતાની કન્યાને ગમવા માટે
આપી એ બનાવને બૂલી ગયો

દેવકીપુત્ર કૃષ્ણના હાથે નિહત થયેના કમની એ ગણીઓએ પોતાના પિતા
મગધગજ જગમધને મધુગપ આક્રમણ કરવા ઉરકેયો હમ અને ડિલક જેવા પહેલવાન
શીરો સાથે હોવા છતાં પણ મગધગજને યાદવોએ કૃષ્ણ અને બનરામના નેતૃત્વમાં
સમ્પત હાર આપી મગધગજ પ્રત્યેક વર્ષે મધુગપ આક્રમણ કરતો હતો અને હમેશની
લડાઈને બંધ કરવા કૃષ્ણે મર્વે યદવો માથે મૌગધૂ પ્રધાન કીધું, હાગમનીને રાજધાની
બનાવી તથા તેને સુગઢિત બનાવવા પછી યાદવો નિશ્ચિતપણે રહેવા લાગ્યા મગધગજની
વ્યક્તિ ત્યાં સુધી પહોંચી શકવાની ન હતી અને યાદવોની પ્રીતિ વધવા લાગી મમુદ્ર તટના
આસીઓએ કૃષ્ણે હગવ્યા તેમની પામેથી પોતાના ગુફા કેદી પુત્રને ડોડાવ્યો અને
મૌગધૂ ગુજરાતને લયમુક્ત કીધું.

વાદવોમાં સત્રાજિત યાદવના કુટુંબમાં વંશપરંપરાથી અચવાતો આવેલો એક મણિ હતો. લોકવાયકા તેને સર્વ તરફથી એ કુટુંબને અપાયેલો હતો એમ કહેતી હતી. મણિની ઉજ્જવળ વ્યોતિ રહેજો પણ કોઈને સર્વરક્ષિમની ઝાંખી કરાવતી હતી અને તુલના માટે સર્વ જ એને માટે લાયક હતો એમ સર્વે માનતા હતા. યાદવ ગણતંત્રોમાં એ મણિના મુલ્યો અનેક રીતે મનાતા. સંઘમુખ્ય કૃષ્ણે પણ એ મુલ્યો સાંભળ્યા અને સત્રાજિત પાસે એ મણિને ખરીદવાની માગણી કરી. પૂર્વજોનું એ અમોલ રત્ન આપવા સત્રાજિતે રૂપરૂ ના પાડી. કૃષ્ણ પણ સત્રાજિતની ભાવના સમજ્યા અને એ બાળતનું વધુ વિવેચન કર્યું નહીં. એક દિવસ પ્રસેનજિત (સત્રાજિતનો મહોદર) એજ મણિને શરીર પર ધારણ કરીને શીકાર રમવા ગયો. ત્યાં એક વ્યાઘ્રે તેની હત્યા કરીધી અને વ્યાઘ્રની હત્યા રીંછોના અધિપતિ જાંબુવાને કરી અને મણિ મેળવી લીધો.

પ્રસેનજિત મૃગયાથી પાછો ન ર્યો. સત્રાજિતને ચિંતા થઈ મણિ પણ પ્રસેનજિત પાસે હતો જાણી તેને સંદેહ પણ થયો. કૃતવર્મા, અકૂર, છત્યાદિ યાદવો એક દિવસ સત્રાજિત પાસે આવ્યા.

‘સત્રાજિત, પ્રસેનજિતના કંઈ સમાચાર મળ્યા?’

‘ના કંઈ ખબર નથી મળી. હાલ, એ તો ભાઈ અને મણિ બન્ને ગુમાવ્યા!’ ચૂપ રહેતો કૃતવર્મા બોલી ઉઠ્યો. ‘મને લાગે છે કે મણિને ખાતર કોઈએ પ્રસેનજિતની હત્યા કરીધી છે.’

‘હા એ બનવું સંભવિત છે.’

‘તારી પાસે કોઈએ મણિ માગ્યો હતો?’

‘હા સંઘમુખ્ય કૃષ્ણે માગ્યો હતો.’

‘તે ના પાડી હતી?’

‘હા મેં રૂપરૂ ના પાડી હતી.’

કૃતવર્મા કંઈક હસીને બોલ્યો; ‘હું સમજી ગયો.’

સત્રાજિત થોડીવાર ચૂપ રહી બોલ્યો, ‘મને પણ કંઈક સંદેહ થાય છે.’

‘સર્વે બોલી ઉઠ્યા, ‘વાત જ એવી છે કે કોઈને પણ સંદેહ ઉપજે.’

નગરમાં ચૂંચાંતી આ વાત કૃષ્ણને કાને પણ આવી. તે વિચારમાં પડી ગયા. પોતાની નિર્દોષતા જગતને બતાવવા તેઓ તૈયાર થયા. કમધોગના એ પ્રચારક ઉપદેશો અને ભાષણોમાં માનતા ન હોવાથી મણિ શોધવા જવા તત્પર થયા. શક્તિમણિએ સ્ત્રીસુલભ વાતોથી અટકાવવા પ્રયત્ન કરીધો પણ કૃષ્ણ બોલ્યા, ‘દેવિ, કલંક જીવનમાં એવી વસ્તુ છે, કે જે ધારણ કરીને જીવનાર મનુષ્ય પશુથી પણ નિરૂપ છે. મને પૂરી ખાતરી છે કે હું મણિ લાઠને પાછો ફરીશ.’

અથ તૈયાગ કરાવી અને મનાવિત પાસે માહિતી લઈ કૃષ્ણ ચાલી નીકળ્યા અત્યંત શોધણીને અતે પ્રમેનવિતના અસ્થિતકાળ મળ્યા અને ત્યાથી ટાઈના પદચિન્હો પણ મળ્યા પદચિન્હો જોતા તે આગળ ચાલ્યા અને જાણવાની શુદ્ધ આગળ આવી પહોંચ્યા. હથમા મળિ લઈને મ્મતી તથા દરતી જાણવતીને જોઈ એક આગતુક તે જોઈ તે અદ્ય ગઈ અને થોડીવાર પછી જાણવાન બહાર આવ્યો અને જોયો, 'કેમ ? તમે અહીં શા મટે આવ્યા ? એક સ્મિત કરી કૃષ્ણ જોવા, 'હું મળિ લેવા માટે આવ્યો છું' 'એ મળિ મેં બાહ્યમે મેળવ્યો છે અને એ મળી શકે તેમ નથી' 'તો શું મારે પણ એ બાહ્યમે પાડો મેળવવો નહો ?'

જાણવાને એક વાન કૃષ્ણ તરફ જોયું અને અનાદ્યપૂર્વક જોયો, 'આગતુક, તું મારી માથે લાડવા માગે છે ? તને ખબર નથી કે માન પૂર્વજોના હથમા આદ્ય ગવણ જોવાથી પણ ન મહન થયો અને માગ નાહ્યમે આગળ આ મમન વન કપે છે, તું મારી માથે લાડાઈ વરી પોતાને મૂલ્યના મુખમા શું ઝામ નાળે છે ?

કૃષ્ણ જોવા, પૂર્વજોની કીર્તિપર અભિમાન મૂર્ખો ગમે છે, એથી તું મને કગધી સકીશ નહીં મારી અષ્ટ માગણી છે કે મળિ મારે જોઈએ છે અને તારે આપવો પડશે નહિં તો હું હુકમ મારે હું તને આવાહન કરું છું'

જાણવાન આ સ્પષ્ટ સંજોગથી જગ મમકયો પૂર્વજોની પાસે નમસ્કારના કૃત્યે માલજ્યા હતા અને આ કાનિય એકયો તેને હારે આવી હું હુકમ મટે હુકમ કરતા જોઈ તે દિગ્મદ થઈ ગયો

'વનવાસી, તું કયું અસ્થિ પમદ કરે છે ? કૃષ્ણ જોવા

જાણવાન જોયો, 'આગતુક મલ્લયુદ્ધ કરીએ તો ?'

'તારી જેવી હજી'

રીછાનું ગણુ એકકું થયું હતું બન્ને મલ્લયુદ્ધને માટે તૈયાર થયા જાણવાન પોતાના વિશાળ શરીરને જોઈને વિજય નિશ્ચય માનતો હતો યાદવનું શરીર અને સકિત તેને નિર્ણય લાગતા હતા યુદ્ધ શરૂ થયું. જાણવાની પોતાના પિતાના અતુલ બળની કમના કરતી આગતુકની દયા ખાવા લાગી પરંતુ થોડીવારમા જ જાણવાને લાગ્યું કે તેનો પ્રતિસ્પર્ધિ માર્ગ મામાન્ય થોડો ન હતો તેની અપમાન તેનું અગમ્ય દષ્ટ જાણવાના બળથી હિતનું ન હતું રીછા પણ થોડીવાર યુદ્ધ જોઈ વિજય અનિશ્ચિત મમનવા લાગ્યા પ્રથમ દિવસના યુદ્ધમા નિર્ણય ન થયો. આકીને બન્ને યોદ્ધાઓએ ખીન દિવસને માટે યુદ્ધ બંધ ગઈયું જાણવાન આગતુક તરફ આકર્ષાયો જાણવાન આગતુક તે માટે સતકાર કરતા ખચકાવા લાગ્યો

'આપને માટે શી વ્યવસ્થા કરે ? હમે તો વનવાસી સુદ્ય જોજનના ખાનાગ નથી તેમજ હમે તો તમારી દષ્ટિમા પતિત છીએ'

એક સ્મિત કરી કૃષ્ણ જોવા, 'જાણવાન, હું તમારી માથે જ જોજન આરોગીશ મનુષ્યમાન પરંતુ મને પ્રેમ છે હું કોઈને પણ પતિત ગણતો નથી'

જાંજીવાન આગંતુકની પાસે આ સમ્બોની આજ્ઞા રાખતો ન હતો. મન્ય જગત, તેઓ મનુષ્ય હોવા છતાં, રીંછ નામે તેમને ઓળખતું હતું. તેમને જંગલી અને અસભ્ય ગણવામાં આવતા હતા. તે વિચારવા લાગ્યે. તેના પૂર્વજોએ મર્યાદાપુરૂષોત્તમ રામચંદ્રના સખરીના ત્યાં કીધેલાં બોલનની વાતો તેને કીધી હતી. સુગ્રીવ હનુમાન ઇત્યાદિ વનરાક્ષીઓ સાથે મિત્રતા રાખી હતી. પરંતુ તે વાતને તો અનેકો ગ્રહીઓ યદ. આજે એક તેજ પ્રકારનો પુરૂષ રીંછોની સાથે બેસીને બોલન કરવામાં કંઈ અપરાધ જોતો ન હતો.

બોલન શરૂ થયું. વનરજો અને અન્ય કંઈમૂલોને પ્રેમપૂર્વક જાંજીવની પીરમવા લાગી. જાંજીવાન આગંતુક સાથે વાત કરવા લાગ્યો.

‘આ મણિની પાછળ દોડવાનું કારણ શું?’

‘મણિની મારે મન કિંમત નથી પરંતુ મારી પ્રતિષ્ઠાને સાચવવા આટલે દૂર આવવું પડ્યું. લોકો મારે છે કે મેં મણિ ચોષોં છે.’ જાંજીવાનને અતિથિ અફૂલ લાગ્યો. મણિની કિંમત નથી પરંતુ મણિને ખાતર પોતાનો પ્રાણ પણ આપવા આવેલા એ યુવકમાં એને સમજદમણી દઃ પ્રવિરતાની ઝાંખી દેખાઈ આવી.

૬

ખીજે દિવસે પુનઃ યુદ્ધ શરૂ થયું જાંજીવાન આજે શિથિલ લાગતો હતો. તેણે આખી રાત વિચારમાં કાઢી હતી. તેના વડવાઓએ કહ્યું હતું કે રામચંદ્ર પશુ એકાંએક કમ્પમૂક પર્વતપર આવી ચડ્યા હતા. પરંતુ સુગ્રીવે તો તેમનું સ્વાગત કર્યું હતું, મિત્રતા દેખાવી હતી. આ તેજસ્વી યુવક યુદ્ધનું આવાહન કરતો આવ્યો હતો. મણિની કિંમત જાંજીવાનને પશુ ન હતી. પરંતુ શીઘ્ર આપી દે તો તેની પણ પ્રતિષ્ઠા મળ્યે એમ હતું. ‘યુવકની વર્તણૂકમાં એણે આવેલ વિશ્વપ્રેમ જોયો શું તે જાંજીવાનનો ન થઈ શકે? રીંછોની સાથે બોલનમાં જેણે અપ્રતિષ્ઠા ન માની હતી તે શું રીંછોને ચંચામાં અનાદર ગણ્યો? જાંજીવાન નિદ્રા લઈ રહ્યો નહીં. યુદ્ધમાં આજે વાદવના હાથ અને પગ અપગતાથી ફરતા હતા. જાંજીવતી એકી દશે યુદ્ધ જોઈ રહી હતી. પિતા આજે શિથિલ હતો પરંતુ તે ગજરાતી ન હતી. એક અપૂર્વ ઘવચી કૃષ્ણે જાંજીવાનને પગારી દીધો. સૂપચાપ ઉભા રહી તે બોલ્યા, ‘જાંજીવાન, હાર કબૂલ કરે છે?’ પરંતુ જાંજીવાન દુઃખી ન હતો તે બોલ્યો ‘હા, હાર કબૂલ કરું છું. તમારી પાસે હારવું એમાં નાનમ શી?’

કૃષ્ણ કંઈ બોલે તે પહેલાં તે ફરી બોલ્યો, ‘પરાજિત રાત્રી તમે સખ્ય લોકો મર્યાદા સામયો હો એમ મેં સાંભળ્યું છે.’

કૃષ્ણ બોલ્યા, ‘જાંજીવાન મારે મણિ જ લેઈએ છે. મારે તારાં રાજપાટ નથી લેઈતાં.’

રીંછો એક ખીજા તરફ આશ્ચર્યથી જોવા લાગ્યાં.

જાંજીવાન બોલ્યો, ‘તમે માર્ગ કાલે કહ્યું હતું કે તમે મનુષ્યમાત્ર સાથે પ્રેમ કરો છો.’

‘અવશ્ય.’

‘પગાંજિત રાત્રીની પુત્રી પગપી આર્થો રાત્રીનું ગૌ-વ વધ રે છે એમ લોકોકિત છે’
‘હા આર્થાવર્તમા એ પ્રધ્ન છે ખરી’

‘તો મહિની માથે આ મારી પુત્રીનું પાણીમહણ કરી તમાગ પ્રેમનો પાનિય આપો’

કૃષ્ણ શૂંપ હતા નજીવાન બોલ્યા, ‘હમે વનવામી છીએ માટે તમે પાણીમહણ કરતા પૃથ્વી કરો છો ?’

કૃષ્ણ હમીને બોલ્યા, ‘નજીવાન મને તાર’ કથન માન્ય છે.’

નજીવાન હાંધી ઉન્મત્ત થઈ કૃષ્ણને વળગી પડ્યો.

ગીઠો આનંદની રેનમા તણાવા લાગ્યા. જગન ઉત્તમથી ગાઝ ઉઠ્યું. વનવામી-એમા નમના દ્વિતીય અવતારની ખમર ફેલાઈ ગઈ. કૃષ્ણને મવે માથે પ્રેમપૂર્વક વાતો કરતા જોઈ વનસી મુગ્ધ થઈ ગયા.

લમોત્તમમા આવેના મવે રનવામીઓ ગમનો નવો અવતાર જોઈ પોતાને ધન્ય માનવા લાગ્યા ગમે વનવાસીઓનો આજ કીમે હતો, રામરીના જોગ ખાધા હતા અને આ અવતાર વનવામીઓનો પેતાનો ધવા પછુ નાનખ માનનો ન હતો, કૃષ્ણના શરીરમા સવે ગમચક્રની મૂર્તિ જોવા લાગ્યા.

મહિ અને અનેક ધીન ન્તો લઇને નજીવતી માથે કૃષ્ણ ન્યારે દારામતી જવા નીકળ્યા ત્યારે આપુ વન તેમને વળાવવા આમ્ણું. આગતુકના આગમનથી કુલ્લ ધયેલો નજીવાન તેના ગમનથી બાળકની માફક રૂન કરતો હતો મવે રીઠો પાણુ ગડતા હન બોળા અને નિર્દોષ વનવામીએ પ્રેમમૂર્તિ કૃષ્ણને માદાત લાગવાન જ જોયા. કૃષ્ણ ન્યારે આજોથી અદરમ થઈ ગયા ત્યારે મવે એક મામટા બોલી ઉઠ્યા ‘કૃષ્ણ-ચંદ્રની જય’

પોતાને માદાત દર્શન આપી પુત્રીનું પાણીમહણ કરી પોતાનો ઉદ્ધાર કરનાર એ યાદવના કૃત્યથી હાંધેનો નજીવાન પેતાને કૃતકૃત ધયેલો માનવા લાગ્યો.

નજીવતીના વરાળેએ યાદવોનો દુનનો વચ જમ્યો હતો અને આજે પાણુ કૃષ્ણના વિશ્વપ્રેમનું એ ઉદાહરણ આપણી ગમણ પતિતોદારની આખી આંખે છે

— ૧૬૪ —

મુકવેલી ચાર

ત્યારે ત્યારે કોઇ મનાદ આપે કે “કમગત કરો, કમગત કરો, કમગત કરી મજાનુ જનો,” ત્યારે માર એક મિન એવા મનાદકાગને કહે, “મુગળી, અમે કમગત કરવા ત્યારે છીએ. પીવા દૂધ આપગો ? આ અધમુખે પીગતા થોડો શુ ખાઈને કમગત કરે ? કે કમગત કરી શું ખાય ? રિ” આપણા વાદગોષ ન્યારે ન્યારે પશુવચના ઉદ્ધારની

વાત કરે, ત્યારે મને ઉપયુક્ત હકીકતનું સ્મરણ થાય છે. પશુઓના ખોરાક માટે આપણે કંઈ પ્રયત્ન કરીએ ? વાર્ષિકરૂપે સાહેબ એ સંબંધી કંઈ ખાસ માર્ગસૂચન કરે તે ઠીક. આપણું ખેતીવાડીખાતું એવી પ્રવૃત્તિ હિપાડી લે એ કેટલું અગત્યનું છે નહિતર વાર્ષિકરૂપે સાહેબના પશુઓ માટેના સુધારા પૂરતા પોષણ કે ખોરાક વિના બ્યર્થ નીવડશે.

એ સંબંધી ઇંગ્લાંડ પશુના ખોરાક માટે ઘણી કાળજી રાખે છે. ઘાસ મુકવી, તેના સર્વ પોષક તત્ત્વ સાચવી, પશુઓને બારે માસ ઉત્તમ ખોરાક મળે તેને માટે હમણાંજ એક ફેલોસાઈટ અખતરો કર્યો છે.

આપણે ત્યાં પશુ માટે જનાનામાં ચાર મુરદેલીથી મળે છે, પણ ઇંગ્લાંડમાં જનાનામાં તો પૂરતી ચાર થાય છે, ત્યાં શિયાળામાં ચાર મળતી નથી. શિયાળામાં ઘાસ, ખોર વિ. થી ચલાવવું પડે છે. પશુ માટે પંદરેશથી બે કરોડ પૌંડનો ખોરાક તેને લાવવો પડે છે. પણ એ ખોરાકમાં પણ ત્વેષતા તત્ત્વો ન હોવાથી પૂરતું પોષણ મળતું નથી.

પશુઓ માટે ઉત્તમ ખોરાક તાણ કુણી નાની ચારજ છે. પશુઓ માટે વિજ્ઞાનીએ બનાવેલા કૌમ્પિયુ ખોરાક કરતાં ચારમાં વિશેષ પોષક તત્ત્વો રહેલાં છે. પ્રોટિન, સ્ટાર્ચ, ક્ષાર અને વિટામિન્સના ચેત્ય પ્રમાણમાં મિશ્રિત હોવા ઉપરાંત તે સહેલાઈથી પચી શકે એવા સ્વાદિષ્ટ ખોરાક છે. તે સસ્તો પડે છે, અને બીજા ખોરાક કરતાં વધારે નીપજે છે.

એ ખોરાકનાં મારાં તત્ત્વો જળવી શિયાળા માટે સંગ્રહ કરી રાકાય તેને માટે અખતરો કરવામાં આવ્યા. ચારનું ઘાસ બનાવી લાવણી કરી સંગ્રહ કરવાની પુરાણી રીત અતિ લોકપ્રિય અને સુંદર લાગે છે, પણ તેમાં ઘણો ખાચ પદાર્થ નિરર્થક જાય છે. ચાર ઘણી વધી મોટી થાય, ત્યારે તેના દાંડ રથૂવો અને પાકટ થઈ તેનું પોષક તત્ત્વ ગુમાવે છે. વાડમાંથી કાપેલું ઘાસ વહી જવા માટે પ્રુક્ષ્ણ ખરચ થાય છે. ઇંગ્લાંડમાં આ ખરચ દર વર્સે અર્ધા કરોડ પૌંડ ઉપર થતો આંકવામાં આવ્યો છે. આ પદ્ધતિમાં મૂળ કાષેલાં ઘાસમાંનો પોષક ભાગ ચાલી જાય છે. ઘાસમાં, ચારમાં રહેલા નાઇટ્રોજનનો કે ભાગજ અવશેષ રહે છે, અને વિટામિન્સ લગભગ અધાંજ નાશ પામે છે. ઇંગ્લાંડમાં અખતરો ઉપરથી એમ જણાયું છે કે ચાર પર રાખેલી ગાય રોજ ૬ ગેલન દૂધ આપે છે. અને ઘાસ પર રહેલી ગાય માત્ર ૨ ગેલન દૂધ આપે છે. અને ઘણીવાર તો ઘાસનો ખોરાક પશુનો પ્રાણજ ટકાવી રાખે છે. આ બધી ખામી ઉપરાંત કાષેલાં ઘાસ પર વરસાદ પડે તો કેવો મોટો બિગાડ દર વર્સે મહન કરવો પડે છે, તેની સર્વેને માહિતી છે.

દશ વરસ પર કેમ્બ્રિજના પ્રોફેસર વુડે અખતરો કરી સિદ્ધ કર્યું કે કૃત્રિમ ગરમીથી ચારને ટકાવી ચારનાં પોષક તત્ત્વો રક્ષીને જળવી રાકાય છે. શિયાળામાં ખવડાવવામાં આવતા ખોરાક કરતાં તે વધારે સારી છે એમ પુરવાર થયું છે.

મુકવેલી ચારનો ખોરાક આપી રાખેલી ગાયોનું દૂધ, માખણના રંગ, લીલી ચાર પર રહી દૂધ આપતી ગાયોના દૂધ માખણ જેવાજ પીળાશ પડતા છે. મુકવેલી ચાર ખાઈ ગાયો, તંદુરસ્ત અને નિરોગી રહે છે. લીલી ચારમાં રહેલા પ્રોટિન નામના પદાર્થનો

ગગ યાર અને દૂધ માખણમાં દેખાય છે આ પદાર્થમાંનો થોડો ભાગ કર્મપણુ ફેરફાર વિના ગાયના દૂધમાં આવે છે, અને બાકીનો ભાગ વિગ્રમિત્ત્વ 'એ'માં ફેરફાર થાય છે માખણનો પીગાર પડતો ગગ તેમાં ગહેલા વિટામિન્સ 'એ'ને લીધે છે સુકવેલી ચાગ અને લીની ચાગ પર રહેલી ગાયોના દૂધ માખણ મળ્યાજ ઉત્તમ માત્રામાં પડ્યા છે

પણ અખતરાઓથી મામિત કંતુ એ એક વાત અને વ્યવહારમાં અમન કંવો એ તદ્દન ભુદી જ વાત છે

ગગની આપી ચાગ સુકવનાનું મરીન મનાવવામાં ઈર્ષ ખામ મુશ્કેલી ન હતી પણ એમ કંવવામાં ભારે ખર્ચ ન થાય તેવિચારવાનું હતું વધારે ખર્ચ થાય તો બહાનથી લાવવામાં આવતા ધાત્ર જેડે હરિશ્ચંદ્રમાં આ માત્ર ટકી ન રહે વળી ગગની આપવામાં ખાસ કાળજી રાખવી પડે છે જે જગ વધતી ગગની અપાય તો ચાન્ના પોષક તત્વો નાશ પામે કેટલા વચ્ચે સુધીના ન્યાયલુશ્ચાસ્ત્રી અને એન્જનીયરોના મેગા પ્રયામથી એવું મરીન શોધી કાઢવામાં આવ્યું છે કે ખેડૂતોને પગવડી શકે આ મરીનો વધુ જગ્યાએ વાડાઓમાં વાપરવામાં આવ્યા આ મરીન ચનાવવા બીજા કંઈ માધનો કે એન્જનીયરો રાખવા પડતા નથી ખેતીનું બીજું કામ કરતા સાધારણ મળુરોજ એ ચનાવી શકે છે

જે જાતના મરીનો બનાવવામાં આવ્યા છે એકમાં ચાતુ ચાગ વગર અને બીજામાં કંઈકે કંઈકે લઈ સુકવવામાં આવે છે કોઈ ફર્મેનમાંથી એમ આપી ચગ સુકવવામાં આવે છે એક પખો જેમ પ્રમાણે ચાગની લિનાગ લઈ લે છે લિનારા દાદી નાખેની ચાગ અને જેમનો મયોગ જગ વધારે વખત ન ગહે તે અતિ મહત્ત્વનું છે આમ થવા ન પામે તેવા માટે એક થર્મોમિટર યોગ્ય સ્થાને રાખવામાં આવે છે કયાકે ૨૧ થી ૮ હરવેટ વગર સુકવતા નાના મેગ મરીનો બનાવવામાં આવ્યા છે નાનામાં નાનું મરીન વાપરનાર પામે પચામ એકઠા ચાગના વાડા હોવા જેમજે એની ગણતરી કાઢવામાં આવી છે

દોરો માટે ઉત્તમ ખોગક આ પ્રમાણે મળે તેનું મુખ્ય ઢાળુ એ છે કે ચાગ વધી પામટ અને જાડી થઈ મોટે ભાગે વામ કપે નકામી થાય છે, તે મિગાડ આનાથી અગ્રે છે ચગ પાયથી આઈ ઇચની થાય ભારે તેને કાપી વછ આ મરીનમાં સુકવી ગળી નાની ગામડીઓમાં માધી નખવામાં આવે છે આ પ્રમાણે લગભગ નણ ચાગ ચાગના વાડ કાપી વેચવામાં આવે છે જગી ચાગના વાડા ફૂનિમમાધનોથી પાપુ વધારે ફાદુપ બનાવવામાં આવે છે એરોપેન ઉતાગવા માટે રામેરી વિશાગ જગ્યાએ જ્યા વાગ વાગ ચાગ દાખ્યા કરી પડે છે ત્યા આ મરીનનો ઉપયોગ ખામ સાલકાગક નીવડ્યો છે

આપણે ત્યા પણ ઉડા ખાડાઓમાં ચાગ માચવી ગળવાના પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા છે પણ એની રીતે રાખેની ચાગ મહાત્ર કાઢવામાં આવે કે થોડા દિવસમાં વાપરી લેવી પડે છે વધારે વખત તે ટપ્તી નથી

તેમ છતા આવા પ્રયોગોનો ખેડૂતો લાભ લે તે માટે ખેતીનાડી ખાતાએ કંઈ કરતું નેમજે દેશમાં જ્યારે ગ્રામ્યોહાનની મોની મોની વાતે અને ચગવગો ચાલે છે ત્યારે આવી માખતો જે ખેડૂતોને ખરેખરી ઉપયોગી છે તેની તેમને શા માટે સમજાતી નથી

આપવામાં આવતી ? જો દરેક ખેડૂત, ખાડો કરી ચાર સંમંદી ન શકે તો હોય, તો દરેક ગામે ખેડૂતો માટે એક મોટો ખાડો, કરી, તેમાં ભેગા સંમંદ કરે, અને ઉનાળો આવતાં તે ઉધાડી જે પ્રમાણમાં પ્રત્યેક ખેડૂત ચાર રાખી ગયો હોય, તે પ્રમાણમાં તે પાછો લઇ જાય. જો એમ થાય તો-મૂંગા પશુને કેટલો ફાયદો થાય અને ખેડૂતને દૂધનું વધારે ઉત્પાદન થાય અને સારું દૂધ મળે.

એકાદ હાયકા અગાઉ એક સ્નાયુશાસ્ત્રી સાથે પ્રસંગ પડતાં તેમણે વાતચીતમાં જણાવ્યું હતું કે વિજ્ઞાનથી શું હમે દેશનો ઉદ્ધાર કરીએ ? સરકારની મદદ વિના એ દિશામાં કંઈ ખાસ પ્રગતિ ન થાય. મર્વ દુઃખોનું અપહરણ કરવાનો એકજ સમયાભ્ય ઉપાય સ્વાધીનતા છે.” આ કથન તો સમયે મને કંઈક અતિથયોક્તિભર્યું લાગ્યું હતું. પણ હવે પ્રાન્તિક સ્વરાજ્યમાં આપણા પ્રધાનો આ અગત્યની દિશામાં કાળજીપૂર્વક પ્રગતિ-માન સુધારા કરશે, એટલી આપણે જરૂર આશા રાખીએ.

એક ખેડૂત.

સ્વર્ગ અને મર્ત્ય

“જગીને જોઉ તો જગત દીસે નહિ.” એ ગાનાર નરસિંયાને સાચેજ એવો અનુભવ થયો હશે ? ભરે એ વાક્ય તેણે પદની શોભા માટે લખ્યું હશે પણ ધનશ ભગતને તો આજે એવાજ અનુભવ થઈ રહ્યો. હજુ પરીતીયું વાયું નથી, મરથો બોલ્યો નથી, ઉજળીઓ નારો પત્રકયો નથી ત્યાંતો આખોએ સ્ત્રીમાડો અજવાળાએ ઉભરાવા લાગ્યો. એ પ્રકાશ ચંદ્રનો ન હતો, સૂર્યનો ન હતો, છતાં લાગતું હતું જગણે નવે મહો એકી સાથે જગદી ઉઠ્યા છે. એ અજ્ઞ અજવાળામાં ભગતજની આંખો અંજાઇ ગઇ. રોજની જોએલી વસ્તુઓ નવે આકારે દેખાવા લાગી. ભગતજને ભાસ થયો કેઈ તેને હોકારા પાડી રહ્યું છે, તેણે ઝૂંપડીનું ભાંગેલું બારણું હંચકી અંજાવું મૂક્યું. પણ તેની ધરડી આંખો અદ્ભૂત પ્રકાશનો પાર પામી ના શકી.

“કાણુ છો ભાઈ ?” ભગતજએ સવાલ પૂછ્યો.

‘સ્વર્ગના તેડાગર દૂત.’

‘સ્વર્ગના તેડાગર !’ એ અધાક્ષરી ઉદ્ગારના હરફે હરફે તાલુખી નીતરતી હતી.

“હો ! ભગતજ, માનવી લોકમાંથી તમારાં અન્નપાણી ઉઠ્યાં છે, ભગવાનને ઘેર તમારી રાહ જોવાય છે.”

એકાદ પણ ભગતજ મનમાં ને મનમાં મલકાઇ ઉઠ્યા. “હારા ! આખરે મારી અરજ ભગવાનને કાને પહોંચી પરી !” પણ અદસેસ ! બીજાજ પણ શ્રદ્ધાળુ ભગતજની આશ્ચર્ય પણ ડગમગવા લાગી. “કળિયુગમાં સ્વર્ગનાં તેડાં ? પોતાને સંમંજામાં ખોટી ધખના તો નથી આવીને ?

ભગતજને વિચારમાં પડેલો જોઈ સ્વર્ગના દૂતો બોલ્યા.

“ભગતજી ઉતાવળ કરો, વેમાન ખોટી થાય છે.”

ભગતજીએ આંખ ફાટી નેયું. સાચેજ લાલ લાલ આંખોવાળું ને લાંબી લાંબી પાંખોવાળું ભગવાનનું વેમાન મેઘાનમાં ઉડ્યું નીચું થઈ હતું.

ભગવાનને ભગતજી આજેજ યાદ આવ્યા ? આજ સુધી તો કુદરતે ભગતજી પર કૃપા નહિ પણ ખદાજ વરમાવી હતી. એ ખદાજનરની કાયમ છાપ ભગતજીના અંગે અંગે છપાઈ હતી. તેને જનમધીજ આડે અંગે ખોડ હતી પણ જુઓ તો રાંટા, ધડ જુઓ તો વાંકુ; હાથ જલે દોરડી ને પેટ મોટી ગાગરડી; મોંઘાં મ્હાવકું અને બરડો ખૂંધો ભગત જીવતો અધાવક હતો.

શું એનું શરીરજ વાંકુ હતું ? ના ના, એનું કંઈમં પણ તેટલુંજ વાંકુ હતું. પિતાજીને એણે કદિ જોયેલા નહિ. માતા સુવાવડમાં મરી ગયેલી. ત્યારે એ જોતાં શીખ્યો ત્યારે તેણે જોયું તેને વારસામાં પણ વસ્તુઓ મળી છે એ હતું કાલોની દોસ્ત તૂટીફાટી સાદડી, દુખીઆની બેલી મેલીધેલી કુંપડી, અને ભાગ્યાની ભેર ઘરડી લૂધી દાદીમા.

આવા નિરાધારનો આધાર તે વનવગડો. ત્યાં મોસમે મોસમે ફળમૂળના મેવા ખડકાય છે. ધનજી ભગત શબરીની પેઠે એ જંગલી ફળમૂળો ખાતો અને નદીનાળાનાં પાણી પીતો. ખાવા પીવા સિવાયનો શાકનો વખત તે રખડ્યા કરતો. જંગલના જનાવરો જોડે એને દોસ્તી હતી. એનો મૌઘી મોટો દોસ્ત એક પથ્થરનો પાળીઓ હતો. ગામ પરગામના મંદિરોની દેખાદેખી તેણે એ પાળીઆની પૂજા શરૂ કરી. વખત જતાં ધનજી ભગત મોટો થયો, તે માથે હનુમાનજીના પાળીયાની પૂજા મોટી થતી ગઈ. જોતજોતામાં ભગતજી અને એનો હનુમાન આખા પરગણામાં ઝોળખીતા યજ્ઞ ગયા. હવે તો ધનજી ભગત થયો એટલે ભજનો શીખ્યો. ભજનોમાંથી તે પાપપુણ્યની વાર્તાઓ શીખ્યો, નકંઈ ડરતાં શીખ્યો. અર્ગને પ્રાર્થતા શીખ્યો. પરલોકની વાતો તેની જીભને ટેરવે રહેતી, પણ ઇહલોકની વાતોમાં તેને બહુ ગતાગમ નહિ પડતી.

પરગણાના જણેલા ગણેલા જીવંતોના આ તેની મરંકરી કરતા. “ભગતજી તમારો ભગવાન તમને ક્યારે યાદ કરશે ?”

ભગતજી પૂરેપૂરી આસ્થાથી ઉત્તર વાળતા. “એકવાર આગલા ભવોના પાતકો પૂર્ણ થવા દો પછી જોજો મને તેડવા વિમાન આવે છે કે નહિ ?”

જીવંતો ભગતજીની અંધશ્રદ્ધા પર હસતા પણ આજ મળરકે તેમણે ગામને સીમાડે વિમાન ઉતરતાં જોયું. મહારામાં ભગતજી કુંપડીમાંથી અસોપ થયેલા જોયા એટલે તેઓ દિગ્મૂઢ બની ગયા. “સાચેજ ધનો ભગત સ્વર્ગે ગયો કે શું ?”

હા ! ભગતજી સ્વર્ગેજ ગયા હતા. એ સ્વર્ગ પરલોકનું ન હતું. એ હતી ઇહલોકની સ્વર્ગપુરી મુખર્ષી નગરી.

મુખર્ષને વળી ભગતજી જોવા અધાવકની શી જરૂર પડી હશે ?

“કેમ લાઈ ચંદુ આજે એરડીયું લીધું છે ?”

“ના.”

“તો પછી મેં શું કામ ‘સુરતની ગાય’ જેવું કરી મૂક્યું છે ?”

“હાથવેતમાં આવેલો લાખ રૂપીઆનો દલ્લો જતો કરવા પડ્યા પછી મેંનું મેં
હસતું રહે ?”

“કયો દલ્લો જતો કરવો પડ્યો ?”

“ગવળહાદુર નટવરલાલવાલો.”

“કારણ ?”

“કારણ એજ કે પેલું ‘સેતાન-અને મુંદરી’ વાળું મારું ચિત્રપટ એણે નાપસંદ કયું.”

“વાહ ! તારા જેવા નામગદા કળાકારની કળામાં પણ એણે ખામી કાઢી ?”

“લાઇ એ નવાનનદાના. પુછાઓથી હું એનાર એનાર થઇ ગયો છું. એ ચિત્રપટમાં
એને કળા નથી નિર્ધારી, એને તો નેપથ્ય છે જીવતા જીવતા સેતાનની હુબહુ પાશવલીલા.”

“તેમાં તને શો વાંધો આવ્યો ? જે વસ્તુ એના જીવનમાં પ્રમુખપણે છે, તેનુંજ
પ્રતિબિંબ ઉતારી આવતો.”

“એને માત્ર વિષય વાસનાનો તાંડવી નાચ નથી જોવો. એ તો કહે છે કે એ
નટરાજ સેતાનનું શરીર પણ હુબહુ સેતાનનું જ હોયું નેપથ્ય.”

“એટલે ?”

“એ કહે છે સેતાનને માથે સિંગડાં હોય છે, તેનાં અદારે અંગ વાંકાં હોય છે
વગેરે વગેરે. કહે હવે મારે એવો નટ ક્યાંથી સરજવો કે જેનું માથું અકરાનું હોય,
અવયવો ઊંટના હોય, છતાં બોળીયું માણસનું હોય ? કાલા થોડાજ એના પૈસાનો આશિ-
યાઓ છે કે તે એના પુછાઓ મુજબના માણસો સર્જન કરે ?”

“ચંદુ ! તું ભૂલી ગય છે કે પૈસાદારોનાં વિચિત્ર વર્તનનાં જેવીજ ભંગિવાનની
લીલા પણ વિચિત્ર હોય છે. તેં વળુઓ એવાજ એક અપ્તાવક મારા પરગણામાં વસે છે.”

“વાહ ! તો તો કામ કરોહ !”

“ચંદુ એકદમ હરખાઇ ન જા. એ અપ્તાવક બાલુક તો જંગલી, ગોમડીઓ છે.
એને શહેરી નાટકનો પાક લગ્યવતાં નહિ આવડે.”

“નહિ. શું આવડે ? મારી કેળવણી ગમે, એવાં અણુધર્મો ચળરાક બનાવી દેશે.”

“એ તો મોટો ભગત છે. કાંચનને કામિનીથી સદાય અળગો રહેલો છે. પાશવી
લીલાનો કર્નેયો બનવા એ હા નહિ પાડે.”

“હું ! તેં ચોરસી સિદ્ધોની જીવનકથા વાંચી છે ? સેતાનમાં સેતાન આદમીની
આંખ ઉઘડે છે ત્યારે તે મોટામાં મોટો ભગત બને છે, યથા : બિલ્વમંગળ. એજ ન્યાયે
મોટામાં મોટો તપસ્વી તપ ચૂકે છે ત્યારે તે બૂખ્યા વડે જેવો વિષથી ખેતે છે, યથા :
પરાશર.”

“માની લઇએ કે માનવ ચરિત્રો તારા આં તોય સાચો છે પણ તું તેને અહીં
કેવી રીતે તેડી લાવશે ?”

માએજ ધનછ ભગતને એના મંદીરથી છૂટો પાડવો એ મુશ્કેલ હતું. એના જનમ અને મોટપણુ વચ્ચેના વખતમાં દુનિયા ઘણી આગળ વધી ગઈ હતી પણ તે ત્યાંનો ત્યાંજ રહ્યો હતો. નવા જમાનાની આમલ્યમીઓ વિશે તે માત્ર અંગત હતો. એ આખી દુનિયાને ઐક્યો પહેલાં લખાએલાં ભગ્નોની નજરે નિહાળતો. ઇંદુલાલ ભગતજીને યોગખનો હતો. તે જાણતો હતો ભગતજીના જીવનમાં લોભ જેવી વસ્તુને સ્થાન ન હોય તેને મુ'બમ્મ આવવા લલચાવવામાં નિષ્ફળતાજ મળવાની હતી.

પણ ચંદુલાલ મહાજમાં હારી જાય તેમ ન હતું. ગમે એ તરફીયથી તે નટવરલાલ શેકને સતોપવા માગતો હતો.

“ ઇંદુ ! એવી એકે લાલચ નથી જેનાથી એને લોભાવી શકાય ?”

“ એની બધી સ્પૃહા અને તૃષ્ણા મરી પરવારી છે સિવાય કે—”

‘ હાં હાં ભોલ ! અટકી કેમ ગયો ?’

• ‘ સિવાય કે સ્વર્ગારોહણ.’

ચંદુલાલની યુક્તિભાજ શુદ્ધિએ ધડીભર વિચાર કરી લીધો. વિચારાંતે તેને અંધકારમાં પ્રકાશ દેખાયો

‘ ઇંદુ આપણે એને સ્વર્ગે તેડી લાવીશું.’

‘ એટલે ?’

‘ એટલે એમ કે આપણે એને વિમાનમાં બેસાડી મહેલે સ્વર્ગે આણીશું ?’

‘ વિમાન તો જાણે કે ભાડે મળે છે પણ સ્વર્ગે પણ ભાડે મળે છે કે શું ?’

‘ ઇંદુ ! સ્વર્ગે ભાડે રાખતુ નહિ પડે. સ્વર્ગપુરી તૈયારજ છે.’

‘ હે ! સ્વર્ગપુરી તૈયાર છે ?’

‘ હા ! સ્વર્ગે એટલે મારો સ્ટુડીઓ.’

માએજ ગામડીઆ ધનછ ભગન માટે ચિત્રપરકારનો સ્ટુડીઓ સ્વર્ગે નહિ તો બીજું શું હોઈ શકે ?

X

X

X

X

ધનછ ભગતને તેડવા આવેલા સ્વર્ગના ફનો તે એજ એ બંધુઓ ચંદુલાલ અને ઇંદુલાલ હતા. તેમણે પગથી ડોકાં સુધીના ડગલા પહેલાં હતા, મ્હોડાં પણ છુકાની બાંધી હતી. ટગર ટગર ચની તારા જેવી આંખોજ ઉઘાડી હતી. ધોળો કૂંધ જેવો એ દરેકેશ માન સીધા ભગતને બુલાવામાં નાખવા માટે મમથાં હતો. બૂઝેલા ભગન સ્વર્ગે જવા તૈયાર થઈ ગયા. વર્ષો થયાં તે એવા આણુંની કાગળા ડોળે રાહ જોતા હતા. ભગતાનના ધરના એ આણુંને પાછું ફેલાય ?

વિમાન પૂરજેશમાં ઉડતું હતું. તે જેમ જેમ ઉચે ચડતું ગયું તેમ તેમ રોજની જોએલી વસ્તુઓ દ્રષ્ટિપથમાંથી અલોપ થવા લાગી.

ભગત મુ'બમ્મમાં હોય છે તેવી નવા જમાનાની દુનિયાથી હમરો કોય આધે વમનો હતો. એની બૂગોળની સમજ પોતાના પરગણાંના પાધર સુધીની; એનું ‘ખગોળનું’ જ્ઞાન

જોશી બાવાઓના અગડં ખગડં સુધીનું. એણે જનમભર જોયાં હતી ગામડાં ને ગામડાંના સીમાડા. એમાં જોવા જેવું હોય છે પણ શું? ત્યાં હોય છે વરસે વરસે મુજાકાત જેતાં ઓરીને મ્હામારી, ડોગળીયું ને પ્લેગ, દુકાળ અને રેલ. વળી એમની રોગિની જિંદગીમાં હોય છે કુછયા અને કંકાસ, ધૂગ અને જાણ. એ પોતે દુખીઓ હતો. પડોશીઓનાં દુખોથી તે માલિન્યવાર દતો. એણે પોતે સુખો માણ્યાં ન હતાં, અન્યોને માણતાં જોયા ન હતા. ભગત સમજતો સુખો તો સ્વર્ગમાંજ હોય. માનવી ભોડમાં નો ભવોભવનાં પાપોના પ્રાયશ્ચિત ભોગવવાનાં હોય છે. એથી સ્વર્ગોરોહણના આજ્ઞા પ્રસંગે એનો ઉગ્રમ માતો ન હતો.

‘ભાઈરે ફિરસ્તા સ્વર્ગવાસીઓ માગે જોવા દુખડાની મશ્કરી નહિ કરે?’

ભગતજી દુખડી કાયા માટે મનમાં એણું ન શાવો. સદેહે સ્વર્ગે સંચરતું એ મહા ભાગ્ય મનાય છે.’

‘સ્વર્ગોરોહણનું’ પ્રામક નાટક આગળ ચાલ્યું. સ્વર્ગનાં દૂતોએ ભગતજીને અવળું અવળું સમજાવવા માંડ્યું.

‘જુઓ ભગતજી! પેટી રહી સાત પવિત્ર નદીઓ અને સાત પાવન પર્વતો.’

મગનના જોખમાંથી સાચેજ ભારત વર્ષની મોટી મોટી નદીઓ અને એકમેકની મોડમાં લપાતા પર્વતો દેખાતાં હતાં.

ભગતજીએ તાલુજ અને કૃતાર્થ થયા હોય એમ મૂંગા મૂંગા હાથ જોડ્યા. ચૌદે તીરથનાં દર્શન એકી વેળા કરનાર મુમુક્ષુ કેરો ભાગ્યશાળી કહેવાય?

દૂર દૂરથી હિમોળા લેતો સમુદ્ર દેખાવા લાગ્યો.

‘ભગતજી આપણે હિમાળો એળંગી આવ્યા. જુઓ પેટો દેખાય છે તે દ્વીપ સાગર.’

ભગતજીને દિશાઓનું ભાન ન હતું. ખૂબીગની ગતાગમ ન હતી.

વિધ્યા ને સદયાદિની ટેકરીઓને હિમાચલ કે અરુણી સમુદ્રને દ્વીપ સમજવામાં તેને જરાય શંકા ન આવી.

સાંજ પડવા આવી. આકાશમાં તારા ને ચંદ્ર તેમજ જૂતળમાં ચાંપા કલ્યાણની હવેલીઓએ ડોકીઓ કર્યાં.

“ભગતજી પેલા સાથે સાથે દેખાય છે તે ચંદ્રલોક અને તારાલોક, તથા પેલાં સાથે દેખાય છે તે અસ્કપુરી ને ગાંધર્વ નગરી.”

સ્વર્ગપુરીને પાસે આવતી જોઈ ધનજી ભગતની આંખોમાં ચળકાટ આવવા લાગ્યો. નવું નવું જોઈ પ્રતો પૂજાની તેની જગ્યાએ વચનીજ ચાલી, ઉત્સાહમાં ને ઉત્સાહમાં તે દરેક જગ્યા ઉપર ટીકાઓ પણ કરવા લાગ્યો.

મુંજાં આવી પહોંચ્યું. નીચે ઉતરવાને વાર હતી. અંધારું થયા વિના વીજળીનો જગજગડ થાય નહિ અને સ્વર્ગની રેશનીમાં ભગતજીને આંજ નાખવાનું શક્ય બને નહિ, એથી વિમાને મુંજાં ઉપર ચકકરો લેવા માંડ્યાં.

નીચે હાઈકોર્ટના મિનારા દેખાયા.

‘ભગતજી જુઓ પેલી ધર્મરાગની કોરટ.’

કોર્ટ ખસાય ધર્મ હતી. આંગણમાં લાંબા કાંઠા ઝબ્બાવાળા વકીલોનાં ડોળાં બમતાં હતાં.

‘ફિરત્તા બાઈ ! આ કોણ ?’

‘ભગતજી એ તો વકીલ લોકો. ત્યારે જમરાગન ખસ ખોટાનાં હિમાળ લે છે ત્યારે તેઓ માનવી લોકોની વતી વકીલાત કરે છે.’

‘ભાઈર ફિરત્તા ! વકીલાત કરે યા ન કરે એ મરખુલ નથી ? વકીલાતથી પાપને પુણ્ય થોડું જ બનાવી શકાય ?’

‘ભગતજી તમને ખબર નથી કે એ વકીલો તો ખરાને ખોટું અને ખોટાને ખરું બનાવી શકે છે. ધર્મરાગ પણ એ લોકો આગળ તોળાઈ પોકારે છે.’

‘ધર્મરાગ પણ તોળા પોકારે છે ! એ બાપ ! લેકું દનાય પણ એ સાંખી રહે છે ?’

‘અરે ભગવાન ઉપર પણ વકીલોની મ્હે પડે છે.’

‘ત્યારે થોડું કોણ ભગવાન કે વકીલ ?’

‘થોડા દિવસ અઢી’ રહે એટલે આપોઆપ ખબર પડશે.’

વધુ ચર્ચા માટે ત્યાં તો મિમાન એકજ ગુલાંટે મહાસક્ષી-પરેલ-માઠીમ ઉપર આવી પહોંચ્યું.

- આ લોકો એટલે મુંગઈપી સ્વર્ગની અગ્રેઅગ્ર વમેસો નક્કીપી મિલચિત્તાર.

મહાસક્ષીના ધોળીયાટ ઉપર હળસો ધોળીઓ ‘ઓ રામ ! ઓ રામ !’ કહી કપડાં ઝીકના હતા.

‘આ શું ચાલી રહ્યું છે ?’

‘જમગ લોકો માપી લોકની ચોટત્રી પકડી પકડી પતથરની શિકા ઉપર ઝીકે છે.’

‘આત્મા ધો વજર પાપીઓનાં મેઝાં જાણીયાં ધોડાંજ ઉગળાં માય ?’

ત્યાં તો મો સો મણ ધુમાડો ઝોકની મિસોનાં ભૂંગળાં અને કાન ફોડી નાખે એવા અવાજ કરતા મંચા દેખાયા.

‘જુઓ ભગતજી પેલી નક્કીપુરીની ધાણીઓ અઢી’ નક્કીપીઓનાં અવળી ધાણીઓ તેલ પિલાય છે.’

મિલ-મજૂરોનાં હનન લેવા પછી આ રૂપકની વચાર્થતા ખોટી નહિ ગણાય.

ત્યાં તો મહીમની મંધાની ને ખરજદની ખાટી આવી.

‘ભગતજી આ રહી વૈનરણી નદી. એ પાર કરીએ એટલે સ્વર્ગપુરી.’

‘ફિરત્તા બાઈ સ્વર્ગ અને નક્કી આટલાં બધાં નજીક છે ?’

‘દા ભગતજી ! સ્વર્ગ અને નરક વચ્ચેનું અંતર ગદ્ ગદ્ આણું હોય છે.’

એ સ્વર્ગમાંથી એક જ પગથીયું ચૂકીએ તો નકમાં જઈ પડાય છે એ વાતની કોણ ના પાડશે?

વિમાને અવળી ગુલાંટ મારી, દાણાગજર દેખાતા લાગ્યું. “જુઓ ભગતજી આ રહ્યાં સ્વર્ગનાં સદામત અને અનભંગર.”

ભગતથી બોલાઈ જવાયું.

“અધધ ! અહીં આટઆટલાં ધન વગર રૂપરૂપે પડ્યાં પડ્યાં મૃત છે છતાં મૃત્યુ લોકોમાં મુકી અન્ન માટે તરફડી મરે છે !”

દવાખાનરમાં “ધન્વંતરી ભગવાનનાં” દવાખાનાં “એતાં ભગતે ફરી ઉદ્ધાર કાઢ્યો.

“અહીં દવાદાણી રેલંછિય છે અને અમારે ત્યાં દીપું દવા માટે પણ સગવડ નથી.”

હેલ્થે હેલ્થે કાપડ મારફટો બોધને તો ભગતજીની નવાઈનો પાર જ રહ્યો નહિ.

“હવે મને સમજાય છે કે ભગવાન દરૂપદીનાં નવસોને નવાણું ચીર ક્યાંથી લાવ્યા હશે ?”

ભગતજી કશું અને દવાના બંધને માનવીસોક ભણી ખેંચાતા હતા. દેવદુતોને તેમ થવા દેવું થેલું જ પરવડે? તેમણે કહ્યું :

“ભગતજી ! તમને અને માનવીસોકને હવે જો સંબંધ ! ભગતજીની માયા મૂકો.”

વિમાન સરર કરતું જુલુના મેદાનમાં આવી ઉભું. પૂર્વધોજના પ્રમાણે રોસ્સરોધસ તૈયાર હતી. સ્વર્ગીય રથ, આરમી જેવા રસ્તા અને ઝગઝગતી રોશની એ ત્રણેની ભગતજી પૂર એવી તો મ્હે પડી કે તે માનવી સોકને વીસરી ગયા. ધનજી ભગતે સ્વર્ગ પ્રવેશ કર્યો.

x

x

x

x

ચિત્રપટકાર ચંદુલાલનો રુડીઓ સાથેજ એક નાનકડી અડ્ડાપુરી જેવો હતો. રુડીઓનું મકાન ધણીવાર હોય છે એવો ‘કાગળનો ફિલ્મો’ કે ‘કાચેની કોડી’ ન હતું. ભગતજી રાજમહાલને આંટી દે તેવી એની રોનક હતી. એની દીવાલો કાચેની ન હતી છતાં હતી આંટી જેવી પાદરૂક. એ પાદરૂકતાના સામસામા પ્રકાશની કદામતીને લઈ એક જ ઓરડામાં પેસનાર જેવો કે તે એકો સાથે સંખ્યાબંધ ઓરડાઓમાં પ્રવેશી રહ્યો છે. જેમાં એવી ઐદ્રગ્ધિક માયા ન હોય તેને સ્વર્ગધામ પણ શી રીતે કહેવાય? ઓરડે ઓરડે મખમલના માંડીયા હતા, હેલ્થમાં હેલ્થી દબળાં વિજ્ઞાસપ્રેરક સાધનો અને ચણગાર હતા. રુડીઓનો ચોક પણ ધણો વિશાળ હતો. એમનો બગીચો મણે ખીલું નાનકડું નંદનવન હતું.

આ માયામહેલને ગરીબ, ગામડીઓ, અને અસંખ્ય ધનજી ભગતે સાચું સ્વર્ગ માની લીધું હોય એમાં અજાણ્ય પામવા જેવુંએ શું હોય? સ્વર્ગ અને મર્ત્ય વચ્ચે આસમાન જોઈતોને અંતર હોય છે એમ કહેવાય છે. એક બાજુ ભગતની સત્તર થીગડાવાળી ચંધાલી ગોદડી, જલ્લે પડી જવાની આગસે જ ઉભી રહી હોય તેવી કુંપડી અને વર્ગો-ભરના ધસારા કે એસે કોપણના રંગની હરિફ અનેલી માટીની કોઝલી તથા ખીજ બાજુ

મણુ મે મણુ રૂએ ભરેની મગરની તળાઈઓ, ઇંદ્રલુવનની સગમાઈ કરે તેવી હવેની અને દેશપન્દેશની મીનાકારીવાળા ચાદીમોનાના વાગણો, આ બે ગ્રિથિતિઓ વચ્ચે તેવડોજ-આલ્ષ તી 'જેવડો અતઃ નથી ? ભગતજીને ભગનોના પદો યાદ આન્યા 'સ્વર્ગમા-દેવાના દેશમા કૂધની નદીઓ વહે છે અમૃતના ગોગમ ઢોળાય છે, પદનાનની ખેતી થય છે એના પ્રથમ મેળાપે જ એ માનવીનોક-ગામડાના નદીનાળાના પાણીઆ પાણી એ પાણીથી પણ પાતળી જામ, અને એ જામમા એમરમ બનેતુ ભેંડકુ જૂની ના શ યો ખાગ પાણીની માઠની મીઠા જનમા જાણે અરધી જૂમી અને તન્સી ગૂંઠા લાગી

અહીં એને અડતુ અડતુ લાગતુ હતુ ઓન્ડામા ગમતા મૂકના હરણુના અને પિજગમા હગતા ફગતા પોપટના જેની તેની મનોદશા હતી ભગતજીને જીવ ગૂગળાતે હતો, જાણે વનવગડાની હવાથી ટેવાએના ફેફસા અનેની મદમદ મીઠી લહરથી પૂરેપુગ ફૂંતતા ન હોયની! એને અહિના દેવદેવીઓનો સ્વભાવ મિશિત લાગ્યો દરેક એક બીજાથી અતડા અતડા ફગતા કોઈ કોઈ જોડે જોનતા નહિ એમના નાકના ટેગવા દેખાવે ધણા / મનોહર જતા તે ગૂંઠના જ ગૂંઠતા એ લોળના મ્હોડા પણ આગમની પૂતળીઓના મ્હોં મમા હતા, પણ એ ખૂમસુરત સુન્દોમા હાવભાવની ભની શુરી એકે હિનચાન ન હતી આખા પરગણા જેડે અડીને સગાઈ ગખનાર ભગત આ ટોળામા મુઝાવા લાગ્યો

નાટકના દરેક પાત્રને પોતપોતાના પારો માટે તૈયાર કરવા પડે છે ધનાભગતને પણ મેનાનના પાર માટે તૈયાર કરવાનો હતો નવુ મામમશાસ્ત્ર કહે છે કે માણુમની વૃત્તિઓ તેના આચાર વિચાર, ખોરાક અને ચોતગૂંઠના ચાતાવચુ ઉપર આધાર મેને છે ચદુધાને એ મિહાતમા શ્રદ્ધા ગખી ભગતમાથી 'મેતાન નિપગ્નવવાનો અજમાશ શરૂ કર્યો માણુમમાનમા દેવી અને આસુરી વૃત્તિના અકુરો માટે અનુકૂળ ક્ષેત્ર જન્મથીજ મદત્ત ટોચ છે પણ એ ક્ષેત્રના બારણા ઉઠાડા ગહે છે ત્યારે કોઈ અદરય ચાપના જેડાણે બીજા ક્ષેત્રના બારણા બધ ગહે છે ભગતજીના જીવનમા દમાઈ ગૂંઠવા આસુરી બીજને જીવતા કરવા એક પાનન્ધા મેફૂત માફક ચદુજાને ખેડ ખાતર અને પાણીની નેગરાઈ મરી એ નગેના પોતજો ભગતમા ગહેનો સુમ મેતાન આગમ મગડી મેંચ થયો અવધાનત એ ગેદી ન હતો, ઉધાગરી પણ ન હતો પણ મયમ અને ભૂખમગના દમાણુ તમે તે કચગઈ ગયો હતો કૃત્ય દનૈયાની નાથે લાચાર બની કાઠાયો નાગ ગરીબ ગાય જેવો બની બેઠો હતો એ મન્યો બગામા ખર્ષ કુભમ્બની પેડે ખાત્રાનુ માગચ લાગ્યો

સેતાનના અપ્યગ માટે મતમતના નેવેલો તૈયાર હતા એ મધમીધ મેરાઓ અને મગ્ગ જેવા પીગાઓ ઓગખવા જેટની ધનાભગતમા શુદ્ધિ ન હતી આખો જન્માદે મગના રોટલા અને વાલની દાઢ મિચાય મીજુ કંઈ એજો નેથુ હોય તો ને ? બે ચાર લિની વામી તે કટાણી જામડી કઠી પીમાગે શી ખમર પડે કે કાચના પત્રાનામા પીંગાએધું લાવપાણી તો મઢીન છે ? અવજત સુકા ભાખગ ખાઈ ખઈ કટાગેની જીભને ભાતભાતના પન્ધાનો અરોગતા મરીપમી થરા લાગી ગ્વાલિષ્ટ વનગીંગા કોઈદી નાગે કડવી લાગી છે ? મિચાગ ધનજીને આવડ ના પડયુ કે એ વાનગીઓમા મામ

હતું, એ તો ચક્ષુ છવ હતો. એણે માન્યું દેવલોકનાં પંચામૃત અને પદ્મના આવાં જ હશે.

ભગતજી એકલા એમી એમી કંટાળતા ત્યારે સામેના બાગદ પર ચિત્રોનાં આદ્યમ્મ હનાં તેનાં પાનાં ફેરવતા. એમાં લોકપ્રિય ચક્રતચિત્રોના રોમાંચકારી પ્રસંગોનાં ફેરાઓ હતા.

ભગતજી છતાંમુ લાવે પૂછતા "ભાઈ! આ શાના ચિત્રો છે?"

ભગતજીને સાંભળવા મળતું 'તે દેવોની પ્રેમ લીલા હતી.' માનવી લોકમાં સદગ એવી ભગતજીની ગામડીઆ નજરે તે "અનાચાર" "અષ્ટાચાર" જણાતો. પણ દેવફૂતો સમજાવતા. "ધરમ, કરમ, નીતિ, ન્યાય એવી ગામડીઆ અને જંગલી વાનોને દેવપુરીમાં રચાન નથી."

કારણ દેવપુરીમાં-સહેરોમાં જીવતો પ્રધાન કાર્યક્રમ 'ખાનું, પીતું ને મજા કરવી. લાડી, વાડી, ને ગાડીમાં ફરવું' વગેરેમાં જ હોય છે. દેવફૂતો એને રાજ રાખવા ફોનો-આફના સંગીતો સંભળાવતા. એ ગીતોના રાગ અને તાલ ભગતજી ક્યાંથી સમજી શકે? પણ એને અર્થ ને થોડો ધણો સમજતો તે સમજે તેના મનમાં કંઈ ને કંઈ ધર્મ જન્મું. કારણ રંગીલા સહેરોની રંગીલી પ્રજાને રીઝવનારાં એ ગીતોમાં પેમલા પેમલીના રહેનચાળા ઓછા હોય છે?

ભગતજીને નવાઈ લાગતી "આખરે આ દેવો ને દેવીઓ આવી તો છે મૃત્યુલોક-માંથીને? તે અહીં આવનાં વેંતજ ત્યાંના નીતિનિયમોને કેવી રીતે બૂલી જતાં હશે?" ગામડામાંથી આવી સહેરોના વિલાસમાં લદું બનેલાઓને પણ એજ પ્રશ્ન પૂછવા જેવો છે.

લોડો કહે છે કે પુણ્યશાળી આત્માઓજ સ્વર્ગે મંચરે છે. પણ આ દુન્યવી સ્વર્ગ-સહેર માટે તો કદાચ એવું કહેવું પડશે કે જેનાં પુણ્યો પરવારે છે તેજ સહેરમાં જાય છે.

આખેલવાની જોટલી અસર શરીર પર ચાપ છે તેટલી જ મન ઉપર પણ. ભગતજીનો મુંઝારો ધીમે ધીમે ઓછો થવા લાગ્યો. માંમ, મદીરાના સ્વાદે જેમ તેની જીભ ટેવાઈ ગઈ તેમ તેની આંખો પણ રંગીય રંગલીશાના દર્યોથી ટેવાવા લાગી, અને પછી તો લાંબાકાળથી લાંબા હરતી ભોગવતિઓએ બગવો કર્યો. એના માનસમાં સંસ્કારિતાનું કંઈક ખેડાયું તો હતું જ નહિ તેમાં વળી આ નવી પરિસ્થિતિએ ધસારો કર્યો એટલે થઈ રહ્યું. કાંઈ કાળજી જેવી પડતર જમીનમાં નવાં નવાં નવાં ધાસો ઉગી નીકળવા લાખ્યાં. તોજીજ જાગેલા કુંભકરણનું ખોરાક માટેનું જૂમરાણ વધી પડ્યું. સેતાન "ખાઈ ખાઈ" કરવા મંડ્યો.

"એમ એમ સેતાન તને હું નહિ છતવા દઉં." ભગતના માનવ-આત્માએ એકાન્કવાર પડકાર કર્યો.

"ભાયા નકામી છંદ મૂકો, હવે તો હું જ છતીશ."

“ગમે તેમ તોયે તું નાથેસો નાથ.”

“ના, ના, હવે તો હું છૂટો વાધ થયો છું.”

માએજ ભગતજીનો સેતાન વિગ્ધ થયો. વાસના તૃપ્તિ માટે ખૂબ પાડવા લાગી. માંસ અને મદીરાથી તે હવે ધરાતી નહિ. એને હલુ ખીણું કંઈક જોઈતું હતું.

આ પગથીએ ચંદુલાસે પ્રવેશ કર્યો. કુશળ માનસશાસ્ત્રીની દૃષ્ટિએ તેણે એ ત્રીજી વસ્તુ પારખી લીધી.

માંસ, પછી મદીરા, પછી ?

x

x

x

x

પછી અપ્સરા, એના મહવાસ વિના કદાચ સ્વર્ગજીવનમાં ઉણપ રહી જાય છે. ભગતજીમાં એ ભુખ જાગી. જાગી તો જાગી પણ તે એટલી તીવ્રતાથી જાગી કે તે ભુગભુગના અપવાસના પારણાં એક જ કોણીએ કરવા લાગ્યા પડ્યા થઈ રહી.

નાટકનો છેલ્લો અંક શરૂ થયો. “સેતાન અને સુંદરી”ની પ્રણય-લીલા, રાસલીલા શરૂ થઈ. સુંદરીનો પાઠ દેવી કનકલતા નામની એક નટી ભજવતી હતી. એણે શું શું કરવાનું છે તે તેને ચંદુલાસે બરાબર સીખાવી દીધું હતું.

જંગલી જનાવરોની બીપણુ જીવનચર્યાની નૈસર્ગિક છબીઓ પાડવા સીનેમાવાળા ઝાડવે ઝાડવે માગા બાંધી તે ઉપર કેમેરા લઈ લપાઈ રહે છે. એજ રીતે. સેતાન અને સુંદરીની બિભત્સતાના આરે ઉમેલી દોડદોડ, ખેંચાતાણુ, બાથાબાથના કુદરતી ચિત્રો પાડવા યોજના થઈ ચૂકી હતી.

નાટક શરૂ થયું. વડેલા વાદ્યે શિકાર ઉપર હલંગ મારી. ચોર બકરીએ તે હલંગ ચૂકાવી. તે નાસવા લાગી. એના નાટકીયાળા આખાદ હતા. એવું આખું સરીર ફૂગતું હતું, એના મોં પર વેદના અને કરુણાના રોગ પડતા હતા.

એનો નાટકી અભિનય જોતજોતામાં જીવંત બન્યો. કારણ સામા પક્ષે શિકારી માત્ર નાટક નહોતો કરતો. વાસનાને તૃપ્ત કરવા માટેના ધમપણા સાચા હતા, સ્વાભાવિક હતા. એથી જ તેની બીપણુતા ભવાનક હતી. એ ભયંકર ભાવોનો સાચો અર્થ જ્યારે નટીના સમજવામાં આવ્યો ત્યારે તે સાચે જ ગભરાઈ ગઈ. એનો ચિત્કાર, શિકારીના હાથમાંથી છટકવાનો તળવળાટ કુદરતી બની ગયો.

તપોભંગ કરવા આવેલી ગણિકા રૂપિની બાથમાં સપડાઈ. વારાંગનાઓને એવી બાથની નવાઈ ન હતી. પૈસાની લાલચે એઓ માણસ તો શું પણ હેવાન પણ જેવાઓના સંસર્ગ પણ વધારી લે છે. પણ આ ચૂડ લુદી હતી એ અજગરે ભરાવેલી ચૂડ હતી. ભુગભુખો સેતાન તેને આખીને આખી ચૂસી લેતો હતો. કુશળવું જનાવર નારંગી અને કેળાને છોલ માથે જ ભચરડી જતું હતું. કામાતુરાણું ન ભયં ન લગત. કામાવેશે મર્યો ભય પામે છે? જાનને વાસનાતૃપ્તિમાં લગત આવે છે? કામ, કામતૃપ્તિ, વિષય-ભોગ એ બાબતમાં ધનજી ભગતની માનસિક સ્થિતિ ઘડીભર એ પ્રાણીઓના જેવીજ હતી.

ચંદુલાલને એને મનમતાં દરયો મળી રહ્યાં. એ જીવંત જેવાં કેમેરામાં અમર થઈ ગયાં. એ નાટક ભાડે આણેલા નટ-નટીઓનું જન્મવંદી નાટક નહતું. એ બે પુરોની જીવંત રસલીલા હતી.

નાટક પૂરું થયું. ચંદુલાલનો લાખ રૂપોઆનો દલો સહી થયો. કનકસતાને હમર રૂપીઆનો પગાર બક્ષિસ સાથે આપવામાં આવ્યો. નટવરલાલ શેઠની આંખને તૃપ્તિ મળે તેવું ચિત્રપટ તૈયાર થઈ ગયું.

પણ બિચારો ધનજી ભગત ! તેને હાડોહાડ ધૂણી ઉપજતી હતી. સેતાન સાથેના દુહા-યુદ્ધમાં પગાનિત થવાથી તેનો આત્મા કકળી રહ્યો. હતો એને સ્વર્ગ હવે અકારું લાગવા લાગ્યું. માનવી લોકના પોતાના નિષ્કલંક જીવનની યાદ એના અંતરને ઠોરી રહી હતી.

‘ભાઈરે ! ફિરસ્તા મને મારા માનવી લોકમાં મૂકી આવો.’

ચંદુ-છંદુને તો એજ નેમ હતું હતું. ભગતજી પાસે કામ કલાવી લીધા પછી હવે એના શો નિકાલ કરવો એ-મુંઝવણનો આમ સદજ નિકાલ આવતો જોઈ તેઓ રાજ રાજ ચર્ચ ગયા. છતાં એમણે એનું નાટક ચાલુ રાખ્યું.

‘બસ ધરાઈ ગયા ?’

‘‘ભાઈઓ મેં નહોતું ધાયું કે સ્વર્ગ આવું હશે.’’

‘‘હજી તમે ભગવાનનાં દર્શન તો કર્યાં નથી.’’

‘સ્વર્ગજ આવું છે તો પછી તેના ભગવાન કેવાય હશે ? બસ બાપુ ! મને મારા ગંદા ગંધાતા ગામડામાં મૂકી આવો.’

‘‘તો તમારી મરજી ! અમે તો ચીટીના આકર.’’

X X

X X

ખીજે દિવસે આખા પરગણાની અચરજ વચ્ચે ભગતજી જીવતા થયા. ગામડાની ભોળી પ્રજાએ માન્યું હતું કે સાચે જ ભગતજી સ્વર્ગે ગયા હતા.

ભગતજી સ્વર્ગારોહણ કરી પાછા આવ્યા છે એ વાત વાતે વેગે ગામેગામ પસરી ગઈ. ભગતજી પાસે સાંજને છેડે હાંમેરા લોકો આવવા લાગ્યા. ભગતજી તો સ્વર્ગ સંપન્ના શ્રવણ માત્રથી-શરમાઈ માયું નીચું નમાવતા-પણ લોકોની કૃતજ્ઞસહૃદય જાણરી હતી. ઉપશુદ્ધિપરી પ્રશ્નોએ મુંગા ભગતજીને જવાબો દેવા જ પડ્યા.

‘‘સ્વર્ગ કેવું ?’’

‘‘મૂઝા એ સ્વર્ગની વાત.’’

‘‘કેમ ત્યાં ના ગયું ?’’

‘‘અરે ત્યાં મારો જીવ જ ગુંગાઈ ગયો.’’

‘‘એમ ત્યાંની કંઈ વાંચગીએ લાંબા હશેને ?’’

“ હા જુઓ આ રહી, આ શીશીમાં અમૃત છે, આ ડબ્બીમાં પકવાન છે, અને આ ઢાગમાં અખરાઓની હબી છે.”

“ અરે! આ તે અમૃત કે દારૂ ? ”

“ અને આ પકવાન કે માંસ ? ”

“ તથા આ અખરા કે વેશ્યા ? ”

ભગતજીએ શો જવાબ આપવો ? તે માત્ર એટલું જ બોલ્યા : ભાઈઓ જનમેજનમ મૃત્યુલોકમાં રહેલો ને મરણે પણ એ કમળત સ્વર્ગનું નામ લેતા નહિ.

— પ્ર.

સંસ્થા

૧ સંસ્થા ઉત્પાદક બળો :—

પ્રાણીવર્ગના બીજાં અંગોની માફક માણસને પણ અનેક પ્રેરણાઓ રહેલી છે, અને એવી પ્રેરણાઓના ગળને લીધે વ્યક્તિઓ અને સમાજો વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં પરાવાહ રહે છે. સેકડો વર્ષ મુખી યુરોપમાં એવી માન્યતા હતી કે માણસને કાંઈ પ્રેરણા હોય નહિ પણ માત્ર શુદ્ધિ જ હોય અને માણસની બધી ક્રિયાઓ શુદ્ધિને લીધે થઈ શકે છે. એ માન્યતા પ્રમાણે માત્ર માણસથી નીચા વર્ગના પ્રાણીઓને પ્રેરણા હોઈ શકે અને એવા પ્રાણીઓને લેશ માત્ર પણ શુદ્ધિ ન હોય આ માન્યતા જીવભરેલી હતી અને હવે મર્વત્ર મ્વીકાશય છે. પ્રેરણા ન હોત તો જેમ પક્ષીઓ ચરો શોધી કે માણા બાંધી શકત નહિ તેમ માણસો પણ ખોદાક પ્રાપ્તિ માટે મહેનત ફરત નહિ કે ધર બાંધી શકત નહિ. પણ માણસો અને બીજાં પ્રાણીઓની વચ્ચે ફેર એ છે કે જ્યારે નીચલા વર્ગનાં પ્રાણીઓ પ્રેરણાથીજ જીવન વ્યવહાર કરે છે, ત્યારે માણસો એ પ્રેરણાથી ઉત્પન્ન થતી ક્રિયાઓ કરતા શુદ્ધિને માધનરૂપ વાપરે છે. મનુષ્યજીવનમાં ક્રિયાઉત્પાદક બળો તો પ્રેરણાત્મક જ છે પણ એ બળોને આંકુશમાં રાખવા, કેળવવા તેમાં કેટલેક દરજ્જે રૂપાન્તર કરવા અને અને અમુક ખેડની દિશામાં વાળવાનું કામ શુદ્ધિનું છે. પક્ષીઓ માફક માણસોને અમુક ઘાટનું ધર બાંધવાની પ્રેરણા ન હોય પણ વાતાવરણના ગામથી આશ્રય મેળવવાની પ્રેરણા તો હોય છેજ જેમ અતિશય તાપ કે ટાઢથી પોતાનું રક્ષણ કરવા પશુપક્ષીઓ પણ આશ્રય શોધે છે તેમ માણસને પણ પ્રેરણા બળથી આશ્રયસ્થાનની જરૂર જણાય છે. તેથી એ પ્રેરણાત્મક જરૂરિયાત પૂરી પાડવા માટે શુદ્ધિપ્રયોગથી ચોગ્ય સાધનો મેળવવા અને તેની ઘટના કરવા પ્રયત્ન કરે છે. એ રીતે નીચલા વર્ગનાં પ્રાણી મુખ્ય કરી શુદ્ધ પ્રેરણાથીજ પોતાનાં કાર્યો સાધી શકે છે. પણ માણસો પ્રેરણાબળથી ઉત્પન્ન થતી જરૂરિયાતોની સંપ્રાપ્તિઓ શુદ્ધિ વડે સાધી શકે છે. આખા પ્રાણીવર્ગમાં સંરક્ષણપ્રેરણા અને લિંગ-પ્રેરણા એ બે મૂળભૂત પ્રેરણાઓ રહેલી છે અને બીજી બધી પ્રેરણાઓ એના વિશેષરૂપ કે રૂપાન્તર જેવી હોય છે. એ મૂળભૂત બળોથી પ્રેરણા જીવનવ્યવહાર કરતાં માણસો

સુદ્ધિનાં સાધનથી અનેક વ્યવસ્થાઓ કરવા પ્રયત્ન કર્યા જાય છે. પ્રજાનન પ્રેરણાને સુદ્ધિના અંકુશમાં રાખી વ્યવસ્થિત સ્વરૂપ આપવાના પ્રયત્નથી લક્ષ અને કુટુંબ જેવી સંસ્થાઓ ઉભી થઈ. ખોરાકની જરૂરિયાતથી પ્રેરણા જે પ્રવૃત્તિઓ માણસોએ શરૂ કરી અને વિકસાવી તેને પરિણામે આજની આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ અને વ્યવસ્થાઓ ઉદ્ભવ્યાં છે. જનમાલના સંરક્ષણની ઘટના કરતાં રાજ્યસંસ્થાઓ ઉદ્ભવી અને ઉત્ક્રાન્તિ પામી આજની સ્થિતિએ પહોંચી છે અને તેજ પ્રમાણે વિવિધ પ્રેરણાઓને મંતોપવા જુદી જુદી રીતે વ્યવસ્થા થવા માંડી અને એ રીતે જુદા જુદા પ્રકારની સામાજિક સંસ્થાઓ ઉદ્ભવી.

સંસ્થા એટલે શું ?

જીન જીવોની મારફત માણસોને પણ પ્રેરણાઓ અને મનોમય બળોથી વિવિધ ક્રિયાઓ અને જરૂરિયાતો ઉદ્ભવે છે. મનુષ્યજીવનમાં એવી જે જરૂરિયાતો કાયમની એટલે ચિર-સંસ્થાથી હોય તે સાધતાં મુકરર પ્રકારની કાર્યવ્યવસ્થાઓ ઉદ્ભવે છે. સંસ્થા એટલે જરૂરિયાતો અને પરિસ્થિતિ પ્રમાણે અર્થસિદ્ધિ માટે સમાજમાં ઉદ્ભવતી ચિરસંસ્થાથી વ્યવસ્થાઓ. અને એ પ્રમાણે આપણે સંસ્થાની વાખ્યા આપી શકીએ. પ્રાથમિક વ્યવસ્થામાં ખોરાક મેળવવાનું પ્રેરણાત્મક જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા તે વખતની પરિસ્થિતિ અનુસાર પ્રાણીઓનો શિકાર કરી અથવા કામકામ બ્રમણ કરી વનસ્પતિ આહાર મેળવવાની પ્રથા શરૂ થઈ. એવી પ્રથા સુદ્ધિથીજ સ્થપાઈ અને જોકે એ સામ્યત કે અનંત તો મહોત્તીજ, તોપણ દીર્ઘકાળ સુધી ટકી રહી. તેથી આપણે શિકાર કે બ્રમણ પ્રથાને 'સંસ્થા' ગણી શકીએ. તેજ પ્રમાણે રાજ્યસંસ્થાઓ માટે પણ કહી શકાય. વ્યાકેતને તેમજ સમાજને હરદિશથી આક્રમણ થવાનો ઝંભવ છે અને ઘણીવાર થાય છે. તે વખતે જનમાલનું સંરક્ષણ કરવા પ્રેરણાત્મક જરૂર ઉદ્ભવે છે. એ જરૂર મંતોપવા માણસો સુદ્ધિથી અમુક વ્યવસ્થાઓ સ્થાપે છે. એવી જરૂરિયાતો ચિરસંસ્થાથી હોવાથી તે સંતોપવાની વ્યવસ્થા પણ ચિરસંસ્થાથી થઈ પડે છે. અને તે વ્યવસ્થા ઉભી કરતાં અને ટકાવતાં અનેક નિયમો બનાવવા પડે છે. જનમાલના સંરક્ષણ માટે જે ચિરસંસ્થાથી નિયમિત વ્યવસ્થા સુદ્ધિપ્રયોગથી ઉદ્ભવે છે, તેને આપણે રાજ્યસંસ્થા તરીકે ઓળખીએ છીએ. એ રીતે સંસ્થાઓનાં સ્વરૂપનું પૃથક્કરણ કરતાં કેટલાંક અગત્યનાં લક્ષણો જણાઈ આવે છે. (૧) સંસ્થાઓ પ્રેરણાત્મક બળો અને જરૂરિયાતોથીજ ઉદ્ભવે છે. કુદરતી રીતેજ મનુષ્ય સ્વભાવમાં જે જનનું કાર્યવલણ હોય નહિ, જે જનતાનાં કાર્યો કરવા કુદરતી રીતેજ માણસો અસક્ત હોય, તે માટે કોઈ સંસ્થા ઉદ્ભવી શકેજ નહિ. પ્રત્યેક સંસ્થા સ્વભાવિક જરૂરિયાતોનેજ સંતોપવા ઉદ્ભવે છે. (૨) સંસ્થાઓ અનંત કે સામ્યત તો હોતી નથી પણ ચિરસંસ્થાથી તો હોવી જ જોઈએ. પ્રાસંગિક કાર્યવ્યવસ્થાને આપણે સંસ્થા કહી શકતા નથી. કોઈ જગ્યાએ આગ લાગે કે રેલ્વે અકસ્માત થાય તો તરતજ સેંકડો કે હજારોના ટેળાં તે જોવા ઉતરી પડશે પણ એ કાર્યપદ્ધતિ કોઈ સંસ્થા કહેવાય નહિ. પણ રંગભૂમિ Theatre એક સંસ્થા છે. પણ તે અમુક પદ્ધતિથી દરમ ઘટના કરી લોક-સમૂહો આકર્ષનાર વ્યવસ્થા છે. અને એ વ્યવસ્થાપ્રથા સમાજમાં આકર્ષક કે પ્રાસંગિક

નહિ પણ દીર્ઘકાલિન પણ નથી. (૩) વળી પ્રત્યેક સંસ્થા હેતુપૂર્વક અને હેતુસિદ્ધિ માટે મનુષ્ય સુદિધી સ્થાપવામાં આવી હોય છે. સમાજમાં ચિરકાળ ટકી રહેતી હોય એવી બધી જ ઘટના કાંઈ સંસ્થા કહી શકાય નહિ. ગરીબાઈ એટલે કે એક, મોટો ગરીબ વર્ગ હંમેશાં ટકી રહે છે પણ તેથી કરી ગરીબાઈ કાંઈ સંસ્થા કહેવાય નહિ. કારણ કે ગરીબાઈ કાંઈ મનુષ્ય સુદિધી પ્રયત્નથી હેતુપૂર્વક સ્થાપવામાં આવી નથી, અને મનુષ્યો તો ઉત્તરું સમાજમાંથી ગરીબાઈ દૂર કરવા તરફ જ પ્રયત્નો કર્યા જાય છે. પણ જો ગરીબાઈને લક્ષ્ય ઠેરવી તે સ્થિતિ સાધવાને મનુષ્યપ્રયત્નથી કોઈ રીતે ઘટના થતી હોય તો એ ઘટનાને “સંસ્થા” જાણવી પડે છે. જે ધાર્મિક કે બીજા સંપ્રદાયોના બાવાઓ કે મહાસીઓ (દા. ત. સ્વામી નારાયણના પાળાઓ અને સાધુઓ) ગરીબ અવસ્થા છૂટ લેખી તેજ સ્થિતિમાં રહેવા પ્રયત્ન કરે છે તે સંપ્રદાય માટે નિર્ધનતા પણ સંસ્થા જ લેખી શકાય. જે પૃથ્વી પર આપણે વસીએ છીએ તે અતિદીર્ઘકાલિન હોવા છતાં કાંઈ સંસ્થા કહેવાની નથી કેમકે એને સ્થાપતાં મનુષ્યપ્રયત્ન કે સુદિધી જગાએ જરૂર પડી નહોતી. પણ એજ પૃથ્વીની જમીનનાં ખેડાણ, માલીકી અને વારસાની પ્રથાઓ (દા. ત. રૂપવતી પદ્ધતિ, જમીનદારી પદ્ધતિ, સામંતિ પદ્ધતિ વગેરે) મનુષ્ય સુદિધી ઠેરવવામાં આવે છે અને તેથી એવી પ્રથાઓને આપણે સંસ્થા ગણી શકીએ. વળી એ પણ ખ્યાનમાં રાખવાનું છે કે જો કે સમાજસંસ્થાઓ મનુષ્યસુદિધી ઉદ્દેશ્ય છે છતાં એકજ વ્યક્તિના પ્રયત્નથી કે સુદિધી નહિ, પણ આખી સમાજના સંયુક્ત પ્રયત્નથી સ્થાપવામાં આવે છે (૪) સંસ્થાઓ મૂર્તિ-સ્થુલ વસ્તુઓ નથી હોતી પણ અમૂર્ત કાર્ય પદ્ધતિ અને કાર્ય ઘટનાને જ સંસ્થા ગણી શકાય. જે ચિરસ્થાયી પદ્ધતિથી કે સામાજિક કલ્પનાથી સામાજિક ક્ષેત્ર સાધવામાં આવે તે પદ્ધતિ અથવા સંસ્થાને જ આપણે સંસ્થા ગણવી જોઈએ. વ્યવહાર લાભમાં આપણે સંસ્થા શબ્દ છૂટથી વાપરીએ છીએ, તે અર્થથી ગુંચવાડો થવાનો સંભવ છે. દા. ત. કોઈ વિદ્યાપીઠ, બેન્ક કે દવાખાનાના મકાન આગળથી પસાર થતાં ઘણીવાર તે તરફ આંગળી બતાવી કહીએ છીએ કે પેલું ‘વિદ્યાપીઠ,’ ‘પેલી ઈમ્પીરીયલ બેન્ક” અથવા “પેલું દીવાનખાનું” પણ એ મકાનો કાંઈ સંસ્થા નથી. કારણ કે એવા મકાનો બગી જાય તો એ સંસ્થા ટકી રહે છે. અમુક પ્રકારની અમૂર્ત કાર્યઘટનાઓને જ સંસ્થા તરીકે ઓળખાવી શકીએ. અને એવી કોઈ ઘટના તરફ આંગળી કરી તેનું ઓળખાણ આખી શકાય નહિ. તેજ પ્રમાણે કોઈ સંસ્થામાં કામ કરનાર અથવા તેનો લાભ લેનાર વ્યક્તિઓ અથવા એવી વ્યક્તિઓનાં સમૂહોને પણ સંસ્થા તરીકે લેખી શકાય નહિ. નિશાળ એક સંસ્થા છે ખરી કારણકે શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ એકત્ર મળી જ્ઞાનપ્રચાર કરવા નિશાળદ્વારા ઘટના કરી રહ્યા હોય છે. પણ કોઈ નિશાળના બધા વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો એ જાતના જ્ઞાનપ્રચાર માટે નહિ પણ બીજા કોઈ હેતુથી એકત્ર થાય, અને કોઈ બીજા પ્રકારનું કાર્ય કરે તો તે વખતે એ વ્યક્તિઓના સમૂહને આપણે સંસ્થા તરીકે ઓળખાવી શકીએ નહિ. ધારો કે નિશાળનું કામ પૂરું થતાં છૂટીને ઘેર જતાં એકાદ દિવસ બધા વિદ્યાર્થીઓ કોઈ

ગંધેડાની પૂંક પંકડી તેને ઘોડાવવા માટે, અને ધારો કે તે કાર્યમાં નિશાળના બધા શિક્ષકો પણ મદદ કરે, તો તે વખતે તેજ વ્યક્તિસમૂહ કોઈ 'નિશાળ' સંસ્થા કહેવાય નહિ. સંસ્થાની ઘટનામાં ભળનારી વ્યક્તિઓ બદલાઈ જાય તોપણ ન્યામુધી તે જાતની કાર્યઘટના ચાલુ રહે ત્યાંસુધી તે સંસ્થા ટકી રહે છે. નિશાળમાં હરેક વર્ષે નૂતના શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ બદલાય અને નવા શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ આવે છતાં પણ નિશાળનું સંસ્થા સ્વરૂપ બદલાતું નથી. એ રીતે સંસ્થા મૂર્ત વસ્તુ નથી પણ અમુક પ્રકારના ધ્યેયોની સંપ્રાપ્તિ માટે ચિરસ્થાયી કાર્યઘટના છે. (૫) સંસ્થાઓ સ્થુળ અને સામાજિક પરિસ્થિતિ પ્રમાણે ઉદ્ભવે છે, અને તે પરિસ્થિતિના વિકાસ પ્રમાણે એવી સંસ્થાઓમાં હંમેશા રૂપાંતર થયા કરે છે. પ્રાથમિક અવસ્થામાં તે વખતની પરિસ્થિતિને અનુસાર મૃગયાપ્રથા અથવા જમણપ્રથા સંસ્થાઓ ઉદ્ભવી, અને તેજ તત્વને આધારે રાજ્ય સંસ્થાઓ પણ ઉદ્ભવી. જે ટોળાંઓની પડોશમાં હરીફ ટોળાંઓ વચ્ચે હોય, તેણે તે પ્રમાણે ઉચ્ચ પ્રકારની સૈનિક તૈયારી રાખવી પડે અને તેને પરિણામે વિશેષ સૈનિક વ્યવસ્થાવાળી રાજ્ય સંસ્થા ઉદ્ભવે. પ્રાથમિક અવસ્થાથીજ લગ્ન, કુટુંબ, રાજ્ય, મંજુરી વગેરે સંસ્થાઓ ઉદ્ભવી હતી. પણ ધીમે ધીમે એમાં ફેરફાર થતાં એ સંસ્થાઓ આજની સ્થિતિએ આવી પહોંચી છે. એ રીતે સંસ્થાઓનાં બધાંરણમાં ફેર પડે. અને બાહ્યસ્વરૂપમાં એટલું રૂપાંતર થઈ જાય કે મૂળ સ્થિતિ અને નવી સ્થિતિ વચ્ચે કોઈ પણ રીતે ફેળીતું મળતાપણું રહે નહિ. છતાં પણ સંસ્થાના અર્થમાં સમાવલી તત્ત્વ કલ્પનાની એકતા અને સાતત્ય તો હંમેશાં જળવાઈ રહે છે પ્રાથમિક લગ્નોમાં વિધિ, સ્વરૂપ, પતિપત્નીની અરસપરસ સંખ્યા અને અન્યોઅન્ય હકો અને ફરજો આજનાં જેવાં ધોરણે ન હતાં. પણ લિંગવિનિમયની ઘટના કરવાની તત્ત્વ કલ્પના પ્રાથમિક લગ્નો તેમજ અર્વાચીન લગ્નોમાં એક સરખીજ સમાજેલી છે. તેથી પ્રાથમિક અને અર્વાચીન લગ્ન પ્રથામાં સાતત્ય અને એકતા હોવાથી તેજ લગ્ન સંસ્થા આજે બાહ્યરૂપાંતર થઈને પણ ટકી રહી છે.

— માધવપ્રસાદ મઝમુદાર

(અપૂર્ણ)

— જોશી —

“શાંતિદાસ ! શું તમે ખૂન કરશો ?” મારા મિત્ર અને સર્વોદય શુદ્ધીગ કંપનીના બીજા ડાયરેક્ટર કિશોરકુમારે કહ્યું.

“એ અને જ કેમ ? મારા જેવો શાંતિનો દાસ શું ખૂન કરે ? એ વિદ્વાલકાર જોશી જ બુદ્ધી છે.”

“મને બુદ્ધી કહો છો ?” વિદ્વાલકાર તાડક્યા—“તમારે લાંબો તમારો હાથ. બુદ્ધો, આ બેડો અશુદ્ધો, તેનો દૂકા પોણા નખ, તેની સ્થુળતા અને અક્કડપણું બધાં ખૂનીના હાથનાં નિશાન છે.

“અરે એવાં વર્ણનો અને વર્તારોઓ તો આજકાલ ઘણાં છાપાંઓમાં આવે છે અને ઉલ્લસાય છે એ તો માણસોનાં મગજોને બગાડવાની બાજુ છે.” મારા એક મિત્રે કહ્યું.

“જો હું જુઠો પડું તો મારો જન આપવા પણ તૈયાર છું. એમની કુંડળીમાં પણ બારમે મંગળ, નવમે શનિ, અને છઠ્ઠે સૂર્ય પડ્યા છે. એકમેકની સામે મિંહની માફક ધૂરકે છે એટલે તેમનો લાવ ભગ્નબા વગર રહેશે જ નહિ.”

“ત્યારે થશે શું?” મેં પૂછ્યું.

“થાય શું? આજે ૧લી આગસ્ટ ૧૯૩૬ છે. આવતી તા. ૧લી આગસ્ટ ૧૯૩૭ને દિને જ અથવા ત્યાં સુધીમાં તમે એક ખૂન કરશો.”

ખૂન! કામા! મહારાજ! કામા. આ જ્યોતિષ નથી પણ એક શાપ છે.”

“હા” પાન આવી ચૂંકતા વિદ્યાલંકાર મ્હોં મરડીને બોલ્યા, “અને હું તે દિવસે મારી યાત્રા કરીને પાછો આવીશ, ત્યારે તમને ખૂની તરીકે જ જોઈશ.”

“ત્યારે જોશી બુવા એક વર્ષ સુધી તમે નહીં મળી શકો? અમારે શું કરવું?” મારા મિત્રોએ ચિંતા દાખવી.

“જ્યોતિષનો અમલકાર જેવો યાત્રાતુ કામ છે એટલે માફ નિશ્ચિત ઠેકાણું કશું નથો.”

સોનામ્હોરની દક્ષિણા લઈ જોશી બુવા રવાના થયા. મારા મિત્રો જાણે માંદાથી હરતા હોય તેમ મને ખૂની ધારીને જલ્દી જલ્દી અલોપ થઈ ગયા.

*

*

*

*

આજે પત્ર આવવો જોઈએ. જરાજર એક મહિને ચાવી દેતાં એ ઘડિયાળ ફાટશે અને તેમાંથી કમાન છટકીને જોને આપશે તેને પ્રાણધાતક નીવડશે. મારે એ રમકડાંને ફર રાખવું તથા સંબંધીને ચાવી ન દેવા સૂચવવું એવું ઘડિયાળીએ જહીતાં જહીતાં કહ્યું હતું. ગળવા પર કાપ તો મારો પડે છે, પણ શું કરવું? જાહેરમાં ખૂની કંડવા કરતાં છંદગીથી કંટાળેલા મારે કોઈ ધરડા જુઠાંને મરવાની તક આપવી એજ બહેનર છે.

પત્ર આવ્યો? શું લખે છે?

હકોર.

અધિક લાદરવા વદ ૦)) વાર મંગળ

તા. ૧૫ માર્ચ—૧૯૩૬

બહાલા ભાણીયા શાંતિ,

કોઈ એક અનાડી લુહાર જેવા દાંતના ડકટરે મારી દાઢ ખેંચી કાઢેલી ત્યારથી માફ જડણું વાંકું થઈ ગયું હતું. તને હું દવા મારે લખ્યા જ કરતી. પરંતુ તેં જે કચકડાતું ઘડિયાળ ઉપાય તરીકે મોકલ્યું અને તેને મારે જ ચાવી દેવી એમ લખ્યું તેથી ઘણા કાયદો થયો છે. છપર લખેલી તારીખે (જેની તોંધ રાખવા તેં લખેલું)

બરાબર મહિને તે દાટયું અને તેની અંદરની કમાન મારા જડ્યા પર છટકીને નોરથી વાગી. પરિણામે બીજા બે ચાર દાંત પડી ગયા. પરંતુ જડણ સીધું ચઢી ગયું છે અને હવે આરામ છે. તને મળવા રૂબરૂ આવીશ. પ્રભુ તને સો વરસનો કરે અને તારે હાથે આવાં સારાં કામો થાય.”

તારી મામી માનકાર ડોશીના આશિષ.

આવાં સારાં કામો! પણ વાંચી હું તો સ્તબ્ધ બની ગયો. મૃત્યુ આપવા જતાં જીવન અંપાક જવું હતું.

*

*

*

*

કુટુંબના છુટકાઓની નોંધ કરી કમજા કાકી પર પ્રયોગ અજમાવ્યો. “એક સામટી તણુ ગોળી આપશે તો હૃદય ખંધ પડી જશે માટે એકેક દિવસે એકેક ગોળી જ સંધીવા માટે આપશે” એ વૈદરાજની સલાહનો અમર્યાદ લાંબ કરી બે ગોળી કાઢીને આપી.

“દીકરા, બે શું” પણ આવીસ ગોળી આપ તોપણ વા મટે તેમ નથી. જો, એક ગોળી નીચે પડી ગઈ.” કાકી તે લેવા માંડ્યાં.

અંતરાત્મા કંકળી ઉઠ્યો, “હં હં કાકી, એ ગોળી ન લેશો. તણુય સાથે ખાશે તો હૃદય ખંધ પડી જશે.” અટકાવવા જઈ તે અગાઉ તો “જીવીને પણ હવે શું કરવું?” કહી કાકી ત્રીજી ગોળી ખાઈ ગયાં. હૃદયના કંખની વેદનામાં નોરશીની આગાહી ખરી પડશે એનો છૂપો અર્નંદ પ્રમાણ ગયો. આરામ પુરસ્તી પર પડ્યો, કાકી રસોડામાં ગયાં. હું તંદ્રામાં પડ્યો!

‘સ્વપ્ન!’

“કેટલી ખુબસુરત! વ્હાલી, તારાં આ એકેક બાળક જીવનની એકેકી અમુદ્ય પળ અનુભવાવે છે. કેટલી સુંદરતા! કેટલું સુકોમલ તેજ તારા નયનોમાં ઝલકી રહ્યું છે! પ્રિયા! સુંદરી! હું અત્યંત સુખની પરિસીમા અનુભવી રહ્યો છું.”

“પ્રાણનાથ! સુખદુઃખની પરંપરા સાથે જ ધડાયેલી છે. અકનેમિકમેણુ”...ધડકો તોપ તસ્વાર, ખંડુક.

“સ્વામિ જયારો. મારા પિતાનું લક્ષર ચડી આવ્યું. તમને પરેશાન કરશે.” સિકંદરની લાકડી પુત્રી બોલી.

• વિજળીની જેમ લાંબકર મેંચનાદ કરી હું ઉઠ્યો. પ્રખ્યાત અમેરિકાન્ડર ધી ઝેટની પુત્રીનું હરણ કરવા માટે સેલુકસ મને શી રીતે મારી આપે? ... મારો, કાપો એને : કરતો હું નહોતો; ધવાયો ... અરે! અરે! પણ ખૂન કરો, ખૂન કરો. શું મારે હાથે એકે મોત નહિ નીપજે?

“ના” સેલુકસ બરાડ્યો. “તમે બાયજા છો. તમારી પત્ની તથા તેના સાત બાળકોને હું સિકંદર સમક્ષ લઈ જઈશ.”

“ત્યારે તો” કહી મેં તસ્વાર લીધી અને સેલુકસ અટકાવતો હતો, જતાંય શુરાતનમાં સાતેય બાળકોનાં ખૂન કરી નાંખ્યાં.

“બાલુનાથ ! હૃદયેશ્વર ! આ શું કયું ?”

“ખૂન ! હાથ...ખૂન !” કરી હું પણ જોરથી મોકેપોક મૂકી રહ્યા લાગ્યો ... “મારાં સાત બાળકો ! મારાં સાત બાળકો ! હવે કંઈ માણાં આવવાનાં છે ?”

“રહે છે શાનો ? જો, લોકો બેગાં થાય છે.”

*

*

*

,

*

“શાંતિ ! બેટા શાંતિ ! તૈયાર થઈ છે. લે, રહ્યા પી લે.”

આંખ ઉઘાડી જોઈ તો માયાળુ પાડોશી બેગંબોનું ટાળું ! રહ્યા લખને કાપી ઉભાં છે.

“કેમ ! શું છે કાકી તમને કેમ છે ?”

“જોયું ! સોનાબેન ! પારવતી બાઈ ! મારો લગ્નજો રવમામાં પણ મારાં સાત બાળકો ખાતર જ રહે છે ! બેટા ! એ તો ગયાં ... પણ તારી ત્રણ ગેળીથી મારા સંધીવા તો સડમડાટ નામ્રવા માંડ્યો.”

કંઈ પણ બોલ્યા સિવાય રહ્યા પીવા મંડ્યો. ઘૂંટડે, ઘૂંટડે, એ ઝીંકોની ભૂમિ, ચગાજ, સુંદરી, સાડી અને સાગાં કાકી પાદ ... આભ્યાં. ... હા માથુસને રવમસંધિમાં જ રહેવાનું હોય તો ? એક પળમાં જ માત્ર ૧૦૦ વર્ષની છંદગીનો અનુભવ જરૂર થઈ જાય.

x

x

x

x

રવમસંધિનાં ખૂનોથી કંટાળી ડરેકટર કિશોરકુમારની સૂચના મુજબ લડવૈયાનો પાક લીધો. સ્ટુડીઓમાં શુટીંગ ચાલી રહ્યું છે. ‘Ready !’ ડરેકટર ખૂબ મારે છે. હું તરવાર લઈ ઉભો થાઉં છું. ‘Silence’ બીજી ખૂબ પડે છે. સીમેટી વાગે છે. કિશોરકુમાર બગડે છે, ‘Shoot’. કેમેરા તથા સાઉન્ડ રેકૉર્ડ શરૂ થાય છે. ‘Yes’ માઉન્ડ ટ્રૅકમાંથી ખૂબ આવે છે. ખરૂ ખરૂર ર લડાઈ, પડવું, આખડવું, તલવારો ઉડી જવી, ધમ, મહાઈ દુશ્મનની છાતી પર ચડી ઉભા રહેવું ... માર્ મારેના લડવૈયાનું ખૂન કરવું.

‘Cut’ કિશોરકુમાર ની ખૂબ ‘O. K.’ ટેલીફોનમાંથી અવાજ ! ... ‘... ગરબા શરૂ ...’

“ધણું જ સુધર ! તમે માર્ ખૂન આગાદ રીતે કયું છે” જાણીતા એક્ટરે કહ્યું.

“તમારાં શીગર ધણાં જ સુંદર આવશે” કેમેરામેને કહ્યું.

“જલ્દીથી શીટમ ધોઈ તૈયાર કરી પ્રોજેક્શન રમમાં ગોઠવી ખચર આપો. તૂર્ન દ્રાવણ લેવી છે.”

“Alright sir,” કરીને આમ્પીસ્ટન્ટ ડરેકટર તથા જુદા જુદા ખાતાના બીજા આમ્પીસ્ટ ટો દુકમો આપવા નીકળી પડ્યા ...

“આવી તમારી દ્રાવણ ! સર્વોદય શુટીંગ કંપની આવી નિર્માલ્ય !” હું તાણક્યો.

“કંઈક કેમેરાની ઉધી ગોઠવણી...જૂલ...” ગળપતરાવ જતગનીસ બોલવા લાગ્યા.

“શું જૂલ” મેં કહ્યું “તમારે કપાળાં હું ખૂન કરું છું એવો પણ એક સીન ન લઈ શકો ત્યારે તમે કામના શું ?”

પ્રખ્યાત એકટરે કહ્યું:— “એ બધું એકજ છે ને? તમે તો ખાલી ફાલતુ લઈને તરીકે આવ્યા છો. તમે ખૂન કરો છો તેને બદલે તમારું ખૂન ચામ છે તેમાં શું? શીશ્મને હિસામે એ તો વધારે સાફ છે. મારા જેવા સ્ટેટ કીંગ તમારી છાતી ઉપર ચડી ઉભો રહે છે તે એક પબ્લીક તાલીઓથી મને વધારી લેશે. મોકો આવ્યા છે!”

“વાઙ. પરંતુ કિશોરકુમાર હવેથી મને કદી પણ એકટરી કરવાનું ન કહેશે.”

ગરીબનું નમ્રીઅજ્ઞ ગરીબ. પોતાનો હોકરો સામ્રાજ્ય થાય એવું જોવા ઇચ્છતી ડાસી નાટકમાં પણ પોતાના હોકરાને ઝાડુ કાદનારના પાકમાં જીએ છે.....વિધિની વિચિત્રતા !!

X

X

X

X

હું પામલ જેવો થઈ ગયો. જેમ જેમ પહેલી આગસ્ટ નજીક આવવા લાગી તેમ તેમ ખૂન કરવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી મારું લોહી જગત લાગ્યું. માખત લાગવગથી જેલમાં નોકરી મેળવી. છૂપો વેશ ધારણ કર્યો, વિકુ એવું છૂપું નામ ધારણ કર્યું.

સર્વોદય શુદ્ધીકર કમ્પનીના માલિકને આ અનુભવ લેવાની જરૂર છે કહી મહા મહેનતે Executioner (ફાંસી દેનાર) તરીકે કામ કરવાની રજા મેળવી શક્યો. પાંચ માણસોને ફાંસી દેવાની હતી. માંચડા તૈયાર હતા. સગાં વહાલાંઓની હેઠ્ઠી મુલાકાત. વહાલાંઓનાં રૂદન. પ્રેમીઓનાં કુસ્કો, જીવન એક બાજુગરી છે— એ શીલસુરીની વેદના—સંસારની અધોર ઘટના—મારો જીવ ચક્રોએ ચડ્યો. હું એક યુવાન માણસને માંચડા પર લઈ ગયો. “શું એ મરવાને લાયક છે?” એકવું પુરુષ એ બીજાનું પાપ! અરે એક દેશનો ગુન્દોદ એજ બીજા દેશની વધારી! ગર્ભ કાલનો કેદી એ શું આજનો પ્રધાન! અહા! સમાજ સત્તા, ન્યાયાસન! કેવાં મુગવડપંથી છે! !.....પડ્યો.....મર્યો.....હા...ય! મેંજ એને માયો...શું હું દયાહીન! ફૂર! નિષ્કુર! કમ્પનીમાં પાંચસો માણસને રોજ આપી દયાનો આગર કહેવાની મારા માલિકમાં ખપનાર...હું શું...નિર્દોષ (ઈ) નો ખૂતી! મારે શા માટે એને મારવો જોઈએ! હું. ક્યાં છું?

X

X

X

X

જાગ્યો ત્યારે નક્કર કલીનીકમાં પડ્યો હતો. ખાનગીમાં મારા મિત્રોએ બધું સમેટી લીધું હતું. ફાંસીના માંચડા પરના યુવકને જીવતો છેડી મૂકવા બદલ મને અધંકર અપરાધી મણવાના હતા...પણ એતો વિકુને...એવો અપરાધી ગર્યો. વિકુને સુઝાં આવી હતી કે વિકુએ ઢોંગ કર્યો હતો.

વિકુની નોકરી છૂટી ગઈ. તે ગયો...ક્યાં? જહનમમાં...આંદામાં...દરિયામાં... નક્કર કલીનીકમાં તો રાત્રિઓના ઉભગરા કરવાથી, શીશ્મનું એકામ શુદ્ધીકરવાથી મારો પડેલો સાંતિદાસ શેક હતો...વિકુ પડે ચુકામાં...સાંતિદાસને અને વિકુને શું લાગે પળગે? કેમ? હે એ એ એ?

X

X

X

X

બહારગામ ગયો. શહેરમાં, ગામડાંઓમાં ઘેરું લટક્યું. નિરાશા. જંગમમાં પણ એજ દશા. શિયાળને હું મારું તો તેનો યશ વાધરી લઉં જાય. અરે મચ્છર પકડીને તેનું ખૂન

કવ ગમે તો વગીએ વચ્ચેથી પકડી લઇ 'શે' ! હે મન્યુર ગેના' કરી મારી મગ બગાડી દીધી

દોષી કે બગાડ કાપના ગઢો તો તેમણે માગ હરીફા હાજર કમન્યત આયાઓ લાગે મુબ્બ ! મુબ્બ ! સીમવા ! માથેરાન ! નહીં હું

અદ્યતામા Now Beyond the wicked planet હું સુદ ગુર શુક કે મગમા બમ ખૂન ! ખૂન ! ખૂન !

*

*

*

*

'પહેલી આગષ્ટ ૬૩૭' કયાય ગમતું નથી ફરવા ગઢિ ? મુમ્બ નગરીએ પણ મને જોઈતી તક ન આપી હું હૂં હૂં જુલૂંથી આગળ આગળ નીકળી ગયો લાયકો ઓટા તરેહ તરેહની વસ્તુઓને દગીઓ ધમડી લઇ ગય છે હા ..પણ હું કોઈ માન કરે છે કે શું ?

હે એ એજ મોગે ચોટનો, એજ સુમધુર કાકવદન એજ મનોહર બાળપક્ષી જેની આખો એજ પીપ જેનું ગોળ પેઠું કોણુ વિદ્યાલકાન ! હું દોડ્યો તેને લગભગ એની પડ્યો

'ગાતિદામ !'

'હા આજે પહેલી આગસ્ટ'

"હું હજુએ તમે ફાસીને લાકડે ચડ્યા નથી ? અગમ જેનું છે"

"નેહી શુભા હું એજ પૂછવા આવ્યો છું આજ છેલ્લો દિવસ છે હજુ હું એક ખૂન કરી શક્યો નથી તમને જ્યોતિષ જોડું છે"

વિદ્યાલકા બગડ્યા — 'જ્યોતિષને મમજવાને તો તમારે ત્રેવો અવતાર લેવો પડશે હજુ પણ મને ખાતરી છે કે તમે એક ખૂન કરીશો"

ત્યારે હવે એજ માર્ગ ! જેણે એક વર્ષથી મારી શાંતિ ઉઠાવી દીધી છે, જેણે ડકપ ગરિઓને પાગવાર દુખમય બનાવી દીધી છે, જેણે મને શુદ્ધિમાન તથા શુભનો ખતા પાગન અને મુએન જેવો બનાવ્યો છે તેનું જ ખૂન કરી નાખવું"

'હે હે—શું વહો ડો ! આવો પ્રકોપ ! યદ્યદત્યા !'

"જરૂર—જ્યોતિષ ખર પડશે અને મને માનસિક આગમ મળશે"

જવાબ આપે તે પહેલાં તો મેં તેને પકડવા હાથીને પકડવો એથી ગ્રહેનો એમ મને લાગ્યું પણ મારો નિશ્ચય યર્થ ચૂક્યો હતો

'અરે ડોડો એતો બ્રહ્માડની વાત કયરેક પણ વિપળનો ફેર થઈ ગયો હોય તો ખેદુએ પડે"

"જોડું શેનું પડે ? માગ પ્રકો એક બીજા મામે સિદ્ધ માદક ધૂન્કે છે મારો અગુડો ચપટો, ખેડો, સ્થુળ અને અક્કડ છે તમો જન આપવા તૈયાર ડો તમારે યમ દ્વારમા પહોચવું જોઈએ" "હું તૈયાર નથી માગ માહેમ !

દીર્ઘ જહોનનો ભત્રીજો ઓછું કમરેલો, વાઘડપમાં ચિત્ર સદરાવળ પાસેનો બ્રાહ્મણી-
નો ધોધમાર વિજ્ઞાપ માત્ર અથુ બિન્દુ જેટલોજ, જલપ્રલયની મેઘધારા માત્ર બિંદુ સમાન.
વિદ્યાલંકારે કરણ રસની અવધિ કરી. અજ્ઞાના વિદ્યાપને શરમાવે એવું મુકતકંઠે રદન
કંથું. પણ પ્રસંગ જુદો હતો તેથી જોરથી હોડ્યા. મુઠ્ઠીઓ વાળી, હું પણ પાછળ પડ્યો.
તે નાહો, કુદ્યા, કુટ્યા, પોકેપોક મૂકી રડ્યા. ઓ બાપરે!" "મારી નાંખ્યોરે! કંઈક રાગ
રાગણીઓનો મને પરિચય કરાવ્યો. પરંતુ દવાસાગર રત્નનિધિ મારો મિત્ર હતો, મેં
જોશીને ધક્કો માર્યો. લયંકર મોઘઓમાં મગરમચ્છની જેમ ઉછળવા લાગ્યા. તેની ખૂંચો
"અરણ્યે સહિતમ્" થઈ ગઈ. તેણે મારો પગ પકડ્યો, હું તણાવ્યો. આ શું? શું હું પણ
ડૂબીશ? મારા ભાગ્યમાં ખૂન કરવાનું છે કે આપઘાત? ચારે હાથે મારું મોત! કે ખૂન!
કે શું વિદ્યાલંકારના નસીબે પણ બીજાનું ખૂન કરવાનું લખ્યું છે? શું અમે જાને જગ-
સમાધિ લઈશું? ના. ના."

અને એક પ્રયત્ન ગર્જના કરી હું તેની સામે ધસ્યો. અત્યંત જોરથી
એક ભુમ્મટ લગાવી તેના ગાંભીરને તકલીફમાં મૂક્યા. પાદુઓ ઉપર પાદુઓ મારી મારો
પગ મેં છૂટો કર્યો. બચવા મથતા જોશી ઉલટી ડૂબવા લાગ્યા, અદૃશ્ય થવા લાગ્યા-શું
ઉઠ એમ કહે છે? કેવા વ્યાયામ પ્રેમી!!! હું નાહો.

કિશોરકુમાર-છાપું હાથમાં લઈ દોડતા આવ્યા.

"ભાઈથી છાપામાં વાંચ્યું?"

"શું?"

"પેલા જ્યોતિષી વિદ્યાલંકાર યાત્રા એથી પાછા આવી કોઈ શેડીયાને ત્યાં દરિયા
કિનારાના બંજરે ગૃહસ્થિતિ કરાવવા જોડેલા સમુદ્રમાં સ્નાન કરવા જતાં ડૂબી મુખ્યા."

"એમને મરતાં આવડ્યું. બાકી જ્યોતિષમાં અપૂર્વ શક્તિ સપનારાઓ તો એવા
કબોને મરે છે કે પોતાનું મોત પણ લયંકર રીતે ખગાડે છે. મરવું એ પણ એક કળા છે.
કોણ એ રીતે મરી જાય છે કે જોને દાખલો લઈ બીજા એ રીતે મરવા તૈયાર થાય?"

"દેશભક્ત!" મારા મિત્ર કુદયજ ડાયરેક્ટર કિશોરકુમારે ગર્વથી કહ્યું.

"ના, જોશી, વિદ્યાલંકારના આત્માને પૂછજો."

કેહનિય વિદ્યાલંકારના આત્માને પૂછવા જવાની હિતાવળ નથી.

રામકૃષ્ણદાસ હા. જાદ

સાકરીઆ ચાણુ

મન મેળવવા માટે પ્રચારકાર્ય કરતાં એક સભામાં લોઈડ જ્યોર્જ ભાષણ કરતા
હતા, ત્યારે વચ્ચે એક ઓતા બોલી ઉઠ્યો. "વાર, મી. લોઈડ જ્યોર્જ,
તમારા હાથે ગધેગાડી હાંકતા હતા, તે તમને યાદ છે ને?" આવા અચાનક પ્રહારથી
લોઈડ જ્યોર્જ જરા પણ હોલ પાગ્યા વિના બોલ્યા: "આનુઓ અને ગૃહસ્થો, રહેજ
સંસ્કૃતી માટે આપની મારી ચાલું છું, (વચ્ચે પ્રશ્ન કરનાર તરફ ફરી) ગાડી વિષે તો
મને વિસ્મૃતિ થઈ છે, પણ મને માલુમ પડે છે કે ગધેડું હજી અહીં હયાત છે."

x

x

x

x

આવી જ એક મુલામાં એક બાર્બ લોઈડ જ્યોર્જને લાપણુ કરતા અટકાવી વચ્ચે બેસી ઉઠી: “મી. લોઈડ જ્યોર્જ, હું જો તમારી પત્ની હોઉં, તો તમને એર આપું.” લોઈડ જ્યોર્જ હસીને તરત બોલ્યા: “બાર્બ, તમે જો મારાં પત્ની હોત, તો હું ખચિન એર પીત.”

x

x

x

x

એક ન્યાયાધીશ હંમેશ પોતાનો કુતરો જોડે રાખતો. કેટલાં પણ કુતરાને પાસે જ રાખતો, એક વખતે એક વકીલ પોતાના અમીલના બચાવમાં લાપણુ કરી રહ્યો હતો. જજ તો કુતરાને પંપાળી રહ્યા હતા. વકીલે જોયું કે તેના લાપણુ પ્રત્યે જડજનું ખીલકુલ લક્ષ નથી. તે તરત થંભી ગયો તેના લાપણુનો પ્રવાહ અટકતાં જડજો ઉંચું જોયું અને વકીલને કહ્યું: “ચલાવો, ચલાવો, આગળ ચલાવો.” વકીલે જવાબ આપ્યો. નામદાર, મેં ધારું કે “આપ મન્ત્રણા ચલાવી રહ્યા છો.” આ શબ્દોથી કુતરાને પંપાળનું એ કામ હોડી, સ્વસ્થ થઈ, વકીલની દલીલો પર ધ્યાન આપવા લાગ્યા.

x

x

x

x

એક વકીલે દલીલ કરતાં કેઈ કાયદો ટાંક્યો, ત્યારે ન્યાયાધીશ બીઠાપ બેસી ઉઠ્યો: “કાયદો જો એવો હોય, તો હું મારા કાયદાના પુસ્તકો બાળી મૂક્યા તૈયાર છું.” વકીલે હંડે પેટે જવાબ આપ્યો: “સાહેબ, બહેતર છે કે તમે તેનો અભ્યાસ કરો.”

+

x

+

x

એક યુવાન અંગ્રેજ ન્યાયાધીશ કચકતામાં ન્યાયાધીશપદે નીમાયો. રાશ બિહારી ઘોષ વકીલાત કરતા હતા. એમની પ્રતિભામાં જડજો પણ અંગતતા. આ યુવાન ન્યાયાધીશ એમ અંગત ન જવા ખામ કાળજી રાખતો. એક દિવસ રાશ બિહારી ઘોષને દલીલ કરતાં અટકાવી બેઠ્યો, “વાર, રાશબિહારી ઘોષ, તમે મને કાયદો નહિ શીખવી શકો.” રાશબિહારી ઘોષે વિદ્યુત ત્વરાથી પ્રહાર કીધો, “નહિ, મી લોડ, તમને તો નહિજ શીખવી શકું.”

એક સાક્ષીએ પંડીત મોતીલાલ નેહરૂને ઉલટ તપાસમાં જવાબ આપ્યો: “તમારી ભૂલ થાય છે. શું તમે એમ ધારો છો કે હું મૂઝૂક છું” પંડીત મોતીલાલ નેહરૂએ જવાબ આપ્યો: “નહિ, નહિ. પણ અસજત કદાચ હું ભૂલતો હોઉં.”

x

x

x

નાનો પીટ પાર્લામેન્ટમાં લાપણુ કરતાં એકવાર બેઠ્યો “રાજા ત્રીજામાં ગધેડા જેટલી પણ અકક્ષ નથી” વિરોધના પોકારો “રાજાજોડ મારી માંગો. રાજા પાછો ખેંચો.” પીટ; “ત્રીજા જ્યોર્જમાં ગધેડા જેટલી અક્ષલ છે. એવા માણસ પાસે તમે શું અપેક્ષા રાખો?”

x

+

x

એક વખત યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સનો તે સમયનો પ્રેસિડન્ટ અલ્લામ લિંકન પોતાના બૂટને પોલિશ કરતો હતો, ત્યારે લોડ લાવન્સ ત્યાં આવ્યો. અમેરિકાના પ્રેસિડન્ટને આમ બૂટ

પોલિસ કરતો જોઈ તે નવાઈ પામ્યો અને બોલ્યો: "અંગ્રેજ ગૃહસ્થો કદી પોતાનાં ખૂદ પોલિસ કરતા નથી" પ્રેમિડન્ટે હસીને પૂછ્યું: "ત્યારે તેઓ કેના ખૂદ પોલિસ કરે છે ?"

x

x

x

આર્મ્સ લેખ્ય સરકારી ઓફિસમાં નોકરી કરતો, ત્યારે ઓફિસમાં રોજ મોડો જતો, એક વખત તેના ઉપરી અધિકારીએ તેને ધમકાવવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું, "મી. લેખ્ય, તમે દરરોજ કેટલા મોડા આવો છો ?" લેખ્યે જવાબ દીધો, "પણ સાહેબ, હું કેટલો વહેલો જાઉં છું ?" દિવસના બે વાર મોડું થવું તેને ગમતું નહિ.

— વેચનાર ભેંયાણ

એક મહાન આર્થિક અખતરો

કેનેડામાં આવેલા આલ્બર્ટા પ્રાન્તનું ક્ષેત્રફળ બ્રિટિશ કોલમ્બિયા જેટલું છે. તે પ્રાન્તમાં એક સાદસભ્યો આર્થિક અખતરોની સરખાત કરવામાં આવી છે. તે પ્રાન્તના કોઈ પણ પુખ્ત વયનાં સ્ત્રી પુરુષને-ગરીબ તરફર સર્વેને દરમાસે પાંચ પૌંડ બક્ષિસ કરવામાં આવે છે. આ પ્રયોગનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં ડૉ. પી. શિવરામ 'મોડર્ન રીફ્રન્ટ'માં લખે છે કે—

"આ પ્રાન્તમાંના દરેક પુખ્ત વયનો પુરુષ કે સ્ત્રી જેનકે કે પોષ્ટ ઓફિસમાંથી દર માસે પાંચ પૌંડની નોટ મેળવી શકે છે. એ લઈ કોઈ પણ દુકાનથી તેના માલ એક વખતે લેવાતો લઈ શકે.

પ્રત્યેક વિચારકને યુગબાવતા આર્થિક પ્રશ્નો ઉઠેલ માટે આ પ્રયોગ શરૂ કરવામાં આવ્યો છે. આ સાધનસંપત્તિ દુનિયામાં કોઈ પણ માણસે જરૂરિયાતની વસ્તુ વિના શા માટે રહેવું ?

આલ્બર્ટા એમ સ્થાપિત કરવા માગે છે કે નીચળને મર્યાદિત કરવી અગર પેદાશના ભાગેનો નાશ કરવા કરતાં આવી સુધ્ધિ વ્યાપ્તી કરવાની અથવા વધારે અછતમંદ છે. આ સુધારાનો આગેવાન પણ વરસનો જુદા આલ્બર્ટાનો પ્રિમિયર વિલિયમ આલ્બર્ટા છે. પણ સમાજ માટે આ અગ્રેડ આર્થિક સુધારાનો ઉત્પાદક તો તે પ્રાન્તની સરકારનો આર્થિક સલાહકારક મેન્ડર કિલ્કોડ હયુઝ ડોંગલેસ છે. મેન્ડર કહે છે કે "અર્વાચીન પૈસો રોકડ અને રાખનો બનેલો છે. આ બેઉમાં રાખ વધારે મહત્વનું અંગ છે. સર્વ મોટા વેપારઉદ્યોગો રાખ પર જ તબે છે. આવી રાખને ઉત્તમ કરનારા અને નિયમમાં રાખનારા માત્ર જૂઠા લોકો-જેન્ડરો છે. તેઓ સમાજનાં ખીન્ન ભાગના હિન માટે વિચાર કરતા નથી, પણ તેમના પોતાનાં સ્વાર્થ પર જ દૃષ્ટિ રાખે છે."

એમ માનવામાં આવે છે કે ડોંગલેસ પ્યુનથી જેન્ડરો રાખ ઉત્પાદક તરીકેની સંસ્થાઓ રહેશે નહિ. એ સત્તા સરકારની બનશે અને સરકાર માલ જતાવનાર કરતાં માલ વાપરનાર

નાનાં છાપ ઉત્પન્ન કરવા માટે વધુ કાળજી ગમશે. જમો પૌંડ કમનાર માણુમના કુટુંબ-
પર આ બક્ષિમથી શુ અમર થશે તે જોઈએ.

૨૦૦ પૌંડને બદલે જો તે માણુમને ત્રણમો પૌંડ વાર્ષિક મળે, તો તે વધારે
જોગક, વધારે કપડા અને કઢાચ રેડીઓ લેશે તેની પામે પૈમા નથી માટે નીપજેડી
પેદાશ નાશ કરવામા આવે, તો બેકારી વધે છે, મજુરીના દર ધટે, દગ્ગઓની માવાઈ ધટે,
વેપાર ધંધો મદ પડે, કારખાનાઓ અંધ થાય, વિ. વિ એને બદલે ડંગબેમ ટ્રેઝરી કહે
છે “વાડ, એને દર વર્ષે ૧૦૦ પૌંડ આપો.”

તે માણુમ વધારે જોગક ખરીદે, વધારે કપડાં અને વસ્તુઓ વેચાતી હો, દુકાનોમાં
ધગકોની બીડ રહે અને કારખાનાઓમાં દુગ્ગરજીવોગો ચાલ્યા કરે. પણ એ ૧૦૦ પૌંડની
ક્રેડિટ નોટનું શુ થાય ?

દુકાનદાર એ ક્રેડિટનોટ માલ ઉત્પન્ન કર્યાગે માવના બદલામા આપે, માલ ઉત્પન્ન
કરનાર મિલ ખરીદવા લીધેલા પૈમા પેટે બેન્કને આપે અને બેન્ક તે નોટો ટ્રેઝરીને
પાછી આપે

—મકસિત

એક સમાચારપત્રનો સમ્પાદક વિભાગ

મમય. મહામભા અને મગકા વચ્ચે ધાગસલાખવેશ મ અંધી મન્ત્રણા અટકી
પડી ત્યાગે.

મમ્પાદક — ગજવાલિયેક પૂરે થયા પછી, કોઈ એવા સમાચાર નથી આવ્યા કે
કંઈ વધારી લખવાનું મળે.

મદદનીશ મમ્પાદક — હા, જી, ખરેખર, જાણે સમાચારની હડતાળ પડી છે. મરકા
અને કોએસ પણ હવે કંઈ જોતતી નથી અને ચૂપ થઈ ગયા છે.

મમ્પાદક — જતેએ પોતાપોતાનું ક્યું. હવે કંઈ બાકી રહ્યું નથી. કોઈ હગ્ગિના
લાલ કોએસ અને મગકારનો મેગ કરાવવા આગળ પડે તો હીક

મ. મ પાદક કોને મગ્ગ પડી છે ?

મમ્પાદક — જેને દેશનાં હિતનું ખ્યાલ હોય તેને.

મ મમ્પાદક — પોતાપોતાની મેટાઈમાં બધા અકડી ગયા છે. દેશની કોને પડી છે ?
આપણી મૂગ નીચી ન પડવી જોઈએ. દેશ જોઈએ તો ગમાતલ જાય.

મમ્પાદક — અહી કાગળના લાન મેંધા થયા. નવા સમાચાર બધ થયા. મોટી
આશત છે. યુરોપમા લડાઈ મળશે તો હીક થાય !

મ. મમ્પાદક — યુદ્ધ તો જાગશે.

મમ્પાદક — રાહ જોતાં આંખે પણ અધારા આવરા માંડ્યા છે. ન જાણે ક્યારે
સાગશે ?

(રિપોર્ટર પ્રવેશ કરે છે)

સમ્પાદક - કેમ કંઈ ખબર ?

રિપોર્ટર : જી, હા. એક જુદીને મોટરનો ધક્કો લાગ્યો.

મ. સમ્પાદક : મરી અગર બચી ?

રિપોર્ટર : તદ્દન બચી ગઇ.

મ. સમ્પાદક : કીક સમાચાર લાવ્યા. કમતીમાં કમતી જખ્મી થઈ હોત તો પણ કીક સમાચાર કહેવાત.

સમ્પાદક : તો સમાચાર તમે બનાવી લેજો. જુદીને હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવામાં આવી. સ્થિતિ ચિન્તાજનક નથી. વિગેરે.

હં... પછી ?

રિપોર્ટર : એક દુકાનમાં આગ લાગી.

સમ્પાદક : કેટલું નુકસાન થયું ?

રિપોર્ટર : નુકસાન એક કોડીનું નહિ, દુકાનમાં રહી કાગળ બળતા હતા, તેનો ધુમાડો બહાર નીકળી શકે એવો કે આગ લાગી.

મ. સમ્પાદક : તો એમાં સમાચાર શું ?

સમ્પાદક : લખી લો, કે બજારમાં ફેલાએલી સનસનાટી ! એક દુકાનમાં આગ લાગવાની અફવા ! કાયર પ્રિંગેડ આવી પહોંચી ! તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે, દુકાનમાં કંઈ રહી કાગળ બળ્યા, તેનો ધુમાડો બહાર નીકળે એવો કે આગ લાગી. હં... પછી ?

રિપોર્ટર : એક મકાનમાં સરે ચોર દાખલ થયા, પણ ઘરનો માલિક જાગી બેઠાં બેઠાં બેઠાં ગયા.

સમ્પાદક : વાહ સમાચાર તો કીક લાવ્યા ? ન જુદી મરી ? કમખખત જખ્મી પણ ન થઈ ? ન આગ લાગી, કે ન ચોરી થઈ ? તમે શું કામ કરો છો ?

રિપોર્ટર : તો હું શું ચોરી કરું ? આગ લગાડું ? જે બને છે તે જણાવું છું.

સમ્પાદક : હં... પછી ?

રિપોર્ટર : હવે શું ? એવા જ બધા સમાચારો છે, ફરીથી આપ ગુસ્સે લગશો ?

(એક ચપગણી તાર લાવે છે)

સમ્પાદક : કોનો તાર છે ? (ત્રણે છે) અહલહલ. આ સમાચાર ! લખતીનો રિપોર્ટર જણાવે છે કે શિયાળુડીનો ઝગડો થયો. ૩ માણસ મર્યા, ૩૦ માણસ ધામલ થયાં. હુલ્લડ ચાલુ છે. આ સમાચાર હું બતે જ લખીશ.

મ. સમ્પાદક : સમાચાર કીક છે. હુલ્લડ હજી ચાલત નથી. હજી વધારે સમાચાર આવશે. એ કીક છે.

સમ્પાદક : મુસબ્બાનોમાં હુલ્લડ-અગત્યના સમાચાર-મુસબ્બાનોમાં હુલ્લડ થાય છે ક્યારે ?

મ, અમ્પાદક: હા. એ તમે ફીક વિચાર્યું, એ સિયાસતની કેમ લડ્યા? એ લોકોએ તો ન લડ્યું જોઈએ.

અમ્પાદક: તમે જઈને ના કહી આવો કે લડો નહિ તમને શું? લડતા હોય તો લડવા દો. નહિ તો શું અહીં બેસીને માખી મારીશું?

મ. અમ્પાદક: માત્ર કહેવું એમ નથી કે લડો નહિ પણ લડનાનું કાળુ શું?

અમ્પાદક: જરૂર હતી તેથી, વગર જરૂરે કંઈ કામ થાય છે?

મ. અમ્પાદક: જરૂર કેને હતી?

અમ્પાદક: આપણને, ખીન કેને? હમણા મનમનાટી ફેલાવતા અમાચારોની ખામ જરૂર હતી, તેથી દુસ્વસ્થ થયું.

મ. અમ્પાદક: અમાચાર માટે જ આપ દુસ્વસ્થ કગવવા તૈયાર હો?

અમ્પાદક: મૌ મૌનો કાયદો જુએ છે. જેને દુસ્વસ્થી કાયદો થાય, તે દુસ્વસ્થ કગવે. અમે દુસ્વસ્થ કગવી શકના નથી, તો ફક્ત દુઆ માગીએ છીએ.

મ. અમ્પાદક: સમા કરો, પણ એ તો કંઈ ફીક નીતિ કહેવાય?

અમ્પાદક: ગુમાગમા ચાર્ય માધવો એજ મોટી નીતિ છે. સ્વાર્થ માધવ સાડજ દુનિયામા મુત્તમરીઓ લગાઈઓ જગાડી, લાખેના શિરોની આદૃતિ અપાવે છે. એ શું મારી નીતિ છે?

મ. અમ્પાદક: તે નીતિ પણ જરૂર મારી નથી.

અમ્પાદક: તમારે માટે ન હોય એ નીતિ વધતી આવી છે. કોઈ કંઈ કરી શકવું નથી. ઇટલિ એખીમીનીયાને ઝડપથી હડપ કરી ગયું, તેને ખીનએ શું કયું?

મ. અમ્પાદક: બદનામ તો થયું.

અમ્પાદક: શકિતશાળીને બદનામી અને નેકનામી બધું જ ફીક છે બદનામીથી એને શું હાનિ થઈ? જેને બદનામી થયા કરે?

(અપગમી ખીને તાર લાવે છે)

અમ્પાદક (તાગ વાચી) હા.. હા 'એ ખીન મર્યા અને આક જન્મી થયા. પોલીસે ગીન્દતારી શરૂ કરી, આગ લગાડી. પરિગિયતિ કાણુમાં આવી નથી પોલીસ દુસ્વસ્થ ગાંન કરવાને પ્રયત્ન કરી રહી છે' જરા કામગીર જેન્મીસ લાવો અમાચાર એવા મળુ કડં કે વાચો, ખુશ થઈ જાય. જ

× હિન્દી પરથી

— મુલાખબાઈ મહેતા.

— નોંધ —

અર સોરાજી ન. પોચખાનાવાલા

મેગાજીએ સત્તર વર્ષની ટૂંક વયે બેન્કમાં નોકરી લીધી. મુશ્કેલિયન ઉપરીઓની વર્તણૂકથી અમતોગ પામતાં તેમણે નોકરી ફાવી દઈ, એક દેશી બેન્ક શરૂ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. મોરાજીની આ મદદગી મરને માંડીરૂ લાગી. કાર્યક્રમગત, ઉચ્ચામદ, અને અંતથી શુ થઈ શકે તેનો મેન્ટલ બેન્ક પુગવો આપે છે. મેન્ટલ બેન્ક ને ફેલાવવા કરી

રહી છે, તે અગાધ છે. પણ તેની સૌથી ઉચ્ચતમ સેવા તો એમાંથી હિન્દીઓને મળતી પ્રેરણા છે. દેશીઓ બેન્ક ન બે ચલાવી શકે એ માન્યતા સર સોરાળજીએ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી નષ્ટ કરી, ભવિષ્યમાં બેન્ક ચલાવનાર દેશીઓનો માર્ગ સરળ કર્યો છે. ભવિષ્યના સ્વપ્ન સ્વી રહેલા યુવકો પણ આ સંસ્થામાંથી પ્રેરણા પામી ઉત્સાહિત થઈ શકે. સર સોરાળજીની એ અદ્વિતીય સેવા છે.

કેટલીયે બેન્કિંગ અને આર્થિક ક્ષમિતિમાં સરકારે સર સોરાળજીને નીમ્યા હતા. કારમીર ગાળ્યે કારમીર સ્ટેટ બેન્ક ચાલુ કરવા વિષે સલાહ માટે સર સોરાળજીને નિમંત્ર્યા હતા. સિસોન સરકારે તેમને સિસોન બેન્કિંગ કમિટિના પ્રમુખપદે નીમ્યા હતા. આ સર્વ ઉપરથી આપણને સર સોરાળજીના શાન અને અનુભવનો કંઈક ખ્યાલ આવશે.

સર સોરાળજી ચીસે ચાલતાર ન હતા, પણ જરૂર પડ્યે નવો માર્ગ કરી શકતા. હોમ મેવિંગ્સ સેક રજીમ, સેક ડીપોઝીટ લોલ્ટ, લેડીઝ ડીપોઝીટ, એકઝીક્યુટિવ અને ટ્રન્સીઝ ડીપોઝીટ, ડીપોઝીટર્સ એનીસ્ટ ઈન્સ્યુરન્સ રજીમ વિ. એમણેજ અહીં પ્રથમ શરૂઆત કરી છે.

સેન્ટ્રલ બેન્કમાં તેમનું જીવન જોતજોત ચર્ચ મધું હતું. છતાં તેમણે તેને one man's institution-કોઈ એક જ માણસની સંસ્થા થવા ન દીધી તેને અને તેમને તેમના સર્વોત્તમ ગુણ કહીએ છીએ. સમાજનું પોતાના પરથી ધ્યાન ખસેડી, સેન્ટ્રલ બેન્ક પર તે રિથર્સ કરવા તેમણે જે પ્રયત્નો કર્યા, તે તેમના મહાન ગુણ દર્શાવે છે.

જાણીતાં શુભાર્થકાં ખાંડઉદ્યોગના નિષ્ણાતનું અવસાન.

‘પોતાના મુકામ વસસાકમાં રાવ સાહેબ કમનજ દયાળજી નાયક અવસાન પામ્યાના સમાચાર મુજબ આન્યા છે.

રાવ સાહેબ નાયકે તેમની જીંદગીનો મોટો ભાગ હિન્દી ખાંડના ઉદ્યોગની અરિ-વૃદ્ધિ અર્થે ગાળ્યો હતો. બેરોલીમાં કેસર શગર વક્સ જેડે તેમનો સંબંધ હતો. તેમણે આખી દુનિયા પર પુરકજ પર્યાટન કર્યું હતું અને ઇ. સ. ૧૯૨૦માં ઇન્ડીઅન સ્પુગર કમિટિ સાથે જાવા ગયા હતા.

ઇન્ડીઅન શગર કુરો જેડે તેમને કેટલાંય વરસ સંબંધ હતો અને તેઓ ૧૯૩૭ની સાલમાં નિવૃત્ત થયા. ઇ. સ. ૧૯૩૫માં બ્રિસબેનમાં ભરાયેલી ઇન્ટર નેશનલ કોન્ફરન્સમાં તથા હિન્દી પેટ્રી એક સભ્ય તરીકે તેઓ ગયા હતા.” દાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા.

‘દાઇમ્સ’ ‘લીડર’ ‘પાયોનીયર’ અને ‘સ્ટેટસમેન’ જેવાં પત્રોએ રાવસાહેબના અવ-સાનના સમાચારને આપેલી અગત્ય પરથી તેમની મહત્તા સ્પષ્ટે સમજી શકાય. પર પ્રાંત કે પરદેશના પુરુષો ઓગળાવે નહિ, ત્યાં સુધી આપણે યુજ્જ્વલીઓ આપણા મહાપુરુષને પિછાનતાજ નથી. એવી અવગણના કે એ સંબંધીતી ઉદાસીનતા ખરેખર શોભતીય છે.

અમને વિશ્વાસપાત્ર ખબર મળી છે કે રા. સા. નાયકે ખાંડના ઉદ્યોગ વિષે રાષ્ટ્રીય લખાણો લખેલાં તે હજી અપ્રકટ છે. પુસ્તકો પ્રકાશન કરનાર પૈસાદાર સંસ્થાઓ આનાં

મહત્વનાં પ્રકાશન હાથ લે તો ગ. મા. નાયકના અગાધ અભ્યાસ અને અનુસંવેનો લાભ થયુંને પ્રાપ્ત થાય.

ગ. મા. ના મહર્ગમાં આવેલા તેમના એટીઓ તેમના જીવન અને કામ પર પ્રકાશ પાડના છેજો પ્રકટ કરવા વ્યવસ્થા કરે, તોય મોટી મોટી પાત્ર ગ. મા. ની યુગ્મદાને કદર કરી કહેવાશે. શ્રીઓની પ્રગતિ

મગ મિકન્ડર હયતખાને બેગમ શાહનવાઝની ધાગમલાના એક મેટેટરી તરીકે નીમણુંક કરી સુધાગતી સરઆત કરી. મુંબઈમાં એવી જ એક જગ્યાએ શ્રીમતી હંમાબેન નિમાયાં છે. મદ્રાસ ધાગમલામાં ડેપુટિ સ્પીકર તરીકે શ્રીમતી રૂક્મણિ લક્ષ્મીપતિ ચૂટાયાં મયુક્ત પ્રાંતમાં શ્રી. ગોવિંદ વલ્લભ પન્તે એક પગથું આગળ વધી જવાહરનાં ભાગિની શ્રીમતી વિજયલક્ષ્મી પંડિતને પ્રધાનપદે નીમ્યાં. શ્રીઓની આ પ્રગતિને પુરો વેગ આપી તરફિત કરના મહેસે એવી આશા રાખીએ.

૨૩મ પરશુભુમિ

હરિપુગ ખાતે મળનારી મહાસભા માટે ઝડપથી તૈયારીઓ ચાલે છે. મહાસભા માટે કચ્છની લંબાઈ ૧૦,૦૦૦ ફૂટ અને પહોળાઈ ૧૦૦૦ ફૂટ નક્કી કરવામાં આવી છે. મધ્ય માટે ૩૦૦ એકર જમીન ઉપયોગમાં લેવામાં આવશે. તરમાડાથી મહાસભાનું મથાન બે માઈલને અંતરે અને કોટડી દોડ માઈલને અંતરે રહેશે. મહાસભા માટે ખેડૂનો વગર ગણોતે જમીન આપવા, મણોતપટ્ટા કરી આપ્યા કહેવાય છે. મહાસભાને આમ પ્રથમવારજ વાપરવા જમીન મફત મળે છે. મહાસભાના અધિવેશનને અગિ બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વે મઠીના સ્ટેશને મોટાં પ્લેટફોર્મોં કરશે. મઠીથી હરિપુરા સુધી રેલ્વે લાઈન લઈ જવાનો વિચાર પડેના મૂકી, રેલ્વે કંપની પોતાની મોટર મર્ચાંડિ જ દોડવા માગે છે એમ જણાય છે.

શ્રી. મણિભાઈ દિવેદીફન 'પાંચ હજાર વર્ષ પૂર્વેનું યુગ્મગત' વડોદરા રાજ્યે માર્વ. જનિક પુસ્તકાલય તથા શાળાના પુસ્તકાલયો માટે મંજૂર ક્યું છે

સુરતના મર દેહલીના પુત્ર મિ. સગડલાહખાન આઈ. સી. એમ. ની પરીક્ષામાં પાસ થયા છે.

ઓલપાડ તાલુકાના ઓખા, ચીંગી, વાંકંગા, વીરેજ, ભરલાઈ, મોટા આમરવા, ઇસ્લાપોર, કુંડાઈ, ગજગરી, લીમવા, વાંમવા, સુંવાળી, બેગાળા, માલગામ, હામકું ને કાવામ ગામેને ચોપોગી તાલુકામાં દવે લેવામાં આવ્યાં છે.

કૌમુદીના ભૂતપૂર્વ તંત્રી અને 'માનસી'ના મંચાલક ગ. વિજયરાજ કલ્યાણનંદન વંશની સુરતની કોલેજમાં યુગ્મદાનીના અધ્યાપક તરીકે નીમણુંક થઈ છે.

એમસી નાગાયજીદામ રામરામની કંપનીના ભાગીદાર શ્રી. રમ્પડોડદાસ વિજ્ઞાનપ્રકાશ મહેતાનું અવસાન થયું છે.

વપમાડ અને બીવીમેગાના જૈનો વચ્ચે હેલા દરોક વરસથી મનમેદ ચાલતો હતો તેનું સમાધાન થયું છે.

માંડવી તાલુકાના રજપુતસુવક સંઘના પ્રયાગથી શ્રી મરોડ વિભાગના રજપુતોનું સંમેલન કમળાપોર મુકામે થી. માનસિંહ અટોદરીયાવા પ્રમુખપણા હેઠળ મળ્યું હતું.

સુરત જિલ્લા વકફ કમિટિમાં સર. અલીમહમદખાન દેહમવી, અને મેસર્સ એ. ઇ. ખીંગાપોરી, ઉમ્મરેશીયાં જેનુમીયાં, સુલેમાન કાસમ સીમેશ, વાહેદ હુસેન શેખ, અહમદ લવજી પટેલ, શુલામ રસુલ શેખ, મહમદ એ નાળાએરવાલા, મહમદભાઈ કાસમભાઈ ધરમપોરીયા અને મહમદ આરેફ મુશ્તાં તથા વરસ માટે પુટાયા છે.

સુરત જિલ્લાના પંચાયત કામના અને મુબંઈની જાણીતી પેઢી મી. આર. આર. પંચાલ વાલા, મી. આર. આર. પંચાલ ફરનીચર, ખનાવવાના અલે મુધારી કામના. વધુ અભ્યાસ માટે ઇંગ્લેન્ડ ગયા છે.

હિન્દના પ્રખ્યાત વૃત્તચક્ર શ્રી. નટરાજ વશી હાલ જગામાં મુસાફરી કરી રહ્યા છે. ત્યાંના સુન્નતાને તેમને કીમતી વાજીતો ભેટ દુપાં છે.

ગુજરાત અને મુબંઈ ઇલાકાના ધણા પ્રદેશને સીમેન્ટ પટ્ટી પાડવાના હેતુથી વડોદરા રાજ્યના તડકેશ્વર ગામ આગળ એક જગી કારખાનું ઉઘડનાર છે. સીમેન્ટ કંપનીના કામકાજ અંગે એ કંપનીના સુરેષચંદ્ર એલિમર સુરત આવી રહ્યા છે. સીમેન્ટનો નિકાસ કીમ પ્રદેશનેથી થશે, તેની વ્યવસ્થા માટે રેલ્વે કંપની કીમ પ્રદેશને વિસ્તૃત કરશે.

શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર સોનગઢ મહાલની દક્ષિણે એક નહેર બાંધવાની યોજના બિચારી રહ્યા છે. એ કામ માટે બે કરોડ રૂપિયાનો અડસટો ઠાઠવામાં આવ્યો છે.

સુરતમાં કામદાર સંઘની રચાપના થઇ છે.

સુરત મ્યુનિસિપાલિટીમાં ડા. ધીઆએ રજુ કરેલી ફરખાસ્ત—હવે નેભીનેશન પદ્ધતિ ૨૬ કરવી—અદ્દમતિથી પસાર થઈ છે.

ગુજરાતના જાણીતા કેંગ્રેસ આગેવાન અને સુરત જિલ્લા સમિતિના પ્રમુખ શ્રી. કનેયાલાલ દેસાઈનાં પુત્રી બહેન સુરગાળાના લગ્ન પત્રકાર ભાઈ સુધીર મુન્શી જોડે અને બહેન સોહિણીના લગ્ન શ્રી હરિવદન દાકોર જોડે થયાં છે. એ પ્રસંગે શ્રી. ખૂલાભાઈ દેસાઈ સરદાર વલ્લભભાઈ ત્રિ. જાણીતા ગૃહસ્થોએ દાજરી આપી હતી.

ખાંડ હોઘોગના નિષ્ણાત રા. સા. કસનજી દયાળજી નામકનું અવસાન થયું છે.

ગુજરાત

વિશાલાલ વિદ્યોત્તેજક સંમેલનના પ્રમુખપદેથી નવસારીના જાણીતા શહેરી શ્રી. જગમોહનદાસ ત્રિભોવનદાસ કાપડીઆએ વડોદરામાં એક મનનીય ભાષણું કર્યું હતું.

ગુજરાતના મહાકવિ શ્રી. ન્હાનાલાલ પોતાના અન્થેમી નવી પ્રકાશન યોજના ચક્ર કરે છે, અગાઉથી પાંચ રૂપિયા આપી આદક ચનારને તેમનાં જૂતા તેમજ નવા અન્થો માત્ર જૂજ કિંમતે મળશે.

ગુજરાત મંશોધન મંડળીએ વળે લાખનાં ફંક માટે જાહેર વિનંતી કરી છે. લાંબીમાં
ઉદ્દેશના ગ્રીક સિપિના અને કુમાર ગુપ્તના પાક્ષી લાખના ચાંદીના સિક્કાઓ મળી
આવ્યા છે.

પુગતસ્ત્ર આના તરફથી ખોદ કામ કરાવતાં પાર્ટીનું મહત્ત્વલિંગ તળાવમાં ૪૮
સ્તંભ ઉઘાડા ગયા છે. તળાવમાં ઘણે દૂર પગંથીઆં અને દેવળો હોવાના પુરાવા મળે છે.
હરિજન ગ્રેન્ડમુએટો : શ્રી. રાધારણ ગોલ્લણ લેઉવા એલ. એલ. ખી અને શ્રી.
ખેંગાઠ કાળીદાસ લેઉવા ખી. એ. યયા-છે.

શ્રી. રામનારાયણ પાઠક અમદાવાદની નવી આર્ટ્સ કોલેજમાં ગુજરાતીના અધ્યાપક
તરીકે નિભાયા છે. 'પ્રસ્થાન'ના તંત્રી પદેથી નિવૃત્ત થયા છે.

હિટલે મોનાનું ધોરણ હોડયા પછી હિન્દી ત્રણ અગળ મોનાની નિકાસ થઇ છે.
માર્ય ઉલોગના માલને અંતીમ કગની માશી આપવા વડોદરા સુધરાઇએ કરાવ્યું છે.
પરદેશમાં રહેતા હિન્દીઓ વિરે એક પત્રિકા (૧૯૩૬-૩૭) હિન્દી સરકાર બહાર
પાડશે. દર વર્ષે હિન્દી સરકાર આવી પત્રિકા પ્રકટ કરશે. મત્યમતિએ ૧૯૩૬ સપ્ટેમ્બરની
૨૨મીએ વડી ધારામલામાં કરેલી સૂચનાને આ પદ્ધતિ આભારી છે.

મા તે તો મા

અમદાવાદથી સાબરમતી જતી એક ટ્રેનમાં તેના બાળક સાથે એક સ્ત્રી બારી
આગળ ઉભી હતી. અકસ્માત બાળક ગાડી બહાર ઉઘડી પડ્યું. માએ પણ બાળકની
મદદે ટ્રેન બહાર પડતું મૂક્યું. માતાને પ્રેમ મરોત્તમ કહયો જ છેને? ઉચ્ચ પ્રેમનાદાખલા
શોધનારને સામાન્ય સ્ત્રી પુરુષોના જીવનમાં પુષ્કળ ઉદાહરણ મળી આવે.

એક કોળી અને તેની પત્ની જાળદ ગાડીમાં બેસી ડહાણું જતાં હતાં. માથે તેમનાં બે
બાળકો હતાં. એક બાડીમાંથી પસાર ચતાં પાણીનાં બ્લેશમાં ગાડી ઉઘી વળી ગઈ અને
મરે પાણીમાં પડ્યાં. લોકોએ વહારે દોડી પતિ પત્નીને બહાર કાઢ્યાં. સ્ત્રીને અગર પડી
કે તેનાં બંને બાળકો પાણીમાં ડૂબી ગયાં, ત્યારે તે પાણીમાં પડતું મૂડી, ડૂબી મરી
ગઈ. કોઈ કવિને આમાં કાવ્યપ્રર્મગ ન જણાય !

એક સ્ત્રીને તેના પેટમાં ખૂબ દર્દ થતું હતું છે કે મંહાત્માજીની માનતા લીધી અને
દર્દ ચાલી ગયું. બાઇએ મંહાત્માજીને રૂ. ૨૫ એટ મોકલ્યા.

એક બાઇને નોકરી ન મળતી હતી, તેથી તેણે ગાંધીજીની માનતા લીધી. નોકરી
મળી ગઈ. અને પ્રથમ માસનો પગાર ગાંધીજીને ચરણે અર્પણ કર્યો.

પોરબંદર મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ શ્રી. એમ. એચ. વાડિયાની ૧૫,૦૦૦ની મંખા-
વનથી શ્રી. રૂપાંગીઆ હોસ્પિટલ અને પ્રગતિશીલ સ્થપાયાં છે.

ભાવનગર રાજ્યે પ્રાથમિક કેળવણી ફરજિયાત કરી છે.

પૂર્ણા

[નવાગરાજના પુણ્ય ઘાટે જેમ પવિત્ર ગંગાજળમાં ચમુનાના ઘેરા નીર સાથે દીપ્તિપ્રાપ્ત
સરસ્વતીના શાન્ત દેખાવ વહિત નીર બળા ત્રિવેણી તીર્થ - રત્ની ત્રણે જગા એકેકાય
બને છે, તેમ આશ્વમિમાં હિન્દુ-મુસ્લીમ-પારસી એ ત્રણેય ભવિષ્ય એકદિવ બની
જ્યાં તરને સૌના વિચારાણુ પુણ્ય પામ બતાવે છે]

—હીન્દુધર્મ નવસાગી

ત ની : મહાકાવ્ય પનગજ મહેતા

૨ : પૂર્ણા કાર્યાલય

૨૦ મોટા બાર્ડ

૨ : નવસાગી

પુ ૨, અ ક ૨

સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૭

અનુક્રમણિકા

અનુક્રમ	વિષય	લેખક	પાના
૧	એક જ લીંગ ઓળંગો	તત્રી	૧
૨	તારી જે ગિતિ આજ છું અનુભવે કાને ન હાયે કદી	ઉર્મીઆશકર જોશીકર મહેતા	૨
૩	પ્રેમક્ષેત્રે	જહાંગીર માળેકજી દેમાઈ એમ એ	૩
૪	પૂર્ણાના પ્રદેશમાં કાદાદા	મણિભાઈ દિવેદી	૪
૫	ચૂડાએધુ ફૂલે	પદ્મજ	૬
૬	સ્થૂળ કાય	ગણગણ મહેતા	૧૪
૭	કનિ કેરા ને નાત કેરી ?	મધુકાન્ત મહેતા	૧૬
૮	મર્યાદા	માધવપ્રભાદ મનમુદાગ બી એ એમ ડી એકધુ એમ આગ એમ ડી ૨૧	
૯	પૃથ્વી ઉપગતી ટેલોક અમ્બાબીઓ	શુભવતનામ એમ હાયા પ્રી એ	૨૪
૧૦	શીર્ષાધર્મનામા તપાનીઓ	પ્રદુલચંદ્ર શાહ	૨૮
૧૧	માનવાદી આત્મ ગતિમા શુભાગ નસ	(મણેધુ)	૩૨
૧૨	કવો નાગ્નિતક ?	રામપ્રભાદ હ ભટ્ટ (બી એ એમ ની સી)	૩૩
૧૩	માકરીઆ ચણા	લેખકજી	૪૧
૧૪	અમે એને	તત્રી	૪૩
૧૫	પ્રેમ પ્રધાન મહાન		૪૬
૧૬	પન્થુગમ ભૂમિ		૪૭
૧૭	શુદ્ધનત		૪૭
૧૮	વિશાગ ભાન્ત		૪૮

પૂર્ણા કાર્યાલયના નિયમો

૧ મ મિક ૨૦ અગ્રેજી મહિનાની ૧૫મી તારીખે પ્રગટ થશે તા. ૨૫મી મુધીમાં અક ન મળે તો કાર્યાલયને શિબ્લ મે ૫૪ લખી જણાવવાથી ખીજી નકન મોકલવા વ્યક્તિ કંવામાં આવશે

૨૨ પોસ્ટેજ મોકલ્યુ હશે, તો નહિ સ્વીકારાએના લેખો લેખકને તરફ પત કંવામાં આવશે

૩ લેખકના મત પો માથે તત્રી મગમત જ છે એમ માની ને લેવુ.

૪ દરેક લેખકને તેમના હાથેના લેખાતી પાચ છગી પ્રતે તૈયા તેમનો લેખ હાથો પાચ તે અક મોકલવામાં આવશે

૫ વાર્ષિક લગ્નગમ દેશમાં રૂ ૦-૮-૦, ગર્ભા માટે રૂ ૩-૦-૦ અને અન્ય દેશો માટે છ શીનીમ નાખવામાં આવ્યુ છે

ધી જોમ્મે મ્યુચ્યઅલ લાઇફ એન્ડ્યુરન્સ
સોસાયટી લીં.

સ્થાપના: ૧૮૭૧, હેડ ઓફીસ, મુંબઈ

૧૯૩૩ના વેલ્યુએગનનુ પરિણામ :

બોનસ

દર વર્ષે રૂ. ૨૬ હાંડીના વીમા પર
હબરે „ ૨૧ મુદતી વીમા પર „

વાર્ષિક પ્રિમિયમ પર

૨૫૦ ટકાનુ વળતર

તમાન વીમા માટે અગર એન્ડ્રી માટે, કોઈ પણ ધોણે
મંજૂરમણી કરતા, પમદગી જોમ્મે મ્યુચ્યઅલ તરફ જ દાખલ

એન્ડ્રીને લખુ પ્રથમિક કમિશન ઉપરાંત
તદન ગિનસગતી રીન્ચુઅલ કમિશન

સુજાત, ગાંધિયાવાડ અને મધ્ય હિન્દના મથકોમા ખલીલા એન્ડ્રી નોંધએ છે
વિગત માટે લખો —

મોહન સેન્સ એન્ડ કું.

મુંબઈ દિલામ અને
મધ્ય હિન્દના
ચીફ એજન્ટ

૨૨, એપોલો સ્ટ્રીટ, કોટ,
મુંબઈ, ૧

મહેતા એન્ડ સન્સ

મોટા બજાર — નવસારી

નવસારી ડીઝીકેટના એજન્ટસ :

ધી ગ્રામોફોન કંપની લીમીટેડ :

તથા

ધી કોલમ્બીયા કંપની લીમીટેડ

હમારે ત્યાં ગ્રામોફોન મશીન, રેકોર્ડ્સ, પેટ્રોમેકમ, ગ્રામમ, બેટરી, અવરેડી એલ્બમ તથા પાવરફુલ વગેરે કિફાયત ભાવે મળશે.
 ~~~~~ એક વખત પધારવા વિનંતિ છે. ~~~~~

હમારે ત્યાં જાણીતા મેકરોના લેક્ટર સ્ટ્રાઈવ તથા ડીઝીકેટના સોનાના, ચાંદીના, રોલ્ડગોલ્ડના તથા કોમ્પીઅમના હાથના તથા પોકેટના

ૐ ઘડિયાળો ૐ

ફેન્સી રોલ્ડ ટાઇમપીસીસો, રોલ્ડકલોકસો

તથા

ફેન્સી રોલ્ડગોલ્ડ, બુવેલરી વગેરે

બહુ જ કિફાયત ભાવે મળશે.

ઘડિયાળનું તથા રોનોગ્રાફનું રીપેરીંગ કામ ખાત્રીપૂર્વક કરી આપવામાં આવશે.

(સ્ટોકીરટ: વેસ્ટ એન્ડ, ફાવરે-થુઆ તથા મેરીડીઅન વોચીસ)

પ્રો.: સોલી પીરોજશા અવારી

મહેસર, પાંચ હાટડી બજાર - નવસારી

નેશનલ દ્રાક્ષાસવ

આયુર્વેદિક પદ્ધતિથી શાસ્ત્રોક્ત રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે.

એના એવનથી .

ખાંસી, સળેખમ, અજીર્ણ, બધકોષ વગેરે મટાડી

સ્પુર્તિ, તાકાત, અને લૂખ લગાડે છે.

રાત્રે પીનાથી નિદ્રા યાદી લાવે છે

વાપરી !

“કોલન વોટર”

હમારું કોલન વોટર ખાસ ૬૦ ગ્રા. પી. (=૧૬૦

ગ્રુન્ડ સ્પીરીટ) સ્પીરીટમાં ખાસ ચૂંટી કાઢેલા

મુગંધીદાર પદાર્થોથી તૈયાર કરવામાં આવે છે.

જે તમોને ખીજ લાગ્યે જ ખનાવનાર તરફથી

મજી શકશે.

~~જે~~ ફક્ત એક જ વખત વાપરી ખાત્રી કરો ~~જે~~

ખાસ એજન્ટો અને વેપારીઓએ નીચેના શરતોને પત્રવહાવાર કરવો.

ધી નેશનલ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લીં.

પાંચ હાંટડી બજાર — નવસારી

ધી એશીઅન એશ્યુરન્સ કું. લી.

એશીઅન બિઝીનેસ, બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા : મુંબઈ

સરતા	દર
મુંદર	ખાતસ
ઉદાર	શરતો

આજ સુધીમાં રૂ. ૨૫ લાખ ઉપરાંતના
દાવા એશીઅને ચુકવ્યા છે.

રૂ. ૪૫૫૫ લાખ લાઈફ ફંડ
,, ૧૫ લાખ પ્રિમિયમ આવક
,, ૫૫ લાખ અસ્કયામત

રૂ. ૨૫૫૫ કરોડ ઉપરના ચાલુ વીમાઓ

વારસો માટે વર્તમાન અને વિવત્તી
યોજનાઓનો લાભ લે.

આ લોકપ્રિય ઓફીસમાં વીમો ઉતારવી
તમારું તેમજ મંતાનોનું ભવિષ્યનું
ચુક્ષણ કરો.

— મળો ના લખો —

મુરત અને લક્ષ્મી નિવસના ઓર્ગેનાઇઝર :

પદ્મલક્ષ્મી એમ. દેશાઈ

આનંદ સેક્રેટરી :

એમ. આર. દેશાઈ

અલગ અલગ કલેક્શન, અમદાવાદ

પૂર્ણા

તંત્રી:—રણુછોડછ પરાગછ મહેતા

પુસ્તક ૧

મોટેમર ૧૯૩૭

અંક ૨

એક જ લીટી આળંગો

પેડ છતવાના શરૂઆતના પ્રયત્નોમાં પિત્તારો નિષ્ફળ નીવડ્યો, ત્યારે તેના અનુયાયીઓ તેને તણ ચાલી જવા તત્પર થયા પિત્તારોએ તેમને હારખંધ ઉભા રાખી તે હારથી બે ત્રણ કદમ દૂર પોતાની તજવાર કાઢી તેની અણીથી પૃથ્વી પર એક પૂર્વપશ્ચિમ જતી લીટી દોરી પછી તેના માણસો સામે ફરી એક ઉત્તેજક ભાષણ કરતાં કહ્યું “માઇઓ, આ લીટીની દક્ષિણે સોનાથી ભરેલો પેડ છે, ઉત્તરે આપણે ઉભા છે ત્યાં ગરીબાઇથી ભરેલી પનામા ભૂમિ છે. અહીં ભૂખમરો, કંગાળતા, દુઃખ અને નિરાશા છે. ત્યાં વ્યત્ન છે, ધન છે, સુખ છે, આનંદ છે. જેમને દુઃખ જોઇતું હોય, તેઓ ભલે અહીં રહે, જેમને સુખ જોઇતું હોય તેઓ આ લીટી આળંગી આવો. જન્મેમાંથી તમને જે ગમતું હોય તે પસંદ કરી લો હું તો માત્ર આ ચાલ્યો-દક્ષિણ તરફ ! એમ કહી તે લીટી આળંગી બીજા માણસો જઇને ઉભો. એક પછી એક તેના અનુયાયીઓ લીટી આળંગી તેની પામે જઈ ઉભા.

સ્થિતિના ફેરફાર દરમિયાન વ્યક્તિ, સમષ્ટિ કે દેશને પ્રગતિ સાધવા માટે એવી એક લીટી આળંગવાની હોય છે.

તહારી જે સ્થિતિ આજ તું અનુભવે, કાલે ન હોયે કદિ

(શાફલ)

ખીલ્યુ સુંદર પુષ્પ આ ઉપવેને, મીઠું પરાગે ભર્યું.
ખીલ્યુ એ પ્રભુ પ્રેમથી પલ્લુ ઉરે, પ્રીતિ પ્રભુની ભુલ્યું;
ખીલુ હા ! આતિ હું ખીલું, નહિ ખીલે મારી નમું કેા જગે
પાશુ સ્થાન સદા શિરે અમરના, ફૂલો ભાગ્ય કેલું દિસે. ૧

ખાલા કેા યદિ વાંછતી, ચૂંટી મને, અંગોડલે ગુંથવા
વા સેવે અભિલાષ કેા હૃદયમાં, સૌમન્ધ શાંતિ-પ્રદા;
દ્રષ્ટિ તેણું કરે નહીં, કદી નહીં, વ્યકિતત્વ લોખું નહીં"
આવા ભાવ થકી ભર્યું, હૃદય જ્યાં, નાચી રહું મસ્તીથી. ૨

આવી ત્યાં કૂર માળીએ ચૂંટી લીધુ, દ્રષ્ટિ જરી ના કરી
છૂટી પાંખડીએ થઇ, અનિલની લહેરે, ઉડી ત્યાં રહી;
ક્યાં સૌદર્ય ! ગઇ કહીં સુરભિ હા ! મસ્તી બધી ક્યાં ગઇ !
તારી એ ઉરની બધી ઉરમિએ, શું આજ ધૂળે મળી ! ૩

માગે માનવ-કીટ આ જગતનાં, સુખો પ્રભુને ભૂલ્લી
મોઢે મસ્ત બની, મદાંધ ન જુએ, પાણું ફરીને જરી;
મોંડે તોડવ ગર્વના, હૃદયમાં બીલિ પ્રભુની નહીં
તહારી જે સ્થિતિ આજ તું અનુભવે, કાલે ન હોયે કદી. ૪

કોયલને

ઉઘાર છંદ

કોયલ જલેન ! તું શું ગાય,
 “કૂહ” “કૂહ” કહી મલકાય ?
 એનાં અર્થતું કઈ જ્ઞાન
 અમને દેઇ કર વિદ્વાન
 મંચુલ સુણું તુજ મદ્યોર,
 એ છે જન તણા ચિત્તચોર;
 હૈયું નાચી ઉઠે ત્યાર,
 તું તે હર્ષનો અવતાર !
 પંચમ “કૂહ”માં શો ભેદ ?
 જાણું નાહિં તેથી એદ
 ઉદ્દગારે શું ‘ઇશ્વર કયાં ?’
 કાઠે લાળ તેની દ્યાંય ?
 “કૂહ” વેણમાં છુપાઈ
 “હુંહું કોણ ?”ની સચ્ચાઈ ?
 “કૂ-કૂ” તણા તુજ દહુકાર
 “તું તે હું જ” નો દે સાર
 “કૂ-કૂ” ઇશ્વરને દે સાદ,
 માગે શી એનાથી દાદ ?
 કહું-કહું કહી કહે ના કાંઈ,
 એ તે દેવું, કોયલબાઈ ?
 “કૂ હૂ” કુજનમમં શિખાવ,
 બારે માસ અહીં તું આવ !

J. M. D.

૧. કાસીમાં ‘કૂ’નો અર્થ ‘કયાં’ થાય છે.
 ૨. પ્રભુ અને આત્મા એક જ છે.

પૂર્ણાના પ્રદેશમાં—કોદાદા

ગણેશધુગ અને હગ્નાડાની શીલા તમેગીએ એકઠા થતા નીચે લઈને ડાગના દુર્ગમ વનોને વીધતી પૂર્ણા આવે છે તામી-ઉભગમને દક્ષિણુ એવારે માગરમા મમારા *

પીપતેગ્ના પ્રદેશના જગજગી ચાડીપગદના ગિનિરુગને કૂચી નીહાગી આવતી ગીગ અને માતગીના તથા કાગજગ કાગને બેઠીને આવતી જાખગીના જગપ્રવાહોને પૂર્ણા માગરે આવતા પેતાનામા મમાની લે છે

એ પૂર્ણા પોતાના તમેગી કેટકેટલી કાળજીની હળીકતો અને વિમામ-જિનાશની તવ ગીમેના હડા મીદા ધુન્ડાઆ ઉદગમા મમાની પોતાનો માર્ગ વહન કરે છે

આગ્ના પ્રમગે અપણે એના કાગ પ્રદેશમા વિકમેના અને કાગની પગાડ સારે ઉચનાર્થ પડેલા એક સ્થાનની વિગત જોઈયુ

નવમાગીથી પૂર્વમા નવમાર્ પ્રાતના મહુસા ત નુકમા પૂર્ણા નદીના દક્ષિણ કઠિ હાગ્ના નદી કાગથી આશરે અડી માઇન દૂર કોદાદાના નામે ગામ આવેલુ છે આ ગામે હાથ તો કાગી નાનીપગ્ગ અને હરિજનોની જૂજ વસ્તી છે જૂની ખખ આમનીઓ અને ખીજા કુસોની જટાજુટ નીમે આશ્વગીની પ્રાચીન જહોજવાલીના સચક ટેકગઓ દકાએસા છે

નવમાગીથી પ્રશાન ખૂણામા જગજગ મોગ માઇન અને મુસાથી નૈજત્થમા ત્રણ માર્ગન દૂર મહુવા-નિહાની મેડપર કોદોના ગામ આવેલુ છે આ વેગન સ્થાનની મુનાદાત પેના જુના જમાનામા આ ગમ કોઇ કાગે જારે જવડાજનાનીવાડુ હાંધુ જોએ એમ માનવને પૂતી એધાળીઓ મળી જો છે એ માયુ છે કે અત્થગ મુધીમા જૂના ખત-પત્રો કે તવાગીખને દક્તરે આ ગામના મજધગ કાઇ ઉદનેખ મળતો જણાતો નથી માત્ર જેટલી હજીમ્નો આપયુને મગે ઠ તે વોડામા એ સ્થાન માટે હજી જીવતી નેની વાતો કે યોગાગવસાગી બેઠેના તેના ગીજાઓ પગતી એધાળીઓ આગી આશ્વગ ક્યારે વિકસ્યુ અને કયા કાગજમગ નંશ પામ્યુ તેને લગતી મુખતેમગ હજીકતો હજી સાપડી નથી

જગેશધુગ પીપજનેગ ત હામને લાગેલા ડાગજ પ્રદેશમા આવેલુ છે હગ્ના ૧, ૩૫૦૮ સાતગીયા એ બધા મામા સોનકડ તાણામા આવેલા છે ગણેશની ધુગ અને દર-ગક ના વામની વચમાથી હગ શીડ શોખી અદિભાની જેમ પૂર્ણાને ઉદગ આ નામોની કપ્પન અને વાજ ૧ કેટલી મનેહર છે એ સ્તેગે સમલક રાગો જે પ્રદેશમા સમુત્તિએ મઈ કાગે ગેડીયુ સુધા ન મ્યુ દોર તેના પ્રદેશમા આવ નામો અને ગામી કપ્પના મળી મુકેલ છે, જમની જનેના પ્રદેશ ચિરેની આપણી ધાની માન્યનાઓ જડા વિચાર હર્ષક ફેરવગી પડશે

કોદાદા નામ મુજરાતમા નવત્થ જામુય છે માગતમા 'કોદાદા' નામનુ એક સ્થાન આવેલુ છે આ સ્થાન તેના મસાખદર માં મસિદ્દ છે કોદાદા વ અને મોદાદા એ જે ગળેા વચમે સમ્ય જણાય છે પણ અથી જુની માત્ર જલ્તિએ આવી આ સ્થાન આખાર ક્યું એમ શિદ્ધ થઈ શક્ય નથી છતાં જે ગામે વચ્ચેનુ સમ્ય સ્થાન ખેંચનાર છે

તેમ છતાં એ શુનકાર ભારતી જગાના ટીંબાઓ કોઈ પણ જગ્યાએ સંશોધકને એટલી નો ખાતરી આપે છે જ કે આ સ્થળ એક વખત આગાદી ભોગવતું હતું.

જૂની એધાણીઓ—

આજે એકાદ એ ટેકરાઓ પર મકાડાઈને પડેલું આ ગામ ભારે વિસ્તારવાળું હોતું જોઈએ એમ જણાય છે. પૂર્ણા નદીને કાંઠે હાલ જ્યાં એંડય અને આમચક ગામો આવેલાં છે તે તરફ એટલે હાલના વસ્તીવાળા ટેકરાઓની વાપચ દિશામાં પૂર્ણાના કાંઠા સુધી એની જૂની વસ્તી લાગેલી હોવી જોઈએ. અને ઈશાન તરફ પૂર્ણા કાંઠા સુધી તેનાં દેવચાનો-હોવાં જોઈએ.

આ જગ્યા ટેકરાઓનો ઘડો ખરો ભાગ તો હાલ ખેડાય નીચે આવી ગયો છે તેમ છતાં તે ટેકરાઓનાં જૂના નામો હજી સુધી ચાલુ છે અને તે ટેકરાઓ પર આવેલાં ખેતરો તે તે વગાના ખેતરોના નામથી જોળખાય છે તેમજ ભારે વરસાદ અને ઉડી ખેડ કરતાં ભારોભાર નળીઆના ટૂંકા, ઘેરા તથા કોઈ કોઈ વાર ખીજી ચીજો પણ મળી આવે છે.

એમ કહેવામાં આવે છે કે આ ગામે નાગર તથા ખીજા બ્રાહ્મણોની મોટી વસ્તી હતી. હાલના ગામડાંજૂની પશ્ચિમે એક ટેકરાળ ભાગ નાગરીઆ વચા-નાગદવાડના નામથી હજી જોળખાય છે. ખીજે એક ભાગ 'રામજણી'ના નામથી જોળખાય છે. આ બન્ને ટેકરાં જોડકામ કરતાં મકાનોના પાયા મળી આવે છે. વળી ઈશાન બાજુએ રામજી મંદિરનો ટેકરાના નામથી જોળખાતો એક ત્રીજો જગ્યા છે. મહુવા-નિહાલી રોડની સાડકની ધાર પાસે આશરે બારેકરીઃ ઉંચાઈની એક ટેકરી છે તે 'પાતી'ની ટેકરીના નામથી જોળખાય છે.

હાલમાં જે રસ્તે તળપદા કોળી લોકોનાં મકાનો છે તે ટેકરાઓ પર જૂના વખતમાં બ્રાહ્મણની મોટી વસ્તી હતી એમ કહેવાય છે. તેમ આ લોકોનાં મકાનો એ જૂના મકાનોનાં પાયા પર બંધાયેલાં હોવાની તો ખુસ્તી એધાણીઓ જોવા મળે છે. આ વાસમાં એ ત્રણ જૂના કુવાઓ તથા એ કુવાઓને લાગીને ગાયેલાં સુંદર નાવણીઆ અને પાણી ભરવાની ટાંકીઓ સુદાં જર્જરિત દશામાં ઉમેડી દેખાય છે. આ ઉપરાંત જુનાં જુવસીકમારા પથ જોવામાં આવે છે. કોળી કળીઆને નાકે એક પીપળાના ઝાડ અને ખીલારીની વચમાં લગભગ પાંચ ફીટ ઉંચાઈનો એક જુરજ જેવો ભાગ ખુદ્દો જોવામાં આવે છે અને તેનાથી થોડેજ દૂર દક્ષિણ બાજુએ કોઈ અધિકામના પાયા લંબાયેલા જણાવેલા છે.

આ ઉપરાંત એક કોળીના વાડમાં એક ભોંયરા જેવું કંઈ હોય એમ જણાય છે. સપાટ જમીનમાં ખોદા સરખા ભાગ પાસેથી જમીનની અંદર ઉતરતાં પગથીયાં દેખાય છે પણ દીન પર દીન એ ખોદા પર પથુ માટીનાં પડ અને કચરાનો જમાવ થતો જાય છે એટલે આ પગથીયાને તળીયે શું છે તે જોદકામ થાય નહીં ત્યાં સુધી કહી શકાય એમ નથી.

દેવસ્થાનો —

આ ગામે ત્રણ ચાર દેવસ્થાનોની પણ ભાળ મળે છે. મને તપાસ કરતાં એવી ખબર મળી છે કે આ ગામે દેવસ્થાન પેટે મહુવાના બ્રાહ્મણોમાંથી જેએક ઇમમોને સન્દે પણ મળેલી છે અને હુધલેશ્વરનો ભાગ એક કાળે આ ગામની એકાદ ભાગોળ તરીકે તથા દેવમંદિરોના સ્થાનક તરીકે જ હોવો જોઈએ એમ અનુમાન થાય છે.

આ ઉપરાંત ગામે ખોહીઆર માતા તથા અગાસી-મોરો નામના ટેકરા પર અગામી માતાનું સ્થાનક હતું અને પૂર્ણેશ્વર મહાદેવનું 'શિવલિંગ વિદ્યાલય' એક વિશાળ અને ભગિયું શિવાલય આજ પણ સીમાળમાં ખડું છે. આ શિવાલયની દીવાલો પર ફૂલવેલીઓ કેતરી તેમાં રંગ પુત્રવામાં આવેલા છે. કાળે કરી આ રંગ ઝાંખા પડી ગયા છે. આ મહાદેવને અગે એક વાહી હજી મહુવાના એક બ્રાહ્મણ કુટુંબને મહુવાના દેસાઈ તરફથી દાનમાં આપવામાં આવેલી એવી હકીકત મળે છે આ શિવાલયની પાસે એક અખૂટ જંગલો કુવો છે.

જંગાશયો —

આ ગામે લગભગ સીતેર જુના કુવા અને ત્રણ તળાવો છે. જે ગામે આટઆટલાં જંગાશયનાં સાધનો હોય તે ગામે પાંચ પંદર રાનીપરજની વસ્તીએ આ સાધનો ઉભાં કર્યાં હોય એમ માની શકાય નહીં. વળી આ ગામની પૂર્વમાં તો મઝકને લાગીને એક વિશાળ અને ઘેર પનઘટ બાંધેલું તળાવ છે. આ તળાવના પનઘટ મોટી ઇંટોના બાંધેલા છે જે કે હમણાં હમણાં એ જ પનઘટની ઇંટો ખોદી ખોદીને મકાન બાંધવાના કામમાં લેવાઈ ગઈ છે એટલે આ તળાવના ઘાટ કેવા ભવ્ય બાંધેલા એને હરેક ઘાટને કાટખૂણે દેવાલયો હતાં તે જોવાનું સાધન હવે નષ્ટ થઈ ગયું છે.

આ ગામથી દક્ષિણે લગભગ અડધો માઇલ દૂર ફૂલવાડીનું તળાવ આવેલું છે. મહુવાનિહાલી શાક થવાથી આ તળાવના એકંદર વિસ્તારના ભાગલા પડી ગયા છે અને તે ઘણું પુરાઈ ગયું છે તેમ જતાં તેમાં જારે મામ જીવનું પાણી રહે છે અને મોસમે આખું તળાવ કમળ ફૂલથી ઢંકારી જાય છે.

આ તળાવ પણ કોદોદ ગામની દક્ષિણ તરફની ભાગોળ હોવી જોઈએ એ ગામનો જુનો વિસ્તાર જોતાં જણાઈ આવે છે.

ખીજી હકીકતો —

આ સ્થળના મંબંધમાં ઘણીક લેખિકાંત આવે છે. 'કાદાદાની નાળ' અને

"બહુ ગામ જારડેલી ને મૂઠ ગામ મહુવા

ભણ માઈ કાદાદા તે ખાધા દુધ ને પૌઆ."

એ પ્રમાણે જોવાય છે. આ ઉપરાંત આ ગામને લગતો એક જુનો ગરબો પણ છે. મને તો મહા મહેનતે ફક્ત તેની બે જ પંક્તિ મળી છે. આ રહી તે:—

"કદમપુર કરબે રે કાદાદા કહાવે

કાદાદા ગામમાં કહનો હવાલદાર મુખી કહાવે."

આ ગામે જે પ્રાચીન અવશેષો જોવા મળે છે તે ઉપરાંત કાંઈ વિશેષ સ્ત્રીચરિત્રાવલોકન હકીકતો મળી શકતી નથી. પણ વિક્રમની ઓગણીસમી સદીના અંત ભાગ સુધી આ ગામ આગાદ હતું એમ અનુમાન કરવાને આધાર મળે છે. મહુવાના રહીશ ગુકલ મોતીરામ વજેરામને ત્યાં કર્મકાણ્ડનો એક હસ્ત લિખિત ગ્રંથ છે. એ ગ્રંથના અંત ભાગમાં નીચે મુજબનું લખાણ છે.

“સંવત ૧૮૭૦ શકે ૧૭૩૬ વાલુન શુદ્ધિ ૧૩ શ્રુગૌ જેપઃ કાંદમ્બપુર સ્થિત-શુ-
કલ્યાણગી સ્વેદં પુસ્તકમ્ સ્વકીયં વા પરોપકારાયે.”

ઉપરના મંત્રામાં કોઠાદા તેજ કંદમ્બપુર એવો ઉલ્લેખ આવે છે.

વળી ‘સિદ્ધોક્તમાર ધર્મધ્યાન ગ્રન્થ’ નામનું એક હસ્તલિખિત ગુજરાતી કાવ્ય મહુવાના જૈન ગ્રંથ ભંડારમાંથી સુરત ગયું છે. આ કાવ્ય સંવત ૧૬૨૭માં કુંવરજી કુંવર-
દાનાર નામના એક કવિએ લખ્યું છે. એ કાવ્યમાં કવિ પોતાને ‘સિદ્ધપરા’ વંશીય
અને પોતાના કુળને ‘દાન શીલ તપ ભાવ અપારવાણુ’ ઓળખાવી અંતમાં
“કોઠાદે રચિયો એ ગ્રન્થ”

એ પ્રમાણે કહે છે.

સિદ્ધપરા જૈન છે. સુરત-નવસારી છાત્રાઓમાં તેમની હવે નામની વસ્તી છે. પણ
મહુવાના જૈન સ્થાપત્યમાં પચાવતીની મૂર્તિની બેઠકમાં સિદ્ધપરા જાતિના મહાપદ્મની
ભાયાં કરતુર બ્રાહ્મણે દેવેન્દ્ર કીર્તિના ઉપદેશથી વિ. સં. ૧૮૨૭માં તે મૂર્તિની સ્થાપના
કર્તાનો ઉલ્લેખ છે. એમ કહેવાય છે કે કોઠાદા તુડીને મહુવા વસ્યું. એટલે જુના વખતમાં
‘સિદ્ધપરા’-ચણ્ડિકાની વસ્તી કોઠાદમાં હોવી જોઈએ એમ અનુમાન થાય છે. અને તેજ
ગુજ્જ મહુવા, બારડોલી, વાનોક-કોડાદનાં ઘણાં બ્રાહ્મણ કુટુંબો કોઠાદ તુડતાં ઉપરનાં
સ્થળોમાં જઈ પસેલાંનું કહેવામાં આવે છે. આ ગામે કંસારાઓની પણ મોટી વસ્તી
હતી એમ કહેવાય છે.

જુના સિકકાઓ.

આ સ્થળમાં મળી આવેલા સિકકાઓ જોનાં તે બહુ પુરાણા સમયના હોવાનું જણાતું
નથી. અત્યાર સુધીમાં જોવામાં આવેલા સિકકાઓના ત્રણ વર્ગ પાડી શકાય છે. (૧)
ગુજરાતના સુલતાનોના (૨) માંડવીના રાજાઓના અને (૩) એક સિકકા કર્જના રાજાનો
માત્ર જોવામાં આવ્યો છે. એથી વધારે પુરાણા સિકકા હજી સુધી મળી આવ્યાંનું જાણતું નથી.

આ સ્થળનાં તુડવા બાબતમાં એવી હકીકત મળે છે કે અહીં એક વખત કોલેરાની
મહામારી બહુ જોરમાં ફાટી નીકળી અને તે વખતે ત્રણ જ દિવસમાં પાંચસો-છસો માણસો મરી
ગયાં આથી વસ્તી ગભરાઈ ઉઠી અને લોકો પોતાનાં કાર્યાભારથી ધર-બાર-છોડી નાસી
છુટ્યાં. સુના પડેલા ગામની શેરીઓ ચોર કાઢુઓએ આવી મંભાળી લીધી અને વસ્તીથી
ખગલણતું સ્થાન સુતું પડી ગયું તે દિવસનું તે ફરી આગાદ થયું નથી. પણ આ
મહામારી ક્યારે ફાટી નીકળેલી તે જણવાને પણ ભરોસાપાત્ર હકીકતો મળતી નથી.

અ.મ. છતાં એટલી હદીકત વિશ્વાસપાત્ર મળે છે કે વિ. સં. ૧૯૦૧માં એટલે આજથી ૯૨ વર્ષ ઉપર કેસેરાના ભવના માર્થા એ ગામના રહીશ મૂળજી નેત્રી કોદાદાથી નાશી ગાંધેવા નર્મ હેતુ તેમના વંશજ કેસવરામ પાછળથી મદુવા આવી વસેલા, આજ આપણે વિ. મં. ૧૮૭૦માં કોદાદામાં લખાએવાં એક પુસ્તકનો ઉલ્લેખ કરી ગયા. આ રીતે નેતાં વિ. મં. ૧૯૦૧માં આ રોગ ચાલ્યા આવતની જે વાત મળે છે તે બધેએમની આવે છે. અને એવીતે નેતાં આ રથજી આજથી આશરે ૯૨-૯૩ વર્ષ પર નાશ પામ્યું એમ અનુમાન થાય છે.

તેમ છતાં કોદાદાના ગુપ્ત ઇતિહાસને સમજવા માટે તો એના ટેકરાઓ પર જોઈ કામ થવાની જરૂર છે. એ કાર્ય તો ગ્રાન્થ કરી શકે. એમ પણ કહેવાય છે કે મદુવા તાલુકાના વાહાવડ ગામના એક ગતીપરજના માણુમને એક હસ્તલિખિત ગ્રંથ પણ આ રથજીમાંથી કેટલાંક વર્ષ પર મળેલો.

મેં ઉપર જણાવ્યું તેમ આ રથજીના ઇતિહાસને સમજવા ઘણા મુશીબની જરૂર છે અહીં તો મેં પૂર્ણા કાંઠે વિકસેલા અને નાશ પામેલા એક પુરાતન રથજીનો પરિચય માત્ર કરાવ્યો છે.

— મણિભાઈ દ્વિવેદી

“પ્રભુએ તો ગામડાં સગળ્યાં હતાં પણ માણુસે એને લાંગી લાંગીને એકાં કરી આ રહેલો ધડયા.”—મોપાન.

“મને તો થાય છે કે જેમ નમાલા લોકોનું મરકાર ન સંભાળે તેમ ભગવાન પણ ન મળાજે.”—મોપાન.

“એક દીવો બળતો હતો તો એમાંથી હગર દીવા પ્રગટશે, એક માણુમ મળતો હતો તો હગર માણુમને જગાડશે.”—મોપાન.

“મને ઑડર ઑફ મેરિટનો ખિતાબ આપવામાં આવ્યો નથી, કારણ કે સરકાર જાણે છે કે એ ખિતાબ મેં ક્યારેનાય મારી જાતને અર્પેલો છે.” —જ્યોર્જ બનાર્ડ શૉ.

“અકસ્માતોથી મરણ પામવા કરતાં જલ્દી અકસ્માતોથી જ આપણે અર્વાચીન ગમપમાં છતીએ છીએ એવું જણાય છે.” —લૉડ હોડર.

“મનુષ્ય જાતિની જે ઉત્પત્તિ થાય તે અટકાવવી તે એક રહેલો સડક પર આડા પડી અમગાડીતો વેગ બંધ કરવા જેવું છે” —બુકર ટી વૉશિંગન

ચુંટાએલું ફૂલ

સૌંદર્ય દર્શનીય છે પરંતુ એની મહત્તા પણ જગતના કમ પ્રમાણે રચાયી નથી. મુશામનું પુત્ર કંટકોમાં ખીસેલું હોય છે ત્યારે કેટલું સુંદર લાગે છે! કમળ કાદવમાં કેટલું કમલુગાઈ લાગે છે! એની પાછળ જમર મત જતીને ફરવો હોય છે; ત્યારે એનાં શી અને સૌંદર્ય અદ્ભૂત હોય છે. પરંતુ મહાન આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે એ સુંદર પુષ્પોને માત્રી સુટીને એક ધનાઢય સુપાત્રને ત્યાં લઈ જાય છે. અને ત્યાં અનેકા મુલાખો અને એકઠો કમલો એકઠાં યાય છે મનુષ્ય તેને એક વાર સુંઘી મૂકી દે છે. ત્યાં પાત્રી જમર નથી આવતા અને નથી રહેતું તેનું સૌંદર્ય. ત્યારે જ એ કદ સત્ય સમજાય છે કે કમળ કાદવમાં જ આઈ અને મુલાખ કંટકોમાં જ મારો.

માગન્દિયાનું સૌંદર્ય એક દેવાંગનાની ઝાંખી આપતું હતું. જ્યાંથી એ જતી ત્યારથી પિતા એને સાક્ષાત દેવીને અવતાર સમજતો હતો. પુત્રીના જન્મે સ્વાભાવિક વ્યથા અનુભવતો આખું પિતા આ પુત્રીને નેહને પોતાની એ વ્યથા જુદી મથો. પિતાને પુત્રીના સૌંદર્યનો ગર્વ થયો. પુત્રીને પોતાનું સૌંદર્ય અદ્ભૂત છે એનો ખ્યાલ કુટુંબીઓએ આપ્યો. માગન્દિયા વયરકો યર્ષા તેની રૂપરાસિમાં આકર્ષિત થઈ રાજપુત્રો, સેટ્ટીઓ અને બ્રાહ્મણો આવસાં લાગ્યા. મગન્દિય પોતાની પુત્રીને અસાધારણ વ્યક્તિ સાથે પરણાવવા માગતો હતો. શું માગન્દિયા અસાધારણ ન હતી? દેવાંગનાને માટે દેવાંસિ પુરૂષ શું ન લેખ્યો! બ્રાહ્મણને આવનારા પુરૂષોમાં કોઈ પણ પસંદ ન પડ્યો.

૨

‘તમારું કહેલું હું સમજ્યો નહીં.’ સુવક બોલ્યો.

‘વધારે સમજવાની જરૂર પણ નથી. એટલું જ સમજ લો કે તમે માગન્દિયાને લાયક નથી.’

‘મારી અપૂર્ણતા ખતાવશે ?’

‘મને અવકાશ નથી. માગન્દિયા દેવાંગના છે-અને એને મારે એક દેવાંસિ પુરૂષ જ લાયક મળ્યો.’

‘દેવાંસિ પુરૂષના લક્ષણ ખતાવશે ?’

‘દેવવત, હું તમને પુનઃ એક વાર કહું છું કે તમે આશી જાઓ. મારી પુત્રીને લાયક તમે નથી.’

દેવવત થેડીવાર થૂપ રહ્યો.

‘હવે તમે જાઓ.’

દેવવતનું મુખ લાલ થયું અને બોલ્યો. ‘આલિમાની આજ્ઞા, હું એમ સમજે છે કે દેવાંસિ પુરૂષ તારી કન્યા શોધતા આવશે ? એ—માટે તો તારે રૂપરસ પડશે.

મગન્ધિય કંઈ બોલે તે પહેલાં દેવવ્રત તીરના વેગે બહાર ગયો. બહાર નીકળ્યા પછી તેને વિચાર આવ્યો કે મગન્ધિયાને પણ પૂછવું જોઈએ. તે વિચાર કરતો ઉભો રહ્યો. શું મર્વિષ પિતાની પુત્રીમા મૃદુતા હશે ?

૩

‘તો પિતાના ઉત્તરમાં તમારી પણ સહાનુભૂતિ છે ?

મર્વપૂર્વક હમીને મગન્ધિયા બોલી, ‘યુવક, શું હું તારા જેવાની સાથે જનન કરીશ ?

યુવક ધવાયો અને બોલ્યો, તમે કેવા સાથે જનન કરશો ?

મારો સ્વામી કંઈક અદ્ભૂત હોવો જોઈએ.

‘એટલે ગણિ ?’ યુવકનો ક્રોધ વધતો જતો હતો.

‘શું બોલ્યો ? ચાલ્યો જ, નહીં તો અપમાન થશે સાયકાન વગર કોઈ વગુની ઇચ્છા રાખવી નહીં.’

યુવક ઝડપથી જતા ઉઘટ થયો. દાર પાસે આવી પાછો ફરી અવગાપૂર્વક બોલ્યો, ‘હું તારી પાછળ આવ્યો એ જ મારી ભૂલ હતી. અદ્ભૂત સ્વામી તને શોધતો આવશે નહીં. તારે શોધવા જવું પડશે.’ તે બહાર ગયો. મગન્ધિયાને છેલ્લા શબ્દોએ કંઈક વિચારમા નાખી દીધી.

૪

બ્રાહ્મણનો અહ કાર અને પુત્રીની કદુના ડોકામાં ધીમે ધીમે ફેસાર્થ ગઈ. મગન્ધિયાના હસ્તની મગણી કળાગ ક્રમશઃ ઓછ થતા ગયા અને થોડા મમય પછી એકદમ બંધ થઈ ગયા. બ્રાહ્મણને ધીમે ધીમે લાગવા માંડ્યું કે હવે મૃત્યુ ઘટયું હતું. મગન્ધિયાને પણ તેનાં સૌંદર્યના વખાણનાગ ન હોવાથી અકળામણ થવા લાગી. બ્રાહ્મણ હવે પેને ત્રાગ અને મુશોમ્ય પાત્ર પર નજર નાંખવા મંડ્યો. મગન્ધિયાની આંખોમાં મૃદુતા આવવા લાગી.

૫

‘ભગવાન, આપના દર્શન કરીને હું પવિત્ર થયો છું. આપની પામે મારી એક યાચના છે ?’

એક સ્મિત કરી ભગવાન બુદ્ધ બોલ્યા, ‘વાચ, તારી શી ઇચ્છા છે ?’

‘ભગવાન, મારી એક પુત્રી છે. દેવાંગના સમ તેનું રૂપ છે તથા તેની વિદ્યતા પ્રખર છે. એને યોગ્ય મને આપના સિત્તાય કોઈ પણ બ્રાહ્મણો નથી. આપ કૃપા કરીને એનો સ્વીકાર કરો.’

ભગવાન બુદ્ધ થોડી ઠાણ પછી બોલ્યા, વત્સ, એ દૌલેક લાભમાં હું ચિર. સાર્થિત નથી જોતો મારે એ જનર્તુ અશક્ય છે.’

આનિય આ શબ્દથી અખવાળો પડી ગયો અને બોલ્યો, 'શું' તમે ના પાડો છો ? તમે છો મારી પુત્રી કેવી છે ?'

કંઈક દસી ભગવાન બોલ્યા, 'આવાળુ, મારે તારી પુત્રીનું' સૌંદર્ય જોવું' નથી, મેં પણ એક અત્યંત રૂપવંતી સ્ત્રી અને પુત્રને હોડી આ વેશ લીધો છે. મારે તો એમાંજ આનંદ માનવો હતો તો હજીએ કષિત્વરૂપ ક્યાં દુર છે ? એ સર્વનો ત્યાગ કરી હું જનનની ગોદમાં શાંતિને માટે દોડ્યો છું. મને તે મળી ચૂકી છે અને હવે સંસારની સર્વે વસ્તુઓ મારે મન ત્યાગત છે. રૂપ આજે છે કાલે કરમાશે ——— મારે એમાં આનંદ જોવાર ખૂબો હોય છે.'

આવાળુ મુખ્ય યજ્ઞને આધી નીકળ્યો. પાછળ રાત્ર મોટેથી દસી પડ્યું. મારગન્દિયાને ખબર પડી કે નવા આવેલા દેવાંશિ સાધુએ તેના રૂપની અવગણના કરી હતી અને તેની મહત્તાને ઘટાડી હતી. તે મુખ્ય યજ્ઞ ગણ. તેને હિપગ્રાપરી વિચારો આવવા લાગ્યા. આકર્ષ, વિગતો મદ, કુલત, એદિ, અવન્તિ હયાદિ રથાતોના રાજપુત્રો, સેટીઓ અને અમર્યો આવાળો જે રૂપની પાછળ ઘેલા થયા હતા તે રૂપને એક મન્યામીએ એક જ શબ્દમાં 'નિરર્થક અતાવી દીધું'. શું દેવમતના શબ્દોમાં ગૂઢ મત્ય હવું ? તેને શું દેવાંશિ પુત્ર શોધવા પોતે જતું પડશે ? શોધવા પડી આવો અનાદર ન માપ તેની શી ખાતરી ? તે પોતાના આવાસમાં ફરતા લાગી. આજે મારગન્દિયા એકલી હતી. રૂપના વખાણુનારા હવે યજ્ઞ થયા હતા. તે પોતાને અટૂલી સમજવા લાગી. તેને પોતાના પર દોષ આવવા લાગ્યો. પિતા પર દોષ આગ્યો. ગર્વનું રથાત ધીરવનની લાલસાએ ક્યારનુંએ લર્ષ લીધું, હવું પરંતુ હવે ઉપાય શો હતો ? ત્યારે તેને શોધના પુરોહ આબ્યા ત્યારે તે ગર્વોન્મત હતી અને ત્યારે એ પુરુષને શોધવા નેપાર યજ્ઞ ત્યારે પ્રથમ પ્રસંગમાંજ અનાદર થયો. તે ઉત્તેજિત યજ્ઞ ખાસે આવી. દૂર ભગવાન જીદને જતા જોયા. તેમની સૌમ્ય મૂર્તિએ મારગન્દિયામાં વધારે નિરસાર ઉપજાવ્યો. 'હતભાગી પુરુષ' તે બમરી.

'મારગન્દિયા,' તેનો પિતા આવીને બોલ્યો. 'આપણે કૌશાંભિ જવાનું છે.'

મારગન્દિયા થૂપ હતી. પિતા કરી બોલ્યો, 'વસન્તરાજ ઉદ્ધવનું નામ તેં સાંભળ્યું છે ?' મારગન્દિયાએ હકારસૂચક માથું હલાવ્યું.

'વસન્તરાજની કીર્તિ આગળ અવન્તિ નરિશ પ્રલોન પણ ઝાંખો પડ્યો છે. મગધરાજ કાન્તલશનુ તેનાથી કંપે છે.'

મારગન્દિયા ચૂપચાપ સાંભળતી હતી.

'વસન્તરાજ, કામીઓને મંત્રમુગ્ધ કરી શકે એવી સુંદર કીર્તિ વીણા' વગાડી રાકે છે.' મારગન્દિયા વંચવન હમી હતી.

'વસન્તરાજ, તારે મારે યોગ્ય પતિ છે. આપણે કાલે કૌશાંભિ જઈશું.'

પિતા ગયો. મારગન્દિયા ખરીમાંથી નીકળ આકાશ તરફ મન્ય દષ્ટિએ જોવા લાગી.

૭

તે રાત્રે માગન્દિયાને નિદ્રા આવી નહીં. પોતે વત્સરાજ ઉદયનની પાસે જવની હતી બાણી તેનું હૃદય ક્ષતવિક્ષત થઈ ગયું. વત્સરાજ અવનિતની કન્યા વાસુદેવતા પરણી ચૂક્યો હતો. એક વણિક કન્યા સામવતી પણ તેનો મહેલ સુશોભિત કરી ચૂકી હતી અને હવે માગન્દિયા પણ તેમાં પોતાનો ભાગ પકાવવા જવાની હતી. તે વિચાર કરતી હતી કે દેવવ્રતની માગણી સ્વીકારી હોત તો એક સેટીની પત્ની થઈ હોત—પોતાના સ્વામિના હૃદયની સ્વામિની. હૃદયનના હૃદયના એ ટૂકડા પડી ચૂક્યા હતા, ત્રીજો તે પાકવાની હતી અને ભવિષ્ય કદાચ ખીજ અનેકો ન પાડે તેની શી ખાતરી? પિતાના પરતે ક્રોધ આવવા લાગ્યો. પરંતુ દેવવ્રતનો અનાદર તો તેણે પોતે પણ કીધો હતો. હવે ઉપાય હતો નહીં. તે ઉત્તેજિત અવસ્થામાં આખી રાત પોતાના આવાસમાં ફરી પરંતુ શાંતિ અલભ્ય હતી.

૮

વત્સરાજની સમક્ષ બ્રાહ્મણ પુત્રીને લઈને આવ્યો. વત્સરાજે માગન્દિયાને જોઈ. તે તેના રૂપમાં અત્યંત ગ્યો. પરંતુ બ્રાહ્મણે ધારેલી અસર હૃદયનના પર ધર્ષ નહીં. તે બોલ્યો, 'મહારાજ. આ મારી પુત્રી માગન્દિયાને લામક આધાવતમાં આપના સિવાય ખીજો કોઈ લાગને નથી માટે એને મદલ કરી મને કૃતાર્થ કરો.'

વત્સરાજે માગન્દિયાના તરફ જોયું અને થોડીવાર પછી બોલ્યો, 'બ્રાહ્મણ, તારી પ્રાર્થના માન્ય છે. તારી પુત્રી મારી ત્રીજી રાણી થશે.'

૯

કૌશાંબિ ઉત્સવમગ્ન હતું વત્સરાજનાં લગ્ન થઈ ગયાં સર્વ માગન્દિયાનાં લગ્નની વાત પ્રસરી ગઈ. માગન્દિયા પોતાના સ્થાન પર ચિંતામગ્ન બેઠી હતી એ ત્રણ દામીઓ કંઈક વાતો કરતી પસાર થઈ.

'તો આપણા ત્રીજા રાણી હવે રાત્ર પર હુકમ કરશે.'

'હવે બેસ, રાત્રને વળી કોણ પકડી શકે છે? ત્રીજી આવી છે તો વળી કોઈ મુંદર હોકરીનો બાપ ચોથી આપવા કેમ ન આવે?'

માગન્દિયાને આ શબ્દોએ જાણે ચીરી નાખી. તેણે જૂતકાળ ઉઠેલી જોયો. તેને ત્યાં આવતા યુવકોની કદવના ખડી થઈ. આજે તે એક દલિન પુષ્પની માદક અપમાનિત થઈ રહી હતી. તે ફરવા લાગી. વત્સરાજ આવી બોલ્યો, 'માગન્દિયા, તને કૌશાંબિમાં ગમશે?'

'ગમશે' મંત્રવત તે બોલી.

વત્સરાજ તેના તરફ જોઈ રહ્યો. તેણે બ્રાહ્મણ કન્યાના હૃદયની વેદના પારખવાની ચેષ્ટા કરી જોઈ.

‘માગન્દિયા, તું દુઃખી લાગે છે. તારે પિતાને ઘેર જવું છે ?’

‘ના મહારાજ હું સ્વસ્થ છું. મને અહીં પૂર્ણ આનંદ છે.’ માગન્દિયાએ હસવાનો પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું.

વત્સરાજ થોડીવાર વાતો કર્યા પછી બહાર ગયો. માગન્દિયા આરી પાસે આવી ઉભી રહી નીચે જોયું તો એક લિટુ ઉભો હતો. તે બોલ્યો, ‘મિશ્રાં મિશ્રાં દેહિ.’

માગન્દિયાએ નીચે જોયું. લિટુની આંખો ઉપર વળી. માગન્દિયાએ દેવવતને પારખ્યો. તે પુનઃ બોલ્યો મિશ્રાં દેહિ.

માગન્દિયાની આંખોમાં આંસુ ભર્યાં આવ્યાં. લિટુ કંઈ પણ વધુ બોલ્યા વગર આગળ વધ્યો.

માગન્દિયા એકાએક બોલી ઉઠી, ‘લિટુ, આ લિટુ લે ?’ એમ બોલી ગયાનો સુવર્ણ દાર કાઢી દેંક્યો.

લિટુ દાર જોઈ હસ્યો અને બોલ્યો, ‘મારે તો ફક્ત એક મૂંઝી ચોખા જ જોઈએ છે. દેવિ હું તમને કદાચ અદ્ભુત લાગતો. હોઈ પણ હું અદ્ભુત જનતા માટે જ તથા મતની મોદમાં ગયો હતો.’ લિટુ દાર ત્યાંજ મૂંઝી ચાલી ગયો.

લિટુના શબ્દોમાં એક માર્મિક પ્રહાર હતો. માગન્દિયા રાખા પર પડીને રડવા લાગી. આજે તેનું હૃદય ચૂર્ણ થઈ ગયું હતું. પોતાની અને દેવવતની આ સ્થિતિ લાવનાર તે પોતે જ હતી એમ તેને લાગવા માંડ્યું.

૧૦

ઉદયન ને સંવાદ મળ્યા કે માગન્દિયા અચાનક મૃત્યુ પામી છે. અને તે તીવ્ર વેગે તેના મહેલમાં ગયો. માગન્દિયાનું શરીર:—————સુંદર શરીર રાખા પર પડેલું હતું. નિશ્ચેષ્ટ, નિષ્પ્રભ. ઉદયન ચૂપ ઉભો રહી તે જોઈ રહ્યો. માગન્દિયાના મુખ પર વિવાદની છાયા હતી અને તેનો એક હાથ હૃદય પર હતો અને બીજો આંખો પર.

નીચે એક લિટુ બોલ્યો, ‘મિશ્રાં દેહિ,’ તેના અંગાંગમાં કાતરતા હતી અને કંપે હતો. દારીએ માગન્દિયાના મૃત્યુની ખબર આપી લિટુની આંખોમાંથી પણ આંસુ નીકળી પડ્યાં. થોડીવાર પછી તે ત્રપાટા બંધ ચાલી નીકળ્યો.

દારી આ વિચિત્ર લિટુને જોઈ રહી. શું લિટુ ગાડો હતો ?

સ્થૂલકાવ્ય

“કામ” જાણને એક વાતજો માણસ કહે છે: “આ દેશમાં શા માટે દુકાળ પડે છે તે હું હવે સમજ્યો. તમે આપઘાત કરી મરી કેમ જતા નથી કે બીજાઓને માટે ખાવાનું રહે.”

ત્રાકો—તો હું કહિ તમારી સલાહ પ્રમાણે ચોક્કસ નિર્ણય કરું, તો મને કાંસો ખાઈ મરવા માટે તો તમને હું જરૂર દોરડું તરીકે વાપરીશ.”

મારે જ્યોરની દૂનમાં સુરત જવું હતું. ઘેડાગાડી માટે હું નવસારી મ્યુનિસિપલ ટાઉનહોલ આગળના સ્ટેન્ડ પાસે આવ્યો, ત્યાં તો ત્રણ દરતે ખાલી ગાડી હાંકી નાસી જતા ગાડીવાળાઓ બેઠા મને નવાઈ લાગી. વડે આવનાં ઘેડાનું ટોળું લાંબી ગળ, પથરા મારતાં પક્ષીનું ટોળું ઉડી ગયું તેમ બધા અદશ્ય થઈ ગયા. પણ વડે ક્યાં? પથરા ક્યાં? અહીં તેમાનું કંઈ જણાયું નહિ. મને કંઈ સમજ ન પડી. એટલામાં એક ગાડી રેશન તરફથી આવી. તેણે ગાડી ઉભી રાખી ન રાખી અને મારી પાસે દોડતો આવી આજીજ કરી મને ગાડીમાં બેસવા કહ્યું. મૈત્રામાંની એક વાતમાં પોલીસનો હક્કો આપનાં એક વેરવા પતિતા તરીકે પકડાય નહિ ગયું માટે દરતે આપના ગૃહસ્થને તેનો હાથ પકડવા વિનંતિ કરે છે. એવીજ કોઈ ગલરામજીની લાગણીમાંથી ઉદ્ભવેલી આ ગાડીવાળાની પ્રાર્થનાનો હું અસ્વીકાર કરી રાક્યો નહિ. હું ગાડીમાં બેઠો અને ગાડીવાળો ગાડી હાંકે એટલામાં જ કેમકે પાછળથી ખૂબ મારી “ઉભી રાખ મારે આવડું છે.” મેં જોયું તો એક ત્રાકો-અતિ ત્રાકો, તમારી કલ્પના જરા વિશાળ કરો-આશરે વીશકે કે વધારે રેશન વજનનો ગૃહસ્થ જોયો. “જગ્યા નથી રોકે આખી ગાડી કરી છે.” હું હાના કરું તે પહેલાં ગાડીવાળાએ ઘોઠા મારી મૂક્યો.

મોટરકાર સામે આટાપાટ રમી કચકાઈ જતાં બગી જરૂર પગપાળો માણસ જેમ છટકારોના હમ મૂકે તેમ ગાડીવાળો હાથ કરી આનંદમાં આવી મારો ઉપકાર માનવા લાગ્યો. “શેઠ તમે આજે મને બચાવ્યો, નહિતર એ બંડીયો મને આજે પકડતે.” “એ કામ પોલીસ અમલદાર છે?” મેં પૂછ્યું. ગાડીવાળો એક અદ્ભુત કરી બોલ્યો, “નહિ, નહિ એનું ભાકુ કમાતાં દસ પંદર રૂપિયાનું નુકસાન થઈ બેસે.” “નહિ, એટલું બધું તેનું વજન નહિ હોય.” ગાડીવાળો સંકે નિવારણ કરતાં બોલ્યો, “આપણા ટાવર આગળ ખે પેસા લઈ લોકોનું વજન કરી આપવા, કોરો લઈ બેસતા મીયાને પૂછો.” મેં પૂછ્યું “એનું કેટલું વજન?” “એ તો ખુદ માણસ.” ગાડીવાળાને ખબર ન હતી. “પણ એ મીયાને એક દિવસ જ્યોર મુઠી દોઢ ધનાક નહિ મળ્યું. જ્યોરે એ ગાડીઓ અને એનાં દસઘાર મિત્રો ત્યાંથી પસાર થતાં, વજન કરાવી જોવા વિચાર કરીયો. બિચારો કાંટાવાળો તો પાંચ છ આના મગવાની આશાએ ખૂણ ખૂણ થઈ ખુદના શુદ્ધતા ચુમ્મરવા લાગ્યો. જનકીનાથે તો પ્રાતઃકાળે શું થવાનું તે જાણ્યું નહિ, પણ આ મીયાને તો બીજી જ ધડીએ શું થવાનું હતું તેની ઓછી ખબર હતી. ગાડીઆનો બધા જોડારોએ અધો અધો

આનો આંખી વગ્ન કરાવ્યા પછી હવે એ જાડીઓ ધીમે રહી કારંપર ચડ્યો, ત્યાં તે હાટો કડક કડક કર થઈ ખસાસ થયો. કાંઠાવાળો નો જાડીઓ અને ખુદા બંને પર હેડાયો, પણ તે કંઈ એકદિશ જોતે તે પહેલાં જાડીઓએ ખીસ્સામાંથી ડાચરી પેન્સીલ કાઢી, કાંઠાવાળાને કહે કે, "નામ જોડ." કાંઠાવાળાને દાઝાયસ્વર ડામતો અલખરો નહતો, તેથી ગુપ્તપુષ્પ પચાર ચયો અને બધા ઘરોકો ખાખડ હસતા હતા રહ્યા. સાદેખ, એ જાડો તો એવો છે, અમારી જાડીમાં બેસતાં બેસતાં જ પ્રથમ પગલે પાવડું તોડે અને પાવડું જે સલામત રહી જવા પામે તો અંદર એ કદિ શાન્ત બેસે જ નહિ કંઈ ને કંઈ નહું છુટું કરે. જાડીમાં બેસાડવા ના કહીએ તો પોલીસ મેટર જેવો !" હવે મને પ્રકાશ દેખાયો. હવે હું પેલા સ્થૂલકાયમાં વડ અને પથરો નેત્ર સહ્યો.

ટૂંકના એક કમ્પાર્ટમેન્ટમાં બેસી હું બારણું બંધ કરવા જાઉં એટલે એક છોકરાને, "હો હો માવ ! મહારાજે જગદિરાજની સવારી પધારે છે," એવી નેકી પૂઝારી, અને હાથની ખૂંટીવાળી નાસતો જોયો અને એ સ્થૂલકાય ફરી દેખાયો. તેના ભાસપ્રદેશ પર ફાસાઈ વાળી ચઢી આવેલું જણાયું. પણ એ છોકરો પકડી શકાય એમ નથી. એવી તેને ખાત્રી થતાં, એ આવરણ સરી જઈ તેના મુખ પર મંદ રિમત પ્રસરી રહ્યું અને એ સ્થૂલકાય પાંચ હોકાના જેટલો જ ખૂશ જણાયો. ગાર્ડની બીસસ થઈ જતાં એ તો મંદ ગતિએ જ; અમારા કમ્પાર્ટમેન્ટનું બારણું ઉઘાડું જેમ અંદર દાખલ થયો. શું શાંતિ ! જરાખામુખી પરંતુ કાંટો, વીજ પડે કે ટૂંક હપડી ત્યં તોપણ એને કંઈ ક્ષોભ થાય એવું દેખાયું નહિ. ટૂંકને જો એને પકડવો હોય તો પકડે એવી તેની ધીરજ હતી. તેનામાં ધાંધલ; હિતાવળ કે મેલરામણ ન હતાં. મહાસાગરની મોટાઈ, આકાશની નિરવતા અને જળે વિશ્વની પરમ શાંતિ તેનામાં એકત્રિત થયાં હતાં. તે મારી સામે બેઠો. તેની લગ્નમૂર્તિ જેમ મારાથી પણ સહજ જ મનમાં જોતાઈ ગયું "સ્થૂલકાયમાં નમો નમ."

અમારા ખાનામાં એક આધેડ વયની સ્ત્રી જે નાના છોકરાઓને લઈને બેઠી હતી. છોકરાઓ માને પગલ પગલ ફરતા હતા. એ સ્થૂલકાયે એકને ખાજામાંથી ઉંચકી લીધો અને બીજાને પાસે બેસાડી "અગક-દલક" અને બીજા કંઈકે એવી જ જ્વાલિશ રમત રમવા લાગ્યો. પુસ્તક પાંડિતો કરતાં એ સ્થૂલકાયમાં મોનસશાસ્ત્રનું જ્ઞાન વધારે જણાયું. કાંટા કે ચંચળ મનમાં છોકરાઓ એકજ પ્રકારની રમતથી કંટાળે તે પહેલાં વચ્ચે વચ્ચે જુદાં જુદાં પશુપક્ષીઓ જેવો અવાજ કાઢી જાળકોને હસાવતો, ડગ્ગામાંના સર્વ કાઈનું ધ્યાન એ સ્થૂલકાય તરફ હતું અને એના ચાળાઓથી છોકરાંઓ કરતાં મોટાંઓ વધારે દમરા લાગ્યાં અને પેલી માને તો જળે નિરાંત થઈ ગઈ.

સચ્ચીન આવતાં આ આનંદમાં જરા વિરોધ પડ્યો એ વિદ્યાર્થીઓ એને "જાડીઓ, જાડીઓ" કહી, અનાવી હસવા લાગ્યા. હવે તો હું પણ એ સ્થૂલકાયના પક્ષમાં હતો. અમારા 'હાડી'નું આવું અપમાન થતું જેમ, વિદ્યાર્થીઓને હું શિખામણ આપવા લાગ્યો કે કાઈની ખોડની હાંસી કરવી એ કુદરતને હસવા જેવું છે.

મને તો હથે કઠી ઉપાધી ઘેરોવા જેવું થયું. નમાઝ પડતાં મગીન કોટે વાગે એ વાત મને તદ્દન ખરી લાગી એ જાણીએ તો માગપર છેડાયો "ખોડ ? શાની ખોડ ? હું જાણી છું અને તમે પાતળા હાલેમકીવા જેવા છો ! તમે ખોડ કેને કહેો છો ? " હું કંઈ મમજાવવા જતો હતો તે અટકાવી તેણે તો લાપચુ સાર ગણ્યું "

"અને ધાંગ કે નાકાપાટુ એ ખોડ હશે, તો ઈશ્વર એક અંગ અપગ કરે, તો બીજા કે.ઈ એક અંગની શક્તિ વારી આપે છે આધ્યાત્મની કલ્પ અને પ્રયોગોન્દ્રિય ધણી તીવ્ર હોય, બાહ્યો બેવનાના હોદ્દની હલનચલન પગથી કહેવાનો મર્મ મમજા શકે છે કાર્મનો એક પગ ટૂંકો હોય તો બીજો પગ જરૂર લાંબો હોય છે હું ચૂંચુ છું, પણ મારી ભુદિ સદમ છે તમે સરીરે પાતળા છો, તો જરૂર તમારી ભુદિ જાડી હશે "

આવું મારું અપમાન ! બદનહી ! એ જાણીયાએ મને ગમે તે દોગી છુટ્ટો કે બદમામ કહેવો હતો ! પાણુ વગર ભુદિનો મૂળો આજે જાડી ભુદિનો કઠી મારી અધ્ધો આના જેટલી કિંમત કરી આ અધામા મારી રહેતો ! જે માગ હાથના પગથી તેનું ગળું પકડી શકાયું હોત તો હું તેનો શ્રમ થોડો વળતર કંઈ ગળત પણ આમ ઉરંશાષ જરૂર અપરિત જાણ્યું મર્મ કે.ઈ અરે પેના હમખોજ વિદ્યાર્થીઓ પણ એ જાણીયા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવતા જણાયા, અને માગ થયેના નકાશમા આતંક માણના હતા હમખમાથી નાસી જાય તે જીવનો નહીં બીજી લગાઈ બડી રહે, ઉદ્ધત રોયે કરતા પવાયન હાપચુલયુ છે, જીવને ના બડા પામે એવું બધું મામકું યાદ આવવા લાગ્યું. મનને અનકૂળ પડતો માર્ગ પ્રકળ કરા નેરનાં કાળો અને દલીલો અનાયાસે મળી રહે છે. મને હવે જણાય કે એ જાણીયાનો અચાર કરામા મારો ઉદ્દેશ શુદ્ધ હતો પણ પદ્ધતિ ખગળ હતી શુદ્ધ ગતિથી કરેનાં કાર્મોમાથી ધમીવાર, અમજ અનિષ્ટ નીપજે છે

'આ બધી દલીલો' હું કંઈક બોલવા પ્રયત્ન કરને હતો ત્યાં તો તેણે મને ફરીથી અટકાવ્યો

"જાણનાંના બધા ફાયદા જાણના જતા, તમે શા માટે તેને ખોડ કહેો છો ? મેં ટકર કે થેડગાડીમા પાનનો માથુમ ગડીની લીનચાય માથે બધી બાલુ હાલ્યા કરે છે, ત્યારે જાણીઓ નિગતિ મુમાકરીની મજા માગી શકે છે તરસી આખરાળા પાતળાઓ માથી ગુન્દેગાર નીકળે છે, ત્યારે જાણીઓ ગુન્દા કરના નાવાયક હોય છે. પાતળાઓ બૂખ્યા ડામ જેવા સગ અમતોથી હોય છે, ત્યારે જાણીઓ પગમ મતોની હોય છે પાતળા પુરે કંઈક કાકગથી મચવા, પૂરી ચામગથી મદરા ચલ કરે છે, પણ બ્યવહાર કુશળ જાણીઓ, 'તું તારું સમાજ' મમજા પગમાં નેમા પહેરી મતોજ માને છે ધગમા-ટકતુ પળી ખપગનું કાલું દાંકવાથી બધું થાય છે એ જાણ જાણીએને હોય છે, ત્યારે પાતળાઓ નબ ડાકવાની કફળા ગમે છે !

'પણ પાતળા અસતેષીઓથી જ પ્રગતિ--' વગી મને બે વતો અટકાવી, જાણીઓનો ગેવખેળ નેમજ અહિંસ મેરામા મેમે હિંમો છે, એમ કહેવા લાગ્યો

“વાર, પચ્છે દુનિઆ જાડાઓને જોઈને હસે છે કેમ?” “પાતળાઓને તિરકારતી હશે, એટલે હસે ક્યાંથી?” સશક્ત અને ધારીલા અવયવવાળા ચિત્તા જેવા ચપલ પાતળાઓને એને ખ્યાલ આપવો નકામો જણાયો: “જાડાઓ લોકને હમાવે છે. એ એમની કંઈ ઓછી સમાજજોવા છે? જો ખીજા દષ્ટિકાણથી કદ્દુ તો લોકોની મૂર્ખાઈ માપવાનું હું મીટર છું. હસે કોણ? જેટલા આજકલા તે હસે. કેળાંની છાલપર પચ પડી સરી જઈ પડતા પુરૂષને જોઈને જાગકો હસે છે, ત્યારે પુખ્ત વયના હસતા નથી. મંજુરના માથા પરથી ટોપકો પડી જતાં તેને મેટો કારસ મમજી ખીજાં મજુરો કેટલું હસે છે? સારે ઉચ્ચ કોમના પુરૂષો હસના નથી. જેમ માણસમાં શુદ્ધિ વધારે તેમ તે ઓછું હસે છે. એચ. જી. વેલ્સના Men Like Godsમાં ઘણીજ પ્રગતિ પામેલાં સ્ત્રી પુરૂષો કદિ ખીજકુલ દર્શતાં નથી. હું તો લોકોની શુદ્ધિનું માપ કાઢતો છું. મને શું હશે? ઉત્તરે તેમની શુદ્ધિશૂન્યતા જોઈ મને તેમની દયા આવે છે.”

“પણ તમે તમારી ચડખી ઓછી કેમ કરતા નથી?” મેં કહ્યું, “ઓછું ખાવ અને વધારે ચાસો. એ મેંડેડનના નિયમ પ્રમાણે કેમ ચાલતા નથી?”

“એ છે તો મજેનું પાણું મને કેટલી બૂખ લાગે તમને તેની કદ તમને ખબર છે? હું તમને પૂછું છું કે તમે થોડું વજન વધારતા કેમ નથી? કસરત કરો, ફળ અને દૂધ ખાઓ અને તમારું વજન વધશે. તમે કસરત કરો છો?”

ખીજાને ઉપદેશ આપવામાં આપણામાં આવી જતી પંડિનાઇનો મને ખ્યાલ આવ્યો. એના પ્રશ્નને હું નિરૂત્તર જાણ્યો.

“મજુર! મજુર!” ની છુમો વચ્ચે મુરત આગ્યું અને હંમેશના હાસ્યના સત્કાર વચ્ચે એ સ્થૂલકાય સર્વેને નમન કરી ધામે આરતે ઉતરી ચાલતો થયો. અને હું હંડા વિચારમાં પડ્યો. મને એની કેટલીક દલીલો સજગ લાગી. હું પણ એની પાછળ ઉતરી પમપાળો શહેર તરફ જવા લાગ્યો. મને મનમાં ગડમચલ થતી હતી. મને પણ લાગ્યું કે જાડાઓ જેટલા પાતળાઓ આનંદી હોતા નથી. દુનિઆમાં જાડાઓની કલ્પના વિશે સાંભળ્યું છે. પાતળાઓની ઉચ્ચાઓની કે ફીગુટની કલ્પના જાણી કે સાંભળી નથી. એક સ્કૂલમાં જઈ જાગકો આગળ લાપણ કરતાં ચેસ્ટરટન કહે છે કે “જાડા પાતળાઓ પીરતોલ લઈ દંદ મુદ્દ કરે. તો જાડાને ગેરજાલ નહિ થાય, માટે પાતળાને જાડા પાસે ઉભો રાખી તેના કદ જેટલા જાડાના શરીર પર ચાડે એ કાપા પાડવા અને પછી લુદ્ધ કરવું. પાતળાએ જાડાને નિંદાનીવાળા ભાગપરજા ધા કરવો જોઈએ.” એમ કરતાં નિંદાની બહાર શરીર પર લાગે તો ગળે નુકશાન જ ન થતું હોય એવો રમુજ ખ્યાલ જાડા ચેસ્ટરટનને જ આવી શકે. કોઈ પાતળા પુરૂષને આવી આનંદી કલ્પના પણ ન આવે. ધૂમકેતુની એક વાતમાં એક જાડો શેડીયો, પત્નીને તપજ, પચું છોકરને સાથે લઈ, એક જાડી સ્ત્રીને રખાત તરિકે

ગળી રહે છે. એ જાડીને લાગે છે કે છોકરો મા વગર હીઝરાય છે, તેના પ્રત્યે મહાનુ-
ભૂતિ દર્શાવી, તેની ગા પામે મોકલવા પ્રતિજ્ઞા કરવા, પોતાના આશકને વીનવે છે. જે
કોઈ પાતળી સ્ત્રી હોત, તો છોકરાનું દુનિયામાંથી કાગળ કાઢવા જ કોશીશ કરતે. પાત
આંજીબનમાં શ્રેષ્ઠ ગેકસપિયર પાણુ રમુછ અને શુદ્ધિસાગી ફોક્સટાઈને જાડો જ ચીતરે છે
આવા મહાન લેખકો પાણુ જાડાની તરફેણ કરે છે, ત્યારે મને પાણુ એમ થાય છે કે
અમારા નવમાર્ગના જ્ઞાન માટે સીટીંગ બોલાવી, તેને એક માનપત્ર એનાયત કરીએ.
જ્ઞાપથી ફૂર-સૂફર ભાગતા ગાડીવાળાઓ પાણુ આ મુલ્યમાં આવશે. તેઓ એને ગાડીમાં
બેમાડનાં ભડે ડરના હોય, પાણુ મારી ખાતી છે કે તેઓ તેનાં શુભગાન કરી તેને તાળાથી
મહર્ષિ તથાવી લેશે.

— રમુછોડછ મહેતા

"કોઈ વ્યક્તિને માગે આપી તેને મ-માર્ગે ચલાવવાનું મુશ્કેલી લાયકું છે; પણ તેના
દોષ તરફ લક્ષ આપવા કરતાં તેણે કરેલાં મુલ્ય ફૂલો મારે તેને માન આપવાથી તેની
મુધારણા જલ્દી થાય છે," બૂ. ટી. વો.

"જે લોકો ગેળી કરે છે કે "હમે કદી કંઈ નુકસાન કયું" નથી" તેમણે ધણ-
ખર્ચ કંઈ ભણુ પાણુ કયું" હોતું નથી."

"અમીર સ્ત્રીની આંગળી પડતી અગ્રીમાંનાં હીરા કરતાં રરનો મજબુત બનાવને
એક કાંકરો વધારે કીમતિ છે."

"મૂરખ ધણું મામે, પણ તેને આપનાર વધારે મૂરખ છે."

"ભણેલા મૂરખો, બધા મૂરખો કરતાં મોટા છે."

કવિ કેવા ન વાત કેવી ?

ખનુ જાણ મેં ક્યારે કહ્યું કે હું કવિ છું ?

હું તો કવિયે નથી ને અકવિયે નથી એ તો મેં એક સમી સાંગે પૂછ્યું કાંઈ કરવા જતાં સઘળું ચાંતં જોયું. કાઠીતો-હલેસાનો પાણીમાં પડવાનો અને હોડીનો પાણી કાપવા સિવાયનો બીજો અવાજ જ ત્યાં થતો ન હતો. સૂર્ય નારાયણનાં કુમળાં કિરણો પાણીમાં ઝબોળા ઝબોળા નહાતાં હતાં. આપણે એ બધું મુંઝા મુંઝા જોયા કરતા હતા. મેં પૂછ્યું, 'મને ય આમ છજછીઆં કરવાનું' મળે તો કેવી મઝા ?'

થોડીવારે સૂર્યનારાયણ ઘેર જતા હતા. લાલચોળ મોનાની ધાગીસા લાગતા હતા. વચ્ચે એક વાદળું હતું. ઉપર તેના રંગોથી કે કાણ જાણે સાચી વાદળાં મોતેરી રંગે સુંદર દેખાતાં હતાં. ઘેર જતા એ સૂર્યને જોયા થઈ થઈ જોયા કરતાં પાસેના તાડનાં ઝાડોની જેમ જોયા થઈ, ઉભા થઈ મેં જોવા માંડ્યું. સહેજ આમ ગયો, તેમ ગયો ને એમીને ટગર ટગર જોવા લાગ્યો. કેરંથી ય વાર અનિશ્ચય નયને જોઈ રહ્યો.

તમે પૂછ્યું, 'અમ્મા આમ કાં કરે ?'

મેં કહ્યું, 'આ મઝા લૂદું છું.' તમે ફરી પૂછ્યું 'કેમ ?' આસપાસનાં લીલાં લીલાં ખેતરો ને ઝાડો, નદી ને વાદળાં તરફ અંશુનીનિર્દેશ કરતો હું એક ફફડી ફરી વળ્યો ને કહ્યું, 'આ.' તમે એકદમ ખોલી ઉઠ્યા, 'તું કવિ છે !'

જાણ માણસ મેં ક્યારે કહ્યું કે હું કવિ છું ? હું કવિયે નથી ને અકવિયે નથી.

ફરી એકવાર મરરવની મંદીરેથી આપણી કુટિરે જતા હતા, માર્ગમાં વાતમાં સહેજ રોકાયા. બાળુએથી એ સાધુએ લોટની કિલ્લા લઈને પસાર થતા હતા. અકરમાત લોટનું કેપડું છુટી ગયું ને સડક પર ખરસો લોટનો ઢગલો થયો. સાધુ બિચારા નિરાશાથી, કઠગળી ઉઠ્યા, તે જોયું ન જતાં હું બીજી દિશાએ ફરી ગયો. થોડો લોટ બેગો ક્યો નં ક્યો ત્યાં તો બે છુટ્ટી સાધ્વીઓ તે તરફ આવી પહોંચી, લાહી, લોટી ને મારા ય શરીરે કરચલીવાળી, લાહીને ટેકે તે પડતાં અચ્ચતી ચાલતી હતી. ત્યાં ઉભા રહી લોટ તરફ જોવા કરતાં ડામીએને, 'તુમ લેલો,' કહી સાધુઓએ ચાલવા માંડ્યું. કાંકરા ને ધૂળની રપ્પણ કર્યા વિના ખોંખે ખોંખે લોટ ઢગલતી સાધ્વી મા હું ન જોઈ શક્યો ને પાણીથી ઉભરાતી મારી આંખો છુપાવવા, મેં ફરી જઈ વ્યર્થ યત્ન કર્યો. આંસુ છુછતો હાથ તમે પકડ્યો ને બોલી દીધું 'સાચે જ તું કવિ છે, તું કવિ છે.'

પેલી પૂણિમાને દિવસે અ.પણે સાહિત્ય સંમેલનમાં જતાં, રસ્તે વડોદરા ઉતર્યા. વડોદરા જેવા સુંદર રસ્તાં ને સજવાનીવાળા સહેરોમાં ચાંદની કેવી લાગે તે જોવા રોકાઈ પડ્યા ! મધરાતભર આપણે ચારે જણ સ્વાછમંજના સુંદર મકાનોવાળા માર્ગે ને ઇલિંગ

વૃંદાવલિ (Indira Avenue)માં દહેર્યા. હિંસ્રક પ્રાણીઓ જંગલમાં ચાંદનીમાં કેવાં જાગતાં હશે તે જોવા કમાડી પાગના વૃક્ષોનાં ઝુંડમાં દૂર સુદૂર ખનાવટી ઉભી કરેલી વનરાજિનીમાં લહેરથી રૂંધાં. વાથોની પ્રતિકૃતિ ને વિશ્વામિત્રી પરથી આલ સીમાડે કોર કાઢતી ચંદની દાખડીનું રેખાચિત્ર લીધું. વિશ્વામિત્રી તેને કેવા સાળા પાડતી હતી.

મોડા મોડા, તમારા મિત્રની સાથે તમે અને મારા મિત્રની સાથે હું ઘર જવા છૂટા પડ્યા, ત્યારે તમે ચાંદનીમાં ઘણું ફરવાના એ ગણી મને અદેખાઈ ઉપજી ને તમને એક કામ સોંપ્યું, 'કાલે આવની વેળા થોકું 'ચંદન' ખીમામાં ભરી લાવજો.'

તમો ને તમારો ભાષાજીવ બોલી ઉઠ્યા, 'તું કવિ છે. તું કવિ છે.' ભલા હું શી રીતે માણિત કરી આપું કે હું તો કવિયે નથી અને, અકવિયે નથી?

તે દિવસે આપણે સાબરમતી તીરે ઝટઝટ પ્રવાણ કરી રહ્યા હતા. તેવામાં 'જલેખી, જલેખી' એવા કામગ કરણ અવાજ આપણે કાને પડ્યો. હું આગળ પગલું ન જાડી શક્યો; જલેખી શું ને શાંતું શું? એ મારે ગળ્યું હતું, અવાજ ફરી ફરી કાને અથડાયો 'આપા મવારે કીધું તું કે જલેખી શેશું ને આતો ગત પડી, ઓઠ્યા દીવાવાળી દુકાન માંથી જલેખી લઈ આવજો એ' એ' એ' 'આપ મૂંગો રહો. હાકરે ફરી શે'ણ કહ્યું' દૂર દૂરથી આવતા ટમટમતા તેજમાં એક ખમે હાકશે અને એક ખમે સારંગીવાજાની જગતને જોઈ, ગળ્યી ઉડી ઉતરી ગયેલી આંખમાં ચળકાટ જોયો, આંસુથી છસાછસ ભરેલી એધરડી આંખો હતી. દીકરા, આજે ઘણું રખડ્યો, ગાયાથી ગળું અને વગાડનાં હાથ દુખે છે તોયે માંડ સવારથી અતારમાં એક કદિયું ધના મલ્યું સે'. જલેખી મારા આધાર' ગજવામાંથી પૈસો કાઢી હાકરાના મદા લીંટવાળા હાથમાં જમારે, 'આ લે ભાઈ,' કહેતાં ગગગજો થતાં આપતાં જોયો ત્યારે ફરીવાર તમે બોલી ઉઠ્યા, 'હું કહું છું ને કે, તું કવિ છે, માથે જ તું કવિ છે, તું કવિ છે!'

ભાઈ, આપું શેજ કેટલું ય થયા ડરે. હું તો માત્ર એ દેખાય તેવું જોડ અને મમલું ને તેમાં રાતું. જથે એવું તો હોય. હું તો માત્ર કંઈ તમરપ્રશંસાં દેખું ને નાચી ઉડું છું. હમી પકું છું, રડી રડું છું કે આશ્ચર્યચકિત થઈ જાઉં છું. તમને એ વિચિત્ર ચાથી જાગવું હશે તે મને હજી સમજાતું નથી, ને કવિ કોને કહો તે!

કવિના તો આ બધી ને કવિ ને કલાકાર તો તે જોઈ અદરય પીછી ફેરવ્યા કરે!

— મહુકાન્ત મહેતા

સંસ્થા

સંસ્થાઓ સાધ્ય છે કે સાધન

માણસોની એકત્ર ભુદ્ધિ અને પ્રયત્નથી સંસ્થાઓ ઉદ્ભવે છે અને તેથી તે વ્યક્તિઓના અને સમાજનાં હિતોની સંપ્રાપ્તિ માટે સાધનરૂપ છે. સમાજનું ધ્યેય કાંઈ સંસ્થાઓની જ સંપ્રાપ્તિ પ્રત્યે નથી, પણ સમાજના આદર્શો પ્રાપ્ત કરવા જે ભુદ્ધિ કે પ્રયત્ન કે શક્તિની જરૂર પડે છે તે નિમિત્ત વ્યવધી વ્યવસ્થા કરવા માત્ર સંસ્થાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. સંસ્થાઓથી આદર્શ પ્રાપ્તિ સરળ થઈ જાય છે. અને વ્યક્તિઓને અને સામાજિક સમૂહોને કાર્યસિદ્ધિમાં અત્યંત મદદરૂપ છે. જેમ આપણાં કુદાડા કરવન લાકડાં કાપવા સાધનરૂપ છે જેમ કલમ લખવા માટે સાધનરૂપ છે, જેમ ખોરાક જીવન નીલાવવા સાધનરૂપ છે તેમજ સંસ્થાઓ પણ સામાજિક સંપ્રાપ્તિ માટે વિશાળ પ્રમત્યુમાં સાધનરૂપ જ છે. સંસ્થાઓ દ્વારા વ્યક્તિઓની અને સમાજની કાર્યશક્તિ અત્યંત વધે છે. અને કાર્યક્ષમતા સરળ અને મિત વ્યવધી થતી હોવાથી તેટલે દરજ્જે જીવનશક્તિનો હાથ થતો જાય છે. સંસ્થાદ્વારા આત્મસેવા તેમજ સમાજસેવાના પ્રમંથ વધે છે. અને ક્ષેત્ર વિશાળ થાય છે અને એ રીતે સામાજિકરૂપ સમૃદ્ધ થઈ આગળ વધે છે. સંસ્થાઓ ઉત્પન્ન કરી પ્રત્યેક મનુષ્યે માત્ર પોતપોતાનો જ સ્વાર્થ સાધતો નથી પણ જાણે અન્યપણે વ્યક્ત રીતે કે અવ્યક્ત રીતે (અપ્રકટ રૂપે) ખીજા મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ હિતની સિદ્ધિમાં મદદગાર થઈ પડે છે. જ્યારે જ્યારે સંસ્થા સાધનરૂપ છે એ વાત જુલ્મી જગ્યામાં આવે અને સાધ્યરૂપ જ લેખાય ત્યારે સમાજ પ્રગતિમાં મદદગારી થવાને બદલે ઉલટી વિધારક થઈ પડે. જે કાર્યસિદ્ધિ માટે સંસ્થા ઉભી કરવામાં આવી હોય તે કાર્ય સિદ્ધિ કોઈ સંસ્થાથી નથી પરિસ્થિતિમાં આવી પડ્યાથી થઈ શકતિ ન હોય તો એવી સંસ્થા ટકી રહેવાથી સમાજને ઉલટી યોગ્યરૂપ નીવડે છે. પુરાણપ્રિય વર્ગો જૂની સંસ્થાઓનો હોય થરા દેવા અથવા તેમાં રૂપાંતર થરા દેવા નારાજ હોય છે. અને તેથી ધણીકવાર એવી પુરાણી સડેલી સંસ્થાઓ ડચ્છીઆં ખાતી અસ્તિત્વ ટકાવી રાખે છે. એક વખત સમાજના આર્થિક જીવનમાં ગુલામગીરીની જરૂર હતી. પણ તેથી ગુલામગીરીની સંસ્થા તેજ સ્વરૂપમાં અનંત ટકતી રાખવાથી વિપરિત જ થાય. ગુલામગીરી માત્ર સમાજ જીવન માટે નોષ્ટલી મહેનત પુરી પાડવા સાધનરૂપ એક પ્રકારની વ્યવસ્થા હતી અને એ સિવાય ખીજી વ્યવસ્થા પ્રાચીન કાળમાં બની શકે એવું ન હતું. પણ આજની પરિસ્થિતિમાં મજૂરી માટે જુદી રીતની વધારે નૈતિક અને આર્થિક એવકારક ધટના થઈ શકે છે. તે વખતે માત્ર પૌરાણિક ગુલુ ધ્યાનમાં કાંઈ ગુલામી ટકાવી રાખવામાં આવે તો તેથી સામાજિક વિપરિત ધટવાને બદલે વધે. તે જ પ્રમાણે હિંદુસ્તાનની સાતિસંસ્થાઓ વિશે કહી શકાય કે એમાં નવી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ રૂપાંતર થવા દેવામાં ન આવે તો તેટલે દરજ્જે સમાજ જીવનમાં હાડમારી વધ્યા વિના રહે નહિ. વળી જૂની સંસ્થાઓથી સમાજ વ્યાપાર સરલ થઈ પડતો હોય તો એ પ્રગતિના યોગે સરળતા મેળવતી એ લાભે જ સલાહભર્યું લેખાય. છતાં એ ધણીએ પુરાણ પૂજ્ય સંસ્થાઓ સમાજમાં ટકી રહે છે. અને વ્યક્તિ જીવન અને સમાજ જીવનના વિદ્યારને વિધારૂપ નીવડે છે. સંસ્થાઓ સમાજના હાથમાં

સંસ્થા

૨

સંસ્થાઓ સાધ્ય છે કે સાધન

માણસોની એક જ શુદ્ધિ અને પ્રયત્નથી સંસ્થાઓ ઉદ્ભવે છે અને તેથી તે વ્યક્તિઓના અને સમાજનાં હિતોની સંપ્રાપ્તિ માટે સાધનરૂપ છે સમાજનું બ્યેય કાંઈ સંસ્થાઓની જ સંપ્રાપ્તિ પ્રત્યે નથી, પણ સમાજના આદર્શો પ્રાપ્ત કરવા જે શુદ્ધિ કે પ્રયત્ન કે શક્તિની જરૂર પડે છે તે નિમિત્ત વ્યવસ્થા કરવા માત્ર સંસ્થાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. સંસ્થાઓથી આદર્શ પ્રાપ્તિ સરળ થઈ જાય છે. અને વ્યક્તિઓને અને સામાજિક સમૂહોને કાર્યસિદ્ધિમાં અત્યંત મદદરૂપ છે. જેમ આપણાં કુટુંબ કરવત લોકમાં કાપવા સાધનરૂપ છે જેમ કલમ લખવા માટે સાધનરૂપ છે, જેમ ખોરાક જીવન નીભાવવા સાધનરૂપ છે તેમજ સંસ્થાઓ પણ સામાજિક સંપ્રાપ્તિ માટે વિશાળ પ્રમાણમાં સાધનરૂપ જ છે. સંસ્થાઓ દ્વારા વ્યક્તિઓની અને સમાજની કાર્યશક્તિ અત્યંત વધે છે. અને કાર્યક્ષમતા સરળ અને મિત વ્યવસ્થા થતી હોવાથી તેટલે દરજ્જે જીવનશક્તિનો ફાયદો અટકે છે. સંસ્થાદ્વારા આત્મસેવા તેમજ સમાજસેવાના પ્રસંગ વધે છે. અને ક્ષેત્ર વિશાળ થાય છે અને એ રીતે સામાજિકરૂપ સમૃદ્ધ થઈ આગળ વધે છે. સંસ્થાઓ ઉત્પન્ન કરી પ્રત્યેક મનુષ્યો માત્ર પોતાપોતાનો જ સ્વાર્થ સાધતો નથી પણ જલ્દી અગ્રણ્ય વ્યક્તિ રીતે કે અવ્યક્ત રીતે (અપ્રકટ રૂપે) ખીળ મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ હિતની સિદ્ધિમાં મદદગાર થઈ પડે છે. જ્યારે જ્યારે સંસ્થા સાધનરૂપ છે એ વાત જુદી જગ્યામાં આવે અને સાધનરૂપ જ લેખાય ત્યારે સમાજ પ્રગતિમાં મદદકારી થવાને બદલે ઉઘટી વિગ્રહારક થઈ પડે. જે કાર્યસિદ્ધિ માટે સંસ્થા ઉભી કરવામાં આવી હોય તે કાર્ય સિદ્ધિ કાંઈ સંસ્થાથી નવી પરીસ્થિતિમાં આવી પડ્યાથી થઈ શક્તિ ન હોય તો એવી સંસ્થા ટકી રહેવાથી સમાજને ઉઘટી ભોગ્નરૂપ નીવડે છે. પુરાણપ્રિય વર્ગો જૂની સંસ્થાઓનો લોપ થવા દેવા અથવા તેમાં રૂપાન્તર થવા દેવા નારાજ હોય છે. અને તેથી ઘણીકવાર એવી પુરાણી સંસ્થાઓ ડચ્છીઆં ખાતી અસ્તિત્વ ટકાવી રાખે છે. એક વખત સમાજના આર્થિક જીવનમાં ગુણામગીરીની જરૂર હતી. પણ તેથી ગુણામગીરીની સંસ્થા તેજ સ્વરૂપમાં અનંત ટકાવી રાખવાથી વિપરિત જ થાય. ગુણામગીરી માત્ર સમાજ જીવન માટે જોઈતી મહેનત પુરી પાડવા સાધનરૂપ એક પ્રકારની વ્યવસ્થા હતી અને એ સિવાય બીજી વ્યવસ્થા પ્રાચીન કાળમાં બની સંકે એમાં ન હતું. પણ આજની પરીસ્થિતિમાં મજૂરી માટે ભુદી રીતની વધારે નૈતિક અને આર્થિક શ્રેયકારક થટના થઈ શકે છે. તે વખતે માત્ર પૌરાણિક ગુણુ ધ્યાનમાં લઈ ગુણામી ટકાવી રાખવામાં આવે તો તેથી સામાજિક વિપરિત થટવને બદલે વધે. તે જ પ્રમાણે દિંદુરતાનની માતિસંસ્થાઓ વિશે કહી શકાય કે એમાં નવી પરીસ્થિતિને અનુકૂળ રૂપાન્તર થવા દેવામાં ન આવે તો તેટલે દરજ્જે સમાજ જીવનમાં હાડમારી વધ્યા વિના રહે નહિ. વળી જૂની સંસ્થાઓથી સમાજ વ્યાપાર સરલ થઈ પડતો હોય તો એ પ્રગતિના ભોજે સરળતા મેળવવી એ ભાગ્યે જ સલાહભરપૂર લેખાય. છતાં એ ઘણીએ પુરાણુ પૂજ્ય સંસ્થાઓ સમાજમાં ટકી રહે છે. અને વ્યક્તિ જીવન અને સમાજ જીવનના વિકાસને વિખરૂપ નીવડે છે. સંસ્થાઓ સમાજના હાથમાં

મત્ર માધનરૂપ યત તરીકે કે અને એ યત પ્રગતિમા વિશે નાખવા માટે નહિ
પરુ પ્રગતિ મધ્ય મટે કે મમાજની એવ અર્થે જ સમ્પ્રદાયોની
યથાર્થતા સ્વીકારી શકાય તે મધ્યાગો એ એવા કરી શકે નહિ અથવા એ
એવ પશ્ચિમ યાચ તે ને ગમે તેવી પુગાળી કે પવિત્ર હોવા છતાં તેને અત વારવો જ
શ્રવણને નીરડે ધણીને ના મનુષ્યો અવી યતરૂપ મધ્યાગોને મધા નહિ પા
માખ્ય નેખી જીવન માટે મધ્યાગો કે એ જૂની જર્મ મધ્યાગો જીવનની અતિમ પિંદિ
ની હોય એમ વર્ને કે નેમ હિન્દુસ્તાનમા તમા કેટલા પગલ દેશોમા કેટલાક પવો પગ
કરીગરા પોતાના હચિયર ઝોગલ અને યાપાગ માધનોની પૂજા કરે છે, નેમ કેટલીક
મમાને એની મામાનિક માધારૂપ મધ્યાગોને પશુ તેમા મનુષ્ય કૃતિથી કાર અતીત
તત્વ કે શક્તિ નહી હોય એમ માની પૂજ્ય ગણે કે જીવનપ્રગતિ મધ્યાગો દ્વાન
માધનાની કે મર્યાઓ માટે નહિ અને નેથી જીવન અને જીવનના સત્તેગો ને દિશામા
ઉપાન્તર અને રિત મ પાપતા નય તે દિશામા નેડે નેડે મધ્યાગોમા પશુ રૂપાન્તર
અને વિકાસ થાય તો જ મર્યાઓની માર્થકતા સ્વીકારી શકાય જે મમાજ પુનાથિક
લક્ષણને જ માન પવિત્ર ગણે અને મર્યાઓનો ધર્મ મમાજના માધનરૂપ રહી તેની
એવા ક્રવાનો છે એ જૂની નય છે તે મમાજ પોતાની અધોગતિ અને વિનાશના
માર્ગે જ આચરે કે

મધ્યાગો અને સમાજ જીવન

મધ્યાગો માધન રૂપ છે છતાં એના રૂપ પ્રમાણે અમુક ચારે એનાથી મમાજ
ઓ વ્યક્તિ જીવનની ધરના નિર્માન થાય કે કહેવત છે યોજાની ગતિ કરતા ઘોડેઢવા
વધારે ત્વરથી મન કરી શકે નહિ આપણા હચિયર ઝોગલની કાર્યશક્તિ પ્રમાણે જ
અપણે અપણુ મમ કરી રાખીને ટીએ નહાદુર આખી પશુતલવાર કે પિસ્તોલ વિના
જગની માળી કે દુશ્મન મમદા કાન જેવો ચર્જ નય છે મધ્યાગી આપણે વ્યક્તિઓ
માટે અમુક પ્રકારની મામાનિક પશ્ચિમિતિ ઉભી રીએ છીએ અને એ પશ્ચિમિતિ પ્રમાણે
ને વ્યક્તિના જીવન પર પ્રમળ અમળ અને અકુએ પડે કે મામાજકણ્ય માટે અને
મામાનિક પશ્ચિમિતિને નીધે મમાજમા એકન ઓ મગીનતા વધે છે મા ત આજની
ધાગમભાઓમા ને ધાગઓ પમાગ થાય કે તે વણખર મર્વગતે પમાગ થતા નથી પગ
ધાગમભાનો અને દેશની સ્ત્રીનો વિલાગ વર્ગ વિરૂદ્ધ હોવા છતાં માન ધાગમભામા
જલ્દમને પમાગ થાય છે, છતાં એ ધાન પમાગ થવાથી એવી પરીસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે કે
જે વગો મૂળ એની વિરૂદ્ધ હતા ને પા જીવનમા એને નીકારે કે, અને ધીમે ધીમે આખી
મામાજ પર એક ગરખા વ્યાપી ગહે છે અને જીવનવટનામા પશ્ચિમર્તન કરીનામે કે
ધાનમભઓ અને ધાગઓ માન માનવી કૃતિથી ઉદ્ભવે છે, છતાં તેથી મનુષ્યજીવન
પર પ્રમળ પ્રનિક્રિયા થયા વિના રહેતી નથી તે જ પ્રમાણે બીજી મર્યાઓ માટે કહી
રામાય ધણીવાર સર્યા ઉત્પન્ન થયાં પછી તેની ઘટનામા જાગ લેનાગઓમાનો મોગ
લાગ નાના લાગ પર એ મધ્યાગો દાગ અકુડ નાએ કે હિન્દુસ્તાનની સાતિ પ્રયામા

આ મુદ્દો સ્પષ્ટ સમજાતો આવે છે. સમાજમત એક અગત્યનું ગળા યોગ પડે છે, અને સામાન્ય વ્યક્તિઓ એવા સમાજમત વિરૂદ્ધ કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરવા અશક્ત તીરે છે. પણ જેમજેમ સમાજ પ્રગતિ થતો જાય છે તેમ તેમ વ્યક્તિઓ એવા બાહ્ય અંકુશને તાળે ધર્મ સંસ્થાઓનાં ધ્યેય વિરૂદ્ધ વિધા નાખતા ફરજિયાત રીતે અટકવાને બદલે આગોઆપ તે ધ્યેયસિદ્ધિ માટે અનુકૂળ જીવન ગાળવા માંડે છે. એ સ્થિતિએ વ્યક્તિઓ સુમજી શકે છે કે સંસ્થાના ધ્યેય અને ધર્મ અનુસાર રહેવાથી પોતાનું તેમજ જીવનનું હિત સારી રીતે સધાય છે અને એ રીતે નિયંત્રણ સ્વીકારે તો જ સમાજ જીવન ટકી શકે છે. જેમ જેમ સામાજિક ઘટનાઓ વિશાળ થતી જાય તેમ વ્યક્તિઓનું એ રીતનું સ્વતઃ નિયંત્રણ Self-discipline વધારેને વધારે આવશ્યક તેમ સંપૂર્ણ થતું જાય છે, અને અનુભવાના વધતાં જતાં સામાજિકકરણનું શ્રેષ્ઠ ચિન્હ ધર્મ પડે છે. કારણકે એક સામાજિકરણ વ્યક્તિઓનાં આત્મસૂચક, આત્મબોધ અને સ્વનિર્મિત અંકુશ વિના અશક્ય છે. જેમ સમાજ પ્રગતિ પામે છે તેમ સંસ્થાઓથી થતા બાહ્ય અંકુશને બદલે સ્વનિર્મિત અંકુશથી જ વ્યક્તિઓ આચરવા માંડે છે. પ્રગતિદેશોમાં યુદ્ધઓનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે કેમકે વ્યક્તિઓ સમજવા માંડે છે કે અમુક ધારા અથવા સમાજનિયમો પોતાના તથા પોતાના સમાજ અંકુશોના હિત માટે છે અને એવા ધારાઓ અને નિયમોને માન આપવાથી જ વ્યક્તિ અને સમાજને હાનિ છે. બ્યારે સમસ્ત સમાજની વસ્તી બાહ્ય અંકુશને બદલે સ્વનિર્મિત શાસન ધોરણે આચરવા માંડે ત્યારે જ આદર્શતાએ પહોંચે. પ્રાથમિક અવસ્થાથી અને અંત્યારની અર્થે વિકસિત અવસ્થાથી સમાજને કેળવી આદર્શતાએ પહોંચાડવા સંસ્થાઓ સાધન કે વાહન તરીકે આવશ્યક છે.

— માધ્યમપ્રસાદ મહામુદર

There is so much good in the worst of us,
And so much bad in the best of us,
That it hardly becomes any of us
To talk about the rest of us"

"મહાદેવ આપણો તરિક્કો મારે છકવરો અને વજીસોને જ લોકોને સલાહ આપી શકે છે."

પૃથ્વી ઉપરની કુદલીક અજાયબીઓ

દુનિયા ઉપર પાંચ ખંડ આવેલા છે અને તેની અંદર જુદા જુદા માણસો, જાનવરો અને જુદી જુદી વનસ્પતિ આવેલી છે. તેના કારણે અનેક છે જે આપણે અહીં ચર્ચવાના નથી. આજે તો માન દુનિયામાં ખામ અજાયબીભરેલી કુદ-તત્તી કર્મ કર્મ કૃતિઓ છે અને ધ્યા કર્યા પ્રદેશોમાં આવેલી છે તેજ આપની આગળ રજુ કરીશ અને તે દુનિયાના દરેક ખંડ પ્રમાણે અનુક્રમે વર્ણન જેથી પુરેપુરો ખ્યાલ અવી શકે :-

એશિયા

બધા ખંડોમાં મોટામાં મોટો ખંડ એશિયા છે અને તે પ્રમાણે તેની અંદર કુદ-તત્તી રૂપા-અરૂપાઓ પણ બધી મોટી જ છે જુઓ હિમાલય પહાડ દુનિયાના બધા પહાડોમાં ઉંચામાં ઉંચો છે તેનું સિખર માઉન્ટ એવરેસ્ટ દરિયાની સપાટીથી ૨૯૦૦૦ ફીટ હેતુ છે દુનિયાનું મોટામાં મોટું મપાત મેલન ઈન્ડો-ગેન્જેટિક-પ્લેન અહીંયા જ અને તેનો વિસ્તાર ૧૧૦૦ મહાનદી છે મોટી ઉંચો પ્રદેશ પામીંગ રંગે છે અને ને 'Roof of the World' કહે છે એટલે કે તેની ઉપર ઉભા હોઈએ તો પૃથ્વીનું અવરને કન થઈ શકે ઉત્તરમાં અને રેતાળ પ્રદેશો જેવા કે મેન્ગોલીય અને ગોબીનું રણ તે પણ આ ખંડમાં જ છે મેન્ગોલીયા પ્રદેશ પૂર્વ પશ્ચિમ ૨૦૦૦ માઈલમાં આવેલો છે તથા ઉત્તર-દક્ષિણ ૧૨૦૦ માઈલ છે અહીંની આમેલવા ધી જ કસ છે સિવામાં ૪૦થી ૫૦ F. Below zero ટેમ્પરેચર થા જાય છે આ પ્રદેશ ઉત્તરમાં અને રેતાળ હોવાથી હવતા મધ્ય પણ વ્યવહારના મધ્યે તેના ઉપયોગ થઈ શકને નથી મત્ર કોટ અને ટૂંકો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે Dr Berkay (Great American Geographer) મને ૧૯૩૩ની માહતમાં આ પ્રદેશમાં શેષમોળ કરા ગયેના અને ત્યાં બે મહીના રહેના ૬ મિલિયન તેને ત્યાં કેવાએક પેઠે ધપડતા જાનવરો (Reptiles)ના હડાળો જોયા મળ્યાં આવેલ તેના ઉપરથી તે કહે છે કે દુનિયાને ઇનિફમ મો મધ્ય-એશિયન હિય-પ્રદેશ-મારી જ એટલે કે મેન્ગોલીયા અને ગોબીના રેતાળ મુનકમાંથી મળી આવે છે જ્યારે લીપક ડ (Lee-Ad) ચ નને હને તરે સુરેપ અને અમેરિકાના ધણુ ભાગે મારુધી દક પેના હતા જનરે મધ્ય-એશિય મા ખીનકુત તેની અમ ન હતા તેથી તે કહે છે કે 'A record of Continental animal life is preserved in central Asia (Mongolia & Tibet) as in no other part of the world' આવો આ એક ધણો જ પુરાતની પ્રદેશ મેન્ગોલીયા અને તેની અંદર આવેલું ગોબીનું રણ છે

એશિયાની પશ્ચિમમાં પેનેસ્ટાઇન દેશ છે તેમાં 'મૃત મરીચર' Dead-Sea નામનું મરીચર છે તેના પાણીની આગાશ અતિથય લયક છે તેની અંદર પુષ્કળ દારોને લગને તેની Density એટલી મધી છે કે માણસ જે તેની અંદર કુદકો મારે તો અંદર નહિ જતા ઉપર જ ગહેશે

યુરોપ

યુરોપમાં ઇંગ્લેન્ડની પૂર્વે નોર્થસી આવેલો છે. આ સમુદ્ર માછલાંતો ભંડાર છે. ઇંગ્લેન્ડના પૂર્વે કાંકના ગામડાંનાં લોકોનો વેપાર જ માછલાં પકડવાનો અને પરદેશ મોકલવાનો છે. ત્યાં બધા માછી લોકો રહે છે. તેમાં ખાસ માછલા જેવાં ગામ Yarmouth અને Whitley છે. આ ગામના લોકો જ્યારથી મૃત્યુ છોડે કે તુરંત ઘર છોડી દરિયાઈ-જીવન ગાળવા નીકળી પડે છે. વર્ષમાં એક વાર ઘેર આવે છે. બાકી પરદેશમાં માછલાં પહોંચાડવામાં અને પકડવાં તેમાં જ જીવન ગાળે છે. સાઠ વર્ષની ઉંમરે ધંધો છોડી ઘેર નિવૃત્ત જીવન ગાળે છે. દરિયાની હવા ખાંધેલી હોવાથી આયુષ્ય લાંબું લાંબું ભોગવે છે. ૬૦થી ૧૦૦ વર્ષ જીવે છે. સાઠ વર્ષ પછીથી જ તેમનું સમાજિક જીવન શરૂ થાય છે. આ નોર્થસીનો લાભ વિશેષ પ્રમાણમાં નોર્થેશના લોકોને છે અને કુદરતે નોર્થસીમાં લાખો માછલાં પાકે તેવા સંજોગો ને રાખ્યા નહિ હોત તો નોર્થેના લોકો ભુખે મરત કારણકે ત્યાંનાં લોકોનું નોર્થસી જીવનજન છે.

નોર્થે દેશ આખો પહોડી, ઊંચો, સાંકડો અને જંગલોથી ભરેલો હોવાથી ત્યાં અનાજ પકાવી શકાતું નથી એટલે લોકોની આજીવિકાનું સાધન જ માછલાં છે. તેથી કુદરતે તેની દયા ખાઈ આને અજબજાબ નોર્થસી મળેલો છે અને તેની અંદર કચેડો માછલાં પાકે તેવા કુદરતી સંજોગો મુકેલા છે, જેને વિશે અહીં કહેવાની જરૂર નથી. વળી નોર્થે દેશ છેક ઉત્તરમાં, શીત-કટિબંધની નજીક આવેલો હોવાથી ત્યાં સૂર્ય જીવન મહીનામાં રાત્રે ખાર વાગે પણ દેખાય છે. એટલે તે દેશને “મધ્ય રાત્રિના સૂર્યનો પ્રદેશ.” કહેવામાં આવે છે. હોલાંડ નેધરલેન્ડ પણ વિચિત્ર છે. આખો દેશ દરિયાની સપાટીથી ધણો નીચો છે જેથી ભરતીનું પાણી અંદરના ભાગમાં ભરાઈ જઈ ધણું નુકશાન કરે છે. તેથી લોકોએ દરિયાનાં પાણી મેટા Dam (અંધ) બાંધી અંદર આવતાં અટકાવેલાં છે. તો પણ વરસાદનું પાણી ખાર મહીના ખેતરની અંદર તથા ખાડાઓમાં ભરાઈ રહે છે તે ખેડૂતો ખીયાત કેકે ઠેકાણે પવન ચક્કી બાંધી પાણીની નહેરા ખોદી ખેતરનાં પાણી નહેરા મારફત નદી અથવા દરિયામાં કાઢી નાંખી ખેતરમાં પાક ઉગાડે છે. આ રીતિ આપણા દેશથી તદ્દન ઉલટી છે. આપણે ખેડૂત નદીમાંથી નહેર કાઢી ખેતરમાં પાણી પાંકે ઉગાડવા લે છે જ્યારે અહીં કમ ઉધો છે તે પણ એક કુદરતની અજબબી નહિ તો શું ! તેથી નોર્થેશને Holland એટલે Hollow-Land નીચી જમીનનો દેશ કહે છે ત્યાંના લોકોને કાને ‘પહાડ’ કે ‘રેકશ’ શબ્દ અથડાય, તો નવાઈ લાગે. એ કેવા હશે આટલો બધો દેશ સપાટ હોવાથી ત્યાં ધણેખરો વ્યવહાર સાર્કલો ઉપર જ ચાલે છે. આ દેશમાં ‘ટયુલિપ’ ફૂલો અથાગ અને રંગબેરંગી થાય છે. લોકો તેની પાછળ મુગ્ધ બને છે. ખાસ મોસમ અગિયાર મહીનો. એટલે તસંતકત્વ હોય છે, ત્યારે જેમ રેશતી અંદર ખેડીંગ ચાલે અમર તો રૂના સદા ચાલે તેમ આ ફૂલો ઉપર રીતસર ખેડીંગ થાય છે અને હવેનો રૂપિયા ખરચાઈ ગયું છે.

યુરોપના નૈઋત્ય ભાગમાં સ્પેન દેશની ઉત્તરે પીરીનીઝ પહાડમાં એક અસહી અને પહાડી પ્રદેશ છે, જેનું નામ આપણે અત્યારે કયાયે માંભગતા નથી. તે પરંતુ મોન્ટુદ છે. આ દેશનું નામ Andorra છે. યુરોપમાં અનેક ફેરફારી, ઉચ્ચપાયાલ અને મંરૂતિ ધર્મ ગર્ભ તે આપણે જાણીએ છીએ, પરંતુ આ દેશ અત્યાર સુધી નિર્ણય રહેલો છે. હજી ત્યાં આજે પણ Feudal-law (પટાવતી પદ્ધતિના કાનુનો) ચાલે છે, ત્યાંની પ્રજા ધણી જરૂરતે જ મિત્રગતી અને સ્વાશ્રયી છે. દેશ પહાડી હોવાથી લોકોનો ધંધો મેડાં ઉછેરવાનો છે. ત્યાં મેડાં એટલાં બધાં છે કે ત્યાં જો હોઈએ, તો જ્યારે મેડાં માંજે પહાડ ઉપરથી નીચે ઉતરતાં હોય, ત્યારે તમણે પહાડ ઉપરથી મફદ પાણીની નદીઓ કેમ વહી ગહેવી હોય, તેવો ભામ આપણને યાદ છે. ત્યાંના લોકો પૈમાની કદર કરતા નથી. તેઓને પોતાનાં મેડાં અને પોતાની જમીન પ્રાણપુત્ર્ય હોય છે. ભેગાં અને પુરુષ એક મરુખ કામ કરે છે. આવો આ સુંદર અને નિરાજો દેશ પોતાનું ગૌરવ આજે પણ માયતી ગહેવો છે. "It is aptly called the land of a living museum of Feudal Europe." 'યુરોપની પટાવતી પદ્ધતિનું' તેને મંમદમ્થાન કહેવામાં આવે છે તે યથાર્થ છે.

ઇટલી દેશમાં કેટલાક કુદરતી રમણીય સ્થળો છે. ખાસ કરીને વિશ્વવિખ્ય પહાડ જ્વાળામુખી પહાડ જે કાયમ મળગતો ગહે છે, અને જે ધન્ડીઆથી ઇગલાંડ જતાં સ્ત્રીમ ઉપરથી પણ મીસના જૂગગાની માફક ધુમાડો કાઢતો જોઈ શકાય છે. મિવાય આ દેશમાં એક ધણો જ સુંદર પ્રદેશ છે જેને Rivieraના નામથી ઓળખવામાં આવે છે અહીં શિયાળામાં યુરોપના ઠંડીવાળા દેશના ધણા લોકો રહેવા અને ઠંડીમાંથી બચી ગમ્મ હવા માટે આવે છે. અહીં ઠેક ઠેકાણે ગરમ પાણીનાં ગરજો છે. હયા શિયાળામાં તડકાવાળી એટલે Sunny હોય છે. કુદરતી દરયો પણ ધણું જ આકર્ષક છે ગરમપાણીનાં ગરમમાં મોટા નદાય છે.

સ્વીટઝરલેન્ડ દેશ આખો જ કુદરતનો કોઈ અલૌકિક નમુનો છે. તે જગમગાંડુ છે, એટલે અહીં વિવેચન કરવાની જરૂર નથી.

ક્રાન્મ દેશમાં ખામ જાણુવા જેવી કુદરતી ખાગત કરતાં મને મનુષ્ય કૃતિની વિશેષ જાણુય છે. એક નમુનો અહીં ટાંપી બતાવીશ. અહીં માણુસની અજબ મળગ શક્તિનો અજબપણો બરેલો એક દાખલો આપીશ. કામણ કે તે ખામ ખ્યાન બેમે તેવો છે. ઉદાહરણ વિશ્વવિખ્ય પાંડી દુનિયામાં અત્યારે મોનાનો મોટામાં મોટો જાંથો ધવાવતો પેટ્રોલ નંખરતો દેશ અમેરિકા છે. ત્યાર પછી બીજો નંખરે મંમદ કરનાર દેશ ક્રાન્મ છે. નેલો પોતાનું બધું મોનું રાન્ધાનીના સહેર પેરિમમાં બેન્ક ઓફ ક્રાન્મની અદર મુખેનું છે. તેને કોઈ પણ કુદરતી કે માણુમ તરફથી આફત એટલે કે આગ ન લાગે અથવા તો કોઈ બેન્કનું મકાન ફાડી પ્રવેશ કરનાગ બદમાશો તરફથી, બોમ્બ ફેંકવાથી કે ગેસ નાંખી બાળી નાંખવાથી નુકસાન ન લાગે તેટલા વાગ્તે બેન્કની નીચે બેસી શીટ ઝાંડું બોયર્ડ (Vault) બોદેનું છે. તેની ચારે બાજુ અહીં એકર જમીન રાષ્ટ્રી પચમ શીટ બોંચી અને વીસ ફીટ જમી દીવાલ બાંધી લીધેલી છે. કિલ્લાને ફરતે જ બોંચી રાવ

છે. દરવાજાને પોલાણનાં મળજીત બારણાં છે, જે ઇલેક્ટ્રીક મોટરથી ઉઘડે-દેવાય છે. નીચે બોંયરામાં Elevatorથી જવાય છે. બોંયરાની નજીકમાં પારીસ નજીકની સેન નદીનું પાણી વાળી એક મોટા તળાવમાં ભરી રાખેલું છે, અને તે એક મોટું વહાણ ફરી શકે તેટલું જીંડું છે. આ પાણીનો ઉપયોગ માત્ર જ્યારે કંઈ આફત આવે એટલે જો કોઈ બદમાશો ઉપરથી નીચે ઉતરે અને અંદર જવાની કોશીશ કરે, તો તુરત પાણી ઊંડી મુકવામાં આવે છે એટલે કિલ્લાના દરવાજાનાં બારણાં આગળ પહોંચે, તે પહેલાં તો રસ્તો ચારે તરફથી પાણીથી ઘેરાઈ જઈ ઊંડી ખાઈ બની જાય છે, એટલે જઈ શકાય જ નહિ. આવી આફતને વખતે બેન્કના એક હાગર નોકરો કંઈ પણ નુકસાન વગર અંદર ઉતરી બેન્કનો ખચાવ કરી શકે છે. અને દિવસો સુધી મુખશાન્તિથી નીચે બોંયરામાં રહી શકે છે. અંદર રસોડાં, વાસણ, કપડાં અને બીજાનાં વગેરેની તમામ જાતની સગવડો પુરી પાડવામાં આવેલી હોય છે. તથા ખેતશક પણ પુરુકળ રાખી મુકેલો હોય છે, તેમજ છુપી રીતે ખુલ્લી હવા પણ પુરી પાડી શકાય તેવાં સાધનો રાખેલાં હોય છે. કદાચ બદમાશો પાણી ફરી વગે તે અગાઉ દરવાજા ઉપર પહોંચી જાય, તો પણ અંદર રહેલું કરવા બીજાં સાધનો હોય છે અને તે માત્ર બહુ થોડાં જ જાણીતાં હોય છે. આ અગમ્યબીભરેલી મનુષ્ય કૃતિની કેરામત પાછળ ૧૫૦૦ માણસો ત્રણ વર્ષ સુધી કામે લાગેલાં હતાં. ત્યારે આવી રીતે ક્રાન્સ દેશ પોતાનો સોનાનો સંગ્રહ સાચવી રહેલું છે. પરંતુ કુદરતની વાત જ ચોરી છે. માણસ ચોરી શકતો નથી. તો કુદરત ચોરી કરી રહેતી છે. કેમકે આપણે જોઈએ છીએ તેમ આપણે સોનું જેમ હિંદુસ્થાનથી ઇંગ્લાંડ સીધાં લે છે તેમ ક્રાન્સનું સોનું એ જ બોંયરામાંથી ગેબી રસ્તે ઉંઠ અમેરિકા ધમકાઈ જાય છે. આનું નામ જ કુદરત !

— ગુણવંતરાય એમ. છાયા બી. એ

“પોતાની આમપાસની દુનિયા કેવી છે તેનો ચોક્કસ ખ્યાલ મનુષ્યના મર્યાંગી પિકેસ માટે અત્યંત આવશ્યક છે અને તેથી જ જુગોળનો અભ્યાસ બહુ ઉપયોગી છે.”

— કાલેલકર.

ઔરંગઝેબ આદીએ ખેડો ત્યારે તેના શિક્ષક બારે આશામાં તેની પાસે શિરપાવ માંગવા ગયો. જુગોળ વિશે તેને સારી માહિતી ન આપવા માટે ઔરંગઝેબે શિક્ષકને આપેલાં પોકો વિદ્યાર્થીઓ યાદ કરે તો એ ત્રિપત્તી અગત્યનો તેમને સોરા ખ્યાલ આવે.

ફિલિપાઈન્સમાં જાપાનીઓ

ફિલિપાઈન્સનો ડેવાવ પ્રાંત તો જાણે જાપાનીજ બની ગયો છે. ફિલિપાઈન્સના લોકો પણ તેને “ડેવાવ કુઓ” કહે છે. એની રાજધાની પણ કાઈ જાપાની કર્યાનાં જેવાં જ બાગર, દુકાનો, સ્ટુડિઓ અને હોટેલોથી ભરપૂર છે.

૧૩૦,૦૦૦ ની વસ્તીમાં ૩૦,૦૦૦ જાપાનીઓ હોવાનો અંદાજો ધારવામાં આવે છે. ત્યાંનાં રહેવાસી અશિક્ષિત બંગોબોઝ નેમના પ્રાંતનો કચળો કરનારા જાપાનીઓની મતા હેઠળ રહે છે.

આ ૭,૦૬૧ ટાપુઓ પર અમેરીકન વાવટો ફરકે છે. દેશમાં પંદરેશીને માખત કરવા માટે સખત પ્રતિબંધ છે, પણ એ ધન અને મખત કાયદાઓ છતાં જાપાનીઓ અંદર ઘુસતા જ નય છે. ટ્રેડીક વાર ગિનકાયદેસર માખત થઈ જતા જાપાનીઓને અટકાવી તેમને દેશ પાછા રવાના કરવામાં આવે છે. આમ થતાં તેમનું માનબંધ થઈ નેમની તેમની લાગણી ખાગ દુભાતી જણાતી નથી.

ટૂંકા, મસકત, ખંધા, પીળા આંદમીઓ સામે કંઈ વિરોધ કરતા મનીસા અરકાર કરે છે. ફિલિપાઈન્સના લોકોજ કહે છે કે “જાપાનીઓ સામે દુરમનાવટ કરતાં તેઓ કરે છે. આજ અમેરિકા અમારા પર રાજ કરે છે, પણ કાલે અમારે જાપાની સત્તા નીચે જવું પડે.”

ફિલિપાઈન્સના જનમમૂલના મોટા ભાગની પ્રચળ ઈચ્છા છે કે અમેરિકા તેમને જાપાનથી સુરક્ષિત રાખે, તેઓને અમેરિકન મત્તા અને ડહાપણમાં વિશ્વાસ છે. છતાં ટેટસા ૫ દીર્ઘદષ્ટિવાળા પુરોષો આવતા સમય માટે તૈયારી કરવા ખાતર જાપાની ભાષા આજથી શીખી રાખે છે. ઘણા વખતની સતત અગવળ પછી ફિલિપાઈન્સના કાયદાથી ફિલિપાઈન્સને ઈ. સ. ૧૯૪૬ના જુલાઈની ૪ થી તારીખે સંપૂર્ણ સ્વાધીનતા મોંપવાનું નક્કી કર્યું, ત્યારથી જ કાલો ફિલિપાઈન્સવાસીઓ માને છે કે તેમના ટાપુઓ કદિ સ્વતંત્રતા ભોગવવાના નથી.

આવા તેમના નિરાશાજનક વલણ માટે તેમનો દોષ પણ શું? ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ કેમ ફેરવી સકાય? પાડોશી જાપાનીઓનો તેમને સ્વાભાવિક કર રહે. ફિલિપાઈન્સ જાપાનીઝ મિશ્રિત લોકોની પ્રજા તો આજ પણ મગફળીથી કહે છે કે “થોડા જ વખતમાં તેઓ પૂર્વની સૌથી બગવાન શહનશાહનનાં અંગ બનશે.”

જાપાનીઓએ સૌથી ફળદ્રુપ અને ખનીજવાળો મિન્ડા નામનો પ્રદેશ તેમની વસાહત માટે પસંદ કર્યો છે. ત્યાં પવનોનાં તોફાન નથી. સાફ વરસ વખત રહે છે. તેની જમીન અતિ ફળદ્રુપ અને જંગલો ઈમારતી લાકડાંથી ભરપૂર છે. દુનિયામાં

અતિ મશહૂર ફિલિપાઇન્સ મેલોગની આ લાગમાં નીપજે છે. ટેકરીઓ ઉપર દોરો માટે પુઠકળ ચારો છે, ખતીજ ૨૦૫ પુઠકળ છે અને મચ્છીઓ પણ જથ્થાબંધ મળે છે.

ગપાનીઓ મનીલા રાજ્યનો પાક ઉતારે છે. મનીલા રાજ્ય આજે ધણી જ ઉત્તમ મહાપ છે.

તેઓ નાળીએરની પેદાશ કરે છે, તેનાં તેજનાં કારખાનાં ચલાવે છે, કાથાને પણ તૈયાર કરે છે. વળી રજરનો ઉદ્યોગ કરે છે અને એ રજર મનીલાના ગપાની બેઝના કારખાનામાં વપરાય છે.

ડેવાવમાં ગપાનીઓ ખેરી રીતે સ્વતંત્ર રીતે રાજ જ કરે છે એમ કહી શકાય. ગપાનીઓનાં અખંતરા કરવાનાં મથકો, તેમની સ્કુલો, બેન્કો, કલ્લો હોસ્પિટલો સર્વત્ર છે. તેમનાં પર દેખરેખ રાખવા ટોકિયો સરકારે મોકલેલા અધિકારીઓ છે. એ કોઈ અમેરિકન મનીલા જગ્યાનો હોય, ત્યારે મિત્રો મરકરી કરે છે કે "ગપાની કોન્સલને તમારી પાસપોર્ટ બતાવી આવવી." અરે પ્રુક પ્રેસિડન્ટ મેન્યુઅલ લુઇ કવીઝોન પણ મનીલા અને ડેવાવમાં તપાસ માટે જાય, ત્યારે મનીલા અને ડેવાવના ગપાની કોન્સલને ખબર કરે છે.

રાપુઓમાં પરદેશી જમીન રાખી શકતા નથી એવો કાયદો છે, છતાં ત્યાં ગપાનીઓને લગતક ૧૭૦,૦૦૦ એકર જમીન છે અને તેના કરતાં વધારે એકર જગતો તેમના કબજામાં છે. લુઆ ઓફિસરો, લુઆ વડીલો અને અને અસાન દેશીઓને લઈ આમ થવા પામે છે. ગપાની પુરો ઝેગેઓઝ સ્ત્રીઓને પરણે છે. એ સ્ત્રીઓ કાયદેસર જમીનની માલિક બની શકે છે. ત્યારે તેમની જમીન સુધરે, ત્યારે તેઓ તેમની ગપાની સ્ત્રીઓને દેશથી બેલાવે છે એઝેઓઝ પત્ની શમ થાય છે અથવા ગપાની પત્નીઓની શુભામ થઈ રહે છે.

લુઆ વડીલ અને લોકી દેશીઓને લઈને પણ ગપાનીઓ જમીન લઈ શકે છે. કોઈ દેશનાં નામે જમાન રાખી ગપાનીઓ તેનો વહીવટ કરે છે. માત્ર નામનો ઉપયોગ કરવા દેશ માટે તેમને નીપજતો ફરમો લાગ તેઓ આપે છે. સાધનહીન ગપાનીઓ તેઓ લાંચ આપી શકતા નથી, ને ખિસ્તી થઈ ગયેલા ફિલિપાઇન્સવાસીઓએ ત્યાંના અણસુધરેલા લોકોની પગલી લીધેલી જમીનના પેટા મળેલિયા થાય છે. પ્રત્યેક ગપાનીને કાયદાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે. લખી ફરતાવેજ કરી, નોંધાવી તેઓ જે તે કરે છે.

ફિલિપાઇન્સ સરકારના વેપાર અને ખેતીવાડી ખાતના સેક્ટરીને ડેવાવમાં તપાસ કરવા મોકલવામાં આવ્યો, ત્યારે ગપાની એઝેઓઝ અને ખિસ્તિ ફિલિપાઇન્સવાસીઓએ વિરોધ કર્યો. સ્વાર્થી ખિસ્તિઓને બેઠાં મળતી આવકને લઈને તેમણે બળાબળું કે ગપાનીઓ મિત્ર તરીકે રહે છે અને આ દેશની પ્રગતિ માટે તેમની હાજરીની અગત્ય છે.

એઝેઓઝ તરફ ગપાનીઓ મારી વર્તણૂક રાખે છે- ત્યાંના ખિસ્તિઓ માફક તેઓ તેમને કબજાત કરતા નથી. આ જગલી ગતિને ગપાનીઓએ ખેતીવાડીનું કામ કરતાં રાખવું એટલે એ ગતના લોકો તેમના ગપાની શેડો માટે પ્રાણ ત્યાગવા પ્રણ તત્પર રહે છે.

ડેવાવના જાપાની એશિયાટિકસને જાપાનીઓની સલા બોલાવી “બનઝાઇ”ના પોક્કર વચ્ચે આગેવાનોએ લખાવ્યું હતું. “સરકાર તમારી મિલકત ઝીનથી લઈ ન શકે. તમે તે માટે ધન, મહેનત ખર્ચી પરમેશે હિતાર્થે છે. તમારી પાસે કાયદેસરનાં ખર્ચ છે, આ પવિત્ર ખર્ચને શું નકામા કાગળના દુકાન ગણી કાઢવામાં આવશે? ગણોત અને પેદા, ગણોત વિશે ફિલિપાઈન્સ સરકારને મર્વ માહિતિ હતી. ત્યારે સરકારમાં તેણે શા માટે પગલાં ન લીધાં? હવે આટલો મમય વ્યતીત થવા પછી એ બિનકાયદેમર ‘હેરવે તે ન થાશે.’”

ઈ. સ. ૧૯૩૫માં બેનીવાડી અને વેપારનો એક્ટરી વર્તમાનપત્રની કડવી ટીકાઓ સહન ન કરી શક્યો, ત્યારે જાપાનીઓના સર્વ પટાઓને બીનકાયદેસરનાં ગણી રદ કરવા તૈયાર થયો. પણ નવા ચૂંટાએના પ્રેમિડન્ટ ક્વીઝને જાપાનીઓ સામે કોઈ પણ પગલાં ન લેવા ફરમાવ્યું.

લૂટાશોએને ઇમાબી બહાદુરમાં ખપેલા આ પ્રેમિડન્ટ તરફ ત્યાંના લોકો તેનાં આવાં પગલાં માટે શંકા કરવા લાગ્યા પણ ક્વીઝનું આ પગલું “હાપાલુબયુ” હતું. તે ગણતો હતો કે આમ મહેન્દાઈથી જાપાનીઓને હાકી ન કઢાય. જાપાનીઓએ એક મોટું ફંડ બેચું કરવા જણાવ્યું. ૭૦૦ શબ્દોનો એક તાર જાપાનની સરકાર પર હતો અને જાહેર કયું કે “અમે અહીંથી કદી નીકળી જઈશું નહિ, જે અમને અહીંથી હાકી કાઢ્યા માટે કોશિશ કરવામાં આવશે, તે એમાં મોટી આપદા ઉભી થશે.”

ફિલિપાઈન્સનું પોલીસખાતું જાણતું હતું કે દરેક જાપાની હથિયારબંધ છે. કસ્ટમરને હેતરી એટલાં બધા હથિયાર હાખત કરી દીધેલાં હતાં કે પ્રત્યેક જાપાની લોકોઈ માટે મુમજ્જ થઈ શકે અને આ સંખ્યાધારી ૩૦૦૦૦ મરખિયા જાપાનીઓને ફિલિપાઈન્સનું લસકર હરાવી ન શકે.

મોં વરમે જ્યારે આ ગરબડ ચાલત ચહ, ત્યારે પ્રેમિડન્ટ ક્વીઝને જાપાનીઓ સાથે વાટાઘાટ કરવા ગયો. ત્યારે ત્યાંના મૌથી મોટા જાપાની મિલકતવાળાએ તેને જણાવ્યું કે, “ડેવાવનો પ્રશ્ન કોઈએ ઉઠવો નહિ.” ટેકિયોના પરદેશી ખાતાએ તરત જ તાર કીધો. “દેશ ખીસવવા માટે જંગલી દેશીઓને દયાવવામાં એક હજાર જાપાનીઓએ જીવતલન દીધાં છે. હજારો ચેનનો ખર્ચ કીધો છે. માટે જાપાની હિનને જંગ પળુ હરકત ન થવી જોઈએ.”

કોઈ એક સંસ્થા કે વ્યક્તિ પાસે ૨૫૦૦ એકર કરતાં વધારે જમીન ન હોવી જોઈએ. એવો કાયદો જનાં તેણે ૨૫૦૦ એકર કરતાં વધારે જમીનના માલિકો જોયા. રાષ્ટ્રીય ભાવનાવાળી મરકારના વિરોધને લઈ ત્યાં અમેરિકનો, અમેરિકન વાવટા દેહકળ પણ કંઈ કરી ન શક્યા, ત્યાં જાપાનીઓ ધીમે ધીમે આગળ વધી તેમની મરજી મુજબ વર્તે છે. ક્વીઝને ૨૦,૦૦૦,૦૦૦ ડોલર આપવા કહી જાપાનીઓને જમીન છોડી દેવા જણાવ્યું. જાપાનીઓએ તરત જ પ્રત્યુત્તર આપ્યો, કે “અમારી જમીન કોઈ પણ કોમને મળશે નહિ. એ વેચાણ માટે નથી.”

પાર્ટી, મેળાવડા અને મિત્રજાની પછી કચીડન કંઈ પણ નિવેડો લાગ્યા વિના ત્યાંથી પાછો ફર્યો. હવે આપણે જોઈએ કે એ શું કરે? બહુબહુ તો જાપાનીઓએ લીધેલા જમીનના ગણેતપટાને કાયદેસરના દેરવી જાપાનીઓ નથી જમીન ન રાખી શકે એવું કંઈક કરે!

જાપાની સ્ટીમરોને ટોકિયો સરકાર મદદ કરે છે. ડેવાવના બંદરે ૯૮ જાપાની સ્ટીમરો જાય છે. જાપાનથી મિન્ગાનાવનું લાડું અટક્યું છે. પણ મિન્ગાનાવથી ડેવાવનું લાડું તો માત્ર નામનું જ છે. આંજિવમાં જાપાનીઓ પ્રવેશ કરે તે સામે ઉત્તરોત્તર સખત થતાં પગલાંને લઈને, આ મસ્તના લાડાનો લાભ લઈ લેવા જાપાનીઓ શિલિપાઈન્સમાં દાખલ થઈ જાય છે.

જાપાનીઓ દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા છે. તેઓ સમજે છે કે ડેવાવ તો માત્ર ચર્યાતનું તેમનું સંસ્થાન છે. શિલિપાઈન્સ તેમની મુત્તા નીચે આવે ત્યારે એશિયા, ઈસ્ટ ઇન્ડિઝ અને હિન્દુ જગમાર્ગ પર અહીંથી અંકુશ રાખી શકાય. ત્યારે જ તેમની ખરી ચહેનશાહત થશે કે જેમાં તેઓ તેમનો માલ વેચી શકે, જેમાં તેમની વસ્તીના વધારાને વસાહત સ્થળ મળે અને જ્યાંથી તેઓ કાચો માલ જોઈતો મેળવી શકે.

જાપાનને જોઈતી ખાંડ, કોપરેટ, રોડાં, ક્રોમિયમ તો એકલું શિલિપાઈન્સ જ પૂરું પાડી શકશે. શિલિપાઈન્સ પ્રતિમાસ અમેરિકા ૨૦,૦૦,૦૦૦ ડોલરનું સોનું મોકલે છે તે જાપાનને મળશે.

ડેવાવ માત્ર નાનું જાપાની સંસ્થાન છે, પણ તેની ભાવિ શક્તિઓ અતિ વિશાળ છે.

— પ્રફુલ્લચંદ્ર શાહ

"ઈશ્વર સર્વશક્તિમાન અને પૈસો તેનો પ્રતિનિધિ."

"એક તરવાર ખીંચને મ્હાનમાં રાખે."

"અનંગનું લાડું તીરથી બધું છે, દલિલથી નહિ."

"જિંદગીની તક, તકની જિંદગી દરમ્યાન મહણ કરવી જોઈએ."

મારવાડી ગ્રામ્ય ગીતોમાં શૃંગાર રસ

સંગીત એક કલા છે. એ કલાથી માનવે સ્વર્ગને પૃથ્વી પર ઉતારી મુખની એક નવી દુનિયા સરજી છે એ કલાઓમાં પણ ગ્રામ્ય ગીતો ઉત્તમ અને હૃદયહારી છે. દરેક પ્રાંતોમાં ગ્રામ્ય ગીતોનું અસ્તિત્વ છે મારવાડમાં પણ વીર, શૃંગાર અને ભક્તિરસ ભર્યાં એવાં ગીતો મળે છે. શિક્ષિત મમાજ એવાં ગીતો ને આજકાલ અનાદર કરી રહ્યાં છે. જનતા એમ માનશે કે મારવાડ જેવા સુકા પ્રદેશમાં કાવ્યની સરજ અને હૃદયગ્રાહી મરિતા ક્યાંથી વહે? પરંતુ નીચેનાં ગીતો અને દૃષ્ટિના જોઈ શકાશે કે મારવાડમાં પણ ગ્રામ્ય ગીતો શૃંગાર, વીર અને કર્ણુ રસ તથા ગ્રામ્ય જિવનની સ્વાભાવિકતા અને સરજતાથી ભરેલાં છે.

પણિહારીનું ગીત રત્નપૂતાનામાં ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે. જૂઓ શ્રાવણ માસ છે. આકાશ વાદળોથી ભરેલું છે. વરમાદ રમઝુમ રમઝુમ પડી રહ્યો છે. ગામની વડૂઓ તેમની એન-પણીઓ માથે તળાવ પર જઈ રહી છે.

“સાત સહેશ્યાંદે ઝુલશે” એ દેલો;

પાણિને ગદ્ય રે તાલાળ બાલાળ્યો.”

ઉપરની માહેલીઓમાંથી એકનો પતિ પરદેશ ગયો હતો. લાગ્યશાત ને તળાવ ઉપર આવી વિશ્રામ કરતો હતો. પતિએ તો પોતાની પત્નીને ઠીક ઠીક પીજાની લીધી, પણ પત્ની પોતાના પતિને પીજાની શકી નહિ. આરે આંખો એક થતાં પત્નીને એના મુખમાં દિવર અને નંજુદની છાયા દેખાતી નેહ તેના તરફ એકા દસે જોઈ રહી.

“દેવરજી સરખો ઠીંગો” પાતલો એ પનિહારી હે લો,

નણુદલ વાઈરો આવે ઉણિયાર” બાલાળ્યો.”

એ અન્વરય થઈ ગય છે. ઘડો પાણીમાં ડૂબતો નથી. ઓછા પાણીમાં પડી ગય છે અને પાણીની લેયરમાં વધી ગય છે.

“ઘડો ન હો જોવડાએ, પણિહારી હોયો
ધનની તિર-તિર-ઝડય, બાલાળ્યો.”

કેટલું સ્વાભાવિક અને મનોહર ચિત્ર! ઘડો પણ ક્યાંથી રૂબે? એનું ચિત્ર તો ધનાડોય થઈ રહ્યું છે ને ચક્રિતહરિષ્ણિ જેની સુવચને નિહાળી રહી છે, કેટલું ભોળપણ અને સરળતા! સુવચ તેને પ્રશ્ન કરે છે, “તારા મસ્તક પર ટીકી અને આંખોમાં કાળજી કેમ નથી?”

“ઐશ્વર્ય, તો કાળજી ટીક્યાંએ,
પણિહારી હે લો;

ચારોડા રા હું શીકા નૈણ, બાલાલુ એ.”

સાંભળો જવાબ: પતિવ્રત ધર્મનું છત્રું જગત્ ચિત્ર મામે ખડું યાય છે. એ કહે છે કે શણગાર કેને મારે ધરું? મારા શણગાર તો પરદેશમાં રહે છે, મારે મારે સંભાર મૂનો છે, પતિ પરદેશમાં દુઃખ ભોગવે અને તેની પત્ની તેની ગેરહાજરીમાં શણગાર સંગે એ શું સંભાળિત છે અગર પતિવ્રત ધર્મ છે?

“ઐશ્વર્ય રા પિવલુ ઘર જરો, લંબા એડી હેલો;

મુદારોડા રા જરો પરદેશ બાલાલુ એ.”

ઉપરનો પ્રાપ્તપર સાંભળી સુવચની ખાત્રી યાય છે કે એ એની જ પત્ની છે અને તે એને પાંછળ આવવાનો ઈશારો કરે છે. એ સાંભળીને સુવચિતા બદનમાં આગ મળગી હોઈ છે અને વીજળીનો કડાકો થનો હોય એમ બોલે છે.

“બાલું ને બહું લહારી છલડીએ

લંબા એડી હે લો!

ડસલો ઘને કાલો નાગ, બાલાલુ એ.”

સરળતા અને ભોળપણું જનું રહ્યું અને એણે ગુસ્સાથી કહ્યું, “કદિ એવી” કલ્પિત વાણી તે મોંએથી કહાડી તો તારી છલ સળગાવી મૂકીય. ઇશ્વર કરે અને એવાં વ્યાલિ-મારી પુરુષને નાગ કરડે!” સરળ હરયની એ સ્ત્રીએ વાત ઘરે જઈ તેની સામુને જણાવી. સામુ પુરુષનું વર્ણન સાંભળી એની મગતક ઉપવતી કહે છે, “એ પુરુષ અન્ય કોઈ નહિ પરંતુ તારો પતિ છે” અને અંતમાં પતિપત્નીનું શુભ મિલન યામ છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ યાય છે કે મારવાડી ગીતોમાં સુંદર રાગરાગણીઓ સાથે ઉચ્ચ આદર્શોનો પણ સમાવેશ યાય છે.

એક બીજું શિક્ષાપ્રદ મારવાડી ગીત લઈએ. એ ગીત મારવાડમાં ‘પાપયો’ નામની પ્રસિદ્ધ છે. વિશેષમાં વર્ણકાળમાં જ ગાવામાં આવે છે. બાવાઈ ધણે સુંદર છે. એક

વેશ્યા કાંઈ યુવકને અનેક રીતે હાવભાવ બતાવી પોતાના તગ્દ આકર્ષિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ યુવક ઉપર પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રીના ચાન્નિત્રી એટલી ગાઢી હોય છે કે વેશ્યાનાં મધળા પ્રસોજન વ્યર્થ નીવડે છે.

વેશ્યા—હૈલ વાગાં મેં આજો

ઓજ મેં તો આસર લિયા ખડી

પપ્પયો બોલ્યો રે

૧

યુવક—વાયેલી કિસ વિદ આણ્યો,

ઓજ મારી પરણીનાર અકેલી,

પપ્પયો બોલ્યો રે

૨

વેશ્યા—હૈલ ચારી પરણી મરજ્યો

ઓજ મારી લગી દોસતી તોડી

પપ્પયો બોલ્યો રે

૩

યુવક—વાયેલી તું ઇગ મરજે રે

ઓજ મારી પરણી વશ બડાવે

પપ્પયો બોલ્યો રે

૪

ઉપદેશની માથે સંગીતમાં પણ એટલું માધુર્ય છે કે હૃદયહીન મનુષ્ય પણ આકર્ષિત થયા વિના ન રહે.

મારવાડી ગીતોમાં એ મહત્તા છે કે મરસ મંગીતના મોદક પ્રભાવમાં હૃદયમાં ઉપદેશ પણ ઉતારે છે,

મારવાડી ગીતોમાં પતિપ્રેમ માટે પણ સ્તુત્ય આદર્શ છે. પતિ પરદેશમાં છે એવી એક વિયોગિણીનું હૃદય તપાસીએ.

“ આઈ બસંત સગદી સળિ સહી રંગાવે ચીર,
મેરા સખરગ લે ગયો બાઈજી રા વીર.
જી ઉમરાળ બસત મે ચારી નાર બિરંગી મેરે ત્રાણ
માધ મગન રહતી પરી ઘર હોતે ભરથાર,
પિવ તો/બસે પરદેશમાં, મેં હિવડે બહે કટાર

કાગા- નૈન નિકાસ હું, પિયા પાસ લે લય,
પહિલે, દરસ દિખાય કે પીછે લીજો ખાય.
પ્રીતમ તુમ મત જાણજો, દૂર દેશ કે બાસ
ખીડ હમારી ચહાં પડી, પ્રાણ તુમ્હારે પાસ.
છ હમરાજ ધાતે કિલ્લ સૌકલ્લ બિલ માયા

મેરે પ્રાણ”

સાચી વાત છે: યૌવનના મદમાં મખમલ અને રેશમી વસ્ત્રો, પગથી માર્યા સુધીનાં
અવેશનો પહેરીને ચાંદીના મહેલ અને મુનાના પતંગોમાં રમવાની પણ જેને પતિ
વિયોગની દિશમાં વેદના ભરેલી છે તેને જેન અને આરામ મળતાં નથી. બહિરાને તાન
ભરેલી સિતારનાં સંગીતો સંભળાવે શું લાભ? તેજ પ્રમાણે પતિ વિયોગિણી પત્નીને માટે
સંસાર સાયમ મૂતો છે. જે પ્રમાણે મુરતી ગોપિકાઓ વિરહ ત્યાગુલ થઈને કૃષ્ણની પામે
કાવલ મારફત મંદિર પહોંચે છે, તે મુલ્ક મારવાડી સંગીતમાં પણ કુર્મ (રાજદંડ) ગીત
છે. તેમાં પત્ની પોતાના પતિ પાસે રાજદંડ મારફત મંદિરો કઢાવે છે.

તું છે કુર્મ લાયકી, તું છે ધરમરી બૈલ,
એક સંદેશી એ ગાઈ મહારી, બે ઉડાય મહારે રાજ
કુર્મ મહારા પિવ મિલાદે એ, વી લસક વિયેને
જાય કહિએ કયૂ પરણી ને મોય

૧

એજ પ્રમાણે ‘નિહાલદે’ નામનું વિયોગિણીનું ગીત જે બહુધા વર્ષોકલ્પમાં જ ગરાય છે.

શ્રાવણ તો લાગ્યો પિયા લાલવોલ કાંઈ
બરમણ લાગો
બરમણ લાગ્યોલ મેહ, ઢોલા મેહ
અળ ઘર, આયળ ગોરી
રા ખાલમં હોલ

૧

શ્રાવણ આવન કહુ ગયોલ ઢોલા,
કર ગયો કવલ અનેક—ઓલ અનેક.
ઘર અળ આય ન કુલ ગુલાળ રા હોલ

૨

દિનણાં તો ગિજ ઢેલા ઘિસ ગઈ મારી
આંગલિયાં રી !

હીણ ઢેલા આંગલિયારી રેખ;
અળ ઘર આય વા આશા થારી
લગ રહી હોણ

૩

ઉપના ગીતમાં વિયોગગૂંગાન્તુ રીક રીક દિગ્દર્શન કગન્ધુ છે. એક બીજું
વિયોગગૂંગાન્તુ ગીત લઈએ. એ યૈન માયમા ગચાય છે,

“જેલા મારી જોડે રો હિયાપુર મોલ રે
વીરો લોલી નળદલને માદો હુકૂમ હિયેરો
સાજ પડે દિન આથવે, રે માલણ લાવે ફુલ
કંઈએ કંઈ માલણ થારા ફુલને
રહારે આલી જે જિન લાગે શૂક

૧

અર્થ પતિના વિયોગમાં ફૂલ પણ શૂન્ય જેવા લાગ્યા.

(મળવું)

એક દગ્ગમની સ્ત્રી તેના પતિના મગ્ધ પડી રહે છે, “ઓ માગ મનને લાગ
વિના હવે રહેરીઓની દગ્ગમત કેણ કરને ?”

મૂઠી અને મલુરીનો એક જ નિયમ: જેમ અને તેમ એણું આપી વધારે લેવું.

મલુસગંધી અદલાવના લઇએવામાં આવે તો અગિયા વગરની હપ્તી જેવા થઈ જાય

“માખુમો ધર્મ માટે વાદ કરશે, લેજો લખને, લગાઇઓ લગને, મરી પણ જરો, પણ
ધર્મ માટે હવશે નહિ.”

“માર્ક બધું લેતી માંચવાથી પાંડુ કોઈ ધમધમતા મગ્ધમાં એક જાણને ઉભા રહેવા
જેટલી જમા યીતજ થાય તો તેમ કરે.”—સાધ્વી ગણેયા,

કેવો નાસ્તિક !

ક્રમક્રમ કરતી ગાડી અમદાવાદ સ્ટેશને આવી પહોંચી. ફર્ટ કક્ષામાં માત્ર એક જ દાદીવાળો ઉતાર હતો. તેણે તીરે ઉતરી આમતેમ આંટા માર્યા. ક્યો લીધાં અને એકાદ છાતું લઈ પાછી ડબ્બામાં જગા લીધી. ટ્રેન ઉપડવાની તૈયારી થતાં જ કડપથી દોડતા એક સદ્ગૃહસ્થ આવ્યા. મળુરે તેનો સામન જોઈવ્યો અને ખાનાની વચ્ચોવચ્ચ એક મુઝાવમ આરામ ખુરશી જોઈવી દીધી. સદ્ગૃહસ્થ તેમાં બેઠા અને મળુર ખુશ થઈ દોડી જતાં જ આગગાડી ઉપડી. નવા ઉતારના સામાન તરફ જોતાં પહેલો ઉતાર વિચારમાં પડ્યો. દરેક પર 'મ. રો. રોડ' 'મ રો. રોડ' લખ્યું હતું તેને કૃત્તુલક્ષ થયું અને અમમ્યતાનો દોષ જોરી લઈ તેણે ખુરશી પર બેઠેલા સદ્ગૃહસ્થને સૂચક પ્રશ્ન કર્યો.

"એમાં તમારો દોષ નથી લાઈ. માગ માયા'નો અને કમ્પો દોષ છે. મારા પિતાનું નામ રોમેશચન્દ્ર હતું. લોકને એ નામ છેલ્લમઠાઉ લાગ્યું એટલે મારે નામ 'મગન' પડ્યું. બે કે બે જુદા જ અનુકૂળ સંજોગોમાં હું જન્મ્યો હતો છતાં મારે અને અકસ્માતને બુદ્ધ જ દોહલું છે અને લોકો મને મ. રો. રોડ કહે તેથી મારે આયુષ્ય વધે છે એમ હું માનું છું" અને ધણીજ દલીલો આપી જીવતાં છતાં મરી ગયા છે એવું જેનું જેનું જાપામાં હપાએલું તેઓ એ વર્ષ ઉપર આયુષ્ય બોગ ? ગયા છે એમ કહી પોતાના નામાદરનું ગૌરવ મ. રો. રોડ વધારી દીધું.

"આપને બુદ્ધ અકસ્માતો નડ્યા હશે ?" દાદીવાળાએ પૂછ્યું.

"અકસ્મા...ત" હતું તો શબ્દ પુરો કરે એટલામાં જગ આવકો આવ્યો અને ખુરશી પરથી રોડ મગડ્યા. એક આંમળી ચીપાઈ ગઈ. લોહીની ધારને કમાત્ર વડે સાફ કરતા તે ખોભા:—

"કમખખત મળુર !" ઉતાવળમાં મળુરે આગ્રમ ખુરશીના હાથને બગ્ગર જોઈવેલો નહિ. એક ભાગ પહેલા અને બીજો ભાગ ત્રીજા ખાડામાં હોવાથી ખુરશીએ હજો દીધી હતો. દાદીવાળા ઉતારએ બુદ્ધ મદદ કરી. પાંચે બોંધ્યા. ખુરશી જોઈવી આપી અને પાછા બન્ને સ્વસ્થ થયા. સંતર્યા, ચીક, વગેરેને ઇન્સાફ આપી મ રો. રોડ જગ તંદ્રામાં પડ્યા—દાદીવાળાને પણ 'બાયરે ! બાયરે !...બુદ્ધ બજે છે' વગેરે રોહના મ્હોંમાંથી નીકળી પડતા શબ્દોથી સુમધુર સંગીત મળતું હતું અને ગાડીનો ઘડઘડાટ એણે અધિવ લાગતો હતો.

નુડિયાદ આવ્યું. રોડ ઉઠ્યા. કેઈ તેને મળવા આવ્યું હતું. દાદીવાળો પણ ઉતરી સ્ટેશન પર ચડતાર મારી પાછો આવી રહ્યો.

"લુઓ, આ લાઈએ મને બુદ્ધ મદદ કરી. આપનું નામ ?"

"કનુભાઈ" એમણે કહ્યું. રોડને મળવા આવેલા મિત્રે કનુભાઈને લાક્ષણિક મુચનાઓ આપી અને હસતાં હસતાં "મંભાજીને તમને પણ અકસ્માત ન નડે," એમ પણ કહી લીધું.

“માફ કરોને ગેર માત્ર પ્રજા જ મૂર્ખા નેવે છે આવો મોઢો વળ માથામા પડે તે વાગે જ ને? જુઓ દીમણુ ધર્મ આશુ હમ જુ નચન પચી આત્મ સર્વ મદે મજા કરીએ”

આણુ આવના કનુભાઈએ આધમ વાનાડ્યાડ માવતી પોની કરી ટાવ પર મુકી અને કુમરના મરીન ધર્મના નજા પચી જેમ મદે મેટ મદમડાટ પમાર ચાપ તેમ મદે ઉમાનમાતી આધમની પોટની ટાનીયા માથા પન કેનવા માયા ટ્રેન ઉપડી

“મ રો ગેર, તમે હવે આ બર્થ ઉપર આવી જવો હું આનમ ખુમી પર બેસી તમને આધમ વમારીવ” નુભાઈએ કહ્યું

“તમારે તે કનુભાઈ બર્થ ઉપર એક ફિલ્મ ફોટોની થએલી ત્વચી ખુમી વાપડ છું”

“અરે! થવાનુ હશે તે થશે આપના હાથમા કહો કે” કનુભાઈ ધણી ચાપ કે તમે આજે શુન પકવીને તીકલ્યા લાગતા નથી

“કનુભાઈ ધણી! શુન! કનુભાઈ મને જોડા દો ૧૫ પ્રમુ બલુમા જોણુ માન છું, હાને મને નિતિક કહા પ ૧ શુન અપનુ તમા પલ માગી માનવા રાકા-પન કે”

ત્યારે આ શપ્ત વગેરે આ માટે મગાવો દો? બીજુ કઈ અજમાયુ છે?”

“બલુએ તમે જે જે કહા તેના અનુભવો કહવા તૈયાર છું પનુ એ નધુ માન પૂહન ખાતર જ”

મ રો શેર, માન અનુભવો જુન જ કે હું તો દરેક મજમા માન છું ફવીનોથી નત્ય તાની કાઢી પછી નુખે અજમાયુ છું”

“આ કાઢી એટના માટે નખી છે?”

“અવબત, એક વામ ધણી છે તે થશે એટલે પડી તમાગી માફક કનીઅ રોડ બનાવના ૪ ધણી છે માગી તો તમને મનાહ કે કે કે તમારે પણ પચ કેમ વધવા અને જુઓ—આ બે કાણવ જો મડો ગયા હાયપ ના ખીમામા નખવો અથવા ધોતી આની કેડે મડાની દેવો જગપલ આનાકાની વગર મ રો મડે કોડો લઈ લીધો જતો અમરકા થયો હાય તેમ જો ‘મર્થ ઉપર મુત્તા મન પેટ પર મુ થો, કાપા ખીમામા મડો તપામી નેવરા અને નિરાધીન થવા લાગ્યા કનુભાઈ પાન ઉડીને ખુમી પન આવા બતી બધ કરી મે પ આ ચાલુ મર્થ અને રિઆગ નેવા માડ્યા નનિના ધોર અધમારમા મડીએ પ્રવાયુ રાક કહું નાગ ને ચા મીનીમ મડોન આવ્યુ અને દવા મિનિટમા મયુ પનુ બરબુમા ન માનનામ મ રો ગમ! ગમ! ગમ!’ દે પ્રમુ અચાવ! દીનાનાય’ એમ બનડના હવા એકાદ વખત ચમખી પચ મયા તેમને કઈ થયુ હેય તેમ નાચુ મડાને પગ આવા દોય-તે ઘાતી પન ચાલતો હાય છેછી મનામ કડો દોય અને ઉડી જતો હાય તેમ લાગ્યુ કનુભાઈ પણ ચમકેના, પગ ગાડીનુ ચાવતુ મીમોગીતો અવાજ, અને ગેરનાં નમકોગાનુ અર્થ કડે અને ધોર ૩ ન માભળી તેમના તેમજ પડી નહા નમકોની તીતગ હવાથી કે પડી તેની પવિત્રતાની પ્રખર હાપથી—શેર મદના બેમ થઈ ગયા

“કનુભાઈ! કેટલા વાગ્યા? શુ આનુ? બતી તો કમે”

પખાતો જમ જમ જમ અવાજ ચાલુ જ હતો કનુભાઈ ઉઠ્યા. બતી કરી કાઢાપર ધાડેયાની હતુ તેમા નેપ કહું “લમખમ એક વાગ્યો કે લાગ્યુ મયુ”

“અરે! અરે! પચુ મારો મેટ! મેડો! કનુભાઈ ગમન થઈ! મેટ ગયો!”

“એ તે કેમ બને ? હું તો લગભગ જાગતો જ હતો.” અધી બત્તી કરી તપાસ કરી પરંતુ કોઈ નહતો. કનુભાઈ અંખવાળું પડી ગયા. તેણે કહ્યું ‘શેઠ, કોઠમાં કંઈ જોખમ હતું કે?’

“હવે” ઠીક ઠીક. મેનાનું ઘડિઆળ તથા ચાંપમાં બેચાર ફકડા હતા પરંતુ મને તમારી કોડી—અરે કોડા માટે લાગી આવે છે.” શેઠે કહ્યું. કનુભાઈની ઊંચ ઉડી ગઈ હતી. તે ટપાર બેઠા—અથવા પખા અને અધી બત્તીઓ કરી સામસામા લાગવત વાંચી ગયા.

“એ કોડાનો પ્રતિદાન જ એવો છે. કમજબત જાય છે તો ખરો પાણી સાથે જે હોય તે બધું જ લઈ જાય છે મેં તો તમને ધોનીયાની કેડે ચગવવા કહ્યું હતું” કનુભાઈ બોલ્યા.

“ઠીક થયું” મેં તેમ ન કહ્યું—આ તો માત્ર હસો રૂપીઆનું તુકડાન થયું છે પરંતુ નહીંતર એ તો મને જ આખોને આખો લઈ જત.”

“પણ એ જરૂર પાંચા આવશે”

“એની માત મુંકા. એવી વસ્તુઓ પાછી આવતી જ નથી—એટલેથી જ પત્યું. મારો કોકો કૌવો પણ એમ જ ઉડી ગયેલો.”

“કોકો કૌવો” કનુભાઈ ચમક્યા “શું તમે હજી કુંવારા છો ?”

“હારનો, એટલે જ એક લાખી દાદી અને પુછડીવાળો કોકો કૌવો પાળેલો જમનો ૧૦૦ વર્ષનો પોપટ તો એની પાસે પાણી ભરે. પરંતુ બોલાવો ત્યારે ખરેખર મીઠ જ ચડે. બીજા અથા શરદો બોલે ‘કોકા .કો.. વા. ખા...વા...પૌવા—તો બરાબર બોલશે. પરંતુ જ્યારે એમ બોલાવુ કે ‘કા...કા કોવા...લાવ્યા...વહુ...વા’—તો પહેલું ચમકી બોલે અને મહેનત કરીને મરી જાયે છતાં ‘લાવ્યા વહુ...વાહ’ એમ બોલે જ નહીં.”

“તમારા નસીબમા મારા ઘરની કન્યા લખેલી નહીં” તેથી જ એમ થયું.”

“નસીબમાં હું માનતો જ નથી મારા માહેજ. વેવિશાળ તો ન્હાનપણથી જ થએલું પણ સમરાછ એવા મખખીચૂસ મળેલા કે રા. દસ હજાર મુધી ચડ્યો છતાં લઈ કરે જ નહીં. ‘કોકો’ આવ્યો તેને ત્રીજો ફાડે જ તાર આવ્યો કે વેવિશાળ ફોક કહ્યું છે. આખો નિવમ કૌવો આરડ્યો. “ખાવા પૌવા” કહે પણ ‘લાવ્યા વહુ...વાહ’ બોલે જ નહિ. ખતર પડી કે મારે મરે કન્યાને કુવે નાંખી દીધી. એક ત્રીમ રૂપીયાની નોકરી કરનાર ગરીબ એજ્યુએટને મફત પગણવી દીધી. એ એકરો હાલમા મારે સાં જ નોકર છે. છોકરી આપડી ધમ્મણની માફક નિઃશ્વાસ નાંખે છે.”

“અને કૌવો ? કનુભાઈએ પુછ્યું.

કૌવાને નહાવા બહાર કાઢ્યો તે ઉડી ગયો અને મારા શોફરને ઘેર જઈ બેઠો. એને તો એ અજબ કહ્યું છે. બીબીઓ મરતી જાય છે અને નવી નવી લાવતો જ જાય છે.”

“ત્યારે એમ કેમ, એક અસહ્યની જોડી—નરમાદી—વમાયો. એમ જ મહિલામાં ચાંદલો થશે.” કનુભાઈએ ચિંતાથી કહ્યું.

“એ પણ કરી નેયું. મમલાનો તો મને બહુ દડવો અનુભવ થયો છે.”

“શું ?” કનુભાઈએ પુછ્યું.

“વાત જવા દોને માગ માહેજ. કીકરીના કોમર ખાસ લાલ આંખવાળી સહે જોડી મારે મારે લાવેલા.”

“શું એ ન ફળી ?”

“મોલગણું જ છે ત્યારે ગાંધણો.” કહી મ. રો. શેઠ વાર્તાના રસમાં આવી ગયા.

(અપૂર્ણ) —રામપ્રસાદ હ ભટ્ટ, બી.એ.એમ.ટી.સી.

સાકરીઆ ચણા

પ્રખ્યાત નાટ્યકાર શેરીડિઅન રવલાએ ઘણો જ મસ્કરો હતો અને તેના મિત્રોની ને બારંબાર મજાક કરતો તેના બે મિત્રોએ એક દિવસ શેરીડિઅનની મસ્કરી કરવા નક્કી કર્યું. નાટકશાળામાંથી શેરીડિઅન બહાર નીકળ્યો કે તેના પેલા બે મિત્રો તેની પાસે ગયા અને પૂછ્યું, 'બોલ, શેરીડિઅન તું મૂર્ખ છે કે ગધેડો?' શેરીડિઅને એકને જમણી અને બીજાને ડાબી બગલમાં ગ્રાબી કહ્યું, 'મિત્રો, હું નથી મૂર્ખ કે નથી ગધેડો, પણ બેની વચ્ચે છું.'

*

*

*

*

ડૉ. જહોનસન રોજ દરવા નીકળતો. એક દિવસ સાંજે દરવા જતાં સામેથી એક માણસ ચાંપી આવતો હતો તેને ડોક્ટરે કહ્યું, 'રસ્તો આપો.' તેણે જવાબ આપ્યો, 'હું મૂરખાને રસ્તો આપતો નથી.' ડૉ. જહોનસન તરત જ એક બાણુ પર ખસી જઈ આગળ ચાલતાં બોલ્યો, 'હું હમેશા આપું છું.'

x

x

x

x

મુંબઈ સરકારના વડા પ્રધાન ખેર સાહેબ વિષે એક વાત પ્રચલિત છે. થોડાં વરસ પર તેમને ખજાર પડી કે તેમના એક જુના દિકાકનાં પત્ની ગુજરી ગયાં છે. ત્યારે તેમને દિલસોજી આપવા તેમને ત્યાં જવા તેમણે વિચાર કીધો. ડેટલાક માસ વીત્યા પછી તેઓ ભારતરને ત્યાં ગયા, ત્યારે ખજાર પડી કે માસ્તરે ફરી લખ કીધાં છે. સદગત પત્ની માટે દિલસોજી ખતાવવી કે ફરી લખ માટે અલિનંદન આપવા? ખેર સાહેબ શું ચરણમાં પડ્યા. આખરે તેમણે ગત પત્નીના મરણ માટે દિલગીરી દર્શાવી, નવાં લખ માટે અલિનંદન આપ્યાં, ત્યારે તેમને ખજાર પડી કે ભારતર એક નહિ પણ બે સ્ત્રી પરંપ્યા છે, ત્યારે ચકિત થઈ ખુલાસો માગ્યો. ભારતરે કહ્યું, "આજ મારી ૪૨-૪૪ વર્ષની હિમ્મત છે. ન કરે નારાયણ અને બે પાંચ વરસમાં ચારી એક પત્ની ગુજરી જાય, તો પછી હું પંચગામાં ખપું, તો મને પછી કોણ કન્યા આપે." આવું યાચ ? શું અગમચેની!

x

x

x

મિલ્ટન કવિ તેની અધાપાવરણમાં એક મુંદર ધુવતીને પરંપ્યો. તેની પત્ની ધણી જ ખુશચરત પણ અતિ કઠણ હતી. મિલ્ટનનો કોઈ મિત્ર કવિને એક દિવસ કહે છે, 'તમારી પત્ની ગુલાબ જેવી મુંદર છે.'

'હોવી જ નેહએ.' મિલ્ટન કહે છે. 'તેનું સૌંદર્ય હું નિહાળી શકતો નથી પણ મને લાગતા કાંઠા પરથી મારી ખાતી છે.'

x

x

x

જાનિએ દે દિન્ય તેની એનિટા તનિકેની જીદગીની વચઆતમા ખુલી ગીતે તગત માલમ પડે કે કેમ નિર્દેશ નીવડયો છે-તેવા કેમના નવાવમા આશરુ કયો જતો હતો જાજ કદાશી કદુ છે 'મી' તાકિન્ય, તમે ને મિદ્ દરો કે બે કાગી વખુથી એક ધે ગી થાય છે તે ન તમને આગળ દલીલ કરવા દઈશ 'માર્ષ, યોડ' હુ તેમ કરીશ ' તોકિન્યે જવાબ દીધો, કાગો મન્યો અને મળી મળી એક મદેદ છડુ ઉત્તાત કરે છે એમ હુ જાણુ છુ ' આ ખુદિશાળી કાગો જવાબ પછી તેને આગળ જાણુ ચનાવરા ગગ મળી

X

X

X

X

એક અમેગિનની વાત છે તેનો કેમ વકીને મોખી, તેનો જે સુકદો આવે તેના તાનથી સમાચાર જણાવવાનુ કહી તે પોતાને ગમ ગયો થોડા દિવસ પછી તેનો સુકદો તેની તરફેણમા આવ્યો, ત્યારે તેના વકીને તેને તાર કીધો

‘આખર મત્યો જાણુ થયો છે’

તેજો વકીયને તગત જ તારથી જવાબ આવ્યો, ‘એકદમ અપીન દરો’

*

*

*

*

ન્યાયાધિગ માથે મતરે પડતા એક વકીત કોર્ટમાથી એકદમ ચાલી જવા તત્પર થયો ત્યારે ન્યાયાધિગે તેને પૂછ્યુ, “શુ તમે કોર્ટ તરફ તિરસ્કાર દર્શાવો છો ?” તદિ માધ યોડ ” વકીને જવાબ દીધો, “હુ તે જુલાવવા કોશિશ કરુ છુ”

*

*

*

*

પાર્નેલની જીદગીનો એક પ્રમગ પાર્નેલ પાર્નેલે-ટના મન્ય તરીકે હતો પાર્નેલેની એક ચુ હોવાથી તે લડનમા ગટેતો હતો એક દિન્ય કોષ મદાન અંગેજ તરફગને રીધે હમક પાર્નેલ વેકેની મેગ હ નમી હતી મરકારી મેન્ડ અંગેજ ગાદિય મીને ગના દના પાર્નેલ તેના થોડા આયગિશ મિત્રો નેડે ત્યા ઉભો હતો તેમને જવાને છિદા ચર્ષ કે આપણું આઈગિશ ગાદિય મીન નવાય તો હીક પપ્પ તે કેમ અને ? પાર્નેલે કહ્યું કે “હુ જેન્ડ મ મનગને મળી ગોઠવ્યુ કર ” એમ કહી તે મેન્ડ માનગ પામે ગયો અને તેને તે વખનના યોક પ્રિય મગીતનાટકનુ એક પ્રખ્યાત ગાયન ગાના સ્વચ્છ અને પાય પોડની નેટ આપી એક લોકપ્રિય ગાયન ગાવા માગ પાય પોડની નોન્ડ જેન્ડ માનગ ખૂશ થઈ ગયો તેજે તે ગાયન શરૂ કરીયુ તે જ ગઠ પર આઈગિશ રાષ્ટ્રીય ગીત હતુ ત્યા ઉભેલા આઈગિશ જેન્ડ નેડે તે ગીત લલકારવા માડ્યુ. અંગેજ મેદની લડનમા આન આયગિશ રાષ્ટ્રીય ગીત નવનું નેર્ષ આશરુ ચકિત થઈ ગઈ.

—ભંયાજી

X

અમે પોતે

અમારા એક મિત્રે અમને પૂછ્યું. "તમારું માસિક કમા વર્ગ માટે છે?" એ સહૃદય મિત્રની સલાહ જાણવા અમે આતુર હતા તેથી અમે તેમને કહ્યું. "તમે તમારા વિચારો ખુલાસાપૂર્વક જણાવો તો હીક." ત્યારે તેમણે અમમ્મન્યું કે, "તમારું માસિક નથી વિદ્યુદ્યોગ્ય કે નથી સામાન્ય જનતાને રંજન કરવાનાં કનિષ્ઠ સામયિકો જેવું. જે તમે કીર્તિ કમાવા માંગતાં હો, તો તેને વિદ્યુદ્યોગ્ય બનાવો, ધૈર્ય કમાવા હોય તો લોકને રંજન કરે એવાં કેટલાંક દૃષ્ટકો તરત્તો દાખલ કરો." અમારા હિતેચ્છુએ વ્યાપક દૃષ્ટિએ કરેલું માસિકત્વ આ અવસોકન તદ્દન વધાર્યું છે. અમારો ઉદ્દેશ આ એ ધ્યેયોની મધ્યાન્તરે રહેતો છે. અનિષ્ઠ તરત્તો દાખલ કર્યો સિવાય એવું માહિત્ય અર્પણું કે જે લોકપ્રિય નિર્મલે અને તે એવું નહિ હોયું જોઈએ કે વિદ્વાનો વાંચનાં સગાય. અમારું આ ધ્યેય સુસ્પષ્ટ તો છે જ, પણ અસહ્ય તો નથી, કષ્ટમાપ્ય છે.

સાથે સાથે સામાન્ય વિષયો આજતની માહિતીવાળા પણ લેખો આપતા રહીયું જોએ. કોઈ યુરોપિયનના અંતર્ગતમાં આવ્યા છે, તેઓ જાણે છે કે તેમને લગભગ પ્રત્યેક વિષયનું સામાન્ય જ્ઞાન સાઈ હોય છે. આપણે ત્યાં તો સુરિક્ષિત વર્ગ પણ તેમને મીઠા સંબંધ ન હોય. તેમા વિષયો પ્રત્યે એકરકાર રહે છે. તો બીજાઓની તો વાત જ શી ? રહેલે સ્તેશનના વેઈટિંગ રૂમમાં એક યુરોપિયને વાર્તાલાપ કરતાં એક માહિત્યકાર, એજ્યુકેટને પૂછ્યું. "તમારે ત્યાં વીજળીનો પ્રવાહ એ.સી. કે ડી. સી. પદ્ધતિ પર છે?" તે ભાઈને એની ખબર નહતી, તેણે કહ્યું "જે તમારે રોકસપિઅર કે શો સંબંધી ચર્ચા કરવી હોય તો હું તમારે હું પંચુ એ. સી. ડી. સી. એ મારે મન સર્વ સરખું છે." વ્યવહારિક સામાન્ય જ્ઞાનમાં આપણું અજ્ઞાન ભારે છે. રાજકીય, સામાજિક, વૈજ્ઞાનિક વિ. વિષયો પર દરમાસ સામાન્ય માહિતીવાળા લેખો 'પૂણી'માં આવતા રહેશે. તે એવી રીતે રજુ કરવામાં આવશે કે સામાન્ય જન તેને રસપૂર્વક વાંચે. આ માટે અમે વિદ્વાનોની સહાયની અપેક્ષા રાખીએ છીએ.

પ્રથમ અંકમાં 'થી જણાવ' માં માસિકના ઉદ્દેશનો નિર્દેશ માર કરી સ્પષ્ટીકરણ કર્યું ન હતું, કારણ કે કહેવા કરતાં મૂક રહી કાર્ય સાધના કરવી એ જ હીક. પહેલેથી જણાવવા કે 'અમે આમ કરીશું' તેમ કરીશું' અને તેમ નિર્દિષ્ટ કરેલા હેતુઓ સાધવામાં ઉછળે રહે, પાછળથી સર્વને અસતોગ થાય, તેનાં કરતાં પ્રકર ચતા લેખો પરથી જ માસિકના ઉદ્દેશો તારી કાઢવામાં આવે એ વધારે સાઈ. છતાં અમારા વાચકો અને હિતેચ્છુઓના દબાણને વશ થઈ આમ સ્પષ્ટીકરણ કરવું આવશ્યક થઈ પડ્યું.

વળી દક્ષિણ ગુજરાતમાં ઉચ્ચ પંક્તિનાં તેમજ દળદાર જ્ઞાતિમાસિકો છે. હિતમ અહવાકિઓ છે, સાઈ બાળપણવાકિક છે, આદર્શ સ્ત્રીસાધનાદિક છે, પણ સર્વસામાન્ય એક માસિક નથી. તેની ખોટ 'પૂણી'થી પૂરી થાય એવો અમારો આશય છે.

‘પૂર્ણા’ની અંદર દક્ષિણ ગુજરાતના ઇતિહાસ મંચ ધી લેખો પ્રગટ કરવા અમારી ઉમેદ છે. એ માટે અમે ગુજરાતના જાણીતા યુગતત્ત્વચિદ્ શ્રી મણિભાઈ દિવેદીનો મહત્કાર મેળવવા ભાગ્યશાળી નીવડયા છીએ. એ વિદ્વાન ભાઈના પ્રયત્નથી ‘પૂર્ણા’ એ દિશામા સારી એવા બળનનુ ગદ્યેશ વળી એજ ભૂમિનુ લોકમાહિત્ય બને તેટલુ મંપાન કરી પ્રકટ કરવા અમારી ઇચ્છા છે. કાઠિયાવાડ લોકમાહિત્ય એકઠું કરી, શ્રી. મેનાણીએ કાઠિયાવાડ પર જ નહિ પણ આખા ગુજરાત પર ઉપકાર કર્યો છે કાઠિયાવાડ જેટલી લોકકથા કે લોકગીતો અહીં મળવા મંભવ નથી છતાં જે કંઈ મળી શકે તે ગોધી પ્રગટ કરવાનો અમારો ઉદ્દેશ છે. આ દિશામા શ્રી વિનુભાઈ દેશાઈના પ્રયત્નો જાણીતા છે એવું માહિત્ય અમારે માટે મગ્ન કરવા એ ભાઈએ અમને જણાવ્યું છે એવી શુભેચ્છા માટે અમે એ ભાઈના આભારી છીએ એ ભાઈશ્રીનો મગ્ન હવે પછી પ્રકટ થશે.

લોકમાહિત્ય મગ્ન કરવાનું કામ ધણુ મુશ્કેલ છે તે એકલે હાથે આટાપી શકાય નહિ. એ કામની અદર અમે દૂર દૂરના ખુલ્લામા વસતા ગ્રમના ભાઈઓના મહત્કાર માટે જાહેર જિનતિ કરી છીએ દૂર આવેલા ગામોના શિક્ષકો જે થોડો શ્રમ લે, તો આ કામ ધણુ મરય થઈ જાય એવા ભાઈઓ જે હમણા હમણા એ માહિત્ય મેળવવા કેશિય કરે, તો જરૂર તેમને કંઈ મળશે. પછાત વર્ગોમા હજી આવુ સાહિત્ય અવગિષ્ટ છે કે જાવણીના પ્રયાગ માથે એનો નાશ થાય તે પહેલાં એનો મંગ્રહ થવો જોઈએ માટે જે કોઈ ભાઈ આ બાબતમા કંઈ કરી શક્તા હોય, તેમણે અવરે આ કામ ઉપાડી લેવુ ખામ કરી વ્યાગ, મોનગડ, વામના, ધગમપુર તરફ વસતા માહિત્યગ્રમિક બધુઓને આ દિશામા યથાશક્તિ મદદ કરવા આમ્રહભરી જિનતિ છે.

માથે અમે સ્પષ્ટ જણાવીએ છીએ કે અમે પ્રથમાંકમા ‘શ્રી ગણેશ’માં નિવેન કર્યું છે તેમ અને શ્રી ઉમીઆશંકર મહેતાએ લખ્યુ છે તેમ ‘જીવન-મસ્કૃતિ પ્રાતિક કે પ્રાકૃતિક ભેદ માનતી નથી.’ તદનુસાર ‘પૂર્ણા’મા દક્ષિણ ગુજરાત મિસાધના માહિત્ય અને ઇતિહાસને પૂર્ણી અગત્ય અપાતી ગહેગે વાચકો એ વસ્તુ પ્રથમ બે અંકો પછી જોઈ શકશે. દક્ષિણ ગુજરાતનુ માત્ર એવુ જ માહિત્ય પ્રગટ કરવામાં આવશે કે જેમાં મર્વ ગુજરાતીઓ રમ લે.

પરંદેશમાં વસતા ગુજરાતીઓને મુગ્ધ જિજ્ઞાસા ખાસ અને ગુજરાતના મામાન્ય સમાચાર મળતા ગહે એવી વ્યવસ્થા પણ ‘પૂર્ણા’માં ગહેગે. કોઈ એક ગ્રાનિક, મામાન્ય પરંદેશમાં વસના તેના ગુજરાતી મિત્રને ગુજરાતના કે હિંદના જે મમાચાર પત્રરૂપે જણાવે, તેવા જ મમાચાર ‘પૂર્ણા’માં મગ્નહાયેલા જોશે.

પરંદેશમાં વસતા ગુજરાતી ભાઈઓના મમાચાર ગુજરાતને મળે એવી અમારી ઉત્કંઠા છે. તો ગુજરાત બહાર ગહેતા ભાઈઓ ઉપર જણાવેલી મમાચાર મંગ્રહની દૃષ્ટિએ તેમના તરફની ખામ અમને લખતા ગહે. તો તેને ‘પૂર્ણા’મા ખુશીથી ગ્રાહ્ય મળશે. આ બાબતને અમે ઘટલુ મદત્તવ આપવા ઈચ્છીએ છીએ, તો બહાર વસના ગુજરાતીઓ

અમને એવા પત્રો લખવા માટે કામ ઉપાડી લે અને અમારા કાયમના ખર્ચપત્રની તરીકે નામ નોંધાવી લે એવી અમારી માગણી છે. વધારામાં તેમણે એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું કે દેશ ફરવા અધુરોને જે સમાચાર રસિક લાગે એવા હોય, તે પણ લખી મોકલવા.

અંતમાં એટલી વિનંતિ કરીએ છીએ કે અહીં તેમજ પરદેશ વસતા ભાઈઓ જેમ અને તેમ જલદીથી આહક તરીકે તેમનાં નામ નોંધાવે. અને ઉપર જણાવેલા હેતુઓમાંથી શું શું સાધી શકાય તે તો ભવિષ્ય પૂરવાર કરશે. આજ તો માત્ર અમે એટલી ખાતરી અવરજ આપીએ કે પ્રતિભાસ 'પૂર્ણ'માં તમે વધારે રસિક અને જ્ઞાનદાયક લેખો જોશો.

—તંત્રી

કોંગ્રેસ પ્રધાન મંડળ

મદ્રાસમાં એક મલુર કોંગ્રેસ પ્રધાનમંડળના મલુરખાતાના પ્રધાનને મળ્યો તેણે જણાવ્યું કે કારખાનામાં અકસ્માતથી તેના બે હાથો ઉડી ગયા હતા, કારખાનાના માલિકે તેને તેના બદલમાં માત્ર ત્રણ જ રૂપિયા આપ્યા હતા. પ્રધાન શ્રી. ગીરીએ એ ખાતરમાં તપાસ કરવા જણાવ્યું છે.

મદ્રાસ કોંગ્રેસ પ્રધાન મંડળે સરકારી ખાતાઓમાં જોઇતાં કાપડ માટે જેમ અને તેમ ખાદીની વધારે વપરાશ કરવા સૂચના કરી છે. મ્યુનિસિપલ અને લોકલબોર્ડ મકાનો પર રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવવાના પ્રતિજ્ઞા હર ક્યાં છે.

મધ્ય પ્રાંતના હોમ મેજરે અમરાવતીમાં મુસ્લિમોની સભામાં મુસ્લિમોને મહાસભામાં જોડાવા માટે હાકલ કરી જણાવ્યું કે કોંગ્રેસ અને લીગના ધ્યેય વચ્ચે થોડો જ તફાવત છે.

ઓરિસાના પ્રધાનમંડળે સરકારી ખાતાઓમાં અને તેટલી રસ્દેશી જ વસ્તુઓ ખરીદવા અને જોઇતા કાપડ માટે ખાદી જ ખરીદવા હુકમો કાઢ્યા છે.

ઓરિસામાં ધારાસભાનું કામકાજ સર થતાં 'વન્દેમાતરમ'નું ગીત ગવાયું સારે તબુ યુરોપિયન સેક્રેટરીએ ઉભા ન થયા. તેમનો જવાબ માગવામાં આવ્યો છે.

મુંબઈની ધારાસભામાં કોંગ્રેસ સરકારના અગ્રેડમાંથી કેટલુંક:—

૧. દારૂ નિષેધના અખતરાથી પલાળની આવક ઘટશે. ૨. કેટલીક જમીનો પર આકરા દેશે છે, તેમાં કાયમી ધરાડો કરવામાં આવશે ૩. એક વરસ પહેલાંની જમીન મહેસુલ બાકી રહેલી હોય તે માફ કરવામાં આવશે. ૪. ગૌચર જમીન પરનો કર સદાન્તર માફ કરવામાં

આવશે. ૫. ગામડાઓમાં પાણીનાં માધનો માટે ૫ લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ કરવામાં આવશે. ૬. ગ્રામ ઉદ્યોગ માટે ૧૬ લાખ રૂપિયા ખર્ચવામાં આવશે. ૭. પછાત પડતી કોમોની કેળવણી માટે ૪૦,૦૦૦ રૂ. નો ખર્ચ કરવામાં આવશે. ૮. ગામડાંઓના રસ્તા માટે ૩૬ લાખ રૂપિયા ખર્ચવામાં આવશે. ૯. ઓફિસોના લઘ્યાંમાં સારો ઘટાડો કરવામાં આવશે.

જન્મ થયેલાં પુત્રકો પરના પ્રતિબંધ દૂર કરવા માટે લેખકોએ અરજી કરવી એમ જણાવવામાં આવ્યું છે. કોમવાદ નિવારના અન્ય પુસ્તકો પર પ્રતિબંધ ન રહે એમ માનવામાં આવે છે.

મધ્ય પ્રાંતની મરકારે મફત અને ફરજિયાત કેળવણી માટે યોજના તૈયાર કરી છે. મદ્રાસ મરકારે પેન્શનરોને કોઈ પણ શબ્દક્રિય સંસ્થામાં જોડાવા છુટ આપી છે. મુંબઈ સરકારે રાષ્ટ્રધ્વજ અને 'વદેમાતરમ્' પરના પ્રતિબંધો દૂર કર્યા છે. મધ્ય પ્રાંતના વડા પ્રધાને ત્યાંના ના. ગવર્નરને પોશાક માટે ખાદી બેટ કરી છે.

મુંબઈના મહેસુલ ખાતાના પ્રધાન મલ્લાયલ દરમિયાન જન્મ થયેલી અને હરરાજ થયેલી જમીન પાછી આપવા વિચારી રહ્યા છે.

ઓ. મિ.પાર્ટીસ યુનિમિપલ તંત્ર માટે મમાન અને સંયુક્ત મતાધિકારની યોજના તથા નોમીનેશન પદ્ધતિ રદ કરવા વિશે વિચારણા ચલાવી રહ્યા છે.

મદ્રાસ ધારાસભાના કેબિનેટ પક્ષના એક સભ્યે તેના ગામથી (મદ્રાસ શહેર નજીક) ધારાસભામાં જવાના રેલ્વે મુમાફરીના ખર્ચના માત્ર છ આના ખર્ચ્યાનું બિલ ધર્મુ. વધારે પૈસા લેવા માટે તેને આગ્રહભરી વિનંતિ કરવામાં આવી પણ તેણે તદ્દન ના પાડી.

કોઈ પણ મહા કે સમારંભમાં જો પોલીસ અમલદારો હાજર હોય અને તેમાં 'વદેમાતરમ્' કે 'જંડા હુથા રહે હમારા' એ જંડા ગીત ગવાતું હોય તો, અન્ય પ્રેક્ષકોની જેમ સભ્યનાને ખાતર પોલીસ અમલદારોએ પણ હલા રહેવું જોઈએ. મધ્ય પ્રાંતના મહાસભાવાદી પ્રધાનમંડળ તરફથી પ્રકટ થયેલું એક ફરમાન આ પ્રમાણે જણાવે છે. ખીન્નું, એવી સભાઓમાં ભાગણોની નોંધ લેવા માટે ખુરસી ટેબલો લેંધને પણ પોલીસ ખાતમીદારોએ જવાની જરૂર નથી. શક્ય તેટલે અરે માનસિક નોંધ જ લેવી.

(જન્મ જૂમિ)

યુ. પી. કેબિનેટ મરકારે પરદેશથી આવતા દારૂઓ પર અંકુશ મૂકવા માટે જાહેર કર્યું છે. જકાત ભરેલા પરદેશી દારૂ પણ છ બાટલીઓ સુધી જ મફત લઈ શકાશે. નવિંતર ૧૦૦ ગેલન સુધી એવો દારૂ લાવવા માટેની પરમીટ મેળવવા દરેક બાટલીએ અંકુશ આના સરકાર લેશે. ૫૦૦ ગેલન લાવવા માટે દરેક બાટલીએ ૦-૩-૬ લેવામાં આવશે. ખીર, રટાઉટની બાટલીઓ પર દરેક બાટલીએ ૬ પાઈ દારૂનિષેધની યજ્ઞવળમાં પરદેશી દારૂ મુકન રહી જતો, તેની સામે પ્રથમ વાર જ યુ. પી. સરકાર અંકુશ શીધે છે. આ પગલું ઘણું સ્વત્વ છે. આ મામે જેમને વિરોધ હોય, તેમણે યુ. પી. સરકારને તા ૧૫મી પહેલાં લખી જણાવવું.

પરશુરામ ભૂમિ

મુખર્ષ સરકારના મહેસુલ ખાતાના પ્રધાન બારડોલી ગયા તે વેળા ત્યાંના મુસ્લીમો તરફથી શ્રી. ઇબ્રાહિમ પટેલે જણાવ્યું કે કેંગ્રેસ પ્રધાન મંડળમાં અમારા એક બિરોદર મી. નુરી દાખલ થયા છે, તેને અમે અગ્નિદંત આપીએ છીએ અને અમને પ્રધાન મંડળમાં પણ વિશ્વાસ છે. સરકારના શિક્ષણથી અને જાણીએ છીએ કે હિન્દુ, મુસ્લીમ માટે શ્રેયીનો પ્રશ્ન સરખો છે.

કેંગ્રેસ પ્રધાનમંડળ સભ્યોની સુભાષરી દરમિયાન તેમને શ્રેષ્ઠ તેમજ સરકાર તરફથી બેગા મળતાં માન ને લાભને અર્થે દરેકો યત્ન રહે છે.

નવસારી મહાલનાં કોઠાનાં ગામોમાં મરીગ વર્ગોને મુદ્દલિયોગનું શિક્ષણ મળે તે માટે વેપાર ઉદ્યોગ ખાતા તરફથી એક શિક્ષક પારી વણુવાનુ કામ સીપ્પવડા મે. વહીવટદાર શ્રી. મગનલાલ શાહ તરફથી આપવા તજવીજ થઈ છે. કેટલાક માણસો પારી વણુવાનુ અને શ્રીમત્તો જોતંજી વણુવટનું કામ સીપ્પા છે.

સુરત હિન્દુ સભાના આ વર્ષ માટે નીચે પ્રમાણે ઝોંખેદારો નિમાયા છે. પ્રમુખ: શ્રી. ચંદ્રલાલ કોટલીવાલા. ઉપપ્રમુખ: માકરલાલ પારેખ, અને શ્રી. દેવજીભાઈ, મંત્રીઓ. મી. મી. જે. ઝવેરી અને મી. એમ. વી. કશ્મિક અને શ્રી. બાહુભાઈ પટેળાવાળા, ખમ્મનચી તરિકે શ્રી. જોયનભાઈ અબ્બાસ ભગતજી, મેનેજિંગ કમિટીના સભ્યો: મી. આર. એન. એમ. શ્રી. પ્રભુભાઈ પટેલ, શ્રી. હીરાભાઈ વીઠ્ઠલભાઈ, શ્રી. હીરાભાઈ ઝવેરી, શ્રી. રામલાલ બાઉવાળા, મી. એન. આચાર્ય વૃંદસીલાલ, શ્રી. ગમનલાલ એની, અને શ્રી. પરમેશ્વરભાઈ જીન.

બારડોલીમાં કેંગ્રેસ મલામદ તરિકે ઘણા મુસ્લીમો ભેગાયા છે. કેંગ્રેસ સ્વચ્છ મંડળમાં પણ મુમત્તમાનો સારી સંખ્યામાં ભેગાયા છે.

કોઈ અસાત મહેવા ઇચ્છતા મુદ્દસે સુરત ડીસ્ટ્રીક્ટ લોકલ બોર્ડને જુદાં જુદાં ગામોએ પ્રમતિમુદ્દ સ્થાપનાના ઉદ્દેશથી ૨૦,૦૦૦ રૂપિયા આપ્યા છે. પ્રમતિમુદ્દો માટે હાલ તરત માંડવી અને પારડી ગામો પસંદ કરવામાં આવ્યા છે.

પોતાની મહગન પત્નીનાં સમરજીવે સરકાર રાવજહાદુર બીમલાઈએ મોટા વગજા માં એક કન્યાશાળા બાંધી આપવાનું જાહેર કર્યું છે.

તાલુકા મારતોરો પાસે ૫૦૦ રૂપિયાની જામીનગીરી લેવાનું કાર્ય છે. આગામી કેંગ્રેસની બેઠકને માટે હરિપુરા જતા સર્વે રસ્તાઓ મુધારવા લોકલબોર્ડે કાર્ય છે.

ગુજરાત

અમરાવાદ મુસ્લિમ યુવકે એક સભા ભરી બોલ. નૂરીમાં વિશ્વાસ હોવાનું જાહેર કર્યું છે.

શ્રી. ચંદ્રલાલ યાસિક મામેના પ્રતિજ્ઞા કેંગ્રેસ પ્રધાનમંડળે રદ કર્યા છે.

૬૫૫૦ જે તાલુકાના ધણી ગામે જ્યોત્સના પરી છે.

દેવગઢ બારીઆમાં કેળવેલી માટે એક યોજના તૈયાર કરવામાં આવી છે ૪૦ ગામે નિશાળો ઉઠાડી દેવામાં આવી છે પ્રત્યેક ગામે નિશાળ ખોલવાનું ધ્યેય છે

વડવાપુ શહેરમાં ચાન્તા નામની યુવતીનું શિશુ લૂટવા એક બદમાશે પ્રશિશ કરી હતી બચાવ કરતા યુવતી યુવરી ગર્ભ તેનું સ્તનથી કાઢી મૂકવા ત્યાં એક મથલ ઉભો કરવામાં આવશે

દેવે કેમિકલ વર્કમના મથાલ પૈથરાજ ગમગિનાલ જોડાવાલને બનારમની કાલી પડિત મલાએ 'આયુર્વેદ સ્નાયુ'નો ખિતાબ આપ્યો છે

વડોદરામાં શ્રી ચીમનાબાઈ સ્ટીલોગાલની મરથા માટે શ્રી હોલકર નરેશ ૩૦,૦૦૦ રૂપિયા આપ્યા છે

અમદાવાદ ઉત્તર દશકોર્ષ તાલુકાના ચાલેવીઆ ગામના ગ્રહીય લના જગુને માથે લઈ તેની સ્ત્રી ગણ પોતાના પિયર જતી હતી ગસ્તામાં તકગર થતા ગણએ તેના ઘણીને ખાતીમાં મૂકી મારી લેતા જગુ આ પ્રહારથી મગ્ન પામ્યો

ધરમપુર નરેશ ના મહાગણા શ્રી ધર્મેન્દ્રમિહલએ યુનિવર્સિટી અબ્યામકમમાં મગીત એક પાંચ વિષય તરિકે દાખલ કરતુ નેહએ એવી માગણી મુનઈની એક મલામાં બહેર કરી હતી.

વિશાળ ભારત

વડોદરાના શ્રી ગાયકવાડે દક્ષિણ આફ્રિકાની હિંદી કોએમને એક હાનગ પોંડ આપ્યા છે

ચીનમાં ૨૯૦૦ હિંદીઓ છે તેમાંના ૧૪૦૦ શાગદાઈમાં છે ચીનમાં હિંદી મૂડીનું ૬૦ લાખ રૂ નું રોકાણ છે આશરે ૨૦૦ મિલિયન શાગદાઈમાં રેશમના વેપારમાં રોકાયેલા છે અને મુબઈના રેશમના આઠ વેપારીઓની ત્યાં સાખા છે ઇન્ટરનેશનલ સેટલમેન્ટમાં ૮૦૦ શીજો પોલિમ તરીકે છે ૧૪૫ પારમીઓ ત્યાં વમરાટ મી રહ્યા છે પારમીઓની ત્યાં પચાવત છે તેમની પાસે ૩૦-૪૦ લાખ રૂ ની જમીન છે લગાઈને લઈ પારમી સ્ત્રી તામકોને શાગદાઈથી હામકોમ મોકળી દેવામાં આવ્યા છે હિંદીઓ મુખ્યત્વે શાગદાઈમાં છે પણ કેટલાક હિંદી વેપારીઓ કેન્ટોન, મીએ રીન, હેન્કો, એમોય, અને પીર્નપીંગમાં છે

ટ્રિનિડાડમાં હાનગે હિંદીઓ વસે છે તેમાં કેટલાક વેપારીઓ, ખેડૂતો, તે બીજા શિક્ષકો કે બેરીસ્ટરો છે તેમને સર્વસમાન ગમગિય હકો છે કેટલાક હિંદીઓ ક્રિકેટ અને કુમોવતો કુશળ ખેતાડીઓ છે કેટલાકો દેવે રેમના ઘોડાઓ રાખે છે

મનતામાં પહેલી જવાર એક હિંદી આઈ સી એમને હિંદી સરકારના કોન્સલ તરીકે મોકલવામાં આવ્યા છે

પૂર્ણા

[મિયાણાના પુણ્ય ઘટિ જેમ પવિત્ર મગા યજ્ઞમાં ચમુનાના ઘેરા નીર માથે ફેરવે તે
સરસ્વતીના શાન્ત દેખાવ મહિન નીર જળા ત્રિવેણી તીર્થ રચી ગળે જળા ક્રિયા
બને છે, તેમ આ જ્ઞાનિમા દિવ્ય-મુરલી-પાસી એ ત્રણે જ્ઞાનિઓ એકદિશ બની
પૂર્ણા તથા એના વિજાભાવ પુણ્ય ઘણ બતાવે છે]

—હીરકયુગલું નવસારી

ત ત્રી - નવસારી પનાગજી મહેતા

પૂર્ણા કાર્યાના :
ગોટા બગર :
નવસારી :

ઓક્ટોબર ૧૯૩૬

અનુક્રમણિકા

અનુક્રમ	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	નિશ્ચય કરી લો	શ્રી. ર.	૧
૨	આદર્શ	" પ્ર.	૨
૩	ઈતિહાસની આગમીમાં સુરત	" મણિભાઈ દિવેદી	૩
૪	બગિચાન	" પંકજ	૪
૫	નવગાનનો ગરબો	" વિનુ. બ. દેશાઈ	૫
૬	શુદેશ્વર	" પ્ર.	૬
૭	ગજે પડે	" રમેશભાઈ મહેતા	૭
૮	સુવર્તે ગરબે	" જગદીશ પ્રભાકર	૮
૯	મામાં દાદી જુદું બોલે નહિ	" પ્રજ્ઞાનંદ શાહ	૯
૧૦	૪૫ની ઉંમરની કેટલીક અન્યથાઓ	" શુભંતરાય એમ. હંધોળી એ.	૧૦
૧૧	કાસે કાળ વડી કંઈ	" જહાંગીર એમ. દેશાઈ	૧૧
૧૨	લખા અને કુટુંબ	" માધવપ્રસાદ મેઝમુદાર	૧૨
૧૩	સ્વ. મુનશી પ્રેમચંદ્ર	" હમાયુદીન એસ. હંગાહવાલા	૧૩
૧૪	સાકરીઆં મેળા	" લ. પાણી	૧૪
૧૫	મમાસે ચના		૧૫
૧૬	દોશિય પ્રેમનગર		૧૬
૧૭	પરશુરામ બગિ		૧૭
૧૮	ગુજરાત		૧૮
૧૯	જુદા ગુજરાત		૧૯
૨૦	વિશાળ ભારત		૨૦
૨૧	પ્રેમી મું		૨૧

- પૃષ્ઠો ૬૨ માંની ૧૫ મી તારીખે નિર્ધારિત પ્રગટ થવું માનિક વાપરેલ સંસ્કરણ :
 દિ. ૨૮-૭, ૧૯૩૭, ૩૦ માં ૩. ૩ અને પરદેશમાં સિલિંગ ૭.

મકાન : રાજકોટ પરણત મહેલ, મગજ : ૪૫ કાર્ગીય, મે. ૧ જાન્યુ., નવમરી

મુદ્ર : ૨૭-૭-૩૭ બી.મ.પા. સ્થાન, ૩૭-૭-૩૭ મુદ્રાપા. નવમરી, તા. ૧૫-૧૦-૩૭ મત ૧૦૦૦

ધી ગ્રામ્યે મ્યુચઅલ લાઇફ એન્ડ્યુરન્સ સોસાયટી લી૦

સ્થાપના : ૧૮૭૧, હેડ ઓફીસ, મુંબઈ

૧૯૩૩ વેલ્યુએશનનું પરિણામ :

બોનસ

દર વર્ષે રૂ. ૨૬ છંદગીના વીમા પર
હાજરે ૧૧ રૂ. મુદતી વીમા પર

વાર્ષિક પ્રિમિયમ પર

રૂા રૂકાનું વળતર

નવરૂા વીમા માટે અથર એલુમી માટે, રૂામ પદ્મ પોલિસ
અરજામણી કરતાં, પસંદગી 'ગ્રામ્યે મ્યુચઅલ' તરફ જ લાગે.

એલુમીને અરૂર પ્રાપ્તિ કમિશન ઉપરાંત
તાન નિયંત્રણી રીન્સુઅલ કમિશન

ગુજરાત, પ્રદિયાવાડ અને દિન્દયા મથકોમાં ખનિવા એલુમીને એલુમી ઉ
વિગત માટે લખેલ—

મોહન સન્સ એન્ડ કું૦,

મુંબઈ પ્રિન્સીપલ
મુખ્ય હિસાબ
મીરે એલુમીને

૨૨, એપાલો સ્ટ્રીટ, કોલ,
મુંબઈ, ૧

મહેતા એન્ડ સન્સ

મોટા બજાર - નવસારી

નવસારી ડીસ્ટ્રીક્ટના એજન્ટસ :

ધી ટ્રામોફોન કંપની લી૦

તથા

ધી કોલમ્બીયા કંપની લી૦

હમારે ત્યાં ટ્રામોફોન મશીન, રેકર્ડ્સ, પેટ્રોમેક્સ, પ્રાઇમમ, બેટરી,

એવરેડી સેલ્સ તથા પારકર પેન વગેરે કિફાયત ભાવે મળશે.

~*~ એક વખત પધારના વિનંત છે. ~*~

હમારે ત્યાં બાણીતા મેકેટના લેટેસ્ટ સ્ટાઇલ તથા ડીઝઇનના
સોનાના, ચાંદીના, રોલ્ડગોલ્ડના તથા કોમીઅમના
હાથના તથા પોકેટના

—: ઘડિયાળો :—

ફ્રેન્ચી ટેબલ ટાપમપીસીસો, વોલકલોક્સો

તથા

ફ્રેન્ચી રોલ્ડગોલ્ડ, બુવેલરી વગેરે

બહુ જ કિફાયત ભાવે મળશે.

ઘડિયાળનું તથા ફોનોગ્રાફનું રીપેરીંગ કામ ખાત્રીપર્વક
કરી આપવામાં આવશે.

(સ્ટોકીસ્ટ: વેસ્ટ એન્ડ, ફાવરેલ્યુના તથા મેરીડીઅન વોચીસ)

મા. : સોલી પીરોજશા અવારી

મલેસર: પાંચ હાટડી બજાર - નવસારી

નેશનલ ડ્રાફ્ટસવ

આયુર્વેદિક પદ્ધતિથી શાસ્ત્રોક્ત રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે.

એના નેવનથી .

ખાંસી-મળેખમ, અલ્સ, ગંધકોષ વગેરે મટાડી

સ્પુર્તિ, લાક્ષત, અને ભૂખ લગાડે છે.

ગરે પીવાથી નિદ્રા મારી લાવે છે.

વાપરી

“કોલન વોટર”

હમાં કોલન વોટર ખાસ ૬૦ ગ્રા. પી. (=૧૬૦

મુક્ સ્પીરીટ) સ્પીરીટમાં ખાસ ચૂટી કાઢેલા

સુગંધીદાર પદાર્થોથી તૈયાર કરવામાં આવે છે.

જે તમેને બીજા ભાગ્યે જ ખતાવનાર તરફથી
મળી શકશે.

ફક્ત એકજ વખત વાપરી ખાતરી કરો.

ખાસ એજન્ટો અને વેપારીઓએ નીચેના સરનામે પત્રવહેવાર કરવો:

ધી નેશનલ ડ્રાફ્ટસ્યુટિકલ વર્ક્સ લીં

પાંચ, હાટડી બજાર — નવસારો.

તમારા વીમા માટે અગર એજન્સી માટે

લખો :—

લક્ષ્મી ઇન્સ્યુરન્સ કં. લી.

(સ્થાપના ૧૯૨૪)

લીધેલું કામકાજ રૂ. ૧૦ કરોડ ઉપરાંત

ફંડ..... રૂ. ૧ ,, લગભગ

શેરની કિંમતમાં વધારો

૧૭૦૦ ટકાથી વધુ

વિગત માટે લખો :—

આર. એન. ચોપરા સેક્રેટરી

દોર્ડ, મુબઇ

— અગર —

કે. સી. દેસાઇ : ચીફ એજન્ટ

બદરી મેન્ગન મુન્ન

પૂર્ણા

ત્રી — રણછોકર પરાગળ મહેતા

પુસ્તક ૧

આકાશીયર

અંક ૩

નિશ્ચય કરી લો.

ગયા મહાયુદ્ધ દરમ્યાન એક પ્રસંગે દરેક સરહદ પરથી નિરાશાજનક મમાચાર આવવા લાગ્યા. મિત્રરાજ્યોની લશ્કરી વ્યૂહરચનાઓ નિષ્ફળ નીવડી, તુફાની સાગરનાં પ્રત્યેક તરેલાં ડહામટા મોજાંઓ મરખા જમ'નોના ધમારાઓ મિત્ર સૈન્યમાં હાહાકાર વર્તાવી મૂક્યો. શું કરવું ? મિત્રરાજ્યોની સેનાનો વડો મેનાધિપતિ ફિલ્ડ માર્શલ ફાશ ભારે વિમાનજુમા પડ્યો. પાછું હાલું ? નહિ. ત્યારે કરવું શું ? ફિલ્ડમાર્શલ ધડીમગ વિચારમાં પડ્યો. બીજી જ ક્ષણે નિશ્ચય કરી લીધો. “ભારે શું કરવું તે સૂઝતું નથી. માટે હુમલો કરીશ.” એમ કહી તે લશ્કર માથે જમ'નો પર તૂટી પડ્યો. સહજ વિમાનજુમાં રહેત તો કર્તવ્યની ધન્ય ધડી ચૂકી ઇતિહાસમાં પ્રાપ્ત કરેલું અમરત્વ ગુમાવી બેસત !

જીવન-ધન્યમાં ઘણીવાર આપણી સામે આવા પ્રશ્નો ખડા થાય છે. તેવી પળે વિમાનજુમાં પડી માર્ગ ભૂલવા કળતાં જીવનસંક્રામમાં આગળ ખુજવા-મા જ ક્ષેપ હોય છે.

આદર્શ

[આદર્શ અર્થ છે, છતાં તે માર્ગદર્શક અને મદદન પ્રેરક બળ છે એવું શ્રી ‘મ’, તેમની સ સ્કારી શૈલીમાં નીચે રજૂ કરે છે.]

પ્રત્યેક પાને સુમરોડદાર
 સોના રસે અક્ષર રૂપદાર
 લખી લખી કોમળ કાવ્ય કંપના,
 એ હાદ્ છે જીવનનું ન જલ્પના.
 માનવી ભવગંગાની નેત્રી એહ ભગીરથ,
 કંટાળી ભવયાત્રાનો ભોમીઓ દેખવે પથ.
 અનંત સાંતાકુકડી કુમારિકા
 ખેડી રહી છે મજદાર; શાલિકા,
 પૂઠે પડે તે પકડાય એ ના,
 છોડી તમોને પણ જાય એ ના.
 યોગી જનો યોગ કરે, તપી તપે
 ભક્તો મુગા માળ અનંતથી જપે
 છતાં ન પરમેશ્વર હાથમાં મળે
 તથા ન આદર્શ હિ દેખવા મળે;
 છતાં એ ના મેલાં કપટ કરતો કાચન મૂગ,
 નથી વા એ કોઈ ન જગ જડતું સ્વર્ગીય ખગ;
 અરે એ તો મોંઘું જીવનવનનું અમર ફળ,
 મનુષ્યે શેષેહું મધુરતર યંચામૃત જળ
 એ વિશ્વનું કારણ આદિ-અંતનું,
 એ સાધના-પ્રેરણ સર્વ સંતનું,
 ઉત્ક્રાંતિ એ પંતર ઉત્તરોત્તર
 તરી રહી માર્ગ ભલે ભયકર.

ઇતિહાસની આરસીમાં—સુરત

[શ્રી દિવેલી તેમની પ્રમદદાર શૈલિમાં વાચક સમક્ષ ગ્રણ્યો વરસ અગાઉના સુરતનું ચિત્ર ખડું કરે છે. યુરોપિયનો પ્રથમ અહીં આવ્યા ત્યારે કાર્ય પ્રસંગે દિલ્લી પોરાણ પહેરતા, ગ્દી ખાવામાં લ્હેજત લેતા, તેમજ પાન અને મૂત્રવિચેત્ર તેમજ અનુભવો વિશેષ રસિક વર્ણન અહીં રજૂ કરવામાં આવ્યું છે.

રાંગના રામાચક ઇતિહાસ વિચેત્ર શ્રી. દિવેલીના લેખો પૂર્ણના નવેમ્બરના અંકથી શરૂ થશે.]

ઇસુની સોજમી મદીનો અન્તઃકળનો એટલે ગુજરાતની રાજમતાના પરિવર્તનનો મમય. ગુજરાતના મમદ પાટનગર અમદાવાદમાં ત્યારે સુલતાન મુઝફ્ફરશાહ ત્રીજાની આવ્યું વર્તતી હતી.

સન ૧૩૯૮માં તૈમુરની મરદારી ત્રીજે તાતારોનાં લૂટે રોળાંઓ દિલ્લી પર તંડી પડ્યાં. તે વખતે દિલ્લીની ગાદી પર મહમુદ તુગલક ગળ્ય કરતો હતો. લખનો માર્થો ત્યારે તે ગુજરાતના સુલતાનને આશ્રયે આવી રહેલો.^૧

એ માસ સુધી દિલ્લીના પાટનગરને લૂંટી ખેદાન મેલન કરી તૈમુર સ્વદેશ રવાના થયો પણ તે પોતાની પાછળ કેટલાંક રોળાં મૂકતો ગયો. આ લોકો પોતાને તૈમુરના વંશજ કહેાવતાં દિરોજશાહ તુગલક પછી તુગલકોની રાજમતા ડેલવા લાગી ત્યારે તૈમુરના આ વંશજો ગુજરાતમાં આવી વસ્યા. તેઓ 'મીરજા' તરીકે ઓળખાતા.

આ મીરજાઓએ મુઝફ્ફર શાહ ત્રીજાના વખતમાં ખંભાત, લશ્મ અને સુરતમાં પોતાની સત્તા જમાવી હતી અને તે તે વિલામના સ્વતંત્ર મતાધીશો તેઓ બની ગયા હતા.^૨

સન ૧૫૭૪માં મોગલ સમ્રાટ અકબરે સુલતાન મુઝફ્ફર શાહને પરાસ્ત કરી ગુજરાત કબજે કર્યું. સહારનના વંશનો આ છેલ્લો પુરુષ હતો. મોગલો સાથે મુદ્દમાં સહારન-ઝફરના આ વંશજો ગુજરાતની સત્તા કાવમ રાખવા પારાપાર તરફડીઆં માર્યાં. બુદ્ધ જૂમિમાં હાર ખમી તે નિગ્રાધાર અવસ્થામાં વન-વન અને ખેતરે ખેતરે લટકયો, અનાજના ઉભા પાકના ખેતરોમાં સંતાર્ષ દખાઈને ગુજરાતની સત્તા પાછી ખડી કરવાનાં ઝરૂન મેવતાં. તેણે રીઝ્યો. વીતાવ્યા. આખરે પોતાતા. મોરોર અર આગલાની. એકે આત્યા. તેને જણાઈ નહી, જૂખ અને રખડાટના દુઃખથી તે પીગવા લાગ્યો ત્યારે તેણે અકબરને શરણે આવી પાધડી કિતારી દયા માગી, અકબરે તે આપી.^૩

પણ સુલતાનના દીકમાં આ હાર રાહ્યની જેમ ખુંથતી હતી. દિલ્લીના પાયતખ્તમાં મોગલ સોબ્રાજ્યના વૈભવ નીચે હારની નામોશી સ્વીકારી જીવન ગુજારતું તેને અકારે

૧ મદદ મદોપત્યય હરમસાદ શાહી.

૨ જોસ ડોસાસ

૩ Noir's Life of Akbar.

મિશતે સિકેરી.

લાગતું હતું. તે ગુજરાતમાં પાછો આવ્યો. દક્ષિણ ગુજરાતમાં નર્મદા કાંઠે આવેલા ગન્ધીપીપળાની કુંગળ ટેકરીઓમાં બે બે વાર તેણે આશ્રય લઈ બળવાન મોગસો સામે માથું ઉચક્યું. નર્મદાને કિંદિયી ગિરના જંગલો, અરબાના કુંગરો અને દારકાના સાગર કાંઠા સુધી તે ભર્યો. મોગસ મૈત્ર્ય સામે સામનો કરવાનો એક પણ ઉપાય ન જણાયો ત્યારે તે કન્ધમાં ચાલી ગયો અને 'ભારતે આશ્રયે અંતીમ દીવસો ગુજારવા જઈ રહ્યો. પણ ત્યાં જો થયો. તેને પકડવામાં આવ્યો, પકડાઈને આવતાં માર્ગમાં મોટાથી આગળ તેણે પોતાના પાપભરામાંથી અલ્લે કાઢી પોતાના ગળા ઉપર ફેરવી દીધો. ગુજરાતના છેલ્લા સુલતાનનો આ રીતે અંત આવ્યો.'*

ગુજરાતના તખ્તા પર આ રીતના રાજકીય ફેરફારો થતા હતા ત્યારે દક્ષિણ ગુજરાતમાં તાપીના વિશાળ તટે મિરાની સત્તા નીચે સુરત જગદ્ગ્યાપારનું કેન્દ્ર બન્યું હતું. સુરત શહેરના રાજમાર્ગો પરદેશી સોદાગરોથી ભરાયલા રહેતા. નાણાવટમાં સોના-ચાંદીની રેલમછેલ થતા "રોમન રમણીઓને મોહીત કરનાર રેશમી કાપડ" લઈને "સુરતી મોદાગરોનાં સેકડો જહાનને" ભૂમધ્ય સાગરના કાંઠા ગામોએ લંગાગતાં.

યુરોપને ઓવારેથી હજી પરદેશી સોદાગરોનાં ટોળાં સુરતને બંદરે ઉતર્યાં ન હતાં. સુરતમાં પશ્ચિમ યુરોપના સોદાગરોમાં સૌથી પ્રથમ આવનાર પોર્તુગીઝો હતા. સન ૧૫૧૨ માં તેમનો પહેલો સુગત પ્રવેશ,

ગુજરાત પર મોગલ બાદશાહ અકબરે ચઢાઈ કરી ત્યારે મિરાઓને ગુજરાતના સુલતાનની કુમકે ચઢતા અટકાવવા શહેરશાહ અકબરે ટોડરમલને સૈન્ય માથે સુરત મોકલેલો. મિરા, સુરતીઓ અને પોર્તુગીઝો સૌએ મળી ત્યારે મોગલ સૈન્ય સામે સુરતનો બચાવ કરેલો. સન ૧૫૭૨માં શહેરશાહ જતે સુરત આવ્યા. સુરત મોગસોના કબજામાં ગયું એ વખતે સુરતમાં પોર્તુગીઝોનું ચાં માળનું ફક્ત એકજ મકાન હતું.^૧ મોગલ સમ્રાટે ત્યારે સુરતને અડતાળીસ દીવસ ઘેરા ધાલેલો.

મોગલ શહેરશાહના દરબારમાં પોર્તુગીઝોનો પગદડો સારો જામ્યો હતો. તેમના પછી સુરતમાં વલદા ફ્રેન્ચો અને પૂર્વના પ્રદેશમાં વેપાર કરવા એક પેઢી રચી અંગ્રેજો આવ્યા. આ પેઢી 'ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની'ના નામથી ઓળખાઈ. અંગ્રેજ પેઢીના આડતિયા સન ૧૬૦૭માં સુરત ઉતર્યા પણ તેમને હજી વેપાર કરવાને કાઠી નાંખવાની સનદ મળી ન હતી. આ આડતિયાઓ સાથે વિલિયમ ફ્રેન્ચે નામનો એક મુસાફર આવેલો. એ મુસાફર પોતાની નોંધમાં જણાવે છે કે:—

"વિશાળ નદીના કિનારા પર છરીઆથી વીંમ માઈલને અંતરે સુરત શહેર આવેલું છે. તેની વિસ્તાર અને તેની વસ્તી પણ પુષ્કળ છે. આ નગરમાં વ્યાપારીઓનાં પુષ્કળ રમ્ય લખતો છે. નદીમાં બેથી ત્રણ હજાર મણુ વજનનાં વહાણો સહેલાઈથી ચાલી શકે

* નોંધરતના સત સુરત આવનાવ હ. સ ૧૫૬૨માં બન્યો. મિરાતે સિકદગીના લેખના મન મુજબ ઈ. સ ૧૬૦૩નો આ જતાવ

છે. ... કિલ્લા પર ફેટલીક તો અત્યંત સફાઈ તોળે છે. ... શહેરને ફરતો ઢાટ છે તેની આરે તરફ ખાઈ ખોદેલી છે અને ખાઈને પણ મંડિત રાખવા તેને ફરતી ગાદી વાડ ફરી લેવામાં આવેલી છે. ... નવમારી ભાગેજો ઘડને નવમારી જવાનો રરતો છે. આ શહેર પણ સુંદર નદી કિનારે આવેલું છે. નવમારીમાં માદરપાટ મોટા જોવામાં પેદા થાય છે. તેને માદરપાટની વખાર કહી શકાય નવમારીથી એક માઈલ દુર ગણેલી અને ત્યાંથી થોડે દુર વજમાડ આવેલુરુ છે. ... નવમારી ભાગેજો એક તળાવ આવેલુ છે. આ તળાવનો વિસ્તાર પોણા માઈલનો છે અને તેની મધ્યમાં એક મહેલ બાંધેલી છે. ... તેની પાછળ સુંદર ફરમાઈવાળું એક કબ્રસ્તાન છે ને તેની નજીકમાં આખાઓનું એક ઉપવન છે. શહેરના નાગરિકો આ સ્થળમાં હિતબીઓ કરવા ગય છે.

"અલી થી એક માઈલ દુર એક વૃક્ષ આવેલુ છે. શહેરના વણિકો બહુ જ આરથા-પૂર્વક આ વૃક્ષની પૂજા કરે છે. ...

"કિલ્લાના પામે જ જકાત ખાતાની કચેરી છે. કિલ્લાની સામેના એક ઝાડની નીચે સાધુ-ફકીરોનાં છુંડ જામે છે. આ ઝાડ અને કિલ્લાની વચ્ચેના નાનું જંગલ છે. ત્યાં ઘોડા અને શીશ્વ દોરોના વેચાણનું ઢાટ લગાય છે ...

"મુસ્લિમો આને કિનારે રહેતા નામે સુંદર કર્યો છે મન ૧૨૨૫ માં આ કર્યામાં આરમ વિ. વેપારીઓ આવી વસેલા અને તેઓ વહાણુરોનો ધંધો કરે છે. કર્યાના રતાઓ માંકડા અને મકાનો રોનકદાર છે. કર્યાની આલુનાલુએ મખ્યાબંધ બાગ-બગીચા છે. ..."

આજથી સવા ત્રણેક વરમ ઉપરની સુરતની જહોજલાનીનું આ પ્રમાણે વર્ણન કરવામાં આવેલુ છે.

આ પછી તો મન ૧૬૧૩માં અંગ્રેજ મોદાગરોને મોગય શહેનશાહ તરફથી સુરતમાં ફાંકી નાખવાની કાયદેમર મનદ મળી પણ એ મનદ મળતા પહેલાં અંગ્રેજ સોદાગરોનાં વેપારી જહોજો મન ૧૬૧૨ના મધ્યેમર મામમાં નવમારી બંદરે લાંગરેલાં.^૬

સુરતની જહોજલાનીનાં અને વ્યાપારીક સમુદાયનાં વિનાશનાં 'વળતાં પાણી' આ સમયથી થયા. શતાબ્દીઓથી મમુદ બનેલા શહેરનો વિનાશ કુદરતી આફત બિવાય એકા-એક થઈ શકતો નથી. તેના પતન માટે પણ વખત જોઈએ છે. સુરતની પડતીના પાયા સત્તરમી મહીની શરૂઆતમાં નખાયા તેમ છતાં તે વખતે તો આ વિનાશક વહેણોનાં મંગાણો ખોલ કાઢતોય ન હતો. ત્યારે સુરતના કક્ષાધિપતિઓની શાખ દુનિયાના બગ-રોમાં ખોલાતી અને પડેદેલા સોદાગરોથી સુરતના બગને ઉભગતાં હતાં. છતાં પણ એના વેપારનો નાશ કરનાર તરવો સુરતમાં જાયલ થઈ ગયા હતાં. સત્તરમી મહીના અંતકાળ સુધીમાં તો એ તરવો બળવાન બની ગયાં હતાં. અને તેની પાછળ આવી શિવાઈ મહા-

નગ્નની એ મે વખતની સુગતની જુન મન ૧૬૬૪ અને મન ૧૬૭૦મા આ તુટી અને તેની પાછળ આવેલી મગરી અને પેશાબ મત્તાઓના અનિયતિત કાગલાં તથા અંગ્રેજ મોદાગરોની ધીમી પણ મક્કમ વેપારી નીતિએ સુગતની કમર તોડીને ભુલ્કા કરી નાખ્યા.

પણ સુગત મમૂદ હતું, તેના જઠરાને સાગર ખેડતા અને દુનિયાના બગરોમા સુગતના નાણાવળીઓની સામે મોદા થતા નાણાની લેવડ-દેવડ થતી, ઇસ્લામના ગુસ્સાના જન્મ ગ્રથાને શ્રદ્ધાવાન મુસ્લીમો સુરતને બદરેથી જઠરાને રહડી હજ-યાત્રાએ જતા તે વખતે સુગતમા આવેલા મુસાફરો અને અંગ્રેજ આડતીઆઓના અનુભવો આપણે અહીં જોઈ જઈશું.

સન ૧૬૧૭ના ડિસેમ્બર મામની મધ્યાનો મમય હતો સુગતના રાજમાર્ગો પર હિન્દુ મુસ્લીમ પાન્સી, ચીના અને વલદાઓની દંડ જામેની હતી એ વખતે મુસ્લીમ દરવીશના લીલામ પહેરીને હાથમા એક કારી નર્મ એક મુસાફર દિલ્હી દરવાજેથી સુગતમા દાખલ થયો.

સન ૧૬૧૨મા તે ઇંગ્લેન્ડથી પગપાળો નીકળ્યો હતો તેના સામાનમા પીક પગ મિસ્તરો અને પગમા એક જોડ પગપાળા મિવાય બીજી કંઈ ન હતું જગદ-યાત્રાના તેને મનોરથ હતા એથી ઇંગ્લેન્ડના શાહજહાની તહેનાત ઠોડી તે નીકળ્યો હતો જગત જોવા-એકેનો અને પગપાળો ત્રણ હજાર માઇલનો પ્રવાસ કરી તે સુગતમા આવી પહોંચ્યો હતો ષાટ ષાટના તેની પાસે અનુભવો હતા તેનું નામ થોમસ કોર્પટ અંગ્રેજ કંપનીની કારીએ જઈ તેણે ઉનારો કયો સુરતની ખ્યાતિએ તેને અહીં આકર્ષ્યો હતો એક દિવસે તે સુગતના એક મિનાગ પગ ચડ્યો પ્રાકૃતિક દર્યની લબ્યતા અને વેલની પ્રામોદ્યે તેના ચિત્તમા કાષ્ઠ અજળ લાગણીઓ પેદા કરી આ દુનિયાના કરતાં તરફ તેનું મન વળ્યું તેના વિચારમા તે તક્લીન થઇ ગયો અને છુનદ મુરે મિનાગના શિખરેથી 'પ્રભુ ! તે તુજ છે અને ભગવાન જસસ તારો પુત્ર છે' એવો પોકાર કર્યો તેની કાયા લયડી અને દુનિયા ખેડી આવેલા આ મહાન મુસાફરની અતીમ સમાધિ કંપનીના કમ્પસ્ટાનમા અણાઈ.

બીજો મુસાફર સન ૧૬૫૩ના જાન્યુઆરી મામમા વેનીસથી સુરત આવ્યો હતો નજદારી મ દેશ લાઇને કે વ્યાપારી પેડીની આડતના મનોરથ મેનતો તે આ બદરે ઉતર્યો ન હતો થોમસની જેમ જગત જોવાના તેનેય મનોરથ હતા અને જગદ-વ્યાપારના કેન્દ્ર

૭ સુરતમા કંપનીનો માવ ભરવાલુ કામ ધણી જુલ્મી પદ્ધતિથી કરવામા આવતું હતું જુલ્મને ખેડ ખાઇને પોતાનો માવ કંપનીને વેચવાને બાધી લેવામા આવતા કંપનીને આપવામા આવતા માલ કમતા દલકા માવના ૧૫૫ રથ, જેઓ કે પોર્ટગીઝ વેપારીઓ પાસેથી તેમને વધાર પેસા મળતા કેટલાકે તો ખોટ ખાઇન માવ વેચવા કરતા દડ ભરવાલુ ખસક કરતા કંપનીના નોકરોના અનર્હ જાસને લીધે કેટલાકે તો વણકનો ધ વો મુલ્કા છોડી દીધો હતો.

— ઉતાવે સુરતના કેમર્શીયલ બોર્ડની કાયરી

સુરતની ક્ષતિએ તેને આકર્ષ્યો હતો. દુધીઆ દાંતવળો માત્ર ચૌદ જ વર્ષનો તે બાળક હતો. દરીઆઈ પ્રવાસની માયાંપ રમ ન આપે એ બંદીકે તેમનાથી બચાવવાના તે ઉપદેશો તૈયારી કરતા એક જહાજ પર બંદી સમુદ્ર સુધે નીકળ્યો. દયાઈ-તપાઈને ચોવીસ કલાક વીતાવ્યા પછી બુખ વિના દુઃખથી જહાજના કેપ્ટાન આગળ તે પ્રગટ થયો અને સઘળી હકીકત કહી. તેનું નામ હતું નીકોલેઓ મનુસી (Niccolao Manucci) સુરતના સ્મરણોમાં આ પ્રવાસી લખે છે કે:—

“શહેરના રસ્તાઓ પર માનવસાગર જાણે હેઠે ચડયો હોય એવું દરય મારા જોવામાં આવ્યું. સઘળા લોકોના અંગ પર દુધ જેવાં સફેદ કપડાંઓ હતાં એના રાજમાર્ગો પર જાતજાતની પ્રજાઓ—સ્ત્રી અને પુરોનો દર જગેલી હતી સ્ત્રીઓ મોટે ભાગે હિંદુ જાનિતી હતી. હિંદુ સ્ત્રીઓ સુરખાનચીન ન હતી.

પણ આ સઘળામાં એક બાબતે મને તાલુખીમાં ગરકાવ કરી દીધો. હું જે બાલુએ નજર નાખું તે હરેક તરફ લોકો થોડી થોડી વારે લોહી જેવું કાંઈ ચુકતા હતા. મને લાગ્યું કે આ મુલકમાં લોકોને આવી જાતનો કંઈ રોગ થયો હશે અને એથી તેઓ વારંવાર લોહીની ઉત્તીઓ કરતા હશે અથવા તો તેમના દાંત પડી ગયા હશે.

આ દસ્ય જોઈ મેં એક અંગ્રેજ જાણને પુછ્યું કે આ તે શું છે? શું આ દેશમાં દાંત પડવાની નાંખવાનો કાંઈ લોકાયાર છે કે બીજું કંઈ કારણ છે?

મારા આ સવાલના જવાબમાં તેણે એક ખાસ જાતનાં થોડાં પાદાં મંગાવ્યાં અને તેના પર કંઈ ચોપડી તેણે પોતે ખાધાં અને મને ખાવા આપ્યાં. પણ તે ખાતા વેંત જ માફ તો માયું ભમરા માંડ્યું, મને ચકકર આવવા લાગ્યા, આખે શરીર ઝીંટી ઝડી ગઈ. અને જલ્દી કે હમણાં જ મારો જીવ નીકળી જશે એમ મને લાગવા માંડ્યું. પાછળથી મને ખબર પડી કે લોકો એને ‘પાન’ કહે છે અને હિન્દુસ્તાનમાં તે ખાવાનો રીવાજ છે.”

સુરતને બંદેર અનેક યાત્રીઓ આવ્યા ને ગયા છે તેમાંથી અહીં મારા બેજ યાત્રીઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

અંદારની સદીમાં સુરતની સત્તા ધીરેધીરે નરાબોના હાથમાંથી સરકેવા માંડી હતી. નવાબી નામની હતી. એક તરફથી ગુજરાતમાં પંજાબર થતી ગાયકવાડી સત્તા અને બીજી તરફથી જામની જતી કંપની સરકારની સત્તા નીચે નવાબી ભીંસાઈ રહી હતી, સુરતની જહોજલાલીના હીવસો પણ ભરાઈ ગયા હતા.

સન ૧૮૧૫માં મુંબઈનો ટાપુ અંગ્રેજના કબજામાં આવ્યો ત્યારથી આ મુલકની સેવાઓની દૃષ્ટિ તેની ખીલવણી તરફ વળી. એ ટાપુની હકુમત મારે ગવર્નરોની નીમણુંક થવા લાગી પણ સત્તર ત્રીસ વર્ષ સુધી આ ગવર્નરોમાંના કેટલાક સુરતની કંપની સરકારના તાબામાં હતા. કેટલાકના આખરી વિચારમાં સુરતના સ્મરણ વારે થયા.

જોવારૂચીન ‘ધર્મ’ પ્રધાની હસ્તલિખિત પ્રત સૌથી પહેલી સુરતથી જ્યોત્ આઉથરે ઇશ્તાં મોકલેલી.

એ વખતે આવતા કંપનીના અમલદારો પણ પોતાની રહેણી કંચણીમાં હિન્દી દબ-
જા દાખલ કરતા. માથા પર હોટ મૂકી પાલખમાં અને અંગરખા પહેરી કમરે બેઠ બાંધતા.
આંધ પર ખેસની જેમ દુશાલા નાંખતા. ઘણા હિન્દુઓના જેવાં કપડાં પહેરતા.

મોગલ શહેનશાહ જહાંગીર માટે કહેવાય છે કે ગુજરાતની મુસાફરી પછી એ
શહેનશાહને ગુજરાતની ખીચડી અને રોટલાનો ભારે ભાવ પેદા થયો હતો.^૮ તેમ આ
અંગ્રેજ મોદાગરોને પણ મુરતી કદી અને ખીચડી જીમે લાગી હતી. ખારસો પક્ષાદિવાળી
તેઓ મોજથી આ વાનીઓ ઊડાવતા. લાંબી ગુંચળાવાળી નેલ ગ્રામી કુકડા
ગણાવતા અને પાન-સોપારીની પણ લેન્ગત લેતા.

આમ તેઓ હિન્દી દબજીમે રહેવા લાગ્યા હતા. જતાં ઈંગ્લાંડને દરીઆ કીનારેથી
તેઓ ભુતાવળોના જે બહેમી પોટલાં લઈને આવતા તેની ભડક એમને અહીં પણ જંપવા
દેતી ન હતી. અને આ ભુતાવળો કંઈ મુરતને અંદરે આવી અટકી જતી ન હતી તેમની
પગની પાનીઓ દાખતી તે કલકતા અને મદાસ મુધી ફરી વળતી હતી. એમ કહેવાય છે
કે હિન્દના ગવર્નર જનરલ વૉરન હેસ્ટીંગ્સ એક વખતે કલકત્તામાં પોતાની કાઉન્સિલ ભરી
કામકાજ ચલાવતા હતા ત્યારે કોઈ એક ગ્રેત તેના કાઉન્સિલ-હોલમાં દેખા દઈ તરત જ
હવામાં આલોપ થઈ ગયું હતું^૯ અને જ્યાં આજે જહાદરોને ગલરાટમાં નાખી દીધા હતા.

મુરતના કંપનીના આડતીઓ પણ ભુતાવળોથી ખુબ જ ભડકતા રહેતા હતા.
તેઓ એમ માનના કે અંધારીઆમાં તેમના કબ્રસ્તાનમાંથી ભુતાવળો બહાર આવે છે.^{૧૦}
અને બૂલેચૂકે એની ઝપટમાં આવી ગયા તો ગ્રામ જ રમી જપાના અને તેમાંથી તોપી
કાંડાની ભુતાવળોનું માંદ તો ઘણું ચીકણું માનતા હતા.

ઇતિહાસની વિરાટ આગસીમાં મુરત પર આ પ્રસંગે આટલી એક જ દૃષ્ટિ નાંખી
અટકીશું

મણિભાઈ દ્વિવેદી

^૮ ઇતિહાસ દર્શન. ખં. ૨

^૯ 'Anglo Indian Ghosts.'

Bombay and Western India Vols II

૧૦ "કંપની સરકારના મુરતી સરાફ" વર્ષિકે એક "સાક્ષવાળી"—૧૯૯૨-૧૯૯૩

બળિદાન

[ઝાગંગ્ઝેબની મેના સામ આસામ નરેશ કહેવા સફળ બચાવનો એક પ્રસંગ.]

‘મા, આજે તો મહારાજને ઉદાસ જોઈ મારું હૃદય કંકળી ઉઠ્યું.’

‘મહારાજના ઉદાસ થવાનું કારણ શું છે લાચિત ?’

‘આ લગ્નમાં યવનોથી હારીને મહારાજ ધણીજ બ્યાકુળ થઈ ગયા છે. જો હું યુદ્ધમાં જતો તો યવનોને અપરથ મારી દાવતો.’

‘ચૂપ, ચૂપ, એવી વાત ન કર. મનનો બેદિયો કોઈ સાંભળશે તો રાજ્ય તને લગ્નમાં મોકલી દેશે.’

લાચિત એકાએક બોલી હાથો, ‘સાંભળશે તો શું થવાનું છે! એજ થશે કે મહારાજ મને યુદ્ધમાં મોકલશે? પણ એતો હું પોતે પણ ચાહું છું હું મારી વીરતા બીરબર બતાવી સરીશ’. આ ઉદ્ધત ઠોકરાની આ વાણી માલગી દિગ્મૂદ ધધ ગઈ. તેના કહેવામાં સંસ હવું. મહારાજ ચક્રધરસિંહનો એક દૂત આ વાત સાંભળતો હતો. વાત રાજના કાને સીધ જમ પહોંચી.

હારતવર્ષને પદક્ષિત કરીને યવનોની વિકટવાદિની આસામ તરફ વળી. યવન-સમ્રાટ આજમવીર લાઈઓનો વિનાશ કરીને દિલ્હીના તખ્ત પર બેઠો હતો. અંબર નરેશ, માળગમસિંહ એના એક પ્રધાન મેનાપતિ હતા. ઈર્ષાળુ આજમગીરે એમના નાશની યુક્તિ શોધી કાઢી. આસામ વિજયને માટે એમને તથા મીર લુમ્બાને નિયુક્ત કરીયા. આસામના દુર્ધર્મ જલ્લવાયુથી બગીને આવવું એ લોકોને માટે અમંભવ હતું. આસામ નરેશ ચક્રધર-સિંહે મેગમેને કર આપવાની ના પાડી. યવન મેનાએ આસામ પર આક્રમણ કર્યું. યુદ્ધ શરૂ થયું.

‘યુવક તારું નામ શું?’ મહારાજ ચક્રધરસિંહ બોલ્યા.

‘મહારાજ, મને લાચિત કહીને લોકો બોલાવે છે’

‘શું છું યવનોને હરાવી શકશે?’

‘હા મહારાજ, તમારા મેનાના પ્રભાવથી હું એઓને હાંકી કાઢીશ’

મહારાજે એકવાર ધારીને લાચિતના તન્ક જોયું. થોડીવાર પછી બોલ્યા, ‘લાચિત તારે પરીક્ષા આપવી પડશે.’

‘હા મહારાજ, આપની મમક્ષ હું પરીક્ષા આપવા તૈયાર છું.’

વાર કાલે તારી પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

લાચિતે સ્ત્રીના કુંડળમાંથી તીર વીધી બતાવ્યું. સો કદળી સ્તંભોને ખડગના એકજ પ્રહારે કાપી નાંખ્યા. હાથીની સુંદ, પુછડી અને પેટ વડે હાથી પર સવાર થઈ પોતાનું કૌરાળ બતાવ્યું. હાલ અને તરવાર બીજા અનેક પ્રયોગો કરી બતાવ્યા. મહારાજ મુગ્ધ થઈ ગયા. તે બોલ્યા, ‘હવે હું સમજીશ, આ જ વીર યુવક આસામનું ગૌરવ થશે. આજથી લાચિતને અસ્થરોહી મેનાનો મેનાપતિ બનાવવામાં આવે છે.

અંબગધિપતિ રાજા રામસિંહે ત્રણ હજાર સ્વયંસેવકો, અદાર હજાર પાયદળ અને પંદર હજાર કુચબિહારના યુધ્ધારીઓ સાથે તથા નગરરત્નાં, રઘુનાયમિંદ, રસાદિખાં દંતિપદિ યોદ્ધાઓ સાથે આસામ પર પ્રવળ આક્રમણ કરીયું. મહારાજા ચક્રવર્તિહે ચૂંટી કાઢેલા યોદ્ધાઓનું દળ તૈયાર કરીયું. અને લાચિતને વરફૂલ (મેનાપતિ) નિયુક્ત કરીને યવન મેનાને સામનો કરવા ગોહારી મોકલ્યો. લાચિત મરાઠરાટ (અવીનગાંવથી ૧૧ માઇલ ઉત્તર-પૂર્વ) માં એક દુર્ગ બનાવી મોગલ મેનાની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો.

લાચિને દુર્ગને સુરક્ષિત કરવા ઇચ્છા કરીથી. એક તરફ અલ્પપુત્રા નદી અને એ તરફ પહાડો હતા. ફક્ત એ બાજુ એક બે પહાડોની વચ્ચે એક પ્રાચીર બનાવવાની આવશ્યકતા હતી યવનમેના એટલી બધી પામે આવી ગઈ હતી કે પ્રાચીર એકજ રાતમાં તૈયાર થાય તો રક્ષા મંભવિત હતી બીજે દિવસે યવન સેના આવી પહોંચશે એમ ગુપ્તચરોએ ખબર આપી હતી. લાચિને દિવાલ બનાવવાની તૈયારી કરીધી. એ કાર્યને બાર તેણે પોતાના મામાને મોકલ્યો.

કામ શરૂ થયું. મમસ્ત સેના ચલ્લો હોડી મારી એકઠી કરવા લાગી. લાચિત કાર્યને ચીઘ પૂર્ણ કરવા માટે મૈનિકોને ઉત્સાહ આપવા લાગ્યો. મામાએ પણ પોતાની કુશળતા બતાવી પરંતુ મધ્યગામિ સુધી પ્રાચીર અડધીજ તૈયાર થઈ હતી. લાચિત ક્રોધપૂર્વક બોલ્યો 'મામા, આ કાર્ય આ પ્રમાણે થશે તો ક્યારે પૂરું થશે ?

મેનાએ ઉત્સાહપૂર્વક કામ કરવા માંડયું. લાચિતને શામ્યું કે સમય નકામો જાય છે. તે ખડમ લઈને ઉઠ્યો અને એકજ સપાટે મામાનું મસ્તક ઉડાવી દીધું અને બોલ્યો, 'મામા દેશથી શ્રેષ્ઠ નથી, મૈનિકો કામ પૂરું કરે, નહિ તો તમારા પણ આજ હાલ થશે !

લાચિતને મામાનું રક્તથી તરબોળ મસ્તક હાથમાં લઈને તથા રક્તરંજિત કૃપાળુ ફેરવતો જોઈને સેનામાં એકદમ ભયનો અંચાર થઈ ગયો. પાવડા અને કોદાળીઓ અપાઝપ ઉપડવા લાગ્યાં. ટોપલાઓ ભરી માટી ટપોટપ પડવા લાગી. અમંભવ સંભવ થયું. સૂર્યોદય પહેલાં પ્રાચીર તૈયાર થઈ ગઈ.

યવનોની મેનાના આશ્ચર્યની મામા રહી નહીં. અસંભવિતને અંભવિત થયેલું જોઈ રાજા રામસિંહ ફિક્કતવ્ય વિમુદ થઈ ગયા. યવનોની સેનાનો દરતો રોડીને એક વિશાળ પ્રાચીર બની હતી. યવનોની મેના એજ જગ્યાએ અટકી અને છ માસના યુદ્ધ પછાત હારીને પાછી વળી વીરતાનું સન્માન કરનાર રાજા રામસિંહ જતા બોલ્યા, 'આમામની સેના જેવી યુદ્ધવિદ્યામાં નિપુણ છે તેવીજ કોદાળી ચલાવવામાં, હોડી ચલાવવામાં અને મારી બોલવામાં નિપુણ છે.'

આજે પણ તે ગદ (પ્રાચીર) 'મમાઈ-કટા-ગડ' (મામાને કાપેલો તે ગદ)ના નામે કામગીર જીસામાં વર્તમાન છે અને આમામની ગ્રન્થ મહાવીર લાચિતના 'મામા દેશથી શ્રેષ્ઠ નથી' ના વાક્ય પર અતિનવા ગૌરવની એક સ્મૃતિ પર આનંદાનુ પાડે છે.

નવ નવરાત્રનો ગરબો

[શ્રી. દેગાદનો અમકટ લોકગીતોનાં સંગ્રહમાંથી તેમની દ્વંદ્વ નોંધ સહિત ગરબો.]

આશ્વિન શુદ્ધ એકમથી તે લગભગ નામ લગી—જ્યારે સૂર્ય હસ્તાક્ષત્રમાં એટલે
કન્યા રાશિમાં હોય, એ વધા શરદ મહાના દિવસો 'માતાના દહાડા', 'નોરતાનાં દહાડા' તોરકે
એનાખાય છે. મા આકાશગમન ત્યારે કરે છે માનો રથ રત્ને મળી જવો મંલવિત
છે, વાને ઉધાડે માથે કરશો નહિ—માછની આપડ લાગી જવી શક્ય છે, એવી
ગ્રામીણો તરફથી સૂચના વારંવાર થયા કરે છે.

* * * *

ત્યારે ખેડૂ મુમુક્ષની નગરમાં આપણો વિભાગ કેવો હોય ? ગ્રામજનતાનું
એ અગ્માનું જીવન મંદિરમાં વિચારી જમએ. એ ને દાયિયો ઉત્પાદનો સમય. ગતિ,
ઉત્તાવળ, દોડદોડ, પ્રમિદ્ધ ખામણાંથી વાક્ય શરૂ કરીએ તો—“જવના જવારા રે !
જવકમ ડોલમળીયાં.” જવ સાત પાકી ગએલું, તેના કાપ માટે દોડદોડ, નામથી આંગણે
ભગએલી છે, વારતે કાતરવાની થતી તૈયારી, કોદણ વાડવાની ઉતાવળ, નવરાત્રે નવ પેર
વધારેલા ઘાસ માટે કાપણીની અગત્યતા, નિંદામણ-કરબણીનો અપાએલો મમયોચિત ભોગ,
અને ગરે ! નવરાત્રિનો પ્રકાશિત ને નિર્મળ ચંદ્ર લવચાવનારો ને લોભાવનારો ખરો ને !
ગ્રામનાં યાકેલાં પશુ ગસિક સ્ત્રી પુરો. ‘નવરાત્રિના દિવસમાં નવલા રામ રચાય’
એ આધુનિક રાસ પંક્તિ અનુમાર નવલ-નવા રાસ-અને તેમાથે માતાજી અંગે જોડાએલા
ગરબો માટે તૃતીયનું એકાં મળે, ને કુંડળે વળીને રમણીના કંઠે ગાવા મંડે !

* * * *

પણ આ ગરબાનું સ્વરૂપ કેવું ? લોક-ગરબા જાનારીઓ મૂળે તો અસિક્ષિત, એટલે
એમની આમાન્ય સુદ્ધિ તર થાય, એમને માફક આવી ગય—તોયે પશુ એમનાં હૃદયને
સ્પર્શ કરે, એ હજનાં જોડાવળ જોડાવ ! મૌઘી જોવાની પુખ્તી એવી છે, કે રાસગ્રામાં
અવિશેષ, તાલ, વૃત્ય ને ગીત મેહતાં તેમાં સ્વજાવતઃ શૃંગારનો અપકારો આવી જવાના
કાણે માતાજી-સકિન માટે ડોલન ને હવકવાળો ગરબો જોડાએલો જોવામાં આવે છે.
માતાજીની રિઝવણી માટે આમ આપો આપ અપરોક્ષ ગંભીર જાણી પ્રદર્શિત થતાં લોક-
ગીતની અદી-અપ્રકટ જ્ઞાન માટે જ્ઞાન વમી ગય છે.

* * * *

દક્ષિણ ગુજરાતમાં શક્તિપૂજનનું જગ વધારે કઠી રાકાય. શરૂથી તો એ શક્તિપૂજક
દેસ હનોજ. તેમાથે એમાં મધ્યયુગી શિવાજીને મહારાષ્ટ્ર જોવાની પ્રમળ મંરૂતિ દેહળ
આવી જતાં ઔર વધારે યથો. આને લીધે લોકસાહિત્ય માંડે, પણ એની અક્ષર પહેંચી
પરિણામે ‘માતાજી’ ઉપર અનેક લોક ગીત—ગાસ—ગરબા રચાયાં.

‘માતૃ પાનાની પટગણી’ ‘પાગનેગ લોલની ચડિદામા,’ ‘માટી મહાલક્ષ્મી,’ ‘મીતામા’
 ‘કેડે ગરમે ગમે માત અમિકા રે! ચોવ !’ ‘હિંગોજી મા’ છત્યાં ઉદાહરણો આપના
 ચે ખૂટે એમ છે

x

x

x

x

પગતુ એક વિશેષતા ગુજરાતના લોક ગરમા અને પ્રસ્તુત નીચે મુજબ, ‘નવગાનિ
 ગરમામાં પણ લાક્ષણિક છે તે એ, કે લોકગીત માણનાગ પુરુષ અને પ્રકૃતિ, ગિર અને
 ગકિતને એક બીજાથી અભિન્ન વ્યક્તિ છે તેમની દ્રષ્ટિમા વ્યારે શિવ અવ્યક્ત અદ્રશ્ય,
 મર્વાતમા હોય તો, શકિત દ્રશ્યમાન અચળ એવા નૃમરૂપધારી મત્તાવાન છે અર્થાત શિવ
 અને શકિત એક તત્વના બે મહા સ્વરૂપો છે.

x

x

x

x

દેશગુણ લોકગીત મા’વ મેલુ’, અમક વિહોલુ છે. એ મત્ત, કિવા એની જાના,
 દર્શના, આકાશને હૃદયથી તપામતા, એમા લાગણી લયુ’ માનમ છે એમ જાણવા
 વિના રહેવું નથી. ગુજરાત ભગમા વિદ્યાર્થીઓથી અધિકાર વ્યારત થયો છતા, ધરમા
 દિક્ષાશિવ, વદ્યલ કે નામાનુજ અપ્રમય કેમ ન હોય જયકે ગરમા ગાવાના મમયે
 ગાનારીઓ પગશકિતની લાવનામા, એતપ્રેત મ્હે છે, ભયે એ નોગતાં ગીતગથનામા ક્રમા,
 વિષ્ણુ, ક્રમ, શલુ, વેદ, બાવનવીર આવે છે ગાનાગ, ગીતનાગ, અને માલિજનાગમા
 પગશકિત પ્રવેશવા પામે છે

*

*

*

*

હવે આશે તે મામ મોહામણે રે! લોલ !

પુનેમ ચન્દ્ર ઉગ્યે તે ણીઆમણે રે! લોલ !

પહેલે નેરતે તે અજા રમવા નિસર્યા રે! લોલ !

જેળી દુઃખ સંમારના વિમર્યા રે! લોલ !

માને અગ્ને રમવાની ઈચ્છા થઈ રે! લોલ !

વાણી મધુરી બોલી તે માં સાંભરી રે! લોલ !

બીજે નોગતે ગીત તે ગાય, તાનમાં રે! લોલ !

ફરે પુલ્હી ને તાગી પાડે, તાલમાં રે! લોલ !

વાણી મધુરી બોલે, તે તપામ કરી રે! લોલ !

ત્રીજે નેરતે તે અથના હીવા બળે રે! લોલ !

દેખી દેવ મુનિ તે જન કેરાં આવી મળ્યાં, રે ! લોલ !
 આવ્યા ધ્રુવા, રૂઢ માંડેશ્વરી રે ! લોલ !
 અન્નપૂજા સહિત આવ્યાં આથા પુરી રે ! લોલ !
 ચોથે નોરતે તે મંડપ સ્થાપીઆ રે ! લોલ !
 સણે ધ્રુવ ઇન્દ્ર ધૂણી વેદની રે ! લોલ !
 પાંચમે નોરતે તે પાચે વાગે ધુધરી રે ! લોલ !
 ગીત મધુરાં ગાયે તે વેલુ શ્રી રે ! લોલ !
 છઠે છળી અંબાણ ખેલે નોરતે રે ! લોલ !
 સોણે શંખાર ધર માંડે માને ગોખતા રે ! લોલ !
 આવ્યા ચૈત્રેક માતાણ વેગે કરીને રે ! લોલ !
 સાતમે નોરતે શંભુણ—વિષ્ણુ આવ્યા રે ! લોલ !
 ધ્રુવા, વિષ્ણુ સાવિત્રિ સાથે આવીઆ રે ! લોલ !
 તહાં ઉભા તે આવત વીર શું રે ! લોલ !
 વાગે તાલને મૃદંગ ચે.મેર શું રે ! લોલ !
 આઠમે નોરતે રે ! મહાહવન યથા રે ! લોલ !
 ચીર—ચુદડી તણી તહાં નહિ મણા રે ! લોલ !
 માતા અંબિકાને ચરણે શિશ નામી રે ! લોલ !
 નવમે નોરતે તે ઘણા હરખે સર્થે રે ! લોલ !
 સેવ સુંવારીને લાપશી રૂડી કરી, રે ! લોલ !
 બીજે ધરછાનો દિન, જય જય ધરના રે ! લોલ !
 જેવી દિવાળી તહીત સૌ ધરના રે ! લોલ !
 જે કોઈ માતાનાં છંદ ગાયે મનમાં કરી રે ! લોલ !
 તેનો જન્મ આપશે તે વૈકુંઠ લોકમાં રે ! લોલ !

શુન્ધવાતો, મુંઝાતો, મધુ. એને અચાવ માટે એક પણ વાક્ય બોલતાં આવડ્યું નહિ. એ બોલ્યો હાત તો એનું અચાવનામું લાંબુંલય થયું હોત. આ રહ્યાં એ સંભવિત અચાવનામાંનાં ચોડાંક પાના :

તાપી અને વાપી વચ્ચેના પરગણાંઓમાં મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચેના મંજંધતો એક અગમ્ય નમુનો જોવા જડે છે એ સંજોગ શુદ્ધામીનો સંગો ભાષ છે છતાં જાનેપોતે શુદ્ધામી નથી. એ છે પરાગ્રિત પ્રગતી બીનનકારી તાબેદારી. આ મુલકની આદિ-વાસી અનાર્થ પ્રગતે આર્યોના ટોળાંએ વશ કરી લઈ શુદ્ધામ જેની બનાવી રાખી છે. એ શુદ્ધામી દિન-પરદિન દુષ્કાળ થતા ગમેકા દુષ્કાળોએ સંક્રાંતી નથી. દુષ્કાળો રાખવાની એ પ્રથા પેદીદરપેદીથી વારસામાં મળી હોઈ માલીક માટે પણ સહજ બની ગઈ છે. એમને આત્મા એ માટે જરાપણ ડંખતો જણાતો નથી

આ દુષ્કાળ - હાળીનો સમાજ જન્મથી દુષ્કાળો જન્મે છે અને મરે છે ત્યાંમધી દુષ્કાળો જ રહે છે. કદાચ હરિજનો કરતાં પણ તેમની હાડમારીઓ વધારે છે. મર્ત્યવર્ણ-અવસ્થામાં છેલ્લામાં છેલ્લું પણ પોતાનું એવું એક તેમનું સ્થાન છે. આ અનાર્થ આદિ-વાસીઓ માટે સમાજમાં જરાય સ્થાન નથી એમનું સ્થાન કદાચ સર્વેના પગ તળે કચરાવાનુંજ કહી શકાય. નદીના પ્રસાદમાં અથડાતાં કુટાતાં તથ્યાયા જતા કાકરા જેવી તેમની દશા દેખીતી રીતે મજાવ છતાં નિર્જીવ છે. રસ્તે ચાલનારાઓ પણ હડાયા ટોર જેવી એ પ્રગતે છુટા ડફણાં મારે છે.

જમીનદારો પામે ધર હોય છે. જમીન હોય છે. આંખાઆંખીની વારીઓ હોય છે, ગાયજગદનો ટાડો હોય છે એવીજ એ લોકો પાસે દશમાર હાળીઓની હાર હોય છે. એ એમની મિલકતનો એક ભાગ છે. માલીક મરજી મુજબ જમીનને ખેડી શકે છે, ટોરને વેચી શકે છે, ધરને વાપરી શકે છે. એજ રીતે તે હાળીઓને વેચી શકે છે. વારસામાં મૂકી જઈ શકે છે માણસ પરણે છે ત્યારે “પ્રભુતામાં પગલાં” માડે છે. દુષ્કાળો પરણે છે તે દહાડે શુદ્ધામીની ખેડી પહેરે છે. પરણવાના ખરેખર માટે તે ધણીઆમાં જમીન-દારો પામે મો દોહસો રૂપીઆનું કગજ કરે છે. એ લેણદેણમાં કાણસીઓનું વ્યાજ નથી, શાદુકારોનો વટાવ નથી, માદવાડીઓનાં ખાટાં ખન નથી. છતાં જે છે તે આ ત્રણેને પણ વટાવી ગય એટલું ખરાય છે. હાળી એ દેણાના બદલામાં જીંદગીભર ધણીઆમાંને ત્યાં મજુરી કરવા બંધાય છે. એ બંધનનાં ખન લખાતાં નથી છતાં તે વજરેપ છે. બાપદાદાના વાગથી ચાલી આવેલી પ્રથાના જોરે એ સરત હાળી વગર આનાકાનીએ જીંદગીભર પાળે છે. એ શુદ્ધામી પ્રથા મામે સરકારે આંખ આડા કાન કર્યાં છે, શિષ્ટ સમાજે જેહાદ પણ પોકારી નથી

માધીઆ સોરઠી ને ન ક આપદાનઓ ખેડી પહેરી કદાનમ પટેલના કુળમાં કામ કરતા ધણી એવંતા ધાંચી ધીએ પણ ખેડી વધારી લીધી. તેણે પોતાનાં, પોતાની ગળે-તરૂં હતી. પગ તળે દબાએ કારે પાને કાપી આપ્યાં અને પટેલની ખેતીનો બધો ભાર ઉપાડી એ શું હતું? ફરવાનું કામ પોતાનુંજ માની લે છે. કુલારનું ગધેડાને માટી

સાવવાના વૈતરાં જદા અણુગમે આવતો નથી. માથુ પણ એવાજ ક્રમમાં ડાવતો હતો. પટેલની ખેતીને તે પોતાની જ મનતો. એવી આદિમયતા ન હોત તો તે ખેતરનાં હાનિયાન માટે પડોશી ખેતરવાળાઓએ જોડે લાડત નહિ. મોઝમે. મોઝમે વાંડીવજીલાના માલની રખે-
વાળી કરવા અધરાત મધરાતે રખડત નહિ.

ગામડાંઓમાં ધરતી ઉપર મરખાઓ અને આદારમાં કિચ્છીઓ તારો બધાથી પહેલાં
જન્મે છે. માધીઓ એમનાથી પણ પહેલાં હોયો. મુખી લોકો વહેલા જોડે તો પ્રથમ
પડખામાં ઉધતી પત્નીના વદનકમળ પર આંખ ફેરવે છે કે નજીકમાં મુનેલાં બાળકોને
ખેતી કરે છે. માધીઆને એવી બે વહીની મોજ માથુથી આવડતી નહિ. હિંડતાં વૈતજ
રોગના દેવાએલા તેના પમેા ધણીઆમનાં વર તરફ વળતા. આંખ ઉઘાડતાં તેને યાદ
આવતું “કોદારમાં કોરદાંખર ચારાપાણી માટે અધીરાં બન્યાં હશે.”

કોઇ પટેલને પૂછતું “કહાનભાઈ એવસાવ કેટલી ગર પાટી?” પટેલ માથું ખંજ-
વાળતા. “માધીઆને પૂછું ત્યારે.”

પડોશીઓ પટેલ પસે ખેતીનાં બોગરો ઉઘીના સેવા આવતા. ક્યું એગર ક્યાં
હશે તે પટેલ જાણતા ન હોઈ આખરે માધીઆને બોલાવ્યા વિના એ કામ પાર પડતું નહિ.

આવી નાની મોટી દરેક વાતોથી પટેલ અણુજાણુ રહેતા. ખેતીના કામમાં માથું મારવાની
તેને જરૂર પડતી નહિ. માથુએ આખી જવાબદારી ઉપાડી લીધી હતી. પટેલનો વખત
હુકકાપાણી અને પંચાતના કારભારમાં પૂરો ચતો. પટેલ જેવા જમીનદારો માનતા હોય
છે, “અમેજ ખેતી કરશું તો આ હાગીઓ શું કરશે?” માથુ જાતવાન બગદ પેડે ખેતીની
જુલસી વહવા કરતો. ખેતરપાધરના સીલાં કરસણોને વાચા હોતતો તેઓ બોલત કે તેમનો માથાપ
માથુ જ હતો. પટેલનાં માથાજાદો પૂણુ પટેલને નહોતાં બોળખતાં. તે બધાં માથુને જોઇ મલકાઈ
જતાં કારણ માથુજ તેમને ખવાડતો, નહવાડતો અને પંપાળતો હતો.

પૂછપૂછીથી બ્હોરી સીપેશી આ વેલના ગદલામાં માથુને શું મળતું? વણુઝાડાની
જોણુપાણી રહેનાર હોતને ખાવા માટે કોઇ દીવસ દાણોપાણી મળે છે? ના એ ઉરોને
ચાંદી કે ઝાડપાદમાં કરડી પેટ ભરતું પડે છે! માથુને મળતું મહેનતાણું જણું
આવુંજ હતું. ચાર ચાર કલાકના વૈતરાની મલુરીમાં ખરોત ગર કે ચાર શેર ડાંચર નજદ
ગ્રોકે મળતાં, અને વળી વવારામાં કોટરી કે ક્યુટીનું સવારીઉં બોગન અને બાગરીયાવવાના
સોડલાનું બપોરીઉં લાથું. એ દરમાથો દરેક લાણી વગર રહ્યાહો પેટીઓ ચયાં સ્વીકારતો
આવ્યો છે. તેના ઉપર બગરની તેજ મંદીની અચર પહોંચતી નથી.

આવા સત્તરીન બોરાક છતાં એ લોકો તંદુરસ્ત રહી રોકે છે. એનું પ્રથમ કારણ
એમની અદ્વમાં સંતોષ પામવાની ડાવનજતિ છે, અને બીલું કુદરતને બોલેનો એમનો
વસવાટ છે. એઓ મામને સીમાડે કુંપડાંઓ બાંધી વસે છે. ઝાડપાલા અને વાધવરઓ
જોડે. એમની દોસ્તી છે. એ લોકો માંદા પડે ત્યારે તેમને મોટી મોટી શીવાળા દાકતરો કે
મોંઘી મોંઘી માચાવાળા વૈદોની જરૂર પડતી નથી. બુવાબગતના દોરાધાગા અને ધુણીનો
ધુમાડો એ લોકોના ધણા રોગો ઉપર અકસીર નીવડે છે. અધૈકિક દુનિયામાં સિંચ સમાજે

અનાથ-આદિવાસીઓને બહિષ્કૃત કર્યા હોય છે. એથીજ કદાચ પોરબોલેકે હડધૂત બૂત-પ્રેત અને ઇલ્લૌકિક હડધૂત હાળી-દુબળાઓ વચ્ચે મૈત્રિ હોય છે. દુબળાઓની ધર્મ-ભાવના અને ધર્મોચ્ચાર આવા દેવોની આસપાસ પ્રવર્તી રહે છે.

વૉર્ગોથી આવી વફાદારી અને એકનિષ્ઠાથી વેઠ કરનાર માધુએ કહાનદાસ ગામે માયુ' ઉચકયુ' એ વાત પ્રથમ પ્રથમ તો કાઈ પણ માની શકશે નહિ. માસુવદુએની મારામારી હમેશાં એકપક્ષી હોય છે. એ જાનેમાં માર આનાર સદામર્દના વદુ છે એની કાણ ના પાડશે? એજ રીતે હાળીધણીઆમાની બોલચાલમાં ગાળ આનાર, લાનોતો ખાસ આખનાર હજીમેશ હાળી જ રોય છે. વરમાદનાં ફોરાં મોભે અડ્યાં પછી નેવાળી તરફ લાગવાનું છેાડી ફરી આકાશ તરફ ઉડે છે તે માની શકાય પણ આ વાત માની ન હી શકાતી કે ગુલામ માધુએ માલીક કહાનદાસને "મહાવ્યથા" પહોંચાડી છે.

ટીપે ટીપે સરોવર બલકાયુ' હતું, કાંકરે કાંકરે બાંધેલા બંધાગ તૂટી પડ્યા હતા. આકર્ષિત સંજ્ઞો અને પ્રસંગોએ આ પરિસ્થિતિ જન્મી હતી. જવાળામુખી કાટવા અગાઉ ધરતીના પેટાગમાં અનેક વૉર્ગો સુધી લલાવાની આગ ધૂમાઘ ધૂમાઘને ધીમે છે. માધુનું જીવનપરિવર્તન પણ એ પ્રમાણે ક્રમે ક્રમે વિકસ્યું હતું.

યુરોપમાં જનવાસયણોતો લાવાનજ સળગ્યો ત્યારે તે રાક્ષસી ખુપ્પરનો ભેગ જોગવા ગામે ગામે પડે વાગ્યો હતો. રગરોડોએ ગામેગામથી સશક્ત શરીરવાળા દુબળા લોકોને વણી વણી બસરે મોકલ્યા હતા. ફરીઆઘ કાળાપાણીની પેલીપારની પરદેશી હવા અળીને આ લોકો બ્યારે પાળ સ્વદેશ આવ્યા ત્યારે તેમની નેડે તે તરફનો પવન પણ ગામડે ગામડે પહોંચી ગયો. રણમેદાનમાં જીવનું જોખમ વધારે હોઈ પગાર મોટો હતો. એ મોટા પગારમાંથી અગેલાં નાણાંએ ઘણા દુબળાઓ મણીઆમાના દેણામાંથી મુક્ત થયા. કહાનદાસ પટેલે માધુને બસરે જવા દીધો ન હતો. તેણે પાણી પેલાં પાળ બાંધી હતી. પણ કુદરતે એની અગમચેની નકામી કરી મૂકી. બસરે ગએલો માધુને એક પીતરાઈ લાકડામાં માર્દાં ગયો. સરકારી ફક્તરે જમા થયેલો એનો પગાર માધુને વારસામાં મળ્યો. માધુએ બધાની દેખાદેખી કહાનદાસનું દેણ પાછળે પાછ ચૂકવી આપ્યું આમ માધુ છૂટો થયો. નેકે હજુ તેણે પટેલના ઘર નેડેનો અસલી સંજઘ છોડ્યો નહિ. જાણે ક'ઈ જ બન્યું નાહોય તેમ તે પટેલને ઘરે મજૂરી કર્યે જતો હતો. પટેલના વડવાઓના અન્ને પોતાએલાં માધુનાં આપદાદાનાં લોહી માધુની નાડીમાં વહેતાં હતાં. એનું છુદેજીવ પટેલ કુટુંબ પ્રત્યે વફાદારીનું ગાન ગાતાં. પિંજરામાં પૂરાવા દેવાએલા પોપટને છોડી મૂકે તો પણ ઘડીબેઘડી છૂટા ફરી તે પ'છે પિંજરામાં પૂરાવા આવે છે. ગામના સાવજનિક ઉપયોગ મારે છૂટો મૂકેલો સાંઠ દર સાંજે પોતાના જૂના માલીકના બંધીઆર કોદાગમાં બંધાવા આવે છે. લાંબા વખત સુધી ગુલામ રહેલી પ્રજાને ગુલામી પ્રત્યે મમતા જન્મે છે. એ મમતા સહેજે છોડી શકાતી નથી.

આ બસરાગામીઓ કાપદેસર છૂટા થયા હતા. તેઓ હવે પોતાની મુન્સરીના માલીક બન્યા હતા. જમીનદારોનો તેમના ઉપરનો જૂનો અધિકાર રહ્યો ન હતો એ વાત ગામની ઉગળીપરજને ક્યતી ન હતી. વળી છૂટાપણાના પવને એ લોકોના જીવનનાં ઘણાં ક્ષેત્રમાં

પ્રવેશ કર્યો હતો. ઘૂરી મળ્યો જતાં તેઓ એ પૈસા કમાતા. હાથમાં રોકડી રકમ આવતાં દરેક માણસ તેને પ્રથમ સારીના સુખ માટે વાપરે છે. એ છૂટા દુખખાઓના ચિંથરેલા હંમેશાં હાથ જલવા લાગ્યા. મેલાએલાં ને સત્તર થોંગડાંનાં હુમડાંની જગ્યા સાર કોઈ અને ઉજાગાં એવાં કપડાંએ લીધી. વળી હવે તેઓ રોજ રોજ ન્હાતાં શીખ્યા તેમના હોંકરોએ નિશાળે જવા લાગ્યાં. મળ્યો ઝાઝી હોય તો જમીનદારને ઘેર કાસે જવા ન્હા ના પાડવા લાગ્યા. દલિન પ્રગ્નની આ ધૂષ્ટતા માતખર પ્રગ્નને રૂચી નહિ. એ પરિસ્થિતિ તેઓની આંખમાં પથરની કચ્છ ખૂંચે તેમ ખૂંચવા લાગી. ગામપંચે આ ખજવાને ઉગતાંજ દાખી દેવાનો ઠરાવ કર્યો. માધુના છૂટા થયા પછી ખેતીનો બધો ખેતરે કદાનદાસ પટેલ ઉપર લખ્યો હતો. પટેલના ખલાં એ ભાર વહન કરવા દેવામાં ન હોય ખેતીમાં પાડતો ઉનાર ધડયો, કોઠારમાં દોરોની માવજત ધરી અને કોઠીખાંજરાં જરડાંજરે હસકાતાં હતાં તે અધુરો થવા લાગ્યાં. આમ આ નૂતન પવનના સપાટાએ કદાનદાસ પટેલની પટલાઇની કમારત કમગી હી હી એટલે ગામપંચના ઠરાવો ધડવામાં અને તેનો અમલ કરાવવામાં તેણે આવેલાની લીધી.

દુખખાઓ જરા રહે તે ગામને કબુલ હતું, કેમકે જળીપરજેમાં અમાન ન હોય તો ઉજાગાંપરજેના વૈભવવિશ્વસ જોતજોનામાં હતા ન હતા થઇ ગય. દલિત પ્રગ્ન દારતાડીની ખદીમાં પાપમલ અને છે એની પછુ ઘિંટ પ્રગ્નને યુગ નથી કારણ નસાખોરીમાં જેમનો આત્મા અધમુવો થયો છે તેમનેજ યુદ્ધમાં ડાખતી નથી. નોકરો મેલાએલા રહે તેની પછુ, માલીકને પડી નથી. પછુ એ તેઓ ઉજાગાં દૂધ જેવાં કપડાં પહેરે તો દરેક શેઠ ભૂત જોયો હોય તેમ લાડી ઉડે છે. ચપેડાં પછુ ઘોઘુઓની મારક રાજવંશી રીતે સાકસૂક રહે એ વાત કુંભારોને કંઈ દહાડે ગમી છે? એથી જ જે ગામ-પંચ દાખી દુખખાના દુગણોને ઉપેક્ષાની નજરે જોતું હતું તે આ જસરાગામીઓની જગૃતિથી ચમકી ઉઠ્યું. ખજવાનો રૂકના અંકારોને ઉગતાંજ-દાખી દેવા તેણે કમર કસી.

[આ વાતોના તવશેર રસિકે લાગ આવતા અંકમાં.]

"પ્ર."

તાર
'ARPANIVAS'

આર્યનિવાસ

વિશાળ
નિવાસ સ્થાન
અમીરી
બોમન પ્રબલ

કાલબાદેવી રાજ અંબઈર

દલિત
૨૩૧૩૬

ગળે પડો

સાધકને માણસની અથડામણ જોઈ છે? એ અથડામણ માટે કોણ જવાબદાર છે, તે તમે તપાસ્યું છે? નહિ, મોટા પુરોને આવા કજીઆ જોવામાં રસ નહિ પડે. પણ જો તમને નવરાશ હોય ને આવો મામલો તપાસશો, તો હું તમને પરિણામ પહેલેથી કહું કે એમાં પ્રથમ ગળે પડનાર જ સામાને એચાર સંભળાવી, વિજેતા જેવો વાદ્યો જશે. આવા 'ટ'ટા નિહાળવા સર્વ કોઈને સમય હોતો નથી, પરંતુ તેમાંથી એક સત્ય તરી આવે છે-પ્રથમ ગળે પડો: સારી રીતે ગળે પડો.

તમને ગળે પડતાં નથી આવડતું? અંહા! ત્યારે તમે મુત્સદી થવાની તક ગુમાવશો. રાજ્ય ખટપટમાં તમારે લોખંડ ન્યોર્મ, પટ્ટણી કે મનુભાષ થવું છે? ત્યારે તો આ કળા વિના તમે કેમ આગળ વધશો? મહાભારત લગાઈની અંતે ઇ. સ. ૧૯૧૮માં જે મુસોલેનિ થઈ તે ગળે પડવાની કળાનો ઉચ્ચ કોટિનો નમુનો છે. મુસોલેનિ પર જર્મની પાસે સહી કરાવી લેવામાં આવી કે "યુદ્ધ માટે જર્મની જ જવાબદાર છે." આજની શોષણોગ એ જવાબદારી વહેંચી નાંખે છે. છતાં હતાશ અને પાપમાસ થયેલાં જર્મની પાસે ઘણી જ આકરી અને શરમભરેલી શરતો કબૂલ કરાવવામાં આવી. ગળે પડવાનો આ ઉત્તમ નમુનો ભણે કશો, પણ નૈતિક દૃષ્ટિએ જોતાં આવી અધમ વર્તણૂક દુનિયાના ઇતિહાસમાં મળતી નથી.

જૂલકાળમાં થયેલી લડાઈઓ માટે જવાબદાર વ્યક્તિ કે દેશ 'ગાંધીશુ' નો માલમ પડશે કે પ્રતિપક્ષીઓ અન્યોન્યને જ ગળે પડે છે. ઇંગ્લંડ જૂમ મારી કહે છે કે નેપોલિયને જ લડાઈઓ શરૂ કરી હતી. અંજલ વાંચીશુ' તો નેપોલિયને હમેશા સલાહ માટે તલપાપડ થયેલો જોઈશુ'. ન છૂટકે જ ને લડાઈમાં ઉતરતો દેખાય છે. આવી વસ્તુસ્થિતિ હોય છે, માટેજ, હું તમને કહું છું કે તમને સારી રીતે ગળે પડતાં આવડતું જોઈએ. તમને મદદ કરનાર સારું એટલે-ગળે પડવામાં પ્રવીણ પ્રેસ જોઈએ.

લડાઈ શરૂ કરવાની જોખમદારી ઓછી કરવા હવે તો હેદ્દમાં થોડાં વરસોથી નવી જ રીત શરૂ થઈ છે. લડાઈ જાહેર કરવાનો રિવાજ ટોલને મૂકવામાં આવ્યો છે અને ખજર આખ્યા મિત્રાય યુધ્ધો થવા લાગ્યાં છે. શ્રી સુભાષ બાબુ લખે છે તેમ ગળાને તો જ્યારે જ્યારે પ્રકાર કરી ચીન પાસેથી એકેક ટૂકડો પડાવ્યો છે, તે પહેલાં તેમ કરવા માટે મરહુમ પર 'an incident was staged' કંઈ 'અનાવ' થોડું કાઢતું.

ગળે પડવાના ઐતિહાસિક કિસ્સાઓની નોંધ લેવા જઈએ તો ચિટાનિકાનું કદ ખખ નાનું પડે. માટે આપણે થોડા પ્રકાર જ જોઈશુ'. એ પક્ષોને લડતા રાખી રાજ કરતા રાજ્યો વિષે તમે નથી વાંચ્યું? એમ તો બધાય કહે છે, તેમાં કંઈ નવાઈ નથી પણ એવો બળવો કરાવી, ધીમે આદને ફેરવે તેવું શમન કરી, પછી ધારણ માટે કમિશન બેસાડી નિર્દોષ, નુકસાન પામેલા પક્ષને જ જવાબદાર દેરવે છે. આવી રાજનિતિથી તો આણંકયે ડરે!

અને સરકારી કોર્ટ એ શું છે? જજનું કામ શું છે તે જાણો છો? વાદી કે પ્રતિવાદી-કોનો વધીત વધારે દુશિયાર છે તે નક્કી કરવાનું છે. ફોજદારીની સામે ફોજદારી

એ તો ચણા શીખેલા હોય છે. મુંબઈના એક ગ્રહસ્થ અમદાવાદ આવ્યા ત્યાં એક હોટેલ આગળ મૂંઢેલી કોઇ પારસીની મોટર સાયકલ પર બેસી મિત્રોને બેસાડીને ક્યાંય લઇને મારી આવી સાયકલને ભાંગી તોડી, પારસી ગ્રહસ્થને મુંબઈમાં પોતાના અંગલાનું સિરનામું આપી કહ્યું, “કે તમે એ સુધરાવી બિલ માગ પર મોકલજો.” નેપિયન્સી આગળ અંગલામાં રહેતા ગ્રહસ્થને જોઇ પારસીને કંઈક વિશ્વાસ પડ્યો. થોડા દિવસ પછી પેલા પારસીએ મોટર સાયકલ સુધરાવી બમો રૂપિયાનું બિલ મોકલાવ્યું, જે એ ગ્રહસ્થે ચૂકવવા ના-પાડી. “આટલો મધો શાનો ચાર્જ?” આવો જવાબ મળતાં પારસીએ કેસ ફાઇલ કરી, પણ તેને ઓછી ખબર કે આ ‘ગ્રહસ્થ’ પહેલેથી જડીબુદ્ધી હતા, પોતાને અમદાવાદ ખેંચી વેપારમાં ઇરાદાપૂર્વક ખસેડ કરવા માટે પારસી પર સાતસો રૂપિયાની નુકશાનીનો સામો દાવો ફાઇલ કરી અને આવી ગ્રહસ્થાઇ તો ધણીને આવડે છે.

નાસિરુદ્દીનની આવીજ એક ગમુજ વાત છે. એક દિવસ ધુરંદો પડી તે ખુદતાલોની બંદગી કરેના હશે, “ઓ ખુદા! મને એક હજાર રૂપિયા આપ! હું સોગળ પર કદું છું” કે તું” ને મને એક રૂપિયા પણ ઓછો આપશે તો હું નહિ લઉં એક હજાર રૂપિયા જોઈએ. હલ્ક પણ નહિ” એક પાડોશીને નાસિરુદ્દીનની મસ્કરી કરવા મન થયું અને તેણે હલ્ક રૂપિયા થેલીમાં ભરી નાસિરુદ્દીન આગળ દેક્યા. નાસિરુદ્દીને એ રૂપિયા ગવ્યા તો નેને હજારમાં એક ઓછો જણાયો. તેણે તે ઉચકી લીધા ને કહ્યું “બેહરતની દંકશાળમાં રૂપાની કમણાં તંગી ચાલે છે, નેથી એક રૂપિયા ઓછો જણાય છે. કંઈ નહિ ખુદા! એક રૂપિયા પછી મોકલજો. હમણાં આટલા રાખી મૂકું છું” પાડોશી ગભરાયો તે દોડી આવ્યો ને નાસિરુદ્દીને જુલો બેચયની કદી રૂપિયા પાછા માથા અસ્લાએ આપેલી બક્ષિસ તે જતી કરે, એવો મરખ ન હતો. પાડોશીએ નાસિરુદ્દીને કાજ પાસે આવવા કહ્યું. નાસિરુદ્દીન આવવા તૈયાર હતો. પણ તેની પાસે દંડ કે કમરો કંઈ ન હતું. પાડોશીએ તેને એ ઉછીનાં આપ્યાં અને વરદોડો કાજ પાસે પહોંચ્યો. પાડોશીએ ફરિયાદ કરી દાદ માગી. પછી કાજએ નાસિરુદ્દીને પુછ્યું “તમારે બચાવમાં શું કહેવાનું છે?” “સાહેબ! મારો પાડોશી લુચ્ચો, ગજેપડુ છે. એના બોલવા પર જરા વિશ્વાસ રાખશો નહિ. એ તો એમ પણ કહેશે કે હું જેના પર બેઠીને આવ્યો છું તે દંડ અને મેં પહેરેલો જખ્મો પણ એનાં છે” આ નવા પ્રહારથી પાડોશીની જુદિ બહેર મારી ગઇ અને બોલી ઉઠ્યો, “સાહેબ, એ થોડો અને જખ્મો મારાં જ છે.” “જેપડું? સાહેબ મેં નહોતું કહ્યું?” કાઝીને પાડોશીના ગજે પડવા વિષે ખાત્રી થઇ અને દંડ કરી કાઢી મૂક્યો. પોતાના જ થોડા પર બેસી, પોતાનો જ જખ્મો પહેરી રહેને જતાં નાસિરુદ્દીને નિર્દોષને ગજે નહિ પડ્યા પાડોશીને જે શિખામણ આપી તે તેને જાગૃતના દંડ કરતાં વધારે લાગી.

તમારું જુદાણું માથું ઠેરવવા ઘણીવાર અજ કે મુકિત જોઈએ છે. એક હોકશા માટે તકરાર કરતી બે બાઇઓ વિષે તો મર્ડ કોઇ જણે છે. ગજેપડુ બાઇ અઘોં હોકશા લેવા તૈયાર થવાને બદલે ખરી મા કરતાં વધારે રચકલાણ કરત તો ત્યાંયાધીય મોટી ગુચ્ચણમાં નહિ પડતે? જુદિ વિનાના માટે તો પ્રામાણિકપણ જ એક માર્ગ છે. અને વળી કોઇ સ્ટેશન માસ્તર કુદૂબ મહિન મુમાફરી કરવાના હતા માટે એક કમ્પાર્ટમેન્ટ પર ‘I am reserved’ લેખક મારી રાખ્યું હતું. કોઇ બીજા ગ્રહસ્થ પણ પત્નીસહ મુમાફરીએ નીકળ્યા હતા.

જુલતે ઝરૂંખે

જુલતે ઝરૂંખે મહારે મીઠલડે કંઠ,
ટહુકી જાને જરા ઢેલડના કન્ય !

— ટેકો

તે દી ટહુકતો હતો તૂં ચઢીને
દીશીએ ઊંચે કદમ્બ :

વાડીએ તેમ તૂં કત્તા કરી રહ્યો'તો
નાચતો તે ઢેલડની સંગ.

— જુલતે

સ્વરના વિસ્તારથી ઉઠે આંદોલને
પડતા એના પડછન્દ :

યનગનતો હોય ત્યાર લાગે અમોને
ભીલડીં સાથે નીલકંઠ !

— જુલતે

કુદરતનો નૃપકાર ઈંગ તૂં ચલાવે,
પીંછીએ પીંછીએ જડયા ચન્દ :

વત ઉપવનનો તૂં તો વિહારી,
આજે ભૂલ્યો ક્યાંથી પન્ય ?

— જુલતે

જુલતે ઝરૂંખે મહારે આવી ચઢ્યો તો
ટહુકી જાને રસકંઠ :

જુલતે ઝરૂંખે હુયે જૂલી રહીને
એક આઘેરા પ્રેમીનો પન્ય !

— જુલતે

‘મારાં દાદી જૂઠું બોલે જ નહિ’

રાત્રે નવ વાગે વક્રશૃંગણી, મેળ બાંધી જનસાલ દુકાન ઉઠાવવાની તૈયારી કરતા હતા, ત્યારે તેનો નોકર ‘જાણુ મલામ કરી ‘શેઠ’ કહી કંઈ કહેવા જતો હતો, તેને બોલતો અટકાવી જનસાલ આવેશમાં મળ્યો, “વળી પાછો પગાર વધારવાની વાત કરે? તું જાણે છે કે ધંધા કેવા બેસી ગયા છે? ઘરાણી ચાલતી નથી, ઉઘરાણી પાકતી નથી, અને વેપારીના પૈસા માટે રોજ કાગળો આવે છે. મધ સાલની ખોટ—”

જાણુએ કરી મલામ કરી કહ્યું, “શેઠ સાહેબ, મારે પગારમાં વધારો નથી જોઈતો, પણ.....”

‘પગાર પેટે રકમ તોઈએ?’ જનસાલ ભખક્યા.

‘પગારના પૈસા આપતાં’ જણુ શેઠે શા માટે કમચાલ હશે તે સમજાવું નથી. શેઠે એ જ પગાર નક્કી કરેલો હોય છે, તેઓ જાણે છે કે પગાર આખ્યા વિના છૂટકો નથી. જતાં નોકરોને પગારના રૂપિયા આપતાં કોકોને શા માટે અલગમે થતો હશે! નોકરો પૈસા વેચી કે તેની કાળજી રાખતા હશે! સાદુકરો પામે વ્યાજે પૈસા લેતાં કાચુ આપવું પડે તે સમજી રાકાય, પણ પોતે રોજના પગારના રૂપિયા લેતાં નોકરોને સમજાવતી આપવી પડે તે વિચિત્ર ધટના છે. ‘નોકર પોતાનું’ માણસ’ કરી નોકરના બજેટમાં આવતી ખોટો કદાચ શેઠે પૂરી કરતા હશે.

જાણુ કહે, “શેઠ, મારે પગાર પેટે હમણાં કંઈ ડિપાઝિટ નથી. પણ મારે નોકરીમાંથી છૂટા થવું છે. કાલથી હું ફરાગત ચાલ્યો, અને દોઢ લાખ રૂપિયા મળશે, એટલે હવે હું નોકરી કરીશ નહિ.”

જનસાલ આશ્ચર્યચકિત થઈ બોલ્યા, ‘દોઢ લાખ રૂપિયા!’

‘હા છ:”

જનસાલે મહેજ સ્વસ્થ થઈ કહ્યું, “જાણુ, તું ભાગ્યસાળી છે, તું એ બધા રૂપિયાનું શું કરીશ? આપણી દુકાન વેચતી રાખી લે. તને ઘણો કાચો ધરો. મળતર પણ સારી આપણી ઘરાણી જણુ કામગીરી જાણેલી, ડિપાઝિટ પણ મારો, અને નફો પણ ધણો. વળી બજારમાં ઉત્તમ નોકા પર રયાન.” થોડી જ ક્ષણ પર ‘ખોટમાં’ મૂકેલી દુકાન જનસાલે ‘નશામાં’ ફેરવી. વેપારીઓને સમજાવતુંકલ થયા વિના કેમ ચાલે?

‘શેઠ, રૂપિયા મળ્યા પછી, હું શું કરીશ તેનો મેં હમણાં કંઈ વિચાર કાઢ્યો નથી. હમણાં થોડો વખત તો આરામ લઈશ. કંઈ પણ ધંધો કરવા માગતો નથી. જો વેપાર કરવાના નિમિષ પર આવું, તો તમારી દુકાન વિશે જરૂર વિચાર કરીશ. હાલ તો હું નોકરી પરથી છૂટો થાઉં છું.”

“પણ તને દોઢ લાખ રૂપિયા કોણે આપ્યા? કોઈ તારા કાકા મુન્દરી ગયા? કોઈએ તને દત્ત લીધો? કે કંઈ ચર મર્યા?” જનસાલે પ્રશ્ન કર્યો.

‘એવું કંઈ નથી. મેં ડીપીસ્વીપની રિફિટ લીધી છે.’

‘અરે, બાથુ તું ગાંધે થઈ ગયો કે શું?’ હગનલાલ હસ્યા, ‘એવું’ ઇનામ તને લાગશે ત્યારની વાત છે ને!’

“પણ એ ઇનામ મને જ મળશે. મને દોઢ લાખ રૂપિયા મળશે એમ હું નિશ્ચિતપણે બાથુ છું.”

‘બાથુ, તું માંદો છે? દાકતર બોલાવું?’ હગનલાલને બાથુના દિવાનાં પળાં વિશે શંકા દૃઢ થઈ.

‘શોક, તમને ખબર નથી. મને ગઈ રાત્રે સ્વપ્નામાં મારાં સ્વર્ગસ્થ દાદી દેખાયાં. તેણે મને કહ્યું ‘દીકરા, હગન, તું આ વખતે ડીપીની રિફિટ લેજે. તને દોઢ લાખ રૂપિયા પ્રાપ્ત થશે!’”

હગનલાલ કહે, ‘એવાં તો કદાચ સ્વપ્નાં આવ્યા કરે. એનો શું અર્થ?’

બાથુએ નિરાકરણ કીધું, ‘મારાં દાદી જૂહું કહે જ નહિ.’

“પણ આ તારાં દાદી ક્યાં હતાં? એ તો માત્ર સ્વપ્નું!”

બાથુએ જવાબ દીધો. ‘પહેલાં પણ મને સ્વપ્નાંમાં એ વાર મારાં દાદી દેખાએલાં. અને તેમણે જે કહેલું, તે જ બનેલું. પહેલીવાર કહેલું કે આજે રાત્રે તનસુખભાઈની દુકાન બગી ખાખ થઈ જશે.’ તે જ રાત્રે તેમ જાનું. તમને વાદ છે ‘હૃન્તી સાલમાં? બીજી વાર કહેલું ‘દીકરા, ટાટા ડીફડ’ સે. જાન એકદમ તેજ થશે.’ મેં મૂર્ખાંએ સ્વપ્નાની વાત ખાટી કરી હમી કાઢેલી. આ તક હવે હું કદી ન જવા હઉં. મારાં દાદી મારા પર શો ભરાય. મારી ખાત્રી છે કે મને દોઢ લાખ રૂપિયા મળશે. મારાં દાદી જૂહું કહે જ નહિ.”

હગનલાલ વિચારગ્રસ્ત થઈ ગયો. દુકાન વધાવી છૂટા પડતાં બાથુએ નોકરીનાં રાજીનામાંની મુખેથી પુનરાવૃત્તિ કરી.

૨

હવે દુકાનેથી છૂટા થઈ બાથુએ શહેરમાં હોટલોમાં આપાર્ટી કરનાં આનંદમાં ધૂમંક માંડ્યું. સાંજ પડે અને ખાવાનું બંધાવી, ગાડી કરી, નદીએ જઈ આનંદ કરે આવી મીઠાવાની માટે મિત્રો પણ મળી રહે. બાથુ સ્વભાવે ઉદાર એટલે હોટલમાં તે આ પીવા ભેરો ફોડ અને જો કોઈ એકાગ્રપણે આવે, તો નસત જ તેને તારતો કરાવી આ પ્રતો. ‘મિત્રો’ બાથુના પૈસે મજા કરતા અને બાથુને જ બનાવતા. “બાથુ, બે તને દોઢ લાખ રૂપિયા મળશે.”

બાથુ તેમને તરત જ અટકાવતો. “શું? બે મળશે? મળશે જ. અરે મજા છે. એમ માની લો. મારી પકડી ખાત્રી ન હોય તો હું શું આમ પૈસા વેકું? તમે, ધારે તેવો હું મરખ નથી. મારાં દાદી જૂહું કહેજ નહિ. પહેલી વાર.....” એમ કહી ઉપધુંકન સ્વપ્નાંઓની પુનરુક્તિ કરતો.

લોકોમાં વાત ફેલાઈ કે બાથુ ગાડી ચર્મ ગયો. બાથુનું વેવિસાગ તે જ શહેરના પુનેમચંદ શેઠની પુત્રી લલિતા વેરે થયું હતું. બાથુને ઘર આગળથી પસાર થતો જોઈ પુનેમચંદ

એકે તેને ઘરમાં બેઠાથી કહ્યું, “આશુમાર્ધ, આશુભાષ જે તમે આ દોઢ લાખની લત ન છોડશો, તો મારે આ વેવિશાળ રફ કરવાં પડશે.”

“અરે, પુત્રેમચંદ એક,” આશુએ જવાબ આપ્યો, “મારા નાદી મને જુદું કહે જ નહિ પહેલી વાર.....” આશુએ દાદીમાંનાં સ્વપ્નાંની વાતો કરી.

આશુની પાનોથી પુત્રેમચંદ શેઠ જગજગ કટાભ્યાં, ત્યાર પછી જ આશુ ત્યાંથી ચાલતો થયો.

લલિતા અદ્ય વરમની મુક્તિ પુવતી હતી. આશુના આ ઉન્માદથી તે મિચારી ખિન્ન થઈ ગઈ હતી. તે ખિચારી મનમાં મૂઝાતી માસારિક મર્યાદાઓને લાંબને એ આશુને સીધી જઈ મળી શકતી નહિ. એટલે લલિતાના મનની શું ચળવળ વધતી. એવામાં એક દિવસ દેવદર્શને જતાં આશુને આગેતી ગલીમાં આવતો જોયો. લલિતાએ આશુ પાછું જોઈ આશુને આમળીયો ઉભા રહેવા મૂચના કરી ઉતાવળે કહી લીધું, “એ દોઢ લાખની લત ન છોડો, તો આપણું વેવિશાળ રફ થશે હ.” આશુ સ્મિત કરી લલિતા તરફ મૂક ગઈ જોઈ રહ્યો. એ મુઠ જેવા મુલાન પર એક ત્વરિત તિરસ્કારની નગર ફેંકી લલિતા ત્યાંથી ઉતાવળે ચાલી નીકળી તેને લાગ્યું ‘આશુ ખચિત ગાડો થઈ ગયો છે’

ડબ્બીનું ધનામ જાહેર થવાનો મમય જેમ જેમ નજીક આવતો ગયો, તેમ તેમ આશુના દોઢ લાખની વાત વધારે વેગથી ફેલાવા લાગી. આમચર્ગ અને ઉમંગવેલી કક્ષમમાં પણ દોઢ લાખની ચર્ચા થવા લાગી. રથાનિત પત્રોએ આશુના દોઢ લાખની વાત પ્રકટ કરી ખજરપત્રીઓએ મુળધના પોતાનાં વર્તમાનપત્રો માટે આશુના દોઢ લાખની ખજર મોકલી મહારી અને નાગમાપને સતત મહત્વ આપતાં એક પ્રતિષ્ઠિત મુળધના વર્તમાનપત્રને આ ખજરની અતિ અગત્ય જણાઈ. તેણે તેના એક ખાસ ખજરપત્રીને આશુની મુલાકાત અને ફેરાઓ માટે મોકલ્યો.

આશુના ફેરાઓ પણ પ્રકટ થવાના છે, એમ જગનલાલે જાણ્યું, ત્યારે તે આશુને આજીજી કરવા લાગ્યો, “આશુ, આપણી દુકાન પાસે ઉભો રહી એક ફેરો પકાવજો. દુકાનને આમ અણુધારી જાહેર ખજર મળવાની તક માધવા જગનલાલ આશુને મમજાવવા લાગ્યો. આશુ સ્વભાવે ઉદાર જુનાકાળમાં શેઠે કહેવાં કર્યાં વેણે આશુ યાદ કર્યા કરે એવો ન હતો તેણે એની માગણી સ્વીકારી.

ખાસ ખજરપત્રીને તેણે મુલાકાતમાં પોતાની જિંદગીનો અહેવાલ આપ્યો. દાદીની જિંદગી પણ સંક્ષિપ્તમાં કહી, દાદીનો ફેરો આપ્યો. પોતાના ઘર આગળ તેમજ જગનલાલની દુકાન પર એમી પોતાના ફેરા ઉતાવળ દીધા.

અને આ સર્વ ખજરો અને ફેરાઓ મુળધના એ સુપ્રસિદ્ધ વર્તમાન પત્રમાં પ્રકટ થયા અને આશુના સંતાપો વધ્યા. હવે તો શહેરનાં અને બહારનાં શેઠીયાઓ પણ આશુની મુલાકાતે આવી નાદીનાં સ્વપ્નાંની હકીકતો પૂછવા લાગ્યા.

ડબ્બીના ધનામ પ્રકટ થવાનો એ સુલ દિવસ. આશુ કરતાં પણ શહેરનાં લોકો આશુના દોઢ લાખ માટે વધારે ઈન્તેજન જણાવ્યાં ત્યાર ઔશીમ આગળ સુલ વર્તમાનની ગઈ

જેતાં માણસોની હઠ વળી. પણ ત્યાં જાણુ હનો નહિ કોઈ શુભેચ્છકા દોડી જાણુને ઘડે ગયા “જાણુ, ચાલ, તાર ઝાંપીમપગ. તારો તાર આવે તો તરત ખજ મજે” જાણુ આનંદમગ્ન હતો તે નિરાસે આડો ડડ્યો હતો. તે સ્થિતિમાં ગ્લે ગ્લે જ તેણે જવાબ દીધો ‘શું, આવે તો. ? આવશે જ. મને દોઢ લાખ રૂપિયા મળ્યા જ છે મને જંગમણ શંકા હોય તો ક્ષેત્રથી તારની ગહ જોવા ત્યાં આવું” એવું કહી તેણે શુભેચ્છકાને વળાવ્યા.

આમ દિવસ પમાડ થયો. જાણુનો તાર ન આવ્યો. લોકો હવે જાણુના નામની, દાદીની, સ્વપ્નાની અને દોઢ લાખની મગ્નકો કરી વિનંત કરવા લાગ્યા. એવી મગ્નકો કરી હવે પામતા વિખેગયા પણ કોઈપણ શુભેચ્છક જાણુને આશ્વાસન આપવા જાણુને ઘેર જગાડ્યો નહિ. ખાધેલુ કેટલું જલદી પચી જઈ વિમૂત થાય છે ! ડાકટરોને જ મંદાગિનો ભ્રમ છે

પુનેમચંદને પણ વાતની ખજ પડી, ત્યારે તેણે ધજાજ રોપમાં પત્નીને કહ્યું કે “હું લલિતાનું વેવિશાળ રદ કરી આવું તું લલિતાને એ કહે.” એમ કહી પુનેમચંદ બહાર જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. નોકર પાસે અમગ્નો પાંચડી મંગાવી પહેરતા હતા ત્યારે તેના પત્નીએ કહ્યું “અમે ય તમારી જોડે આવીશું”. પત્નીએ પતિને મમજન્યું કે લલિતા કહે છે “જાણુલાલ જે ખરેખર ગાંડા થયા હોય તો વેવિશાળ રદ કરો. પણ જાણુલાલનું મગજ સ્વસ્થ જણાય તો મને પૈસા ન મળ્યાની પરવા નથી ! માટે લલિતાને મન્યક્ષ બતાવવું છે કે જાણુ દિવાનો થઈ ગયો છે”. પુનેમચંદને પત્ની અને પુત્રીને માથે લઈ જવાનું ગમ્યું નહિ, પણ પોતાની જ્ઞાલમેષ દીકરીને માફું ભગાડવું ઠીક ન ધાણું.

આનંદમગ્ન જાણુ આગમથી સતો હતો, ત્યાં પુનેમચંદ પત્ની, પુત્રી સહ આવ્યા જાણુએ ઉભા થઈ તેમનો સહર્ષ મતકાર કર્યો. પણ પુનેમચંદને જાણુના આવકારની ઠંઠ પડી નહતી. તેના કોષાગ્રિ ભખૂકી ઉઠ્યો અને ફોનોમાફની ચૂડી ખોલી જાય તેમ તેણે ગુમામાં જાણુની નાલાયકી અને દિવાનાપણાનું વર્ણન કરી વેવિશાળ રદ કરાવું નાનું. મરખું લાપણ કીધું

આ દરમિયાન જાણુએ અવાફ કહી બધું સાલવ્યા કયું પછી તેણે જવાબ દીધો, “જેઠ, તમે કહો તે કદાચ ખરે હશે. પણ એટલું તો મને ચોક્કસ મમજન્ય છે કે હું ગાંડો નથી તમારા જેટલી અછલ, શુદ્ધ કે હાપણ મારામાં ન હશે. તે હું કણલ કરું. તેથી તમે મને ભલે કમચ્છલ કહો, પણ ગાંડો કહો તે તો અતિશયોકિત છે.”

પુનેમચંદ ફરીથી ઉકળી બગડી ઉઠતા હતા પણ પાછા તેમને ‘સણું’ કહી જાણુએ સાણુ મગ્યું. “વેવિશાળ રદ કરવાથી મને ઘણું કુઝાયશે. પણ એ મારી મતાની વાત નથી. તમે તેમ કરી શકો છો. પણ મને દિવાનો ઠેરવી તેમ ન કરશો, કારણ મરે મગજ તદ્દન ડેકાણે છે. હું સપૂર્ણ સ્વસ્થ છું.”

આમ ગહા માફક વાત કરતા જાણુને જોઈ. લલિતાના મુખ પર આનંદમચંદ ચિન્હો સ્પષ્ટ તરવરી આવ્યાં.

“અને ઇનામ નહિ લાગ્યું ધારી તમે મને મૂરખ માનતા હો, તો તેમાં પણ તમારી બૂલ છે, કારણ કે મને ઇનામ મળ્યું છે” કહી જાણુ ઉભો થયો.

મા-દીકરી-માપ, ત્રણેને દરીયા જાણના મમનની અવરગા માટે સંકેત થઈ. લલિતા તે તદ્દન હતાશ જાણાઈ.

જાણુ આ સંમિશ્રણ કખાટ ઉપાડી અંદરથી કરન્મી નોટોના બંડરો કાઢી લઈ આવ્યો અને રેશમી પડીથી આધેરા બંડરો પુનેમચંદ જોના હાથમા આપ્યા અને કહ્યું, “આ વીમ હવેર રૂપિયા છે, એ રૂપિયાપ રિટે મને ક્યાના ૫ મળી ચૂક્યા છે. મેં નોતું કહ્યું કે મારાં દાદી જુલું એણે જ નહિ. તો કે રૂમમાં જરા ગળાડ થઈ ગઈ છે. પણ તેમાં મારાં દાદીની બૂમ નથી. મેં હાથમા રૂકમ અપાઈ માલખી હશે.”

ત્રણે જણ પ્રશ્નમૂલક મૂખે જાણુ તરફ વગર બોલ્યે ખુલાસો માગતાં જોઈ રહ્યાં. કરન્મી ને તો તદ્દન ખરી હોવાની ખાતરી થતાં પુનેમચંદના કોષનું પણ શમન થયું હતું અને તે પણ કંઈ એણી ન શક્યા. અરે, પૈસો સમસ્યા બધાને જ મૂક કરી દે છે.

જાણુએ આગળ જાણુ ગળ્યું “દેવ હવેર હું મારા નામ પર જે-કમાં જમા કરાવી, દેવ હવેર લલિતાના નામે જમા મૂકવા માંગેના હશે. પણ તમે નો વેચિશાળ.....”

હવે પુનેમચંદ શાત રહી ન શક્યા. “જાણુબાઈએ, એ રૂઠ ક્યાની વાત બૂલી જાયો. લલિતાની મંગતિ વિના મારાથી વેચિશાળ રૂઠ ન થાય અને તેટલા જ માટે.....

એ બધું પડીથી. પણ હું એમ પૂછું છું કે તમને ક્યામ ક્યારે મળ્યું? વતમાન પુત્રોમાં એ વાત આવી નહિ.

જાણુએ જવાબ દીધો. “કહાય હવે આવશે.”

“પણ કંઈ મમનવગો?”

અન્યુ એમ કે માતેક દિવસ પર મુબમથી એક રેડીયો અહી આવ્યો. મારાં દાદી-માનાં રૂપાંતરી હકીકત નેણે જાણી હતી મારી ટિકિટ વેચવા તેણે મને ઘણો મમનવગો. પણ દોઢ લાખ રૂપિયા જતા કરવા મેં માફ ના પાડી હેવટે તેણે મને દશ હજાર રૂપિયા આપવા કરી અર્ધા ટિકિટ વેચવા મને લાગ્યાં, તમે જાણો છો કે દુનિયામાં ગરીબના નિશાને પ્રાપ્ત નહતા નહાં. અને મેં અર્ધા ટિકિટ તેને વેચી. વળી ગઈ રાત્રે એક અમદાવાદીએ એ જ પ્રમટે મને લલચાવી મારી બાકી રહેલી અર્ધા ટિકિટ તેટલી જ કિંમતે વેચની ગઈ.”

“પણ તમારા દાદીમા નો કહેના હતા કે દોઢ લાખ રૂપિયા.....” એમ પુનેમચંદ ગદગ મનકે કરવા જતા હતા તેને જાણુએ અટકાવ્યા.

“જો ટિકિટ મારા નામ પર રહેત, તો મારાં દાદીમાનાં કહેવા પ્રમાણે મને દોઢ લાખ રૂપિયા જરૂર લાગત. મારાં દાદીમાએ કહ્યું હતું કે છતાંમ મને લાગશે. અમદાવાદ કે મુબમના દોષ મેરીવાને લાગશે એમ નં હતું કહ્યું. પણ મારાં અજાણ જ હિતાવળીઓ અને સંકારીઓ, મને લાગ્યું કે હાથમાં મારાથી રૂકમનો આંકડો અપૂર્વ ન મળાવાયો હશે, તેથી મેં ટિકિટ વેચી મરી” એમ સંતોષિત રહી તે જાણુ દિવસીર થયો હોય એમ બોલે.

પૃથ્વી ઉપરની કુટલીક અન્યપીઓ

આફ્રિકા

આફ્રિકા ખડમા દરક પ્રનાગની કુદન્ટી અન્યપીઓ જોવામા આવે છે કુદન્ટી કૃતિઓ મોટા ભાગે હજી જન્મ ત્વમ જ છે, કા બા માણુમ હજી ત્યાં પોતાની અક્ષન ન પહાચાદી રાક્યા નથી જુઓ મહન જેવો મોગે રેતાગ પ્રદેશ છે તે આપણ દેશથી ત્રણ ગળો એને ૪૫૦૦ માઇન પહોળો છે આવા રેતાગ મુનકમા અતિત્વ ગમ્મી અને અતિત્વ હડી પડે છે વગ્માડ પીનકુન પડતે નથી લીલુ માડ પછુ જોવા મળતુ નથી આવા ઉત્તર અને વેગન મુનખની અદર પછુ કુદરતે પોતાનો મમતકાર અને લીલા મતાવી છે રેકેકાણે કળદુષ જમીના દૂમ્કાઓ મૂકેલા, જેને અગ્રેજમા Oasis(નણદીપ) કહેવામા આવે છે ત્યાં પાચ પદ જા. થોડુ ધામ અને પાણીના ગ્રણુ હોય છે અને તે મુસાફરાને રવર્ગભૂમિ જેવા ધમ પડે છે કુદરતે આવા સુદર દરિયાગા દૂડા ન મૂક્યા હોત તો મુસાફરાની રુ હાવન ધાય તેની કલ્પના કરે. ખરેખર એ તો કુદરતની કોઇ અજ્ઞ પ્રકારની ગ્યના જ ત્યાં જ ઇશ્વરની કૃપા દેખાય છે અને ઇશ્વરનુ અસ્તિત્વ સ્વીકારવુ પડે છે

વળી આ ખડની નદીઓ પપુ ધણી જ વિચિત્ર અને અન્યપની ભરેલી છે ઇજીપ્ત અને મુલન જેવા અનુષ્ય પ્રદેશ આજ મનુષ્યે બગીચા બનાવી મૂક્યા છે, તેત્યાની નાઇન નદીને જ આભારી છે હટમમા Assuan નામે ગામ છે ત્યાં નાઇનમા બધ માધી પાણી મેકી નહરો માનરત પાણી આ ને ઉત્તર મુલમમા લઈ જવામા આવે છે અને ઇજીપ્તમા કપામનો પાક જાગડવામા આવે છે આથી તો મીમરના લોકે તેને Father Nile 'પિતા-નાઇન' કહે છે

અ રી જ ખીજ નદી કેગો છે ને દુનિયામા જાગમા જાડી ગળાય છે તે એની બધી જાડી છે કે તેનો તાગ પછુ મળતો નથી દુનિયાની મોટામા મોગી મગરો તેમાં ગ્દે છે, આ નદીને વસાદનુ પાણી મારે માગ મગે છે નીજ નદી નામેસી મેડેશીઆના પ્રદેશમા વહે છે, તે ધણા જાયા લાગ પચ્છી આવની દોવાયા તેનો મોગે ધોધ પડે છે અને તે ધોધ દુનિયામા એમ અન્યપમલર્થુ દસ્ય ગળાય છે તે ધોધ ૪૦૦ ફીટ ઉમેધી પડે છે તે ધોધ એટલા નેગધી નીચે ખડમા પડે છે કે તેનો અવાજ દસ માઇલ તુધી સળગાય છે મોધનુ પચ્છુ પાણી પાછુ ઉછળી મહાગ પ્રવાગની માફક દગાર પીટ ઉમે નાના ઉડે તેથી મુસાફરો તેને 'Smoking-Thunders' મ્દે છે તેની છા ઉપર મુર્ના ઢિંજો પડે છે, ત્યારે બન્ધ અને અતૌકિક દેખાવ નજર પડે છે જાણે કે લનામા નોનીના વગ્મા પડતો હોય એવો ભામ ધાય છે ત્યાં સવાગી માંજ મુધી આજો વખત

એક મનુષ્યના રંગો થઈ રહેલા હોય છે. આ ધોધ જોવા કુરોપ અમેરિકાનાં હંનરો લોકો દર વરસે આવે છે.

ટાંગાનિકા સરોવર દુનિયાનું લાંબામાં લાંબું મીઠા પાણીનું સરોવર છે. વળી આ ખંડમાં ઘીય અને ઘાડાં જંગલો આવેલાં છે. તેમજ ધાસના મુલકો પણ જોવામાં આવે છે. તેથી દુનિયાનાં બધાં જંગલો તેમજ પાંચેણાં જનવસોના વાસ છે. મોટામાં મોટું જનવર હાથીથી માંડીને નાનામાં નાની ઝેરી માખી Tse-tse-fly જેનો હાથ એટલો બધો ઝેરી છે કે આફ્રિકામાં ઘણાં ખેતીનાં જનવરો દર વરસે તેનાથી મરણ પામે છે, તેપણુ ત્યાં જ જોવામાં આવે છે. શાદમૃગ, સિંહ, વાઘ, ચિત્તા, હિપોપોટેમસ, ગેંગા, જંગલી પાંચ, ઝિંબા આ બધાં જનવરો ત્યાં થાય છે. સિંહ માત્ર આફ્રિકાના ધાસના મુલકમાં અને આપણે ત્યાં કાઠિયાવાડમાં છુનાગઢ તાળે ગીરનાં જંગલમાં, એમ માત્ર બેજ જગ્યાએ જોવામાં આવે છે. આ પણ કુદરતી એક અજબબી જ છે.

બ્રૂક્લિમાંથી નીકળતી કિમ્બી માટુની ખાણો પણ આ ખંડમાં છે. હીન્ડ તથા સોનાની મોટી ખાણો અહીં છે. દુનિયાની મોટામાં મોટી સોનાની ખાણ દક્ષિણ આફ્રિકામાં જહોન્સબર્ગ પાસે છે. ખાણની ઉંડાઈ ૮૫૦૦ ફીટ છે એટલે દોઢ માઇલ કરતાં વધારે ઉડી છે. ત્યાં નીચે ગરમી ૧૦૪ 'F.' રહે છે. અત્યારે એન્જનીયરો આ ખાણને હજી વધારે ઉડી ખોદી ૧૦,૦૦૦ ફીટ ઉંડા ઉતરવાના કાંડ સેવી રહ્યા છે. આ પણ ખરેખર મનુષ્યની મજબુશકિતની અજબ પ્રકરની કશ્મતનો નમુનો છે.

વળી ફ્રેન્ચ ઇક્વીટોરીયલ આફ્રિકાની અંદર કેટલાક સુકા પ્રદેશમાં અજબબી ભવેલાં ચોનાં જાડો છે. તે Obobab નામથી ઓળખાય છે. આ મુલકમાં વરસાદ ખટું થોડો પડે છે. તેથી ત્યાંનાં લોકો બ્યારે ચોમાસામાં વરસાદ પડે અને ઝરણો પહે છે, ત્યારે બંધ માંધી પાણી એકઠું કરી લે છે. તે બધું પાણી જાણે સોનાનો કિમતી રસ હોય તેટલું કિમતી ગણી, તેને ઉપર કહેલાં જાડોનાં પોતાં યડોની અંદર ભરી રાખે છે. આ પોલ લો કુદરતી એટલાં તે ઉડાં લેાય છે કે તેમાં ૫૦૦થી ૧૦૦૦ ગેલન પાણી રહી શકે છે. એ પાણીને ઉપરોક્ત લોકો ઉનાળામાં કરે છે. જૂઓ, આ વળી એક કુદરતી જ લીલા કે આવાં જાડો ત્યાં પેદા કર્યાં.

ઓબિસિનિયાનું નામ તેા અત્યારે દરકને મ્હોંએ ચડેલું છે. એ જાણવા જેથી કુદરતી રચનાથી ભંદુર છે. દેશ ઘણો ઉંચો, પહાડી અને રેનાળ છે. રાજધાનીનું શહેર આડિસ-આબાબા દરિયાની સપાટીથી ૮૦૦૦ ફીટ ઉંચાઈએ આવેલું છે, એટલે આપણા સીમલા કરતાં ૧૦૦૦ ફેટ વધારે ઉંચાઈએ છે. વળી ત્યાં થોડે દુર એક મોટું સરોવર આવેલું છે. તેનું નામ Lake Tana છે. આ સરોવર ૫૭૫૬ ફીટ ઉંચાઈએ આવેલું છે. તેના એકદર વિસ્તાર ૧૨૦૦ ચોરસ માઇલ છે અને તેની ઉંડાઈ ૨૦૦ ફીટ છે. ચીસર દેશ જેને વિષે આપણે ઉપર કહી ગયા તેના પિતા નાઇલ છે, તેજ નાઇલની તાના સરોવર Mother Lake Tana મા છે, કાંદણકે નાઇલને બારે માસ પાણી પૂરું પ્રાપ્તાર આ સરોવર છે. સરોવરની

ચારે બાજુએ ઉંચા પહાડો છે અને જંગમ પાપ્યુસ ઝાડોથી ને ઘેન-એલુ' છે પાણીનો મંગ કાયમ આસમાની દેખાય છે. આ મરોવગાથી Blue Nile બૂરી નાઇલના નામની નદી વહે છે અને તે નદી ઉપર જણાવેલી White Nile સદે નાઇલને બ્રિટિશ સુલતનના મુખ્ય શહેર ખાદુમ આગળ મળે છે. આ ઉપરથી જોઇ શકારો કે ઍમિમિનિયા દેશ ઉપર યુરોપની પ્રગ્ભ્યોનો, ખામ કરીને ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ અને ઇટલિનો ડોળો કેમ રહે છે. આપણે જોઇ ગયા છે કે White Nile સદે નાઇલ ન હોય તો સુદાન અને ઇજીપ્ત ઉત્તર પ્રદેશ ગ્રહત તેમને આ મરોવર Lake Tana ન હોય તો White Nile સદે નાઇલને પાણી ન મળે નેથીજ યુરોપી પ્રગ્ભ્યોનું આ લાગમા હિત મમાએલું (Vested interest) છે તેઓ ઍમિમિનિયા માટે મરી રીટે છે. આ મગકિય પ્રશ્નમા અત્રે ઉડા ઉતરવા જરૂર નથી ખરેખર આ મરોવર પણ કુદરતની એક મહાન કૃતિજ છે એમ કહેવાય છે કે He, who possesses Lake-Tana in his hand, holds Egypt and Sudan in his palm. જે મરોવર તાનાનો કબજો મેળવે, તે મહાન ઇજીપ્ત અને સુદાનનો માલીક અને છે.

[અમેરિકા અને આઝરેલીયા વિષે આવતા અંકમા]

— ગુણવતરાય એમ. હાયા ખી એ.

“કાલે કાળ વહી જશે વિષમ આ, શાને નિરાશા ધરે?”

શાહ્નલ.

ઉઝો ભારકર અસ્ત થાય, વળી તે ઉઝે ફરી આશમી,
અધારે જગ આયડે, પુનરપિ ઉગમમાં રે' મી.
શીતાશુ વધતો ગ્રહે પ્રતિદિને, તે કીણ થાયે ફરી,
અબ્ધિવારિ ચડી ચડી ઉતરશે, પાછા ચડે ઉતરી
ખીડ્યાં જે સુમનો અરે ઉપવને, ખીલી ખરે અંતમા,
વૃક્ષો આજ રિમે સૂકા ભયભર્યાં—ચૈતન્ય ના તંતમાં
કાલે એ નવપરવે હમી હડી આનંદવા લાગશે,
ઉઠાણે મૃતપ્રાય થાય જગ જો, પરંત્યથી જગશે.
વાગી ભૂંગળ પહોર ઇચ્છન જહી, ધૂજો ઉડે હાલ ત્યા,
આનો જે દિમતાં સનાં, અતિ સૂતા, વાઘો અજે કાલ ત્યા.
જૂનું જે નવું થાય એ પ્રભુવીલા, ઉત્કાંતિનું મૂળ છે,
ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-નાશને અનુભવે સૃષ્ટિ બધી સ્પૂલ જે
લાગે કાળ કરાળ કાળ ભગતો, પ્રાબલ્ય દે દુષ્ટને,
શું ત્યાગે વિશુ ભકતને પ્રતિમમે? રહે જ મંતુષ્ટને:
કષ્ટભો જવ ગ્યાનિ દેજ જીવને, દ્યો ભોધ આવો ખરે—
“કાલે કાળ વહી જશે વિષમ આ, શાને નિરાશા ધરે?”

J. M. D.

લક્ષ અને કુટુંબ

પ્રેમમગ્ની સમાજ પર અસર:—

જે જે વિવિધ જગતે લીધે સમાજ અસ્તિત્વ અને પ્રગતિ પામે છે તે સર્વમાં પ્રેમજન્ય ધણું અગત્યનું છે. લક્ષ અને કુટુંબનો પાયો જ પ્રેમમાં રહ્યો છે. પ્રાણીમાત્રને લિંગ પ્રેરણાને પરીણામે લક્ષ પ્રેમ રાસાવિક જ હોય છે અને સંસ્કૃત મનુષ્ય સમાજમાં એ પ્રેમ દંપતી પ્રેમનું રૂપ ધરે છે. વળી બીજાં ધણા ખર્ચ પ્રાણીઓ માફક માણસ જાતને પોતાના બાળક પ્રત્યે અમુક મમય સુધી પ્રેરણાત્મક પ્રેમ રહેતો જણાઈ આવે છે. જે પ્રેમને આપણે સંતતિપ્રેમ કહી શકીએ. એ દંપતી પ્રેમ અને સંતતિ પ્રેમનું સક્ષમ અવલોકન ખાસ કરી માનમસાસ્ત્રમાં પડે છે. પણ એ એ મનોમય તત્વોથી સમાજ પર જે અપાર અમર થાય છે તે મમાજશાસ્ત્રોએ ધ્યાનમાં લેવાની છે.

પ્રાણી માત્રમાં નર અને માદા વચ્ચે અરમપરમ જે આકર્ષણ રહેલું છે તે દંપતી પ્રેમના અંકુરરૂપ કહી શકાય એ આકર્ષણ જીવવિદ્યાની દ્રષ્ટિએ ધણું જરૂરનું છે કેમકે એ આકર્ષણને પરીણામે એટલે કે નરમાદા ઉભયની લિંગ પ્રેરણા સંતોષવાથી જ પ્રજનન થાય છે. અને એ રીતે એ જાતના પ્રાણીજર્મની ઉચાતી ટકી શકે છે. તેથી કરીને મમાજ શાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ માણસ જાતમાં નરમાદાનું અરસપરસ લિંગ આકર્ષણ પણ આવશ્યક છે અને સમાજ બંધારણના પાયો રૂપ છે, સ્ત્રી અને પુરૂષ પ્રજનન અર્થે સંબંધમાં આવે ત્યારે સાદામાં માદા રૂપની "મમાજ" જાત છે. એ સાદી મમાજ પ્રગતિ પામી અથવા એની બીજી સારી આગળે સાથે મ'બંધમાં આવી વિશાળ અને શુદ્ધિ સમાજ ઉત્પન્ન કરે છે. ત્યાં ત્યાં માણસ જાત મંસ્કૃતિ અને પ્રગતિ પામી હોય છે ત્યાં નરમાદાના કુદરતી આકર્ષણથી ઉચા પ્રકારના પ્રેમના ધોરણ સ્ત્રીપુરૂષો વચ્ચે ફેળવાય છે અને તેથી મમાજ પર આક્રમક રીતે ધણી અમર થાય છે. એવી સંસ્કૃત મમાજમાં પુરૂષ માત્ર વિરહ લિંગની વ્યક્તિથી સંતોષ ન પામતાં, મૌનદર્શ, મતીત્વ, સામાજિક પદો ઇત્યાદી લક્ષણોવાળી સ્ત્રીની આકાંક્ષા રાખે છે અને સ્ત્રી પણ સામાજિક પદો, શૌર્ય, મંપતિ, વિદ્યા, સ્વમાન ઇત્યાદી ધરાવનાર પુરૂષને વિશેષતા આપે છે. વળી એવા કુદરતી આકર્ષણ અને સંસ્કૃત પ્રેમમાંથી ખરો દામ્પત્ય પ્રેમ ઉદભવે છે. દામ્પત્ય પ્રેમની ખરી ખુબી એ છે કે એને ખરીણામે પતિપત્ની પ્રત્યેક પોતાનો સ્વાર્થ તજી પોતાના બાગીદારનું હિત જાળવવા ઉત્કેષ્ટ રહે છે. કુદરતી આકર્ષણ અને મંસ્કૃત પ્રેમ પણ ચિરસ્થાયી હોતા નથી અને લિંગમૃત્યુ અથવા મૌનદર્શ, શૌર્ય કે એવા બીજા ગુણ તોડે મ'બંધ પ્રાપ્ત કરવાના કાંઈક સ્વાર્થી હેતુ જ માત્ર સાધી શકે છે. પણ દંપતીપ્રેમ ચીરસ્થાયી હોવા ઉપરાંત આત્મજોગનો ખરો પાક લીખવે છે કે જે વિના સમાજ બંધારણ લગભગ અગત્ય ધણ પડે.

સતતિપ્રેમ—

દમ્પતીપ્રેમના જોટ્યો જ મંતતિપ્રેમ - ગત્યનો ડે લિંગ પ્રેમણા અને લક્ષ્ય પ્રેમથી બચ્યા જન્મ પામે ખગ પણ ઉંચા વર્ગના પ્રાણીઓ (ખામ કરી Mammals) મા જન્મ્યા પછી બચ્યાને માખાપ તરફથી ધ્યાન ન મળે તો નેના મચ્યા તો તરતજ નાશ થાય અને તેથી તે જાનના પ્રાણી વર્ગની હયાતીનો પણ અત આવે પણ પ્રેન્સાત્મક મતતિપ્રેમને લીધે માખાપ બચ્યાનું રક્ષણ કરે છે જેથી તે મચ્યાની અને એને પરીણમે પ્રાણી વર્ગની હયાતી ટકી ગ્દે છે ધણા ખગ પ્રાણીઓ પ્રેન્સાથીજ પોતાના બાળકનું રક્ષણ કરે છે. ખામ કરી માદાને મતતિપ્રેમ વધારે ગ્દેવો હોય છે જનમમાજમા બાળક પોતાની મેળે પોતાનું રક્ષણ કરે શકે એટલી ઉમ્મગનુ થતા વણે લાભો વખત નેર્વએ છે અને તેટલો મમય માખાપનો પ્રેમ અને કાળજી બાળક મંગે ખામ જગના છે પ્રગતિ પામેલી મમાજમા માત્ર પોણુ અને રક્ષણ ઉપગત કેળવણી આપવાની જરૂર ગ્દે છે અને તે કાર્ય પણ માખાપની દેખરેખથીજ માન થઈ શકે છે

દમ્પતીપ્રેમ અને મતતિપ્રેમને આધારે વસ અને કુટુંબની મચ્યાઓ શી રીતે ઉદ્ભવી, વિકાસી અને અત્યારની સ્થિતિએ આવી છે, અને હાલની ગ્થિતિમા શુ શુ ગુણદોષ ગ્દે છે તે આપણે અહીં હવે પછી તપાસી જોઈશુ

— માધ્યમપ્રમાદ મઝમુદા—

[વધારે ગમિક ભાગ આવતા અકમા]

પાસપોર્ટ તથા રટીમરોની ટીકીટા મેળવવાનું ભરોસાપાત્ર મથક કોઈપણ એજન્ટને ત્યાં એ કામ સોંપતાં પહેલાં અમારી મુલાકાત લેવી.

ઈસ્માઈલભાઈ વાહેદ એન્ડ સન.

કમીશન એન્ડ પેસેન્જર એજન્ટસ.

આવ—સ્ટેશન રોડ,
નવમારી.

આવ—સ્ટેશનરોડ,
ગુરત.

બહેરામ મહાલ, (પહેને માંગે)
કાવમાદેવી રોડ, મુબઈ

સ્વ. મુન્શી પ્રેમચંદ્ર

ભાવ અને ભાષાના બાદશાહ

[ઉર્દૂ અને હિન્દી ભાષાના મહાન માહિત્યકાર સ્વ. મુન્શી પ્રેમચંદ્ર બી. એ. ના નામથી તો ભારતનો એકેએક માહિત્ય-પ્રેમી સન્મન પરિચિત છે. એમની ખ્યાતિ એમની વારતવદશી નવલિકાઓ અને યથાર્થદર્શી નવલકથાઓને આભારી છે. ખનારસથી “હુસ” નામનું સુંદર, શિષ્ટ અને ઉચ્ચકોટિનું હિન્દી માસિક પ્રસિદ્ધ કરનાર સ્વ. મુન્શી પ્રેમચંદ્ર જ હતા. આજે જો કે તેઓ પરલોકમાં છે પરંતુ તેમની અમર-રચનાઓ હિન્દીઓને કર્તવ્યની દિશા દાખવે છે. હિન્દીના આ અજોડ ઉપન્યાસકારની યાદમાં “હુસ” નો ખુદ ત “સ્મૃતિ-અંક” હમણાં જ પ્રસિદ્ધ થયો છે, તેમાંથી સુવિખ્યાત નવલિકાકાર શ્રીયુત “સુદર્શન”ના “સ્મૃતિયાં” શિર્ષક તળે છપાયેલા લેખનુ ગુજરાતી ભાષાન્તર અદિ રજૂ કરી રહ્યો છું. મને આશા છે, કે આ લેખમાંથી સ્વ. પ્રેમચંદ્રના સંબંધી વાચકો કંઈ નાણી શકશે. પ્રેમચંદ્ર ગયે વરો (૧૯૩૬) અકટોબરમાં એટલે આ જ માસમાં શ્રુત્ય પામ્યા હતા. —ધર્મામુદીન એસ. દરગાહવાલા.]

૧૯૦૬ અથવા ૧૯૧૧ની વાત છે. મેં કાનપુરમાં પ્રખ્યાત ઉર્દૂ માસિક “ઝમાના”માં પ્રેમચંદ્રના “મમતા” નામની નવલિકા પહેલીવાર વાંચી અને વાંચીને ઉજળા પડ્યો. ભાષાનો એટલો ચમત્કાર, ભાવોની એવી ગંભીરતા અને વાર્તાનો એવો સ્વાભાવિક વિકાસ મેં આના પૂર્વે ઉર્દૂમાં જોયો નહોતો. અસિદ્ધ-લપલા, બાગોબહાર તિલિરમે-દોશગ્યાની અખુ-દીકી અને કાષ્ઠપનિક વાર્તાઓથી કંટાળી ગયેલું મન પ્રેમચંદ્રના આ માનવ-ભાષાથી રંગાએલી નવલિકા વાંચીને મુગ્ધ થઈ ગયું. કેટલાય દિવસો સુધી આ નવલિકાને વાંચીને રહ્યો અને આનંદતો રહ્યો. એટલે સુધી કે આખી નવલિકા જીવન પર યાદ થઈ ગઈ, અને બીજા મહીનાના “ઝમાના”માં બીજી નવલિકા પણ પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ. હવે આ નવલિકાનો પાઠ શરૂ થયો. આવી રીતે પ્રેમચંદ્રની નવલિકાઓ વાંચતાં કેટલાય વર્ષો ચીતી ગયા. ઇચ્છા થતી હતી, કે આવા કલાકારની જોડે પત્રવ્યવહાર કરે પરંતુ મારી વય અને યોગ્યતા જોઈને કરી જતો હતો. વિચારતો હતો જ્યાં આપે કે ન આપે, આટલા મોટા માણસ છે, એમની પાસે તો હજારો કાગળો આવના હશે. ઘણીવાર એવું બન્યું, કે પત્ર લખ્યો અને શરી નાંખ્યો. હૃદયમાં પ્રજ્વળ ઇચ્છા હતી પરંતુ હિમ્મત ન હતી. તે કાગળમાં મેં પણ કલમ ચલાવતી શરૂ કરી કોપી હતી, અને લોકો મારી વાર્તાઓને પસંદ કરવા લાગ્યા હતા. એટલે સુધી, કે “ઝમાના” સંપાદક મુન્શી દયા નારાયણ નિગમે પણ એકાદ વાર મને નવલિકાની ફરમાશ કરી. પરંતુ તે જતાં ય પ્રેમાનંદને પત્ર લખતાં જીદીક લાગતી હતી.

x

x

x

જેનાથી પૂર્વે પ્રેમચંદ્ર ધનપતરાય અને નવાજરાયના નામે લખ્યા કરતા હતા એમની નવલિકાઓનો એક સંગ્રહ ‘સોમે વનન’ નવાજરાયના નામે જ પ્રકટ થયો હતો.

આંતે ૧૯૨૫માં ત્યારે અને સિવાન આર્થસમાજના ચારિત્ર ઉત્સવ વેળા બોલાવવામાં આવ્યો ત્યારે મેં નિર્ણય કર્યો, કે આ વેળા પ્રેમચંદ્રને પણ મળતો આવું. 'ટુંકમાં ઉત્સવની સમાપ્તિ થતાંજ બનારસ પહોંચ્યો અને ત્યાંથી પ્રેમચંદ્રના ગામની દિશા પકડી. તે વેળા મનમાં દેવા કેવા તરંગો ઉડતા હતા એ કહેવાની વાતો નથી પરંતુ ત્યાં પહોંચીને સ્વયંભાવ ઉત્સાહ ભેંસી ગયો—પ્રેમચંદ્ર ઘેર નહોતા. એક ચીટ્ટી લખા અને નિશ્ચય થઈને ચાલ્યો આવ્યો. બીજે દિવસે ગંગાથી રનાન કરીને હોટલે આવ્યો તો જાંઘ હુ, કે માગ કમના દરવાજા પર એક ગૃહસ્થ બેસીને કોઠની વાટ જોઈ રહ્યા છે. મને જોતાં જ ઉભા થઈ ગયા અને સિમત કરીને બોલ્યા : નમસ્તે !

હું સમજ્યો કે તેમની ભૂલ થઈ છે. જવાબ આપ્યો : “તમે કોને મળવા છાંછો છો?”

“મહાશય સુદર્શનને, હું પ્રેમચંદ્ર છું.”

હું તત્કાળ તેમના પગો તરફ ઝુક્યો પરંતુ તેમણે મને પોતાના મગે લમાડી લીધો અને બોલ્યા, ‘મને અકસોમ્મ છે કાલે તમને બેઠક બહેમત ઉઠાવવી પડી પરંતુ ભાઈજન ! આજે મને પણ સળ મળી ગઈ. બે કલાકથી બેઠા છું.”

આ “ભાઈજન”ના શબ્દે મારું મન મોહી લીધું. દમ પંદર મિનિટમાં અમે જાંઘ નિઃસ્ક્રીયા બની ગયા. એવા જાણે અમે અનુભવાજ નહોતા, વર્ગોના મિત્ર હતા. માંજ મુખી વાતો ચતી રહી મેં ઝીણવટ લખાં પ્રશ્નો કર્યા અને તેમણે ખૂદસે મને જવાબો આપ્યા. આ પ્રથમ મુલાકાત પ્રમંજેજ હું જોઈ શક્યો, કે એમના મનમાં જે છે તેજ બહોરે પણ છે. તેઓ કોઈ વાત સંતારેલી રાખતા નથી. એ વસ્તુ એમના સ્વભાવમાં જ નથી.

મેં પૂછ્યું : “તમે નવાજરાય નામ કેમ ત્યજી દીધું?”

હસીને બોલ્યા : નવાજ તો તે હોય છે જેની પાસે કોઈ મુશ્કેલી પણ હોય છે, અમારી પામે મુશ્કેલી ક્યાં?”

“મુશ્કેલી વગરના નવાજ પણ હોય છે.”

“એ નવલિકાનું” નામ થઈ જઈ તો અયોગ્ય નથી, પરંતુ મારા માટે આ નામ મનઃકપાળું છે. ચાર પૈસા જેબમાં નહીં અને નામ નવાજરાય ! આ નવાજીથી પ્રેમ બને તેમાં શિતગતા પણ છે, સૂતોપ પણ છે.”

એટલું કરીને તેમણે અડખઘટ દાસ્ય કયું અને વાત ઉઘાડી દીધી. તેમણે આ ખૂદશા દિયું અટકાસ્ય અને બરાવદાર મુજોમાંથી બેદાર ડોકિયાં કરતું સિમત ચારે પાસે આવે છે તો કાળજીપર જઈને જીરો આલે છે કે તે દિવસ ક્યાં ચાલ્યો ગયો!

x

x

x

સને ૧૯૨૭. મેં લખ્યું “બ્રહ્મચરિત્રના” નામે મારી નવલિકાઓનો એક મંબદ જપાનાર છે. મારી મંબદ છે, કે તેનો જૂમિકા તમે લખે પરંતુ હું કે કોઈ મમ્લેકન તમારી કલમને પકડી ન લે.”

પ્રેમચંદ્રએ જવાબ આપ્યો : માથા ફેરવ માં

તમારી નવલિકાઓના સંગ્રહનો દિવાલો લખનામ્ણ લેતા હતા તો તેમાં પ્રાણ નાખી એક બીજાને કામ નહીં આવીએ તો બીજાને અમને અમારા ઉપર જોર આપવું પડવું

એ પછી તેમણે મારા પુસ્તકોએ છીએ. દરેક નવલિકા વાંચીને અમને ગાન થાય ખોડીને પ્રસંગ કરી. આ ધટના જેવું છે. અમને અમારા હૃદયના લોચનો ઉઘડતા બીજા સાહિત્ય-સેવકોની પ્રસંગ પડે છે, કે કોઈએ અમારા મનના તારો પર આંગળી મૂકી પ્રતિષ્ઠા ખોડી થઈ જશે. દિલ જતકડી લીધું છે, કોઈએ અમને નવો માર્ગ બતાવી દેતા, તેની પ્રસંગ કરતાં અરિત અમે નિત્ય જોઈએ છીએ અને જેમાં અમને કોઈને એ પાણી પોતાનું કર્તવ્ય નથી, પ્રેમચંદ્ર બ્યારે તેના પરથી પરદો ખસેડીને લિતરના પૂરતા વિખ્યાત છે : ત્યાં અમને એવી મોહિની નજરે આવે છે, કે મન નાચવા લાગે છે, પ્રેમચંદ્ર હવતાનગતા અને લાવપૂણી ચિત્રો તેમણે અમારી સમક્ષ મૂક્યાં છે, પ્રેમચંદ્ર હતા.

જો પૂર્વ ત્યાં રાખશે અને મસ્તક ધુણાવશે.

*

*

*

સને ૧૯૨૫ પ્રેમચંદ્રના મરવાના દિવસ નોડાતા. હજી તેઓ ધણું કંઈ કહેવા ઇચ્છતા અરિત સમય આપી ધણું કંઈ સાલજવાં ચોડતા હતા. પ્રેમ, પવિત્રતા અને પ્રકાશની તે પત્ર નોડેલો. આ કરવા માંગતા હતા, તે હજી લગી પૂરી થઈ ન હતી. જન્મ અને કોઈક એવો પ્રસંગીત તેમણે શરૂ કર્યું તે હજી અધૂરું હતું. મૃત્યુના નિર્દય હસ્તેએ તેમનું “હું” તો કરી દીધું.

પરંતુ મારી

કોઈ તરફ

એક ખરી

મરણ હ

બધે શવકમે સુન રહ્યા થા જમાના

ગુમ્હી સો ગયે દારતાં કહેતે કહેતે.

—

ધમામુદીન એસ. દરગાહવાલા.

‘પૂણી’ મક્ત મેળવવાની યોજના.

મેં કે તમારી હાંદગીમાં ખૂબ હસ્યા હો એવો પ્રસંગ ટૂંકમાં, અને ત્યાં સુધી ૧૦-૧૨ મા. બીડીના પેરેઆકમાં લખી મોકલો.

આ આચ મહેશ લખાણો સારાં હશે, તો દર માસે મળુ સર્વોત્તમ પ્રસંગો ચૂંટી કાઢી મળપૂણીમાં દર માસે પ્રકટ કરવામાં આવશે. પસંદગી પામેલાં લખાણોના કર્તાને આર માસ સુધી માસિક મક્ત મોકલવામાં આવશે. જે માસમાં તેમનું લખાણ પ્રગટ થાય ત્યાર પછીના આર માસ માસિક મોકલવામાં આવશે. જે તે આહક જ હશે, તો તે સત્યવે તે રહેલી યા સંસ્થા પર માસિક આર માસ મક્ત મોકલવામાં આવશે.

લખાણની લાખાશુદ્ધિ કરવા અને જરૂર પડે ટૂંકાવી લેવાના તંત્રીને અધિકાર રહેશે. તંત્રીનો નિર્ણય હેતુનો ગણાશે.

આ યોજના જ માસ સુધી ચાલુ રહેશે. કોઈપણ વાયક આ હરિશ્ચંદ્રનો લાલ લઈ ચકે છે. કુપન કે એન્ટ્રી શી રાખવામાં આવ્યાં નથી.

આપણા દેશના હાસ્ય પ્રસંગો સંગ્રહી સકાય એ હિંદુસ્થી આ યોજના ચાલુ કરી છે.

—તંત્રી

સાકરીઆ ચણા

મુશિયાના સહેનશાહ ફેડિરે તેના માનીતા, બહાદુર પણ ગરીબ અંગરક્ષકને, પુખ્તક આકારના જોખાંમાં ૫૦૦ કાંઠિન ભરી બેટ કર્યા. થોડા સમય પછી સહેનશાહને આ બહાદુર નરની મુલાકાત થતાં તેને પૂછ્યું. “મેં મોકલેલો નવો ગ્રન્થ તમને પસંદ પડ્યો ને?” “ધણેજ ગમ્યો, મહાગમધિરાજ!” અંગ રક્ષકે જવાબ દીધો, “મેં તે એટલે! ગમેરે વાંચ્યો કે હવે બીજા ભાગની અતુર થાથી રાહ જોઉં છું.” સહેનશાહે સ્મિત જ કયું. અંગરક્ષકની વચસગાંઠને દિવસે ફરીથી સહેનશાહે પુસ્તક આકારના જોખાંમાં બીજા ૫૦૦ કાંઠિન ભરી બેટ મોકલ્યા પણ તે ગ્રન્થ ઉપર લખાવ્યું હતું કે ‘આ પુસ્તક બે ભાગમાં સમાપ્ત થાય છે.’”

*

*

*

ટોલ્સ્ટોયે જાનેજ તેના ગ્રન્થોના એક તરજુમાકારને કરેલી આ વાત છે. ટોલ્સ્ટોયના પૂર્વજોમાંનો કોઈ એક લશ્કરી અમલદાર હતો. તે સર્વની નકલ કરવામાં ધણો કુશળ હતો. થોડાક પ્રેક્ષકો મમક્ષા તે એક દિવસ સહેનશાહ પોસતું અનુકરણ કરતો હતો. અચાનક સહેનશાહ ત્યાં આવ્યા, અને આ ખેત જોવા લાગ્યા, તેમનાં આમમનની કોઈને ખબર ન પડી. છેવટે એ ટોલ્સ્ટોયે સહેનશાહને લેવા કે તે એકટીંગ કરતો સ્થંભી ગયો. સહેનશાહે ફરમાવ્યું “આગળ આવવા દો” ટોલ્સ્ટોયે આગળ ચલાવ્યું પછી સહેનશાહની બોલવાની ઢાળું સુન્દર અનુકરણ કરનાં કહ્યું. ટોલ્સ્ટોય, તને મખત શિક્ષા થવી લેઈએ, પણ જીવાનીનું ઉર્જાજાપણું મને યાદ આવે છે. અને હું તને મારી બહુ છું.” સહેનશાહ હસ્યા. “વાર, ત્યારે તેમ થવા દો.”

x

x

x

આફ્રિકાના એક મીઠીની વાત છે નેણે એક મવારે ૧૦ વાગે તેનું એક ઘેટું કાઢ્યું એક મુરોપિયનને ૧૦ શિલિંગે વેચ્યું. મુરોપિયન ઘેટું લઇને માઇસેક ગયો, ત્યારે ઘેટું છૂટી નામી તેના સીદી માલીક પામે પાછું આવ્યું. તે સીદીએ તે જ ઘેટું કાઢી બીજા મુરોપિયન ધરાકને પાછું ૧૦ શિલિંગે વેચ્યું. બીજે ગૃહસ્થ ઘેટું લઈ જતો હતો, ત્યારે તેને ગ્ને પહેલો ખરીદનાર મળ્યો તેણે કહ્યું કે “ઘેટું ગાઝ છે” બીજાએ કહ્યું કે “માફ છે. મેં હમણાં જ એક સીદી પામે વેચાતું લીધું છે.” પહેલાએ પણ તેરી જ હકીકત જણાવી. કહ્યો પતાવવા તેઓ તે સીદી પામે આવ્યા. પહેલા ગૃહસ્થે પૂછ્યું “આ ઘેટું તે મને ૧૦ વાગે દસ શિલિંગે વેચેયું ને?” મીદીએ કહ્યું “હા” પછી બીજા ગૃહસ્થે પૂછ્યું “આ ઘેટું તે અગિયાર વાગે મને ૧૦ શિલિંગે વેચ્યું હતું ને?” સીદીએ કહ્યું “હા” બંને મુરોપિયનો તેને પૂછવા લાગ્યા “ત્યારે એ ઘેટું કાનું?” મીદી આશ્ચર્યચકિત થઈ બોલ્યો, “ગૃહસ્થો, તમે જાણેજા અણેજા છો. તમે ઉચ્ચ કદવાતા ગોગ લોકો છો. એક સીદી તમારી તકરારનો શું ન્યાય કરે? તમે જાતે જ તોડ કાઢી લેતો” કદી ચાલતો થયો.

*

*

*

રોટાની કંલુમાઈ વિખેની ચુશ્શ વાનોનાં ઉત્પાદક મોટે ભાગે રોટા જ હોય છે એવું જોઈય છે. આપણે ત્યાં મારવાડીઓની કંલુમાઈ નથીતી છે. તેમજ ઘા એક વાત મને એક માનવાડી ભાન-એ જ મોકલી છે તે નીચે પ્રમાણે છે

એક માનવાડી વસ કરી પત્નીને ફેશમાં ગમી મુગમ્મ આગ્યો. ત્યાંથી ત્રણેક વગસે તે પાડો ફર્યો ઘેર ગયો ત્યારે નેના મુખ પર ગ્લાનિ છાંયાર્પિતી તેથી તેની આંખ પૂટે છે.

“કા કદ્દ કરતે ઇગર પયો, કા કહે કહ્યુ દીન;

કામિની પૂટે કંથને કાહે વદન મધીન

સ્તે કંઈ ખોવાઈ ગયું? કાઢને કંઈ અપાઈ ગયું? તમારો જોરો કેમ શીકેલો થઈ ગયેલો જણાય છે?

ધણી જવાબ આપે છે:

ન કહ્યુ કરતે ગિર પડ્યો, ના કાહે કયુ દીન;

દે તે દે તે ઓગે, નાસે વદન મલીન.

“કાંઈ કરતે પડી ગયું નથી, કાઢને મેં કંઈ અપાયું નથી પણ ખીન એક જણતે પુરુષ દાન કરતો જોયો ત્યારથી મને દીલગીરી થઈ છે!”

x

x

x

x

મી. સ્ટોટનનો એક નજીવો કેમ મી. ચાર્લ્સ સોલિમિટરે ચલાવ્યો હતો. મી. સ્ટોટન સોલિમિટરની શ્રી આપવા નેત્રી પામે ગયો. બેનાં કુટુંબો વચ્ચે ગાઢ મૈત્રિ હતી. સોલિમિટરે કહ્યું, “મી. સ્ટોટન એટલી ઉતાવળ કરવા કંઈ કારણ નથી. ગમે ત્યારે પછી પૈમા આપજોને” “પણ હું તમારી શ્રી લાવ્યો છું” ગજવામા બે પૌંડની નોટ પર આગળા ફેરવતાં સ્ટોટન બોલ્યો તેણે ધાધુ કે એટલા પૌંડ શ્રી માટે પૂરતા છે. “તમારી કેટલી શ્રી?” “તમાગ આપ માગ ગાઢ મિત્ર હતા” સોલિમિટરે જવાબ આપ્યો “તેથી હું તમારી પામે માત્ર વીસ જ પૌંડ લઈશ.”

મી. સ્ટોટન આશ્ચર્યચકિત થયો મ્હો મ્હોજ પડી ગયું. પંછી સ્થેજ સ્વસ્થ થઈ બોલ્યો “ધિરોનો ઉપકાર મી. ચાર્લ્સ, કે તમે મારા અપાવાને નહિ ઓળખતા.”

x

x

x

x

ડાહીનમા એક વજીલ ધણી જ ગરીબવચ્ચામા ગુજરી ગયો. તેની દફનક્રિયા કરવા માટે સિલિંગ ફંડ કરવું પડ્યું. લગભગ દરેક વજીલ, સોલિમિટર, બેરીસ્ટર વિગેરેએ સિલિંગ સિલિંગ આપી ઉધગણું કરાગયો મી. ટોલર પાછળથી ને લોડ ચીફ જસ્ટિસ નોર્થરી થયા હતા, તેની પાસે ગયા મી. ટોલર બેની ઊઠ્યા, “માત્ર એક જ સિલિંગ! એક વજીલને દફન કરવા એક જ સિલિંગ! લો આ એક ગિનિ લો અને એકવીસને દફન કરો.”

સમાલોચના

નવા યુગની સ્ત્રી

લેખક શ્રી ગારદાપ્રસાદ વર્મા

પ્રગટક યુગાન્તર ગ્રામ્યના, મુગ્ધ

કિ કાચુ પૂક બાગ આના પાક પૂક એક ઝપ્પો પૃ ૧૨૮

જુજ પુત્ર પાતની મદદથી લજવી શકાય એના આ નાટકની પ્રસ્તાવના યુગાન્તરના નાણીતા નવનકશાદાર શ્રી ગમચનાથ રસતનાથ દેસાઈએ લખી છે

આ પુસ્તકમાં કુન નહુ નાટકનો મગ્ગ કરવામાં આવ્યો છે (૧) નવા યુગની સ્ત્રી (૨) ચંદનહાર (૩) મીંગાયાઈ આ ત્રણે નાટકની મુખ્ય જૂની જૂની છે લેખક આ નાટકમાંની વસ્તુને મગ્ગ વેધક અને આકર્ષક સૈનીમાં જીવવામાં સફળ થયા છે

(૧) 'નવા યુગની સ્ત્રી' મા સ્ત્રીત્વને નૂતનરૂપે ઘડવાના પ્રયાસ 'કુમારી' મડગ હાગ દગ્ગમાં આવે છે જીવન સ્વપ્ન બનાવી દેવામાં આવ્યું છે કુમારી મડગના અખ-કૌમારવૃત્ત પુરૂષગતિ તરફની ઇર્ષ્યાભાવો ને મમતીના નથી એ મડગના સમ્ય "જરૂર જણાયો તો આ જીવન મસાગની રૂપના ની રસીગરે એ શબ્દોમાં વ્રતનિરૂપ કરવામાં આવ્યું છે ગામડામાં જઈ ગ્રામોદારના ગર્વમાં જીવનની માર્શકતા પામના પ્રયાસ થાય છે અને એ કાર્યનું કાર્ત્વ્ય "યમુના ના અનુભવોમાં વાસ્તવિક રીતે જીવવામાં આવ્યું છે

મસારી વામનાઓથી પણ નૂતનજીવન એકાદી અગિયાર્થ કરવામાં આત્મજીવન સુદમ પ્રાકૃતિક તણુઓ કવિચ્છેદ વિન્દનાથ કાકુના "પ્રકૃતિ પ્રતિગદ્ધિ"માં જગનનુ મિથ્યાત્વ માની યોગ માધન બદ બનેના મન્યાસીરી જેમ "ગરિમ વિ ના કૌમારવૃત્ત પુરૂષ માથેના મિનન-યમમાં પડિણામે છે એના મવાદો મુન્દર છે અને 'સમાજ આખમાં નાખેની ધૂળ સહી શકે છે શુદ્ધિ મહેના એને કમ આચરે આવતો હરો?' આવા આ સવાદમાં વાકયો જેટલા વેધક છે એટલા જ મર્વાનિક મત્ય જેવા છે અભગ પણ થતો નથી આમ હરેક દ્રષ્ટિથી લેખકે આ પ્રથમ નાટિકામાં મદજતા મેળવી છે

(૨) ચંદનહાર આ નાટિકામાં આપણા અમાજની મધ્યમ કક્ષાના સ્ત્રીસમાજના માનસનું સુન્દર નિરૂપણ દુકમાં કરામાં આવ્યું છે જમાનાજીના 'ઝીણીમાશી' અને ધરેણા માટે વનખા માગી પતિના પર સકટ અવસ્થા સમજાવી મનતી 'પુનિતા'ના પાત્રનું અવેખન મગ્ગ છે ગમાજ માનમની તાદશતા સથે સ્ત્રીહૃદયની કામગ લાગણીઓ તે જીવન દરે છે

(૩) મીંગાયાઈ ઇતિહાસ મશહૂર આ ભમ્ત કવિને નાયક બનાવી "જીવનના ઉત્ક્રામ" અને માનવીના હૃદય પર અધિકાર મેળવના "ત્રેમ માત્રાલ્ય" ગ્રાધારનો ધ્વનિ આ નાટિકામાં છે

લેખકની 'એમ્નતા' 'ગજપુતી' 'નક્ષિણી' જેવા શબ્દોની યોજના અવાસ્તવિક લાગે છે એટલી ટીક માથે આપણે જણાવીશું કે આ ત્રણે નાટિકાઓ પોતપોતાની દિશામાં લેખકની પૂરેપૂરી નહીં તો ઘણે મોડે અગે સફળ કૃતિઓ છે આવી આકર્ષક નાટિકાઓ લખવા માટે લેખકને ધન્યવાદ થયે છે

૫૦૦૦ વર્ષ પૂર્વનું ગુજરાત : લેખક મણિભાઈ દિવેદિ

એ નામનાં પુસ્તકમાં ગુજરાત વિશે અને મુખ્યત્વે કરીને દક્ષિણ ગુજરાતના પુરાતન અવશેષો વિશે રા. મણિભાઈ દિવેદિએ હંડા અભ્યાસપૂર્વકની માહિતી આપી છે.

અમદાવાદના પુરાતન અવશેષો તથા ઇતિહાસ વિશેનું રા. રત્નામણિરાવ બીમરાવ દિવેદિઆનું પુસ્તક ગમણીનું છે. તે હુબ્રૂંત ઉપર ગુજરાત, અમદાવાદ તથા ખેડા જિલ્લાના ઐતિહાસિક અવશેષો વિશે મુખ્યત્વે 'મ્યુઝિયમ' ત્રાણા રા. રત્નકોડવાલ ધ. જ્ઞાનીએ એક ભેખમાળા પ્રસિદ્ધ કરી છે. આમ જો હાઈ ગમ્યાં માંડ્યાં પુસ્તકો કે લેખો ગુજરાતનાં પુરાતત્ત્વ વિશે પ્રસિદ્ધ થયાં છે, તેમાં રા. મણિભાઈનું પુસ્તક મોદત્તવું છે; કારણકે ૬૦ ગુજરાત એટલે નર્મદાથી લઈને તાપી-પૂર્ણા-અગ્નિકાના પ્રદેશમાં સંશોધન કરીને એમણે સિંકાઓ, મૂર્તિઓ તથા ખીજા અવશેષોનો અભ્યાસ કરીને ૬૦ ગુજરાતના પુરાતન ઇતિહાસ કાઢ્યો, તથા પ્રાગૈતિહાસિક સમય વિશે પોતાનાં સ્વતંત્ર અનુમાનો તારવ્યાં છે.

પોતાનાં પુસ્તકમાં રા. મણિભાઈએ જો મુખ્ય અનુમાનો-આધારો ટાંકી બતાવીને-રજુ કર્યાં છે, તે હું નીચે હુંકમાં આપીશ. એ અનુમાનો કયા આધારે એમણે આપ્યા છે, અને એમાં કેટલે અંશે ઐતિહાસિક સત્ય છે તેનો નિર્ણય. પુરાતત્ત્વના અભ્યાસીઓ એ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરીને, કરે એવું હું ધન્યું છું.

૧ નર્મદા તથા તાપીના મૂળ માર્ગે પ્રાગૈતિહાસિક કાળમાં ઈજીપ્ત તરફથી, શતાં શમુદ્રને માર્ગે અમુરો હિંદને પશ્ચિમ કાંઠે આવીને વસ્યા હતા. આર્ષો સિંદમાં આવીને વસ્યા તે પ્રદેશના એવાના કેટલાક વસેલા એવું એમનું ચોક્કસ અનુમાન છે. એ અમુરો-ખાંની એક જાતે તે નામ જાતે. એ નામ લોકો તાપી-પૂર્ણા-અગ્નિકાના પ્રદેશમાં ઠસી પડી, અને પાછાથી સિંધુ, જૂના માર્ગે પંજાબ, કાશ્મિર, સિંધ વગેરે સ્થળે પ્રસરી હતી. એ અનુમાનને માટે રા. મણિભાઈ સારા સરખા આધારો ટાંકી બતાવે છે.

૨ નામ તથા શિવ-સિંગ પૂજા આર્ષેતર વિધિ છે અને તે આર્ષોએ અસમ્ય બતાવ્યું પ્રજાઓ પાસેથી લીધેલી એવો ઇતિહાસકારોમાં સર્વસામાન્ય મત છે. પરંતુ, રા. મણિભાઈનો એવો અભિપ્રાય છે કે એ વિધિ આર્ષેતર છે એ વાત ખરી, પરંતુ તે અસમ્ય (અનાર્ષ ?) પ્રજા પાસેથી આવી એવું નથી. ઉલટું, નામ લોકો જેવી સમ્ય અમુર જાતિ પાસેથી એ વિધિ આપણે લીધી છે. એ વિધિ નામ લોકો પોતાની પિતૃ-ભૂમિ ઈજીપ્તમાંથી સાથે લેતા આવેલા. એ અનુમાનને માટે પણ રા. મણિભાઈ સારાં કારણો બતાવે છે, તે પુસ્તક વાંચ્યે જણાયશે.

નામ લોકો શાકત સંપ્રદાયના હતા. અને તાપી નદીને કાંઠે આવેલાં લોરવ-કામરેજનાં સ્થળોએ શાકત સંપ્રદાયનાં મુખ્ય ઘાણાં હતાં.

રા. મણિભાઈનું પુસ્તક મારા હાથમાં આવ્યું તે વખતે 'શક્તિ અને શાકત' નામનું Arthur Arvalonનું અંગ્રેજી પુસ્તક હું વાંચી રહ્યો હતો. એ શાકત સંપ્રદાયનાં તંત્રો કે આગમો વેદથી સ્વતંત્ર અને ધણાં પુરાણાં છે એવું તેમાં વાંચવામાં આવેલું. શાકત

સપ્રદાય અવૈદિક છે, અને તે દલિય આચાર કે ગામાચાર રૂપે મારા હિંદમાં એકવાર પ્રસરી રહેશે એવું તંત્રો ઉપરથી માલમ પડે છે.

રા. મણિલાલનું પુસ્તક 'વાંચતાં એ મતનું' મમથન થયું. કામરેજનાં કાટના ટીપ્પાના પેટાળમાંથી જે સિક્કા વગેરે મળ્યા છે તે ઉપરથી કામરેજની સંસ્કૃતિ ધારી પુરાણી એટલે લગભગ ત્રણ હજાર વર્ષ ઉપરની જણાય છે. તે ઉપરાંત હૈંદવ-કામરેજમાં મંદિરોની પુરાણી મૂર્તિઓ છે તેમાં કાલ હૈંદવ, હૈંદવી, એકાવીશ સકિન વગેરે મુખ્ય છે, એ ઉપરથી એ સ્થળ વીરાચારી શાકનોની માધનાખીડ હશે એમ જણાય છે.

સાથે સાથે રા. મણિલાલને જણાવી લઉં કે, ચલચાલુથી કામરેજ જવાની સડક ઉપર કામરેજથી ત્રણ માઇલ દૂર વાવ ગામને પાદરે એક માતાનું મંદિર છે. એ મંદિર બધાવાને થોડાં જ વરસો થયાં છે. એ મંદિરની જગ્યાએ અમુક લાલ પત્થરની કોતરી કાઢેલી મોટી અનેક શિલાઓ મેં નાનપણમાં તળાવ કડે રમતાં જોયેલી, એને અમે ૬૪ જોગણીઓ કહીને પૂજતા. આજે પણ તળાવની પાળ ઉપરની એક જે શિલા-મૂર્તિઓને વાવના અનાવિલ લોકો પોતાની કુળદેવી કરીને પૂજે છે. બીજી શિલાઓ એ તળાવની પાળ નીચે દટાઈને પડી છે. એ કોઇ મોટાં મંદિરનાં અવશેષો હોય તેમ જણાય છે. એ શિલાઓનો અન્વેષણપૂર્વક અભ્યાસ થાય તો એ રીતે પણ એ પ્રદેશમાં શાકત મપ્રદાયનું થાણું હતું એમ પુરવાર થઇ શકે.

છેવટે, પુરાતત્ત્વમાં તથા પુરાતન ઇતિહાસમાં રમ લેનાર દરેક જણને હું એ પુસ્તક જોઇ જવાની વિનંતી કરું છું.

— ર. દ. દ.

કેંગ્રેસ પ્રધાનમંડળ

મદ્રાસની કેંગ્રેસ સંકારે એકારોનું વર્તીપત્ર બનાવવાનો નિર્ણય કર્યો છે. આંકડાઓ મળ્યા પછી એકરી નિવારણ ચોજનાઓ વિચારશે.

મોટી ઉમ્મરના અલણ સ્ત્રીપુરુષોની કેળવણી માટે મુંબઇ સરકારે રૂ ૧૬૦૦ મંજૂર કર્યા છે. આ માટેનો અખતરો માંડવી તાલુકાના અરેક ગામે અગર બારડોલી તાલુકામાં શરૂ થવાની વધી છે.

ડો. ગીહડરે ઇલાકાની ધારાસભામાં આયુર્વેદ તથા યુનાની વૈદિક પદ્ધતિને સરકારી મંજૂરી આપવાની નીતિ જાહેર કરી છે. એ સંબંધી વિચારણા ચલાવી રહ્યા છે.

વરસાદની અછતને લીધે દખ્ખણમાં જેડૂતોને મુંબઇ સરકાર તરફથી મહેસુલમાં એકરે એક રૂપિયો રાહત મળી છે.

મધ્યપ્રાંતની અને વરાહની પ્રાદ્યમિક અને માધ્યમિક શાળામાં મહાસભાના ઇતિહાસનું શિક્ષણ આપવામાં આવશે.

મહાત્મા ગાંધીજીની ઘાંટી કૂચની કિલ્લ બતાવવા સામેના પ્રતિબંધ સરકારે રદ કર્યો છે.

“રાહતો-સકુલ” અને “મીઠાની” પરના જમીના હુકમે રદ થયા છે.

મધ્ય પ્રાંતના કેળવણી ખાતાના પ્રધાન અને ડૉ. કુમારપ્પાએ કાકા કાલેલકર સાથે મળીને મહારામા ગાંધીની સ્થળા અનુસાર પ્રાથમિક કેળવણીની યોજના તૈયાર કરી છે. ગાવબુકાર તરફે હરિજનો માટે મંદિરપ્રવેશનું “ગાઈડનામું” બહાર પાડ્યું તે માટે મદ્રાસ ધારાસભાએ તેમને અભિનંદન આપ્યાં.

મુંબઈ સરકાર પોલીસો અને પુલવાળાઓ માટે ખાદી યુનિફોર્મ અપાવવા વિચાર ચલાવી રહી છે.

મદ્રાસના કેએસ પ્રધાનમંડળે કેળવણીની પુનર્દેશના કરવા માટે જીલ્લા સ્કૂલ બોર્ડોને રદ કરી છે. જીલ્લા લોકલ બોર્ડ રદ કરવા પણ વિચાર ચલાવવામાં આવે છે.

સરહદ પ્રાંતની કેએસ સરકારે ધારાસભામાં ફરિયાદ કરી બચાવ માટે સમયવામાં આપતી નાની બંદોબસ્ત લાઇસન્સ લેવાની ફરિયાદોથી મુક્ત કરી છે.

સંયુક્ત પ્રાંતની ધારાસભામાં મોજાસભાની વસ્તુઓ અને થોડાકોડની શરતો પર કર નોંધવાનું બીજા પસાર કર્યું છે.

મુંબઈ સરકારે શારીરિક કેળવણી યોજના માટે એક સમિતિ નીમી છે. તે અંગે ૧૦,૦૦૦ રૂપિયા મંજૂર કરવામાં આવ્યા છે.

મદ્રાસ સરકારે મુંબઈના સમાજવાદી મી. એસ. બાટલીવાળાની ધરપકડ કરી છે.

મુંબઈ સરકારે મામડાઓના રેતા માટે કુલ ૩,૨૩,૦૦૦ રૂ. મંજૂર કર્યા છે. ઉત્તર વિભાગને ૬૨,૦૦૦, મધ્ય વિભાગને ૧,૪૬,૦૦૦ અને દક્ષિણ વિભાગને ૮૫,૦૦૦ રૂ. મળશે. આ ગ્રાન્ટ મામડામાં પહોંચવાના રસ્તાઓ માટેજ વપરાશે. જે ગામે મહત્ત્વ મળુરી આપશે તેવા રસ્તા સુધારવાનું કામ પ્રથમ સેવામાં આવશે. મોટરની આવગળ હોય ત્યાં વચ્ચે પથરોના ૬ ફૂટ ફરતો અને બન્ને બાજુ પર રેતી અગર મરેના સાત સાત ફૂટના રસ્તા બનાવવામાં આવશે. મોટરની આવગળ ન હોય ત્યાં ૧૫ ફૂટના રેતીના અગર મરેના નાજ રસ્તા બનાવવામાં આવશે.

યુક્ત પ્રાંતનું કેએસ પ્રધાનમંડળ ધીમે ધીમે કરી પ્રાંતની જેલોમાંથી ૧૦,૦૦૦ કેદીઓ મુક્ત કરશે.

મદ્રાસ સરકારે મદ્રાસ રેજમેન્ટ નાજુદ કરવા ન્હોર કર્યું છે.

સંયુક્ત પ્રાંતની ધારાસભાએ ર્પીકર કાઢ પલુ સભ્યને હિન્દીમાં બોલવા રજા આપી શકે અગર ફરજ પલુ પાડી શકે એવા ફરાવ કર્યો છે.

મુંબઈ સરકારે હોમિયપથ ખાતામાંથી લે. સેક્રેટરીની જગ્યા કાઢી નોંખી છે. તેથી સરકારને ૬૬ વચ્ચે ૧૬૦,૦૦૦ રૂ. બચશે.

તાડીમાંથી ગોળ બતાવવાનો અખતરો કરી નેત્રા માટે સેવાગંધની આસપાસના ગામેએ ખજૂરાં હેટવા માટે મહાત્મા ગાંધીને એક અપવાદ તરિકે મધ્ય પ્રાંતની સરકારે છૂટ આપી છે.

અમદાવાદ સુપ્રસાદની આરી ગાંધી ટ્રેજવણીની ૧૧ સાખ રૂપિયાની આન્ટ મનઇ મરકારે આપશે

અવિનય ભગતી લગત અગે મુનગતમા ૩૫૦૦ એકર કાર્ગુદટમા ૨૨-૧ વીધા ધાગવામાં ૨૫ એકર અને ખીનપુગમાં એ એકર જમીન જમત થઇ વેચી કાઢવામાં આવી હતી તે તેમના મૂળ માલિકાને પાછી આપવામાં આવશે

મુબઇ મરકારે તા ૧લી જુલાઈથી જંગલ અને ખીન જંગલની જમીનોમાં લેવની દોર અગઇ શી લેવાનું બધ કયું છે અત્યા પહેલા લેવાઇ ગયેલી શી તાગડોળ વેકરને પાછી આપવાના હુકમો અમલદારે ને અપાયા છે.

૫૦૦ કે તથી વધુ વખતીવાળા ગમે ગ્રામ્ય પચાપત આપવા મુબઇ સરકાર રિસર કરી ગદી છે

મુબઇ ઇનાકામા જેયોમા મોટા સુધાગઓ કવો ઓન મી મુનશી મયન કરી ગલ છે, ઓગિમા પ્રધાન મડા અશિબનો પ્રજ પહેલા હાથ પર લેશે.

મુબઇ ધાગસલાએ જેમ બને તેમ જલગીયી ઇનાકામા મફત અને ફરગ્યાત પ્રાથમિક ટ્રેજવણી ઇખમ કવો ફગવ્યું છે

મુમઇ ધાનઅમાએ અખાને ૩૫ કે પગાર તેમજ બેકકના દિવસ દરમિયાન ૫ રૂપિયા ભરવાના આપવા ફગવ્યું છે

સરકાર પ્રાન્તના વડા પ્રધાન ડો બન માહેએ ગજકિય કેદી મામેના કમો ખેતી લેવા હુકમ કર્યો છે

‘વીગતી હાકન’ ‘ગાધી કૂચ આદમ’ ‘૧૯૫૭ના અગરાની ખીલ આલુ’ ‘પર્મ પુદનું નદમ’ એ પુસ્તકો પન્ના પ્રતિબધ મુબઇ સરકારે ઉઠાવી લીધા છે

મરહમી કોમેમ સરકાર ઓનરરી મેજસ્ટ્રેટની સંઘા કાદી નાખશે.

પરશુરામ ભૂમિ.

મુગનમા વ્યાપારી મહામડા આપવા મારે તજવીજ આવી ગદી છે. અરકાર વડમઅમાઈના મુલકને હરિપુગમા મહામજાનગરનું ખાતમૂર્ત તા ૧૪મીએ થશે.

નુગતમાં થી મુનત ગરિપ મુગ્ગીમ નવગવાન પારીની રચાપના થઇ છે. નરમારીમા ગર્જ તા ૨૬મીએ ઓન દીનની ઉજવણી ડો. ખડુભાઈ દેમાઈના પ્રમુખ પખા દેદા થઇ હતી

નરમારી પ્રગતિ મડગની વાર્ષિક સમા મફત ગમે મે સુમા માહેઅના પ્રમુખના દેદા મળી હતી

મુગનમાં અમામા વેપારીઓનું એમે શીએમન અપાયુ છે. આગામી કોમેમની બેક વખતે મુગત ગિફવા બોડની ઓફિસમાં ગાન દિવસ ગન પાડવનો ફગવ પગાર કવવામાં આવ્યો છે.

શ્રી. નેહરુ જ્યારે કોંગ્રેસના અધિવેશન પ્રસંગે હરિપુરા પધારે ત્યારે તેમને માન આપવું અને તે માટે ૫૦૦ રૂ. સુધીનો ખર્ચ કરવા વિનંતી શ્રી અંગેશ્વર દેસાઈનો ફરવ સુરત જિલ્લા લોકલ બોર્ડે સર્વાનુમતે પસાર કર્યો છે.

સુરત સ્ટેશને રેલ્વે લાક-સ બેગનમાં એક સુરેષિયન ગાર્ડ અકસ્માત દ્વેન નીચે આવી મરણ પામ્યા.

આંરડોલી તાલુકાના મોળા ગામે વીળળી પડવાથી બે મજૂરો મરી ગયા હતા.

મદીની માંડળીનો રસ્તો ૧૮ ફૂટનો છે, તેને જદલે ૨૬ ફૂટનો કરવામાં આવશે.

નવસારી ખાનેથી રાષ્ટ્રપતિને ૧૯૮૭ રૂ. શ્રી કમળા નેહરુ હારિપટલ માટે આપવામાં આવ્યા હતા. નવસારી પ્રાંત પ્રજામંડળનું ઉધરાણું રૂ. ૧૩૪૧-૪-૭નું હતું.

નવસારી સુધરાઈના સમય શ્રી. દયાળજી લલાનલાલ મિસ્ત્રિએ સુધરાઈમાંથી રાષ્ટ્રનામું આપ્યું છે.

સુધા સુરકુળ બ્રહ્મચારીની હોડી રીમે મુરત પોલીસ હોડી રીમને ત્યાર ગોતથી હરાવી છે.

મહાસભા મંડપના આધકાર માટે માલ ખરીદવાનું કામ શ્રી. સમુખલાલ શાહ અને મગનલાલ પટેલ વિ. ની તથા રેલ્વે સંબંધીનાં કામકાજ માટે શ્રી મધાલાલ તેલીની નીમણૂક થઈ છે.

ડો. ઘીઆ અને શ્રી પુરુષોત્તમ ચૌહાણના પ્રયત્નોથી સુરતના ભગીઓ હજનાળ છોડી કામે અટકા છે.

ગુજરાત

નંડિયાડ તાલુકાની લોકલ બોર્ડના મકાન પર રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવવાનો નિર્ણય કર્યો છે.

કાઠિઆવાડ રાજકિય પરિષદના પ્રમુખ તરીકે દરયાળ ગોપાળદાસ ચૂંટાયા છે.

રાજકોટ રોડમાં ખાંડના ઇજારાનો કાર્યદો રદ કરવામાં આવ્યા છે.

અમદાવાદની ગુજરાત ઇન્સ્ટિટ્યુશન ઓફ મે. ડે. જી. હુમલું રેલવેના પુલનું સુધારામાં આવ્યું છે.

વડોદરા-રાજકોટ કારખાનામાં કામ કરતી મજૂર સ્ત્રીઓને સુવાસ વખતે રોજના ૭ આના આપવા તથા પ્રસૂતિ પછી બે માસ કામ પર ન ચલાવવા ફરમાવ્યું છે.

વડોદરા સેકન્ડરી ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ તરીકે શ્રી. ગંગાચરણદાસ શુપ્તા ૫૦૦ રૂ. ના માસિક પગારથી નીમણા છે.

બોખા પેટ્રોના આંસિ. એડિટર તરીકે શ્રી. બીમલાલ દેસાઈ નીમણા છે.

અમદાવાદ ખીલ મજૂરોના સંઘની સમિતિએ ફરિયાદો છે કે હરિપુરા મહાસભાના અધિવેશન વખતે અમદાવાદથી કામદારોનાં એક સરકારે પગપાળા ફરવ કરતા ત્યાં જવું.

ખાતગી વ્યાયામ શાળાઓને મન્દ આપવ મંમથી વડે દગ ગળથે એવો નિયમ કર્યો છે કે ઓછામાં ઓછા ૨૫ વિદ્યાર્થીઓ લાલ લેતા હોય તેવી વ્યાયામ શાળાને મન્દ કરવી.

ગામડાઓની સુધારણા માટે વડોદરાના શ્રીમંત મહાગુરુના નયુનિસિ ફંડમાંથી અમરેલી વિભાગને ૫૨૦૦૦ રૂ. મળ્યા છે.

રાષ્ટ્રપતિ જવાહરને ગુજરાતમાંથી કુલ રૂ. ૭૬૩૪૯-૦-૦ શ્રી. કમળા તેહર રમારક ફંડ ખાતે મળ્યા છે.

અમદાવાદ શિક્ષામાં ઉમરબૂતો પાછો ધાડ પાડ્યા લાગ્યો છે.

બૃહદ્ગુજરાત

પુના ગુજરાતી અધુ મમાજની વાર્ષિક રેહમંમેજન અને મમાજના મળ્યો તમ્મથી શ્રી પ્રદ્દાદનુ ઉધાવા મંમાર-જેનુ શ્રી અંબુ ક. વશીએ ગુજરાતી રૂપાન્તર કર્યું છે, તે શ્રી મુન્ગીના પ્રમુખપદે લગ્નવવામાં આવ્યું હતું.

કેચીતમાં ગુજરાતીઓની મંખ્યા વધતી ગય છે. ગુજરાતીઓના વમવાટ મધ્યે ગુજરાતીઓએ એક મંદિર બંધાવ્યું છે

શ્રી રમણલાલ દેમાઈએ સાંગાપોર ખાતે જનવાથી લાગુ કરતાં ગુજરાતી યુવાનો સાથે વિવિધ વિષય પર ચર્ચા કરી હતી.

નાઇરોબીમાં ગુજરાતી આહિત્ય ઉત્તેજક મંડળની સ્થાપના થઇ છે.

એ મંડળે મહાકવિ ન્હાનાલાલનો મણિ મહોત્સવ ઉજવ્યો છે.

શ્રી ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિકની પ્રેરણાથી જલગામમાં કિમાન મંધની સ્થાપના થઇ છે.

વિરાળ ભારત

જનવાથી પાછા ફરતા શ્રી રમણલાલ દેમાઈને સાંગાપોર ખાતે 'ઓગ્મે રપોર્ટમં કનએ' માનપત્ર આપ્યું હતું.

શ્રી પૂર્વ આફ્રિકા મ્મમંગ મડળનુ આક્રમુ અધિવેશન મોગ્યામાં ખાતે થયું હતું.

પ્રો. યશપાલદેવ નામના એક યુવાન હિન્દીએ ડરબન વિ. રાહુરોમાં યોગવિદ્યા અને ધનુવિદ્યાના હેરત પમાડવાર પ્રયોગો હિન્દી અને યુરોપિયન પ્રેક્ષકો મમક્ષ કરી બતાવ્યા હતા. એ કવાક સુધી જમીનમાં દરાર્ધ રહેવાનો પ્રયોગ પણ કર્યો હતો.

મોઝામ્બિકમાં ૩૯૦૦ બ્રિટિશ હિન્દીઓ અને ૪૨૦૦ પોર્ટુગીઝ હિન્દીઓ છે. ત્યાંની મગદારે હિન્દીઓને નમાન રાજકિય હકો આપેલા છે. હવે પગ્દેશીઓને લાખલ થતા અટકાવવા કાયમો મખન છે.

નાઇરોબીના પી વી. મહેતાએ મુન્મમમાં યુરોપિયન અને ઇન્ડિયન પ્રેક્ષેશીવ ગ્રુપના સભ્યો મમક્ષ લાખણ કરતા જલ્લાવ્યુ કે પૂર્વ આફ્રિકામાં હિન્દીઓ માટે રાજકિય અને આર્થિક કરતાં આમાનિક પ્રજ્જ મોટો છે યુરોપિયોની મેંકડો વરઓ અગાઉ હિન્દીઓ

ત્યાં ગયા હતા. ખુલ્લે ખુલ્લે કરી વળી સુધારા દાખલ કર્યા એટલું જ નહિ પણ દેશની અભિવૃદ્ધિ કરી. કેન્યા-યુગન્ડા રેલ્વે આંધ્રવા હિન્દી કરીગરોને ખોલાવવામાં આવ્યા. હવે તો ગોરાઓ હિન્દીને અપમાને છે અને તેમના તરફ સામાન્ય સંબંધતા પણ દાખવતા નથી. હિન્દી અને ઇંગ્લેન્ડની સરકારે આ બાજતમાં કેન્યા સરકાર પર દબાવુ કર્યું નોંધ્યો.

જર્મીરોનના ઇન્ડિયન બજારમાં હિન્દીઓની કમ્પેટિશન પરણેલી સ્ત્રીઓની ધરપકડ કરવામાં આવી હતી. જર્મીરોનના કાયદા મુજબ માથે એશિયાટિકના તે બજારમાં રહેલી શકે. એવી એક આંધને છોડી મૂકતાં જજે ટીકા કરી કે પરણેલી બાઈ ધણી સાથે નહિ તો ક્યાં રહે? કાયદામાં ધરતો ફેરફાર થવો જોઈએ.

જોહાનમર્ગ મિટિ કાઉન્સિલ ક્લેરમોન્ટ લાગ એશિયાટિકની વસાહત માટે કાઢવા માંગે છે. પ્રિટોરિયા બહલે હિન્દી કલેજ ને ત્યાં ઉપાડવામાં આવશે તો આ બનશે. આ ગદોબસ્ટ માટે ૪૦૦૦ યુરોપિયનોને ત્યાંથી ખસેડવા પડશે. તેઓ આનો વિરોધ કરી રહ્યા છે.

કેનેડામાં ૧,૫૯૯, ઓસ્ટ્રેલિયામાં ૨,૪૦૪, ન્યુઝીલેન્ડમાં ૧,૧૬૬, ટ્રિનિડાડમાં ૧,૫૧,૦૭૬, શ્રીલીમાં ૮૬,૦૦૨, બ્રિટિશ ગિઆના ૧,૩૮,૩૩૪, કેન્યામાં ૩૪,૯૯૫, યુનાઇટેડ સ્ટેટમાં ૫,૮૫૦, ૩૫ ગિઆનામાં ૩૬,૧૫૦, ઇજીપ્તમાં ૧૦૨૫, ચીનમાં ૪૦૦૦ હિન્દીઓ વસેલા છે.

ઈંગ્લેન્ડ. જર્મીન, ઈટલિ અને જપાનમાં ઇન્ડિયન ટ્રેડ કમિશનર નીમવામાં આવ્યા છે. ઇસ્ટ આફ્રિકા માટે (કેન્યા સહિત) એક ઓફિસરની પસંદગી કરવામાં આવી છે. તે કામકાજની પ્રાથમિક કેળવણી હાલ લે છે. મધ્યસ્થ સરકાર ઇજીપ્ત અને યુનાઇટેડ સ્ટેટમાં એવા કમિશનર નીમવા વિચાર ચલાવી રહી છે. કેનેડા, ઓસ્ટ્રેલિયા, ન્યુઝીલેન્ડ અને ચીનમાં એવા અમલદારોની અગત્ય જણાતી નથી.

ગ્રાંઝીમારની હિન્દી સ્ત્રીઓ તરફથી ગ્રાંઝીમારમાં વરતા હિન્દીઓનાં દુઃખ નિવારણ કરવાની વિનંતિ કરતો એક તાર શ્રીમતી લીલાવતી મુન્શી એચ. એલ. એ. ને મળ્યો છે.

પ્રકીર્ણ

હિન્દુ ક્લ દેવ ૧૧૬૦ કરોડનું છે.

ડો. બલ પાવરી અને તેમના પુત્રીએ હેર લીટલરની મુલાકાત લીધી હતી.

મુબંઈમાં આ માસે મુબંઈ ઇલાકા ગુમાસ્તા પરિષદ ભરાઈ.

હિન્દી લશ્કરના પરચ અંગે ૧૨ કરોડ રૂપિયા ઇંગ્લેન્ડની સરકાર આપવા તૈયાર થઈ છે. એમ થતાં, બ્રિટિશમાંની વધારાની રકમ પ્રોત્સાહિત વહેંચી આપવામાં આવશે.

મીસ આરોહામોના હાઉસલ યુરોપિયન સુવર્ણને હિન્દુ ધર્મ સ્વીકાર્યો છે. હવે તેમનું નામ અક્ષા સખત્રામાં આવ્યું છે.

કલકત્તા કોર્પોરેશને જેલ મુકત થયેલા કેદીઓને નોકરીઓમાં પ્રથમ પસંદગી આપવા ઠરાવ્યું છે.

કરાંચી લોકરસ્ટ રીસર્ચ ઇન્ડોમેલોજીસ્ટે જુલાઈ ઓગસ્ટમાં બિકાનેર અને સરદાર શહાર તરફ તીકી આવવાનું જણાવ્યું છે. આ તીકી આફ્રિકામાં થતાં તીકી જેવાં છે અને અગ્નિમૂળા તરફ ગયાં છે. બાજરીના પાકને નુકશાન કયું છે, આ તીકીની પેદાશની વધઘટ હાથિયા ચિત્રાના વરસાદ પર આધાર ગમે છે.

સામાન્ય કાલસા કરતાં નાળિયેરના કાલસા જમણા એંગી ગેસ ચૂસી લે છે એવી શોધ કરવામાં આવી છે, જિલ્લન અને ક્રાન્સ નાળિયેરના કાલસા ખરીદવા લાગ્યા છે. હમણાંજ ઇંગ્લેન્ડે એવા ૬૦૦ ટન કાલસાનો મલાયાને ઓર્ડર આપ્યો છે, લગાઇ પછી હિન્દમાં નાળિયેરની કિંમત નહીં થઇ ગઇ છે. આ નવી જરૂરીઆતથી એના લાવ એકદમ વધશે. પણ નફાનો મેટો લાગ રહીમરના લાગમાં આવી જશે.

રેલ્વે મેન્જર અને ચીફ કમિશનર પામે આગેવાનોનું એક ડેપુટીશન મળ્યું અને રેલ્વે ટ્રેશન પર વેચાતો ઓગક હલકો હોય છે અને લાવ મેંધા હોય છે એવી કશિયાદ કરી. કોન્ડ્રાક્ટ બેજ વચ્ચે માટે આપવા, રોડોનું કાકું ન લેવું, અગર નો ટેબેલ ગખના માટેનો ખર્ચ નીકળે તેટલું જ ગખવું, જુદા જુદા માણેમને જુદી જુદી વસ્તુઓનાં કોન્ડ્રાક્ટ આપવાં એવી લક્ષમણુ કરી છે. દીલ્હીમાં મળનાર આગામી વડી ધાગમલામાં આ બાબતનો નિર્ણય થશે એમ તેમને જણાવવામાં આવ્યું છે.

૧૯૩૭ના મુખ્યમંત્રીની ૩૦મીએ પુરા થતા વરમમાં હિન્દુસ્તાનમાં ૭,૫૦૦,૦૦૦ ગાંમડી (દરેક ૪૦૦ રતલની) કોનો પાક નીપજ્યો. દરેક ગાંસડીની મરામરી કિંમત ૬૦ રૂપિયા આવી એટલે કુલ રૂ. ૬૧૬ કરોડનો માલ નીપજ્યો. ૨,૧૦૦,૦૦૦ ગાંસડી નીપાને ૨,૧૦૦,૦૦૦ બીજા દેશોએ, ૨,૧૦૦,૦૦૦ હિન્દી મીલોએ લીધી. ૬૦૦,૦૦૦ ગાંસડી ઘરકામમાં વપરાય. આ વચ્ચે કુદરતની કૃપાથી સાગે પાક ઉતરવાના મંત્રેણો છે. પણ લાવ કે ધડી જગે એમ લાગે છે, એટલે ૨૦ કરોડ રૂપિયા ઓછી ઉત્પન્ન થશે. ચીન સાથે લગાઇમાં રોકાણનું જાપાન ૩ ઓછું ખરીદશે. હિન્દી મીલોએ ૧૦૦,૦૦૦ ગાંસડી ૩ અમેરિકાથી ખરીદવાનો ઓર્ડર મુક્યો છે. નવેમ્બરમાં જાપાની ખરીદી ન આવે, તો લાવ તદ્દન ખેસી જશે. અમેરિકામાં ખેડુતોને ૧૨ રતલે ૧૨ સેન્ટ મુધીની મરકારી લોન આપવામાં આવી છે. ઇંગ્લેન્ડન સરકાર એવી લોન આપવા વિચારી રહી છે. આપણા ખેડુતોની કાણુ સંભાળ લેશે?

મુંબઈ ઇલાકામાં પ્રત્યેક માણસ દીઠ આઈ. સી. એમ. નોકરોને ખર્ચ ૨ આના ૧ પાઈ આવે છે. બંગાળમાં ૧ આનો ૨ પાઈ અને મદ્રાસમાં ૮ પાઈ આવે છે.

અલેમમાં મદ્રાસનો બહિષ્કાર કરવામાં આવ્યો પછી મરીઆપા નોનો એક માણસ તાડી પીવા ન મળવાથી તેના ઘરના જાપમ પર કાંગો પાઈ કાગેમને આપ આપતો મરી ગયો છે.

અનુક્રમણિકા

અનુક્રમ	વિષય	લેખક	પાના
૧	એ "ન"—ન લેખકો	શ્રી. —મ.	૧૩
૨	ગુરુત્વાત	" —પ્ર.	૩
૩	દક્ષિણ ગુજરાતનો કુખેર લાડારી		
	કાંગેતો પ્રદેશ	" મલિભાઈ દિવેદી	૩
૪	નૂતન વર્ષાભિનંદન	" ઉ. જી. મહેતા	૬
૫	જલ્પ-પરાજલ્પ	" પંકજ	૬
૬	એર	" રતુભાઈ દેસાઈ	૧૫
૭	કેવિનો પ્રદેશ	" મહાવીર પ્રસાદ દાપીય	૧૬
૮	વાર્ષિક	" ભા. વા. ધવળે, બી. એ.	૧૬
૯	અદૃશ્ય કિશોરો	" ચત્રાચંદ્રભાઈ ગાયકે	૨૨
		એમ. એસ. સી.	
૧૦	ગુરુદેવ	" —પ્ર.	૨૩
૧૧	કેવો નારિયલ	" રામપ્રસાદ દા. ભટ્ટ	૩૦
		" બી. એ. એસ. ટી. સી.	
૧૨	પૂણી ઉપરની કેરલીક અનુભવીઓ	કાયા	૩૬
૧૩	માત વીરાનું સ્ફેરીયું	" વીનુ બ. દેસાઈ	૪૧
૧૪	સાકરીઆ સગા	" ત્રિપાઠ	૪૪
૧૫	સમાસોચના	" —મ.	૪૬
૧૬	કેમિસ પ્રધાનમંડળ		
૧૭	પરદેશના બુધિ		
૧૮	ગુરુત્વાત		
૧૯	ગુરુત્વાત		

પ્રકાશક—૨૨, માસ્ટી રાજી તારીબિ નિયમિત પ્રગટ થતાં માસિક દિવિકા પ્રાગટ્ય
 નિર્માતા—૨૨-૨૦ જામીયા સ. ૩ અને પરદેશમાં વિતરણ છે.

પ્રકાશક—૨૨, માસ્ટી રાજી તારીબિ નિયમિત પ્રગટ થતાં માસિક દિવિકા પ્રાગટ્ય
 નિર્માતા—૨૨-૨૦ જામીયા સ. ૩ અને પરદેશમાં વિતરણ છે.

વાં બાંચેમ મ્યુચ્યુઅલ 'લાઈફ ઓસ્યુરન્સ',
સોસાયટી લી.

સ્થાપના : ૧૮૭૧, હેડ ઓફીસ, મુંબઈ

૧૯૩૩ વેલ્યુએશનનું પરિણામ :

બોનસ

દર વર્ષે રૂ. ૨૬ હાંદીના વીમા પર
હુબરે „ ૨૧ મુદતી વીમા પર

વાર્ષિક પ્રિમિયમ પર

૨૧ ટકાનું વળતર

તમામ વીમા માટે અગર એજન્સી માટે, કોઈ પણ ધોરણે
મજામગી કરતા, પચદશી 'એન્ડે મ્યુચ્યુઅલ' તરફ જા દળશે.

એજન્સીને સરપૂર પ્રાથમિક કમિશન ઉપનંત

તદન ગિનશગતી રીન્યુઅન કમિશન

ગુજરાત, કાઠિયાવાડ અને હિન્દના મધ્યકેમાં ખતિલા એજન્સી બોમ્બે છે
વિગત માટે લખો —

મોહન સન્સ એન્ડ કું.

મુંબઈ ધાંડો અને
મધ્ય હિન્દના
ચીફ એજન્ટમ

૨૨, એપોલો સ્ટ્રીટ; કોલ,
મુંબઈ. ૧

— જાહેર ખબર —

હુમારે ત્યાં દરેક જાતનું કસ્બી, આરી તથા બાદલાની ફેન્સી ડીઝાઈનનું કામ ચાલુ જમાનાને અનુસરીને કરી આપવામાં આવે છે. ભરેલાં ઝલલાં પેઇન્ટીંગ સાથે તેમજ સાડીનાં પોત પણ કિશયત ભાવે મળશે.

એક વખત કામ આપી ખાત્રી કરવા અમો ભલામણ કરીએ છીએ.

દેસાઈ મગનલાલ લીમલાઈ (પત્રસાણાવાલા)

૬૦ મોટી પડયા ખડકી — નવસારી.

— ઇમારતી લાકડાં અને સાધજો —

ઉત્તમ સાલ

કિશયત ભાવ

ઇમારતને ખરની દરેક
જાતની સાધજો તૈયાર
મળશે.

મેંગલોરી નળીયાં તથા
દરેક જાતના પત્થરો પણ
મળશે.

મલખારી પાટિયાં તથા
કામડીના ભારા પણ
— મળશે. —

દેસાઈ પરાગજી જગાભાઈ એન્ડ કું.

હિ. એ. બંદરોડ,
નવસારી

પ્રાન્ચ.—ઇમારતી લાકડાંના વેપારી,
સ્ટેશન રોડ—નવસારી.

— સર્વ પ્રકારનાં રેશમી, ગરમ તેમજ મુતરાક કાપડની દુકાન —

મંગનલાલ કુંવરજી નાયક

મોટા ખબર—નવસારી

કપાસ હિન્દુસ્તાનનો મુખ્ય પાક છે,
અને તેથી

લાખો ખેડૂતોના જીવનનું તે મુખ્ય સાધન છે.

કપાસીઆમાંથી બનતી વસ્તુઓ વાપરવાથી ખેતીની આખાદી
અને એક નવા ઉદ્યોગથી સંગીનતા વધે છે.

માટે

કપાસીઆમાંથી બનતા નીચેના પદાર્થોનો ઉપયોગ કરેલ—

કપાસીઆનું તેલ

આ તેલ ઘીની જગ્યાએ તળવામાં તથા મોણમાં વપરાય છે. અને
તેમાં કેઈયેલું જાતના અનિષ્ટ તત્વો હોતા નથી.

કપાસીઆનો સાબુ તથા સાબુનો ભુકો

કપાસમાંથી જ કાપડ બનતું હોવાથી કપાસીઆના તેલમાંથી બનાવેલા આ
• પદાર્થને વાપરવાથી કાપડના રેસાને યોષણ મળે છે અને
કાપડ મજબુત થાય છે.

કપાસીઆનો ખોળ તથા છાલાં

ખોળ છાલાના ઉપયોગથી દોઢ વધારે વખત દુધ આપે છે. અને દુધમાં ઘીનું
પ્રમાણ વધે છે વળી ખોળનો ખાતર તરીકે પણ ઉપયોગ થાય છે.

કપાસીઆમાંથી બનતા આ પદાર્થોની દરે નકલ થવા લાગી છે. માટે નકલી
માત્રથી આવધાન ગ્રહી ચોકખો માવ મેળવવા માટે નીચેના ટેકાણે મળે અથવા લખો.—

ધી ઇન્ડીઅન કોટન ઓઈલ મીલ

—નવસારી—

દયાલ બાગનાં બૂટસ અને ચંપલો

દયાલ બાગમા ધર્મના લેહલવ વિના એક મહાન સ્વાસ્થ્યની નસ્યા ચાલે છે
જ્યા હજારો શ્રીપુત્રો ગામ વસાવી રહ્યા છે.

ત્યા બતાવેલાં

ઉત્તમ શુભ, બૂટસ, અને ચંપલો વગેરે સુંદર અને ટકાઉ
માલ અમારે ત્યાં મળે છે.

સ્ટોકીસ્ટ—

લલ્લુભાઈ દાજીભાઈ દેસાઈ

હરિનિવાસ,

ટાવર સામે - નવસારી.

હુમારે ત્યા જાણીતા મેકરેના લેટેસ્ટ સ્ટાઇલ તથા ડીઝઇનના
સોનાના, ચાંદીના, રોલ્ડગોલ્ડના તથા કોમ્પીઅમના
હાથના તથા પોકેટના

—: ઘડિયાળો:—

ફ્રેન્સી ટેબલ ટાઈમપીસીસ, વૉલકલોકસ

તથા

ફ્રેન્સી રોલ્ડગોલ્ડ, જુવેલરી વગેરે

બહુ જ કિશયત ભાવે મળશે.

ઘડિયાળનું તથા ફોનોગ્રાફનું રીપેરીંગ કામ ખાત્રીપૂર્વક
કરી આપવામાં આવશે.

(સ્ટોકીસ્ટ:વેસ્ટ એન્ડ, ફાવરેલ્યુબા તથા મેરીડીઅન વોર્થમિ)

માલીક:—સોલી પીરોજશા અવારી

મલેસર: પાંચ હાટડો બજાર - નવસારી

ધડખણ અટકાવે, શરીરના દરેક ભાગોને
પૂરેપૂરું પોષણ આપી શકિત પૂરે.

પૂર્ણચંદ્ર ગુટીકા

દોષપણ કાગળથી ગુમાવેલી શક્તિ પાછી આપી
નવજીવન બક્ષે, યુવાની ટકાવે. કી. રૂ. ૭-૮-૦

કાળા વાળને સફેદ થતા અટકાવી સફેદ
વાળને હંમેશાને માટે કાળા કરે.

બ્લેકી હેર ઓઇલ

વાળને વધારી મજબૂત તેમજ આંખને
હંકડ આપી, ચાદશક્તિ તેમજ આંખનું
તેજ વધારે. — કી. રૂ. ૧-૦-૦

મેલેરિયાના દરેક તાવો માટે!—

મેલેરીસાઇટ મીક્ષર

અકસીર નિવડકું છે. ટાઢીયા, ઉના, રોડાંદા,
એકાંતરીયા, ચોથીયા, ઉલટતા માટે. કી. રૂ. ૬-૦

દાંતા દરેક જનના દુખાવા માટે અકસીર

ટુથીક

કી.મત રૂ. ૦-૫-૦

દમને તરત બેસાડે, ઝોંખવી હડખી હથરસને
જલ્દી મટાડે.

સુરત પ્રદેશનમાં સુવર્ણ ચાંદ મેળવનાર.

કાફેસથમીન

દરેક પ્રકારની શરદી તેમજ ખાંસોનો સચોટ અકસીર
જ્યાં જ એજ દિવસમાં ફાયદો અનુભવી શકાય
કી. રૂ. ૦-૧૨-૦

હમેશા ચાલુ વપરાશ માટે ઉમદા —

ડેઇલી હેર ઓઇલ

વાળને પોષણ આપી લાંબા, કાળા,
સુંવાળા બનાવી, આખ તેમજ
મજબૂત હંકડ આપે. કી. રૂ. ૦-૧૦-૦

મેલેરિયાના તાવ પછીની નબળાઈ
દૂર કરે, બરોજ મટાડે.

મેલેરીટાન

રોજ પણ માંદગી પછીની નબળાઈ
દૂર કરી શકિત આપે. કી. રૂ. ૦-૬-૦

જાનના પાગાનાં દરેક દંદો ત્યા પાયોરીયા માટે અકસીર

પાયોરીક

કી. રૂ. ૦-૫-૦

વધુ વિગત તથા એજન્સી માટે લખો:—શ્રી પુર્ણચંદ્ર પ્રોડક્ટ્સ, પો. બો. નં. ૩૫૭૩ મુંબઈ

— મજવાનાં ઠેકાણાં —

સાદ. એન્ડ મિસ્ત્રી અધર્મ કમ્પીટ, સુરત
ધરમદાસ મેડીકલ સ્ટોર્મ, નવમારી
દલીચંદ પીતાંબરદાસ, વલ્લભાડ
મેસર્સ, કાન્તીલાલ જેસંગભાઈ
ત્રણ દરયાળ, અમદાવાદ

દયાલ અધર્મ બગનપુરી ભાગેળ, સુરત
ભારત મેડીકલ સ્ટોર્મ, ભરૂચ
આનંદ માગર પ્રેસ, બીલીમોગ
એમ. ગાંધી એન્ડ કું. રાજભવન
મેન્ડલસ્ટેઈન રોડ, મુંબઈ

તમારા વીમા માટે અગર એજન્સી માટે

લખો :—

સ્વ. દેશભક્ત લાલા લગ્નપતરાય અને સ્વ. પંડિત મોતીલાલ નેહરૂ સ્થાપિત.

લક્ષ્મી ઇન્સ્યુરન્સ કું. લી.

(હેડ ઓફીસ:—લાહોર)

ચુર્તુવાર્ષિકે જાહેર કરેલું બોનસ,

આખી જાંદગી પર દર હજારે રૂ. ૮૦]

હયાતી પર.....દર હજારે રૂ. ૬૪]

લીધેલું કામકાજ રૂ. ૧૦ કરોડ ઉપરાંત

ફંડ..... રૂ. ૧ કરોડ લગભગ

ગયા વર્ષનું કામકાજ દોઢ કરોડથી વધુ—

કંપનીની સદ્વરતા માટે

શેરની કીંમતમાં વધારો

૧૭૦૦ ટકાથી વધુ

વધુ વીગત માટે લખો :—

આર. એન. ચોપરા પ્રાંચ મેનેજર

ફોર્ટ મુંબઈ

— અગર —

કે. સી. હેસાઈ : ચીફ એજન્ટ

બદરીમિસ્તન, મુંબઈ.

પૂર્ણા

ત્રી :— રણછોડજી મરાગજી મહેતા

પુસ્તક ૧

ત્રીમસર

અંક ૪

એ—“ન”——ન જોઈએ

સુરેપની ધરણીને કુચવનાર સમગ્રવીર નેપોલીઅન બોનાપાર્ટને લડકરી પડાવ રશિયાના મોસ્કો નગરમાં પડ્યો હતો. આરુઝના ઘરડાયાં શિખરો ત્રીધીને તેણે જગતને અકિત કરી નાંખ્યું હતું. જગતમાં અસંભવ જેવી ક્રોધ ચીજ નથી એમ તેણે બતાવી આપ્યું પણ મોસ્કોના બજારમાં તેને એક ભૂદો ન અનુભવ લેવાનો હતો.

અમચન કરની શિઆગાની કકડની ઠંડી કોહીને ધીજી નાંખતી હતી. આ ઠંડીના અપાટા એણા કરવા ચારે તરફ ધખધખ કરતાં તાપણું ત્રી રહ્યાં હતાં. એ વખતે તેના સેનાનીએ એક રશિયન કપ્તાનને પકડીને નેપોલીઅનની નામે લાવી ખડો કરી દીધો. રશિયા કહ્યું હતું હા આ પંચ-હકથા પુરૂષની આંખમાં ક્રોધ અગળ એન અમકતુ હતું.

નેપોલીઅને એક તીવ્રી નજર તેના પર ફેંટી દૂકમ છેડ્યો : “એને જીવતદાન આપો પણ ત્યાં પહેલા એના જમણાં કાંડા પર ચહેનશાહની મહોરની છાપ મારી છુટો કરજો.”

નેપોલીઅનના નામનો “એન” અક્ષર કોતરેલો એક લોખંડી દૂકડો ધખધખત અંગારામાં નાંખવામાં આવ્યો. યોડીતરમાં તે લાલચોળ થઈ ગયો. સેનાનીએ તે કાઢી તરત જ આ રશિયન કપ્તાનના જમણાં કાંડા પર સુલાખીની નિશાની તરફે આંખી દઈ તેને છુટો કર્યો.

ત્રીજી ન પગે આ વીર-નર પોતાની કમરે લટકતી સમગ્રે એની કાઢી અને તરવારે એક ઝટકે પોતાનું જમણું કાંડુ ઉડાવી દઈ તે કાંડુ ફેંચ સેનિક પર નાંખી ચીત્ર ઝડપે અદ્વય થઈ ગયો.

નામોશીની છાપ લઈ ઝિંદગી વિતાવવા કરતાં એ “ન” નો નાશ કરી બાંજે હાથે જીવવામાં એને પોતાનું અને પોતાના દેશનું ગોરવ વધારે જણાયું.

—મ.

ગુજરાત

એ ગુજરાતની રૂનિ

એ ગુજરાતની કીનિ. સિવ

ગોઠુને મધુરાથી માંડી પેરુંથી પંચવટી

પાત્રાગદથી પવને ઉડતી આવી દારવતી :

[કિરમ]

એ

અમરાઈની દોયલ રાણી નદી નદી નમતી,

વાડી, વછટ્ટા ને ઘરગોખો ઠડુકે ગુંજવતી :-એ-

અગીઆરીમાં આગ જળાવી મંદીરમાં દીવડી,

ધડીભર બાંગ પુકારી ગાતી ઇશુની ગાનકડી :-એ-?

નવેખંડ ને સાતે સાયર બહાણવટે ચડતી,

જવાની લખમી લંકાનું ઓનું લઈ વળતી :-એ-?

ભાલે દીલડી ચંદર જેવી તારક-ચુંદરડી,

કાંચળીએ આભલીયાં ઓપે કાને કનકકડી :-એ-?

રૂના ઢગ પર રૂપલા ઓઢણ ઓઢી નિત્ય સુતી

ડુંગરના ડુંગર પર બેઠી સોનાબાઈ સતી-એ-?

ભારત માની નાની છોડી મોંઘી લાડકડી

નવા ચોવને લે હિલોળા ચનગુનતી કલુડી-એ-?

કુબેર ભંડારી-ડાંગના પ્રદેશ *

જાળ સૌને છે પણ ડાંગનો પ્રદેશ દક્ષિણ ગુજરાતનો તો તારી : પણ થોડાનેજ આવતો હશે !

પુસ્તક ૧

ગુજરાતનો કુબેર-ભંડારી કહેવાનું કારણ પણ છે. દક્ષિણ રાજ્યની તાપીથી માંડી ધરમપુરના રાજ્યની દક્ષિણ સીમા અને નહીં કરી આપની દમણગંગા નદી સુધીનો બધો ભાગ

વચ્ચેના પ્રદેશને જળમય કરતી પૂણી, અગ્નિકા ને ડાંખરી આવે સુરપની કાંઈ જળ ભરીને. કાવેરીના જન્મ તામિલ રાજ્યમાં ડાંગની મરુદ્દે, પાવ રશિયાના ઉત્તર મરુદ્દે વહેતી 'તાન' અને સુવર્ણાણી કુંગરાજ વારીઓ વચ્ચેની છે. ભાંજા નજીક મિત્રતથી જતની ઔરંગા નદીનાં મૂળ પણ ડાંગનાં વનોમાં, મધ્ય ભાગે 'નારંગ' નીરથી પુષ્ટ થતી 'પાર' નદીનો પ્રવાહ ડાંગમાંથી ને મહાકાળી દમણગંગાનો જન્મ ડાંગમાં, આ બધી નદીઓનું એક બીજન વચ્ચેનું અંતર તપાસો તો ભાંજેજ દમણ-વાર કેંદ્રનાં વધારે મળે, આમ દક્ષિણ ગુજરાતને સ્વાર્થ બનાવનાર આ બધી અને તેને આનારી 'ગીંગ' જેવી મોટી કે નાની નદીઓનાં મૂળ ડાંગમાં હોવાથી હું ડાંગને દક્ષિણ ગુજરાતનો કુબેર-ભંડારી કહું છું.

ગુજરાત-કાકીઆવાડને ડાંગ ઈમાંગતી માત્ર પુરું પાડે છે. એની કૌવતવાળી ધરતીમાં પુના ઈમાંગતી માલને, એ જળના માલના દમમાંથી મહેસાકાકી જુદો પાડી શકે એવો મશબ ડાંગી માલ હોય છે

બીનાય પમેલા, રાગના ટુકડાનું મરખો મનાતા ડાંગના પ્રદેશને જન્મથી ભાગ તરીકે મળવામાં આવે છે. એ પ્રદેશનું ગુજરાતવારનું પણ અલગ પ્રકારનું, ડાંગ દીવાન અને મેગલના રીવીઝનલ ટ્રેસિંગ અધિકરના હાથ નીચે તેનું આખું તંત્ર ખાસ કાયદા કલુનોથી વલવવામાં આવે છે. એમ જનાં એટલું નો કદી સરકાર કે ડાંગ અને તેની આસપાસના પ્રદેશને જોડેલો. જંગલી હાથમાં માનવામાં આવે છે એટલે અસહ્ય જનીઓના વામ મરખો એ પ્રદેશ પુગલન સમયમાં ન હોય.

નામ પાછળ આવતી અટકો કેટલીકવાર ગામ કે પ્રદેશની મુશ્કેલ હોય છે. મહારાષ્ટ્રના મરખ અને દેવરખ જાહણોમાં 'ડાંગી' 'ડાંગ' એવી અટક છે તે આ પ્રદેશની જુની જનીની મુશ્કેલ છે-જો કે પેશ્વાઈ અમલમાં જરાતખાતાના એક હોદ્દાને પણ આ અટકને મળતાં નામથી ઓળખવામાં આવતો.

* આ નિબંધ નવસારીના શ્રી સ્વામીય મહેશ્વરી સ્વયંમાં તા. ૩-૧૦-૨૦૨૦ રોજ લખાયેલો છે.

મની ગયા હતા કે આનંદભાગીની એકાદ કમનગ વાગીમા નાના મન્યા તોફાનનું મકનુ થતાં તેનો પતન એસી તેનું માઇન ઉત્તર તાપી કાંઠે આવેલા ચીખરી (ગગથા) કે આગમાનના જગનોમા થઇ ગાંધીપદાના ડેરીઆપાક કે વાલીઆ તાનુકાએ સુધી પહોચી જતો અને લશ્ચ છત્વાના ગામોમા બીલોના છુટેટોગા ઉારી પડના

સન ૧૮૧૮મા હોલ્કરે અગ્રેને મથે મજેશ્વર મુકામે તલ કરી આ તલ મુજબ હ નના પશ્ચિમ ખાનદેશન ટલોક મુલક અગ્રેનેના કમનગમા આબ્દો પ્તન ક્ષીએ આવી ચદોઆ પડાન નાખ્યો છન્દાછો પહડી ઘટ કમજો' વતા નાગનાથુનો પ્રદેશ અને સટ શુની ડાગ-મારી તમા જગનના કિ નઓ અગ્રેનેનાં હાયર્મા આચ પુતાને સિદ્ધ સનેથી ખડગીના સચામ પછી માછનવ પેચ ની સત્તા છુગી પડી હતી અને મછગન ગોદાવરીના મૂળ આગમના ડાગના પ્રદેશમા દયાનો છુપાનો પોતાની ખે નાયરી સત પાગી મેગનવા નાગપુગના અપ્પા મહેમ બોસને સાથે નિષ્ક્રમ છુપા મદેલા ચનાવી મદ્યો હના કેપ્તન ક્ષીએ આવી ચદો નો કિલો અને તેની આમપામના પ્રદેશમા કપતી મ મગની મત્તા જમાડી તે મમથનો આ પ્રમગ

મન ૧૮૧૮ થી ૧૮૨૫ સુધીમા છ મગના ગામોમા ખનદેશમા ચદો અને ધરગુગમ એ મે મગે કપતી મગકાગના યાગુ થયા પશુ આ મે મથોની વચ્ચે પશ્ચિમ ભે આવેના ડાગ અને તેની આમપામના પ્રદેશમા વમતી પ્રમગે જે કમ્વામા ન આવે ત્યા સુધી આ પ્રદેશની ખીનવણી થઇ શકે એમ ન હતુ એનુ તે વખતન ક ની સરક ન હકુમત ગેને જણાસુ બીજ પશુ એક નામતે ડાગ તન્દ અ વેપારી નજકર્તાઓનુ ધન ખેમ્સુ હતુ-અને તે ડાગી ઇમાગતી માને આ બન્ને હેતુઓસર ડાગને એમરો થા પાડુ હતુ બીન પ્રમ પગ કે પ એમાડી તેની લડાયક મનોવૃત્તિને ન મગે કમ્થી હતી

એથી એમરો આ પ્રમ માટે ખાગ બીન એજન્ટો નીમ્યા આમ છતા લસકરી મગ વિના એ પ્રમ મણુમા આની શ' એમ ન હતી પશુ સહયાદિના કગડઓ અને ધા જગનની જટાજુટ તથા ખગન હવ પળીમા મહા થી આણેના નરક, વા-વનની વાગોની જગમગ આ બીનોરી વસ્તીના જનાગામુખીના ઉત્પત્તની જેમ એઢાએક ઉછગી આવી બીજ પલે શખી જનાન તોફાને અટકારી મે એમ ન હતુ એમના શસ્ત્ર-માધનો આ જગનોની ગદ્દમી ધનધગઓમા નિષ્ક્રમ જતા પશુ તેમના છુદ્ધિઆતુરે એ અમગમગે માર્ગ ચોજ કાઢ્યો અને એ બીત પ્રમમાંથી એક બીન પનટનુ ખડી કન્વાનુ નર્કો કર્યુ નેક જેમ આઉટગમે આ માર્ગ કન્વાનુ બીકુ ઝ થ્યુ કામ સહેતુ ન હતુ પશુ ચવદાર-ચતુર્થથી આઉટગમે તેમા મદગતા મેગની એ બીન પનટલ કેવી યુક્તિથી પ્રથમ ચવમા આવી એને લગતી હકીકતો લેક આઉટગમના એક પત્રમાંથી ગણવ મગે છે એથી એમના શસ્ત્રોમા તેનો માર અન્ન જી કરીશુ પ પોતાના પનમા તે જાણવે છે —

“આ કામ પાર પાડવા માટે હું પ્રથમ લીલેના વાસમાં રહેવા ગયો. ત્યાં રહીને તેમનાં એ ચાં માણસોને મારા મળતીયા જનાવી લીધાં. આ માણસોની માન્દતે તેમના નાવકો પામેથી બીજા વધુ ઇસમેને માગ તરફ ખેંચવા પ્રયામ કર્યો અને તેમને સુમેદાર જનાવવાની લાલચો આપવામાં આવી. વળી તેમને એમ પણ કહેવામાં આવ્યું કે તેમને થોડો વખત મારી માથે રહેવું પડશે. એ ગાળા દરમિયાન નેઓ જે વિશ્વામપાત જાણીશે તે પછી સુમેદાર બનીને નેઓ પોત પોતાને ગામે જઈને રહી શકશે.

આ અખતગથી ચાર-પાંચ મામમા જ હું સારી મજ્યા એકઠી કરી શક્યો .... ત્યારબાદ તેમને જમગરીવાળી લડાકીયા બંદુકોને બદલે ટોટીની બંદુકો પોતાના રક્ષણ માટે વાપરવાનું મમગનવી શક્યો. આ પછી મેં જીવાનીઆ અને ધરડાએને જૂના પાડ્યા અને તેમને મમગવ્યું કે તમારી વફાદારીની ખાત્રી મરડાને એમને એમ ન થાય. એ ખાત્રી તો ત્યારે જ થાય કે જ્યારે તમે થોડી કચાયત શીખો તે લશ્કરી તાલીમ લો. ધરડાએને આ તકલીફ ન આપીએ પણ તમે જીવાનીઆએ તમારી વફાદારી બાબત સરકારને ખાત્રી કરી આપવા આટલું કરવું જ જોઈએ છું. આ તકલીફમાંથી બચી જતા હોવાથી તેમણે જીવાનીઆને તેમ કંવા સમનવ્યા. બીલોને તેમનાથી ઉતરતી ન્યાતિના માણસો સાથે બેજાવવામાં આવે તો એમને પોતાનું જીવિ અભિમાન ગ્રાસત થઈ આવે છે એટલે તેમ ન થવા પામે તે માર મેં ઉચ્ચ વર્ણના માણસોને તેમને તાલીમ આપવા માટે શેક્યા. અને તેમના તરફ મમાન દરજ્જાનો પર્તીવ રાખવામાં આવ્યો એટલે તો તેઓ ખૂબ જ ખુશ થયા”. આ રીતે ડાંગ અને તેની આસપાસના પ્રદેશની લડાયક બીલ જાતિનો મામનો કરવા બીલ-પલટણ ખડી કરવામાં આવી.

આ પલટણના માણસોનો પગાર રોજીદ રૂકવી આપવામાં આવતો. તેમને રોજના આના બે રોકડા અને માસ આખરે વધારેમાં આના દસ થી બાર બાધી રકમે મળી માસિક ૩૧ સાડચાર સુધીનો પગાર આપવામાં આવતો અને એ ઉપરાંત નામદાર કંપની મરકાર બહાદુર તેમને વસ્ત્ર દીવસનો લશ્કરી પોષાક પણ આપતો. તેમના “Perfect Uniform” માટે માથા દીક વાર્ષિક ખર્ચ ૩૧ સાડચણવી પાનુ કમી થવું હતું. લગભગ એ મમયની આસપાસમાં ગાયકવાડ મરકારના સિખધીઓને પણ માસિક ૩૧ ચણુનો પગાર મળતો.

આ રીતે બીલ પલટણ ગ્યવામાં તો આવી પણ નામદાર મરકારના લશ્કરી અમલદારોને હજનમેએ મુંઝવણમાં નાખી દીધા હતા. બીલ જેવા પછાત વર્ણના લોકો ના માથાં પોડવાનું કામ હજનમેએ કરવા ના પાડી. આ નાઇ-આલણ મંધનો અસ્તો બીલ જેવી અદારમી વરણના માથા પર ફેરવવા જેમણે એ તેમને પોતાની જાતને હવકી પાડવા જેવું લાગ્યું. લશ્કરી અમલદારો અને પલટણના માણસોમાં આથી ખજલગાટ મચી ગયો અને કોઈ કોઈ રથજે તો માથાં મુડવા દ્યાલુ પણ થયા મરકારે આ માટે અલગ વ્યવસ્થા કરી આખરે આ ધર્મમંદતો તોડ કાઢ્યો.

આ રીતની વ્યવસ્થા થયા પછી ડાંગ અને તેની આસપાસના પ્રદેશમાં રહેતી તોફાની બીલ જાતિઓને કલ્પદાને માન આપી સાલવાની તાલીમ આપવાની, ડાંગની અસહ્ય

જાતિઓને સમ્યક્તા શીખવવાની અને સુગતના ઇમારતી લાકડાંના વેપારીઓને હાથે થતી તેમની હુંટમાંથી બચાવી વધ ડાગને મમ્ય બનાવવાની ઉદાર વૃત્તિ ગમત તથા આવી. મન ૧૮૨૫ પછી આ કુશળ રાજનીતિશીલોએ બીલ-લડકરની મદદથી એ અમમ્ય જાતિ-ઓને મમ્યતાના પાઠ આપવાનું કામ શરૂ કર્યું.

અને મન ૧૮૩૫ના એરીલ મામલાં તે ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીના ડાયરેક્ટરોએ લેફ આઉટરામ અને મેજર ઓવાન્સે બીલ જેવી અસમ્ય અને હુટેઈ જાતિઓને મુકારવા સારૂ ઉઠાવેલી જહેમત માટે બલિનંદનો વર્ષાવી જાળાવ્યું કે “They are now prosperous agriculturist Community.” આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યાને સો વર્ષો પુરા થઈ ગયા બાદ આજે પણ આપણે ડાગના કહેવાતા રાજાઓના અલ્પકામના લાલ પાઘડી અને લગોડી અને ખોરાકના નામલી સિવાય બીજું ઉમેગયજી નોઈ શકતા નથી.

પણ આ બધી પરાપકાગૃતિની પાછળ કંપની સરકારની વેપારી નીતિ કામ ફરી જી હતી. ડાગના જંગલોએ તેમની નજર તે તરફ વાળી હતી. એ જંગલોનો વેપાર હાથ કરવો હતો અને નિગપદ થઈને ચાલે તે માટે તેને માર્ગના કાંઠા માફ કરવા હતા.

(અપૂર્ણ.)

— મણિભાઈ દિવેદી

નૂતન વર્ષાલિનંદન

ઉગે છે આ ઉધા જ્યોતિ, આલને આંગણે રૂડી

કુંકુંમે સાથિયા પૂરી, વેરતી મધુરાં પુલો.

અમલ કમળ જે આ પાંખડીઓ ઉઘાડે

અધિક હૃદય લાવે, લાનના ભર્ગ ઝીલે;

અવનવી રૂડી કાંતિ, પ્રેમ-ઉત્સાહ પ્રેરે

ઉદિત નૂતન વર્ષ, ચેતના દિવ્ય સ્ફુરે.

સ્નેહ, સૌજન્યનાં લાવે, મીઠાં જે હૃદયે રહ્યા

પોષણે પ્રેમથી તેને, વિશ્વકલ્યાણ સાધવા.

ઉ. જે. મહેતા.

જય-પરાજય

‘મહીધર, શું આવતી નવેશે કામીઆમને કબજે કહ્યું છે? મગધરાજ અગતશત્રુ ક્રોધપૂર્વક બોલ્યો.’

‘હા મહારાજ, અને કહેવડાવ્યું છે કે એ સામ મગધરાજને કંઈ હંમેશને માટે આપવામાં આવ્યું ન હતું.’

‘શું ક્રોધાગ્નિવેશ એમ મનજે છે કે મગધરાજે મન્યામ લીધો છે? શું મગધના ચોદાઓ નિર્વીર્ય થઈ ગયા છે?’

મગધરાજ ક્રોધપૂર્વક આવામમાં ફગા લાગ્યો. ચોરીવાગ પછી તે બોલ્યો, ‘મહીધર, મેનાપતિ ને કહે મેના તૈયાર કરે. આપણે આવતી પર આક્રમણ કરવાનું છે. કામીઆમ પિતાણ મને આપી ગયા છે અને મારે બાહ્યજે એ પાછું મેળવવું પડશે.’

મહીધર મોંઘો. મગધરાજ ઉત્તેજિત અવસ્થામાં આવામમાં ક્રોધાગ્નિ ચિત્રો ત્રેવા જાઓ. આવતીનું ચિત્ર શરી નાખ્યું. પ્રમેનજીત-ક્રોધાગ્નિવેશનું ચિત્ર જોઈ ઉલ્લાસી નાખ્યું. રાજકુમારી વણગારનાં ચિત્ર આગળ આવી તે કાંઈક શાંત થયો. અતીત કંઈક યાદ આવ્યું. મગધરાજની અગ્નિ અધારાં આગ્યાં. તે શીઘ્રતાપૂર્વક આવામની બહાર ચલી નીકળ્યો.

૨

આવતી નરેશ મહાક્રોધાગ્નિ એક પુત્રીનું પાણીપ્રહણ મગધના ગગન શ્રેણિક શિબિરમારે કીધું હતું. ગગન મહાક્રોધવેળે પોતાનો પુત્રને નહાન-મુજ-મુદસ (નહાવા અને જૂગાગૂંઠી) ના ખર્ચ માટે કાસીનું એક ગામ આપ્યું હતું. તે ગામની આવક એક લાખ મુદ્રા હતી. રાજા શિબિરમારનાં મૃત્યુ પછી તેની ગણી પણ પ્રતિવિધોગમાં મૃત્યુ પામી. રાજા મહાક્રોધાગ્નિ પુત્ર પ્રમેનજીને કામીઆમ પુત્ર કબજે કીધું અને મગધરાજ અગતશત્રુને કહેવડાવ્યું કે એ ગામ ફક્ત મહાક્રોધાગ્નિ પુત્રીના જીવન સુધી જ મગધરાજને આપવામાં આવેલું હતું. મગધરાજે એનો પ્રતિજ્ઞા કીધો અને ક્રોધાગ્નિ અને મગધના ખગો એક બીજા માથે અચળયા.

૩

‘મહારાજ,’ આવતીનો મેનાપતિ બોલ્યો, ‘મગધરાજ અગતશત્રુની મેનાએ મહાનીરાને કાંકે પોતાનો પડાવ નાંખ્યો છે.’

‘મગધરાજને એકાગ્ર પુત્ર ક્રોધી કે કે આ તમને શોભતું નથી. સદાનીરાને કાંકી પોતાની મેના શીઘ્ર ખસેડી લે નહિ તો આવતીની મેના તમારા પર આક્રમણ કરશે.’

‘મહારાજ, મગધરાજ પાછા જ ઉઠી રહ્યાવના છે અને આલુબાણુનાં આમેના ગેરવાવાગને અત્યંત કટ આપે છે.’

‘તમે જાહને આપણી મેનાને સનક રહેવા કહી દો.’

મેનાપતિ ગયો પ્રમેનજીન હમ્મે અને બોલ્યો, 'મૂર્ખ અગતશનુ, એક ગ્રામને ખાતર આટલી બધી એણ. પરંતુ કૌશલનરેશ તારંગી કરી જાય તેમ નથી.'

'પિતાજી' પ્રમેનજીતની પુત્રી આવીને બોલી, 'શું આવતી અને મગધ વચ્ચે વિગ્રહ જાગ્યો છે?'

'જાગ્યો તો નથી પણ જાગશે.'

'કાગણુ?'

'કારણ એજ કે તારી કુદને આપેલુ ગ્રામ તેમનાં મનુષ્ય પછી પાછું કબજે કર્યું છે.'

'આપેલુ ગ્રામ પાછું કબજે કર્યું?'

'હા, એ ગ્રામ કદા મગધરાજને આપવામાં આવ્યું ન હતું, એ કૌશલનરેશની પુત્રીને આપવામાં આવ્યું હતું' કૌશલનરેશની પુત્રી મગધમાં નથી એટલે ગ્રામ મગધરાજનું શી રીતે ચક્ર શકે છે?'

વજ્રગને હેઠલા શબ્દોએ કદાક મુંઝવી દીધી થોડી વારે તે બોલી, 'પિતાજી, તમે મગધરાજના માતૃક છે એ ગ્રામ ભાણેજને પુરૂષર આપ્યું હોત તો!'

વજ્રગ તીવ્રતા વેગે બહાર ગઈ પ્રમેનજીત ચૂપ બોલો રહ્યો.

૪

વજ્રગ પોતાની સખીઓની મઝામાં આજે ઉદાસ હતી. તેને પોતાનું 'જાગપણ' યાદ આવ્યું. પોતાની વિમાતા સાથે આવેલો અગતશનુ યાદ આવ્યો. ઉગ્ર મગધરાજ તે વખતે અગતશનુ તરિકે મોઢાતો હતો અગતશનુ અગતશનુ વજ્રગનો સાથી રહે હતો અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ અને રમતો યાદ આવી સદાનીરાના જગમાં રમત કરતા જ્યારે તેનો પગ લપસી ગયો હતો ત્યારે અગતશનુએ તેને બચાવી લીધી હતી અને અગતશનુ, મગધરાજ અગતશનુ બનીને મગધના અપમાનનો પ્રતિગ્રાહ લેવા માટે મદાનીરાને કાઢે બોલો ગઈ આવતીની સેનાને લલકારી રહ્યો હતો. 'શું એ વ્યર્થ યુદ્ધને રોકી ન શકાય? તેણે માંલિયુ હતું કે આવતીની એક ટુકડીને મગધગળે જીતેજીતામાં કાપી નાખી અને આવતીની સેનાનું પક્ષાપન ધણુંજ હામજનક હતું તેને પિતાના શબ્દો યાદ આવ્યા. શુ કૌશલનરેશની પુત્રી મગધની ગણી ધાય તો આ વિગ્રહ અટકી જાય? તે વિચારમાં બેઠી અને બેઠી ઉતરતી ગઈ.

૫

'મહારાજ, મગધરાજે શ્રમેનની સેનાને પણ ક્ષતચિત્ત કરી નાખી છે. મગધરાજના પગક્રમ આગળ આવતીની સેનાનાશભાગ કરી રહી છે.'

'મેનાપતિ દીર્ઘકાગણને ઉત્તર તરફથી આક્રમણ કરવાનું કહેા આવતીના સૈનિકોને મૂર્ખમેના ગૌરવનો ખ્યાલ કરાવો, મહાટ મહાકૌશલની વિદ્યવાહિનીએ કરેલાં પગક્રમ યાદ દેરાવો. હા, આવતીની સેના અજેય હતી-તેના હાથમાં થતું ભાદન સૈનિકોને મમળવો.'

પ્રમેનજીત ઉત્તેજન અવસ્થામાં બોલવા લાગ્યો, 'હું' વૃદ્ધ ન હોતો તો આજે મગધની સેના સાંઘડી માફક બોળી નાંખતે.' વજ્રરા આવી અને બોલી, 'પિતાજી, વિગ્રહ લાંબાશે તો આવેન્તી પર પણ માગધી સેનાનું આક્રમણ થશે એમ લાગે છે.'

પ્રમેનજીત હસ્યો અને બોલ્યો, 'પુત્રી, પ્રમેનજીત વૃદ્ધ થયો છે પરંતુ મૃતક બન્યો નથી, મગધરાજને સલાહીરાને ઝાળંગવા પહેલા રક્તની નદી ઝાળંગવી પડશે.' વજ્રરા ચૂપ ઉભી રહી, પ્રમેનજીત બહાર ગયો.

૬

'પિતાજી તમે મને તમારી આયુધશાળા ખતાવવાનું કહેતા હતા તે ક્યારે ખતાવશો? આજ પુત્રી હમણાંજ ખતાવું. કલાસ અસોનો ફરી પ્રયોગ કરવાનો સમય પણ આવે!

પિતા અને પુત્રી આયુધમારમાં ગયાં એક મજબૂત અને સુકોળ ધનુષને ખતાવી પ્રમેનજીત બોલ્યો, 'વજ્રરા, આ ધનુષ પર પ્રપંચ ચઢાવી શકે એવો વીર હવે આવસ્તીમાં રહ્યો નથી. હું યુદ્ધપર્યામાં એ વડે આ બેટમાં વન્ય પશુઓ મારતો હતો.'

'શું મેનાપતિ દીર્ઘકાશયણ પણ એ ધનુષ વાપરી શકતા નથી?'

પ્રમેનજીત હસ્યો અને બોલ્યો, દીર્ઘકાશયણ હજુ બાળક છે. એ ધનુષને બરાબર ચાલી શકે તો જ બમ છે. વજ્રરા, આજે પ્રમેનજીત વૃદ્ધ છે માટે મગધરાજ સલાહીરાને કંઈ આવવાની ધૃષ્ટતા કરી શક્યો અન્યથા હું તેને ભાગીરથીને પેસે પાર જ સ્ગદોળી નાંખતો.'

વજ્રરા શાંત ઉભી રહી. એક મોડું ખડગ ખતાવી પ્રમેનજીત બોલ્યો, 'પિતાજીના મુખમાં કાળીરાજના મેનાપતિની હત્યા આજ ખડગ વડે મેં એક જ ઢાંધી કીધી હતી આજે એના પર કાંઈ ચઢવા લાગ્યો છે. તારા ભાઈ નિહરથથી તો એ બંદાબર ઉચકાતો પણ નથી.'

બંને આગળ વધ્યાં. એક ગદા ખતાવી વજ્રરા બોલી, 'પિતાજી આ મદા કાની છે?'

'એ મદા ગાંધારના એક ચોદાની છે. હાં હુદમાં મેં તેને હરાવ્યો હતો. આજે તક્ષશીલાના વિદ્યાર્થી જીતના મારા તે દિવસે આખોની આગળ તરી આવે છે—હાથ તે મધુર અનીની રમૂતિ કેટલી કટૂતા ઉપાળવે છે!'

એકાએક સેનાપતિ દીર્ઘકાશયણ આવ્યો તે પુષ્કળ હાંકતો હતો. 'મહારાજ' તે બોલ્યો, 'મગધરાજના પ્રયંડ આક્રમણ અગળ આપણી સેના પસાપન કરી રહી છે. તમે આવો તો સૈનિકમાં ફરી માહત્ત આવે.'

પ્રમેનજીતની આંખો કાલ યદ્ધ મર્ષ. તેનાં નરકાં ક્રોધથી ફાટવા ન તમારાં આંખો નજીકે નેનાં ક્રોધથી ફરીને પસાપન કરી મર્ષ. ભૂતને બોલાવી તરત પોતા છે—તમાગ કશું. હજુ ધનુષ ઉતારી પળમાત્રમાં પ્રપંચ ચઢાવી ટંકાર કરી પિતાની આ અવસ્થા જોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ મર્ષ. પિતાની વૃદ્ધાવસ્થા બોલ્યો, 'વજ્રરા, હું સંતાઈ ગઈ.'

પ્રસેનજીત બોલ્યો, 'સેનાપતિ અશ્વ તૈયાર કરો. વજ્રરા હું જાઉં છું.' તારો પિતા વૃદ્ધ છે પરંતુ કાયર નથી.'

પ્રસેનજીત તીવ્રતા વેગે બહાર નીકળ્યો. વજ્રરા પિતાની વીરતાને પર ગૌરવ અનુભવ કરવા લાગી. પરંતુ અનિશ્ચિત ભવિષ્યના વિચારે તેને મુંઝવી દીધી.

'શું વિગ્રહ વધારે ભાવંકર થશે?' તે બપડી.

૭

'મહીધર, શું કોશલનરેશ પોતે યુદ્ધમાં આવ્યા છે?'

'હા મહારાજ, તેમના આવવાથી આવસ્તીની સેના હાર્ષદેવી થઇ ગઇ છે. જુઓ સાંભળો. 'મહારાજ પ્રસેનજીતની જય'ના જયઘોષે તેમના શિબિરને ગળતી મૂક્યું છે.'

'મહીધર, સેનાને મતક' રહેવા કદી દે હવે ખરું યુદ્ધ થશે.'

એકાએક 'મહારાજ પ્રસેનજીતની જય'નો જયઘોષ ઘણો જ પામે આવતો મંભાગાયો. એકે દૂત દોડતો આવ્યો અને બોલ્યો, 'મહારાજ, આવસ્તીની સેનાનાં પ્રચંડ આક્રમણે આપણી સેનાને સંઘનીરાને કંડિયા હાંકી કાઢી છે. આપણા શિબિર પર આક્રમણ થવાની વકી છે.'

'સેનાપતિને કહો કે સેનાના બે ભાગ કરી દો એક શિબિરની રક્ષા કરવા મૂકો અને બીજા વડે આવસ્તીની સેના ને અટકાવો. હું પણ આવું છું.'

'મગધરાજ!'

સર્વે ચમકીને પાછળ જોયું. પ્રસેનજીત ઉભો હતો. ને બોલ્યો 'મગધરાજ, તમે માંગ બંદી છો. તમારું શિબિર આવ-તીના સુનંદ મહાવીરોથી ઘેરાયલું છે. આત્મ સમર્પણ કરો.'

અગતશનુએ એ ખડગ ખેંચ્યું. આવસ્તીના કૈનિકે તંબુમાં ધસી પડ્યા. એકાદ બે કૈનિકોને મારીને મગધરાજ બંદી થયો. આવસ્તીની સેનામાં જયઘોષ ઉપર જયઘોષ થવા લાગ્યા.

મગધની સેના સંઘનીરાનો કાદો છોડી પલાયન કરી ગઇ, બંદી મગધરાજને લઇને કોશલનરેશ આવસ્તી તરફ પાછો વળ્યો.

૮

'મહારાજ, બે ત્રણ હુદ્ર સેનાપતિઓના હાગવાથી તમે કદાચ વિજયોદ્ધાસથી ઉન્નત થઇ આગળ આવરંતુ પ્રસેનજીત હજી મર્યો નથી. તમે કાસીમામ પર અધિકાર છોડી દો.' સેનાપતિ દીધી છે.'

પૂર્વજોના ગૌરવનો અધવસ્તીમાં ગળજીથી તરિકે જીવન ગુગરવું પડ્યું.

યાદ દેવડાવો. હવે, આ હું અપમાન સહન કરી મગધ જવા કરતાં આવસ્તીમાં બંદી રહેવાનું મમનવો.'

કાસીમામ મારું છે અને મારું જ રહેશે.'

‘પ્રેક્ષેનછતે હસ્યો અને બોલ્યો, ‘વાર ત્યારે કારાગારમાં જાઓ. દીર્ઘકારાચલુ, મગધરાજને લઈ જા. એમને માટે થોડું વ્યવસ્થા કરજો. યાદ રાખજો મગધરાજ કાશ્યપનરેશની સર્વગનીયુત છે.’

૯

‘મગધરાજ !’

‘વજ્ર !’

‘મગધરાજ, તમે આનંદમાં તો છો ?’

‘વજ્ર, બંદીને આનંદ અને દુઃખનો નિર્ણય કરવાનો અધિકાર નથી.’

‘મગધરાજ, તમારો દુરઅહ જવા દો. કાશીગ્રામ પર અધિકાર છોડી દો.’

‘વજ્ર, પિતાની એ સંપત્તિ હું ત્યાંથી ચકતો નથી,

‘મગધરાજ, એ તમારી સંપત્તિ નથી. પિતાજી કહે છે કે એ કાશ્યપનરેશની પુત્રને આપવામાં આવેલી હતી.’

‘શું માતાની સંપત્તિનો પુત્ર અધિકારી નથી થતો ?’

‘પરંતુ કાશીગ્રામ એ શસ્ત્ર પર આપવામાં આવેલું હતું કે જ્યાં સુધી કાશ્યપની રાજકન્યા મગધમાં રહેશે ત્યાં સુધી જ મગધની સત્તા એવા પર રહેશે, તેમ છતાં પણ જામને ખોતર આવડો મોરો વિચાર બેઠવાની આવશ્યકતા જતાવશે ?’

પૂર્વજોના ગૌરવની રક્ષાને માટે મમે તે કરવા તૈયાર છું.’

વજ્ર હસી અને બોલી, ‘પરિણામ એ જ આવ્યું કે તમે આવસ્તીમાં બંદી તરિકે આપ્યા છો. મગધરાજ પિતાજી તમારા માણસ છે—તમે જે માણસ પાસે એ પુરસ્કાર માન્યું હોત તો ?’

અજાતશત્રુ ચૂપ બિભો રહ્યો. વજ્ર પુનઃ બોલી, ‘વાર મગધરાજ તમને જે મુક્ત કરવામાં આવે તો શું કરશો ?’

‘પુનઃ કાશીગ્રામ પર કબજો કરીશ.’

‘હવે તમારો મદ ઉતર્યો નથી ?’

વજ્ર ચૂપચાપ ફરવા લાગી. થોડીદૂર પછી તે બોલી, ‘મગધરાજ, જાઓ તમે મુક્ત છો. પલાયન કરી જાઓ.’

‘વજ્ર, પિતાના શત્રુને મુક્તિ ! પિતાનો શોષ મારે ખાતર તમે શું કામ બોલો ? હું પાછું આવસ્તી પર આક્રમણ કરીશ.’

વજ્ર એક શુક હાસ્ય કરીને બોલી, ‘મગધરાજ, બાળપણમાં અનેક રમઝાં ખેલ્યાં હતાં, પિતાજી આ મોટું રમકડું ખેલતાં ક્રોધિત થશે નહીં. અને તમારાં આક્રમણની બહીક વ્યથા ખતાવેા પડેા. મારા પિતાના બાદમાં મરેબં શક્તિ છે—તમારા જેવા શત્રુઓને પળમાત્રમાં હરાવી શકે છે.’

અજાતશત્રુ ઉત્તેજિત અવસ્થામાં ફરવા લાગ્યો. થોડીવાર પછી બોલ્યો, ‘વજ્ર, હું જઈ શકું તેમ નથી.’

‘કારણ’

‘કારણ એજ કે જંગમમાં મગધરાજ એક સ્ત્રીની દ્વારથી પસાવન કરી ગયો એમ કહેવાશે નહીં. હું બંદી અવસ્થામાં રહેવા તૈયાર છું.’

વજ્રમ સ્તંભિત થઇ ગઇ થોડીવાર પછી તે બોલી, ‘મગધરાજ, તમારી મનોરૂતિ ખરેખર વિચિત્ર છે શું મોંઘા મૂલ્યે મુકિત લેવી છે ?

વજ્રમ મગધરાજને વિચારમાં નાંખી બહાર ગઇ

૧૦

‘વજ્રમ, મગધરાજની દરતા ખરેખર અદ્ભુત છે.’

‘પિતાજી, એ દરતા ગમે તેટલી અદ્ભુત હોય પરંતુ હું તેમાં શુદ્ધિમતા નથી જોતી.’

‘પુત્રી, તું હજી કશિયનો ક્વભાવ ઓળખી શકી નથી. હું મગધરાજ પર પ્રભુત્વ થયો છું. મારી ઇચ્છા યાદ છે કે મગધરાજને મુકત કરી દઉં. મગધરાજના જેવા ભાણેજ પણ માફ ગૌરવ વધારશે.’

‘વજ્રમ પિતાના શબ્દો પર આશ્ચર્ય પ્રકટ કરવા લાગી. થોડીવાર શાંત રહ્યા પછી બોલી, ‘કાસીગ્રામનું શું થશે ?’

પ્રમેનજીન બોલ્યો. ‘કાસીગ્રામ તો મગધનું થશે પરંતુ તે પહેલાં કાસીની ગંગાપુત્રી મગધની ગણી થશે અન્યથા નહીં.’

વજ્રમનું મસ્તક લગ્નનથી નાચું વગ્નું. પ્રમેનજીત બોલ્યો, ‘વજ્રમ, હું મગધરાજને મગવા ભડું છું.’

વજ્રમ બાગીમાથી સદાનીગનાં જળ જોતી ઉભી રહી.

૧૧

‘મગધરાજ, તમારી દરતા પર હું પછો પ્રસન્ન થયો છું. તમારા જેવા ભાણેજ મારે માટે ગૌરવનો વિષય છે.’

‘કાસીનરેશ, આપના એ શબ્દો માટે હું આપનો આભારી છું.’

‘મગધરાજ, તમને મુકત કરવામાં આવજો પરંતુ કાસીગ્રામના પર અધિકાર મેળવવા માટે મૂલ્ય આપવું પડશે.’

‘શું મૂલ્ય આપવું પડશે ?’

‘મગધરાજ, પિતાજીને આજે દરતા કે ત્યાં મુખી કાસીની ગંગાકન્યા મગધની મદાગણી રહેશે ત્યાં મુખી કાસીગ્રામ મગધનું રહેશે. તમારે એના પર અધિકાર મેળવવા પહેલાં મરી પુત્રી વજ્રમનું પાણીપ્રદાન કરવું પડશે.’

મગધરાજને આ શબ્દોએ વીધી નાંખ્યાં. તેની અંખિમાં આંસુ આવ્યાં. પોતાની મદત બૂધી જઈ તે પ્રમેનજીના ચરણોમાં પડ્યો અને બોલ્યો, ‘માનવ, તમારા ઉદાર

હૃદયે અગતશત્રુને હંમેશને મારે હશે-ઓ છે.’

પ્રસેનજીને અગતશત્રુને હિલકાં અને ચોડીવાર વાલો કપો પછી તે બહાર ગયો. મગધરાજનું હૃદય આને પ્રત્યગ દંડ અનુભવતું હતું.

‘અગતશત્રુ !’

મગધરાજને પાછળ જોયું. વજરા ઉભી હતી, તે એકાએક બોલ્યો, ‘વજરા !’

વજરાની આંખો હસતી હતી. મગધરાજ મંત્રમુગ્ધ બની વજરાને જોઈ રહ્યો.

૨૨

આવસ્તી અને મગધમાં આતંકની વેલ આવી. પરંતુ સલામતીનાં જળ શાંત હતાં. શું માનવસ્વભાવની વિચિત્રતા પર અભિધાય પશુ આપેલા નેમને અયોગ્ય લાગ્યો ?

—૫૬૭.

ચોર

સાંજને દાણે, દૂધને ભાણે,

આની ઊભા મુગ દાર

મારે મદિરે કેરે ચાર

આંખમાં આંખી, બિનાં પાણી,

વાણી બોલ્યા આમ:-

“ફક્ત એક પૂણીનું કામ

અમને દેવા આપો હામ.

“દેવસેવામાં ઝાપ ફરીયું,

પૂજા, ચંદન, પુષ્પ ધરીયું;

રહેશે યદિ અવરોધ પ્રગટ તો ગ્રેમે આવેગીયું.”

મંમલ સદને દરિદ્ર વદને ધારી મલિન વેશ,

હેલે હીણ ને વરે બિલુનું નેન ધરી અનિમેષ.

તે તો ખેસી પડ્યા એક હાને;

ગળે રાત્રિઅર વિચારે.

વેળા વીતે વેશ બિહારણે

ધાર્યો ઝરે ફૂર.

તેડી ફેડી દેવસેવાનાં સાધન ચૂરંચૂર

પછી મલિન હાથે, મૂર્તિ સાથે, ભાગી ગયા તતખેર.*

પીતાપુર જંગલ,
૧૭-૨-૩૨.

રતુબાઈ દેસાઈ

* રવિબાબુની “બીતાંજસિ”ના એક ખીતનો જાવાનુવાદ.

કવિનો પ્રદેશ

મહાવીર પ્રસાદ દાધીરા બી. એ. એલ. એલ. બી.

૭

શાન્તાકુંડ

કવિનો પ્રદેશ કવ્યના છે અને જ્યારે એ પ્રદેશમાં પહોંચી, કવિ જગતને નૂતનશક્તિ અવનવી ભાવનાઓથી ભુએ છે અને એના વિષયમાં ઉદ્ઘારો કાઢે છે, ત્યારે એ ઉદ્ઘારો જગતનો 'કવિતા'ના નામથી વધાવી લે છે. એ ઉદ્ઘારો દેશ અને મમાનની ગિચિતી, અનુક્રમણિકા છે અને કવિની હૃદય ભાવનાનું એનમુન સુન્દર ચિત્ર છે.

૧ છું. મારા જગતમાં હોવા છતાં જગતનો નથી રહેતો—અને તેથી જ, જગતની ક્ષિતિ મારે ગૌરવ વની વસ્તુને એ બહુ જ મોટું સ્વરૂપ અને ગૂઢઅર્થ આપી જગતનાં દિશ 'વજ્ર પિતાના એટલા મારે જ કહ્યું' છે કે:—

હી, 'કાલીમામનુ' શું જાનતે યદ્ય ચન્દ્રાકૌં
પ્રસેનછન બોલ્યો. 'કાર જાનન્તે યદ્ય યોગિનઃ ।

ધની ગણી થયે અન્યથા નહા જાનન્તિ મર્ગોપિ ન
વજ્રમનુ' મન્તકે લગ્નથી નીચું ન જગ્જાનાનિ કવિઃ સ્વયમ્ ॥
પિતા જાઉં છું.'

વજ્રમ ગામીમાંથી મગનીમનાં જગ જેની ઉચ્ચિતો મારે એક કવિએ કહ્યું છે કે:—

૧૧ કનુ' અમાર,
કદી ન રહે કમન.

'મગધનજ, તમારી દદના પર હું પડ્યો પ્રમન થયો

મારે મારે ગૌરવનો વિષય છે.' પડોએ કવિ.

'કાલકલરેશ, આપના એ ગૂઢે મારે હું આપનો આભારી લાગાઓના કવિઓની અગ
'મગધનજ, તમને મૂકન કરવામાં આજે પરંતુ કમીમામ કે:—

૨ મન્ય આપનું પડ્યો.'

કે મૂન,

'મું મન્ય આપનું પડ્યો?'

ધૂમ ।

'મગધનજ, પિતાછનો આદેશ હતો કે ત્યાં સુધી કોસવની સુકાલ જાય હું, ખરેખર એ
દાગળી મેં ત્યાં સુધી કામીમામ મગધનું રહેશે. તમારે એના વિષયમાં અગતીનું મું
રેયાં મરી પુત્રી વજ્રમનું પાધીમદબ્ધ કરતું પડ્યો.'

મગધનજને આ શબ્દોએ વીધી નાખ્યા. તેની આંખમાં આંસ
દા. બૂધી જઈ તે પ્રસેનછનના ચરણોમાં પડ્યો અને બે.મ્પો, 'મા અને મોર નરે કરખ છે.

વધારે મંજુની આકાંક્ષા જુદી જ હોય છે:—

ચરણ ધગત ગ્રીઝકત હીમો, ન મુઢાવત સૌર,
“મુવલુ” કા દુઢત શીરત કવિ, વ્યભિચારી, ચોર.

ચંપુ એટલે કવિનાનું પદ—અને પદ—એ ધરતાં હૃદય ધમધમે છે અને સૌર (ધાધણ) ગમતી નથી. સુવર્ણ વર્ણાક્ષર-રૂપ અને મોનું એ ત્રણેને કવિ, વ્યભિચારી અને ચોર એ ત્રણે અનુક્રમે શોધતા કરે છે.

ખીન એક કવિ નયનવ્યાધિથી પિડિત થઈ લખે છે કે:—

“તનક કાકરી પરત હી હોત નયન ખેચન;
ઉન નયનનકો ચૈન કહાં? છન નયનનમેં નયન!

આંખમા જરીએ (તનક) નાની કાકરી પડી જવાથી, આંખ બહુ જ ખેચેન બને છે. પણ જે નયનોમાં, કાઢતી નયન જેવી મોટી ચીજ વડી હોય, તો પછી એ નયનોમાં આગમ (નૈન) ક્યાંથી હોઈ શકે? એક સુંદરીના મુખ પગ્તા તિલ (તલ) પર મુઘ્ધ થઈ એક કારસીના શાયરે, અમરકંદ અને છુખાશરા એ પ્રખ્યાત શહેરો ધ્યાયત કરી દેવાની ઉત્તરતા બતાવી હતી.

અગરમાં તૂકે શીંગણ જલ્લતારદ દિલેમારા,
અખાલે હિન્દ યશગદાય, અમરકંદો છુખાગા.

વળી હિન્દી ભાષાના કવિઓએ તો એ તલ પર અજગ્ય કલ્પનાઓ કરેલી છે.

ગોરે મુખપે તિલ લસત, મેં જાન્યો યહ હેન,
મુખ ખજાને કે મનો, હાગસી ચૌકી દેત!

વળી મુઝારક નામના કવિએ પોતાના “તિલ શતક” નામના કાવ્યમાં તલ ઉપર અજગ્ય કલ્પનાઓ કરી છે, એમાંથી એક પદ નીચે પ્રમાણે છે—

ગૌરી કે મુખ એક તિલ, મો મોહિ ખરો સુહાય,
માનહુ પંકજકરી કલી ભૌર, વિલંબ્યો આય!

મ્યામ કેશકલાપ અને ગૌગ મુખને નિરખીને એક કવિ, તેજસ્વી દિવમ અને રાત્રિના મિતલ સમય, સંખ્યાને યાદ કરે છે અને કહે છે કે:—

હરામે બાલ ઉન ઝુલ્ફેં કે, રક મારોપે હિલતે હૈ,
દિલે ખીમાર ઉઠ ખેલ, કિ દોનો વખત મિલતે હૈ.

કેમકે ખીમાર માથુઓ માટે અંધા સમયે પડી રહેલું નિષેધ છે.

ખીન એક દાગ નામના કવિ એક સુંદરીના મગગર દિલનું નીચે પ્રમાણે સંજ્ઞયિત દોરે છે.

રૂપે રેશન કે આગે, રમા રખ કર વદ યહ કહતે હૈ,
ઉધર જાતા હૈ દેખે યા છધર પગવાના આતા હૈ.

દીવાની આમે પોતાના કપોલ રાખી, એ કહે છે કે જોઈ છું કે એ પતંગીધુ (પરવાના) પેવી તરફ (દીવા તરફ) જાય છે કે મારી તરફ આવે છે. અર્થ સ્પષ્ટ છે!

આવા પ્રકારની જ અતિશયોક્તિ નીચેના કાવ્યમાં નોંધી કે એક કવિ કહે કે કે અગામીમાં વસ્ત્ર પહેર્યા વિના જંગો નદી કેમકે તમાગા સુદર શરીર પર ચઢતી ચા ની પડી જશે અને તમારૂં વસ્ત્ર એ ચાદનીના અપર્યાયી મેનુ થઈ જશે !

આમ પણ નગે ન જાઓ તુમ શમે મહનાયમે,
ચાદની પડ જાયગી મૈયા વદન હો જાયગા

ચદ્ર ગ્રહણ મમયે ધગતી મહાગ ઉમેલી એક સુદગીને એક મસ્કૃત કવિ ધનમાં ચાની જવાની શિખામણ આપે છે, કેમકે કદાચ ગૃહ, ચદ્રને ગ્રહણમાંથી મુક્ત કરી, એ ચદ્રમુખીના નિષ્ક્રમકી મુખનું ગ્રહણ કરી ને !

મરિચ ક્ષતિરિયોઽ મા વહિરિષ્ટ કાન્તે ।

ગ્રહણ સમયવેલા ચર્તતે ચીતારમે ॥

તવ મુક્તમકલક્રમ્વીદ્ય નૂન સ રાડુ ।

મરિચ તર મુક્તેન્દુમ્ણં વદ્રમ્વિહાય ॥

વગી એક રીંગ કવિ ચદ્રગ્રહણ થતા પછી કંઈ પણ ઉદ્ભવ ન થવાનું કાંઈ કહે છે કે જ્યારે ગૃહ ચદ્રને ગ્રહણ કરતા આકાશમાં આવે છે ત્યારે એક માત્ર ચુદ્રોદય થઈ જાય છે અને બીજી બાજુએ પોતાના ધગમાંથી ચદ્રમુખી નિકળી, અગામીમાં આવી ઉભી રહે છે ગૃહ “ચાઠિ મસુ ચાઠિ મસુ” ચદ્રને કે ચદ્રમુખીને ગ્રહ । કહે એવા રિચમાં જ આખી ગાનિ વીતાવી દે છે એટલામાં તો ચદ્ર અત્યંત થઈ જાય છે અને ચદ્રમુખી ધગમાં ચ ની જાય છે હવે તો ગૃહ માટે પસ્તાવાનું જ બાકી રહે છે—અને ગ્રહણનું કંઈ પરિણામ નથી આવતું !

એક મસ્કૃત કવિ કહે છે કે સમુદ્રમાંથી, જોટલી ચીજો દેવાએ કાઢી દતી તે સર્વ સુદરીના મુખે મળી આવે છે

સુરસુમનસ જગસામોદે શરી ચ ફોલયો ।

અમૃતમધરે, નિર્વગ્મતે વિષ ચ ત્રિલોચને ॥

એટલે કે જામમાં અર્ગીય ફૂંતોની સુવાસ, કપોતોમાં ચદ્રની પ્રભા, અપરોમાં અમૃત અને ત્રિકલિમાં એ !

એક દિન્દી બારાના કવિ કહે છે કે કવિ-જનો કાળા દેશનાપને મર્પની ઉભા આપે છે એ ખરખર બૂલ છે—કેમકે જ્યારે એ કેમ મળા હોય છે ત્યારે ને કાંઈ મરી શકે છે પણ જ્યારે એ એન થઈ જાય છે ત્યારે કેમ નથી ડગી શકતા ? ત્યારે જરૂર ના કવિ પોતે જ કહે છે કે માનવ છત્રની તરુ પ્રવચ્ચા મનયનની સમ । છે—અને એ મનયનને સર્વ આતીને વગગી ગુટે છે જ્યારે તરુઆવચ્ચા કપી ના મનયનને મુક્ત જાય છે (જ્યારે યુવાની ચલી જાય છે) ત્યારે એ મર્પો પોતપોતાના માર્ગે પડે છે અને એન (દેશકપી) કાચગી હોડી જાય છે એ કાચગી કમ ડગી શકે ? અદ્ભૂત ભાવ અને કંપના છે એ કાંઈ નીચે પ્રમાણે છે—

કેતન અદિ ઉપમા દષ્ટ મુને કવિ અવેત

જયામ હને તમ કમ્પન દૈ, એન કથો ન કમ લેન ?

તીવ્ર તરુણાઈ મહાવતરુ, અહિ લીપટત ઇંદ હેત;
તે મુખે એ ચલ બમે હોડ કાંચળી ચેત!

પ્રેમ વ્યાપારની વ્યાખ્યા કરતા એક કવિ કહે છે કે:—

પ્રેમ પેઠે યૌવન વશિક થેયત રૂપ રસાલ,

જરે ન ક્યોં ગ્રાહક જગત, દે દગ દેખ દલાલ !

એટલે કે પ્રેમની પેઠે (અનર) છે, યૌવન વાગુણી વ્યાપારી છે, સરેસ સૌંદર્ય (કૃપ) એ વેચે છે અને એ આખિરથી દલાલ છે. એ બધું જોઈને જગત ગ્રાહકનું મન કેમ નહીં બળે ? (કમરા:)

વાર્ધક્ય

(ષડ્વણ્વના કાયદા મમનવતો લેખ)

આ દુનિયામાં પ્રથમ દરને ત્યાજ્ય લાગે એવી દરેક વસ્તુમાં વિચાર કરતાં કોઈપણ સામાંશ મળી આવે છે. એર જેવી કડવી દવાથી મોઢા મોઢા રોગ નાશ થાય છે; અત્યંત ગંદા પદાર્થોમાંથી આપત સાદું ખાતર તેમાર થાય છે. લાખો રૂપિયાની મિલકતને બાળી મુકનાર અને હાલસો માણસોની આદૃત લેનાર અગ્નિ હવાને શુદ્ધ કરે છે. એટલું જ નહિ પણ જમ અને મરણ જેવી મોઢામાં મોટી મરણપેદી આપતિઓથી અસારમાંનાં સર્વ દુઃખોનેા નાશ થાય છે, એ કાંઈ નહીં કાયદો નથી. એવી જ એક ઓળ એ વાર્ધક્ય છે.

મારો જોગબીતો એક દોહસો વર્ષનો ધરડો બાહ્ય હમણાં જ મરણ પામ્યો. તેનું મામ અચંલત હતું અને તેનો જન્મ નાના સાદેગ પેશના વખતમાં પૂનામાં થયો હતો. વડા માધવરાવ સાહેબની જનોઈ વખતે આ બાહ્ય તેઓની સાથે જન્મયામાં અગણી હતો. પાણીપતની લગ્ન પછી મુમગંજીમાં મરણ પામેલા વીરનાં આદમાં એણે સારી પેઠે આડો હાથ મારેલો. માધવરાવની પત્ની સતી ઘઈ તે વખતે આ લાઈ આશિર્વાદ આપ્યા આગળ થયેલા, અને નાગરજીરાવના વધથી રમોળાએ કરેલાં 'પાપનું' નિવારણ કરવા માટે જે 'આલ્મોનું' ચરણમુત લેવામાં આવેલું તેઓમાં આ મોખરે હતો. આ પછી ખીન્ત આજીરાવના વખતમાં પૂનાની આજપાસલેરા પડ્યો તે વખતે તેપોમાંથી છુટનારા મોળાઓનું સમન કરવા માટે લાકડાના જોળા ઉપર એણે સારી પેઠે આડો હાથ મારેલો. અંગ્રેજોએ પૂનામાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે તેઓથી અલગાઈ ન જવા માટે જે શિક્ષકોએ શ્રીમંત સાથે લલાવતો દૂગ કીધી તેમાં આ લાઈ સામેલ હતા. સત્તાવનના સાલના બંડ પછી જે હાલસો ઉતરકિયાઓ થઈ તેમાં ઘણી દલિલા સપાદન કરી પોતાની જન્મજુમિ જોવાની પ્રજાથી પૂતે પાડો આપ્યો. ત્યાં પુનર્વિવાહની વિરૂદ્ધ, જે હીલચાલ થઈ તેમાં તેણે આગળ પડતો આગ લીધેલો. પણ કાળગતિ સાથે વહેતાં વહેતાં, તેના મતોમાં એટલું પરિવર્તન થયું કે કોઈ પ્રતિહાસપ્રિય પિતા પોતાની વિધવા છોડી આ ઐતિહાસિક પુરવઠે અર્પણ કરતે તો અચંલત તથા પગ ઉપર (હાલતી ચાલતી વખતે તેને લાકડી જોઈતી હતી) તેમાર થાત. એના માથાના વાળમાં ઘણો ફેરફાર થઈ ગયો હતો. જે માંઘા ઉપર સો વર્ષ પહેલાં ચાપના પૂરછને શરમથે એટલી ચેટલી હતી ત્યાં ગયેનું આજુ ટોણસમાય એટલા ઘીય

વાળ હતા, પણ જેને નાના ફડનવીસ અને માધવરાવ પેશવા માથે વાતચીત કરવાનું સદ્લાભ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું તેના માયામાં થયેલો ફેરફાર ચક્ષુથી લેવાય એવો હતો.

ગારમું અને ગાગળગીયા વખતે સરખા જ તૈયાર રહેનારા આ બ્રાહ્મણનું લક્ષ્ય હવળ અને ભોજન સિવાય બીજા વિષય તરફ વળ્યું હોત તો આજસુધી ઘણા ઐતિહાસિક કાવ્યકાવ્યો ઉત્પન્ન થયો હોત. પણ આ બ્રાહ્મણજેઠનું તે તરફ લક્ષ્ય ન હતું. અને એની ઐતિહાસિક માન્યતાઓમાં ઘણો ઘોંટાળો હતો. પુરંદરનો તહ પુરંદરોએ કીધો; સુમેરૂમીંગ એ ફોતેમિંગ ગાયકવાડનો હોકરો અને રણજીતસિંગનો પ્રપૌત્ર (માંજરૂમીંગ માથે સંબંધ ન જોડવાનું કારણ કેવળ એની સત્યનીતિ); વગ્ર શિવાજીએ કોલ્હાપુરમાં જુદી ગાદી સ્થાપવાનું કારણ સતારાના રસ્તાએ જંગ ચલાવ હતો અને તેથી તેને ધુટણીયો રોગ થયો હતો નાના સાહેબ પેશવા એટલા સમજદાર હતા. જે એક જ વખત સત્તાવન સાક્ષીને ઇતિહાસ તેમની નજરે પડત તો તેઓએ ખંડ ત્રહેર કીધું ન હોત. આવી મનોગંજે માહિતી ઘણી વખત તેના મોઢેથી સાંભળવા મળતી. આ માહિતી રિરે વિરોધ કરવાની હમારી હિંમત ચાલતી ન હતી, કારણ દરેક આક્ષેપ ઉપર “ચમુવે” મત્યમ, આ તેનો જવાબ હતો.

યમરાજને વિસ્મૃતિમાં પાડેલા આ લિસ્ટે આટલી જાંઘળી પમાર કરીને એક ખાખત ખાત્રીપૂર્વક પેદા કીધી હતી. અને તે જલ્દત. આટલું પૂણી સ્વરૂપમાં ઘડપણ દુનિયામાં બીજે કોઇપણ કેકણે ભાગ્યે જ જોવામાં આવ્યું હોય. તો પણ આ ભાઈ હંમેશ ચિંતાપુર. રહતો. એનું કારણ તેના પ્રતિદિન વધતા જતા ગુણોનું અને જલ્દતનું વળ્યું કોઇએ કીધેલું તેણે સાંભળ્યું ન હતું. વિશ્વાસગ્રાવ અને વડા માધવરાવ જેવા અધ્યાત્મી પુરોનાં નામ અજરામર થાય અને તેના જેવા અજરામર પુરુષનું નામ અધ્યાત્મી હરે એ વિચારથી જ એને ઘણું દુઃખ થતું. આ ચિંતાથી જ તેની કમર વાકી થઇ ગઈ હતી, તેનો ચહેરો શીકો અને તેના ઉપર કરચલીઓ પડી હતી, અને આ ચિંતાથી જ તેનો અંત થયો. તેના આત્માને થોડુંક મમાધાન થાય એ મદિચ્છાથી આ લેખ લખું છું અને તે તેના વર્ષશ્રાદ્ધ દિને પ્રસિદ્ધ કરવાની મારી મનીષા છે.

ઘડપણનો પહેલો ફાયદો એ છે કે તેનાથી દંતધાવન કરવાની ખટપટ મટી જાય છે. અને તેથી છાણાંની રાખ અને દંતમંજનનો ખર્ચ બચે છે. ગ્રાખને લીધે જીવાતીઆઓ સેંકડો છાણાંઓ અગ્નિમાં હોમે છે અને દંતમંજનની મેંકડો દાખડીઓ ખલાસ કરે છે. પણ ઘરડો દયાર્દ્ર હૃદયથી છાણાને બીલકુલ ત્રાસ આપતો નથી. આ રણ છાણું અંતે પાછું કરે જ છે. બીજો ફાયદો એ કે ઘડપણમાં દાદ દુખતી નથી; દંતમાંથી લોહી વહેવું નથી, અને તેથી તે ખાખત દવાઓનો ખર્ચ બચે છે. જો તે ઘણો લાગીને પડે તો તેને દાંત પડવાની બીક હોતી નથી. તેના ઉપર “બીજા ઉપર દાંત રાખવાનો” અને “દાંતમાં તરણું ધરી શરણ જવાનો” આરોપ મુકી શકતો નથી તેણે કોઇનો કેટલોયે સુન્દો કીધો હોય તો “તાગ બનીશ દાંત તોડી પાડીશ” એવી તેને ધમકી મળતી નથી તે કોઇનો કેટલો પણ ઉપહાસ કરે તો “દાંત કેમ દેખાડે છે” એમ કહેવા કોઇની છાતી ચાલતી નથી. તેણે કહેલી ગપ કેવળ “દંતકથા” છે એમ કોઈ કહી શકે નહિ, અને તેના ગાલ એસી ગયેલા હોવાથી તે વાત “કપોલ કલ્પિત” છે એમ પણ કહી શકાય નહીં.

ધરડાને નીચા બારણામાંથી જતાં માથું અથડાવવાનો પ્રસંગ આવતો નથી, અને જમીન ઉપરની ઘાટપણ વસ્તુ હેંચકવા નમતું પડતું નથી. તેને શુરસો આવે, તો કપાળ ઉપર હીરીઓ પાડવા કાશીયા કરવી પડતી નથી અને પસદગી અગર તાપસદગી દર્શાવવા માથું દસાવવાની તરદી લેવી પડતી નથી. માથામાં ટાવ પડતું હોય તે હળમતનો અર્થ અને તે જુદો જ.

ધરડાના સાંધા હીઝા થઈ જવાથી તેનાથી ધરડી ગદર કરાતું નથી અને તેથી તેને સ્તતામાં દોડતી ચાડીઓ નીચે ચગદાઈ જવાની ણીક હોતી નથી. તેને સારી જોષ ન આવવાને લીધે ચોરોનો ભય રહેતો નથી. શરીરમાં લોહી ન હોવાથી માંકડ તેને નાસ આપતા નથી અને મુની વખતે નાક અને મોઢામાંથી નીકળતા અવાજથી એના મોઢાંની આસપાસ ડાંચી લાગતો નથી.

એક વખતે એક એકાદ માણસે બે આંખવાળા માણસને કહ્યું, 'તું તો મારી એકજ આંખ જોઈ સકે છે પણ હું તો તારી બે આંખો જોઈ શકું છું.' આ ન્યાયને અનુસરી ધરડો માણસ જુવાન માણસને મ્હોલું મારી શકે કે 'તારી મામે હાડપિંજર અને બોખતું મેં હું જ નજરે પડશે, પણ હું તો પ્રેમાળુદ શરીર, મુંદર તેજસ્વી ચહેરો જોવા નસીબવાન છું' તેથી તારાં કરતાં હું જ વધારે સુખી છું.

આંખને અધર અને કાંતને ખડેરા થવાથી અને તેમાં વિરમૂતિની જોડ મળવાથી ધરડાને ઘણા કષ્ટ થાય છે. ધરડો ચરીખ હોય નો તેને તેનો શાકુદાર અને જો તે શીંમત હોય તો તેને તેનો ચરીખ અગો રસ્તામાં મગે અને કોઈ પેસાની માગણી કરે તો તે કષ્ટદાકારક રીતે તેઓને જુદી જઈ શકે છે. દેશદાર અને શીંમત સગાની આખનમાં આ ન્યાય લાગુ પડતો નથી. યુવતીનો ચહેરો જોતી વખતે એની દષ્ટિ અને કાંતોને મંદપણ આવવાથી કોઈ કોઈ પ્રસંગે ધરડો માણસ યુવતીનાં મોઢાં નજીક પોતાનું મોઢું લઈ જતો જોવામાં આવે છે અને કોઈ પ્રસંગે તેને પોતાના ઘડપણનું વિરમણુ ધાપ છે. કોઈ વખતે પોતાના કોઈક માટે વડુ પસંદ કરવા નીકળેલો પિતા, કોઈકી નજરે પડતાં જ પોતાના આમમનનો હેતુ જુદી જઈ કોંકરાને ચારે કોઈકી પસંદ કરવાને ગદલે પોતે જ તેને સનાથ કરતો જોવામાં આવે છે. ઘડપણનું વિરમણુ આવું જગર હોય છે.

ઘડપણનાં વિરમણુથી આગલે દહાડે વાંચેલી વાત બીજો દીવસે ધરડાને યાદ રહેતી નથી તેથી તેને તે જ ચોપડી દરેક વખતે પહેલાં જોટલી જ મનોરંજક થઈ પડે છે. એક ધરડાને એક જ વાત એક વાર સુધી તે જ ચબ્બોમાં કહેતો મેં સાંભળ્યો છે. નિમ્ન કથનથી આ વાત તેને મોટે ચડી, પણ તે વાત જુની છે અને કોઈ આપણને પૂર્વે કહી ચંબા છે એમ તેને કોઈ દિવસ યાદ આવતું નથી. ઘણી વખતે ધરડાઓ દર વરો પોતાની તેને તેજ હામર કહેતા નજરે પડે છે. એવું કરણુ તેઓને વચમાં પસાર થયેલા કાળનું વિરમણુ ધાપ છે. આવા ધરડાઓને જમ જણે તેમાં નવાઈ શું?

ઘડપણથી નિતિ ઉપર સારા સંકાર પડે છે. ધરડો કોઈ વખતે અકકપણ ખતોવે નહિ અને મારની વખતે કાકડીના ઉપયોગ કરતાં તેને કોઈ દિવસ જોડો નથી. ધરડો કોઈને કંઈક નહીં અને પર સ્ત્રી તરફ (ચરમા વગર) દોતાં મનરે પડશે નહીં, તે પોતાના સંસ્કૃતિ અભિમાન તથા ગર્વ ધરાવશે નહીં. પોતાનું બાકીનું આકૃષ્ટ દેશ સેવામાં આગવાનો નિશ્ચય કરેલો તેને કાકુ લાગતો નથી. એક એકી વર્ગના ધરડાએ આવી પ્રતિજ્ઞા

કરી તે આખી છાંદગી (આખા બે મહીના) સુધી પાળ્યાનું મેં જોયું છે. આવી દેશસેવા અર્પણ કરેલા વૃદ્ધએટલે જન્મ કદ અગર કામીની સગ નહીં લાગે છે

પીત્તાળીય વર્ષ ઉપરની ઉમરના ધગડાને ચામકાની સગ આપવામાં આવતી નથી તેનું કાગળ તેની મોત વિષે બેરીકટ જ હોયી જોઈએ. કાગળ આવે ધગડો ચામકાના ફટકાનથી મરી જાય તો તેનાથી પાછો તેજ શુદ્ધો થાય નહિ અને કાપડનો હેતુ મધ્યમ નહિ અને આવા શુદ્ધાઓથી બીજાઓને અટકાવવાનો હેતુ સફળ થાય નહીં.

જીવાન માણસોના મગજ પછી વારંમોને તેઓના શરીર ઉપર વીંટી અને કાનમાંથી વાળી સિવાય બીજું કાંઈ મળતું નથી, પરંતુ ધગડો દયાળુ હોવાથી તે પોતાના વાગસોને કૃત્રિમ દાતના ખોખા, ચરમા, કાનને લગાડવાનું શીંગ (Horn-સાંભળના માટે) અને વાકડી મુકી જાય છે વાગને ચોપડેલો કવચ પણ જો કાંઈ વારંમ ઘેઘ લઈ જવા માગે તો ધગડો માણસ તેને ના પાડે નહીં.

ધગડાણોનો સૌથી મોટો કાયદો એ છે કે યુવતીઓ એની મથે ખુદશા દીવથી અને નિષ્કપટતાથી વાતચિત કરે છે જે સુદર સ્ત્રીના મોચરાની કળી જેવા સુદ દાત જોવાની તક જીવાનને લાગે જ મળે છે, તે આ ધગડાનું દર્શન થતા જ હોંકતા પડે બાનુ કરી દર્શન આપતા થાય છે છાંદગીના બે છોકરો આવ્ય અને વૃદ્ધાચાર્ય દત્તહીનત્વ, બોમ્બકું બોલવું, નિર્બળતા, પગધીનપણ વગેરે મમાન લાગે છે એ પ્રમાણે યુવતીઓનો વિશ્વાસ પણ એ બે અવગ્યાનાળા માણસો ઉપર સખો જ હોય છે.

(ટીપ—મરાઠી “સુનમ્યાચે” પોક”માંથી એક મુદિનો અનુવાદ)

લા. વા ધવજે. બી એ.

અદૃશ્ય કિરણો

યશવંતનાથ ગુલાબભાઈ નાયક એમ એમમી.

પ્રકાશ વડે આપણે જોઈ શકીએ છીએ; સૃષ્ટિની અને વિશ્વની કેટલીક ગેમી મમસ્યા આપણે ઉકેલી શકીએ છે; એના વડે જ પૃથ્વી ઉપરનું જીવન ટકી શકે છે, પ્રકાશ જીવન અને જડ વસ્તુમાંથી ઉત્પાદક પામે છે, જતા પ્રકાશ શું છે એ આપણે જાણના નથી આપણે કહીએ છીએ કે આપણે પ્રકાશના કિરણો જોઈ શકીએ છીએ, પરંતુ પ્રકાશ જોઈ શકાતો નથી—પ્રકાશ વડે વસ્તુ જોઈ શકાય છે. આખ વડે અનુભવમાં આવતી સૃષ્ટિ એ અમુક જાનના પ્રકાશને આભારી છે એ પ્રકાશને આપણે દ્રવ્યપ્રકાશ કહીએ છે સૂર્યના કિરણોને ત્રિપાર્શ્વ કાચ (Prism)માંથી પસાર કરીએ તો તે માત રંગમાં વિભક્ત થઈ જાય છે, એ સાત રંગો દૃશ્ય પ્રકાશના કિરણો કહેવાય છે મેઘધનુસમાં પણ એજ માત રંગો દેખાય છે, ત્રિપાર્શ્વ કાચ વડે વિલકન કરેલા સૂર્યના પ્રકાશને એક પડદા ઉપર પાડીએ તો તે અમુક નિયત શ્રેણીમાં વિતરેલો માલમ પડશે, એ શ્રેણીમાં વિભક્ત થઈ પડેલા પ્રકાશના પડને આપણે રંગપટ (Spectrum) કહીએ છીએ રંગપટમાં સાત રંગો નિચેના અનુક્રમમાં આવે છે—ગરો, નારંગી, પિળો, લીલો, લુરો, નીલ, અને જાંબલી, ગા માત રંગના કિરણો રંગપટનો દૃષ્ય ભાગ દર્શાવે છે આ માત રંગના કિરણો કોઈપણ વસ્તુ ઉપર પડી આપણી આંખમાં પડે, ત્યારે તે વસ્તુનું પ્રતિબિંબ નેનપટ (Retina) ઉપર પાડે છે અને વસ્તુ દેખી શકાય છે સાધારણ રીતે આપણે માનીએ છીએ કે પ્રકાશ

માત્ર આ સાત રંગનો લાસ આપતાં કિરણોનો અનેકો છે. ત્યારે શું એ કિરણો ઉપરાંત બીજાં પણ પ્રકાશનાં કિરણો હોય છે?

વિજ્ઞાનાં ગેબી ઉદાહરણમાં અને પૃથ્વી ઘેરી રહેલા અવકાશમાં આ સાત દ્રશ્ય કિરણો ઉપરાંત અનેક ગતતા અને અપરંપાર કિરણો વિસ્તરી રહ્યાં છે. એ કિરણોનો ખ્યાલ મેગરવા આપણી સ્પૃગ આંખો નિર્ભય છે. એવાં કેટલાયે અદૃશ્ય કિરણો આપણાં જીવનને પોષણ આપે છે. તેમજ જીવનને હાલુ પણ કરે છે. કેટલાયે કિરણો આપણને સુખ અને આમશ્યાં આપે છે. દૃશ્યપ્રકાશ એ રંગપટના વિચાગ તરંગમાળાનો (Gamma) એક અતિ સૂક્ષ્મ પટ છે. લાલથી જાંબલી કિરણના રંગપટની અને બાલુ અનેક ગતતા પ્રકાશની તરંગાવલી આવી રહેલી છે. રંગપટના લાલ ભાગની બાલુએ લાંબામાં લાંબાં કિરણો વિગ્ન-લહરીના છે અને જાંબલી બાલુએ ટુંકામાં ટુંકા લા-કિરણો છે.

પ્રકાશનાં કિરણોનો બેદ એની લહરીની લંબાઈ ઉપર હોય છે. દૃશ્ય પ્રકાશના કિરણોમાં માતા પ્રકાશની ૩૬૦૦૦ લહરી એક ઇંચમાં સમાઈ શકે છે, જ્યારે જાંબલી કિરણની ૭૨૦૦૦ લહરી એક ઇંચમાં રહે છે. દરેક પ્રકાશના કિરણની ગતિ હવામાં અને અવકાશમાં એક ચરખી જ હોય છે, પરંતુ બીજા સ્પૃગ પદાર્થમાં એમની ગતિ જુદી પડે છે. આ રીતે ગતિમાં ફેર પડવાને લીધેજ ત્રિપાદ્ધ્ય કાચમાં એ કિરણો જુદા પડી જાય છે. રાતા પ્રકાશની લહરી જાંબલી પ્રકાશની લહરી કરતાં મેગણી લાંબી છે, અને વચ્ચેના પ્રકાશની લહરી અનુક્રમે ઉતરતી લંબાઈની હોય છે. પ્રકાશની લહરી આપણે નરી આંખે જોઈ શકતા નથી, પરંતુ કેટલાક પ્રયોગો વડે આડકતરી રીતે આપણે પ્રકાશની લહરીનું માપ કાઢી શકીએ છીએ. રાતા કિરણથી રહેજ મોટી લહરીનાં કિરણોને અધો-રક્ત (Infra-red) કિરણો કહેવામાં આવે છે. એ કિરણોને ઉષ્ણતાનાં કિરણો કહીએ તો ખોટું નહિ. સૂર્યમાંથી આવતી ઉષ્ણતા એ કિરણો વડે જ મળે છે. એ કિરણો આંખ વડે દેખી શકાતાં નથી, પરંતુ, આપણને ગરમી આપે છે. એક કાચની શીશીમાં ઉકળતું પાણી ભરીને થોડે દૂર હાથ ધરીએ તો આપણને ગરમી લાગે છે. એ ગરમી પ્રકાશના કિરણો વડે આપણને મળે છે, પરંતુ એ કિરણો અદૃશ્ય છે. એ કિરણોને જ આપણે અધો-

રક્ત કિરણો કહીએ છીએ. દરેક ગરમ વસ્તુમાંથી એ કિરણો નીકળે છે. એ કિરણોને આંખ જોઈ શકી શકતી, પરંતુ કંઈક અંશે ચામડી સ્પર્શતી જાનિદ્રિય વડે સમજી શકે છે. અધારા આરકામાં તમે બેઠા હો તો તમારું શરીર પણ એ અદૃશ્ય કિરણો બહાર પાડે છે, કારણકે માલુસનું શરીર ખીછ જડ વસ્તુ કરતાં રાત્રે વધુ ગરમ રહે છે. માલુસની આંખો ન જોઈ શકે તે ફોટોગ્રાફની પ્લેટ જોઈ શકે છે. એ પણ માલુસની કળાની કૃતિ છે. એવી ફોટોગ્રાફની પ્લેટ વડે અધારામાં પણ ખાલસનો ફોટો લઈ શકાય છે. આવા અધોરક્ત કિરણથી પાંડેલા ફોટા વડે ઘણાં એક સ્પીરીટ્યુઆલીસ્ટ (મૂત પ્રેત બોલાવનારા) ના રોંગ બહાર પાડી શકાયા છે. અધોરક્ત કિરણો વાદળ કે ધૂમ્રમસથી વીખરાતાં નથી, અને બીજાં કિરણો કરતાં વધુ અતરં સુધી ભેદીતે આગળ જાય છે. આ ગુણને લીધે ઇન્ફ્રા-રેડ નેવા સિત પ્રદેશમાં ધૂમ્રમ અને વાદળમાંથી જતાં વિમાનમાંથી પણ આસપાસના પ્રદેશનો ફોટો લઈ શકાય છે. આ રીતે મનુષ્ય પોતાની આંખની નજાગાઈ, વિજ્ઞાનની શોધખોળ વડે દૂર કડી શક્યો છે. અધોરક્ત કિરણથી પણ મોટી લંબાઈનાં કિરણો સૂર્યના પ્રકાશમાં હોય છે, એ કિરણોને પાર-અધોરક્ત (Infrana-red) કિરણો કહેવામાં આવે છે. એ પણ ઉષ્ણતાના કિરણો છે. માત્ર એ

કલ્પનાના વધુને લીધે તથા તેમાં રહેના બેજને લીધે મુર્ખામી અર્થ એ ઉપજે છે. કિં જો માથી ધનુષ્ય માર્ગમાં જ ગાઈ ગય છે એ એમ ન બનતું તે તો પૂરી ઉપની જીવત સ્વુ હમ્મ થઈ ગઈ હોત. ગડિયાના મદેશ મેકવવા માટે ઉપયોગી થતી વિદ્યુત-વહની પણ અદ્ય પેકારના કિં જો છે એ કિં જોની વહરીની વાઈ મોડક મયરી માડીને મેડો માઈનની હાથ છે એ મિં જો પણ પ્રકારની ગતિથી જ આગળ વધે છે વડાથી નીચેના મક મેડિયાના મોજ મેક-ડના પદમાં ભાગમાં હિન્દુતનમાં અની પહોંચે છે જેની લહરી-ન માઈ માઈનથી સ્વુ હોય, તેને આપણે લામી-નહરી (Long-wave) મા ૧ મીએ છીએ અને જેની લહરી-ન માઈ એક વ. થી એ છી હય તેને ડુમી-નહરી (Short-wave) મા રાડોનાં મા ૧ મીએ છીએ જે આ રેડિયાના મળ આપ વડે અપણે જેઈ રાડના હેત તો જદવ રેડિયો નાખવની જરૂર પડે અને માવ આપ વડે જ આપણે મદેશ ગીકરી રાખે તેમની પ્રમાણની માન્ય એ સુદ્ધ વહરીના અતક કિં જો આની મેડના છે એ કિં જોને પાગનથી (Ultra-wave) કિં જો મેડવાના આવે છે એની વહરી ધગી મુદ્ધ હુય છે એ કિં જો આપ વડે દેખી રાખના નથી સ્વુ કે ગેઈ રાડની તકની ઉપર એની મોર થઈ શકે છે પાગની વગળાથી વિદ્યુત-પ્રવહ પમર જવામાં આવે તો એ મિં જો ઉપ ન થાય છે એ મિં જો કાયમાં ગોઈ જાય છે પરંતુ મેડૂં નમના કાયમાંથી પમર થાય છે લામો વખન આપમાં એ કિં જો પડે તો આખત નુમાત પહોંચાડે છે એ મિં જોનો ઉપયોગ સામડી દોં માગ કચમાં થાય છે એ કિં જો સામડીની આન્પા જઈ રાં છે, અને એનાથી જીવની વસ્તુ કા (Cell) તૂટી જાય છે નામો વખન એ કિં જો મડી ઉપર પન્ના દેવાથી અમડી મળી જાય છે આ મિં જો પણ હવામાં શાઈ જવાથી મુદ્ધ જોઈ પ્રમાણમાં પૂરી હોઈ આવે છે અને તેથીજ આપણ જીવન સુક્ષિત ઈ હવામાં ગોંચે જતા જ મિં જો થાઈ પ્રમાણમાં પ્રવર્તે છે અને તેથી રક્ત. મરનાના મધન આગમ્યક હોય છે આ કિં જોથી પણ અતિ મુદ્ધ દા-મિં જો છે એ કિં જો વિદ્યુત વડે ઉત્પન્ન કરી શકાય છે એ કિં જોની મયવિભજ (Radio-activity) તરવે માથી નીકળે છે એ કિં જો એના તીજા છે કે તેથી સામડી મામ અન્ન મગગ કપડા વગેરે વસ્તુમાંથી આન્પા નીકળી જાય છે માન હડકા ધતુ, પત્થર જેરેમાંથી પમાઈ થઈ શકના નથી આ મિં જો આપ વડે દેખી શકાતા નથી, જના ફોટોગ્રાફની તમ્તી ઉપર એની નાથ થઈ શકે છે આપણી શરીરમાંથી પમાઈ થતા કિં જો વડે ફોટો જેવામાં આવે તો ના જીવન દા પિન્નને જ ફોટો પડે છે એ કિં જોની મદથી જીવના મનુષ્યના નિતનમાં મકી દેની કિયાનુ, તથ અદ્યના દોનુ અવરોધન થઈ શકે છે દા-કિં જો વડે કેમ દોં થત આ. થાય છે રેડીયમ ધાતુમાંથી નીકળના મિં જો વડે કેમ ના મર (Cell)ને તેડી રાખાઈ છે

ઉપના વર્તન ઉપની માતમ પડે છે કે મિં જોના એક મહાન ગપટમાંથી મત એક નાના મગ્ગા ભાગના મિં જો જ આપણે જેઈ ગઈએ છીએ. બાકીના અનેક ઉપયોગમાં આવના, મનુષ્યને સુખ અને મ મર્થ આપના કિં જોમાંથી અનિ મુદ્ધ અને અનિ મેડા કિં જો મનુષ્યની દષ્ટિપાં છે એ અદ્ય કિં જો આપણી અમાતન અવમાના મર આપણે જોઈએ અને ઉપયોગમાં લઈ શકીએ છીએ

“ગુનહેગાર”

[ગતાંકથી ચાલુ]

[પિતાના એક વખતના માલીક કહાનદાસ પટેલને ‘બહાવ્યયા’ પહોંચાડવા માટે કોર્ટમાં ‘દોષિત’ દંડેથી માધુ બચાવવાં એક પત્ર હસ્તે કચ્છારી ન ગયો કેવા સંજોગમાં ‘ગુનહો’ થવા પામે છે તેની વિષત નીચે આપી છે.]

મવારનો વખત છે. ફળીઆમાં હળ-ગાડા જોડવાની તૈયારી ચાલે છે. માધુ પટેલના ઘરે કામે આવ્યો હતો. ને ક્રાંત્યમાથી જાગેલી જેઠ લઈ બહાર નીકળ્યો. પટેલ ઓટલા ઉપર વિચારમગ્ન બેઠા હતા. એવામાં મામેથી બાબરો વાળદે પસાર થયો. પટેલના મગજમાં વીજળી વેગે એકાદ ત્રિચાર ચમકી ગયો. “બાબર અહીં આવ” પટેલનો હોકારો સાંભળી બાબરો પાસે આવ્યો. “તારાં અજો ગાત્ર માથે જ છે કે?”

વાળદેની હળમતની પેટીમાં અજો કાત્ર ન હોય એવી સંભવિત શંકા પટેલના મનમાં ઉપજેલી જોઈ બાબરો નવાઈ પામી બોલ્યો

“હા માબાપ”

માધુ આ મંવાદ સાંભળી રહ્યો હતો. પટેલની કંઠી નજર તે તરફ ફરી.

“માધવ અહીં આવ!”

પટેલના હુકમો મન પેડે પાળવા ટવાયેલો માધુ બગદોને એક બાજુ પર બાંધી ઓટલા તરફ આવ્યો. આવતાંવેંત જ સાળી દુકી કોઈપણ જાતની પુછપરછ કરવા વિના ગરેળી ઓચિંતી ક્રોડીઆને પકડે તેમ પટેલે માધુના માથા પરની બાબરી પકડી. હમણાં થોડાક મહીના થયાં માધુએ બુદ્ધિવાળા વાળ વંચાર્યા હતા. રહવારનાં નાવણુધોવણ બાદ એ બાબરીમાં ગરીબોનું ‘કેશરંજન તેન’ દીવેલ સિંચાવું. અને દીવેલનો રનેહરમ પી પી એ બાબરી આગાધત જેતરોમા વગર મોગમે હોગનાં નાંદગ્વાં પેડે ખીલતી હતી. ઓચિંતા હમણાથી ગલગર્મ ગએલા માધુને બ્યારે શું ચર્ચ રહ્યું છે તેનું જ્ઞાન થયું ત્યારે તો વાળની એ વનવાડીમા આડાઅવગા લંગાળ પડી ચૂક્યાં હતાં. આદરેલા એ ‘શુભકાર્ય’ને અધુરે રહ્યું ત્યાંથી બાબર વાળદે ઉપાડી વીધું.

માનને ગડવાનો હુમો આવ્યો. છતાં આંખમાંથી એકે આંસુ ટપક્યું નહિ. કહાય આંતરની મુંગી હાથવગળે તેના ઝરેણાં મૂળત્યાનમાં જ રોપાઈ જતાં હશે. વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય પર નગમ સારવાની આવી ઘટનાઓની ગામડાગામમાં નવાઈ નથી. ગામેગામ કુળવાન, ધનવાન અને ધર્મવાન ગિજી લોકો જાણે નાનકડી પાપચાહી બોગવતા હોય છે. એ સુનતાનીનાં ખાપગ ગરીમનાં, દલિતનાં, અને હડધૂતનાં સ્વાતંત્ર્યનાં બલિદાન વગર ધગતાં નથી. એ અત્યાચારોની યાચ નથી, કચ્છાર નથી સરકારે ને તરફ ઉપેક્ષાવૃત્તિ કેળવી છે. માધુના વાળથી શરૂ થયેલો કેશચત્ર, એચા દિવસ અખંડ રોમે બળતો રહ્યો. એ અગ્નિની નવાળામાં અમગ્ન કાળીપરગની બાબરીની હોળી યજ્ઞ. ગળ પરીક્ષિતના તકક યજ્ઞ જેવો જ નિર્દોષલક્ષી એ યજ હતો. ગામપંચતા એ આપખુદ વર્તન મામે દુજરવાળે એકાદ આંગળી પણ ઊંચી નહિ કરી મુલામી જેની રોગરગમાં પચી ગઈ છે તેને માધુ હાથકનાં આવડતું જ નથી. પાસડાનો

મારૂં પણ એ પ્રાત તીથી મુડીએ જ ખમી લે છે ધૂખીઆમા ઉપર જ હાળા લોનનો જીવનગાળો અવનખેનો છે ગામડાની આર્થિક વ્યવસ્થામા ચાતુ ગરિયા ગરેદમાથી અન્ય સાધનાં મારે જીવન નિર્વાહ અંગે થઈ પડે છે

પંચે પોતાના યગવો એક પડી એક અમલમા મેનમા માડવા, લોહીના સાધન વાનની દાદ વગર સિદારે કડવા લાગે છે. લગનગાળાની મોમમ હતી મુખી લોભ પ્રભુતામા પગના માડતા હતા ગરીબો ગુલામીની હામડી ગમે ધાતતા હતા મધુના માળાના લગન હતા માધુની મેંડી ભાઈની જીવનમા જન્મ મલકાતી હતી તેના ડોકન મામાના લગન માણવા જતાના હતા બધાએ નવા યુગના પહેર્યા વગોડીએ ગહેવાનો જમાનો રીતી ગમે હતો માધુએ કોટ, ખમીસ, ઘોલિમુ, નેડ, ટાપી વગેરે પહેરી લીધા તે મર્યાદા નગનમા જન્મ નીકળ્યો આ અવસર મારે વગમલગની રોકડ મલુરીના રૂમા મચરી મચારી તેણે કપડા કમવ્યા હતા આજે તે પહેરી જ રાગના પહેર્યા હતા

મામાને ગામ જવાનો મ્તો પાછર પાછર ફરીને આવી જતો માધુનો આમે પાધર પડ આમે ત્યાં ત્યાં યોગ ઉપર ગામના પોલીઆઓનું એક ટોળું બેઠું બેઠું મધાન હાકતું હતું તેમની નજર માધુના કપડા ઉપર પડી ન પડી કે તેઓમા એવું જીવન ચડવા લાગ્યું થશે આગેથી નેપો હતા મમલુ તરત જ વગતી મન્ય હ કે અમુક પડાર્યો શિકારીનો હ કે મામાન્ય નહદારીનો પટેતાની આખોતી આનંદમા માધુએ ચડી આનંદ લેવના નાદાના આગા નેપા એ આગામી ઉદ્ધાપાતના ભયે તેના પગ ત્યાં જ ફરી ગયા પોલીઆઓ મગ્ગરમા બોલતા હતા

“હાનમુધી લગોગી મગતા પત્તા લાગનો ન હતો અને આજે રોડ તો જુઓ ?”

“નજો મોટા આતમાગમ શુખણુ”

આવી ડીમના ઝાપટા વચ્ચે ફરી વેગમ જતા હોત નો માધુ માત્ર પનમીને જ બચી જીવન પણ ના આ મેન ધરામાથી વીજળી પડવાની હતી, એ ઉદ્ધાપાતની આગાહીની મધ માધુને આગળથી જ આવી હતી માનિક કહાનમનો ચિરપનિચિત માદ ગ્રાભણી મધુ મનરીના માપ પેડે યોગ તરફ ધમકાઈ આવ્યો

દ્રીપદીની લગ મલામા વાજ છુટાઈ એ મન્ય તો મોટા મહાભાગતો ગયા હે બ વગતીમા માધુ નેવાની કેટલીયે વાગ લાગ વેવાતી દશે, એના અધુનખ્યા મહાભાગે ક્યારે લખાશે”

માધુના કપડાં કુટવી લેવાયા તેની હોળી થઈ લગોડીભર મૂનતા માધુને તે પછી દહેવામા આવ્યું

“ત આજ તો તાગ એકવાતી જ ફગેતી કરી છે, પચુ હવે પડી તાગ મેંડી છે મનિય હોડનું નહિ”

માધુને કોઈએ વગર પેઆની મવાહ આપી

“માધુ પચ ઉપર ફરીઆદ નોધાન”

“નારે ! બાપ ! પચમા તો પચેશ્વર વમે છે એની સામે માધુ જાયજી ક્યાં જાઈ ?”

અને જ ગામમા ગેડું અને ગામ સામે માધુ જાયમું એ બે વાત એક માથે બની રહે નહિ

પ્રકૃતિનો નિયમ પંચતી શિરભેરી અને માધુની તાબેદારી મુજબ વર્તે તો ન હતો. પ્રત્યેક તાપે સોનું તત્ત્વ પાતળું બને છે, નરમ બને છે પણ સાથે જ તેનો કસ અને ચળકાટ વધે છે. અપમાનોની પરંપરાએ માધુનું જીવનમુદ સ્વમાન ભગૃત થતું ગયું. ઊનાળાના તાપમાં તપી ઉઠેલાં લોકમાં ધણીવાર આપો આપ જ આગતા તણખા પ્રગટે છે. ધણીઆમાં દેણમાંથી છુટો થયેલો માધુ આજ સુધી બે આંખની શરમે પટેલનાં ઘરે જ મજુરીએ જતો. પટેલનાં ખેતરો અને દોરો જોડે એને કામમની મમતા જાળી હતી. સ્વમાનના નવા આગ્રહે એ માયા-મમતા પર વિજય મેળવ્યો. પરવશતાની અસહનતાનું સ્થાન સ્વાધિનતાએ લાખલ ક્યું. તેણે સ્વતંત્ર, ઉપદ્રવિકાના માર્ગનો આશ્રય લીધો. તેણે 'કુપડું' કઢાનદાસની જમીનમાંથી ઉઠાવી લઈ સરકારી ખસાયામાં બાધ્યુ. એક એક કરી તેણે ગાય બકરીઓ પોપવી શરૂ કરી. કપાસની મોસમમાં તેની ઘેરી જીનમાં નોકરીએ જતી. પોતે મીઠાના અગરમાં જતો. એ રીતે કમાઈ આણેલા પૈસાસાથી તેણે નવો સંસાર શરૂ કર્યો.

માધુનાં ખારણે ખાતરનો ગંજ ખડકાંબો. લોખી પટેલની એ ઉપર દાનત બગડી. ગામના ગામમાં દેડા વેડીઆઓના ઉકરડાના ખાતર ગામના પટેલીઆઓ વગર મૂક્યે અથવા તો પાણીના મૂક્યે ઉઠાવી લઈ જાય છે. કઢાનદાસ પટેલની એવી ઉઠાવગીરી નવા જીનના સ્વતંત્ર વાનાવરણમાં રહેલા માધુએ વીકારવા ના પાડી.

‘ના કાકા મારે ખાતર નથી આપવું.’

‘નથી કેમ આપવું ? તારે એ શા ખપવું ?’

‘મારે જોણસાલ સારે લાગે ખેતી કરવી છે. મારે પણ મારાં ખેતરો ખાતરવા જોઈશે ને ?’

‘જોયો નહિ’ હોય મોઝો ખેતી કરવાવાળો. ફજરલાઈ જમીનદાર થશે તો પછી જમીનદારો ક્યાં જશે ?’

માધુએ પટેલનો ખેલ ઉઘાળ્યો. ‘તેમજ તેણે ખાતર ના આપું’ તે નહિ જ. આ બે જ ખીના કઢાનદાસ પટેલને ઉકરડવા ખમ હતી. પણ તેણે ત્યારે સાંભળ્યું કે એ માધુ-મમને પગ ઉગ્યા છે, તે ખેતી કરવા ધારે છે ત્યારે તો તે મોટલીથી માંડી પગની એડી સુધી લાલચોળ થઈ ગયા. એમનો એ ગુસ્સો સોઝા વોટરની બાટલીનાં પાણીનાં શીણ પોં ઉલસાઈ શકી ગયો નહિ. તે એક લયકેર કાવતરામાં પરિણમ્યો.

ખીજે ફિરે માધુ માટે ગામના મેડીએથી તેડું આવ્યું. મુખાએ તેને કઢાનદાસ પટેલનું અપમાન કરવા જોટલી ઉદ્દતાઈ કરવા બદલ ઉધડે લઈ નાંખ્યો. ત્યારે પણ ‘બલે પટેલ કાકા ખાતર લઈ જતા’ એવું માધુ બોલ્યો. હોત તો વાત એટલેથી જ પતત. તેણે મુઝે મુઝે ગાળા ખાયા કરી પણ મૂળ વાતમાં તે એકનો ખેના થયો. અંતે તેને માંલજવા મળ્યું.

“માથવા ગાય બકરીઓ વેચી દે.”

પોતાના નવાં જીવનના પાયા ઉપર જ ધાં પડતો જોઈ માધુથી મુઝા ન રહેવાયું. તેના પેટમાંનો ચંદન આપકમાઈનાં જન્મે ઉઠાવો માર્યો. માલિકા આગળ તાળવે ચોંટી રહેવા એવાંથી ડાલ આ પ્રસંગે છૂટથી બોલવા લાગી.

કેવો નાસ્તિક

(આ વાર્તાનો પૂર્વાર્ધ બીજા અંકમાં પ્રગટ થયેલો તેનો દૂર સાર.)

[મગનલાલ શેઠ (મ રો શેઠ) અમદાવાદથી ગાંધીમા કુલ્ય કલાસમાં બેસે છે તે ખાતમાં એક દાદીવાળા શુદ્ધ કુલ્ય બેઠેલા છે બને વચ્ચે વાર્તાવાચ આસે છે. મગનલાલને બેસતા ખુસ્તી વાગે છે, તેમના શખની વાત કહી રહેતા તે પાંખીયા પરથી મળડી શેઠના માથા પર પડે છે, શુદ્ધ માટે રાખેલો કોરો, કેટલ ધડિયાળ, પાંખીટ સહિત ચોરાઈ નય છે તેઓ કલ્યાણને કહે છે કે હવે થવની આગાએ તેમણે કાચો રાખેલો, તે તેમને ફેળેલો નહિ એ જ આસાએ તેમણે સસલાંતુ યુગ્ય પાળેલું તે વિચેની વિગતો જલ્પવતા વાત આગળ આસે ર.]

“એ જોડી લેવા માટે હાંકારે મને તાજ મહાલ હોલમાં બોલાવ્યો, હાંકારમાહેળ બહુ વાનોડિયા હોવાથી જ વખતે ત્રણવાર કલાક મને બેમાડતા; જોડી મેં મારી ‘રુકડ બેકર’ ને ધન તરફ ધવાના કરી દીધી. ઉપર ગયો, ત્યાં તો ‘બોલ’ માલતો હતો અને રોલમીના, હાંકારની અશ્રુપૂર્ણ આંખથી હાંકાર માહેળ અર્ધ નમ પોરાકામાં નાચતા ધ્રુવક, ધ્રુવતીઓને નિહાળી ન્હા હતા ક્યારેક અત્યંત મનોહર હાથ કરી પાસેથી પમાર થતાં ધ્રુવોને પેતાના શુદ્ધ હાથો વડે માખાશી આપી દેતા હતા ત્યારે ધ્રુવતીઓ અમદી જતી હતી કેમ? કેમ જણે?”

“તમે આવેલખને આવી ચડ્યા? મુલ, મરો, મરોને પેલી મમલાની જોડી આપી દે, કેમ બેમલું છે?”

“મને બેમલાની વૃત્તિ તો થઈ: પરંતુ હાંકાર માહેળની આંખની કણી કપે હું થઈ રહીશ એવું મને ઠાણવાનમા લાગ્યું.”

“ના હું તો જાણ જ.”

“મને પણ એ ખાતી હતી, તમને આ નાચ જાનમાં રોતો મ્મ પડે? હું પણ કલાની ખાતર નિભાવી લઉં છું” મુલે મમલાની જોડી તથા તેની સાથે એક મોહું મોખાતું બનાવેલું ધન આપવા માડ્યું પરંતુ હું તો મમલાના કાન પકડી “લીફટ”માં ભગઈ ગયો. ‘શા માટે મારી ગાડીને બોલાવું? રેક્ષીજ દીક પકરો’ એમ વિચારી રેક્ષીમાં બેસી તેને હાંકી જવા કહ્યું:.....“કેવાં મુંદર મમલાં! અહા! કેવાં નાચે છે? બાણ-માથી પમાર થતી મોટગાડીને જુએ છે? કેવા મુમનોહર નયનો! કેવો સફેદ રંગ! શી છતા! અહા! કેવો કુરકો! ‘વચ! કટ! કડ કડ કટ! બંને ગાડીઓને બેકો લાગી મર્ધ. હું ગભરાયો, બીજી ‘Car’માંથી એક ધુરોપીયત જેવી દેખાતી ધ્રુવતી એના મોનાના મુંદર કેશ કલાપને મારા ટાલિયા માથા પર સોનાની મુંદર મુવર્ણવાટિકા, ઉગાડવા ન ધમજતી હોય નેમ પામે લાવી બોલી ‘Hullo! what a beauty! How did you manage to throw it on me!’ ક્યારેક અંજેજનો મારો અભ્યામ હોવા છતાં હાથ ધોયગાય છે આતો વિશ્વામિત્ર અને મેનકાનો પ્રમંગ હતો, તેના હાથમાં મમલાનું અમ્મું હતું જે સાથે ગાડીએ મારી ગાડીમાંથી તેની પામે જઈ પડ્યું હતું. હું બહાર આવી હાથને ઉઘો કડી મહા મહેનતે બોલ્યો “બેશ છું પારડન તમારી રેમલ! પરીત્ર માધ

મીએકને એકસકયુમ કરો. Fair છે. સમજાવો—*not me my lady.*” કેટલું કંઈયુ આપયુ! શું સુવતી તમારો લગાવી દેશે? અરે! પણ મારી અગ્નયમી વચ્ચે એ તો મારી આલુમાં આવીને બેઠી; અમે રસ્તાની છેક આલુ પર હતા તેથી પોલીસનો હાથ પણ ન હતો. “*Would you mind paring with it! Oh! How I like it?*” હું મનવ્યો, એની દાનત ખોરાં કાપવા જેવી હતી નેને મમકું જોઈતું હતું. “*Yes you may take away the male.*” પરંતુ એને તો માદા જોઈતી હતી. મેં એને પુષ્કળ મમગતકું કે સ્ત્રીઓએ તો પુરૂષની પૂજા કરવી એવું એનો ધર્મ છે. માટે નરને લઈ જવો જોઈએ છતાં સ્વાતંત્ર્યના જમાનામાં ઉછરેલી સુવતી માને શી રીતે? એને તો માનવ જોઈએ અને જોઈએ કારણે માદાને હું રાખવા માગતો હતો. પરંતુ એના શ્વેત સ્પર્શથી અંગક્રમે કે પછી સ્ત્રીઓ તરફની ‘*Chivalry*’થી પ્રેરાઈને પણ મેં જોડીને આપી દેવાની હીંમત કરી.

ધેંગા શીખવાળા હિમાલયની ખેંદન બોલી “નો નો. જોડી નહીં” મંગતા. જોડી મંગતા—*જેન્ટલમેન હુમ રખો.*” “ચે નહીં હો સકતા—મેદમસાબ. આપ જેન્ટલમેન રખો; અગર દોલું રખો; હોડી નહીં દે સકતા.” “અચ્છા. હમારી ગાડીકા હરકત પહોંચાનેકા મમખમે” મેં હાથદેખર ઇલાજ લુગી, આપણી ગાડીકા નંબર કયા હું?” અમિતભાઈ ડાયવર હોટેલમાં આઠ પીવા ગયો હોય કે પછી કંઈ કામે ક્યાક ગયો હોય! મેં હોર્ન માલું; રૂપિયા સીટ પર મૂકી પલાયન કયું.

સાક્ષતા જવાતુંજ હીક લાગ્યું. પરંતુ ઘોળી તળાવ આગળ એક અચલું છૂટું. એ આગળ; હું પાછળ; બીજાના કાન પકડી હાથમા ઝટકાવી હું દોડુ. દ્રારીકને ખસડ કરવા માટે પોલીસ મને અટકાવ્યો. તેની ચૂંમાથી છુટવા મેં બીજાને પણ છૂટું મુકી દીધું. પોલીસે કયું: “કમ મીસ્ટર, મસલાં તમારા છે?” “હા—હા—ના—ના—” ત્યાં તો વિજળીની જોમ બને સમજાને હાથ કરી તેજ શ્વેતાદેવના મારી પામે આવી ઉભી. શું તે મારી પાછળ જ આવતી હતી? આવા મોટા શહેરમાંથી પ્રયોગશાળા માટે માત્ર હું જ જોને જડ્યો! !”

પોલીસ—“કેનાં સસલાં છે? —કહો. નહીતર સીટી ફોર્ડી જમાદારને બાકાવી પોલીસ બોલીમાં”.....

સુવતી—“ચે ખરગોસ ચે શીક કે હું.”

પોલીસના હાથમાં જે મુળાનાં પતીકાં મેં મૂકી દીધાં પરંતુ એણે ઉપેક્ષા કરી; મેં સુવતીને કયું “*Fair queen, you takes away lady rabbit. I have a gentleman.*” “No” તે ગોંગબા તાડુકી “*I don't want any of your brubish; I want an explanation from you; why did you throw it in my car and harass me! look!*”

અહહા—તેના હાથ પર ઉમરકા હતાં! આંખના પોપચાં નીચે અને ગાત્રના હુગર ઉપર નોર લગાવ્યાનાં ચિન્હ હતાં—વાળ વિખરાયલા હતા—અરે! સસલાં! ! તે અ

અખરાને હેરાન કરી, મારા ખીસ્મા પર કાપ મૂક્યો!! પરંતુ અત્યારે મને પોલીસની કંદડ થઈ. કેટલો કાપવાખાજ! મનુષ્ય જાનને મદદ કરવાની તેની કેટલી બધી તમન્ના—અહા! હરિશંકર, શ્યામ, કે હમીરજી તેની પાસે દિસાજમાં નહીં.

‘રોહ સાહબ’ એ બોલ્યો “યે મેમ સાજંકા શંભુ કપિયે દેને પડેગે—અગર—કાપા જુરી ચીજ હૈ. યે અરગેસ અ.પ મે જાછ૨...મેં મેમ સાહજંકા સમજા દેના હું.”

પ્રભુ એવો અનુભવ કોઇને ન કરાવે. મારી જ ભૂલ હતીને! શા માટે, મેં, તમે હું ડહાપણનો જાંઝર હોઉં એમ એને મારી પામે એસવા દીધી હતી! શા માટે મેં એક શુદ્ધ હીન ગણભરી માફક એની ‘પારકન બેચી’ હતી! ટંકા રીસાદનો કાપર અને મગવાં પેસાનો ભાર ન મહન કરે તેવાં—નેથી મેં પોલીસને સ્વરાજ આપી દીધું—લેડી હતી હતી આપી. પોતાની ‘Car’માં સમસાં લઈ ગઈ. પાછી આવી ટોપલી મારા હાથમાં મુકી “A kind present from me!” કહી પોતાનું કાડ’ અને ગ્રીસ્તામું મારા ગજવામાં મુકતી ગઈ! અહા! શું મુંદર ટોપલી! કેવો મુગધી મુલાયમ કાગળ વીટેલો! અહા! એમાં સમસા કેવાં લહેરથી બે! હરો!

“એને મળવા ગયલા કે?” કનુભાઈએ પુછ્યું.

“હવે તમને ડાં આનુભવ નથી! એને મળવા જાઉં કે મરવા જાઉં? વાત મૂકીને. હવે પણ મારા કેડો મુકતી. ...પરંતુ એનો અચાજ!” અહા!

“મમલાનું શું થયું પછી?”

“કનુભાઈ! દુનિયા દોરંગી છે. સમસાને દરિયામાં ફેંકી દેવાનો વિચાર કરી તે તમને આશ્ચર્ય. રસ્તે ભાર લાગતાં નીચે મુકી દઉં અને આગળ ચાલવા લાગું તો “હે સેટ થેડ કાપ!” કરતાકરને પાડીચલા છવ ખાય, હુંદેલમાં ચલા પી ત્યાં ટોપલી છોડી દઉં તો તેનો બોય શોધનો પાછળ આવી આપી જાય. અરે હજમન કદાપી હજમને ત્યાં જુડી આવજ પ્રયત્ન કર્યો તો ઉધાડે અસ્ત્રે તે હજમ ટોપલું પાછું આપી ગયો. કંટાળી જઈ હું પાલટ ગયો. હાડીઓ ફરતી હતી. રીમ ઝોંચ જતી હતી. શું મને ગાંડપાનુ લાગ્યું હતું? મેં ટોપલીનો પા કર્યો. પોલીસ તુરત હાજર! ‘કમ રોહ શું ફેંક્યું!’

‘ભાઈ, માદી ટોપલી છ.’

‘એમાં શું છે?’

‘સમસાં છે!’

“આ શું? આ શું? એજ ખૂબસુરત બસા—અલીવાં પજુ તે મને નીરાંત પડે. મેં કહ્યું “જુઓ પોલીસ માહેજ આ જાહએ જ મને એ ટોપલીમાં સમસાં આપી આપ્યાં છે.” મેં તેજ તરફ ટોપલી ધરી.

“Stupid—I don’t know you! Who are you! Why do you throw that on me!” હું તો અજાયબ થયો. હું તો મારનો દનો કે મુચી કપિયા યાદ કરી હતી પણ. મુચીનું રિમન ક્યાં ગયું?

પોલીસ—“બોલો એમાં શું છે!” મેં ટોપલી ખોલતાં ખોલતાં કહ્યું “શું દેવ એમાં? સમસાં છે!”

“હે એ એ એ—આ શું? ઘણી માથે આપે નો સમાધ ભડે? કાપ્યો હોય તો લોહી ન નીકળે એવું માથું ચરીરે થઇ ગયું!!!

પોલીસ—“બેબી! મુએલું બાળક! યે છીધરસે લાયા! હરામખોર, યે ખરોસ છે! બેબી યે ‘બેબી’ કીન્કા હય!”

“માથું નથી; માથું નથી! હજી સુધી તો હું વાદ્ય વિલાસ કોમતોજ મેમ્બર છું. એમાં તો સમજાં હતો! મઝમસામ! આશું?” મઝમસામ ઝાઝ થઇ ગયો; તે બોલ્યાં “દેખો કોન્સ્ટેબલ—યે કાલા આદમી કંઈ રોજસે હમારા પર એની ચીજ ફેંકા કરતા છે. યે બેગરમ હય—ગેટ પર લે ચલો.”

“આતો અનવખી! ત્યારે શું જેલમાં જતું પડ્યું હતું?” કનુભાઇએ પુછ્યું.

“અરે પણ મસલાંમાંથી બાળક કેમ થઇ ગયું એજ હું વિચાર કરતો હતો. ઇન્ના ધરની અસર પણ જાણી નીકળી, બાળક કેમ મને દેશાવવા માટે મારી પાછળ જ પડી ન હોય, તેમ હું ન દેખું છતાંયે હાજરને હાજર જ.”

શું હું તપસ્વી વિશ્વામિત્ર હતો!!

“અરે! પણ જાદી કહો! પછી શું થયું?” કનુભાઇ બગબા.

“પોલીસ લોકો પ્રાંતે મને માન છે. ક્યારેક તો ધાધું કામ આપે છે. દૂર દૂર જતું તો પડ્યું પરંતુ મેં પોલીસ ચોકી પર વખતની બરબાદી કર્યા પછી સસલાં પણ નેપાં અને બાળક મોઝ ખીંગતું જ નીકળ્યું. “અને સુતી.....”

“એજ અનવ જેલું છે ને? જે કામરે દેશની કામિનીએ સસલાંનું બાળક બનાવી દીધું હતું અને જેણે મને શેઠમાંથી ચુંદેગાર બનાવી દીધો હતો તેણે જ પાધું બાળકને મનવામાં ફેરવી દીધું. અને હું ચુંદેગાર મરી શેઠ થયો. અને કોઇ લક્ષ્મી જ આદમી ચુંદેગાર બની ગયો. વધારે કહેવામાં માલ નથી. સસલાંની નેરીમાંથી માદા તે ‘Lady’ ઉપાડી ગઇ અને નરને છરી ઉપર પડી જવાથી અકસ્માત થતાં.....”

મ. રો. શેઠ હજી તો વાકમ પુરું કરે ત્યાં ગાડી ઉભી રહી. જમીન બેસી ગઇ હતી? ના. પરંતુ મલેપાટમાં કંઈક ખામી હતી હોય. અકસ્માત થતાં રહી ગયો હતો—ના ના કોઇએ સાંકળ ખેંચી હતી. કોણ દોડ્યું?—માણસ!! પાછળ સીપાઇ—તેની પાછળ?—પહાણ!—તેની પાછળ? અરે કોણ લેડે છે? ક—નુ—ભા—ઈ!

ગાડી ઉપરથી એમ જાણવાની સીસોડી થઈ અને કનુભાઇ આવ્યા. “મ. રો. શેઠ—કોઈ—કોઈ?” મ. રો. શેઠ બરાડવા. “કોટ! કપીઆ!” “લ્પો” કહી કનુભાઇએ કોટ આપ્યો ગાડી ઉપરથી. સોનાનું ચડીઆવ પણ હતું—પરંતુ રૂપિયા!.....

“શેઠ, લક્ષ્મી ચંચળ છે” કનુભાઇએ કહ્યું. “હોય! પરંતુ આ કોડે અનામત મળ્યો તે કંઈને.”

કનુભાઇએ સમજાવ્યું કે કેવી રીતે ચોર તે કોટ ચોરી ગયો હતો. કેવી રીતે તેણે તેણું લીધું. તેને એક માણસ પર મળ્યુંન શક હતો અને ગાડી ઉભી રહી તેનો લાજ સહ તે નહાસવા જતો હતો, ત્યારે કેવી રીતે કનુભાઇ તેને પકડી કોટ હાથ કરી લાવ્યા હતા.....

“ત્યારે તો આ કુટનો ક’ડિયો તમે લઈ જાઓ કનુભાઈ”,

“અને તેની અંદરનો શંખ!!”

“તે પણ તમેજ રાખો.”

“પણ મારે દાદી ઉતરાવવી પડશે.....”

+ + + +

“એક બીજારી આપને મળવા માગે છે” નોકરે કહ્યું.

“આવવા દે” વાલકેશ્વર પરના પોતાના સંગેમરમરના આલીશાન ગંગામાં સુખડના હીંચકા પર રૂપાના કડાંઓ—જેમાં એની મેજે જ હીંચકો ચાલી રહ્યો એવી કંગામત છે—તે પર આલંબી રહેલી સોનાનો ચળકાટ ભારતી સાંકળો પકડી બેઠેલાં મ. શે શેઠ બોલ્યા—બીજારી આવતાં તે ચમક્યા—અરે ઊડ્યા... ..

“કાણુ ? કાણુ ? કનુભાઈ!!! આટલે વર્ષે! તમારી દાદી! શંખ!”

“શેઠ સાહેબ, શંખ મળ્યો ત્યારથી મારાં જુગારખાનાંઓ પકડાઈ જવા માંડ્યા. ચંદુલનીને, ચીનાઓની ગુફાઓ, ગ્રદો, પંખો, હકકો, વગેરે તમામ ખીજનેસ પર પાલખાલી મુકાઈ ગઈ...દાદી ગઈ અને શંખ આવ્યો ત્યારથી સત્યાનાશ વળી ગયું. વર્ષો પહેલાં તમારો કોટ ચોરાવનાર પણ હુંજ હતો. ખરું પુછો તો મને આરથાજ ન હતી.”

“કનુભાઈ શી કર ન કરો” મ. શે. શેઠ બોલ્યા. “એવા રૂપિયા તો કંઈક ગયા ને આવ્યા. ‘પણ ખરું કહું ? હું તો નારિતિક છું પરંતુ જે માનવું હોય તો કુટલ કરી જુઓ. વિશ્વ ભગવાને દાદી નહીં રાખેલી તેથી તેને શંખ સાથે ગદા અને પદ્મ રાખવાં પડેલાં; શંખ સાથે તો દાદી જેઠાએ જ અને કોડા સાથે મુડો જેઠાએ જ. જ્યારથી કોડો અને મુડો મારે ત્યાં એકઠાં થયાં છે ત્યારથી સદામાં, જુગારમાં, બેટીગ સ્ત્રીપોમાં, છુપી ચેરીઓમાં, ચાંદના ડેનમાં કે એવા સેંકડો અખાડમાં મને પૈસોને પૈસો જ દેખાય છે. અને બહારથી ત્યાં આપણે Export, Import કે એવું કંઈક કરીએ છીએ.” કોઈ મહેલમાં દાખલ થયું.

“એ શેઠ જમવાના છે ?—રસોઈધાએ ભાણું પીરસ્યાં છે!” એક ખૂબસૂરત મુવતી ચમકી બોલી ગઈ. “શેઠ! હું તો બીજારી છું.” કનુભાઈ બોલ્યા.

“નહીં—તમે તો મને કોડો આપ્યો અને હું મુખી થયો. ઝોળખી ?”

“કાણુ એ ?” કનુભાઈએ કહ્યું.

“પેલી મેનકા ! સસલાંની ટોપકીવાળી. નાત જાત તો જાણુતો નથી પણ છે એક આબાદ ઘર રખખુ ગૃહિણી.”

“અહા ! ત્યારે સસલી પણ તમને ફળી ખરી.”

“સસલી તો એને ફળી. હું તો નારિતિક છું એ મ્હારી.....આઈમાબેદ બંબ ગાડું હવે કોડાની પુગલ કરે છે! અને પોલીસ ચોરી પરથી ઉઠાવેલી સસલીને નવાડી ધોવાડી ચાલ્યાં કરે છે. હું તો માત્ર દર્શન કરું છું. હું ભલો કે મારું ખીનેસજ ભડું.”

“કું પૂજની ઓઝડી રાખી છે?” બીજારી કનુભાઈએ પુછ્યું.

“હા—આલો જમવા, અને જોતા રાખો.”

*

*

*

*

કેવું દખ્ખ! પુજના ઓઝડામાં કેડાતું મ્થાપન! સમઘી માટે સોના રૂપાતું પાગરું અને એ સગર્જની ખૂબસુરત ઔરંગ રમણી—અપ્સરા—જેમ આમ અબગા તુલમી ક્યારે જિભી પૂજ કંતી હોય તેમ કેડાતી પૂજ કરે છે. ગજ ગવિવર્માના અમર ચિત્રથીયે સુદર કેમેગમાં ઝૂપી લેવા યોગ્ય દખ્ખ

“મ, રા. ગેદ પરંતુ હવેથી ‘અકરમાલ’ એ રાખ્દનો ઉપયોગ કરે છે કે?”

“એ રાખ્દ હવે હું બોલતો નથી— આપણને તે દિવસે રેલ્વેમાં અકરમાલ થયેલો સ્વારથી.....”

વાક્ય પુરું કરે તે પહેલાં તે તે જૌંગલ રમણી ચમકી—તેનો હાથ વાગી જતાં મમલી ઉછળી—પુજની મામત્રી છિન્નિન્ન થઇ ગઇ. ડોડા બીજારી કનુભાઈને વાગ્યો તેની ચોટ કાગવાથી તે નીચે પડ્યા જતાં તેણે મ, રા. શેઠનો હાથ પકડ્યો. સસલી મ, રા. શેઠના માથા પર ઉછળીને પડી હતી એટલે તે પાણુ કનુભાઈ ઉપર આવી પડ્યા. જાણે મલ્લ કુસ્તી લડતા લડવંયાઓ—જૂમિમાતાને પૂજ્ય લાવથી ચુંબન કરતા હતા—પડેલા કનુભાઈના ગજરામાયી રાખ નીકળી પડ્યો અને ગમડીને મ, રા. શેઠના માથા પાસે આવી પડ્યો. રાંખ અને ગેદ, ડોડા અને કનુભાઈ તથા સસલી અને..... જૌંગલ રમણીના યુગલો બંધાઈ ગયાં—તે ચેતાંગી મમલીને રૂપગણી કાનથી પકડી ઉભી ગઢી: ઈન્દ્રને પાણુ અદેખાઈ કગારી, તેનું મિંદામન ડોલાવે એવા રૂપાની ઘંટડીના અવાજ જેવા અતિ મનોહર હાસ્યથી તે યુરોપીય જેવી લાગતી લાવણ્યવતી લલ્લતાએ ‘હાવ’માં ગ્યુકાર કરી મુક્યો. એ અદ્દહાસ્યની લયમાં—તેની મીઠી હસકમાં બંને મિત્રો હાણુભગ લાન જૂલી ગયા—

રામપ્રમાદ લ. ભટ્ટ, ખી. એ., એમ. ટી સી.

(પૂર્ણ)

(મારી વાર્તાઓનાં પાત્રો કલ્પિત જ હોય છે. કોઇ જીવંત વ્યક્તિ ઉપરથી ઉપગમી કહેલા નથી. R. H. B)

પૃથ્વી ઉપરની કુદલીક અજાયબીઓ

૩

અમેરિકા

ઉત્તર-અમેરિકા:—હવે આપણે અમેરિકા ઉપર નજર નાંખીશું. આ ખંડ, 'નવી-દુનિયા' New-Worldના નામથી હજી ઓળખાય છે કેમકે એ નવો જ શોધાયેલો છે. ઉત્તર-અમેરિકાના યુનાઇટેડ-સ્ટેટ્સના પાસિફિક-કોસ્ટ ઉપર કેલીફોર્નિયા તથા સંયોજનવેશમાં પ્રદેશ છે તે ઘણા જ રમણિય તેમજ કુદરતી દરમનોથી ભરપૂર છે, તેમાં પણ કેલીફોર્નિયા દેશ અસૌકીક છે. પ્રદેશ ઘણા જ સુંદર અને આકર્ષક છે, આ પ્રદેશ નદીઓ, પહાડો, ખીણો, જંગમો, પાણીના ઝરણો તેમજ ધોધોથી ભરપૂર છે. ત્યાંનું 'સ્ટ્રિ-સૌન્ડર્સ' એટલું મોટું છે કે દર સાત દુનિયાના મુસાફરો તે જોવા પાછળ દારો પૈસા ખર્ચ કરે છે. તેથી તેને જોઈને તેઓ કહે છે કે:—"It is a land of sunshine, fruits, flowers, games and sports" અને તેથીજ તે દેશને અમુક ભાગ જેનું નામ "Hollywood" છે તે અત્યારે દુનિયાભરમાં આવી રહેલાં રીનેમા શીશ્મો ઉતારવાનું તથા શિખવાનું કેન્દ્રવાન થઈ પડેલ છે કારણ કે ત્યાં કુદરતી દેખાવો અને શીશ્મો સેનાનાં દૈક પ્રકારના કુદરતી જોઈતાં આધનો પુરુષ મળી આવે છે. વળી ત્યાંનાં હવાપાણી ધણાં જ પુરાતુમાં છે. ત્યાં શિયાળામાં વરસાદ પડે છે. ફળફળાદિ તથા અનાજ-ચઉં પુરુષ થાય છે. મુઝાશી વખતે ત્યાં ત્યારે પાકેલાં એનેરી રંગના ફળેથી લગી રહેલાં બગીચાઓ, પાકીને પીવાં થઈ રહેલાં અનાજનાં ખેતરો રસ્તાની બંને બાજુએ જોઈને ઇક દહ જાય છે અને મન બની જાય છે, અને તેથી તો તે પ્રદેશને "Golden gate of America"ના નામથી ઓળખે છે. અહિં કુદરતી જંગમો પણ ધણું છે અને તે પણ ધણું જુનાં છે. તેની અંદર પેટલાંક ઝાડો તો તમોએ નહિ સાંભળેલાં હોય તેટલાં જુનાં છે. આ ઝાડો ખસ કરીને Sierra nevadaના પ્રદેશમાં છે, They are called the "Pillars of Hercules" એટલે કે જંગમના શરણે કહેવાય છે. પ્રેસીડન્ટ રૂઝવેલ્ટે એક વખત કહેલું છે.—These giants of forest should be preserved as they are the creations of the greatest and mightiest, architect-called 'Agave' આ ઝાડોની બે જાત છે. પેટલાંક Red-woodના નામથી ઓળખાય છે અને બીજી Big-treesના નામથી પ્રખ્યાત છે. આમાંનાં પેટલાંક ઝાડો ૩૦૦૦ વર્ષ જુનાં છે અને તેમાંથી લગભગ આરેક ઝાડોની ઉંચાઈ ૨૦૦ (બેસો) ફીટની છે. તેનાં યાં આકારનો વેશવો ૭૦ ફીટ છે. પેટલાંકનાં યાં અગ્રિથી બગી જતાં તેમાં એટલી તો ઉડી જાયેલાં પડી ગયેલી છે કે તેની અંદર ત્યાંના ખેડતો પોતાનાં tractors કાયમ રાખી મૂકે છે એટલે એ પોતાણો કુદરતી ગેરજનો અર્થ સારે છે. ખામ કરીને દર્શાવ કેલીફોર્નિયા આટલો સુંદર છે. ત્યાંના સોડો વિશે કહેવાય છે કે:—With water, work and

money, they are reshaping the destiny of this land, as did Nebuchadnezzar with the plains of Babylon" એટલે કે આ દેશ અસહ્ય તકત મુકે અને ઉત્તર દેશો પરથી કુદરતે મુકેલાં અણુ સાધનોના ઉપયોગ માણસે કરી તેને એક અસૌકસ્ય પ્રદેશમાં ફેરવી નાખેલો છે. અહિં મોટી નદી Colorado છે. તે ૧૧૫૦ માઇલ લાંબી છે અને ને એટલી ઉંચાઇ ઉપરથી વહે છે કે ફેરફારોને લેતાં વહેવારો જોવાથી ખરો કેતલક કષ્ટાક્રમે હોય ખાટલો જાની મંચલી છે. અને તેને Canyons-gorges કહેવામાં આવે છે. આ ખાટલોમાંથી એક બે દુનિયાની એક (Wonder of the world) અનુભવીની વસ્તુ કહેવાય છે. એમાંની એક વસ્તીનું મોટી અને હોય છે. તેની ઉંચાઇ એક માઇલની છે તથા ૩૦૦ માઇલ લાંબી છે. આ દેશને વરતે કહેવાય છે કે "Nature's emotions range from almost fury to moods of restful calm" એટલે અમુક ભાગો ધણાંજ રૂગિયામણા છે ત્યારે બીજા અકસ્મ વેગના અને મુકા છે. તેના પુરાવે. એકજ આબીશ. અમુક ભાગ એટલો ખરો ઉત્તર, સપાટ અને નીચાણમાં આવેલો છે કે પહાડના કેશ ઉપરથી ઘસી કરીએ નો ભયંકર કોઈ ભાગે છે. તેથી તેને "Death-valley" મનુની ખીમ નામથી ઓળખવામાં આવે છે. ઈશિયાની સપાટીથી તે ખામુ ૩૦૦ ફીટ નીચી આવેલી છે અને ને Colorado-desert કોલોરોડોના રણમાં આવેલી છે. બીજા ખાણુ આપણે આટલો મુંઝવે પ્રદેશ જોઈશ. રતી આ દેશની અંદર હાલતે અસહ્યતા કુદરતી કુશળતા આવેલા છે. સીંચાણને લેવામાં અમુક ભાગ Wyoming યોમીંગના નામે ઓળખાય છે ત્યાં એક વહેલું ઉંચું ખાટ આવેલો છે. તેને Devil's tower ના નામથી ઓળખે છે. તે પવન અને પાણીથી ધસાઈ ધસાઈને જાગે Hexagonal પટ્ટાખ બની મંચેલો છે. અને તેના ઉપર Tourists મુસાફરો ચડીને હથોળથી ફેંકે છે. ત્યારે અચાજ દેવળનાં ઘંટ જેવો થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ કદાચ નિષ્કાળ મુસાફરો લઈને ત્યાં બેસી તેના ઉપર કોટી રીતચર સર કરે છે. "Some ingenious persons have played tunes on it." ત્યાંનાં આણુઆણુ આવેલાં જંગલોનાં ખાસ જંગલો રીંછ તથા Rocky mountain mule-deer પશુની મોટાં હરણો વધે છે. તે એટલાં તો જંગલર અને વનનગર દેશ છે કે એક રીંછ વનનમાં ૧૦૦૦ રૂપિય ત્યાં જંગલ ૩૦૦ રૂપિય વનનનું દેશ છે. અત્રે આ અન્ય પ્રદેશ છે. કેનેડા અને લુનાઈડ રોટમને વહેવાર સાંધી આપનાર પાંચ મોટાં સરોવરો છે તે મીડા પાણીનાં છે. દુનિયામાં જોટલું મીડા પાણી છે તેના પચાસ-ટકાથી વધારે જથ્થો આ પાંચ સરોવરમાંજ સમાઈતો છે તેમાં જાગે મોટી મોટી રીમંગા ફરે છે. આ સરોવરો લીમકાળના પુરાવાથી છે. વળી અમેરિકાના નાયાગરા નદીનો ધોધ પણ એક અનુભવીનું દ્રશ્ય છે. આ ધોધ ૧૬૪ ફીટ ઉંચાઇ ઉપરથી પડે છે એ ધોધ બે સરોવરની વચ્ચે આવેલો છે. નાયાગરા નદી એક સરોવરમાં પડે છે. તે સરોવર ઉત્તરમાંને તેનું પાણી ધોધ રૂપે પરી બીજા સરોવરમાં જાય છે. ત્યાં આ નાયાગરાનો ધોધ થાય છે. ધોધ ત્યાં પડે છે ત્યાં ખાણ સાત માઇલ લાંબી અને અત્રે માઇલ પહોળા છે. ધોધની પહોળાઈ (Width across the fall) ત્રણ માઇલની છે જ્યારે નાયાગરા નદીમાં ફેર આવે છે ત્યારે દર એક-રૂ ૧,૮૦,૦૦,૦૦૦ એક

કરોડ એંસી લાખ ગેલન અને આડે દીવસે દર સેકન્ડે ૧,૦૦,૦૦૦,૦૦ એક કરોડ ગેલન પાણી ધોધ મારફને પડે છે. આખા વર્ષમાં મરેસાસ દર મિનિટે ૪૦,૦૦૦,૦૦ આળીશ લાખ ટન (Ton) પાણી પડે છે. આ ધોધમાંથી Power ઘણી વીજળી ઉત્પન્ન કરેલી છે અને તેમાંથી U. S. A. અને Canada બંને દેશને ધોધથી ૩૦૦ માઇલ દૂર સુધી વીજળી પુરી પાડવામાં આવી છે. ઉત્તર અમેરિકાના આટલાંટિક મહાસાગરને કાંઈ મહામાગરમાં ન્યુફાઉન્ડલેન્ડનો ટાપુ છે. તેના પશ્ચિમ કાંઠાની લગભગ ૨૦૦ માઇલના વિસ્તારની જમીન ભૂકંપથી દરિયાને તળીએ એસી જઈ એક કુદરતી 'પ્લેટફોર્મ' બનેલું છે અને તેના ઉપર આજે બમો શીટ ઉઠાઈનું દરિયાનું પાણી ફરી વળેલું છે એટલે ગરક થયેલી જમીન બસો શીટ ઉડી છે. તે 'પ્લેટફોર્મ' ઉપર આજે કરોડો માછલીઓ પાકે છે અને સ્પેશીયલ જાતની જેને Cod-fish કહે છે તે પાકે છે, તે માછલીમાંથી તેલ જેને Cod-liver-oil ને ડોકટરો દવા તરીકે લેવા કહે છે ને થાય છે. આ બધી ખરેખર કુદરતની અજાયબીઓ નહિં તો બીજું શું?

દક્ષિણ-અમેરિકામાં બ્રાઝીલ નામે ઇન્ડીયાથી બમણો મોટો દેશ છે. તેમાંથી દુનિયાની પહોળામાં પહોળી નદી Amazon વહે છે. આ નદીમાં બારે માસ પાણીના જથ્થા પુષ્કળ રહે છે. આ નદીના પ્રદેશમાં બારે માસ વરસાદ પડે છે. તેના આલુઆલુના પ્રદેશમાં ધીમ જંગલો આવેતાં છે. આ જંગલો એટલાં ઘાડાં છે કે આજે પણ હજી Explore થયેલાં નથી. ત્યાં માત્ર નદીઓમાં થઈ મજવા મારફત જઈ શકાય છે. આ જંગલોને Galvasna નામથી ઓળખે છે. આ એમેઝોન નદી પણ કુદરતની અજાયબી છે. આ નદીને આપણા દેશની Ganges અને Indus જેવડી આઠ નદીઓ મળે છે ત્યારે નદીમાં કેટલું પાણી હશે તેનો ખ્યાલ કરો. તેના મુખ આગળથી અઢીસો માઇલ ઉપર દૂર સુધી આ નદીનો પદ પચાસ માઇલનો છે. ચોમાસામાં રેલ આવે છે ત્યારે આટલાંટિક મહાસાગરનું પાણી Hundreds of miles સુધી કાદવવાળું થઈ જાય છે. એટલુંજ નહિ પણ નદીના મુખ આગળથી તે છેક બસો માઇલ દૂર સુધી આટલાંટિક મહામાગરનું પાણી પણ એક બાલડી ભરીને તપાસીએ તો પીવા જેવું મીઠું થઈ જાય છે. આટલું બધું મીઠું પાણી નદીમાંથી દરિયામાં પડે છે. નદીના મુખની પહોળાઈ મુ'બઈથી બરોડા સુધી જેટલો અંતર થાય તેટલી છે. આ પણ એક કુદરતની અજાયબી છે.

હવે દક્ષિણ અમેરિકા તરફ દષ્ટિપાત કરીએ. આજ મહાસાગરમાં વેરત ઇન્ડીયાના ટાપુ આવેલા છે. તેમાં Cuba મૌથી મોટો ટાપુ છે. 'It is an island of extreme wealth and dire poverty.' આ ટાપુમાં અથાગ તંબાકુ અને શેરડીનો પાક થાય છે. શેરડી કેટલી થાય છે તેનો ખ્યાલ જોઈએ તો તેને વારને કહેવાય છે કે:—

"Children of Cuba do not care whether the mill grinds or not, so long as cane grows and their teeth are strong." વળી કહે છે કે No trip to Cuba is complete without a trip to a cigar-factory." ત્યાંની તંબાકુ દુનિયામાં વખણાય છે. ત્યાંની સીગાર અમુક ખ.મ.

flavour મુગધવાળી બનાવવામાં આવે છે. દક્ષિણ-અમેરિકાને પ્રશાન ખુણે દ્રીતીગ્રાહનો રાણ છે. ત્યાં Pitch-Lake ઝમરનું સ્રોતવર છે. તેમાંથી ઝમર નીકળે છે. જે હાલમાં સ્તાઓ બનાવવામાં વપરાય છે. તે સ્રોતવરની density એટલી બધી છે કે તેની ઉપરથી સાઇકલ ફેરવી ચાલી જાયો તો પચ વાંધો નહિ. વળી Argentine નામનો દેશ પણ ધણેજ કુદરતી રચનાઓથી ભરેલો છે. આ દેશમાં ધામના વિશાળ મેદાનો આવેલાં છે જેને Pampasના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. સરખાતમાં આ દેશમાં ૧૫૫૨ની સાલમાં માત્ર બે પોરડુગીઝ લોહા માત્ર ગાય અને એક ખુટ લઇને મુશ્કેલી વસવાટ કરવા આવેલા હતા. ત્યાં આન્ડિ-હામિ દોરો-ઘોડાઓ ઉછેરવામાં આવે છે. અને હજારો ભુશવ ઘડે પાકે છે તથા અગમી યાવ છે. ઇંગ્લાંડનું હીવરપુત નહેર જે દુનિયાનું ઘઉંનું ખમર કહેવાય છે તેના ભાવનો આધાર આદિના પાક ઉપર રહે છે. આ દેશમાં આજે પણ આપણા દેશની માફક ખેડુનો મોટી અને લાંબી તથા ઉંચી બગાડગાડી (અમલવાદ નરીયાદ તરફ વપરાય છે તેવી) વાપરે છે. થોડાં વર્ષ પછી ત્યાં દોર એટલાં બધાં વધી ગયાં કે એક આલીક પોતાના ઘર વાગતે ખોરાકમાં ઉપયોગ કરવા જરૂર પડે ત્યારે જરૂર પણ સ્કીકાય વિના ધડએક જનવર હમેચનું મારી નાંખતો અને જરૂર પડે તેટલાં માંસનો ઉપયોગ કરી 'ખાકીનું' નાંખી દેતો. તેમજ થોડા એટલા બધા હતા કે તેને મારી તેના ચરબીનો ઉપયોગ લોહા સ્તાઓની બત્તો સળગાવવામાં કરેતા. એટલું જ નહિ પણ સીપાકઓ પોતાના ઘોડાને બાંધવા વાગતે ખુરીની જરૂર પડે તો તુરત એક જનવર-ખગદ મારી નાંખી તેનાં શિંગડા ખેંચી તેની ખુરી બનાવે અને ઘોડાને બાંધે કારણકે ત્યાં બહુ ઝાડ જોવામાં આવતાં નથી. આજે હવે આધાર વહેવાર વધી ગયો, જેથી આ દેશ પસંદશ ખાસ કરીને મુશ્કેલી સ્ત્રીમર્યામાં લગાડને ખોરાક તરીકે વપરાય જાય છે જેથી મોંઘાં ઘડ ગયાં છે. આ બધી કુદરતી અસિમેને બુલાવી દે તેવો ત્યાં કુદરતનો કાપ નાખ્યો તેવો જ છે. ત્યાં તીકા Locusts નો ઘણો લયંકર ત્રાસ હોય છે. આ દેશના ઘણાએક તો Wheat-king અગર તો Corn-king કહેવાય છે અને તેઓ પોતાની દોલતનો સ્ત્રોત કાઢવા મુશ્કેલીમાં પારીસ સહેરમાં જઈ પેસે છે અને ત્યાં અમન-અમન કરે છે. બીજા ઘણાખરા પસંદશ નહિ જતાં ત્યાંજ પોતાના દેશનું રાજધાનીનું સહેર Buenos Aires માં મોટા મહેલો બનાવી રહે છે અને હોટેલો અર ઘોડાની ગારીમાં જ મલાસે છે. એમ કહેવાય છે કે "The gilded prince (farmer) of the Pampas (wheat-farms) ranks with the princes of India. Pampa is the power that moves Argentina and moulds the character of its people." આવો આ દેશ અને તેની વિચિત્રતા છે. પાશ્વરુપ દેશ આપણા મહાદેવી પાંચે સોનચડી ગામની માફક નદીઓથી વીંટળાયેલો (River encircled) દેશ છે. અને તેની માફક વાયવ્ય ઢાળે કુદરતી ધામનો પ્રદેશ જેનું નામ Chaco છે અને જે અત્યારે ઘણાં વખતથી Bolivia અને Paraguay વચ્ચે Apple of Discord (કથયાનું મૂળ) ઘડ પડેલ છે તે આવેલો છે. તકરારનું કારણ જન્મે દેશ પોતપોતાનાં દોર ચારવા વાગતે આ પ્રદેશનો સ્વતંત્ર કબજો કરવા માગે છે અને તેના ઉકેલ કરવાનું કામ અત્યારે League of

Nationsને માથે આવેલું છે. આ દેશમાં ધામ અને પાણીનું કુદરતી માધન ઘડું છે તેથી ત્યાં દોર ઉછેરનો ધંધો ચાલે છે અને તેથી કુદરતી-દ્રવિયો બેતાં આ દેશ ધણેજ મુન્ન પ્રદેશ છે.

આસ્ટ્રેલિયા

૪

New-zealand આ ખંડની અંદર ન્યુઝીલેન્ડ દેશ પણ ધણેજ મુન્ન છે. દુનિવડની માફક અહિં બાગ માસ વર્માનનાં જાપતાં પડ્યા કરે છે. બારે માસ લીસેતરી બેવામાં આવે છે તેથી તે દેશન British-isles of the southern hemisphere કહેવામાં આવે છે, વળી અહિં હમ્મરો ગરમ પાણીના ઝગઓ છે અને તેથી દુધિયાના લોહા ખાગ કરીને ચામડીના રોગવાળા ફન્દીઓ અહિં Nature cure વાગ્તે આવે છે કારણ કે ઝગઓનાં પાણીની અંદર ગંધક ધણો છે. જ્યાં ફરો ત્યાં જમીનમાંથી વગળા લાવાના ધુમાડાની માફક બહાર નીકળતી બેવામાં આવે છે. અને sulphurની નાકે ગંધ આવે છે, તેથી આ દેશની પેગમ મુખ્ય ગંધકની છે. કુદરતી દેખાવો એટલા બધા આકર્ષક અને મોહક છે કે તેને 'Paradise of the Pacific' કહેવામાં આવે છે.

આપણો પોતાનો દેશ હિંદુસ્થાન પણ આવી ધણી અનુભવીઓથી લગ્ગુર છે. પગલું તે તો આપણું ધન્ય મધુ અંદરે આપણે દરેક જણે તે ભાગો બેવા બેઠાં અગર તો જાણુવા તો બેઠાંજેજ. તેથી આપ બધા જાણો છોજ એમ સ્વીકારી લઈ અહિં આપણા દેશ વિશે મેં ઉલ્લેખ ખીલકલ કરેલો નથી.

—છાયા.

તાર
'ARYANIVAS'
આર્યનિવાસ
વિશાળ
નિવાસ સ્થાન
અમીરી
ભોજન પ્રબંધ
ટલીફન
૨૩૧૩૭

સાત વીરાનું હોરીયું

ધેરિયા લોકસાહિત્યમાંથી

અત્રે પ્રકટ થતું લોકગીત 'હોરીયું' છે. આગર ક્યારે કે નદી પૂલિને કંઠી હોરેથી આનંદ સ્પુરે છે-સરીર તાલ-તાન ગતિમાં સુકે છે, ત્યમ મુરત ગિહાના ધેરિયા બીજે સ્થળે પ્રસ્થાન કરતાં, જે ગીત તેમના વૃત્તમાં હોરેથી તાલ છિપવને કરાવે, તે 'હોરીયું' કહેવાય છે. આજનું 'હોરીયું' એ ભાષાબદ્ધ વચ્ચેની ભાષા આથા ગાય બતાવે છે.

અમુક અવરણવરનાં અદ્વ્ય છતાંયે ધીમા વેગી સાધનો હતાં. ત્યારે કૌટુંબિક ગ્રેમ ભાવનાના રેલાવા માટે, છેક નિકટનાં રોહિસંબંધી વચ્ચે વહલ, લાગણી, આતિથ્ય ધર્મ વિગેરે જાણતો વ્યક્ત કરવાને લોકગીતો કથમ ન હોવાયે? આવે વખતે બદ્ધે દોકરી તો પિયરથી દૂર ખોશે કેલાથ, તો તેમનાં દિલ્લિભર શલ્કવાને લોકગીત વિના બીજું શું હોય શકે?

શુભગત કારિયાવાડનાં લોક સાહિત્યમાં ભાષાબદ્ધ, માદોકરી, બાપબેટી સંબંધે દ્વંદ્વગાન અસૌકિક અણુકચીત અસર પમાડે એવાં ભાવનાનાં અધિકતર ગીતો રચાએ.

કેકે-કેલાણે માલુમ પડે છે. આવાં લોકગીતો દર્શને પડતાં, શુભગતનાં 'ગંધન', 'ભાષાબદ્ધ'નાં છવંત તહેવારો માટે સામાન્ય કંપનામાં પ.

મનોન્મત દ્રવ્ય ખડું થાય છે. વળી આજે અવશેષકરે રહેલા રે! (૨)

લોકસાહિત્ય ચલકો અને કલિદાસ વાંચુએના આત્મા દેશ ને.

વૃષ્ટી રહે છે.

આપણાં ઉધાડો રે! (૨)

અત્રે ઉતારેમાં આ પૂણી-વાપી

નિર-નિરોગા ભાવો મુપૂર્ણતઃ વ્યક્ત નહીં બનેલીનાં દેશ ને.

અંતરેથી લેખકિતઓ: 'બદ્ધે ઘેર બંતરી હલી બોલે કાંઈ રે! (સ્ત્રોત સ્પષ્ટ વક્તા છે.

વરસો મહાશ વીરાને ખેન! ને તે તરે ધોરીનાં કાન ને. દરાર પર પાલાંમેન્ટમાં તેને

વીરાઈને ખેન! 'ભાષા માને તો બાંડું બમણી બોવાઈ રે! નેકે બેસી આ પી પછી

પડે બદ્ધે ને નામતી પડે ને તે શેરીએ વીરો આવશે ન મળ્યો. તેને તેણે ઉમેરા રાખી

આપણાં સાહિત્યમાં પડે તો ખાંડું ને શેરીએ બેરા નિસઠક કડવી ડીકા કરતા હતા અને

કરતાં આપણું અણીતાં છે. તે ધડીએ વીરો આપણવાડું કામ કરવા માટે પણ લાયક

ખનાવનાં અસમ્ય છે: અને અગાડી હમે ખચલીઆંની એજ કામ માટે લાયક છે." એટલું કહી

પ્રસ્તુત ગીત સાથે વૃક્ષનાં બદ્ધેનીએ ગાવડું વીગતો *

પ્રસ્તુત ગીતને, આકારો નેકું તો વીજળ * *

છે. માત્ર એ લોક ગીત * * * * *

૧. આ હોરીયું * * * * * મળવળ કરનાર મીસ કાઠરતાબેલ પેન્ક

વરના ભાષા, જે કલિકે * * * * * સ્તી હતી ત્યારે શ્રાતા વર્ગમાંથી એક પુરુષ

વિગ્રાચ તાલ ચીખલી * * * * * રહેલ તો હોરી વે? " મીસ પેન્કહસ્ટે તરતજ એરી પ્રત્યુત્તર

૨. કેટલાક * * * * * આપણો બેરબો

૩. કેટલાક * * * * * ધોડાં બાંધ્યાં

ગુજરાત

ગુજરાત મધ્યસ્થ યુવક મંડળે કાર્યાલયક સમિતિમાં જોન. શ્રીયુત નરીને કોઅર્ડ કર્યા છે.

રાજપીપલા રાજની લોકમલા મરદાર વલ્લભભાર્ગના પ્રમુખપદે ડીમેંગ માસમાં મળશે. અમદાવાદ મ્યુ.ની ગ્રુલ્સખોડે કન્યાશાળાઓમાં બનતાં સુધી વિધવા સ્ત્રીઓ અને કુમારિકાઓને (પન્થે તો રાજનામું આપવાની રાગતે) શિક્ષિકાઓ તરીકે ગણવાની નીતિ સ્વીકારી છે. આ ઉપરાંત ખોડે બાળકો લાવની શિક્ષિકાઓને બાળકોને શાળામાં ન લાવવા ને લાવે તો તેને માન્યતા નોકર લાવવાનું પણ હંગવ્યું છે.

ખેડા જીલ્લા ગ્રુલ્સખોડે હરાયું છે કે જે શિક્ષક જેટલા હરિજન બાળકો ચોતાના કમાસમાં દાખલ કરી શકે તે દરેક દીક વર્ગશિક્ષક અને મુખ્યશિક્ષકને બધાં આના આપવા. આને માટે મરકાની મંજૂરી મંગાવી છે.

ધંધુકા મ્યુ. એ વીજળી તથા પ્રકૃતિશૃલ માટે યોજના ધડી છે.

ગુજરાતમાં ચાલુ સાલ ૯૫૦૦૦ મહાસલાના નવા મળ્યો નોંધાયો છે;

ગુજરાતમાં ગામેગામ ચોડીદારે ગણવામાં આવે છે. તેના પગાર મરકારે આપવો અગર ઘટતો અદોઅત મરકારે કરવો એમ મહાત્માજી જણાવે છે.

નાગદીપુરના જૈઠ બે ગીલાલ રામરામે મહેસાણા પ્રાંતમાં ખેતી વિષયક સંસ્થા સ્થાપન કરવા પચાસ હજાર રૂપિયાની મળાવત કરી છે.

ખૃદ્દગુજરાત

શ્રી પુના ગુજરાતી બહુસમાજ તરફથી તા. ૧૯-૯-૩૭ ને દિને શ્રીમતિ લીલાવતી મુન્શીના પ્રમુખપણા હેઠળ શરૂતમર ઉજવવામાં આવ્યો હતો.

સાં બાં ભીમભાર્ગ રજીસ્ટ્રારના પુત્ર રહેડેશીયાથી ડબ્બન ગયા ત્યારે તેમને ત્યાં સુરત જિલ્લા એક્શીયોશન તરફથી સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો.

ધી કેન્યા ડેલીમેશમાં એક ભાષાએ પત્ર લખી ગુજરાતી સાહિત્ય સંમેલનમાં ખૃદ્દગુજરાતનો વિભાગ જોલવા સૂચના કરી છે.

ગ્રાહકોને—આ સાથે પૂર્ણના ચોથો અંક ગ્રાહકોને મળશે એક યા બીજા રનેહિની ભલામણથી પ્રત્યેક ગ્રાહકો પર ‘પૂર્ણ’ ચાલુ કરવામાં આવ્યું છે તો જે ભાષાઓએ લવાજમ ન ભર્યું હોય, તેમણે મનીઓડરથી અગર રૂબરૂમાં લવાજમ ભરવું. વી. પી. કરવાથી પાંચ આનાનો નાહક વધુ ખર્ચ થાય છે.

પૂર્ણી

તંત્રી : રણછોડા પરાગજી મહેતા

પૂર્ણી કોપીલખ
મોટા બગીચા
મસ્જીદી

પૂર્ણી કોપીલખ
મોટા બગીચા
મસ્જીદી

અનુક્રમણિકા

અનુક્રમ	વિષય	લેખક	પાના
૧	'ખાસ કંઈ નહિ'	શ્રી. —	૧
૨	શુક અને ગોરખનું દંદ	" —મ.	૨
૩	વીમાપુરની ઋતુને—	" રતુભાઈ દેસાઈ	૨
૪	દક્ષિણ ગુજરાતનો કુબેર ભંડારી —ડાંગનો પ્રદેશ	" મણિભાઈ દિવેદી	૪
૫	ધટના ચ	" —પંકજ	૬
૬	મૂખાંધની પ્રશ સામા	" રણછોડભાઈ મહેતા	૧૫
૭	કવિનો પ્રદેશ	" મહાવીરપ્રભાદ દાધીય	૧૦
૮	સુકું બરફ	" —ર. લ	૨૫
૯	લખ અને કુટુંબ	" માધવપ્રભાદ ગજમુજ	૩૦
૧૦	સનાતન—ધર્મ	" —મ.	૪૪
૧૧	કોંગ્રેસ તેની નવી કાર્યભૂમિકામાં	" પ્રફુલ્લચંદ્ર શાહ	૪૦
૧૨	માકરીઆ ચણા	" લૈયાણ	૪૩
૧૩	નોંધ	" —મ.	૪૫
૧૪	કોંગ્રેસ સરકાર		૪૬
૧૫	ગુજરાત		૪૮

પૂર્ણ કાર્યાલયના નિયમો

૧. માસિક દર અંગ્રેજી મહિનાની ૧૫મી તારીખે પ્રગટ થશે. તા. ૨૫મી સુધીમાં અંક ન મળે તો કાર્યાલયને સિરનામે પત્ર લખી જણાવવાથી ખીણ નક્કી મોકલવા વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

૨. પોસ્ટેજ મોકલ્યું હશે, તો નવિ સ્વીકાગએવા લેખો લેખકોને પત્ર કરવા તજવીજ કરવામાં આવશે.

૩. લેખકોના મતલબો સાથે તંત્રી અમન જ છે એમ માની ન લેવું.

૪. દરેક લેખકોને તેમના બપોરેવા લેખોની પાંચ છટી પ્રતો તથા તેમનો લેખ બપોરે હોય, તે અંક મોકલવામાં આવશે.

૫. વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂ. ૨-૮-૦, બહારમાં રૂ. ૩-૦-૦ અને અન્ય દેશો માટે ૪ શીવીંગ રાખવામાં આવ્યું છે.

ધી બોમ્બે મ્યુચ્યુઅલ લાઈફ એસ્યુરન્સ સોસાયટી લીં

સ્થાપના : ૧૮૭૧, હેડ ઓફીસ, મુંબઈ

૧૯૩૩ વેલ્યુએશનનું પરિણામ :

બોનસ

દર વર્ષે રૂ. ૨૬ લાંબગીના વીમા પર
હજારે ,, ૨૧ મુદતી વીમા પર

વાર્ષિક પ્રિમિયમ પર

૨૧૧ ટકાનું વળતર

તમારા વીમા માટે અગર એજન્સી માટે, કોઈ પણ ધોરણે
સરખામણી કરતાં, પસંદગી બોમ્બે મ્યુચ્યુઅલ તરફ જ કરાશે.

એજન્સીને લગતર પ્રાથમિક કમિશન ઉપરાંત
તદન નિતરાંતરી રીન્યુઅલ કમિશન

એજન્સી, કાલિયાવાડ અને મધ્ય હિન્દનાં મથકો માટે ખાંતિલા એજન્સી નોંધાયે છે.
વિગત માટે લખો:—

મોહન સન્સ એન્ડ કું.

મુંબઈ મલાઈકા અને
મધ્ય હિન્દના
ચીફ એજન્ટસ

૨૨, એપોલો સ્ટ્રીટ; કોટ,
મુંબઈ, ૧

ધડપણ અટકાવે, શરીરના દરેક ભાગોને
પૂરેપૂરું પોષણ આપી શકતી પૂરે.

પૂર્ણચંદ્ર ગુટીકા

કોઈપણ કારણથી ગુમાવેલી શક્તિ પાછી આપી
નવજીવન બક્ષે, સુવાની ટકાવે કી. ૩. ૭-૮-૦

કાળા વાળને નફેદ થતા અટકાવી સફેદ
વાળને હમેશને માટે કાળા કરે.

બ્લેકી હેર ઓઇલ

વાળને વધારી મગજને તેમજ આંખને
કંડક આપી, યાદશક્તિ તેમજ આખનું
તેજ વધારે. — કી. ૩. ૧-૦-૦

હમને તરત જોડાડે, જાંબલી હડપી ઉધડને
જલદી મટાડે.
સુરત પ્રદર્શનમાં સુવર્ણ ચાંદ મેળવનાર.

ક્રાફ્ટસ્થરીન

દરેક પ્રકારની શરીર તેમજ ખાસીનો કમોટ
અકસીર ઉપાય. એકજ દિવસમાં કાયદો
અનુભવી શકાય. કી. ૩. ૦-૧૨-૦

હમેશના ચાલુ વપનારા માટે ઉચ્ચ —

ડર્ટલી હેર ઓઇલ

વાળને પોષણ આપી લાંબા, કાળા,
સુંવાળા બનાવી, આંખ તેમજ
મગજને કંડક આપે. કી. ૩. ૦-૧૦-૮

મેલેરિયાના દરેક તાવો માટે —

મેલેરીસાઈટ મીક્ચર

અકસીર નિવડ્યું છે. ટાઢીયા, ઉના, રોજીદા
કાંતરીયા, ચોથીયા, વિઘટના માટે. કી. ૩. ૦-૬-૦

દાંતના દરેક જતના દુખાવા માટે અકસીર

ટુથીક

કી.મત ૩. ૦-૫-૦

મેલેરિયાના તાવ પછીની નબળાઈ,
દૂર કરે, બરોળા મટાડે.

મેલેરીટાન

કોઈ પણ માંદગી પછીની નબળાઈ
દૂર કરી શકતી આપે. કી. ૩. ૦-૬-૦

દાંતના પાશનાં દરેક દરેક ત્યા પાયેરીયા માટે અકસીર

પાયેરીક

કી. ૩. ૦-૫-૦

વધુ વિગત તથા એજન્સી માટે લખો:- ધી પૂર્ણચંદ્ર પ્રોડક્ટ્સ, ચો. એ. નં. ૩૫૭૩ મુમ્બઈ

— મજવાનાં કેશણ —

શાહ એન્ડ મિસ્ત્રી બ્રધર્સ કલુપીક, સુરત
ધરમદાસ મેડીકલ રોડર્સ, નવમારી
દલીચંદ પીનાંચરદાસ, વલ્લભાઈ
મેસર્સ, કાન્તીલાલ જેમંગલાઈ

ત્રણ દરવાખ, અમદાવાદ

દલાલ બ્રધર્સ બરુનપુરી ભાગોળ, સુરત
ભારત મેડીકલ રોડર્સ, ભરૂચ
આનંદ માગર પ્રેસ, ખીત્રીમોરા
એમ. શાહ. એન્ડ કું. રાજબખ્ત

મેન્ડલર્ટ શાહ, મુંબઈ ૪

શ્રી ઉપયોગી પુસ્તકો

૧ કમનમીય સચિતા	૦-૪	૩૪ સ્વપ્ન શાસ્ત્ર	૦-૩
૨ કાઠી	૦-૩	૩૫ શ્રી હૃદય	૦-૩
૩ કાપદ્રામાં શ્રીનું સ્થાન	૦-૩	૩૬ માતૃપ્રેમ	૦-૪
૪ અર્ધોગના (વાર્તા)	૦-૪	૩૭ પારસી હામ ગીતો	૦-૬
૫ ગૃહઅવસ્થાની વાતો	૦-૬	૩૮ હામપત્ય છત્રન	૨-૮
૬ ખાંડણી (લોકગીત)	૦-૫	૩૯ વહેમી પતિ	૦-૩
૭ અલિદાન (પ્રેરક ગીતો)	૦-૫	૪૦ આરોગ્ય અને સુખ	૦-૬
૮ ભવાટ્યી	૦-૪	૪૧ સામાજિક વાતો	૦-૫
૯ મા (વાર્તા)	૦-૪	૪૨ સ્મૃતિ વાતો	૦-૪
૧૦ નવાના પત્રો (સમાન હસ્તુ કસોડીયય હામ)	૦-૬	૪૩ ભલી ભાભી	૦-૬
૧૧ પતિની પસંદગી	૦-૪	૪૪ પતિ પ્રભુ છે	૦-૬
૧૨ લીલીની આદમકથા	૦-૩	૪૫ માંદગી અને માનવત	૦-૪
૧૩ ફાઇ	૦-૪	૪૬ વાતનું વર્તમાન	૦-૬
૧૪ પારસી વાતીઓ	૦-૬	૪૭ ધરેણીનો શોખ	૦-૬
૧૫ વિંધવા (વાર્તા)	૦-૫	૪૮ પારસી સતીઓ	૦-૬
૧૬ કેને પરજી ? (વાર્તા)	૧-૪	૪૯ એકાદશી	૦-૧૧
૧૭ સુધડતા અને સુંદરતા	૦-૮	૫૦ રાણકેરી	૦-૧૨
૧૮ હામનો કુવારો	૦-૮	૫૧ શિવાજીની બા	૦-૧૦
૧૯ ખૂનના ભડકા (વાર્તા)	૧-૮	૫૨ સાસુની શિખાગણ	૦-૬
૨૦ વિપવકા (વાર્તા)	૧-૮	૫૩ કાપદ્રાનું અજ્ઞાન	૦-૬
૨૧ હાસ્યકલાપ (સ્મૃતિ)	૧-૮	૫૪ નામ વગરની નવસકથા	૧-૮
૨૨ ફેરી ચૌધરાણી	૧-૮	૫૫ નારીભિષગ	૦-૪
૨૩ વીર રોઆ	૧-૦	૫૬ માસિક ધર્મ	૦-૨
૨૪ હાસ્ય અરજી (સ્મૃતિ)	૧-૮	૫૭ નવા સાધિયા	૦-૨
૨૫ "જદા અહા મુકજે"	૧-૦	૫૮-૫૯ વીર તારા (બે ભાગ)	૧-૪
૨૬ રામ રજની	૧-૧૨	૬૦ ગેરમાતાં ગીત	૦-૬
૨૭ છત્રન પત્રો (વાર્તા)	૦-૪	૬૧ મેડમ કેમીસ (નિહિલિસ્ટોના પંખામાં)	૦-૧૨
૨૮ સુખી ઘર (બાધક)	૦-૩	૬૨ સામાજિક વાતો ભાગ ૨	૦-૩
૨૯ ભરત ગૂંચણ	૦-૧૦	૬૩ મુશ્કેલીયત મુદિણી	૦-૬
૩૦ ચેત્તોસીનું ચક્ર	૦-૫	૬૪ શ્રી સ્વાતંત્ર્ય	૦-૬
૩૧ સ્ત્રીના ભેગમ	૦-૩	૬૫ દક્ષિણી રાંધણી કથા	૦-૩
૩૨ ગૃહ વિવેક	૦-૬	૬૬ સ્ત્રી જગમા	...
૩૩ સુખીના પત્રો	૦-૮	૬૭ સંસાર દર્શન	૦-૬

શ્રી શક્તિ અથમાળાનો આજો સેટ આજે જ વચ્ચે. કુલ ૬૭ પુસ્તકો બહાર પડ્યા છે, તેનો સર ૩૫. ૩૭નો ધાયા છે તે ૩૫. ૩૭માં મળે છે. પુસ્તકો છુટા પડ્યા મળી શકશે. નૂર છુટા.

લખે: શ્રી શક્તિ, કેળાંપીઠ, મુરત.

તમારા વીમા માટે અગર એજન્સી માટે

લખો :—

સ્વ. દેશભક્ત લાલા લજપતરાય અને સ્વ પદ્મિત મેતીલાલ મેહુડ સ્થાપિત

લક્ષ્મી ઇન્સ્યુરન્સ કું. લી.

(હેડ ઓફીસ—લાહોર)

ચતુર્માર્ષિક બહાર કરેલું બીનસ.

આખી હાંદગી પર દર હજારે રૂ. ૮૦

હયાતી પર..... દર હજારે રૂ. ૬૪

લીધેલું કામકાજ રૂ. ૧૦ કરોડ ઉપરાંત

ફંડ..... રૂ. ૧ કરોડ લગભગ

ગયા વર્ષનું કામકાજ દોઢ કરોડથી વધુ—

કંપનીની સદ્વિરતા માટે

શેરની કીંમતમાં વધારો

૧૭૦૦ ટકાથી વધુ

વધુ વીગત માટે લખો :—

આર. એન. ઓપરા બ્રાંચ મેનેજર

ફોર્ટ મુંબઈ

— અગર —

કે. સી. દેસાઈ : ચીફ ઓબ્જન્ટ

બન્ડીમેન્ટ, મુરત

પૂર્ણા

તંત્રી — રણછોડજી પરાગજી મહેતા

પુસ્તક ૬

વિશેષઅંક

અંક ૫

‘ખાસ કંઈ નહિ’

સ્પેનમાં પ્રવર્તી રહેલા આંતર વિગ્રહમાં કર્નલ મોન્કાડોનો યુવ દુશ્મનના હાથમાં કેવ પકડાયો. દુશ્મન દગના મરદારે તેને મોતની સજા ફરમાવી, પણ એટલું કમેયું કે “તારા પિતા એ અમારે શરણે આવશે, તો તને જીવતદાન ખાશવામાં આવશે. નહિતર આજ સાંજે છ વાગે તને ગોળીગારથી વીંધી મરદનું મારવામાં આવશે.” પાછલા પહોરે આર વાગે એ યુવાનને ટેલિફોન પર લઈ જઈ તેના પિતા ભેટે વાત કરવાની ગોઠવેણ કરી આપવામાં આવી. અન્યોન્યનો પરિચય આપ્યા પછી પિતાએ પૂછ્યું, “મને જ્ઞાન પર શા માટે બોલાવ્યો?” યુવે જવાબ દીધો, “ખાસ કંઈ નહિ. પણ આજ સાંજે મને દેહાન્ત દંડ કરવામાં આવશે. એ લોકો કહે છે, ‘તમારા પિતા શરણે આવે તો તમને છોડી મૂકીશું’ પિતાએ જણવ્યું “મારો ઉત્તર શું હોઈ શકે તે તો તું જાણે જ છે. માટે ખુશીથી મોતને તાણે થા અને રખે જરા ડરતો. છેલ્લી પળે માતૃમિત્રના નામની હાકલ પાડી દેહ અર્પણ કરજો. જાઓ, બેઠા ફેરોડ કરો.”

દેશ માટે દેહત્યાગ કરવાના પ્રસંગને પણ ‘ખાસ કંઈ નહિ’ કરી માનવાની સવેશુદ્ધ દેશભક્ત કેળવવી એ જ પરમ કર્તવ્ય છે. એવી વૃત્તિ અખત્યાર કરતાં જ રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર થાય છે.

ગુરુ અને ગોરખનું દ્વંદ્વ

[રાજગુને ઘેર પચે-દેવો (મહાબ્રૂનો) સેવા કરતા એમ કહેવાય છે. એ જ રીતે આગળના વિજ્ઞાનપુત્રમાં દેડીઓ, વીજળી અને વિમાન વગેરેની સહાયે માણસ પણ કુદરત જોડે જીવ કરીને તેના કપર વિજય મેળવે છે. શ્રી. મ. આ કાવ્યમાં એ જુગજુગના જીવજનું 'ચિત્ર કુદરત અને મનુષ્ય વચ્ચે સંપર્કરૂપે રજૂ કરે છે.]

ગુરુને ગોરખની હરિકાષ

એમાં કોઈ ન માંજ્યો જાય. -

નર, નારાયણ વદવા બેઠા, સરખે સરખી બેઠા,
બે વાદીગર બેઠે જાદુ. સામાસામી હોડ,

જુગજુગથી દાવો ખેલાય,
એમાં કોઈ ન કામો જાય.

ગુરુ રમે છે વનરાવનનાં વેલા, ઝાડ, પહાડ;
ગોરખ લે છે ફરજી જાતે કાંચે જંગલ ઝાડ.

પહાડો પર મંદીર બધાય,
એ ગોરખનો જયજય જાય.

ગુરુ કહે ને દરીઓ મારો એના જડે ન ધાટ;
ગોરખ એમી જલનૈયામાં તરતો સાયર સાત.

અપાર કેરા પાર પમાય,
અગાધના ઊંડાણ મપાય.

ગુરુ જોડે છે મરડ જેવો આલલીએ સંતાય,
ગોરખ પૂઠે મુમડી જેવો વિમાન-પાંખે જાય.

વાદળના પડદા ચિરાય,
અગોળને આંખે જોવાય.

ગુરુ રોપથી, ફૂર નગરથી પાડે જલ - દુકાળ
આંધત, ખાદત નહેર, કૃપા ગોરખ પહોંચે પાતાળ.

રેતીનાં રણ સીધાં ધાય,
નિર્જળ થગમાં જળ રેલાય.

ગુરુ રમે રાક્ષસની માયા છાર્તા ધન અધાર,
ગોરખ દાબે ચાંપ ધરેધર વીજળીના ચમકાર.

જગનાં અધારાં છેદાય,
કાળજના પડછાયા જાય.

દક્ષિણ ગુજરાતનો કુબેર ભંડારી-ડાંગનો પ્રદેશ.

(ગયા અંકથી ચાલુ)

સન ૧૮૪૩માં સરકારી ડીપ્પર એજન્ટ મી. બ્રાઈમ ને તપાસ માટે ડાંગમાં મોકલવામાં આવ્યા અને તેમની સાથે કેપ્ટન મોરીસને જોડવામાં આવ્યા. આ બન્ને ગૃહસ્થોએ ડાંગના પશ્ચિમ ભાગની અપૂર્ણ તપાસ કરી પોતાનું નિવેદન સરકારમાં રજુ કર્યું. એ નિવેદનો કેટલોક ભાગ અત્રે નીચે ઉતારીશું:—

“નાના કોકોરો જેવા ડાંગના નામકો શાહુકરોના હાથમાં રમકડાની જેમ રમે છે અને તેઓ શાહુકારોની રમના સહેલાઈથી બોગ જતી તેમના દેવાદાર બને છે, અને પછી તો તેમના પ્રદેશની ઉત્પન્ન આ લોકો જ લે છે. તેમજ મરતાં સુધી તેઓ દેવામાંથી ન છુટે એ જનની કાળજી શાહુકારો રાખે છે. અને આ નાયકોની અજાનતા, ઉદારતા અને ઉપવિચારને લીધે તેમનાં દેવાં ઘટાડવાને બદલે હંમેશાં વધે જ બાધ છે એથી તેની પતાવટ કઠીએ થઈ શકતી નથી.

આ પશ્ચિમ વિભાગમાં જો એજન્ટની સ્થાપવામાં આવે તો તેમને મજાદ અને વખતો-વખત દોગવણીનો લાભ મળી શકે પણ તે કરતાં પણ વધારે તો આપણે તેમને આ શાહુકારોના પંજમાંથી છુટવાના રસ્તા બતાવવા જોઈએ. અને તેમ થતાં જ તેમના પ્રદેશની ઉત્પન્નતા કાયદે તેમને થશે. ઉપરાંત તો ડાંગના પ્રદેશની મુખ્ય ઉત્પન્ન સાગી માલતી છે અને આજે વરસો થયાં આ માલતી એકદમ વેપાર સુરતી મોદાગરોના હાથમાં છે આ સોનાગરો ઉત્તમ પ્રકારનો સાગી માલ આ લોકો પામેથી પાણીના મુઝે પડાવી લે છે. તેઓ પોતાના અંગત લાભ વિચાર બીજા કશાનો વિચાર કરતા નથી. અંગત મોટા નફાઓ તેઓ આ ધંધામાંથી કરે છે અને તેમને જો આ રીતે પોતાનો વેપાર જારી રાખવા દેવામાં આવશે તો પછી આ પ્રદેશમાંથી ઉત્તમ ઇમારતી સાકડાની પેદાશ મદતર નષ્ટ થઈ જશે. x x x આ નાયકો સાથેનો સુરતના વેપારીઓનો સંધિ વેપારી સમ્બંધ બંધ કરવામાં આવે અને તેને બદલે મરકાર જ જો તે વેપાર કરવાનું ઉદ્ધવી લે તો મારું તો માનવું છે કે આ નાયકો તેમ કરવા ઘણી ખુશીની માથે તૈયાર થશે. x x x હિન્દી દરીઆઈ અમલદારને યોગ્ય મોસમે ડાંગમાં મોકલવામાં આવે તો તે આ વિભાગનાં જંગલોનો તપાસ કરી ઇમારતી માલ માટે ઉપયોગી નિવેદન પેદા કરી શકે.

આ બધા ઉપરાંત ડાંગ જેવા પ્રદેશમાં રહેતી અને કંગાલીયતમાં રહેતાઓની એક અસહ્ય જાતિને સુરતના વેપારીઓના આઉધરા પંજમાંથી મુક્ત કરવાનું અનુકંપા ભર્યું કાર્ય કરી શકશે.”

આ નિવેદનની સાક્ષતાપૂર્ણ વાણી પાછળ રહેલા ગર્ભિત હેતુનો ઘટ્ટદોષ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. શ્રીમાન બ્રાહ્મ આજેના ડાંગના જંગલોની તપાસે ગયા ત્યાર પહેલાં

પણ સરકારે પોતાના એક ફરીઆઈ અમલદારને આ જંગલોના ઇમારતી માલની તપાસ માટે મોકલેલા હતા.

અને આજે આપણે જેટલો છીએ કે સામાન્ય જનતા માટે ડાંગમાં પ્રવેશવાના દરવાજા બંધ છે.

પશ્ચિમ ડાંગમાં આ હવામાં ડાંગની હકુમત માટે એ પ્રદેશના દીવાનની કચેરી આવે છે. મુસ્લી કે કોઈપણ વેપારી સીધા ડાંગના જંગલો સમીપ શકતો નથી. જરીઆમાં આવેલી સરકારી જંગલ ખાતાની પેટી વરસે વરસે ઇમારતી લાટડાના વેપારી મહાજનને નોતરે તેની લાગોળે જે માલનું વેચાણ કરી વિદાય કરે છે. અને આટલું કરવા છતાં ડાંગની પ્રજા કેટલી સમૃદ્ધ બની છે એનો જવાબ ત્યાંની રાયના દીવાર આપે છે !

આમ છતાંય ડાંગના નાપકોએ કેપની સરકારની આ ભલી લાગણીઓને મુદ્દેલાઈથી મેચક આપી નથી. એ જંગલી જ્વલિઓની અચાનતા, લુટરપણું, ત્રિ. માટે ગમે તે કહેવામાં આવે પણ તેમનામાં એક વસ્તુ તો જરૂર હતી પછી લણે તે વસ્તુને રંગપહોડો કરી ખીજે નામે રજુ કરવામાં આવે. અને એ વસ્તુ તે તેઓ પોતાના પ્રદેશમાં બીજા કોઈની હકુમતને નલાવી દેવા તૈયાર ન હતા. એમના એ પ્રયાસોમાં એમની અચાનતા, ભ્રાજપણ અને કંગાડીપતે દગા પણ દીધા છે તેમ છતાં એમની રાક્ષિના બુઝા કરવામાં આવ્યા ત્યાં મુધી તેઓએ પરાઈ હકુમતનો સામનો કર્યો છે.

આપણે આજે જણાવી ચલા છીએ કે પેશાઈ અમલ નીચે પ્રસારેલી અંધાધૂંધીમાં ડાંગ પ્રદેશના બીજો પણ તોફાને ચડ્યા હતા. એમના નાપકોને રાજ્યનો કહેવામાં આવેલા એ પણ આપણે જોયું છે. આ રાજ્યનો પોતાની નાની મોટી રોળીઓ જમાવી દૂર દૂરના પ્રદેશ સુધી હક્ક લઈ જતા. તેમની ચડાઈઓ મુલક મેળવવા માટે ન હતી. એમનાં પાત્રીમાં જંગલો એમને મન રસગર્ભીમિ હતી. હકુમતની પણ તેમને આવડ ન હતી એટલે તેઓ મોજ લુટ કરી જે મળે તે લઈ આવી પોતાના જંગલી અને દુરરે રહેલા કિલ્લાઓમાં આની સંતત્ત્વ એસવામાં સંતોષ માનતા.

કેપની સરકારના હોદ્દામાં ડાંગની આસપાસનો મુલક આજે એટલે તેણે આ ઉપ-દ્રવને નિર્મૂળ કરવા પ્રયાસ આદર્યો પણ ડાંગ સહેલાઈથી દબાઈ નથ એમ ન હતું. ડાંગ અને તેની આસપાસના પ્રદેશની જ્વલિઓ અદમ્ય નહીં તો પણ દુર્દમ્ય તો જરૂર હતી અને તેને રૂમે તેવ. જળવન શાસન સામે માથું ડેચકતાં આજેલા લાગતો નહીં.

અને ૧૭૭૦ ના ઓક્ટોબર માસમાં માયકવાડ સરકારે પુના લખેલી એક માદી પરથી જણાય છે કે ડાંગના પ્રદેશ વ્યાજત વાટાવાટ કરવા પુના જતા મોર્ચિંદ વાસુકેવ સેવાલે અને શ્રી મોર્ચિંદરાવ માયકવાડનાં ગહિનાયાઈ નામે એક પત્નીને અભિમન્ય નામના ડાંગના એક રાજાએ હતમદના કિલ્લામાં કેદ કરેલાં.

અને ૧૮૨૪ માં આગલાણના પ્રદેશમાં લલકર બંડ થયું. એ સમયે શીવરામ નામના એક હુલાઈ સતારાનો જવપાતની સદીવાળા કેટલાક ખનાવડી કાગળો ઉભા કર્યા અને આગલાણમાં સત્તા જમાવવા કાવતરું રચ્યું. ડાંગથી માંડી દૂર ઉત્તરમાં તાપી પાર સાતપુશનાં

ધરીબર હાથમાં આવેલી પોતાની સઘળી વાજ ધૂળમાં ભળતી જણાઈ અને ડાંગને ઘણા વાના મનોરથ આકાશ કુમભવત્ લાગવા માંડ્યા.

વળી તે જ સમયે સાતપુડાના ઘાટોમાં આગળથી જ અને બીજા નાયક નામના જે વળવાન બીજ નાયકો ખડા થયા હતા. તેમણે તો ખુનખાર જંગ જમાવ્યું હતા અને તેમની તથા કમત્રા નાયકની આગેવાની નીચે સુવતાનપુરની આસપાસનાં ગામોમાં હુટ અવાવરામાં આવી હતી.

આમ એ સમયે કંપની ચરકારની સત્તાનું નાવ ભર દરીએ તોફાને ચઢ્યું હતું અને મત્તા હાથ વેતમાં નિમૂંળ થઈ જશે એવી ધરી અજાતી હતી પણ વિધિનો નિરધાર જુદો હતો, આદતના વાજો વિગેરામાં, અંગ્રેજ સત્તાના પાયા મજબૂત થયા, અને કંપની ચરકારને અડસે અંગ્રેજ સરકારના નામના દરેક પીડાયા. તેમ છતાં ડાંગ અને તેની અસપાસના પ્રદેશમાં તો મન ૧૮૬૦ સુધી વુકાનો જારી રહ્યો. આ પ્રગળે પચાસ પચાસ વર્ષો સુધી પરાઈ હુકમના મામના ક્યાં પડી જ તાણે થઈ.

સાદી સત્તાના વળ આગળ આ પ્રગળાં જેમ ઓસરતાં જતાં હતાં અને ૧૮૫૭ જાદ તો અંગ્રેજ સરકારના લરકરી અમલદારોએ પ્રગળાં ધુમ્મરી ફેલાવ્યા ત્રણ વસ્તુને પોતાના શિકારની ચીજ બનાવી દીધી. એ ત્રણ વસ્તુ તે રાત્રી કુહર, વાધ અને ભીલ. જંગલી જનાવરોની જેમ ભીસોના પાણી શિકાર થવા માંડ્યા અને આ રીતે જંગલના આવાસોમાં રહેતી ડાંગની અદ્ય પ્રગળે સુધારવા મટે હાથવામાં આવી.

ડાંગ-દેશ આજે દબાયો છે. તેનાં જંગલોની ઉત્પન્ન પર અંગ્રેજ સત્તાનો સંપૂર્ણ દાણ છે. ગાદાં વનભાર્યાં જંગલની જાતિઓને સરકારી અને આજાદ જનાવરોની ધણી સુરીઆણી સહાનુભૂતિની વાનો ચરકારી અમલદારોએ કરી છે. આજે તેમાંની કેટલી સફળ થઈ, કેટલીનો અમલ થયો, ડાંગના પ્રગળા કહેવાતા દિલ માટે સુરતી વેપારીઓના જંગલ દરવાજા બંધ કરી ડાંગની વસ્તીની કેટલી આજાદી કરી એ બધાનો જવાબ ડાંગની પ્રગળાં ચહેરા આપશે! અને તેમ છતાં એક વસ્તુ કાલમ છે ને તે ડાંગ પોતાના ઉદરમાં વસે પરંતુ નવાં જળ ભરી ભરીને જમણે હાથે આપે છે ગોદાવરીના પુણ્ય પ્રવાહને અને કાંઈ હાથે દક્ષિણ ગુજરાતની અરિતાઓને! સરીરના ઓગસ ગુમાવેલી માતા પોતાનાં બોલીને પાણી નીનારી નીનારીને જાળકને સ્નન પાન કરાવે તેમ ડાંગની નિવિર્ધનતેલી ભૂમિ માતાની વત્સલન થી પોતાના રમ ને કમ નીચોલી નીચોલી દક્ષિણ ગુજરાતની ભૂમિને પોમે છે. કુખેરના ભડર સરીખા ડાંગન. પ્રદેશે હજી આ ભૂમિને ચોવરામાં કૃપણતા નથી દાખરી એથી જ એ છે દક્ષિણ ગુજરાતનો કુખેર ભડારી!

ઘટના ચક્ર

[ચિત્રગુપ્તનો માન યોગ્યતા મહા હુદિરાણી રાજસગી શુકિત મંચુકિત રોરલોક હોમ્સ માફક નિરીક્ષણ કરી સદા સર્વદા જન્યન સહી તેને નિષ્ફળ કરતી આજીવન નીતિ, નિર્ણય એવા જાણતા ભગવાન દેશિકરને વિમનું બંધન—એ સર્વનું દિગ્દર્શન કરાવતી પ્રતિભાસાણી નર્મલક્ષ્મી].

પાટલીપુત્રથી દસેક કોશ દૂર એક લગ્નાચરણની પાસેના વનમાં પાંચ સાત મનુષ્યો કેંદ્ર મસલત કરી રહ્યા હતા. સમય રાત્રિનો હતો અને રાત્રિની નીરવતાને ભંગ કરતો ઉત્તુક શ્રુતિઓનો શબ્દ એક અદ્ભુત ભવપૂર્ણ શોમાંય પ્રત્યેક મનુષ્યને કરાવતો હતો, પરંતુ મંત્રણા કરતા માણસો એ તરફ ઉદાસ હતા.

‘રતનકલશ’ એક બોલ્યો, ‘તો શું મહારાજ નંદની હત્યાનો પ્રત્યાધાત કરવો ખસભવ છે?’

‘ના મહારાજ’ રતનકલશ બોલ્યો, ‘પરંતુ એ કશિન છે.’

‘પ્રમોદક,’ તે વ્યક્તિ કરી બોલ્યો, ‘શું તું પણ એમ ધારે છે?’

‘ના મહારાજ’ પ્રમોદક બોલ્યો.

‘અરવું, પ્રમોદક ચંદ્રગુપ્તનું મસ્તક લાવવાનું કામ હું તને સોંપું છું. આ સર્વે સુખચરો તારી સલાહ મુજબ કાર્ય કરશે.’ તે વ્યક્તિ બોલ્યો.

સહસ્રા બહારથી આવજા આલ્યો, ‘વાચાસ’ તે વ્યક્તિ ચમક્યો આગેવુંક આગળ આમ્મો, વાચાસ બોલ્યો, ‘રાક્ષસ, તમે ક્યાંથી?’

‘કેમ નહીં, સત્વર ચાલો, પ્રમોદક તું જ રાક્ષસ બોલ્યો.

‘જેવી આજા’ પ્રમોદક બોલ્યો અને ગયો, સર્વે સાધીઓ પણ ગયા, રાક્ષસ અને વાચાસ એકેલા પડ્યા, રાક્ષસ બોલ્યો, ‘વાચાસ, આપણે પ્રમોદકને લોકોસે બેસી રહેવાનું નથી, આજુકેય મહાકુશળ છે, આપણે પણ સ્વતંત્રરૂપે ચંદ્રગુપ્તની હત્યાનું પડયું રચ્યું પડશે.’

વાચાસ અને રાક્ષસ પણ ગયા.

૨

સમર્થ નીતિત આજુકેયની સહામતાથી ચંદ્રગુપ્ત મહેધની રાજગાદી પર અધિકાર મેળવવા પામ્યો, બૂતપૂર્વ રાજા નંદ બાદરણી કરેલાં અપમાનનું ફળ આઠાણના દાથે જ પામ્યો. આજુકેયની શીખા નંદના રક્ષકથી રંગાયેલા દાથે કરી બેધાઈ, મંત્રી હવે સામ્રાજ્યને પેદા કરવામાં દાક્ષિણ થયા, નંદનો મંત્રી રાક્ષસ ખૂત રવામીના બાળકને કરી મૂર્ધાલિંગેક કરવાના પડયુંત્રો રચના હોય અને આજુકેયને એ પડયુંત્રોને સમાવવાને પોતાની શુદ્ધિનો અપ કરવો પડતો હતો, બાદરણી શુદ્ધિ ગુપ્તચર વિદ્યામાં પણ અદ્ભુત હતી.

૩

પાટલીપુત્રમાં એક સમર્થ દાક્ષિણ આવવાની ધૂમ મચી ગઈ, પ્રમોદકના દાનથી મનના મુખ્ય યજ્ઞ ગઈ દરિદ્રોએ માન્યું કે કેઈ દેવ મનુષ્ય રૂપમાં દરિદ્રોનું દાક્ષિણ રાજવા

આવ્યો હતો. બાહ્યોએ તેને કહ્યું અને હરિશ્ચંદ્ર માથે મરખાવ્યો. પાટલીપુત્રની શેરીએ શેરીએ પ્રમોદક ગત્રાયો. વાત આણુકય સુધી પણ પહોંચી અને મંત્રીએ પણ એ નુતન આશ્ચર્યને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યું.

૪

‘ભદ્રભટ્ટ, પ્રમોદકના પર તારું નિરીક્ષણ તો હશે જ ?’

‘હા દેવ મને મમજાણુ નથી પાતી કે એ દ્રવ્ય ક્યાંથી લાવે છે.’

‘મતક રહીને તપાસ કરજો. વાર, તને ખબર છે કે પાટલીપુત્રથી દેમેક કોથ દૂર પેલા ખંડિયેરમાં જનતા ભૂતોનો વાસ કહે છે ?’

‘હા દેવ.’

‘એ કહ્યના છે ! ત્યાં એ ગુપ્તચર નિયુક્ત કરી દેજો.’

‘વાર મંત્રીવર.’

ભદ્રભટ્ટ ગયો. આણુકય બોલ્યા, ‘સક્ષમ, જોડે છું’ કે આ પામાની રમનમાં કોણ થતે છે.’

સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તની રાજમહામાં પ્રમોદકે કહ્યું, ‘મમ્રાટ, આજે એક નુતન સંગીતય આવ્યો છે અને આપને પ્રમન કરવા ઇચ્છે છે.’

મમ્રાટ બોલ્યા, ‘એને અંદર બોલાવો’

સ્તનકલરા અંદર આવ્યો. સમ્રાટને પ્રણામ કીધા. મંત્રી બોલ્યા, ‘તમે મંગીતય છે એમ સાંભળ્યું છે માટે મમ્રાટને કોઈ મંગીત સંભળાવો.’

સ્તનકલરા ગાવા લાગ્યો. મર્વે માંભળવા લાગ્યા. સ્તનકલરાે ગાયું—સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત, તમે સસાગરા પૃથ્વીના સ્વામી છો, તમારી પ્રતિભા સર્થ ચંદ્રને ઝાંખા પાડે છે, તમારી વિક્રમલાકે સાંભળી દુશ્મનોની છાતી ધડકે છે પરંતુ એ બધું હોવા છતાં એક વ્યક્તિ તમારું અપમાન કરે છે.

સમ્રાટ બોલ્યા, ‘એ કોણ વ્યક્તિ છે જે મારું અપમાન કરે છે ?’

આણુકય અમક્યા. સ્તનકલરા બોલે તે પહેલાં બોલ્યા, ‘મમ્રાટ, આ ઉદ્ધત ભાટને મળ થવી જોઈએ. જનતામાં કોઈ પણ વ્યક્તિ સમ્રાટનું અપમાન કરી શકે તેમ નથી. એ સખ્દ માત્ર બોલનારને મળ થવી જોઈએ.’

મમ્રાટ બોલ્યા, ‘પરંતુ જો કોઈ વ્યક્તિ કદાચ મારું અપમાન કરતો હોય !’

મંત્રી, ‘સમ્રાટ, તેની ખબર ભાટને ન હોય તમારું અપમાન કરનારનું માથું ઉતરાવી નંખાવવામાં આવે છે, આ દુષ્ટ ભાટને પણ મળ થવી જોઈએ.’

સમ્રાટ બોલ્યા, ‘વાર શુદ્ધેવ, તમને યોગ્ય લાગે તે શિક્ષા કરો.’

મંત્રીએ મંદા કીધી. મંત્રીઓ સ્તનકલરાને કારાગારમાં લઈ ગયા. સભા વિમર્શન થઈ.

૬

પ્રમોદકની સ્થાનમાં પ્રમોદક અને તેના મિત્રો બેસીને આજના આણુકયના દાવ પડે વિચાર કરતા હતા. અભયદત્ત તો એરનો કટોરો પી મૃત્યુમુખમાં ગયો હતો. સ્તનકલરાને

પણ આણક્યે મૃત્યુની સગ કરમાવી. આગળ શું કરવું તેનો વિચાર કરતા બેઠા હતા. જુન્યે આવીને ખજાર આપી કે મંત્રી આણક્યે પ્રમોદકને બોલાવવા એક મનુષ્યને મોકલ્યો હતો. પ્રમોદક કંઈક વિસ્મૃત થયો પરંતુ તેની સાથે આણક્યના ધરતરફ આવી નીકળ્યો.

‘પ્રમોદક, તારા દાનથી જનતા મુક્ય છે અને બ્રાહ્મણો સંતુષ્ટ છે.’

‘મંત્રીવર, એ તમારા પુણ્યનો જ પ્રતાપ છે.’

‘પ્રમોદક, આટલી અટગક ધનસંપત્તિ તને ક્યાંથી મળી?’

‘મંત્રીવર, વાણિજ્યમાંથી મળી.’

‘તું વાણિજ્ય કેટલા વસ્ત્રોથી કરે છે?’

‘પાંચ વસ્ત્રોથી મંત્રીવર.’

‘પાંચ વસ્ત્રમાં આટલું ધન મળવું અસંભવિત છે.’

‘મારી પૈનિક સંપત્તિ પણ હતી.’

‘તારા પિતાનું નામ શું?’

પ્રમોદક મુંચવામો. ઘોડીવાર ચૂપ રહ્યો. આણક્ય બોલ્યા,

‘પ્રમોદક, તારો પિતા પણ વેપાર કરતો હતો?’

‘હા મંત્રીવર.’

‘તો તું તેનું નામ કેમ નથી બતાવતો. એ પણ કોઈ સમયે વેપારી હોવો જોઈએ નહીં તો આટલી સંપત્તિ તારે મારે ક્યાંથી મૂકી ગય.’

‘મારા પિતાનું નામ યશસ્વત્ હવું પરંતુ તે મહાન વેપારી ન હતો.’

મંત્રીએ હુમ પાડી, ભલભલ, પ્રમોદકને બંદી બનાવ.’

પ્રમોદકને ઉદ્દેશી આણક્ય બોલ્યા, ‘પ્રમોદક, એક મૂડી ચોખા ખાધને આ બ્રાહ્મણ હમેશ સાત્રાજ્ય નિર્માણનાં સ્વપ્ન સેવે છે. મને તારી પ્રત્યેક લીલચાલની ખજાર છે. અલખદત્તને લાવનાર તું જ હતો અને સ્તનકલચને મોકલનાર પણ તું જ છે. બ્રાહ્મણ હલુ મૂર્ખ નથી બન્યો. આ ધન તું ક્યાંથી લાવે છે તેની પણ મને ખજાર છે. તારે મારે એક જ સિદ્ધા છે મૃત્યુ દંડ!’

‘મૃત્યુ દંડ,’ પ્રમોદક બોલ્યો.

‘હા, આણક્ય સિદ્ધિને જુએ છે પછી ભલે તે ગમે તે રીતે મળે. પરંતુ તને એક સરત પરંપરા મળશે.’

‘શું?’

‘મંત્રી-સક્ષમ ક્યાં રહે છે તેની ખજાર આપ તો તને મુક્ત કરવામાં આવશે.’

‘એ અસંભવ છે.’

‘તો તારી મુક્તિ પણ અસંભવ છે. તને યાદ હશે કે ત્યારે નંદના દરબારમાં મારી શીખા ખેંચાતી હતી ત્યારે મેં કહ્યું હતું કે હું કત્તબમાં ઇંદના વજ્રથી પણ કડોર અને પ્રસવવન્નાની માફક અખાધ ગતિ બનીશ.’

પ્રમોદક ચૂપ રહ્યો. ચાણક્ય ફરી એલ્યા, 'તો તારે એ માન્ય નથી.'

'ના.'

'ભદ્રભટ્ટ, લઈ જા એ કાલે મૃત્યુદંડ આપવામાં આવશે. પ્રમોદક તારા જેવા શુભચિન્તી રાક્ષસનું ગૌરવ છે, પરંતુ તને મૃત્યુદંડ મળવો જ નોંધ્યો.'

ભદ્રભટ્ટ પ્રમોદકને લઈ ગયો. ચાણક્ય ઓરડામાં આમથી તેમ ફરવા લાગ્યા. તેમણે આરીમાંથી જોયું તો એક સાપના જેવું ફરવાવાળો જનતાને એકત્ર કરીને ખેલ કરી રહ્યો હતો. મંત્રી ધારીને જોવા લાગ્યા. ગમે તે દરમાં એક સર્પ તેના સ્વામીની આજ્ઞાથી પ્રવેશી જતો અને આજ્ઞાનુસાર બહાર આવતો. ચાણક્યે તરત જ શુભચિન્ત્ર તે સાપવાળા પાછા મૂકી દીધા.

૮

રાજમહેલનું નિરીક્ષણ કરતા મંત્રી ફરતા હતા. ફરતા ફરતા તે મંત્રીના મઆટના શયનાગાર પાસે આવ્યા. સર્વત્ર ધારીને જોયું, એમની દૃષ્ટિ ભેદક રીતે સર્વત્ર કંઈ શોધતી હોય તેમ ફરવા લાગી. એક જગ્યાએ કીડીની એક હાર નોંધી, તે એક કાણામાંથી આવે પદાર્થ લઈને બહાર આવતી હતી. મંત્રીએ રક્ષકને શયનાગાર પર સતર્ક રહેવાની આજ્ઞા આપી ચાલ્યા ગયા.

૯

'ભદ્રભટ્ટ, જા વીરબ્રહ્માને કહે કે સમ્રાટના શયનાગારમાં પચીસ મશરૂ સૈનિકો મૂકી દે.'

'કારણ શું છે દેવ ?'

'ભદ્રભટ્ટ, તે જોયું હતું કે કીડીઓની હાર કાણામાંથી આવતો પદાર્થ બહાર આવતી હતી.'

'હા દેવ પરંતુ એથી શું ?'

'કીડીઓ બહારથી આવ્યા લઈ દરમાં હંમેશા પ્રવેશ કરે છે પરંતુ એતો દરમાંથી બહાર આવતી હતી.'

'હા દેવ.'

'તને પાછળથી બધી ખબર પડશે.'

'વાર દેવ, હું જાઉં છું.'

ભદ્રભટ્ટ ગયો. ચાણક્ય હસ્યા. તેમના હસવાથી તેમનો આવાસ ગૂંચ બિઠ્યો. તે સમ્રાટની પાસે જવા નીકળ્યા.

૧૦

'સમ્રાટ, આજે તમારે મારા આવાસમાં શયન કરવાનું છે.'

'કારણ શું દેવ ?'

‘તેની ખજર પછી પડશે. તને હમણું મારું હતું હશે.’

ચંદ્રગુપ્ત ચૂપ બિભો રહ્યો. થોડી વાર પછી ને બોલ્યો,

‘ગુરૂદેવ, એક વાત પૂછું?’

‘શું?’

‘મગધનો સમ્રાટ હું કે તમે!’

‘તમે મગધના સમ્રાટ છો.’

‘પરંતુ મને લાગે છે કે તમે જ સમ્રાટ છો.’

ચાણક્ય ચાંત બિલ્લ. થોડીવાર પછી બોલ્યો, ‘વત્સ ચંદ્રગુપ્ત, આ ગુરુગુપ્ત સંભળો લે. હું ગઈ છું. આ આગળ કંઈ પેનાને મટે આ ચંદ્રુ કર્યો ન હતો. મારા મસ્તિકમાં એ સામ્રાજ્યને દદ કરવાના વિચારોની કિશ્કુ જવાળા ધકધકી રહી છે. વળતાં પહેલાં એક વાત કહી દઉં છું. આજે રાત્રે રાવનાગાર પર આક્રમણ થવાનું છે.’

ચાણક્ય તીવ્ર તિથી ચાલ્યા ગયા. ચંદ્રગુપ્ત મૌન બિભો રહ્યો. એકાએક ભદ્રભદ્ર આંધ્રો અને બોલ્યો, ‘સમ્રાટ, ગુરૂદેવ ક્યાં છે?’

‘કેમ?’

‘તમારા રાવનાગારની જવાબદારીમાં ચાલતો મર્યો છે અને સેનાપતિ પીરંગમ નેનું મસ્તક લટકે આવ્યા છે.’

‘શું કહે છે?’

‘હા સમ્રાટ, તેઓ સુરંગ બોલીને બેઠા હતા અને આજે તમારી હત્યા થવાની હતી. પરંતુ ગુરૂદેવને ઘંકા જવાથી ત્યાં બોલાવી લેવા અને મારાબોલી હત્યા થઈ છે.’

‘ગુરૂદેવ સ્વચ્છે ગયા છે. ચાલ હું પણ આવું છું.’

૧૧

મંત્રી પોતાના આવાસમાં ફરતા હતા. ચંદ્રગુપ્તના આગળા શબ્દોએ તેમને મર્મોત્તિક વ્યથા પહોંચાડી હતી. એકાએક ખૂલ્યે આવીને હતું કે સમ્રાટ અને ભદ્રભદ્ર આવી રહ્યા હતા.

ચંદ્રગુપ્ત અંદર આંધ્રો અને ચાણક્યને નમીને બોલ્યો, ‘ગુરૂદેવ, અપરાધની હામા છો.’

‘વત્સ ચંદ્રગુપ્ત, હું હવે ગ્રાન્થથી કંટાળ્યો છું. સમસ્ત રાજે સામ્રાજ્યના મુદ્દક કરવાના વિચારોએ હું વિદિપ્ત થઈ ગયો છું. એક નાના સુરખા મસ્તિકમાં કેદલી ઉખળા થઈ રહી છે. વત્સ, મને વનમાં શાંતિ મેળવવા જવા દે.’

‘ના ગુરૂદેવ, તમારા વગર મારું પરિવાર કાણ કરશે?’ ચંદ્રગુપ્તે ચાણક્યના પગ પકડી લીધા, અને થોડી વાર ચૂપ બિલા, ચંદ્રગુપ્તની આંખોમાં આંસુ જોવા બોલ્યા.

‘વત્સ, તારા પ્રેમની ખાતર હું બંદી બન્યો છું. બિંક, હું તને છોડી ક્યાંય ન જાય. જગતને એમ જાહેર થવા દે કે કોઈ હુસ્ની ચાણક્ય પછી સ્તેહના બંદી થઈ શકે છે.’

-વીરજીવ આવીએ અને વાચાવનું મરતક ધોરી સ્નામાં લટકાવ્યું છે એમ કહ્યું.

ચંદ્રગુપ્ત અને ચાલુક્ય તથા વીરજીવ જનમાં આવ્યા. ફર વાચાવનું મરતક લટકવું દેખાવું. મંત્રી ગુજ્જમયાદિ માયવી જોઈયા, 'મમ્મટ, ફર જુઓ પેલા સાવના ખેલ કનારને, તે વાચાવના મરતકને કેવું ધારીને જુઓ છે.'

'હા મુરદેવ, પરંતુ તે નામી કેમ રહ્યો છે?'

'મમ્મટ, એ તમ્મરી હત્યા કરવાનાઓને મુરંગમાં સંવાદ આપતો હતો અને પરિબ્રુમ જોઈને બામ્મો છે.'

'આપણે એને બંદી બનાવીએ તો શું?'

'ના સમ્રાટ, એ મંત્રી ગદ્યને ખબર આપવા બંધે જાય. કાર્કની કામતા નથી કે ચાલુક્યની સુદિનો નાશ કરે.'

'મુરદેવ, તમે વાસ્તવિક રીતે માથા પરિત્રાતા છો. હામનો અપશબ્દ હામા કાને ચંદ્રગુપ્ત ચાલુક્યને ફરી નમ્યો.

તેઓ બહાર આવ્યા. પાટલીપુત્રની ડેરીઓમાં અદ્ભૂત ઉત્તેજના હતી અને મ્હા નીંગમવું વાચાવનું મરતક જાણે પોતાના પગજળ પર વિશાપ કરતું મ્હામ્હા પાડતું હતું.

— પંકજ.

તાર
'ARYANIVAS'

આર્યનિવાસ

હિંદુ લૉજ

વિશાળ
નિવાસ સ્થાન
અમીરી
ભોજન પ્રબંધ

કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨૩

૨૩/૩૬

મૂખાઈની પ્રશંસામાં

મૂખાઈની દેવીનું આહમ્મરી ભાષણ.

માનવીઓ સામાન્યતઃ મારે વિરે મમે તેમ બોલતા હોય, પણ હું ભરપૂર્વક જણાવું છું કે, મેં-મૂખાઈની દેવીએ અમારેથી અસરને લઇને જ દેવ અને મનુષ્ય, હાથ વિગેરે મેળવે છે. હું તો હું કે તમને હસવું આવે છે. પણ એ હાથ પણ મારા મતનાં સમર્થનમાં એક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. આ અસંખ્ય અકિતથી ઉભરાતી સભામાં ઘોડીવાર પહેલાં જ સર્વનાં મુખ, હાથ અને નિરાશાથી છવાયાં હતાં; પણ મેં બોલવાનું શરૂ કરીશું ન કહ્યું એટલે તો બધાનાં મુખ અપૂર્વ આનંદથી પ્રકાશી જાયાં.

મારા કપાળ પર જ મારું નામ લખેલું છે. જુલથી પણ મને કોઈ અસ્વતી નહિ જાણે. કોઈ મારે માટે તકરાર પણ કરનાર નથી કે 'એ સરસ્વતી છે!' મારા મ્હેન પરથી જ સર્વ કોઈ મને ઓળખી જાય છે. હું જ કોઈને કમી શકતી નથી, એટલું જ નહિ, પણ જેમના પર મારી અસર થયેલી છે, તેઓ પણ કોઈને કમી શકતા નથી. હું કુમેરની પુત્રી છું. સર્વ દુનિયા કુમેરથી જ ઉત્પન્ન થયેલી છે. મનાદિ ભણે એ રાત નાંદ સ્વીકારે. મારા બોલો, સર્વ કોઈને ધનની સત્તા આધારે, કમૂચ રાખવા પડે છે. સુદ, શાન્તિ, મહારાજાઓ, જિંદગી કષ્ટતાઓ, ન્યાયના સુકારા, લગ્ન, મુમેદ, સંગદન, કાયદા, કલા, હાસ્યાસપદ અને મંબોર વાતો, સર્વ કંઈ ધનની રાજ હજીયો જ યાય છે.

મનુષ્યના જંધારણમાં મૂખ્ય વસ્તુ મૂખાઈ રહી ન જાય, તેની કુદરને કેટલી કાગજી રાખી છે; તે તો જરા જુઓ. તમારા ધર્મગુરુઓ અને નીતિકારોના કહેવા પ્રમાણે વિવેકશુદ્ધિથી આલસુ એ કલાપણ અને મનોરતિને વિવશ થઇ વર્તવું તે મૂખાઈ જુઓ, ત્યારે કયારે શું કહ્યું છે? માણસની જિંદગી અસલ થતી અટકાવવા, કયારે, તેને ઘણી મૂખાઈ એને ઘોડી જુદિ આપી છે. કહો કે એક રતલ મૂખાઈને એક તોસો જુદિ, આખા શરીર પર તેણે કામ, કાલસા-વેશાં છે, ત્યારે મંગળના જરા સરખા ભાગમાં જુદિને રચાવ આપ્યું છે.

મૂખા મનુષ્ય પ્રાણીમાં, પુરુષને બચકાર ચલાવવા ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યો છે. મૂરખ અને ઉરુમુખ, પણ માધુર્ય ભડું અને હસમુખ, પોતાની મૂખાઈથી, માણસને આનંદ આપી હાથ ઝોલાં કરનાર પ્રાણી સી મારી અગ્રાદયી જગત્કર્તાએ પેદા કરી છે.

એને જુદિશાળી પ્રાણીમાં ગણવું કે નહિ એમ ત્યારે પેટોએ સંકે કરી, ત્યારે તે સીમાં રહેલી અસાધારણ મૂખાઈ બનાવવા માગતો હોય. હું એક સ્ત્રી, મૂખાઈની દેવી, ત્યારે એમ કહું કે, સ્ત્રીઓ મૂખા છે, ત્યારે મને આરા છે કે, સ્ત્રીઓ એટલી બધી મૂખા ન હોય, કે આથી ખોટું થયે. તેઓ ખરા દષ્ટિ કેળવી જુએ, નો તેમની આમાં પ્રશંસા જ દેખાયે, કારણ કે તેઓ માણસના કરતાં વધારે ભાગ્યશાળી પ્રાણી છે. તેઓનું સૌંદર્ય એક અપ્રતિમ ખરીસ છે. તેની સત્તાથી તેઓ જગતના સત્તાધીશો પર સત્તા ચલાવે છે.

સ્ત્રીની મોટી હજી, પુરુષની પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરવાની છે. આ હજી પરીપૂર્ણ કરવા તેમની આમે મૂખાઈ સિવાય કોઈ અન્ય માર્ગ સાધન નથી. પુરુષો તંકરાર ઉઠાવશે કે

“જીની મૂર્ખાઈથી નહિ પણ તેમના મહત્વાકાંક્ષામાં અમને આનંદ મળે છે” પણ તેમને આનંદ એ જ મૂર્ખાઈ છે; અને મૂર્ખાઈ મિત્રાઈ બીજા કશામાં આનંદ માણી શકતા નથી. માણસની જિંદગીમાં ત્રેણ અને અર્વોત્તમ આનંદનું વહન કયા જગમાંથી થાય, તે હું ધારું છું, કે તમે હવે સમજ્યા છો, પણ કેટલાક શુદ્ધાખ્યાને, સુંદર છોકરી કળાં તેમના અમ પ્રિયતર હોય છે; અને તેમને અરીખ અને મલના નિશામાં વધારે આનંદ મળે છે, કેટલાક મિજલમમાં મૂર્ખ જીનીને લોકોને હતાવવામાં આનંદ માને છે; પણ હું જાણાવવાની રજા લઉં કે, કાન્ય, વિનોદ, મળક, સર્વ દિલ્લેન કરનારી હું મૂર્ખાઈની દેવી જ છું.

૩

હહાપણની મજાક.

આ ઉપરથી તમે જોશું હશે કે હહાપણ હાસ્ય માટે કેટલું નકામું છે. હહાપણના દેવ કુદી પડ્યો કે ‘ગભ્ય કાગલાર માટે હહાપણ અતિ જરૂરનું છે.’ વળી પ્યેટો કહે છે કે, “શીશમુશીની ભાવનાવાળા શામંદાનાં જ મનનો ચમૂદ થાય છે.” તમે ઇતિહાસ જોયો તો માલમ પડશે કે હુટસ, કેમિયમ, માર્કએન્ટોની, એ બધાની શીશમુશીને લઈને જ, રાજ્યમાં અશાન્તિ ફેલાઈ, અને તેઓ લોકોની અચમળાને પામ્યા હતા. જિંદગીથી કંટાળી કયા માણસે એ તેનો અંત લાવવા ઇચ્છા કરી છે? નિરાશક કાલ્ય. પુરોએ જ, મીરોને અમરત આપવાનાં આવેલું પણ તે ત્યજીને ને સ્વેચ્છાથી જ મૃત્યુને આધીન થયો.

જો સર્વ મનુષ્ય જ કાલ્યાં હોય, તો દુનિયાની વસ્તી ખૂટી જાય અને ફરી ઉત્પત્તિ કની પડે, પણ દુનિયા પર હહાપણને બદલે મૂર્ખાઈની અમર સામાન્યતઃ વિશેષ હોઈ ગઈલાગે બાબત જુદી જ છે આપ્રાપ્ય વસ્તુ માટે કૃત્રિમ ઉત્પત્તિ કરીને મૂર્ખતાની દેવી તેમનાં દુઃખ ઓછા કરે છું; એટલે તેમને મરવા ઇચ્છા થતી જ નથી; એટલું જ નહિ પણ વધારે તેમને જીવના મંદિર માટે કામ કાઢવું નહિ હોય, ત્યારે તેમને જિંદગી વિશેષ પ્રિય લાગે છે. મારી બક્ષિને લઈને જ, શુદ્ધિ અને દાંત વચ્ચે, ધોળા વાગવાળા, દાંત પડેલા, શુદ્ધાંને જિંદગીના એટલે બધા મોહ થાય છે કે તેઓ કલપ લગાવી, વીજ પડેરી રમનિયાળ છોકરીને પડે છે. અને કેટલીક મરી રહેલી ડાસીઓ, કામ સુંદર પુત્રાનું મનદંડન કરવા ચાળા કરતી બેચેણ અચાનક કાઢે છે.

વિદ્વાનોનું હહાપણ એવું છે કે તેઓ વધારે ખાલી મગજવાળાં અને વધારે બેદરકારને વધારે વિદ્વાન ગણે છે. ડોક્ટરોને આખો દિવસ તેડાં થાય છે; પણ દયાની પદ્ધતિ તદ્દન દરમગ છે. ડોક્ટર પડી આવ્યા જડ વડીલો. શીશમુશીના કલા પ્રમાણે એ એક ગમેપ્રતી જાત છે, અને હું કશું કરું છું કે તેઓ ગમેગ છે. એમ છતાં એ ગમેપ્રતી મનુષ્યની દુનિયાનો અવહાર માને છે. એઓ પૃથ્વીના દા માટે છે, જ્યારે મિત્રાઈ નીતિકારો જુએ મરે છે.

અમર દેવોના મોગન લઈને હું કદું છું કે દુનિયા જીને મૂર્ખ, અખમરો અને વગર શુદ્ધિને કહે છે, તેઓ જ સૌથી વધારે મુખી માણસ છે. કાગળ કે એવાને બીજાકુલ બીનિનથી. તેઓને આરોપ મૂકનાં અંતઃકરણ દોતા નથી કે જેવા તેઓ

મોતથી ડરે, સેંકડો ચિન્તાથી ખીન્ન માણસોનાં મગજ ખવાઈ ગય છે, તેનો એએને અનુભવ નથી. તેઓને શરમ, ચિન્તા, ઉચ્ચાચદ, ધૃત્તિ કે ગ્રેમ નથી. અને ધર્મશાસ્ત્રકારોનાં કહેવા પ્રમાણે તેઓ પાપથી મુક્ત છે, અને એ મદાન્ય પ્રગ પુરેણે ! તમે અનુભવેલાં દુઃખમાંથી મેં મારા માનીતા મૂળાઓને મુક્ત રાખ્યા છે, એના કરતાં ખીજ કંઈ વધારે સાબિતી જોઈએ છે ?

લોકો કહે છે કે હેતરાણુ એ ખરાબ છે. હું કહું કે નહિ હેતરાણુ એ સૌથી ખરાબ વસ્તુ છે. વરતુઓની સાથ રિયતિ જાણવામાં ખરું સુખ છે એમ જોએ માને છે, તેઓ ગંભીર જીવ કરે છે. વરતુઓ મનને અનુગુણ હોવામાં મનુષ્ય સુખ માને છે. માણસની રિયતિ એવી છે કે તેમને સસ કરતાં અસત્ય વધારે સુખકર નીપડે છે.

કોઈને આંત્રી સાબિતી જોઈએ છે ? ધર્મમંદિરોમાં જાઓ અને તમને ત્યાં આજ રિયતિનું દિગ્દર્શન થશે. ધર્મગુરુઓ જ્યારે સનાતન સત્યો સમજાવે, ત્યારે શ્રોતાજનો કંટાળે, ખરાસાં ખાય અને જીવી ગય છે; પણ જો તે એકાદ વાર્તા આરંભે તો સર્વ કોઈ દ્વારે ચક્ર ખ્યાતપૂર્વક સાંભળે છે. દંતકથા અને કાંપનિક અમ્ભવિત પ્રેમકથા કરનાર-સંતનું (?) તેઓ પૂજન કરવાનું પસંદ કરે છે. નહિ હેતરાણુ કરતાં હેતરાણુમાં તેમને વધારે સુખ મળે છે, અને ઓછી મહેનત પડે છે.

મારા મતનાં અમર્યાનમાં એક વધુ કારણ ! મંદિરોનીના ગુણોમાં, મોટામાં મોટી એવી પ્રશંસા કરવામાં આવી છે કે 'તે સર્વ ચિન્તાનું અપહરણુ કરે છે'; પણ તે અસ્પષ્ટ સમય માટે જ. ફરીથી સર્વ ચિન્તા તમારા મગજ ઉપર ફરી વળશે. મારામાંથી મનુષ્યો કેવાં સંપૂર્ણ સુખો મેળવે છે ! મારાથી પણ તેમને નિશ્ચય છે, તે કામમતો અને કંઈપણ ખરચ વગર. હંદુમેરાદિ દેવો, તેઓની બક્ષિસ વહેંચવામાં કંલુસ હોય, તેમના માનીતા-એનેજ તે આપે છે; પણ હું મારી બક્ષિસ વહેંચવામાં મર્યાદા રાખતી નથી; મારી પ્રસાદી કાંઈ અમુક માટે જ નથી.

3

મૂરખોનું વર્ગીકરણ

સર્વ માણસનાં કૃત્યોમાં વેપારીનાં કૃત્યો અધમ હોય છે, અને મારે કહેવું તદ્દન યથાર્થ છે. કારણ કે તેઓ-બધી અધમ વસ્તુ પૈયાની આપણે કરે છે. તેઓ લુહું ખોલે છે, ચોરી કરે છે, છેતરે છે, અને દરેક માણસને હાને છે, છતાં તેઓ જેવા પૈસાદાર ધામ, કે લોકો તેમને રાજ્ય મારક માન આપે છે. લિલ્લ લિલ્લ વર્ગનાં માણસો જોતાં સામાન્ય કરતાં વધારે ચતુર ગણાતા રાજાનાં શિક્ષકો મારી નંજરે ચડે છે. મારી કૃપાથી જો તેમની કેળાણ હાલત સુધારી મેં તેમને તેમની ગુલામગીરીમાં બેદરકાર સુખી ખંતાવ્યા ન હતા, તો તેઓ કેટલા દુઃખી હોતા ! તેઓને ધંધો બૂખમગનો અને અધોમતિ લાવનાર ગુલામગીરીનો છે. ધંધાવાર અને બૂખમગ-હારી-રીશેમેટરીમાં તેઓ-યુવાનવયે કંદ અને છે; અને એમનાં આરોગ્યનો નાશ થાય છે, પણ ધન્ય છે મારી ભગ્નભક્ષાને કે તેઓ પોતાનાં દુઃખ

નજીવતા નથી. આડઅરમાં મહાત્મા અર્ધ જીવિલાં જાળકોનાં અતઃકરણમાં બીતિ ઉત્પન્ન કરી, પાટી, કપડા અને નેતરથી તેમને ફટકારી ગંભીરથી મૂકી, તેઓ પોતાને મહાન પુરૂષ સમજે છે. તેમની રૂઢિ ધૂળ ગંદકી ભરેલી છે, તેમની તેમને ખબર નથી. વસ્તુનાં તેમની અધમ ગુણમગીરી તેમનાં મન સ્વર્ગીય રાજ છે.

કવિઓ મને ઓછા આભારી છે. પણ તેઓ પણ મારા ઉત્સાહી ભક્તો છે કારણ કે હાસ્યરસમય દરિયત અસંભવિત કથાઓ કરી અને સંગીતથી મૂરખોનું મન રંગન કરવાનો તેમનો ધંધો છે. મારા મોકર, આત્મશ્રદ્ધા અને ખુશામતનો તેઓ છુટથી ઉપયોગ કરે છે; અને દુનિયામાં મને કોઈ એવા બીજા વર્ગની ખબર નથી કે જેમાં મને એમના કરતાં વધારે અનુરક્ત અને રિશ્તર ભકતો મળે.

એ ઉપગ્રંથ રહ્યા Rhetoricians (અલંકાર શાસ્ત્રજ્ઞ) એઓમાંના મોટા પુરૂષ કપી-નીડીપને. હાસ્ય કેમ ઉત્પન્ન કરવું એવા મંબીર વિષય પર એક મોટું પ્રકરણ રચ્યું છે. સાહિત્યક્ષેત્રમાં અમર કીર્તિ માટે કાંઈ મારનાર પણ મારા જ સગાઓ છે. પોતે લખેલી ચોપડી વાંચવામાં તેઓ પોતાની કંગાળ જિંદગી પૂરી કરે છે. અને બહોલો શું મળે છે? તેમના જાનની કદર છુટી શકે એવા ચોડાની નામની જ પ્રસંસા !

સ્વાભાવિક રીતે હવે આપણું ધ્યાન રોકવા માટે બેરીસ્ટર ચોગ્ય પુરૂષો છે. સ્ત્રીઓ અને વાચાળ હોય છે એમ તમે કહો છો? શરત? એક બાણ બહુ બોલનારી વીસ સ્ત્રી અને સામે એક બેરીસ્ટર; અને આ એક બેરીસ્ટર જે વીસ વાચાળ વનિતાનો પરાજય નહિ કરે તો મારે શરત હારી જવી. એટલી જ તેમનામાં જાણે ખામી હોત તો જાણે શીકે છે. મારે કહેવું પડે છે કે તે વાચાળ માત્ર જ નથી; પણ તેઓ સ્વભાવ કલ્પદ્રિય છે. વળી એમના કલ્પો અજળ છે.

હવે આપ્યા ડીગ્રીવાળા શીક્ષકો. તેમને પોતાની ભુદ્ધિ અને જ્ઞાન માટે એટલી બધી ખાત્રી હોય છે કે તે જાણી આપણને જ્ઞાનદ યથા વિના ન રહે. મુર્ખ ચંદ, અને તારાઓના પરિમાણ ગણવામાં તેઓ પોતાનો વખત ગાળે છે. જાણે હજારે તેમને સર્વ રહસ્યથી વાકેફ કીધા ન હોય, તેમ તેઓ કુરૂતી બનતી સર્વ વસ્તુઓ માટે કારણ બતાવે છે. વસ્તુનાં તેઓ કંઈ જાણતા નથી; છતાં સર્વ જાણવાનો દાવો કરે છે.

૪

રાજા અને ધર્મગુરુ.

રાજાઓ અને દરજારી વિશે કહેવાને મને વિશ્વંજ ધંધ ગયો. આપણે ઉપર જણાવી ગએલા વર્ગ કરતાં આ વર્ગ તદ્દન ભિન્ન છે; કારણ કે ત્યારે બીજાઓ મૂરખ હોઈ ગયા જાણવાનો ડોળા કરે છે, ત્યારે આ મહાન વ્યક્તિઓ જ્યોત મૂર્ખતાભરી જિંદગી કાઢે છે. અને મારે ખુદને ખુદનું કહેવું જોઈએ કે એઓ એવા જ છે. શિકાર કરવા જવું, મૂંઝા બંધ ઘોડા રાખવા, રેલ્વે પાસેથી અને તેરલા પેસા ખુલ્લી લઈ પોતાનાથી બનના દરેક પ્રયત્ને હક્કા લોકોનું મનરંજન કરી, તેમનાં સૌંદર્યના ઉપયોગ માટે તેમનું લાભપાલન કરી તેમને જુદી કાપડાના લથિપાર બનાવવા. એ સર્વ તેઓ પોતાની ફરજ સમજે છે.

દરબારના અમીર ઉમરાવ કરતાં, વધારે દાસત્વવૃત્તિવાળા, નિરક્ષ અને ખાસી મગજના તમને દુનિયામાં ખીજ કાઢ ન મળે. આમ છતાં 'અમને લોકો મદાન નરો ગણે' એવી તેમના ઇચ્છા હોય છે. ધણી જ વિનીત ઇચ્છા! એક દીતે વિનીત જ છે; કારણકે તેમને સોના રૂપાના ચાંદ, અને એકાદ એ ખિતાજ સિવાય ખીજું કંઈ જોઈતું નથી.

'હમે સદગુણી છીએ' એમ ધારી આ દરબારીઓ પરમ મુખ માને છે, બધેક મુખી તેઓ પથારીમાં હોય છે; અને મળતાં જ તેઓ બ્રાહ્મણને ખોલાવી, પોતાને બદલે તેને સંખ્યા અને દેવ-પૂજનાદિ કરવા કહે છે. પછી ધીમા રહી પથારીમાં રહા પી, હડી નારતો કરે ન કરે, એટલે બોજનનો સમય થાય છે. પછી તેમનો વિનોદ કરવાનો વખત-પાના, પાસા, જુગાર, ભાંડલવૈયા જોડે મસ્કરી દ્રષ્ટા, અને દરબારની માનીતી વેરયાઓ આથે પરિહાસ અને વિલાસ.

હવે આપણે ધર્મગુરુઓ તરફ જોઈએ. રામજો કરતાં વધારે એકબાજુ નહિ બોગવતા હોય તો તેમની સાથે હરિદાષ કરે એવા જોગ બોગવે છે. જો ધર્મ ગુરુઓ ગળણતા હોત કે દુનિયામાં ફરી ભુદ્ધ મારક દુઃખ ખોળી તેનું નિવારણ કરવાની તેમની ફરજ છે, તો તેઓની નિંદણી ગંભીર હોત. પણ વસ્તુ જુદી જ હોઈ, તેઓ મોજશોખમાં ફરતા ફરે છે એટલે એમના ચેલાઓ પણ એમનું જ અનુકરણ કરે છે.

મુખ પુરુષની વાત કરતાં આપણે કહીએ છીએ કે 'મુખ' પર લક્ષ્મીની કૃપા હોય છે' અને ગણા પુરુષો વિરે બોલતાં કહીએ કે 'ખિચારો અભાગિયો છે. એનું નસીબ જ એવું છે' જે છું' પરણવા માગતો હોય તો હડાપણથી સાવચેત રહી દૂર રહેજો; કારણ કે મુવતીઓ હકમ અને આત્માથી મુખો પર એટલી તો અનુરક્ત હોય છે કે રહેજ પણ હડાપણવાળા માણસને તેઓ ઝંધિરપાન કરનારા સમજી તરત ત્યજી દે છે.

યોગમાં મળું કહેવા માટે એટલું જ કહું છું કે ધર્મગુરુઓ, રામજો, મદનજો, ન્યાયાધીશો, મિત્રો, દુશ્મનો, મદાન અને સામાન્ય પુરુષો યા ગમે તે વર્ગમાં જાઓ અને જોશો તો માનમ પડશે, કે પૈસાદાર માણસો જ ધારેલી વસ્તુ ગ્રામ કરી શકે છે. એમ છતાં ગણા માણસો પૈસાને ધિક્કારે છે, અને તેનું પરિણામ શું? સર્વ કાંઈ તેને ધિક્કારે છે. *

* અમેજી સપરથી

રણછોડજી મહેતા.

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી સુલોચ

ટ. નં. ૨૩૮૬. ટ. એ. જોશી સુલોચ

ઉચ્ચેરી ખંઝાર. મુળજી જેઠા મારકેટ સામે મુંબઈ

કવિના પ્રદેશ

સંપાદક : મહાવીરપ્રસાદ દાધીચ. બી. એ. એલ. એલ. બી.

ચાન્તાકુમ્ભ.

૨

શ્રી કૃષ્ણની બંસરી વિશ્વવિખ્યાત છે. એ વાંમળા વિષે અનેક કવિઓએ જે અવનવી કંપનાઓ કરી છે- તેમાંની એક બહુ જ સુંદર કંપના નીચે પ્રમાણે છે.

એક કવિ કહે છે કે હે વાંસળી ત્હારી જન્મજૂમિ, વાંસ હોવાથી તું વાંમળા વંચતી છે; પણ ત્હારાં કર્મ અને લક્ષણ તો વાંસનાં કર્મ અને લક્ષણોથી તદ્દન જુદાં જ છે. એમ હોવાથી હે વાંમળી ત્હેં તો ત્હારા વંચતું નામ જ બગાડ્યું કહેવાય.

કેમકે :—

“વે, મગદાયક અન્ધન કે
તુમ અન્ધન હી કી ચાલ બીગારો
વે, જલથાક બતાવત હૈ
તુમ પ્રેમ અથાક કે, વારિમેં ડારો
વે વરવાસ બમાય ભલે,
તુમ વાંસ છુડાય ઉગરમેં ડારો,
કહા કહિઓ હરિની બંસરી,
તુમ અપને વંશ કે નામ બીગારો.

એટલે કે વે-એટલે વાંમ, અન્ધજનોના-મગદાયક એટલે માર્ગદર્શક છે. પણ તું વાંસળી અન્ધ લોકોની પણ મોઢ થકી ચાલ બગાડી દે છે-માર્ગ છોડાવે છે વે-વાંમ પાણીનું થાક-ઉડાણ બતાવે છે પણ તું નો-વાંમળા પ્રેમના અથાક-ઉડા પાણીમાં નાંખી દે છે; વે વાંમ-નિવાસ સ્થાનોને વચાવે છે પણ વાંમળી તું તો નિવાસ સ્થાનોને છોડાવી-ઉત્તર પ્રદેશમાં ખેંચી લાવે છે. માટે હે હરિની વાંસળી ત્હેં તો ત્હારા વાંસના વંચતું નામ જ બગાડ્યું કહેવાય.

જે આંખોદારા કવિજનો જગતનું મૌદ્ધ્ય નિહાળે છે, એ આંખો પર કવિજનોએ ધણું લખ્યું છે. આંખમાં રહેલા ત્રણ રંગોને ઉદ્દેશીને એક કવિ કહે છે કે:—

અમી દવાદલ મદ ભરે,
સ્વેત, સ્યામ, રતનાર.

જ્યન મરત સુધી સુધી પરત,
જે દિ ચિતવત ચકબાર ।

એટલે કે આંખોમાં અમૃત-ઝેર અને મદ એ ત્રણ પદાર્થો છે. અને એ ત્રણે મીઠા-આંખની મહેનીમાં અમૃત-કાળી કીડીઓમાં ઝેર અને તંદુરસ્તી ભરી ગતારા-ચાલીમાં

મદ-એ પ્રમાણે જોશી છે, એથી જ એ આખા જીને એકવાર જોષ લે છે તેને છવારી શકે છે, મારી શકે છે અને સમિત બનાવી શકે છે.

એવી જ ભાવનાવાળો એક સંસ્કૃત કવિના મોઢ નીચે પ્રમાણે છે:—

શ્યામં સિતં ચ સુલ્યોઃ સ્વહૃદ્યં
 કિન્તુ સ્પુટં ગરલસેતદ્યાસૃતં ચ ॥
 નૌચેક્ષ્યં નિવૃત્તાદનયોસ્તદૈવ,
 મોહં મુદં ચ નિવૃત્તં દધતે યુવાનઃ ॥

ભાવાર્થ—શ્રીઓની આંખોમાંની સફેદી અને કાળાશ અમૃત અને શેર છે, જે એવું ન હોત તો યુવકજનો-મતવાળા અને આનંદી-એને જોતાં જ ન થઈ જતે !

ચંચળ આંખોના કુકર્મોથી કંટાળીને એક કવિ કહે કે શું કરું એ આંખોમાં નિત્ય કાળું-અંતર આંધ-એ કુકર્મી આંખોનું મોહું કાળું કરું છું છતાં એ ચંચળતા નથી શોધતી !

આંખોથી પાવણ થએલા એક ગીતન ધરતી દહીં પોકાર કરે છે કે:—

“ મસજદમે ઉસને મુઝમે,
 આંખે મિલાકે મારા.

જુમ્મ હૈ ગાલિમ, ખુશ કે ધરમે બી મારા ”

અર્થ ૨૫૫ છે !

એક હર્દ કવિ કહે છે કે જો તમે પરસાદની મજા માણવા ઇચ્છતા હો તો તમે મારી આંખોમાં આવી બેસો; કેમકે એમાં વાદળોની સ્વાદી-કાળાપણું છે. આકાશની સફેદી છે, શતાશ છે અને જળધારા (અશ્રુ) છે ! એ શેર નીચે પ્રમાણે છે:

મજા પરસાદથી ચાહો,
 તો આ બેઠો ઇન આંખોમે
 સ્વાદી હૈ સફેદી હૈ સફદે
 અશ્રુ મારા હૈ !

અશ્રુઓને આંખોમાં ન રોકી રાખવાની સલાહ આપતા મતિરામ કવિ કહે છે કે:—

બિન રોમે દુઃખ કે ચરો,
 રોમે સુખ કે ગાલિ,
 રહો સાધા ઇન રમન કે
 આંસુઆ ક્યોં રહનાંઈ.

એટલે કે આંખોમાંથી અશ્રુ એમને જોવા સાફ વિરહમાં-દુઃખથી વહે છે; અને એમને જોતાં, એ જ અશ્રુઓ સુખમાં વહે છે; મારે એ આંખોનાં અશ્રુ શા કાળે રોકી રાખું ? ગોપીઓની હૃદય ભાવનાનું વર્ણન કરતાં એક કવિ કૃષ્ણના પ્રેમનું કારણ કહે છે:—

મળન સો મન, દૂધ સો જોયન,
હું દધિતે, અધિ કે ઉર મંડી;
ન, છબી આગે છપાકર છાજ,
સમેત સુધા વસુધામય સીરી,
નૈનન નેહ સુવૌ " કવિ દેવ, "
જુગાવતી, જૈન વિશેષ અંગીડી
એસી રસિધી અહીરી અહૈ,
કહૌ ? કયો ન લગે મન મોહને મીડી

દેવ

એટલે કે જે રસિધી અહીરી-ગોપીનું મન માખણ જેવું સુકુમાર છે અને જેવું
ચૈવન દૂધ સમું સ્નિગ્ધ છે, જેવું હૃદય દહીંથીએ અધિક ધણ છે; જેની શોભા સામે
ચરાધર-ચંદ્ર-શશ સમો ભામે છે; જેની સામે સુધા સહિન વસુધાની સર્વ ચીજો મામાન્ય
લાગે છે-જેનાં નેત્રાંથી નેહ ઝરે છે, અને જેના વચનોથી હૃદયની સગડીનો વિશેષાક્ષિ
શાન્ત થઈ ગયો છે, તે મનમોહનને કેમ મધુર નહીં લાગે ?

એટલે કે એ ગોપિકા "કામલા, તરલા, હૃદયહારિણી, મમુજ્જવત્સા, મધુમ
સ્નેહગાથી મંલુભાષિણી અને રસિધી છે.

એક કવિ વિરહિણીની અવસ્થાને વર્ણ કરતુના મંત્રેગો સાથે સરખાવે છે:—

ઉત્કારી ધટા, ઈત હૈ અમકે,
અકપાતિ ઉતે, ઈત મોતી લરી હૈ
ઉત દામિની, દન્ત ઇતે અમકે,
સુરઆપ ઉતે, ભોહ તરી હૈ;
ઉત આતક ને! પિઉ પિઉ રટૈ,
મિસ રેન, ઇતે પીઉ એક ધરી હૈ,
ઉત છુદ અગાધ ઇતે અસુઆં,
વિરહીસે મનોધન હોર પડી હૈ,

એટલે કે વર્ણ કરતુમાં-એક બાલુ કાગા વાદળાઓની ધટા છે; અને બીજી
બાલુએ એ વિરહિણીનો કેશ કલાપ છે; પેલી બાલુ બગલાઓની હાર છે.
ને એ વિરહિણી પામે મોતીનો હાર છે, પેલી બાલુ વીજળી ચમકે છે તો
આ તરફ વિરહિણીની દંતપક્ષિ (વિરહ અવસ્થામાં પાન ન ખાવાથી) ચમકે
છે. એક બાલુ સુરઆપ-એટલે ઇંદ્ર ધનુષ છે બીજી બાલુએ વિરહિણીની ખેંચાએલી બુકુટિ
છે. એક બાલુ આતક પીઉ પીઉ ફરી ફરી બોલે છે અને બીજી બાલુએ તો એ વિરહિણી
પીઉને એક પળ વિમરી સકતી નથી. એક બાલુ વર્ણની અગાધ ધારા પડે છે. તો
બીજી બાલુએ આંખોથી અશ્રુ વહે છે.

વળી એક આધુનિક, યુવાન પ્રતિભાશાળી કવિ-પંડિત શ્રીનિધિએ આવશ્ય મામમાં
ઇન્દ્ર ધનુષને જોઈ અજ્ઞ ઉપેક્ષા કરેલી છે અને વર્ણકરતુમાં ઉત્તવાતા રક્ષાબંધનનો

પ્રસંગને કાવ્યમાં સુસ્ત રીતે દિનારે છે:—

“દેખે વિહુતને અનુપમ છબી દરદો,

ધન કે સ્થાન વપુપત્રી,

ખાંધે રંગીન રેશમી રાખી.”

રવિચંદ્રકુલ ઇન્દ્ર ધનુપત્રી

એટલે કે જુઓ વીંગળાએ સ્થાન રંગી વાદળાંની છબીને અનુપમ રીતે સુશોભિત બનાવી દીધી છે. અને એ શોભા એણે રેશમી, રંગ એરંગી અને રવિચંદ્રના, ચન્દ્રકુલ ઇન્દ્ર ધનુપત્રી-રાખડી ખાંધીને રધારી છે !

અભિજાન શકુન્તલમાં વસ્ત્ર અને આભૂષણોથી રહિત, પણ સૌંદર્ય અને યૌવનની પ્રતિભાથી દીપ્ત નિકળતી, શકુન્તલા મારે કવિએ જે મરસ શબ્દોકિત ઉચ્ચારી છે તે સર્વ કોઈને વિદિત છે કે સૌંદર્યને આભૂષણ શા ?

કિમિવ હિ મણ્ડનં મધુરાકૃતિનામ્ ।

તેવીજ ભાવનાથી પ્રેરાઈ ‘વિહારી’ નામના વિખ્યાત શૃંગાર રસના કવિએ, તીચેની મરસ પંક્તિઓ લખેલી છે:—

જ્ઞાન ભાર સંભારિ દે,

ક્યોં પદ તન મુકમાર,

સુધે પાપ ધરત ન પરત,

ગોલા હી કે ભાર !

એટલે કે એનું મુકમાર શરીર આભૂષણોનો ભાર, કેમ કરીને સંભાળી શકશે ? કેમકે એના શરીરની ગોલાનો જ ભાર એટલો બધો છે કે એ મનમાયિની—‘સુધે પાપ ધરત ન પરત’ સરખાં પગલાં ભરી શકતી નથી. એટલે કે એના પગથી એના સૌંદર્યનો ભાર નથી ખમી શકતો. તો પછી આભૂષણોનો ભાર એ કેમ ખમી શકશે ?

એક સંસ્કૃત કવિએ શરીરની કાન્તિના વિષયમાં અદ્ભૂત કલ્પના કરી છે. તે નીચે પ્રમાણે છે:—

તસ્યાસ્વદેકમનમઃ સ્મરભાણ્વયૈઃ ।

કારયં વપુઃ શઠ ! વિભર્તિયથા યથૈવ ॥

સ્તોકવિતાશ્રવતયૈવ તથા તથૈવ ।

કાન્તિર્ઘર્ષનીમવતિ દીર્ઘવિલોચનાયાઃ ॥

ભાવાર્થ—વિરહ પહેલાં શરીર પુષ્ટ હોવાથી એના શરીરની કાન્તિ શરીરમાં દૂર દૂર ફેલાયતી હતી; હવે વિરહમાં દુર્બળ શરીરમાં એજ સૌંદર્ય થોડીક સીમામાં ગાદ બધ ગયું છે.

એક નસિક યુગલના મિલનનું અભિજનશુકલ ચિત્ર એક કવિ દોરે છે અને “ખાંડી” અને “નાંડી” એ શબ્દો માથે કંક-ગળાનો-નિકટ સંબંધ રાખી રમે છે

પ્રીતમ કે મન લાવતી,
મિલતી બાહ છે કંઈ,
બાંહી છુટે ન કંઈ તો,
“નાહી” છુટે ન કંઈ.

એટલે કે પ્રીતમને મન લાવતી-કંઈ મળા પર બાંહ-ભુગ્ન-નાંખી એ મળે છે;
પછી તો બાંહ પ્રીતમના કંઈ-ગળેથી-છુટતી નથી અને તેવી જ રીતે પ્રીતમના કંઈ-ગળેથી
“નાહ” ના (એમ ન કરે) એ છુટતી નથી, એટલે કે પ્રીતમના કંઈથી “નાહ” ન
નિકળવાથી-પ્રિયતમાની “બાંહ” પ્રીતમના કંઈ પર પોતાનું સાત્તાત્મ સાંખા પખત
સુધી ચલાયું !

વળી એક કવિનું તો કહેવું છે કે:-

ધરક કહતા હૈ કિ આલમસે,
ભુલ હો મનસો,
દુશ્ન કહતા હૈ અધર મનસો,
નયા આલમ હૈ !

એક કવિ લખે છે કે:-

મગરી રૈન મોહિ સંજ મગા,
મોર લઈ તબ બિહુરન લાગા;
ઉમ કે વિહુરતે ફાટત દિયા,
કયો સખિ ! સાજન ? ના મખિ “દિયા.”

એટલે કે એ આખી ગત મારી સાથે જાઓ. સવાર થતાં એણે મારાથી ભુલ થવાની
તૈયારી કરી, અને એના વિશેગની ઘડી જાણી મારું હૃદય ફાટવા લાગ્યું-આ વાત
માંલણા સ્વાભાવિક પ્રશ્ન પેદા થયો કે એ મખિ ! ત્હાગે માજન-પ્રીતમ હતા કે શું ? ત્યારે
એ મનુષ્ય જવાબ આપે છે કે માજન નહીં પણ એ દીવો હતો !

એવો જ પ્રશ્ન નીચેના રમ ચટકામાં રહેલો છે.

પંડિત કયો પિયામા ?
મધા કયો ઉદમા ?
—લોટા ન થા !

એટલે કે પંડિત તરસ્યો કેમ રહ્યો-મધેડો ઉદમ કેમ રહ્યો ? જવાબમાં એકની પામે
પાણી પીવાનો લોટો ન હતો-અને મધેડો-લોટા-આજોટયો ન હતો !

વળી એક કવિ તો સુંદરીના મૌલાઅ ચિન્હ-લક્ષાટ ચાંદવાથી મુગ્ધ થઈ કવિવર
પ્રેમાનંદની માફક ‘મન્દુમાં મિન્દુ’ જોઈ એની પૂર્ણ પ્રસાસા કરે છે.

“ કહત સખે બેંદી દિએ,
આંક દસ યુનો હોત,

તિય લીધાર બેંદી દીએ,
અગનિત હોત ઉદોત !

એટલે કે સદૃષ્ટ કહે છે કે એક બેંદી-મીંડુ-વગાડવાથી આંકની કીંમત દશમણી
અર્ધ જાય છે; તેવીજ રીતે લવનાના લવાટે એક બેંદી (ચાંદલો) લગાડવાથી એની સૌંદર્ય
પ્રભા અગણિત વધે છે.

ધી એશીઅન એચ્યુરન્સ કુ. લી.

એશીઅન બિલ્ડીંગ, એન્ડ એસ્ટેટ : સુ.અ.કે.

સસ્તા દર

સુંદર બોનસ

ઉદાર શરતો

આજ સુધીમાં રૂ. ૨૫ લાખ ઉપરાંત
દાવા એશીઅને ચુકવ્યા છે.

રૂ. ૪૫૦૦ લાખ લાઇફ ફંડ

,, ૧૫ લાખ પ્રિમિયમ આવક

,, ૫૫ લાખ અરક્યામંત

રૂ. ૨૦૦૦ કરોડ ઉપરના ચાલુ વીમાઓ

વારસો માટે વર્ષિક અને વિકલી

ગોળનાઓનો લાભ લે.

આ લોકપ્રિય એશીઅનમાં વીમા ઉતારવી

તમારું તેમજ સંતાનોનું હાવિચલું

સુરક્ષણ કરો.

— ખર્ચો વા લખો : —

સુરત અને કાઠિયા નિસ્વાના ઓર્ગેનાઇઝર

નિયંત્રક એમ. દેશમુ

ચાંચ સેક્રેટરી :

એમ. આર. દેશમુ

કચ્છપીઠ, સુરત.

કપાસ હિન્દુસ્તાનનો મુખ્ય પાક છે,
અને તેથી

લાખો ખેડૂતોનાં જીવનનું તે મુખ્ય સાધન છે.
કપાસીઆમાંથી બનતી વસ્તુઓ વાપરવાથી ખેતીની આબાદી
અને એક નવા ઉદ્યોગથી સંગીનતા વધે છે.

માટે

કપાસીઆમાંથી બનતા નીચેના પદાર્થોનો ઉપયોગ કરો:—

કપાસીઆનું તેલ

આ તેલ ઘીની જગ્યાએ તળવામાં તથા મોણમાં વપરાય છે અને
તેમાં કેઈપણ જાતના અનિષ્ટ તત્વો હોતાં નથી.

કપાસીઆનો સાબુ તથા સાબુનો ભુકો

કપાસમાંથી જ કાપડ બનતું હોવાથી કપાસીઆનાં તેલમાંથી બનાવેલા આ
પદાર્થને વાપરવાથી કાપડના રેસાને પોષણ મળે છે અને
કાપડ મજબુત થાય છે.

કપાસીઆનો ખોળ તથા છાલાં

ખોળ છાલાંના ઉપયોગથી ટોર વધારે વખત દુધ આપે છે અને દુધમાં ઘીનું
પ્રમાણ વધે છે. વળી ખોળનો ખાતર તરીકે પણ ઉપયોગ થાય છે.

કપાસીઆમાંથી બનતા આ પદાર્થોની હવે નકલ થવા લાગી છે. માટે નકલી
માલથી સાવધાન રહી એકબે માલ મેળવવા માટે નીચેને ટેકાણે મળેા અથવા લખો:—

ધી ઇન્ડિઅન કોટન ઓઈલ મીલ

— નવસારી —

મહેતા એન્ડ સન્સ

મોટા બજાર—નવસારી

નવસારી ડીરેક્ટીકેટના એજન્ટ:

ધી ગ્રામોફોન કંપની લીં

તથા

ધી કોલમ્બીયા કંપની લીં

હમણે ત્યાં ગ્રામોફોન મશીન, રેકર્ડ્સ, પેટ્રોમેક્સ, પ્રાઈમસ, બેટરી,
એક્સ્ટેન્ડી સેલ્સ તથા પારકર પેન વગેરે કિંદાવન લાવે મળશે.

—એક વખત પધારવા વિનંતે છે.—

ચોપાટી હોમીઓપેથીક ક્લીનિક

શ્રીમંત ભુવન, સેન્ટ્રલ્સ્ટ બીજ, ચોપાટી. ફોન નં. ૨૩૦૮૬.

પહેલે માલે, બ્લોક નં. ૭ અ.

દર રવિવારે - અવકાશુરી ચાખા - વડોદરા

દર સોમવારે - ટાવર પાસે - નવસારી

હોમીઓપેથિક નિષ્ણાત. ડૉ. જી. બી. પટેલ એચ. એમ. બી. કલકત્તા;
એમ. બી. એચ. એ. લંડન, ગ્વાટેમા આંતર રાષ્ટ્રિય હોમીઓપેથિક કોંગ્રેસમાં
હિન્દુસ્તાનના પ્રતિનિધી-ચક્રતા અને જાળકોના તેમજ રાજકોના સ્પેશીઆલીસ્ટ

આ ચિકિત્સાનો સામ વધ હજારો રોગીઓએ આશિષ આપી છે. અને વાટકાપ
ઉન્નેશનો અને ખેતવાદ ઘૂંટણોથી કંટાળેલા જનાં રોગગ્રસ્ત એવા રાજકોનાઓને નાની
માનાની હોમીઓપેથિક દવાઓથી સારાં કરવાનું આ એક માત્ર સ્થાન છે. મુજશતમાં
હોમીઓપેથીનો પ્રચાર કરનાર તથા મુત જુદિલાણી પ્રબળે અનાનન વૈજ્ઞાનિક માત્રનો
ભાસ કરાવી ભયંકર ત્રાસમાંથી બચાવી લેનાર એ એક ઇલાજ છે.

પેશાખનાં ભંચંકર દર્દોની છેલ્લામાં છેલ્લી અખચખ શોધ

ડોક્ટર જસાણીની
જગમશહુર દવા-

“ગોનો-કિલર” (૨૯૨૮૩૬)

એક

અસહ્ય અને સંપૂર્ણ ફ્લેટ્સમંદ ઇલાજ છે

પેશાખ અને ધાતુના લાયક રોગો માટે ઇન્ફેક્શનો અને પીચકારીઓ લીધા વિના ગોનોકિલર ખરેખરો નિર્દોષ અને મલામતી લેવેલો એક જ અને છેલ્લો રામચાણ ઇલાજ છે. પહેલે જ દિવસે તેના ચમત્કારીક ગુણોનો પરચો જતાવે છે.

ગમે તે કાઠણથી લાગુ થયેલ તગતનો અથવા જુનામાં જુનો પ્રમેહ (પગ્મીઓ) સ્વપ્નામાં તથા પેશાખમાં ગતી ધાવું, તથા જતી ગરી, થતી અખત ખજતરા, ટીપું ટીપું તથા અટકી અટકીને થતો પેશાખ, મુત્રાશયમાં આવેલો મોઝો તથા થયેલો જખમ તથા સ્ત્રીમાંના પ્રદરનાં લપકર રોગો વગેરે પેશાખને લગના તમામ દર્દોનો જડમુખથી નાશ કરી ખગડેની ધાતુને સુધારી સ્વચ્છ અને ઘડ કરે છે.

પચાસ ગોળીની બાટલીની કી. ૩ ૩) વી. પી. ખર્ચ લુઠું.

દરેક આગેવાન દવાવાળાને ત્યાં વેચાય છે.

એકલા
ખનાવના

ડા. ડી. એન. જસાણી

ચેતવણી

દવા ખરીદતા પહેલાં
સ્વાનું નામ

ગોનોકિલર અને કડા કાપ
ચી-બી-૨ પેકેટ તપાસીને લેજો

ગીરગામ, બેકરોડ
મુંબઈ-ના. ૪

દરેક જાતની આંખાની કલસો તથા અડધો શેરીઆ
ચીકુ, લીંબુ, મોસંખી, સંત્રાં ગ્રેપફ્રુટ, ઘટાલીઅન
લીંબુ, બી વગરની જમરૂખી, તણુ વરસે ફળનારી
નાળીઝેરી, સીઠી પીસાખવેલ વિગેરેની કલસો
ખનાવી વેચનાર.

જરૂર પડે પ્રાર્થના લીસ્ટ મંગાવો.

વશી કાળાભાઈ લાણુભાઈ.

સુ. પો. ધમકાછા, રોશન અમલનાડ.

મુકું બરફ

[મુકું બરફની બનાવટ, રાસાયણ, મંદી અસ્તિત્વ, અનુભવનાં નિર્ણયો નક્કી કરવા, આસુ સ્વચ્છતા, કૃત્રિમ ધુમ્રક અને વસ્ત્રો વડાવા, ચામડીના દેશો નિવારણ અને બીજાં તેના યાંત્રિક ઉપયોગોનું વર્ણન કરતો લેખ.]

આધુનિક જાનનાનું એક પ્રધાન લક્ષણ વિજ્ઞાનની ખીલવણી છે. એ વર્ષ પહેલાં પૃથ્વીની સપાટી પર જે દરેકો જેવા મનુષ્યો તેના કરતાં આજે તદ્દન જુદાં જ દરેકો જેવા મને છે. જે ઝડપથી વિજ્ઞાનની શોધોનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ થાય છે તે ઝડપ જોતાં ભવિષ્યના પચાસ વર્ષમાં કેવા ફેરફારો થશે તેની દૃષ્ટાંત કરવી મુશ્કેલ છે. વ્યવહારનાં સાધનોમાં, ખેતી અને ઉદ્યોગોની દિશાઓમાં, માનુષ્યની તંદુરસ્તી અને મોજામજાઓમાં તેમજ લગ્ન માટે તેના હાથ પગને બળવાન, લાંબા અને લાંબકર બનાવવામાં વિજ્ઞાન અગ્રમ જેવા ફેરફાર કર્યા છે. નાની મરખી લાગતી શોધોથી લેકોના જીવન વ્યાપારમાં મોટા ફેરફારો થાય છે. વિજ્ઞાનની આ બેઠોની કિંમત આંકવાનો અદ્વિધારો નથી.

સૃષ્ટિની રચનામાં ફેરફાર મૂળભૂત સિદ્ધાંતો સચવાએલા છે. એ સાદા હકીકતો અગમ્ય સિદ્ધાંતોને અનુસરીને યથેચ્છી એક નાની સરખી શોધને આપણે તપાસીશું.

પદાર્થના સામાન્ય ગુણ ધર્મો પર એનો પાયો છે. ધન, પ્રવાહી અને વાયુ એવાં પદાર્થનાં ત્રણ સ્વરૂપો છે. મદમી આપવાથી ધન પદાર્થ પ્રવાહી સ્વરૂપ પકડે છે. વળી વધુ ગરમી આપવાથી પ્રવાહી વાયુ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. એનાથી ઉલટું વાયુને જે ઠંડા પાડવામાં આવે તો તે પ્રવાહી બને છે અને પ્રવાહીને ઠંડા પાડતાં તે ધન સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. દરેક પદાર્થનું ઉકાળ બિંદુ અને ગલન બિંદુ એટલે પ્રવાહી થવાનું બિંદુ ચોક્કસ એટલે અમુક એકજ ઉષ્ણતામાને હોય છે. આટલી યાદી બાજતો તો આપણે સામાન્ય રીતે જાણીએ છીએ.

પદાર્થોનાં રૂપાંતર કરવામાં અતિશય ગરમી અથવા અતિશય ઠંડીની આવશ્યકતા રહે છે. વિજ્ઞાનની શોધોની મદદથી બારે પ્રમાણમાં ગરમી અને ઠંડી પેદા કરવાનું શક્ય બની શકે, એટલે ગરમીની મદદથી ફેરફાર ધન પદાર્થોને પ્રવાહી સ્વરૂપમાં લાવી શકાય તેમજ ઠંડીની મદદથી ફેરફાર વાયુઓને કમરઁ પ્રવાહી અને ધન સ્વરૂપમાં ફેરવી શકાય.

ઓક્સીજન, હાઈડ્રોજન, કાર્બન ડાયોક્સાઈડ વાયુ તેમજ હવાને પણ પ્રવાહી સ્વરૂપમાં ફેરવી શકાય છે એટલું જ નહિ પણ ફેરફાર વારં વાર જેવા ધન સ્વરૂપમાં પણ લાવી શકાય છે; એ વસ્તુ સહેજે દૃષ્ટાંતમાં આવે એવી નથી. વાયુઓને પ્રવાહી સ્વરૂપ આપવામાં કુદરતના સાદા નિયમોનો જ ઉપયોગ થયો છે. કોઈ પણ વાયુને બારે દબાવ નીચે રાખી એટલે સંકોચીને વિશાળ જગ્યામાં એકદમ છોડવામાં આવે એટલે તેના કદને વધવાની જગ્યા આપવામાં આવે તો એ વાયુને બહારના વાતાવરણને દૂર કરવામાં કાર્ય કરતું પડતું હોવાથી તે પોતાની કાયંશક્તિ એટલે ગરમીશક્તિ ગુમાવે છે અને તેમ થતાં ઠંડા પડે છે. આમ એકવાર ઠંડા પડેલા વાયુને થોડાં માદકતે ફરી દબાવવામાં લઈ વિરત જગ્યામાં છોડવામાં આવે તો એ વધારે ઠંડા પડે છે. આમ તેના તે વાયુ ઉપર આ જાનની ક્રિયા

કરવાથી તે એટલો જલો ઠંડો પડી શકે છે કે ઠંડીનો અંશ તેના ગતનશિલ્પ સુધી પહોંચે છે જેથી તે વાયુ પ્રવાહી સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. અને કેટલીક વાર સીધો જ ધન સ્વરૂપમાં રૂપાંતર પામે છે.

હવે સૂકું જરૂર શું છે તે આપણે જોઈએ. સૂકું જરૂર અને આપણા હરોજના ઉપયોગમાં આવતું પાણીનું ભેજવાળું જરૂર અને દેખાવમાં સરખાં છે ખરું પણ એ બંને તદ્દન જુદી જ વસ્તુઓ છે. આપણે માણીએ છીએ કે જે વાયુઓનાં મિશ્રણથી હવા બની છે તે વાયુઓમાં કાર્બન ડાયોક્સાઇડ અત્યંત કાર્બોનિક એસીડ નામનો વાયુ એક થોડા પ્રમાણમાં રહેલો છે. કોઈ પણ સજીવ વસ્તુ જ્યારે જાગે છે ત્યારે એ વસ્તુમાંના કોષમાંનાં તત્ત્વ જોડે હવામાંના પ્રાણવાયુ ભળતા આ વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રાણીઓનાં ફેફસાંમાંથી ઉચ્છવાય વાટે બહાર કાઢેલી હવામાં પણ એ વાયુ હોય છે કારણ આપણા શરીરથી ભટ્ટીમાં પણ ધીમી દહનક્રિયા ચાલુ હોય છે. વળી ઝાડપાનનો તો આ વાયુ જોગક જ છે. સૂર્યના કિરણોની શક્તિની મદદથી બધી જ વનસ્પતિઓ હવામાંથી આ વાયુને પાંદડાં મારફતે જોગક તરીકે લે છે. સૂકું જરૂર એ આ કાર્બન ડાયોક્સાઇડ વાયુનું એક ઠંડો પાડીને આપેલું ધન સ્વરૂપ છે.

કાર્બન ડાયોક્સાઇડ વાયુને ધન સ્વરૂપ આપવામાં જરૂરી યાંત્રિક કળાનું જ્ઞાન અને એની પાછળ થતા ખર્ચને પહોંચી વળવાનું એટલું મૂશ્કેલ હતું કે તેનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરવો એ ઘણી અઘરી વાત હતી. અનેક પ્રયોગો પછી એની મોટા પાયા પર બનાવટ કરવાની કળા સાધ્ય થઈ છે. પ્રથમ અમેરિકામાં એનો બહોળો વપરાશ શરૂ થયો. આપણા દેશમાં હજી આ વસ્તુ પ્રદર્શનોમાં બનાવવા લાયક અભ્યર્થની વસ્તુ જ રહી છે જતાં ભવિષ્યમાં એનો કેવો ઉપયોગ થવાનો સંભવ છે એનો ખ્યાલ કરવો અશ્યાને ન જ કહી શકાય. વળી એ પદાર્થની બનાવટ તેમજ ઉપયોગમાં ભાગ ભજવતા કેટલાક ભૌતિકશાસ્ત્રના સાદા નિયમોનું જ્ઞાન આપણને સહેજે થઈ શકે.

હવે આપણે એ પદાર્થની કેટલીક ખૂણીઓ અને ઉપયોગો તપાસીએ. ઉપર જણાવ્યું તેમ સૂકું જરૂર એ કાર્બન ડાયોક્સાઇડ વાયુનું ધન સ્વરૂપ છે. એ જરૂર કરતાં ૧૪૨° ડીગ્રી (સેંટીગ્રેડ) જેટલું ઠંડું છે એટલે એની ગરમી —૧૪૨° ડીગ્રી છે. જ્યારે સામાન્ય પાણીના જરૂરની ગરમી ૦° ડીગ્રી છે. સૂકું જરૂર હાયમાં લેતાં આપણા હાય બીંબના નથી કારણ એ પાણીના જરૂરની માફક ઓગળવાને બદલે સીકું જ વાયુ સ્વરૂપ ધારણ કરી હવા સાથે ભળી જાય છે, એટલે અદૃશ્ય થઈ જાય છે. દેખાવમાં એ ધોળું રંગ કુકડા જેવું, કુદરતી એટલે ઠંડા પ્રદેશમાં વરસતા જરૂરને દબાવીને બનાવેલા ગોળા જેવું હોય છે. એની આસપાસથી હમેશાં ધોળી અને ઘટ વગળ નીકળ્યા કરે છે જેની ઉત્પત્તિ જાણવા જેવી છે. આ વરાળ સૂકા જરૂરમાં નીકળતી નથી પણ હવામાં રહેલી પાણીની વરાળ સૂકા જરૂરના સંસર્ગથી ઠંડી પડતાં પાણીનાં ઝીણાં ટીપાંનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

પાણીના જરૂરની સરખામણીમાં સૂકું જરૂર સરખાં વજનને વીસ ગણી ઠંડી ઉત્પન્ન કરી શકે છે. કદની બાબતમાં સરખા કદે સામાન્ય જરૂરથીએ ત્રણ ગણું ઠંડું છે. એટલે જરૂરી ઠંડી ઉત્પન્ન કરવામાં મગવડની દૃષ્ટિએ એ સામાન્ય જરૂર કરતાં ઘણું ચઢિયાતું છે.

સુકાં બરફના ગુણુ ધર્મો જોવાં એટલું સહેજે જોઈ શકાય કે એનો ઉપયોગ પદાર્થોને ઠંડા રાખવામાં કરી શકાય. પણ એનો પ્રથમ ઉપયોગ એ રીતે થયો ન હતો. સોડા, લેમન તેમજ એવાં બીજાં પીણાંની શીશીઓ ફેડવામાં આવે ત્યારે તેમાંથી એક જાતનો વાયુ નીકળે છે. તે વાયુ કાર્બન ડાયોક્સાઇડ હોય છે.

સોડા વોટરના કારખાનામાં જરૂરી આ વાયુને ભરી રાખવાનું કામ ધણું જ વિકટ હોય છે. લોખંડની મજજુન કોડીઓમાં એને ખૂબ દબાણ નીચે રાખવામાં આવે છે. એટલે એન એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે લઈ જવામાં ખર્ચ ધણું થાય છે. હિંદના લશ્કરી ખાતાંના એક ડોક્ટરે જોયું કે પોતાના પીણા માટે આ વાયુને ઘન સ્વરૂપમાં રાખ્યો હોય તો તે બહુ જ ઘોડી જગ્યા રોકે અને પીણાને બહુ જ સરસ રીતે ઠંડાં કરી શકાય. કમનસીબે આ ઉપયોગની વાત ધણા વર્ષો સુધી પડતી મૂકાઈ. ૧૯૨૪ ની સાલમાં અમેરિકામાં સુકાં બરફનો ઠંડક ઉત્પન્ન કરવાની ચીજ તરીકે ઉપયોગ કરવા માટે એક કારખાનું સ્થપાયું. રેલ્વેની લાંબી મુસાફરીમાં માંસ મચ્છીને તાજાં રાખવામાં એનો ઉપયોગ થવા માંડ્યો. પણ એ રીતેના વપરાશમાં એનો એટલો બગાડ થતો કે એની બનાવટ પોષાઈ નહિ.

પણ અમેરિકન પ્રજાનો આઈસક્રિમ ખાવાનો શોખ આ નવા ધંધાની મદદે આવ્યો. ન્યુયોર્કના એક સ્ટોરે આઈસક્રિમને ઠંડુ રાખવા માટે એનો ઉપયોગ કર્યો. આઈસક્રિમના પેક્ટમાં સૂકા બરફના એક બે ટૂકડા નાંખી આપવાથી એવું માત્રમ પડ્યું કે આઈસક્રિમને એક બે કલાક વધારે ઘટ રાખી શકાય છે. વળી એનો ઉપયોગ પૂરો થતાં એ પાછળ ગ્રંથ કે કચરો રાખ્યા સિવાય તદ્દન અદર્શ થાય છે. આ ઉપયોગ માટે થોડા જ વખતમાં અનેક કારખાનાંઓમાં હજારો ટન સૂકું બરફ બનવા લાગ્યું. આઈસક્રિમના ઘેટ જોવાં કંઈયે ચક્રાં બજા મા ખૂણે ખૂણે વેચાવા લાગ્યાં. કારણમાં આઈસક્રિમની કોડીઓમાં સુકાં બરફના કટકા રાખવામાં આવતા હતા.

સૂકા બરફના મુખ્ય ઉપયોગ ત્રણ છે. આઈસક્રિમમાં, માંસ મચ્છી તેમજ ફળ ફળાદીને રેલ્વે માર્ગે દૂર દેશોમાં લઈ જતી વખતે ઠંડાં રાખવામાં અને સોડાલેમન જેવાં પીણામાં. જે દેશોમાં માંસ મચ્છીનો વ્યાપાર મોટો હોય છે ત્યાં આગળ આ શોધ કંથાણુકારી થઈ પડી છે. સેંકડો માછલુ દુરથી આવતો માલ પણ તદ્દન તાજો જ મેળવી શકાય છે. હોડા જંગલના પ્રદેશનું કિંમતિ માંસ કે દૂરના સમુદ્રની કિંમતિ મચ્છી ઘર બેઠાં તાજાં જ મળે છે. ફળફળાદી, શાકભાજી તેમજ ખુસોને તાજાં રાખવામાં હજી સુકાં બરફનો બહુ ઉપયોગ થયો નથી, પણ એ દિશામાં પ્રયોગો ચાલુ જ છે.

આ ઉપરાંત અનેક નાના મોટા ઉદ્યોગોમાં ત્યાં ગરમી ઓછી કરવાની આવશ્યકતા હોય છે ત્યાં સુકાં બરફનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો છે. એમના થોડા ઉપયોગો આપણે હંકમાં જોઈએ.

રેલ્વે વ્યવહારની જેમ એરોપ્લેનના વ્યવહારમાં પણ સૂકું બરફ ખસુસ વપરાય છે.

સિનેમા ઉદ્યોગમાં કૃત્રિમ રીતે ધુમ્મસ પેદા કરવા માટે સૂકાં બરફના યોગસાં ઉપર

લગ્ન અને કુટુંબ

૨

[કુટુંબ સંસ્થાની ઉત્પત્તિ, સ્ત્રી અથવા પુરુષનાં અવસ્થાપૂર્ણ નીચે ચાલતાં કુટુંબ, સ્ત્રીનું કુટુંબમાં સ્થાન, અને તેના ધર્મો-એ સર્વ ક્ષેત્રો રીતે નિર્માણ થયાં તેની રસિક વિગતો અહીં સ્વલ્પ કદવામાં આવી છે.]

કુટુંબ:—નૃકેન્દ્ર અને નારીકેન્દ્ર અવસ્થા.

ઉત્ક્રાન્તિક્રમમાં માણસ જાત ઉદ્ભવી ત્યારે એ પણ ખીજાં પ્રાણીઓની માફક માત્ર કુદરતી જરૂરીઆતો પ્રમાણે જ લિંગ પ્રેરણા પોષતી હશે એમ માનવું અયોગ્ય નહિ ગણાય. આ અવસ્થાને સ્વતંત્ર અવસ્થા અથવા કુદરતી અવસ્થા કહી શકાય. એ અવસ્થામાં ખરું જોતા કુટુંબ જેવી સંસ્થા જ હોઈ શકે એમ ન હતું, છતાં પણ એ અવસ્થા કેટલોક દરજ્જે નારીકેન્દ્ર હતી અથવા નારીકેન્દ્ર અવસ્થાની શરૂઆત એ અવસ્થાથી ઉદ્ભવી શકી હતી એમ કહી શકાય. કારણ કે એ અવસ્થામાં લીંગપ્રેરણા સંતોષવા ઉપરાંત બચ્ચાના પ્રજનન અને રક્ષણ અર્થે ખીજા કાંઈ રીતે પુરૂષ મદદ કરતો નહિ પણ સ્ત્રીને ગર્ભ પોષણ અને બાળપોષણની જુમેદારી કુદરતી રીતે જ મળી હોવાથી તેને પોતાનાં બચ્ચાંને જોડે જ રાખવાં પડતાં, જેવી રીતે ખીજાં કેટલાંક પ્રાણીઓમાં હજી પણ મા અને બચ્ચાં અમુક સમય જોડે રહે છે, તે પ્રમાણે આ કુદરતી અવસ્થામાં માબાપ જાતમાં પણ મા અને બચ્ચાં જોડે જોડા; પણ એ રીતે મા અને બચ્ચાંના અમુક સમય સુધી થતા સહવાસને આપણે કુટુંબ તો ભાગ્યે જ ગણી શકીએ, કેમકે એ સહવાસ માત્ર બચ્ચાંના બાળપણ સુધી જ ટકી રહે તે અને બચ્ચાં મોટાં થતાં માથી જુદાં પડી જતાં, વળી કુટુંબમાં થોડે ઘણે અંશે પણ સ્થાયી મુમંઘ હોવો જોઈએ, એ આ અવસ્થામાં બને એમ ન હતું. જુદે જુદે પ્રસંગે એક જ સ્ત્રી જુદા જુદા પુરૂષના સંયોગથી પ્રજનન કરતી અને એ રીતે ઉત્પન્ન થએલાં જુદાં જુદાં બાળકો ભાગ્યે જ એક કુટુંબનાં અંગ ગણી શકાય. તે સિવાય કુટુંબ સંસ્થામાં થોડે ઘણે અંગે પણ આર્થિક ધોરણ કે વ્યવસ્થા હોવાં જોઈએ, પણ આ કુદરતી અવસ્થામાં મિલકત કે આર્થિક જુમેદારી જેવું કશું હતું જ નહિ. વારસામાં પણ આપવા લેવાનું કશું હતું નહિ અને માત્ર ખોરાક સિવાય ખીજા કાંઈ પણ વસ્તુની આર્થિક અગત્ય સમગત પણ ન હતી. તેથી કરીને જોકે કુદરતી અવસ્થામાં મા અને બચ્ચાં કેટલોક સમય જોડે રહેતાં તેથી નારીકેન્દ્ર કુટુંબ (અથવા માના અધ્યક્ષપણાથી રચાતાં કુટુંબ) ના અંકુર જણાઈ આવે છે. છતાં એ અવસ્થામાં કુટુંબની સંસ્થા ઉદ્ભવી ન હતી એમ કહી શકીએ, પણ કાળ જતાં એ અવસ્થા બદલાઈ, સ્ત્રી અને પુરૂષ એ એમાં પુરૂષ શરીરે વધારે બળવાન હોવાથી સ્ત્રીનું હરણુ કરી તેને પોતાની મિલકત કરી શકે એમ હતું અને ધણુંખરું એ પ્રમાણે બન્યું. ધણું કરી એ રીતે જ અપૂર્ણ રૂપમાં કુટુંબની શરૂઆત થઈ હશે. એ સ્વરૂપનાં કુટુંબ નૃકેન્દ્ર અવસ્થામાં હતા એમ કહી શકાય કારણ કે એ કુટુંબમાં પુરૂષ અથવા સ્થાન બોગવતાં, પણ ખરું જોતાં એ અવસ્થામાં પુરૂષ સ્ત્રીનો શિકાર કરી પકડી આણી પોતાની

મિશ્રિત બનાવેતા, તે કુટુંબ સ્વચાલા હેતુથી નહિ પણ માત્ર આહુત્યગના ઉપયોગથી પોતાની સ્વાર્થ વૃત્તિ પોષવા માટે જ. આ બીજી અવસ્થામાં માણસનત કુદરતી પ્રાણી કરતાં કાંઈક વિશેષતાએ પહેાંચું હોવાથી ટોળાંઓમાં બહેમાઇ જતી અને એ ટોળાંઓ ખોરાક અને રક્ષણ માટે બ્રમભૂરી સ્થાન ફેર કરતી. બુદ્ધિ બુદ્ધિ ટોળાંઓ એક બીજાં જેડે વારંવાર લડતાં અને વંધારે બળવાન પક્ષ નબળા પક્ષની માલમિલકત લૂંટી નેતા માણસોને કેદ પકડી ગુલામ કરતા અને સ્ત્રીઓને પકડી જરૂર પ્રમાણે તેમની પાસે ગુલામી મળુરી કે ગુલામી લગ કરાવતા. ધીમે ધીમે સ્ત્રીઓની ઉપયોગિતા સમજવા માંડી ત્યારે ખાસ કરી સ્ત્રીહરણ માટે જ 'ટોળાંઓ એક બીજા પર આક્રમણ કરતાં અને એ રીતે પારકાં ટોળાંમાંથી જ સ્ત્રી મેળવી લગ સંબંધ કરવાની પ્રથા પડી. સ્ત્રી હરણથી એવાં ટોળાંને અનેક લાભ હતા. સૌથી અગત્ય એ કે ટોળાંનાં જે પુરૂષો આહુત્યગના સ્ત્રી હરણ કરી લાવતા તેમને સિંજસાનોપ માટે સાધન મળતાં. તે સિવાય જ્યારે ટોળાંઓ બ્રમણ કરતાં ત્યારે એ પકડી લાવેલી સ્ત્રીઓ ભાર વહેનાર પશુઓની ગરજ સારતી અને જે કામ પશુઓથી ન થાય તે એ સ્ત્રીઓ કરી શકતી. વળી જ્યારે એ ટોળાં છાવણી કરી રહેતાં અને તેના પુરૂષ વર્ગ શીકાર માટે અથવા લડવા માટે આભુત્યાભુ નીકળી જતો ત્યારે છાવણી સાચવવા, વૃદ્ધ અને માદાં સામંતની બરદાસ્ત કરવા અને સર્વ માટે ખોરાક તૈયાર કરવા એ સ્ત્રીઓ અતિ ઉપયોગી થઈ પડતી. એ રીતે બ્રમણ અવસ્થામાં પુરૂષ અવસ્થાનાં પામ્યો અને સ્ત્રીને ગૌણપદ મળ્યું. પોપણ અને રક્ષણનું કામ પુરૂષને માથે પડ્યું, તેથી આ અવસ્થાને આપણે નરકેન્દ્ર અવસ્થા કહી શકીએ પણ તેની જેડે એ ધ્યાનમાં લેવાનું કે એ અવસ્થામાં કુટુંબ સંસ્થા ઘણી અપૂર્ણ સ્થિતિએ હતી. આખો સંબંધ કદાચ એક કુટુંબ જેવો લાગતો પણ કુટુંબમાં જે સ્થાથી સંબંધ અને વ્યવસ્થા હોવાં જોઈએ તેના તો આ અવસ્થામાં પણ અભાવ હતો.

એક રીતે જોતાં બ્રમણ અને શિકારની પ્રથાથી નરકેન્દ્ર અવસ્થાની શરૂઆત થઈ પણ તેજ કારણથી નારીકેન્દ્ર અવસ્થા અને માતાના અધ્યક્ષપણવાળા કુટુંબની પણ કેટલેક સ્થાને શરૂઆત થઈ. કારણ કે જે કે ટોળાંઓ પારકાં ટોળાંની સ્ત્રીઓનું હરણ કરવા તત્પર રહેતાં તો પણ પોતાનાં ટોળામાં જન્મેલી અને ઉછેરેલી સ્ત્રીઓને બીજાં ટોળાં ધમડી નહિ જાય તે માટે પ્રયત્ન કરતાં અને જે ટોળાં બીજાં ટોળાંથી હાર ખાઈ શકે એમ ન હતું તેમ પોતાનાં ટોળામાં જન્મેલી બધી સ્ત્રીઓ માટે પુરૂષ મેળવવાની ગોઠવણ યોગ્ય પડતી. ઘણું ખર્ચ એમ જાનવું. ટોળાં બહારના ટોળાંનાં જ પુરૂષો પુરૂષ પાડી શકે એમ ન હતું તે ટોળાંની સ્ત્રીઓ માટે પુરૂષોને પત્નીત્વ માટે લાવવામાં આવતા અને એ રીતે સ્ત્રીના અધ્યક્ષપણવાળા કુટુંબની શરૂઆત થઈ શકી. જેવી રીતે આજે પણ 'ધર જમાઈ' પ્રથાથી પત્ની કરતાં પતિ કાંઈક ગૌણપદ પામે છે, તેમ એ રીતે બહારથી આવેલો પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીન કુળમાં રહેતો ત્યાં એ પુરૂષ ગૌણ પદ પામતો અને સ્ત્રી અવસ્થાના ભોગવતી. અને એ સ્વાભાવિક છે. સ્ત્રીને પોતાનાં પિતૃકુળનાં સગાંઓની મદદ અને હુક મળતી ત્યારે પુરૂષ આશ્રિત જેવી અવસ્થા ભોગવતો. આર્થિક સુપત્તિ તેમજ સંતતિ પર સ્ત્રી વધારે હકક ભોગવી શકતી અને સ્ત્રીના કુળ જેડે એ જાનવું કુટુંબ રહેવું હોવાથી સ્ત્રી વ્યક્તિદ્વારા જ વારસાના હકકો સ્થપાવવા લાગ્યા. હજુ પણ

હિન્દુતંત્રના કેટલાક ભાગોમાં અને અન્ય યથે એવા નારીકેન્દ્ર કુટુંબની પ્રથા ચાલુ છે. એવી સમાજમાં છોકરાંનું પોપણુ અને રક્ષણની ફરજ પિતા અને પિતૃ પદના સગાઓને નહિ પણ મા અને મેસાળીઆને હોય છે અને ચારસાના હકદાર પણ દોહિત્ર પક્ષ અને ભાણેજના વંશને ગણાય છે. ઘણાંક કારણોને લીધે સ્ત્રીના અધ્યક્ષપણથી ચાલતી કુટુંબ મંરથા સમાજમાં બહુ ફેલાઈ શકી નહિ અને એકંદરે પરીણામ એ આપ્યું કે કુટુંબમાં અને સમાજમાં પણ અધ્યક્ષ સ્થાન પુરૂષે લીધું. જેમ જેમ ટોળાંઓ ફરી હામ વગવા લાગ્યા અને અનેક ટોળાંઓ સંયુક્ત ધર્મ વ્યાપક જનસમુહ થવા લાગ્યા તેમ તેમ વિશેષ શુદ્ધિબળ અને બાદુનને લીધે પુરૂષ પોતાની શ્રેષ્ઠતા જમાવતો ગયો. રક્ષણ અને પોપણુને લગતાં કંઈક હામો સ્વાભાવિક રીતે પુરૂષથી જ થઈ શકતાં અને તેને લીધે કુટુંબના નેતાનું ધ્યાન એ સંકલ્પથી મેળવી શક્યો અને માયવી શક્યો. સ્ત્રીની કુટુંબમાં ગમે તેટલી અગત્ય હોવા છતાં એના શારીરિક અને મનોમય સ્વભાવથી જ પુરૂષના જેટલું અમર્યાદન ભોગવવા અશકત છે. ગર્ભ ધારણ અવસ્થામાં અને બાળકને ધવડાવતી હોય તે અવસ્થામાં તેને આશ્રિત નિયંત્રિતમાં જ રહેવું પડે છે. પોતાના અને બાળકનાં રક્ષણ અને પોપણુ માટે પુરૂષ પર આધાર રાખવો પડે છે. પ્રજનનની અને બાળ ઉછેરની જે અગણિત મુસીબતો અને ફરજો આને છે તે પુરૂષને હોતી નથી, અને એ કુદરતી લાભને લીધે પુરૂષ અમર્યાદન પામે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. વળી રક્ષણ અને પોપણુ માટે દંતના, હિંમત અને કંઈક હૃદયની જરૂર છે, જે મુશ્કેલી પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓમાં ઓછે દરજ્જે હોય છે. અને તેથી તેને પ્રત્યેક પ્રસંગે પુરૂષનું નેતાપદ સ્વીકારવું પડે છે. જ્યારે ધાર્મિક મંરથા ઉભી થઈ અને તેનું બળ સમાજ પર વ્યાપવા લાગ્યું ત્યારે સ્ત્રીનું ગૌણ પદ ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ સ્વીકારાયું અને એ રીતે પુરૂષ સત્તાક અવસ્થા વધારે દૃઢ બની. નરકેન્દ્ર અવસ્થા અને પિતૃ સત્તાક કુટુંબની પ્રથાથી કેટલેક દરજ્જે સ્ત્રીની સિંગનીતિ પર વધારે ધ્યાન અપાવા લાગ્યું અને એ બાબતમાં એનાં મહાચારનાં પોરણો સ્થપાયાં. જેથી પતિભક્તિ અને બાળરક્ષણ એ એના મુખ્ય ધર્મ યજ્ઞ પડ્યા. વળી નરકેન્દ્ર અવસ્થામાં સ્ત્રી હરણથી લમ કરવાની પ્રથાને ઉત્તેજન મળ્યું, અને જ્યારે સમાજ પ્રગતિને લીધે સ્ત્રી હરણ અશક્ય કે મુશ્કેલ ધર્મ પડ્યું હશે ત્યારે સ્ત્રીની ખરીદી કરી લખ અર્થે આશુવાનો રિવાજ બંધાયો. શિકારથી અથવા હરણથી લાવવામાં આવેલી સ્ત્રી પણ પુરૂષની મિલકત કે ગુલામ તરીકે જ રહી શકતી આજે પણ ઘણી ખરી પ્રગતિમાં થતી લખ વિધીઓમાં શિકારથી, હરણથી અથવા ખરીદીથી સ્ત્રી પ્રાપ્ત થાય છે, એ તે વખતની યાદ આપનાર ચિન્હરૂપ વિધિઓ કે ક્રિયાઓથી જોઈ શકાય છે. દા. ત. કાશિય વર વધુ મંડપે જાય છે ત્યારે તરવાર લઈને જાય છે. કન્યા વિક્રયની પ્રથા પણ સ્ત્રીને ખરીદ કરી લાવવામાં આવતી તેનું સૂચન આપે છે. જો કે હાલ હિન્દમાં થતાં કન્યાવિક્રય ઘણું ખરું સાતિ રિવાજ અથવા એવા બીજાં કારણોને લીધે થાય છે.

પુરૂષના અધ્યક્ષપણથી ચાલતા કુટુંબના અગત્યનાં સ્વરૂપ પ્રાચીન રોમ અને હિન્દુસ્તાનમાં જોઈ શકાય છે. રોમનાં પિતૃસત્તાક કુટુંબ (Patriarchal Family) માં કુટુંબનો વડીલ કુટુંબના સર્વ મનુષ્યો પર નિરંકુશ સત્તા ભોગવતો અને રાજ્યથી એ સત્તા કાયદેસર લેખાતી. પુત્ર-પૌત્ર તથા તેમની વધુઓ પર આ વડીલની સંપૂર્ણ દાકમી હતી. તે વડીલ ગોત્રનાં કોઈ પણ માણુમને વેચી શકતો. ગુલામ કરી શકતો, શિક્ષા કરી શકતો

અથવા તેનું ખુન પણ કરી શકતો. બ્યારે ગોત્રમાં જ જન્મેલા પુરૂષો પણ વડીલ મમલ જોણુપણે રહેતા ત્યારે ગોત્ર બદલાયી લાવેથી પુત્રવધુઓ અને પૌત્રવધુઓનું સ્થાન ગુલામ જેવું હતું તેમાં નવાજ નથી, દિન-રૂતનાના મંચુકત કુટુંબમાં ગોત્રના વડીલને જે કે કુટુંબના માણસોને મારી નાંખવાની કે વેચવાની સત્તા કાનદેસર તો આગળ ન હતી અને આજે પણ નથી છતાં એકંદરે જોતાં ગોત્રના વડીલની આખા કુટુંબ પર અને ખાસ કરી વડુઆદ પર અતિશય હાકેથી ચાલતી અને ચાલે છે એ નિર્નિવાદ છે, ધર્મ અને કાયદથી એ સત્તાને ઉત્તેગન મળ્યું, અને કેટલેક અંગે આજે પણ મળે છે.

— માધવમસાદ મજમુદાર

હમારે ત્યાં જાણીના મેકરોનાં લેટેસ્ટ રટલિટિ તથા ડીઝાઈનના
સોનાના, ચાંદીના, રોલ્ડગોલ્ડના તથા ફેમીઅમના
હાથના તથા પોકેટના

—: ઘડિયાળો :—

ફ્રેન્ચી ટેબલ, ટાઈમપીસીસ, વોલકલોકસ

તથા

ફ્રેન્ચી રોલ્ડગોલ્ડ, બુવેલરી વગેરે

બહુ જ કિશ્મત લાવે મળશે.

ઘડિયાળનું તથા ફેનોગ્રાફનું રીપેરીંગ કામ ખાત્રીપૂર્વક
કરી આપવામાં આવશે.

(ર.ટોફીસ્ટ: વેસ્ટ એન્ડ, ફાવરે-ટ્યુબા તથા મેરીડીઅન વોચીસ)

પ્રોપ્રાયટર: સોલી પીરોજશા અવારી

મલેસર: પાંચ હાટડી બજાર - નવસારી

સનાતન-ધર્મ

પત્થરો જેડે અદળાયા વિના નદીઓ કલકલતી નથી, ખડક ખરાબે પહોળાયા વગર દરિયો ધુધવી શકતો નથી. સામાસામી ધસાયા ગિવાય નથી વાદળો ગરજતાં કે વગ્ગતાં સંઘર્ષ વિના જીવન નથી, અથગમણ વગરની શાન્તિ મહદાલ છે. એમજ મુશ્કેલી અને અને અથગમણ વગરનું જીવન ઝાડ ડાળ પાંખડે ફાલવું પૂલવું નથી. અલગત મુશ્કેલીઓ જેડે તેને જોળગવાની શક્તિની પણ તેટલીજ જરૂર છે. મહાન યશ સર્ગએજા જીવનમાં એવાં આધારધનો તેને નોડી ફેંકી દેવાનું મનોજગ જોડાજોડે જન્મેલાં હોય છે.

ઉમાશંકરનું જીવન જણે એ વિધાનની માદિશ્પ હતું. એ નાનપણથી જ તોફાની હતો. પ્રથમ તો માઆપે પોતાના એકનાએક દીકરાના તોફાની લાડ ભણી આંખ મિંઆમણા કર્યાં. વખત જતાં તે તોફાનો અમલ્ય ખ્યાં. અવજયડા દીકરાએ અધાને તોઆ પોકગવવા માંડયા. આજકનેમે આખા ગોકુળ ગામતો વહાતો હતો છતાં એક દિ તેના તોફાને આખું ગોકળીયું ત્રાહિ ત્રાહિ પોકાગવું થયું હતું. એમ આજક ઉમીઆના તોફાને આખું ઘર કંટાળી ગયું હતું. ધણીવાર પિતાજી પુત્રને ચોદમું રતન ચખાડતા. પણ એના સ્વદે આજકક વધુ હામહી ખનની જતી.

તેને પૂનઘરના હાકર શાસ્ત્રિઆમની ધર્મ આવતી. ઉમીઆનું આજક મન વિચારવું “એ કમભાગી પથરો માતપિતાના પ્રેમમાં લાગ પડાવે છે. એ જડ મૂર્તિ મોનાના સિંહાસને બેસે અને પોતે ધૂળમાં આજોટે એ કેમ મહન થાય ?” એ અમદિખણતાના પરિણામે હાકરજીને ગંદા પાણીની કુંડીમાં હુબકીયાં ખાવા, પડતાં યા તો જાણ મુતરના ઉકડામાં સંતાગોગ બેઠવી પડતી. પડોશીનાં હોદગંઓ જેડે તે અતિ સ્વેલાધર્મી દોરની બાધી શકતો પણ તેને તૂટતા પણ વાર ન હતી લાગતી. કોક યંત્રની માંકજ વૂટે છે ત્યારે તે આજુઆજુ ઉમેજા ધણાકને ઇગ કરતી જાય છે. ઉમીઆની મૈત્રિની માંકજ તૂટતી ત્યારે તે પણ ફસાયાયતો ભોગ લેતી હતી. શેરીનાં કુતરાને પણ એ વાતની ખબર હતી. તે ઉમીઆ જેડે જેટલી નિકટતાથી ગેલ કરતાં તેટલી જ જુદાધર્મી તેનાથી દૂર ભાગતાં.

ઉમાશંકરના પિતા ગણપતિરામ ત્રિવેદી બ્રાહ્મણોમાં પણ ઉંચામાં ઉંચા એવા કુળના મનાતની બ્રાહ્મણ હતા. એ ગામડાગામમાં વ્યતા અને ગોરપદું કરતા. ગોરપદામાં આખા પરગણામાં તેનું એકચક્રી રાજ હતું. કાળી, કણ્ઠી, હાકરડા વગેરેમાં ગોરપદું કરના સકલ શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણતાની જરૂર હોતી નથી. એટલે જ કદાચ ગણપત મહારાજ નામે તરવાડી છતાં ત્રણ વેદોનાં નામે એકી માથે બોલી જતાં ગુચવાઈ પડતા એવડા મોટા વિદ્વાન હતા. વેદોના નામ તેને માટે હતાં સ્થુવેદ, રજ્જુલેવેદ, વગેરે. અલગત આપદાદાના વારાથી આલી આવતી કર્મક્રિયાઓ કરાવવામાં તે પાવરધા હતા. જ્યારે તે ક્રિયાકાંડના મંરૂત મંત્રો બોલવા લાગતા ત્યારે તેની અગડઅગડ ગળગળી જવાની છતાં જેઈ ભજા ભજા પડિતો પણ ડિંગ થઈ જતા. જગાય અટકયા વગર તે કજાકિના કજાકો સુધી સંરૂત સ્વોકો બોલ્યે જતા. એ સ્વોકોના અર્થ અને ઉચ્ચારશુદ્ધિ જેડે તેને નિસ્તત ન હતી. બોળા જગ્ગમાંતો માનતો

‘તરવાડીને મ્હોડે સરસ્વતી નમે છે.’ અલગન સરસ્વતી પુત્ર સિવાય સરસ્વતીનું આવું સરસ ખૂન ખીન કાણુ કરી શકે ?

લલ્લે પંડિતોની સલામાં તરવાડી હસો ગ્યે જગજા મગા દેખાતા પણ એક બાજતમાં કાંઈ તેની હરિકાઈ કરી શકવું નહિ. એ બાજન ને હતી તેની ત્રિશાળ ધાયા, કાંઈ તેના ચરીરને લેખ બોલી ઉઠવું ‘આ તે માનવકાયા કે લાકુઓનો ટેલનો કુંગર.’ કુંગરે કુંગરે દહેરાં હોય છે, આંકાંવાંકાં પગથીઆં હોય છે, આંવેલાની ઘટાઓ હોય છે. આ દેહકુંગર ઉપર ચારે તીરથની છાપો હતી. તેમાં ત્રિશાળ હતું, ચક્ર હતું. કમળ હતું. એની અલમસ્ત માંસપિંડીઓ પર દેવો હતા. દેવીઓ હતી, ગાયત્રી હતી, રામનામ હતાં. તરવાડી મહારાજ જાણે જાતે પોતે શુદ્ધ અનાતન ધર્મનો સાક્ષાત અવતાર હતા. એટલે જ એને આવું પરગણું ઓળખવું હતું. પગે પાવડીઓ ચલાવી, ખભે મધુકરીની ઓળી બેસી, અને મુખે શિવ ! શિવ ! ઉચ્ચારી રસ્તામાં આવતા કાંઈ આવવું દેખાય તો કુતરું પણ જાણી જવું કે તરવાડી ભટ આવે છે.

લટછતે ધરે લટાણી ના હોય એ અને ? લલ્લે બે પાંચ હજાર કન્યાના બાપને જોસવા પડે પણ ગોર મહારાજનું ધર ગોરાણી વગર નહિ શકાશે. કારણ ? લટાણી ના હોય તો જજમાનના ધરથી આઠ હવનમાં આવેલાં સાડી, પોસકાને ધરણાં કાણુ વાપરે ? “આઠમાં આવેલી વસ્તુઓ વગર વપરાશ પડી રહે તો જજમાનનાં માથાપોને સ્વર્ગમાં કપડાં હતાં વગર નાગાં ફરવું પડે.” ગળુપતરામ ક્યારે પરમ્યા હતા તેની તેને ખબર ન હતી. કદાચ તે સમજાણો થયો હશે ને જૂનકાળની વિગતો યાદ મુખતાં શીખ્યો હશે તે અગાઉ તો વહુ કંકુને પગસે પતિગજનું ધર અજવાળવા આવી પહોંચ્યાં હતાં. લટાણીએ ડીંગણા ડીંગલીનો સંસાર છોડી તરન જ મૌલાઅ દેવનો સંસાર શરૂ કર્યો હતો. પણ ધર લક્ષ્મીના કંકુના પગલામાં જ પગ મૂકી કુલ્લદીપકના આપવાની શઠ લેવાતી તે દુર્ગતાં વરસેનાં વરસો વીતી ગયાં હોમ, હવન, પૂજા, માનતા, દોરાધાગા કરી ન્યારે માતાએ આશા મૂકી અને ઉતરતા યૌવનના આરે ઉભા રહી પિતાએ નિરાશાની હાથ ઉઠ્ઠાવી ત્યારે ન ધારેલી રીતે માતાની કુખને ઉન્નયનાર ઉમાશંકરનો જન્મ થયો.

એથી જ તો તે લાડકવાયો હતો અને લાડકવાયો હતો તેથી તોફાનો કરતાં શીખ્યો હતો. માથાપ સમજતાં હતાં કે કુળદીપક આવશે અને આખા કુટુંબને ઉન્નયશે. પણ આ જુનવાણી ધરમાં ન્યારે કુળદીપકે પ્રકાશવું શરૂ થયું ત્યારે તેનાં તેજ કાળકટાર્થ જુની ધરેડના માણસો સહન કરી શક્યાં નહિ. ધીમે ધીમે આખા આઠાણુવાડો ગણગણવા લાગ્યો. “તરવાડી જેવાં આરિનકોના ધરમાં આવો નાસ્તિક ક્યાંથી પાક્યો ?” એકે વિધિનિષેધ તેને માન્ય ન હતા. સા કહેતી ‘એટા નાહયા કર્યા વિના નાસ્તોપાણી ના થાય.’ પુત્ર પૂછતો ‘મા શા માટે નહિ.’ પિતા કહેતા ‘ઉમીઆ તારે ભારી પોથી અને ડીપણુને ના અડવું.’ તરવાડી આઘાપાછા થતા એટલે ઉમાશંકર માત્ર એને અડતો એટલું જ નહિ પણ એકને માથે ને બીજાને પગે મૂકી મુક જતો. નાનું બાળક મેટાએ એ રમેલી છુતાછુતિની માયા સમજવું નથી. તે તેના બાળગોડીઆઓની જોડે જોડે કણખીવાડ અને વાધરીવાડે પહોંચી

જીવનના મવા ઉમળકાઓ એમી માથે આથમી ગયા હોવા છતાં લાઇ વિધુ યયાને મહીનો પિને ન વિને ત્યાં મેટામેગીજો માટે આરજી મતા નેવા વગ્વોડે નહોતે છે મમાનને એ મધુ કણુન હતુ માન કણુન ન હતા એજ ક વિધવા એકાદશીએ અન ખાય, કાગે કકુ લગાડ - મોહાડા હમમુખા ગમે

ઉમારાકગને રોજ રોજ નવો અનુભવ થતો તને રાઓમા મથેના અને વ્યવહારમા જોયેતા જીવનમા આસ્માન જમીનનો અતર દેખાવા નાગ્યો

ને એક દિનન મામાના ઘરેથી પાછો આવતો હતો ભર ઉન્હાગાની લૂ વહતી હતી લાવનગનથી આવતી ગાડી લાલના મુમ પ્રદેશમા દોડી નહી હતી મુમાફે પગસેવે તમોગ થ) નહાઇ ન્હા હતો જતા તેમને કહે તો પાણી ॥ શેર પડતા હતા

‘મા ! મા ! પાણી ! પાણી ! કણુ અવાજે એ મળામ રડી નાચુ

આખા કમમાના પચગી પ્રગ્મ બેળી હતી પાણી માન બે જણા પામે હતુ એ મે જળમા એક હતો રુદ્ધ મન તની હિદુ બાલજુ અને મીએ હતો હિદુઆ જેને મનેન કલ છે તે મુલમ

પાણી ! પાણી !’ કદી રડતુ માગક એ બીખાગુનુ હતુ કમના એક ખુજો મનગ પામે કમપાતી મગપાતી તે ઉભી હતી એને વળી બેમવાનુ કયાયા મજે ? તે માગમે ધમકારી ધમકારી છાતી નખવા મથતી હતી બાગક વારે વધારે રડતુ હતુ આખા કમએ મનાતી બ્રહ્મદેવના કુળ ઉપર નજર માડી પણ બ્રહ્મદેવ તો અડગજ હતો તેનુ પણી તે કદ જતે રખડતી બીખાન્ડી માટે હતુ ? વળી પાણી આપવા જતા તેની અજ માગમા વિશેષ પડતો હતો શાન્ત કમમામા આવી નાહમની ધમાન ઉભી માગ બીખગ પગ તેને કોધ પણ આવતો હતો એનુ એની આખો મહની હતી

માગમ મિચાર રડતુ જ ન્હુ કમમામાથી મોઢએ એને પાણી ન આપ્યુ ઉમા રાક થી આ ન મહયાયુ તેને ખાતરી હતી બ્રહ્મદેવ પામે પાગકા માટે પાણી મગપુ મુશન છે તેજે મહયાત્રી મુમનમન તગદ જેયુ તગત જ તેજે તેની રિગઇ આગળ ધરી ઉમારાકરે બાગમેને ધગ તા મુધી પણી પાસુ

અત્યાગ મુધી મહદાય શાન્તિથી તમામો જોતો કમો જીવતો યજ ગયો મધા બોલી ઉઘ્યા હા ! હા ! આ નુ કરો છે મિચારા માગકનો જીવ વગવ જ્યો ’ એ ઉકળાટમા આગળ પડનો અવાજ પેલા બ્રહ્મદેવનો હતો મવેને બાગમેનો જીવ તગસે તન્મે મરી જાય તે મજુર હનો માત્ર મજુર ન હતો પન્ધમીનુ પાણી પી જીવાડેનો જીવ

મમીમાને તે વરે આજ્યો ફળીઆમા વાળુ કરી ઓટને બેમી પાન ખાતા વડીનો તેની તન્દ તાજુમીની નજરે જોઇ રહયા દરેકની આખો મોલતી જળાતી ‘એ અ વ્યો’ ‘તગવાડીનો મેગે લખ્યો પગુ ‘ગણ્યો’ નહિ’ ઉમારાકર ઘડુએ છમ્મજો કે પોને કામ મામા વગરે લણી અ ન અને માનની નજર ગમે, પણ તેઓના એકએકથી ચડીઆતા

કર્મોને જોતાં જ તેનો એ વિચાર મોજા પડી જતો. હજુ ના ને નાહી ઘોઘ જમવા જતો હતો. માતા તેને હેતથી પીરસી રહી હતી. એવામાં કૃષ્ણામાથી પાંચ દશ જણાના ખૂસખરાડા સંભળાવા લાગ્યા.

“સાલા ! દેડ લોકોની જાત જ એવી ! એ તો ખાસડાને જ લાગતી,”

“પેલા ગાંધીએ એમને માથે ચઢાવી મૂક્યા છે.”

“જેમાં નહિ હોય મોટાં હરિજન. ચાર પગમાં શિયાળા દગ અને એ પગમાં દેડલાં, તે કેમ ભૂલી ગયા ?”

ઉપરાઉપરી થતા આ કરાસો અને વાણી પ્રહારોનું ચ્હર્ય ઉમાશંકરને પ્રથમાપ્રથમ ના સમજાયું. એવામાં એની નજર પાસેની મેલું પાણી જવાની નીકારી લાણી વળી.

ત્યાં એક ઘરડી ડોસી અરધી મરવા જેવી પડી હતી. તેને હાંફણ ચઢી હતી. એને આખા શરીરે ધૂળ અને એકવાડ ચોંટયો હતો. શેરીનાં છોકરાં નજીકમાં જઈ તેની કંકા કપતાં હતાં. મોદેશમાંથી બધા તેની તરફ ધુરંદટી બિલાડીની નજરે જોઈ રહ્યાં હતાં. એમના ગડદાપાદુ, ખાસડાં અને પથરાઓના મૂડમારે તો એ બીચારી ડોસીની આ અવસ્થા ચંદ્ર હતી. આવડી મોટી શિક્ષા પામવાનો મૂળ ગુનો જોઈએ તો એ હતો કાતણુનાં સોટીઓ કુમળી અને ગાંઠગોળડ વગરની ન હતી.

એ ડોસી દરરોજ સાંજે કૃષ્ણામામાં કાતણ નાંખવા આવતી. સહવારના પંદોરમાં ઉડી મુખી લોકો એ કાતણે આવતા અને પ્રાતઃવિધ પુરી કરતા. આજે ડોસીના દીકરાઓ પટેકના ધરે વેડમાં ગયા હતા. ઉંમરે વન પુરી કરી ગયેલી અને કેડમાંથી વળી ગયેલી ડોસીએ માંડ માંડ મહેનત કરી કાતણ કાપી આપ્યાં હતાં પણ તે બાહ્યાણ કૃષ્ણામાના ભૂદેવોને ના ગમ્યાં. એને અંગે બોલચાલ થઈ અને ડોસીને બાહ્યાણનાં પદ સ્પર્શનો અમુક્ય હોવાનો મળ્યો.

ઉમાશંકરથી મનુષ્યની આવડી મોટી નિર્દયતા સહન થઈ નહિ. માએ પીરસેલાં લાણીં થાળીમાં ઠંડાં પડતાં હતાં. પોતે યાકયો પાકયો લાંબી મુસાફરી કરી આવ્યો હતો, છતાં તે ના થોભ્યો. તેણે ડોસીમાને જઈને ખેડાં કર્યાં. ટેકા આપી ઉભાં કર્યાં. તેનું લોહી લુહવા બાહ્યાણવાડામાંથી ફરેલાં લુગડાંના કટકે પણ ના મળ્યો. તેણે પોતાના જ અપોઝી-આના હેડાંએ ધૂળ, એકવાડ અને લોહીથી ખરડાએલું મ્હોં સાફ કર્યું. સામેની આમલીની ડાળીએ ચઢ્યાં ચીખરાં માટે ટાંગેલું પાણીનું ફીણું લટક્યું હતું. તેમાંથી પાણી લઈ તેની છાત્રકે તેણે ડોસીમાની આંખો ઘોષ. પછી તે તેને પોતાના ખલાનો આશરો આપી કૃપાયા મહાર લઈ ગયો. આખો બાહ્યાણવાડો જોઈ રહ્યો. તરવાડીના દીકરે આપણું નાક કાપ્યું. આપવાના ધરમને અલગથી માર્યો. સાચે જ એણે ધરમને અલગાવ્યો હતો ?

કોંગ્રેસ : તેની નવી કાર્યલૂમિકામાં

કોંગ્રેસ આજે હતી અને આજે અને દીર્ઘકાંડ કરતી, ત્યારે તેની પીઠ ચામડામાં અંતની કિંગ્ડમ અવસ્થામાં નહોતી વિનિતિ અને આજે કરી, ત્યારે તેને રાષ્ટ્રવીના ટૂંકાઓ નહોતી મળી મળી પુખ્ત વયની થઈ પ્રિયોષ ડગ્લા વાગી, ત્યારે ફેશમાં પડેલી નહોતી આજે નહોતી તેણે નિહાળ્યું હજી જુવનીમાં પ્રવેશી વધારે પુખ્ત મળી ત્યારે તે બડત કરી, કદિ કદિ જ્ય તો કદિ કદિ પગજ્ય પામી પણ આ મધ્ય વરસો ફર્મિયાન તેના પગ જવાગનરીની ઝૂમરી લાગ્યામાં આવી ન હતી, મેથી મતાના માર્ગમાં આવના અવરોધો અને ભાગ પ્રત્યે તેનું લક્ષ્ય ન હતું આજે જીવનમાં કોંગ્રેસે નવો કાર્યક્રમ ચીત્રો છે આ નવું કામ તેને કાગે કેરી રીતે આવ્યું, તે તો ડેન્ના પચાસ વગમતી તેની મનના અને પ્રયત્નના ઇનિલામ પચી સમજી શકાય તેના પાલિષમાં આજે અહીં તપાસીતું નહિ આ નવા કાર્યક્રમમાં, જીવનમાં નહતી મર્ગદર્શીથી તેના આદર્શો કેવી રીતેવામાં આવે છે આ મર્ગદર્શી મત નજરનાં મત મધ્ય જ નથી, પણ તેની ગતિ અને વ્યવસ્થા લગતી પણ છે આ ફેશની જીમિને અનુગત અને નિર્મિત પાંચ પગ એક મળી ઉપગતના કાગમાં એક આખી સગર ખડી કંગમાં આવી હતી અમ્યમેવા પદ્ધતિ અન્યવ્યત્ત થઈ ગઈ છે, ગામના હુન્નરહોગો નાશ પામ્યા છે, ગામના સેવો ગામના અમ્યદારો થઈ ગયા છે, ઇનામદારોની મેવા વસપન પગના ધધાથી પોતાની જરૂરો પૂર પાડતું ગામ હવે ખીજે આધાર ગોધતું નહોતું છે એવરી વેલે ડ, પહેલેથી સમૂહિતની ગેધમાં જીવન ફેન્દારો થયા છે, અને મેવાલાવને ગદ્યે આર્થિક પ્રાપ્તિ આદર્શ મનતા સહનગન બદલ કાગકાઈ ફેલાઈ છે, અને લોખ ગામ તજી રહે મા વસવાટ વ વા લાગ્યા ડ કોંગ્રેસ મેકારી લાગવા માગે છે, પણ વોડોને ગામેમાં જઈ વચવાટ કંગવા માટે પ્રેમ આખી મળતી નથી કોંગ્રેસ ખેડૂતોને ભાગ એકો કંગવા માગે છે, પણ આજ પર્વત ઉત્તરના પામેના શહીદોના હિતો આડે આવે છે કોંગ્રેસ મધ્યનિરેધ અમનમાં લાવવ આજે છે, પગ નજીય ઉત્તરના ખાતાઓ માટે આમકોરી આવકમાંથી મળતા પેમાં, ફરમધી થતા કયાથી લાવે? કોંગ્રેસ કેળવણીની પ્રથા મદત બદલી, ધધા મધ્ય કેળવણી મામન કંગવા માગે છે, પણ વેપરને મળેના મ્યલો એવા છે કે તે ઓરોગિક અભિજ્ઞ સત્વ માગી વે છે, એવે કેળવણી પદ્ધતિમાં ફેન્દાર કંગવા વગભગ અસકય ડ કોંગ્રેસને પ પનો પેમો [હસ્તાડીમાંથી ૧૭ કરોડ અને મીઠા વેરાના ૭ કરોડ અને અનીણ જાતના એક કરોડ] લેવો નથી પણ મધ્યમ સગર પ્રવાનોના અકુશમાં નહિ હોનાથી, લસ્ટગી ખર્ચ અધો કરી રાકે નહિ અને પૂરે ખર્ચ પડેથી વગના આવા પેમાં વેચાની જરૂર રહે છે કોંગ્રેસ મહેમુનમાં ધગડો કંગવા માગે છે, તેમ કંગવા અમનદારેના પગાગેમાં પ્રમણમાં ઘટાડો કરવો નેજી પગ એ વજીય પામેના હોદ્દાઓમાં તેના પગરે પગ કાપ મૂકી શકતી નથી કોંગ્રેસ ગઈયજીલ કરી રચવા માગે છે, પા નમાના ફ એન ઉપગેના નેકગે પગ તે હકમ ચવાવી શકતી નથી કોંગ્રેસ સતત નહોતી અહીં લાવી નેજી એવું વાતાવરણ પ્રમાણમાં માગે છે, પણ તેને ઓર્ડનેમનો કાયદો નહોતું છે-ને કે અંકાયદોની મુદત નેક મમયમાં પૂરી થશે

એમ છતાં જુનાઈ ૧૪ મી થી કોંગ્રેસ સત્તામાં આવી, ત્યાંથી આજ સુધીમાં કોંગ્રેસે પ્રશંસનીય પ્રગતિ સાધી છે તેણે કોટીઓને મુક્ત કર્યા છે. અને જમીનગીરીના પૈસા પાછા આપ્યા છે, પણ તેમ કરતાં કાયદા અને વ્યવસ્થા માટે સૂચનાઓ કરી. તે વિષે ટીકાકારો કહે છે, કે એવી નીતિ આપખુદ મત્તાધીશોને જ શોભે. તેના પ્રધાને માટે માત્ર નામનો પગાર નિયમ કરી, તેના સભ્યો માટે જે જૂજ જેવું લાકડું નક્કી કરી કોંગ્રેસે સ્વત્યાગનો સુંદર આદર્શ સાધ્યો છે. મુનિસિપલ અને લોકસભાઓનાં મકાનો પર તેણે જીરૂધ્વજ ફરકવો કર્યો છે, પણ હજી તેને કાઉન્સિલ ચેમ્બર અને સેક્રેટરિયેટ પર તે ઉઠાવવો બાકી છે. તેણે ધનની મદદથી ખાદ્યને લોકપ્રિય કરી છે અને મીઠા કાંપડ પર ઠર મૂક્યો છે. કોંગ્રેસે દારૂનિષેધ માટે પ્રાથમિક પગલાં લીધાં છે અને નવું વસ્ત્રમાં તે સંપૂર્ણ દારૂનિષેધ સાધી શકશે. છતાં તેને પરદેશીઓને માટે દારૂ ગ્રાપ્પલો પડશે. ઇ. સ. ૧૯૨૦ પછીની ચળવળમાં પટેલ, તલાટી, શિશોમ, કેળવણી ખાતાના ઇન્સપેક્ટરો, એકમાત્ર ઇન્સપેક્ટરો, પોસ્ટલ ઇન્સપેક્ટરો વગેરેઓએ રાજીનામા આપી અગર અતરસીથી ગુમાવેલા નોકરી અને ના-કરની લાઘ્યમાં ખેડૂતોએ ગુમાવેલી જમીન પાછી આપવામાં હજી કોંગ્રેસ શિથિલ છે, તેઓ તો બદલાની આશા જરૂર રાખે, પણ પ્રધાનો વખત ગુમાવે છે, કારણ કે તેમને આપવાની સહાય અને પાછી આપવાની મિદ્ધતનો પ્રશ્ન સુચવણ લયો છે, પણ તે તાત્કાલિક ઉકેલ મળે છે, મદ્રાસની મેટ્રિકલ કોલેજની રૂચર્યાત થયે એક સદી પછી કોંગ્રેસે પ્રથમ વાર જ એક દિવસને તેના પ્રિન્સિપાલ તરિકે નીમ્યો છે, પણ ઇન્સપેક્ટર જનરલ એક પોસ્ટલ તરિકે કોઈ દિવસને નીમવો હજી બાકી છે.

સેંકડો સુધારા ખીન જમીનદારો માટે જમીન, દેવાદારો માટે દેવું મુક્તત્વી રાખવાનો સમય, ન્યાય અને કારભાર ખાતામાં, ગામડાંનું દેવું પતાવટ કરવા આર્થિક મદદ, પ્રાથમિક બોર્ડનું ઉત્થાપન, તેના વહીવટમાં ગૃજકિય અને કોમી વાદનો નાશ કરી, તેને બદલે તેમાં ચૂંટણીની પદ્ધતિ દાખલ કરવી, એવા સેંકડો સુધારા કરવાના હજી બાકી છે. જમીનદારી પદ્ધતિથી ઉભો થતો પ્રશ્ન કોંગ્રેસે હજી વિચારવાનો છે. વધારે મતાધિકાર અને વિશાળ ધ્યેય લાવનારોને પરિણામે લોકસભાઓની સભામાં સુધારા ચર્ચા નોંધ્યો. ઠોરના આરા માટે ગૌચર અને ખેડૂતોને જગતણુ માટે ઇંધણ મળવાં નોંધ્યો કારણ કે વાટ આપવાના અધિકારથી પેટની ભૂખ સંતોષાતી નથી, અને ગૌચરની જગ્યા અને ઇંધણ વિના ખેડૂતોને શકત નહિ મળે.

કોંગ્રેસને તેના નવીન કાર્યક્રમમાં એક નવા અને વિકટ પ્રશ્નો ઉકેલ કરવાનો છે-તે આ-દેશના વહીવટમાં હજી મૂળ પાણી ખેડેલી લાંચ રૂપની બદલેલી જે અમલદારો લાંચ લેતા નથી, તેને લોકો શાપ દે છે, અને લાંચના ગુન્હા માટે કેસ ચાલે, ત્યારે લોકો એવા ગુન્હેગારો તરફ સહાનુભૂતિની નજરે જુએ છે. અમલદારોની લાંચની લોભની અનીતિ કરતાં લાંચ આપવા દેવાએલા લોકમાનસને સુધરવાની સવિશેષ જરૂર છે. કેળવણીની ખાખતમાં પણ એજ પ્રમાણે કોંગ્રેસ પ્રધાનોએ પશ્ચિમ સંસ્કૃતિની પૂજા છોડી આપણી નવી સંસ્કૃતિ-વસ્તુતઃ જુની પ્રધાને સજીવન કરવી નોંધ્યો. તેઓએ પરીક્ષાના ભૂતને ખમેડ્યો નોંધ્યો અને સુધારા અને પ્રગતિ માટે પશ્ચિમની લાવના નિર્મૂળ કરવી નોંધ્યો.

રાજ્યવહીવટના સંમર્ગમાં આવી સત્તાનો ઉપયોગ કરનાં કેન્દ્રિય પ્રધાનોની દૃષ્ટિ પરિવર્તન પામી-છે. ન્યાય અને મહેસુલ ખાતાની સંયુક્ત સત્તાને આપણે અધીર સૂઝીથી ગણાડતા આવ્યા છીએ, પરદેશી સત્તા નીચે રહી આપણે એ વસ્તુ ધીકારતા કે એ એનો સંયોગ જ અનિષ્ઠ છે ? પહેલી દલિલ પણ ઘણી સગળ છે, પણ બીજાં ગતાવેશાં કારણમાં પણ વળુદ છે. એવી દલિલ કરી શકાય કે રાજ્યસત્તા એક અને અવિભાજ્ય છે, તેજ પ્રમાણે અમલદારોની પણ સત્તા હોવી જોઈએ. ત્યારે શું આપણે જિલ્લામાં કલેક્ટરને કેળવણી ખાતાના ઉપરી તરીકે અને ડોક્ટરને સ્થાનિક સંસ્થાના અધિકારી તરિકે સ્થાપીશું ? એક દાયકા અગાઉ આવી વ્યવસ્થાથી આપણે અણબાળ ન હતા. મુદ્દો એ છે કે લોકોના પ્રાથમિક હકો, નાગરિક તરિકેના હકો અને સ્વતંત્રતા સંપૂર્ણ કાળજીથી સુરક્ષિત રાખવાં જોઈએ, અમેરિકા ઇંગ્લેન્ડ જેવા સ્વતંત્ર દેશોમાં પણ નાગરિકોના હકો પર સરકાર તરાપ ન મારે તે વિષે દેખરેખ રાખનારી સંસ્થાઓ આવે છે, જુનો કમ આજુ રહેતાં અમલદારો અને લોકોના પ્રતિનિધિઓને ધર્મણ થાય અગર નવો કમ પ્રવર્તતાં લોકોના પ્રતિનિધિઓ સત્તાધીશ અને- એ ઉભય પક્ષમાંથી નાગરિકોની સ્વતંત્રતા જળાવાવી જોઈએ. તેટલા માટે જ ન્યાય ખાતું સ્વતંત્ર જ રહેવું જોઈએ.

કેન્દ્રિયને તેના નવા કાર્યક્રમમાં હજી ધણું કરવાનું છે. ભાષા પ્રમાણે પ્રાંતોની પુનરચના, પ્રાંતિક ભાષાઓને અદાલતની ભાષા તરિકે ચાલુ કરવી, રાષ્ટ્રીય સંસ્કૃતિનું ન્યાયી ઉચ્છેદન થયું હતું, ત્યાંથી તેના હેડા પકડી ફરી સંધાળુ કરી તે સજીવન કરવી, આયુર્વેદમાં રહેલાં રહસ્યોની પુનઃશોધ કરવી, મન મુગ્ધ કરતાં દક્ષિણ હિન્દનાં સંગીતને લોકપ્રિય કરવું, પશ્ચિમના વ્યવહાર વિજ્ઞાનને ન સમજાય તેવી વાતોનું આપણા ન્યોલિસ શાસ્ત્રમાંથી ઉકેલ કરવો, આગળનાં ઇસોરા અને અમદાવાદના હાલતા મિનામ પાછળ રહેલાં સ્થાપત્યનાં આયુષ્ય-તાજમહેલ અને ફતેહપુર સીક્રીની કળા, અને દક્ષિણ હિન્દના દેવળો અને રાજમહેલોમાં રહેલી ગગન ગામી કલ્પનાઓ-એ સર્વ સજીવન થવાં જોઈએ, એ ઉપરાંત મન અને વૃત્તિઓ કેળવી અહિંસા અને સત્યવાળી આર્થાત્મતની ઉચ્ચનીતિની ફરીથી પ્રતિષ્ઠા થવી જોઈએ. પ્રધાનોને ભારે કર્તવ્ય કરવાનાં છે. કાંદાવાળા તારો વાડમાં વપગવાને બદલે ઘરમાં જમીન પર અને છાપરા પર વેશએસા પડેલા છે. એવા ઘરમાં તેમને રહેવાનું છે, સરકારરૂપી સંસ્થા એક ચંત્ર હોવાને જલ્દે, તેના ભાગો હેઠાં જીવનચિન્હન બનેલી છે. તેનાથી લોકોને લાભ આપવા રહે છે. તેની પાસે ગળજામાં માત્ર સાડા ત્રણ આના છે, પણ જલ્દે રૂપિયો હોય, એમ માની તેને ખર્ચો કરવા રહે છે. જમણા હાથ પગ પક્ષધાતથી રહી ગએલા છે અને ડાબો હાથ પગ એક તરફ પણ આગળ વધી શકે નહિ એવી સ્થિતિમાં તેને અમલદારોની સંસ્થા જોડે મદલ કુસ્તી કરવાની છે. વખત અને સંજોગો સામે તેને કામ કરવાનું છે, હજી દુઃખનો અંત આવ્યો નથી. કેન્દ્રિયની મરકારમાં પ્રતિષ્ઠા નથી, કારણ કે તેણે નવા સુધારા ભાંગી જુકકા કરવા ધમકી આપી છે (વાણીમાં-કરાવોમાં નહિ) સુધારાના જે કંઈ લાભો પ્રત્યે મળી શકે તેવા હોય, તે લોકોને આપવા સત્યાગ્રહના એક આદર્શ તરિકે સુધારા નલાવી કેન્દ્રિયે નવો કાર્યક્રમ

કાય લીધો છે. આજે કોંગ્રેસ નવા સુધારા પર ચર્ચાતી મધ્યસ્થ સરકાર નહિ ચલાવવાની ધમકી આપે છે, પણ કોંગ્રેસે પ્રાંતિક સરકારને સહકાર. આપ્યો અને મધ્યસ્થ સરકાર વિશે પણ એવી જ નીતિ અપાત્યાર કરશે એવું સરકાર માને તો તેનો દોષ નથી. ત્યારે પ્રધાનોનાં પદ હજી નંખાયાં થશે, કદાચ પરદેશી સરકારની સત્તા પણ મળ્યુત થશે. આપણે ભવિષ્યમાં-સારા દિવસો એમણે એવી આરા સંખીએ *

મુદ્રાસનંદ્ર શાહ.

* શ્રી. પદ્મભી સિતારામેશ્વા ગરના એક અંગ્રેજી લેખ. ઉપરથી.

સાક્ષીઆ ચણા

કોઇ રાજકીય પ્રસંગને લઇને લોકોનું ટોળું જાનરમાં ભેગું થયું હતું. ત્યાંથી ધારા-સભાના બે એક સભ્યો પસાર થવા માંગતા હતા. બીડ પુષ્કળ હતી. તેથી એક સભ્ય કહે છે, 'ભાઈઓ લોકોના પ્રતિનિધિને રસ્તો આપો.'

એક સચકત માણસે તરત પ્રત્યુત્તર વાળ્યો, "તમે જ રસ્તો આપો. કારણ કે અમે ખુદ લોકો છીએ."

+ + + +

અમેરિકાની ધારાસભામાં ઇન્ડિયાના પ્રતિનિધિ મી. જહોન્સને ઇસિનોઇસના પ્રતિ-નિધિને 'ગેઝેટ' કહ્યો. ધારાસભાના સિદ્ધાચારની આ વિરૂદ્ધ હતું. તેથી મી. જહોન્સને સજ્જો ખેંચી લેવા પડ્યા. તેણે કહ્યું.

"મી. સ્પીકર, હું શબ્દો પાછા ખેંચી લઉં છું, પણ ભારપૂર્વક જણાવું છું કે ઇસિનોઇસના પ્રતિનિધિ કમ વિરૂદ્ધ (out of order) છે."

ઇસિનોઇસના પ્રતિનિધિએ ત્રાડ પાડી, "હું કેવી રીતે કમ વિરૂદ્ધ છું?"

મી. જહોન્સને કહ્યું 'કદાચ પરુઓના ડેક્ટર તમને એ કહેશે' એટલું કહી એકકમ ખેંચી ગયો.

+ + + +

એક ખેડૂતને સાક્ષી આપવા માટે અદાલતનાં પીંજરામાં ચડાવવામાં આવ્યો. વકીલે તપાસ કરતાં પૂછ્યું.

"વાદી અને પ્રતિવાદીનો અર્થ તમે સમજો છો કે?"

"નહિ." "જ્યારે માણસ" વકીલે કહ્યું, "અહીં સાક્ષી આપવા આવ્યા છો ને વાદી પ્રતિવાદીનો અર્થ નથી જાણતા!" વકીલે આગળ ચલાવ્યું. "આ માણસે પેલાને વાદીમાં માર્યો હતો અરને?" સાક્ષીએ કહ્યું, "હા." "વાદીના કયા ભાગમાં એને મારેલો?" "હોલાણમાં" વકીલે સમજ ન પડી "હોલાણ, હોલાણ, એ શું?" ખેડૂતે કહ્યું, "વાદ તમે જ્યારે માણસ દેખું! વકીલાત કરવા આવ્યા છો ને હોલાણ એટલે તો સમજતા નથી!"

+ + + +

કલા વિવેચકનું અવસાન

ગુજરાતનાં કલા વિવેચક શ્રી કનૈયાલાલ વડીલાના આ માસમાં યએલા અવસાનની નોંધ પણ મહેંદ લેવી પડે છે. દક્ષિણ ગુજરાતના આશાવન્તા આ નખીરાના અવસાનથી ગુજરાતે એક ભારે અને ઉંડી દષ્ટિવાળા કલાવિવેચક ગુમાવ્યા છે. વડીલાતનો અભ્યાસ કરી અસીસોના ટંટાણુ ટોળામાં ઘૂમવાને બદલે મુ'બઈ નગરીની આસપાસ પુરાતન ગુફા-મંદિરોનો અભ્યાસ કરી એમણે કલા વિવેચનાના અથો લખ્યા અને માપ્તાહિક કોનિકલમા દર અઠવાડિયે એમની મનનીય મામત્રી વાંચવા નળતી. મુ'બઈની ફીલ્ડ કલખના જુવાનોને પણ એમના અવમાનથી કલાકૃતિના રહસ્ય સમજવનારની ખોટ ગણ છે. એમના આત્માને શાન્તિ આપો.

આશાભર્યા પત્રકાર ગયો

આ માસમાં દક્ષિણ ગુજરાતના એક આશાભર્યા જુવાન પત્રકાર ભાઈ રમણલાલ શાહના અવમાનની નોંધ પણ મહેંદ લેવી ઘટે છે. “પ્રતાપ” પત્રના મહત્ત્વનીની જગા ખાલી પડી એ ખોટ પત્રને સાલવાની તેમ એમનાં કૂટુંબી જનોને તો તે ખોટ પ્રવાવાની નહી. વડોદરાના કલાજીવનમાં વીવી'ગનું કામ શીખી કારખાનાના કામદારો વચ્ચે વજાટખાન તાનુ કામ કરવા બહાર આવેલ જુવાનીઆને એ કામમા રમ ન પડ્યો. પત્રકારીત્વના જોખમભર્યા ધંધામાં ઝંપલાવ્યું અને એની કાચંદક્ષતાએ થોડા જ વખતમા એમની શક્તિ માટે આશાઓ સ્ફુટ, ત્યા તો કંગલ મૃત્યુએ તેનો સામ કયો. પ્રભુ એમને શાન્તિ બક્ષો!

— મ.

કેંગ્રેસ સરકાર

સરહદ પ્રાંતની કેંગ્રેસ સરકારે ત્યાંની મીસનરી સંસ્થાઓને જણાવ્યું છે કે જો તમારે મરકારી ગ્રાંટ લેવી હોય, તો તમારી સંસ્થામા અપાણું ધાર્મિક શિક્ષણુ ફરજિયાત નહિ પણ મરજિયાત કરવું પડશે.

ડૉ. ગીલ્ડર ધાગમભાની આવતી બેઠકમાં વેદ હકીમોને લગણું બીલ રજુ કરશે. દશ વરસના અનુભવી ને ૧૫ રૂા શી લઈ રજીસ્ટ્રેશન આપવામાં આવશે, બીજાઓની પરીક્ષા લઈ રજીસ્ટર કરવામાં આવશે.

મુ'બઈ મરકાર ૫૦૦ નવી પ્રાયમિક શાળાઓ અને શિક્ષકો કેળવવા કેટલીક સંસ્થાઓ ઉઘાડશે.

જેટલેને ગહન આપવા દેવાની પતાવટ કરવા મુ'બઈ મરકાર લેણુદાર દેણુદાર વચ્ચે મમાધાની કરાવનાર બોર્ડો નીમશે. દેણુ મુલતવી રાખવા મ'બ'ધી એક બીય મહામભામાં લાવશે.

મુ'બઈ મરકાર આખા ઇલાકામાં પંચાયત દાખલ કરવા માગે છે. નોમીનેશન પદ્ધતિ નાબૂદ કરશે. એકત્ર મતાધિકાર અને અનામત બેઠકો રાખશે. ગામના શિક્ષક પંચાયતના સેક્રેટરી રહેશે.

સુત્ર પ્રાંતમાં મુ'બઈ પ્રોતિક અભિલિના વંશ ચપેલા રૂ. ૪૦,૦૦૦ મુ'બઈ સરકાર પાછા આપશે.

મદ્રાસ સરકારે કર્નલ નીલનું પુતળું જાહેર રસ્તા પડેલી ખસેડી મુઝીવમમાં મંધરી મળવું એમ ફરાલું છે.

સરહદની કોસેસ સરકારે લાલ ખમીરચાળા અને હથેલિય કેદીઓને છોડી મૂકવા હુકમો કાઢ્યા છે.

મુ'બઈ સરકાર કાલમધી કરવા ઘડે છે. તેમ કરવાથી એકાદ જનતા બંકારીઓ માટે ખોરી ખાને મ મકલોગ ખાતા તરફથી તાડીમાંથી ગેજ બનાવવાનો દુનર ચીખવવાનો કલમ કાઢશે.

લુકન પ્રાંતની સરકારે 'ભારત મેં અંમેજ રાજ' પુસ્તક પરનો પ્રતિખંધ ફર કર્યો છે. શ્રી. મીથરાખીના 'ઇન્સાફ મીટા કુંજા' પુસ્તક પરનો પ્રતિખંધ મુ'બઈ સરકારે ગં કર્યો છે.

મુ'બઈ સરકારે હુકમ મમમમાં કચેરીના મિંપાલઓના પોશાક ખાદીના કરશે અને કચેરીમાં કાચે બનાવેલા કાગળો જ વાપરશે.

મુ'બઈ સરકારે પછાત વર્ગની કેવો માટે એક ખોડ નીમું છે.

મુ'બઈ સરકારે રસ્તા સુધારણા માટે ૫૦ લાખની જોન ઉભી કરવા માંગે છે.

મદ્રાસ સરકારે મદ્રાસ જિલ્લા ખેડમાં નોખીનેશન રદ કર્યો છે. મરકારે નીમેલા ગળ્યો ફરાગન થયા છે.

મધ્ય પ્રાંતની સરકારના ચીફ સેક્રેટરી તારિકે પ્રથમ વાર જ એક હિન્દી મી. સી. એમ. નિવેદી નીમાયા છે.

સુત્ર પ્રાંતની સરકારે ૧૦ મુશિયન યુવાનોને ફળ, શાકભાજી અને તેને દીનમાં માચવી રાખવાના ઉલોગ અને દુનર કેળવણી આપવા વ્યવસ્થા કરી છે. મરકારે ડિપ્લોમાં આપી નેકરી શોધી આપવા મન્દ કરશે.

મુ'બઈ સરકારે નોકરોના પગાર ઓજા કરવા યોજના થકી રદી છે. મંભાયા છે કે ૧૦૦ કે નીચેના પગારો પર કાપ નહિ મૂકશે, ૧૦૧ થી ૫૦૦ સુધીના પગાર પર ૧૦ ટકા, ૫૦૧ થી ૩૦૦૦ સુધીના પગારમાં ૧૫ ટકા અને ૩૦૦૦ ઉપરના પગાર પર ૨૫ ટકા કાપ મૂકશે. નવા માણુઓની નીમણુકો ઘટાડેલા પગારોના નવા ધોરણેયે. જે વરમ પડી રિલાવર યતર અમલદારોના પગાર પર ૫૫ કાપ મૂકવામાં આવશે. એકંદરે ૧૨૩ ટકાનો કાપ આપશે. ૫૫ વરમની ઉમરે ફરજિયાત રિલાવર થવું પડશે.

મુ'બઈ સરકારે મોમીનું અને ફરજનું કામકાજ ચીખવવા મુ'બઈમાં એક શાળા ઉઘાડશે.

પ્રધાનોના રહેવા માટેના પાંચ મોટા જગ્યાઓ વાડી મંદિત મુ'બઈ સરકારે વેચી નાંખશે. પ્રધાનોને રહેવા માટે એકબેરેકલેમેશન માકિડ પર સાદા મકાનો બાંધવામાં આવશે.

મુ'બઈ સરકારે મુ'બઈમાં ફેબ્રિકલ વર્કસ અને પ્રોપર્ટીયા રચાવવા નક્કી કર્યું છે. ખાદી અને ઉનના ઉલોમ માટે ઓલ ઇન્ડિયા એસોસીએશનને ૨૬૦૦૦ રૂ. ગ્રાન્ટ, મામ-ઉલોમ મંધને ૮૦૦૦ રૂ. માન્ટ આપી છે.

મુંગઈ મરકારને તમાકુના કંદેથી ૧૮ લાખની આવક થાય છે. એ દર દાયમ રહેતો મંદિરના ટ્રસ્ટીઓની ઇચ્છા હોય તો તેઓ મંદિરમાં હરિજનોને દાખલ થવા પરમ નથી આપી શકે એવી મરકાર કરવા માટે આવતી ધાગસભામાં મુંગઈ મરકાર એક બીજા મુકશે.

સવિનય લાંગ વખતે જરૂર થયેલી જમીન તેના નવા માલીકો મમજીતીથી આપે તો ને પાત્રી લેવા માટે ધાગસભામાં બીજા રજુ કરવામાં આવશે.

મદામ મરકારે ખેડૂનોના દેવા મંજૂર કરી એક યોજના ગોઠવે કરી છે તેમાં (૧) ૧૯૩૭ના અકરોળની ૧લી તારીખે (૨) દેશની રકમનું આકીચ્યાજ ૨૬ કરવું. (૩) દેવળી નકમ ના દરે હોય અને તે પેરે મુલતથી બમણા પૈસા લગાવા હોય તો દે કરવું. (૪) ચક્રદિ ૬ ટકાના વ્યાજ વાળા દેવાં ૫૨ બમણી રકમથી જો આપું હોય તો ચૂંટ તોડસો તકાવત જ આવે. (૫) એ વાંચની જ બકી જેટલી ગણેત કરી ચકાવ. (૬) ખેડૂનો પાસે વધારેમા વધેરે ૭ ટકાજ વ્યાજ લઈ શકાય.

મુકત માંતની મરકારે ૩. ૧૫ લાખની મૂદીથી એક ઇન્ડસ્ટ્રીયલ કોલેજ કેપોરે કાઢવા ઇચ્છે છે. આ મરકાર લાંબી મુદતની ડીપોઝીટ ૪ ટકાના વ્યાજે લેશે. ઉદ્યોગ મંદ કરશે. આવની ખાટ વિગેરે માટે મરકાર મદદ કરશે.

કોલેજ અને ખેત ખાતેની મત્યાગદ વખતે જમ ધએલી જમીન તે તેના અસલ માલિકાને પરત થઈ છે.

મુંગઈ મરકારે મુંગઈ સડેર મિત્રાય ઇનાકામાંથી એનરરી મેજસ્ટ્રેટની મરકારે કાઢી નાંખવા ઇચ્છે છે.

ગુજરાત

સુરતની લો કોમેન્સમાં એવ એવ. એગનું શિક્ષણ આપવાનું શરૂ થયું છે.

૫ દેસુઆરીથી શરૂ થતો મહેસુલનો લખા માયની ૧૦ મી થી શરૂ કરવા એની ખેડૂનોએ કરી છે

અમદાવાદ મુ એ જવનું મેળાપ આપવા માટેનો મુકાબેલો ઇંગલ હિડાવી મરકારે

અમદાવાદ ખાતે શ્રી. અમૃતાલ દેમાઈના પ્રમુખપદે રંગબ્રુગિ પગિદ લગાઈ હતી

કોમળામા ભગએવા ખેતીવાડીનાં પ્રદર્શનમાં નવઆરીના સુખા માલેન, થી લી

દેમાઈએ લખાવું કે “અમેરિકામાં દર એકરે ૨૫૮ શેર ૩ થાય છે, ત્યારે દિનમાં

માન ૬૦૦ શેર થાય છે, જવામાં એકરે ૭ ટન મેરડી પાકે છે, ત્યારે દિનમાં એકરે

એકે ૮૦ થાય છે.”

વાડી મામેમાં સુખ. આદુ, શેરડીનાં પાકાને જઈ લાગ્યાં છે.

ધર્મકા તાલુકામાં જુવારે ખાતરીનો પાક બગડી ગયો છે

માન આખરે અમદાવાદમાં દિન મહાગેમાનું અધિવેશન લગાશે

પૂણી

રૈદી હુઈ હે સવ હમારી ભૂમિ દસ સહારકી,
 ફેલા દિયા વ્યાપાર કરદી ધૂમ ધર્મ પ્રચારકી,
 કપ્તાન 'કોલમ્બસ' કદા યા ઠસ સમય કોદ કહે ?
 જય વિ સુવિન્દ અમેરિકા મેં હે હમારે મિત્ર રહે ।

—ભારત ભારતી.

[સમગ્ર મસારની ભૂમિ હમે ખૂદી વળ્યા હતા, મર્વન વેપાર અને ધર્મ ફેલાયો
 હતો કાલગમતો જન્મ પાણી ન હતો ત્યારે હમે અમેરિકા જઈ પહોંચ્યા હતા (અમેરિકાના
 પેઠે નાનપમા એક મુર્ખ મહિર મળ્યું છે, પ્રેરેસર જોન ક્રાથરે સિદ્ધ કીધું છે, કે ભારતીઓ
 કોલમ્બસ મેં કડો વરો અગાઉ ત્યાં ગયા હતા]

તત્રી રણછોડજી પગગજી મહેતા

૧. પૂણી કાર્યાલય -
 ૨. મોહન ભગત -
 ૩. નવચંદ્રી -

પૃ. ૧, અક્ષર-૬
 જાન્યુઆરી, ૧૯૩૮

ધાણપણ અટકાવે, શરીરના દરેક ભાગોને
પૂરેપૂરું પોષણ આપી શકિત પૂરે.

પૂર્ણચંદ્ર ગુટીકા

કોષાપણ કારણથી ગુમાવેલી શક્તિ પાછી આપી
નવચરણ બક્ષે, યુવાની દેકાવે. કી. રૂ. ૭-૮-૦

કાળા વાળને સફેદ થતા અટકાવી સફેદ
વાળને હમેશને માટે કાળા કરે.

બ્લેકી હેર એઇલ

વાળને વધારી મગજને તેમજ આંખને
હંડક આપી, યાદશક્તિ તેમજ આખનું
તેજ વધારે. — કી. રૂ. ૧-૦-૦

મેલેરિયાના દરેક તાવો માટે —

મેલેરીસાઈડ સીક્વર

અકસીંગ નિવડાયું છે. ટાલીયા, ઉના, ચોથંદા
એકાંતરીયા, ચોથાયા, ઉમટતા માટે. કી. રૂ. ૦-૬-૦

ઘાંતના દરેક જાતના દુખાવા માટે અકસીર

દુથીક

કીમત રૂ. ૦-૫-૦

દમને તરત બેમાટે, ગાંધલી હડકી ઉપર
જલદી મટાડે.
સુગત પ્રદર્શનમાં સુવર્ણ ચાંદ મેળવનાર

ક્રાફ્ટેસ્થમીન

દરેક પ્રકારની શરદી તેમજ ખામીમાં મચેલ
અકસીર ઉપાય. એકજ દિવસમાં કાયદો
અનુભવી શકાય. કી. રૂ. ૦-૧૨-૦

હમેશના માથુ વપનારા માટે ઉમદા —

ડઈલી હેર એઇલ

વાળને પોષણ આપી લાંબા, કઠળ,
સુંવાળા બનાવી, આંખ તેમજ
મગજને હંડક આપે. કી. રૂ. ૦-૧૦-૦

મેલેરિયાના તાવ પછીની તબીબી
દર કરે, ખરીબ મટાડે

મેલેરીટાન

કોષ પાણ માંડગી પછીની તબીબી
દર કરી શકિત આપે. કી. રૂ. ૦-૬-૦

ઘાંતના પારાનાં દરેક ફરદો ત્યા પાયોલીસ માટે અકસીર

પાયોરીક

કી. રૂ. ૦-૫-૦

વધુ વિગત તથા એજન્સી માટે લખો:- શ્રી પૂર્ણચંદ્ર પ્રોડક્ટસ, પો. બો.

— મળવાનાં ઠેકાણાં —

શાહ એન્ડ મિત્રી બ્રધર્મ કલુપીક, સુરત

ધરમદાસ મેડીકલ સ્ટોર્મ, નવમારી

દલીયંદ પીતાંબરદાસ, વલ્લભાડ

મેમર્સ, કાન્તીલાલ જેમંગલાધ

ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ

દલાલ બ્રધર્મ બરાનપુર

ભારત મેડીકલ સ્ટોર્મ,

આનંદ માગર પ્રેસ, બ

એમ. શાહ. એન્ડ કું

મેન્ડકર

શ્રી ઉપયોગી પુસ્તકો

૧ કમનસીબ સવિતા	૦-૪	૩૪ સ્વવનુ' સાએ	૦-૩
૨ કાલી	૦-૩	૩૫ શ્રી હૃદય	૦-૩
૩ કાપડામાં સ્ત્રીનું સ્થાન	૦-૩	૩૬ માતૃપ્રેમ	૦-૪
૪ અધોઝના (વાર્તા)	૦-૪	૩૭ પારસી લગ્ન ગીતો	૦-૬
૫ મૃદુઅવસ્થાની વાતો	૦-૬	૩૮ લામ્પત્તી છવન	૨-૧૮
૬ ખાંચળા (સોકગીત)	૦-૫	૩૯ વહેણી પતિ	૦-૩
૭ અલિહાન (પ્રેરક ગીતો)	૦-૫	૪૦ આરોગ્ય અને સુખ	૦-૬
૮ લવાટની	૦-૪	૪૧ સામાજિક વાતો	૦-૫
૯ મા (વાર્તા)	૦-૪	૪૨ રમુછ વાતો	૦-૪
૧૦ ન્યાના પત્રો (સમાન હકનું ક્રોડીમય લખ)	૦-૬	૪૩ ભત્રી ભાભી	૦-૧
૧૧ પતિની પસંદગી	૦-૪	૪૪ પતિ પ્રભુ છે	૦-૧
૧૨ લીલીની આત્મકથા	૦-૩	૪૫ માંદગી અને માવજત	૦-૪
૧૩ ફોઇ	૦-૪	૪૬ વાતનું વતેસર	૦-૧
૧૪ પારસી ચાનીઓ	૦-૧	૪૭ ધરેલાનો શોખ	૦-૧
૧૫ વિપ્લવ (વાર્તા)	૦-૫	૪૮ પારસી સ્ત્રીઓ	૦-૬
૧૬ કેને પરજો? (વાર્તા)	૧-૪	૪૯ એકાદશી	૦-૧૧
૧૭ સુધડના અને સુંદરતા	૦-૮	૫૦ રાખકદેરી	૦-૧૨
૧૮ હાસ્યના કુવારો	૦-૮	૫૧ શિવાજીની આ	૦-૧૦
૧૯ ખૂનના ભડકા (વાર્તા)	૧-૮	૫૨ જ્ઞાનુની શિખામણ	૦-૧
૨૦ વિપ્લવ (વાર્તા)	૧-૮	૫૩ કાપડાનું અગાન	૦-૧
૨૧ હરકાલપ (રમુછ)	૧-૮	૫૪ તામ વગરની નવલકથા	૧-૮
૨૨ કેવી ચોધરાણી	૧-૮	૫૫ નારીબાગ	૦-૪
૨૩ વીર રોજા	૧-૦	૫૬ માનિક ધર્મ	૦-૨
૨૪ હાસ્ય ગ્રંથો (રમુછ)	૧-૮	૫૭ નવા સાચિયા	૦-૨
૨૫ "જરા મહા મુકળે"	૧-૦	૫૮-૫૯ વીર તારા (બે'ભાગ)	૨-૪
૨૬ ગમ રંગની	૧-૧૨	૬૦ ગોરમાનાં ગીત	૦-૧
૨૭ છવન પત્રો (વાર્તા)	૦-૪	૬૧ મેઝમ ઉખીડા(નિહિલિસ્ટોના પંચમાં)	૦-૧૨
૨૮ સુખી ધર (ચોધક)	૦-૩	૬૨ સામાજિક વાતો ભાગ ૨	૦-૩
૨૯ ભરત ચૂંચણ	૦-૧૦	૬૩ ચુણીવત્ત ચુલિણી	૦-૧
૩૦ ચોખાંસીનું ચક્કર	૦-૫	૬૪ શ્રી સ્વાતંત્ર્ય	૦-૧
૩૧ રમીયા બેગમ	૦-૩	૬૫ હલિયો રાંધણી કળા	૦-૩
૩૨ મૃદુ વિલેક	૦-૬	૬૬ ચતી જસમા	...
૩૩ અખીલા પત્રો	૦-૮	૬૭ સેસાર દર્શન	૦-૬

શ્રી શક્તિ ગ્રંથમાળાનો આખો સેટ આપને જ વમાવે. કુલ ૬૭ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે. તેનો સર કા. ૩૭૫નો થાય છે તે કા. ૩૭૫માં મળે છે. પુસ્તકો છુટાં પણ મળી શકશે. તૂટી જાય છે.

લખે: શ્રી શક્તિ, કેળાંપીઠ, મુરત.

તમારા વીસા માટે અગર એજન્સી માટે

લખો :—

સ્વ. દેગલકત લાલા લજપતરાય અને સ્વ. પદિત મેતીલાલ મેહડા સ્થાપિત

લક્ષ્મી ઇન્સ્યુરન્સ કું. લી.

(હેડ ઓફીસ — કાઢોર)

ચતુર્વાર્ષિક બહેર કરેલું બોનસ.

આખી હાંદગી પર દર હજારે રૂ. ૮૦]

હયાતી પર..... દર હજારે રૂ. ૬૪]

લીધેલું કામકાજ રૂ. ૧૦ કરોડ ઉપરાંત

રૂંડ..... રૂ. ૧ કરોડ લગભગ

ગયા વર્ષનું કામકાજ દોઢ કરોડથી વધુ—

કંપનીની સદ્વરતા માટે

શેરની કીંમતમાં વધારો

૧૭૦૦ ટકાથી વધુ

વધુ વીગત માટે લખો :—

આર. એન. ગ્રોપરા બ્રાંચ મેનેજર

રોડ મુંબઈ

— અગર —

કે. સી. દેસાઈ : ચીફ ઓફિસર

બરોડા, મુંબઈ

પૂર્ણા

તંત્રી :— રણછોડજી પરાગજી મહેતા

પુસ્તક ૧

બાનુઆરી

અંક ૬

એ અડગતા

ભામનગર નરેશ મહુમ રણજીતસિંહની ક્રિકેટ કારકિર્દી સુવિખ્યાત છે. ઇંગ્લેન્ડની અનુક્રમે ચાલુ ત્રણ ક્રિકેટ સીઝન દરમિયાન ૬૨ વખતે ત્રણ હજાર ઉપર રન મેળવ્યા. યોડશાયર જેવી મજબૂત ટીમ સામેની એક મેચની દરેક ઇનિંગ્સમાં બે બે સદી રનો નોંધાવ્યા. બે મેચોની ત્રણ ઇનિંગ્સમાં એક જ દિવસે રમી દરેક ઇનિંગ્સમાં એક સદી રન કરી એક જ દિવસે ત્રણસો રન કર્યા. પ્રખ્યાત લેખક ગાર્ડિનર તેમને વિશે લખે છે. “—It is undeniable that as a batsman the Indian will live as a supreme exponent of the Englishman's game” “નિર્નિવાદ છે કે અંગ્રેજોની રમતને ઉત્તમ રીતે રમી બતાવનાર બેટ્સમેન તરિકે આ હિન્દીનું નામ અમર રહેશે.” એવી પ્રવીણતા જો કેવી રીતે મેળવી?

એ યુવાન રાજવી શરૂઆતથી જ ક્રિકેટના ઉસ્તાદ ખેલાડી યવાના મનોરથ મેવતો. પણ મરીનગનમાંથી છૂટતા ગોળા જેવા ઝડપી બોલરોના બોલથી ગભરાટ થતો. વિકેટ આગળ રહી રમવાને બદલે તોપગોળા જેવા બોલોથી ડરી ખસી જવાતું ‘પણ આમ રમ્યે નિષ્ણાત રી રીતે યવાય? ત્યારે કરવું શું? રણજીતસિંહને અડગતા કેળવવી હતી. તેણે ક્રીસ આગળ બે ખીટીઓ મરાવી. પછી તેના બંને પગોને રસીથી ખીટી સાથે બાંધી લીધા અને ઝડપી બોલરોને બોલો ફેંકવા કહ્યું. શરીરના અવયવોને ખોખરા કરે એવા બોલો ધનનન કરતા છૂટવા લાગ્યા. રણજીતસિંહને શરૂઆતમાં ઘણો ડર રહેવા લાગ્યો. આપધાકથી તે ખસી જવા ચત્તન કરતો, પણ એ ખીટીએ બાંધેલી રસી તેને અસવા દેતી ન હતી. મહાવરાથી એ કાતિલ ઝડપી બોલના ડર પર એણે વિજય મેળવ્યો. એમ અડગતા જ્ઞાથી તે જગતને ચકિત કરનાર ક્રિકેટનો નિષ્ણાત ખેલાડી બન્યો. બ્રિટિશ શહેનશાહતના લોકોએ તેને ક્રિકેટના Wizard-બ્રૂઝર તરિકે અપનાવી લીધો.

ધ્યેય પ્રાપ્તિના માર્ગમાં અડગ રહી પ્રગતિ સાધવા આપણા અંશજ મનને સ્થિર કરવું કેટલું જરૂરી છે? આપણા સ્વજનના કે સ્વદેશના હિતને ખીટી કડપી તેની સાથે એને જડકી રાખીએ, તો એ પ્રગતિ જરૂર સરળ બને.

તમારા વીમા માટે અગર એજન્સી માટે

લખો :—

સેવ : દેગલકત લાલા લજપતરાય અને સ્વ પરિત મેતીલા

લક્ષ્મી ઇન્સ્યુરન્સ

(હેડ ઓફીસ — સાહોર)

અતુર્વાર્ષિક બાહેર કેટે

આખી હાંદગી પર રૂ. ૫૦૦ રૂ. ૮૦૭

હયાતી પર..... રૂ. ૬૪૭

લીધેલું કામકાજ રૂ. ૧૦૦ ; ઉપરાંત

ફંડ..... રૂ. ૧ લગભગ

ગયા વર્ષનું કામકાજ દોઢ કરોડ

કંપનીની સહરતા માટે

શેરની કીંમતમાં વધારો

૧૭૦૦ થી વધુ

વધુ વીગત માટે લખો :—

આર. એન. ગ્રોપરા બ્રાંચ મેનેજર

ફોન : ૨૭૫૬

— અગર —

કે. સી. દેસાઈ : ચીફ ઓફિસર

બરોડા, ગુજરાત

પૂર્ણા

૩

તાંત્રી :— રાણછોડજી પરાગજી મહેતા,

પુસ્તક ૧

જાન્યુઆરી

૧૯

૩૦ ધરને પોળ.

એ અડગત

જામનગર તરેશ મહુમ રણજીતસિંહને નયને વર
જીએ-ડની અતુકમે ચાલુ તણુ ક્રિકેટ સીઝન લગવે લગવે દર,
ન મેળવ્યા. પોર્કશાયર જેવી મજબુત ; ફરીથી ધમકે થીલ્યા ઉર.
એ એ સદી રનો નોંધાવ્યા એ મેચો ; ખરતાં જીરણ પાન;
દરેક ઈનિંગ્સમાં એક સદી રન કરી ; નાગાં તરુ મરનાન,
લેખક ગાર્ડિનર તેમને વિષે લખે જમા બાગાં તરુ મરનાન,
batsman the Indian will ? એવે જાણી રુધ, જુધ, સાન.
Englishman's game" "નિર્મિત

જાતાવનાર બેટ્સમેન તરિકે મોટાઇમાં, મદમાં જાધતા મોરઠ
જે કેવી રીતે મેળવી ? એવે માજે કન્થે નવ કલશોર,
એ યુવાન રાજવી ; કાળી કામલ નવલે પહોર

મેવતો, પણ મશીનગનમ
ગભરાટ થતો. વિકેટ રાખે સહિરસના, ઉભરે પ્રેમપત્નીર.
અસી જવાતું પણ આગને વખતીએ કુદતના ઉત્તરીર,
રણજીતસિંહને અડગતા પીશે અંકુર આજ અધીર

તેના બંને પગોને રસી
ફેંકવા કહ્યું. શરીરના અવ પડ્યા તોડે છે, કરણો, આજ ન લાજ.
રણજીતસિંહને શરૂઆતમાં મગવાના વિદ્યા છે દિન આજ,
કરતો, પણ એ ખીંટીએ પૂરે જીવન અંધનપાજ.

એ કાતિલ અડપી બોલ
તે જગતને ચકિત કરનાર ન તે ખરજે, એની આવરદાને અંત;
લોકોએ તેને ક્રિકેટના માજે નવ ગ્યનાતો જાન્યો અદ્ભુત સંત,
ધ્યેય પ્રાપ્તિના માઠ એને પગલે દિવ્ય વખત.

ચિથર કરવું કેટલું જરૂરી
કહી તેની સાથે એને જકડ

આ ટાપુઓ આવી રીતનો પુલ જન્યા તે પહેલાં તેમનો જૂના ઇતિહાસ પણ સમજવા જેવો છે. કાંઠિયાવાડ અને આફ્રિકા યુગ યુગ પૂર્વે જોડાયેલા હતા એની માનિતી ગિર અને આફ્રિકાના સિંહ આપણને આપી રહ્યા છે. એ જ પ્રમાણે સુમાત્રાથી બાલી સુધીના ત્રણ ટાપુઓ હિંદીચીન અને મલાયાના પ્રદેશ માથે સળંગ જોડાયેલા હતા, અને લોખંડીથી ન્યુગીની સુધીના પ્રદેશ ઓસ્ટ્રેલિયા ખંડ માથે ચોટીલો હતા એ હકીકત જે તે પ્રદેશોનાં ફળદ્રુપ અને પરુપકીઓ આજ પણ આપણને કહી રહ્યા છે. એ જૂમિના જંગળામુખી તળી હોંઠ્યા અને જળને ઝ્યાને રચળ અને રચળને ઝ્યાને જળ આવી ગયાં મુખ્યભૂમિથી પ્રથમ જવા અને ત્યાર પછી સુમાત્રા અને બાવી જુના પડ્યાં, અને હિંદીમહાસાગર એ મર્વની આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યો. પ્રવચની કથાઓમાં આ અતિપ્રાચીન પ્રમંગની નોંધ જળવાઈ રહી છે. પાંચ હજાર માઈલ લાંબી પર્વતમાળાના અનેક મૃત અને જીવંત જંગળામુખીઓ પણ આ પ્રમંગની માફી પૂરે છે. જવાના મેરાથી અને બ્રહ્મા નામનાં ગિખરો અને બાલીનું કાન્તામણી ચિન્તામણી સિખર હજી પોતાની જગૃતિ મુસ કરીને બતાવી રહ્યા છે.

આ હીપમાસા આજ જુના જુના અનેક નામે ઓળખાય છે-એને મલય આક્રીપેસેગો કહે છે, ઇન્ડિયન આક્રીપેસેગો કહે છે, ઇન્ડોનેશીયા કહે છે, ઇન્ડુચીન કહે છે, અને જે ડચ મત્તાના તાબામાં તે છે તે મત્તા તેને ડચ ઇસ્ટ ઇન્ડીઝ નામ આપે છે મધ્ય યુગમાં હિંદને મમુદ માર્ગે શોધવાની જગેશી પશ્ચિમની તમન્નાએ અમેરિકાને પણ હિંદ તરીકે એક વખત ઓળખાવ્યો હતો. હિંદની માથે આ પ્રદેશનું નામ જોડવામાં તે પશ્ચિમની પ્રજાઓએ એક ઐતિહાસિક સત્ય મધરી ગમ્યું છે. જંગ, સુમાત્રા અને બાલીઓનિર્વાના પ્રદેશ છેક પદરમી મદી સુધી પશ્ચિમના કોઈએસ અને વાગેડોડીગામા પોતાની મમુદ યાત્રાએ નીકળ્યા ત્યાં સુધી-અને ત્યાર પછી પણ હિંદના ટુકડા મરખા હતા એ સત્ય એ પ્રદેશોના ઇતિહાસમાથી આપણને જાણી આવ્યું છે.

આપણે પ્રાચીન ઇતિહાસ અને પ્રાચીન મંત્રકૃતિના વિસ્તારની વાત બહુ મનોજનક અને શિક્ષણીય છે. પ્રાચીનતાને પૂજ્યા માટે-પ્રાચીનતાનો ચિચ્યા ગર્વ લેવા માટે નહીં, પરંતુ તેમાંથી જે કાર્મ શિક્ષણ મળે તે તે લેવા અર્થે પણ એ બહુ જરૂરનો અભ્યાસ છે જૂનકાળ કેટલાકના અભિપ્રાય પ્રમાણે મૃત હશે પરંતુ જૂનગળના મૃત વર્તમાન કાળમાં જગતા હોય છે. આપણી કેંક ટેવો, આપણા કેંક મંકારો, આપણા અનેક ઓધકણો અને આપણા દેહ અને માનસ વચણમાં આજ પણ જૂનકાળ જીવતા છે. એને ઓળખવાથી આપણા ભવિષ્યને પણ માર્ગદર્શન મળે છે. જવામાં બ્રાહ્મણ યુગ હતો-આજ બાલીમાં પણ વેદોચ્ચાર કરતા બ્રાહ્મણો વસે છે એમ જાણ્યા પછી સમુદગમન માટે પ્રાયશ્ચિત માગતો બ્રાહ્મણવર્ગ જગ વિચાર કરતો થયો. આજ પણ બાલીનો બ્રાહ્મણ આપણાં સંધ્યા વંદનને યાદ કરાવતા મંત્રાચ્ચારો કરે છે.

ॐ હરગનાય નમઃ ।

ॐ તત્સુરપાય નમઃ ।

ॐ શઘોહાય નમઃ ।

ॐ વામદેવાય નમઃ ।

ॐ સર્વદેવેભ્યો નમઃ રગદા ।

આં સાંભળ્યા પછી પરિવેશમાં નહોતી વિરોધમાં ઉપડતી કેટલીક અધ્યક્ષાનું નિરાકરણ આપોઆપ થઈ શકે એમ છે.

સુમાત્રા, બેનિશિ વગેરે પ્રદેશો હું જોઈ શક્યો નથી, જ્યાં અને જ્યાં એ બંને દ્વીપોની અંતરિક્ષી મુસાફરી મહે કરી છે. અને વર્તમાનકાળના મહાચિત્ર વચ્ચે પડેલા કેટલાક પ્રાચીન સંસ્કૃતિના અવશેષો મહે જોયાં છે. પંદર દિવસની ફૂલ મુસાફરીમાં એક પ્રાચીન પ્રજાના વર્તમાન અને ભૂતકાળને સમજવા એ મારે મારે અસાધ્ય છે. તેમજ જીવંત જીવન, તેમના આદર્શ, તેમના મૂલભાવ, સામાજિક અધારણ અને સંસ્કૃતિઓ એટલા સમયમાં જોઈતી લેવાની અપ્રતિભા હું બેગી કરી શક્યો નથી. એટલે થોડું વાચન અને થોડું દર્શન એ બેને આધારે હું મમાની સંસ્કૃતિ વિષે કંઈ કહી શકીશ. એમાં ધણી ખામી રહી જશે એ હું જાણું છું.

From the known to the unknown ની Inductive પદ્ધતિ સ્વીકારી ઉપરથી તરફે દિઠી-આર્થ સંસ્કાર કેટલા અને કેવા દેખાય છે તેનો સહજ ખ્યાલ કરીએ. આપણા દિઠી વેપારીઓ-ગૃહસ્થ અને મિલ્કના-હિંદુ અને મુસલમાન-જનવામાં વસે છે. એક જેલ વ્યાપારી સ્થાના મોટા exporter છે. તેમની મહેમાનગીરીમાંથી મને સ્થાની estates-અગ્રીયાઓ અને ગામોનાં નામ મળી આવ્યાં. જે સ્થળ અગર ગામડાં ઉપરથી આપવામાં આવેલાં છે એમાંથી જમીન નામો મેં નોંધી લીધાં, અને તેમાંથી નમુના તરીકે આજે અસ્તિત્વમાં છે એવા દસ અગ્રીયાઓનાં નામ મીઝે પ્રમાણે ગણાવું છું.

૧ જયવતી, ૨ પ્રભાવતી, ૩ અર્ધેશ, ૪ અમ્પક, ૫ કંચના, ૬ ગુજરાત, ૭ શીંગર, ૮ સંતોષ, ૯ શુકનગર, ૧૦ શુકપોર.

જનવામાં મુસ્લિમ ધર્મ એ લોકધર્મ છે. એ ધર્મ ચૌદમી સદીથી ધીમે ધીમે પ્રચાર પામી પંદરમી સદીમાં તેણે રાજકીય મહત્ત્વ ધારણ કરવા માંડ્યું અને સોળમી સદીમાં અંતમાં સર્વમાન્ય બની ગયો. પરંતુ મુસ્લિમ ધર્મમાં આપણે જે મનુષ્ય અને ભજનકર્તા iconoclasm જેવાને દેવાયલા છીએ તે જનતાના મુસ્લિમધર્મમાં જનતા જેવામાં આવતું નથી. આ મુસ્લિમ ધર્મનો ફેલાવો મુસ્લિમ વ્યાપારીઓને અવલંબીને થયો હતો. આરબો-પ્રાચીન આરબો તો મુસ્લિમ ધર્મની સ્થાપના પહેલાંથી આજ નાવિકો ગણાતા હતા, અને જેમ પ્રાચીન આરબો-હિંદવાસીઓ મમુદપર્ષતમાં કુશળ હતા તેમ આરબો પણ સમુદ્ર પ્રવાણમાં પાછા પડતા નહોં. સુમાત્રાના હિંદુ મહારાજા શૈલેન્દ્રની આજ એક વખત સુમાત્રા, જ્યાં અને મહાપદ્મીપકલ્પ ઉપર ફરતી હતી. સુમાત્રાના શૈલેન્દ્ર અને કોરામંડળ કિનારાના ચોલા રાજાઓ વચ્ચે બારમી સદીમાં સમુદ્રયુદ્ધ થતાં હતાં એ ઇતિહાસસિદ્ધ પ્રસંગ આર્યવર્તે અને આર્યવર્તે બહારનાં હિંદુ રાજ્યોનો સંપર્ક સમજવા મારે બહુ મહત્ત્વનો છે. સુમાત્રાના શૈલેન્દ્ર મહારાજાને મુસ્લિમ વ્યાપારીઓને ઘણી સહાય આપી હતી. પ્રસિદ્ધ યુરોપીય મુસાફર માર્કો પોલો ઈ. સ. ૧૨૬૨માં તેમની સદીના અંતમાં સુમાત્રા આવ્યો હતો. તે સમયે તેણે નોંધ કરી હતી કે શહેરોના લોકોમાં મુસ્લિમ ધર્મ પ્રસરવા

માંડ્યા છે. આજ સમયમાં ગુજરાતનું હિંદુ રાજ્ય કમબુધ્ધિવાળા હાથમાંથી અસહિષ્ણુ જીવજનની મતામાં આપ્યું હતું મધ્ય યુગનો બીજો ભય મુસાદર ઈબ્ન અબુના ઈ. સ. ૧૩૪૫-૪૬માં જવા, મુસાવાની મુસાદરી કરતો હતો. તેણે લખ્યું છે કે સુલતાન મલીક અઝઝહીર એક પ્રદેશનો ગભ્ય કર્તા હતો. સુલતાન અને તેના ભત્રીજા વચ્ચે એક મુદ્દર સ્ત્રીના ગ્રેમ માટે ઝઘડો ઊભો થયો. સુલતાન મુદ્દમાં રોકાયો હતો તે સમયે ભત્રીજાએ રાજધાની અને સુદરી એને કબજે કર્યાં. પરંતુ સુલતાન ગભ્ય જતા દે એમ ન હતું, તેણે ભત્રીજાને હગમ્યો, અને ભત્રીજાને મુદ્દર યુવતીને લઈ મૂળ જવાના હિંદુ રાજાને આશ્રયે ગયો. આમ હિંદુ અને મુસલમાન રાજ્યકર્તાઓ વિદ્યર્થીઓની સહાય લેતા અને તેમને સહાય આપતા.

એજ પ્રમાણે જવાના એક વિભાગનો રાજા પરમેશ્વર પડોશના હિંદુ રાજા સાથે મુલેહ કરવા તેની કન્યાને પરણ્યો અને તેને ખંડણી આપવાનું કબૂલ કર્યું, એ કબૂલત તેણે પાળી નહીં એટલે સમગ્ર જમાઈ વચ્ચે મુદ્દ થયું. પરમેશ્વર હાથો અને મીંગાપોરમાં ભરાઈ ગયો. સીંગાપોરના સુબા માથે કાવનરૂ કરી સીંગાપોર લઈ ગેવાની પેરવીમાં તેને મીંગાપોર છોડી મલાયા દ્વીપકલ્પના ઉત્તર વિભાગ તરફ ખમવું પડ્યું. ત્યાં તેણે મલાક્કા નગર ધ્યાયું અને એ શહેરનું મહત્ત્વ ધણું વધી ગયું. પરમેશ્વરનો પુત્ર સીકંદર મુમાત્રા ના એક મુસ્લિમ કાકોરની પુત્રી સાથે પરણ્યો, એ કાકોરે મુસ્લિમધર્મ તાજે અપભ્રા કરેલો. સીકંદર પણ પત્નીના આગ્રહથી મુસ્લિમ બન્યો. મીકંદર શાહની હિંદુ પત્નીના પુત્રો હતા તે હંદુજ રજા અને હિંદુ નામથીજ તેમણે ગજયતો બારમો મેળવ્યો. પરંતુ મુકંદર નામના તેમના એક મુસ્લિમ ભાઈએ તેમની પાસેથી રાજ્ય કુંટથી લીધું, પરંતુ મદીની શરૂઆતના આ બધા પ્રમંગો એક સદી વીતતાં તો પશ્ચિમની પ્રજા આવી અને પોર્ટુગીઝ આલખુકે પોતાનું સ્વામીત્વ દદ કરવા માંડ્યું. જેમ મુમાત્રામાંથી મુસ્લિમ ધર્મ આગપામ ફેલાયો, તેમ મલાકકાની એક સદીની આખાદીમાં વ્યાપારવણની સાથે મુસ્લિમ ધર્મનાં મોળાં આગળને આગળ વધવા માંડ્યાં. આ બે સ્થળોએથી તેણે જાગમાં પ્રવેશ શરૂ કર્યો. જવાનાં બંદરોમાં પણ મુસ્લિમ વ્યાપારીઓ અને મુસ્લિમ ધર્મગુરુઓ પ્રાપ્ત્ય વધવું જણ હતું. મલાકકાના સુલતાનને નમાવી આલખુકે પાછો ફરતો હતો ત્યારે જવાના હિંદુ રાજાએ તેના પ્રભે ગૈરી દર્શાવી હતી. આમ છેક સોળમી સદીની શરૂઆત સુધી જવામાં હિંદુ રાજ્ય હતું એની માનિતી પોર્ટુગીઝ અને સ્પેનીશ મુસાદરોની નોંધમાંથી મળી આવે છે. કિનારાનાં શહેરો મુસ્લિમ વ્યાપારીઓ અને ધર્માન્તર કરતા દરીયા કિનારાના કાકોરોના હાથમાં આવતાં ગયાં, અને તેમણે મળપહીતના હિંદુ મહા ગજયતે ઉથલાવી નાંખ્યું. આ મંજાધી એક કથા એવી છે કે મળપહીતના છેલ્લો રાજા અવિજય ચમ્પા-કેઓરીનાની એક કુંવરી સાથે પરણ્યો હતો, એ કુંવરીની એક બેન દોષ મુસ્લિમ ધર્મગુરુની માથે પરણી હતી. તેના બે પુત્રો રહેમન અને સંત્રી નામના હતા. અવિજયની ગણી પણ મુસ્લિમ ધર્મ સ્વીકારતી બની ગઈ, અને તેણે પોતાના બંને ભાણેજોને બીચરતીકત અને આર્થ તેજના હિંદુ મંડલીકાની કુંવરીઓ સાથે પરણાવ્યા.

રહેમાન આલોશ હતો અને તેણે મુસ્લિમ ધર્મનો ખૂબ પ્રચાર કર્યો. અવિન્યયે એક ખીણ આમનીક રાણી તેમજ એક રાક્ષસ જાતની પણ રાણી હતી. રહેમાને એ રાણીઓના પુત્રોને પણ મુસ્લિમ ધર્મ પ્રત્યે સહલાવણાગી બનાવ્યા. અને અવિન્યયે પણ મુસ્લિમ ધર્મ સ્વીકારવાનું કહેણ આપ્યું. મુસ્લિમ રાણી અને મુસ્લિમ પુત્રોના હિંદુ પિતા અવિન્યયે આ કહેણને તિરસ્કાર્યું, એટલે તેના જ પુત્રો અને બાણેએ તેની રદામે થયા. ગજમદ નામના તેના સેનાપતિએ બહુ બહાદુરીથી મુસ્લિમ હુમલાઓ અટકાવ્યા. પરંતુ છેવટે અવિન્યય હાર્યો અને માર્યો ગયો. તેની આઈનીક રાણીનો મુસ્લિમ પુત્ર આમ જવાનો પ્રથમ સુલતાન બન્યો. હિંદુ ધર્મ પ્રત્યે મમત્વ રાખનારા અવિન્યયના કુટુંબીઓ અને પુત્રપૌત્રો પૂર્વ જવા નરક સંતાયા, અને પાસેના બાકી ટાપુમાં જઈ રહ્યા, જ્યાં તેમણે હિંદુ ધર્મ માટે સંરક્ષણ મેળવ્યું.

આ દંતકથાઓ અને સત્યના મિશ્રણને બનેલો ઇતિહાસ ખતાવી આપે છે કે મુસ્લિમ ધર્મનો ફેલાવો એકલી તકવારથી ચલે નથી. હિંદુ મુસલમાન ધર્મીઓનાં લગ્ન, લગ્ન લાવવાને આંગે થતાં ધર્મ પરિવર્તન, અને ધર્મ પરિવર્તનમાંથી ગળતાં રાજકીય પરિવર્તન એ સર્વ મુસ્લિમ ધર્મના પ્રસાર માટે કારણભૂત છે. જવાના હિંદુ રાજ્યો મુસ્લિમ કન્યાઓ, આઈનીક કન્યાઓ, બીલ કન્યાઓ અને રાક્ષસીઓ પરણતા હતા, અને તેમનાં બાળકોને મન ગમતો ધર્મ પોળવા દેતો હતા. અસખત ધાર્મિક દષ્ટિએ પિતા પુત્રનાં મુદ્દ થયાં છે, પરંતુ તેમાંથી પ્રભામાં Fanaticism-ધર્મજેર વધતું ન હતું. હિંદુમાં પણ તેમજ બન્યું છે. હિંદુ મુસલમાનોમાં ભારે વેર છેર હતાં એમ કહેવું અને માનવું એ મત્રોશી ઐતિહાસિક સત્ય નથી. મોટે ભાગે તેમાં વર્તમાન કદપના જ વેર છેર જુએ છે. ઈ. સ. ૧૫૨૨ થી ૧૫૪૮ સુધી જવામાં હિંદુ રાજ્યો હતાં એ હકીકત પશ્ચિમના મોરા મુસાફરોએ પણ નોંધી છે. રામરામ અને બાલણી સુલતાનો વચ્ચે તાલીકોરામાં મુદ્દ થયેલાં, તેની પહેલાંની સદીની આ બધી વાત છે. મુદ્દની નજીક જવાનું હિંદુ પતન પણ આવી ગય છે. હિંદુમાં શિવાજી જન્મ્યા એજ અરસામાં. જવાનો આજનો ધર્મ ઇસ્લામ છે, ન્હાનીમોગી મસ્જીદો ત્યાં જોવામાં આવે છે, એરેથિક શીખવાનો મોજો પ્રયાસ ત્યાં થાય છે, કુરાનનું વાચન કરનારા જુજગ્ગજ મુસ્લિમો ત્યાં છે, અને હજ કરી આવનારા દાણો પણ ત્યાં માનવંત સ્થાન ભોગવે છે છતાં ત્યાંની ઝનુન રહિત મુસ્લિમ સંસ્કૃતિ એ હિંદુ સંસ્કૃતિના અનેક અંગો પોતાના જીવનની સાથે વણી દીધાં છે. જવા, સુમાત્રા, બોર્નિયો અને મલાયમાં લગલગ પંદરમી સદી સુધી હિંદુ ધર્મ હતો એ વાત જે તે પ્રદેશની વાણીમાં કે સંસ્કારમાં. રીતરિવાજમાં જગઈ ગયેલી છે. આ દ્વીપસમૂહની આર્થ સંસ્કૃતિની સાખિતી આપતો પ્રથમ સંસ્કૃત લેખ બોર્નિયોમાંથી મળી આવ્યો છે-જે બોર્નિયો Heat hunters માનવ મસ્તકના શોખીન જંગલીઓનો-પ્રદેશ મનાય છે. ઇસુની ચોથી સદીમાં આ લેખ લખાયેલો છે, અને તે અશ્વવર્મન મહારાજના પુત્ર મહારાજ મૂલવર્મનની કીર્તિ કથા કહે છે. ઈ. સ. ૧૪૧૦ સુધી તો હિંદુ મહારાજ કાલ પ્રભુની ચીન સાથેની સંધિ ઇતિહાસમાં નોંધાયેલી છે. આમ ચૌદ, પંદર, સોળ અને સત્તરમી સદી સુધી મલય દ્વીપસમૂહમાં હિંદુ રાજ્યો હતાં, અને બાકીમાં તો સને ૧૯૧૧ સુધી એટલે આજથી છવીસ વર્ષ પહેલાં હિંદુ રાજ્ય હતું, અને હજ પણ ચાણુર્વર્ણની આર્થ સંસ્થા અસ્તિત્વમાં છે.

નથી પણ આ નિવંદનો રાહી જમાણી આગમના નથી તો નેર્માન દેવવાક પર મુદ્દમદામાદની ટંકશામના ચિહ્ન પગ ચપટ જણાય છે

મહત્વનો શિલાલેખ

પણ આમણુપોથી મગેના ઐતિહાસિક માધનમા તે તેનો એક મોરો શિનાલેખ એ છે અજથી આશરે ત્રણેક વર્ષ પર એ લેખ મગેનો અને તે વખતના પ્રાતના એન્જનિયર થી ગે મધનદમ પર એ વડોદરાના સિન્ધ મગદુરયાનમા તે મોદની આપેનો હાથ પણ એ લેખ ત્યા મોજુદ છે

આ લેખ બે ભાગમા લખાયેનો છે ફારસી અને જુની લખાણ પદ્ધતિ મુજબની મુજબની ભાગમા. મુજબનીમા લખાયેલ મગદુરની તિથિ દેવનાગરી છે ફારસી મગદુર કુલ નનાન પદ્ધતિમા છે ફારસી મગદુર નમુ નના ચોકસીમા દેવનાગરી રેખા નીચે જણાવેના આમન્ટી છે

— — — — —

અ

આ ચે મદાની જમાણી મજુદ બ ખુબામા બે પકિતઓમા લખાણ છે પણ તે ઘણુ ક્ષીણુ છે એથી રાજી રાકાવુ નથી તેમજ ફારસી લખાણમા ભાગમા પણ ચારેક ફેકાલો દેવવાક અશરો બેમતા નથી

અશર મેગની મજુરી કરતા આ શિનાલેખ હીન્દી સ્પ ૧૦૦૧ મા લખાયેલો દોવાનુ ફતિત થાય છે.

માગના જળ ખેડી પૂર્ણના પ્રવાહ માર્ગે આમણુપુરને કાંઠે આવતા વહાણો ૧૧ મમાફશના વીસમા મટે માધના સ્થાનખે-વિશાન્તિ સ્થાનખે-વગતો આ લેખ છે

મુજબનીમા લખાયેના લેખની કુલ નવ પકિતિ ઈ પણ તેના નીચના હેડાનો જમણી તન્દનો ભાગ ખડિત છે તો તેની પકિતઓમા પણ ઘણો ભાગ ખડિત છે તેમજ મારી પમે તો તે લેખની માન ફોગે કોપી સ્વ આદોગીગના સૌજન્યથી મગેની દોવાથી તેડુ સ્પષ્ટ નયા કરવામા મુશીબત છે તેમ છતા તેનો જેટલો ભાગ મહેનાઇથી વચ્ચાર્ય રાખ્યો છે તેનો મગદુર ગ્લુ કેડ છુ —

ફારસી વિભાગ :

“અદલાહ

ખદોના જમાણીના મગમ કે માવદ અકમસદ ઈ

આનીન ને (ચુ) તાલીમખન અમદુદીન ઈ ખન

બીના કાં ઈ બીના બેદર ઈ ઈ ઈ

અર્મ માકે અનમાન કે મુદ તાગીખ ઓ બીનખેદવ મનાત્રીન” ૬

ગુજરાતી વિભાગ :

સ્વસ્તિ શ્રીમંતૃપ વિક્રમાર્ક સમપાતીત પાતસાદાશ્રી અકકે ॥ ૧ ॥
 ખર જસાદીના મહનુદ વિગય સગમે x x નર્વાવર્ધન ॥ ૨ ॥
 શ્રી નિહિમદ કશીબર્ધન હ તા x લે મીઆંશ્રી તાલખાં ॥ ૩ ॥
 નસદાર મલાંશ્રીમા x પિ (કિ) ક x બધાન સંવત ૧૬ ॥ ૪ ॥
 ૪૯ વર્ગે શાકે ૧૫૧૫ પ્રવર્ત x ને ઉત્તરચનગતે શ્રી ॥ ૫ ॥
 સર્ગમાન્વેત વિશેષ સ હી x મોમેદ ઉ x નક (કા) ત્રેહ ॥ ૬ ॥
 રવણુ વહસાર કરવે કન્યા x વ x x પંચાંગ થ x ॥ ૭ ॥
 નવસારી નાગમંડલે x x x x સા x માકિ x ॥ ૮ ॥
 મધેક x આંધુ x x x x ગગાતે ૦ જગતાય x ॥ ૯ ॥

પ્રસ્તુત શિક્ષણેષમાં નાગમંડલમાં આવેલા નવસારીનો ઉદ્દેશ છે. પણ આમણપુર
 મામતો નિર્દેશ જેવામાં આવતો નથી પણ તેની આઠી અને નૂવમી પંક્તિ પ્રણી 'ખાંડિત'
 છે અને એથી નેતો પાટ ખેમતો નથી. એટલે આમણપુરનો ઉદ્દેશ તેમાં થયો હોય તો
 કહી શકાય નહીં.

૧જી શિક્ષણેષ જેવી વસ્તુ નવસારીથી નહીં પાર કરીને આમણપુર સુધી જઈ
 શકવાનો મેલવ એટલો છે. આ સંલેગોમાં જે બાંધકામ શહેનશાહ અકબરના સમયમાં
 વિ. સ. ૧૧૬૪૯માં થયાનો ઉદ્દેશ છે તે આમણપુર મામે થયેલું એમ અનુમાન થાય છે
 અને તે અનુમાન વાસ્તવિક હો તો આજથી લગભગ સારી ત્રણસો વર્ષ પર પૂર્ણાં દરિ
 આમણપુર નદી તટના બંદરી વિસામાનું સ્થળ હતું એમ નિષ્પન્ન થાય છે.

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી હિંદુ નાંજ

ટે. નં. ૨૩૮૭. ટે. એ. જોશી નાંજ

ઉપરોક્ત સ્થાન ખાતે મુખ્ય જોશી મારકેટ સામે મુખ્ય

સફળ શોધ

શ્રી. પંકજ

[હિંદના દરિયાઈ ઇતિહાસને ગૌરવનંત કરતી હકિકત યુગદાતાના પ્રાચીન નાવિકોની એક સફળ શોધ.]

૧

ભરૂચ (ભરૂચ)નું સમૃદ્ધ બંદર આર્યાવર્તના ગૌરવનો વિધ્ય હતું. ભરૂચના સાહસિક વેપારીઓ તથા કુશળ વહાણવટીઓ એ આર્યાવર્તની કીર્તિને દૂર સુદૂરના દેશોમાં ફેલાવી હતી. ખાવેર (ખેખીસોન), તામ્રપર્ણી, પાતાલ (હિંદ મહાસાગરના લુપી દ્વીપો) ઇત્યાદિ સ્થળોએ ભારતના એ મહાવીરોએ પોતાની પ્રતિષ્ઠા વધારી હતી. પુરાતત્ત્વવિદોએ એમ સિદ્ધ કર્યું છે કે ખાવેરમાં કાગડો અને મોર લઈ જનારા એ નાગમંડળના જ વીરો હતા. તે કીર્તિની વાત અતીતમાંથી આજે શોધવી પણ દુર્ગમ છે.

૨

‘ભાગીર્ય, તો શું તમે લોકો મધુદમાના માટે તૈયાર પણ થઈ ગયા ?’

‘હા, પિતાજીને આદેશ છે કે અમાવાસ્થાને દિવસે અહીંથી પ્રયાણ કરીશું. મેં તારે માટે પિતાજીને કહ્યું હતું. તેમણે કહ્યું કે જો જમદગ્ધના પિતાની અનુમતિ હોય તો મારે વાંધો નથી.’

‘તમે ક્યાં ક્યાં જવાના છો ?’

‘કંઈ નિશ્ચય નથી કીધો. પ્રથમ તો હમે રક્ત મધુદ (Red sea)ની પાસે એક સ્થાને ઉતરી ત્યાંથી ખાવેર જઈશું.’ પછી ત્યાંથી પાછા ફરતાં પાસે દેશમાં જવાનો વિચાર છે.’

‘પરંતુ આ પ્રમાણે તો તમને આવનાં ઘણો અમય લાગશે.’

‘હા. કદાચ આવની વસંત ઋતુ સુધી પાછા ન પણ ફરાય.’

જમદગ્ધ રહેજ યંબીને બોલ્યો, ‘વાર હું પણ પિતાજીને પૂછી જોઈશ. આશા છે કે તેઓ ના ન પાડશે.’

૩

નર્મદાનાં નીરમાં કલ્લોક કરતી અનેક નૌકાઓ ભરૂચની શોભા વધારતી હતી. નદીના તટ પર ભરૂચના વાસીઓ પોતાની પ્રવૃત્તિમાં દત્તચિત્ત હતા. વિદેશી તથા ભારતીય વેપારીઓ, નાવિકો, રાજકર્મચારીઓ ઇત્યાદિના ઘોંઘાટથી ભરૂચનો કિનારો ગાજ રતો હતો. સમય સમ્પાનો હતો. એક સ્ત્રી એક બાલિકા સાથે નિર્જન સ્થાનમાં બેઠી હતી. તેની આંખો દૂર સુદૂર નર્મદાનાં જળો પર રિયર હતી. રાત્રિની ઠાલિમા દૂરથી આવતી દેખાતી હતી. ઈએ યામિનીની નિષ્કુરતા જોઈ એક નિશ્ચય મૂક્યો અને તેની આંખોમાંથી આંસુ નિકળી પડ્યાં.

‘મા. શું પિતાજીનું વહાણ આજે પણ ન આવ્યું ?’

‘તમા, ભગવાન જાણે તારા પિતાજી ક્યારે પાછા ફરશે. રાહ જોતાં તો આજે વર્ષો વીત્યાં.’

‘મા તું કહેતી હતી કે પિતાજી તામ્રપર્ણી ગયા છે ખરું તે ?’

‘હા.’

‘પરંતુ, મને તો કાલે બે ત્રણ જણા કહેતા હતા કે તામ્રપર્ણી હીપની અંતરાશમાં ગયેલા કોઈ પણ પાછા નથી આવતા.’

તે ઊંઠા અંગે એક અચાત લાયથી કંપ્યાં, અને તે બોલી ‘એનું કારણ શું છે ?’

‘ત્યાં અંદર વનોમાં પહોંચી શક્યાં છે અને યદિણીઓ મનુષ્યોને લઈ જઈ તેનું ભક્ષણ કરે છે.’

તે સ્ત્રી ચૂપ બિંબી રહી, થોડીવારે બોલી, ‘ના, પુત્રી, એ બધી કપોળ કલ્પના છે. તારા પિતાજી તામ્રપર્ણી અનેકા વાર જઈને સહીસલામત પાછા આવ્યા હતા.’

‘મા હવે ઘેર ચાલ, કાલે એક વહાણ તામ્રપર્ણીથી આવવાનું છે એમ નાવિકો કહેતા હતા, પિતાજીની ખબર મળશે.’

માતા અને પુત્રી ઘેર ગયાં.

૪

‘લાગીરથ, પિતાજી કહે છે કે જે આવતી વસંત સુધીમાં તમે અવશ્ય પાછા આવશો તો હું આવી-સાધીશ.’

‘હા, હમે અવશ્ય પાછા આવશું.’

‘વાર, ત્યારે હું પણ તૈયાર થઈ આવી પહોંચીશ.’

જ્યદ્વથ ધર તરફ જવા નિકળ્યો, રસ્તે કોઈએ ખૂમ મારી.

‘જ્યદ્વથ !’

જ્યદ્વથ જિજો રહ્યો, પાછળ ફરી જોયું. ‘તુમા ! રેવા કાકી ?’

‘હા, મેં સંજીવન છે કે તું પણ લાગીરથ સાથે મનુષ્યના કરવાનો છે.’ તુમા બોલી.

‘તમે ક્યાં જવાના છો ?’ રેવા બોલી. તેના મુખ પર છાયાસાના ચિન્હો હતાં.

‘આવેશ, પારમ, કુચરચળી.’

‘તામ્રપર્ણી નથી જવાના ?’ રેવાએ પૂછ્યું.

‘ના, તામ્રપર્ણી તો વિદુરથ કાકાનું વહાણ જવાનું છે. તમારે તુમાના પિતાની ખબર કલાવવી હોય તો હું તેમને કહીશ.’

‘હા, અવશ્ય કહેજે’ રેવા બોલી.

‘જ્યદ્વથ, તમે પાછા ક્યારે આવશો ?’

‘તુમા, જનતાં સુધી આવતી વસંતઋતુ સુધીમાં આવીશું.’

‘તમે મારે માટે શું લાવશો ?’

‘તું જે માગે તે ?’

‘વાર, મારે માટે કંઈ નવીન વસ્તુ લાવજો.’

‘હીક, લાવીશ.’

વિદૂરથની પાસે આવી જ્યારે જોયો, 'કાકા, તમે તામ્રપર્ણી' જવાના છો તે એક કામ કરશો ?

'શું છે ?'

'તમાના પિતા ધનંજય આજે વર્ષો થયાં પાછા નથી આવ્યા, તેનું શું કારણ છે તે તપાસ કરશો ?'

વિદૂરથ હસ્યો અને જોયો, 'અરે ? એમાં મોટું કામ શું છે ? હું ધારૂ છું તેમ ધનંજય તામ્રપર્ણીથી પણ આગળ સુવર્ણભૂમિ શોધવા ગયો છે. ત્યાર પછી તેની ખબર સંભળાઈ નથી. વાર, આ વખતે જરૂર ચાંપતી તપાસ કરીશ.'

'હું હોઉં કે ન હોઉં તમે કૃપા કરીને તમાને એ બાબતની ખબર આપશો ?

'અવશ્ય તમે ક્યારે જવાના છો ?

'અમાવાસ્યાની રાત્રે.'

૬

અમાવાસ્યાની રાત્રે ભરકન્નથી ભાગીરથ-જ્યારેયની નૌકા ઉપડી. વાયુ અને સમુદ્રની સહાનુભૂતિથી નૌકા ઉઠ્ઠાના વેગથી ચાલી. નાવિકોમાં ઉત્સાહ હતો પરંતુથી લક્ષ્મી ખેંચી લાવવાની ઝખના હતી. ભાગીરથ અને જ્યારેયના હૃદયોમાં અનેક પ્રકારના તરંગો ઊઠી રહ્યા હતા. જોતજોતામાં ભરકન્નને કંઈ દેખાતા દીપકો અદૃશ્ય થયા અને ટૂંક મયમમાં નૌકા સમુદ્રમાં દ્રુતગતિથી કુશસ્થળ (કાન્ક) ને રસ્તે જવા ભાગી. કુશસ્થળ પહોંચના પહેલાં જ એક તોફાને એ નૌકાઓને ઘેરી લીધી.

૭

'મા, આજે વિદૂરથ કાકાનું વહાણ તામ્રપર્ણીથી આવવાનું છે.'

'કાણે કહ્યું ?

'પ્રતિદને કહ્યું છે. તને ખબર હશે કે નૌકાઓના આવવાના મમાચાર એ આગળથી પામે છે.'

'વાર, આપણે પણ કિનારે શીઘ્ર જઈએ.'

સાચે વિદૂરથનું વહાણ રાત્રિના સમયે ભરકન્નને કંઈ આવી પહોંચ્યું. તમા તયા રેવા શીઘ્ર પાસે જઈ પહોંચ્યાં. વિદૂરથે તમાને જોઈ, તેની આંખોમાં આસુ આવ્યાં. તમાએ તે જોયાં. તે સ્તબ્ધ થઈ ગઈ.

'કાકા, પિતાજીની કંઈ ખબર મળી ?'

'તમા, તારા પિતાજી જે અવસ્થામાં મળ્યા છે તે જોઈને મારું હૃદય પણ વેદનાની ચૂણ થઈ ગયું છે.'

'મને શીઘ્ર કહો પિતાજી કુશળપૂર્વક છે કે નહીં ?'

'તમા, મારી માથે આવ' વિદૂરથ જોયો.

તમા ચાલી. વહાણની નીચેની ઓરડી પાંચે આવી વિદૂરથ બોલ્યો. 'તમા, તારા પિતાજી આ ઓરડીમાં છે. પરંતુ તારે અંદર જવું જયપ્રદ છે. તારા પિતાજી—વિદૂરથ થઈ ગયા છે અને માનસિક વ્યથાથી બોલતા પથુ નથી.'

તમાએ બારી પાસે આવી જોયું. એક મનુષ્ય ફાટીતેમજ જતાથી વિદૂરથ ચલેલો ઉત્તેજિત અવસ્થામાં ફરતો હતો. તમાને બારી પાસે આવેલી જોઈ, તેણે પ્રથમ ચિંતાર કીધો, પછી ખડખડાટ હસ્યો અને હેઠ્ઠે રડ્યો. તમા મૂઠ બની ઉભી રહી. તે એકાએક જોરથી બોલી ઊઠ્યો, 'શું હું જુડો છું? બોલ, બોલ, એ મૂર્ખ છાકરી શું હું ગણી છું?—સુવર્ણભૂમિ—શું ખરેખર જગતમાં નથી?

તમા ત્યાં વધારે સમય ઉભી રહી શકી નહીં. વિદૂરથને બોલે, 'તમા, તારા પિતાજીને હું તારે ઘેર પહોંચાડી દઉં. પરંતુ તમે એમને સાવધાનીપૂર્વક સાચવજો. એમના સવારા પથુ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળજો. મને ખાતરી છે કે જો એમનું મગજ ઠેકાણે આવશે તો ઠેકાણે મહાન શોધનો ઇતિહાસ જશે.'

ગણિ જોરથી બોલી ઊઠ્યો, 'સવારા.....સવારા! શું હું સવારા છું છું? સુવર્ણભૂમિમાં હું જાને ગયો છું.....જાને પોતે! તમે ધારો છો કે હું ગણિ છું.....હા.....હા. હું ગણિ! સુવર્ણભૂમિ શોધનાર ગણિ.....વાહ વાહ!

૮

સુવર્ણભૂમિ (આધુનિક મલયદ્વીપ પુંજ અને જરા, સુમાત્રા)ની કંઈપના ધનંજયને ચલાવી તે તામ્રપર્ણીથી પોતાનાં વહાણો સાથે આગળ ગયો હતો. સુમાત્રા પહોંચ્યા પછી ત્યાંની શોભા અને વાનિજ્ય વસ્તુઓ જોઈ સુવર્ણભૂમિ નામ આપતા અત્યંત આનંદ અનુભવવા લાગ્યો. પરંતુ પાંજા ફરતાં એક પ્રજા તોફાનમાં તેના વહાણો નષ્ટ થઈ ગયાં અને તે પણ મહાશુશ્રિતે અચ્છો. એક નૌકાએ તેને તામ્રપર્ણીમાં ઊતારી મૂક્યો. તે ભયંકર આક્રમક મનસિક સાંતિ બોલ્યો અને બોલ્યો તેણે ગાંધપણને જમનદેર કીધું. વિદૂરથ એની એ આકાંક્ષા બાબતે હતો અને જ્યારે તામ્રપર્ણીને કિનારે અકસ્માત ધનંજયને જોતાં તેણે તેની પાસે સુવર્ણભૂમિની હકીકત પૂછી પરંતુ ધનંજયની વાતો શ્રૃંગ્ખલાગ્રસ્ત હતી નહીં. નિરૂપાયે તે વિદૂરથ ધનંજયને લઈને ભડકેજી પાછો રહ્યો.

ગાંધ ધનંજયે ખૂબ પાડી, 'તમા?'

'શું છે પિતાજી?

'જો સાંભળ, મારી વાતને જગતમાં જુ' જ સાંભળો છે મારે તને કંઈ છું. સુવર્ણભૂમિમાં સુવર્ણ સ્લેટાઈથી મળી રહે છે. સુંદર વનો, સુંદર ખાવ પદાર્થો, સુંદર પૃથ્વી બધું ત્યાં છે.'

'ત્યાં કયે રસ્તે જવાય છે?'

'હા...હા...હા. કયે રસ્તે જવાય છે? બાણીને શું કરીય? કોણ ત્યાં જવાની દિશાત કંઈવાનું છે? કેવા જશે? હા...હા. વિદૂરથ જશે...હા હા'

તુમા, તારા પિતાજી જે વાત કહે છે તે હું પણ માનું છું. હાથ, જો તેઓ એ માર્ગને બતાવી શકે તો કામ કેટલું મરળ થઈ જાય !

‘કાકા, એમને એ મવાજ પૂછતાં પૂછતાં તો હું કંટાળી છું.’

‘પરંતુ એ જાણ્યા વગર સુવર્ણભૂમિ જતું દુર્ભ મ છે.’

‘વારું હું પુનઃ ચેષ્ટા કરી લેઈશ’

તુખ્તા બોલી. રસ્તે જયદ્રથ મળ્યો.

‘જયદ્રથ !’

‘તુખ્તા !’

‘ક્યારે આવ્યા ?’

‘આજે, શું તને ખબર મળી ન હતી ?’

કંઈક વિચારી તુખ્તા બોલી, ‘હા મળી હતી પરંતુ મારા પિતાજીની મેવામાં હું બંધી ગઈ છું.’

‘શું તારા પિતાજી મળ્યા ?’

‘હા, પરંતુ વિશીષ્ટ અવસ્થામાં !’

‘શું કહે છે ?’

‘હા, અને ફક્ત સુવર્ણભૂમિની વાતો કરે છે. વિદુરથ કાકા કહે છે કે સુવર્ણભૂમિમાં પિતાજી અવસ્થ જઈ આવ્યા છે પરંતુ વિશીષ્ટતાને લીધે મારું બનાવી શકતા નથી. આજે મારે ગમે તેમ કરી એ પુઠવો છે.’

જયદ્રથ બોલ્યો ‘તુખ્તા, હમારી યાત્રા પણ અધુરી રહી, એક જગ્યાએ નૌકા ઢૂળી ગઈ અને યાદેવાની નૌકાએ હમને બચાવી લીધા.’

‘જો તુખ્તા, આ જમીન પર બનાવેલો નકશો જો ?’

તુમા નકશો જોઈ લાગી. જયદ્રથ પણ પાછળ રહ્યો.

ધનંજય ફરી બોલ્યો, ‘શું દેખાય છે ? જો...જો, ફરી જો.’

‘કંઈ નહીં.’

‘જયદ્રથ, તું તો નાવિક છે. તું જો.’

‘કાકા’ જયદ્રથ બોલ્યો, તામ્રપર્ણીની આગળ મહાસમુદ્રમાં આ દ્વીપકુંજો (આધુનિક અંડમાન નીકોમાર) તમે શાના ચિન્હમાં છે. શું એજ સુવર્ણભૂમિ છે ?

ધનંજય હસ્યો અને બોલ્યો, હા...હા એ દ્વીપકુંજો આગળજ મારી નૌકાઓ ઢૂળી હતી. સુવર્ણભૂમિ તો ત્યાંથી પણ આગળ છે. હા...હા.

‘પરંતુ તમે આટલો બધો સાગર કેવી રીતે વટાવી આવ્યા ?’

કંઈક ગંભીર થઈ ધનંજય બોલ્યો. ‘જયદ્રથ, મારી એક નૌકા જળી ગઈ, એ તોશનમાં હું ક્યાં ગયો તે મને પોતાને ખબર નથી. જ્યારે હું જાનમાં આવ્યો ત્યારે એક વેપારીની નૌકામાં હતો. મારી વાતો અંતમાં ગણાઈ. કંઈક તેઓની વાત યાદ છે

કે સમુદ્રે મારી નૌકાને તામ્રપર્ણીને કિનારે આવવા પહેલાં ડૂબાડી દીધી. મત્સ્ય પકડનાર એક નૌકાએ મને ઉચકી એક વેપારી નૌકાને સોંપી દીધો.'

જયદ્રથ ધ્રુવ ઉભો રહ્યો. નકશો ખનાવવાની તેની સુચના ધનંજયના મંરિતક પર આટલી અસર કરશે એમ તેને ખાતરી ન હતી તે બોલ્યો, 'કાકા, આપણે પુનઃ સુવર્ણભૂમિ જઈએ તો ?'

ધનંજય ભેદક દષ્ટિએ જયદ્રથને જોઈ રહ્યો. તુલના ચૂપ બિમ્બી રહી. એકાએક ધનંજય જોરથી બોલી ઉઠ્યો, 'ચાલ હમણાં જ તૈયાર થા !'

જયદ્રથ બોલ્યો, 'કાકા, હું વિદૂરથ કાકા પાસે જઈ છું. આપણે અવસ્ય જશું.'

ધનંજય ઉત્તમતાની માફક નાચવા લાગ્યો. 'હા...હા...સુવર્ણભૂમિ ! તમા સુવર્ણભૂમિ જવાના ! ચાલ તું પણ ચાલ !'

તમા પિતાને જોઈ રહી. દાર પાછળ રેવા આ દરમિયાને જોઈ લવિષ્યના મન પર વિચાર કરતી હતી.

૨૨

જયદ્રથ, તમે જ્યાં સુવર્ણભૂમિ જવાના છે એ તો ખરું પણ હું અને મારા પણ સાથે આવવા તૈયાર છીએ.'

તમા, એ તો કંઈ આવના ખેલ નથી, એ મહા ભયંકર કામને મારું પુરોષોએ એકલા જ જવું સાર !

'અને હુંએ અહીં બેસીને રાજ નર્મદાના નીર જોઈએ કેમ ખરું ? પિતાજીએ તો કહ્યું છે કે તમા તું જરૂર આવજો. મારા વગર તે પણ નહીં જાય. સુવર્ણભૂમિ જો શોધી દાડશે તો એવું શ્રેય મને છે.'

તમા, એમાં મૃત્યુ પણ થઈ શકે છે !

તો શું. ભરકચ્છમાં નથી આવવાનું ?

'તમા, હું તારી સાથે વાત કરવા અસમર્થ છું.'

'જયદ્રથ, પિતાજીની માનસિક શાંતિ મારા વગર અસંભવ છે. તમારો પિતાજીનો તથા વિદૂરથ કાકાની સાથે જ્યાં હોય ત્યાં મૃત્યુ વધારે સુંદર બની શકે છે.'

જયદ્રથની પાસે જવાબ જ ન હતો.

૨૩

વિદૂરથ એક ગોડા માણસની પ્રલાદથી સુવર્ણભૂમિને શોધવા જાય છે જાણી ભરકચ્છના દૂપ મંદૂકો ખગલગી ઉઠ્યા. કેટલાકે ટીકા કીધી. અનેકોએ એ મૂર્ખતાપૂર્ણ કાર્યને પડતું ખૂંટવાની સલાહ આપી. પરંતુ ભરકચ્છનું ગૌરવ વધવાનું હતું. ભારતભૂમિની કીર્તિનો ખૂંચ મધ્યાકાસ તરફ ચઢી રહ્યો હતો. વિદૂરથે એ ટીકાઓની અવગણના કરી અને એક દિવસે અગીઆર વહાણોનો કાર્કસો ભરકચ્છથી સુવર્ણભૂમિ જવા ઉપડ્યો.

આજે પિતાની રાહ દેખતી પુત્રી અને પતિની રાહ જોતી પત્ની નર્મદાના જળો પર દષ્ટિ કરતી ન હતી.

૧૪

ભરૂકચ્છના બંદર પર આજે અપૂર્વ માનવમેદની ભેગી થઈ હતી. વિદૂરથના વહાણો સુવર્ણભૂમિ શોધીને પાછાં ફર્યાં હતાં. લોકોના જયનાદે આકાશને પણ કંપાવી 'દીધું'. ભાગીરથ શીઘ્ર વેગે જયદ્રથને મળવા માટે આવ્યો. વિદૂરથે તેને જોઈ મરતક નીચું કરી દીધું.

‘કાકા, જયદ્રથ ક્યા છે ?’

‘જયદ્રથ આવ્યો નથી.’

‘કેમ ?’

‘ભાગીરથ, તમાનો પિતા ગાડો ન હતો. સુવર્ણદ્વીપ જતાં જે દ્વીપપુત્રો ધનંજયે બતાવ્યા હતા ત્યાં પહોંચ્યા પછી ધનંજયને અત્યંત ઉગ્રરૂપે કાળજવર લાગુ પડ્યો. તારની ઉગ્રતામા પણ ધનંજય તુતક પર ઉભો રહી હમને માર્ગ બતાવતો હતો.’

‘પછી શું થયું ?’

‘સુવર્ણભૂમિ પર પગ મૂક્યા પછી તેની અવસ્થા એકદમ ખરાબ થઈ ગઈ, તમા, જયદ્રથ અને રેવાને ઉદ્દેશી તે બોલ્યો, ‘તમા, તારો પિતા ગાડો ન હતો તેની ખાતરી તો તને થઈ હશે. આ ભૂમિને શોધતાં મારો પ્રાણ જન્ય છે માટે હું તારી પાસે યાચના કરું છું કે આજ ભૂમિને હવે વામરથાન બનાવજો.’

ભાગીરથ ચૂપ સાંભળતો હતો.

‘ત્યાર પછી સમુદ્રના તરંગોના પર દષ્ટિ નાંખતો ધનંજય ચૂપ બેસી રહ્યો. એકાએક કરી બોલ્યો. ‘વિદૂરથ, તું ભરૂકચ્છના અને આપણા નાવિકોને આ સ્થાનની ખબર આપજો આ સ્થાનની સમૃદ્ધિનો ખ્યાલ આપજો. બોલ કશો ?’ મેં હા કહી અને ભરૂકચ્છના વીરોને લઈ ત્યાં પાછો જવાનો છું.’

ભાગીરથ બોલ્યો, ‘ધનંજય કાકાનું શું થયું ?’

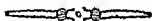
‘તેમનું મૃત્યુ ત્યાંજ કશ્ચાપૂર્ણ રીતે થયું. તમા, જયદ્રથ અને બીજાં મોં માણસો ત્યાં મૂકી આવ્યો છું. ત્યાની પ્રજા શાંત છે અને આપણી મિત્રતા ઇચ્છે છે. જંગલી અવસ્થા છે પણ માનવતા ભરેલી છે. તૃપ્તા ઇલાહિ ત્યાં સુગંધિત છે.’

ભાગીરથ વિચાર કરી બોલ્યો, ‘કાકા, હું પણ તમારી સાથે આવીશ.’

૧૫

ભરૂકચ્છના બંદર પર આજે ઉત્સાહ હતો અને નરમસુદને જોઈને વિદૂરથ અત્યંત ખુશ થયો. આજે એકસોને આઠ વહાણોના જંગી કાફલો સુવર્ણભૂમિ તરફ જઈ ગયો હતો. ભરૂકચ્છ અને સુવર્ણભૂમિના વેપારનું આ પ્રથમ પગલું હતું. સુવર્ણભૂમિનું આકર્ષણ પ્રબળ હતું અને ત્યાંની સમૃદ્ધિની લાલસા લોકોમાં જાગી હતી. ગાડો ધનંજય ક્રમશઃ પૂજવા લાગ્યો. આજે તે દિવસો સ્વયંમાં વિલીન થઈ ગયા છે. ફક્ત કોઈક વખતે ‘જાવે જે કા નર ગયો નાવે મહિ માંય’ નો રણકાર અતીતના ઐશ્વર્યનું મનન કરવાને નાગમંડળના નાવિકોને અમરજતાપૂર્વક આવાહન કરતો અભળાય છે.

રૂપેશાદેવને નમસ્કાર !

કવિશ્રી જ્ઞાનાલાલની કૃપાયાચના સહિત.

શિખરિણી વૃત્ત.

મમો અતઝામી. છવન છવનાં દીનદણ્યા, મરીઆધમાંથી સધન દગલાપે તું લઈ જા,
પિતા, માતા, બધું ભગિનિ, વધુના હિતકરણા; પડ્યો ભોયે ત્યાંથી નૃપતિ ભવનોમાં તું લઈ જા
પ્રભા, કીર્તિ, કીર્તિ, કુખવિભવશ્રીમંત જનના, તમા હુધામાંથી અમીમય શ્રીખરે તું લઈ જા,
નમું છું, વન્દું છું, રવન્તમુખ સ્વામી જગતના । તું હિણો હું છું તો તુજ સ્પર્શનાં દાન દઈ જા ।

સહુ અહુભુનોમાં તુજ રચપ અહુભુ નિરખું, પિતા ! પેસો આથે ચક્ર દરતો નાગ દિસતો,
મહાસિદ્ધિ જેવું, ગમતું યશીને મુર્ચ સરખું; મહારી પેસો જો, નિજ મુરલીથી દ્રવ્ય ભરતો;
દિશા જાઉં જ્યારે, સ્મૃતિ તુજતપ્તીના વિસરતો, અહો એવી રીતે વિનતિ સુશુ મારી છગરતી,
ખરે સૌમાં તું છે પરપરમ ઉત્કૃષ્ટ દરતો । મહારી યાઉં હું, મુજ અરજ તું ઉર ધરતી ।

પ્રમો । તું આદિ છે, તું હિણ સહુ અજાડી હું મહું, થતું સૌ માયાથી, અદ્ય દુઃખ ધાણી તું પીવતો,
તું દષ્ટિ કારે છે, સુખપ્રસન્ન મુખ્ય તું ગણ્ય; શ્રમો છદિયોથી અતિવ કરે, તું ના જ રીઝતો;
અમારા ધર્મોને સહુ કરમતો પ્રાણ તું જ છે, આભાવે છુદિથી શુભ અશુભ સૌ કોઈક કરે,
અપાપી પાપીનું મમસદન નિર્વાણ તું જ છે । કયા દશે જોને, તુજ મૃદિનકોરે શિર ધરી ।

પિતા તું એકાગ્રી જગમરને છુદેમયતો, નથી ખત્રા, ચિખ્ણ, વળી શિવંતણું ઝામ મુજને,
શુરુ ના, સહુ છે જનકુળતણો નિંદા તું ધણી; તું જો પાસે હો તો હું પ્રણમું અવિરામ તુજને;
તણે લોકે દેવાં બહુ બહુ કરી જન્મ વીનજ્યો, તું છે સર્વેવ્યાપી, ચરઅચરતું શ્રેય તું જ છે,
વિચુરાયા, તુંથી અધિક હજી ના મોઘ્ય છજ્યો । મહાજુદિદાતા, જગકપટનું શ્રેય તું જ છે ।

વસે ત્રિજેરીમાં, અમ કરતલે ક્યાં તું વસતો? વસે ત્યાં એરિકમો, વળી હાસી ત્યાં ચયામ વસના,
તું આથેમાં આથે, મુજ સમિપથી દૂર ખસતો; યરોળી જે ઝોરા ચૂસણ નીતિએ રૂઢેજ હસતા;
નમું જોડા કાઢી ગણવીસ અને સાત વખતે, બધાને તું બહાલો, સકળ જગ સ્તુતિ તુજ વહે,
કરે કોરી, દેવા । મુજ બગવતમાં ચાંપું મળતો । રૂપેશા રૂપેશા । તુજ શરણ શોધું પ્રતિપદે ।

વઢિયારી વહુ

[લોકગીતોના કોપી ગઘટ મંબંધમાં અદાલતે જતાં શ્રી. જવેરચંદ મેઘાણીને હમણાં ફીક ફીક તડકો પડ્યો છે; તે ઉપરથી કેાઘ જૂતાં લોકગીતને નવું કલેવર આપતા હોતો બહોલો પ્રચાર ભવિષ્યમાં થાય તો મહને પણ કેાઘ કોપી ગઘટ ન્યાયની દેવડીએ જઈ માગિત કરવાની તક મળે એવો લોભ લાગ્યો છે. આ જનતાના પ્રયત્નો અગાઉ થયા છે ખરા, પણ મહારો પ્રયત્ન એ બધાથી કેવો નિગલો છે એ આ વાંચતા જણાશે: 'રઢિયાળી રાત'ના બીજા ખંડમાં 'વઢિયારી નામું'ના શિર્ષકથી એક લોકગીત સંગ્રહાએડુ છે એ ઉપરથી આનો ઉદ્ભવ કર્યો છે એટલું અહીં સ્પષ્ટ કરવું ઉચિત માનું છું; આકાના ભાષા ભાવ અને સંજ્ઞ મંકલના જેમ જાય તેમ જવા દીધા છે.] લેખક.

દાદા તે દીકરી વઢિયાળી નવ લેગો જો,

વઢિયારી વહુવાર દાદા વડકણી;

દી'એ દબાવે મહને, ગતડિયે રાવગવેજો,

પાછડે તે મહારોદિયે પોતે પાણી પાડતી;

ઉડતા પંખી, મહારી મિલિસ ગઘ મદ્યનિયે જો,

એને જઈ રહમગમી વેલેરી વાળજો;

પાણી આવે ન નજો, મિ'અણિયું નકકામું જો,

ઉગીને આયમતાયે ગોળે ગંગા રહી,

ચૂનો પેટ ન મહારો, પ્રાપ્તમન પણ પંપ બોણો જો,

ધૂળીની ધમ્મનારી, વ્હાવી ક્યારે આવજો !

દાથે ફાવે ન મહને, લોળો મહું લાધણિયો જો,

રંગમોલમા ગંધનારી, ગણી ક્યારે આવજો !

ઉડતા પંખી, મહારો મદ્યો લઘ જાજો જો,

"મહારી લેડીને જઈ કે'જો કે મજાનું કૂવે પડે;"

"કૂવે પડે તો વ્હાલા ! જલજલ પાણીએ નહાજો જો,

માતમને સોનવારે સ્વારી મહારી આવજો;"

સ્વારી આનીને વ્હાલે દંડુડો કર લીધો જો,

જાગીને જોયું ત્યાં પયારી માંદી પડ્યો.

પં. જવાહરલાલ નહેરુ

—શ્રી. શારદાપ્રસાદ વર્મા.

ઘરમાં એક નવું બાળક આવશે એ વિચારે એ ખૂબ ઉત્સાહમાં આવી ગયો હતો. એના આનંદનો પાર ન હતો. ખીમ સૌને લાઇ-બેને. અને એને એક પણ નાંદ? પણ હવે તો ઘરમાં નાનકડું લાંબુકું આવશે. હવે રમવાની, લડવાની ને લાગ પાડવાની મન આવશે એ વાતથી એનો હરખ માતો ન હતો. એ નાચતો, દૂદને ને ચારંચાર પૂછતો, “એન આવશે કે લાઈ?”

એમ એ લાઇ કે બેનુતી ચાલ ગેતો હતો, એટલામાં દાકતર વધાઇ લઇ આવ્યો ને મનકમાં કહ્યું. “તું તો ખરો નસીબદાર! એન આવી છે, લાઈ નથી તે હૃદયરનો પાડ! નહિ તો લાઇ આવત ને તારી સાથે લાગ પડાવત.”

આ સાંભળી એ બાળકને ગહુ માફ લાગ્યું. એન આવી હતી એથી નહિ, પણ કેઈ લામિયો પેલા ચાપ એથી હું દુઃખી થાઉં એવો હલકો વિચાર કેમ કોઇને આવી શકે? એ વાતથી એને ખૂબ દુઃખ થયું-એને મન લાઈબેન સરખાં જ હતાં. એન આભાથી પણ એને તો હરખ જ થયો હતો.

એ એકજવાબો હતો, એને કોઈ સાથી ન હતો. એને નિશાગમાં મૂકવામાં આવ્યો ન હતો કે શાળામાં એ કોઈની દોસ્તી કરે. તેને જહલે એક પંડિત અને એક અંગ્રેજ શિક્ષક એને લજવાતા આ અંગ્રેજ શિક્ષક એને વાચાનો રસ લગાડ્યો, ને એણે એટલું તો વાંચ્યું કે ન પૂછો વાત. એ દસ વર્ષના બાળકે વાંચેલી થોડીક ચોપડીનાં નામો માત્ર આપણે વાંચીએ તોયે આશ્ચર્ય પામીએ. વળી એણે જુદા જુદા ચિપ્પો પર વાંચ્યું. વાતાંતે નવજકયા તો ખરી જ પણ તે ઉપરાંત કવિતા, વિજ્ઞાન, ધર્મ-ચાસ્ત્ર વગેરે વળી વિજ્ઞાનના પ્રયોગો પણ એ કરવા લાગ્યો.

પછી એના પિતાએ એને વિદ્યાપતમાં લજાવવાનો વિચાર કર્યો ને એને વિદ્યાપત મૂકવા ગયા. ત્યાં એક સારી શાળામાં એને દાખલ કર્યો ને એણે અભ્યાસ શરૂ કર્યો પછી જ તેઓ પાછા ફર્યા.

એ એવો લાડીલો, એના માખાપનો એકનો એક પુત્ર હતો. એ અગિયાર વર્ષનો થયો લાંસુધી ઘરમાં એકે બાળક હતું નહિ. ‘સુખી-ઘરમાં એકનો એક દીકરો મોટે ચઢાવેલો જ હોય’—ને એ એટલો લાડકવાયો હતો કે એના જન્મદિને એની તુલા થતી. એ વિશે એ લખે છે : “.....જમ્મા ઉત્સવો કરતાં મને જેમાં વધુ રસ પડતો એવો તો વરસનો એક દિવસ હતો—જેમાં મારે જ મુખ્ય ભાગ લગવવાનો રહેતો. એ મારી જન્મગાંઠે. તે દિવસે મારા જેટલું કામ કોઇને નહિ. સવરે વહેલો એક મોટા તાજવામાં મને તોલવામાં આવે—એક તાજવે ‘ધડ’ અને બીજી યીને અને બીજો તાજવે હું. ધડ

અને બીજી ચીજોને ગરીબોને વડુચય પડી તવા તમા કપડામા રાસુગ મળને મારે વડીનો પમે બેટ લેવાની હાથ માગતા તો વચ્ચે મીઠાચાની અપાય હુ તો મળે ને વિચનો નવન મને દુખ ખામ એ વાતનુ હતુ કે જન્મગાઠ માત્ર વચ્ચે એકાદ વપેને વિચ ન આવતી મે તો જન્મવિચો રાજવા જીવવામા આવે એ માટે અક ચળવળ ઊડાવવાનુ પણ કલ્પુ હતુ એ વચ્ચે મને થેડી જ કષ્ટતા હતી કે એક દિવસ એવો આવશે જ્યારે જન્મવિચ એ જિંદગીમાંથી એવા થયેના વચ્ચેની દુખ રમૂતિરૂપ લાગશે

તે દિવસે સાચું મલા ગોહવામા આવી હતી ફૂફૂચી ચોક એમના ટર્શન કન્વાને અને એમને સાગવવાને આન્યા હતા પણ કુદરતને મળે કમોગી કન્વી હોય એમ વાદળા પર વાદળા ચઢી આ યા મશાગધાર વચ્ચે મલા ભરનાગ મૂઝાયા છુ મ્બુ તે વિચવા લાગ્યા ગુન મુખી ભગ્નના લાડીના જવાહર આ યા પણ આવા વચ્ચેમા મલા શી રીતે ભરી ચકાય ? વળી એમને સદી થયેલી એને એમને આવા ભેજમા કેમ વધ જવાય ? મલા ભગનાગ, ચાનિક નેના મલા બધ નખવાનુ નકકી કન્તા હતા એવામા બીજો કાર્યક્રમ પૂરો કરી એ આવી પહોચ્યા સભા ભરનાગએએ કહ્યુ, “આવા વચ્ચેમા મલા શી રીતે થઈ ચકશે ? મલા માડી વાગીએ એ મદેગો અમે મોકલીએ છીએ”

“અચ્છા ત્વરે તો હુ જ એ સદેગો મલાચાને જઈને કહીશ” મલા ભગનાગ આશ્ચર્યમૂલક થઈ જોઈ રહ્યા ને કેઈ જવામ આપે તે પહેલા તો જવલ વાલ મળે વીજળીની જેમ ઊપડ્યા ને પહોચ્યા મલાચાને.

સભારથનના દીવા પણ પત્ત અને રસાદના રાજાએગમા હાલરાઈ ગયા હતા ધોધમાર વચ્ચેમા જવલની વાટ જોઈ, દીવા હોતવાઈ જતા, અધાગમા નિગલ રહ, હાથે માખે આદ્યા જતા હતા એટલામા વ્યાપીક આગળ એક હાથપત્તી ઝમકી કાપએ જવાહરનો જવતા કયો પાછ ફરના લોક વ્યવસ્થિત થઈ જોવા લાગ્યા વ્યાગપીક પન્થી એ હાથપત્તીનુ અજવાળુ દેખાયુ જવાહરને અર મલાગો સરી જતા અ હાન લોકો કાદવના રસાદમા રેગી ગયા ને એમના વચનામૃત ગ્રીત્યા

લોકોને નવો ઉત્સાહ આપ્યા નવી પ્રેમ્યા મળી

મુકામે ત્રાજ જોઈ એકેના લોક અશ્વર્ પામ્યા એ મોએધારુ હતુ કે જગ સદાર મની શન્ય મલાચાને જોઈ એ હમખુ પાછ ફરે

તેને બદલે ? —

—તેને બ ને મલા ભગના એને લાગુ હશે કે એક અમેલી તક ખેંચ !

એમણે વિવાતની વિષ પાંચમાં શિશુ લીધુ ને એ એરિંગ થયા અમના પિતા મોતીનાય તહેરુ અવ હામાદમા વખીના કરતા ને કોઈ મળ મહાગમની જેમ મહેતા તેમણે પોતાનો મદદ દેશમેવા મટે આપી દીધા હતા

તે એમણે તો થોડા વખતમાં જ એનિસ્ટરી છોડી, દેશની જુદી જુદી રીતે એવા કેટલા માંડી, બસ, દેશની આઝાદી, જનમુખિની સ્વતંત્રતા, ખેડૂતો, કામદારો, ગરીબોની ઉન્નતી માટે બધો સમય આપવા લાગ્યા. ત્યારે ત્યારે વખત મહાસભાના પ્રમુખ ચૂંટાયા. એ ઉપરાંત અનેક મહત્વની સલાહોને પરિવહના પ્રમુખ તો ખરા જ. વળી વર્ષો સુધી અસાહાયક મ્યુનિસિપાલિટીના એ પ્રમુખ હતા. અને રાષ્ટ્રીય કાર્યની જેમ મ્યુનિસિપાલિટીમાં પણ એમણે એટલું જ મહત્વનું કાર્ય કર્યું. શહેરી દાદાઓને એમનું કાર્ય અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે.

એમણે અનેકવાર જેસ બોમ્બી છે. સાત સાત વાર સગ થઈ. પણ જેસમાં ગયા તો ત્યાં એકા એકા પોતાની પુત્રીને પત્ની લખ્યા. ને તે પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ થયા. વળી બીજાં એ ત્યારે સુંદર પુસ્તક તૈયાર કર્યાં. એકમાં તો આખી દુનિયાના ઇતિહાસની વાતો કરી છે. Glances of the World History-જગતના ઇતિહાસનો આ મહાન મંથ સૌએ વાંચવા જેવો છે. એમાં ઇતિહાસકારની તટસ્થતા ભાસે ન હોય, એમાં પ્રચારક કે રાષ્ટ્રીય નેતાને સ્વાભાવિક એવા કથનો નથી એમ નથી જતાં એમ છ. બેસ્તના Outlines of the World History કરતાં આ મંથની એક વિશિષ્ટતા છે અને તે એની રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિ, હિંદુસ્થાનનું અને પૌર્ણત્ય દેશોનું, તેના ઇતિહાસનું, સંસ્કૃતિનું આવા મંથમાં ઘણું શકે એટલું વિશદ આલેખન.

અને એમની 'મારી જીવનકથા' નામે લખેલી આત્મકથા તો અનેક સ્ત્રીને મહત્વનો મંથ છે. એની અંદર કચેરા નિરંર વિધાનો, મ. ગાંધીજીના માંડીને મુખ્યદેશ બધી પાર્ટીમાં દેખા જેતા નેતા સુધી. એ સૌ પરની ડીકાઓ, છેલ્લા થોડા વર્ષોનો રાષ્ટ્રીય ઇતિહાસ-એના ભગતી જોડ, એની ધડનર કથા અને કારમીરના પ્રવાસ સમા શેમાંયક પ્રસંગો-આહિત્યની દૃષ્ટિએ પણ જોડલા 'સ્મરણ' ભર્યા. અને એ સાથે સંકળાયેલા પેલો જાણીતો પ્રસંગ. પ્રસિદ્ધ-જેહએ ને કાઠી નાંખ્યા-રદ કરી શકે.

કર્તા પ્રકાશન કંપનીએ એની અનેક આવૃત્તિઓ પ્રસિદ્ધ કરી. ને એમને ચૂકવવાના 'સેવલ્ટી' માંથી વીશ હજાર આપ્યા. એટલામાં દેવાળું કાઢ્યું. આ સમાચાર એમને મળ્યા. આ સમાચાર જોડે એમને એવી હજારની જોડ! પણ એથી ન એમના રાષ્ટ્રપતિ તરીકેના કાર્યક્રમમાં જગ્યા ફેર પડ્યા કે ન એમનો ઉત્સાહ ઓસર્યો.

[પ્રકટનાર : દોરમ લહરી ૧૨ મીમાંથી]

થોડા સુધારા વધારા સાથે.

અનિષ્ટ વર્તુલ

— શ્રી. પ્રફુલ્લચંદ્ર શાહ.

ભીમભાઈના પુત્ર જગલલાલને સાસરેથી એકસો પાંચ રૂપિયા, અને સોનાનું ધાડયાળ વદામાં મળ્યા હતાં અને તે વિશે ભીમભાઈને સંતોષ હતો. છતાં ભીમભાઈને ગામ પાદરેથી ગાડીમાં બેસી પરગામ જતાં વેવાઈ મકનજીનો અચાનક બેટો થયો, ત્યારે સમય સાધી વદા વિશે અસંતોષની લાગણી પ્રદર્શિત કરી. નિયમ પ્રમાણે સામાન્ય ખજારની આપણે થયા પછી મકનજીએ કહ્યું.

“ જગન નાયકને થોડા દિવસ રહેવા મોકલોને ? ”

“ જગન તો તમારા પર જરા રીમમાં જણાય છે. ”

“ કેમ ? ”

“ તમારો જમાઈ. તમે જાણો. કંઈ વદાજદા જોઈ પડી હશે ! ”

“ મેં તો ફૂલ નહિ તો ફૂલની પાંખડી — મારી પચાશકિન — ” મકનજીએ નરમાસથી કહ્યું.

“ તમે પણ જાણો. મારવાડીની પડોશમાં રહો એટલે કંઈક અસર તો આવેજને ? ગાય કંઈ નહિ તો બીચું ડોકું કરતાં શીખેને ? હવે તમે પણ કેસરી તિલક કરો કે લોકો તમારાથી હેતરાઈ નહિ ” ભીમભાઈએ તીવ્ર કટાક્ષ કહ્યું.

ઉમ સ્વભાવના મકનજીને આ વચ્ચું લાગ્યું. કોપાવેશમાં “ ચાત્રો, તમને ફીક લાગ્યું તે ખરું ” કરી બળદને ડચકારી ગાદલી હાંકી મૂકી.

૨

જરા દોર ખેંચી ગળી બળદને ગ્રાહ્ય કદાવતા રણકાના અવાજ માથે મકનજી આગળ વધ્યા. ત્યાં રસ્તામાં કોઈ દુબળો બળદને ધીમે ધીમે હાંકતો મોડું ગાડું લાંબને જતો હતો. ગરેડમાંથી એકદમ ગાડું બહાર કાઢી મકનજીની સવારીને તેણે માર્ગ ન આપ્યો, તેથી કોઈથી ક્યારનાંય ઉત્તેજિત થયેલા મકનજી લબૂકયા.

“ એ-ઈ ખચ્ચર ! અને ખચ્ચરના હાંકનાર ! દેખાતું છે કે આંધળો છે ? ”

“ બહુ ઉતાવળ હોય તો જરા ગાડી કાઢીને આગળ જાઓ. ”

મકનજીએ દુબળાને કૈકૈ ‘ સરસ્વતી ’ લાણી દાળ ધમકી કરી ગાડું બહાર કઢાવ્યું. દુબળો હેડાયો. તેને પણ ગાલિપ્રદાન કરવા ઇચ્છા થઈ. પણ એવી અણબજારની વૃત્તિને અંકુશમાં રાખી ગુરસે ભરાયેલાએ ગાડું બહાર કાઢ્યું.

૩

મનમાં ને મનમાં મકનજીને શાપ દેતો દુબળો ગાડું લાંબ ગામના લુહારને ત્યાં આવ્યો. લુહાર ખૂશમિજનમાં કામ કરતો હતો ત્યાં દુબળાએ જરા દમમાં ને દમમાં જ તેને કહ્યું.

“અમારી દુહાડીમાં ખરું પૂંડું કે ?” એ દુબળો કંઈ સામાન્ય દુબળો ન હતો. પટેલનો દુબળો ! પટેલની માફક કારીગરોને તે અમુક અંશે શા માટે ધમકાવી ન શકે ?

“કાલે સવારે આવીને લઈ જાજો. હમણાં તનજી કાકાના ઝોળાંની રીંદેરી આપવાનાં છે.” લુહારે કહ્યું.

“આવત લે છે કે કંઈ મફત કામ કરે છે? અમે શું નવજા કે તારે ત્યાં આંટા માર્યા કરીએ? મને પટેલને કહેવાદે.”

દુબળાને આમ બોલતો જોઈ લુહારે તપીને જવાબ આપ્યો.

“જા, જા, મોટો આવતવાલો, તારે ફરતે પડ. જોઈએ. તો પટેલને કહે અમર તો તેના કરતાં કોઈ મોટાને જામને કહે.”

એમ ખખડાવી લુહારે દુબળાને કાઢ્યો, પણ તેનો ખૂશમિતજ અદસ્ય થઈ ગયો.

૪

દુબળા ને પટેલ જન્મેનું જુરું ઈન્જીતો લુહાર કામ કરતો હતો ત્યાં તેનો છપ્ત મિત્ર પડોશી સુધાર આવ્યો.

“મને માગ દસ રૂપિયા આજે આપશે? મારે આજ જરૂર છે.”

“તું જ મોટો શાફ્ટર? આ દસ રૂપિયા આપેલા તેની ધડી ધડી ઉઘરાણી? તેં જ રૂપિયા જોયેલા અને ખીનજો નહિ?”

“અરે, પણ આજે મારે જાનરખોથી નવો વાંસલો લાવવો છે.”

“તું આ દસ રૂપિયા વગર જ બેઝી રહેલો કેમ? જા, તારા રૂપિયા નથી આપેલા તારાથી થાય તે કર. કેમ માંડી લે.”

૫

પોતાના પ્રિય મિત્રને આવી રીતે બોલતો જોઈ સુધારને અડૂ માફું લાગ્યું. તે શુભે ભરાયો, પણ કંઈ બોલ્યો નહિ અને ગુપચુપ પોતાની ઝોલરીમાં જઈ બેઠો.

ત્યાં પેમલો દેડો આવ્યો. પેમલો સુધારને ત્યાં અવરનવર આવતો, તેનું કંઈ કામ કરતો અને સુધારની પણ પેમલા પ્રત્યે સારી લાગણી હતી. પેમલાને પોતાનાં ધંદમાંથી અથાણાં, પાપડ વગેરે અપાવતો એટલું જ નહિ, પણ બીડ અગવડો પેસાની પણ મદદ કરતો.

પેમલાએ સુધારને કહ્યું. “ગોવન કાકા, બે બીડી તમાકુ આપોને?”

સુધારે ગુજળાવી રાખેલો કોબનો દોરો પેમલા પડે દાઢવ્યો. પેમલાની નિરપયોગિતા, તેનો લોભી સ્વભાવ, ગત વગેરે કંઈ કંઈ સુધારે સાંભળ્યાં.

“વીલે મૂખે પેમલો ડરતે પડ્યો.”

૬

સમૈંસ માયા રાખતા ગોવન કાકાએ આવી વર્તુલક કેમ ચલાવી તેની પેમલાને કંઈ સમજાયું ન પડી. તેણે અડૂ વિચારી જોયું, પણ એ ગુચ્ચવું ન ઉઠતી રાક્યો. સુધારના રાખેલો તેને કોઈ સરા ઉતર્યો, અને તે રીસે લરાયેલો ગામમાં દાતણ વહેંચવા નીકળ્યો.

કોઇ વાંચી ગઈયો આપે તો ઘૂંકતો બે ઢંતા વધારે દાલની મેદા મગે મે
ફેડનો, દાલણુ આપનો પેમનો બીમબધના ઘરે આવ્યો

બીમબધના વડે પૂછ્યું

“ પેમના તુ ગમેન કેમ ન લવ્યો ? મે તને કાવે નહિ કહ્યું ? ”

એક અથાણુ અગર બે પાપડની અશએ મામના મર્વ મેષનુ કામ કંતો પેમનો
આજે મન વિરે અવગચ સતે

“ બા આજે મને બહુ કામ હતું ”

“ તુ બહુ કામગરો લોકના કામ કંતો પગારે નો અગર કામ કરના કુમર
મગેને ? ”

— “ હા, સમજા મને કુમર ઈ, બીમા કાકાને કહેને સહે-માથી કીમન લઈ
મગાવો હું સમજા જ બેનરોમા જઈ તમને ગમેન લાની આપુ

“ તને મદુ બોનના આવડે — બે પગમા દેડે જા મોન-છને ત્યા જઈ કામ કર
તે લોકો તો પૂર કર કેમ ? ”

“ હા, અમને ફાવે ત્યા કામ કરીયે હું કોઈનો યુનામ છું ? ખાવા તો ભગવાન
મીને આપે ’ વગેરે કહી પેમ લ ગતો માથો

૭

છમજ દેમાને આથી બહુ ખોટું વાગ્યું બે મનમો દેડે ફાવે નેમ બોલે મોન-છને
ત્યાના જે કહે તે કામ કરનામા નવગના મનારે, અને એના કામમા દીન ? ફેડાએ
જાના દના કે પેમનો તેનો કંઈ ને ન દને, છતા તેની આજની બોનવથી મીન-
બાનથી તદન નાના થયા

બીમબધ ફરીને મેઝ અવ્યા મેજ મફડ જ પડમાગમા લેડા કાદયા ત્યા તો
હજાર દેશાને આવી બીમબધને આગી ચેડે ઝટકયા “ બા કાદવવાળા ને । ધન્યા ?
તમને તે કમ રીનવાન કે આજન ? મળી તમારી ગઈ રેવ ? આખો વિચ બહુ
ભરક ફરી આવવું ? છે ધનની કછકિ ચિન્તા ? ” વગેરે કહી જૂના બદના તાગ મરી
નવા ઉત્પન્ન ફરી બીમબધનો ઉધડે સહ નાખ્યો

બીમબધ જાણના દના કે હજારને સામે જવાન આપવાના કંઈ ગોખા ગદે નહિ
લગી તેમને ખાત્રી હતી કે હજારને આજને કોઈ તેમની મેષ બૂબને આજની નાથા
તે સમજ ગયા કે હજાર કોખન પન્ની ગીમ નેમના પગ ઉતારે છે *

* સુચિત

ધી એશીઅન એશ્યુરન્સ કું લી૦

એશીઅન બિલ્ડિંગ, બેલાર્ડ એરેટ : મુંબઈ

સસ્તા દર

મુંદર ખાતસ

ઉદાર શરતો

આજ સુધીમાં રૂ. ૨૫ લાખ ઉપરના
દાવા એશીઅને ચુકવ્યા છે.

રૂ. ૪૫૦૦ લાખ લાઈફ ફંડ

,, ૧૫ લાખ પ્રિમિયમ આવક

,, ૫૫ લાખ અસ્કયામત

રૂ. ૨૦૦૦ કરોડ ઉપરના ચાલુ વીમાઓ

મારસો માટે વર્ષાસન અને વિલગી

ચોખ્ખાઓનો લાભ લો.

આ લોકપ્રિય એશીઅનો વીમા ઉત્તરાવી

તમારું લેમજ સંતાનોનું ભવિષ્યનું

સુરક્ષણ કરશે.

— મળો ના લખો —

મુરત અને ભણ્ય નિરુધાના ઓર્ગેનાઇઝર

ઇન્ચાર્જ એમ. દેશાઈ

પ્રાંચ મેકેટરી :

એમ. આર. દેશાઈ

કલુપીડ, મુરત

કપાસ હિન્દુસ્તાનનો મુખ્ય પાક છે,
અને તેથી

લાખો ખેડૂતોનાં જીવનનું તે મુખ્ય સાધન છે.

કપાસીઆમાંથી બનતી વસ્તુઓ વાપરવાથી ખેતીની આબાદી
અને એક નવા ઉદ્યોગથી સંગીનતા વધે છે.

માટે

કપાસીઆમાંથી બનતા નીચેના પદાર્થોનો ઉપયોગ કરો:—

કપાસીઆનું તેલ

આ તેલ ધીની જગ્યાએ તળવામાં તથા મોણમાં વપરાય છે અને
તેમાં કોઈપણ જાતનાં અનિષ્ટ તત્વો હોતાં નથી.

કપાસીઆનો સાબુ તથા સાબુનો ભુકે

કપાસમાંથી જ કાપડ બનતું હોવાથી કપાસીઆનાં તેલમાંથી બનાવેલા આ
પદાર્થને વાપરવાથી કાપડના રેસાને પોષણ મળે છે અને
કાપડ મજબુત થાય છે.

કપાસીઆનો ખોળ તથા છાલાં

ખોળ છાલાંના ઉપયોગથી દેર વધારે વખત દુધ આપે છે અને દુધમાં ધીનું
પ્રમાણ વધે છે. વળી ખોળનો ખાતર તરીકે પણ ઉપયોગ થાય છે.

કપાસીઆમાંથી બનતા આ પદાર્થોની હવે નકલ થવા લાગી છે. માટે નકલી
માલથી સાવધાન રહી ચોકસો માલ મેળવવા માટે નીચેને ઠેકાણે મળેા અથવા લખો:—

ધી ઇન્ડીઅન કોટન ઓઈલ મીલ

— નવસારી —

મહેતા એન્ડ સન્સ

મોટા બજાર—નવસારી

નવસારી ડિસ્ટ્રીક્ટના એજન્ટ:

ધી આમેશન કંપની લી૦

તથા

ધી કોલમ્બીયા કંપની લી૦

હમારે ત્યાં આમેશન મશીન, રેકર્ડર, પેટ્રોમેક્સ, પ્રાઈમર, બેટરી,
એવરેડી સેલ્સ તથા પારકર પેન વગેરે કિંદાવન લાવે મળશે.

— એક વખત પધારવા વિનંતિ છે. —

ચોપાટી હોમીઓપેથીક ક્લીનિક

શ્રીમંત ભુવન, સેન્ટ્રલ્સ્ટ્રીટ, ચોપાટી. ફોન નં. ૨૩૦૮૬.

પહેલે માળે, બ્લોક નં. ૭ અ.

હર રવિવારે - અવકાશપુરી શાળા - વડોદરા

હર સોમવારે - ટાવર પાસે - નવસારી

હોમીઓપેથિક નિષ્ણાત. ડૉ. જી. બી. પટેલ એચ. એમ. બી. કલકત્તા;
એમ. બી. એચ. એ. લંડન, ગ્વાટેમા આંતર રાષ્ટ્રીય હોમીઓપેથિક કોંગ્રેસમાં
હિન્દુસ્તાનના પ્રતિનિધી-વક્તા અને બાળકોના તેમજ રોગરોગીઓના સ્પેશીઆલીસ્ટ

આ ચિકિત્સાનો જ્ઞાન ત્રણ હજારો રોગીઓએ આશિષ આપી છે. અને વાઢાપ
પ્રત્યેકરો અને બેસ્વાદ વૃંદાઓથી કંટાળેલા છતાં રોગગ્રસ્ત એવા રોગરોગીઓને નાની
માવાની હોમીઓપેથિક દવાઓથી સારાં કરવાનું આ એક માત્ર સ્થાન છે. સુખરાતમાં
હોમીઓપેથીનો પ્રચાર કરનાર તથા સુત જુદિશાળી પ્રગ્તે સનાતન વૈદાનિક સત્યનો
ભાસ કરાવી ભયંકર ત્રાસમાંથી જવાબી લેનાર એ એક ઇલાજ છે.

પેશાબનાં ભયંકર દર્દોની છેદામાં છેલ્લી અબચબ શોધ

ડાક્ટર જસાણીની
જગમણદુર દવા-

“ગોનો-કિલર” (ગોનો-કિલર)

એક

અસૂચ્ય અને સંપૂર્ણ ફ્લેટમંદ ઇલાજ છે

પેશાબ અને ધાતુના ભયંકર રોગો માટે છન્દેકલનો અને પીયકારીઓ લીધા વિના ગોનોકિલર ખરેખર નિર્દોષ અને મલામતી બરેલો એક જ અને છેલ્લો સામ્યાય ઇલાજ છે. પહેલે જ દિવસે તેના ચમત્કારીક ગુણો જાણી બતાવે છે.

ગમે તે કામચૂથી લાગુ થયેલ તરતનો અથવા લુનામાં જુનો પ્રમેહ (પરમીઓ) સ્વપ્નામાં તથા પેશાબમાં જતી ધાતુ, તથા જતી રમી, થતી મખત બળતરા, ડીપુ ડીપુ તથા અટકી અટકીને થતો પેશાબ, મુત્તરાશયમાં આવેલો ગોનો તથા થયેલો જખમ તથા સ્ત્રીઓનાં પ્રદરનાં ભયંકર રોગો વગેરે પેશાબને લગતા તમામ દર્દોનો જડમુળથી નાશ કરી બગડેલી ધાતુને સુધારી રચમ અને પદ કરે છે.

પચાસ ગોળીની બાટલીની કી. રૂ. ૩) પી. પી. ખર્ચ જુદું.

દરેક આગેવાન દવાવાળાને ત્યાં વેચાય છે.

ચેતવણી

દવા ખરીદતાં પહેલાં

દવાનું નામ

ગોનોકિલર અને કેટલા માટે

સોબળ છે એટલે તપાસીને લેવું

ગીરગામ, એકેરોડ

મુંબઈ-૧, ૪

એકલા
ખનાવનાર

ડા. ડી. એન. જસાણી

દરેક જાતની આંખાની કલમો તથા અડધો શેરીઆ ચીકુ, લીંબુ, મોસાંખી, સંત્રાં એપકુટ, ઇટાલીઅન લીંબુ, બી વગરની જમરૂખી, ત્રણ વરસે ફળનારી નાળીયેરી, મીઠી પીસાબવેલ વિગેરેની કલમો બનાવી વેચનાર.

જરૂર પડે પ્રાર્થસ લીસ મંગાવો.

વશી કાળાભાઈ લાણાભાઈ.

સુ. પો. ધમડાછા. સ્ટેશન, અમલનાડ,

વિદેશમાં વન્દેમાતરમ્

[એક પ્રવાસી જાગૃતતા વેળા ઉપર]

શ્રી. તીર્થધારી

વન્દેમાતરમ્ સ.મે વિરોધનો વરોળ જગાડનારાઓને ખબર નથી કે વિદેશમાં એનું કેટલું મહત્ત્વ છે.

એક દિવસ તહેવારના સજ્જમાર્ગે ઉપર સરપંચ નીકળ્યું હતું. ઇરાન દેશની રાષ્ટ્રીય ધોળાણોથી આખી શેરી માણ રવી હતી. અચાનક એ અધી ધોળાણો ધબકી ગઈ. આણુ પડના મકાનના એથે માળના ઝડપામાંથી કોઈ 'વન્દેમાતરમ્' 'વન્દેમાતરમ્' પોકરી ઉઠ્યું વિદેશી ભાષાના એ સંખ્દે ઇરાનીઓ અચરજ પામી સાંભળી રહ્યા. એ પોકાર કરનાર હશે સખીનો એક પાક મુસલમાન. ઇરાનનું રાષ્ટ્રીય સરપંચ નોંધ એને માદૈવતન હિંદુસ્તાન વાદ આવ્યું. અને એ વાદનું પ્રતિક જન્મ ઉલટનેર ખોલી દેશએણું 'વન્દેમાતરમ્.'

અમરા અમદાવાદમાં 'આરમોના મારે અસ્પસ્તાન'ની ઝુંબેશ ચાલી. ત્યારે ધબ્બાપ હિંદી વેપારીઓને પેટીપર પેટીનો વેપાર ઊડી દેવો પડ્યો હતો. એ વેપારીઓમાં સીઓ હતા. હિંદુઓ હતા, બ્રહ્મણ્યો હતા તે ગોવાનીઓ હતા. પદ્દેશીઓના અધિકારમાંથી એમાંથી કોઈપણ અન્નુ નહિ. કારણ તેઓ આરબન હતા પણ હિંદીઓ હતા. પાંચી પ્રવૃત્તી સપાકે તેમની હિંદીપણાની અસ્મિતા ગચ્છત યમ. અને એ અસ્મિતાનું પ્રકાશ હતું 'વન્દેમાતરમ્.' શેરીમાં મળે કે છૂટા પડે ત્યારે તેઓ 'વન્દેમાતરમ્' કહી હાથ નોંડતા. તેઓ સમસમ અને સલામઆલેકમ જૂલી ગયા, કારણ તેઓ પોતે હિંદુ છે, ઇરાનીઓ છે એ હકીકત જૂલીને સીખ્યા હતા તેઓ હિંદી છે, ભારતવાસી છે. મક્કા અને મદીનાની રજવાડીઓમાં હિંદી હાજરો પાસે હિંદી ફકીરોને 'વન્દેમાતરમ્' ખોલી લિલ્લા માગતા નિહાળીએ, ત્યારે કોને ખાતરી નહિ થાય કે વન્દેમાતરમ્ એટલે હિંદ, વન્દેમાતરમ્ એટલે હિંદીપણ, વન્દેમાતરમ્ એટલે પાંચી ભૂમિમાં માડી-બાળાઓને બેસતાં ઉજવતો અન્તરનો ઉમંગો.

ગુર્જસ્તાનના આદાના નામક શહેરની વાત છે. તમે મારો ? ત્યાંની હિંદી ઇરાનીઓની મરિજ્જની બીંત ઉપર તુકી સીપિમાં મોટા મોટા અક્ષરે 'વન્દેમાતરમ્' લખવામાં આવ્યું છે. એ શહેરમાં આરમો અને તુકીઓ વચ્ચે મેળ નથી. આરમો ભણી દરેક તુકી કરી નજરે જૂએ છે. એ કરી નજરમાંથી હિંદીઓને જણાવી લે છે તે વન્દેમાતરમ્. હિંદીઓ સાંભસામી મળતાં આરમો પેડે સલામઆલેકમ નથી કહેતા પણ કહે છે 'વન્દેમાતરમ્.'

પદ્દેશમાં અંગ્રેજો ખાણીપીણી પછી ગારો "ગોડ એવ ધ હિન્ગ" અને જર્મન પ્રગ્ન ગારો "ગુલિસલાન્ડ ઉપર આરમો" (જર્મન રાષ્ટ્ર સર્વોપરી છે.) પણ

હિંદીઓ? ઇસ્તાંબુલના હિંદીઓ બ્યારે દર સંવિચારે મેગા મુઝે છે ત્યારે જાતિય પતાકા સામે ઉઘાડા માથે ઉભા રહી તેઓ 'વન્દેમાતરમ્' પોકારે છે. એ પોકાર સાંભળી તુર્ક નરનારીઓ ટોળે મળે છે. એમને જોઈ ખિરિકટ ખાતાં ખાતાં દરેક હિંદી 'વન્દેમાતરમ્' વન્દેમાતરમ્ ના પોકાર કર્યે જાય છે, ત્યારે તુર્કી પ્રજાને તેઓ મ'લગાવવા માગે છે કે તેમને પણ એક પેતાનો દેશ છે અને એ દેશનો પ્રાણુજનિ 'વન્દેમાતરમ્' છે.

વિયેનામાં એક સભા છે. એક હિંદી પ્રવાસી સર્વ દેશીય શ્રીતાઓ આગળ ભાષણ આપે છે. ભાષણ પૂરું થયું. અંગ્રેજીભાષી પ્રજા બોલી ઉઠે છે 'હુરે હુરે' હિંદીઓ તેમાં સુઝ પુરે છે 'વન્દેમાતરમ્' 'વન્દેમાતરમ્' 'વન્દેમાતરમ્' ના હાત તો સભ્ય હિંદના સભ્ય પુરો પણ અમભ્ય કહેવાત વન્દેમાતરમ્ હિંદની મબ્યાનાનું સૂચક છે.

લંડનના કચેરીંગ ટાઉનમાં એકવાર હિંદી અને અંગ્રેજ ખજામીઓ વચ્ચે મારામારી થઈ હતી, અંગાળના મુમતમાન ખવાસીઓ 'વન્દેમાતરમ્' નો રણુનાદ ગગવી મરણિયાઓ પેઠે ધમી ગયા ત્યારે અંગ્રેજોને પોતાના જ દેશમાં બોંધ ભારે પડી હતી. 'વન્દેમાતરમ્' હિંદ પ્રજાનો લગ્નઈ મંત્ર છે. 'વન્દેમાતરમ્' ના ઉચ્ચારે કાયરોના દિલમાં પણ કેસરિયાનું શરાતન પ્રવેશે છે.

પૂર્વના આનંત શહેરમાં લુતી ગદો પાટીને સભ્ય હતો એવો એક વૃદ્ધ મુમતમાન ત્રીઃ અવસ્થાનિય રહે છે. ચીનાઓના સરધમ પૂડે તે 'વન્દેમાતરમ્' પોકાર્યા કરે છે (હિંદ આવવાને તેના પરખથી છે) દેશમાં આવવાની તેને ખૂબ ઇચ્છા થાય છે. પણ અરમોસ. એ અતૃપ્ત કામના તે 'વન્દેમાતરમ્' ની ધોળણથી તૃપ્ત કરે છે. 'વન્દેમાતરમ્' શબ્દમાં તે જનની જન્મભૂમિનાં દર્શન કરે છે. આનંતથી દીનમીન મુઢીમાં આવ્યા સંખ્યાઅધ દેશનિકાવ રહેલા દેશજધુઓ રમે છે. પોતાની અસહાયતા બ્યારે તેમને પાગલ કરી મૂકે છે, ત્યારે શાંતિ આપે છે 'વન્દેમાતરમ્' ઘોડિયામાં સુનેલા આગકને માનું હાલરુ જેટલું વદાલુ જેટલું જ આ ભારતપુત્રોને 'વન્દેમાતરમ્.' વદાલુ છે.

નાનકિંગમાં પણ 'વન્દેમાતરમ્' નું એટલું જ પ્રચલન છે. એકવાર હાંગકેંગ શહેરમાં રહેતો એક હિંદી દારૂડિયો તો ગલીએ ગલીએ 'વન્દેમાતરમ્' બોલતો કરતો હતો. પ્રવાસી હિંદીઓનાં જીવન જોડે 'વન્દેમાતરમ્' કેટલું એતપ્રોત થઈ ગયું છે તેની આનાથી ખાત્રી થશે.

વિદેશમાં 'વન્દેમાતરમ્' હિંદુઓનું માનીતું નથી, ઇસ્લામીઓનું અણુમાનીતું નથી. એ હિંદી માત્રનું પોતીકું પ્રાણુજન છે. એ ગરીબોનો આત્મનાદ છે, હનાશોનો દીર્ઘશ્વામ છે, મરણિયાઓનો રણુનાદ છે અને સુખીજનોનો સંસ્કારમંત્ર છે. બોલો 'વન્દેમાતરમ્.'

કવિના પ્રદેશ

અપાદક : શ્રી. મહાવીરપ્રસાદ દાદીય

શાન્તાકુમર

૩

અંસ્કૃત ભાષામાં 'મન' શબ્દને 'મનસ' નપુંસકલિંગ માનવામાં આવ્યું છે. એના ઉપર વિચાર કરતાં એક કવિરાજ કહે છે કે:—

નપુંસકમિતિ જ્ઞાત્વા પ્રિયાયૈ યેરિતં મનઃ ।

તત્ત્વ તત્રૈવ રુમતે હતાઃ પાણિનિવા ચયમ્ ॥

એટલે કે મનને નપુંસક માની મેં એને મારી પ્રિયતામાં પાસે મોકલ્યું, પણ એ તો ત્યાં જ રમી રહ્યું છે. ખરેખર મને તો વ્યાકરણકાર પાણિનિએ મનને નપુંસકલિંગી માતાવી ખૂબ દુઝ્યો. નહીં તો હું કદી મારા મનને પ્રિયતામાં પાસે ન મોકલતે.

એક બીજા કવિ પેતાના મનને સંબોધી કહે છે કે:—

મનઃ કુત્રોયોગઃ સપદિ વદ મે ગમ્યપદવીમ્

નરે વા નાર્યાં વા ગમનમુભયગ્રાપ્યનુચિતમ્ ।

યતસ્તે હ્રીવત્ત્વં સકૃદપિ ગતં હાસ્યપદવીમ્

જનસ્તંમે માગાસ્ત્વમનુસર હિ મહ્યપદવીમ્ ॥

ભાવાર્થ : હે મન ! તારો શો વિચાર છે કહે તો ખરો આપણે ક્યાં જઈએ ? તારે પુરુષ પાસે જવું છે કે સ્ત્રી પાસે ? મારું તો માનવું છે કે તું નપુંસક હોવાથી પુરુષ કે સ્ત્રી, એકેની પાસે તારું જવું અનુચિત છે. કેમકે એ એક, તને હમણે મારે પુરુષ અને સ્ત્રી પાસે ન જતાં તું તારા જેવા નપુંસક 'સહ' પાસે જાણે. કેમકે તમે એક નપુંસક હોવાથી તમારી કીક એળવત જામશે.

એવા મનને સુખ દુઃખનું કારણ માનવામાં આવ્યું છે.

મન एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।

અને એ મનને વશ કરવાની કળા શ્રી ગીતામાં ત્રીજે પ્રમાણે છે:—

यसंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।

अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥

અર્થાત્ એ મન એટલું અધુરું ચંચળ છે કે અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય દ્વારાજ વશમાં આવી શકે છે.

એટલા માટે જ કબીર સાહેબ પણ મનકા મનકા માગા ફેરવવાની શિખામણ આપે છે. વળી એક બીજા અંસ્કૃત કવિસકત શ્રી કૃષ્ણને કહે છે કે:—

ક્ષીરસારમપદ્મલ્ય શંકયા સ્વીકૃતં વદિ પદ્માવનંતવયા
માનસેમમનિતાન્તતામસે નન્દનન્દન ! કથં ન કીયસે ।

એટલે કે હે નન્દનન્દન ! માખણ ચોરીને તું ભયથી કયો અધાગમાં છુપાવતી
છા ગમે છે તું માન મેહ અને અચાનના અધકાથી ભયાં મનમાં કેમ નથી છુપાતો ?
એક બીજા ભકતગણ કહે છે કે.—

સ્નાકરસ્તવ ગૃહ ગૃહિણીચ પદ્મા, કિં દેયમસ્તિ ભવતે જગદીશ્વરાય ।
રાધાગૃહીતમનસઃ મનસોઽસ્તિ દૈન્યે, તન્મે ગૃહાણ પદપંકજમર્પિતં તૈ ॥

ભાવાર્થ—ગ્લાકર માગર મમુ તમારે નિવાસ સ્થાન છે, માક્ષાત્ લક્ષ્મી આપની
ધર્મપત્ની છે તમે પોતે ત્રણ લોકોના સ્વામી છો, ત્યારે હું આપનો ભકત-આપને શું
આપી શકું ? પણ એક ચીજ આપની પાસે નથી તે હું આપને આપી શકું છું ગદ્યાએ
આપના મનને ચોરી લીધુ છે—માટે હું આપને આપના ચન્દોમાં મારું મન મર્પિત
કરું છું !

પ્રેમના પાડે શીખવતા એક કવિગણ અગળ ગુરુ દક્ષિણાની ચાચના કરે છે.

શીખવે અસદા શીખના હો તરીકાધારે,
શીખનેકે દામ દો બેએ ? ગુમે રૂપ સામે ?

એક બીજા કવિ કોઈને હાથે ચોપડેલી મેંદી પાણીથી ધોતા જુએ છે અને એના
દિવમાં એવી શકા થાય છે કે એના હાથે રતા મેંદીથી ધોયતી મેંદીમાં અગ્નિ છે અને એ
પાણી જેવી શીતળ વસ્તુમાં પણ આગ લગાડી શકે છે ત્યારે નેતાગના હૃદયમાં કેમ અમર
નાદિ કરે

દીનાષ્ટ દન્તોમે મય મયક. દંપિયામાં બહાતે દે,
મીતમ કરતે, હો મતીમ, આગ પાનીમે લગાતી દે.

વળા એક કવિનું એવું માનવું છે કે એની પ્રિયતમા કરતા એ પ્રિયતમાની જગીમાં
વારું ખુબી કે. કેમકે એ જગીમાં તેટલું જ લાવણ્ય અને મૌદ્ય હોવા ઉપરાંત એ
જગીને ગમે તેટલા આગિગનો અપો નો જગી કદી પણ પ્રિયતમાની માફક ન કપકો
દેશે, ન ગાશે દેશે.

તુમારી તસજીએ કુજ જાતે, તુમએની નિગવી દે
ચાહે ઉનની ચિપડાયો ન ગ્રીડી દે ન ગાલી દે ॥

પ્રીતમના વિયોગમાં કોઈ સ્ત્રી અશ્રુધારા પોતાના ઉરોજ પ્રદેશ પર પહાવી રહી છે;
એ વિષય પર ઉત્પ્રેક્ષા કરતા એક કવિ કહે છે કે—

ભંગાનિ મેં દહતુ કાન્નવિયોગવદ્ધિ,
સંરપયતાં પ્રિયતમો હૃદિ વર્તતે યા ।
સ્વામયા શશિમુડીગલદશ્વવારિ,
પાતામિરુણ્મભિપિચ્છન્તિ હૃમદેશમ્ ॥

અર્થાત્ વિરહનો અગ્નિ લગ્ને મારા સરીરને બરખ કરી દે, પરંતુ મારા હૃદયમાં
વાસ કરતા મારા પ્રીતમનો હું, મારા ઉરોજ પ્રદેશ પર મનન અશ્રુધારા વહાવી, રક્ષા
કરીશ મ્યુનિસિપલ બંધાવવાનું અમળ્ય ચિત્ર છે.

એવા પ્રકારની સરસ ઉક્તિમાં એક કહ્યું શાયર, અશ્રુધારા દ્વારા ઉરોજ પ્રદેશને
બીજાવતી એક વિરહિણી બાળના જળના હૃદય માટે કહે છે કે અમળ્ય છે કે વર્ષમાં
પશુ ધર બળી શકે છે. “વર્ષોદ્યોત્તી ધર જલતા છે.”

મુગ્ધાચર્યાનું ચિત્ર દોરતી એક સુરસ કવિતા અમરશતકમાં મળી આવે છે તેમાં
પશુ હૃદયને પ્રીતમનું સ્થાપી નિવાસ સ્થાનમાં આવ્યું છે.

મુગ્ધે! મુગ્ધેતયં વ નેતુમલિલઃ કાલઃ કિમાભ્યસે?

માને ધસ્ત્ર ધૂતિં વધાન ક્ષુભતાં દૂરે કુર પ્રેયસિ ।

સર્વથેયં પ્રતિયોધિતા પ્રતિ વચસ્તાનાહ મીતાનના,

નેતૃત્વૈઃ સંસ હૃદિ દિયતો હિ નનુ મે પ્રાગેશ્વરઃ શ્રોયસિ ॥

સખિ કહે છે કે હે મુગ્ધે! તારી મુગ્ધાચર્યા આમ બોળાપણમાં જ વીતાવા
માગે છે? તારા પ્રિયતમ પ્રતિ આવું બોળાપણું હોડી છંદ માનિની થા-કે-ક ગરજ
કરતા હો. જ્યારે સખિ આવું બોલે છે તારી એ મુગ્ધા “મીતાનના” લવલીત બની કહે
છે. સખિ! ધીમે બોલ તારા આ શબ્દો મારા હૃદયે વિરાજતા મારા પ્રાણનાથ ન સાંભળી
શે. આવાજ પ્રકારનો એક સુંદર દુહો વિખ્યાત વિહારી કવિએ લખ્યો છે.

સખી સીખાવતી માનચિધિ, સૈનન વરજતિ બાલ,

હૃદયે 'કહ્યું, મોહિય, ૩ વસત સદા વિહારીલાલ,

આ દુહામાં સંસ્કૃત શ્લોક કરતાં પણ વિશેષતા છે. એમાં મુગ્ધા શબ્દો બોલતી
નથી પણ “સૈનન વરજતિ” શબ્દોદ્વાર ધીમે બોલવાની ચૂચના કરે છે.

પ્રેમની વ્યાખ્યા કરતા એક કવિ કહે છે કે “દાઢ અક્ષર પ્રેમકા પહેસો પંડિત
હોય” પ્રેમના અઢી અક્ષર છે અને જે એ શીખે તે પંડિત બની શકે છે.

મુખને ચંદ્ર જેવું માની એક કવિ કહે છે કે:—

“ચંદ્રસા મુખ હે દુપડા આગ્રમાની ચાહિયે” એટલે કે ચંદ્રમુખના પરભ-આકાશના
વાદળી રંગનાં હોવાં જોઈએ.

ફક્ત એ ચૂંબની યાચના કરતા કવિ-“દો” એટલે “આપો” અને “દો” એટલે
“બે” એ શબ્દો સાથે રમી આઠ ચૂંબનો લેવાનો દાવો કરે છે:—

દો દો બોમે, લેકીન દંગમે દો,

દસ્તકે દો, લુદકે દો, ચુરમકે દો ઓર લખકે દો.

ફક્ત એ જ ચૂંબનો આપો પણ દંગરી આપો, દાથના-આપો-બે, લુદકના-આપો
-બે, આંખના-આપો-બે અને અધરના-આપો-બે.

(કમરો :)

સનાતન ધર્મ

[ગણપતિરામ ત્રિવેદી ઉચ્ચ કુળના ચૂસ્ત સનાતની બ્રાહ્મણ છે, તેમનું ઉત્તરાવસ્થામાં હંમશાંકર પુત્રત્વ સાંપડે છે. હંમશાંકર બાલ્યાવસ્થાથી જ-જાડખોર જીવન આરંભે છે. પુત્રનું 'મુધાનવાની' આરાધાએ પિતા તેને ગુરુકુળમાં અભ્યાસ અર્થે મોકલે છે. સનાતક થઈ હંમશાંકર પિતૃધરે આવે છે. રૂઢિચૂસ્ત અધિમાન્યતાઓ નિહાળી હંમશાંકરનું દૃઢ્ય કંપી હો છે. આમછેતને 'આવગણી હંમશાંકર અત્યંતેને સહાય કરે છે એવા 'બ્રહ્મ' જીવનમાંથી પુત્રને ઉભારી તેને શુદ્ધ સનાતની બ્રાહ્મણ બનાવવા પિતા યોજના પડે છે, ત્યાંથી નવલિખનો ઉત્તરાધ' શરૂ થાય છે.]

‘આમને આમ થોડા દિવસ જશે તો છોકરો વંડી જશે.’

‘મેં તો તે દહાડે બહુએ કહ્યું હતું કે દીકરાને આંખની કીકી આગળથી આંધો ના કરો પણ તમે ક્યાં માન્યું હેતું. ત્યારે તો તમને દીકરાને ભણાવી ગણાવી પડીત બનાવવો હતો.’

‘તે દહાડે ય એ ક્યાં હાથમાં જાણ્યો ગહેતો હતો.’

‘પણ હવે તો ને દોરડે’ તે સાંકળે બાંધેલ નહિ રહે. ભણીગણી તે ચાર આંખવાળો થયો છે’

‘લે હવે લાંબી વાત મૂક અને સાંભળ.’

આવો વાર્તાલાપ તરવાડી અને ભટાણી વચ્ચે તે રાતે થતો હતો.

પેલા દીનમણિશંકર કહે છે, તમારે દીકરાને ઢેકાણે રાખવો હોય તો પરણાવી દો. વહુમાં એને ધર બહાર પગ નહિ મુકવા દે.’

‘ધરમાં વહુમાં આવે એમાં મારી ના હોય જ નહિ પણ એ પણ એવી જ આવી તો? હાલ ઉમીઆને એ પગ છે ત્યારે ચાર થશે.’

‘ના! ના! તે વાતની નિરાંત રાખ! કર્ણપ્રશંકરે એને માટે એવી તો સમજી અને ડાહી છોકરી શોધી ગઈ છે કે તે તારા ઉમીઆના પગમાં બેડી થઈ ખેંસશે.’

‘પણ એવી છોકરી જોડે ઉમીઆ પરણવા ના પાડશે તો.’

‘ખેસ! ખેસ! ના પાડવાવાળી. એને પૂજવાનું જ છે કાણ. બધું રંધાઈ કરી ભાણે ખીરસાસે ત્યારે જ તેને ખખર ચડશે.’

‘જો જો છેલ્લી ઘડીએ તમારી બધી ધારણાઓ ધૂળમાં ન મળે.’

‘આ તરવાડીના આટલાં વરસ પાણીમાં નથી ગયાં. એ આજકાલના ઉમીઆનું શું ગળું કે મારો બોમ ઉઘાપે.’

‘તમારા મોંમાં સાકર.’

માથાપના ઓરડામાં પુત્ર માટે સોનેરી બેડી ઘડાઈ રહી હતી. માંખાપ માનતાં હતો એ બેડી ન હતી પણ રાજકુંવરોને પગે આમુલકરૂપે શોભતો તોડો હતો. પુત્રની માન્યતા એથી ઉઘડી હતી. એને આજે ઉધ આવતી ન હતી, જ્યારથી એને ગંધ આવી કે

કુટુંબી જનો તેના વેવિશાળની છુપી તૈયારી કરી રહ્યા છે ત્યારથી તેનું ચિત્ત ચગડોળે ચડ્યું હતું. તેને કાગતું હતું એ બીજી દુનિયાનું પંખી છે. તરવાડીઓની તક્ષાવડીનાં પાણી એને કડવાં એર સમાં કાગતાં હતાં. એ એકદિ જનોની માથાપ પિંજરામાંથી ઉડી જવા માગતો હતો. પણ એકીઓ તો એકલા પોપટથી ન તરપત થતાં મેનાદેવીને પણ આણું આપી રહ્યાં હતાં. એ મેનાદેવી આવે અને શુકદેવને પગે નાલુક વેલી પેડે વિંટાઈ વળે તે પહેલાં શુકદેવને આદ્યા જંતુ હતું. તેને લાગ્યું હતું તેનું કુટુંબ એ ચાર તરવાડીઓના ધર જેવડું નથી પણ આખા મુક્ક જેવડું છે. તેણે જોયું હતું તેનું હૃદય ધ્વજકૃતિના દુઃખથી જેટલું ધ્રુવું હતું તેટલું જ સર્વે કોમોના દર્દો માટે રોતું હતું. તરવાડીઓના ખીન્ને બંધાઈ રહેતાં એ જનતા માત્ર લાણીની સહાનુભૂતિના વારિ ઓસરી રહ્યાં હતાં. તેથી તે છુટો થવા માગતો હતો. એકંકનો મરી સર્વજન જનનીતા વિગટ પરિવારમાં લગવા માગતો હતો. ગૃહસ્થાશ્રમની ચત્રણી છાપની સુરત જોઈ લીધા પછી એ જાપે છપાઈ ગાડીયા ધરેડે ચાલતો સિક્કો થવા તેણે ના પાડી.

- એની એ ના હજુ મનમાં બેસી મનમાં જ સાંભળેલી હતી. તરવાડી તો ચેતવણી દેનારને કહેતા, લાઈ એ તો જુવાનીના જુવાળ છે. સંસારથી એવારે આવી એ આપો-આપ જ વેરાઈ જશે. મ્હેમાનો લાણે બેસી પીરસનારને ના ના કહે છે પણ સાથે યાજ્ઞમાં પગી વાનગીઓ પર હાથ પણ ચલાવે રાખે છે. તરવાડી માનતા સંસારના ઉપર ઉમેલા મુગ્ધ અતિથિ મોટે તેણે સુંદરમાં સુંદર વાનગી ગોતી ગ્રાખી છે. સાચે જ એ વાનગી એટલી બધી મોહક હતી કે તેને જોઈ ઉમાશંકરના મ્હેમાં પણ પાણી છુટે ? તરવાડીઓએ ગોતી રાખેલી કન્યામાં ન હતી ખોડ કે આંખણ. વળી તે અલખ પણ ન હતી. તેના વાપનું ઘેર આલખ સાતિમાં મોજલાદર હતું. આ ગુણવાળી વડુ લાવવા તરવાડી તક્ષપાપડ હતા. આટલાકા ગુણો ઉપરાંત તરવાડીને સૌથી વધુ લક્ષ્યાવનારી વાત બીજી જ હતી. કન્યા માઆપની એકની એક વારસ હતી. માઆપે માન્યું પુત્ર ત્રિદાન છે, ને વહુમા, લક્ષ્મીવાન છે. સંસ્કરતી અને શ્રીતો આવો સુંદર ભેટાનો મંલવ માઆપોને ગલગલીયાં કરાવતો હતો. પણ ઉમાશંકર તો એ વિચરતો સાંભળી ઉમે ને ઉમે બેજતો હતો.

ઉમાશંકરને સમોવડીઆઓ અભિનંદન આપતા. મુખારકખાદી સ્વાદે મોટી ગણાય છે પણ કમ્પમે તે કમોસમના વરસાદ જેવી અજાખમણી લાગે છે. પુત્રના સંસાર પ્રવેશ નિમિત્તે તરવાડીના આંગળે ગીતો ગવાતાં. એ સંસાર પ્રવેશમાં પુત્રે અધકાર પ્રવેશ જોયો હતો. વિદ્યારવ્યનું મુક્ત પંખી સોકારવ્યમાં પોતાના ગીતો સંભળાવવા આવે તેને ભાવ્યે કોઈ એકાદી ઓરડીમાં પુરાઈ માલીકની મરજી મુજબ જાવાનું આવે તો એનાં જાનકરણાં વેગાન સદગ્રમાં શોપાઈ જતી નહીંઓ પેડે સુકાઈ જાય છે. એ આત્મચાતની વેળા હુંકડી આવે એ અગાઉ ઉમાશંકરે નિશ્ચય કર્યો કે માઆપોના અધારિયા કૂવામાંથી નીકળી જવું. તેના મનમાં એક વાતનો અજાપો થતો હતો. તે એ અધારીયા કુવાને ઉગમવા આખો હતો. થોડા હલાડના જ અનુભવે તેની ખાતરી થઈ કે એ મેલાં પાણીમાં મૂર્ખનારાવજનનાં કિરણો પણ પેસી શકતાં નથી, તો ઉમાશંકર જેવા અધપરાકિત મુચાનનું શું મળું ?

પિતૃકુળના ઉદ્ધાર માટે તેણે અન્ય માર્ગ જોધો તેને લગીચ્છનો પાખનો યાદ આપ્યો. યુવત તપસ્યાથી પતિતપાત્રી મગ્ધવીના પાળી ધન આગણે નારી જુગજુગના ગધાતા કુડોને માફ કરવાની તેને પ્રેરણા થઈ પિતૃકુળ અદા કરવાનો એ માર્ગ તેણે પકડી લીધો. ઉમાશંકર એક ગતે તત્વાડીઓના ધનમાર્થી અનોપ-શ્રયો નેવાણીનો કચરો એકને હાથે અનેકના ધોવા છતાં દૂર થયો ન હતો તેથી તે મોભે ચડ્યો. મોભેથી ધન આવતા નેનનાના પાળીથી એ કચરો એણે ધોઈ નાખવો હતો.

ઉમા અહાં આવતા જ હુમમથ ચતા પગના ત્રિચં થયા અધારી ગતે એકન દોકન ચારી નીમળ્યો કરા જતુ ? એને એકે જગા જગા જેની ન લાગી ગતને દહાડે તેણે સાધ્યા જ ક્યું કરતો જ તેનું વિશ્રામ ધ્યાન થયો નરતો જ તેનું ધ્યેય બન્યું નહીં, હુગર, ખાઈ, ખેતર જગન કે વેગન રગડા એક એને અન્કારી ન ગમ્યા કે ડગરી ન થન્યા તેણે અડસકે તીચ્છની પગપાળા ચાના શરૂ કરી તેને સેવા કરની હતી પણ મેની? દુનિયા પોતાની રીતે પોતાની મેવા કરવા માગતી હતી ઉમાશંકરને તે અનુકૂળ ન હતું તેમા તેને પોતાનો આપસત દેખાતો હતા હ ! તે પોતાનું સર્વદન ખર્ચી રેશ મેવ કરા છનડ્યો હતો પણ તે પોતાની ગૈર પાગલન કહના કરવા મુજબ નહિ તેથી તે મેનાક્ષેત્રની શોધમા ચાલ્યો તેના પગના હિમાનસના શિખરોની તથા ઉચે ઉચે મન્દોમા દેખાવા લાગ્યા એ જ પગલા કન્યાકુમારીએ મમ્મની રેતીમાં પડે ખેતન્યા હતા તેણે આગકાનના જગને નેથા બનુથી પ્રદેશના ટેંગઓ નેથા પણ તેના છવને થાગે પાડે એવું મેવાક્ષેત્ર તેને ના જડ્યું.

મેનાક્ષેત્ર શોધ્યું જડતુ નથી પોતાનું મેવાક્ષેત્ર પોતે જ ઉણુ કરતુ નેહએ આ મત્સની એને ન્યારે ખમર પડી ત્યારે એને અચ મો થયો અરે ! 'ગંગા તો પ્રદેશમાં છે ને ગોત્રી વત્સો આખી દુનિયા' એના એ પ્રસવે નાડપ નરા ગુરુએ એને ગીગ્ગ મત્સો પણ ભણાયા એ લલુનગમા ન વે ઉપાધિનોનું ભગ્નન બૂરી ગયો અને શીખ્યો દેરામા પોણી પ્રગ્ન કાળા અક્ષને ફૂંકી મારે એવા અચાનમા ડૂબી જ એ અચાનના અધાને અજનાગવા વેદો મમા સ્વજ નકામા છે એને મારે તો પ્રથમ નાના નાના કેડિયાના તેજની જરૂર છે જેમ બાળકોને ચાનણુગાડી અને નહિ કે હાથીપોડા ગામમાં હોય છે એ પોતાના પગચામા સાથે આપો હિમાનસથી ગંગા ઉનાગરી એવો છોડી દીધો જનશુષ્ક ધગમા પોતાના જ તપોજગે ઘર ધગવી ગંગા પ્રગટાવવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો પુગણો મહે છે મની અનસૂયાએ એમ વેળા એ રીતે દુકામે અતિશુષ્ક એરી ધગતીના પેગાળમાથી પણ લાત મારી મગ્ધવી પ્રગવવી હતી.

પ્રગ્ન મેવો ઈચ્છે છે કે તેઓ આશ્રમો શરૂ કરે અને પ્રગ્ન દેડતી ચારી એનો તાલ લે ઉમાશંકર ગમ્ધપટ્ટી વેળાએ લોકમાનમનો અજ્ઞાન મ્યો હતો તેને ખાતરી થઈ હતી જે પ્રગ્ન જુગોથી મોટાઓથી અપમાનિત થા જ, ગંગદોળાઈ છે તે એવા આશ્રમોમા દોડી આવતી નથી દુખોના હુગરો નીચે તેમના પગો એવા તો જકડાઈ ગયા હાથ છે કે તેઓ ઇચ્છા છતાં પાધર મહાં આવેની નવી પર જઈ પાણી પી શકતા નથી ત મની

અસંભવ યાતના છતાં તેઓ પાણી દેખીને માત્ર ટાંપ્યા જ કરે છે. એ જુગતરત્તયાના શોષાએલા કંઈ અમૃત સ્ત્રિયનાં હોય તો નહીં ઝરણાંઓએ તેમની ઝુપડી ઝુપડીએ રખડુ નોંધએ. હિંદુસ્તાનભરમાં રખડી વગેરે ઉમાશંકરને એરા રખડવામાં મજા આવી. તેણે ચાતતો આશ્રમ શરૂ કર્યો. સવારે અને સમીસાંજે જાગે તે ન મધરાતે એ આશ્રમનું ઝુપડું જુદે જુદે સ્થળે નજરે રહતું. ઉમાશંકરનો આશ્રમ એટલે તેનું ખડતલ શરીર અને તેનું દિનદયાળુ મન ને દક્ષિત, હૃદયુત અને અપમાનિત વર્ગોની વચ્ચે આંદોશ ખાવા લાગ્યો. જેના કાંઈ બેઠી ન થાય તેનો તે બેઠી થયો. અન્ધપરંધુ તરતું જાણનાં આજે તહિ તો કાલે પણ કંઈ પહોંચશે. જેને જરા ધ તરતું નથી આવડતું બહારે આવે છે માત્ર કુખડીઆં ખાતાં, તેને પાર ઉતારવાનો ભાર ઉમાશંકરે હસતે મેહોડે સ્વીકાર્યો.

આ લોકોના કામ નિમિત્તે કહેવાતા સંસ્કારી વર્ગોમાં પણ તેની અવરજવર થતી ત્યાંના 'ધર્મનિષ્ઠ' 'આચારનિષ્ઠ' સમાજ પ્રજાઓ એની વિદ્વતા ઉપર આકર્ષિત થતા. સાચે જ ઉમાશંકરના મ્હોં ઉપર સ્ત્રી સંસ્કારિતાનું દૂર ઝળકતું. એનાં મ્હોં પર ધણી ખરા શિક્ષિતોમાં હોય છે તેવી અર્ધ દગ્ધતાની છાયાની ત્રાણા કદાપિ દેખાતી નહિ તેથી એ નૂરની મલક નોંધ બધા અંગત જતા. વિશાળ વડલાની છાયામાં આપોઆપ જ મુસાફરોનાં ટોળાં એકઠાં થાય છે. એ જ રીતે ઉમાશંકરની અડખેપડખે શ્રદ્ધાળુઓની ઠઠ ઝામઝા લાગી. એઓમાંના ધણી વગર માત્રા ઉદ્દગારો કાઢતા.

“પરદેશી વાપરાની લૂએ ચીમળાએથી ધર્મવેલને એ સજવન કરશે.”

“અગતે ગયેલા પિંતુસોડો એના ધર્મચરણે સદ્ગતિ પામશે.”

“અપવાસે અપવાસે અર્ધા મરવા જેવા વેદવાચના યજ્ઞદેવો તૃપ્ત થશે.”

પણ આ દરમિયાન શુભરૂપ હતો. કાશ્મીર ઉમાશંકરના પાશ્વરમણિએ સજવન થયેલા ધર્મે નવું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. એનો નવો દરવેશ ટીલાંડપકાંચાળા ધર્મીઓ ઝોળાળી શક્યાં નહિ. ધર્મનું આદિસ્થાન પ્રથમચરણે આલણ મૂકાડે દોષ છે. ઉમાશંકરે મોટેલા ધર્મશૂલનાં મૂળ પંચમવર્ણ લાગીઓના વાડામાં હનાં. જુદેવોની ઝોળીમાં પડેલાં ધનધાન્યે યજ્ઞદેવો તરપત થતા. પણ આ નવા જુદેવની ઝોળીમાં ધનધાન્યે સમાજે હૃદયુતકરી અધમ ગણેલા વર્ગો સંતોષાતા.

સાચે જ ઉમાશંકરનાં પગમાં ચમતકારમણિ હતો. એ વૈરભાવોડે ફરતો એટલે એ શ્રેષ્ઠીઓના રસ્તાઓ પર 'ધર્મનિષ્ઠ' સમાજ ધણીઓની પદરજ પડતી બધે પડી. એણે વાધરીવાસમાં જરા માંડણુ એટલે જન્મથી જ સુહેમાર ગણાતી કોમોના ખરેખર પર પડના પોલીમલકાના દંડાઓ દેખાતા બંધ થયા. એ મજુરોના ઝુપડાંઓમાં ર્થો એટલે મોટેરાઓના કામદારો વગર વેતનની વેડ કરાવવા દહાડીઆ તેડવા આવના તે અટકી ગયા. એનો ઉપદેશો દક્ષિત પ્રજાનું સ્વમાન જાગૃત થયું. દાથીના પગ નીચે છુદાંતી પ્રજા તેજ દાથી પરના સોનાને હોદે ચડવા તૈયાર થઈ.

“પ્રજાને બળવાખોર બનાવે તે બળવાખોર નહિ તો બીજું શું? અને સ્થાપિત ધર્મ અને સમાજ સામે બળવો કરાવે તેના જેવો બીજો નાસ્તિક કેમ? ઉચ્ચ વર્ગના ધરેધર આવાં વાક્યો બોલવાની દરિદ્રા થવા લાગી.

આલનું કામ પોતાની જ કામમાં પોકેના 'કપાનર' મારે લ' મહાજનો પોતાના શિક્ષક વિદ્યાર્થીનાં આરજીનાં બંધ થયેલાં જોઈને દરબાર ભાષણપદ મહાજનોની પડખે ચડવા તૈયારી કરવા લાગ્યો.

ઉમાશંકરની આ 'બદનામી' ચાલોના રિમાને ચઢી તરવાડીના પડખે વરસે પત્રની ભાગ મળી જાણી પિતાએ તો હરખાવું જોઈએ માથા સુધી સળગી જાયા. જે દિવસે પુત્રે તેનું આખી જાતિમાં ના તેજે તેના નામનું નાહી નાખ્યું હતું. તે જ દિવસે તેણે કહ્યું હતું તારવાને બદલે કુઆરો. પણ માનું હૃદય પિતા જેટલું નિર્દય નથી ભાગ મળી જાણી ધણી નાચવા લાગી 'અમે તેમ પણ મારો ઉમીર તરવાડીને એવો એકે ઉમગીએ ન' આવ્યો જતાં બચાવોના અગ્રહ્ય કાઢવા જવું પડ્યું.

પિતા અને પુત્ર વચ્ચે પછી મળતા હતા, ચીઠ અને ક્રોધમાં કે કેટલાં વરસો વીતી ગયાં. પુત્રે તો પોતાના નાનકડા ઘરને વિશ્વ કરી તેમાં સમાવી દીધું હતું તેથી તેને મા-આપ ધર પાઠ આવતું

'ઉમીઆ'—તરવાડી માટે તો જગ જગીશીએ ચરેક ઉમાશંકર હજી ઉમીઆ જ હતો 'તારી માએ તને પાઠ કર્યો છે.'

'પિતાજી માતાજીને કહેજો ત્યારે ત્યારે કુર્બાની અને ક'બાજોની માતાએ મને પાઠ કર્યો છે ત્યારે ત્યારે મેં માન્યું છે જે મને મારી પોતાની મા જ સાઠ પાડે છે.'

'તને તેજે ધરે બોલાવ્યો છે.'

'પિતાજી મારે માટે મારું અને પાગકુ એવા ધર ધરના બેઠ નથી રહ્યા, જે ધરમાં મનહર છું ત્યાં મને જગ્યાય છે કે હું માન પોતાના જ ધરમાં જઈ રહ્યો છું.'

'એટલે તને ગાંડપણ તો નથી જામ્યું ને?'

'પિતાજી વિશ્વત્રેમથી દુનિયા માનને પોતીકી માનવી તે જો આંડપણ હોય તો હા ! હું ગણી છું.'

'તો કહે હું તારી માને શું કહીશ?'

'આપુ કહેજો કે હું કચેડ કચેડ માતાઓનો પુત્ર થયો છું. મારા એક એક અડધ તેમના એક એક બેળામાં વાલ્યત્વના પાન કરી રહ્યાં છે. માટે માને કહેજો તેને બાગે હવે હું ગજના દુકાન જેવડો થઈ નહિ આવું.'

એવામાં ગામમાંથી તરવાડીના કેપ જુના સંજાથી આવી પહોંચ્યા. આવનાં વેંત જ તેણે તોપના ધમકા જેવાં ચાકરો ઊડવા માંડ્યાં.

'તરવાડી આ તમારો દીકરો શું કરવા બેઠો છે? આપુ સાહચર્યુદ્ધ અને માટે લજવાઈ મરે છે.'

'બાઈ એ હવે મારો દીકરો નથી.'

‘અસી મારો દીકરો નથી કહી છૂટી જવા માગો છો ? તમને ખબર છે લોકવાયકા શી છે ?’

‘શી છે ?’

‘એ વેશ્યાવાડે અધરાતે મધરાતે હેરાફેરા કરે છે.’

પિતાજી ચોંટી ઊઠ્યા.

‘પિતાજી સન્યાસી માટે અધાય વાઝા સરખા છે.’

‘એ દારૂડિયાઓની અગલમાં હાથ નાખી રસ્તાઓ પર રખડે છે ?’

તરવાડીનાં ‘લવાં ઉઘાં ચડવાં.

‘પિતાજી ! સેવામાગીઓને સર્વે જોડે દોસ્તી આંધવી પડે છે.’

‘એ દેડ ભગીઓને ધરે જમ ખાણીપીણી કરે છે.’

પિતાજી ખેડા હતા તે એકદમ ઉભા થઈ ગયા.

‘આપુ ! પરિનાજક કામની પણ ભાવની લિલા તરડેડતો નથી.’

‘હાથરે બેસા ! તેં તો મારે મેરિ કાળા બેંચ ચોપડી.’

‘પિતાજી ! મારા કમોંથી તરવાડીઓએ શરમાવાની જરૂર નથી. હું તો માત્ર તેમનો કુળ ધર્મ જાળવી રહ્યો છું.’

‘એટલે !’

‘હું પણ ગોરપદું જ કરું છું ?’

‘હાં ! ગોરપદું !’ પેલા પાસે ઉમેશા સંબંધી ફરી ત્રાડુક્યા ‘તેથી જ તને લોકો વેશ્યાવાડનો વેદ કહે છે.’

‘લગ્ને કહે.’

‘અરે ! તને તો લોકો ‘લીલવાડનો ખુવો’ પણ કહે છે.’

‘એમાં ખોટું શું છે ?’

‘ત્યારે તને તો ‘દેવવાડનો ખરડો’ કહેવામાં પણ ન્હાનમ નહિ નડતી હોય ?’

‘એમાં ન્હાનમ શાની ?’

તરવાડીથી મુગા ન રહેવાયું તે ખોલી ઉઠ્યા ?

‘આજ તારો ધર્મ ?’

‘હા પિતાજી ! એજ ધર્મ અને આયો ધર્મ. પિતાજી ધર્મ એટલે શરીર શુદ્ધિ હોય તો તેની વધારેમાં વધારે જરૂર દેડવાડે છે. પિતાજી ! ધર્મ એટલે મન શુદ્ધિ હોય તો તેની વધારેમાં વધારે જરૂર પતિતેલી શેરીમાં છે. પિતાજી ! ધર્મ એટલે મૈત્રિ, દયા, કસ્ટા હોય તો તેની સાચી જરૂર બીલવાડે છે. એટલે જ હું ધર્મની ધૂળ લઈ એ અણખેડી દુનિયામાં ભઠિ આપું છું.”

‘પુત્ર ધર્મને આ નજરે જોતાં તને કાણે શીખવ્યું ?’

‘પિતાશુ! આંખને કાન ઉઘાડો અને મત્તનાં દર્શન કરો. ધર્મનું એ સ્વરૂપ આપો- આપ જ દેખાશે.’

‘પુત્ર પૂનઃઓના અધર્મે અકિત, યજ્ઞોના નૈવેદ્ય તરપત, અને વેદમંત્રોનાં ગાને પ્રશસ્ત વેદ ધર્મ કયાં અને આ ધર્મ કયાં?’

પિતાશુ, વેન્ધમોંથી પપ્પ મોટો એક સનાતન ધર્મ છે. એ ધર્મ છે દયાનો, એ ધર્મ છે સત્યનો એ ધર્મ છે ન્યાયનો. એ સનાતન ધર્મ તેજ સાચો ધર્મ.

‘પિતાને એ ન મમ્મત્યુ’. પુત્ર પિતાશુને જતાં જોઈ રહ્યો. ધડીસર તેને તેની જન્મદાતા માતાની આંખનાં આસુ દેખાયાં. પણ તેની ધર્મદાતા લાખ લાખ માતાઓનાં આંસુમાં તે તણાઈ ગયાં.

અહલામા હાં. સર મુહુરમહ માધ

‘જોઈ છું ત્યાં મને જણાય છે કે હું મારા માતાનું...’

‘એટલે! તને ગાંડપણુ તો નથી લાગ્યું ને?’

‘પિતાશુ ત્રિશ્વેરેમથી દુનિયા માગને પોતીકી માનવી તે જો ગાંડપણુ હોય તો હા! હું ગડો છું.’

‘તો કહે હું તારી માને શું કહીશ?’

‘આપુ કહેજો કે હું કરોડ કરોડ માતાઓના પુત્ર થયો છું. મારા એક એક અસુ તેમના એક એક જોગામાં ચાલત્યનાં પાન કરી રહ્યાં છે. માટે માને કહેજો તેને બાગે હવે હું રાક્ષસા દુક્રમ જેવડો વે નહિ આપું.’

એવમાં ગામમાંથી તરવાડીના કોઈ જુના સંજમથી આવી પહોંચ્યા. આવતાં વેંત જ તેણે તોપના ધમકા જેવાં વાક્યો, ઊડવા માંધ્યાં.

‘તરવાડી આ તમારે દીકરો શું કરવા બેઠો છે? આપુ આહાશુદ્ધ અને માટે લગ્નવાદ મરે છે.’

‘ભાઈ એ હવે મારો દીકરો નથી.’

એમ. એ. માં પસાર થવા પછી તેજ વર્ષે અસ્લામ ઇકબાલને લાહોરની ઓરિ-
એન્ટલ કોલેજમાં ફિલસૂફી અને તત્ત્વજ્ઞાનના બ્યાખ્યાતા તરીકે નિમવામાં આવ્યા હતા.
તે પછી ૧૯૦૦ ની સાલમાં લાહોર ગવર્નમેન્ટ કોલેજ એમની સેવાઓ મેળવવામાં સંકળ
થઈ હતી. જ્યાં ૧૯૦૫ સુધી અસ્લામ ઇકબાલ ફિલસૂફીના અધ્યાપક તરીકેની ફરજો
જતાવતા રહ્યા હતા.

૧૯૦૫ માં ડૉ. ઇકબાલ વિજ્ઞાન ખાતે વધુ અભ્યાસ અર્થે રવાના થયા હતા. પ્રથમ
કેમ્બ્રિજ વિશ્વવિદ્યાલયમાં દાખલ થઈ, ત્યાંથી નીતિ વિષયક ડિગ્રી સંપાદન કરી હતી અને
તે પછી એઓ જર્મનીની યુનિય યુનિવર્સિટીમાં પ્રવેશ્યા હતા અને ત્યાંજ પોતાનું
શિક્ષણ સમાપ્ત કર્યું હતું. યુનિય વિશ્વવિદ્યાલયે ડૉ. સર ઇકબાલના અભ્યાસના સંશોધનો
માટે “ડોક્ટર ઓફ ફિલોસોફી”ની ડિગ્રી આપી હતી. Ph. D. ની પદવી મેળવીને
ડૉ. ઇકબાલ પુનઃ ઇંગ્લેન્ડ ખાતે આવ્યા હતા અને લિંકન ઇનના એરિસ્ટર થયા હતા.
એ વેળા લંડન વિશ્વવિદ્યાલયમાં અરબી ભાષાના અધ્યાપક તરીકે ડૉ. આર્નોલ્ડ હતા.
તેઓ દલ ઉપર જતાં તેમની જગ્યાએ અસ્લામ સર ઇકબાલની નિમણૂક કરવામાં
આવી હતી, અને ત્યાં એમણે ૭ માસ પ્રયત્ન અરબીના અધ્યાપક તરીકેની ફરજો
નૂતનતાપૂર્વક જતા રી હતી, એ જ દરમિયાન ડૉ. ઇકબાલ લંડનના જૂઠા જૂઠા પ્રખ્યાત
વિદ્વાનો અને અભ્યાસીઓના પરિચયમાં આવ્યા હતા, જેમાં ડૉ. મેક ટેમટ (કેમ્બ્રિજ
વિશ્વવિદ્યાલયમાં એઓ ફિલોસોફીના અધ્યાપક હતા), ડૉ. આલિન (કેમ્બ્રિજ વિશ્વવિદ્યાલયમાં
એઓ ફારસીના અધ્યાપક હતા) ડૉ. નિકલસન (કેમ્બ્રિજ વિશ્વવિદ્યાલયમાં એઓ અરબીના
અધ્યાપક હતા), અને ડૉ. સાફી (કેમ્બ્રિજ વિશ્વવિદ્યાલયના ફિલોસોફીના અધ્યાપક અને
અનેક ગ્રંથોના કર્તા) ખાસ ઉલ્લેખનિય વ્યક્તિઓ છે, ડૉ. સર ઇકબાલ ૧૯૦૮ ની
સાલમાં ઇંગ્લેન્ડ ખાતેથી લાહોર પાછા ફર્યા હતા.

હિંદમાં હતા ત્યારે તો અસ્લામ ઇકબાલ કેવળ ઉર્દૂમાં જ કાવ્યો રચતા હતા
પરંતુ ઇંગ્લેન્ડ ખાતેના નિવાસ દરમિયાન એમણે ફારસી ભાષામાં પણ કાવ્યો રચવાનું
સર કરી દીધું હતું. પોતાના ગહન વિચારોને સરળતાપૂર્વક ઉર્દૂ ભાષા દ્વારા રજૂ કરી
સાધ્ય એમ ન હોવાથી—કેમકે એ માટે ઉર્દૂ-ગિરાનો સબ્બ-લડાગ એમને સંકીર્ણ પડ્યો
હતો—એમણે પોતાના વિચારોને પ્રકટ કરવા માટે ફારસીને પોતાનું વાહન બનાવ્યું હતું.
ઉર્દૂ-ગ્રંથિયાઓ એથી નારાજ તો થયા હતા, પરંતુ ફારસી ભાષા મુસ્લિમ-દુનિયાના દરેક
ભાગમાં વતે ઝાઉ અર્થે પ્રચલિત હોવાથી એઓને સહેલ બહોળા દુનિયાના કાન સુધી
પહોંચી શકતો હતો. એમની “અસગરે ખુદી” નામની ફારસી કૃતિ ધુરોપ ખાતે સન્માનની
દરિજાએ જોવાઈ, અને તેનું અંગ્રેજી ભાષાનર “Secrets of Being” ના નામે ડૉ.
નિકલસને લંડનથી પ્રકટ કર્યું. આ ભાષાન્તરના કારણે એમની ખ્યાતિ ધુરોપ અને
અમેરિકાની દુનિયા સુધી પહોંચી જવા પામી, અને ડૉ. સર ઇકબાલની ગણના ગગનતઃ
મહાન કવિઓ અને ફિલોસોફોમાં થવા લાગી. ઠેર ઠેર “Iqbal Societies” સ્થાપાઈ
અને તે દ્વારા એમની દરેક રચનાઓનો તત્ત્વસ્પર્શી અભ્યાસ કરવાનું કામ ધુરોપ અને

અમેરિકામાં ગરૂ થઈ ગયું અગ્રેજ ફ્રેન્ચ, જર્મન, ઈંગ્લિશ, રશિયન વગેરે ભાષાઓમાં 'અમનરે ખુરી'ના અગ્રેજી અનુવાદ ઉપર લામી નામી અભાસોચનાઓ પ્રસિદ્ધ થઈ અને હિદમા ગરૂ ટાગોગનો લઘુમધુ પાત્ર પેદા થઈ ચૂક્યો છે એ વાત જગતના સાહિત્ય-ગમિષ્ઠ અને દિનામોશીના અભ્યાસીઓને વિદિત થઈ ઉપનત અબ્બી, કાન્ગી, ટકી, ઉર્ડૂ, હિંદી, ગુજરાતી વગેરે ઓરીઆઈ ભાષાઓમાં પણ એમના કાવ્યોના અનુવાદ થતા લાગ્યા અને આવી રીતે ડો મન ઇસ્લામ બધેમધ પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા

૧૯૦૫ ની સાનમાં બ્રિટિશ મનમ ની આજો ઉતરી અને તેજો વિશ્વના આ મહાન કરિતે નાઇન્ટીઝી નાનાલ્લો ૧૯૦૬ માં ડો ઇસ્લામ પત્રમની ધાગમભામાં બીનહન્દિ ચૂટાયા, અને ડેક ૧૯૩૦ ની માન મુધી જાહેર પ્રગતી અને ઇસ્લામી 'મનની મેનાઓ' મનવતા ન્હા ધાનમભાના ડામકાજ દર્શમિયન એઓ હમેશા પ્રગતે પડે ન્હા અને પિડિતો અને કચડાયેનાઓને નહન આપના માટે એમણે એનું નડતો ચનાવી ખેડૂતોની નિનીન ન્હા એમને ભાગે ખૂચની હતી અને તેમની અર્થિક સ્થિતિ મુધાનના પગના લેનાના પશ્ચો ઉપમિયત થતા ત્યારે મત્તાધીસો અને ડા ઇસ્લામ ન્હા હમેના ન્પાટપી થયા કન્ની હતી ૧૯૨૮ ના ડિએમગ માનમાં ડો ઇસ્લામ હલિમ-હિલો પ્રવાસ ન્યાં હતો અને મશામ અને માઇમોગના વિશ્વવિદ્યાનયોમાં ફિન્ચી ઉપર ભાષણ આપ્યા હતા મેગોગ, હયદગમાન અને શ્રીંગપદમ વગેરે યથોગી મુનાકાત બઈ એઓ બાહોર પાછા ફર્યા હતા ૧૯૩૦ ની બીજી ગઉન ટેગન કોન્ફરન્સ વેળા અનામાં ઇસ્લામને ૫૧ સભાસદ તરીકે ચૂટવામાં આવ્યા હતા તે વેળા મશિમ મુનિરસિંહી તરફથી એમનું ભારે સન્માન જ ૧૧ આવ્યું હતું ૧૯૩૩ ની માનમાં અમ્ધ નિન્નાનના મહંમ મગ નાવિશાહના આમત્રયને માન આપી એઓ મશુન વગેરે યથોગી મુનાકાતે ગયા હતા અને ત્યાંથી પાછા આરીને ઈનાડ ખાતે જ્વાના થય હતા ત્વારી મારોન, એનેડા થઈ પેનેટાઇન ગયા હતા અને મગતને મારો હિંદ પાછા ફર્યા હતા એ વેળા ટેન્કે આ મહાન ફિનેસેફ અને કરિને તેમના જગતને ધાગવું માન આપના આ પુ હતું અને મોગ મોટા સહિતકાગે, મિનોમોફગે અને ધર્મ-અભ્યાસીઓએ એમની મુનકન લીધી હતી અજથી નગ ૧૧ પૂર્વે ઓમ્મફફ વિશ્વવિદ્યાનયના મત્તાનાઓ તરફથી એઓને શેહસ મિગિજના ભાષણો આપના માટે ન્હોતગવામાં આવ્યા હતા ડો મન ઇસ્લામ આ માન મેગવનાગ પહેના જ ઇસ્લામી ની, પહના જ હિંદી નહી ૧૬ પટેલા જ એશિયાટિક હતા પગતુ એમની પ્રકૃતિ અસ્પષ્ટ હોનાથી એઓ એ ભાગના આપના માટે વિનાયત જઈ સમ્ય ન હતા એમની કૃતિઓ

(૧) અમનરે ખુરી ૧૯૧૬ ડાગ્મી (૨) રૂમ્એ મેખુરી ૧૯૧૮ ડાગ્મી (૩) પયામે મશાફિક ૧૯૧૮ ડાગ્મી (૪) જમ્હેર અજમ ૧૯૧૮ ડાગ્મી (૫) ગતરી નમ ૧૯૩૦ ડાગ્મી (૬) મુમાફિક ૧૯૩૫ ડાગ્મી (૭) ઇ મે ઇકતેમાદ ૧૯૩૫ ઉર્ડૂ (૮) માગે દગ ૧૯૨૪ ઉર્ડૂ (૯) માગે ગિલીન ૧૯૩૫ ઉર્ડૂ (૧૦) ઝમેદનાન ૧૯૦૬ ઉર્ડૂ (૧૧) ફિન્સફએ અજમ ૧૯૩૭ ઉર્ડૂ (૧૨) Reconstruction of Religious Thought in Islam અગ્રેજી

અસ્ત્રામા ઇક્યાતની ઉડે અને ફારમી કવિતા આજે નૂતન પથગામ આપી રહી છે. નિર્હંસા અને નિઃપ્રાણોમાં નવો આત્મા ફૂટી રહી છે. અસ્ત્રામા ઇક્યાતની કવિતા પ્રગતિશીલ છે. એમના કાવ્યોમાં મર્મો અને સંકેતો છૂપાયેલાં છે. એમના કાવ્યોમાં યનયનતી ભવનાઓ અને ત્રિમિતિઓ સંતાયેલી છે. એમના કાવ્યોમાં છાંદસના રહસ્યો અને કલ્પનાઓ ત્રેમ સંકાય છે. એઓ પિડિતો અને કમડાયેલાઓના હિમાયતી છે. શાહીરાદ અને મૂડીરાદન તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ લુચ્છે છે. દેશભક્ત અને વતનપરસ્તીના જ્વજ્વર હિમાયતી છે પરંતુ સ્વયં અને કાળના યોધનોત. કદા ચતુ છે. આખા વિશ્વને એ પોતાનું વતન માને છે. અને ગદ્યગદ્ય-શાન્તિનાં ગીતો સંભળાવ એમ એઓ ઇચ્છે છે. આજે ઇક્યાત-અભ્યાસીઓ આખા હિંદમાં જ્વરતા આ મહાન કવિને હારક મહાત્મ્ય કેરેકેર શાનદાર રીતે ઉજવી રહ્યા છે, તે પ્રસંગે આપણે આ મહાન કવિ-કિશ્કીની લાંબી જિન્દગી માટે પ્રભુ આગળ અતઃકંડુપૂર્વક પ્રાર્થના કરવી જોઈએ.

સાહેરીઆ ચણા

મુનસફ-(ફરિયાદીને) તારે કોઈ વકીલ નથી ?

ફરિયાદી—ના સાહેબ.

મુનસફ—(ફરિયાદીનાં વસ્ત્રો જોઈ) હો આ એ રૂપિયા હો. અને વકીલના ફેમમાંથી કોઈ વકીલ ફરી લાવ.

ફરિયાદી વકીલ ફેમમાં જઈ પાછો આવ્યો અને બોલ્યો. “સાહેબ, વકીલો કહે છે કે એ રૂપિયાવાળા વકીલો તો ગયા મુનસફ યહ ગયેલા. હવે કોઈ એવા વકીલ રહ્યા નથી.”

*

*

*

*

કોઈ એક મુદત્તે રોકફેક્કરને કહ્યું, “મેં એક જમીન દસ હજાર ડોલર આપ્યા પછી તેની રસીદ લેવી રહી ગઈ. ‘શું કરું?’” રોકફેક્કર મહાલયે તેને સજાદ આપી. “તું તેના પર પત્ર લખ કે ‘મેં તમને પચાસ હજાર રોકર ઉછીના આપેલા, તે એકદમ પાછા મોકલશે. મને પેસાની જલ્દ બીડ છે.’” ને જવાબ આપતો કે “તમે એકમાત્ર યહ ગયા. મેં નો તમારી પાસે માત્ર દસ હજાર ડોલર લીધેલું” બસ તમારી રસીદ આવી ગઈ.”

* * *

*

*

*

એક મુદત્તે કોઈ સાર્વજનિક સંસ્થા મારે ઉપગ્રાહ્ય મારે કરતો રોકફેક્કર પાસે ગયો. રોકફેક્કર રીપર્માં ૧૦૦ ડોલર ભરી આપ્યા. આવો ધનિક આવી નાની રકમ-અરે તેથી નવાઈ પામી તેણે રોકફેક્કરને કહ્યું, “તમારા પુરે રીપર્માં ૧૦૦૦ ડોલર ભરી આપ્યા

આ મહાન ચંદ્ર અત્રમે અને ૩૮ શાળાઓ (નિં ૫ ૧૦-૧૧) બીબોની કેળવણી માટે ચલાવે છે અને ૧૨૭૮ શિષ્યો તેનો નાભા એ છે આ ઉપરાંત બીબોની આમાનિક અને આર્થિક ગિરિનિ મુલાકાત માટે પણ પ્રથમ કાર્યાલય આવે છે તેમને પાણીના સાધનો પણ થોડાં આપવામાં આવે છે

મહાનને માથે ૧૯૩૬-૩૭ ના વરસમાં તે એક રિંગે ૬૨૪ પગ આવી પડેલી જાણી છે આ ત પચમહાનમાં દુષ્ટતાનું ગહન કાર્ય ઉપાડનાના નિવેદન તેના જાણ છે આવે છે હારે જામન અને મહાનના આનંદ મેન (એ અ કાર્ય પાન ઉનાયુ છે નિવેદનનો આ ભાગ ખમ વાચવા અંગે છે.

બીન મેન મહાની રૂઢિઓ ના મેરુની માધના ને શ્રમ, શ્રી શીકાન્તભૂષે જેવાની ત્યગરૂઢિ એ અમળુ ગુજરાતને માટે ગૌરવ વેવા અનુ છે

૩ વાર્ષિક રિપોર્ટ.

આન-મેનગદ નાનગની મહાકારી મહાળાઓની દેખરેખ નાખનાર મહાનને વ્યાગમાં આવેલી સદર મન્યનો મન ૧૯૩૬-૩૭ નું નિવેદન મળ્યું

આ નિવેદનની પ્રસ્તાવનાના પેગ ૭ થી ૧૨ રડોદરાના અમનદાર નર્ગે ખામ અપાનપૂર્વક વાચવા અને રિચાના જેવા છે.

નિવેદનના પેગ પાચ (૫ ૫) તે મથામે "શ્રીઓની બચતકદ કનારી મહાળાઓ" એનું મથળુ છે. એ તન્દ્ર અમે ગાનના મહાકારી અધિકારી શ્રી અમળનાય દેમાઇતુ ખામ ધ્યા. એચીએ છીએ રડોદરાના નજવારાના માટે અનેક ગુજરાતી રામદો યોગ્ય છે એ અભિનંદના જેવી ખીના છે પણ આવી શન યોગનામાં કેટલીકવાન ભદ્રભદ્ર શાહી (જેમો 'ચમ'પાદભાજી' ગેલીનડી જેવા પરગ શામને અફને 'કૃષિકનાય નશોધક પ્રવર્તક કચેરી') તે મેઇ રખન કિનબટ કે મેન અર્થ નીકમે એવી રચના આવી જાય છે

મહાકારી રૂઢિમાં 'શ્રીઓની બચત કરનારી મહાળા' કે 'શ્રીઓની બચતકદ .. મહાળા' એ આવી રચનાના નમુના છે શ્રી અમળનાયભદ્ર ગુજરાતના પ્રથમ પકિતના મ ત કે અન એથી અ રી હારથો પાદક તન્દ્રયોગન નિદન એમના વર્ચસ્વ નીચેના ખાનામાંથી દૂર મગી યોગ્ય શબ્દ ખાવગે એવી સિતિ છે

નિવેદનના રૂઢિમાં આ મહાળા કુલ ભાડોગ શ ૧,૦૮,૬૫૪-૭-૬ છે. મહાળાના કામકાજના હીમામે તેનું ખર્ચ પણ નકસન્થી આવતું જાય છે

યોગવત રંગ

તેજ શ્રી મહાની-પ્રસાદ દાર્થીય

રાન્તાકુઝ કિ ૩ એક

પન પ્રાન્તના જે કેટલાક ભાઇઓએ ગુજરાતી ભાષાને અપનાવી છે તેમાંના શ્રી મહાની-પ્રસાદ ભાઇ એક પ. યૌન તરગ જેના રડોજે જણાઇ આવે છે કે તેમણે ભાષાને માત્ર અપનાવી નથી પણ તે પર સુદ્ધ અધિકાર મેળવે છે અને યૌનના આભાવિક નજો ગબીર ભાવને સળ અને વેધક ગુથણીમાં તેમણે નુ કર્યા છે.

આ નાના પુત્રકર્માના 'એમા શુ હતુ ?' અને 'ત્યાગ'ના પ્રકરણો ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે.

પુત્રકર્તા ગ્રામ અને મુદ્દા નાનગીની જેમ એની વગતુ પણ મનનીય છે. પુત્રક યોગના ઉમન ઓગગતા હરેકે ધીરજથી વાચવા-વિચારવા જેવું છે.

: નોંધ :

સાક્ષરશ્રી અંદરશંકરભાઈ

ગુજરાતનાં સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં એક જમાનામાં ડોકો વગાડનાર, સામ્પ્રતિક્ય ક્ષેત્રમાં પણ તેટલી જ નામના મેળવનાર અને પાછળથી આધ્યાત્મિક વાદના શાન્ત રમ્ભ ગામેગામ ફરી પાનાર નાડિયાદ નિવાસી શ્રી, અંદરશંકરભાઈના અવધાનની નોંધ આ રચને લેવી રહે છે. પ્રભુ તેમના આત્માને શાન્તિ આપે !

ખુજર્ગ લેખકનું અવસાન

નવસારીના ખરણીતા પારસી ખુજર્ગ લેખક શ્રી, સોરાષ્ટ્ર મંચરુ દેસાઈએ પણ પારસી છતાં સરળ અને મારે ગુજરાતી ભાષામાં થોડાં જ પુસ્તકો લખી મુંદર મેરા ફરી છે. તેમના અવધાનની સંખેદ નોંધ અત્રે લખ્યો છીએ. વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ તેમણે પેતાની કલમની દેસ્તી છોડી નથી અને વાચકોના હાથમાં “મારી આકાશી ખુજારીનું” છેલ્લું પુસ્તક મૂકી તેમનો જીવનદીપ ખુજાયો છે. પ્રભુ એમના આત્માને શાન્તિ આપે.

—મ.

કોંગ્રેસ સરકાર

પાણી ભરાઈ જાયથી ખેતરના પાકને નુકસાન થયું હોય, ત્યાં કમેકટરોએ શક્ત આપવી એમ મુજર્ગ સરકારે કમલું છે.

મજુરોની રિયનિતી તપાસ કરવા જિલ્લા સરકાર એક કમિટી નીમશે.

અહમદનગરની જે મરજીઓમાં સરકારી કચેરીઓ હતી. મુજર્ગ સરકારે જે મકાનો મુસલમાનોને તરત સોંપી દેવાં એવો દુકમ કાઢ્યો છે. બીજા ત્રણ મરજીઓ પણ મુસલમાનોને સોંપી દેશે. ૧૦૦ વર્ષથી જે જાગતમાં સરકાર કોઈ દાદ ન આપતી હતી, તે જાગતનો કોંગ્રેસ સરકાર મુસલમાનોનો જોતોપકારક નિવેડો તાર્કિક કથો છે.

મુજર્ગ સરકારે થજીમાં તાડી છેડનારાઓને તાડીમાંથી મોગ ખનવવાનું શીખવવાનું શરૂ કર્યું છે.

જિલ્લામાં ખેતીની આવક પર કર નોંધવામાં આવશે.

જિલ્લામાં રથાનિક સ્ત્રીઓના નોકરોને મહાસભાના સભ્યો ખનવા છૂટ આપવામાં આવી છે.

યુક્તપ્રાંતની સરકાર કેટલાક જીલ્લામાં લેખથી શરૂ કરશે.

મધ્ય પ્રાંતની સરકાર રૂ. ૪૫૦૦૦૦ નો મહેસુલમાં ઘટાડો કરશે.

મહાસભાની સ્વતંત્ર મંજૂરીની પ્રતિજ્ઞા પર મહાએસો. પ્રતિજ્ઞા ઓગિરના સરકારે ઉઠાવી લીધી છે.

ચિપલુણ મહાસભા સમિતિના જપ્ત થએલા રૂ. ૩૦૦ મુજર્ગ સરકારે પરત કર્યો છે.

યુક્ત પ્રાંતમાં ફેલુઅરી સુધીમાં માનદ મેજિસ્ટ્રેટોએ તેમનાં કામ આટોપી લેવાં એવી તેમને સૂચના કરવામાં આવી છે.

પૂર્ણા

‘આદર્શ હિન્દ’

મારો પ્રયત્ન એવા ભારતવર્ષને મારે હશે જે ભારતવર્ષમાં પ્રજાના વર્ગોમાં હિંસાનીયાના બેદર નહિ હોય, એ ભારતવર્ષમાં સૌ કોમો દળીમળીને નહોતી હશે, એ ભારતવર્ષમાં અસ્પૃશ્યતાના પાપને તથા કેશી ખીણાં તથા પદ્મચૈતે સ્થાન નહિ હોય; સ્ત્રીઓ પુરુષોના જેટલા જ હક ભોગવતી હશે; આપણે બાકીની આખી દુનિયા માથે શાનિયી એટલા હમથુ, અને કોઇને લૂંટતા કે મારતાથી લગતા નહિ હોઇએ. એટલે આપણે નાનામાં નાનું લસ્કર રાખવું પડશે. મૂઝા કરોડોના હિન વિરોધી નહિ હોય તેવા તમામ દેશી કે વિદેશી, હિનમબધો સીવટપૂર્વક જાળવવામાં આવશે. મને પોતાને દેશી અને વિદેશી વચ્ચેના બેઠ અઝારો કે આ માગ સ્વખનું ભારતવર્ષ છે. —માંખીજી

તંત્રી રણછોડજી પરાગજી મહેતા

: પૂર્ણા કાર્યાલય : -

: મોગા ગામ : -

: નવસારી : -

પૃ. ૧, અક ૬ -

દેખસારી.

ધી બોમ્બે મ્યુચ્યુઅલ લાઇફ એસ્યુરન્સ સોસાયટી લી૦

સ્થાપના : ૧૮૭૧, હેડ ઓફિસ, મુંબઈ

૧૯૩૩ના વેલ્યુએશનનું પરિણામ :

બોનસ

દર વર્ષે રૂ. ૨૬ હાજીના વીમા પર

હજારે „ ૨૧ મુક્તી વીમા પર

વાર્ષિક પ્રિમિયમ પર

૨૧૧ ટકાનું વળતર

તમારા વીમા માટે અગર એજન્સી માટે, કોઈ પણ ધોરણે
સરખામણી કરતાં, પસંદગી બોમ્બે મ્યુચ્યુઅલ તરફ જ હજારો.

એજન્ટોને ભરપૂર પ્રાથમિક કમિશન ઉપરાંત

તદન બિનશરતી રીન્યુઅલ કમિશન

ગુજરાત, કાઠિયાવાડ અને મધ્ય હિંદનાં મથકો માટે ખતિલા એજન્ટો બેઠે છે.
વિગત માટે લખો—

મોહન સન્સ એન્ડ કું.

મુંબઈ કંલાકો અને
મધ્ય હિન્દના
શીક્ષ એજન્ટસ

૨૨, એપોલો સ્ટ્રીટ; કોલ,
મુંબઈ, ૧

પર્યાય અરકાવે, સર્ગીના દરેક જાનેને
પૂરેપૂરું પોષણ આપી મહિત પૂરે

પૂર્ણચંદ્ર ગુટીકા

મેલિષય ફાગળથી ગુમાવેલી સાંકળ પાછી આપી
નવજયન બસે, યુવાની ટકાવે કી. રૂ. ૭-૮-૦

કમને નવન બેસાડે, બોંબાલી દરડી ઉપરમને
જમદી મટાડે.

મુક્ત પ્રદર્શનમા મુલ્ય આદ મંગલનાર

કાફેરથર્મીન

દરેક પ્રકારની સઠી તેમજ આમીના મંગાડ
અકમીર ઉપાય. એકજ દિવસમા ફાવે
અનુભવી મકાલ કી. રૂ. ૦-૧૨-૦

કાળા વાળને સફેદ થતા અટકાવી મફેદ
વાળને લમેમને મરે કાળા કરે.

બ્લેડી હર ઓઈલ

સાળને ચંદ્રી મગજન તેમજ આખને
દરેક ઓઈલ, માટમકિન તેમજ આખનું
તેજ પુષ્ટાર છે. કી. રૂ. ૧-૦-૦

લમેમના ગાળુ વપરાય મરે ઉમરા —

ડઈલી હર ઓઈલ

વાળને પોષણ આપી લાળા, કાળા,
મુંપાળા બનાવી, આંખ તેમજ
મગજને દરેક આપે. કી. રૂ. ૦-૧૦-૦

દેવાના દરેક તાલો મરે —

મેલેરીસાઈ મીક્ચર

કનીઝ ગિવમુ છે. દરિયા, વેના, રોહમ
બકાનરીઆ, મેરીઆ, ઉમદના મરે. કી. રૂ. ૦-૮-૦

મેલોડયાના તાલ પાછીની નવજાઈ
કર કરે, બરેજા મગાડ.

મેલેરીટાન

રોહમખ માદની પાછીની નવજાઈ કર
કરી રહિત આપે. કી. રૂ. ૦-૮-૦

દાંતના દરેક તલના દુખાવા મરે અકમીર

ટુચીક

કીમત રૂ. ૦-૫-૦

દાંતના પાગના દરેક તરે તથા પાવોરિઆ મરે
અકમીર

પાયોરીક

કીમત રૂ. ૦-૫-૦

વધુ વિગત તથા એજન્સી માટે લેન નંબી પૂર્ણચંદ્ર પ્રોડક્ટ્સના પં. એ. નં. ૩૫૭૩ મુંબઈ
— મંગલનાર કાંપા —

રુદ. એન્ડ મિન્ડી જામર્ડ, હજીવી, મુગ
પરમદન મેરીટા રોમ, નવમારી
દરિયા પીનાનુદમ, વલનાર
મેમર્ડ, કનીઝ દરેક એજન્સી

વળુ દરેક તલ, અમનાર

દસાલ એજર્ડ, જર નવુરી જાને ન, મંગ
જાગર મેરીટા નેમ, બકમ
આનક મોમર પ્રેમ, પીપીમેગ
એમ રુદ. એન્ડ કીં મંગલનાર

મેનુદરડી મીડ, મુંબઈ ૪

- સ્ત્રી ઉપયોગી પુસ્તકો -

૧ કંમનરીંગ અવિતા	૦-૪	૩૪ સ્વપ્ન સાસ્ત્ર	૦-૩
૨ કંકરી	૦-૩	૩૫ સ્ત્રી હૃદય	૦-૩
૩ કાવ્યમાં સ્ત્રીનું સ્થાન	૦-૩	૩૬ માતૃ પ્રેમ	૦-૪
૪ અર્ધાંગિના (વાર્તા)	૦-૪	૩૭ પારસી લગ્ન ગીતો	૦-૬
૫ ગૃહવ્યવસ્થાની વાતો	૦-૬	૩૮ દામ્પત્ય જીવન	૦-૮
૬ ખાંડણી (લોકગીત)	૦-૫	૩૯ વહેમી પત્નિ	૦-૩
૭ બલિદાન (મિરકગીતો)	૦-૫	૪૦ આરોગ્ય અને સુખ	૦-૬
૮ ભવાટવી	૦-૪	૪૧ સામાજિક વાર્તા	૦-૫
૯ માં (વાર્તા)	૦-૪	૪૨ રમુજ વાર્તા	૦-૪
૧૦ વળાના પત્રો (સમાન હકમું કસેન્દીયા લગ્ન)	૦-૬	૪૩ ભણી ભાગી	૦-૧
૧૧ પતિની પસંદગી	૦-૪	૪૪ પતિ મેલુ છે	૦-૧
૧૨ લીલીની આરમકથા	૦-૩	૪૫ માંદગી અને માવજત	૦-૪
૧૩ દોષ	૦-૪	૪૬ વાતનું વલેસર	૦-૧
૧૪ પારસી વાનીઓ	૦-૬	૪૭ ધરેણીનો શોખ	૦-૧
૧૫ વિધવા (વાર્તા)	૦-૫	૪૮ પારસી સ્ત્રીઓ	૦-૧
૧૬ કેને પરણું ? (વાર્તા)	૧-૪	૪૯ એકાદશી	૦-૧
૧૭ સુખકતા અને દુઃસ્વસ્થતા	૦-૮	૫૦ સ્વચ્છ દેવી	૦-૧
૧૮ હાસ્યનો કુવારો	૦-૮	૫૧ શિવાજીની બા	૦-૧૦
૧૯ જાતના ભક્ષા (વાર્તા)	૧-૮	૫૨ સાસુની શિખામણ	૦-૧
૨૦ વિપત્તિ (વાર્તા)	૧-૮	૫૩ કાવલનું અત્યંત	૦-૧
૨૧ હસ્તકલાપ (રમુજ)	૧-૮	૫૪ નામ વગરની નવલકથા	૧-૮
૨૨ દેવી ચૌધરણી	૧-૮	૫૫ નારીશિક્ષણ	૦-૪
૨૩ વીર રોઝા	૧-૦	૫૬ માસિક ધર્મ	૦-૨
૨૪ હાસ્ય ગદ્ય (રમુજ)	૧-૮	૫૭ નવા સાથીઆ	૦-૨
૨૫ "જરા અઢા મુકળ"	૧-૦	૫૮-૫૯ વીર તારા (૨ ભાગ)	૨-૪
૨૬ રાસ રમતી	૧-૧૨	૬૦ ગોરમાનાં ગીત	૦-૧
૨૭ જીવન પગલો (વાર્તા)	૦-૪	૬૧ એમ ડેમીઝી હિલ્લરોના પંજામી	૦-૧૨
૨૮ સુખી ધર (બોધક)	૦-૩	૬૨ આર્થિક વાર્તા (ભાગ ૨)	૦-૩
૨૯ ભરત ગૃધ્ર	૦-૧૦	૬૩ ગુણીવત્ત ગૃહિણી	૦-૧
૩૦ ચોપાસીનું ચક્કર	૦-૫	૬૪ સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય	૦-૧
૩૧ રમીઆ બેગમ	૦-૩	૬૫ દક્ષિણી રાંધણી કથા	૦-૩
૩૨ શુદ્ધ વિવેક	૦-૬	૬૬ સતી જસમા	...
૩૩ સખીના પત્રો	૦-૮	૬૭ સંસાર દર્શન	૦-૬

સ્ત્રી શક્તિ અંશમાળાનો આખો સેટ આજે જ વસાવો. કુલ ૬૭ પુસ્તકો બહાર પડ્યા છે. તેનો સરૂ. રૂ. ૩૭નો આપ છે તે રૂ. ૩૦માં મળે છે. પુસ્તકો છુટાં પણ મળી શકશે. નૂર જુદાં.

લખો: સ્ત્રી શક્તિ, કેળવણી, સુરત

તમારા વીમા માટે અગર એજન્સી માટે

લખો :-

૨૫. દેશભક્ત લાલા સજ્જતગથ અને ગ્રંથ પદ્ધિ મોતીલાલ નેહરૂ પ્રાપ્તિ

લક્ષ્મી ઇન્સ્યુરન્સ કું. લી.

(હેડ ઓફીસ -- લાહોર)

ચતુર્વાર્ષિક નાહેર કરેલું બોનસ

આખી જાંદગી પર દર હજારે રૂ. ૮૦

હયાતી પર.....દર હજારે રૂ. ૬૪

લીધેલું કામકાજ રૂ. ૧૦ કરોડ ઉપરાંત

ફંડ..... રૂ. ૧ કરોડ લગભગ

ગયા વર્ષનું કામકાજ દોઢ કરોડથી વધુ—

કંપનીની સદ્વસ્તી માટે

શેરની કીંમતમાં વધાગે

૧૭૦૦ ટકાથી વધુ

વધુ વિગત માટે લખો :-

આર. એન. ચોપરા પ્રાંચ મેનેજર

ફોન : મુબમ્બ.

— અગર —

કે. સી. દેસાઈ : ચીફ એજન્ટ

બરૂકીમ્સન, મુંબઈ.

પૂર્ણા

તેની : સ્વચ્છાડ્ય પરાગણ મહેતા

પુસ્તક ૧

દેવુઆરી

અંક ૭

એ પડછાયો ન જોઈએ

૪. સ. ની પૂર્વે સદીઓ અગાઉ ઓસમાં એન્ડીસ્થીલીસ નામનો એક મહાન તત્ત્વ-
વેત્તા થઈ ગયો. તેણે તેના શિષ્યોને શીખવ્યું કે સદ્યુષ્ય એ જ ધર્મ છે, દેહને જેમ બને
તેમ વધારે કષ્ટ આપવાથી જ સદ્યુષ્યી થઈ શકાય છે. સદ્યુષ્ય એજ પદ્મ સુખ છે.

એના એક શિષ્યનું નામ ડાયોજિનિસ હતું. તેણે યુદ્ધનાં સિદ્ધાંતો અશરણાઃ આચારમાં
મૂકવા માંડ્યા. અર્ધ નિઝારથમાં એકગી રીતે કપડાં પહેરી તે શહેરમાં ભટકતો, કાઢવની
એક તદ્દન નાની ઝૂંપડીમાં રહેતો. એ ઝૂંપડી એટલી નાની હતી કે એથેન્સના શહેરીઓ
તો એમજ કહેતા કે તે ગોળીમાં રહે છે. ઉનાળાના પ્રખર તાપમાં તે ધગધગતી રેતીમાં
આજોટતો અને શિયાળાની કડકડતી ટાઢમાં તે ઢિમ મરખા ઠંડા આરક્ષનાં પુતળાની બેટી
વળગી રહેતો. તેના માર્મિક વિરોધો અને હાજર જવાબો એટલા તો પ્રખ્યાત થયા કે
વિશ્વવિખેતા શહેનશાહ એલેક્ઝાન્ડર તેને મળવા ગયો. સવારના ચડતા પહેરે ડાયોજિનિસ
'ગોળી' બહાર ખેડે હતો. શહેનશાહ ત્યાં આવી ઉભો પથ તેણે તો તેના પર મીટ મરખી
ન માંડી અને જે તે સ્થિતિમાં ખેડી રહ્યો. એલેક્ઝાન્ડરે કહ્યું 'હું શહેનશાહ એલેક્ઝાન્ડર'
તેજ સ્થિતિમાં રહ્યે રહ્યે ડાયોજિનિસે જવાબ દીધો, 'હું તત્ત્વવેત્તા ડાયોજિનિસ'. વાન
ચીન કંપો પછી શહેનશાહે ડાયોજિનિસ જે માંગે તે આપવા કહ્યું. 'ડાયોજિનિસ, તું જે
કહે તે હું કરીશ.' ડાયોજિનિસે જવાબ દીધો, "શહેનશાહ, તું મારે માટે શું કરી શકે?
તું અહીં ઉભો છે ત્યાંથી ખસી જ. મારા દેહ પર પડતો તારા શરીરનો પડછાયો દૂર કર
અને મારા પર સૂઈનો પ્રકાશ આવવા દે. એટલું જ મને છે."

પ્રસંગમાં નમન કરી એલેક્ઝાન્ડર ત્યાંથી ચાલી તીકબો. અને કહ્યું. "હું એલેક્ઝાન્ડર
ન હોત તો મને ડાયોજિનિસ થવા મળતે."

અત્યાધિશો અને ધનિકોના 'પડછાયા'થી મુક્ત રહેવા ડાયોજિનિસના જેટલી ત્યાગ
શક્તિ કેળવવી રહે છે.

તારી આણુ !

(૧)

જે જે કાર્ય કરું હું દિનભર,
જે જે ભાવો હૃદય રમરૂં;
જે જે વાક્યો વહું નિઃતર,
જે અનુભવથી છવન ભરું;
સૌ કાર્યોમાં, સૌ ભાવોમાં,
સૌ અનુભવમાં હે ભગવાન !
મહાકાળ વ્યાપો તલ અતલે,
તારી પાવક પ્રેમલ આણુ !

(૨)

નિશા વિશે નિદ્રાવસ્થામાં,
શુભાશુભ સ્વપ્નો જે જોઈ;
ઝવાર સાંજે તપ સ્તવનોમાં
આંમુઓ માંગ જે જોઈ;
સહુ સ્વપ્નોમાં, સહુ દર્શનમાં,
પ્રતિબિંબ તારું ભગવાન !
મહાકાળ વ્યાપો તલ અતલે;
તારી પાવક પ્રેમલ આણુ !

(૩)

સ્ફુરે જેહ આત્મ વીચિઓ,
ધબકે દુઃખના ઉર ધબકાર;
દેહ પ્રાણના પૃથ્વી-ઓએ,
ઝંખો ઝખકે જે ઝખકાર;
તે આનંદે દુઃખ-ધબકારે,
તે ઝખકારે ઓ ભગવાન !
શમદામ નિશ્ચિન્ન વ્યાપી રહેા.
તારી પાવક પ્રેમલ આણુ !

સ્વતંત્રતા

સ્વતંત્રતા ! હે સ્વતંત્રતા !

સૂત્રો નહિ તો સાસ્ત્ર શેનાં, ગાયત્રી ત્રિલુ વેદ વ્યા,
તારા ત્રિલુ આખી સુષ્ટિનાં જીવન જાણે એમ જુદાં—૨૫૦
આલસીએ દુધગંગા કાંઠે ચંદ્ર સુરજ, નારા રમતા
જેગા તે જુદા પડીઆ કે જન્મ લીધો તે સ્વતંત્રતા !—૨૬૦
પાણી પશુ પથરે પૂરાયાં પાળ ઉમેડીને વહતાં,
ખીયાં કેદ પડ્યાં જથરામાં માટી પડ ફેડી ટુટતાં—૨૭૦
આરો મન માન્યો નીરો કે કુવાનાં દો નીર મીઠાં,
તો પશુ દેર રીઝે ના, રીઝે લે એ ચરવા થાપ છુટાં—૨૮૦
લાખો લોક અધોમુખ દુષ્ટે ગુજામીમાં મગડી મરતાં
તે તારાં પ્રેરક ગાણાંએ ફરીથી સંજીવન જનનાં—૨૯૦
અમરામમાં કોપલ ઉડતી, કુંગર પર મોરો ચરતા,
વનરામમાં ભમરા, ફૂલ પર મધમખો તુજને સ્મરતા—૩૦૦
દરીઆમાં નદીઓ, નદીઓમાં નાનાં નિર્જગર્યાં ભગનાં,
એ મંગમનાં સાદાં જીવન વિસ્મૃતિના વનમાં મેરતાં—૩૧૦
પશુ પેઢી જમનાનાં કાગળ ગંગાના દુધમાં મળતાં
ભણી જતાં ના જુદાં વહતાં ત્રિવેણિએ તે અમર થતાં—૩૨૦

— મ,

— ભૂંગળાંવાળાને —

('વાંકી વાંકી મૂછડી વાળેરે'—એ લોકગીતના સૂરમાં)

ભૂંડા અડ્યા ભૂંગળાંવાળા રે ! કરે દેર કાળા કાળા રે !
લાખો કરોડોનાં લેખાં કરે તો એ લોભ તારો ન સમાય,
ત્રીશ રૂપરડીનો તુરછ અમારો ભાગ તુંથી ન ખમાય,

ભૂંડા અડ્યા ભૂંગળાંવાળા રે ૦

મલબાર હીલની તારી મેલાતો જ્યાં લકઝીની ઘોળાછોળ,
કાળી અમારી કોટડીઓની થાનો કરે તું જોળ ?

ભૂંડા અડ્યા ભૂંગળાંવાળા રે ૦

અછેડા તારા કંતાર પાછળ નોકર ત્રણ ત્રણ હોય,
કુળાં ગમગમ બાલૂડીઆં તો રોટલા કાજે રોય,

ભૂંડા અલ્યા ભૂંગળાંવાળારે૦

જેઠ મહિને ત્યારે યૌમ ધણે ત્યારે દોડે તું 'મામલેસર',
ધમધમતાં તાગં કારખાનામાં તૂટે અમ કલેવર,

ભૂંડા અલ્યા ભૂંગળાંવાળારે૦

લાખો મળુગેની મહેનતનું કળ એકલો ભરખી જાય,
ભોગ ભલભલા દંધએ તને પણ ખખ્ખર તારું ન ભરાય.

ભૂંડા અલ્યા ભૂંગળાંવાળારે૦

છંયાં તારાં રમે રૂપેરી ઘૂઘરે, ખમ્મા ખમ્મા નીત થાય,
કારખાને અમે કામે જઈએ ત્યારે બાળ રડી મુકે હાય,

ભૂંડા અલ્યા ભૂંગળાંવાળારે૦

મગેખમ થાય જો તારી શ્રીને તો ડોકડર કરે દોડાદોડ.
સત્રાવડી અમ શ્રીએને થોડીક છુટ્ટી દેતાં આવે મોત !

ભૂંડા અલ્યા ભૂંગળાંવાળારે૦

કાયા ગળે પગ હાથ ધુજે ને ડોળા ડગમગ થાય,
તાર મુલગના મુજે કે ન મુજે, ભૂખે ઢાંડા કેમ જાય ?

ભૂંડા અલ્યા ભૂંગળાંવાળારે૦

મોટાં મોટાં પેટા રોટાંવાળાને ઘડપણે પેન્નન સોય,
ઘડપણમાં અમ કાયા ન ચાલે દરિયે હુમલું હોય,

ભૂંડા અલ્યા ભૂંગળાંવાળારે૦

વીનવી વીનવી શાકીને આખરે પાકીએ અમ હડતાલ,
ખીળી પાઘડીવાળા મારે લાડી બંદુકોના માર,

ભૂંડા અલ્યા ભૂંગળાંવાળારે૦

—સેવાનંદ

જવાબ-ખાલી અને તેની સંસ્કૃતિ

શ્રી. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ એમ. એ.

(૧ તારીખથી ચાલુ)

જવામાં ૩૫ સરકારના ખાલસા પ્રદેશ ઉપરાંત જે મુસ્લિમ સુલ્તનતના પડખામાં હજી કેટલોક પ્રદેશ રાજસૂતાએ રહેવા દીધેલો છે જોગીયા કાટી-યોગદેવ અને સોષો-સૂરકાટી-સૂર્યક્ષેત્ર એ બે સ્થળોએ પ્રાચીન સુલ્તાનોના વંશજો હજી ૩૫ દેવવણી નીચે રાજ્ય કરે છે. આ બન્ને સ્થળો પ્રાચીન સંસ્કૃતિના રક્ષણરૂપ બની ગયાં છે એમ કહીએ તો ચાલે. પ્રાચીન સંગીત, નાટક, હાથ નાટક, નૃત્ય, કોતરકામ એ બધામાં ખરી પ્રાચીનતા જોવી હોય તો આ બે સ્થળોએ પ્રાચીનતા હજી જીવંત અર્ચાવી છે. આ મુસ્લિમ સુલ્તાનો પોતાને ગુજ, પ્રભુ, બૃષતિ, અધિપતિ, આર્ય વગેરે નામોથી ઓળખાવે છે. જવાના કુલીન રાજકુળીઓ અને અમીરોમાં સૂર્યપુત્ર-સૂર્યવંશિત જેવાં નામ એરેખીક નામ સાથે રાખે છે. શાસ્ત્રવિદ્ય નામનો એક જવાનીજ મુસ્લિમ વિદ્વાન ૩૫ યુનિવર્સિટીમાં-હોલ્ડમાં આજ કામ કરે છે. જવાના ગોંધી તરીકે ઓળખાતા એક આગેવાનનું નામ સુલ્તન છે. એ સુલ્તન થોડા માત્ર ઉપર હિંદની મુસાફરીએ આવ્યા હતા. એમનાજ લાઇનું નામ ડૉ. મુસીક છે. એ ડૉ. મુસીક જવામાં લગભગ ૩૫ હાજીન કોનકર-સમાં જવાના નિષ્ણાત તરીકે હાજર હતા. આઓમાં ફેરી, સુલ્તાન, સુલ્તાન વગેરે નામો આજપણ સાંભળવામાં આવે છે. જવામાં જાએલાં-જવાને માતૃભૂમિ માનતા-પશ્ચિમની દૃષ્ટિએ Native તરીકે ઓળખાતા દેશીને જવામાં ભૂમિપુત્ર તરીકે ઓળખાવાય છે. ચંપાનું કૃષ્ણ ચમ્પક તરીકે ઓળખાય છે. નાગર-નગર એ તો કૈંક ગામોનાં નામ સાથે જોડાયેલાં છે. આલીમાં આમણે દેશ કહે છે; રાજના મહેલને પુરી કહે છે; જાહનાં વાહન લંસને હંસ કહે છે.

આ આખા દ્વીપસમૂહમાં મલતી મલય, જવાનીજ અને ખાલી ભાષામાં કેટકેટલા શબ્દો આપણા ઓળખીતા નીકળી આવે છે એ જવાબે જાણીએ છીએ ત્યારે આપણને આશ્ચર્ય થાય છે. શબ્દોમાં ઘણી વખત ઇતિહાસ સમાયતા હોય છે. શબ્દો જેમ નવા થાય છે અને તેની પાછળ કોઈ પ્રયત્ન શકિત અને સંસ્કાર રહેલાં હોય છે તેમ એક ભાષામાંથી બીજી ભાષામાં ઉતારેલા શબ્દો પણ આવી જ કોઈ પ્રયત્ન શકિત અને સંસ્કારનાં સૂચક હોય છે. ગ્રીક અને લેટીન ભાષાએ પશ્ચિમની સર્વસંસ્કારી ભાષાને શબ્દ જોડાર ખોલી આપ્યા છે. સંસ્કૃતભાષાએ હિંદુસ્તાનની પ્રાકૃત ભાષાઓ vernaculars ને કેટલી સમૃદ્ધ કરી છે એ આપણે જાણીએ છીએ. પરંતુ એજ સંસ્કૃત ભાષાએ ચીન, જાપાન, મલયા, જવાનીજ અને ખાલી જેવા પ્રદેશોની ભાષાને પણ ખૂબ રાજ્યારી છે એમ આપણે જવાબે જાણીએ ત્યારે એ ભાષાને જયે ફેરવનાર ફેરીઆઓની શકિતનો ખ્યાલ પણ આપણને નરેર આવે. સંસ્કૃત શબ્દોને જવામાં ૩૬ અનર્તા અનર્તા જાહનાં-ઉચ્ચારનાં

ક્રિનાં, લાવનાનાં ટેટકેટલાં પડ વીંધવાં પડ્યાં હશે એનો કયામ કરવો એ ખરે મુશ્કેલ કામ છે. બાલીમાં ત્યાંની લાપાની મુશ્કેલી ટાળવા અમારે એક ભોભીઓ અંગ્રેજી જાણનાર રાખવો પડ્યો હતો. એ ભોભીયો ક્ષત્રિય જાતિનો હતો, એણે જ્યારે પૂર્ણિમા શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો ત્યારે મને ખરેખર નવાઈ લાગી. અને લગભગ સવાસો જોટલા શબ્દોની મહેં યાદી કરી લીધી જે યાદીને Raffles ના ઐતિહાસિક પુસ્તકનો ટેકો છે. આપણે થોડા જવા અને બાલી લાપાના શબ્દોમાં ખુલ્લી દેખાતી સંસ્કૃત શબ્દો જોઈ લઈએ :

સંસ્કૃત

જાવાનીઝ

બાલી

૧	જીવ-આત્મા...	...	યેત્તો	...	...	જીવ-આત્મા
૨	દેવ	...	દેવ	...	...	દેવ
૩	જગત	...	જગત-જૂનન	...	...	
૪	સ્વર્ગ	...	સ્વર્ગ	...	...	સુરગ
૫	આકાશ	...	આકાશ	...	...	અકાશ
૬	સૂર્ય	...	સૂર્ય	...	...	સૂર્ય
૭	શશિ	...	શશિ	...	...	શશિ
૮	ઉત્તર	...	ઉત્તર	...	...	ઉત્તર
૯	ભૂમિ	...	ભૂમિ	...	...	ભૂમિ-ગ્રામી
૧૦	જલ-તોય	...	તોય	...	...	તોય
૧૧	સ્ત્રી	...	ધત્રી	...	...	હીત્રી
૧૨	મુખ	...		...	...	મુખ
૧૩	પંચેન્દ્રિય	...	પંચદ્રીય	...	...	પંચદ્રીય
૧૪	રસ	...	રસ	...	...	રસ
૧૫	રૂપ	...	રૂપ	...	...	રૂપ
૧૬	સ્વર	...	સોર-મુવર	...	...	મુઅર
૧૭	રંગ (વર્ણ)	...	વર્ણ	...	...	વર્ણ
૧૮	ગજ	...	ગજ	...	...	ગજ

ગોઆગજ-ગુહાગજ

૧૯	સિંહ	...	સિંગ	...	...	સિંધ
૨૦	મધુ (honey)	...	મદુ	...	...	મદુ
૨૧	ઉપવાસ	...	પુઆસ-તપ	...	...	અત
૨૨	દંડ-fine	...	દંડ	...	...	દંડ
૨૩	પ્રધાન-મંત્રી	...	મંત્રી	...	...	મંત્રી

૨૪	પવિત્ર	...	...	સુચીન	...	...	સુચીન
૨૫	માઘા	...	...		...	...	ગણીત્રી
૨૬	રવી	...	...	દીની	...	...	રદીતી (આદિત્ય)
૨૭	સોમ	...	...	સોમ	...	...	સોમ
૨૮	મંગળ	...	...		...	...	અંગારક
૨૯	બુધ	...	...	બુધ	...	...	બુધ
૩૦	ગુરુપતિ	...	...	રમપતી	...	...	વરુણ
૩૧	શુક્ર	...	...	શુક્ર	...	...	શુક્ર
૩૨	શનિ	...	...		...	...	શનીચર

આમ જ્ઞવાનીઝ અને જ્ઞાલીનીઝ ભાષાઓ અંદકૃત શબ્દોથી ભરપૂર છે એમ મહત્તર દેખાઈ આવશે. પ્રાચીન જ્ઞવાનીઝ ભાષાને ભાષાકવિ-કાવ્યમય વાણી તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે, અને હવે તે તે માત્ર કવિ-કાવિ તરીકે જ ઓળખાય છે. એ ભાષા વર્તમાન જ્ઞવાનીઝનું મૂળ છે, અને તેના પ્રવાહનું એક મૂખ્ય ઋગ્વેદ સંસ્કૃતમાંથી વહી આવે છે. જ્ઞવાનીઝ મંથ કવિ ભાષામાં લખાયેલા છે તેમાં જોઈએ એટલા સંસ્કૃત શબ્દો મળી આવે છે. પાવક-ગીરી-ગીલા-માણિક-મેધ-વર્ણ-તિર્થ-ગંગા-પવિત્ર પાણી-મીન-ગ્રામર-મિથુ-અમર-કુસુમ-કોકિલ જેવા શબ્દો તેમાં રથે રથે વેરાવતા પડ્યા છે.

એટલીવા જ્ઞવાની ઝગધનીનું શબ્દર. એમાં ઉત્તરના અરોઅર આપણે જાણી શકીએ છીએ કે ત્યાંની એક નદીની નહેર. જનાવી આખા એટલીવા શબ્દરને જ્ઞવાનીનું તેમજ હોડીઓ ફેરવવાનું સાધન આપવામાં આવેલું છે. અમુક અંશે શબ્દરની શોભા વધારતી આ નદીનું નામ કાઢી છે. જ્ઞવાની મૂખ્ય નદી શરુ નામે ઓળખાય છે. ત્યાં જ જુહાપ છે, મલખાર છે, મહુરા છે. ઈશાપી, સુમેર, યહ્યા, અણુન, ચિન્તામણી જેવા પર્વતો અને શિખરો છે. નાગરેક, સીંગપર્ણ, રીધરાજ. નગર, સંધ, કપાલ, કોશાખી, કલીંગ, વૈશાખી. જાંગલી, જેવાં નગરો પણ છે. પુરગંગા, પૂરઅચ્ચા, પૂરતિર્થ જેવાં પવિત્ર જગ મંદિરો છે.

આવા શબ્દોમાં, આવાં રચનાનાં નામમાં બૃજ થાય એમ નથી. આજ સુધી સ્થાન પાળી રહેલાં નામ અને શબ્દ હિંદ સાથેના એક સંગ, વ્યાપક, દીર્ઘ અને રાજકીય તેમજ સરકારિક સંબંધ સાપ્તીત કરે છે. વારાકેશમાં ઘણાં નામો બૃહાદ ગયાં હશે પરંતુ આજ આવાં અસ્તિત્વ ધોયતાં રથાનો અને શબ્દો ધમ્માથી પર રહ્યાં છે એનું એક જ કારણ આર્થ સંબંધ-ધર્મ. રાજ્ય, સરકાર અને ભાષાનાં સંબંધ જવા આવી સાથે જાડ જ જીવંત રહે. તે એટલો જીવંત રહે-હજી પણ છે કે આ મહત્તર પ્રદેશને-સુમાત્રાથી શીજ ટાપુઓ સુધીના પ્રદેશને આપણે આર્થવર્તના દુકડાઓ કહીએ તો ચાલી શકે. પુરાણોમાં આપેલી જુગોળ આપણે હજી ઓળખી શક્યા નથી. પરંતુ ખંડ અને દ્વીપની રૂપરેખાઓ આપણે ફરી વિચારી જવી પડશે, અને ચારે પાસે દેશપત્રા આર્થ સરકારનો અભ્યાસ કરી આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસને લખવો પડશે. જવા આ સંબંધમાં ઘણાં સાધનો પૂરાં પાડે એમ છે.

ભાષાના શબ્દો સ્થળોનાં નામ, મનુષ્યોનાં ચાલુ નામ એટલું બસ થયું ન હોય તે એથી પણ આપણે વધારે ઊંડા ઉતરી શકીશું અને જાણ આત્મીના મંદિર શ્રવનમાં રસ શ્રવનમાં કલામાં આપણે પ્રવેશ કરીશું.

જાણ અને બાલીનાં સ્ત્રીપુરુષો આજના નૃત્યકારો છે એમ કહીએ તો ચાલી શકે. નૃત્ય એ માનવશ્રવણનું પ્રથમ કલાદર્શન, આનંદ, શોક, પ્રેમ, શૌર્ય વગેરે ભાવો અત્યંત ઉત્કટ બને ત્યારે તે માત્ર હૃદયને સજાવી એથી રહેતા નથી તે આંખ, બ્રમર, મુખને શ્રવંત બનાવે છે અને પોતાના વેગને દ્વાય, પગ કમર, શ્રીલા અને અગ્રનીમા પણ ઉતારી દે છે. કંઈને તે Yells-ઉદ્ગાર-પુકાર અગર ગીત આપે છે. નૃત્ય, ગીત અને નાટક એ બહુ પામે પામે આવી ગએલી કલાઓ છે, અને તેમનાં સંગમસ્થાન એટલાં બધાં છે કે ત્રણેનું મિશ્રણ જ મ્હોટું ભાગે સમાજમાં વ્યક્ત થાય છે. આ કલાતો વિકાસ આત્મલક્ષી દૃષ્ટિએ-subjectively તેમજ ભવોનુભાવ દૃષ્ટિએ Objectively વિચારવા સરખો છે. નૃત્ય અને નાટક જાણ જાણીના શ્રવનમાં ઓતપ્રોત બની ગએલાં છે એમા જેટલા ઉત્સાહથી નટ કે નૃત્યકાર ભાગ લે છે તેટલા જ ઉત્સાહથી પ્રેક્ષકો પણ ભાગ લે છે. થીએટરો, નાટ્યગૃહો હવે ધીમે ધીમે જવામાં શરૂ થયાં છે, પરંતુ આ નાટકો તો મ્હોટું ભાગે માર્ગજનિક યોગાત્મકોમાં અને મંદિરો પાસે જ ભજવવામાં આવે છે આપણી ભાષા કે રામસીતાની માફક એ નાટકો આજ ગામનો ઉત્તમ બની જાય છે. માત્ર ઉત્સવનો એ મહત્વનો વિભાગ છે જેમાં આખાસમૂહ મહુ કાર્મ પ્રવેશ પામી શકે છે.

બાલીમાં તો સદૃશ-ખાસ કરીને બાલકોએ-નૃત્યનું શિક્ષણ મળે છે, અને નૃત્ય તથા નાટકના જોખમાં કેટલીક સુવર્તીઓ ધણી મોડી પડે છે. નૃત્ય કે નાટક દિવસના પ્રકાશમાં પણ ચાલે અને રાત્રીના દીવાઓમાં પણ ચાલે. એમાં ભાગ લેવાનું આમંત્રણ મળે એ મ્હોટું માન મળ્યા બગાવર મળ્યા છે. રાજકુટુંબને પણ કવચિત્ નૃત્યમાં ઉતરવું પડતું. બાલીમાં નાટકો ધર્મની માથે મકામવાયા છે, અને જે કે જવાનો મુસ્લિમધર્મ એ નાટકો માથે પ્રત્યક્ષ સંબંધ નથી ધરાવતો, છતાં તે નાટક કે નૃત્યની ઉપેક્ષા કરતો નથી. એથી પણ વધારે સિરેષ અને ઉપેક્ષા બાળુએ રહી જાય છે, અને જાણના મુસ્લિમો મૂળ હિંદુ ધર્મ માથે જડાયલાં નૃત્ય નાટકોમાં બાલીના હિંદુઓ સરખા જ ઉત્સાહથી ભાગ લે છે. અને ટાપુઓનાં નૃત્ય નાટકોમાં એક પ્રકારનું સામ્ય છે. ફેર એટલો જ કે જાણનાં નૃત્ય નાટક Conventional રૂઢિચઢ બની ગયાં છે બધારે બાલીમાં રૂઢિચઢતા ઉપરાંત તે નવીનતા પણ ધારણ કરી શકે છે. જાણના બંને સુવર્તાનો આજ ગાયક ગાયીકાઓ અને નટનરીઓને પોતાની નોકરીમાં રાખે છે. એ નૃત્યકારોના એ વર્ગ છે, શ્રીમ્મી અને એડાઝ. શ્રીમ્મીએ ગજકુટુંબમાંથી -ઉત્તરેલા નૃત્ય કારો અને એડાઝ મામાન્ય જન્મતામાંથી. એ બંને વર્ગ સુવર્તાનની આ નૃત્યો ગજ-મંદિરમાં ગોઠવે છે અને તેમને સામાન્ય જનકાઓ માફક શ્રવન ગુજરવા કરવાનું હોતું નથી, આ નૃત્યમાં સુવર્તાન જેને નોતરે નેને આવવાનું હોય છે. અમય તો સુવર્તાનો

આખા ગામને આચરણ આપતા. જોગીયા કાર્યનામાં દસ દસ વરો એક ઉત્સવ આવે છે, તેમાં ઘતાં નૃત્યમાં પાટધીકુવર તથા અન્ન રાજકુકુળીઓને ઉત્તરુ પડે છે.

આ નાટકો ભજવાતાં જોવા માટે સોંકા કલાકોના કલાંકો સુધી યોગાનની ધૂળમાં મેસી રહે છે, અને નાટકના પ્રત્યેક ભાવ સાથે તદ્દત્ત જની જાય છે. નટ અને નર્તકના પોષાક-એ ખરેખર આકર્ષક હોય છે. એ પહેરવેશ ઘણી વખત તો જરી કીનખાંચ અને ઝીંકની કલાના ઉત્કૃષ્ટ નમુનાઓ હોય છે. રંગ અનેક જાતના-ભરચક પુષ્પ માળાની રચના-સોનેરી રૂપેરી કિનાર, ચમકતી બંગડીઓ, વીંટી, માળા અને બીંદી, શોભાયમાન વર્તુળાકાર ચમકચમક થતા મુકુટ, દીપી ઉઠતાં કુંડળ અને નર્તક નર્તકીનો Make'up મુખદીપન કલા-એ સુઘળું આખા વાતાવરણને દિવ્ય બનાવી દે છે; સદ્ગતી દષ્ટિ સામાન્યતામાંથી-નીચે પથરાયલી ધૂળ, તડકા કે ટાઢ, ગરીબ ઘર એ સદ્ગતી નીકળી જઈ ભલક ભયો દબાવે છે ન અંદાડે છે. વાદ્ય સમુદ્ધ orchestra ની દયદયા ભરી મોહવણ જગજગ વર્તુલ કે અર્ધવર્તુલમાં આવી દબ્યને Majesty ભવ્યતા અર્પે છે, અને મેજાંકાની તાલાવેલી વચ્ચે કોઈ દેવ સુંદરી સરખી યુવતી આવી નૃત્ય કરે છે, બગર મુખવટો ધારણકરેલા રાક્ષસ આવી ભયાનક રસ ઉત્પન્ન કરે છે, અથવા ચાળા કરતો વિદ્યુત આવી આખા સમૂહને હસાવે છે.

આ નૃત્યોમાં Footwork અંગુલી મુક્કા, હસ્તની આકૃતિ, કંઈ મરોડ, કમરનું હલન એ સુઘળું અમુક અંશે આપણને સુંદર લાગે છે. ઉત્તર હિંદના નૃત્ય સરખું લાસ્ય-Grace નાણુકી એમાં સતત રહેતાં નથી. પરંતુ દક્ષિણ હિંદની-તાંબોર કે કર્ણાટક પદ્ધતિનું આપણને વધારે રમણુ ધાય છે. ચોખ્ખી, સુરેખ પરંતુ સદૃજ વચ્ચે લાગે એવી હાથપગ અને બાંગળીની રમતગરં વેગ વધારે હોય છે, જોસ વધારે હોય છે, પ્રદર્શન વધારે હોય છે. સૌમ્યવણુ ઓછું હોય છે. Orchestra-ગમેલન નામે ઓળખાતો વિપુલ વાદ્યસમૂહ એ નૃત્યને સહાય આપે છે.

આ ગમેલનમાં લગલગ બાર વાદ્યો હોય છે. દીલકા સરખું રહીય, સર. મોહવેલા બાર કાંસાના ઝાંઝ મોહવેલું લાકડાનું જોખું જેને ગેન્ડર-માન્ધાર કહેવામાં આવે છે તે, ગામ્યાન્ગ નામની ચઢતા ઉતરતા સરની વાંસમાળા, મંજરોને મળતાં કેળન, ત્રેમ્પોન્ગ નામનું મોકું દોલ, સુત્રીંગ નામની બે પ્રકારની વાંસળી અને ઘંટ આટલાં વાદ્ય મૂખ્ય હોય છે. એ વાદ્યોની પૂર્તિ કરવાને માટે બાકીનાં ન્હાનાં મોટાં વાદ્યો રાખવામાં આવે છે. માત્ર સારોન્ગ-લુન્ગી તથા માથે સાફા પીંટી ખુલ્લે સરારે બેઠેલા બળવૈયાઓ એક ભાત પાડે છે, જે દેહને કંપકાંથી રૂંધી રાખવામાં સુખ્યતા માનતા નવા યુગને કદાચ વિચિત્ર લાગે. ગમેલન શરૂ થાય ત્યારે જાણે એકતીન આપ્યા કરતાં દોલ અને ઘંટનું જ પ્રાધાન્ય આપણને લાગ્યા કરે છે. પરંતુ જરા સમય જતાં નૃત્ય નાટકની ચોટા વધતાં, આપણને સૂરવલીની દેવ પક્ષતાં બીજાં વાદ્યોની ઝમક લાગવા માડે છે, અને ઘંટના હિંદુ મંદિરોમાં સંભળાતા નાદ સરખા ટીંગ ટીંગ ટીંગ નાદ વચ્ચે એક સરસ મોહક Haunting સૂરાવલી સાથે આપણે એક બનતા જઈએ છીએ.

આ મૂલાવલી માત અને પાંચ સરની અંદર રમત કરે છે

કોષ મંગીનવિદ્ જ્ઞાના આત્મીના અને હિંદના સંગીનનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરે તો સર રંગના અધારજી, મુદ્રાઓના અર્થ, નૃત્ય અને કોલકના તોડા તથા બોલ એમાંથી પળી ઐતિહાસિક બાબનો ઉપર પ્રકાશ પાડી શકે.

નૃત્ય, દશ્ય અને નાટકના મિશ્રણમાં ગમેલનની શરૂઆત માથે નર્તકીઓ અગર પાંચો બાજુએથી વગર પડાની ખુદ્દી રંગભૂમિમાં પ્રવેશ કરે છે. કાર્ય શરૂ કરતા પહેલાં તેઓ નમન કરે છે અને દશ્ય પુરું થતા પછી તેઓ નમનનો દેખાવ કરી અદશ્ય થાય છે. આ નમન આપણા હિંદુસ્તાનના નમસ્કાર સરખું બે હાથ જોડીને કરવામાં આવે છે; અને તેમાં દેવ આરાધનાનું મૂલ્યન થાય છે. પાત્ર દેવ હોય કે રાક્ષસ હોય તો પાત્ર તેણે આ ઉપામનાની મુદ્રા સેવવી પડે છે. રાક્ષસ મૃત્યુ પામ્યો હોય તો પાત્ર પ્રમંગ પૂરો થતાં તેણે જોડીને નમનનું નૃત્ય કરવું પડે છે. આપણા નાનું અને ભરત વાક્યના એ પડછા હોય એમ લાગે છે. કાં તો ગમેલનની માથે આખું નૃત્ય થાય અગર નાચના ૧૦૦૦-માં જ આખો નાટ્ય પ્રમંગ ભજવાય. નૃત્ય માથે કદી કદી નર્તકીઓ ગીત પણ ગાય છે. ગગનનું પારખું મને બીજકુલ ન હોવાથી, એ ગીતને આપણી કોમ સંસ્કૃતિમાં મૂકી શક્યો નથી. મહારા અપરીક્ષક કાનને આરંગ અને દુર્ગાના કૈંક ભણકાગ વાગતા મંભળાયા.

આવા આર નાટકો અને નૃત્ય શ્રેણીઓ અમે જોઈ હતી. એક બાબુજી શહેરમાં ત્યાંની સુધગર્ભએ નાટ્યકમ કોન્ડરન્સના પ્રતિનિધિઓ માટે ગોઠવ્યો હતો. બીજો જોગીયા કાર્ટમાં નર્તકીના મહોદ્યામાં જાહેર કમ જોયો. બીજા બે બાલીમાં જોયા. આ આર નાટ્યકમ મરમ હતા, કસામય હતા. આપણી અંબુસંમજ અને ઓછી પીછાનને લીધે કદાચ કંટાળો ઉપાડવે એવી ક્ષણો પણ તેમાં આવતી હતી. પરંતુ એ બે મામ ઉપર જ છાંત જોયેલાં દશ્યોના રિપયો જોયા ત્યારે ખરેખર મને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું. એ દશ્યોમાં હિંદનાં કથાનિકો એક અગર બીજા સ્વરૂપમાં ઉતારેલાં હતા. ત્રણ ચાર દશ્યો અંતરે રજુ કરે હું.

દશ્ય ૧ અર્જુન અને દેવી સુભદ્રાનો એક પુત્ર અંકવિજય-અભિમન્યુનું બીજું આવું કાંઈ નામ છે કે નહીં તેની મને ખબર નથી.

અર્જુન અને ઉત્તરપીનો એક પુત્ર ઇંગેવાન-અબ્રુવાદનનો ઠશારો એમાં કદાચ હોય. એ ઇરાવાન રતકાંચન નગરીનો રાગ હતા અંકવિજયની પત્ની મતિ સુંદરીનું હજુ કરી લાવવા ઇંગવાન પોતાના સેનાપતિ ગેન્ડીર પન્નક્ષીન-ગાંધાર પાંચાળની સૂચના-ને મોકલે છે. સેનાપતિને અંકવિજય હગવે છે. સેનાપતિ ઇંગવાનની રહામે થઈ જાય છે. બન્ને ભાઈઓ વચ્ચે યુદ્ધ થતાં ભાઈઓ પરસ્પરને ઓળખે છે. અને ઉદારતાથી એક બીજાને માફી આપે છે.

દશ્ય ૨ સમુદ્રથી રક્ષાયલા લંકાદ્વીપના કોટનું ઝળાણુ કટાક્ષિની નામની ગદાસી કરે છે. લંકાના રાજા દશમુખ પ્રભુ ગમવિજયની પત્ની રતી સીન્તાને લઈ ગયા છે.

ધવળીયાનરોના રાજા હનુમાનને રામ વીડી આપી સીનેતા પાસે મોકલે છે. જાંકા પાસે આવતાં કાંટની રક્ષક કટાક્ષિની હનુમાનને અટકાવે છે. બન્ને વચ્ચે યુદ્ધ થાય છે. યુદ્ધમાં રાક્ષસી હારે છે. એ આપું યુદ્ધ નૃત્ય અને સંવાદદ્વારા રજુ થાય છે. રાક્ષસી અને હનુમાન બન્ને મુખવટા પહેરીને Masks પહેરીને પોતાના ભાવ ભજવે છે.

દ્રશ્ય ૩ કપિ લિખે પોતાની સાગી દેવી અંગિકાનું અકસ્માત ધનુષ્ય બાથ છૂટવાથી 'મૃત્યુ નીપગ્નવ્યુ'. આકાશવાણી થઇ કે કપિ લિખમનું મૃત્યુ ખાત-ભારત યુદ્ધમાં એક સ્ત્રીને હાથે થશે. જરૂરીયાતોમાં દેવી અંગીકાનો આત્મા પ્રવેશ પામ્યો. બન્ને વચ્ચે થતા યુદ્ધ અને સંવાદને આ નૃત્યમાં ઉતાર્યાં છે.

દ્રશ્ય ૪-૫ અભુજન મહારાજ બાહુ-આપણે ત્યાં સહસ્રાભુજન તરીકે ઓળખીએ છીએ. તેના સમયમાં જન્મીને રાજા દશમુખ અને તેના ભાઈ રાજા દ્વિવિજય વચ્ચે યુદ્ધ થાય છે.

વળી એ જ સમયમાં કપિ ગૌતમના પુત્રો મુગાલી અને મુગીવ એક હીરાની પેટી માટે યુદ્ધ કરે છે. એ પેટી ગળીને એક સંગેવર બની જાય છે, અને બન્ને સુંદર યોદ્ધાઓનાં મુખ બદલાઈને વાનરનાં બની જાય છે. પોતપોતાનાં મુખ બદલાયાની ખબર સ્વાભાવિક રીતે બન્નેને મોટી પડે છે.

આજનાં ભજવાનાં જવાબ આપીનાં નાટકમાં એક પ્રકારનું સામર્થ્ય છે અને હનુમાન, કટાક્ષિની, મુગાલી અને મુગીવનાં નૃત્યોમાં હૃદયને અસર કરે એવી વીર નૃત્ય હંદા છે આપણે ત્યાં સ્ત્રીઓનાં નૃત્ય છે, પરંતુ પુરોનાં ધમકમર્થો મહાનગીર્યક નૃત્યનો અભાવ છે. આપણે એ વીર નૃત્યો જૂલી ગયા હોઈશું? કે જવાબ આપીના ઓછા સંસ્કારી એટલે ઓછા કૃત્રિમ કલાકારોએ એ પુરાણનૃત્ય મંડાયદાજ ત્યાં ખીલવ્યું છે? આપણે ત્યાં તાંડવ-પુરૂષ શૈલન નૃત્ય તો છે જ. ઉલ્લસાંદરે તે પ્રસિદ્ધિમાં આપ્યું છે. એ તાંડવ અને જવાબાપીનાં વીર નૃત્યો વચ્ચે પગલાયના ઉદ્ધરમાં કયું સામ્ય રહેલું છે એ શોધી કલાકાર સંદેહ છે.

પરંતુ આ હવે ત નાટકોમાં દિંદિના મુરંદારની મજેરી જન્મોત્તરી મુરખાં ગામાયજ મદાભારતની વાતો ભરેલી છે. એ દિંદ અને જવાબા મુરંદારકારને દીવા જેવા રૂપરૂ કરી મુકે છે. જવાબા એક સંમહરથાનમાં વાષા-ગ-જાણ નાટકનાં પૂનર્ગતો સંચદ મેં જોયો. ત્યાં પુતળાં ગચાવરંની એક રંજનપ્રથા હતી. જવાબાલીમાં ચામડાં અમર જડા કામગ ઉપર આકૃતિઓ કોતરી તેમના પડખા પડદા ઉપર નાંખી આપી વાર્તાઓ ભજવવાનો નાટ્ય પ્રકાર ત્યાં છે. એ આકૃતિઓને વાષાંગ કહે છે. એ વાષાંગમાં નીચેનાં પાત્રોનાં નામ હતાં એમ દ્ કહીશ ત્યારે આપણને ખ્યાલ આવશે કે આપણી જ કથાઓ મહજ જુદાં સ્વરૂપ ધારીને જવામાં સ્થિર થએલી આજ સુધી ત્યાં છે

હનુમાન-રૂકાદર-જોડીરીરી-દુર્જોધન-ગરૂદ-નકુળ-સારંગ-પરોત્કય-કૃષ્ણ-અંગની રૂકિમળી-ગીતા-સરસી-દશમુખ-શ્રીવિક્રમ-દુર્ગા-શ્રીખંડી-લિખમ-રાધ-કર્ણ-પરેર,
(અપૂર્ણ)

સ્વતંત્રતા

હરિપુત્ર ૭૬ *

સ્વતંત્રતા ! સ્વતંત્રતા !
અમારું ધ્યેય સ્વતંત્રતા !
આઝાદી-તમન્ના એ—
અમારું શ્રેય સ્વતંત્રતા !—૨૬

પચાસ દીવાળી ગઇ,
મુક્તિ ગદિયાળી નહીં
દીડી રૂપાળી અહીં :
સ્વતંત્રતા ! સ્વતંત્રતા !
સદા અજોય સ્વતંત્રતા !
અમારું ધ્યેય સ્વતંત્રતા ? —૧

મહામત્તા માતા અમ,
દેવી સુખશાતા અમ,
એ પ્રેરણાદાતા અમ :
સ્વતંત્રતા ! સ્વતંત્રતા !
દરીએ અદ્વય સ્વતંત્રતા !
અમારું ધ્યેય સ્વતંત્રતા ! —૨

વનપ્રવેશ આજે છે,
આનંદ વિરાજે છે,
બારડોલી આજે છે :
અજબ નિર્મેય સ્વતંત્રતા !
સ્વતંત્રતા ! સ્વતંત્રતા !
અમારું ધ્યેય સ્વતંત્રતા ! —૩

વગ્વાને મુક્તિને
ખરચી ધન, શક્તિને
હોમશું લખ્યું વ્યકિતને :
સ્વતંત્રતા ! સ્વતંત્રતા !

શૌનું અમીરેય સ્વતંત્રતા !
અમારું ધ્યેય સ્વતંત્રતા ! —૪

ભાષાતો આવજો,
આવેગ અમ તાવજો,
અતિ જયસ્લાવ જો :
સ્વતંત્રતા ! સ્વતંત્રતા !
કદિ ન હેય સ્વતંત્રતા !
અમારું ધ્યેય સ્વતંત્રતા ! —૫

હિમગિર ઉપાડશું,
સાવર ઉપાડશું,
તવનિત અમ કાદશું :
સ્વતંત્રતા ! સ્વતંત્રતા !
અપરિમેય સ્વતંત્રતા !
અમારું ધ્યેય સ્વતંત્રતા ! —૬

મુગો કંઈ પીતશે,
મુખીઓ મરી પીટશે,
ભારત ત્યારે જીતશે
સ્વતંત્રતા ! સ્વતંત્રતા !
હિંજલનેય સ્વતંત્રતા !
અમારું ધ્યેય સ્વતંત્રતા ! —૭

આકાશ પૂકારે છે,
ધગણી ઉદગારે છે,
ચક્રાદિ દિશ ચારે છે :
સ્વતંત્રતા ! સ્વતંત્રતા !
મિદ્ધિ આઢેય સ્વતંત્રતા !
અમારું ધ્યેય સ્વતંત્રતા ! —૮

જાણે સહુ તોડીશું,
જાણે વળોડીશું,
એકથે ઉર તોડીશું,
સ્વતંત્રતા ! સ્વતંત્રતા !
ખરે અખેય સ્વતંત્રતા !
અમારું ખેય સ્વતંત્રતા ! —૬

પીવાશું ચક્રીએ
સ્વાતંત્ર્ય વક્રીએ,
મેળવશું નક્રી એઃ
સ્વતંત્રતા ! સ્વતંત્રતા !
અમારું પ્રેય સ્વતંત્રતા !
અમારું ધ્યેય સ્વતંત્રતા !
અમારું શ્રેય સ્વતંત્રતા ! —૧૦

—જેહાંગીર માણેકજી દેસાઈ

* આ છંદ નવો રચ્યો છે. પંક્તિઓ સામાન્યતઃ ૧૨ માત્રાની

ઉષાદેવીને

(શિખરિણી)

ઉષા દેવી ! ત્યારે લલિતવદને રંઝ-ભાભુડા
અહો સોહો કેવા ? મુજ ઉર જગાડે શું ટહુકા ?
કુંળી ત્યારી સ્પર્શ-અમઠ મધુરી ચેતન સ્પુરે,
જોયો નિદ્રાએ ઉડી કહિં જતી દૂર વિહરે !.....(૧)

અને અંગેઅંગે અભિનવ શું આનંદ ઉભરે,
કુંળી જાગતિને તનમન મહીં સ્પુર્તિ ઉધડે,
હતી ઇન્દ્રિયાશક્તિ નિશિભર પડી મનિર્જીત હળી,
નવા શ્રદ્ધાનંદે પ્રસ્ફુટિત રવે રમ્ય ઉછળી.....(૨)

પુટે આકાશે શું કિરણ કિરણે પ્રેમલ પ્રભા,
પુટે એવી પાંખો મુજ તનમને-કોમલ વિભા,
નિશાની નિશ્ચિત મધુર કુંળી નિદ્રા લઇ ગઇ,
ઉપાની પ્રશન્તિ સતત શ્રમનો દાન દઈ ગઇ.....(૩)

(અનુકૂળ)

ભરી જાગતિ સ્ફુર્તિ શું, ત્યારી સુવર્ણ છાંખમાં,
ચેતનોમાં આર્તિ આ શું, કાંટા ત્યારાં શુભાખતા ?

.પૂર્ણા

ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ દિગ્દર્શન

શ્રી. વિજયલાલ કનૈયાલાલ ધ્રુવ એવ. સી. ઈ.

દક્ષિણ ગૂઝગત એટલે પગ્ગુગમ ભૂમિ-તાપી અને વાપી વચ્ચેનો ફગદુપ પ્રદેશ. પૂર્વમાં પ્રમરેની છે મહાદ્રિની ઉત્તર ગિરિમાળા-પશ્ચિમમાં ધ્રુવે છે અગ્ની મમુદ્ર આ ચતુર્સીમાં આવીને ભૂમિને ફગદુપ બનાવે છે. મહાદ્રિમાંથી આવતી નદીઓ, મીઠાના, પૂર્ણા, અમિકાને કાવેરી, ઓરંગા અને દમણગંગા અગ્નીમમુદ્રમાં વહેતી આ ૫ શ્રમગામી નદીઓમાં મૌથી મેઠી કે પૂર્ણા, અને તે મુખ્ય ગંગા હોય આપણા નદીન મમિકે તે નામ ધારણ કરી મંગલમત્ર ઉચ્ચાર્યો છે

પૂર્ણા પૂર્ણજલા સમુદ્રસહિતા કુર્યાત્ સદા મંગલમ્ ।

માટે જે ગંગાના પ્રવાહથી આપણું જીવન પવિત્ર થયું છે. પ્રાચીન કાળે જીવે તે ગંગાનું ભૌતિક સ્વરૂપ જગત્રીણુવટથી તપાસીએ તો અગ્રવાને થશે નહિ

જીવમાત્ર, વનસ્પતિ અને પ્રાણી તમામ, જલમાંથી ઉત્પન્ન થયાં છે જીવનો લગભગ ત્રીજો ભાગ જનમય છે. એટલે જીવ એ જીવોનું મુખ્ય અંગ પૃથ્વીતત્ત્વ ઉપર દ્વારમાન-માંથી વગળ થઈ પડી જાયતો સમુદાય એકત્ર થયો ત્યારબાદ જીવની ઉત્પત્તિ થઈ કે. જલમાં ત્યારે જીવો વધી ગયા ત્યારે જીવો સ્થૂળ ભૂમિ પર આવીને વનમાં બાગમાં પણ તેનો મુખ્ય આશ્રય તો જલ તે કાયમ રહ્યો. મમુદ્રના પશ્ચીમ સૂર્યના તાપે વગળાં ઉપે ઉચ્ચ થઈ વાદળોમાં થઈ ગિરિ શિખરો માથે અથડાઈ વર્ષા આપી પૃથ્વીતત્ત્વને જલમય કરે. પર્વતોના કસોડોને ધોતો આવતો આ જીવ પ્રવાહ ગંગાનું અગ્ર ધાગુ કરે છે અને નીચેની ભૂમિને ફગદુપ બનાવી જીવોને વનમાં માટે જાતજાતના વનઉપવનો મળતો છે આ પ્રવાહને આ માટે આપણા જગત્રીઓએ પુણ્ય અને પવિત્ર ગંગા પ્રવાહ કહ્યો છે.

આપણી આ પવિત્ર ગંગા પૂર્ણાનો ઉગમ થાય છે કાગ પ્રદેશમાં મહાદ્રિની ગિરિ-માળામાં દિલ્લા દ્વીપકર્ષનો સચાદિ પર્વત પૃથ્વીદેશ (Tibet) છે ઉત્તરમાં તાપી નદીના પ્રવાહથી માતપુજની પૂર્વ પશ્ચિમ હાથમાંના જુદી પડી જાય છે, અને અહીંયાંથી મહાદ્રિની હારમાળ દક્ષિણમાં કેક કન્યાકુમારી સુધી આ દ્વીપકર્ષની પૂર્વમાં પ્રમરેની કે આ પર્વતોની ઉત્પત્તિ આપણા ભૂમિર્જડમાં ભૂસ્તગકાળના દ્વિતિય એટલે મધ્ય જીવમય (Mesozoic) યુગના અન્તકાલે થઈ છે. આ યુગમાં આપણો આ દેશ પૂર્વમાં કેક ઓસ્ટ્રે-લિયાથી માંડી દિલી ચીનથી પશ્ચિમમાં દક્ષિણ અફ્રિકા સુધી જોડાયેલો પૃથ્વીતત્ત્વ ઉપરનો એક મોટો દલિન ખંડનો ભાગ હતો આ ખંડને ભૂસ્તગકાળમાં ગોડવન ખંડ એવું નામ આપે છે. ગોડ લોકો એ દિલ્હિસ્તાનના દ્વીપકર્ષના મધ્યમાં વસતી મળી પ્રાગ છે અને તેમના ઉપરથી આ નામ પાડવામાં આવ્યું છે. આ યુગમાં ઉત્તરે ભૂમધ્ય મમુદ્ર કેક પામિકિક

અને આટલાંટિક મહાસાગરને જોડતો હતો. આ મધ્ય યુગના અન્તકાલે પૃથ્વીના ગર્ભમાં મોટા ઉત્પાતો થઇ અંદરનો ઉપ્પુ લાવારસ ફેકેફેકાળે ઉપરની પોપડીમાં ફાટો પાડી બહાર નીકળવા લાગ્યો અને તે લાવારસના થરો જૂમિ ઉપર આવી બહાર ફરવા લાગ્યા અને એક પછી એક કાળાન્તરે આવ્યા થરના પડ લગલગ પાંચથી સાતહજાર ફીટની ઊંચાઇ સુધી પસરાઇ ગયાં આ રમના લાગને લઇ પૃથ્વીનું પડ દગાધું અને દક્ષિણેના સમુદ્ર ઉત્તરમાં ધસી આવ્યો. ઉત્તર દિશામાં જૂમધ્ય સમુદ્રની પોચી પોપડીમાં મોટામોટી કચ્ચલીઓ પડી હિમાલય પર્વતની તૃતીય યુગની શરૂઆતમાં ઉત્પત્તિ થઇ. આ પ્રમાણે દક્ષિણ સમુદ્રે ઉત્તરમાં પ્રયાણ કરી લાવારસના ઊંચા આવતા થરોને ધોવા માંડ્યા, અને તે થરો એક પછી એક ક્રમવાર સપાટ થઇ પથરીયતના આકારમાં ગોઠવાયેલા થરો તે હાત્તેનો સહ્યાદ્રિ પર્વત અને તે ઉપરથી તેને પશ્ચિમ ઘાટ પણ કહેવામાં આવે છે. આ પર્વત પશ્ચિમ દિશામાં જિયી કરાડવાડો અને પૂર્વ દિશામાં ઢળતો પ્રદેશ હોઇ તેની મૂખ્ય નદીઓ બધી પૂર્વગામી છે. ગોદાવરી, કૃષ્ણા, કવેરી વગેરે મહાનદીઓ સહ્યાદ્રિના પશ્ચિમ ભાગમાંથી નીકળી પૂર્વ તરફ બંગાળના ઉપસાગરને મળે છે. આ પશ્ચિમઘાટની ઉત્તર બાજુએ અપવાદ જેવો પ્રદેશ તે માત્ર આપણે દક્ષિણ ગૂજરાત છે. આ ભાગની સહ્યાદ્રિમાંથી નીકળતી નદીઓ પશ્ચિમગામી છે. કેમકે આ જૂમિ ઉત્તર સહ્યાદ્રિના પશ્ચિમ ભાગમાં સમુદ્રના હાવાથી ઉત્પન્ન કરેલી છે આપણી પુરાપદ્ધતિ પણ તેવી જ છે. મહાભારતના શાન્તિ પર્વમાં આખ્યાયિક છે કે “જમદગ્નીના પુત્ર પરશુરામે જૂમિને નક્ષત્રી કરીને કચ્ચપ ઋષિને દાનમાં આપી હતી. છતાં પરશુરામે પોતે આ જૂમિમાં રહી જ્યાં દશરિ વસે છે એવી ખજાત મળતાં તેનો વધ કરવા આજુ રાખ્યું એટલે કચ્ચપ ઋષિએ પરશુરામને બ્રુચંધુ કે અને દાનમાં આપેલી જૂમિમાં તેણે રહેવું યોગ્ય નથી અને મારા દેશમાં દશરિયોને મારવા તે ઉચિત નથી. એટલે પરશુરામે સહ્યાદ્રિ પર્વત ઉપર ચઢી બાણ મારી પશ્ચિમના સમુદ્ર હાવા નાખ્યો અને જે જૂમિ નીકળી આવી તે આપણો દક્ષિણ ગૂજરાત. અને તે માટે આપણે તેને પરશુરામ જૂમિ તરીકે ઓળખીએ છીએ

આપણા પ્રદેશની પ્રાકૃતિક પરિસ્થિતિનો પુરો ખ્યાલ લેવા માટે જૂપ્રુટ રચનાનું આ અવલોકન ખાસ આવશ્યક છે. સમુદ્ર અને પર્વતોના સંનિધ્યને લઇ આપણું હંવા-માન એટલું તો સૌમ્ય રહે છે કે વનસ્પતિ અને પ્રાણીના જીવનને ઘણું સાતુકળ હોઇ આ ક્ષત્રુપ પ્રદેશમાં જોઇતો વરસાદ અને જોઇતી ઉષ્ણતા મળ્યા જ કરે છે. એટલે પરશુરામ જૂમિમાં તાપી અને વાપી વચ્ચે દુકાળનું નામ જ નથી. અરબીસદમાંથી વર્ષાવાસુ (Monsoon) સહ્યાદ્રિ પર્વતને અથડાઇ આપણી જૂમિમાં નિયમિત વરસાદ વરસાવે છે. એટલે આ ભાગમાં ૪૦ ઇંચથી માંડીને ૧૦૦ ઇંચ સુધી વાર્ષિક વરસાદનું માપ નીકળે છે. જે ભાગ સહ્યાદ્રિની નજીક આવેલો છે ત્યાં વરસાદ પુષ્કળ પડતો હોય ત્યાં મોટામોટા વાંસદા, ધરમપુર અને ડાંગના જંગલ આવેલાં છે અને સમુદ્ર પાસેના પ્રદેશમાં મધ્યમમત્ર વરસાદ પડી ક્ષત્રુપ ખેડાંજુ મરોડાતો પ્રદેશ આવેલો છે.

આ સહ્યાદ્રિ પર્વતનું જિયામાં જિયુ શિખર આપણા ભાગમાં સાદહેરનું છે. સમુદ્ર સપાટીથી આ શિખર પરફડ શીટ એટલે લગલગ એક માઇલ જિયું છે.

અને દંતકથા પણ એવી જ છે કે આ શિખરના ટોચ ઉપર હિમાચલીને પન્થુ એ ગામ
મારી મમુદને હાલ્યો હતો અને આ શિખર ઉપર હજી પન્થુગમની પાકુકાઓ છે આ
ઊંચા શિખરની ઉત્તરમાં અને વડોદરા નજીકના જોખર વિહીર નામના ડાંગના ગામડાની
લગભગ દોઢ માઇલ પૂર્વમાં માલધારીઆના કુળનાથી આપણી પૂર્ણા નદીનો ઉગમ થાય છે

સાફહેનો કિલો દાંતહામ પ્રસિદ્ધ છે. આપણા ઉત્તર ગુજરાતનો હેલ્યો ૧૬૬
નાન કન્થેલો અવાઈદીનના ત્રામથી નાશી છુટી આ વિકટ કુળના પ્રદેશમાં આવા
આ કિલ્લામાં મતાયો હતો. આ કિલ્લાની દક્ષિણ પૂર્વનો પ્રદેશ આગાણુ નામે તે વખતે
ઓળખાતો હતો. અને હજી પણ આગાણુ એ નાશીક જિલ્લાનો આ બાબુનો તાલુકો
છે મારહે-મુદહેના કિલ્લાઓ મેળાવના ઔરંગઝેબ શિરાજીને જીતવા ખાનદેશમાં પડી
ગયો હતો ત્યારે અનેક પ્રયત્નો કરી માડમાં ફેરવેલું થયું હતો એમ જાહેનાથ મગડાના
મુતિદામ ઉપરથી જણાય છે પન્થુ આ કિલ્લો પાછો તુલત જ મગડાઓએ સગ કર્યા
હતો અને દાલાડે સેનાપતિ સાથે આવેલા સમશેર મહાદૂર મગડાર મમાજીરાવ ગાયકવાડ
આ કિલ્લો પોતાને કબ્જે કર્યો હતો અને અત્યારે પણ આ સાફહેનો કિલ્લો શ્રીમંત
ગાયકવાડ સરકારની હકુમતમાં છે આ ઉચ્ચ મળાગીની હના ઉનાળામાં મહાબનેશ્વરજીની
પુરાણમાં હોષ હવાખાસાનું ગ્યાન જનાવવાનો વિનાયક ધણી વખતયા ચાલ્યા કરે છે,
પણ તે સ્થાને જવાના રસ્તાઓ વિકટ હોષ હજી સુધી ફેરવે મળી નથી પણ હવે
મોટાગો યાત્રિક કુળ આવેલો હોષ આ રસ્તાઓ ધણી સુધાર્યા છે અને નાશીક કે ચીચ-
પાડાથી જ સાત કલાકમાં પહોંચી શકાય છે આ ઊંચા કિલ્લા ઉપરથી પૂર્વમાં ધૂળીયા,
ખાનદેશ, ઉત્તરમાં તાપી સુધીનો પ્રદેશ પશ્ચિમમાં મુગ્ધ અને વનમાં સુધીનો મમુદ
અને દક્ષિણમાં નાશીક તરફના પચગીના કુળગણો જોઈ શકાય છે, એટલે ચારેમે ૮૦ થી
૯૦ માઇલ સુધી દૃષ્ટિમર્્યાદા ફેલાય છે અને આ કાગળને લખતે આ કિલ્લાની તે રખ-
તમાં ખરી કીમત હતી આની બાબુમાણુ અનેક ઊંચા શિખરોના પરંતોની દારમાં
આવી ગઈ છે તેમાં માગા તુગાના બે શિખરો અગ્રીદાર પાસે પામે આવેલા હોષ તે
બાબુના લોકો તેને પુતનાના ગતો તરીકે ઓળખાવે છે આ શિખર ઉપર જૈન યોગના
દેગ હોઈ દર માલ જના લગાય છે આ પવતમાગાની પશ્ચિમે શ્રીયુત મણિબાઈ દિવેદીએ
દક્ષિણ ગુજરાતનો કુળે લગારી કર્યો ડાંગ પ્રદેશ આવેલો છે. અને આપણી પૂર્ણા
અહીંથી ડાંગ પ્રદેશમાં પ્રયાણ શરૂ કરે છે

આ ડાંગ પ્રદેશ આપણે ઉપર વર્ણવી ગયેલા વાતાવસ્થા જાણેલા કંઈ ટ્રેપ પત્રગનો
મુનક છે અને તેમાં સૂર્યના તાપથી ખરાયેના પત્રગના મોટામાં અતિશય બેગને વન
મોટા જંગલો ઉગેલા છે અને તેમાં ઉત્તમ પ્રકારના ધમાગી વાકડાના ઊંચા જાડો
પુષ્કળ થાય છે તેમાં સાગ-મીમ-જે અને વાંમ મુખ્ય ઉપયોગી જાડો છે અને આ
ટકારા બધા ડાંગી માલ અધો ઘણો ખરો વલમાં અદરેથી નિકામ થતો હોષ તે બલમાંડી
તરીકે ઓળખાય છે

આ પ્રદેશનો ઇતિહાસ આ માગિકમાં હમણા જ શ્રીયુત મણિબાઈનો વખતો
પ્રસિદ્ધ થયો છે તે ઉપરથી આ પ્રદેશના ખડનલપણોનો ખ્યાલ મારો આવી શકે છે

પૂર્ણા નદી આ પ્રદેશમાં ટ્રેપ પથ્થરના કંકણુ ભાગોને છેલ્લી છેલ્લી વાંકીચુકી સર્પાકારમાં ડાંગતી ઉત્તર પશ્ચિમ એટલે વાયવ્ય હલના મહેસકાતી સુધીમાં ૨૪ માઇલની સીધી લંબાઈ લગભગ ૫૦ માઇલનો નદીતટ ફેલાવીને આવે છે. ઉત્તર દક્ષિણે તેને નાનાં મોટાં વહેણો મળ્યા જ કરે છે. આ પ્રવાહની ઉત્તરે માત્ર આઠ માઇલ ઉપર ગીરા નદી પણ આ પ્રદેશના ભાગમાં વાંકીચુકી ધ્રુમતી જાંખરી નદીને મળી છેવટે પૂર્ણાને જ મળે છે. જાંખરી પણ તેની ઉત્તરમાં લવચાક્ષીના કુંગરમાંથી નીકળી સોનગઢ તાલુકાના રૂપગઢ પાસેના કુંગરોને વીંટળાતી જઈ ટોક્લીયા ઉમર પાસેનાં હાંડી ખીણમાં ગીરા નદીને મળે છે જે સ્થળનું સંસ્કૃતસૌંદર્ય ઘણું જ અસૌકીક છે. આ પ્રમાણે સચ્ચાદિ પર્વતની હારમાળાને છેલ્લી પૂર્ણા, ગીરા અને જાંખરી હવે વ્યાગ તાલુકાના હાંચા પણ સપાટ પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરે છે. જાંખરી નદીનો પ્રવાહ આ સ્થળે જાંખરી અને મોગવાન ગામ પાસે બાંધી લઈ મોડું નહેર કામ કરવા શ્રીમંત સરકાર ગાયકવાડના રાજ્ય તરફથી યોજના કરવામાં આવી છે, જે હાથ પર લેવાય તો હમરૂં વીંધાને મુરગું પાણી મળી ઉત્તમ પાક તીપળવી રાકાય એવી મળતી છે.

પૂર્ણા નદી મહેસકાતી છેડાંને વ્યાગ તાલુકાના અંતાપુર ગામના પાદરે આવે છે. અંતાપુર એક વખત સુરત અઢાવીશીનું પચગણું હતું. અત્યાર તો અહીંયાં જંગલની રમણિય ઝાડી છે. થોડી રાતીપરજ વરની આસપાસ છુટી છવાઈ વસે છે અને જેવી તેવી ખેતી કરે છે. કુંગરગ મુત્તક અહીંથી લગભગ પુરો થાય છે અને પૂર્ણા નદી હવે Alluvium એટલે મરોડીના પ્રદેશમાં દાખલ થાય છે. આ મરોડું, આ પર્વતોની ઉત્પત્તિ થયા પછી તેના ચએલા ધોવાણનું અનેથો હોઈ ખવાઈ ગયેલા ટ્રેપ પથ્થરોનો જ ભાગ છે અને તેમાં વર્ષો થયાં ઉગેલા જંગમોનું કહોવાણુ ભળી ઘણું જ ઉત્તમ પ્રકારની ખેતી લાયક ભોંય અને છે, આને Black cotton soil, એટલે કપાસને લાયક કાળી જમીન કહે છે. ટ્રેપ પ્રદેશમાં આ ભોંય નિગરેલી છે. દક્ષિણમાં તેને તેવશુ શબ્દ દેગડા ઉપરથી "Regur" રેગુર પણ નામ આપવામાં આવે છે. નવસારીના ઉત્તરે કપાસનું આ કાળી જમીન ખાસ સાધન છે. અને આ કપાસનો તાંતણો લાંબો દોર્લ આખા હિંદુસ્તાનના કપાસમાં શ્રેષ્ઠ કપાસ તરીકે ગણીતો છે તેને Fine Ancho cotton એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણે આ પ્રદેશની ઉત્તમ ખેતીનું મૂળ કાંચુ આપણી આ નદીઓના વહેણથી આવેલા ધોવાણના કાંપથી વર્ષો થયાં જમી ગયેલી Black cotton soil ખેતીવાડી માટે સુપ્રસિદ્ધ છે.

વ્યાગ તાલુકામાં ૧૬ માઇલ વહીને આ પૂર્ણા નદી આરંભી તાલુકાના રામેડ પેટામહાલમાં જુહારી પાસે એક મોટા વાંક મારીને આવે છે. જુહારી એક કર્મો છે. અને જુના વખતમાં વજમાડથી ખાનદેશ જવાના રસ્તામાં મૂખ્ય મથક હતું અત્યારે રાતીપરજની સાથે ધીરધાર કરી માતખાર ચએલા મારવાડી વાળીયાઓનું મૂખ્ય મહેલું છે. અહીંથી આશરે દશમાઈત્ર આગળ વધી મધ્ય તાલુકાની ઇરાન સરહદે આવેલી

ટ્રેપ પથ્થરની ટેકરીઓને ધસાર્ધ ઉત્તરગામી અને પોનાની ઉત્તરની બંહેન ઝાંખરીને મળવા વહે છે. ઝાંખરી નદી પણ વ્યાન તાલુકામાં બે કડો વહી એકત્ર થઈ વાલોડ પાસે આવી પૂર્ણા નદીને કોમખીઆ ગામ પાસે મળે છે. આ પ્રદેશ પાછો હુંગનાળ હોઈ અહીં પાન જંગલ આવેલાં છે. અને બોરીયા દેનવાડના જંગલ તરીકે આ ભાગ જાણીતો છે. આ મખત પથ્થર આ બંને નદીઓ એકઠી થઈને કાપતી કાપતી ડેક મટવા કરવા સુધી આવી પહોંચે છે.

આ પ્રમાણે પૂર્ણા અને ઝાંખરી બંને નદીઓ ઉત્તર સહ્યાદ્રિનો પશ્ચિમ ભાગ પોતી ધોતી કંઈ ખડકોમાં વાંકાચુકી વહેતી હવે મોટાં ઊંડાં કગડવાળા મટોડીના પ્રદેશમાં બોરીયાના જંગલમાં એકઠી થઈ ઉતરી પડી છે. હવે તેનો પ્રવાહ પૂર્વ પશ્ચિમ લગભગ સીધો વહે છે. ત્યાં કંઈ કંઈ લાગ આવે છે ત્યાં રહેજાજા વાંક મારે છે. અમુક હાથા પછીનું લાખા વર્ષથી પુગલેલું મટોડું હવે રવેચ્છા પ્રમાણે કાપી કાઢી વેગથી દરીયા તરફ વહવાનું શરૂ કરે છે. મટવા કરવાની પૂર્વે નદીના તળમાં આવેલા ખડકોની (બીજાખડક) જગ્યા ઘણી ગમખીય છે. હવે મટવા તાલુકાનો રમાળ પ્રદેશ શરૂ થાય છે. અને આ ભૂમિમાં પ્રાચીન હિંદુ મંત્રોના તાત્રપત્રો પૃથ્વી એક વખતે ભૂમીક ખેતી થતી હોઈ મારી આપાઃ વળતી હોય એમ જાણાય છે ખાનદેશમાં આવેલા મજુકુટોના ઇ. સ. ૮૮૪ના તાત્રપત્રમાં મુવમેન મળના વખતમાં આ બાલુના ઢાંકાયમા, (હાલનું) હુંડીમાં) વડપરવી (વાલોડ) લીંમતગલીકા (શંકરતપાવડી) અને પશ્ચિમ (પશ્ચિમ) વગેરે પુગવી (પૂર્ણા) નદીના ભાગમાં આવેલા ગામોનો ઉલ્લેખ છે. મટવાની પામે પૂર્ણા નદીના દક્ષિણ કાંઠે કોનામનું ગામ પણ જુનું પ્રસિદ્ધ છે. આગળ ચાલતાં મજુત, આમચક, આમરોલી કપીકા વગેરે ગામોની કરોડો તોડતી તોડતી પૂર્ણા નદી આગળ વધે છે.

મટવા તાલુકાના મધ્ય ભાગની નજીકના હુગરી જેમાં બીલ નાચેલા વમતા હોઈ આ પ્રદેશનું એક વખતે પીંડાનઓથી ન્શાન થતું હતું તે ઉચ્ચાળના પ્રદેશમાંથી વહેતી ધુમાગી અને ટોકડવાના વહેણો હવે પૂર્ણા નદીને કુરેલ પામે આવીને મળે છે. કુરેલ ગામ લેટગઈટ પથ્થરની કંઈ ટેકરી ઉપર આવેલું હોવાથી પૂર્ણા નદીને એક મોટો વાંક લેવો પડે છે. અને આ વાંકમાં ચમ્પીનાં વહેણ ધણા જોરદાર થાય છે. અને હોડીને ફરવા માટે બહુ મુશ્કેલી નડે છે. પંચુ આ બાલુનું દર્ય ઘણું જ મુશ્કેલ છે. કુરેલનો વાંક ઊંડા પડી તુરત જ બાડોલી અને જલ્લાપુર તાલુકાની સરહદમાં પૂર્ણા દાખલ થઈ સુપા પામે આવી પહોંચે છે પૂર્ણા કીનારે આર્થ ગુરુજીની મંદિરાળા મકાનો સુંદર દેખાવ રજુ કરે છે. હવે આગળ ચાલતાં સુપા અને પીમાંડ પામે દેવીપો દરો આવે છે. આ દરોમાં એક વખતે ઘેરીયાઓ નદી બાગનાં કુખી ગણ હોવાથી તેના જુન હતુ નવરાત્રમાં ઘેરીયા રમે છે એવી દંતકથા આ તરફ આવે છે. પીમાંડ મૂક્યા પછી ઉત્તર બાલુની ગોઝરી ખાડી મળે છે. આ ગોઝરી ખાડીની નજીકમાં મરોચ્છા ગામે એક અતિ પ્રાચીન સુંદર શિવનું મંદિર (કપિનેશ્વર) આવેલું છે. તે એક વખતનું જુદાં મંદિર હોઈ પાછળથી તે

શિવમંદિર થયેલું હોય એમ કાગે છે. તેનું શિલ્પકામ ઘણું ઉત્તમ પ્રકારનું છે એટલે પ્રાચીનકાળમાં આ તરફ સંસ્કૃતિ પામેલી આખી પ્રાંતમાં વસતી હતી એમ ખાસ પુરવાર થાય છે.

આગળ ચાલતાં નદીનું પાવ હવે પહોળું થવું જાય છે અને તે પાવ મોટમોટી રેલમાં નદીની સ્વચ્છતા પ્રમાણે બદલાવું જાય છે. ઉત્તર-પાણુનો આમલપુર-આમલી કરાની સીમ ઘેાઘ નાખી નદી ઉત્તર તરફ ખરવાના પુરાવા તરીકે તે ભાગમાં જોવામાં પડી ગયેલા કુવાના જુગાગામે એક વિચિત્ર દ્રશ્ય રજુ કરે છે. દક્ષિણ પાણુએ મોતધરા, ધારાગિરિ, કળીકપુર, અને કાચ્છીઆવાડી તરફ ઉત્તમ ભાડું બહાર કાઢી આખી પૂર્ણ-નદી હવે વીરાવલ ગામ પાસે થઈ આપણા નવસારી શહેરની હરમાં ઘખલ થાય છે, અને હવે તે સમુદ્રની પાસે આતી હોઈ દરીયાઈ ભરતીના પાણી આ પાણુ વખતે વખત આવવાથી નદીનો પદ ઘણો પહોળો થતો જાય છે. નવસારી બંદર ઘણું પ્રાચીન છે અને ઇ. સ. પૂર્વે પાણુ તેની ખ્યાતિ હતી તે ટોળમીની જુગાળ ઉપરથી સિદ્ધ થયેલું છે.

નવસારીની આગળ ચાલતાં સમુદ્રના મિલાપ થતાં મુખી નદીના બે ભાગ પડી જઈ વચમાં મોટો એટ થઈ ગયો છે. નદીને પ્રવાહ મોટી રેલના જેવે પ્રમાણે આથો પાછો થયા કરે છે. ઇ. સ. ૧૮૮૩માં જ્યારે મોટી રેલ આવી ત્યારે દક્ષિણ પાણુનો પ્રવાહ બદલાઈ જઈ ઉત્તર તરફ થઈ ગયો અને નવસારીની પાસેની નદીએનો ભાગ ધીમે ધીમે પુરાઈ ગયો. બી. બી. સી. આઈ. રેલ્વેના બે પુલો આ રેલમાં તુટી ગયા હતા. અને ત્યારબાદ આ પુલોને હમણાં સીમેન્ટથી મજબુત બનાવ્યા છે. અને નદીનો પ્રવાહ તો ઉત્તરમાં જ રહ્યો છે, અને નવસારીનું બંદર બહુ પુરાણ ગયેલું હોય માત્ર ઘણું જ નાનાં વહાણો તવડી બંદરે આવી શકે છે. દક્ષિણ પાણુએ જલાલપોરની પાસે નદીને મળતાં એક કોતરડા ઉપર પ્રાચીન પૂર્ણેશ્વર મહાદેવનું પ્રસિદ્ધ સ્થાન છે. અને કરાડી. મટવાંડીની ખાંગણમાં થઈને દાંડીની ઉત્તર નદી અરબીસમુદ્રને મળે છે. ઉત્તર દીશાએ નદી તવડીની ખાંગણ એળંગી દેસવાડ પાસે થઈને વાંસી, ખોરસી પાસે સમુદ્રને મળે છે. ખોરસી પાસે એક કોતર મોટું થઈ જો ખાડી થાય છે તેમાં વહાણો રહેવાની સગવડ થવાથી આ જગ્યાએ જુના વખતમાં એક મોટું બંદર હતું. અને સુરત જાવા ચોરાસી બંદર પહોંચીને એકબંદર આ સ્થળે હતું અને પ્રાચીન વખતમાં કાશિયાના સ્થાનેનો બ્યવહાર ઘણો ગાદ હતો.

હાલમાં પાણુ આ બંદર જોવાડવા માટે તજવીજ ચાલે છે. મોટોળા નદી પૂર્ણ વાંસીની ઉત્તરે હમણાંનાં દાંડી કળીયા પાસે મળે છે અને આ બે નદીના મુખ વચ્ચેનો દરીયા કાંતારો સપાટ અને સરળ હોઈ હવાખાવાની ઉત્તમ જગ્યા છે. દક્ષિણ પાણુએ દાંડી પશુ હવાખાવાનું સાફ સ્થળ છે.

દિંદી મહાસાગરના વિશાળપદ ઉપર ચૈત્ર વૈશાખનો પ્રખર તાપ પડવાથી શ્રી સૂર્યનારાયણના કિરણો આ સમુદ્રનું પાણી શોષી વગાળ કપે વાદળાંના સમૂહને નૈઋત્ય દિશામાં

વહેના વર્ષાવાયુ (Monsoon) માથે ધમડી લાવી પશ્ચિમ મહાદ્રિના ઉત્તર ભાગના ઉચ્ચ શિખર માથેહ તરફ પ્રવાયુ ફગતાં આ વાંગાંઓ આ તરફની પરચુરામ ભૂમિને જોઈ મામની શરૂઆતમાં ભીંજવતાં ભીંજવતાં પર્વતો માથે અથડાઈ ધબ્બા ખડાં ખાવી થાય છે અને આ વગમાદનું પાણી આ પશ્ચિમભાગી પૂર્ણા નદી વાટે ઉભરતું ઉભરતું લગભગ ૧૦૦ માઇલની યાત્રા કરતું પાણું મનુષ્યને મળે છે આ પ્રમાણે આ ખાલુની ભૂમિને ફગદુપ કરતો મંગા પ્રવાહ આ અગાધ વિશ્વની પાંચ મહાનદીઓમાં ગૃહ મત્યનું ગૃહ્ય પરમસદામા ગોપતા પવિત્ર ગ્રામ્યમાં અનૌકિંક ધાર્મિક ભાવના પ્રસિદ્ધ કરે છે. અને તે પ્રવાહમાં પ્રાતઃકાલે શ્રી સૂર્યનાગયજુને ગાયત્રી મંત્ર વડે અર્ધ અંગે છે અને ઉપનિષદના મંત્રનો પૂર્ણ રીતે સાક્ષાત્કાર પામે છે.

पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णोत् पूर्णमुदप्यते ।

पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥

તો પૂર્ણાનું નામ ધાર્મિક કરતી આ મંગનો પ્રવાહ વહેવડાવનાર શ્રી સૂર્યનાગયજુનું વરેણ્ય આપણી જીવિતે મહામાર્ગે પ્રેરે અને આ પવનો મંગલમંત્ર કલ્યાણકારી થાય એવી પ્રાર્થના છે.

पूर्णं पूर्णजला समुद्रसहिता कुप्यात् सदा मंगलम् ।

તાર
'ARJANIVAS'

આર્પણનિવાસ

હિંદુ લૌક

વિશાળ
નિવાસ સ્થાન
અમીરી
ભોજન પ્રબંધ

૨૩૧૩૬

કાલબાદેવી શ્રી ૨૩૧૩૬

અઢીસો વર્ષ પરની ઇતિહાસ નોંધ

—શ્રી મણિલાલ દ્વિવેદી

આજથી લગભગ અઢીસો વર્સ પર એક પરદેશી મુસાફરી, ગુજરાતને કિનારે ઉતર્યો. સોદાગરીના તાકડા ગોઠવતો તે આ દેશને કિનારે આવ્યો હતો. ધર સંસારના સંતાપ દાળવા, મનનું સમાધાન શોધવા અને જ્ઞાન મેળવવા કરવા તે જગતની વાટોમાં ધુમતો હતો. સન ૧૬૬૫ના જાન્યુઆરીની આઠમી તારીખે તેણે આ દેશની જમીન પર પગ મુક્યો અને સન ૧૬૯૯ના ડિસેમ્બર માસમાં સ્વદેશ પાછો ગયો.

તેનું નામ હતું ડૉ. જહોન ક્રાન્સિસ ગેમ્લિ. ઈટલીનો તે વતની હતો અને ધારા-શાસ્ત્રનો પંડિત હતો. એણે પોતાના પ્રવાસની વિસ્તૃત નોંધ લખી છે. એ નોંધમાંની કેટલીક જાણવા જેવી હકીકતો અને રજૂ કરીશું.

ઇટલીના નેપલ્સ બંદરેથી નીકળી તે માર્ગમાંના દેશો ફરી ઇરાની અખાતમાંથી જંદાબ પહોંચી કાઠિઆવાડના મોંગરોળ. ૧ બંદરે ઉતર્યો.

“દૂર દેશમાં પહેલા ભાઈ ભાણુઓને લાંબે કાળે મળતાં જેવો અપૂર્વ આનંદ થાય છે તેવો જ આનંદ આ સુવર્ણ જમીનમાં પણ મુકતાં આજે મને થાય છે. ભારતની ઉત્તમેષ્ઠ વસ્તુઓ માટે દૂર-દૂર સ્થીને મેં ઘણાં સાંસરણ પશુ આજે હવે હું એ સ્મરને પ્રત્યક્ષ જોઈ શક્યનો એ વિચારો મારા આનંદની સીમાને પટાવી જવાના” આ શબ્દોમાં તે હિન્દની મુલાકાત અંગેની પોતાની લાગણીઓ વ્યક્ત કરે છે.

આરસો વરસનો માનવી

શ્રી. ગેમ્લિ પોતાની પ્રવાસ નોંધમાં જણાવે છે કે “મોંગરોળમાં મેં એક માણસ જોયો તેની ઉંમર આરસો વરસની હતી. તેની દાદી પ્રથમ સફેદ ચર્મ તે વાળ ખરી જમ્મ કળ. વાળ આવેલા અને તે પશુ બદલાઈને સફેદ ચર્મ બનેલા હતા. તેને ત્રણ વખત નવા દાંત ફૂટેલા.”

દમણ

મોંગરોળથી ગેમ્લિ દમણ ગયો. તે જણાવે છે કે:—

“દમણના રસ્તાઓ ઇટેલિયન પદ્ધતિ પ્રમાણે બાંધેલા હતા. ગામના રસ્તાઓ ત્રિશાળ અને સ્વચ્છ હતા. પ્રત્યેક મકાનની સામે આંગણમાં નાનો બગીચો હતો. ગામમાં હિન્દુ-મુસલમાનોની વસતી હતી. પોર્ટુગીઝ લોકોની વસતી ગામની એક બાજુએ હતી. પોર્ટુગીઝ લોકોના કબજામાં આ શહેર આવ્યા બાદ તેમાંના પુષ્કળ લોકો અઢી કાયમી થયા અને સ્થાનિક સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરી રહેતા હતા. ઇ. સ. ૧૫૩૫ માં માર્ટિન આલ્ફોન્સો ડિસોગ્રાએ આ શહેર પ્રથમ મોગલો પાસેથી કબજે કર્યું. આ પછી ગિસોટા એનિસિનો નામના એક પોર્ટુગીઝ રાજા વિરૂદ્ધ લડ કરી એ

શહેરનો કમળે લીધો પશુ તે ઝાઝો વખત ટક્યો નહીં કોન્સ્ટનટીન નામના ગવર્નરે તે પાછું છતી લીધું. આ પછી મોગલ શહેનશાહ ઔંગઝેમના ત્રગટ સૈન્યને શહેર હસ્તગત કરવા દેશે નાખ્યો ૮૦ હજાર મોગલ સૈન્યના જગ સામે પોર્તુગીને કમળ કરીને લડ્યા અને મોગલોના અર્ધા હારકરને નિકાલ કરી નાખ્યો જય મગવાની આશા ન જણાવવાથી મોગલો ત્યાંથી ગેરો ઉઠાવી ચાલી ગયા.

આ શહેરમાં 'જરુષ્ટર' અને ઔગસ્ટીનીયન્સ' નામક બે ખ્રિસ્તી પંથોના દેવગો હતા અને આ બંને મંદિરોમાં પુષ્કળ પાદરીઓ અહીં રહેતા હતા.

દમણમાં પોર્તુગીજોનો વેલવ કોષ્ટ અનેરો જ હતો. અને તેઓ ખૂબ હાંકમાંથી રહેતા હતા તેઓ દરેક પુષ્કળ નોકરચાકર રાખતા અને મૂલ્યવાન આભૂષણો પહેરતા તેમનો અગમાન પશુ ભારે કીમતી હતો પાદરીઓ સુદા મેના અને પાલખીઓમાં ભેરી રૂપિયા હતા તેમને શિકારનો બહુ નાદ હતો અને કોલ્હા સુદાને તફડારી પાડવામાં ખાસ મોજ માનતા વાધનો શિકાર, વાધ બધા પાણી પીવા આવતો હોય તેવી જગાએ જઈ પાણીના ખડક કે ખાડામાં લપાઈ રહીને અગ તો બગદ ગાડીમાં જઈને કરતા.

દમણથી ગેમિલી સુગત ગયો, જગદવ્યાપાગ્નુ સુગત ત્યારે કેન્દ્ર હતું અને પ્રત્યેક દેશના મોદાઓ સુગતના બખરોમાં ઉભગતા. દુનિયાભરના મોગગી વહાણો સુગતને બહાર આવતા. સુગતમાં પુષ્કળ મકાનો ત્યારે માગતા હતા.

આ ઉપરાંત વિશેષ મહત્વની નોંધ એણે કરી નથી.

સુજરાતનાં વેલવશાળી શહેરો

સુગતથી નીકળી ૬૦ ગેમિલી ભર્ય, ખલાત અને અમદાવાદ ગયો તે મમથે તેને આ શહેરો પશુ ભારે વગ્તીવાળા અને વેપાર-ઉદ્યોગથી અગભગતા જણાયા.

સુજરાતના પ્રવાસની નોંધમાં તે જણાવે છે કે :- "અહીંના લોકો ચોક્કસ પ્રકારની બીમારીમાં શરીર પર ડામ દેવાવે કે આથી ધણા તો મારા થઈ જાય છે અને કેટલાક મરી જાય છે. આ પ્રદેશમાં પુષ્કળ સાધુબ્રાહ્મણો મારા નેવામાં આવ્યા. તેમાંના કોષ્ટ કોષ્ટ ઝાડે વગસો સુધી લટકી રહે છે તો કોષ્ટ એક હાથ બીજો ગળાને જ ર્યા કરે છે. આ રિયતમાં તેમના તે અવયવો ગદાઈ જાય છે. વળી મારા નેવામાં કેટલાક નમ્ર બાધુઓ * આવ્યા. એમનો ઉપદેશ સાભળવા પુષ્કળ સ્ત્રીઓ જાય છે"

એક ફ્રેન્ચ તેને પાંજગણો નેવા લઈ ગયો. ત્યાં તેણે પુષ્કળ નિરુપયોગી પશુ-પક્ષીઓ નેવાં અને વધારેમાં તે લખે છે કે :- "આ રથમાં એક કોટડીમાં પુષ્કળ કીડી મકાડી, જુઆ, માંકણ હતા. આ કોટડીમાં એક માણસને હાથપગ બાધીને આ જીવ-જીવુઓને પોપણ મળે તે માફ નાખવામાં આવેલો હતો. આવી રીતે નાખવામાં આવતા માણસને કલાકન કે આખા દિવસના પૈમા આપવામાં આવે છે."

૨ શ્રી ગેમિલીની નોંધ પરથી લાગે છે કે તે નમ્ર સાધુઓ દિગંબરી નૈન સ પ્રધાનના હોવા નોંધે

પંદર મૈત્રનો જગીચો.

આ પછી ગેમિસી ફરતો ફરતો વસઇ પહોંચ્યો. તે વખતે વસઇ પોર્તુગીઝોના કબજામાં હતું. ઇ. સ. ૧૫૩૫ માં વસઇ અને તેની આસપાસના કેટલાક ટાપુઓ ખંભાતના નવાજ ખાસેથી પોર્તુગીઝ સરદાર ડી અન્હુનએ કબજે કર્યાં. ગેમિસીના કથનાનુસાર આ શહેરનો ઘેરાવો ત્રણ માસલગતો હતો. અને તેને આઠ જુરમે હતો. શહેરમાં પ્રવેશવાના બે દરવાજા હતા. તેમાંનો એક દરવાજો ખાડી તરફ હતો. પોર્તુગીઝોના અમલ દરમ્યાન આ શહેરની ભારે ખ્યાતિ પ્રસરી હતી.

આ સ્થળમાં ક્યાસાઓ નામક એક પંદર મૈત્ર લાંબાઈના વિસ્તારનો જગીચો છે. આ જગીચામાં અંસખ્ય કળકૃતિનાં ઝાડા ઉગેલાં છે. હિન્દુ, મુસલમાન અને ખ્રિસ્તીઓ મળી આ જમીનનો વહીવટ કરતા. તેમજ તેને પાણી મળતું રહે એવી વ્યવસ્થા હોવાથી ભર જરૂરીમાં પણ આ સ્થાન લીલુંજમ લાગતું હતું.

ગેમિસી લખે છે કે “વસઇમાં મેં એક જમણીઆને ખેત્ર કરતાં જોયો, તેણે કમરે બધિસા એક કપડામાં એક વાંસ રોપી તેના પર માણસ ચડાવ્યો. માણસ ચડતો હતો ત્યાં સુધી તો વાંસનો કપડામાં ખોસેલો છેડો તેણે પકડી રાખ્યો. પણ તે ઉપર ચઢી ગયો એટલે હાથ છોડી દીધા અને પેસો માણસ પણ વાંસની ટોચે પહોંચી હાથ અને પગ વાગરૂસ્તી નચાવવાં લાગ્યો. આ જોઈ મને તો ભારે આશ્ચર્ય થયું. મને લાગ્યું કે કોઈ જાતની જાદુઈ શક્તિ વિના આ તે કેમ બને?”

આ શહેર ઉપર શીરંગીઓ (પોર્તુગીઝોનો) બરાબર બસો વસ સુધી કબજે રહ્યો. એ જાણો દરમ્યાન તેમના જુદામદ ખૂબ જ વધી પડ્યા. આંધળા ધર્મ અનુનથી પ્રભુ આસી મધ અને લોકોની સ્ત્રીઓ શીરંગીઓ ઉપાડી જવા લાગ્યા. આવા જુદોથી કંટાળી તેમાંથી છુટકારો મેળવવા વસ્તી પેશા સરકાર પોસે પહોંચી. - પેશા સરકારે બાર લખનું સૈન્ય વસાઇ સર કરવા મોકલ્યું. ધણી દિવસો પીતી ગયા પણ કિલ્લો છતાયો ન હોવાનાં સમાચાર આવ્યા.

એ વખતે પુતાના દરબારમાં તાગી કિનારે આવેલા માંડવીના રાજા દુર્જનસિંહ હતા. કોઈ ધર્મીઓ દરબારીની કાન-ભાંભેરૂણી પેશા સરકારે દુર્જનસિંહને વસાઇનો કિલ્લો સર કરવાનું કામ સોંપ્યું. દુર્જનસિંહ પોતાનાં યોદ્ધાં માણસો અને એક વિશ્વાસુ દસોંદીને લઈને વસઇ પહોંચ્યા. એ પ્રસંગે શીરંગીઓ એક વાણીઆની ત્રીને ઉઠાવી ગયા હતા એથી કાળના બળેલા એ વાણીઆની મદદ તેમને મળી અને કિલ્લાની અંદર ગતોદી વાકેફ થયા. કિલ્લો સર કરવામાં આવ્યો પણ એ કિલ્લો લેતાં તેમનો વિશ્વાસુ દસોંદી લડાઈમાં ખપી ગયો. સન ૧૭૩૬.

૩ આ દસોંદીના વારસો દાઢ નવસારી તાલુકાના મરોલી ગામે છે અને માંડવીના રાજા દુર્જનસિંહે તે પ્રસંગે આપેલું ગામ તેમને મળે છે. તે કે એ દાનમાંની ધણી મિષ્ત્રો દાદા વેચાણ વધ જાણેલી છે. મરોલીના દસોંદીઆને આ અને ખાંડે પ્રસંગે આપેલાં ગામ-વાંઠા માંડવી તાલુકામાં આવેલા છે.

• ૩૦ ગેમિલીની પ્રવાસ નોંધ રજુ કરતાં આટલી-હકીકત અત્રે જણાવી લેવાનું હિચિત ધાર્યું. ગેમિલી વમાનથી નીકળી માષ્ટિ અને ત્યાંથી કેનરીનાં ગુફા મંદિરો જોઇ તે ગોવા પહોંચ્યો અને ત્યાંથી મુશ્કેલી ભર્યાં માર્ગ વટાવી તે-મોગલ શહે શાહ ઓરંગ-જેબને મળવા ગયો. શહેનશાહ તે વખતે દક્ષિણમાં હતા અને તેમના સૈન્યમાં ફેટલાક ફિરંગીઓ પણ નોકર હતા. એ બધા સંમંધે ગેમિલી મહત્વની નોંધ કરે છે

દા.કે માટે ફટકા માર

“શહેનશાહની નોકરીમાં ફિરંગીઓને ભારે પગાર મળતો હતો. તેઓ જે બદામી ન જાય, કે પહેરો ભરવામાં કાંઈ કસુર કરે તો તેમને સંખત સગ્ન થતી નહીં, માત્ર તે દિવસ પુગતે પગાર કુપાતો.

પણ દા.કે માટે તો ભારે મૂલ્ય કરવામાં આવતી. એક દિવસે એ મુમલમાનો દા.કે પાંધેલા પકડાયા તેમને યાંજલે બાંધવામાં આવ્યા અને આ ગુન્દા માટે ફટકા માર મારવામાં આવ્યો.

આ મમયે શહેનશાહનું કુલ સૈન્ય નીચે પ્રમાણે હતું :—

૧. ૬૦ હજાર ઘોડેસ્વાર

૨. ૧૦ લાખ પાયદળ

૩. ૫૦ હજાર ઉંટ-સામાન વિ. લઈ જવા માટે.

૪. ૩ હજાર હાથી.

આ ઉપરાંત વેપારીઓ, કારીગરો, ચાકર નોકરો, બીજાં જનારો વગેરે તો જુદું, મોગલ શહેનશાહની યાવજી એટલે ચાલતું નગર. શાહી ખોરાક લઈ જવા માટે ૩૦૦ બળદોની પોઠ રોકાતી.

જે સ્થળમાં શહેનશાહ અને તેના શાહબંદાના તંત્રીઓ હતા, તેના ઘેરાવો ત્રણ માઈલના વિસ્તારમાં હતા. આ સ્થળને ત્રણ દરવાજા રાખવામાં આવેલા હતા આમાંથી “આરામ” નામનો દરવાજો ફક્ત શાહીજાના માટે જ વપરાતો.

શાહી કુટુંબના અને દરબારના તંત્રીઓ ભારે મુલ્યવાન હતા. જમીન પર સુદાં કિનખાખની બીજાયત કરવામાં આવતી.

શહેનશાહનું વય ત્યારે ૭૮ વર્ષનું હતું તેમ છતાં અશ્માની મદદ મિલાય મહત્વના શાહી કાગળો પર સહીઓ કરતા.

તંત્રીમાંના દરબાર ખંડમાં શહેનશાહ માટે ખામ સિંહાસન તૈયાર કરવામાં આવેલું હતું. તે આમરે પાંચ છ હાથ ઊંચું હતું અને આંદીના સિક્કા ગોઠવી તે પર ચંદવાનાં પગથીયાં બનાવવામાં આવ્યાં હતાં.

શહેનશાહ બહુ જ ઉંઘમાં હતા. તે પોતાની એક પળ પળ નકામી જવા દેતા નહીં. મોટી પેશાબે ઊઠી તે સ્નાન કરી નમાઝ પઢી રાખતું કામકાજ જે કલાક તપામતા દરરોજ અપોરતા બહાર મુલાકાત આપતા. માત્ર શુક્રવારે બહાર મુલાકાતનું કામ બંધ

રહેલું, એ કલાકે ખાનગી ગૃહ છત્તામાં ગાળતા. રહેનશાહ રાત્રે માત્ર એ જ કલાક જોધ લેતા અને ત્યાર પછી છીકીને અજવાળું ચતા સુધી દીવા આગળ બેસી કુરાન પડતા. પોતાકે અત્યંત સારો પહેરતા.”

આજથી અઢીસો વર્ષ પૂર્વના મોગલ વૈભવનું ચિત્ર ૩૦ ગેમિલીએ આ પ્રમાણે ચિત્ર કર્યું છે.

“મોગલ રહેનશાહની મુલાકાત લઈ આ પ્રવાસી પાછો ગોવા ગયો અને ત્યાંથી તે પરિશ્રમભર્યું કરતો રવિદેશ પાંડો ગયો.

પ્રેમનોપરાજય

થી. પંકજ

‘પંચપાપા’ નામ આ પંચથી પડ્યું એ કહેવું જટિલ હતું પરંતુ એટલું તો અવશ્ય માનવું પડશે કે તેના એ નામે તેના ખરા નામને ઢાંકી દીધું. તેના નર્તકી જીવનમાં વિવિધ પ્રકારના પુરુષોની મનોવૃત્તિ જોતાં તેને પોતાના વ્યવસાય પર ધૃત્યુઠ્ઠિપણ. તે વિચારવા લાગી કે જો પોતે એક મુંદર અને મુંગટ કુટુંબની અધિકારીણી થઈને આનંદપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરે તો કેવું સાર થાય. તેણે જોયું હતું કે પ્રેમનો સ્વાધી અભિનય અંતરની શાંતિ આપતો ન હતો અને બારીબારી દૂર નજર ફેંકતી તેની આંખોમાં એક ખરી પ્રેમિકાની પ્રતીક્ષા ન હતી. તેના હાવભાવમાં એક પ્રકારની અસ્વભાવિકતા હતી. તેને એમ લાગ્યું કે જો કોઈ યોગ્ય પાત્ર મળે તો તેને સ્વાર્થભર્યું કરી એક ગૃહસ્થની પંતી તરીકે જીવન ગુમાવું વધારે સારું છે. પરંતુ સુપાત્ર શોધવો ક્યાંથી તેનો સંચાલ તેને મુંઝવવા લાગ્યો.

૨

“પંચપાપા, તારું આ નામ તો કેાઈ વિદેશીએ રાખેલું છે, તારું ખરું નામ તો પંચપુરુષા હોવું જોઈએ.”

“શીરસેન, તમારું કહેવું મને માન્ય નથી. મારો વ્યવસાય જોતાં આ નામ કંઈ અસ્થાને નથી. હા હું પંચપુરુષા જનવાની ગેષ્ટામાં છું. તમારા જોવાની સહાયતાની બરકર છે.”

“તારું કહેવું હું સમજ્યો નહીં.”

“મારે આ ધૃષ્ટિ વ્યવસાય જોડવો છે.”

“તો પછી શું કરીશ?”

“શું કરીશ? હાથ આ સંચાલ પણ કેવો મમ્મોદી છે? શું હું બીજી કંઈ પણ ન કરી શકું?”

‘કરી શકે છે પણ તું શું કરવાની છે તે તો કહે ?’

‘હું એક મનઃસ્થિતિ સાથે લગ્નગીતો જોવા માગું છું.’

વીગમેન મોટેથી હસી પડ્યો અને બોલ્યો, ‘ચાલ વાહ, તારે વળી લગ્ન કેવાં ?’

‘શું મારે માટે લગ્ન નિર્મિત નથી.’ પંચપાપા દુઃખી થઇ બોલી.

‘નર્તકી માથે પગલુ તૈયાર થાય એવો વળી કોણ હશે ! હા...હા, પંચપાપા એ માડપણ જવા દે નાક નૃત્ય તો બતાવ.’

પંચપાપા કોધપૂર્વક ડાબી યમ્મ ગમ્મ અને બોલી, ‘જો કોઇ પુરુષ મારી સાથે લગ્ન કરવ તૈયાર ન થાય તો તે પુરુષ જાતિને મારું નૃત્ય પણ જોવાનો અધિકાર નથી.’

પંચપાપા ત્યાંથી ચાલી ગઇ. વીગમેન નક્કર હાથ કર્ગને બોલ્યો ‘અરે, નર્તકીઓ પણ કેટલો કડકો રાખે છે. એને પગલુ ટે હા...હા.’ આમવનો થાલો તેની પાસે હતો તે પીને તે બહાર નીકળ્યો અને નીકળતાં પણ બોલ્યો, ‘ઉંહ, વેશ્યાને વળી આટલો બધો રોક શાનો ? પગલુ...છે.’

૩

પંચપાપા વિચારતી હતી કે માધાગ્ય રીતે પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાનો અધિકારી હોય છે, પરંતુ નર્તકીને પોતાના પર અધિકાર પણ ન હતો એને ત્યાં આવનાર ગૃહસ્થોએ જ્યારે માલખુ કે પંચપાપા નૃત્ય કરવાનું બંધ કરવાની છે ત્યારે તેઓ એકદમ ખગલણી ઉઠ્યા. તે સમયે સામ્રાજ્ય દેશ એક ઇલાકિના પ્રમોગથી પણ તેને એ નિશ્ચયમાયી ખમવાને ધમકીઓ આપવામાં આવી હતી. શું કરવું તેનો ઉપાય તે શોધી હતી. તેને કોઈ ગૃહસ્થ તો પગલુ તૈયાર થાય એમ હતું નહીં અને ગૃહસ્થ મેજવવાની એટલે દરવી એ પણ શકિતનો વ્યર્થ વ્યય હતો. એક દિવસ તે પોતાની દામીને લઇ પોતાને લાયક પુરુષ શોધવા નીકળી.

૪

એક મામમાં આવીને તેઓએ મૂકામ કીચે દાગી અને ભૂલ્યો આમમાં મહેવાની વ્યસ્થા કરવામાં પડ્યા પંચપાપા મામમાં કરવા લાગી. ફરતી ફરતી તે એક દરિદ્ર પામે આવી. ત્યાં અનેકો દરિદ્રો બીકા માંગી રહ્યા હતા. પંચપાપા તેઓને જોઇ રહી. એક મુંદર દેખતો દરિદ્ર યુવક તેને ધણે જ પમંદ આવ્યો, તે વિચારના લાગી કે એ દરિદ્રને જે દરિદ્રતા ટાળવા માટે કહેવામાં આવે તો અવશ્ય દરિદ્રતા ટાળનારને તે પ્રેમ કરી શકે. પરંતુ દરિદ્રતા ટાળનારનો પરિચય પામીને પ્રેમ કરી શકે કે કેમ તેજ સંચાલ હતો. તે પાછી આવી અને દામીને દરિદ્ર યુવક પાસે મોકલી, દારી ગઈ દારીએ તે યુવકને જઈ પૂછ્યું, ‘તારું નામ શું છે ?’

‘આનંદ.’

‘તું બીકા કેમ માગે છે ?’

‘હું દરિદ્ર છું, સ્વચ્છ વિહીન છું.’

‘જો તારી દરિદ્રતા ટાળવામાં આવે તો એ ઉપકારના ગદલામાં તે વ્યક્તિનો ધણ મહી મૂકીશ.’

યુવક કંઈક થંભીને બોલ્યો, 'એમાં શી મોટી વાત છે. હું તૈયાર છું.'

દાસી બોલી, 'એમ ઉતાવળે હા કહ્યા પછી ખસી જવાની જરૂર નથી. ફરી વિચારી જો તારો ઉપકારી ગમે તેવો હોય તો પણ હું તેની સાથે પ્યાર કરીશ.'

યુવક કંઈક વિચારી બોલ્યો, 'હા.'

'જગતની દૃષ્ટિએ તે નીચ પ્રતિત અને અપાત્ર હોય તો પણ પ્યાર કરીશ.'

યુવક કંઈક સુઝાઈને બોલ્યો, 'હા.'

'જો તે એક નર્તકીનું શરીર હોય તો પણ પ્યાર કરીશ.' યુવક ચૂપ ઉભો રહ્યો.

તે વિચારવા લાગ્યો. તેને કોઈ સચું બહાણું હતું નહીં... કોઈ સ્વચ્છ હતું નહીં. તે જગતમાં બીજા માગી રહ્યો હતો અને એક નર્તકી તેના દારિદ્ર્યને દાળવા તૈયાર હતી અને બદલામાં ફક્ત પ્રેમ માગતી હતી શું એ સૌદો અસ્વભાવિક હતો? તેને લાગ્યું કે આનંદથી રહેવાનો સુયોગ ફક્ત એક શબ્દ પર નિર્ભર હતો માટે હા કેમ ન કહેવી.

'કેમ શું નિર્ણય કરીશો?'

'હા તૈયાર છું.'

'તો આવ મારી સાથે. યાદ રાખજે કે પ્રેમ વસ્તુ કંઈ રમૂતની વસ્તુ નથી.'

૫

પંચપાપા આનંદને લઈ પાછી ફરી. તેના આવાસનું રૂપ ફેરવાઈ ગયું. નર્તકીના ઘરની આડીઓ પર ગૃહસ્થના ઘરનું સ્થિત ફરક્યું. આનંદ પંચપાપાના પર મુગ્ધ થઈ ગયો. પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કર્યા છતાં પંચપાપા પોતાને તેની અનુચરી ગણતી હતી તે જોઈ. તે કિંકર્તવ્ય વિમૂઢ થઈ ગયો. દરિદ્ર આનંદના શરિરને પુષ્ટિકારક ખોરાક મળતાં તે વધારે સુંદર થયું. બહુ મૂલ્ય વસ્તુથી સુશોભિત આનંદ ખરે પંચપાપાને અત્યંત આનંદનું પાત્ર થઈ પડ્યો.

પંચપાપાના જીના પ્રેક્ષકો અને આદર આ પરિવર્તનને જોઈ રહ્યા. કેટલાકોમાં પ્રતિહિંસાનો અગ્નિ પ્રગ્લ્ભિત થયો અને કેટલાકે નર્તકીના આ નવા પ્રયોગ પર તિરસ્કાર મૂક્યો દાસ્ય કીધું. વીરસેનને પંચપાપાના આ પરિવર્તનથી ઘણાજ ક્રોધ થયો. તેણે આનંદની સાથે મિત્રતા કરવાના વિચાર કરવા માંડ્યા. આનંદ ફક્ત સંધ્યા સમયે વ્યાયામને ખાતર બહાર નીકળતો હતો. અન્યથા તે કોઈને પણ મળતો નહીં. વીરસેન લાગ જોધવા લાગ્યો.

૬

વીરસેન આનંદની મૈત્રી મેળવવામાં ફળાજીત થયો. પંચપાપા આનંદને પોતાનો સર્વપ્રકારે કરી ચૂકી હતી એટલે તેણે વીરસેનની મિત્રતાને પુરૂષ જાતિની પોતાના પ્રેમની કસોટી માટેની ચોષ્ટા સમજી. તે વિચારવા લાગી કે વીરસેનના આ આવાહનને પૂર્ણ પ્રકારે ખ્યાન રાખીને જોયા કરવું. આનંદને આ વાતની ખબર ન હતી કે તેને નિમિત્ત બનાવીને જગતમાં પુરૂષ અને સ્ત્રી જાતિની સ્પર્ધા એક બીજાને આવાહન આપી રહી હતી. પંચપાપાના હાવભાવ મોહક અને મુગ્ધ થતા ચાહ્યા અને વીરસેન પણ પોતાના હાવ ભેદવંની ચોષ્ટા કરતો હતો.

એક દિવસ નગરમાં એક સુંદર નર્તકી આવી. કળા અને સૌંદર્યના આલોચકો તેને જોવા તત્પર થયા. વીરસેન લામ જોઈ ખોસ્થો, 'આનંદ, આપણે આજે જ ત્ય જોવા જઈશું. એની કળા અનુભવ છે.'

'હું મારી પત્નીને પૂછી કહીશ'

'એમા વળી પૂછાનું શું?' આપણે ક્યાં ખરાબ દષ્ટિએ જોવા જવાના છીએ ?

'ના, પૂછવા વગર જઈશ નહીં'

આનંદ ઘેર આવી પંચપાપા પાસે ગયા.'

'પ્રિયે, આજે એક બહારગામથી નર્તકી આવી છે અને માંલિયું છે કે તે બહુ જ સુંદર જ ત્ય કરે છે. મારે જોવા જવું છે.'

પંચપાપા કંઈક વિચારીને બોલી, હા તમે જાઓ પરંતુ આજે એકાએક જ ત્ય જોવાનો શોખ ક્યાથી થયો ?'

'કંઈ નહીં' હું કળા અને અભિનયની દષ્ટિએ જ ત્ય જોવા માગું છું.'

આનંદ ગયો

૭

પંચપાપા વિચાર કરવા વાગી કે વીરસેનના આ દાવમાં ગૂઢ ગહસ્ય હતું તેણે પોતાનો પાઠશાળા મંત્રિહાસ ઉઠાવી જોયો. તેને ત્યાં પણ કળા અને સાહિત્યની દષ્ટિએ પ્રથમ આવનારા પાછળથી હમેશા આચાર્ય થયા હતા તેણે કંઈક વિચારી ઘસીને બોલાવી અને પોતાના જૂથના વસ્ત્રો કાઢવા કહ્યું ઘસી કંઈક વિચારમાં પડી. થોડો પછી આજે વસ્ત્રોના પર અભિનયની દષ્ટિ કેમ કરી તે તેને મમજણ પડી નહીં. પંચપાપાએ વસ્ત્રો પહેર્યા અને જૂથ કરી જોયું. ગત્રી અધિકારમય થતી જતી હતી. તે બારી આગળ આવી દૂર દષ્ટિ નાંખવા ભ્રમ પ્રચલ કરવા લાગી આજે નર્તકીના વેષમાં તેનું હૃદય એક ગૃહિણીની માફક પ્રતીક્ષા કરતું હતું. તેને મિચાર આવ્યો કે એક વખત તેણે પણ અનેક ગૃહિણીઓને આ પ્રમાણે ગહ જોવડાવી હતી તેની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં પોતાનો એ મંત્રિહાસ તેને વ્યથા આપવા લાગ્યો

તે સતીની કાચિમને આપતી બારી પાસે દૂર સૂઝના મનુષ્યોને ઝાળખનાનો પ્રચલ કરતી ઉભી રહી.

૮

નુતન નર્તકીનો નાચ જોતા નગરના નાગરિકો બેઠા. વીરસેન નર્તકીના વખાણ કરતો હતો આનંદ પણ નાચ જોતો બેઠો. નાચ પૂરો થયો અને પ્રેક્ષકો વિખેરાયા. આનંદ પણ ચાલ્યો. માર્ગમાં એણે પ્રેક્ષકોમાં થતી વાત માંભળી.

'ભાઈ નાચ મારો તો હતો પરંતુ પંચપાપાના નાચને તોલે તો નજ આવ્યો'

'પણ હવે તો પંચપાપાએ નાચ કરવો છોડી દીધો છે. એને પણ શું માંડપણ લાગ્યું છે ?

આનંદ મેં આપ્યો. પંચપાપાને નતકીની વેગમાં ઉભેલી જોઈ ચિરિચિત થયો.
‘પ્રિયતમ, કેમ અને અભિનયની દૃષ્ટિએ તમે પેણા નાચ જોયો છે હવે આજે
મારે નાચ પણ જુઓ.’

આનંદ બોલ્યો, ‘પ્રિયે, તેં તો પુરુષ જાતિના શોખને મોખવ કરવું ત્વં બંધ કીધું’
છે એમ મેં સાંભળ્યું છે.

‘પરંતુ આજે હું પુરુષ જાતિને નહીં પણ મારા પ્રિયતમને માટે નાચું છું.’

પંચપાપાએ ત્વં શરૂ કીધું. આનંદ ને લાગ્યું કે પંચપાપાનું ત્વં અને નુતન
નતકીનું ત્વંમાં કોઈ પણ રીતે સરખામણી ન હતી. પંચપાપાના ત્વંને પ્રેક્ષક વર્ગની
સત્પતા બતાવી. આનંદ મુગ્ધ થઈ ગયો. પંચપાપા ત્વં કાંતી આવી અને બોલી,
‘પ્રિયતમ, કેમ કેવું છે મારું ત્વં ?’

આનંદ આગળ વધ્યો પતિ-પત્ની એક બીજાના જાદુપાશમાં આગ્રહ થઈ ગયા.

૯

પંચપાપાના આ વિજયે વીરસેનની ઇર્ષ્યા વધારે સતેજ કીધી. આનંદના ઉપર
પંચપાપાનો અધિકાર પ્રબળ હતો એ જોઈ વીરસેન મુંઝવણમાં પડ્યો. તેને એક વિચાર
રહ્યો. એક વૈદ્યગળ્લી સલાહથી આનંદને માદક દ્રવ્યોનો શોખ ઉત્પન્ન કીધો. પંચપાપા
ને આ વાતની ખબર પડતાં તેણે આનંદને એમ કરતાં અટકાવવાની ચેષ્ટા કીધી.
આનંદને માદક પદાર્થોની મોહિતી પ્રબળ લાગી અને પરિણામમાં આનંદ છુકું બોલતાં
શીખ્યો. પંચપાપાની આગળ હમેશ સત્ય બાળ્યું કરતો આનંદ હવે પોતાને પણ
હગતાં શીખ્યો.

એક દિવસ વીરસેન આવી બોલ્યો, ‘આનંદ, આજે મેં નગરની બહારનાં મારા
ઉદ્યાનમાં ઉત્સવ ગોઠવ્યો છે. માંધારથી સુંદર દ્રાક્ષોમાંથી બનાવેલો મધ પણ મંગાવ્યો
છે. સુંદર નતકીઓ છે. તારે આવવું પડશે.’

‘હું મારી પત્નીને પૂછીને આવીશ.’

‘અરે પૂછવા જઈશ તો ના પાડશે.’

‘ના પણ હું તેને સમજાવી લઉં.’

આનંદ ત્યાંથી પંચપાપા પાસે આવ્યો, ‘પ્રિયે, આજે વીરસેન સાથે એક જગ્યાનું
આમંત્રણ છે.’ પંચપાપાએ આનંદના તરફ જોયું તે સમજી ગઈ કે આનંદ સાત વસ્તુચિત્તી
રૂપાવવા માંગતો હતો હતો.

‘ક્યાનું આમંત્રણ છે ?’

‘નગરની બહાર એક જગ્યાએ જવાનું છે.’ આનંદ મહાપ્રયત્ને બોલ્યો.

હું સ્વરે પંચપાપા બોલી ‘જાઓ.’

આનંદ ગયો.

૧૦

આનંદના દિવસે દિવસે થતા પરિવર્તનમાં પંચપાપા પોતાનો પરાજય જોઈ
હતી. આનંદ અસત્ય બાળ્યું કરતાં શીખ્યો હતો તે પણ જોયું હતું, તે પોતાના ચિરાતો

હૃદયને જેમ તેમ સંભાળતી હતી. આજે આનંદ ક્યાં જવાનો છે તે માનવા તેણે એક દાસી ગુપ્ત રૂપે મોકલી. વીરસેનનો જળ ધીમે ધીમે સ્પષ્ટ થતો હતો. પુરૂષ મતિની અધમતા વધારે સ્પષ્ટ થતી હતી દરિદ્રતામાંથી વૈભવમાં હાવનારનો ઉપકાર પણ પુરૂષ મતિએ માન્યો નહીં જાણી તેને અપાર દુઃખ થયું. દાસી આવી અને બોલી.

‘બા, વીરસેનના બગીચામાં સ્વામી ગયા છે ત્યાં મુગપાન ચાલે છે. નર્તકીઓ નાચી રહી છે અને માલિકે તો મઘના ઘેનમાં એક નર્તકીની સાથે શ્રદ્ધ અને વિદ્યુત હાવભાવ કરી રહ્યા છે.’

પંચપાપો આ શબ્દે વિંધાઈ ગઈ. તેણે દાસીને કહ્યું. ‘તું જાતો, તે જાગમાં જઈને કહેજે કે એમને આવવાની જરૂર છે.’

દાસી ગઈ. પંચપાપા—અતીતની નર્તકી—વર્તમાનની ગૃહિણી—ભવિષ્યની સતી ચમ્પા પર પડી રડવા લાગી. તેને લાગ્યું કે ગૃહિણી જીવન એક અપૂર્વ ત્યાગ માગે છે. હૃદયને ચૂર્ણ થતું જેમ રહ્યા છતાં પણ મુખપર એક રિમતની અરેણા રાખે છે.

૧૧

મુદર અને સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરી સર્વે આલુપણે ધારણ કરી પંચપાપા બેઠી. પાંચે મુગ અને વાજીરો હતાં. મુસના શીયામાંથી તે ઉપસાચાપરી મુગ પી રહી હતી.

આનંદ આબ્યો. તે ઘેનમાં હતો. પંચપાપાને જોઈ તે વિસ્મય થઈ ગયો તેણે ઘેન ઉતરી ગયું. પંચપાપા બોલી.

‘પ્રિયતમ, જે વસ્તુના આકર્ષણ માટે ત્યાં જવું પડ્યું તેનો અભિનય મેં અહીં પ્રસ્તુત કર્યો છે.’

આનંદ કંઈ સમજ્યો નહીં. તે મૂંઝવણમાં રહ્યો.

‘પ્રિયતમ, એ અભિનય મારે માટે નવીન વસ્તુ નથી. એ અભિનયના પ્રભાવે મેં કેટલાયે ધનિકોને દરિદ્ર બનાવ્યા હતા અને કેટલીય સતીઓના ત્રાપ લીધા હતા. ધનના રાખી હતી કે અભિનયને હાથેયે મારે તિલાંજલી આપી દર્શન પરંતુ તે સફળ થઈ નહીં.’

આનંદ કંઈ કહેવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો પરંતુ બોલી ન શક્યો, પંચપાપા આસવનો એક વધારે પ્યાસો પી ગઈ અને બોલી, પ્રિયતમ, આજે મારા જીવનમાં છેલ્લીવાર એ અભિનય કરું છું. સંતોષ માત્ર એટલો જ છે કે જે પ્રિયતમને જાણવી ન શકી તે પ્રિયતમને અંતીમવાર પુરા કરી શકીશ.’

આનંદની આંખોમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં.

પંચપાપા નૃત્ય કરવા લાગી અને અનેક પ્રકારના વિદ્યુત હાવભાવ કરતી આનંદને હસાવવા લાગી. આનંદે જોયું કે પંચપાપાના મુખ પર ગ્લાનિ હતી તે બોલી, ‘પ્રિયતમ, આનાથી પણ જાદુ નૃત્ય તેણે છે ?’

આનંદ ચૂપ રહી ન શક્યો. બોલ્યો, ‘દેવિ, હામા કરો.’

પંચપાપા ખડખડાટ હસી અને ફરી નૃત્ય કરવા લાગી. એકાએક તેના પગ ક્ષયવા લાગ્યા અને ટૂંક સમયમાં તે પડી ગઈ. આનંદે દોડ્યો. હાસ દાસીઓ દોડી આબ્યાં. પંચ-

પાપાનું કૃષ્ણ દેવવાદ મધુ. તેના કૃષ્ણ પદ એક સાતિ હતી. તે બોલી, 'પ્રિયતમ, તને રીઝવવા મેં માફ વૈવન, ધન અપેક્ષિત સર્વે આપ્યું, હવે અંતિમ સમયે રીઝવવા મારો પ્રાણ આપું છું. પ્રિયતમ, તમે સુકત છે ખુશીથી તમે હવે કાવે તે કરો. વીરસેનને કહેજો કે તું જીવે અને હું હારી. પરજીત જીવન કરતાં મૃત્યુ સાર છે. મેં ત્રિપ પીધું છે.'

આનંદ પંચપાપા ને જોઈ રહ્યો. પછી તે હિન્મતની માફક તેને વળગી પડ્યો, 'પ્રિયે, બોલ ફરી બોલ. હું મારો જ છું. તું નથી હારી. વીરસેન હાર્યો છે. પરંતુ પંચપાપા નિર્ધન થઈ ગઈ હતી મૃત્યુએ કેની સન્ન રાખી છે. આનંદ રૂદન કરતો બેઠો.

એકાએક આનંદ ઉઠ્યો. નિર્ધિપ્તની માફક પોતાનો વસ્ત્રો ફાડવા લાગ્યો. દાસદાસી જોઈ રહ્યાં. એવે વસ્ત્રો ફાડ્યા પછી દક્ષત દૌપિત સાથે ઉભો રહી બોલ્યો, "આનંદ તું લિખારી જ, દરિદ્રતા ટાળવા એક સુંદર રત્ન હાથે તને આપ્યું હતું તે પણ તારાથી ન સચવાયું. અર્ધનસ આનંદ-દરિદ્ર આનંદ-દુઃખી આનંદ નગરની રોડીમાંથી દોડતો દૂર નીકળી ગયો.

નિસ્તબ્ધ નિશામાં આ અભિનયને જોતાં ઉઘુદો મનુષ્ય હૃદયની લોચના કરતાં કંઈક સ્વરે સાતિતો ભંગ કરતા હતા.

સોનાના, ચાંદીના, રોલડગોલડના તથા કોમીઅમના
હાથના તથા પેકેટના

—ઃઘડિયાળોઃ—

ફ્રેન્સી ટેમ્પલ ટાઇમપીસીસ, વોલકલોકસ
તથા

ફ્રેન્સી રોલડગોલડ, બુલેલરી વગેરે
જહુજ કિફાયત લાવે મળથે.

ઘડિયાળ તથા ફોનોગ્રાફનું રીપેરીંગ કામ ખાત્રીપૂર્વક
કરી આપવામાં આવશે

રોડીસ્ટ વેસ્ટ એન્ડ ફાવેલ્ડયુના તથા મેરીડીઅન વોચીસ

માલીક :- સોલી પીરેન્જશા અવારી

મલેસર : પાંચહાટી બજાર — નવસારી

હસતા નહિ Don't Laugh.

(આ 'નગદ લક્ષામણ'નો ઉપયોગ સ્ત્રીઓએ ન કરવો.)

દોડો બસ દોડો ગમે ત્યાં હો ત્યાંથી દોડો. કોટ મેંનો હશે તો ચાલશે, ચોપી નહિં હશે તે પણ ચાલશે. ખમીશ કાંદેલું હશે તો ચાલશે. પણ દોડો. ન્હાના બચુને આંગીએ લાંબને ફરતા હો કે તમારી માનિતીની સાથે હિંચકે ખેસી ઝુલતા હો પણ ત્યાંથી ઉડીને દોડો. ઘરમાં હો કે બગીચામાં, રસ્તા ઉપર લહેર મારતા હો કે આગમાં મોજ મારતા હો, નદીની કિના ખાતા હો કે સ્ટેશન ઉપર ફરતા હો ક્યાં હો ત્યાંથી દોડો. ઉધતા હો તો ઉઠો, ખેડા હો તો ઉભા થાવ, ઉભા હો તો દોડો, દોડતા હો તો જુઓ. જુઓ કેથે ક્યાંઈ તકતો છે? પાન-વાલાની દુકાન ગોધો, વિથાંતિગૃહ શોધો, ટેલીવાલાની દુકાનમાં ધુસો, નહિં તો પછી ફેમ મદવાવાળા આપણા મુસેમાનજીને ત્યાં જાઓ. તકતો ઝાલો અને જુઓ તમારો મુખચન્દ્ર કેવો લાગે છે. તમારા મુખાર્ચિક ઉપર ચાની છાપ છે? જો તમને તે હાલુ લાગતું હોય તો આગળ ચાનો માગી સાથે નહિં તો આટમેથીજ ખેંચા કરો છે તેમ જીનિ જીમમ.

તમે હાથમાં ચોપડાના ભારે ઉંચકીને નિશાળે જતા ત્યારે તમારા શિક્ષકોએ તમને દિવસમાં દશવાર કહ્યું હશે કે Don't Laugh ત્યારે કે અત્યારે તમે કદી એ વિચાર કીધો છે કે “શા માટે?” નાનપણમાં તમારાં ભવિષ્યની કલ્પનાના ઘોડા ઊડી મૂકતાં happy imaginations કરતાં-કદી તમે એ અમર શબ્દો વાદ કીધેલા? અંસારમાં પડનાં તેનાં વિકટ પ્રશ્નોનો પાર કાઢતાં “ગોડું હસતું રાખતું” કે “ગંભીર” એ પ્રશ્ને કદી તમને મૂંઝવ્યા છે? ચોપાટી ઉપર પત્નીની જોડે હાથમાં હાથ ધાકીને આનંદી ચહેરે ફરતાં દંપતીને જોઈને કદીએ તમને વિચાર આવ્યો છે કે આ પતિને કેટલું મહેલું પડતું હશે? કદી તમને એ શંકા યદ્ય છે કે આ અંસારની અડધી ઉપાધિઓ ફમવાની ટેવ રાખ્યાથી ઉપજ છે?

તમારા શિક્ષકોએ, તમારા પૂજનીય ગુરુએ હજારો વખત તમારા માથામાં ટેકારા મારી મારીને કહ્યું કે “Don't Laugh” પણ કુતરાં ભસે છે એમ ગણી તમે એ શબ્દોને ફાલુભર પછી વિસરી ગયા હશે અને ગધેડાને ડીકાં મારવા જનાં પણ તે દોડે નહિ તેમ ખડખડાટ ફરતા ચઢ ગયા હશે. શિક્ષકોને આથી તમારી જાંઘળીની ચિંતા યદ્ય હશે કે ‘આ લોકો શું કરવાના?’ કાનજી કે તેઓ અનુભવી છે. તમારું હિન નેણે બદ્ધ ચાલ્યું પણ તમે ન માન્યું. આજે તમે એ શિક્ષક શોધો છો. પણ તમને તે મળતું નથી. પડેલી ટે. છુટતી નથી પણ હજી કાંઈ વડી નથી ગયું માટે આજનીજ એનો અને ટુંક ટુંકે તે સાંભળો! Don't Laugh

જો બહુ ફરતા નથી-તેજ મારી રીતે દમાવી સહે છે, એ આજની દુનિયાને કહેતા જતું પડે એમ નથી. રમણભાઈને જુઓ કે ધનમુખલાલને, મરતદંડીને જુઓ કે તંત્રીના લાઇ મંત્રીને, આત્મા જોઈને જુઓ કે ઈન્માનને જુઓ. તમે શું જોશો? એની કદી તમે કલ્પના કરી છે? તમે માનતાજ હશે કે હાસ્યરમના ઇન્દ્રજનો, બમાજ હસમુખા હશે. એ માન્યતા બૂલભરેલી હોય એ સંભવિન છે.

આમનામાં તમારું મુખારિંદ જોઈને તમે પાંચ ફરો કે તરત જ ગંભીર મુખમુદ્રા ધારણ કરજો. એમ ન થાય તો પ્રયત્ન તો કરજોજ. ગંભીર મુખમુદ્રા ધારણ કરવી, ગંભીર દેખાવનો ડોળ કરવો એ આજકાલની એક કળા છે. કોઈ પણ કળા સહેલી નથી. અપ-વાદરૂપે રમણભાઈએ બતાવેલી 'તોછડાઈની કલા' પણ આ કલા બહુ સહેલી નથી. કોઈ નાકનાં ટેરવાં ઉંચા ચઢાવીને પૂછશે, ગંભીર મુદ્રા ધારણ કરવી એને કંઠાનું રૂપ કેમ અપાય પણ રમણભાઈ કહે છે તેમ ગજવાં કાતરવાની કળા છે, ધનવાનને એકાંતમાં જગ્ગરિત કરી ખત કરાવી લેવાની કલા છે, દાંત અડધો ખેંચ્યા પછી વધારે શી માગવાની કળા છે, તો પછી આ કળા કેમ ન હોય? આનો ઉપયોગ ઘણા કરે છે પણ કોઈ રહેને બહાર નથી પાડવું-કલા તરીકે એ ભાવનું કોઈ પ્રતિપાદન નથી કરવું એ ખરે શાયતીય જ છે. પણ આ કલા શીખવી બહુ સહેલી તો નથીજ. કાયદાકારક કાંઈ પણ સહેલું નથી. ઉધાર માલ નમનો મળતો નથી. સોધે ભાડે મિદ્ધપૂરની જગ્યા થતી નથી. ભોગ વગર મુખની પ્રાપ્તિ નથી. પણ આ ભોગ તો નજીવો છે. માટે એટલા સાવચેત રહેજો કે ફરી તમારા મુખ ઉપર હાસ્ય ન ફરે, સ્વેળા ચેતો અને છપાશી હમ્મરને ચારસો વખત "Don't Laugh" એ શબ્દ ગોખો.

“અને કારણ ?”

કારણ ? કવિરાજ મટી પતિરાજ ચલેલા મારા જીવના મિત્ર રાજ્યની જરી પૂરાણી નોંધપાથીમાંનું આ એક પત્તું તમને ચારાં કારણ આપશે.

‘સમાજની અંદર જો તમારે માન-પામવું હોય તો હસ્તા નહિં. આપણાથી નાનો ઉમ્મરના મિત્રપુત્રની સાથે આપણે હસ્તા ચેરીમાંથી પસાર થતા હોઈએ તે જોઈને લોકો કહેશે, ‘એ તો childish છે. આપણાથી મોટી ઉમ્મરના કોઈની સાથે આપણે હસાને પાત કરીએ તો કહેશે, ‘એ તો તિતાલીઓ છે.’ આપણા સામોવડીઆ સાથે આપણે હસ્તા હસ્તા ફરવા જતા હોઈએ ત્યારે લોકો કહેશે, “ભાન વગરનો” અને જો આપણે ઘરમાં બેઠાંજ-બહાર નહિં, કે આપણી સ્ત્રીને જોતાં જરા સ્મિત કરીએ તો તરત જ ‘ધાધરીઆ ફોજ ગોળીબાર’ કરશે ‘ઘેરીનો ગુલામ છે ! !”

પણ ગંભીર મુદ્રા કરીને આપણે ફરીએ ‘હા’ કે ‘ના’ એ બેજ શબ્દો બોલીએ અથવા તો ચાલવું હોય તો દશરોસા ધુણાવીએ, ઊંડા વિચાર કરતા હોય તેવો ડોળ કરીએ, બીજા બોલે તેની આપણને પરવા નથી એવો ભાવ ધરીને ફરીએ, અથવા ‘એમાંનું’ કાંઈ ન થાય તો રમણભાઈ કહે છે તેમ ધુવડ જેવું મોઢું ગાળી મૂકીએ, તો લોકો તેના ગંભીરથી કહેશે, “નહિં માણસ Real છે.”

કહેવાયું છે કે, “A laugh lengthens our life. પણ સાથે સાથે એમ પણ કહેવાયું જાય છે કે It shortens the purse.” રસેશન ઉપરથી તમે હસ્તે મુખડે આવતા હો, તો જરૂર તમારી આગળ લિખારી આવશે અને તમને કહેશે, મિઠ મિઠાટીલા ઢિઢકી છા” જો તમે તેની દરકાર કીધા વગર તેની તરફ જોઈને હસીને આગળ ધસ્યા જશો તો પણ જ્યાં સુધી તમારા ગજવામાં હાથ ન જાય ત્યાંસુધી તે તમારો કેડો ન

છેડો પણ જે તેજ વખતે તમને ગભીર મુના કરી નાખનારો અબ્બામ હશે હરિના આયુને મકાચી લેવની જે તમાગમા આવડ હશે અને દીવેનનો રેચ લીધો હોય તેનું મોઢું ડરી નાખનામા જે મદદ થશે તો તન્તજ તે તમારી આગળથી ચાલતી પકડશે. અખતરો અજમાવી જેને હાટલમા જઈને તમે મેઘ ચાકરો મેચાગ ખૂમ નારો તો તે ન આવશે પણ તમારી તન્દ તે જુએ ત્યાર તેને આગળી કરી બોલાવશે તો તે જરૂર તેજ ધડી આવશે એ તમારી ગભીર મુદ્રાનો પ્રતાપ

માગ મિત્ર જનને આવા અને બીજા ધણા અનુભવ થયેલા પણ બધા તોધ પોથીમા ચીતરતા જગ શરમ પાગેની પહેના રાજન બહુ હમમુખો હતો તે હતો પાઠ કેલો તે તો માગ થી ન કહવાય પણ માગ ભાભી ત્યારે મને એકનાનેજ કહેતા એ તો પ્રોત્તી માફક હમે છે ” પણ તેમની ટેવને લીધે એમને જે જે સહન કરવું પડ્યું હતું તે તેમને એમણે માગ આગળ, ‘Don’t Laugh એ વિચિ ઉપર ભાભી કરતા વળુવેતું તેમાનું જે યા છે તે નાંચે આપ્યું છે

તે કહેતા,

‘ જે ભાષ પત્નીની આગળ મન્દમિત કવું એનો અર્થજ એ કે તેના કાપડીઆનાં ચદેના બીલ ચૂકવી આપવા તેની આગળ સાધાન્ય હમવું એવે એકાદ સાડીને માટે ગજનામાથી પૈમા કાઢી આપવા અટહામ્ય કાંધુ એવે જરૂર તે એકાદ મોહનમાગા કે નેકલેસની માગણી કરીજ લે એ બધા અનુભવ તારી ભાભીએ મને કનબ્યા છે અને જે આજમુધી મે એજ વર્તણૂક મળી હોત તો જરૂર એ પડે એક મારો તિગરકાર કરતે માટે ડાહ્યો હોય તો અજથીજ એતજે, હમવાથી જીદગી વધે એ વાત ખરી ત્યાજ એવે બોહુ નથી કે એનાથી પૈમા ખુટે અને વીમખી મદીની પૈમા વગગની જ મી દશમી સદી ૥ નાસ્તિકની જીદગીનાં બગબગ છે બીરખન કહે છે ‘જુદસે ગયા વો હાજસે નહિ આતા’ હું માગ અનુભવથી કહું છું ‘હોજસે ગયા વો જુદસે બી આતા હય’ આતો હું બધી અનુભવની વાત કરું છું તારે એ અનુભવ લેવો હોય તો હમમુખો ગહેજે પણ સાભળી લે હમે છે શું ? હું જે દિનમથી એની સાથે થોડું જ બોલું છું ગભીરપણે વિચાર કરતો હોઉ તેમ આગમચેર બિપગ પડી ગઈ છું અને ગજની પાછળથી કેટલીક વખત બળે છે તેમ મગજમાથી કુમાડા કાઢું છું સાગધા મને પાણીનું પૂજાની એની દિમત નથી ચાલતી તો પછી નાટક સીનેમા કે માથે ખેમી ફોટો પડાવનાની રાત તો થાય જ કેમ ? જતા પણ એમ કંવામા પહેલા તો વિખ નડે છે હું તને મળ્યો તેમ મને પણ એક ગુરુ મળ્યો હતો બીજે જ દિનસથી મે અખતરો અજમાવી જેવા મ્હા પીતા પીતા પેટમા કંઈ આમજો ચઢી આ-યો હોય તેમ મોહું કટાણું કરી નાખ્યું તારી ભાભીનો અલ્લાવ ગભગટીઓ છે તે એકમગભગ મધ ને અમને પૂછ્યું કેમ આમ કેમ થયું ? -હામા માખી તો નથી આવી ? ” મે ધારણ કરેના ગાબીયને જાજે તેમ જવાબ દીધો, “નહિ ગજની નહિ માખી નથી આવી ”

“ત્યારે હમણું ઉઠી ચવાની હોય એવું મેં કરવામાં શો કાયદો ?” તેણે આંખમાં રહી ગયેલો પંચો કાદતાં-કાદતાં પૂછ્યું.

“કાયદો છે કે નહિ એની ખબર લેને ન પડે” એટલું કહી હું ઢોળાયેલા દૂધના રેશા તરફ એકી નજરે જોઈ રહ્યો. આની અસર તો રજની ઉપર થઈ, પણ પ્રારેત્રી દિશાએ નહિ. મને રીસાયેલો ધારી મનાવવાને તેણે ત્રણએ ઉપાય અજમાવી નેયા. પણ આ બધાંએ એકંત જવાબ ન દીધો. તેણે ગોભરો ચઢાવ્યો, બજાટ ને ફફડાટ કીધો. વક કારમી દષ્ટિ નાંખી રીસાઈ કુતરાને માર્યો અને આખરે રૂદન પણ કીધું, પણ મારું ગામ્ભિર્ય કાંઈને પણ ન ગાંધ્યું.

ખોરે જમીને હું જરા એટા હતો. એટલામાં ઘડર ઉપર કાંઈનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. રીસાયેલી રજની એની મેજેજ મનાઈને પાન આપવા આવતી હશે. એમ ધારી રીકકાક થઈ વિચાર કરતો હોઉં તેવું મેં કરી, ઉંડું હૃદયમન્યન કરતો હોઉં તેમ આવનારાનાં મોં સામું ન જોવાં ખુરશી નીચે પડેલી ચૂંક ઉપર રિયર દષ્ટિ કરી એમી રહ્યો, પણ રજનીને બદલે પાછળથી હરિવદને ખભા ઉપર હાથ મૂકતાં કહ્યું, “કેમ રાજન, કાલે સાહેબની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ ફેંચલીવ ટુટીસ મારીને નારી આવેલો તે શું કહેશે તેનો વિચાર કરે છે કેમ ?

મેં ભવાં સંકોચી તેના તરફ જોઈ કહ્યું, “નહિ હરિવદન, એમ નથી, એમાં તું ખૂલ ખાય છે,” આ વખતે મારા સ્વભાવ પ્રમાણે મારાથી હસાઈ જવાનું હતું અને રજની જો ત્યાં ન આવી હત તો હું હસી જ પડતે પણ તરત જ મેં પાછી ગંભીર મુદ્રા ધારણ કરી લીધી. આવી આવી ઘણી મુશ્કેલીમાંથી પસાર થયા પછી જ મારે માટે સુખનો માર્ગ ખુલ્યો થઈ ગયો છે. સાંભળ, ભિખારી રસ્તે પગવતો નથી, હનન વધારે તડપીય કરતો નથી, લટ ખોણી માગતો નથી, ગાડીવાડાને જે આપું તે લઈ આવતો થાય છે, ટિકિટ કલેક્ટર ટિકિટનું પૂછતો નથી, સાહેબ ગભરાવતો નથી, રજની તરફની તો બધી ઉપાધિજ શાંત થઈ ગઈ છે, અને વધુમાં લેડિઝ મને Gentleman ગણે છે અને માન આપે છે. મારી સાથે પડી મોકલવાની વાતતો સ્ત્રીઓ ભૂધી જ ગઈ લાગે છે. આ બધા હસમુખા ન રહેવાના, ગંભિર હેવાના અને થોડું બોલવાના પરિણામ માટે એતજે ”

એક દિન રાજન સાથે એવી જ બીજી વાત કરીને પાછા ફરતાં-મને મારા એક જૂના શિક્ષક મળ્યા. તેમને મેં સત્તામ કીધી તે ઝીંઘી લઈને રહેજ હસીને ચાલ્યા ગયા. મારા મનમાં તેજ વખતે ‘Don’t Laugh’ એ શબ્દો તાજ થયા અને મને વિચાર થયો કે રાજનના જેવાજ, રજની કહે છે તેમ ‘મારા યુવનો’ જેવાજ ફેર્ડ અનુભવ એમને થયા હશે. તેથી જ શિક્ષકની આખી આવડમ પૂકારી પૂકારીને કહે છે:-‘Don’t Laugh’

શાક્ય કુલની ઈતિશ્રી.

શ્રી અમૃતલાલ નાયક એમ. એ

ગોરખપુર જિલ્લામાં બે વર્ષના નિવાસ દરમિયાન મને “રામગઢનું મરોવર જોવાનું” સૌભાગ્ય ‘પ્રાપ્ત થયું’ હતું. અહીંયાં એક કિંવદંતી છે કે આ મરોવરમાં શાક્યોનો અભેદ દુર્ગ “રામગઢ” હતો. એના નાશના સંબંધમાં જે કથા પ્રસિદ્ધ છે, તે ભારતવર્ષના ઇતિહાસની ચિન્તિત છે. (કુસંપ કથા મનોરંજક અને શિક્ષાપ્રદ હોવાથી વાર્તા રૂપમાં આલેખવામાં આવી છે.) જે સમયે ભગવાન જુદાદેવ ધર્મચક્ર પ્રવર્તન કરતા કરતા નિવાણેન્નુપ્પ ઘટ રહ્યા હતા તે સમયે શાક્યવંશના બે રાજ્યો હતાં. કપિલવાસ્તુ (ખરૂં. રૂપ કપિલવાસ્તુ જ છે. કપિલવાસ્તુ રાજ્ય ખોટો છે. “જુદાદેવ” મહા કાવ્યમાં પણ “કપિલવાસ્તુ” રાજ્ય જ આવ્યો છે.) અને નામગઢ. રામગઢ શાક્યોના રાજ્યોનો અન્તર્ગત દુર્ગ સમજવામાં આવતો હતો અને તેના ગજ કપિલવાસ્તુનરેશના નિકટ મંત્રધી, અને સામંત હતા. રામગઢનો કિલ્લો વર્તમાન ગોરખપુર નગરની મનજીક હતો અને રાવતી નદીના કિનારા પર આવેલા એક વિશાલ મરોવરનાં મધ્યમાં બનેલો હતો. દુર્ગ પ્રાચીન કૌશલનો ઉત્તમ નમુનો લેખાતો હતો અને ભારતવર્ષના અભેદ દુર્ગોમાં તેની ગણના હતી. જે સમયની આ ઘટના છે તે સમયે રામ શત્રુજીત રામગઢના અધિપતિ હતા.

(૧)

રામનો દરબાર ભરણો હતો. મંત્રીગણ અને પ્રમુખ મથાસથાન ખેડેલા હતા. એકાએક દ્વારપાલ વિશ્વસેને પ્રવેશ કરી રામને અભિવાદન કર્યા પછી કહ્યું “મહારાજ નગરદક્ષક દંડપાલિક સમાચાર મોકલ્યા છે કે કાલ રાતે ભયાનક ઘટના થઈ. રાજકુમારી સુશીલનાની સખી સુગતાના અપહરણની યેજા કરતો એક નવયુવક પકડવામાં આવ્યો છે. સુગતા પ્રમદવનમાં ફંટી હતી. વર્ષાગમનને કારણે ઉચિત સમયે પ્રાસાદમાં આવી ન શકી. તેને એકલી જોઈને તે નવયુવકે આજુ ઘૂણિત કાચ કરવાની યેજા કરી. અમે લોકો ઠીક વખતે પહોંચી ગયા પણ રધિરપાત બચાવવામાં અસમર્થ થયા. પણ ચાર રક્ષકો માર્યા ગયા પણ તે યુવક પકડાઈ ગયો. હમણાં બન્દીગૃહમાં છે. શું દંડ આપવાની આજ્ઞા થાય છે ?

મહારાજે અમાત્યની દિશામાં જોયું મંત્રી સુમતિએ કહ્યું, “રાજેન્દ્ર ! આપણા શાક્ય-વંશમાં રમણી મર્યાદાની રક્ષા કરવી એ પરમ ધર્મ માનવામાં આવ્યો છે. મહિલાઓ પ્રતિ દુરવ્યવહાર કરનારને પ્રાણ દંડ મળવો જોઈએ.”

રામ કંપી બેઠ્યા, બોલ્યા, “મંત્રી ! આ દંડ ગુરૂતર છે. આના સિવાય શું બીજો કાંઈ દંડ નથી ?”

અમાત્ય બોલ્યો “દેશનિર્વામન !”

રામ :-ઠીક છે પણ નિર્વાસિત કરવા પહેલાં હું અપરાધીને જોવા માંગુ છું મેનાપતિ ! બંદીને અહીં લઈ આવો.

કેદી લાવવામાં આવ્યો. મહારાજાને જોયું કે કેદી બીજાને કોઈ નહીં પણ રાજ્યનો ઉત્તરાધિકારી, તેમનો જ ભાતુપુત્ર અરીદ્રજીત હતો. જાણવેશને લીધે રાતનાં તે ઓળખવામાં આવ્યો ન હતો તે નતમસ્તક દરબારમાં આવ્યો.

અમંગલની આશંકાથી કરતાં કરતાં રાજા બોલ્યા, “અરીદ્રજીત ! તે આવો અપરાધ સારી કર્યો. સુખતા રાજકુમારીની સખી છે અને તેથી તારી પણ ભગિનીસ્વરૂપ થઈ. ભગિનીના પ્રતિ આવો દુરાચાર ? દંડની તને ખબર છે ?”

અરીદ્રજીત : મહારાજા ! આ વિષયમાં મારે કોઈ પણ કહેવું નથી, આ કાર્ય મેં શા કારણે કર્યું તેનું સ્પષ્ટીકરણ હું કરીશ નહીં. ”

મંત્રીએ કહ્યું, રાજાનેદ્ર ! શાક્યકુલ જેવું સમદર્શી કુલ ભારત વર્ષમાં મુરહીતીયા મહારો; અહીં ન્યાયની સંખ્યા રાજા પ્રગ્ન બધા એક છે. તમે નિર્વાચનનો દંડ આપ્યો છે તે ઊચિત છે, પુત્ર વાતસ્યને કારણ ન્યાય પથથી વિચલિત મા ચાલ્યો ” રાજા સંકટમાં પડી ગયા. રાજ્યનો એકાકી ઉત્તરાધિકારી વીરપ્રવર અરીદ્રજીત અને તેને રાજ્ય બહાર મોકલવું એ કેમ જનશે એમ વિચારતા તેઓ સૌન બેસી રહ્યા. બંદી અરીદ્રજીત બોલ્યો, “નિર્ધારન ? હીક છે. આ અપમાનનો બદલો ન લીધો તો મારું નામ અરીદ્રજીત નહીં. ” સુખતા મારી છે. આજે નહીં તો કાલે પણ મારા હાથથી તે બચી શકે એમ નથી. પિતૃવ્ય ! મારો અન્તિમ પ્રણામ સ્વીકાર કરો. ”

સેનાપતિ બંદીને બહાર લઈ ગયો. વાઘપાવરદકંઠ રાજા નિરંતર બેસી રહ્યા.

(૨)

સમ્રાટ વિરૂધક દેવ આ સમયે કોમ્પ્લેક્ષાધિપતિ હતા. પિતા પ્રસેનજીને મારીને તેઓ સિંહાસન પર બેઠા હતા. તેમણે પોતાના રાજ્યને બહુ બલશાહી બનાવ્યું ને કાશી, કૌશાંબી, અવંતી અને દશાણુ દેશો જીતીને ભારત વર્ષમાં સર્વોપરિ યથ ગયા હતા. કોષેજ નુતન સેનાપતિ સમરેન્દ્ર પાંચાલ દેશ જીતીને પાછો ફર્યો હતો આજે વિજય મનાવવામાં આવતો હતો અને પ્રવંચ નય જયકાર મંલળાવો હતો.

રાજ્ય દરબારની મધ્યમાં સ્થાપિત સિંહાસન પર સમ્રાટ બેઠા હતા. રાજકવિ અલંકારે અભિવાદન કરતાં કહ્યું, “દેવ ! રાજા રામચંદ્રના વંશજ હોઈ તમે તેમના વાસ્તવમાં થોડા ઉત્તરાધિકારી છો. તમારા પિતા પ્રસેનજીતના સમયમાં અન્ય રાજાઓ બલશાહી યથ ગયા હતા. પણ તમે પોતાની વીરમીથી સમસ્ત ભારત દેશને આ સમુદ્ર જીતી લીધો. હંમેશર તમારા રાજ્યને અચલ કરે !”

સમ્રાટ : “અલંકાર ? તારું કથન વાસ્તવિક છે. મેં મારા પૂર્વજનું નામ રાખ્યું પણ હાય ! રામચંદ્રને અમર કરનાર વાલ્મીકી હતા. મારો વાલ્મીકી ક્યાં છે ? મંત્રી કુમેરજીત બોલ્યો, “નરેન્દ્ર ! ધીરજ ધારણ કરો. તમારી કીર્તિ ગાયા ગાવાવાળો વાલ્મીકી અવસ્ય નિર્મિત યથ ચૂક્યો દશે !”

સમ્રાટ સેનાપતિ સમરેન્દ્રની તરફ રોહપણુ દષ્ટિ નાંખતાં કહ્યું, “કેમ સમરેન્દ્ર તું કેમ ચૂપચાપ બેસી છે. તારા મત પ્રમાણે શું હું રામચંદ્ર તુલ્ય નથી ?”

સમરેતુ ગજસલાને ચક્રિત કરતાં સમરેતુ ઓલ્યો, “ નહીં, મહારાજ ! કદાપિ નહીં ? ” સમ્રાટનું મુખ રકિતમ થઈ ગયું. ગર્જના કરતા ઓલ્યા, “ સમરેતુ ! બીજું કોઈ બોલત તો પ્રાણદંડ પ્રાપ્ત કરત. કઈ વાતમાં હું ગમચંદથી ઓછો છું ? ”

સમરેતુ : “ નાથ ! મારા એધીશ્વર !! હું મિથ્યા સ્તુતિ નહીં કરું લગવાન ગમચંદની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન દેવતા પણ કરી શકતા ન હતા. તમે પ્રખલ પ્રતાપી છો પણ તમારો પ્રતાપ તમને શાક્ય રાજકુમારી અપાવી નહીં શકે. હું તો તમને ગમચંદ ત્યારેજ માનીશ ત્યારે તમે રામગઢનું ગૌરવ સ્વરૂપ રાજકુમારી સુશીલાનાનું પાણિત્રણ ગજકુમાર યુવરાજ અરુણેન્દ્ર સાથે કરાવી શકશો ! મારી ધૂષ્ટતા ક્ષમા કરો.”

અદૃશ્યમ કરતાં કરતાં સમ્રાટ ઓલ્યા, “ સમરેતુ ! તું બાલશુદ્ધિ છે તેં પણ ખૂબ કહ્યું.” લે ! બે દિવસમાં શાક્ય કુમારી અહીં ઉપસ્થિત થાય છે, પુરોહિત ! આજે જ મારો પત્ર લઈ રામગઢ ગયો અને રાજકુમારીને સન્માન સહિત ઘણ આવો !! ”

સમરેતુ નિરતાર રહ્યો તેનું મંદમંદ સ્મિત અને રહસ્યપૂર્ણ હાસ્ય કઈ વાતની સૂચના આપી રહ્યું હતું તે મહાગજ નહીં ગમજી શક્યા !

(૩)

ગજ શનુછત રાજસભામાં વિરાજમાન હતા. અરીંદ્રછતના ગયા પછી રાજા હંમેશ ખિન્ન રહેતા હતા, તેમના સુદર મુખ પર વિશાદની રેખાઓ આ વાતની સૂચના આપતી હતી પણ રાજાનું હૃદય જાણવાવાળું કોણ હતું ? તેઓ મનમાં મનમાં મુંઝાતા હતા.

પ્રતિહારીએ પ્રવેશ કરી કહ્યું, “ દેવ સમ્રાટ વિરૂપાક દેવનો ગજપુરોહિત એક પત્ર લઈ આવ્યો છે,”

રાજા : “ તેમને શીધ અંદર લઈ આવો.”

જાણ : રાજપુરોહિતે પ્રવેશ કરી એક પત્ર મંત્રીના હાથમાં ચૂક્યો. વાંચી મંત્રીનું મુખ માર્યા ગયી ‘પણુ’ તં ‘શું’ મૌનપરચામાં તે બેગી રહ્યા. આતા થાય છે ?

મહારાજે અમાત્યની દિશામાં જોયું મંત્રી સુમતિએ કહ્યું, “ ગર્જેન્દ્ર ! આપણા શાક્ય-વંશમાં રામજી મર્યાદાની રક્ષા કરવી એ પરમ ધર્મ માનવામાં આવ્યો છે. મહિત્તાઓ પ્રતિ દુરવ્યવહાર કરનારને પ્રાણ દંડ મળવો જોઈએ.”

રાજા કંપી ઊઠ્યા, ઓલ્યા, “ મંત્રી ! આ દંડ ગુરુતર છે, આના સિવાય શું બીજો કાંઈ દંડ નથી ? ”

અમાત્ય ઓલ્યો “ દેશનિર્વામન ! ”

રાજા :—તે છે પણ નિર્વાસિત કરવા પહેલાં હું અપરાધીને જોવા માંગુ છું મેનાપતિ ! અંદરને અહીં લઈ આવો.

કુમારી સુશોભનાના વિપાદ કવિવ્રતના કુમાર નંદ સાથે નકળી થઈ ચૂક્યા છે. તમારા આદેશ પાલનમાં, અમે અસમર્થ છીએ, લાચાર છે.”

પોતાના સમ્રાટનું અપમાન પુરોહિત મહન ન કરી શક્યો. તિરસ્કારપૂર્વક, તે બોલ્યો, “અમાલ ! રૂપરૂ કેમ કહેતા નથી કે શાક્ય કુમારી કૌસલ કુમારને નહીં પરંતુ ! આનું પરિણામ લાવકર આવશે. સમ્રાટના આદેશની આ અવહેલના !! કુમારી સુશોભના અંતરય કુમાર અરણોદને પરણશે. હું રાજકુમારી લઈને જ જઈશ, અન્યથા નહીં.”

અમાન્ય કરી મયા. એક બાલુ પગદમી સમ્રાટનું અપમાન અને એક બાલુ કુસમાન ભેળવ ભેચાર દિવસમાં કોઈ યુક્તિ શોધી કાઢીશું એમ વિચારી બોલ્યા, “પુરોહિત ! શાન થાઓ. ન્ને કવિવ્રતના નરેશને કાંઈ આપતિ ન હશે તો અમે શુભ મુહૂર્ત જોઈને કુમારીને તમારી સાથે વિદાય કરીશું. હા ! દેવ ! હાય કુટિલ કાલ !!” મંત્રીનું હૃદય ઉન્દેશિત થઈ રહ્યું હતું.

રાગ શત્રુજન પોતાનું અસ્તિત્વ બૂલીને બેઠા હતા !!

(૪)

ખિન્નવદન રાગ ઉન્માદવસ્થામાં પ્રાગાદમાં પાછા ફર્યા રાણી માલવિકાએ જોયું કે રાગની દશા આજે વધારે શોચનીય છે. તેણે બહીનાં પૂછ્યું, “દેવ ! તમને શું થયું છે ? તમારી અવસ્થા મને અમંગલની સૂચના આપી રહી છે. કહે ! તમને શું દુઃખ છે ?”

રાગએ બધો હાક સવિસ્તાર સંભળાવ્યો. રાણી માલવિકા કોણિત થઈને બોલી, “મારી પુત્રી કૌસલ કુમારને કદિ પરણશે નહીં. કૌસલ નરેશ સમ્રાટ છે. રજા. તેથી શું ? તેમનું કુલ આપણી તુલ્ય નથી.”

રાગ બોલ્યા, “બીજો ઉપાય નથી. પ્રજા સમ્રાટ અપમાનનો બદલો તો જરૂર જ લેશે. હા ! રામગદ !! હા ! મચર !! શું રામગદના ભાગ્યમાં દુઃખ જ છે. દુઃખથી રાગ અધોમુખ બેઠી રહ્યા.”

રાણીએ કહ્યું, “એક ઉપાય છે. કુમારી સુગ્ધનાને રાજકુમારી સુશોભનાની જગ્યાએ બેઠાંલી દો. સુગ્ધના આપણી પાલક પુત્રી છે, તે પણ કવિવ્રતસંજ્ઞીત છે.”

ગંભીર મુખમુદ્રા ધારી રાગએ ઉત્તર આપ્યો, “દેવી, ઉપાય ઉત્તમ છે, પણ ન્ને ભેદ ખૂલી મેળા તો મૃત્યુ અને ગળ્યવિનાશ અંતરય બની છે.” મધ્યા સમયે મંદિરમાં પ્રાર્થના કરતાં કરતાં રાણી માલવિકાએ દેવી કાલ્યાણીને કહ્યું, “માતેશ્વરી ! મારું સૌભાગ્ય અખંડ રાખો હું ગળ્યની બૂખી નથી. ધનની બૂખી નથી. પ્રથમાની ભૂખી નથી. કેવળ સૌભાગ્યની બૂખી છું. મા ! મુજ હનનિનીને ધીન્ન આપો.”

દેવીની મંત્રિનું રિમત લાવકર હતું !!

(૫)

આજે શ્રાવણીમાં મંગળ થઈ ગયો હતો. પુરોહિત દેવનાથ શાક્ય રાજકુમારીની સાથે આવ્યા હતા. પાણિમહન વિધિ કુસલપૂર્વક સમાપ્ત થઈ ચુકી હતી. આજે કૌસલ-રાગ પ્રથમે અનુસરીને રાજવધૂ આમન્તગણ અને સંમાન્ય વ્યક્તિઓને પાલમનો પ્રસાદ

હંમેશી મૌભાગ્ય વૃદ્ધિની વાચના કરશે. મમ્મટ, અન્ય રાગગણ, તથા મામનગન ઉચિત મ્યાનપર વિરાગ્યા હતા. મમરકેતુ જન્મ સમ્રાટનો પ્રિયપાત્ર હોવાને કારણે હાજર હતા. આજે કષ્ટ દિવસ થયાં તેનું વદન મ્હાન હતું.

અવશુકનવની રાજવધૂ મરાલગતિથી પચમ્મવિતરણ કરી રહી હતી. મવે પ્રમ્મદ લખને આશીર્વા આપી રહ્યા હતા. સમરકેતુની વારી આવી. રાજવધૂ પામે આવનાં તે કંપી ઉઠ્યો નેજ સમયે સહસા અનિલે રાજવધૂનું અવશુકન અમેઝી નાંખ્યું. મમરકેતુ ચક્રિત દષ્ટિથી રાજવધૂને જોવા લાગ્યો. સમ્રાટ ક્રોધિત થઈ જોવા લાગ્યા. સમરકેતુના હાથમાથી પ્રમ્મદ પડી ગયો !

આવેશમાં મમ્રાટ બોલી પડ્યા, “તને શું થઈ ગયું છે. સમરકેતુ ! ઉચ્ચ અને મમ્મન્નાન્ત કુળમાં જન્મ લાખને પણ તે મર્મોદ નહીં શીખી !

એકાએક મમરકેતુ બોલી ઉઠ્યો, “કપટ ! લખકર કપટ ! કામલ દેશના અધિપતિ, ભારતના એકાદ્રી મમ્રાટ, મર્મમાન્ય વિરૂધ્ધ દેવ સાથે કપટ રમવાનું માહમ એક શુદ્ધ રાગને થયું !”

મમ્રાટ : “કેમ મમરકેતુ ! અહીં કપટની વાતચીત કયાંથી આવી. તારી વાતોથી મને કષ્ટ થઈ રહ્યું છે. મારી શંકા નિવારણ કર.”

મમરકેતુ : “સમ્રાટ ! કાસલ કુળનું સત્યાનાસ થયું. કુળમાં અખંડ બદ્ધો લાગ્યો. એક દારાને તમે રાજવધૂના રૂપમાં અંગીકાર કરી છે.

જે તે મમયે ત્યાં ઉઠાપાત્ર થયો હોત તે પણ મમ્રાટને એટલું આશ્ચર્ય ના થાત. રાગાવેગથી તેઓ કંપવા લાગ્યા. “દુષ્ટ શાક્યોનું આટલું માહમ” બોલતાં તેઓ ઉભા થયા અને કહેવા લાગ્યા. “પ્રાણાધિક ! મમરકેતુ ! તે આજે મારી લાજ રાખી. નને શું પુરસ્કાર આપું ? આ જન્મમાં ઉત્કળ થઈ રાકુ એમ નથી. આજેજ શનુશનને દંડ આપવા માટે સેના લઈ કૃષ કરી પડશે. ત્યાં સુધી તેને ભૂમિશાપી અને મમગદનો નાશ નહિ કરું ત્યા સુધી હું શ્રાવસ્તી પાછો નહીં ફરું.”

રાજવધૂ વાતાહતા કમલિનીની જન્મ કપાયમાન થઈ રહી હતી. સમ્રાટ તેની કથું, “કુટિલે ! તારું આયુ દુરમાદમ ? મુત અરણ્ય ! આ દુર્વિનીત રમણીનો ! શિરોત્કેદ કર. જે કે દ્વારપોને એ ઉચિત નથી કે એક રમણીને પ્રાણદંડ ન અપરાધ ગુરૂતમ છે. પ્રાણદંડ અપવોગ પડશે. પણ પાણિમદળ થઈ વધિકદ્વાય પ્રાણ લેવાની પ્રથા ઉચિત નથી. રાહરને એનો વધ કર.”

ઃ નિશ્ચેષ્ટ વધુને લઈ પ્રમદવન તરફ આજ્યા.

(૬)

૧મ વિહારમાં લગવાન સાંનિધર બુદ્ધદેવ આતુમાંસ કરી રહ્યા ફરેલા એક વિશ્વએ કલ્પું, “દેવ ! મહાન્ અનર્થ થયો. બુ કરશે. માંભબુ છે કે ગગન શનુશને એક દારાને ગજ થો ઉપદ્રવ આને જ કારણે છે.”

“ભગવાન મંદે મંદે હાસ્ય કરી રહ્યા હતા. અહમા એક પંદ્ર લિલુએ પ્રવેશ કરી કહ્યું. “હેવ ! કુમાર અરુણેન્દ્ર તમને મલવા માગે છે. લખ્યા ઉદ્ધિન યદ્દ રહ્યા છે. ભગવાને મને શીઘ્ર હાજર કરવા કહ્યું. કુમારે રહતાં રહતાં ભગવાનનાં ચરણોમાં નમન કરી કહ્યું. “હમે શાક્યકુલનું કપટ સાંભળ્યું ! માફ કર્પ નાશ કીધું. આજે એક દાસી મારી છવન સંગિની ? મારો ઉદ્ધાર કરો નાથ ! આજે કોમલકુલ અપવિત્ર થયું.”

અચતર્વાણ કરતાં સુગતદેવ બોલ્યા, “અરુણ ! શાંત થા. રાગવધુ અન્ય કોઈ નહીં” પણ કુમારી સુગતા છે. તે દાસી નહીં પણ રાજકન્યા છે. તારું કુળ અપવિત્ર નહીં પણ પવિત્ર થયું. તારું કન્યાણુ ચાઓ ! સુગતા પ્રાપ્ત કરવી એ પરમ સૌભાગ્ય છે.”

કુમાર પ્રણામ કરી પ્રમદન પાછો ફર્યો.

(૭)

પ્રમદનમાં બ્યારે સુગતા એકલી ઉભી હતી, સમરકેતુએ અવસર જોઈ ત્યાં પ્રવેશ કર્યો ઉપહાસ કરતાં કરતાં તે બોલ્યો, “સુગતા ! તું મારી નહીં તો બીજાની પણ નહીં તને હું બીજાની થવા હાથ નહીં. આ દશામાં તારું મૃત્યુ મને ચિરકાંતિ આપશે. મને હુમ છે કે તને મારી નહીં જનાવી શક્યો. પણ તારા પર મારો પ્રેમ પૂર્વવત્ છે. મને દામા કર.”

સુગતાએ અવશુકન સંભાળી કહ્યું, “અરીદ્રહત ! નરાધમ અરીદ્રહત ! દૂર થા ! તારું મુખ જોયું પણ પાપ છે. દેશનોહી ! હાથને સહજો ધન્યવાદ છે કે હું એક દેશ મોહીની પત્ની નહીં થઈ. મારી ચિરકામના હતી કે પોતાના પાસકે પિતાની સહાયના કરે. મને પ્રાણદંડની પરવા નથી. જેને મારા પતિના હાથથી મારો શિરોચ્છેદ થાય તો એક આયનારીનું એના કરતાં વધારે સૌભાગ્ય બીજું શું ? હું મારા પતિની શદ સ્વર્ગમાં જોઈશ.”

સમરકેતુ ત્યાં વધુ થોભી શક્યો નહીં. જતી વખતે તે બોલ્યો, “હેવી ! હું આરણ્ય શબ્દને લાપક નહીં, તારા પ્રેમમાં હું અધ જન્મો હતો. મેં જે કાંઈ પણ કીધું તે તારી પ્રાપ્તિ માટે. મને દામા કરજે. હેવી ! હું આતું પ્રાપ્તિત અવશ્ય કરીશ.”

સુગતાએ કાંઈ પણ જવાબ આપ્યો નહીં. કુમાર, અરુણેન્દ્ર પ્રવેશ કરી કહ્યું : “હેવી, હું મૂંઢે છું. તું રાજકન્યા છે. તારો વધ હું નહીં કરી શકું. બંને પિતાનો કોપ-ભાગ્ય જનીત પણ તને છે. કીડા નહીં. મહાભાગ્યથી મેં તને મેળવી છે. આ તત્ત્વચરને પકડ. હું હમણાં જ વેમશાળા ઘોડા લઈને આવું છું. દૂર, સુદૂર જઈને આપણે અનંદ કરીશું. મને અવસ્તીની જરૂર નથી. તારો પ્રેમ એનાથી કેંક અધિક છે.

(૮)

ઘોડા લઈ કુમાર આવ્યા. જોયું તો સુગતા મરણાવસ્થામાં છે. પાસે તમવાર પડી છે. વસ : રથગમાંથી રૂધિર વહી રહ્યું છે. તે એકાંદ એ પગની મહેમાન હતી તેના મસ્તકને પોતાના ઘોડામાં લઈ રહતાં રહતાં કુમાર બોલ્યો, પ્રિયે ! આ શું ? પોતાના પતિને એકલા છોડી ક્યાં ચાલી ? મારો શું અપરાધ હતો ?” નેતી આંખોથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી.

નેનો હાથ મરતકે લગાવી સુન્નતા બોલી, “નાથ ! ઘણા દિવસની સાધના હતી કે તમારી સેવા કરે. પરંતુ આ વિધાતાને પચેદ ન હતું. મારે માટે પિતાનો વિરોધ કયો મા. તમારી ગોદમા મારું મૃત્યુ થાય એથી વધુ સૌભાગ્ય શું હોઈ શકે ? હું સ્વર્ગમાં તમારી પ્રતીક્ષા કરીશ મારી એક પ્રાર્થના છે ”

અવરૂદ્ધ કંઠથી કુમારે પૂછ્યું, ‘તે શી છે ?’

અત્યંત વેનાથી બોક્ષતાં સુન્નતાએ કહ્યું, “સમગદનું પતન થશે. તમે માગ પાત્રક માનવિતા તથા મનપ્રિયોની રક્ષાની ચેષ્ટા અવશ્ય કરશો.”

કુમારે ગદગદ કંઠે કહ્યું “અવશ્ય કરીશ દેવિ, પણ મને ઓડીને ક્યાં-જાણ ?” સુન્નતા ઠંડી થઈ ગઈ. તેના સુંદર મુખપર દર્તવ્ય પાલનના આનંદનું રિમ્પન હતું. કુમારનું કંપાત હૃદયપ્રવક હતું. તે ઘણું સમય મૂંઝી તેના મનકને ગોદમાં બ્રજ એમી ગ્લા. પછી તેની નિર્જીવ દેહને કંધ પર મૂકી ન જાણે કયા અધકારમાં વિલીન થઈ ગયા.

આજે ત્રણ મહિના થયાં સમગદ દુર્ગને ઘેરીને કોસમસેના ઉભી હતી પણ દુર્ગ હજી જીતી શકાયો નહીં. દુર્ગનિવાસી નગરરક્ષા પ્રાજાપત્યથી કરી રહ્યા હતા પણ એ સિવાય કપિલાવાસ્તુને બહારી મદદ મશી નહીં. સમગદને કપિલાવાસ્તુ સમાન ન્હાનાં શબ્દો આવસ્તી સામાજ્યનો મુકાબલો ક્યાં સુધી કરી શકે ? બોજનમામત્રી પણ ધટી ગઈ હતી. હવે રક્ષાનો ઉપાય ન હોય લોકોને ઉત્સાહ જોમનો તેમ હોય પણ કેવલ ઉત્સાહ શું કરી શકે ? રાજા શત્રુજીત ઉન્માદપ્રમિત થઈ ગયા હતા. તે વિશિષ્ટાવસ્થામાં કેવલ ‘સુન્નતા’, ‘સમગદ’ તથા ‘અરીન્દ્રજીત’ આ ત્રણ શબ્દોનું રટણ કર્યા કરતા હતા. રાણી માલવિકાની જગા હૃદયપ્રવક હતી એક બાજુ તે રાજાની એકા કરતી અને બીજી બાજુ તે સેનાને ઉત્સાહિત કરવાનું પણ કામ કરતી હતી. તે સમજી ગઈ હતી કે પિતાશ અવશ્યભાવી છે પણ તેને વિશ્વાસ હતો કે મમ્મટ વિરૂદ્ધ દેવ આટલા દૂર નહીં થાય.

હા ! સરલ નારી હૃદય ! ! અંતરીક્ષમાં નિયતિદેવીનું શોકસૂચક હાસ્ય પાછાં કરતાં પક્ષીઓના કલરવમાં યુગ્મનું હતું ! !

(અપૂર્ણ)

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી હિંદુ લોજ

ટે. નં. ૨૭૩૯૬. ટે. એ. જોશીલોજ

લીં લખ

અમાર. મુળજી જેઠા મોરકેટ સામે મુંબઈ

સાકેરીઆ ચાણુ

આગરે પંદરે વચ્ચે ઉપગતી વાત છે. બાણુ પ્રમોત્તમનાસ દડન દ્રેનમા એકન્ડ કક્ષામર્મા મુમાકરી ડરી રહ્યા હતા. એક એક સ્ટેગને ગાડી ઉભી નહતા એક મણુ જેવો જાગતો માણસ એમના કમ્પાર્ટમેન્ટમા દાખલ થવા જતો હતો. બાણુ દડને તેને તેમ કંતો અટકાવ્યો. ને મણુરે ત્યાંથી ચાલી જતા જવામ દીધો, “માફ કરજો, બાણુજી, હું હું જાણું કે આ જાનાના ડબ્બો છે ?”

...

...

...

...

મન્યતાનો ઉત્તમ નમુનો : એક ધણુ ધાધણીઆ જગ આગળ મગ ચાલેન્ મેચુક એ ચલાવતો હતો, તેણે જહોનએન્સ નામના માલીને બોલાવી ઉવટ નવામ મટે પીંગરામા ચડાવ્યો. જગે કહ્યું, “એણે આપેલી જુમાની મળતી નથી” મગ ચાલેન્ જગ્યાવ્યું, “કામળીયાના અંગણા હેવાડે છે” જગે કહ્યું, “મી મેચુક, અનુક્રમ છાડી માફીઓને તમે આમ બોલાવો તે ધણું અમરડ કહ્યું છે” મગ ચાલેન્ કહ્યું, “જહોન એન્સ પીંગરામાથી નીચે ઉતરો” પગી જગને પૂછ્યું, “માફ થોડું, તમે કહો તે સાક્ષીને બોલાવો.” જગે કહ્યું, “તમારે કેમ કેમ ચલાવવો તે કહેવાનું માડું કામ નથી.” મગ ચાલેન્ જણાવ્યું, “માફ થોડું, હું પણ એમજ માની ચાલતો હતો. વાહ, જહોન એન્સ પીંગરામા આવો.”

...

...

...

...

ઉગાડમ વકીલોની શીતી ગણ્યો મેનાના સીકકામા જ થાય છે. વકીલ મજાન્ડ ડેવિએ એક વખતે એક અમીલ પામેથી ચાલીના મિકકામા શી મ્વીકારી આથી બીજા વકીલોએ ખગલગાટ કર્યો. ‘ડેવિ આમ શી લઈ ધધાને હવકો પાડે છે.’ ડેવિએ જવાબ આપ્યો. “મેં કપાના મિકકા લીધા, કારણકે તેની પામે મેનાના મિકકા ન હતા. પણ તમે ધીરજ ગણો. એની પામે જોટલા છ પેન્ના મિકકા હતા તે મેં બધા લઈ લીધા છે. હું ધાડું છું કે આને તમે ધધો હવકો પાડવો નહિ કહો.”

...

...

...

...

મેર્મન પંથના સોકો એક કરતાં વધારે સીઓ પંજુવામા ગુન્હો અમજતા નથી તે પંથનો એક માણસ એક દિવસ માડું ટવેઈને એ રિવાજ નતિક છે એમ સમજાવવા ડેશીય કરતો હતો. માડું ટવેઈને કહ્યું. ‘મમે તે હો, પણ આ રિવાજને અનુમોદન અપાવું નાઈનમમા એકે વાક્ય નથી મેર્મને કહ્યું. ‘હે, No man can serve two masters કોઈ પણ માણસ એ માનીકની ચાકરી ન કરી શકે. એ શું ? એમને ?”

...

...

...

...

નવવકયાકાર — ફક્ત વગેરે અને અમજાવું કે નવવ કયા વખતની મારાંમાં કોઈ સંકેત નથી.

મિત્ર— પછી તમે નવલકથા લખવી છેડી દીધી ?

નવલકથાકાર—નહિ, એ દરમિયાન તો હું અતિ પ્રખ્યાત થઇ ગયો.

...

...

...

...

એક વખત સ્વામી દયાનંદ મરસ્વતી યાત્રીમાં પીરસેલું બોજન જમતા હતાં, તેટલામાં એક પૌગણિક મન્યાસી ત્યાં પધાર્યા, તેઓ સ્વામીજીને યાત્રીમાંથી બોજન કગ્તા ત્રેષ્ઠ બોલ્યા, “મહારાજ, સંન્યસીઓ માટે ધાતુઓ સ્પર્શ વર્જિત છે. આપ યાત્રીમાં આ માટે બોજન કરો છો ?

બોજન કર્યા પછી સ્વામીજી સન્યાસીના મુંડન કગલેલા શિર પર હાથ ફેંવતાં કહેવા લાગ્યા, “જરૂર માયું” તો જીતાયી સાક કગલેલું હજી કાગણુકે મન્યાસીઓને ધાતુનો સ્પર્શ વર્જિત છે.

...

...

...

...

કહેવાય છે કે એલેક્ઝાન્ડર કુમાના નામે પ્રગટ થયેલાં બધાં પુસ્તકો તેણેજ સખ્યાં તાં. નહિ, પણ કેટલાંક તેણે લોકુતી લેખકો પાસે લખાવેલાં તેની એક નવી નવલકથા ફેર યઇ પછી તેણે તેના પુત્રને પૂછ્યું, “તે ભારી છેદણી નવલકથા વાંચી ?” છેકરાએ જ્યું. “નહિ, પણ તમે વાંચી ?”

...

...

...

...

માથા ઉપર વીટેલો દુપટ્ટો ઉતારી એક મજુર ખેતરમાં ખેડતો હતો. સૂઝતો તાપ મખત હતો. એવામાં કોઇ એક ચહેરી ત્યાંથી જતો હતો તે થોભ્યો અને મજુરને કહેવા શાન્નો, “ભાઈ, આમ માયું ઉંઘાડું ગળી કામ કરે છે, તો તારા મંગળને હાની થઈ જાયશે.” મજુરે જવાબ આપ્યો, “જાઓ ભાઈ મન્યો તમારે ગરતે, મને મગજ હોત, તો આ ધધો કગતે શું ?

...

...

...

...

પ્રખ્યાત નવલકથાકાર હર્ષવિંશ બેએકર એક ખેડૂત માથે રસપૂરક વાર્તાલાપ કરી ગયો હતો. ખેડૂતને લાગ્યું કે નવલકથાકાર માને છે કે ખેતી કરવી ગ્રેહ છે. બેએકરે પૂછ્યું “ તમે જમીન કયારે ખેડો ? ” “હમે જમીન ખેડીએ નહિ. વાદળ ગળે” ત્યારે આ ખડકના પથરા ઉથલી પડે અને જમીન ખેડાય ગય ? ” બેએકર કાંઈ ગુચવાયો. “ત્યારે તમે વાવણી કયારે કરો ? ” “અમારે વાવણી કરવી પડતી નથી. મારા ઘરના આગળામાં એમી બંદુકમાં અનાજના કણ ભરી ફેડયા કરે. એટલે વાવણી થઈ જાય.” બેએકરે પૂછ્યું “શું તમે આ સત્ય કહો છો ? ” “સત્ય ? ” ખેડૂતે કહ્યું, “ નહિ, આનો માત્ર વાનચીત. ”

— નોંધ —

નવું વીમા બીલ અને પોલીસી હોલ્ડરો

શેર હોલ્ડરોથી ઉભી થયેલી કંપનીના ડિરેક્ટરો શેર હોલ્ડરોજ ચૂંટી કાઢે છે, છતાં અત્યારે પણ કેટલીક કંપનીઓ પોલીસી હોલ્ડરો તરફથી ચૂંટેલા એકાદ ડિરેક્ટર મળે છે. નવું બીલ કાયદો થશે, ત્યારે ડિરેક્ટરના બોર્ડ પર એવા ભાગના ડિરેક્ટરો પોલિસિ હોલ્ડરો તરફથી ચૂંટી કાઢેલા ગણવામાં આવશે. આવા ડિરેક્ટરો લઘુમતિમાં હોવાથી કંપનીનો વહીવટ તેઓ નિયંત્રિત તો નહીં કરી શકે, પણ તેઓ પોલિસી હોલ્ડરોની અગવડો જરૂર જણાવી શકે અને કંપનીનીતિની માહિતિ પોલીસી હોલ્ડરોને આપી શકે. આ કાલ હીકે કહી શકાય.

મધ્ય વાર્ષિક હપ્તા ભર્યા પછી પોલીસી ઠઠ બાતલ ન થઈ શકે એવો ઉત્તમ કાલ આ બીજમાં દાખલ નેકરવામાં આવ્યો છે. વર્ષો સુધી પૈસા ભર્યા પછી પણ એકાદ હપ્તો ચૂકવે ખાર મામલાં અરજી ન કરવામાં આવે તો કેટલીક કંપની ભરપાઈ કરેલી એકથી રકમની પોલીસી પણ આપવા ના પાડે છે એવી અનીતિ આ કલમથી અટકશે. વળી એ વગસના હપ્તા ભગવા પછી, ત્રીજો હપ્તો ન ભગવ ત્યારે કંપનીઓને પોલીસી ઠઠ બાતલ કરતાં પહેલાં પોલીસી હોલ્ડરને તેની ખમર કમી જરૂરી રહેશે.

વીમો લીધા પછી એ વગસની અંદર કંપનીએ પોલીસી હોલ્ડરે વીમો લેતી વખતે જે વિગતો રજૂ કરી હોય; તેની તપાસ કરવી હોય તો તેમ કરી શકે છે. જે વરમ પછી એવી વિગતોની રજૂઆત વિષે વિરોધ કરી કંપની પોલીસી ઠઠ ન કરી શકે. પૈસા ચૂકવતી વખતે કેટલીક કંપનીઓ તરફથી થતી આવી તપાસથી જે મુશ્કેલીઓ વાગે એ અનુભવે છે તેનો આનાથી અન્ત આવશે. કેટલીય વીમા કંપનીની પોલીસીમાં આ ઉદ્યોગ શરત આજે પણ ચાલુ છે.

વીમો ઉત્તરગતી વખતે પોલીસીના પૈસા કોને મળે તે વીમો ઉત્તરગતાર જણાવી શકે અને તેને પૈસા પાડે ત્યારે કાયદેસર મળી શકે. આ 'નોમીનેશન' પોલીસી હોલ્ડર વખતે વખત ફેરવી શકે. એસાઇમેન્ટ (પોલીસી બીજના નામ પર કર્યો) મિવાય પોલીસીના પૈસા મળેલા થતાં વાગ્યને મળી શકે એ વ્યવસ્થા ઉત્તમ છે. કારણ કે પોતાની હાલતિ દરમ્યાન પોલીસી હોલ્ડર પોલીસી પર સર્વ હકકો મોજવો રહે છે પોલીસી બીજના નામ પર ફેરવી શકશે. તેના સ્વતંત્ર હકકો મહાદિત થતા અગર મરી જતા તે આ યોજનાનો કાલ ફેરવાથી તેના સ્વતંત્ર હકકો મહાદિત થતા અગર મરી જતા તે આ યોજનાનો કાલ નહ એ ખાતરી દૂર કરી શકાશે. જરૂર જણાયે પોલીસી બીજના નામ પર ફેરવી શકાશે. તેમ કર્યાનું લખાણ કંપનીમાં રજીસ્ટર કરાવ્યું હશે, તોજ કાયદેસરનું મજાવામાં આવશે. આ નવા બીલથી શરતી એસાઇમેન્ટ પણ કાયદેસરનું મજાશે.

દાવાના પતાવટ મંજૂર થઈ અદાલતમાં કેસ ભાજ, તો તેમ થતા જ કંપનીએ દાવાના પૈસા અદાલતમાં અતામત આપી દેવા પડશે. આથી કંપનીને પણ કાયદો છે. નહિ પતાવેલા દાવાની રકમ હિમાયતમાં આવળ એવી એવી મોટા દેખાતા આંકડા મરી જશે.

મ કે ની તાતુ મા કુમલ રજા મહાવિધિ યોજના અર્મનમાનૂકવા વિચાર કરે છે
અમદાવાદથી કુ હનો ધોરી ગો ગારન વાખના ખર્ચે આધના કુમલ મરકરે
ધિ કર્યો છે

સુ તર્યો ધુળાઆનો ગો રખ મધાસે નર્મદાનો પુન તોડવામા આવશે નહિ
કુમલ મરકરે ખિતામ આપવાની પદ્ધતિ બધ કવા હગવ કર્યો છે
ખિતા ની મરકરે જે મા હાય કતામણુનો ઉદ્યોગ શરૂ કર્યો છે
મુખ્ય મરકરે પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે શિક્ષકો તૈયાર મવા એક સમિતિ નીમી છે
મદ્રાસ મરકરે કેટ િક જેનોમા હાય છડના ચોખા આપવા ચાતુ કર્યો છે
મુકત પ્રાન સરકારે ખિતામ અને માનચાલ અપવાની પ્રથા બધ કવા હગવ્યુ છે
મુકત પ્રાનતની મરકરે ફેરેરાને વિરાધ કરના હગવ ધાનમભામા પસાર કીધો
મદ્રાસ મરકરે દેશી ભાગ્યો માટે 'વર્નાક્યુલર' શબ્દ ન વાપરવો એમ હગવ્યુ છે
કુમલ ધાનમભાઓ મુ કાયદામા સુધારા કરું બીવ પસાર કર્યું છે
એપ્રિલથી અમ તાલુકા દાર બધ થશે

મધ્ય પ્રા તની મ માર ઉનાળા માટે મરકારી મેરેરો મમેડરાનો રિવાજ મધ કર્યો છે
મદ્રાસ મરકરે માવમ હસ્તામા ગાગ વેચાણુ બધ કર્યું છે
કુમલ સ મરે મહમરી દિવસાલની પુનિચના કરવાનો નિર્ણય કર્યો
મુખ્ય મરકરે જે પ્રદેશનો પાક વિશ્લેષ ગયે હોય તેનુ મહેસુલ મોકુફ નખવા કેનેક્ટરોને
પતા આપી છે તેમજ ચાર અને ૮ આની વચ્ચે થઅલા પાખવાગા પ્રદેશમા અધુ
મહમલ મોકુફ નખવુ અને માગ આની પાકને સતોડકા કર ગણવો એમ જણવ્યુ છે
મુખ્ય સ મરે હા જનોતુ મદિગ્રવેશ મબધીનુ બીન પમાન કર્યું છે
મદ્રાસ મરકરે ખેડૂનોને દેવાની મહન આપવુ બીલ પમાન કર્યું છે
મરક ની મ કાર ઉનાળામા હરા ખારા જવાના મથકે કમેરીઓ વર્ષ જશે નાહ
મુ મર્મ મ કારે તોકવખોડ મબધીનુ બીન પમાન કર્યું છે
મુમલ મરકાર કેવરબી ખતાઓની અપાતી માન્ટ ઓછી કરશે
મુ હ મરમર મીવ કામદારો માટેની નીમેરી સમિતિએ મજુરોના પગારમા ૧૦ ટકનો
વરકે કરવા સચ પુ કરવાય છે

મુખ્ય મરકાર હ મામમા દેવ સમધીનુ બીન ગચ મરકે
મ મર્મ ધાનમભામા દેનુ મુનતની ગખસાનુ બીન પમાન થયુ છે
મુખ્ય મરકારે માસમા ગુહેગરોને ચત્તી મુકિત આપવાનુ બીન પસાર થયુ છે
મદ્રાસ ધાનમભામા ફેડર લનો વિગેધ મરકે હાવ પમાન કરવામા આવ્યો છે
મુનત પ્રાનતની મધી પ્રાથમિક શાળાઓમા મરકાર બનાવવાના ઉદ્યોગનુ શિખણુ
હાજીન કરવામા ચા પુ છે

મરકાર અને રથનિ સન્યાઆ હવે પછી જે પન્સી કે બીજી પેટીઓ માધે
પણ વતુ માટે કેન્સિટ કર તેમા એની શરત નખવામા આવશે કે કોન્સિટરે દિહી
રિપોર્ટોન તેમન ધધાની તલીક કર હઆત આપવાનુ માધે લેવુ પડશે

તમારા વીમા માટે અગર એજન્સી માટે
:લખો:

૨૫. દેશબંધત લાવા લજપતગમ અને રવ મોતીલાલ નેહરુ ગ્રાપિત

લક્ષ્મી ઇન્સ્યુરન્સ કં. લી.

હેડ ઓફીસ — લાહોર

ચતુર્વાર્ષિક બહેર કરેલું બોનસ
આખી જીંદગી પર દર હજારે રૂ. ૮૦
હયાતી પર.....દર હજારે રૂ. ૬૪
લીધેલું કામકાજ રૂ. ૧૦ કરોડ ઉપરાંત
ફંડ.....રૂ. ૧ કરોડ લગભગ

ગયા વગસનું કામકાજ દોઢ કરોડથી વધુ—

કંપનીની સફરતા માટે

શેરની કીંમતમાં વધારો

૧૭૦૦ ટકાથી વધુ

વધુ વિગત માટે લખો :—

આર. એન. ચોપરા બ્રાંચ મેનેજર

દોર : મુબઇ

—અગર—

કે. સી. દેસાઇ : ચીફ એજન્ટ

બ્રચી મેનેજર, મુમ્બઇ

કપાસ હિન્દુસ્તાનનો મુખ્ય પાક છે,
અને તેથી

લાખો જેટલોના જીવનનું તે સાધન છે.

કપાસીઆમાંથી બનતી વસ્તુઓ વાપરવાથી ખેતીની આબાદી
અને એક નવા ઉદ્યોગથી સંગીનતા વધે છે.

માટે

કપાસીઆમાંથી બનતા નીચેના પદાર્થોનો ઉપયોગ કરો:—

કપાસીઆનું તેલ

આ તેલ ઘીની જગ્યાએ તળવામાં તથા મોણમાં વપરાય છે. અને
તેમાં કેઈપણ જાતના અનિષ્ટ તત્વો હોતાં તથી.

કપાસીઆનો સાબુ તથા સાબુનો ભુકો

કપાસમાંથી જ કાપડ બનતું હોવાથી કપાસીઆના તેલમાંથી બનાવેલા
આ પદાર્થને વાપરવાથી કાપડના રેસાને પોષણ મળે છે અને
કાપડ મજબુત થાય છે.

કપાસીઆનો ખોળ તથા છાલાં

ખોળ છાલાં ના ઉપયોગથી ઘેર વધારે વખત દુધ આપે છે. અને દુધમાં
ઘીનું પ્રમાણ વધે છે. વળી ખોળનો ખાતર તરીકે પણ
ઉપયોગ થાય છે.

કપાસીઆમાંથી બનતા આ પદાર્થોની હુવે નકલ થવા લાગી છે
માટે નકલી માલથી સાવધાન રહી એકબે માલ મેળવવા માટે નીચેના
ઠેકાણે મળો યા લખો:—

શ્રી ઈન્ડિઅન કોટન ઓઈલ મીલ

— નવસારી —

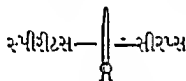
“નેશનલ”

વાપરે

—સ્ટાન્ડર્ડાઈઝડ—

વાપરે

ટીકચર્સ.....લાયકર્સ.....લીનીમેંટસ

પરફ્યુમ્સ

તેમજ છેલ્લામાં છેલ્લી સાયન્ટીફીક શોધ મુજબ આયુર્વેદીક અને એલોપથીકના ઉચા પદાર્થોમાંથી અને અનુભવી સાયન્ટીસ્ટોની દેખરેખ નીચે દરેક પેટન્ટો બનાવવામાં આવે છે.

સુચીપત્ર મંગાવી ખાત્રી કરો.

નર્વેટોન ટેબલેટ્સ

યાને

(નર્વાઈન ટોનીક)

હમારી આ દવા એક શક્તિવર્ધક દવા તરીકે ઘણી જ ઉત્તમ હોય, નળગાઇ, નયુંમકેના વિસ્મૃતિ તેમજ ધાતુ વિકારના દરેક રોગો ઉપર આ દવા અતિ શુભકારી છે. એના થોડા જ દિવસના મેવનથી શરીરમાં નવું લોહી ઉત્પન્ન થઇ, શરીરના એકેએક અવયવોને તે પુષ્ટિ આપે છે, જેથી નળગાઇ દૂર થઇ શરીર ક્રાન્તિવાન બને છે. ફક્ત એક જ વખત વાપરી ખાત્રી કરવા મહેરબાની કરજો.

પ્રમાણ — ૧ થી ૨ ટીકડીઓ જમ્યા પછી દૂધ માથે લેવી.

૨૦ ટીકડીની બોટલીની કિંમત ૨-૦-૦

જોઈએ છે એન્ટો.

મજા થા લખો.

ધી નેશનલ કેમીકલ કોર્પોરેશન લીડ

કારખાનું: મદરદજા-નવસારી

પૂર્ણા

તંત્રી : રણછોડજી પરાગજી મહેતા

પુસ્તક ૧

માર્ચ ૧૯૩૮

અંક ૮ મો.

સરહદની વીરાંગના !

રત્નપુતાના હિંદની વીરજ્વલિ છે. મિહલજુસમી લગાણીઓની રૂપે વીર ઢાનીઓ પાક્યા છે. રત્નપુતાના વીરત્વનાં અમર કથાનકોમાં એવી કથાઓ પણ છે, જે ઢાનીઓના સૌર્યના તલસ્પર્શી ને રોમાંચક પ્રસંગોથી વિચિત્રે ચક્રિત કરી શકે છે. યુદ્ધમાં હારીને આવેલા કાયર રાગની ચરવીર ગાણીએ દુર્ગનાં દ્વાર ન ઉઘાડ્યાં, એ પાતુ એક વીરાંગના લગાણીને! ઇતિહાસ મશહૂર પ્રસંગ છે. સરહદમાંથીએ સરહદની વીરાંગનાનો એક નીચેનો જન્મજંત કિસ્સો તેમના મિત્રને કહ્યો હતો. જે હમણાંજ બહાર આવ્યો છે.

ઉદ્ભવજર્થક નામનું એક ગામ સરહદ પ્રાંતમાં છે. ત્યાંના દેશભક્ત પદાણો-પુદાઈ ખીદમનગારો-અધિસારક લાડના પેદાઓ હતા. કેથિસના આદેશને અનુસરીને એમણે કાગપ્રહ સેન્યાં હનાં. કેથિસની એ પ્રવૃત્તિને દાખી દેવા દમનના દોર આજ્યા હતા. રાજકીય પ્રવૃત્તિને તોડી પાડવાના દમામ પાતુ ત્યારે ચાલ્યા હતા. સત્તાવાળાઓની એક પાર્ટી એ ગામમાં કેથિસ વિરોધીઓની જમાત એકઠી કરવા મથતી હતી. ગામલોકોને બોલાવીને રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં તેઓ ભાગ લેવા રાજ નથી એવી મતવજનાં લખાણ ઉપર ગામલોકોની અંગુઠાંખની મંજુરી લેવામાં આવતી.

એક જણે પહેલ કરીને અંગુઠો આપ્યો ને મંજુર રાખ્યું કે હવે પછી એ રાજ-કારણમાં ભાગ લેવા છૂટતો નથી. ચોખેર એની ચાત રેવાઈ ગઈ. એની પત્નીને એને ઘેર ખચર પડી ગઈ. એ લલો માણસ ઘેર ગયો. ગામલોકોની વિરૂદ્ધ જનાર એ કાયર પતિને જોઈને એ વીરાંગના સાક્ષાત ચડિકા બની ગઈ. “આ ઘર કાયરનું નથી.” એમ કહીને તે લાકડી લઈને એની સામે ધસી. બીર પતિ ગભરાયો. આગળ એ અને પાછળ એની વીરાંગના પત્ની. એ એને જ્યાં ગામલોકો એકત્ર થયા હતા, ત્યાં લઈ આવીને પેલો અંગુઠોનો કાગળ એના પતિ પાસે રદ કરાવ્યો ને એકત્ર થયેલા ગામલોકોની પોતાના પતિની આ બીરતા માટે માફી માગી.

આ વીરાંગનાનું આ વીરત્વ જોઈને ગામલોકો સ્તબ્ધ થઈ ગયા અને તેઓ કંઈક કંઈક પચાવ્યું હતા, તે પાતુ એ પછી મક્કમ બન્યા.

[પ્રતાપમાંથી]

પતાળી દીવો

કાળામુખા ફર કરાળ કાળે
બોદી ઘણી ઘોર પતાળ પાળે;
એ ઘોરમાં ઘોર, અઘોર, ઘેરા
અંધાર ઘોરે ચિરરાત કરા.

ત્યાં ચંદ્ર ના, સુર્ય ન, તારલા નથી,
દીવા ન, દીવાસળી ના, દીવી નથી.
ત્યાં કોયલાના કગ-ડુંગરો પડ્યા
બુગોચકી જે ન પ્રકાશને અડ્યા.

અદભત ત્યાં તું દુત તેજનો વસે,
કાળા રૂપે કોયલકંઠ શો દિસે;
રે! રત્ન તું ચીંદરડી મહી હસે,
તમિસ્રનાં વસ્ત્ર-સહસ્રની વિપે.

કારા સમાણી કબરે અમીર તું
દટાઅલાનું જીવતું અમીર તું,
ઠધાઅલા રયામળનું સુરૂપ તું
ના મેલના ઉકરડે કુરૂપ તું.

પાતાળ દીવા ! તુજ તેજ ધાર
ના આંચ લે અન્ય તણી ઉધાર;
તારી કને તોએ તમિસ્ર પુત્ર !
જાંખા પડે સર્વ પ્રકાશ પુત્ર.

લાવો ભલે લાખ બનાવટી હીરા
રંગે પહેલે અસલી થયા પૂરા;
છર્તા હશે પારખ તે પ્રમાણશે
સાચી પ્રતિભા, નકલી ન ફાવશે,
સ્વયંભૂ તેજ છે તારાં બુગોના તપથી મળ્યાં
સાતે પાતાળ ભેદીને પૃથ્વીમાં મુગટે અહડ્યાં.

— પ્રતિજ્ઞા —

(ધેણાં બમે. ભલે થયાં દે ! — મીરાંના એ ભજનના સૂરમાં)

ગીતડાં નહિ રચું દે, રાણીબયા રાજવીઓનાં — ટેક

પૃથ્વીપતિના પોષ્યા કવિઓ ભલે રાજયથ ગાયે,
લક્ષ્મી ને કીર્તિના લોભી મિથ્યા સ્તોત્ર મુણાવે.

ગીતડાં નહિ રચું દે રાણીબયા રાજવીઓનાં.

રાજ્યોને શ્રીમતોના ભાટ ખુશામત ખેરા,

રાજ્યલોભી શક રાજ્યોના બૂધ થય માનારા.

ગીતડાં નહિ રચું દે રાણીબયા રાજવીઓનાં.

લોભાં માનવીઓની મહેનતનાં ફળ ખાઈ માત્યા,

રાતામાતા લક્ષ્મીપતિની કહિ ન ગાડે ગાથા.

ગીતડાં નહિ રચું દે રાણીબયા રાજવીઓનાં.

ગરીબડી દેયતને ચૂસી રમણીના રંગીલા,

પુરુષના ને દુષ્પ્રત્યોની લપટતાની લીલા.

ગીતડાં નહિ રચું દે રાણીબયા રાજવીઓનાં.

મહેલાતોના મદનેતસવ ને વસંતનાં પૂજનીયાં,

કાઠબરીને માલતી કેશં રચું નહિ ગીતડીયાં.

ગીતડાં નહિ રચું દે રાણી બયા રાજવીઓનાં.

શૂરા સૈનિકગણના બળથી સમસંગલુ છતનારા

સેનાપતિની રચું નહિ હું પોષ્યા કીર્તિમાળા.

ગીતડાં નહિ રચું દે રાણીબયા રાજવીઓનાં.

પણ રણધેલા લોહીભીના ને કેસરીયાં કરનારા

શૂરવીરોની રસ્ત ટપકતી ગાઈશ હું રણગીતા.

ગીતડાં નહિ રચું દે રાણીબયા રાજવીઓનાં.

ધરતીના ઘણી તોએ ભૂખ્યા હળધારી ખેડતો,
સૈને ઢાકે છતાંય નાગા વણકરનાં દુઃખગીતો,
ચમચમતી ચાબુકો ખાતા, ભાર નીચે કચડાતા,
ગર્દન ઉપર ગુલામી કેરી ઝુંસરીથી પીડાતા,
પૃથ્વીનાં પડ તોડી ચાંદી સોનું હીરા કાઢે
છતાંય પેટે પાટા બાંધી દુઃખનાં દા'ડા ગાળે.

દુઃખમાં શૂરાં એ દુઃખીઆંના ગાવા માટે ગીતો,
ઝૂંપડીઓને કોટડીઓનાં સાચાં રેખાચિત્રો.

મેલા ઘેલા કાળાં ફળડાં, યુમડે ભરેલ કાયા,
તેની શોભતભીની માટે ચ્યવી છે ગીતમાળા.

ગીતડાં નહિ રચું રે રાણીજાયા રાજવીઓનાં.

સેવાનંદ

એક ઇચ્છા

પ્રભુ આપમે કોળિયો એક રોટી,
અને ભાંગ પીવા ભરી એક લોટી;
મળી વાંચવા ગીત ગોવિન્દ ખ્યાડું
નદી તીર બાંધુ મહાસીય ચાડું.

વસું વામ ત્યાં પ્રિયના પાશ સાથ,
પછી રાજ પ્રસાદના શા હિસાબ ?
પ્રિયા ગાન ગાયે બનું બીન દીન,
પછી ગુણ આનંદમાં ગાણું દીન.

જનના-બાલી અને તેની સંસ્કૃતિ

શ્રી. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ એમ. એ.

(મનાકેથી ગાલુ)

આ શ્રવેતનારકો અને અયાચિત્રોની વાત રહ. ત્રોકકથામાં પણ આપણા ભાવત વર્ષમાં ભજવાએલા છતિહાસો જાણ્યો મંત્રણી ગમ્યા છે. એટલું જ નહીં, પરંતુ કેટલાંક કથાનકોનું સ્થાન પણ તેમણે જનમાં જ કરાવી લીધું છે. અસંભવિત નથી કે ગ્રામ, અર્જુનનાં પ્રવાસો-અગર પ્રવાસકથાનાં વર્ણનો જન સુધી જઈ જાયથી પડેલાં હોય. દસ દિવસની મુખભરી આજની અમુકમુસાફરી મહેલ જેવા ચોખ્ખા અને ડુંગિઆમણ વડાણમાં આજ આપણે કરીએ છીએ તેમાંથી એ વળ દિવસનો Sea Sickness અનુભવીએ છીએ. આપણા પ્રાચીન પૂર્વજોને ચીન, જાપાન, જનવા અને સુમાત્રાની મુસાફરીમાં દરિયો ભાગ્યે જાગતો હોય. તેમનાં જીવન તેમના વર્તમાન વંચાણેના જીવન કરતાં વધારે ઉદાર, સાહસભર્યાં, ચૌર્યભર્યાં, અભિજ્ઞાના ભરેલાં હતાં. તેમને દરિયો ઝડવો નહીં, અગ્નિપ્રવા પ્રદેશો મુઝવના નહીં, યજુતાભર્યાં રાક્ષસો તેમને કોઈ શકતા નહીં. તેઓ સાહસિક વ્યાપારીઓ હતા, દંભરહિત વિશુદ્ધ ઉદ્યોગ કરી ધર્મિક રતિવાળા હતા. મોળને લગામ આંધતા ચરવીર નાવિકા હતા, મૃત્યુને યોગી પીગનાર એ બદાદુશ જનન સ્વામિત્વ શોધતા ભડવીરો હતા. એમને ન્યાતજાતની અમેલ દિવાસો બાંધી ન હતી. પરંતુ-પરંતુમાં પોતાનો બનાવી લેતાં તેમને આલસાટો અડકની નહીં. હિંદની માકક દિંદબહાર પણ મહારાજ્યો સ્થાપવાની શક્તિ તેમણે બનાવી છે.

જનના-બાલીની ભાષા, ત્યાંના સ્થળો, ત્યાંના નામ, ત્યાંની કથાઓ. ત્યાંના નારકો અને નૃત્યો આર્યસંસ્કૃતિની છાપ બનાવવા માટે પુરતાં જોને ન લાગતાં હોય તેને માટે પણ અખૂટ નિશાનીઓ જનના-બાલી પ્રદેશમાં મળી આવે છે. બાલીમાં તો આજે પણ આર્યધર્મ પળાય છે. એને જોતાં, એને સમજતાં, એની વ્યાપકતા જોજખનાં આપણને વાર લાગે એ મુદ્દજ છે. મદે ગજેજા ચાર દિવસ માટે માટે પુરતા ન હતા. વળી બાલી તો મોહ મુસદ્દાને ભુદી રીને લગાડવામાં આવે છે. બાલીનું પ્રકૃતિસૌન્દર્ય, બાલીના નાય અને બાલીની અર્ધનમ્મ શ્રી એ ત્રણ વસ્તુ સામાન્યજન બાલીના આકર્ષણ તરીકે જાણ કરવામાં આવે છે. બાલીનું પ્રકૃતિસૌન્દર્ય અદ્ભુત છે. જનનાનું પણ તેમજ છે. ક્યારેક બાલીમાં રહેલો દાખલ થવા દીધી નથી. જનનામાં રહેલો છે. છતાં એ જાને દાખલમાં રહેતાની એટલી બધી સમજ વધારી દીધી છે કે મુસદ્દામાં મુસદ્દા રહેલો પણ મોટર જઈ શકે. આઠ માસનો શીશો અનુકૂળ વસ્ત્રાદ જમીનની રૂપ લેકેને જ પડે છે. પાંચ દિવસ વસ્ત્રાદ આછો વધતો આવે, પાંચ દિવસ રૂદી જાય. લોકોને કંટાળો ન આવે અને જમીન પણ અનુકૂળ વસ્ત્રપતિ ઉપજાવે. જનના-બાલીની લીલોતરી કાઢીઆવાડની નાધર અને નજારી અખુદેનીના અગીઆ કરતાં પાંચ વણી વધારે લીલી છે એમ કહીએ તો આવે. મોટાં વૃક્ષો, મોટા પહાડ, પહાડ ઉપરની શીલોતરી, ખજુરી, કેળ, નાગોચર, અને તાડ, અને મનુષ્ય

કૃત ડાંગે ના ખેતરો, ઝોડી, રેહા, -જગ અને કોથી અખ પ્રદેશો એક મંગલ બગીચો
માલી દે કે તેમાંએ તરોંગીયા શિખર સુધી ખેડુને બાધેતા ડાંગેના કચગાઓના માળા-
માળ-terraces upon terraces, તેમાં ઉપથી નીચે ખગખગ વહેતુ પાણી સુંકતી
કેળો અને સ્પર્શી નળિયેરીના વણઅગ્રકથા વિસ્તૃત દ્રવ્યો જાવા-મલીના કેન્દ્રાક
પ્રદેશોને તે સ્વર્ગન બગીચાનું જ અરણ્ય આવે છે ત્યાં કુ રત ખુરને છોગે ગમે છે કુદરતને
જ નત્તવ તરીકે સ્વીકારતા નાસ્તિમતે પણ એ કુદરતના દર્શન કોઇ અત તત્ત્વતુ ભાન
કગવે એમ છે રથો ગ્રથો કુદરતના દેવ અવતા જગતા હમતા ગમતા હોય એમ ભાન
થાય તો તેમાં આપણી શુદ્ધિનો દોષ ન દેવાય આપણી શુદ્ધિ પણ એ કુદરતમાં અત
નત્તવેની પ્રવૃત્તિ કરવા મડી જાય એવી વનસ્પતિ સૃષ્ટિ ત્યાં વિગાજ ગદી છે કુદરતને
મે કો નતે નમતી જોરા હાય તો જગ જાવા માધાના પ્રદેશો જોવા જોમએ

જના બાનીના નાચ મુંદા છે અને તેમાં એ પ્રદેશના અવનની મોજ પણ આપણે
જોમ રાષ્ટ્રોએ છીએ

પરંતુ માલીની અર્ધનખ મુ રીઓને નીહાળવા ઇચ્છનાર કેન્દ્રીક નિરાશા અતુલવરી
પડશે માલીની સ્ત્રીઓ ઉપ્રદેશને દાકની નથી એ મત્ત વાત છે પરંતુ માનનીની અતમા
મારે પામ એનું એ જ દ્રવ્ય જોમને વિદ્યમ પામે છે અને પછીથી મહાજ કેટાને પગ
છે એમાં ખગ નવાજ પામવની જરૂર નથી યુરોપની સ્ત્રીઓ પણ એક અગ્ર ખીજે
બુગેથી વરીંગના અગોનું પ્રદર્શન કરતા અચ્છાની નથી મઝાચરહિત, કૃત્રિમતા રહિત
જતા ત્રિનરી અને હમખુળી બાલીની સ્ત્રીઓ પગેશીઓના અનુકરણમાં પડતી જાય છે,
અને મને ભય લાગે છે કે દશ વર્ષની અદ્ધ સ્ત્રીઓનું અર્ધનખપણું અદ્દસ્ય થઇ જશે
પન્થિયાન એ જ સુધાગનું ચિન્હ હોય તો બાલીની સ્ત્રીઓ દુક સમયમાં સુધરી જશે

પરંતુ આ આકર્ષણની પાઠ્ય રહેતુ ઐતિહાસિક-સાંસ્કારિક આકર્ષણ ખરેખર
અત્મતુ છે કૃતિકા દેવીશી-દેવી લક્ષ્મીને પૂજે છે અને નેના માનમાં ખેતરે ખેતરે એક-
ન્દનકે મદિરો સ્થાપે છે દેવીશી વિષ્ણુની પત્ની લક્ષ્મી છે એ વિષ્ણુ અને ગરુડ
આજે પણ ત્યાં પૂજાય છે બાલીને ગામડે ગામડે દેવમદિર છે, માલીને ગૃહે ગૃહે દેવ
મદિર છે એ મદિરમાં મૂર્તિઓ નથી હોતી બાલીસ્થાન-ગોખ જ તાપ્તમાં આવે છે
પરંતુ ગરુડ નાગ, ભૈરવ, કાલ વિષ્ણુ, સિવ, જ્ઞાના દેવના ગદાસ એ મર્વની મૂર્તિઓ
દેવના આપત્તને રાખનારના માટે વાપરવામાં આવે છે દેવને કૂચ, ચાવાય છે, દેવને
મમદ ધગવાય છે, બો દેવની ઉમળકીઓ ઉજવવામાં આવે છે દેવપૂજા એ આખા ગામનો
મહત્ત્વર બની રાય છે તેમાં નૃત્યગીત થાય છે, અને મોટા વધોગ્ર નીકળે છે સુદ
સ્ત્રો પડેલાં જતા ઉપ્રદેશને દાગ્યા વગર માથે ફાળા કલામય સમ્રો ગોઠવી મગધમતા
અપમા મદિરે જતી બાલીઓ એ ખરેખર નિહાળવા જેવું દ્રવ્ય છે

બાલીમાં બ્રાહ્મણ શનિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર એવા ચાર વર્ણો છે એક સાનખુને તો
દૂ મગી આવ્યો આ બાલી બાલીના સાખ એ સીત્તવ નેતીતો એક મમદ જાણ્યો છે
જેમાં માલી પ્રદેશમાં વપાતા મગ્ધન સોનેરા પાદ મન્દ, રતવો અને વેદાગ્ર આપવામાં

બુદ્ધની મર્તિઓ ઉપર છન ધરતાં શિખરેનાળી આ મર્તિની રચના જોનારને તેની દીપ્તિ અને વિગતથી ઝખરી નાજે એમ છે. આખી રચના વિશિષ્ટ પ્રકારની છે, અને ઔદ્ધર્મ પાળના કોઈપણ પ્રદેશમાં આને મુકાબલે મુકી શકાય એવું બીજું બુદ્ધમર્તિ અસ્તિત્વમાં નથી.

આ ઉપરાંત કદાચ, વિષ્ણુ અને શિવની બૃહદ્ ઉત્કૃષ્ટ મૂર્તિઓવાળું પ્રમાણવું દેશમાં હિંદુઓપણ્ય કલાનો નમુનો છે. ચંડી, કલ્પન, ચંડી મેઘુ વગેરે ખડેરા પણ જ્ઞાતને હિંદુસ્તાનની બૃહદ્ નજીક વાપી દે છે. જ્ઞાતા મહાગગ્ગાએ બુદ્ધગયામાં દાન કર્યાં હતાં તેના પણ ઉદ્દેશ્ય પ્રત્યેક છે. આ ઉપરાંત જાયા-આલીના મંદિરસ્થાનોમાંની પથ્થર તથા ધાતુઓની મૂર્તિ આજ પણ જોનારને ઉપલબ્ધ છે.

આ હિંદના જ્ઞાતા પ્રાચીન મગધનો ઇતિહાસ એક જુદા જ અધ્યાસ માગી લે છે. શિવ-અગસ્ત્યની કથામાં જ્ઞાતાની આર્યમંરૂતિનો પડથો પડે છે. અગસ્ત્ય અને તેના શિષ્યો આર્યધર્મને ઉત્તરમાર્ગી દશિકામાં લેઈ ગયા હતા, પરંતુ તેઓ આર્યધર્મને હિંદની પણ બહાર લેઈ ગયા હતા એ ચાત જ્ઞાતાની કથામાંથી આપણને મળી આવે છે.

વાલ્મિકી નામયજુમાં જ્ઞાતાને ઉદ્દેશ્ય છે. ટોલેમી પણ તેનો ઉદ્દેશ્ય કરે છે. સુમાત્રા અને જ્ઞાતાના મગ્ગોએ ઔદ્ધર્મદ્વિરોધે કરેલા દાન તો જાણીતાં છેજ. ચીનના ઇનિહામકારો અને કાદયાન ગરખા મુગ્ધારો પણ જ્ઞાતામાં છેક છઠી સદી પડેમાં હિંદુ ઔદ્ધર્મના પ્રાણપતી વાતો કરે છે. આમ જોતાં છેક ઇમ્પીરિયનની પહેલાંથી જ જ્ઞાતા આવી અને હિંદુ વચ્ચે સંબંધ હોય એમ દેખાઈ આવે છે.

જ્ઞાતા, સુમાત્રા અને આલીના હિંદુરાજવંશોનો ઇતિહાસ પણ ઘણો શિક્ષણીય છે મહાગગ્ગાએ મ્યાપી શકતા આર્યાવર્તનો અધુરો ઇતિહાસ પૂર્ણ કરવામાં તેમની મહાય જરૂરની છે એ ઇતિહાસ વાંચ્યા વગર હિંદનો ઇતિહાસ પુરો લખી શકાશે નહીં.

એક પ્રશ્ન ઉભો થાય છે. પ્રાચીનતાને પૂજવાથી રો અર્થ મરશે? એકજ. પ્રાચીન અને આર્યાવીન રિયતિની મગ્ગામણી હદી મહાસાગરની ઉર્મીએ ઉર્મી ઉપર અધરો વચાય છે કે માગર ઉપર પાજ આધતા, માગરને પી જતા, માગરને ઉલ્લધી જતા. આર્થો આજ તો પન્દેશી વહાણોમાં લાસ્કર-ખત્રાસી કે ટેબલ-બોય તરીકે કામ કરી રહ્યા છે મહાગગ્ગાએ સ્થાપનાના વંશજોમાં કઈ ખાખી આપી કે જેથી તેઓ જ્ઞાતામાંથી, ખાલીમાંથી, કામોજમાંથી અને આફ્રિકામાંથી હંકાઈ કદાય છે? અરે તેમના પોતાના દેશમાં પણ તેઓ સ્વતંત્ર નથી. એટલી હદીકત મમન્ય તો જ્ઞાતા-આલીનો ઇતિહાસ વાંચ્યો નાર્થક થાય ગુજરાત, મદ્રાસ અને બંગાળ એમ ત્રણ ત્રણ માર્ગે આર્થો જ્ઞાતા પહોંચતા. હજી ત્યાં શક-સાવી-સાહનનો ચાલે છે. પણ વિક્રમ અને સાલીસાહનના વશજો આજે ક્યા છે? મહાગગ્ગા કર્તાએ મહાસંસ્કાર સ્થાપવા એ ઉત્તમ છે. આર્યાવર્ત એક સમયે તેમ ક્યું હતું હવે?

જ્ઞાતાનાં રૈનેન્દ્ર શ્રી વિજય-માતરમ-મગધવીન વગેરે ગગ્ગોના ઇતિહાસમાંથી કદાચ જરાજ અગર જવાબનો એકાદ શબ્દ આપણે જોણી શકીશું. એ ઇતિહાસ એક નવલ રચા મગ્ગો રમિક છે એમ મને લાગુ છે. આજને પ્રાચીન કાળની માથે જોડતી માકળો ઉદ્ધવાનું કામ વિદ્વાનોનું છે. માફ નહીં.

નનામી નારી

‘શ્રી. પ્ર.’

આશ્રમમાં આજે એક નવી મહેમાન આવી હતી. શરીરે સરાકન, સ્વરૂપે સુંદર અને ખોલવે ચાલવે સ્પષ્ટ એવા એ અતિથિએ આખા આશ્રમમાં સગચારા જગાવી. સાથે એક સચવારા અને બીરતરા વગર તે એકલી જ હાથ હાથાવતી આવી હતી. એની પગલીમાં અડગતાની પડધી પડતી, એના નેત્રમાં વીજળીની વેધકતા દેખાતી અને એના ચહેરા પર ક્ષત્રાણીનું ચરાતન શોભતું હતું. એવી પ્રતાપી પ્રતિભા કોને નહિ આકર્ષે? દરેક એની નેત્રે આગખાણ કરવા ઉત્સુક થયું હતું.

આશ્રમ સંસ્થા જાણીતી હતી હિંદુ સંસ્કારની હવેલીમાં સ્ત્રીનું સ્થાન છેવટે પગથીએ છે. છોકરા જન્મે છે તો કુળની એકાંતે પેટી ઉગળી થાય છે, કાનણ ને વંશવેલી વધારતો આવે છે. છોકરી જન્મે તો ‘પેટે પથરા પાકે છે,’ કાનણ કે તેઓ કુટુંબીઓ માટે કષ્ટો નોતરતી આવે છે. તે કુવારી મરે છે તો પિતા કહેશે ‘હાથ ! જમામ શોધવો મર્યો’ જમામ અને જમ સરખા મનાય છે; તે પરણેલી મરે છે તો પતિ કહેશે ‘એક ગઢ તો બીજી’ ગોળા ફાંકણ પુટે છે તો નવું હાવીએ જ છે’ ને? તે મરે ઘડપણ મરે છે તો પુત્ર કહેશે ‘કદકદ કરતી મરી.’ “ધરડા ચિતા માકું ન વલે” એ ઉદ્વિત પુરેસે માટે જ છે.

તે વિષય હોય છે તો ‘સાપનો ભારો’ છે; ને વંખ્યા હોય છે તો ‘પથરાનો ભારો’ છે; એકને સ્માયવો અધરો છે, બીજાને ઉપાડવો અધરો છે.

આવા ત્રાજવે તોળાતી ‘નારી સમાજનું’ દુષણ નથી પણ મૂલ્ય છે,’ એ આ..... આશ્રમનું આદર્શચિત્ર હતું ગૂજરાતભરમાં એ એક અન્નેડ સંસ્થા હતી. મુશ્કેલી પરગણે પરગણેથી અહીં છાત્રીઓ ચાલી આવતી, એ છાત્રીઓમાં કુવારી કન્યાઓ હતી, પતિ-ત્યક્તા યુવતીઓ હતી અને લામ્બદુટી વિધવાઓ હતી, તેઓ નાતગત વા વય વર્ણના વાડાઓ વગરના આ આશ્રમમાં સગી માજણી બહેનોપેટે રહેતી ગુલામીની સાંકડે સંકેળાએલી એ બધીઓ સમાજમાં એકજ ખીંચે જવાય છે. પીડિતો, વચ્ચેની એ સગાઇ કોલીમાંસના સંબંધ કરતાં વધુ નજીકની છે.

‘નોંધારાની આધાર,’ ‘નિર્જાલા જગ’ જેવી આ સંસ્થાની કીર્તિ ફેરેર જવાની હતી એનાથી આકર્ષાઈ આવતી મહેમાન અહીં શિક્ષિકા થવા આવી હતી.

આવતાં વેંત તેણે ઓદિસનું ફેકાણું પૂછ્યું.

ઓદિસની ઉપરી બહેને તેને આગળ આવી આવકાર આપ્યો.

‘બહેન! તમે મને ઓળખી?’

‘કેમ ના ઓળખું? નડીઆરવાગાં જન્મબહેને તમારી ઓળખાણ આગળથી જ આપી છે.’

‘તો તમે તમે છો કે હું અહીં રહેવા આવી છું.’

‘હા! અને હું એને આશ્રમનું સદસ્ય માનું છું.’

ઉપરી બાઈએ પાસે ઉભેલી બીજી બાઈને કહ્યું.

‘રાધા જા, અતિથિ બહેનનો સરસામાન ઉપરના ખંડમાં મુકાવ.’

‘માગી માથે મગ્ગમાન કંઈ નથી’

‘ભને પાઠગથી મ ગાવી લેજે

‘હશે તો મ ગાવીયને ? માગ પોતીકાપણુ વગર મારં બીજા નામ લેવા જોઈતીયે મિત્ત નથી બેન ! હુ તો કાંઈ માફી પર મુનારી અને મુકાયવી લાખી ખાનારી પતિવિધિ છુ’

‘બાઈ તારી જેવી ત્યાગવીર અને કર્મવીર માયીનિ મેગવી અમે ધન્ય થયા છીએ ઉતરી બાઈએ મેગનુ ખાનુ ખોરી એક કાગમ બહાર કાઢ્યુ હ થમા કનમ વધ તેજે મનાન થ્યા

‘બહેન ! તમારું નામ નાસશે ?

મારે નામ નથી’

‘એમ કેમ બને ?

‘પતિવ્રાજિ ! એ માટે નામો વચ્ચે હ’

‘પરુ અગતા મ માનુ નામ તો હશે ?

એ મમાર પામે મે મદાના છૂટાડેલા લીધા છે’

એ નાનકડા નામ જોડે આવડુ મોટુ વેગ !’

‘એન નામ નાનકડુ નથી નામ જોડે જોડકની મગાઈ જોડીઆ બહેનો જેા છે એ જોડાને નાતમનનુ પૂજકુ હોય છે, અને એ પૂજકને છેવાડે ધર્મકી ચોટવી ચીટકેના હાય છે એ નામ નાત અને ધર્મ એ ત્રણેએ મને નાતબહાર મૂકી છે એટલે તો મારે નામ નથી નાત નથી, ધર્મ નથી’

ત્યારે તમને જોગખવા રી રીતે ?

‘એક નનામી નાગી તરીકે’

આ નનામીનું નામ જો પારી હોત તો લોકો કહત પરુ હશે એ જો પાગવની હોત તો ધણુ કહેતે એ દેમણુ હશે અને જો એ ભરતી હોત તો કોઈ કહત એ નાગરુ હશે પણ નનામી ગેકે ન હતી તે મત્ર નાગે હતી નગ નોકોની નને ન તે તોહો થએલી લાખ નાખ નાગીઓની કાવમાથી ઘડાએની અનાગ મૂર્તિ હતી

આ વાતચીત જોઈમના જોગમાથી ચાના વેગે આખા પાતીગડગમા ફેનાઈ ગર્મ નનામી દરેકની વાતનો વિષય મની ગર્મ એના વિશે જોકે નરી નરી કલ્પનાઓ કરના નાચુ અથમ હા ની દુનિયામા આવુ થયુ હોત તો ચાનનુ વનેસન થઈ નન. જેમા પાપ દશે એને નામ નહિ કહેતી હોય’ એમ સાકારથી તેની શરઆત ચાન જેમા દા સમી પુનાગનો તેગે । પર ‘હશે કાંઈ દરકા કુળની ગ ! મ માને વપારી માગમે એથી પરુ ન સનોતાના વિનસનોતીઓ આગળ રધન મિછનુ પૂરૂ મૂત કરી આતી દશે એને નપાતી કે હ’ પરુ આશ્રમનુ સાતાવળુ આવુ મરિન ન હતું તે સમાગમા જગા મમાગથી પર દને આથી જ રીઓની કલ્પનામા ન હતી અન્યા કે ન હતી નિદા

બીજી રૂદવરે મેર્યાનાનો ધગ વાગો ‘મયો બહેન પ્રાર્થનામા’

‘હુ પ્રાર્થના નથી કતી’

‘ભગવાં ધર્મો’ છે છતાં નાસ્તિક છે કે શું ?’

‘ભણી જાહેન ! મારાં ભગવાં ભગવાનની સેવા માટે નથી, પણ નારી લોકની સેવા માટે છે.’

‘દયાળુ દેવાને વાદ કરશો તો તમારું કામ વધુ સરળ બનશે.’

‘કાણે કહ્યું કે દેવ દયાળુ છે. એ દયાળુ હોત તો સૃષ્ટિને સરળતી સંકિત-નારીની આવી જીવનશા ના હોત. દુઃખમાં હુંબેલી દીકરીઓએ ‘માથાપના પણ માથાપને’ લુગેલુગથી વિનવતી રહી છે. એ વિનવણીએ નારીનું દુઃખ એક રીતે જોટકુયે ઓછું થયું નથી. એના દેશ તો જેને હાથપગ છે તેને માટે છે અપંગ માટે નથી. એની દયા ભરદરીએ વરસનાર વાદળ જેવી છે. જેની પાસે પાણીનો છાટો પણ નથી તેઓને તો સદા માટે નિર્જળા રોજા રાખવા પડે છે.’

‘એ ભગવાનમાં જો દયા હોત તો નારીની કાયા પ્રગ્ને જેને અપરીમાં એળા નાખે છે એવી મુડી હાડકાંની ધડી ના હોત, તેને પતિરાજની એકજ ધુરંદ્રીએ ગળગળું થઇ ગય એવું માખણ જેવું હૃદય દીધું ન હોત: અને રસે આત્મનારને પણ સુંદરી લઇ શું થવા લક્ષ્યાવે એવું શુભાશ જેવું મોહકું આપ્યું ના હોત.’

નનામીના શબ્દે શબ્દે દિલની સચ્ચાઇ હતી દર્દી જીવની હાલ હતી. આશ્રમની ઉપરી બાઇ એને ખગીએ બોલાવી ગઇ. તે એના જીવનની દરેક જવાબાને બોળાખવા માગતી હતી.

સાચે જ નનામીની ભગવી કંથા તળે લાખ લાખ નનામી નારીઓની હોળીના ભંડકા લેવાયા હતા. એ ભંડકાઓની પડનો પડકા ખસેડી નરમમાં નરમ નારી પ્રત્યક્ષમૂર્તિ કેવી રીતે કેમ થઇ તે જાણવા કેને કૂતૂલ નહિ થાય ? આશ્રમની ઉપરી બાઇની પ્રહાનુમૂર્તિ ભરી જીજ્ઞાસાએ પડકા હળવે હળવે ઉઘાડ્યા થયા.

‘એ અમાસની કાળી રાત હતી. સાચે જ નનામી માટે તો એ કાળ રાત્રી હતી. ધોડાપૂરે ધૂધવતી નદીમાં તે તણાતી હતી: કાંઠાબોળ દેસમાં ભણા ભણા તારાઓ પણ બૂણા પડે છે તો એક નાલુક અજળાની તો વાત રી કરવી ધડીમાં દેખાતી અને ધડીમાં અસોપ થતી થતી તે વમળની ભમરીમાં ચડે. રહી.

પતિદેવની ક્ષાત બાઇ તે જીવનની ગાંસડી પેડે ગળડી પ્રડી હતી. મોતનાં મંદોહમાં માથું દેવા પહેલાં પ્રાણી માત્ર જીવતા માટે છેલ્લાં વક્ત્રમાં મારે છે. કરાડા પડના છોડવાઓ પકડી લઇ તેણે ‘બચાવો બચાવો’નો ખૂસ મારી ધરતી વડુને જવારે ધરવાળાં જ કુવામાં નાખે છે ત્યારે એ ખૂસ કુવાને તોડલે અઘણા અઘણને પાછી પડે છે. એકકાળે રાગઓ અપરાધીને જ્યાં રીપુંય પાણી ના હોય ત્યાં એકલાથી જીવતાને જીવતા વડાવી નખાવતા. ધરધણીઓ પણ ધરવાળાને એટલી જ નિર્દયતાથી સળ કરે છે. એટલે નનામીની ‘બચાવો બચાવો’નો ખૂસ અઘળ રહી. અઘાટ પાણીના પેટમાં તે શુંગળાતી હતી. જમસોક કુકડે દેખાવું હતું તેનો તેને શોક ન હતો. સાચાં મરણથી પણ વધારે આકરાં એવાં કષ્ટો તેણે ગમકેને પગકે પામ્યાં હતાં. તેને દેખાતો બોજ થઇ. મરણ પડવું હતું એ જ વસમું આમતું હતું.

નિગમ બની તેણે બ્યારે આખો હેલ્લીવારની બીડી ત્યારે જ કુદગતે તેના બેભાન દેહને બચાવી લીધી. એવું શબ જેવું શરીર રેલમાં તણાઈ આવતા ઝાડખાખામાં ભેરવાઈ ગયું. બેતકોનેનામાં આખાઓની કટક પથારીમાં જીવાઈ તે પાણીથી અદ્ધ થઈ ગયું. એ કુદરતી તરાપા પર તરવા લાગી શબ સચ્ચાઈથી નૈયામાં સહેલગાદની મોજ માણવા જેટલું ચેતન નનામી કથારનીય ખોઈ ખેડી હતી એ તળપો આડો અવળો ધૂમતો ધૂમતો એક કોતરમાં દેવાઈ ગયો. ત્યાં વાડવેલાઈથી દોડાએ બધાઈ તે લંગમઈ ગયો.

ધોડાપૂર અણુધાર્યા આવે છે અને અણુધાર્યા એમરે છે, પારકે પાણીએ જલુજલું કોતરે ખાલી થઈ ગયો. નનામીની શબસચ્ચા તળીએ પહોંચી કાન્વમાં ખૂટાઈ પડી. એજ પળે નનામીના શરીરમાંથી એક ધૂમળી પસાર થઈ ગઈ. જાણે કે પાણીમાંથી બહાર નીકળી કોઈક વાળવાળું જનાવર દીવ ઉપર નહીં ગયેલા પાણીના છાટા ખખેરી નાખતું હતું. કોઈક ધાડપાડુના ધમારે ગલગઈને ગરબતી કરવા જતો જીવ મગજના કોકડમાં જ જડાઈ ગયો હતો. ધાડની ધાસ્તી નાણુદ થતા તે તે કામામાંથી છુટો થઈ પાછો વળ્યો એનાં પગલાએ અંધારીની ઉંચે ઉંચું ક્યેવર મક્કાળ જાગી ઉઠ્યું. ઉંઠતા વેંત તે બેઠું થવા ગયું પણ ત્યાં તો ચારે કોઠથી હમર હમર કાટાની શબો ભોંકાવા લાગી એજ કાટાએ અખવડી સુધી જડ શરીરને માચવવાનું કામ કર્યું હતું, જાણે કે ગભ મેદાનમાં બેભાન બનેલા હરીફનું શરીર સામાવળીએ માચવી રહ્યો હતો, તેણે કુદરત જીવતો થતા તાળે દલ્યો શરૂ કર્યો. નનામીની અમજશક્તિ હતી જડતાની મોડમાં જ આળસ મગરતી હતી તેને નવાઈ લાગી 'આ કાયા જીવતી હતી ત્યારે શબોની અણીએ વાગવાં કાણી થઈ હતી મર્વાં પછી પણ એને શાંતિ નહિ મળે ?'

કોતર કઢેની ઝાડીમાં સિંચાળવા રોઈ પડ્યા. નનામીના ક્વાટા કાદવથી ચોટી ગયેલા હોવા છતાં ઉભાં થઈ ગયા પ્રથમ તો જમ્બોકેના હાખડાના ઘેનમાં ઘેનચવા તેના મને માન્યું એ ચીસ ક્યામતની ગદ બેઠક રહેવા દુ ખી જીવેના રૂદનની હશે. પછી તો એવું માનસ સરોવર હિલેળે મેહડ્યું. રોવાના ભણુકારે તેમાં આલ્યકાળના કેટલાક પ્રમગોના અમરણો આગળ તરી આવ્યા.

નનામી જે વગ્મની હતી. તે વખતે એક અધગતના ચોઈડીએ અત્યારે રોયાં હતા તેમજ સિંચાળવા એચિતા રૂડી ઉઠ્યા હતાં. જગદીને જંગમે પાળક બહીકનું માયું લગ ગિયાળાની ગતે પન્મેવે સિંજાઈ ગયું. માતાએ તેને ગોદમાં ધાલી જાતું ગાખ્યું, શાંત પાડ્યું. જે વગ્મની બાળકી ઉપરના એ વ્હાવ તે બાળ ઉપગ્મની થતાં જદનાઈ નવ્ય છે. ત્યારે માતાપ કસાઈ બને છે. કાળીના કુંડમાં નન્હોમ કરતા દેવી લકનો પેડે તે કુમળી કાકડી જેવી કન્યાને કોઈક નગરાજબની દાદમાં મોપી દે છે. પોતાના જ માસના લોચામાંથી માએ દીકરીની દેહ મગજ છે, ને પોતાના જ લોચામાંથી નીચોવેલા દૂધે તેણે પુનીમ પ્રાપ્તને પોષ્યો છે, છતાં તેજ મા તેને પાંકે ધરે વળાવતી વેળા એ મગાઈ વિમરી નવ્ય છે. રૂદિરખુ સ્ત્રી એ વેળા ખપખપાઉ જોગણી જેવી જણાય છે.

'બા! આખરે મારી હા, નાની તો તમે વોડને કંઈજ પડી નથી ?

વિવાહના સાંસ્થા થતા કન્યાસ્થાગામાંથી ઉઠાડી આજેની નનામી માતાને પૂછતી હતી.
‘બહેન ! દીકરી અને ગાય એનો દોરે ત્યાં જાય.’

‘કમાઈ વાડે મુઠાં ?’

એનો જવાબ કેટલી માતાઓએ આપ્યો છે ? દુભાતી દીકરીઓના કાલિલ શબ્દઓએ
મહન ન થતાં તેઓ બીજી વાત ચર્ચ કરે છે.

‘બેરા ! લગ્ન એ માનવજીવનનો અમૂલ્ય અવસર છે, એ વેળા આવા અપશુક-
નિયાળ બોલો શોભેતા નથી’

‘મા જે પ્રસન્ન ગળા ઉપર ફાંસીની દોરીનો ફાંસો બાંધનાર છે તેને અમૂલ્ય અવસર
કેવી રીતે કદ ?’

‘હમણાં તારી બહેનપણીએ ગીતો ગાવા આવશે. મા? મ્હોં ધોઈ આવ.’

ગુલામોના વાડામાં એક નવો ગુલામ ઉમેરાશે એ વાતથી કદાચ એ બહેનપણીએ
હરખાઈ હરખાઈ ગીતો ગાશે પણ ગીતોના મુદમાં નનામીને આનંદ-મંગળ ન હતાં જડતાં.
એને લાગ્યું માથે ભમતા મોનની ત્રણે બધાં ત્રાસવી ગાથ રહ્યાં છે.

માને દંડશત લાગી ‘જો આ દીકરીને આજથી નહિ દગલું તો ને ભર મંડપમાં
બધાને નીચું જોવડાવશે.’ તે ગુસ્સે થઈ ગઈ.

‘તું કંઈ નવાઈતી પરણે છે? પેલી ગંગાનો નાવડીઓ એની ફેડે બેસે એવડા નાનો છે
છતાં એણે તું કે માં કયું’ નથી; પેલી અંબાએ દાંત વગરના ડોસાનો સંસાર મંડપો
છે એની ગર કે ફરીઆદ નથી, અને પેલી ગંધા પરણીને ને જ દહાડે વિધવા થઈ છે છતાં
પરણીને પસ્તાઈ નથી. તું એવા કયા લખપતિની દીકરી છે કે આવડું મોટું કોલાંડ માંડી
બેઠા છે ?

સો જણા આંખ મીચી કુવામાં પડે એટલે શું બધાએ કુવો પૂરો જ કરવો ?
સંસારના ગાડરીઆ ગાડાં તલે ચગદાવા અગાઉ ધુલે થવા ના પાડવી તે કોલાંડ ? આના
ચિચારના ઉંડા પાણીમાં ઉતરવા બહુ ઓછા લોકો ટેવાયા છે

‘કુંવારા જ રહેવું હતું તો દીકરો થઈ જનમતું હતું ?

દીકરી જનમતું તે શુંહો છે ? દીકરાઓ માનું ફૂલ ધાત્રા છે તો દીકરીઓ
નથી ધાત્રી ? જેવો જીવ પુત્રના બાળીઆમાં છે તેવો જ જીવ પુત્રીના બાળીઆમાં પણ છે.

નનામી માટે નક્કી થએલો મહરતીઓ ચિપુર હોય. તે બધાં બાળાઓને ભરખી ચુકેલો
હોય. લોકો કહેતા એ નરકકવનો ચાડો થયો છે. લોકો આખર બાડો સાપ અને જેતી-
દાદમાં માખુમના માંસ-વગર ચળ આવે છે તે રૂકત તરસ્યો થાય તો જંગલી જનાવર છે,
તેમને તેમના ચિકારોઓ માટે માફ કરી શકાય પણ નારીના લોકો ચૂસતો નાવડીઓ
શુદ્ધિચાળું માખુમ છે તેને ? સમાજે એનો જવાબ નથી આપ્યો. તેથી ઘેળે દહાડે થતાં
પૂત્રોના પાપમાં સમાજ પણ લાગીદાર છે.

એ ખૂનીને ઘેર ના જતા નનામીએ ધણું તરફરીઆં માર્યાં. બચવા માટેનાં એ
વજ્રખાં એજે મ્યાં. કન્યા જોવાઈ ગઈ, વડને તે ગમી અને વેચિશાળના સાંસ્થા થયા એટલે

યમ ઝલુ'. વગર મંત્રપદીએ પાણુ માત માત પેઢીના સંબંધ મંધાઇ ગયા. લાખે નનામી હડે રહડે કે માથા ફેડે તોયે તે તુટતા નથી. જે અર્જવાક્ય કહેવાય છે તે ફોક યમ શકે પાણુ કુલીનોના વેવિશાળ નહિ. એક કાળે કન્યા વગના ખાંડાં નેડે પરણતી એટલે જેના છેડા હરિચન્દ્રા પણ છેડવી શકે નહિ એવી વજ્જરની ધોડાગાડે તે પતિની સાથે બંધાઇ ચુકતી. આજે કુલીનોના ધગમા કન્યાઓ વેવિશાળ વેળાના માકરના પડા અને શ્રીફળ નેડે જ પગલે છે. એ ત્રિધિઓમાથી છટકી શકવાની છટકખારી પુરૂષ માટે છે નારી માટે નહિ.

નનામી પિતાના પગે પડી. પિતાના પગની પાની આમુઓએ ધોવાતી હતી.

'આપુ આખો દરીઓ તર્યા હવે દડીઆમાં ફુખી નરગો.' 'એટા ઉપાય નથી.'

'એવુંજ કંપુ' હતુ તો મને લણાવી શા માટે? ને લણાવી તો મારું નરમું મમજી શકુ તેવડી મોટી શા માટે થયા દીધી?'

'એટા! હું સમજ્યો હતો લણેવા જીવાનીઆઓ લણેવી ટોકરીને પહેલી પસંદગી આપજો. મોટા બી. એ., એમ. એ થયેના લાખડાઓ પણુ તારા જેવી મોટી એટી કુંવારકાને છેડી આઠ આઠ વરમની ઢીંગનીઓને માદળીઆ જેમ ગળે લટકાવના તૈયાર થજો એ હું માની શકેના ન હોનો વાંકડાવગર વર ગોધવો એ ઝાંઝવામાં પાણી શોધવા જેવું છે. મેં મન્યુ હતુ નાવતીઆઓ નગ. શેકડા નાણાં કરતા તાગ જેવા મ્તનનું મૂલ્ય વધારે આકરી. અફસોસ સમાજની માન્યતા જીદી છે.'

'આપુ તો પછી છેડો એ સુમાજને. હું, આ, બાઈઓ ને તમે એવી કોષક ધુનિપામા જમ્મ વસીશું' કે જ્યાં લોડો દેખતી આખે અંધળા નહિ હોય'

'એવી વાતો કરવી રહેવી છે અમમમાં મેલવી અધરી છે. બાપદાદાના ખોરડાં અને નગાંસંબધીનો દેશ છેડી ક્યા જમ્મએ? જ્ઞાતિગંગાને ગમે એટલી ગાળો દહ્મએ છતાં એમાં નાહ્યા વિના ઉધારો નથી'

એ ગગાના પાણી ગંદા હોય, ગંધાતાં હોય તોય તે બાપદાદાના ખાખેલીયા છે. એ છેડી જવાની હિમત બધાનામા નથી હોતી સમાજ સામે માથું ઉચકે એવા બહાદુરો વિઠલ છે.

'તો પછી જ્ઞાતિગગાના તીરથમાં હવન કરી મને કુમળાં નાળાએર જેમ હોમગોજ. ખડને?'

'બહેન વગર વાકડે આટી મારો વર બીજે તુલિ મજો.'

— ગેરીમા રમતા છેકડાઓમાં કોષ કોષ વચ્ચે ઘટ લાઇમધી બંધાય છે નનામીને પણ આવો એક લાઇમધી હતો. જને જોડે ગમતા, પડના, રીસાનાં અને આપ મેજ મનવાઇ જમ્મ નાવી પડનાં. પછી તો ગેરી છેડી એક નિશાગમાં ગયાં, અને ઝાઝુ લણ્યાં એટલે બાગ બગીચે હતો ખાનાં શીખ્યાં એ બધી વેળા એઓની જીતી દોઢતી ચાલુ હતી હરતાં ફરતાં તેઓ પરણનાં, પમનાનાં અને હમી પડતાં. મોટપણે એ મુલાકાતો ઘટતી ગમ્મ પણ એકનાં મેહની મોકળ ધડતી મ્હી. માથાપ પામેથી નિગરા ધર્મ નનામીએ કાગળ લખ્યો 'માગ મમણાંના અનિરુદ્ધ તમારી એખાને બીજે કોષ' ઝડપી ગય તે

પહેલાં એનું હરણ કરે.' એ કાગળનો જવાબ વાંચી નનામીના આખા હરણના બધાં સમજાની આખ ઘસ ઘસ. તેના બાપુએ ના પાડી હતી. 'તું વગર વાંકડે વરધોડો કાઢશે તો તારી જીભેના મારે શું ? તારા જેવા બધા માંડા નથી કે વગર વાંકડે થોડે મહત્ત્વા હા પાડી દેશે.'

નનામીની નિરાશાની એક શિક્ષિકાનું નામ જશુબહેન હતું. કન્યાકેળવણી પાઠશાળા સેમણે ભેંખ-બીધો હતો. નનામી તેની માનીતી વિદ્યાર્થીની હતી. તેણે પોતાની શિષ્યાની અસહાયતાની વાત સાંભળીને એક કાગળ લખ્યો. 'જુન તું અહીં' ચાલી આવ મારા નાનાભાઈને તું એળખે છે. તારા માતાએને ખબર પડે તે અગાઉ હું તને તેની જોડે પરણાવી દઈશ. હિંમત હોય તો ચાલી આવજે. ભલે અમારી નાત નીચી છે. મારા નાના ભાઈ જેવો ભરથાર બહુ ઓછી છોકરીના ભાગ્યમાં હોય છે.'

અહીં નનામીના પગ પાછા પડ્યા. જુગજુગના ચંદ્રકારોએ તેને ડગવી દીધી. બધાં પાછાં પડ્યાં તો બિચારી એનો શો વાંક ? એને ઘણું મન થયું જે પોતાની પાંખે ઉડી જાઉં. પણ એ પાંખો પાળેલા પોપટની પાંખ જેવી હતી. ઉડી નાસવાનો વિચાર થયો ત્યારે તેણે જો દીધો. પગ હતા તે પણ પાંખના હતા. મંસારે સ્ત્રીને પોતલા પગપર ઉભું મહેતાં ન હતું શીખવ્યું. એણે છતી આંખે આંધળી છે. એમણે કદાચ ત્રણ ચાર વસ્તુઓ જોઈ છે. પિયેરીયાનાં ઝાડનાં, સામરીઆનાં વાવનળાવ, મશાણતી મંદે અને એરનો કટોરો. અસખત નનામી લાણી હતી. પણ એ લાણતરે તેને રંગશથી ન હતી કરી. ઘણી ખરી કન્યાશાળાઓ નાવસીઆઓ મારે લણેલી યુક્તમડીઓ જ પેદા કરે છે. નહિ કે નવીનારીને સજો છે.

નનામીએ રક્તી કસમે જવાબ લખ્યો.

'જીલ્લો એવું કરે તો બાપુજી જીવ આપે. અને મા એર પીએ. માઆપની હત્યાનું' પાપ મહત્ત્વા કરતાં તો બહેતર છે કે મારાં બચળા ધાણીએ તેજ પીઠાંતાં રહે.'

... ..

માઆપને ખાનદ કેટલીય આંગાઓ પોતાના માથાં વધેરવા દે છે ?

પૂર્વજીવનના આવાં રમરણો મગજની પાટી પર લખાતાં ભૂસાંતાં હતાં ત્યાં તો ખબર આવી, ઘુટી આગળ કંઈક લીસું લીસું મૂકે છે. કરાડાની બજોલમાંથી સાપોલિયાં રમવા નીકળ્યાં. હતાં એઓ છોડવાઓ અને વેસાઓને વજળી દિયકા ખાવા ટેવાયાં હતાં એ છોડવા અને વેસાઓ વચ્ચે સ્ત્રીના કેશ જેવા લીસા પગેએ તેમને તરતજ આકર્ષ્યાં. સ્ત્રીની ચુંવાળી ચામડીને અડવા કેને નથી ગમતું ? એ સાપોલિયાંઓ નનામીના આખા શરીર પર દોડવા લાગ્યાં, ખાસ કરીને મગા કરતે ચિટાવું એમને ખુશ ગમી ગયું.

આ નાગચૂડના લયથી કંપી ઉઠેલા અંતરના તંજુરના તારો થયુંકવા લાગ્યા. લયના થડકારે થડકી ઉઠવા એ જીંદગીભર ટેવાતો દહયો હતો. આ નવા થડકારાએ પૂર્વજીવનના જીવના થડકારો જે અન્યમાં સમી ઊઘી ગયા હતા તેને જાગૃત કર્યાં.

જન મંડપમાં કાળીમાંડીની વરમાળાના રૂપોમાં નનામીએ આવીજ નાગચૂડની વેદના અનુભવી હતી. કાળીમાંડી ચુંવાળા સુતરની ચુંચેલી છતાં સ્ત્રીનું ગળું તે સાણસી

પેડે પકડી લે છે એ સ્ત્રી જીવનની ગુનામીની હામડી જેવી છે એને એ-વા પહેરે તો ફરી ફરી દષ્ટ શકાતી નથી એ નિવમથી સ્ત્રી પતિના ધનના ધસગડા ધસડા ધાગીના બાગ પેડે બધાઈ ચૂકે છે એમાથા એક જ જણ ડોડી શકે-એ મુકિતપાતાનું નામ મોત છે પાનેત પહેર્યે બે વનસ પણ પૂના ના થાય નેટનામા મમાણુની સુદડીઓ ઓઢતી નહુઆંઓ એની માફી છે કઠીપગ્ત માગાપે એ હકીકતમા મીઠું મન્યુનો ઉમેરો નેપો એટને નનામીનો મધો નગરો નકામો ગયો એની પીપૂડી નગાના અવાજમા દમાઈ ગઈ મમાજે નનામીન કાયમની બેડી પ્લેનની દીધી

જન ધરે આરી મીઠાને હેડા હોડવાની અત પૂરી થઈ વૃત્તેવા આવેની ડોમીઓએ અભિપ્રાયો આપના શરૂ કર્યા

વૃ નસીમદાર નહિ તો આરા ગજનશી ધગમા એના પગના કયાથો ?
લામા ધૂમટામા નનામી બમડી 'એ દુરેડુ દોન તો કેતુ માફ ?'

'વૃ લાગે તો છે ગરીમ ગાય જેવી'

સાચે જ તે ગરીમ ગાય હતી તે જો નિરેની વાળડી હેત તો પરાણે ગાધવા આવેય એને શિગડે ચઢાવત

એક બાણુ ડોસીઓ વૃના ધરેશુ અને તુમડા તપામી નરી હતી મીઞ માણુ વગની બહન ભોજનદઓ વગનની પડેલી રત માટે કુનરામ્યા મળવની હતી

એ શય્યાની અશુભોની મુગધી સુના માટે કાચ ધણ વરગળ લગન લગને કુવાગ થતા હશે છતરપનગનો શણગાર પૂરો થયો એને વૃની મારી આતી પણ તે મ્હાં ખાટલા ગોઠા જેવી જડ ન હતી 'લાકડાની દીગની પેડે પાકાના મળવેના સાજ સાજે આ સ્ત્રીઓના દેવામા પશુ નથી દેખાતી એવી કેટલીય આગો ધુવવાતી હશે છતાં તેઓ એની જ આગોમા સેકવા નનામીને હનખ બેર દેખી નહી હતી પતિ પાછળ પત્નીને નાગી મુઝવાના દિવસોમા પણ તેને મોજે શણગારે મળવવામા આવતી કમાઈના દાતડા તમે ગણુ ધરાવવા જત થેગને પણ નમામા આવે શણગારે સુદઈ થવા જતા નનામીને આવુ આવુ ધણુય યા આ યુ અત્યર મુધી નગમ ગોળ નહેતુ મન ધડીલગ વિદ્રોહી થયુ તેણે અબની સાડીને સણુકા માથે ફેડી દીધી ધરેશુના દામજને લાત મારી ફગાવી દીધો તે બોની 'મારે તો હરખના ચોગડીઆ આજથી મધ થયા છે ને ગોકના પથક શરૂ થયા છે'

'વહ ભાનીને પાગે તો ભારે લાગે છે'

'આપ પામે વાગડો દેવા ગતી પાછનો હતી નહિ છતાં હયુમે નમે છે ગજકુ વગનો' દીઅગજના હાથનો પગમાદ પામશે એટને આપોઆપ મીંધી થઈ જશે'

શયનગૃહમા જવા નનામીના પગો ઉપડતા ન હતા તે દાદ ન પગથીઆ ટેલીયનારે ચઢી અને ઉતરી છતાં જનુ કે ના જનુ તે તે નમ્કી કરી શકી નહિ હૈયુ ડગમગે પગો આનાકાની કરે તોય નવેદાને નાવવિવાના ઓગડામા જવા સિવાય છૂટકો નથી નનામી એ જાણતી હતી જ્યારે ત્યારે વાઘના ગોઠાણમા પેમનુ જ પડશે એ જાણવા જતા તેણે પતિનું પાનેત પેયું હતું એવે આ દ્વિધા નમામી હતી પતિ તેને

પતિ તેને જુગરામાં છૂતી-લાવ્યો હતો. હવે તો જા સભામાં એ પાંચાળીના ચીર જેવાં શે
તેણે તેને ચૂંચાં કરવાનો અધિકાર ન હતો.

પતિરાજ કાગને ડાંચે રાહ જોતા હતા. તેને ખચર હતી નનામી તેને રાજપુશ્યા
નથી પરણી. પહેલી જ રાતે પૂરેપૂરાં પરતાપ બતાવી દેવો કે જેથી તે તેની નીચી મૂડીને
કદિય ઉઠી ન કરે એવો ફરાવ તેણે ધણી દલાડથી કરી રાખ્યો હતો. રૂબેરૂ એ ફરાવ
દીસો પડે એના અજમચેતી તરીકે તેણે મદિરા દેવીને મદદમાં તેડી હતી.

નવેરા દાદર ચડે એટલે ઝાંઝરો રણકી જોડે છે, કાંઠાપરની સોનેરી કાવરી ને કાં
નેમાં નાલ પૂરે છે. હીરની કમળ સુદડીએ અંધારા ઓરડામાં જળે ઉપા જોડે છે.
અંબોડડે ગુલેશી પુલવેણીએ આપું વાતાવરણ મધમધી જોડે છે. પણ નનામીને તો રણગાર
માત્ર ફરડેવા આવતો હતો. એટલે તે તેને ઉતારીને આવી હતી. એ ઉતારવામાં તેના
કપાળનું કંકુ પણ ભૂંસાઈ ગયું હતું તેની તેણે પરવા કરી નહી. પતિ પત્નીની એ
આગાધી અર્ચાઈ ગયો. તેનાથી બોલાર્થ જવાયું.

‘કાંઈની કાચુ કરવા આવી છે ?’

એના આદર્શાની - કૌમારની આજે કાચુ ન હતી મંગાઈ ? નનામી મુંગી રહી.

‘બોલની કમ નથી મોં સીવાઈ ગયું છે ?’

અંબોડડે મોઢે કંધે દિવસે તાળાં નથી હોતાં ? નનામીની આંખમાંથી બોર-બોર
જેવડાં આંસુ ઉછળી પડ્યાં દેવસે જુગજુથી મોરનાં આંસુઓ ઝીલી પીધાં છે. પણ દેવસનાં
નારીનાં-આંખનાં મોતીની મોરરાગ્નિએ પરવા નથી કરી. પતિરાજ ચીડાઈ ગયા.

તાણ રડવાથી હું નહિં રડું સમજ ? કહું છું તેમ નહિ કરે તો ઓછું રતન
તૈયાર છે.

પતિ કહે તેમ કરવાના કાંઈ કાંઈ આપીને જ તો તે આવી હતી. પતિએ માન્યું
ધોકાની ધાંકે નારી પાંસરી યજ ગઈ છે. પત્નીએ રિયાયું વાધના મોઢામાં માયુ મૂકી
દીધું છે હવે વાધ એ માથાને કટકે કટકે ખાવ, આપું ને આપું આગાળી જ્યે કે
રીંછની પેડે ચાટવા કરે એ એની મરજીની વાત છે.

અન્નેનો સંસાર રય રાઈ થયો.

વખત પાણીના રેલા માફક વહે છે. અને દુલ્હાએલાં મનની કડવાશ ધોષ નાંખે છે.
નનામીએ ધણીના ધરનો કોરભાર ઉપાડી લીધો. એ કોરભારને તેનો પોતાકો ન હતો યજ
રાકતો છતાં મળૂર માલીકનું કામ પરાયું છતાં સમય પૂરું પોતાનું જ માનીને કરે છે.
ડીંગાધેલી વહુ નાસણો ફોડે છે કે વા જોડે વાત કરતી કરતી જખડ્યા કરે છે. તેમ એ
ધણી ઉપરનો ખાર ધર ઉપર નહતી કહાડતી. પતિ જોડે એનું મન એક યજ ના રાકયું
છતાં ધરમાં અન્ને ‘છોછડાં એકલાં જ રહેતાં હોવાથી બોલવાનો ને વાતો કરવાનો પગલે
પગલે પ્રસંગ પડતો એટલે ઉપરઉપરથી અન્નેનાં મન-મગી ગએલાં જખડતાં, ધુધવાતાં
જવાળામુખીને ન આગળનારાં કહેતાં વહુ કેવી ગાહી યજ ગઈ છે ? અન્ને વચ્ચે ખટરાગતો
ચાલતો જ હતો. એ ધણીવાર અંબોર પણ થતો.

‘આપણા કુળ માટે શનિવાર સારો નથી. જોશીકાકા કહેતા હતા કે તુ શનિવાર કંઈ તો મારું.’

‘તમે પણ કશોને ?’

‘મારાથી જૂખ્યા નહિ ગ્રહેવાય’

‘તો હમને જૂખ નહિ લાગતી હોય ખરું.’

‘તારી મોઢી હતી તે ગવિયા કરતી મંગળવાર કરતી મંદિરે જતી, તુ નાપાકને નો ધરમ કરમમા જગાય આપ્યા નથી.’

વ્રત-પૂજા કરનારી સ્ત્રીનો ચુડલો અખંડ રહે છે; પત્ની કપાળે કંઈ અમર ગ્રાય તે પતિને પણ અમર કરે છે. નનામીના ધણીએ એ વીંછી વટાવી ન હતી જાના તેનું ‘બાળિયું’ અતિ વિષયના ક્રીડાઓએ કોરી કોરી કાણું કરી, મૂક્યું હતું. એ કાણી કાઢીમાં જો જમનગ્ન પેમવા આવે તો માનિત્રી જેવી મતિ પત્નીના પૂને તેને લાંબી કાદવાની તેની ખાલગ હતી એટલે જ તે નનામીને વ્રતપૂજા કરવા દેકતો રહેતો.

નનામીએ બહારની દુનિયા બેડે મંગળ ધટાડી દીધો હતો. ગેરીમાં ગામગપાટા કાઢતાં મંડળમાં એ જતી નહિ. કાચુ એ કાપલાના દગમાં તે હીંગા જેવી ભુદી તરી આવતી હતી. વળી એની કાજરી એ મંડળને રચતી નહિ. કાચુ મોમાં નગ્નાયું વેળા એ મબાનો ચર્ચાનો વિષય નનામી જ બનતી હતી. પનધાટે પાણી ભરતી પનિહારીઓની સુખદુઃખની ચાંતામા પણ એને નમ ન હતો. મામરીઆના મીનમની મોટી મોટી ચાનો કરતી એ સ્ત્રીઓનો ઉકળાટ પનધટ પૂરતો જ હતો. ધરે આવતાં તેઓ ડાહી ડમરી કુળવદ્ધીઓ થઈ જતી. નનામી એકલી એકલી મૂંઝાયા કરતી એ મુજવળ અમલ ધતી ત્યારે એ એનો ઉભરો કાઠવી જમુઝેન ઉપર કાગળો લખતી. એ કાગળોના જવાબ એ જ એનું ‘એકનું’ એક આશ્વાસનનું ‘કેકલું’ હતું. મહંગના રખમાં એ જ એક વીંછી હતી. એ વીંછીનાં પાણી પણ અરેખા ધણીદેવે એક દિવસ ડોળાળી નાખ્યાં.

તે જમુઝેનનો કાગળ વાચવા બેઠી હતી. અચાનક ફગ્યા મંચલા પતિરાજ આવી પહોંચ્યા. નનામીએ કાગળ ચોળી નીચે સંનાડી દીધો. ધણીઆણી ઉપર ચોટી કરતી ધણીની નજર મમડીની નજર જેટલી લાંબી અને ત્રીણી હોય છે. એ આંખને છેતરી નમત નથી.

‘કાનો કાગળ છે ?’

‘ઝહેનપણીનો’

‘સાવ જોડ ?’

‘ખાનગી છે.’

પતિથી કંઈ પણ ખાનગી ગપચાતો પત્નીને અધિકાર છે ? ત્રી અર્ધાંગના થઈ તે દિવસથી પોતાના સ્વનંદ છાનને ત્રીમણે મુગ્ધ કરે છે. એટલે ‘ખાનગી છે’ એ શબ્દોએ નનામીના ધણીની આંખ ફાટી ગમ. બાજ મઝી પર તગપ મારે છે તેવી તગપ મારી નેણે કાગળ ઝૂંટવી લીધો. ચાંચોને ફાટી નાખ્યો. દવે મમજ્યા ? આ મહેનીએ જ તને ફટવી મટી છે.’

‘મહેત્રી મહેત્રી ના કહેા તે મારી એક વખતની શુરુ છે. જરા માન રાખી ખોલો.’

‘જોઈ ના હોય મોટી શુરુ થવા વાળી. લોકોની ઘેરીને પતિપ્રોહ કરવા ઉચ્છેરે તે માનને લયક નથી પણ ભુતીઓને.’

આરામુલકમાં મીઠાં પાણીની કુંવારી સમા કાગળોના કટકા ઉકરકામાં મગમૂલ જોડે ભળી ગયા. નનામીને લાગ્યું તેની એકની એક મીઠકત પણ ચોરાઈ ગઈ.

કાગળો પછી ચોપડીઓનો વારો આવ્યો. રૂબેરૂ એ કોડીમાં મહોં મૂંતાડી દહીં કે દૂધ ખાઈ જશે એવી ખરી ખોટી શંકાથી સામુઆ વહુ ઉપર ઝાડી આંખે ચોટી રાખે છે. એ જ રીતે રૂબેરૂ એકાદી બળવાખોર નવલ કથા વાંચી ત્રય અને પત્નીની વફાદારી ઓછી થઈ ત્રય એવી ધારતીથી ચર્ચિતએ ત્રવે જ પત્નીને વાંચવાની ચોપડીઓ લાવી આપે છે એ ચોપડીઓમાં ત્રય આખ્યાન હોય છે, સાવિત્રીની કથા હોય છે, રામાયણ ને મહાભારત હોય છે. નારીના આત્માનું અમંગળ કરનારી ચોપડીઓ વણી વળીને આઘી રાખવામાં આવે છે. સીએને એકઠી મોંદિરે જવાની, કથામાં જવાની, અરે ! ભંવાઈને ગ્રામસ્ત્રીલામાં પણ જવાની છૂટ છે. પણ એને લાયબેરીમાં એકલી જવાની છૂટ નથી, સલામાં એકલી જવાની છૂટ નથી. એ એકલી એકલી અંધારામાં કુબડી મારે તો કાંઈને ત્રિરોધ નથી પણ એ જો અજવાળામાં પગલાં મારે તો માથે પતિના શિરછત્રની હાજરી અનિવાર્ય કહેવાય છે.

સામુરિયામાં સેકાઈ રહેલી વહુવારને પિયરમાં શાંતિ મળે છે. નનામીને તો પિયર પંખુ કંકરા હોડતું. આ બાપ માને છે કે જમે એવી તોફાની હોકરી મંગળ ફેરા ફરે છે એટલે ડાહી ડમરી થઈ ત્રય છે. એ વખતે ચોરીના ધૂમાડે એની આંખો બંધ હોય છે. એ મીઠેલી આંખે જ કોરે પાને કાંડાં કાપી આપે છે. એટલે એને માટે ડાહી ડમરી થવા વિના બીજાં એકે આરો રહેતો નથી. નનામીએ આપની એ માન્યતા ધૂળમાં મેળવી હતી. ‘નનામી ધણીના સામુ બોલે છે, તે પોતાના મનનું ધાણું કરે છે.’ એવી એવી ફરીઆદો પણ પિયરમાં પહોંચી હતી. બધાં તેને આશ્વાસનને બદલે ઉધડી લઈ નાખતાં. પિતા કહેતા ‘એટા આવડી હોશિયાર છતાં તને પતિના પેટમાં પેસી જતાં ન આવડ્યું.’ માતા કહેતી દીકરી તેં તો દુઃખના દરીઆ રેડ્યા છે.’ બહેન રડતી રડતી લાઇ પાસે ગઈ. તે જૂની ગઈ કે તે પણ તેના જેવી એક હોકરીનો પતિ થયો છે, અને પતિએની ત્રત આખા જગતમાં એકજ સાકાંની હોય છે. ‘નનામી ભલે તને ખોડું લાગે,’ ‘છગ્નછ એવા હોય જ નહિ.’ પંચતો પરમેશ્વર હોય છે. તે ન્યાતરાણાઓની અંદર, અંદરની કિમ્મિદ સાંભળે છે, તે ન્યાય તોળે છે. નનામીને એકવાર થઈ આવ્યું હતું એ પંચતે પગે પડી બોળો પાયશ કે ‘માખાપ’ આ લગન ફોક કરો.’ પાછળથી તેને રાગત્રય ‘પંચે જ તો કેટકેટલી કામળી કેજોને થડમાંથી કપાવા દીધી છે. એ મને શો ન્યાય દેવાનું હતું ?’

પાંચ પાંચ વરસનાં બહાણાં વાઈ ગયાં છતાં ઘરમાં થોડીક ન આવ્યું. વાંકડો જતો કરીને પણ એ ‘પગડીનાં પાકનાર’ મારે તો પતિરાજ પરપૂવા હતા. કલય કુંવારી ધરતીમાં ખીજ પડતાંવાર જ જમીનની અણખરડી ફળદ્રુપતાએ ફણગી ઉઠશે. એ આશાએ એણે પોતે જેનો પતિ નહિ પણ પિતા થવા લાયક હોય તેનો હાથ પકડાવો હતો. એને ખબર ન

હતી કે હુલસાંએ હુલસાર-આગ નાગને પોતે જ રીમાવી મૂક્યા હતા. આગલી બેઠી બાઈએ ખાલી બોલે ગઈ હતી. અને ત્રીજી બાઈનો બોલો પણ ભરાયો નહિ. મા મરી જતાં માની ફરજ બળવતી માસી તે મામી અફસોસ કરતી 'ભાણીયા! ભગવાને તારે માટે વાંઝણીઓ જ ઘડી મૂકી લાગે છે'. છોકરાં ન થાય એટલે સ્ત્રી જ વાંઝણાં કહેવાય છે. 'સ્વધારમાં એવું' મ્હોં જોઈએ તો આખો દહાડો ખરાબ તપ' એવી ગાળો પત્નીઓને જ માંભગવી પડે છે. એ માગ દેનારને ખર્ચ નથી કે ધણીવાર એ દેશનો દોષ પતિ ઉપર જ દોષાવો જોઈએ.

છોકરાં ધણી તે ધણીઆણીને રોહની માંકળે માંધે છે. એ માંકળે પુરૂષને બાધી દેવા સ્ત્રીઓ જ વધારે આતુર હોય છે. નનામી એ સ્ત્રીઓમાં અગતી તરી આવતી. તે કહેતી 'મારે એ ધુધરએ મનારો નથી જોઈતો' 'એ આવશે તો મારી ગુલામીના દોડાં અતૂં થઈ જશે.' એણે એના પતિને કેવળ પોતાની કાયાનો જ ધણી માન્યો હતો, મનતો નહિ. એ એકલી એકલી ભગવાનને હાથ જોડતી કે 'મા આરણાં ઉઘાડો' બોલી તેની કુખનું આરણું દોઢનારને જતણે તે ના મોકલે.

અડોશી-પડોશી નનામીને દેવળ દેશમરે જવા કહેતાં. તેઓ ભગત ભુવાના દોગધાગા પણ લાવી આપતાં. પતિ પણ છાપે છાપે ગવાયલી દવાઓ મંગાવી આપતા. મન્દ્ર અને આરથા ન હતી છતાં તેને લોકલાજે એવું એવું કન્નુ પડતું. દવાદાર અને વ્રતપૂર્વતી પહેલી જરૂર પડતી હતી. નહિ કે પત્નીને એવી નનામીની ખાતરી હતી. તેથી તેને નિરાંત હતી.

પતિ પિતા થવા તફરડીઆં મારતા હતા તેના મૂળમા માત્ર વંશવૃદ્ધિની જગજુની લાલમા જ ન હતી. શ્રીમતીને શ્રીમંત આવે તો વાંકડ વખતે છેતરી ગએલાં સાસરીઆંને બગબગ ચાપડામા લઈ શકાય શ્રીમંત પછી જિયારડું અને પછી મામેરું? ત્રણે રખતે ધર્મને વાંકડાની ન સીધેલી રકમ ચક્રવર્તીવ્યાજ માથે ઝોકાવવાના તે મરખાં મેવતો હતો.

નિરાશ થયેલા ધણીને કોઈએ છેડેનો ધલાજ દેખાડ્યો.

'લાલજી બાવાના ચગણામૃતનો પ્રતાપ ભારી છે. 'મારી આંખ આગળ કેટલીય વાંઝણીઓને ઘેર બાવાજીના પ્રસાદથી ઘોડીયાં બધાં છે.' હુમતા માણસ કાંટાની ડાંખણી પકડવા પણ પડાપડી કરે છે, ભણે એમ કરતાં હયેળી લોહીએ ખગડાઈ તપ. દહાડો બધી લાલજી મહારાજની સભા ભરતીગળ થયા કરતી એટલે મહાજો પાળતી મોટા ધરતી ધુળવધુઓ એ પ્રસાદ લેવા સમીસાંજ પછી જ જતી. મમાજ એ પ્રમાણે અર્થ ન મમજે એટલો ભોટ નથી છતાં એ અનાયાર સામે ભાવિક લકતોએ આંગળીય ઉચકી નથી. અડોશીપડોશીની બોળી વહુઓ જે ઘોડીયાં બાંધવાની લાલચે એ ચગણામૃત પીવા ગર્ભ હતી તેની પામેથી ખાનગીમાં નનામીએ બધી વાત માંભળી હતી. નેણે મંદિરે જવાની ધરતીને ના પાડી. ધણીનાં ધુરડીયાં અને અગાંદાજાનાં દબાણ તે ઘોળીને પી ગઈ. શરીર એ કંઈ કળીનો લાડવો નથી કે જેને તેને ખાવા સોંપાય?

પત્નીના સિપજનો સોદો કરીને પણ પિતા થવા માગતા પતિનું ધર દહે નનામીને અકારું થઈ પડ્યું. હિંદુ નારી તેવની કદામ્માં ઉઠેગ્યા કરી છે કેવળ એકજ કુદરે મારે

તો તે કદાચની જાણ નીકળી જઈ શકે છે. છતાં એણે તે માટે મહેનત નથી કરી, બાળતી ચિતાની જાણ ઉઝળી પડતાં સાકાને ડાઘુઓ પકડી પકડીને અંદર અંદરે છે. આસકે ઊંડી છુટી થવા માગતી નારી "માટે સમાજે એવા ડાઘુઓનું જ કામ કર્યું" છે. એટલે મગજમાં ઘણી ઘણી માયાદોષ કરવા છતાં નતામીએ મુક્તિની એકે છીંડાખારી ઉધડતી ન જોઈ.

કદાચ ભાગી જવાનું એકાદું આગલું બોલેલેલે ઉચ્ચત પથ ખરું. નનામીએ એ આપતલાં નડીપાદથી જસુજ્જનની સલાહ મંગાવી હતી. એ કાગળ લખતી વખતે તે પોસપોસ આંસુએ રોષ હતી. "વેવિશાળ થયું હતું" તે વખતે જ એ મેં એની શિખામણ માની હોત તો આજે આ દશા ન હોત." એ કાગળનો જવાબ આપે એ અગાઉ જ એના પર ચોક્કા પહેરો મંગાવે. પતિને સાચું સારી મા છાતી હોત તો અને વધુએ સામુતો સપાટો જોયો હોત તો તે આટલી થાથે વહાત નહિ તેણે તેની એક ધરડી ફેંધને પોતાની વિધવા દીકરી જોડે તેડી મંગાવી. ભરતીજન્ય ફાંદ અને બહેનના કાનનાં મંત્ર કુંકરો. વધુને કેકાણે સારવાની છે.

ધરમાંથી નોકર ચાકરને રાત મળી. 'નોકરચાકરજ ધર સંભાળવાના' હતાં તો નને યુ' કામ આણી છે?' ફેંધ્યાની વત જોડી પથ ક્યાં છે? ક્યે ધરે વધુ વગર પગાતી દાસી નથી? ધરમાં વગર કચરાનો કચરો પડ્યા સાથે. ધસી ધસી માંજેના ધડાવારવાર મેકા થતા જણાવા. પૂરેપૂરી ચોક્કસાઇથી રમિયાં દાળભાત ફુલુષ જતાં અગર ખારાં થઈ જતાં. એ સા દીકરીએ ચાલી ચેતી ઉભી કરેલી આવી દરેક બૂલ માટે વધુને માથે ગાળોનો વરસાદ વરસતો. વહુના અધાજ કામમાં બૂલ કાઢવાની સામુને ટેવ હોય છે. તેની આંખે દોરંગી ચરમા હોય છે. વધુ વામણો ધસીને માંજે તો તે કાણાં થઈ જાય છે, ધસીને ન માંજે તો કાળાં રહી જાય છે. વહુના હાથની રસોઈ મોળી સાથે છે. વધુનું ખીલું નામ ધણીઆણી છે પણ આખા ધરમાં તેના જેવી નધણીઆતી કોઈ નથી.

કામનો આવો ધસરડો ધસડવા નનામી ટેવાઈ ન હતી છતાં તે નીચી મૂડીએ કામ કરતી. એટલું કામ કરવા છતાં તેને આંસુજલુ તો પડતું જ 'મોટા સોદાગરની એડી ખરીને? મોટી ગજકુંવર હતી તો પિયરના દાસીઓ લખને આવવું હતું.' ફેંધ્યાના જવાબે વધુ હતી અને વિધવા નણંદ જ્યારે સધવા હતી ત્યારે તેણે આવાજ ઠંસાઈપકા ખાધા હતા. કામ આજ પોતાના હાથ ઉપર હોવાથી તેઓ તેનું વ્યાજ સાથે વેર લેતાં હતાં

આટલાં દિવસ નનામીનું મનજ માંદું હતું. હવે શરીર પણ લથડવા લાગ્યું. થોડાને રમિયારે પેડે બાર વહેલો પડે તો જાતવન શરીર પથ દબો દે છે. એક દિવસ પગ-તૂટું તૂટું થતા. ખીજા દિવસે માથું ફાટી પડતું. તો ત્રીજે દિવસે છાતીની પાંચળીઓમાં ચમકા મારતા. આવા શરીરે ધરકામ કરતાં કરતાં તો યાદીને લોચ થઈ જતી. એને કોઈની ઓચ ન હતી. ખીલું કોઈ હોય તો તેણે એના દરોગ પી લીધા હોત, સાડીને સગડીએ અગાડી સળગી ગઈ હોત અગર છેલ્લે કુલો તળાવ કપો હોત. નનામીને તેમ કરવામાં કાપરતા દેખાતી.

કાણી કોઠીમાં ઉંદરો દોડદોડ કરે છે તેમ નનામીની કથળેલી કાયામાં રોગોએ પેસનાંકજ કરવા માંડી. પતિની રોગગ્રસ્તમાં ગરમીનો રોગ હતો. નનામી દર ગને તેના ચેપની બોગ થતી

આજ સુધી મગકત રહીના પ્રાણુના શેલીએ તેને યોજી પાડ્યા હતા. આને એની કાયાનું નર ઘટ્યુ હતુ, હૈયાનું હીંગ મુકાયુ હતુ એટલે પતિના શરીરના ઝેરે પતિની દેહને કમળે લીધો.

એને આખે શરીરે ચળ આનની એ ચળમાથી ફેરવીઓ થતી. એ ફેરવીઓમાથી ધાણું પાણી નીકળતુ પહેલે પહેલે નો નનામીને એ દર્દની લપકગતા ન મમગમ તેણે તેની ઉપેક્ષા કરી ઉપેક્ષા વિના બીજો આરો પચુ કયા હતો ? આખા દહાડામા એને એનો વિચાર કરવાની નવરાશ જ ન હતી પતિ તો એ ચૂમાએલી કેરીને વધુ વધુ ચૂસરા તૈયાર હતા ન ! એ ફરેથી લગરા નહિ

ધીમે ધીમે તે ખાટલે પડી કાઢ એના ખાનવા પામે આનતુ નહિ પાણી પાનાનીયે મગક ક તુ નહિ ત્યા પટાવી ફેસવાલીને ખસાવરા ॥ ત્રો,કેને પડી હોય ? ગામરીઆં વહુ ખાટલે ન પડે ત્યા સુધી તેનો કમ ગદી થે છે. પછી લીલા નાળીએગના તરોપાને પાણી પી વધ ફેંકી દેનામ આવે છે તેમ વહુને ફેંકી દે છે. આની રીતે ફેંકાયની નનામી મિચારી એકની તર્કડગી અને નાગી માત્રની કમનમીથી પર મિચાર કમ્તી ફેાઇ એને નિનતે વિચાર પચુ કરા દેતી નહિ, તે ગાગળામાંથી ડોકાઉં કરી જતી અને અંભાણવી જતી

“ગડ કયા છીનાણુ કન્યા ગઇ હતી કે આવો ગદો રોગ વનમા લારી”.

એ રોગ તેના પતિએ જ આપેલી ભેડ હતી એ માનવા કોઇ તૈયાન ન હતુ પતિ દેન ઉટ વેદોની દવા લાવતા દવા તે એટલે માટે લાવતા કે આ પર કે તે પાડ એનો જલદી નિવાડો આવી જાય બહારથી મધો દોષ નનામી ઉપર દોળવા છતા તેને ડગ નહા મગકો હતો કે પોતાનુ પાપ પ્રગટ થઇ જશે.

એકવાર તેને મિચાર આવ્યો નનામીને પીચ મોકની દઉં. કપ વગની, વોલી વગની માદી વહુ પતિના ભોગવિલામ માટે નકામી થાય છે એટલે જમામગમ તેને ગાડીમા ભરી પીચમા ઉનાળી આવે છે પગ નનામીના પતિએ લામા વિચારે એમા જોખમ બેધુ ‘એ નડ ત્યા જમ આડુ અવણુ લમી મરે તો તો મારી ફળેતીના કાગકો થાય’ વગી પીચમા પિતા ગુજરી ગયા હતા માનુ ધગમા અવણુ ન હતુ જેનું અવણુ હતુ તે ભાઈ એથી રોગથી પીડાની બહનને ધગમા લાવત કે કેમ તે પણ અવાય છે.

નનામીની કાયા મડતી હતી તેને લાગ્યુ હવે હું આ નનકમાથી જલદી છુટીશ. એની આખરી મુકિત દૂકડે આવેલી જોઇ તે આનન્ પામી પતિ પણ ગણ થયા કે હામ આ વપમાથી છુટીશ એ છુટકાગ પછી ફરી નવી પત્ની લાવવાના તેને કાડ હતા. ફેાઇએ કહ્યુ હતુ કે ચોથી આવશે તો જગર ચોક પૂજે એ વાત ફેાઇમાએ નિગ્ધાર્યવ્રતિથી ન હતી કહી. પોતાના જ વગાની એક છોકરીને દેશબે પાડવાનો તે જશ એના માગતી હતી.

જશુબહેનને નનામીનો ડેહલો કાગળ મળ્યો તેજે છે વા નમગમ મોકલ્યા હતા એ કાગળ વાચી લખી જશુબહેનને કમકમા આવ્યા તે પહેરી ગાડીએ ગવાના થઇ નનામીના પવંગ પામે આવી ઉભા રહ્યા

‘નનામી તારી આ દશા ?’

જશુબહેન ! તમે અહીં ?

અધાં જશુબહેનના 'ઓ' આગળ ક્યાંક મયાં. તેઓ હવે નનામીની મેચમાં લાગી મયાં. 'બહેન ! તમે આવ્યાં છો તે કીક થયું. વધુને કહી કહી થાક્યાં પણ એ સાંભળું નવા પણ પીતી નથી.'

'કાંઈ આવું' આ વાક્ય હતું તો અધુરું જ હતું ત્યાં તેનો ભત્રીજો ડોક્ટરને લઇને આવ્યા પહોંચ્યા, તેણે ડોક્ટરને ગળામાં મોટી સરખી નોટ સરકાવી દેઢ ક્ષી રાખ્યું હતું. સાહેબ અધું કહેલો પણ રોગનું નામ ન કહેતા.'

ડોક્ટરની દયા અને જશુબહેનની ચાતલીની આચરે નનામીને વાન વળ્યાં. જશુબહેનની હાજરી એ જ મોટામાં મોટી મત્રા હતી. જશુબહેન આવ્યાં ત્યારથી નાનું દંડીનો ઓરોડો છેડતી નહિ. આચરના બહાનાં હેઠળ તે ઓટી રાખતી હતી. ભાભી ઘરનો ભરાડો ઉઘાડો ન પાડી દે તો સાહે એવું તે મનઝતી હતી. જશુબહેન ચકારે હતાં. એ સાત્રરિયાઓએ એની ઘણીઘણી શિખાઓને રીખાવી હતી. નનામી કંઈ ના મોટી છતાં તેણે યગદ સાંભળે જ ઘણું જાણી શીધું.

પખવારીઆંકે પછી ડોક્ટરે કહ્યું. 'બહેનને દવાફરની જરૂર છે.' ખડ પગે હાજરી આપતા પતિરાજ ડોક્ટર જો કહે તે કરવા તૈયાર હતા. નનામી મરે કે છવે તેની તંતે પરવા ન હતી. પણ આ જશુબહેન જો અંદરનો બેદ જાણી જશે તો ફરેત ફરેત કરી મૂકશે એવો તેને ભય હતો. 'સાહેબ ! તમે જ કહો ક્યાં જઈએ ?'

'કાળાઆંખાના જંગલમાં ગધેકના ઉંદા પાણીના કુંડ છે. ત્યાં જાય ! એ પાણી આ રોગ ઉપર યુગ શુભકારક છે.'

એ આદ દિવસમાં તૈયારી થઇ ગઇ. જશુબહેનની રાત પૂરી થઈ હતી તેથી તે સાથે જયાનાં ન હતાં.

'નનામી હું સાંજે જમણ. હવે ખાઈ આઈ થઇ પાછી આવે ત્યાર પછી થોડા દિવસ મારે ધરે આવજો.'

નનામી કંઈ ના બેસી. એ જો બોલવા જાય તો હંથાની હાથપરાળ ઉઘાડી ખરી જાય તેમ હતું. હવે ખાવા જવા એવું મન ના કહેવું હતું. છતાં પોતાના દુઃખો પોતે જ નહીં લેવાની તેને ટેવ હતી 'ભક્ષી જશુબહેનને શીદને સંતાપવી ?'

જશુબહેનને વળાવી પાછા આવેલા ભત્રીજાને ફેરવે 'દાસ !' તો દમ બેચી પૂછ્યું. 'મય મર્મ ને ?'

'હા' ગઇ.'

તો હવે આ બીજી લય લઇને ક્યારે જાય છે ?

'કાંઈ.'

'લમ જાય છે તો ખરો પણ તેને ડોકે વળાવી પાછી ના જાવતો.'

'એ કંઈ કાંદા બટાકાનો ટોપલો નથી કે મમે ત્યાં નાખી આવું.'

'મોટા ભાયરો થઇને આવું બોલતાં સરખાનો નથી. એ જંગલમાં કાંઈ ખાડી, કાંઈ કાંઈ નહીં કોતરે તો ફરે ને ?'

પતિના પત્નીના હાથ આરા ગયા. પાછા આવ્યા ત્યારે ને એકના જ આવ્યા,
ન રાતા આવ્યા

ફળિયુ એકકુ થઈ ગયું. રોતા રોતા પતિએ અધાને ખમર ફરી 'નનામી માઠગીધા
કાળી કાળા આનાની નદીમાં કુદી પડી હતી

પછી તો કાળ મડાળી મોઢ ભેંગના વખાણ થવા લાગ્યા

ફોંપળા હડો વાગતા 'દીકરા' તારા જેવી ડાહી કાંઈ ના હતી ?

નબુદ ફુલકા ખાતી બાબી તારા વિના મને કેમ ગમશે ?

પાતંગજ ડરેલીએ ભેગી આસુ નુછતા 'માઠ નમીય જ કાણુ છે.'

દુનિયા એને રોતા જોતી અને કહેતી આવા લવા આસરીઆઓને ઠોડી જતા
વલુએ જગએ વિચાર નહિ ક્યો હોય

ગડતા ગડતા નણે મેડીએ વહડતા અને દસી પડતા ફોંપ કહેતી બેટા મહાદુ ખરો
ના એજ વાગતી હતી'

બહેન બોલતી 'ભાઈ હવે લણેની લાબી ફરી લાવવાની બૂલ ના કરતા'

પછી ઠેરઠેરથી આવેના માગાઓ પર ચર્ચા થતી

ફોંપ કહેતી 'માગ દીઅન્ની દીકરી આગળ બધી પાણી ભરે છે.'

બહેન કહેતી 'મા માગ જેની ડાકરીને ભેઈ નથી. જોશો તો હક થઈ જશો'

એવામાં ટપાની આવ્યો નનામીના ભાઈનો કાગળ હતો

'બહેન ચાલી ગયા એ બુ બોલુ ગયું એની ખાટ થોડી જ પૂરાવાની છે માઠ
ના કન્તા, એ કાગળને ઠેડે તાળ કવમમાં લખ્યું હતું 'અમારી નાની બહેન પણ હવે
પન્નવા લાયક થઈ છે પ્યાર પુત્ર તો જવાન વખવા કૃપા કરજો'

ગત પૂરી થઈ સૃષ્ટિની ગોલા ઉપરથી કાળી પછેડી ખસી પડી જાડવે જાડવે અને
પાંદડે પાંદડે મો મો મેગના દીવાઓ સળગી ઉઠ્યા એની ગન્ધીએ હડીએ હરી ગએવા
નનામીના સનમમાં સરી-ને કુદ નળી સરીગ અચ્ચ થતા મને મુદ્દા અચ્ચતા ધાણુ કરી
મોપરીજની તમાચી ઝુનનો ચેતન દીવો હાની ઉડ્યો હતો તે ચી-થયો ગયા જીવનનાં
અમરોની સીનેમાની શીશ્મ પૂરી થઈ બધ પડી

મનુન નનામીએ આખ ઉધાડી કાયામાં ડવાટે ડવાટે કાટા ભોકાયા હતા એમાથી
જગ થવા તે ભેગી થતા મર્ષ એનું સર્ગ આધુપાધુ થતા દેહને અને તેમને જરાક છેડું
ની નવાથી માનન રૂકત ન આખી રોકેલા કાટાઓ ભાનની અણી જેવા થોડી આવ્યા
શળાએ વહડતા કેદીની જેમ તેણે ચીમ પાડી જાગી ભગમા આરી ચીમેની એને નવાઈ
ન હતી. સાસુઓ વડૂને મનમાનતા છીગક ડામેડે, નણદો બિનારીના છુપા સાથ નખ જેવા
નખયા ભાબીના ગાવ ચૂંડે અથવા ઘણી ગમ ઘણિઆળીની કુખ પડી તેને આખી
ને આખી ઉચકી પછાડે છે ત્યારે કંઈ સ્ત્રીએ ચીમ નથી પાડી ? એ ચીમે ભગ વચ્ચીમાં
ના અરુપચરન નહે છે એ રીને દોષમાં આવતું અન્ન વસ્ત્રી જેટલું બહેન નથી વન
મુલકમાં પીડિત પ્રાણઓના ગ્દેષાગ છે એ પીડિતોએ પીડિત નનામીની ચીસ નગ્ન જ માંગી

કોઈની દુઃખે ભરી ચીસ સાંભળી પાસેની પગદંડી પરથી પસાર થતા દેવા બીલના કાનો હિસા યદ્ય ગયા. ભણે આભલામાં ઉડતું હોય છતાં પખી વાધરીના પથ્થરે ધાવણ થયેલા પોતાનાં બચ્ચાંની ખૂમ સાંભળી તરત જ વચ્ચી જાય છે કે એ ખૂમ ક્યાંથી આવી છે ? ઝાડ ઉપરથી વાનર ઉતરી પડે છે તેટલી ઝડપથી દેવા કોતરના કરાકા ઉતરી નીચે આવ્યો. કાંદામાંથી ચુસાવતું ફૂલ ઉચ્છેદી લીધું હોયની તેમ એણે નનામીને ઉચ્છેદી લીધી. એ ફૂલને ઉદ્ધારવાનો અવસર ને કામ ઉઠાવ્યા પરજને ભાગ આવ્યો હોત તો તે ધડીભર પાંખ-ડીઓની ખુજમુરતી અને ખુશખો ભણી તાકી રહ્યો હોત. સરકારી એવા નિર્મળ સુરોવરમાં નાની શી પથરી પડવાથી પણ મોગનાં કુંડાળાં પેદા થાય છે. કદાચ કહોળી તજાવડીનાં જાડાં પાણી એટલાં અચળ નથી હોતાં. દેવાના ગામડી મનમાં રૂપવાન, સુવાન નારીની નિકટતાથી એકે કૂડો વિચાર ન જનમ્યો.

જંગલોમાં હજી વૈદ કે દાકતરો નથી પેદા, ત્યાં તો ઘરડી ડોસીઓનું ગામડી વૈદુ જ સારે માઠે અવસરે વ્હારે મ્હડે છે. દેવાની માએ તેના મેલાયેલા નખે નનામીના શરીરમાંથી ખુચી મરેલી શ્વેત સુદી કાઢી, એટલામાં તો દેવા દોડતો દોડતો થોડોક ઝાડપાસે લઈ આવ્યો. એની લેપડી આખા શરીર પર થયેલી દીધી. દેવાની દીકરી જડીબુડીના મૂળાંમાં ઘસી લાવી, એ ઘસારો પાઈ દરદીને હિતના સુમાળા ઓઢાડી દેવામાં આવ્યા.

વગર ભાનમાં ને પછી અડધા ભાનમાં મોડાક દિવસો વીતી ગયા. ભાનમાં આવતાં આવતાં નનામીને પ્રથમ બધું નવું નવું જોઈ નવાઈ લાગતી. એને સમજાયું નહિ કે પોતે અહીં ક્યાંથી ? ધીમે ધીમે એ કુચ્ચા ઓછી થઈ. બની ગએલા બનાવોની બધી કડીઓ એને યાદ આવી. તે પતિ જોડે હવા ખાવા આવી હતી. ગંધકના પાણીના કુંડમાં ન્હાવાથી એના શરીર પરના ગરમીનાં ચાંદાં ધોવાઈ ગયાં હતાં. પછી તે બંને પાસેની નદી પર મ્હાદેવનાં દર્શન ગયાં હતાં. એ દર્શન એનો કાળ બન્યું હતું. જળકપટથી નહીના કરાડે ફરવા લઈ જઈ પતિએ તેને નદીની મ્હડતી વેલમાં હડમેલી દીલી હતી.... પછી શું થયું તેની મમ ના પડી. તે જાગી ત્યારે દેવા બીલનાં કુંપમાં હતી.

નદીમાં તણાતાં તણાતાં કટિકટિ કાણી થયેલા કાયા અને સંસારમાં વહેતાં વહેતાં સીતમની શ્વેતએ ચાળાંબૂી જેવું થયેલું મન એ બંને રૂઝ પર આવ્યાં. વગડાની દવા અને વીરડાંનાં પાણી જેવી શક્તિવર્ધક દવા બીજી કઈ હોઈ શકે? શીકી પડેલી ફૂલપાંદડીઓમાં ફરી ખુશમો અને ખુજમુરતી તાજી થઈ. માંડવાએ તજે કુંડાંમાં લાડકોડથી ઉધરવા શીખેલી વેલી અહીં વગડાનાં વેલા પેડે ટાંકતકકા વેડીને વધવા લાગી. અહીં જીંદગીને ઝેરી કરતી કુલીનતાના અંધનો ન હતાં, કુમળાં કાળજીઓને કરડી કરડીને ડગરવા દેવાએલી રૂદિના પડછાયા ન હતા, અને મીઠાઈનાં ચકતામાં છુપાવેલા કાચકા જેવું સ્થંધરલાઓનું જળકપટ ન હતું.

અજગ્યાનું આપતા સુરજમાં ડાઘો નથી એમ આ લોહિના દેયામાં મેલ નથી. અન્નદાતા ધનતી કદિ કંલુસ નથી એમ આ પ્રગ્ન કૃપણ પેટભરી નથી. આખો બીલવાડો નવા અતિથિ મારે પ્રાણ પાથરતો. “બ્હેનને જરાય ઓછું ના આવે” એની બધા તકેદારી રાખતાં.

અહીં નનામી સાદી પર મુતી છતાં ધસધસાટ હાલી શકતી. ધરનીના જોળામાં જે હુંક મળે છે તે માતાના મોઢીઆમાં પણ નથી મળતી. જાડા જાડા બાજરીમાં એણે જે મીઠાશ ભેષ તે ઘીએ ગળતી રોટલીમાં એણે દીડી ન હતી. એ દૂધમાં સાકર ભજે તેમ લાળી ગાંધ. નાત જાતની જુની આભડછેટ જૂઠી તે બીજની છોકરીઓ સાથે બીલડી જ યજ ગઈ. બંધ ગટરનું ગંધાણું પાણી પણ એકાદી મોટી નદીના મુકત પ્રવાહમાં લળી જતાં નિર્મળ થઈ જાય છે. તે નદીના નીર જોડે એકરમ થઈ જાય છે. તે યમલોકોના દરવાજેથી જ પાછી આવી હતી. એનાં પૂર્વજીવનને તે ત્યાંની માતાની ખાડીમાં મૂકી આવી હતી. હવે દેવા બીલના કાથના પગના અડવાથી તે નવેકપે સજીવન થઈ.

બીલ બાળાઓ અંદર અંદર વાતો કરતી 'મોટી બહેન તો મરગની પરી છે. વન-મુલકની બોળી પ્રજા ભજળી પરજને સ્વર્ગ માને છે. એમને શી અપ્પર કે નદીના સામે કડિનાં સૂખી મુલકમાં ઘરે ઘરે નરકના કૂડા છે.

એ બાળાઓમાંથી કોક પૂછતું. 'મોટી બહેન તમને આ જાડા, બાજરાનાં રોટલા કેવી રીતે ભાવે છે? તમારાં પેટનો કંસાર ને મુંવાળી માટે ટેવાયેલાં હશે.

નનામી કહેતી "બહેન મીઠાઈ મેવા ખાઈ ખાઈ એવેઈ ગઈ હતી એટલે જ તો જંગલનાં છંડવાઓ ખાવા આવી હું." એ વખતે નનામી વિચારતી નારીની કાયા કોમળ છે, કાળજી કોમળ છે, ને કોમળ કોમળ છે એટલે તો તેના જીવનમાં સોમલ ભજ્યો છે. આ વનખાળાઓ લોહના ચણા ચાવી શકે છે એથી જ તે સ્વતંત્ર છે.

'બહેન તમે ઘેર જશો ત્યારે મને લઈ જજો, મારે તમારા વરઘોડા જોવા છે. એ વખતે વાજાં વાગે છે, વાડીઓ લૂંટાય છે, દારૂખાનાં ફૂટે છે.'

નનામીને હવે ઘર જેવું જ રહ્યું ન હતું છતાં તેનાથી બોલાઈ જવાયું 'જઈશ ત્યારે લઈ જઈશ.' એ બીલખાળા થોડી જ સમજવાની હતી કે એ વાજાં વાગે છે તે કપાળફૂટી વિધવાઓના હંધામાં ભાલાની પેડે વાગે છે, કારણ મંગળ અવસરે વિધવાઓને ખુણે પાડવો પડે છે. વળી સમજી લેકોએ પણ ક્યારે વિચાર કર્યો છે કે આ વાડી લૂંટાવે છે તે વરરાજા સાથે જ કુમળી કળી જેવી કુંવરીઓની પાડી લૂંટવા જાય છે.

જિજ્ઞાસુ બીલડીઓમાંથી કોઈ એને પિયરીઆં માટે કોઈ સામરિયાં માટે તો કોઈ નાવલિયા માટે પૂછપૂછ કરતાં. એ મોટી બહેનની રમકડાણીથી અજાણ હતી. તેણે માનતો બહેન મોટા ધરની લાડકડી દીકરી હશે. લખમી જેવી કુળવધુ હશે. નનામીએ દેવાને જ પોતાની કરુણ કથા કહી હતી. તે જાણતો હતો પિયરીઆંએ એના નામનું નાદી નાખ્યું હશે, સાસરીઆંએ બાજા ગાઈ કહી નિરાંત વાળી હશે અને નાવલિઓતો ફૂલવાડીના ભમરા પેડે નવા ફૂલની શોધમાં હશે.

નનામી બેનસાળાઓ જોડે વીરડે પાણી ભરવા જતી, વનમાં ગાયો ચાવ્યા જતી, ને સીમમાં કામ કરવા જતી. એ પોતાના સરીરને બીલડીઓના જેવું કંઠળ કરવા માગતી હતી. અહીં તેને ધણી છોકરો જોડે એકાંત મળતું. તે વખતે તે તેમના ખાનગી જીવન વિશે પૂછપરછ કરતી. એને એ ૯ વનના ઊંડામાં ઊંડા પાતાળ સુધી પહોંચતું હતું.

‘મહત્તી તારો ગોપસો તને-મારતો નથી ?’

‘મારો રોયો મારે તો ખરો ? બૂલસુકે હાથગાય ઉપાડે તો પછી તેનો ખરડો ને મારો આવરણો’

નનામીએ જોયું કે બીલ યુવતિઓ વખત આજુએ ધણીઓ પાસે પણ હાથ લેકાવે છે.

‘જમની તારો બહાલીઓ દારૂ પીએ છે ખરી વાત ?’

‘કોણે કહ્યું ? દારૂને ન અડવાના એણે સમ લીધા છે. એ જો મેલેલા પાણી ઉપર પાણી ફેરવે તો એને ધરમાં જ ગળવા ન દઉં.’

એ ઝનુન જોઇ નનામી વિચારે ચઢતી. ‘નિશાળોમાં લાડી ફેરવતી છોકરીઓ જો આટલી ઝનુની થઇ હોત તો હિંદુઓનો સંસાર જુદો જ હોત.’

‘નનામી તારો બાપો તને કોઇ ધરમ ચોધરા જોડે પરણાવી દે તો તું શું કરે ?’

‘શું કરે ? હું કંઈ વગડાને વેલો નથી કે કોઈ કાંટાવાળી વાડ ઉપર વગગાડે તોય વળગી, બહિં. એ ધરડો ખખ જો મને છાલી પહેરાવવા આવે તો તેના ટોટાને એવો તો ચગદી ધરું કે ખીછ બીલડીનું નામ લેતો બૂલી જાય’

એ સાંકળી નનામી મનમાં બોલતી ‘દાત વગડનાં ડોસાનાં ધરૂ માંડતી ગલરુ બાળાઓમાં આતું શરાતન ક્યારે આવશે ?’

એક દિવસ નનામીએ એક રોમાંચક એમકથા સાંકળી. સુખસો ને સુખડી સામ-સામેની ઝાડીમાં ગયો ચરાવતાં. ધણને પાણી પાવા જતાં તેઓ નદી એવારે એકઠાં થતાં. દરેકજાના એ મિલંને તેઓ લાઘવધ થયાં. બંને સાથે આંખા પીપળાએ બેસતાં. સુખસો વાંસળી વગાડતો, સુખડી રામડો ગાતી. બંને એકબીજાનું લાલુ મુદાવી ખાતાં નદીમાં ન્હાવા પડી તોફાન કરતાં; વગર બોલ્યે બંનેએ હૈયલા કોલની આપસે કરી લીધી. એક દહંડો સુખડીએ સાંકળ્યું, સુખજાની જાન નીકળી છે. વિદેલી વાધણ જેવી તેણે જાનને રસ્તામાં જ રોકી. ‘‘સુખજા પછી મારું શું ?’’ ‘‘હું શું કરું ?’’ બાપો ના પાડે છે. ‘‘રોયા બાપજા ! તો તે દિવસે હાથ શું જખ મારવા કાસ્યો હતો; સુખડી સુખજાને ખાડી કાંકે ધમડી ગઇ. તેણે તેને ઉંચે કરાડેથી ખાડીમાં હાડેલી દીધો.

નનામીએ વારતા સાંકળી ત્યારે તેને તેનો લાઘવધ યાદ આવ્યો. બોળીઓ ને લરમાવી હોયો દેનાર જુવાનીઆ આવી સર્જને લાયક નથી. -?

ચોપમાં પ્રાણી ચરવા શરૂ કરે છે ત્યારે ચર્ચે જ જાય છે. નિરાંત મળતાં તે એ ખોરાકને ચાવી ચાવીને વાગોળે છે. એમ નનામી દિવસભરના જાતજાતના બનુભવો ચતે ચિતનની ચાળણીએ ચારતી. વનમુલક એને-માટે જીવનની નવી નિશાળ થયો હતો. અહીં તે ધણા બોધપાડો શીખી. બીલ ચોધરાની છોકરીઓનો સંસાર સુખી છે. કારણ એ બીલડીઓમાં પોતાનું રક્ષણ કરવાની તાકત છે. એમની ધાબણધીંગી દેહે જાણે ધરતી ધૂળે છે અને કુંગરો ડોકે છે. વાલણેના બચ્યાં જોડે રમી તેઓ વાલણે જેવી થાય છે. તેઓ પિતા કે પતિ કે પુત્રના રોળા ઉપર જીવતી નથી. સમજણી થાય ત્યારથી તે મરે ત્યાં સુધી તેઓ સખતમાં સખત મજુરી કરતી રહે છે. એમનાં લગન મરજીનો

સોદો છે. 'લે તારી જાણી ન હું તો મારે ચાલી' એ કહેવત પણ એ લોકોમાં જ છે. ત્યાં ધણી એ માલીક નથી અને ધણીઆણી એ મુલામ નથી. એ જોડી સરખે સરખાંતી છે. સરખી ઉંચાઈ અને ચાલના બળદોનું ગાડું ખાડાં ટેકરાઓ પર ઉંચું વળતું નથી.

નનામી દેવાની દીકરી યધ નદીનાં પાણીમાં ઝરના પાણી લળીજાય તેમ સ્ત્રીલોના જીવનમાં ભળી ગઈ એની કામળ કાચાને કહણ રહેણી કહેણીનો રહેવાસ પડ્યો. તે બીલડીઓ જોડે ખેતર ખોદતી, લાકડાં વાદતી, ચારના ભારા ઉપાડતી છતાં ચાકતી નહિ. ગામડી ઘી, દૂધ ને જાસે તેનાં શરીરમાં તાકાત ભરી હતી. તેનાં કાંડાં બાવડાંમાં શરીર અને શિયળની રખેવાળી કરવા જેટલું કૌવત ભરાવા લાગ્યું.

આહું કષ્ટમય જીવન ન જીવવા દેવાએ ઘણો આગ્રહ કર્યો. 'મા તમે અંબાલવાતી છો. તને ધૂળમાં રખડવા દઈ હું પાપમાં પડું છું તારી તો સાંજ રહવારે પૂજા થવી જોઈએ.

નનામી ભોળા દેવાની ભક્તિ જોઈ આછી આછી યધ જતી. છતાં તે મન મજબૂત કરી પોતની હક નહોડતી. કારણ સ્ત્રીની અમહાવતા એવી પૂજા અને શૂંગારમાંથી જ જન્મી છે. તેણે ખીજનું ખવડાવેલું ખાધું છે, પીવડાવેલું પીધું છે. એટલે તો તે પરાશ્રમી બની છે. ભક્તજનો ભગવાનને ભલે ભાવે ભજે છે, પૂજે છે, પછી એમ ભક્તતા ને પૂજતા ભક્ત આધીન બૂધરાને માછલું થવું પડ્યું છે, રીંછ થવું પડ્યું છે. એ રીતે પુરોના કથેળીમાં ફૂલ પેડે રહેલી નારીને અવશ બની મરદો નચાવે તેમ નાચવું પડે છે.

નનામીએ નકકી ક્યું. "નારીએ ફૂલની પેડે રહેવું હોડવું પડશે. એ હોડવાથી મંઝૂતિની કહેવાતી સુગંધી ધણી ધડી જશે. ભલે એ સુગંધીમાં ધણી ફુંગંધી પણ ભળી છે તે પણ આછી થશે, ભૂંડ્યા ત્યાંથી ફરી ગણવા માટે ભલે દસ બાર પગથીઆં નીચે ઉતરવું પડે, પણ તે પછીના વગર ભૂલના નહડવામાં તેનું સાદું વળી રહેશે."

આવા વિચારે અને આચારે નનામીનું નવું જીવન શરૂ થયું. પારકાના પછી તે પોતીકાના હો કે પ્રિયતમના હો પગે ઉભા રહેવાનું એણે હોડી દીધું. બે ચાર વરસમાં તો તેના પાંગળા પગો પર્વતને પાર કરવા જેટલા પ્રબળ થયા.

લકડાથી લુલું બનેલું શરીર ટટાર થાય કે કોઈ મોટા આઘાતે બંધ પડેલાં હૃદયની નાડી ફરી ચાલુ થાય તેમાં પુનર્જિવન પ્રાપ્ત્યની જે ઝડપ હોય છે તેવી ઝડપે નનામીની કાચાની ને કાળજીની કામળતા આસરી હતી. ફૂલોથી પણ મૃદુ એવી તે વજીથી પણ કઠોર યધ. રૂડી રૂડિની હીર વિનાની યથેલી આંખમાંથી અમાસનાં અંધારાં આમરી ગયા, જાણે આસોની અમાસે દીવાળી પ્રગટી હોઈતી. નારીના નયનમાં પુરોના આળા પડતા લજવાતી લળમણીની શરમ હોય છે. તેની જગા હવે પુરુષાતને લીધી. લાંબી ઉઘમાંથી આળસ મરડી મહોં ધુવો અને જે તાજગી અનુભવે છે તેવી જ તાજગી નનામીની રંગરંગમાં સંચારિત. પૂરે અંતરૂપી આરસી સતત અંતાપના ધૂમાડે ડહાંધ રહી હતી તે હવે કાચ ઉપર આજીવન જતાં નિર્મળ બની, એમાં નવી ભાવના અને આદર્શના દીવા ચમકવા લા-

એ દીનાએ હથાને તોડે અજવાળાં પથરાયાં છતાં નનામીના મ્હોં ઉપર કોઈ નવી વેંનાની છાયાંતડકીએ સંતાગોગ રમવી શરૂ કરી. 'અંદ્ર ઉપર આલસાના ઓળા પડે તે કોની નજરે ચડતા નથી. દેવાએ એક દિવસ પૂજપરજ કરી.

'બહેન તાગ જીવને કંઈક અમુખ હોય એમ લાગે છે.'

'કાકા અહીંથી મારાં અજગજ ઉઠ્યાં ગયો છે.'

'બહેન'—નનામી જંગલને છોડી જવાની છે એ વિચારે તે અવાજ યમ્મ ગયો.

'આપુ જીવ ન આજો ! મને હવે અહીં જોડતું નથી.'

'પણ બહેન તું હવે ક્યાં જશે તારે માટે તો બધાં ખારણાં બંધ થયાં છે.'

ખીજ બધાને મોટી બહેનના આગલા જિવનની ખબર ન હતી, મિવાય કે દેવાને આજીથી માંડી, પણી સુધીની બધી વાત કરી હતી.

'જો' બંધ ખારણાંએ ઉઘાડવા જ તો મારે જવું છે.'

'એ આજે ઉઘાડવાના હોય તો તે દહાડે બંધ થું કામ થયાં હતાં ?

'તે દહાડે એ દરવાજા તોડી નાંખે એવી લાતાલાત કરવાતું મારામાં જોશ ન હતું.'

ધારો કે ખારણાં ઉઘડશે, પણ ત્યાં તો દવ લાગ્યો છે. એ દાવાનળમાં જાણી જોઈ હોમાવા જવાનું કારણ ?

'એ દવ મૂકનારાએને જો કરવા.'

'અહીં ! એમ છે તો મને કહેવું હતું ને ?'

'તમે શું કરત ?'

'બહેન અમારા બાપદાદા બહારવટીઆ હતા. તેઓ ધોળે દહાડે કોળાં કાપતા હોય તેમ આદમીઓનાં રાષ રાષ જેવા ટૂંકડા કરતા. હું પણ એ જ માટીમાંથી ધડાપો છું. મેં પણ એ જ ધડાનાં પાણી પીધાં છે. બહેન રમ આપ ને જો મારો સપાટો. એ વાંકડાવાળાને ઉધે માથે લટકાવી નીચે તાપણું કરીશ. એક પગ મશાલુમાં છે છતાં ખીજને લગ્ન મંડપમાં લઈ કોડ રાખતા કોસલાઓના ખીજ પગને પણ હું મશાલુમાં મોકલી આપીશ. તું કહે તેને ચોટની પકડી અહીં ખેંચી આણું પણ બહેન તું એ ઉકળતી કદાઈમાં પડવા ન જા એ કાશસો તને પકડી જીવતીને જીવતી બાળી મૂકશે."

આપુ તમારી મદદ જાહેર લીધી. તમેને તો મારી સામડીના જોડા સીવડાવી પ્હેરાવું તોય ઓછું છે, પણ હવે તો હું હાથપગવાળી થઈ છું. મને માફ ફોડી લેવા દો. કોની મગદૂર છે કે મને હાથ અડાડે, આપુ તમે આવડી ઉમરે બહારવટું કરી શકો તો આ તમારી કુવાન દીકરી નહિ કરી શકે ?

બહેન ! મને તારી જાહનૂનીમાં શંકા નથી, પણ હાથે કરી હોળીમાં હાથ નાખવા શું કામ જવું ?

આપુ એ હોળીમાં બળતી લાખલાખ નારીઓ મને તેડી રહી છે. નદીનાં સામે પાળે મશાલું છે. ત્યાં બળતી ચિતાઓની જવાલા તેડી રહી છે નનામી લે આ સજગવું જાણું અને આગ મૂક આ સંસારમાં" "બહેન બીજું કંઈ નહિ પણ કદાચ તું જ એ આગમાં ભરમ થઈ જશે એવી ખીક લાગે છે."

“માપુ કદાચ તેમ પત્ર અને એ ઉત્તરના દેશો કયાં છે મું કંગો તે કહેવાય નહિ પણ એ સોમના હાથમાં આવ્યા પહેલાં તો હું મારા જેવી વાખ લાખ નનામીઓની મેના ઉની મીના. માન પત્રી મારી શિખાઓ શેનાતેના મંઆ મામે જેનાદ ઉપાડી લેશે, અને એ ગે લાખાગૃહ ઉપુ કરશે”

‘એ મેનાને તુ તુ શીખરીશ ? તમવારના દાવ કે ધનુષખાણના ?

‘આપ ? એથી પણ વધુ ભયંકર એવી વિદ્યા એ શોકોને શીખરીશ તમારા બીવ-વાણના જ એ જલદ વિદ્યા હું શીખી છું’

‘નનામીઓનું એ લુદ જોવા જેવું થશે’

‘અવ્યત્ત ! મારી શીખરાગીથી અમળાઓ પ્રમળા બનશે, ધરે ધરે કુરુક્ષેત્રના ખેત ખેવાશે બધા રચ્ચે હું પાયાગીની પેડે છૂરે ચોટલે ધૂમીશ.’

“કલુડી જેની કૃમાગિકાઓ ત્યારે ગાયો પેડે આધગા બની નહિ દોરાય. પગળે દોઝ ઝડવા આવનારને ખચર પડે છે કે વાગડીઓને પણ શી ગડા હોય છે”

‘ત્યારે સ્વયંવરે વરેથી શ્રીમતીઓ મતી નીતા પેડે માત્ર ‘મમ ગમ’ કંઠી રોયા નહિ રૂ. મહીરાગ ને ખોટા આગ મ્હડાવશે તો પત્રી શ્રીમતી મીનાને નહિ, પણ શીમાન નમને જ પાનાળે પેમતુ પડશે’

‘ત્યારે વગર વાંકે વિધવા યથેથી યુવતીઓ હાથેમાથે બોટી બની ખેમી નહિ મું. વિધુ જોડેલો છૂટો છે નેટલી જ છૂટી વિધવાઓ પણ હશે.

‘ત્યારે સ્ત્રીઓ ગોળાનું દાકણ નહિ મે. નવા દાકણની લાલચે લુના દાકણને ફોડી નાખનારો હાથ ધમતો મ્હેરો.’

‘ત્યારે મગ નારીને પાન્યૂળિયુ નહિ ગળે કોઈ તેમ કરવા જશે તેના પગે ભાલાની અણી જેવો ઠાટા બોકાશે .

‘ત્યારે નરકશે પુરુષ આથે ઉભી રહે કંગો ગુરુ અને ગિચારી પ્રકૃતિ સ્પષ્ટિને જાણની સુચારકે પીડાયા કરે એ વ્યવસ્થા આતુ નહિ હોય બેશીકર નરને પણ પિતા થવા પહેલાં મો મો વાગ વિચાર કરવો પડશે.’

‘એ વટોળના ‘વા’મા ભગી જશે તે જ ઝાડુ ગિણુ મ્હો શકશે, ઝાઝાની મામે યનારો જડમૂળથી જાખરી જશે મામી જેવ તરવા જતા ભવાભવા તારાઓ ગોથા ખાશે.’

આ ભાળખમા માદા સીધા દેવાને વધુ મમજ નહિ પડી છતાં, એણે એની વાકછટામા મગનનની છાપ દીવી એના મ્હોઠાપર જોદર જતી મતીનું જોમ જોધુ, એના હાથના ચાળામા છવપર આવેલા જાનવરની ફનાઓની પાગળી. તે દિગમ્હ બની તાકી રહ્યો એની આંખ સામેથી નનામીની દેહ ઉડી ગઈ તેને લાગ્યું કે ઘનવોનો મહાર કરવા આવેથી અંગા ભરાની પામે ઉભો મ્હો છે.

તે પગે પડ્યો. ‘યધારો માતાજી પચાશે ને પાખી દુનિયબો ઉદ્ધાર કરો.’

નનામી તાડવ વૃત્ત કરવા આવી નીકળી.

લોકકંઠે જીવતા ઇતિહાસનું પાનું

શ્રી. મણિમાધ્ય દિવેદી

રથળનો અને માનવીનો કેટલોય ઇતિહાસ વલ્લભપાવડો કે અણઉદભવો પડ્યો છે. કાળના ક્રમમાં તેમાંના કેટલાયનો લોપ થાય છે, કેટલોય જૂઠાનો ગ્વય છે; અને કેટલાયની પાછળ આકર્ષક દંતકથાઓ યુધાર્થી મૂળ વસ્તુનું શોધનનું કામ કરીને કરી મૂકતી હશે. પ્રત્યેક રથળમાં રથાનિક અગત્યતા ધરાવતી કેટલીયે મહત્વની હકીકતો આ રીતે જૂઠાતી હશે.

નવસારી તાલુકાને આગર કાંઠે મીઠાના અગર સીંચતા અને દૂર દૂરની વલ્લભનો મીઠા માટે મગાવ-લાઠાને પાદરે આવી પગવનાંખી પડતી, એવીના સૈદ્ધાંતની નથી અને જતાંય આજ તેનું નામનિશાન નથી રહ્યું. દક્ષિણી નોંધ તેની શોધી જાડી મુશ્કેલ થઈ છે. તો પણ લોકરૂઝિયામાં હજીયે એ ખીના જીવે છે. આવી આવી હજીયે લોકકંઠે જીવતી હકીકતોને એકત્ર કરવામાં આવે તો ઘણી ઉપયોગી માહિતીનો સંગ્રહ થાય, તેનું ગાળણ થાય અને પછી તેમાંથી સંગીન ઇતિહાસિક હકીકત એકઠી થઈ શકે એમ માની આ રીતે લોકકંઠે જીવતા ઇતિહાસનું માત્ર એક જ પાનું આ પ્રસંગે અમે રજુ કરી છું.

નવસારી તાલુકામાં બી. બી. એન્ડ સી. આઇ. રેલ્વેના મરોલી સ્ટેશનથી પશ્ચિમે લગભગ આઠ માઇલ દૂર સીમળગામ કરીને એક નાનું ગામ આવેલું છે. આ ગામમાં હાલમાં કાળી, પાટીદાર, અનાવડા, અને જાડવોની મૂખ્ય વસ્તી છે. કુલાર વ. હત્તર કામેની જુગ વરતી છે.

આ ગામના ટેકરાળ ભાગમાં મકાનના પાયા માટે ખોદકામ કરતાં કેટલેક રથળેથી જુની ઇંટો હાથમાંથી મળી આવે છે. અગાઉ કેટલાક તાંબાના જુના સિકકાઓ પણ મળતા હતા. પણ આ ઇંટો તેમજ સિકકાઓ શાહી જમાના કરતાં વધુ જુના સમયના મળી આવ્યાનું જણાયું નથી.

જુના વખતમાં આ ગામની જાહજલ્ વસ્તીમાં કુશળ વેદો હોવાનું કહેવાય છે આજે તેમાંનું કશું રહ્યું નથી અને જૂનું કુટુંબ વેંક પર નિર્વાહ કરી છે. આ વેંક કુટુંબમાં હાલમાં શ્રી. કાશીરામ શ્રી નરોત્તમ વ. જાડવો છે. તેમના કુટુંબમાં ત્રીજી પેઢીએ એક ધીરજરામ કરીને પુરુષ થઈ ગયા. એમની વૈદિક સાસ્ત્રમાં પ્રવીણતા માટેની ઘણી વાતો આજે ગામે તેમ આજુબાજુમાં પણ પ્રચલિત છે. એ જાડવોના પિતા જરુરામ અને તેમના પિતા ધીરજરામ કે એવું જ કંઈ નામ હતું.

એમને માટે એમ કહેવાય છે કે કાલ દહીને માટે આ વેંકરામને ખોડાવડા આવતું તો આવેલો લેડાગર તેમને જ કહે તેના રાજો અને અકારો ઘણી તેઓ જિભારી રહેલાઈથી કાણમાં આવશે કે રોગ કષ્ટઆધ્ય કે અસાધ્ય છે તેનો ચોક્કસ નિર્ણય કરી શકતા.

એમના નિદાનની કુશળતા માટે પણ ઘણી વાતો પ્રચલિત છે. એ વાતોમાંથી એક પ્રસંગ અમે રજુ કરીશ.

એમની નિદાનશક્તિની ખામતનો એ પ્રસંગ છે. એક વખત એવું બન્યું કે માગરા-તવડી તરફથી કોઈ ઘરાક વૈદરાજને તેડવા આવ્યું. શિયાળાનો તે સમય હતો. આમ્રપામના ખેતરોમાં જુવારનો મોલ દોઢગતો હતો અને ઉંચે માળે ચઢી ટોચાઓ જુવારનું ઢોળાવું કરતા, ગોફળને ગોળો અને જુલદકંઠના હાકોટે ટોચાઓ પક્ષીઓને પોતપોતાના ખેતરમાંથી અજગાં રાખવા મહેનત કરતા.

આ પ્રસંગે વૈદરાજની ચ્યારી દ્દારે તપામવા જવા ગામથી નીકળી, રમઝૂમ કરતા શીંગડી ડોલાવતા બળદો ઝડપી ગતિએ માર્ગ કાપતા જતા હતા અને ગાલ્લી પણ ઘરર અવાજ કરતી બળદને પગસે દોડતી જતી હતી એવામાં એક જુવારના ખેતરના માળા પર ચોટ્ટી કરતા ટોચાની ગોફળમાંથી છુટેલો ગોળો રમમ કરતો વૈદરાજની ગાલ્લીના ચાક સાથે આવી અથડાયો ને તેના ચૂરેચૂન થઈ ગયા.

આ જોતાં જ વૈદરાજ ચોંક્યા. દોડતી ગાલ્લી યંભાવી. ગોળો ક્યાંથી આવ્યો હતો તેની તપાસ કરાવી અને ગોળાની ગતિ પરથી વૈદરાજને લાગ્યું કે જે માણસે આ ગોળો ફેંક્યો છે તે ચોક્કસ પ્રકારની અમાધારણ ઉન્માદ અવસ્થાથી આમ કરી શક્યો. એટલી વધારે ઉન્માદ અવસ્થા અને લોહીનાં દબાણ વચ્ચે એ માણસ વધુ વખત છવી ન શકે. જો તાત્કાલિક પગલાં એ માટે ન લેવામાં આવે તો તે માણસ ચોવીસ જ કલાકમાં મરી જવો જોઈએ. એને બચાવવાનો માત્ર એક જ માર્ગ છે અને તે એને શક્ય તેટલું વધુ તાલું અને ચોકખા તલનું તેલ પાછ દેવું જોઈએ. -

એમ કહેવાય છે કે માળા ઉપર એ લઠ્ઠ માણસની એકંદર તંદુરસ્તી જોતાં વૈદરાજે આપેલી ધીમા મુશની ઉપયોગી સલાહ મળે ન ઉતરી પણ એ માણસ ખીજે દીવસે એકા-એક ગુજરી ગયો.

વળી તેઓ માણસની ચાલવાની ગતિ વિધિ પરથી પણ તેના આયુષ્યની અવધની ગણતરી કરી શકતા એમ પણ કહેવાય છે અને તે માટે એમ કહેવાય છે કે વૈદરાજે કાંદા તરફના કોઇ ગામે એક જુવાનીઆને ધસમસતો જતો જોઇ તેની ચાલવાની ગતિપરથી ભવિષ્ય લાખ્યું કે આ માણસ પોતાને મુકામે પહોંચી પાણી પીતાં જ ગુજરી જશે. એને તરત પાણી ન મળે અને તેજ જોવા સ્તિબ્ધ પદાર્થ પીવા માટે આપવામાં આવે તો જ બચે ! પણ તેમ થઈ શક્યું નહિ. અને એ નવજુવાન પાણી પીતાં જ મરી ગયેલો.

આમ એ વૈદરાજની નિદાનશક્તિની કુશળતા અંગેની ઘણી વાતો પ્રચલિત છે. આવી આવી હકીકતો મૌલિક ઇતિહાસની ગુંથણીમાં ભસે અગત્યવાળી ન જણાય તો પણ આપણે જે સ્થાનમાં વસીએ છીએ તે સ્થળની આસપાસની મહત્તા અને ગૌરવને કેળવવા માટે જરૂરી તો છે જ અને તેવી વાતો બુદ્ધિ - વિચાર ત્યાર પહેલાં લોકકંઠે સાંભળેલી એવી ખીનાઓમાંથી આજને પ્રસંગે વાનગીરૂપે એમાંનું એક પાતું અત્રે રજૂ કરી વધુ વિગતો આપવાનો મોદ આજે તો અટકાવું છું.

આમ્ય ગીતમાં વધુ

શ્રી. પંકજ

પશુપતિ કંઈકે ગણગણતો હતો, મેં પૂછ્યું, ‘અરે, શું ગાયું છે ?’

‘અરે અમારી ગાંધડીઆ કવિતામાં તમને આનંદ નહીં આવે,’ તે બોલ્યો. મેં આમલ-પૂર્વક તેને તે ગીત ગાંવા કહ્યું. થોડીક રકતકે કયાં પછી તે ગાવા લાગ્યો.

કાગા નૈન નિકાસે દૂં, પિયા પાસ લે જાય

પહિયે હસ દિખાય કે, પીછે લીમી ખાય ॥ ૧

[એક વધુનો પતિ પરદેશ ગયો છે. અનેક વખત સુધી તેની રાહ જોવા પછી તે કાગડાને કહે છે કે, હે કાગડાં! હું નને મારા નૈનો કાઢી આપું છું, તે મારા પતિ પાસે લઈ જઈ પહેલાં તેમને દેખાડી પછી તું ખાઈ જાજે.]

કાગા મગ તન ખાઈઓ, યુનયુન ખાઈઓ માંસ

દો નૈના મત ખાઈઓ, પિયા મિલન કી આસ ॥ ૨

[ખીંછ વધુ કાગડાને વિલવે છે કે મારા પ્રત્યેક અંગ વીણીને ખાજે, પરંતુ મારા બે નયનો ને રહેવા દેજે. મને હજુ પણ પરદેશ ગયેલા પ્રિયતમને મળવાની આશા છે.]

સંગત સકારે જાયએ, નૈન મરેએ રાય

વિધના, ઐસી દૈન કર, ભાર કબી ના હોય ॥ ૩

[ત્રીજી વધુનો સ્વામી આવતી કાલે પરદેશ જવાનો હોવાથી ચિંતા કરે છે કે સ્વામીના જવા પછી આંખો રડતાં રડતાં મરી જશે. માટે હે વિધાતા એવડી મોટી રાત્રિ બનાવ કે સવાર કદિ ન થાય.]

માજને હમ હમ એક હૈં, કહન સુનન કે હોય

મન સે મન દો તોલિયે, દો મન કબી ન હોય ॥ ૪

[પતિને પ્રાર્થના કરતી સ્ત્રી કહે છે કે આપણાં બેનાં મન એક છે, ભલે શરીર ભુલે હોય, મળ્યુંથી મળ્યું વળન કરો તો બે મળુ કદી ન થશે.]

હું કવિતા સાંભળી મુગ્ધ થઈ ગયો. પ્રથમ પંક્તિઓમાં કેટલો સરસ ભાવ છે. કાગડાને લાંચ આંખી પણ પ્રિયતમનાં દર્શનની અભિલાષા રાખતી વધુની વ્યથા કેટલી મામિક છે. દ્વિતિય પંક્તિમાં પણ અત્યંત સ્વામિની પાછળ ઝુરતી વધુના અંતરની વેદના કેટલી કરુણા ઉપજાવે છે. ત્રીજી પંક્તિમાં એક વધુના વિરહની ઉપેક્ષા કરતાં સ્વાભાવિક ઉદ્ગાર છે.

મને ચૂપ જોઈને પશુપતિ બોલ્યો, કેમ ગમ્યાં કે નહીં ?

‘અરે ભાઈ, આ તો ઘણું સુંદર છે ?’

‘હજુ એનાથીએ ઘણું સુંદર ગીતો ભરેલાં છે. પણ તમે, જોને બાળવા તરદી કયાં સો છો ?’

મેં તેને આમલપૂર્વક બીજા ગીતો સાંભળાવવા કહ્યું. તેણે એક ગીત ઉપાડ્યું.

આણુ કે ગૈલા ભૌરા કહિયા લે ભૌરખે કતિક દિનારે

જોદો તોરી બટિયા કતિક દિનારે—૧

ગનત ગનત મોરી અંશુરી ભલ બિયાની ચિતવત રે મોરે

નૈનવાં દૂરે અંશુવા કિ ચિતવત રે—૨

એક બના ગઘ દૂસરે બના ગઘ હૈં તીસરે બનારે

મિલ્યો મોર અરવ હવા તીસરે બનારે—૩

મોર અરવ હવા તુહીં મોર ભૈયા કતહું દેખે રે

મોર ભવરવા પરદેસિયા કતહું દેખે રે—૪

[હે પ્રિયતમ ! આજ ગયા પછી પાછા ક્યારે ફરશે? ક્યાં સુધી હું તમારી ગદ બેઉં ? દિવસો ગણતાં ગણતાં મારી આંખોથી લગભગ ગદ છે. વાટ ભેતાં ભેતાં મારી આંખોમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં. શ્રી પોતાના પ્રિયતમને શોધવા એક વનમાં ગદ ખીન વનમાં ગદ ત્રીજા વનમાં ગાયો ચરાવવાવાળો મળે છે. શ્રી તેને પૂછે છે—હે ગાય ચરાવવા વાળા ભાઈ તે મારા પરદેશી પ્રિયતમને જોયો છે?]]

હું ચૂપ હતો. એકએક પશુપતિ બોલ્યો, ભાઈ, હમારા ઉતર હિંદુસ્તાનમાં પડદાની પ્રથાએ વર અને વધુને હંમેશ માટે વિરહ ભોગવતાં કરી દીધાં છે. જો આ ગીત સાંભળ.

એક ફૂલ ફૂલે ખડી દુપહરિયા દૂમર ફૂલ ફૂલે આધી રાતિ

હે ગોરિયા—૧

કુવવા બિનિ બિનિ મૈં રસા ગરાયોં હોદા ભગ રમ હોય

હે ગોરિયા—૨

વહી રમા કા મૈં સુનરી રંગાયો, સુનરી ભધ રગદાર ગોરિયા—૪

સુનરી પહિરિ મૈં આલખ્યો આમરવાં પિયવા કા મન લલચાય

હે ગોરિયા—૪

મોર કી નૈયા પિયા લુકિ લુકિ આવૈં જો કરે મૈં ખારી બિયાહી

તેઉ પપ ફોરવા—૫

[એક ફૂલ બગેરે ખીલે છે. એક અડધી ગરે ખીલે છે. ફૂલો વાણીને મેં ગસ નીચોગ્યો. એક મોટું વામણ ભગી રસ થયો. તે રસમાં મેં સુંદરી રંગાયી જેઘણી મરમ રંગાઇ. સુંદરી પહેરીને હું (પાછલા) આટલા પર સુતી. પ્રિયતમનું મન લલચાઇ રહ્યું હતું. મારા પ્રિયતમ ચોરની માફક મંતાઇને આવે છે. હાથ જેની હું વિચાહિતા હું ને ધરકાહું ચોરની માફક સંતાતા આવે છે.]

કંઈક ચૂપ રહ્યા પછી તે બોલ્યો, આપણા હિંદુસ્તાનમાં વધુ હંમેશ જ દુઃખી રહે છે. વાર હું તમને ફરી ખીન ગીતો મંજાવાવીશ.

પશુપતિ ગયો. હું ઉપલાં ગીતોના મૌદ્વ પપ મુગ્ધ થઈ ગયો. માસુ, નજીક ઇલાહિના ત્રામથી વધુ પોતાના સ્વામીને પ્રત્યક્ષ રૂપે બોલવી પશુ નથી શકતી, વર પશુ તેની પામે સ્વાભાવિક રીતે જઈ નથી શકતો. આપણી સૃષ્ટિ પશુ કેટલી વિચિત્ર હતી. સદાચાર અને મર્મોદાની દાલ નીચે આપણે કેટલાયે હલ્યોને કચડ્યાં હશે તેનો આપણને અત્યારે તો ખ્યાલ નહીં હોય પરંતુ જ્યારે ગ્રામ્ય ગીતોનું યુગ મંકલન થશે ત્યારે આપણાં એ મૂક પાપોનો ઇતિહાસ આપણી મામે સપૂર્ણ રીતે રજુ થશે.

— અરીસો —

શ્રી. ભા. વા. ધનસે બી. એ,

મહાભારતમાં એક કથા છે કે ધર્મરાજને એકવાર સૌમ્યથી નહિ પણ ચતુરાધી પોતાના ભાઈઓના પ્રાણ ઉગાર્યા. તમાથી પીઝએલા બીમ અને અભુજનાં શત્રો જેની સામે નિષ્ફળ ગયાં તે વડે તેની જીવિ અનુસાર ધર્મરાજને ઘણા ગદન પ્રશ્નો પૂછ્યા. પણ અન્ધકાર ગમે તેટલો ગાઢ હોય તો પણ સૂર્યનાં દિગ્ગ્જો તેમાંથી પોતાના માર્ગ કાઢે છે, તે પ્રમાણે ધર્મરાજને આંખની એક પલકમાં બધા પ્રશ્નોનો ઉકેલ કર્યો. આ વક્ષકથાનો ગમે તે અર્થ હોય તો પણ ધર્મરાજના જ્ઞાન કરતાં વધારું અજ્ઞાન જ વધારે દૃષ્ટિગોચર થાય છે, જવાબ આપનાં ભારે પડે એવો એક પણ સવાલ વક્ષને પૂછનાં આવડ્યું નહિ. જ્ઞાનના જમાનામાં મેટ્રીક તો જવાદો પણ વર્નાકયુક્ત શાધનજની પરીક્ષા માટે પરીક્ષકની સાયકાત તે ધરાવી શકે નહિ. કોણ જાણે ત્રિચારો કુબેરની અસકાપુરીની પાઠશાળામાં કેટલું ભણ્યો હતો ! કુબેર ધનાધિપતિ હોવાથી કદાચ 'જમા અને ઉધાર' પાસાં કેમ રાખવાં તે સિવાય ત્યાં બીજી કંઈ શીખવવામાં આવ્યું ન હોય ! વેપારીઓ વિદ્વાન સાથે વાદ કરે એ તો 'અવ્યાપારેયુ વ્યાપાર જ' કહેવાય ! હેત્રિ દોડ વેપારીદૃષ્ટિથી દુનિયા કેમ કળતે કરવી તે જાણતો હશે, પણ કોઈ સામાજિક વિષય પર જો તે બનાંડ શો જોડે અર્થમાં ઉતરે તો તેને હારજ ખાવી પડે એ નિઃશંક છે.

મહાભારતમાંના વક્ષની આવી જ સ્થિતિ ધર્મ. ધર્મરાજને પૂછવા માટે તૈયાર કરેલી પ્રશ્ન પત્રિકા જો મને પહેલાં બતાવવામાં આવી હોત તો, 'સુવાનોનો પરમપ્રિય મિત્ર અને વક્ષોનો કટો દુરમન કોણ ?' એ પ્રશ્ન મેં ચૂક્યો હોત. ધર્મરાજને આ પ્રશ્નો ઉતર ધણું દરી ને 'મદન' આપ્યો હોત. મારો ઉત્તર મેંદે કરી ગએલો વક્ષ આનંદથી બોલત 'ખોદો, તદન ખોદો જવાબ ! અરીસો એ સુવાનોનો મિત્ર અને ધરડાએનો શત્રુ છે,' હું તે વખતે ન હતો એ હીક જ થયું નહિ તો વક્ષ ત્રિજયી ચાત અને બીમાર્જુનાદિ મૃત પાંડવો સજીવન ચાત નહિ ! ભારતીય યુદ્ધ ચાત નહિ ! કદાચ આ પ્રશ્ન ઉતર વક્ષને સચચ્યા બદલ દુર્યોધને મને મંત્રીપદ પણ આપ્યું હોત.

ખરૂં જોઈએ તો અરીસાએ ધરડાએનો શું મુન્દો કીધો છે ? સુવાનોને શણગારેલા હાથી ઉપર બેસાડી તેઓનું સરખમ કાઢે એવું કંઈ થોડું છે ? અરીસાની સામે કોઈ કુખ્ત ઉભી રહે તો તેની જીવાની પર મોહિત થઈ તે તેને કંઈ રંગા બનાવતો નથી. અગર ધનુષ જેવો વાંકો અચ્છેલો ધરડો અરીસામાં તાડ દેખાય નહિ તેમાં તેનો શો દોષ ? પણ સુવાનો પોતાના મુખ આગળથી અરીસો એક કાણુ પણ દૂર કરતા નથી અને ધરડાએ તેને એક કાણુ પણ મોઢાં આગળ ધરવા તૈયાર થતા નથી. સુવાની અને શલાવરશામાં એ કુત્ર જેટલું અંતર હોતું જોઈએ એમાં કંઈ શક નથી.

સુવાનોની કંઈ બાજતો ધરડાને રૂએ છે કે જેથી તેઓ અરીસાને પાસ કરે ? સુવાનો નાટક-નવકથા વાંચે છે, ત્યારે ધરડાએ ગીતા યોગચાસભિં વાંચે એવો ઉપદેશ કરે છે. યુક્તીઓ પોતાના કેશ જગા ચપચાપ કરી ઓળી તૈયાર કરે કે તરતજ શદ્દ માતાજી અને

સામુદ્રનાં માથાં ફગવા લાગે છે. વીમ વર્ષની અદ્વતી છોકરીએ જગ પળ વાળ અવાજ વાળ્યા કે તરત જ માઠ વરમતી ડોસીને તે કુમારે પડી ગયેલી હોય એમ લાગે છે. યુવાન અને યુવતીઓ ખુલ્લી રીતે વાત કરવા લાગ્યાં કે તરત જ ઘડાઓના કચ્છલીવાળા ચહેરા પર વધારે આંટીઓ દેખાવા લાગે છે. અને પછી ‘આજ કાલના છોકરા’ એવો ઉદ્ગાર કાઢતાં જાય છે !

અરીમો એ આધુનિક શોધ ન હોય, તો પણ તે આજકાલનાં લોકોને વધારે પ્રિય છે એ ખરું છે. અમલના લોકોને તે કેમ રમે ? યુવાનોને અરીમામાં ચળકતા વાળ, મફજન જેવા ઉપર આવેલા ગાલ, અને હીનની કણી જેવા ચળકતા દાંત નજરે પડે છે, પણ ધરડો અરીમા મામે આવે કે આખી સૃષ્ટિ પલટાઈ જાય છે. કાળા વાળ મફદ અને છે, ગાલના મફજનનું રૂપાંતર મવાની છાલમાં થાય છે અને હીગકણીની છોટી પેટી જેવા જતાં મત્તર ઠેકાણે આઠ ગચ્છેલુ દાળકુ નજરે પડે છે. અરીસો મામે ધરતાજ આક્ષાર મદન જ તેમા ખડો થયો હોય એમ યુવાનોને લાગે છે, પણ ઘડાઓને તો જમગજનું જ દર્શન થતુ જણાય છે. આવી ગિયતિમા કયો ઘડો અરીમા પર પ્રેમ કરવા તત્પર થાય ? તેની દૃષ્ટિએ અરીસા સાથેનો પ્રેમ મૃત્યુ જોડે મૈત્રિ કરવા જેવો છે.

‘દેખાય છે તેવું હોવું નથી’ આ તત્ત્વ જો અરીમો મમજનવે તો તે પચામ વરસના ધરડાઓને ઘણો પ્રિય થઈ પડે પણ તેમ કરતા તે જરૂર યુવાનોના રોપનો ભોગ થઈ પડે આવી કફોડી સ્થિતિ હોવાથી યુવાનોનો આશ્રય લેવામાં અરીસાએ ઘણી દીર્ઘદર્શિ બતાવી છે. ધરડાઓ પ્રમદ્ન થાય તો તેને મફદ ફેટા, જુના કેટ, ફાટેલી ચંચીઓ, જાડી લાકડી અને અસલ ઢબના ખેડાળ ધરેણા તેને બતાવે. પણ જો જુવાનો ખુશ થાય તો એક મિનિટમાં ત્રિભુવનમાંની બધી સુંદર વસ્તુઓ એની મામે ખડી કરે. ૧૯૩૮ ની ફેશનનાં કપડાં, શાયગાર, કેશચ્યના એ મધજુ જુવાન મિલાય તેને કોણ બતાવી શકે ? તે અરીમાને તેની પત્ની સાથે અણબનાવ છે તેથી વખત પમાર કરવા તેને કંઈ સાધનની જરૂર રહે છે. યુવાનો તેના વેપ અને જાણોથી અરીમાનું મન રીઝવે છે.

ક્રમ અનુસાર હવે અરીમાની પત્નીની વાત આવવી જોઈએ. એ વિશે જણાવવાનું કે અરીસાની પત્ની આગ્નીને (ચ મા) તેના પતિ જોડે અણબનાવ ચાલતો આવ્યો છે આ દંપતી કલહની વિગત જાણવા મર્વ આવું અને એમા નવાઈ શી ? ઘણીની ચાલ ચલગત ખગલ હોવાને લીધે તે તેને જોડી મર્થ કે તેણે છૂટાછેડા લીધા વગેરે પ્રશ્નોની પગપગના ઉત્તરો આપવા કરતાં તેની હકીકત જ સીધી કહી દઉં એ ફીક કહેવાય. એના માખાપો ભાષાશાસ્ત્રીઓએ આ બનેને જન્મનાં પહેલા જ વિચાર કરી નાખ્યો. પછી વિચાર સગોત્ર હોવાનો પ્રથમ ઉદ્ભવ્યો, ત્યારે તેઓએ આગ્ની (ચમે)ને આખના દાંકતરને દત્તક આપી (દત્તક ધરનું) તેનું ઉપહામાત્મક નામ આગ્ની છે). આ દત્તક પિતા તેને કોઈ દિવસ મર્થોદાની લીધે ‘જન્મા દેતો નથી. આથી તેને હમેશા માણસની જ આખ ગમવા લાગી. ખ્યાલ નહીં હોય પંડિતશિક્ષણ લેવા બહાર ગામ ગયો. ત્યાં તેની પાગ જોડે મૈત્રી મર્થ પાપોનો ધતિહામ આપણા વિખૂટા ન પડવું’ એની ‘તેઓએ પ્રતિષ્ઠા કરી પતિનો પ્રેમ

ઉપર વધારે છે, એમ આગ્નીએ બબ્બું કે તરત જ તે રોરે થેર ચાલી ગઈ. પિતાએ પણ જમાદનું લક્ષણ જોઈ આગ્નીને

પોતાને ઘરે જ રાખી. અરીસો યુવાનોનો મિત્ર હોવાથી ધરડાઓએ તથા દોષ તેના શિરે મૂક્યો. પતિને છોડી જે પત્ની પિતાને ઘેર રહે તેને વિશે-વૃષ્ણોનો સારો મત હોતો નથી. છતાં આરસી આ નિયમને અપવાદ રૂપ બની, જેને માટે કૃષ્ણ (case) લઈ તેની કાળજી રાખનારા અને તેના હાથમાં પોતાના કાન સુધરત કન્નારા ધણા ધરડાઓ જળાય છે.

અરીસાનું કૌટુંબિક જીવન દુઃખી હોવા છતાં તે કોઈ પણ દિવસ દુઃખી દેખાતો નથી. ત્યારે જ્યોત્યારે એ મહારાજા તો પોતાના કામમાં મરાગત હોય છે. તેની સામેથી કોઈ પણ પસાર થાય તો તેના પર પ્રકાશ પાડ્યા વિના રહેતો નથી. પૈસાદાર, ગરીબ, જાંચ અને નીચ એવા બેઠો આ સાધુ પુરુષ રાખતો નથી. રાજમહેલોના દીવાનખાનામાં જે પ્રમાણે તેના પર હાસ્ય ફરકતું હોય છે, તેજ પ્રમાણે તે દાનખોના હૃદયથી સલૂનોમાં તે પ્રચલિત દેખાય છે. હીરા મોતીના અલંકાર પહેરનારી મહારાણીની જમી એક પલકમાં કાઠી આપનાર આ ચિત્રકાર જગલના ફૂલો માથામાં ધારણ કરનારી દાસીની જમી પણ તેટલી જ આતુરતા અને કુશળતાથી ચિત્રે છે.

અરીસાના શિષ્યસમૂહમાં નિરુપૃહ રીકાકારોની પ્રમુખપણે ગણના કરવી જોઈએ. રીકાકારે દર્શાવેલા દોષો આમાન્યતઃ ગ્રંથકારોને રૂચના નથી. પણ આ અરીસાએ 'પતાવડુ' પોતાનું રૂપ કેટલા જણ પાંચકાની દૃષ્ટિથી જોવા તૈયાર થાય છે? લલાટ લેખ લખવા માટે પાસે રાખેલી શાહી ટોળાઈ જતાં તેમાં બીજાનું ગમેલા ધણા કોડો અરીસા સામે ઉભા રહી અભિમાનથી મસ્તક ડોલાવતા જળાય છે. તેઓનું ડોહડું જેવું પ્રતિકુલ રીકા-માંથી એકાદ અધુરા વાક્યથી ફલાઈ જનારા લોધ કાણે જોવા નથી?

ફાલગુર કાચ અને ચંચળ પારો એઓના મિલાપથી ઉત્પન્ન થએલા અરીસાની વૃક્ષના કોઈ કવિ મર્ત્ય શરીર અને ચંચળ મન-એઓના પેટે જન્મ લેનાર પ્રેમની સાથે કરે. વસ્તુ સામેથી દૂર ગય કે તરત જ તેને પૂર્ણપણે વિસરી જવાની અરીસાની શક્તિ જોઈ કોઈ શીલમુક તેને રિયનિપ્રસની પંક્તિમાં બેસાડશે. કોઈ અરીસાની ગમે તેટલી સ્તુતિ કરે પણ મારા મનમાં તેને મોટે-એકજ કારણે લીધે પ્રેમની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. વચન નીકળતી કીટલીમાંથી આંગોડીનો 'નંબ' થયો, તે પ્રમાણે બાલસૃષ્ટિ આમેદુરૂ બતાવનારા અરીસામાંથી લવિષ્યમાં અંતઃસૃષ્ટિનું સત્ય સ્વરૂપ બતાવનારા અરીસો જન્મશે.

આ અરીસો ઘેર ઘેર થાય, ત્યારે દુનિયાનાં અડધાં દુઃખોને મોડું કાણું કંપુ પડશે. મોસમી (ચાલચલાઉ) દેશ ભડત આસપાસ પર ચઢી બોલવા લાગે કે તરત જ આ નવો અરીસો તેના હાથમાં આપવો કે તેઓ એક પણ રાજ બોલ્યા વિના કુદો મારી બાસ-પોઈ પરથી નીચે આવશે. પ્રેમની યાચના કરતા પુચનના હાથમાં આપશે તો તેના પ્રેમનો ઉત્તમ રૂપમાં, પૈસામાં અગર કોઈ જાણ ઉપાધિમાં થએલો છે-કે. કેમ તે તેના પ્રીતિના પાત્રને જણાઈ આવશે. આ અરીસાની શોધ થાય તો દુનિયામાં વધીત અને સાક્ષીઓનો સદતર નાશ થાય. આરોગી અને ફરિયાદીના હાથમાં આવે અરીસો આપી તેમાં પડેલા તેઓના હૃદયનું પ્રતિબિંબ જોઈ ન્યાયાધીશ કેમનો તરત જ નિર્ણય કરી શકશે. આ નવા અરીસાથી આજની અપૂર્ણ સૃષ્ટિ નિઃસંદેહ આદર્શ બનશે. પણ આવા અરીસાની શોધ થઈ શકશે? આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર કયો ધર્મશાળ આપશે?

(વિ. મ. ખાઉકરના એક મરાઠી લેખ ઉપરથી.)

શાક્યકુલની ઇતિશ્રી.

(ઉત્તરાધ)

શ્રી. અમૃતલાલ નાયક એમ. એ.

(૧)

ગતિનો મમય હતો. સનુછી પલંગ પર પડ્યા પડ્યા ચઢાતઢા બધી રહ્યા હતા. દુર્ગતી દશા હવે શોચનિય હતી. અન્નાભાવથી તે હવે વધુ વખત ટકે એમ લાગતું ન હતું. મેના પણ અગધી ઉપરાત મારી ગઈ હતી. રાણી માલવિકા પતિની દશા પર આંધ્ર ઢાળતી હતી. તે કહેતી “છથ્ઠાં મારી આમે નગરની દુર્દશા ન થાઓ અને પતિનો વધ પણ ન થાઓ ! એ પહેલાં મારું મૃત્યું થઈ જાય તો સારું !”

બાકી બચેલા પુરુષનો કહેતા, “માતા ! આજે અપૂર્વ આનંદનો દિવસ છે, દેશ રક્ષા માટે અમે પ્રાણની આહુતિ આપીશું. અમાગ રહેતાં રાજ પતિવારની દુર્દશા કોઈ પણ કરી શકશે નહીં.”

મહત્તા તાંબૂલવાહિનીએ પ્રવેશ કરીને કહ્યું, “એક ભિક્ષુણી રાત્રને જોવા ઇચ્છે છે. તે મેનામાથી માર્ગ કરીને આવી છે ! તે કહે છે કે હું રાત્રને નગર રક્ષાનો ઉપાય બતાવીશ.” રાણીએ આજ્ઞા આપી કે તેને મન્મથપૂર્વક લઈ આવે.

એક ભિક્ષુણીએ પ્રવેશ કર્યો અને રાત્રના પલંગ નિકટ જઈ બેઠી. “દેવ ! મને ઓળખો છો ? મહત્તા રાત્રની નંદાવસ્થા દૂર થઈ. તેમનો ઉન્માદ ક્ષણભર માટે ન જાગે કયા ક્ષોષ થઈ ગયો ! તેઓ બેઠા થયા અને આવેશથી બોલી ઉઠ્યા, “વિનીતા ! શું હું મૃત્યુનું જોષ રહ્યો છું ? આવી વિપત્તિની વેળાએ તું કયાથી ?”

વિનીતા. — નાથ ! હું તમારી ધર્મપત્ની જીવિત છું મરી નથી. જુગયા મમયે તમે મને કિંગતોથી બચાવી મારું પાણીચઢણ કર્યું હતું. મને ગર્ભિણી અવસ્થામાં એક ભિક્ષુના આશ્રમમાં મૂકી તમે પાંછા આવ્યા હતા. પછી કેકે તમને મિથ્યા સૂચના આપી કે મારો દેહાંત થયો. મારી કન્યા સુખતા માગથી વિખૂરી પડી ગઈ હતી અતઃ મળી કે તે તમારે ત્યાં છે. તેને મળવા આવી છું નાથ ! સુખતા કયા ?

ચીત્કાર કરી રાત્ર પલંગ પર પછઝઈ પડ્યા, “પુત્રિ સુખતા ! તે માતૃપિતાની માનરક્ષા માટે પ્રાણની આહુતિ આપી ! હું જ તારો અધમ પિતા છું. પુત્રિ ! ક્યાં છો ? માલવિકા વધુ મહન કરી શકી નહીં. ભિક્ષુણીને ગળે વળગી બેઠી, ‘ભગિની ! હું જ તારી પુત્રપાતિની છું. મને દંડ આપો પણ પતિની રક્ષા કરો ! તમારું આમન મેં જ અગ્રાનવશ લઈ લીધું હતું. આજે તમને મોખીને કૃતાર્થ થાઉં છું. તમાગ પતિ, તેમની આ દાસી અને નગરની રક્ષા કરો.” તે વધુ બોલી શકી નહીં.

ઝંઝાનિલના આગમન પૂર્વે બે વાયુઆંદોલિત વસ્ત્રગિઓની જથ્થા તે બંને બેટીને અશ્રુપાત કરવા લાગ્યાં.

આ દશણ દૃશ્ય જોઈને પુત્રવાસી પતિ શક્યા નહીં !

વિનીતાએ દુર્ગમાંથી પાછા ફરી સેના નાંચક સમરકેતુને કહ્યું. “તમે મને અરધા કપાક માટે અંદર જવાની અનુમતિ આપી હતી તે માટે સહજો ધન્યવાદ. મારી એક અંતિમ પ્રાર્થના છે. તે તમારે અવરમ માનવી પડશે.”

સેનાપતિએ કહ્યું, “તે શી છે?”

“હું આ નિકટવર્તી પુષ્કરિણીમાં પૂજન નિમિત્ત પ્રવેશ કરું છું. જ્યાંસુધી પાણી ફરું નહીં, ત્યાં સુધી તમે દુર્ગને તોડશો નહીં. કિન્તો તો હવે તમારા હાથમાં આવી ચૂક્યો. અન્નાભાવથી દુર્ગના લોકો ક્ષુધાતર્ક થઈ ચૂક્યા. હવે તેઓ રહ્યા માટે અસમર્થ છે. મારી આ પ્રાર્થના સ્વીકાર કરો.” વિનીતાનો કંઠ ગદગદ હતા. આ તેની કાતરતા નેષ્ટ સેનાપતિએ કહ્યું, “ભલે?”

(૨)

એ દિવસ વ્યતિત થઈ ગયા. સમરકેતુએ હિમ્મતુની વણી પ્રતીક્ષા કરી પણ તે દેખાઈ નહીં. સૈનિકોએ પુષ્કરિણી પર જઈ જોઈ તો વિનીતાનું શયન પાણી પર તરી રહ્યું હતું. તેના મ્હાનવદન પર નૈરાશ્યનો વિશાદ હતો.

શું હજી પણ સમરકેતુની પ્રતિદિંશ્ચિ સાંત થઈ ન હતી?

પુરવાસીઓની દુઃખરથા જોઈ સમરકેતુએ મરણીઆ થઈ છેલ્લો હુમલો રાત્રી કર્યો. સિંહકાર હવે પડું પડું થવા લાગ્યો. પુરજનોએ ચણી પાસે જઈ કહ્યું, “માતા! હવે કરો ઉપાય નથી. ગમગદનું પતન થશે. તે પૂર્વે અમે અગ્નિદેવને પ્રાર્થાની પૂજા અર્પણ કરીશું. દુર્ગપતનનું દુઃખદાયક દૃશ્ય જોવા માટે એક પણ શાકવપીર રહેશે નહીં.”

ગદગદ કંઠથી માશ્વવિકા બોલી, “મારા બધાઓ! આજે આપણે સૌ સાથે જ ઈદલીલા સમાપ્ત કરીશું. બધાં સાથે પ્રયાણ કરીશું આવો આનંદદાયક અવસર પુનઃ ક્યારે પ્રાપ્ત થશે. કિંલ્લાની ઉચ્ચતમ અટાકિકાપર અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરો. હું પતિદેવને લઈ આવું છું.”

પ્રાસાદમાં આવી રાણીએ ચૂલને સૂચના કરી, “નાથ! આજે આપણું સહયમન છે. ચાલો, ચિતા તૈયાર થઈ રહી છે. દુર્ગ પડવામાં હવે વાર નથી.”

વિદિશ રાજા કેવળ “ગમગદ” અને “સુખતા” એ શબ્દોનું રટણ કર્યો કરતા હતા. એકાએક એક જાહેરથી પુરને પ્રવેશ કરી કહ્યું, “માતા! હું તમારા શત્રુ સમ્રાટ વિરૂદ્ધદેવનો પુત્ર અને તમારા જમાતા અરણેન્દ્ર છું. મારી એક પ્રાર્થના છે. હું પાપી છું અને સુખતાને લાયક ન હતો.”

માશ્વવિકા — વત્સ ચિત્રાયુ ભવ! તે શી છે?”

અરણેન્દ્ર — મેં એક ગુપ્તદાસનો પત્તો લગાવ્યો છે. આપણે આસાનીથી જાગી ચકીશું. ચાલો! તમને નિર્વિઘ્ને લઈ જઈ. અધિક વિજય ઉચિત નથી.”

હસવાની ચેષ્ટા કરતાં ચણી બોલી, “અરણે! તારા પ્રયત્ન માટે સહજ ધન્યવાદ. તું ચિરંજીવ થા અને કેસરની ગોરવ વૃદ્ધિ કર. હું હવે અહીંથી ક્યાંય નહીં જઈશ. દુર્ગને મનુષ્યોના હાથમાં મોંપી હું પતિની સાથે કલંકિત મોડું કોને દેખાડીશ? આજે

શાક્યકુલની ઇતિશ્રી.

(ઉત્તરાધ) .

શ્રી. અમૃતલાલ નાયક એમ. એ.

(૧)

ગતિનો અમય હતો. સન્નિહ પલંગ પર પડ્યા પડ્યા યદ્વાતલા બકી રહ્યા હતા. દુર્ગની દશા હવે શોચનિય હતી. અન્નાભાવથી તે હવે વધુ વખત ટકે એમ લાગતું ન હતું. મેના પણ અરધી ઉપરાંત મારી ગઇ હતી. રાણી માલવિકા પતિની દશા પર આંશુ ઢાળતી હતી. તે કહેતી “ધન્ય ! મારી મામે નગરની દુર્દશા ન થાઓ અને પતિનો વધ પણ ન થાઓ ! એ પહેલાં મારું મૃત્યુ ધઇ જાય તો સાગં.”

બાકી બચેલા પુરજનો કહેતા, “માના ! આજે અપૂર્વ આનંદનો દિવસ છે. દેશ રક્ષા માટે અમે પ્રાણની આદૃતિ આપીશું. અમાગ રહેતાં રાજ પરિવારની દુર્દશા કાંઈ પણ કરી શકશે નહીં.”

મહત્તા તાબલવાહિનીએ પ્રવેશ કરીને કહ્યું, “એક લિસુણી ગમ્મને જોવા હમ્મે છે. ને મેનામાથી માર્ગ કરીને આવી છે. તે કહે છે કે હું ગમ્મને નગર રક્ષાનો ઉપાય બતાવીશ.” ગણીએ આજ્ઞા આપી કે તેને મન્માનપૂર્વક લઇ આવે.

એક લિસુણીએ પ્રવેશ કર્યો અને ગમ્મના પલંગ નિકટ જઇ બોલી “દિવ ! મને જોજો છો ? સહમા રામ્મની તંદાવરથા દૂર યઇ. તેમનો ઉન્માદ કાચુલર માટે ન જાણે કયા લોપ યઇ ગયો ! તેઓ બેઠા યયા અને આવેગથી બોલી ઉઠ્યા, “વિનીતા ! શું હું રવનું જોઇ રહ્યો છું ? આવી વિપત્તિની વેળાએ તું કયાથી ?”

વિનીતા :- નાથ ! હું તમારી ધર્મપત્ની હવિત છું મરી નથી. મૃગયા મમયે તમે મને કિંગતોથી બચાવી મારું પાણીગ્રહણ કર્યું હતું. મને ગર્ભિણી અવસ્થામાં એક લિસુના આશ્રમમા મૂકી તમે પાંછા આવ્યા હતા. પછી કોકે તમને મિથ્યા સૂચના આપી કે મારે દેહાંત થયો, મારી કન્યા સુગતા મારથી વિખૂટી પડી ગઇ હતી. ખન્ય મળી કે તે તમારે ત્યાં છે. તેને મળવા આવી છું નાથ ! સુગતા ક્યાં ?

ચીતકાર કરી ગામ પલંગ પર પછપર્ષ પડ્યા, “પુત્રિ સુગતા ! તે માતપિતાની માનરક્ષા માટે પ્રાણની આદૃતિ આપી ! હું જ તારો અધમ પિતા છું. પુત્રિ ! ક્યાં છો ? માલવિકા વધુ મહન કરી શકી નહીં. લિસુણીને ગળે વળગી બોલી, ‘ભગિની ! હું જ તારી પુત્રધાતિની છું. મને દંડ આપો પણ પતિની રક્ષા કરો ! તમારું આમન મેં જ અજાનવશ લઇ લીધું હતું. આજે તમને મોખીને કૃતાર્થ થાઉં છું. તમાગ પતિ, તેમની આ દામી અને નગરની રક્ષા કરો.” તે વધુ બોલી શકી નહીં.

અંજાનિલના આગમન પૂર્વે બે વામુઆદોલિત વસ્ત્રરિયોની જયમ તે બેઠીને અશ્રુપાત કરવા લાગ્યાં.

આ દારણુ દષ્ય જોઇને પુરવાસી પણ શક્યા નહીં !

સમરકેતુની ભયંકર મુખમુદ્રા જોઈ ગિરિધરદેવ ડરી ગયા અને ખૂબ પાડ્યા લામ્યા, “દોડો! - કપટ ॥ વિશ્વાસઘાત ॥”

પૈશાચિક હાસ્ય હસતાં સમરકેતુ કહેવા લાગ્યા, “મહારાજ! તમારી ખૂબ નકામી છે. મેં આ સમાના દાર બંધ કર્યાં છે. કોઈ તેને ખોત્રવાની વિધિ જાણતું નથી. હમારી સેના તમારો અવાજ પશુ સાંભળી શકે એમ નથી.”

ગિરિધરદેવ હાહાકાર કરવા લાગ્યા, “તો શું તું મારો વધ કરીશ?”

“નહી” સમરકેતુ બોલ્યો, “આ દુર્ગની રચનામાં ઘણું કૌશલ છે સત્તુઓની એટલા વિશ્લેષ કરવા માટે એક ગુપ્તકોશ (ખૂટી) બનાવવામાં આવી છે. તેને દબાવતાં જ સમસ્ત દુર્ગ પાણીમાં ધસી પડશે અને ડૂબી જશે! શત્રુહત ઉન્માદાવરધાને કારણે એનો ઉપયોગ કરી ન શક્યો. હું કરીશ. આવો! આપણે હસતાં હસતાં મૃત્યુનું આલિંગન કરીએ. “માતા માલવિકા! પિતા શત્રુહત!! આ નરોધમ, પિતૃકુલધાતી પુત્રને ક્ષમા કરજો! મારું આ પ્રાયશ્ચિત્ત તમને રવીકૃત થાઓ! હા! શાક્યકુલ! હા! કપિલવાસ્તુ રાજકુલ ॥” કહેતાં કહેતાં સમરકેતુએ કીત દબાવી દીધી.

સમ્રાટનો હાહાકાર હૃદય વિહારક હતો!

સહસ્રા અનેક વજ્રપાત જેવો ભયંકર સખ્દ થયો, સરોવરનું પાણી ઉદ્દેશિત યર્ષ ઉડ્યું. એક બીપણ નિવાહ કરતો દુર્ગ સરોવરમાં વિત્રીન થઈ ગયો! સમસ્ત કાસલ સેના પશુ જંગમન થઈ.

પ્રાતઃકાલે નિકટવર્તી ગામોના બચેલા વાસીઓએ જેયું કે ગામગદનું નામોનિશાન પશુ નથી! દેવસ સરોવર અને સરોવર જ દેખાતું હતું!

સરોવરની નિકોંપ તરંગત્રેખાઓ પૂર્વવત જાણે કાંઈ બન્યું ન હોય, એમ અનિશ્ચ સાથે મસ્તીમાં મશગુલ હતી. હોય, પ્રકૃતિની માનરૂપિત સદાની નિરપેક્ષ ઉદાસીનતા!

(૪)

કુશીનગરની સન્નિકટ શાલવનની શીતળ છાયામાં ભગવાન સુહૃદેવ વિરાજમાન હતા. અનેક શિશુ પાસે બેસા હતા. એક પચિંક શિશુએ ત્યાં પહોંચીને ભગવાનના ચરણોમાં નમન કર્યું. ગદ્ગદ કંઠે તે જ્ઞેમતેમ બોલ્યો, “દેવ! ગામગદનું પતન થયું. શાક્યોનાં રાજ્ય વિલીન થઈ ગયાં! રાજ્ય શત્રુહત તથા તેમના વેવાઈ કપિલવાસ્તુ નરેશ આ લોકથી સાથે પ્રયાણ કરી ગયા. લડતા લડતા સધળા શાક્યવીરો વીરગતિ પ્રાપ્ત કરી ગયા. પશુ મરતાં મરતાં તેઓ શત્રુઓને પશુ સાથે લેતા ગયા!”

ભગવાન ખિન્નવદન થઈ ગયા. ક્ષણેક પછી તે બોલ્યા, “દેશપ્રોહ! મતભિન્નતા સદા ભારતની દુશ્મન રહી છે. ભવિષ્યમાં યદિ લોકો એત્યા નહીં તો મતભિન્નતાની પુત્રી — માર્હોમાંહેતી લગ્ન — સર્વનો નાશ કરશે.

આનંદે નમ્રભાવે પૂછ્યું, “એનો પ્રતિકાર શો?”

પ્રશાંતવદન તથાગત ભગવાન બોલ્યા, “અવરથ છે. તૃષ્ણાનું દમન!”

તેમના સ્તિગ્ધ શબ્દોમાં વિપાદ છતાં આશાની ધ્વની હતી ॥

કોંગ્રેસ સરકાર

અંગ્રેજી મંત્રાલયે પાઠવી મહાવતે ફરી લુહો કરવા છાપુ છે

મુખ્ય મંત્રાલયે અમદાવાદ શહેર અને આમવાસના ૨૭ ગામોમાં અંગ્રેજી દારૂ નિર્ધેષ કરવાનું જાહેર કર્યું છે.

પેશાવ્યનાં ભયકર દર્દોની
છેલ્લામાં છેલ્લી અજાયબ શોધ
 ડોક્ટર જસાણીની
 જગમગાદુર દવા

“ગોનો કિલર” ૨૭૨૮૬

એક

અમુલ્ય અને સંપૂર્ણ ફતેહમંદ ઇલાજ છે.

પેશાબ અને ધાતુના ભયકર રોગો માટે ઇન્જેક્શનો અને પીચકારીઓ લીધા વિના ગોનોકિલર ખરેખરો નિર્દોષ અને અનામતી ભરેલો એક જ અને છેલ્લો ગમવાલુ ઇલાજ છે. પહેલે જ દિવસે તેના ચમત્કારીક ગુણનો પરચો ખતાવે છે.

ગમે તે કાચુથી વાશુ થયેલ તગતો અથવા જુનામાં જુનો પ્રમેહ (પમ્બીઓ) અખામા તથા પેશાબમાં જતી ધાતુ, તથા જતી રસી, થતી મખત આતંગ, ટીપુ ટીપુ તથા અટકી અટકીને થતો પેશાબ, મુત્રાશયમાં આવેલો ગોનો તથા થયેલો જખમ તથા અંત્રીમાંના પ્રદાના ભયકર રોગો એકે પેશાબને લગતા તમામ દર્દોને જડમુઘથી નાશ કરી અગરની ધતુને મુધાગી મચ્છ અને ઘટ કરે છે.

પચાસ ગોળોની ખટલીની કી. રૂ. ૭ બી. પી. ખર્ચ જુદું

દરેક આગેવાન દવાપાળાને ત્યાં વેચાય છે.

એકના
 ખતાવના

ડૉ. ડી. એન. જસાણી

ચેતવણી

દવા ખરીદના પહેલાં
 દવાનું નામ

ગોનોકિલર અને કુકડા ખપ
 ખીચાંવ પેકેટ તપાસીને લેજો

ગીગામ, એકરોડ

મુખ્ય—નં. ૪

સુકત પ્રાંતમાં દર નિષેધ અંગે બે હજાર મરતી દુકાનો બંધ કરવામાં આવશે.
મદ્રાસ સરકારે ૬૭ બીગ કેદીઓને છૂટા કર્યા છે.

પરોડા જોડના જી રિલાયમાં કાંતણ કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું છે.
આવકના વધારા માટે સાધનો શોધી કાઢવા મું. સરકારે સમિતિ નીધી છે.

મુંબઈ સરકારની કેળવણી સમિતિ ભલામણ કરે છે કે દરેક પ્રાંતમાં કેળવણી માટે
અલાઈકાટ બોર્ડ નીમવું. ઇન્સપેક્ટર પદ્ધતિમાં સુધારો કરવો, શાળાઓમાં શીશુવટથી
તપાસ કરવી, ફરજિયાત અને મફત કેળવણી કમરા : દાખલ કરવી, રથાનિક સંસ્થાઓ
પાસેથી કેળવણી ખાતાઓ લઇ લેવાં.

ગાંધી-ધર્મન કરાર પ્રમાણે મીઠા સંબંધી છૂટો પાછી અપાય છે એમ મુંબઈ
સરકારે જાહેર કર્યું છે.

મરદન પ્રાંતની કોમિસ સરકારે ૧૨૪ અ, ૧૦૮, ૧૪૪ વગેરે કમરો અને દમનના
બીગ કાયદાઓ રદ કરનારે બીલ તેની ધારાસભામાંથી પસાર કર્યું છે.

સુકત પ્રાંતની સરકારે અઘ્લાયાદને બીજી રાજધાની બનાવવા ઠરાવ્યું છે. ધાગસભાની
એક બેઠક ત્યાં મળશે એમ જણાય છે.

દાહાદ, ગોધરા અને કાલોલની તાલુકા બોર્ડો મું. સરકારે એપ્રિલ ૧લી રદ કર્યાના
હુકમો કાઢ્યા છે.

મુંબઈ પ્રધાનમંડળે દેશી વૈદક અંગેનું બીલ અને હરિજન અલગ મતાધિકાર રદ
કરતું બીલ મંજૂર કર્યાં છે.

મુંબઈ સરકારે એક યાદી બહાર પાડી ઈલાકાના ખેડૂતોને આવતી ખોસમમાં કપાસના
વાવેતર પર અંકુશ મૂકવા સૂચના કરે છે.

મુંબઈ સરકાર નાણિકથી વસતીની સડક બાંધશે.

મદ્રાસની કેટલીક પ્રાથમિક શાળાઓમાં કાંતણ કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું છે.

મદ્રાસ સરકારે ગૌચરના દરમાં ૫૦ ટકાનો ઘટાડો કર્યો છે.

સરહદ પ્રાંતમાં કેના ઇસ્માયીલ જીલ્લામાં કાચબી થશે.

સુકત અને બિહાર પ્રાંતની સરકાર કમરા : રાજકેદીઓ સુકત કર્યાં જાય છે.

મુંબઈ સરકારે ચાખ્વા જીલ્લાની જમી તાલુકા બોર્ડો રદ કર્યાં છે.

રાજદ્વારી કેદીઓને જૂલો વર્ગ રચી તેમને જૂલો સગરડો આપવા મધ્ય પ્રાંતની
સરકારે એક બીલ લાવશે.

સુકત પ્રાંતની સરકારે ગ્રામ ઉદ્યોગ માટે ૧ કરોડ રૂપિયા કાઢ્યા છે.

મધ્ય પ્રાંતમાં માનદ મેજસ્ટ્રેટની પ્રથા નાબૂદ કરવામાં આવી છે.

મુંબઈ સરકારે મીલ મજૂરો અંગે નીમેલી સમિતિએ મીલ મજૂરોના પગારમાં ૧૨
ટકાનો વધારો કરવા સૂચના કરી છે.

મુંબઈ પ્રધાન મંડળે બેરોએ રેપેશિયલ હમદગ્ગની એક્ટ નાબૂદ કરવા નિર્ણય કર્યો છે.

સુકત પ્રાંતની સરકારે પ્રેમ મહાવિદ્યાલય સંમેનો પ્રતિષ્ઠા રદ કર્યો છે.

મન્દારી મોકરે ના પગારમાં કાપ મૂકવાની મુજબ. મન્દારીની સંચના દિંદી પત્રીરે નહિ સ્વીકારવાનું જણાય છે.

મુદ્રામન્દાર પ્રગ દિત માટે પગલા લેતા ૧૩૬ કરોડની ચેન કાદમે એમ જણાય છે.

મન્દાર પ્રાંતની મન્દારે મન્દારનનો વિરોધ કરીને દરાવ તેની ધાગમલામાં પસાર કર્યો છે.

મુંબઈ સરકારના બજેટમાંથી થોડુંક જાણવા જેવું

- ૧ મુંબઈ શહેરમાંના મન્દારી પટાયળાઓને મહેતાની મક્ત મગવડ.
- ૨ દેશી તંનાકુની નિકાસ અને વેચાટ ખીવવવા ૪૦ હજાર રૂપિયા.
- ૩ વીજળીના દરો મરના કરવા માટે તપાસ ગમિતિ, ગામડેગામ વીજળા મંત્રી પહોંચાડતા મન્દારી એ કાનખના ડાદવાં.
- ૪ કાનડામાંના જગતોમાં આવેલા ગામોની પા માઇય નજીકનાં જગતો ખેતી કરવા માટે ગામ લોકોને નાપવાગ આનશે.
- ૫ એરી શકાય એવી અધુણેડી મન્દારી જમીન ચોટી બેડવાળા બેડુનેને આપવી.
- ૬ હંયાકામાં પ્રાંત પંચાયત ઉભી કરવા માટે ચાખ લાખ રૂપિયા. પડતર જમ્યા પંચાયતને આપવી. મન્દારી જમીન એરી ન હોય ત્યાં ખરીદીને પંચાયતને આપશે તે માટે એક લાખ રૂપિયા ગામડાની શાળાઓના નિબાર માટે શક્ય હશે ત્યાં 'સરકાર જમીન આપશે.
- ૭ ગામોમાં કુવા નવાવ માટે દર લાખ.
- ૮ ગામડાઓમાં ૧૦૦ ફકતરે પંદે અને ૫૬૫મે જમ પમે ને મગવડ માટે ૩ ૨ લાખ રૂા તખીઓ મક્ત ગામડા કરશે.
- ૯ આધુવેંડ ગામોની મન્દ માટે ૩ ૨૦,૦૦૦
- ૧૦ દરેક ગામ એક પાકો જમે શાય એવો માત વગમમા રરતા જાવ તમે કાર્યક્રમ.
- ૧૧ શાળાઓ મન્દની કંપાન પુરી કરવા આદ લાખ રૂપિયા.
- ૧૨ શાળાઓ નેમના કાયરોનમા વધારે કરે નો તેની માન્દમાં પધારા માટે ૩ ૯ લાખ.
- ૧૩ ખર્ચા શાળાઓ નવી ખાલરી.
- ૧૪ શાળાઓના મકાનો બાધવા ૧ લાખ રૂપિયા.
- ૧૫ આનની સ્વદમથી નીકળતી પ્રાથમિક શાળાઓને મન્દ માટે નવ લાખ રૂપિયા.
- ૧૬ શિક્ષક ધરની તાલીમ લેતા ઉમેદવારને 'દિંદીનું' ફંજયાત શિક્ષણ. તે માટે જોઈની મન્દ.
- ૧૭ પ્રાંત પુરતમલ્ય માટે ૫૦ હજાર રૂપિયા.
- ૧૮ ગમડામાં કુવા ઉમેદની શાળા માટે દેડ લાખ.

પૂર્ણા

“ દયા તણા ડંકા ગડગડતા, પ્રેમલ તાતાં તીર,
પરિધાને પરમાર્થ તણાં, ને અળગાં મૂકે શીર,

ન્યાય તણી ધરી બેલ,
છવનમુક્તિના ખેલ
ખેલે મંચમધી સ્હેલ,

બેદીને તિમિર કગલ !”
સં. વ. દેસાઈ

તંત્રી : રણછોડજી પરાગજી મહેતા

પૂર્ણા કાર્યાલય :
મોટા જાગર :
અવમોરી . .

પુ. ૧, અંક ૯ :
એપ્રિલ ૧૯૨૧

અનુક્રમણિકા

અનુક્રમ :	વિષય :	લેખક :	પાના :
૧	મેતાનને નિષ્કળ કરે	શ્રી. ર.	૧
૨	બાગે	„ ઇન્દુલાલ ગાંધી	૨
૩	પૂર્ણા તરે	„ રતુ દેમાઈ	૩
૪	દોરંગી	„ મ.	૫
૫	દ. શુભગતના પુગતત		
	ઘટિલામની કડીઓ	„ મણિલાલ દ્વિવેદી	૬
૬	દુગળો હાલી	„ સુમન્ત મહેતા	૧૦
૭	મંમીલા	„ પંકજ	૧૨
૮	“તેજનો કણુથી છે,” વોકગીત	„ નિતુ બ. દેમાઈ	૧૮
૯	કવિનો પ્રેરણ	„ મહાવીરપ્રસાદ દાધીય બી. એ. એલ એલ. બી.	
૧૦	ફૂલ પુતક	„ પ્રદુસ્યદ શાહ	૨૩
૧૧	શાંતિની ગાંધી	„ અમૃતલાલ નાયક	૨૭
૧૨	શુચ અને તેની બનાવટ	„ પ્રદુસ્યદ શાહ	૩૧
૧૩	હિંદ મ ગાંધી નાનુવાનેગ હકોત	„ ઇરાલાલ મળાસીંગ દામલા	૩૮
૧૪	ગૂઢ પ્રાણી	„ ગણુડોડી મહેતા	૩૬
	મમાસોચના	„ મ.	૩૯
	સાકરીઆ ચપ્પા	„ ભંયાજી	૪૦
	આર્યાના	„ વિવિરસુ	૪૨
	ગોધ	„ મ. અને તાંત્રી	૪૩
	કોએમ મન્દા		૪૬

પૂર્ણા કાર્યાલયના નિયમો

૧. અમેરિક મહિનાની ૧૫મી તારીખે માસિક નિયમિત પ્રકટ થાય છે. ના. ૨૫મી મંથીમાં એક ન મળે તો કાર્યાલયને અન્નામે પત્ર લખી જણાવવાથી બીજી નકલ મોકલવા જરૂરથી કરવામાં આવશે.
૨. પોસ્ટલ એકલું હશે, તો નહિ સ્વીકારાયેલા લેખો લેખકને પત્ર કરવા તરતથી કરવા મા આવશે.
૩. લેખકના મંત્રણા માથે તની મમત જ છે એમ માની ન લેવું.
૪. દરેક લેખકને તેમના લખાયેલા લેખોની પાંચ છટી પ્રતો તથા તેમનો લેખ બીજો. હોય, તે એક એકલરામાં આવશે.
૫. વાર્ષિક લગભગ દેશમાં ૩ ૨-૮-૦ થી ૩-૮-૦ અને અન્ય દેશો માટે ૭ શીનીય ગણનામાં આવ્યું છે.

પૂર્ણા

તાત્રી : રણછોડભી પરાગભી મહેતા

પુસ્તક ૧

એપ્રિલ ૧૯૩૮

અંક ૬ મો.

સેતાનને નિષ્કળ કરો

૧. અંગ્રેજીમાં એક એવી દતકથા છે કે સેતાનના કળદ્રુપ લેખમાં એક દિવસ છુટો ઊઠ્યો કે “મારે સખ્યાબધ માણસોને ઝડપથી પકડી મારી મોહનજામા સપડાવવા ભેઈએ.” તેથી તેણે તેના એક નોકરને કઈ સૂચના આપી એક રાજમાર્ગ ઉપર ઊભો રાખ્યો. તે નોકર રસ્તે જતા આવતા રાહદારીઓને રોકી કહેતો, “ભાઈ, તું આટલો બધો દિલગીર કેમ ? તું તદ્દન નિરાશ જણાય છે.” વટેમાયુ જવાબ દેતો, “નહિ, નહિ, હું નિરાશ નથી” નોકર ભાગ્યપૂર્વક જણાવતો, “અરે, તારું મુખ કેવું ભલાન છે ! ખરેખર તું તદ્દન હતાશ છે” આ પ્રયત્નથી જેઓ હતોત્સાહ યતા તેને નોકર પકડી લઈ જઈ સેતાનને સ્વાધીન કરતો. પણ કેટલાકે ઊંચુ મસ્તક રાખી દંઢતાપૂર્વક કહેતા “નહિ, નહિ હું હતાશ નથી.” આવા પુરૂષોને સેતાનનો નોકર ન તો પકડી શકતો કે ન તો કંઈ કરી શકતો અને સેતાને પ્રસારેલી માયાજાળ નિષ્કળ નીવડતી.

એક રશિયન તત્ત્વચિંતકે કહ્યું છે કે દુનિયામાં નિરાશા જેવું બીજું કંઈ પાપ નથી. આશાવાદી બનતા માણસ સેતાનથી સહુજ જ. ભયમુક્ત બની શકે છે.

....બારણી....

કોણ આવી મારે બારણે ઊભો ?

ગહેલ મૂકી કોને સાંભર્યો કુળો ?

અધારી રાતમાં તારા તરે

એમ શબ્દ સરે,

મારા મનની લીનમાં;

કોણ ટકોરા મારી રહ્યું હશે

અરધી નીંદરમાં ?

સેવક કો'ક બની ગયો સખો

ગહેલ મૂકી મારે બારણે ઊભો.

દૂરની હાકલ આવતાં ચોરી

અંતરને ચોરી,

મેં મૂકેલ ખોડિયામાં;

ઠરી જશે નહિ દીપક; છે હજી

દીવેલ કોડિયામાં:

તોય ધરીશ હું પ્રાણનો ખોળો

કોણ આવી મારે બારણે ઊભો ?

કોડિયાની જસ વાદ વધારી

હૈયું કરી ભારી,

નાખી આંગળી સાંકળમાં;

બારણું ઉઘડતાં પટકાયો

યાચક પશ્ચરમાં,

યાચકને ઘેર યાચક ઊભો

ભીનો થયો એના લોહીથી કુળો.

....પૂણી તટે....

(રોળા)

નટિની પૂણી તટે ઝીલી હું જનની, આજે,

જાડે જાડે છેક સ્મૃતિ જલદલમાં ભડે;

વિમલ સ્મરણ મૌકિતક અમૂલાં ત્યાંથી લાવું;

જે મુજ જીવન-હાર મહીં દિનરાત વિનાજે.

તારી જીવનસરિતા પણ આ પૂણી પેઠે,

નિકળી કઠિન ઝિરિથી, વિકટ વનોને કાપી;

કંટક, શૂલ, ખડક ભરિયા મારગને માપી,

વાંકી ચૂકી જટિલ વીધિઓ એમ સમેટે.

સુખ દુઃખ ભરતી ઓટ મહીં જીવનજલ ખાટાં,

તારાં માડી થયાં ઘડીકભર કિંતુ પાછાં;

મીઠાં જલનાં જહેણ કૂટન્ટાં આછાં આછાં;

તેમાં અંગ ઝમેળે તારાં જાલક પ્યારાં !

સહુ કલકલ નાદ સરિત પૂણીનો આજે,

તેહુ ધ્વનિના અર્થ ઉકેલનં કાજ મથું છું;

ગૂઠ અતિ ગંભિર પ્રશ્ન હું ચિત્ત રટું છું,

ઓ મા, કહે તું અર્થ હશે શો એહ અવાજે ?

કલકલ એહ નિનાદ સુણી મુજ અંતરવીણા,

જે છે કંપિત ઝંકૃત તારા નિધના વેશે;

તૂન તૂન તીણા નાદ કરી જાડે અવશેષે,

મે તે એમ અખંડ જગાવે શોકપ્રવીણા.

સુણવા તારા બોલ મધુર, મુજ અંતર ઝાંખે,
ચક્રવાક ઝંખે જ્યમ સુર્યોદયને માટે;
એકાં ઝુરે લિલય સરિતને સુંદર કાંઠે,
શત શત વિરહ વીંછીઓ મમ અંતરને ઠંખે !

ભસ્મરાશિ તવ દેહતણે લઈ પૂર્ણા બેઠી,
એના કલકલ સ્વરમાં શું તુજ સ્વર છે ભળિયા ?
વા શું પડઘાં એહુંતણા વાયુમાં મળિયા ?
તારા સૌ સંદેશ જશે સરિતા શું કહેતી ?

ગદ્ય અનંત અભેદે મળવા શું તું માતા
વા તું પૂર્ણાસંગ પ્રયાસે વિચરી વેગે ?
આશ્લેષો અતિ ગાઢ અથવા ઉર ઉદ્વેગે:
રમવા રમ્ય ઉછંગ, જેહુ છે જગનો ત્રાતા ?

પૂર્ણા તટ સંચરતા સમીરણને હું પૂછું,
પૂછું તટ તરુવરને, પશુ, પંખી, માનવને
સુણીશ ક્યારે શબ્દ માતના મારા શ્રવણે ?
ઉત્તર ના મળતો: દે, હું આંસુડાં લૂછું !

મારો વિરહ પૂજ્યો તુજને પ્રેમે ધરવા,
આવ્યો તટિની તીર, સારતો અશ્રુ બિન્દાં;
મગ્નિત સલિલની સંગ મેળવ્યાં એહુ દ્વિગુણાં;
આવે છે તે માત ! તાહરે ચરણે ઠરવા.*

રતુભાઈ દેસાઈ

....દારંગી....

જુગજુની આંખડીનાં ઉતાર્યાં મેલીઆ
સોનાની આરસીમાં ઘથ મેં દીધા;
'ઉધાં ચરમા' ઉતારી મુલતાની પેટીઆં
સાકરના લાકડામાં કાચ મેં દીધા. ૧

ભાગ્યુ' ભર્ય, રહેર દીક્ષીનાં ડોલીઆં
કાળ કેરી કુરનાને ભાંડતા ધણા,
કુળાં અંકુરીઆનાં ઉમેડી મૂળીઆં
કોડઅરી છંદગાની ભાગતા ધણા;
તોય પાણી પેટનાં ન હાલતાં દીધાં ૨

પથરાના પાળીઆના તૂટે ને હાથ પા
એ દેખી પોસ આંધુ પાડતા ધણા;
છવતારે માનવી-મજુરીઆના હાથ પા
સંચાની દાડમાં ચવાય છે ધણા
તોયે ના 'દયાળુ દીલ' ડંખતાં દીધાં ૩

છંદરપુરી બજેરે અલકાપુરી બજે
દફપનાની આગએ જુગાવતા ધણા;
આખી લંકા બજેરે પોતાના પાતળે
ધેર ધેર હોળીઓમાં દાઝતા ધણા
હાય ! લોકો દાઝીયાને ડહામતા દીધા ૪

લીલાં શાક્ર ન ખાય, 'ભાછનો છવ' જાય
જૂ માટે છવદાન આપતા ધણા;
પોતીક્ર જતભાઈ માનવ તેની અગાછ
ભૂંધીને લોદીમાંમ ચૂસતા ધણા,
કુલાવી કુંદ એને ડોલતા દીધા. ૫

પૂજતા દેવદેવી પૂજતા પોડીઆ,
બોગો થાળે ન માય, ભક્ત છે ધણા;
પૂજન પૂરી કરાવી ધર્માંતુ શેડીઆ
શૂખ્યાનો કાળીઓ જુઠાવતા ધણા,
ઉમે અગરે ધાડ પાડતા દીધા. ૬

કંકુ જેવું કપોલ, ગુલાબી માલ મોલ
ગોરી એવીના પાદ પૂજતા ધણા,
કેરી મીડી મધુરી ઘોળીને ચુસી પૂરી
ખાલી છોડાને દૂર દે'કના ધણા;
ભમરા નવીન પુલ શોધતા દીધા ૭

સગન મણી મરે રે સગનની માવડી
રેતા રેતા રમે છે રાજઆ ધણા;
નનામા દીન કેરી લાખ લાખ દાર્દી
એરે ચડી તમાંસો દેખના ધણા,
પત્થર જેવાં એવાનાં કાળજાં દીધાં. ૮

૬૦ ગુજરાતના પુરાતન ઇતિહાસની કડીઓ

દક્ષિણ ગુજરાતના ઇતિહાસને લગતી જે માહેતી અત્યાર સુધીમાં એકલી થએલી નેપામાં આવે છે એ ઘણી જ ઓછી છે એમ કહેવામાં વધારે પડતું કોંઈ જ નથી. વેળા આ માહેતી પણ એક અંચમાં કે એક જ ગ્રંથને સંકલિત થએલી નથી, અને એથી આ ખૂ—કવચ પર દૃષ્ટિ ફેરવી તે રચનાનાં પુરાતન શિષ્ટતા અવશેષો કે તાંબાના પતરા પર ક્ષિપિગદ્ધ થએલી હકીકતોને આધારેજ તવારીખી નોંધ તૈયાર કરનારને તો આ પ્રદેશમાં કદાચ નિગરા સાંપડે અને ઉત્તર ગુજરાત કે કાઠીઆવાડમાં મળતી ઇતિહાસની લખ્ય સામગ્રી જેવાં સાધનો પ્રાપ્ત ન થાય એટલે દક્ષિણ ગુજરાતના પુરાતન ઇતિહાસના નામે મીકું મૂકી દેવાની ઉતાવળ કરે એ પણ શક્ય છે. પણ હું તો માનું છું કે ઇતિહાસનું મંશોધન એ માથું વિજ્ઞાનના સમૂહો તાત્વવિક વિચારણાનો વિષય છે. કેવળ અંધોના હવાલા જ પોતાની શોધના આધારમાં આપવાના હોત અને તે જ તે શોધ પ્રમાણિક લેખાય એમ હોત તો આચાર્ય શ્રી જગદીશચન્દ્ર જગતને પોતાની અણુભોલ સામગ્રીઓની ભેટ કરી શકત નહીં.

ઇતિહાસનાં મંશોધનની આગતમાં કાનાળી હવાલાના મહત્વને જરૂરે આણું કર્યાં સિવાય પણ હું એમ કહેવા માંડું છું કે એ મંશોધનની શરૂઆત ત્યાંથી માંડીના કણ એકલા થયા ત્યાંથી શરૂ કરી આજ ને દીને આવી લાગીએ ત્યાં સુધીની લખાઈ શકે છે અને તેમાં જે વતી ઓછી સામગ્રી માંપડે તે પ્રમાણે તે રચનાના મહત્વનું કમી-જરૂરીપણું નક્કી થઈ શકે.

આ દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે દક્ષિણ ગુજરાતની ભૂમિનું મહત્વ આ દેશની પુરાતન અંરૂપિતને જળવનાર ખીજ કાંઈ પણ ભૂમિ કરતાં ઉતરતું નથી એમ લાગે છે.

દક્ષિણ ગુજરાતમાં આવેલી નર્મદા અને તાપી જેવી બે વિશાળ નદીઓના તટ-પ્રદેશને વિમરીને આ પ્રદેશના ઇતિહાસની સંકલના કરનાર ગોથું ખાશે. ઇતિહાસના યુગના પારખમાં આ નદીઓના મનોમય ગ્માળ પ્રદેશમાં કેટકેટલી જાતિઓના વિસામા થયા હશે તેની લાજ મેળવવી પડશે.

નાગ અને અસુર જાતિઓની જળજળ વસાહતો ગુજરાતની ભૂમિપર હતી એ વસ્તુ સ્વીકારવા લાગી છે. મિન્ધુથી માંડી તાપી સુધીનો કાંઠો પુરાતન કાળમાં માગર માહમિક જાતિઓની વસાહત ભૂમિ હતો. સ્વ. કરંડીકર મહાશયે નર્મદાની ખીણનાં કેટલાક મંશોધન કરી તેના પ્રાચીનતાના પુરાવા આપ્યા છે. તાપી ખીણ અને તેના દક્ષિણ તટો હજી શોધવા બાકી છે. અને તેમ છતાંય નવમારીની આસપાસના પ્રદેશમાં શોધખોળ થાય નો ધણું પુરાતન જાણુવા જેવું સાંપડવા સંભવ રહે છે.

કેટલીકવાર નંદાના માણસની વાતો હાસ્યાસ્પદ લેખાય છે. એ હાંસીનો ભય દૂર રાખી ને કહું તો ટોસેમી નિ. ઇસુની સદીના શરૂઆતના જૂગોળવિદો નવસારીનો 'નરસિંખા' નામથી ઉલ્લેખ કરે છે. આ નરસિંખા અને નરસિંખા વચ્ચે ભેદ ખાત્ર નથી. હવે મિન્ધુ ખીણનું હુરખા, ગોદાવરીની ખીણનું કુરખા, ઘુંગળના જગવિખ્યાત જળપ્રોથ ગરખા

એ બધાં નામો સમકાલિન અને એકજ જાતિએ પોતાના પરિબ્રમણના કાળમાં કેમ ન યોગ્યતાં હોય ? આ વસ્તુ મને તો વિચારમાં લેવા સરખી જણાય છે અને આ આખત સ્વીકાર કરીએ તો સિન્ધુ ખીણની સરેકુનિ અને તાપી ખીણની સંસ્કૃતિનો સમય સરખા આવી શકે. આજે સિન્ધુ ખીણમાંથી મોએન-જો-દેરો અને હરપ્પામાંથી પુરાવા મળ્યા છે, મેસપોટામિયામાં જગત્તિખ્યાત છે અને કડપરા બૂસ્તર-વિજ્ઞાનને પાને ચડી ચુક્યું છે,^૧ નરસિંખા (નરસિંખા)-નવસારીના 'પેરીપ્લસ ઓફ ધી યુરિથિઅન સી' કે ટોલેમીના દક્ષિણમાંના ઉલ્લેખ ઇસુની સદીની શરૂઆતના ગણાય.

નવસારીમાંથી શુદ્ધ-કાલિન શિલ્પની એ મૂર્તિઓ મળી છે. કામરેજમાંથી ઇસુની સદી પહેલાંના ધણા સિક્કાઓ મળેલા છે અને વડોદરા રાજ્યના પુરાતન સંશોધક ખાતાના વડા ડૉ. હીન્નન્ટ સાચીને કામરેજમાંથી શુદ્ધ કાલિન કેટલીક મૂર્તિઓ મળી છે.^૨

આ જોતાં નવસારી અને તાપી ખીણના પ્રદેશના પુરાણપણાની હકીકતો ગણવાનું સાધન પુરું પડે છે. વાસુ અને મત્યાદિ પુરાણ તથા ભાગવત એમાં સહાયક નીવડે એમ છે.

હિંદુસ્તાનના પુરાતન ઇતિહાસમાં ઉલ્લેખ વત્સરાજનું નામ સુપ્રસિદ્ધ છે. આ ઉલ્લેખ અવન્તિનો રાજ્ય હતો કે મગધનોએ વિવાદમત્ત હકીકતને બાજુએ રાખીશું. ઉલ્લેખ પોતાની વજ્ર્ય યાત્રા દરમિયાન આ પ્રદેશમાં આવી ગયાનો ઉલ્લેખ મળે છે.

"यच्छके लाट नारीयाम् उदभूकस्तुपा दत्ताः" ॥ १०४ ॥^૩

'તેણે લાટ દેરાની નારીઓનાં નેત્ર અશ્રુધેરાં ખનાવ્યાં.'

બૃહદ્ કથા અને તે આધારે લખાયેલ કથાસંત્સાગરના ઐતિહાસિક હકીકતોપૂર્ણ ગ્રંથો મૂળ પૈશાચી લિપિમાં લખાયેલા છે. શુદ્ધના ધણા સંક્રા પૂર્વે આ ગ્રંથો લખાયેલા હતા. મહારાષ્ટ્રી જ્ઞાનકાવ્યના સંપાદક રવ. ડો. શ્રીધર વ્યંકરેશ કેતકર મહોદયનો આ મત છે અને તેમના મત મુજબ ઉલ્લેખનો કાળ ઇ. સ. પૂ. ૮૦૦ ની આસપાસનો આવે છે.

આ રીતે લેટલા પુરાણા સમયમાં આ પ્રદેશ લાટ નામથી પ્રસિદ્ધ હોવાનું નિષ્પત્ત થાય છે. ઉલ્લેખ મગધ જેટલે દુરથી પોતાના સૈન્યના પગેનો રસ ઉતારવા અરૂંખી સાગરના કિનારા સુધી આવ્યો નહીં હોય તે કાળે આ પ્રદેશનું કાંઈ મંદસ્ત્ર હશે તો જ તેને પોતાની વિજય યાત્રા પશ્ચિમ સાગરને કાંઠે લાવવાના મનોરથ ચલાવે હશે.

હિંદને દક્ષિણ કાંઠે આવેલું ઔદકાગ્રમાં પ્રસિદ્ધ યથેલું શુપારક બંદર અને તીર્થાસ-યુદ્ધેડીસના જળપ્રલયના સમય પહેલાંનું સુમેરીઅન ગ્રંથનું 'શુરપકક' નગર એ બે નામો વચ્ચેનું સામ્ય યુગ્મતાના દક્ષિણ કિનારા અને હાલમાં મેસાપોટેમીઆના નામથી ઓળખાતા પ્રદેશ વચ્ચેના સંબંધનું સ્પષ્ટ છે.

ખાલિફન પ્રદેશમાંના ઉર નગરમાં હાલ અગત્યનાં સંશોધનો થયાં છે. એ ઉર નગરમાં ઇ. સ. પૂ. ૩૧૦૦ અને ઇ. સ. પૂ. ૨૬૦૦ વર્ષના ગાળામાં મેસ-અન્ની-પદ નામે રાજ્ય થઈ ગયાનું ત્યાંથી મળેલી લેક્સીઓના આધારે સંશોધકો કહેવે છે

૧ બૂસ્તર વિજ્ઞાન, ઉત્તરાર્ધ ગુ. ૧૦ સોસાયટી.

૨ અર્કચોલોજીકલ ડિપાર્ટમેન્ટના રિપોર્ટ વડોદરા કોલેજ ૧૯૩૫-૩૬.

૩ કથા સંસ્કૃતિગર

‘શરપક્ક’ આ સમય પહેલા પાટનગર હતું. વળી ત્યાં રહેતી અને નગરગચ્છનાનું કામ કરતી જ્ઞાતિઓ સુમેરિયન પ્રજા ન હતી. ત્યારે દક્ષિણ ગુજરાતને ચર્પારકતે બંદરેથી આજથી પાંચ હજાર વર્ષ પૂર્વે એ જ્ઞાતિઓ ગઈ કેમ ન હોય? અને તે સાથે પોતાના આપોતી નિવાસ-સ્થાનનું નામે ન લેતી ગઈ હોય? આ અનુમાન પણ વિચારવા જેવું છે.

ત્યાંથી આગળ ચાલી પુગતન સંસ્કૃતિના ધામ સરખા મનાતા ‘મિશ્ર’—મિસરના તરફ નગર વાળીએ તો એ પ્રદેશના પુગણા રાજવંશ “મેનમ” ના પણ ઘણા કાળ અગાઉ ત્યાં ‘બદરબણ’—નાદગાયણ સંસ્કૃતિનો યુગ આવી ગયો છે.

ભારતિય ધાર્મિક ઇતિહાસમાં ‘આદ્યાયણનું’ નામ સુપ્રસિદ્ધ છે. અને પશ્ચિમના પ્રદેશમાં જવાનું ‘આર્ય’ ગુજરાતનો કિનારો હતો. દક્ષિણ ગુજરાતની તાપી—નર્મદાના મૂળો હતાં એ મરણળીના છે, આ મુખદ્વારો મારફતે ગુજરાતને દક્ષિણ સીમાડેથી સંસ્કૃતિના વિનિમયો કેમ ન થયા હોય?

ગરુડ, નદી, નાગ, ગજ, મેઘાદિની પૂજાઓ અને ‘આદ્યાદિક ક્રિયાઓનું’ પ્રાચીન સામ્ય જોના પુગતન કાળમાં “આફ્રિકાના મોરકોના કિનારેથી માંડી વિંધ્યના પ્રદેશ સુધી અને મિધુથી દક્ષિણ દેશ સુધી એકજ પ્રકારની સંસ્કૃતિ પ્રસરી રહી હતી.” એવું સમર્થ ઇતિહાસવિદ શ્રી. ચંદ્રકાંત જાન્યુએ છે. એ મતમાં ઘણું સાર્થક સામે છે.^૪

શ્રી. ચાંદ્રકાંત ઉદ્દેખેલા વિગતારમાં દક્ષિણ ગુજરાતનો ભાગ સ્વાભાવિક રીતે જ આવી જાય છે.

વળી દક્ષિણ ગુજરાતમાં તાપી કાંઠે સોનગઢ તાલુકાના મેરેલા ગામના પિલાગમાંથી, વ્યાગ તાલુકામાંથી તથા કામરેજ તાલુકાના તાપી કિનારાની આસપાસથી ખૂસતરશાથી શ્રી. હુસ પુટને પાપાણુ—યુગના કેટલાક હથિયારો મળી આવેલાં.

પાપાણુ યુગમાં માનવી દેવગ અસખ્ય હતો એમ માનવાનું પણ કારણ નથી. ચંદ્રકાંત અજગતા શબ્દમાંથી મળી આવેલી શુદ્ધિઓમાં તે કાળનાં કેટલાંક ચિત્રો માંપડ્યાં છે અને તેણે પુગતન કાળમાં માનવી મનુષ્યાદારી કળા જેવો ભરકો કરતો હતો એ માન્યતા-ઓને કેરવી છે.

તાપીને કાંઠે જે પાપાણુયુગની માનવ વસ્તીના પુરાવા મળ્યા છે એ વસ્તીને સંસ્કારી માની લેવાની ઉતાવળ ન કરીએ તોયજી દક્ષિણ ગુજરાતનો કાંઠો હજારો વર્ષ પૂર્વે વગતી મુનો હતો એમ તો ન જ કદી શકાય.

લોકમાન્ય નિલકંઠા મત મુજબ આજથી લગભગ આઠ હજાર વર્ષ પૂર્વે દ્વિઓત્તર કાળનો પારમ્લ થયો હતો ત્યારે ઉત્તરધ્રુવના પ્રદેશ તરફની બૂમિ વસવાટને ચોખ્ખું ન રહી ને તે પ્રદેશમાં રહેતી વગતી દક્ષિણ કે પશ્ચિમના પ્રદેશમાં મરવા લાગી પણ એ રીતે થએલાં દિશમંપાત અને જવાળા મુખીઓના લયકર ઉત્પાનો પહેલાં આદ્યાદિકનો પ્રદેશ પૂરાપ અને અમેરિકાના સયમાં વગતીનો એક પ્રયંડ ખંડ હતો ને અદરથ થયો. તે

અગાઉ ગુજરાતના કિનારાને જોડીને આફ્રિકાને સાંકળનો અને દક્ષિણ તરફ ઓસ્ટ્રેલીયાની ભૂમિને પોતાનામાં સમાવી દેતો એક સળંગ ભૂમિ ભાગ હતો.^૫

પ્રાકૃતિક ઉત્પાતોના સમયમાં આ સળંગ ભૂમિભાગ તુટતા ગયા અને રચળને કેંદ્રાણે ધરણી જળજળાકાર થઈ ગઈ. તેમ જતાંય આજે માકગારકર, માલદિવના દ્વીપસમુદ્ધો અને ઓસ્ટ્રેલીયાના ભૂમિખંડો તથા દક્ષિણ ધ્રુવ સમીપની ભૂમિ એ પુરાતન સાંકળની એધાણીઓ પુરી પાડે છે.

દક્ષિણ ધ્રુવને સાંકળતા પ્રદેશની લેમુરીઆ અને અતલ અંતિકે (આન્ટાર્કટિક)ની સંસ્કૃતિઓની લોપ થયાને આજે દશ લાખ કરતાં વધુ વર્ષો થઈ ગયાં હોવાનું માનવામાં આવે છે.^૬

પણ એ સમયના પુરાતન ભૂમિ ભાગોના તૈયાર કરવામાં આવેલા નકશા જોઈએ છીએ ત્યારે હિન્દુસ્તાનના ખીચા ભાગ પર સાગર ઘેરતો જણાય છે. માત્ર ગુજરાતનો કિનારો તરતો છે.

વાસુપુરાણના ૪૮માં અધ્યાયમાં વલુ લાંબા અને મોટા પર્વતો સમુદ્રમાં ડુબેલા હોવાનો અને સંવત્ક નામક અગ્નિનો ઉલ્લેખ છે. દક્ષિણનો અને દક્ષિણ ગુજરાતના પ્રદેશનો મોટો ભાગ જવાળા મુખીના પ્રદેશથી અંધાયરો છે. એ ખીના જાણીતી છે. પુરાણોનો ઉલ્લેખ હાલની શોધને પુષ્ટિ આપે છે.

આ રીતે દક્ષિણ ગુજરાતના પ્રદેશની હસ્તી અતિ પુરાતન છે. હિમાલયના ગિરિશિખરો સાગરના ગર્ભમાંથી બહાર ન હતાં આવ્યાં તે કાળે આ ભૂમિ જનરવ મુની ન હતી.

પુરાતન કાળમાં સંસ્કૃતિનાં વિકાસનાં ક્ષેત્ર સાગર કોઈ કે નીચ, તિમિસ-મુફ્રેડીસ અને સિન્ધુના વિશાળ જળપટો પર ખીચ્યાં છે. એ ખીના સૂચક છે. આ રચણાનાં અંશોધન થયાં છે અને તેથી ત્યાંની ઐતિહાસિક વિગતો પર ઘણો પ્રકાશ પડ્યો.

નર્મદા અને તાપીની ખીણોના પ્રદેશમાંથી હજી આવી કાંઈ માહેતીઓ મળી નથી પણ એથી એ ખીણોનું મહત્ત્વ ઓછું છે એમ માનવાનું કારણ નથી. હું તો માનું છું કે નર્મદા અને તાપીનો પ્રદેશ પુરાતન યુગમાં સંસ્કૃતિની સંયોગીભૂમિ સરખો હતો અને એથી એ પ્રદેશની પુરાતન સંસ્કૃતિની કડીઓ જોડવામાં, એના આણખોજના ઇતિહાસ શોધવામાં કાંઈક સહાય મળે તે દૃષ્ટિથી ઉપરની વિચારણા અહીં રજુ કરી છે.

શ્રી. મણિભાઈ દિવેદી

^૫ The Lost Lemuria.

—Atlantis & Lemuria.

^૬ The Story of Atlantis.

દૂબળો હાલી

ડૉ. સુમન્ત મહેતા

એક શ્રી. જે. બી. શુક્લ નામના વિદ્યાર્થીએ ઓલપાડ તાલુકાની આર્થિક તપાસ કરીને મુબમ યુનિવર્સિટીની એમ. એ. ડીગ્રી માટે લેખ લખ્યા હતા. એ લાઇ સુન્તની સહકારી મંડળીમા પગારદાર નોકર પબ્લ હતા. લેખ હવે પુસ્તક રૂપે છપાયો છે (લાઇક એન્ડ લેખન ઇન એ ગુજરાત તાલુકા) “ગુજરાતના એક તાલુકાનું પ્રગતિશીલ અને ધંધો” આ લાઇને વિશે વિગતો આપવાનું કારણ એ છે કે હું જતલાવી આપવા ધૃતિ છું કે એ લેખ કોમ કોમિસનવાળાએ કે ગવર્નમેન્ટ પુરો કે મમાજ સુધારકે લખ્યો નથી, પણ કેવળ અભ્યાસની દૃષ્ટિએ અને પરીક્ષા પસાર કરવા માટે યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસરોની દેખરેખ નીચે લખાયો છે.

એ લેખમાં દૂબળાઓ વિશે થોડી દૃષ્ટિકોણ લખી છે તે જલ્લવા જેવી છે. ખેડૂતો દૂબળાઓને હાલી તરીકે સમજે છે. તેને લીધે તેમને કેટલોક ખર્ચ થાય છે તેની વિગતોમાં ઉતરીને બનાવ્યું છે કે હાલીને રાખવામાં દર વર્ષે રૂ. ૧૧૨-૧૨-૦નો ખર્ચ થાય છે. ઓલપાડ તાલુકામાં રોજી કરનારને સરેરાશ પાંચ આના આપવા પડે છે. તેમ કરીને જતાવ્યું છે કે હાલી રાખવાથી ખેડૂતને ખાસ લાભ થતો નથી, ખર્ચ મરજો થાય છે. આ તો હમરો માણસોની પાસેથી મેળવેલી દૃષ્ટિકોણ એકી કરીને માગી દૃષ્ટિકોણ તારવી કાઢી છે. પણ ને ઉપગ્રંત હું વર્ગો થયાં ગામડાંમાં માંભળ્યું છે કે હાલીઓ એવા હાડકાંના ભાગેલા હોય છે અને તેમને રાખવાનો ખર્ચ એટલો બધો થાય છે કે હાલી રાખવાનું બીજકુલ પાલવે એમ નથી.

હાલી રાખવાનું પાત્રવે કે ન પાત્રવે તે જતાં આ સુમામીની પ્રથા કાઢી નાંખવી જોઈએ; હાલીની પ્રથા કેવળ કલ્પ છે એનું હું માનનારો હોઈ મને આ આંકડાઓ વિશે દરકાર નથી. તે જતાં આ આંકડાઓ પુરવાર કરે છે કે હાલીની પ્રથા કાઢી નાંખવાને લીધે સુન્ત જિલ્લામાં કોઈ પણ પ્રકારનો આર્થિક ધનતીકંપ થવાનો નથી, કારણ કે છુટકે મજૂરે પાંચ આના અથવા તેનાથી ઓછા એટલે ચાર કે સાડાચાર આનામાં મળી શકે છે.

હવે પ્રશ્ન બીજો. એ હાલી રાખવાનું પાત્રવે એનું નથી તો કોઈપણ ખેડૂત માત્ર વ્યાભાવથી કે મનુષ્ય પ્રેમથી દોરાઈ હાલી રાખે છે? આ બાબતમાં ચોક્કસ ના નો જવાબ મળશે. હું રાનીપરજેમાં ખૂબ રહ્યો છું. મેં એટલે સુધી સાંભળ્યું છે કે કોઈ દૂબળાની બાઈ માથે આડો વહવાર રાખીને ખેડૂને હોકરો પેરા કર્યો હશે તો તેનાપર પણ તે ખેડૂત રહેમ નજર રાખતો નથી પણ માત્ર બજારની માફક તેની પામે તેનાથી લઈ સકાય નેટલું કામ લે છે. એટલે બ્રાહ્મણ મનુષ્યપ્રેમ, દયાભાવ કે વાત્સલ્ય બાપનો પ્રશ્ન બીજકુલ ખરો થતો નથી.

ત્રીજો એક દલીલ એવી કરવામાં આવે છે કે હાલી દરમ હાડકાંનો હોય છે, પણ જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તેને બોલાવી સકાય છે, અને જ્યારે મોસમમાં રોજીદં મજૂરો પોતાના દર વર્ષે દે ત્યારે આવા હાલીઓ વધારે મોંઘા પડે છે. આ દલીલમાં

માત્ર છે, કોઈપણ સરકાર, વિદેશી કે સ્વદેશી સરકાર, આવી રીતે ગુલામીની પ્રથા સહન ન કરી શકે. જેવી રીતે ડોક્ટરોએ શી વધારી છે તેવી રીતે દૂધળા કે બીજા પોતાની મજૂરી ન વધારે ? એ પ્રશ્ન ચોક્કસો જાત અને માંગતો છે. ઓલપાડ તાલુકામાં એક મજૂર આઠ આના માગશે કે સો માણસો આઠ આના માગશે, તે તેને કદી મંજૂરવાના છે ? ઉલટું એ માણસ અગર માણસો રોજ વિના ભૂખે મરશે અને તેમને પાંચ આના લીધા વિના છૂટકો નહીં થાય.

ચોથો સવાલ એવો છે કે આ અત્યંત દૂધળા એવા આજસુ છે કે જો તેમની પાસેથી કામ લેવામાં નહીં આવે તો તે તાડી પીને પડી રહેશે. ધણીઆમને ત્યાં રહેવાને લીધે જ એ લોકોને દરરોજ ખાવાનું મળે છે. દલીલ બહુ સારી છે, સ્વાર્થ રહિત નથી, અને હાલીને માત્ર સ્વાર્થ માટે જ રાખવામાં આવે છે એટલે તે નકામી છે.

હાલની બીજી બાજુ. હવે આપણે સામી બાજુ તપાસીએ. હાલીની પ્રથાથી આખા હિંદ દેશને કપાળે મોડું કલંક ચોંટે છે, આપણે ગુલામીની પ્રથાને ઉત્તેજન અને પોષણ આપીએ છીએ.

બીજું એ હાલીની આર્થિક સ્થિતિ કદી સુધરી શકતી નથી પણ એ દરરોજ બજારની માફકે પશુવત્ જીવન ગાળે છે. પોતે લચ્ચુલો કે મચ્ચુલો નથી અને તેનાં બૈરી છોકરાં પણ તેટલાં જ અસજ્જ રહે છે. તે ઉપરાંત તેમની સ્થિતિ એવી રીતે દયાઘનક અને લચકર થઈ છે કે મરીમમાંગરીમ દેડ, ભંગી, વાધરી બીજા કે કાળીમાં હિંદુ કે હિંદી સરકારો છે પણ આ બિચારો હાલી તેવા સરકાર પામતો નથી. એનાં બી છોકરાંઓને કોષ દિવસ પુષ્ટિકારક ખોરાક મળતો નથી, અને તાડી અગર તમાકુ સિવાય એને આનંદ માટે પ્રસંગ ખડો થતો નથી. ભૂલ ન થાય તેટલા માટે હું સ્પષ્ટ કરવા ઇચ્છું છું કે બધા દૂધળાઓની સ્થિતિ આટલી ખરાબ નથી હું માત્ર હાલીઓને માટે જ લખી રહ્યો છું.

બીજા જિલ્લાઓ અને આખા હિંદ દેશ હાલીની પ્રથા વિના ખેતી કરી શકે છે એટલે સુરત જિલ્લાના ખેડૂતની દલીલો નકામી છે. બહુ થોડા સમય સુધી મુશ્કેલી પડશે એ હું કબુલ કરું છું પણ તે અનિવાર્ય મળતું પડશે.

હવે એક મુંચવાડાવાળો પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે હાલીઓએ જે પૈસા ઉપડયા હોય છે તેનું શું ? અંગ્રેજ પ્રજાએ હિંદને ગુલામ બનાવ્યો અને પછી કૌરોડો અને અબજો રૂપિયા હિંદ દેશમાં રેડ્યા તેનું શું ? રામજો અધાધુધીનાં જમાનામાં રાજ્ય પચાવીને બેઠા છે તેમનાં કોલકારેનું શું ? જે શાહુકારોએ ૭૫ થી ૩૦૦ ટકા વ્યાજ લઈને તથા ખોટા હિસાબો લખીને હવેલીઓ બાંધી છે તેમનું શું ? આ બધા પ્રશ્નોનો નિકાલ ન્યાયની દૃષ્ટિએ થવાનો છે પણ તે આજની કારોતોના કાયદાનો ન્યાય નહીં. પણ ખરે સાચો ધંધરના દરબારનો ન્યાય. પણ તે ન્યાય આવે ત્યાર પહેલાં જો ધણીઆંમાં અને મારા મહાસભાવાદીઓ એકઠા મળીને લવાદ તરિકે રકમ નક્કી કરી આપે અને દેવું શીટાડવાની યોજના રજુ કરે તો તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. બાકી શું થશે તે વિશે મારા મનમાં જરાયે શંકા નથી. જગતના બીજા દેશમાં થયું છે તે અહીં પણ થશે.

સમીક્ષા

—શ્રી. પંડુર

૧

દેવમિત્ર—પાટલીપુત્રનો—પ્રખ્યાત સેટ્ટી-પ્રવાસે નિકળ્યો હતો. તેનું નામ સર્વત્ર જાણીતું હતું. તેના ભૂત્યો અને કર્મચારીઓ સમસ્ત ભારતવર્ષમાં વેપાર કરતા હતા. પાટલીપુત્રના મિત્રાચ કાશી, સાકેત, મથુરા, માકલ, તક્ષશીલા ઇત્યાદિ રથાનમાં તેની દુકાનો હતી, પાટલી પુત્રમાં કોઇપણ વ્યક્તિને દરિદ્રતામાંથી ઉપર લાવવો એ દેવમિત્રને મન ગમતની વાત હતી.

વારાણસી પાસે આવતા તેણે નગરની જહાર પડાવ નાંખ્યો. સંધ્યાનો સમય હતો. દેવમિત્ર કંઈક વિચાર કરતો પોતાની શિબિરમાં બેઠો હતો. ભૂત્યે આવીને કહ્યું, “એક સ્ત્રી બે ત્રણ ચાર વરસના બાળકને લઈ આવી છે. આપને મળવા મંગિ છે.”

દેવમિત્રે તેને અંદર લાવવા કહ્યું. ઇર્ષવસ્ત્રોમાં રૂપની પ્રતિમાસમ એક સ્ત્રી એક બાળકને લઈ અંદર આવી. તે દેવમિત્રને કાણેક વાર સુધી જોઈ રહી. દેવમિત્ર પણ ચૂપ બેઠો. થોડીવાર બોલ્યો, ‘તમારું નામ શું છે? અહીં કેમ આવ્યું થયું?’

સ્ત્રી અંતરની લાગણી છુપાવી બોલી, ‘સેટ્ટી, મારે આ બાળકને વેચવું છે.’

‘વેચવું છે? આ બાળક કોનું છે? તમારું નામ શું છે તે તો કહો?’

‘મારું નામ કર્મશીલા છે. આ બાળક મારું છે. યજ્ઞોની માથેના મુદ્દમાં મારા સ્વામીનું મૃત્યુ થયું છે. હું માકલથી મથુરા, મથુરાથી સાકેત અને સાકેતથી વારાણસી જીવિકાની શોધમાં આવી છું. આજે ત્રણ દિવસની કુધાતુર મેં એ બાળકને ખવડાવવાની અસમર્થતા જોઈ છે. મારે એને વેચવું છે. દાસ તરીકે ખરીદશો?’

દેવમિત્ર અવસ્થાપૂર્વક બોલ્યો ‘તમે માતા થઈને મુદ્દાને ખાતર બાળક વેચવા નીકળ્યાં છો એ ખરે આશ્ચર્યની વાત છે, તમને લગ્ન નથી આવતી? ખરી માતા શિક્ષા માગીને પણ બાળકનું પોષણ કરે!’ ‘સેટ્ટી લગ્ન મારે મન રૂક્ત ધર્મિકોને માટે છે. જ્યારે શરીરના અંગે અંગ કુધાની જવાબોથી તપ્ત થતાં હોય છે, ત્યારે લગ્નને પણ શરમાવું પડે એવાં કૃત્યો મનુષ્ય કરે છે. આતો માધોરણ વાન છે. બાળકને ખરીદવું છે કે નહીં તે કહો નહીં તો હું બીજો ધગક શોધું.’

દેવમિત્ર થોડીવાર ચૂપ રહી બોલ્યો, ‘પરંતુ હું તો એને માટે બે મુદ્દાથી વધારે આપી શકું તેમ નથી.’

દુઃખી માતાએ વ્યવહાર કુશળ—સ્વાચ્છી—વ્યવસ્થાથી મનોવૃત્તિ પારખી પણ બોલી ‘વાર, મુદ્દા આપો. બાળક મેં તમને વેચ્યું.’

મુદ્દા લઈ તે બાળકને સુખન કરી મઠ. બાળક રડવા લાગ્યું. દેવમિત્ર ધૂણાપૂર્વક તે સ્ત્રીને જતી જોઈ રહ્યો. ભૂત્યને બાળક રમાડવાનું કહી તે બાળકને ત્યાગી દેનાર માતાને માતા કહેવી કે પતિના કહેવી તેના તર્ક કરતો બેઠો.

૨

દેવમિત્ર યાત્રામાં આગળ વધ્યો. ભારતવર્ષમાં મૌર્યનું શામન દીણ પડ્યું હતું. મહાન મમ્મટ અંદગુપ્ત અને અશોક તથા સમર્થ નીતિત કૌટિલ્યના આગ્રાજ્ઞના ટુકડા

થતા હતા. મગધરાજ તથાગતના અદિઆના ઉપદેશનો મુખર્તાપૂર્ણ ઉપયોગ શીખ્યો હતો. શ્રમણોથી શ્રેયોયેના મગધરાજ ભારત વર્ષને ચારે તકનો યજ્ઞ પડ્યો હતો. ઓક સમ્રાટ દિમેત્રની વિકટવાહિનીએ માંધાર અને પુન્ડરાવતીને પદ્મસિત કીધું હતું અને પંચાલ તરફ વળ્યો હતો. દેવમિત્રને પોતાની પેઢીઓની શીકર હતી. મથુરા આવનાં તેને ખજાર પડી કે યવનરાજે પંચનદ પ્રદેશને પોતાનો કરી લીધો હતો. દેવમિત્ર ત્યાંજ અટક્યો. યવનસેના આગળ વધી રહી હતી. દેવમિત્ર પણ પાછા વળવાના નિર્ભય પર આવ્યો.

૩

દેવમિત્ર પાછો ફરતો હતો. એક સ્થાન પર તેના પડાય પર એક યવન ટૂંકડીએ આક્રમણ કર્યું. યવનોની એ ટૂંકડી યવન સેનાની ઘણી આગળ નીકળી આવી હતી. દેવમિત્ર કેદ પકડાયો.

યવનસેનાની ટૂંકડીના નાયકે કહ્યું, 'દેવમિત્ર, તમે મથુરા આવ્યા છો એ પાતળી ખજાર હમને ગુપ્તચરો દ્વારા મળી ચૂકી હતી. હમે તમને જ શોધતા હતા. તમારું એક કામ છે.

'શું કામ છે ?'

'તમે સમર્થ વેપારી છો. મથુરા, સકિત, વારાણસી ઇત્યાદિ સ્થળોમાં તમારી શાખાઓ છે. તમારે હમારી ટૂંકડીના પચાસ માણસોને છુપા વેશો સકિત લઈ જવા પડશે. હમારું આક્રમણ સકિત પર મથુરા પછી ચલાવું છે. હમારા એ માણસો સકિતને છતવામાં મદદ કરશે.'

દેવમિત્ર સુપ જીએ. રહ્યો.

'ત્યાર પછી વારાણસી, પછી પાટલીપુત્ર અને ભારતવર્ષ' હમારું થશે.'

દેવમિત્ર મહાપ્રયત્ને બોલ્યો, 'હું એ કરી શકું તેમ નથી.'

નાયકે હસ્યો અને બોલ્યો, 'એવી મુખર્તા કડવાતું કંઈ પ્રયોજન નથી. સર્વ સમર્થ બોધને મૃત્યુ પામવું હોય તો ના પાડવું, જરા વિચારી જુઓ મથુરાની તમારી લક્ષી હમારું જ વેડકાર્થ જશે.

દેવમિત્ર વિચારમાં પડ્યો એક તરફ મૃત્યુ અને ધનસંપત્તિનો નાશ અને બીજી તરફ યવનોનો પુરસ્કાર અને આદર. મગધરાજે 'તેને શું આપી દીધું હતું. યવનોનો નાયકે બોલ્યો 'સેટ્ટી, તમને પુરસ્કાર મળશે. ઉપાધિ મળશે.—બીજી તરફ મૃત્યુ.'

દેવમિત્ર કંઈક વિચારીને બોલ્યો, 'વાર, હું તૈયાર છું.

નાયકે બોલ્યો, 'તમારા જેવા વ્યવસાયી માણસોની પાસે આજ ઉત્તર હોવા જોઈએ. સેટ્ટી, પરંતુ યાદ રાખવું હમારા માણસોને કંઈ પણ વિખ્યા આવશે તો તે પહેલાં તેઓ તમારી હત્યા કરશે.'

દેવમિત્ર થકતે સાદે બોલ્યો, 'નહીં તમે ચિંતા ન કરો. કંઈ વિખ્યા આવશે નહીં.'

૪

વારાણસીમાં ખજાનગાટ યજ્ઞ રહ્યો હતો. યવનોની સેનાએ મથુરાને જાળીનદોરત કીધું અને સકિતને પણ છતવાની અણી પર હતા યવન સેનાથી વાસી આમીણો વારાણસીમાં

ટાળે વળ્યા. નગરના અધિષ્ઠાતાએ મુખ્યદારે જાંધ કરી જવાવની રક્ષા કરવા માંડી. શ્રમજોડા ઘેરુસયો મગધરાજની ઉંધ હજુ ઉડી ન હતી.

૫

કર્મશીલા— વારાણસીની પ્રસિદ્ધ પારંગતા ચર્મ ચૂકી હતી. રૂપ તો હતું જ અને સંગીતે નેને વધારે આકર્ષક બનાવ્યું. આજે તેના લંગરો ભરપૂર હતા. ફક્ત મલુ આર વર્ષોની અંદર પોતાના છવનમાં ચમેલો ફેર તેને વિચિત્ર લાગતો હતો. તે પોતાના જાળકની ચિંતામાં લમેશ મસ્ત રહેતી. ન્યારે તેણે સાંભળ્યું કે દેવમિત્ર પાછો ફરી આવ્યો હતો ત્યારે તેણે તેની પાસે જવાની ઈચ્છા કીધી.

તે આવી. રસ્તે એ ત્રણ નાગરિકોને વાત કરતા સાંભળ્યા.

‘પણ હાઇ દેવમિત્રને પણ નગરમાં કેમ ન આવવા દીધા?’

‘કેમકે કારણ હશે હું ધાર છું કે જ્યાં સાથે નાસતા દેવમિત્રનો કંઈ ખાસ અપરાધ હશે.’

એક ચીતે માળુસ આવી બોલ્યો, ‘અરે સુમિત્ર, તને ખબર પડી કે નહીં?’

‘શું હાઈ?’

‘દેવમિત્ર સેટીએ સાકેતનું પતન વહેંચું આણ્યું. તેની સાથે યવનોની એક દૂકરી આવી હતી. કોઈ ઓળખી ન શક્યું પણ અંગદ જેવા શુભચરણે કોણ મુખ જતાવી શક્યું છે?’

અરે એ બને નહીં!’

‘તો સાકેતમાં જાધી દુકાનો લુંટાઈ ગઈ દેવમિત્રની કેમ ન લુંટાઈ? અને દુકાન ન લુંટાઈ તો પણ દેવમિત્ર નાથે છે શું કામ? તમે લોકો હજુ શુભચર વિદ્યામાં શ્રમજતા નથી. દેવમિત્ર નાસવાનું બહાનું કરી વારાણસીમાં પ્રવેશ કરવા માગે છે. દેવમિત્ર વારાણસીમાં પ્રવેશ પામી શકશે નહીં. તેની દુકાનો પર પણ પ્રદરી મુકવામાં આવે છે?’ કર્મશીલા ત્યાંથી આસી નગરના અધ્યક્ષ પાસે ગઈ એણે જહાર જવા માટે માંગણી કીધી. નગરનો અધ્યક્ષ તેનો મહેમાન હતો તે બોલ્યો ‘કેમ શું કામ છે?’

‘મારે દેવમિત્રની પાસે જવું છે’

‘કેમ?’

મારું જાળક પાછું લેવા. તમને સુદેવ દોષ તો આવ્યા પછી જાળી લેતે કર્મશીલા એ કરાણપૂર્વક કહ્યું. કર્મશીલાની દૃષ્ટિથી અધ્યક્ષ મુગ્ધ થઈ ગયો. કર્મશીલા નગરની બહાર આવી.

૬

દેવમિત્ર ચિત્તિરમાં ફરતો હતો. વારાણસીના દ્વાર નેને માટે જાંધ થયાં હતાં. યવનો શું ધારો તેની કમળતા તેને ગમવાની હતી. જૂલ્યે આવી કશું કે એક મુંદર સ્ત્રી તેને મળવા માંગતી હતી તેણે અંદર સાવવાં કહ્યું.

કર્મશીલા અંદર આવી મુંદર સ્ત્રીમાં કર્મશીલા પરેખર ધબ્બી જ મુંદર સાગતી હતી. દેવમિત્ર તેને જોઈ અદિત થઈ ગયો. તે બેઠી ‘સેટી, આ જોશો મુદ્રા લો અને આ મધ’

‘આજકે પાછું આપો’ તેના સખ્દમાં મક્કમતા હતી. પોતાની પાછલી દરિયા પડ વ્યંગ હતો.
 દેવમિત્ર બોલ્યો ‘આ લક્ષ્મી ક્યાંથી મળી ?’

એક હાસ્ય કરી કર્મશીલા બોલી, ‘ચાણીગયમાં !’

‘સાનો વેપાર !’

‘નીજ દેહનો ! આજે વારાણસીમાં મારા જેવી સુંદર નર્તકી કાણ છે ?’

દેવમિત્રે ધૂણાપૂર્વક કહ્યું, ‘તમે મારી નજરથી આધા ખસો. તમારું આજકે તમને
 બહાર આપી દેવામાં આવશે.’

સેફીના મુખ તરફ જોઈ કર્મશીલા બોલી, ‘સેફી, તમે વેપાર કરો છો તેમાં કંઈ
 નાનમ નથી. તમે વિશ્વાસઘાત નિર્દયતા અને જૂઠું બોલી ધન ભેટું કરો તેમાં લગ્ન
 નથી. તમારી વસ્તુને તમે અગરમાં વિક્રયને માટે મુકો છો અને તેની મનમાની કીમત
 લો છો મેં પણ મારા રૂપને, યૌવનને અગરમાં મૂક્યું છે. જેની ઇચ્છા હોય તે જોઈને
 ખરીદી લે. હું કોઈને કહેવા નથી જતી કે તમે જરૂર લઈ લો. એમાં તમારા મુખ પર
 ધૂણા સાની ?’

જગતમાં સુક્રો અને દુઃક્રોનો પાત્ર વિચાર હોય છે. તમારું કામ ધૃણિત-
 પતિત છે.’

‘તમારું કામ સુંદર છે ખરેખર ? સેફી, મેં સુધાવૃત્તિને ખાતર આજકે વેચ્યું હતું પરંતુ
 માતાનો આત્મા વેચ્યો ન હતો. તમારે ત્યાં વખેતું ખાઈને પણ તે જીવશે એમ ધારીને
 વેચ્યું હતું. આજે મેં સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરી નાંખ્યો છે. મારું આજકે લઈ જઈ
 તેને મનુષ્ય બનાવીશ—પતિતોની ખરી વ્યથા સમજનાર યુવકાત્મા બનાવીશ. ધર્મતામાં
 સેફી, જો તમને ધર્મનો આટલો બધો ખ્યાલ છે તો મને તે વખતે મુશ્કેલી સહાયતા
 આપી શકો તે પરંતુ તમે એક માતાના સંતાનને લેવામાં પણ તમારી ચાણિય શુદ્ધિ
 ઠીકાવી. શું તમે પાપી નથી ?’

દેવમિત્ર ચૂપ રહી બોલ્યો, ‘એક પતિના—જેણે પોતાના આજકે વેચ્યું, દેહને
 વેચ્યો—અને લક્ષ્મીને જીવનચાળી વારાંગના સાથે તકે કરવા નથી માંગેલો.’

કર્મશીલા કોધપૂર્વક બોલી, ‘પતિત સેફી, તારાં સુક્રોને અંગે મારા જેવી કુળ-
 વધુઓને વેચ્યા થયું પડ્યું છે. તારા પાપે મથુરાં પડ્યું. સાકેત ભૂમિ ખરેખર થયું અને
 સેંકડો નરોત્તી હત્યા થઈ. તારે તો વારાણસીની જણ હત્યા કરવી હતી પરંતુ નારી વિચાર
 જાણી ગઈ છે. મથુરા, સાકેતના વારાંગોએ તારું કંઈ અચાડ્યું ન હતું. તારી સમૃદ્ધિને
 વધારવામાં ઉદ્દી મદદ કીધી હતી. તેં ફક્ત પોતાની લક્ષ્મીને ખાતર તેઓને વેચી દીધા
 છે. કર્મશીલાએ આજકે વેચ્યું હતું દેહ વેચ્યો છે ફક્ત ઉદરપૂર્તિ અને ગિર્વાદને માટે. તેં
 શું કીધું છે ? તારે કંઈ મળ્યા ન હતી. તેં શું કામ મગધના રાષ્ટ્રને વેચ્યું છે ? શું તારું
 કામ મારા કરતાં ધૃણિત નથી ?’

દેવમિત્ર બોલ્યો, ‘તારો આ અપચાદ મિથ્યા છે.’

કર્મશીલા બોલી, ‘સેફી, સાંભળ હું તારી સાથે નકે કરવા નથી આવી. મારા
 પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત તો કદાચ મૃત્યુથી પણ થઈ જશે પરંતુ તારું પાપ તો કાઈ દિવસ

ધોવાવાનું નથી હતું પણ એની મન મથુન માકેત તો ખરપખા લીધા નાનાણસીને નેવ
દે તાન જેવા ધર્માત્માઓ કરતા તો માન જેની પતિતા હજાર હજારે સારી છે માફ
નામ - હું લઈ ગઈ છું'

કર્મશીના રીઝળીતા વેગે મહાગ ગઈ દેવમિત્ર મૂઢ જેવો બેસી નહો.

૭

વાગ્બુમીમા પ્રવેશ પામવાની અશક્યતા જ્ઞેષ્ઠ દેવમિત્ર પાટલીપુત્ર તરફ વધવાનો વિચાર
કનો હતો નરે કર્મશીનાના શબ્દોએ તેને મૂઢ મનારી દીધો હતો છુ તેના પાપોનું કોઈ
પ્રાયશ્ચિત ન હતું ? તેણે યત્નોના માકેત વિજયમાં ભાગ લઈવ્યો હતો અને તેથી
મદેન્મત યત્ન મેના વાગ્બુમી તન્દ્ર વધી ગઈ હતી કર્મશીનાએ પ્રત્યક્ષ પાપ કીધું
હતું અને પોતાને જન્મગ્રહર રીતે વેચતી હતી અને પોતે પરોક્ષ રૂપે દેશવાસીઓના ગમા
માખ્યા હતા તે પોતા ॥ કર્મો પગ વિચાર કરનો હતો

બૃત્યે આવીને કહ્યું, માભયુ છે કે કનીગ ચકવર્તી દાનવેન પોતાની મહાન મેના
માથે યત્નોને પગપત કરવા આરી નહો છે પાટલીપુત્રમા ક્રાન્તિ થઈ છે મગધગજને
મેનાપતિ પુખ્તમિત્ર મેનાના દેખતા વીધી નાખ્યા ? તમારી વદમી જપન થઈ છે'

દેવમિત્ર ચૂપ સાબગતો હતો

'આપણે પાટલીપુત્ર જવાની તૈયારી કરીએ ?'

'ના અહી જ થોભો'

૮

વાગ્બુસીના વાંદીઓને ખમગ પડી કે કનીગનો ચકવર્તી મ ન દારવેન પોતાની
મે ॥ માથે આર્ચવર્તના ઝોગવતી નેશ માટે આવી રહ્યો હતો નગરમા આનહની દહેગ
દેખાતા વાગી મેનામા સહમ ઉત્પન્ન થયું. યત્નો આ ખમગથી અમકયા હવે એક દહ મેના
માથે યુદ્ધ કરનાનું જાણી તે વિચારમા પડી ગયા

૯

મગા મિનારે દેવમિત્ર બોલો હતો કનિગગજની મેનાએ યત્નોને છિન્નભિન્ન કરી
નાખ્યા અને ભાતવર્તની ઉત્તર, પશ્ચિમ મીમા તરફ લગાડી મકયા તેને પોતાનું કર્મ
પર જ આવતું હતું ફક્ત પોતાના જીવને ખાતર તેણે માકેતને દુબોના હાથમા મોરપુ
હતું જે તેણે ના પાડી હત તો યત્નો તેની હત્યા કરત પણ એથી માકેત તો બચી જતે
ન વિચન્માને વિચારમા કરતો હતો પાટલીપુત્રમા જનુ અમલવ હતું. વાગ્બુમીમા
જેવું નિર્ઘર્ષક હતું, માકેતને તે પોતે નાંટ કરી ચૂક્યો હતો હવે જનુ કયા તે મત્રાન
તેને સુચવવા લાગ્યો તેને ગ્રખટ થવા વાગ્યું કે પોતે જે અમલાય અવરથામા હતો
તેના કરતા પણ વધાર અમલાય અવરથામા એક દિન કર્મશીના પોતાના નામકને વેચતા
આરી હતી અને તેણે તે નામકને ખરીદવામા પણ પોતાની પરીગીમા બતાવી હતી
પાટલીપુત્રમા તેને પગનાગને માટે પુરકાર હતો

તેની વદમી રાત્રોકોમા જપ્ત થઈને બેઠી હતી તેના બુલો યત્નતન ભટકતા
હતા. તે એક શિખાપગ બેઠો તેણે એક નીમ આપની નેષ મેના પગ સમીપ આવી નહો

હવે. પાસે આવતાં તેણે કર્મશીલા અને ખીજા એ વચ્ચે સમજાવેલાં જોયાં. કર્મશીલા તેને જોઈ નોકાને અટકાવવાનું કહેવા લાગી. દેવમિત્રે તે જોયું અને એકાએક ગંગામાં ફેરી પડ્યો.

૧૦

દેવમિત્ર જ્યારે જાનમાં આવ્યો ત્યારે પોતાને એક સુંદર શ્વેતમાં જોઈ બોલી ઉઠ્યો. 'હું ક્યાંથી આવ્યો છું ?'

'એક નર્તકીના ઘરમાં' કર્મશીલા બોલી.

દેવમિત્ર ચૂપ પડી રહ્યો કર્મશીલા બોલી, 'સેટ્ટી, આપઘાત કરવાનું કંઈ ખાસ કારણ ? દેવમિત્રે મૌન સેવ્યું.

'જુઓ સેટ્ટી, તમારે કોઈપણ જાતની ચિંતા કરવાનું કારણ નથી. કર્મશીલાના ઘરમાં તમે સુરક્ષિત છો. માતા પુત્રને જીવન આપવામાં તમારો હાથો છે. હું એ ઉપકાર કદી ન બૂલીશ.'

દેવમિત્ર મહા પ્રયત્ને બોલ્યો, 'કર્મશીલા, મને જુવા દે હું અહીં રહેવા માગતો નથી.'

'ના, આ અવસ્થામાં તો નહીં જ જવા દઉં. સ્વસ્થ થવા પછી જાતને વાર, તમારે માટે દુઃખ લાવું છું.'

કર્મશીલા ગઈ, દેવમિત્ર મહાપ્રયત્ને ઉઠ્યો. જારી પાસે આવ્યો. તે નીચે જોવા લાગ્યો. પાટલીપુત્રનો સેટ્ટી કરોડો મુદ્રાનો સ્વામી આજે એક નર્તકીના ઘરમાં નર્તકીને આસરે હતો. તેને પોતાની સ્થિતિ અદ્ભુત લાગી. તે જારીમાંથી ફેરવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. પરંતુ વલ્લિકે જીવિ આડે આવવા લાગી. પાછળ ફરવાનું પાત્ર લઇને આવતી કર્મશીલાએ એ જોયું. તે દોડી પળું તે પહેલાં દેવમિત્રે તેને જોઈ સો વિંછી એક સાથે કરડતા હોય તેમ એકજ વચ્ચેકામાં ફેરી પડ્યો. કર્મશીલા મૂઢ જની ઉભી રહી.

૧૧

'એક વારાંગનાના ઘરની જારીમાંથી ફેરીને. એક ધર્મોત્તમ સેટ્ટીએ આત્મહત્યા કાઢી છે. એ ખબર સર્વત્ર ફેલાઈ ગઈ. કેટલાકોએ દેવમિત્રને પારખ્યો. પાટલીપુત્રના સેટ્ટી અને નર્તકીને શું સંબંધ હશે અને સેટ્ટીએ કયા પાપમાં આચર્યું. એ આત્મહત્યા કાઢી તે પ્રશ્ન પર જગત સમીક્ષા કરવા લાગ્યું.

દેવમિત્રે કેમ આપઘાત કાઢ્યો તેની સમજણ કર્મશીલાને પાંચ ન પડી.

“ તેજનો કણખી છે, ” એ લોકગીત

પ્રસ્તુત લોકગીત મ્હને દિવસે પૂર્વે તા. ૨૨-૧૦-૩૪ને મેળે મળેલું. અર્પન ૨ પછાત-વર્ગમાનો એક શાંકતશાળી અસિક્ષિત છતાં સમઘણસિદ્ધ વૃદ્ધાત્માએ બાવળની ડાંગીમાં આવેલા મહારા ધાસીઆના વાદ ઉપરથી મહાગ નોંધસમ્રઢમાં ઉતરાવેલું, લેન્ડરેપન્થુ-જમીન મહેસુલ પાછળ પણ દક્ષિણ ગુજગતે ઇનિદામ ઉભેલો છે. જુના ખતપત્રો, કે કાગસી દસ્તાવેજો શિક્ષાલેખો કે અક્ષિમનામા જેમા વિચારીએ, તેમથી મહેસુલ ઘડતરના મૂળતત્ત્વો નીકળે નીકળે,

પ્રસ્તુત લોકગીતમા પરિચિતિ અને સંજ્ઞેગોનું કણ વર્ણન છે, અને તે વખતની ખેડૂતની હાલતનો ચિતાર આપણી મમલ આભેદુજ રજુ કરે છે.

ઓગળીમમી મદીના પહેલા મપડાની મહેસુલ પદ્ધતિ કેવી હતી? ત્યારે સુરત અદ્વારીશીની ગ્રામ્ય યોગના ત્રણ વિભાગે વહે ચાલતી હતી. જમ્પી, ભાગીદારી અને ઉપરવારીયુ. જો કે અમુક ગામડે પહેલ કે દેમાઈ નહોતા કિંવા માધારણતઃ દરેક દરેક ગામમાં દેશાઈ અને પટેલ ખેડૂ હતા. એ લોકના પ્રહિવટ તળે હવાલદાર, દેડા, ભંગી આદિ નોકર હતા, અને કોઈ કોઈ થયે તકાડી પણ ખગ જમ્પી ગામો રચાથી ખેડુતોથી વચ્ચાં હતાં અને વસપરંપરાથી મળેલા ખેતરોના એ લોકો ધણી હતા. એમના ગામો વધારે આબાદ હતાં. ભાગીદારી ગામોની જમીન ગ્રામ્ય વહીવટદાર, દેશાઈ યા પટેલો વચ્ચે વહે ચી આપવામાં આવેલી, ને તેઓ ખેડૂતને જમીનમાં ખેતી કરાવતા પાદ પાકેલા ન પણ પાકે, છતાં જી મહેસુલ ભરવાને એ લોકો અધાયેલા હતા. ઉપરવારીઆં ગામો વસેલાં ન હતાં, ત્યાંના ખેડૂતોને દેશાઈ યા પટેલ મન્દુમા આવે તેમ ફેરવી મૂકતા, વધાગનાં પૈનાની મારણી કરતા, ન આપે તો કમચિત ધાસની મેંજ બાળી મુકતા, ખેડૂતોને કેદ પકડી જતા, કોના અંશુલ પકડાવી ઉપર વજન મૂકાવતા અને એવા એવા અમલ જૂઠ્ઠા મૂળરતા. આવા જૂઠ્ઠાને કારણે કોઈ મમયે ખેડૂતો દિગગતે પણ નિકળી જતા.

એવા જમાનાનો ચિતાર દેતા, આ ગીતમાં માવજ પટેલ નામક કોઈ ઇન્તરદારી પટેલનો આ કિસ્સો છે. સુધા પરગણામાં કોઈ ગામડાનો એ મિત્રજી હુર પટેલ થયો હોવાનું હું સંભાવના માનું છું. કારણ કે મ્હને આ લોકગીત અષ્ટગામ (તા. જલ્લાવપીગ) એક ઘેરિયાના કવિયા પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલું છે.

માવજ પટેલની વર્તણૂક, કણખીની દશ એ બધું લોકહૃદય વાગતવિકરારથી ધબકતુ

દ્રષ્ટિગોચર થાય છે.

તેના કં-પણ વધ.

આવી હતી અને તેણેપરે! તેજનો કણખી છે, તેના એ બળદ છે.

પાટલીપુત્રમાં તેને પકડનારે બળદ છે, રથે જોડે તેવા છે,

તેની લક્ષ્મી રાજકોથોના પુત્રના સિપાલી બળદીઆ નાથો સાંભી.

હતા. તે એક શિવાપર ખેડો તે કાપ્યા કોર, કાળીઆ બલની કાઠી જોડ

કાળીઆ જલની કાઠી જોડ, રાત અંધારી મારી દેવ.
 અરે ! લાઘ કાગળમાં રે માંડી દેવ, દેડાને બોલાવી દેવ.
 અરે, લાઘ માવજી પટેલે પૂછે એમ, દેડા ! રે તુ આવ્યો કેમ
 સાંચ હું તો દેડા છઉં, મોકલ્યો પણ આવ્યો છઉં.
 અરે લાઘ જૂખ્યો હોય તો ખીચડી ખા, ના'તો તારે ઘેર જા.
 ખીચડી ખાધને ઘેર જવડ ? આ દયો કાગળ માંડી જવડ ?
 અરે ! માવજી લાઘને લાગી રીસ, ખાસગં માયું દશ ને વીસ.
 અરે ! લાઘ કેડ કમર બાંધી છે, કણુળી તો તીયાર છે.
 અરે ! લાઘ માવજી પટેલ પૂછે એમ, કણુળી રે તું રડે કેમ ?
 અરે ! લાઘ રડે ની'તા શું કરે, મુકડી બોયના વરસ પડે.
 અરે ? લાઘ વાંકડા આંકડા હોળ પડાવો, પડાવતા પોપડાં બેડાવો.
 અરે ! લાઘ પોપડાંમાં તો ઉગી રબાધી સાંચ રૂપિયા ભરું કયાંધી
 અરે ! લાઘ મારે લીસા વાંસનો માર, રૂપિયા તો કર તીયાર
 અરે ! લાઘ ન મારે તો તું મીયાં હેલી, રૂપિયા આપુ કુલે ભરી.
 અરે ! લાઘ પોપડાંમાં તો ઉગશે વાલ, સાંચ રૂપિયા ભરું કાલ.

વિનુ બ. દેરાશ

X એક નવનું ઘાસ

તાર
ARYANIVAS
આર્યનિવાસ
 હિંદુ લોન
 વિશાળ
 નિવાસ સ્થાન
 અમીરી
 ભોજન પ્રબંધ
 દેલોફોન
 ૨૩૧૩૭
 કાલબાદેવી રોડ મેલબોર

કવિના પ્રદેશ

અપોદક : મહાવીરપ્રમાદ દાઢીય

બી. એ. એલ. એન. બી.

શાન્તાકુમ

યૌવન માનવ જીવનની મદલરી વસંત ઋતુ છે. એમાં, વસંત મમયે જેમ જનરપતિ-જગન પ્રકૃતિલન અને છે તેમ-માનવદેહ અને વિચાર વિકસિત થાય છે.

આ યૌવનાગમનને થોડાક કવિઓ તો શૈશવ અને યૌવન વચ્ચેનું યુદ્ધ કંદેખી. પોતાની મનોભાવના વ્યક્ત કરે છે. બીજા કવિઓનું માનવું છે કે શૈશવ અને યૌવન વચ્ચે યુદ્ધ નથી થતું, પરંતુ યૌવનાગમન સમયે માનવ દેહના અંગ પ્રત્યંગ પોતપોતાના કપ અને ગુણોના વિકાસનું વિનિમય કરે છે. એ વિષય ઉપર નીચેના વિખ્યાત સંસ્કૃત શ્લોક અતીવ સુંદર છે.

શ્રોણીભાગસ્વજનિ તનુતો સેવતે મધ્યભાગઃ ।

પદ્મ્યાં મુસ્તાસ્તરલગતયઃ સંશિતા લોચનાન્યામ્

ઘણઃ પ્રાપ્તં કુચસંચિવતામ-દ્વિતિયં તુ યથાં,

તદ્ ગાગ્રાણાં ગુણ વિનિમયઃ કલ્પિતો યૌવનેન ॥

અર્થાત્ નવ યૌવનના આગમનથી રમખીના અંગો, એક બીજા અંગોના ગુણોનું વિનિમય કરવા લાગ્યા. નિત્ય પ્રદેશે પાતળાપણું છોડી દઇ ગુરુત્વ ધારણ કર્યું અને કટિ પ્રદેશે ગુરુત્વ છોડી ન્ધ પાતળાપણું રિવકાયું. પગોની ચંચળતા નપનોમાં આવી વસી અને વૃદ્ધઃ મથળે સ્થૂનતા ધારણ કરી કંત્યાદિ.

એ વિષય ઉપર વિખ્યાત બિહારી કવિએ લખ્યું છે કે—

પત્તપત્ત પર પલટન લાગે, જાકે અંગ અનૂપ, એરીકકચ્છળ બાજકે કેલકલ મકલ મરૂપ.
શૈશવ યૌવન વચ્ચે થતું યુદ્ધ ઐચિત્ર દેસના કવિ વિદ્યાપતિ નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે.

શૈશવ યૌવન દરમન બેલ,

હુદ્દ દલ બલે, દંડ પરિગેલ.

એક દેકાણે પઘાકર કવિ કહે છે કે

એ અલિ, યા બલિકે, અધગનમે,

આનિ ચદી કધુ માધુરમ્ભી—ઇત્યાદિ.

યૌવન પ્રાપ્ત થતાં ઉપર લખ્યા પ્રમાણે, શરીરમાં અંગોનું પરિવર્તન ન થઈ શકે પણ આં પુરુષોમાં એક બીજાના મદવાસમાં વસવાની અતિ તીવ્ર ઇચ્છા પેદા થાય છે. એ ઇચ્છા એટલી બધી ઉન્નત અને છે કે પ્રેમીજનો પોતાની પ્રિયા અને પ્રાનમના મંમર્મમાં આવતી જતા નૈનન્ય વસ્તુઓની પણ ઇર્ષા કરવા મરડે છે. એટલા માટે જ પ્રેમદૂતમાં કહ્યું છે કે—

કામાર્તાહિ પ્રકૃતિકૃપણાઃ ચેતનાચેતનેષુ ।

કવિપર કાલિદાસનો હુમ્પત, આશ્રમકન્યા શકુન્તલા સમીપે ગુપ્તર કરતા બ્રમરને જુઓએ, છે કે—

વિમ્વાધરં સ્વશસિ-ચેદ્બ્રમર મિથયાઃ

સ્વાં કારયમિ કમલોદર ચન્નચત્રયમ્ ॥

હે બ્રમર ! તું પ્રિયાના વિમ્વાધરનો સ્પર્શ કરીશ તો હું તને કમલના અંતરપટનો બંધી બનાવીશ. શેકસપીધરનો પ્રેમાન્ધ મેમિયો પોતાની પ્રેયસી બધુલીએટના કરકમળને કપોતપ્રદેશમાંથી નિહાળી બોલી ઉઠે છે કે:—

See! how she leans her cheek upon her hand,

O! that I were a glove upon that hand.

That I might touch that cheek.

અધર પદ ડેલના, નાક પર ધારણ કરતા, મોતીને સંબોધીને વિખ્યાત બિહારી કહે છે કે:—

મોતી એસર ધન્ય ! તું

કો પૂછત કુલ મતઃ

પિયો કરત તિય અધરકો,

રસ, નિધરક, દિનિતઃ ।

— બિહારી.

હે નથના મોતી તું ધન્ય છે કુલ અને જાનિ કોણ પૂછે છે ? તું તો મારી રિસ એકઠક નિયા-જોના અધરતું રસપાન કર્યા કરે છે !

પોતાના કરલસપર કપોત ધરી વિચારમગ્નાનું આવું જ શબ્દ ચિત્ર નીચેના કવિઓની કૃતિઓમાં મળી આવે છે—

“ઈન્દુ મતો અરવિંદ પૈસગત,

ઈન્દ્ર વધુ ન કે જંદ મિલાય કે.”

— પદ્માર.

એટલે કે (મુખ) ચન્દ્રમા ઈન્દ્ર વધુઓના જંદને પાથરી કમળ પર વિરાગે છે.

શ્રીપતિ નામના કવિ કહે છે કે—

“માન હું નાહુએ ધાયલદેવ વિધુ

પૌરો હૈ પંકજરે દસ આપરે.”

મોરો (મુખ) ચન્દ્રમા-નાહુવા તાનથી તાસ પામી પંકજના દસ ઉપર આવી વિશ્રામ લે છે.

એવાજ સંલેગોમાં બિહારી કહે છે—

કોમલ કંઈ મુનાલ પર,

કિયે કલા નિધિવાસ,

કાંકે ખ્યાન નદી મુધરિ શિયા મિલનડી આસ.

એવાજ બારવાળો નીચેનો મંદૂન સ્તોક છે.

મૂર્તિ મુક્તેન મહાદેવ કૃત કૃપાદં,

મુક્તા કલાપ ! હૃદમિસ્તનયોઃ શિયાપાઃ ॥

પાળે સ્મરસ્વશતશો વિનિકૃતમર્મા,

સ્વપ્નેડપિતાં કથમહં ન વિલોકયામિ ॥

હું મુક્તાદાત ! તું કેવળ એકવાર એવથી વીંધાઇને જ મહારી શિયાના વૃક્ષઃ સ્થલ પદ આગોટવા અધિકારી બન્યો છે ! અરે ! હું તો કામદેવના અનેક આણેથી વીંધાએસો હોવા છતાં પણ, મને એ સ્વપ્નામા પણ પ્રાપ્ત થતી નથી. એના વૃક્ષઃ સ્થલ પદ આગોટવું નો દૂર મનું ! એવાજ એક ખીન સ્તોકમાં કવિ 'મુક્તાનાં' એટલે મોતીઓની અને 'મુક્તાનાં' એટલે અંભારથી મુક્ત વિરકતજનોની સમાન અવસ્થા વર્ણવે છે.

દારોડ્યંદરિણાલીનાં હૃદયિ સ્તન મળ્દલે ।

મુક્તાનામધ્ય વસ્યેયં કેષયં સ્મર કિંકરાઃ ॥

અર્થાત્ — મોતીઓની એ માળા એના વૃક્ષઃ સ્થલ પદ આગોટી નદી છેઃ જ્યારે 'મુક્તાનાં' મોતીઓની અથવા મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી મુક્ત છે એવા જનોની આવી દશા છે નો પછી આ મારી કામ દેવના ઉપાસકોની તો શી દશા કહેવી ?

નીચેનું આવાજ બારવાળું અંગ્રેજી કાવ્ય મનનીય છે:—

"Unless thou puttest thyself like the wood under

His saw and be sown into a comb,

How canst thou think of reaching her tresses ?

Unless thou fain be ground like the collyrium

How canst thou think of reaching her eyes ?

Unless the wine-sellers fashion thy clay into a cup,

How canst thou reach her lips ?

Unless thou art a pearl stung into a thread

Unless thy heart is pierced by the arrow of her glance

How canst thou adorn her ear ?

Unless thou fain be reduced to dust like the leaves
of heuna,

How canst thou dream of reaching & dyeing her palms?"

[કમરઃ]

કુંડા-પુસ્તક

‘કેમ બીમલાઈ સાહેબ !’

‘હા, પધારો, કાન્તિલાલભાઈ’

‘કેમ મળ્યાં છો ને મુરખી !’

‘હાથ આજે વળી મારા જેવું કંઈ કામકાજ !’

‘નાહિ, અમરતોજ, મને થયું ચાલે જરા બીમલાઈ સાહેબની મુલાકાત લઈ આવું.’

‘કાન્તિલાલ આજે તમે બહુ સાહેબ સાહેબ કરી છો એટલે મને ધાક લાગે છે કે તમે કંઈ કામ કઢાવવાના હશો.’

‘એ શું બોલ્યા મુરખી !’

‘ખરી વાત કાન્તિલાલ, તમારા જેવા શહેરી અમારા જેવા ગામડીઆને ચંદાવી વાત કરે ત્યારે હું તથા કે અમારે કંઈ કામ કરવા અગર કંઈ ગુમાવવા તૈયાર રહેવું. નેનુંએ.’

કાન્તિલાલ ખડખડ હસી પડ્યા. “ગામડીઆ અરે ગામડીઆ તો શહેરીને કમણે ખાઈ મળ્ય, દેખાય તેવા બોળા ન સમજવા. મધે રંગે પેત્રો કુંવરજી ખરાય કેરી કેવી રીતે વેચી ગયેલો તે જાણોને ?”

‘કેવી રીતે ?’

કુંવરજીના ખાસ મિત્ર મણિલાલ શહેરમાં રહે છે. કુંવરજીને તેમને ગાંઠ મળ્યા હોવાથી તેમને ત્યાં એમની અચારનવાર આવન રહે છે એક વખતે કુંવરજી કાચી કેરી લઈ મણિલાલના પાછળના મહોલ્લામાં ગયા અને ત્યાં પૂછ્યું કે મણિલાલ ક્યાં રહે છે ? મહોલ્લાના લોકો કેરી વેચનાર મણિલાલને ત્યાં કેમ જવા માગે છે તે જાણવા આવર દતા. કુંવરજી કહ્યું કે “મણિલાલએ ખાસ ઘેર ખાવા આ કેરી મંગાવેલી છે તે આપવા.” આની ખાતરી કેરી મણિલાલના ઘર સુધી જવાદેવા મહોલ્લાવાસીઓને કેમ ક્યે ? એ શહેરીઓએ તો ગામડીઆ કુંવરજીને આઠ આના લાવ વધારે આપી કેરી પડારી ત્રીધી. મિત્ર જતાંએકે કેરીપાંડો નહી. અને બધી કાઢી મછ. મણિલાલને ત્યાં તપાસ કરી તો કુંવરજી તેમને ત્યાં દર અડવાડીએ આવે છે એમ ખજર પડી મણિલાલનું ઘર ક્યાં આવ્યું એમ પૂછે જે નહિ. ત્યારે તેમને લાગ્યું કે આ ગામડીઓ બનાવી ગયો. ગામડીઆ તો એવા હોય.” અફીણ, ભાંગ, ગોંગળ ને દારૂ કરતાં ખુશામતનો નશો વધારે પારી છે, ગામડેના બીમલાઈ નિવૃત્ત થઈ શહેરમાં ધર લાડે રાખી રહેના હતા. તેમને આ ખુશામત જરા ચડવા લાગી. તે બોલ્યા “એમાં શું ? એ તો દરેક તેમના ઘરમાં ફાળે, પણ જો તેમને આમારા ગામના ઝીણાભાઈની વાત કહું.”

કાન્તિલાલભાઈ બોલ્યા ‘તમારે ગામડીઆના અતુર્કની ખાતરી કરવી છે, ત્યારે સમજો, હું હરિલાલકાકાની વાત કહું.’

કાન્તિલાલે શરૂ કરેલી વાત સાંભળ્યે જ છૂટકો.

“અગિયમ નદીના ઝમગિય ઝિનાના પર આવેલા એક માડી ગમમા હઠિભાઈ કાકા હતા. તેમની ઉંમર માટેકની થઈ હતી અને એનો ઓળો લાગવાથી હરિભાઈ કમરે મહજ ત્રાંસા લગાવતા, જતા તેમનું રસમયર ઉત્તમ હતું કપોન પ્રદેશ પર કમચી વળી હતી ત્યારે તે ઉપર હજી ચુનામી ગગ કાપમ હતો વિશાળ આમો રહેજ નાચી ઉતરી હતી જતા હજી તે તેજમય ચમચા કરતી

હઠિભાઈનું જીવન ખેતીવાડીમાં વ્યતીત થયું હતું અને હજી એ કામમાં એમની જુવા િનો અજ કારમ હતો આ વચ્ચે તેમણે માડીમાં તરજુઓ કીધા હતા તરજુઓના કાચ તુદ થયો હતો તેમાં ચારીશેક તરજુઓ તો અમાધાન્ય કદના અને ઉત્તમ પ્રકારના હતા બ વાડા ઘેરા મોને નામથી ઓળખે તેમ હરિભાઈ તરજુઓને ઓળખતા મવાગ સાજ માડીમાં આગ મારી આવી આ સુદ તરજુઓ નિહાળવામાં આવતે માનતા કદીએ પાકી મવાય જશે એ ખ્યાનથી ખચિત તેમને મળતું પારકાઓ ખાશે એ વધારે બળતું પડ્યું આ ચારીશ તરજુઓના માઠ રૂપીઆ ઉપજશે એમ એઓ જાણતા અને માઠ રૂપીઆ કમમાં જરૂરના હોવાથી એ તરજુઓ ઘેર ખાવા ગળવાનો વિચાર માડી વાળ્યો છેવટે એક વિચારે નક્કી કર્યું કે “મને મવારે એમને તોડી સુન્ત મળતીમાં લઈ વેચવા” કન્યાને નાસરે વિનાય કરવાના રખતે માગાપને થતી વચ્ચે હરિભાઈએ અનુભવી

મવારે તરજુઓ વેચા ગાક વધને હઠિભાઈ કાકા વાડીએ આવ્યા, ત્યારે તો વાડીનું દુગ્ધ તેમણે તમનું બેજુ વગમમ ખસી ગયું તેમના ખીજ તરજુઓ તો વાડીમાં હતા, ત્યારે અનુપમ ચારીશ તરજુઓ મોઢ તોડી ચોરી લઈ ગયું હતું હઠિભાઈનો જીવ ઉદાસ થઈ ગયા આજુ વચ્ચે પોતેની મિત્ર આમ ગણિત થયેલી જોઈ નિરાશ થઈ ગયા ગાક મરી અમનમાણના મેટાન પગ મળતીમાં વેચના તરજુઓ પર તરજુ ફેરવી, પણ તેમાં એના પ્યાા ચારીશ તરજુઓ જ ગયા નહિ

માડી દુગ્ધાને જે કાકી લઈ જતા કદી હઠિભાઈ સુન્તની દીકરી લઈ નહીં માડીમાં મેકા તેમની ખાતી હતી કે ચોર મોઢ જાગીતો ગામનો જ હોવો તેમણે મગરોની માડીમાં તરજુઓ વડ તેણે જરૂર મુગતની માર્કેટમાં વેચ્યા હશે સુન્ત ભાજી માર્કેટમાં જઈ નપાગ કરી તો ઘડા તરજુઓ પડેતા મેવા પળ તેમાં તેમના તરજુઓ કયાય દેખાયા નહિ હઠિભાઈ મમને ઉભાઈ જતા મન પડ્યો, પણ હજી દિમત હાર્યા નહિ દુગ્ધવાળાની દુકાને કરના માડ્યુ તો એક પગલા ધાતી ફૂટવાળાની દુકાને એના પ્રિય તરજુઓ દેખાયા

એક જનમ મરી હઠિભાઈએ પગબુને નાચીમાં પકડી ‘ચોર માગ તરજુઓ ચોરી ત યા’ મરી એક મે તમાચ ચોરી કાઢ્યા પગબુ તો એકાએક દુમનથી ચકિત થઈ ગયો પગબુ જા. અચર્ય થઈ ડોમાં માયે બચ બીડવા લાગ્યો અને પ્રદાર કરવા જતો હતો અગે એ પેલીમ ત્યા આવી પહોંચ્યો અને તેણે હરિભાઈ કાકા અને પગબુ મળેને પીમાં એકેક મુકકીનો પ્રદાર કરી વિખૂટા પાડ્યા.

‘એ માગ તરજુઓ ચોરી વાળ્યો છે’ હઠિભાઈએ કહ્યું

‘અ નાન કે એમ તુ શા હપ થી દહે છે’ પોલીસે પૂછ્યું.

‘એમ ? મારાં તરણુએ હું એમજી નહિ ? આ ડમકું-આ ડમકું-આ મોળમરોળ આ વુંગી-આ...’ એમ ખોલી તરણુએ પર આંગળી મૂકી હરિભાઈ કાકા દેખાડવા લાગ્યા.

લોકોની હક અમવા લાગી એટલે માર્કેટના ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ આવતા હતા તેને પોલીસે કહ્યું, “આ તારી ચાલાકી ઇન્સ્પેક્ટરને બતાવ.”

હરિભાઈ કાકાએ માંડીને સધળી હકીકત કહી. પણ ઇન્સ્પેક્ટરે શંકા કરી, ‘તમારાં તરણુએ છે તેની ખાત્રી શું ?’ પરબુ ફૂરવાળો બોલ્યો ‘સાહેબ, એ તો મેં આ કશન પાસે વેચાતાં લીધાં છે.’

હવે હરિભાઈ કાકાને સમજ પડી. જમ્મ આજ ચોર કસન જ એની અદેખાઈ કરતાં એજ ચોરી લાવેલો. હક જોઈને કસન ત્યાં અબ્બો પણ હરિભાઈ કાકાને જોઈને પાછો ખસી જતો હતો, તેને પરબુએ અને પોલીસે પકડી આગળ કીધો. કસનના પગ ડીલા થઈ ગયા હતા, છતાં જરા સ્વરથ થવા યત્ન કરી કહ્યું “પણ હરિકાકા, તમારાં છે તેની ખાત્રી શું ?”

હરિભાઈ કાકાનો મિત્રજ હાથથી ગયો, “કસના ચોર. તને વળી ખાત્રી શું ? આ તરણુ મારાં જ છે તે વું પાણુ જલે છે. તને અહીં ઉભા રહી આમ બોલતાં શરમ પાણુ નથી લાગતી.”

‘અરે-એ તો મારી ચાડીનાં છે.’

‘તારી ચાડીનાં ? કાંઈ ખાપ જનામારે આવાં મોડાં તરણુ તારી ચાડીમાં જોડેલાં કે ?’

આ રકબદ અને હરિભાઈ કાકાની માન્યતાથી લોકોને પુષ્કળ હસવું આવતું હતું. કંચરે ઇન્સ્પેક્ટર વચ્ચે પડી બોલ્યા, ‘કાચા વું ગમે તેમ બોલે તે નહિ ચાલે. પ્રત્યક્ષ પુરાવા જોઈએ. આશિત કર નહિ તો કસનની બદનક્ષી કર્યા બદલ ભારે રકમ દંડ પડશે.’

‘કસનની બદનક્ષી !’ હરિભાઈની આંખમાંથી અગ્નિ ઝરવા લાગ્યો. ‘ખરું કહી ન્યાય માગું તો મને જ દંડ.’

‘હા’ ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું.

‘સાહેબ, હું પુરવાર કરું તો’

‘તો તને તારા તરણુની કિંમત મળશે. અને કસનપર ચોરીનો કેસ થશે.’

‘તમે કુંકાં પુરતક જોયું છે. ?’ હરિભાઈ પોતાના મોઝાનાં કપડાંએ આંધેલી પોટલી ઊંડવા પ્રયત્ન કરતાં પૂછ્યું. આ પ્રશ્નથી સર્વ કોઈને હસવું આવ્યું.

“તમે કાંઈએ કરે સર્વાં નથી ? કરે ભરીયે ત્યારે કારકુન એક પાવતી આપે અને ખીજો ભાગ ચોપડીમાં જ રાખી મૂકે. આ પાવતી ખરી છે કે ખોટી - તે તેની જોડે સરખાવી કહી શકાય.” હરિભાઈ કાઉન્ટરફોઈસ વિષે કહેવા માંગતા હતા એમ લોક સમજ્યા.

‘ઇન્સ્પેક્ટરે હસી કહ્યું ‘તેવું અહીં શું ?’

હરિભાઈએ પોટલું છોડી અંદરથી ડીયાં લઈ એક પછી એક તરણુઓ પર ચોંટવા લાગ્યા. અણસરખાં ત્રેલાં ડીયાં તરણુનાં ડીયાં જોડે બધાં બધે બેસતાં આવવા

વાગ્યાં, તે જોઈ મરં આશ્ચર્યકિત થયા અને મદ્યપાને ખાતી થઈ કે તંબુચ
હરિતાઈનાં જ દત્તા.

“સાહેબ, એજ માફ ફક્ત પુસ્તક” પંચુએ સાફ કહીયા તંબુચના આશ્ચર્ય
તે કમન પામે હરિકાકાને અપાવી દીધા. ચુર્નમિષ્ટકા ઈન્સપેક્ટર કમનને પોલીસગેટ પર
એ રીના આરોપ પર મોકલવા માગતો હતો પણ હરિલાઈની વિનંતિથી જવા દીધો.”

અમાન ગામડીયા આટલા દરિયાદર હોય છે એમ જાણી બીમબાઈ કાંઈમા આવી
અયા, એજ તકે કાન્તિલાલે એમને પૂછ્યું. “બીમબાઈ સાહેબ, તમારું જરા કામ છે.”

‘બોલો, બોલો ખુશીથી કહો.’ બીમબાઈનું મગજ ખુશમનથી દલે તો તદન
ઉત્તેજિત થયું હતું.

કાન્તિલાલને યોગ્ય કીધા ઉછીના જોઈતા દત્તા, તે બીમબાઈએ ઘણીજ ખુશીથી
આપ્યા.

પછી બીન દિવસે અમ્ય યનાં બાન આપ્યું કે રૂપીયા પાઠ દ્વારતાં વખત
લામગે, વળી સંદેગેઆની આવી ખુશમનભરી બોલવાની રીતથી બીમબાઈએ વિચાર્યું
કે હું ગામડીયા ક્યાંય મળાઈ જઈશ માટે તે જ દિવસે ગામ ગામાન ભરી
ચાલ્યાં મંયા. દલે બીમબાઈ સંદેગેઆ આવે છે. કાંઈ કોઈ વખતે કાન્તિલાલ પામ પેમાની
ઉપમાળી કરવા.ક

આ. પ્રપુલકચંદ્ર શાહ

• જાનન.

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી હિંદુ લોજ

ઈ.ન.૨૩૩૯૬. ૬ બે જોશીલોજ

૬. જોશી બમાર, મુળજી જેઠા મારકેટ સામે મુંબઈ

શાંતિની શોધમાં

શ્રી : અમૃતલાલ નાયક

૧

ગોધૂલિ વેળાએ અશ્વ લાગરના કિરણોથી પ્રતિભાસિત સાગરની શોભા નિહાળતાં નિહાળતાં મેં અમુકને પૂછ્યું 'દેવ ! આ તમારા મંદ સમાતન મમરે અંગીતનું રહસ્ય શું ? શેતા વિશેષ તમને દુઃખી કરી રહ્યો છે ? તમે રૂનાકર ! તમને શેતા અભાવ ? ! મૂકાં હાસ્ય સાથે અમુકે કહ્યું " શાંતિની શોધમાં નિષ્ફળના મળવાને કારણે હું દુઃખી છું. '

મેં કહ્યું 'પિતા તમારા શરણમાં આપ્યો છું શાંતિની શોધમાં ! આ ઉતરની આશા અને ન હતી.'

સંધ્યાના લાસ રંગથી રંગાયેલાં તરંગોના ઘુમવાટમાં પ્રતિધ્વનિ સંભળાયો, 'જગતમાં શાંતિની આશા આકાશકુસુમવત છે !

૨

કલકલ વિલાપ કરતી અરિતા પોતાની હૃદયગ્રથા સંભળાવી રહી હતી. 'મેં કહ્યું 'દેવી ! તમારે કદપાંત કેમ અહોનિરા, એક જ સ્વરમાં, વિલેપ વગર આઘા કરે છે ? તમારી શીતલ વાદિયાના બીજને મુખ આપે છે, છતાં તમે કેમ ઉદાસ ભાવથી વિલાપ કરી રહ્યાં છો ?'

તરંગિણીએ ગગનગા સ્વરમાં જવાબ આપ્યો, 'અંધુ ! પતિસાગરને માથા જેવી સેંકડો પતનીઓ છે. નિરંતર મારે પ્રપત્નીથી જહીનાં રહેવું પડે છે. રખે હું અણમાનીતી થાઉં ! આ જીવનમાં મને શાંતિ ક્યારે મળશે ? !'

અકિત યજ્ઞ મેં સાહસ કયું, 'દેવિ ! આ કુદ માનવશાંતિ મારે તમારી શરણમાં આપ્યો છે, તમારો આવો નિર્મમ ઉતર ? !

વાયુના આવાન દ્વારા આંદોલિત હૃદયથી સરિતાએ ઉત્તર દીધો, 'અંધુ ! શાંતિ ? આ જીવનમાં સકય નથી !'

૩

અશોકવન કોમલ યાસુ વેગથી મૃદુ લાવે કપાયમાને ધર્મ રહ્યું હતું. શાંતિની શોધમાં મેં ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. જાણે અરકમાં પ્રવેશ કીધો ! સ્ફટિકચુરની શીતલતા અનુભવ કરી. પત પોતાની ધુનમાં મંડત હતું. મેં સાહસ કરી અશોકરાંજને પૂછ્યું, 'તારા ! તમે તમારે અશોક નામ સાર્થક કરો ! આ શાંતિપ્રાર્થી માણસને તમારી શીતલ મોહમાં લઇ એના સંતપ્ત આત્માને તૃપ્ત કરો. '

અશોકરાંજનું અદ્ભુત વામુલહરીમાં પણ સંભળાતું હતું. વનમાં પડ્યો ઉઠ્યો, 'માનવની શાંતિ અહીં ક્યાં ? વરોગાઆનો જેને હમેશ ધાક પડે છે તેના ચિત્તને અવ્યવસ્થિત અવસ્થામાં શાંતિ મળે એમ તથી. જે પોતે હમેશ સશોક છે તે બીજને અશોક કેવી રીતિથી કરે ? મારું અશોક નામ એ મનુષ્યની કૃદ્ધિત શુદ્ધિની ઉપગ છે !

હું સ્તબ્ધ ભાવે અવારુ ઉભો રહ્યો ! શો ઉત્તર હોઈ ગયે !

૪

ગિરિરાજ હિમાલય સુમાધિની અવગામાં બરફનું આવરણ ઓઢી બેઠો હતો. ધડકતા દિવ સાથે મેં પાસે જઈને કહ્યું, 'ગૌરીચંદ્ર ! આ અકિંચન પ્રાણી નમારી શરણમાં આવ્યો છે ! શાંતિ પ્રદાન કરો, આ જંગલમાં મને આશ્રય સ્વરૂપ તમેજ છે !'

ગિરિરાજ સુમાધિ ભંગ કરી કિંચિત્ ભૂજંગ કરી બોલ્યા, વત્સ ! શાંતિની શોધમાં હું વૃદ્ધ થયો છું. એની પ્રાપ્તિ માટે શોધતાં મારું માથું ગરમ થઈ જવાથી મારે માથા પર અગ્નિ રાખવું પડે છે !

'અદ્રિરાજ ! તમને શેનો અભાવ ! તમે અમોઘવર્ષ !'

'વત્સ ! પ્રકૃતિનો કાર્યક્રમ આલ્યા કરે છે. વર્ષો અને વાયુના આઘાતથી મારું આ શરીર ક્ષીણ થતું જાય છે. એક દિવસ એવો આવશે કે હું મમતલ મપાટ બની જઈશ એજ ચિંતા મને સતાવી રહી છે !'

હું નિરૂત્તર હતો. જેમ જેમ હું શાંતિની પાછળ જતો હતો તેમ તે મૃગચર્યાની સમાન દૂર દૂર જતી હતી !

૫

રાજના પ્રમદયનમાં મરતીખોર મલયાનિલ માત્રતી પુષ્પો તથા મુવાસિત શેફાલિકા સાથે કફોલ કરી રહ્યો હતો ! માત્રતી અને શેફાલિકા આ કીડામાં મસ્ત હતાં. "હાથ ! હવે મને શાંતિ દેવીનું નિવાસ સ્થાન જણ્યું," એમ મનમાં ને મનમાં ખૂશ થયો હું પાસે ગયો. નિહટ જવા છતાં તેમની કેળિમાં વિશેષ પડ્યો ન હતો. મેં પ્રમદા ચિત્તે માવતીને પૂછ્યું, 'શોભને ! આ શાંતિના સ્થળમાં તમે એકવાજ શા માટે તેનું પાન કરી રહ્યાં છો ? મને પણ સાથી બનાવો !' તત્કાલ જ બોલી પડ્યા, 'અમાર્ગ ક્ષણિક જીવનમાં તમને શાંતિનો આભાસ થયો ! કાલેજ માંડી ફૂલ ચૂંટી લેજો અને અમારો આનંદ શોકમાં ફેરવાઈ જશે.' વધુ પૂછવાની મારી હિંમત ચાલી નહીં. મનમાં હું બોલ્યો, 'કીડજ કહ્યું છે.'

માલિ આવત દૈન્યકિ કલિયાં કરે પ્રકાર । ફૂલિ ફૂલિ જુનિ મહેં કાંલિ હમારિ વાર ॥

(માલી આવતો જોઈને દલિલાએ ચોશરી રહી છે કે આજે ફૂલોનો વારો ને કાલે અમારો !)

આ જ ને નિર્દોષ લતાએને શાંતિ માટે પૂછનાં મને પરતાવે થયો. નાનપણથી સાંભળેલો આવેલો કવિનો દોહરો યાદ આવ્યો

'પીપળ પાન ખરતાં હસતી કુંપળાયાં; મુજ વીની તુજ વીનશે; ધીરી બાપડીયાં !'

૬

શાંતિ પ્રાપ્તિની આશા હવે ધીરે ધીરે નિરાશામાં પરતાઈ રહી હતી. નાગગિરિને ને શાંતિ સંભવેજ નહીં. નગરમાં શાંતિની આસા રાખવી એ અમોઘતાની સીમાઈ છે. સાંભળ્યા પ્રમાણે ખેડૂતનું જ જીવન સુખી ગણાય છે, ને એમ મનાવું આવે છે.

દેવતાને લાવે કોઈના આશ્રિત યથા વગર જે શુભ નિર્ગમન કરે છે તે જ ધન્ય ગણાય છે. ખેડૂતોની પાસે જમને ફેરવેલા પ્રયત્ન કરવાના મેં નિશ્ચય કર્યો.

એકદા મધ્યાહ્ને જ્યારે ભારકરકિરણો સ્વસ્થામલા ખેતરોમાં આંખ મીચામણી રંગી રહ્યાં હતાં; મેં ફરતાં ફરતાં જોયું કે એક ખેતરમાં એક ખેડૂત પોતાની પત્ની, માતા તથા બાળકો સાથે દિવસનું કામ પૂરું કરી ઘરે પાછા જવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. તેમનો ચહેરો ગંભીર છતાં સાધારણ ખુશદિન લાગતો હતો. મેં ખીલીતાં ખીલીતાં ખેડૂતને પુછ્યું, 'ભાઈ! આ જગનમાં ખરી શાંતિ તું જ અનુભવે છે! મને પણ ભાગીદાર બનાવ!'

ખડખડાટ ખેડૂત હસી પડ્યો; બોલ્યા, "ભાઈ! તું ઘણો સરળ જણાય છે. એક વખત હતો જ્યારે ખેડૂત સુખી ગણાતો. પણ હવે સમય બદલાયો છે. દુકાળ, રાત્રિ અને ફેણદારોના ત્રાસમાંથી તો પ્રભુ જ બચાવે. ભગવાન અમારા જેવું શુભ દુઃખનને પળ ન આપે!"

ઉત્તર આપ્યા વગર હું મનમાં બળગયો, ઠીક જ છે ત્યારે જ હિંદી કવિએ કહ્યું છે કે 'મિંજુક બનાતે પર વિધે! કૃપક ન કરતા યા ઝન્દે' (બીખારી બનાવત તો સાહે છે? એમને ખેડૂત શા માટે બનાવ્યા?) છતાં પણ સહ્ય કરી મેં તેની માતાને પૂછ્યું, 'મા! તમે સુખી જણાવો છો!'

સકું દારય હસી તે બોલી, 'પુત્ર! જેનો દીકરો દુઃખી તે કદં સુખી કહેવાય!' ખેડૂત પત્ની કેં બોલી નહીં, પણ તેનાં નયન પોતાની વ્યથા પ્રકટ કરી રહ્યાં હતાં, 'જેનો પતિ દુઃખી તે પોતે પણ દુઃખી જ.'

એ સ્થાનમાં વધુ ચોક્કસ હવે જોવું ન હતું. જગતમાં શાંતિની આશા મૂખતા છે ને તે દુર્લભ છે, એ કથન ધુર મૂલ્ય છે. ખિલવરને હું દિવસો નિર્ગમન કરવા આગ્યો.

૭

અહિંદેશના ભ્રમણ સમયે હું પ્રકૃતિની શાંતજટા જેતાં જેતાં એકવાર દૂર નિકળી ગયો. લાનુ અરતાચળની નિકટ હતાં આકાશમાં સફેદ ગદગાં વિલાકરના વિયોગમાં હૃદયમાંથી રકત કાઠી પોતાનાં શરીર લાલ કરી રહ્યાં હતાં. સૂર્ય પેગોડા (પુદ્ગ મોંઘનું) ગરમીના નામોની શિખરસુંદરી વિલાકરના વિયોગનાં ભયથી લોહીનાં આંસુ ઢાળી રહી હતી. આ છબી જેતાં હું રાત્રિજન્ય બની ગયો હતો. સહસ્ર પાસેના ભગ્ને પેગોડામાંથી મધુર ખનિ સંભળાયો. કૌતુકવશ પાસે જઈ જોઉં છું તો ન્હાની ખરીઓની માળાઓથી પેગોડાનું છત શોભાવમાન હતું અને રમતા એવી કુશળતાથી કરવામાં આવી હતી કે વાયુના મૃદુલ આધાતથી પણ મેજે જ મધુર અવાજ નીકળતો હોય. ભગવાન સુદૃઢ સ્થાન, શન્ય હતું. કોક ભાવિકજન દેવળની શુભ અવરથા જોઈ મૂર્તિને લઈ ગયું હતું. હું માનસ જગતમાં વિચરણ કરી રહ્યો હતો કે એકાએક એક સૌમ્યમૂર્તિ ભિક્ષુએ હાથમાં પદ્મપુષ્પ લઈ પ્રવેશ કર્યો અને ભકિતની સાથે નમન કરી ખાલી મૂર્તિસ્થાનમાં તેને મૂક્યું. ભિક્ષુની આ આભિશત્તાથી મારથી હસી જવાયું. ભિક્ષુએ ત્રણ લાવે પુછ્યું, 'પશ્ચિ! તમારું હૃદય મને મશ્કરીની સૂચના આપે છે. તમારી રી રાંકા છે?'

— બુચ અને તેની બનાવટ —

શ્રી. પ્રફુલ્લચંદ્ર. શાહ

બુચ જાડ પર જ અને છે એમ કહીએ તો ખોટું નહિ. જો કે કેરો માફક ઉપયોગ માટે તૈયાર જાડ પર ઉમે છે એમ ન કહી શકાય. બુચના ઉદ્યોગની હદોક્ત જાહેરમાં ઘણી જાણીતી નથી. દુનિયાને હુલ પાડવાને હુચો માન એક જ પ્રદેશમાં— જૂમધ્ય સરુદ્રના તટ પરના દક્ષિણ સ્પેન, પોર્ટુગલ, ઉત્તર આફ્રિકા, સાર્ડિનીયા અને કોર્સિકામાં થાય છે. બુચનાં જાડના જંગલો એ સિવાય જૂમધ્ય સમુદ્ર પાસે આવેલાં હટલિ અને એશિયામાઈનોરમાં થાય છે. પરંતુ એ જન દક્ષિણ સ્પેન બુચ કરતાં ઘણી દલકા છે. જાપાનમાં બુચના જાડો ઉગાડવાનો અખનરો કરવામાં આવ્યો હતો, પણ તે નિષ્ફળ ગયો.

“બુચનું” જાડ એક પ્રકારનું” જોડ છે અને જાડની હાલ તે જ બુચ છે. જાડ-વીંમ વડસનું” થાય ત્યાર પહેલાં પાક લેવામાં આવે છે. એ પાક ઘણી દલકા જનનો હોય છે. દશ વરસ સુધી એ જાડોને વહેવા દીધા પછી વીંમને પાક લેવામાં આવે છે. એ ઉદ્યોગની અભિવૃદ્ધિ માટે સ્પેનની સરકાર કાયદો કર્યો છે કે નવ વરસના કે તેથી ઓછાં વંદોના જાડની હાલ ન ઉતારવી. પાકની જાત અમુક વરસો સુધી અનુક્રમે ચલતી આવે છે.

બુચના જાડો ઘણાં જરૂર છે. કેટલાંક જાડો આદરો પાંચસો વરસ સુધી જીવે છે. આફ્રિકામાં ઘણાં જાડો મળી આવે છે કે જે જમ્મે વરસમાં એક પણ વખત જાલ ઉતાર્યો વિનાતા છે.

જ્યારે ઉત્તરમાં નવપરકાવિત થયેલાં હોય ત્યારે જાડો પરથી હાલ ઉતારવામાં આવે છે આ વખતે જાલ ઉતારવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે અંદરની હાલને જરૂરપણું હાંમિ કરવા સિવાય ઉપરની હાલ લઈ શકાય છે. બીજી વખતે જો તે જાલ ઉતારવા કોશિશ કરવામાં આવે તો આખી અણુટૂટેલી હાલ ન ઉતારાય એટલું જ નહિ પણ અંદરની હાલને ધન થવાથી જાડો મરી જાય છે.

જાડની હાલ મજૂરો હાથથી જ ઉતારે છે અને મૂદાઓથી ચાલતી આવેલી આ પદ્ધતિમાં ખાસ કંઈ ફેરફાર થયા નથી. હાલ ઉતારવાર પ્રણાલિ મજૂરો જ આ કામ કરી શકે છે.

ચંડના મંથાળે અને સંસ્કારમાં અને રથને રૂરે વીંટી જેવા ‘માળ કાપ’ મૂદવામાં આવે છે. એ સીધા કાપમાં એક કાચર મારી પછી ઉપરની હાલ ગોળ થયાવાર ફેરવી દુકાઓમાં અને ઘણી ચાર આખી એક જ દુકામાં ઉતારવામાં આવે છે.

કોરખાનામાં લઈ મઠ હાલને મોટા તપેલામાં થોડીવાર ઉકાળવામાં આવે છે. આ દિવાળી હાલ સીધી થાય છે એટલું જ નહિ પણ ડૂઝે છે, હિને બધું થઈ જાય છે, અને જાલ માફ થઈ જાય છે. સારી જાનની હાલ આમ ઉકાળવાથી સુધરે છે, પણ દલકા જાનની હાલ ખરેખર નહિ પણ માત્ર દેખાવમાં જ સુધરે છે.

હાલને કાપી પછી પહેલા, બીજા, ત્રીજા અને કાષ્ઠવાર ચેપા ભાગમાં વર્ગીકરણ કરવામાં આવે છે. એ કરતાં પણ દલકા પ્રકારની હાલ મહે તે ગ્રામ્ય સમજાર

અને ઘણા મુકબ માટેની ટાઇપીઓ અનાવવાના ઉપયોગમાં આવે છે. ઉચ્ચ ભુએ માટેની જાણ ફરીથી ઉકાળી ના પાડે નિમ્ન ભોંયનામાં રાખી મુકવામાં છે. આથી ભુએ મુદર અને રહેલાદ્યથી કાપી સકાય એવા થાય છે.

ભુચેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ ગાદીઓના ઢાકણ તરિક્કેનો છે અને દુનિયાની જગતની નીચરનો અર્થો ભાગ એ વપરાશમાં ખપે છે. ઉત્તમ ગતની જાણ ઉપયોગમાં આવે છે. આ ગતની જાણની કિંમત રૂ. ૨૫૦ કા. થી ૭૦૦ રૂ. પિંચે દન છે પડીથી તેમાંથી ૫૦ થી ૬૦ ટકા ભાગ ભુચ માટે નિરૂપયોગી નિવડે છે. આવા કામને લાયનોનિયમ, નહાવા માટેની સાદી, ભુચના ટાઇપ્સ, ટીપોટની બેકા આવે છે.

દુનિયા રેપેનીશ કુટુંબો ભુચ કાપવાનો મુદરિયોગ કરી તેમની વાર્ષિક ઉમેગ કરે છે. આખો દિવસ કારખાનામાં કામ કરી, પ્ર આગળ તેઓ, ભુચ કામ કરે છે, તેમાં સ્ત્રીઓ અને મનાનો મદદ કરે છે.

પતરાના ઢાકણની અંદરનો ભુચનો ભાગ ઉત્તમ જાણમાંથી લેવામાં આવે છે. કારખાનું આવા બે કરોડ ભુચ દરોજ અનાવે છે.

ભુચેનો બીજો મહત્વનો ઉપયોગ ભુચના પાટીઆં અનાવવાનો છે. ભુચે પાટી પાટીઆં અનાવવામાં આવે છે. આવા પાટીઆં રિક્કીનેટોરોમાં અને એવી વાપરવામાં આવે છે. ઉચ્ચ દેશોના ઉત્તમ મુદરોની અંદર આવા પાટીઆં દિવાલ મજવામાં આવે છે જેથી બહારની ગરમી ઘરમાં ન આવે એટલું જ નહિ પણ ઘરની ગરમી બહાર ન જવા દે. ભુચના પાટીઆંમાંથી અવાજ બહુ બહાર નીકળે તેથી રેલ્વેસ્ટેશનની પેટીમાં ભુચના પાટીઆં રાખવામાં આવે છે.

દર વર્ષે ૨૦,૦૦ દન ભુચના પાટીઆં અનાવનારાં કારખાનાં છે તે ઉપરથી ઉદ્યોગનું મહત્વ મહત્ત્વ મમજી સકારે.

થોડાં વરસ થયાં ઘર જડી લેવા માટે ભુચના ટાઇપ્સ અનાવવામાં આવે છે. દલકા કાયર ધૂંકે ટકાઉ અને ઉપર ચાલીએ તો પણ અવાજ ન થાય એવાં છે આવા ટાઇપ્સો ધણાં વપરાય છે. અખતરા કરી માળિત કરવામાં આવ્યું છે કે આ ભુચના ટાઇપ્સ ૬૦ ટકા વધારે ટકાઉ છે.

ટાઇપ્સ અનાવના માટે ભુચે ણી દવાવી અખત કરી ગરમ કરવામાં આવે ભુચ કાપતાં પહેલાં નિરૂપયોગી ભાગ તેમજ હલકી ગતની ભુચની જાણને ટાપના ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

ભુચના ટાઇપ્સ નિનપ્રતિનિ વધારે લોકપ્રિય થાય છે. પગલાનો અવાજ નહિ એટલું જ નહિ પણ ગરમી અથડાતા અવાજને પણ તે પાછા ફેંકવું નથી. વળી મનથી જવનો ભય પણ હો. નથી, તેથી આ ટાઇપ્સો હોરિપટલ, ગ્વાયની કુમેગી વાવરેગીમાં વધારે વપરાય છે.

થોડા વરસ અગાઉ કુચનો શીંગો ઉપયોગ શે.પી ટાકવામાં આવ્યો છે. હવે કુચના કાગળ ખવાયી સીગારેટ છેડે મુકવામાં આવે છે. આ કાગળોની ગુણ ૧-૫૦૦ થાય છે. તેમાં માત્ર સર્વોત્તમ કુચની ગત ૪ વપરાય છે. માટે તે ઘણા મોંઘા પડે છે. કાગળ અત્યારની નીચગતો નાનો ભાગ ૪ આ ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે પણ પ્રતિદિવસ આવા કાગળની વધારે માંગણી આવે છે કારણકે છેડે એવા કાગળવાળી (Cork tipped) સીગારેટ વધારે વધારે લોકપ્રિય થતી ગય છે.

પેશાબનાં ભયંકર દર્દોની છેલ્લામાં છેલ્લી અનુચિત શોધ

ડોક્ટર જસાણીની

જગમશાહુર દવા-

“ગોનો-કિલર” (જરૂર)

એક

અમુલ્ય અને સંપૂર્ણ ફતેહમંદ ઇલાજ છે.

પેશાબ અને ધાતુનાં ભયંકર રોગો માટે હન્ડ્રેક્સનો અને પીયકારીઓ લીધા વિના ગોનો-ટ્રિપ્લ અને બરેબરો નિર્દોષ અને સલામતી બરેલો એક જ અને છેલ્લો રામબાણુ ઇલાજ છે. પહેલે જ દિવસે તેના અમતકારીક ગુણનો પરચોળતાવે છે.

ગમે તે કારણથી લાગુ થયેલ તરતનો અથવા લુતામાં જુનો પ્રમેહ (પરમીઓ) સ્વપ્નામાં તથા પેશાબમાં જતી ધાતુ, તથા જતી રેસી, થની અખત જગતરા, ટીપુ ટીપુ તથા અટકી અટકીને યતો પેશાબ મુચાચમાં આવેલો સોજો તથા થયેલો જખમ તથા સ્ત્રીઓનાં પ્રદરનાં ભયંકર રોગો વગેરે પેશાબને લગતા તમામ દર્દોનો જગમશાહુર નાશ કરી બગરેલી ધાતુને સુધારી રેવચ્છ અને ધટ કરે છે.

પગાસ ગોળીની બાદલી ડી. ૩. ૩ વી. પી. ખર્ચ લુદ્.

દરેક આગેવાન દવાવાળાને ત્યાં વેચાય છે.

ચેતવણી

દરા ખરીદતાં પહેલાં

દવાનું નામ

ગોનો-કિલર અને કુદા ભાષ
મીઠજાંબ પેટ તથામને લેવે

એકલા ડો. ડી. એન. જસાણી

ખનાવનાર

ગીરગામ, બેક્ટેરિય

મુંબઈ-નં. ૪

ગૂઢ પ્રાણી

હું એક આન ગૂઢ પ્રાણી છું. જો કે સર્વ કોઈ મને જોઈને છે, પણ મારી ખાસિયતો અને ખરું સ્વરૂપ જાણનાર પુરો માત્ર દુર્લભ જ છે. હું એક વિશિષ્ટ વ્યક્તિ છું; કથયિત એ વિશે વિરોધ દર્શાવવામાં આવે તો પણ પ્રમાણમાં માફ ધ્યાન ઉચ્ચ છે. મમાંગે જ એ ધ્યાન મને આર્થુ'ં છે, માટે અલગત મારામાં એ લાયકાત હોવી જ જોઈએ, એમ મને પણ હવે લાગે છે. પણ ત્યાં પરમેશ્વર માટે પ્રભુએ જ મારે માટે એ સ્થાન નિયત કરી પુ'ં છે.

મારામાં કેટલીક અમાધ-ણ શક્તિઓ ગંદલી, જેનો મને ખ્યાલ પણ ન હતો; પણ મામાન્ય જનતા એ વાત મહત્તમ પહે મારે છે. તેમની એવી માન્યતાથી મને ધણા લાભો થયા છે એ ખરું, પણ કેટલીકવાર હું હારપરપદ સ્થિતિમાં પણ આવી પડું છું. તેમની એવી માન્યતાથી મારા ધર્મો ધર્મચોક્ષર આવે છે. પણ કેટલીકવાર મારે અશક્ય એવાં કામોમાં માયુ માનવું પડે છે. ગર્વન'ને આપવાનું માનવત્ર પાંચા પછી હું જરા વિચેચન કરવા લાગ્યો, ત્યારે કેટલાક કોસેછઅનો અગત્ય કરી મને એમાડી દીધો. હવે તમને એમ લાગતું હશે કે મારાથી બોલાવું નહિ હોય. મારી હાલ તાજેથી ચોટી ગઈ હશે એ કદપના જ બૂલ ભરેલી છે. મારી વાસ્થાગ તો સતત આવતી હતી અને સોંક આશ્ચર્યથી માત્ર તરફ જોતા હતા. મરંતુ અંગે જાણનાર થોડા મૃદરથો હસતા હતા અને કોસેછઅનો મને એસાડી દેવા ધોંપાટ પૂર્વક આમલ કરી રહ્યા હતા. હવે હું શું કોસેછો તે મને આજ યાદ નથી, પણ ગર્વનરે કશું કે એ મૃદરથના લાખનુમાંથી પંચાણુ'ં રહ્યા બાદ કરી માનવને, ત્યારે મૃદરથોએ અને કોસેછઅનોએ તેમને તાળીથી વધાવી લીધેલા. પણ તેથી શું ? 'ગર્વનરે આવેલા ત્યારે ભાખ્યું કરેલું' એવી મંનાથી સોંકે હજી મારી પ્રશંસા કરે છે.

અને સોંકોમાં મારી પ્રતિષ્ઠા પોષાય છે તેમાં નવાઈ શું ? હું મંલીર મુખમુદ્રા રાખી રહું છું. કોઈ જતા આવતા ગાડી ભાડે કરી, જાનરમાથી એક રીમારંટ વેચાતી લઈ, મુખમાંથી તેમજ મગજમાંથી પુમાડો કાઢતો જઈ છું. પ્રતિષ્ઠા નહિ પોષાય ? અરે મારે ત્યાં ધમ્મક આવે ત્યારે જે તુમાખીથી વાત કરે ત્યારે જો કોઈ ટોચી ઉતારી લે તો તેમને માત્ર ચાતુર્યનો ખ્યાલ આવે, અલગત આ વર્તણૂક ધરાવતા પ્રકાર પર આધાર મળે છે. તમને લાગે છે કે આ જાદી આત્મપ્રશંસા થાય છે, પણ બસા, દુનિયા પોતપોતાનામાં એટલી મરાગુત છે કે તેને બીજાની સ્તુતિ કરવા વખત જ નથી. એટલે આપણે ને આનગ વધવું હોય તો આમ કયો સિવાય છૂટકો નથી.

પી ? એમાં તો પૂછવું જ શું ? જાણીતી વાત છે કે વેળાને વધીત્ર ઉતારે રહેતાં નથી. એમાં તો શું પણ મારાં મર્ગાં-અરે જાતની સ્તુતિ કેમ પણ શી લીધા વિના હું દાયક નહિ જઈ તો બીજાની તો વાત જ રી ?

અને મારે કાવદાનું રાત્ર તો એક અદ્ભુત વાત(fairy tale)કે કાવદાના નેરથી તો હું આડોળી પડેલીને અને ઉધરાણી આવનાર વેપારને ગભરાવી નરમ કરી મૂકું છું.

ને જગ મને કાટમાં ધમકાવે તો નરમ થઈ જઈશું, પણ મારે મારે અસીસોને ખોટો ખ્યાલ નહિ આવે, મારે તેને સમજાવી લઈ શું કે સાહેબની મારા પ્રત્યે સ્નેહાળુ વૃત્તિ છે, તેથી તેઓથી મને પિતા મારક રાખામણુ આવે છે. ચતુરભાઈ વગેરે ખીન વકીલોને ધિક્કારે છે. મારા પ્રત્યે તેમનો પક્ષપાત કેન કળી જાય નાંહ, તેટલા મારે સાહેબ ઉપર સ્વચ્છતા આડંબરથી કૃપાદષ્ટિપર આવડતુ નાંજ છે, જે વીધી સામાન્ય લોકો ખરી વસ્તુ રિયલિટી નિહાળી શકતા નથી. સમજ્યા ?”

નાંહનર કમળમાં સાહેબ કેને થેંક્યું કહે છે ? એક વીણનાર એવ હોવા છતાં, જ્યારે હું હોડનો જઈ ટેનીસ એક વીણી સાહેબને આપું ત્યારે તેઓ કેવા ઉમંગથી સહ થેંક્યું કહે છે ! ખીન રમતાં પાનું હિરી મળ્ય તે હાલુ ત્યારે સાહેબનું થેંક્યું માન કરવા હમેશા કોયુ ભાગ્યશાળી થાય છે ? ભાગ્યશાળી નહિ ? તમને કંઈ ખ્યાલ નથી. મારી જાનનાં ખીન પ્રાણીઓ પણ એ તકને મારે તત્પર થઈ ઉભાં હોય છે. તેમની અધાની હરિશ્ચંદ્ર વચ્ચે પાનું મેજવવાનું તમે ધારે તેટલું સહેલું નથી. એ તો નાના પ્રકારની રેસન રમાય છે. પણ સાહેબને ખાડું ન લાગે મારે જહાનનો દેખાવ જેમ અને તેમ ઓછો થવા દેવાનો અને પાનું મેજવવાનું એમાં જ ભુદિયગની જરૂર છે. પગપડી કરી લેવાનું હોય તો સમજ્યા. તો તો કોઈ પણ કાવે. વકીલ ભરતરામ જ્યારે આ ઘરતમાં મને કચરિય દેરાવે છે તે રાત્રે મને ઉંઘ પાનું નથી આવતી, કોઈએ યથાર્થ જ ગાયું છે કે ‘ચિન્તા ચિતા સમાન.’

મારો ધંધો ? તો આ અધું બેસે ભણ્યા જેવું થયું ? અધી જાહેર સંસ્થાની સભામાં જવું અને તો સેક્રેટરી, નહિ તો હેવર મેનેજંગ કે માર્કેટીંગ-કમિટિમાં પણ આવવું. આવી જાહેર સંસ્થામાં કામ નિમિત્તે ઓશીસરો સાથે ગમે ત્યારે પ્રસંગ પાડી શકાય, અને પરિચય ગાત કરી શકાય. હરકાંઈ જાહેર સભામાં આપણી હાજરી સમજાવી, અને તેમાં આપણે કંઈ ભાગ્ય આપવું જ. કોઈ પણ પક્ષે સમર્થન કે ખંડન કરવા તત્પર રહેવું. એમ કરવાથી આપણા વિચારો સ્પષ્ટ થઈ શકે અને ચર્ચા થાય. જે ભુજિસો પાપડ પણ જેનાથી ભંગાતો નથી, જેઓ હમેશા મુઠા દોર જેવા બેસી રહી પોતાને વિદ્વાન માન્યા કરે છે એવા થોડા આપણા અસર્વજ્ઞ ભાગ્ય પ્રત્યે જાણે તિરસ્કાર પૂર્વક હસે. પણ તાણીનું માન કેને મળે છે ? સમાજ અને વર્તમાન પરમાં ફેલાં યોદ્ધાગાન થાય છે ? ધંધો નહિ ચાલે ! જનાંસોને કે તારે (જાહેર જગર) Publicity ની (કળા) Art અને Stunt (ધમાકા) જાણવી હોય તો અહીં આવ.

અમારી મક્કમતા અનોડ છે. એક મુદ્દો પકડ્યા પછી અમે તેને થો મારક વગી રહીએ છીએ. મારા બે મિત્રો એક દાકતર અને ખીન જમીનદાર જોડે કોઈ એક મરાઠી કંપનીનો આધુનિક રાજદ્વારી પ્રજની ચર્ચો કરે તો ‘સજની દુનિયા’ તો હિંદી નાટક જેવા ગયા હતા. નાટકના પાત્રની સારી આવડમ અસહકારી ખની મળ્ય છે. પણ મારા બેજ જણુ વકીલ ને વેશ્યા આ ચળવળના પૂર્યાં નિર્લેપ રહે છે. તમે એને વડુપણું કહેશો, લગોટો ખેંચો તો ખેંચ્યા જેવું કહેશો. પણ નાંહ, આત્માનું કોઈ પણ બેજે રક્ષાયુ કરવાનું કોઈએ મહાન સત્ય કહ્યું છે ને ? અમે એ માનનાર છીએ.

નાટક નોંધે છે. જતાં, અમારા જમીનદાર મિત્રે વકીલ-નાટકની કચેરી વાત દું જાળવ્યા વિના ગદી શકતો નથી. કાળજી કે તે અમારું આરિય ગૌરવ છે. નાટકના વકીલને અમદાવાદથી અસિખત ગખવા માટે લેખકની પ્રસંસા કરી અમારા મિત્રે કહ્યું. “પણ વકીલમાં સામગ્રી વગર થઈ પડે તો તમારું મન જ હોતો નથી. દુનિયામાં કયો માણસ વકીલ થયો છે તે તમે જાણો છો? એક દરદી માણસ આપરેલાન કરાવના દાકતરને ત્યાં ગયો. દાકતરે તેનું મન ગીરી ચીરી બધું કીકલાક કરી, ટાકા મારી દીધા, પણ આ ગરબડમાં તે મનુષ્યનું બધું કાઢી મૂકેલું હૃદય પાછું અંદર મુકવાનું બૂલી ગયો. તમને નવાઈ પામશે, પણ વકીલન મત્ત છે કે તે માણસ જીવતો થયો. પણ તે હૃદયશૂન્ય હોવાથી કોઈ પણ ધંધા માટે લાયક નથી. ત્યારે તે કાલકાળે અભ્યાસ કરી વકીલ થયો.” આ પ્રસંગથી મારા દાકતર મિત્રને ખોટું લાગ્યું. પણ હું તે એવાનમાં અમારી પ્રસંસા જ દેખું છું. દુનિયામાં હૃદયના દુર્ભો અગણિત છે. પ્રેમનો સાચત પ્રિકાળ જાણો છો તે? બહુ દૂરીની યાં ચિન્ત્યામિની વકીલન મર્યાદા જાનવી આપણે જોતા નથી! પણ હું મગર્વ કહું છું કે અમે પ્રેમ ને લાગણીના દુઃખથી મુકત છીએ. એક દર્શિયુ શિશુ માટે સાચાન મુખ નહીં કંનાઝ બાનની મૂર્ખતાને હમે વખોડીએ છીએ. એક પિંગલા માટે આરંભ ગજ મુમાવનાર માણસને દિવાનો નહિ તો કું કહેવો? એક નહિ તો બીજી પિંગલા પણ એવું જાન વકીલ-વિના બીજા કોને લોષ શકે.

મારે દુરમતો નથી હોતા એમ નથી. કેટલાક વિખમતોળીઓ મારે મારે ગપ ફેલાવે છે કે મારા અસીમતા પ્રતિપદી મને વેચાતો લઈ શકે છે. હવે આ માવ જુગી પાન છે. વકીલને અપાતી મૂલના *Never identify yourself with the cause of your client*-તમારા અસીમતા કેમને પોતાનો કરી માનવો નહિ-એ મુજબ હું કદાચ કોઈ કેમ પ્રત્યે એકદમ જાન્યો દખલ પણ વિશ્વાસપાત્ર હું મમગર્તા જ નથી.

હવે તમે જાના જાણી ગયા છો કે હું કોણ છું? વકીલ. નહિ એજ તમારી બૂલ છે. ગાંધી વકીલ, દામ વકીલ, નેહરુ વકીલ, મેનચુના વકીલ દેશના રચનાગ્ય માટે લો અથવા તેનું નસુ કરવા મત્ત દાગીજ ગણે તે વકીલ હું નો એક આમાન્ય વકીલ. એને માટે હું યુગરતીમાં *diminutive word* (લઘુના વાચક) બનાવી હું તે એક વકીલકમ છું. કોઈ બાપાચ.આ વકીલનું સજ્જ મદ થવાનું કહે છે, પણ એ સમજનો પ્રયોગ મુદમ્ય કરી શકતા નથી, માટે વકીલકમ કીક થઈ પડ્યો.

ફળછેડો મહેતા

સમાલોચન

(૧) છુદ્ધના બોલ : લેખક, શ્રી. પંકજ

પ્રકાશક : મેમ્સર્ દેશાઈ નાયકની કું. સુરત, કિં. રા. ૧-૪-૦૦ પૃ. ૧૫૪.

બૌદ્ધકાલિન ગતક કથાઓ અને ઐતિહાસિક પ્રસંગોને લઈ ગુચેરી આ પુસ્તકમાંની હરેક વાર્તા વાચકને આકર્ષકુત સામગ્રી પુરી પાડે છે. શ્રી. પંકજે ૧૨૭ સંકરના એટલી શૈલ્યક રીતે કરી છે કે એક વખત પુસ્તક હાથમાં લીધા પછી પુરું કર્યું જ એવું પડે. આ પુસ્તકમાં ૨૭૦ કરવામાં આવેલી વાર્તાઓના વર્ગ પાઠવાનું મુશ્કેલ છે. રૂચિ ભેદથી દષ્ટિ વિભિન્નતા આવે એથી એટલું જ કહીશું કે પ્રત્યેક વાર્તાની ગુચેરી પોતા પોતાની દિશામાં સુંદર રીતે થયેલી છે.

છાપ કામની થોડી અશુદ્ધિઓ બાદ કરીએ તો પુસ્તક આવકાર-દાયક અને સંપ્રદવા યોગ્ય છે. પણ આ પુસ્તકનું નામ 'છુદ્ધના બોલ' રાખવામાં આવ્યું છે એ બંધ એસલું જણાવું નથી. વાર્તાની દિશામાં આ પુસ્તક નવીન જ સામગ્રી લેખકની પાસ રીતોમાં રજુ કરે છે.

(૨) કાય એટલે શું ? લેખક અને પ્રકાશક : ડૉ. પ્રાણજીવન માણિક્યંદ મહેતા નમનગર, કિં. ૦-૨-૦૦ પૃ. ૧૧૬

પુસ્તકનું નામ જ તેની વસ્તુ અને ઉપયોગિતાનું સ્પષ્ટ કરે છે. કાય જેવા રાજ-રાયની બાબત તેની ઉત્પત્તિ, વિકાસ અને નિવારણ માટેના ઉપાયોની ઉપયોગી માહિતી આપવામાં આવી છે. શરીરને હરેક રીતે નિરોગી રાખવાની ઉચ્ચવાળાએ પુસ્તક જોઈ જવા જેવું છે. કિંમત પણ સસ્તી છે.

(૩) સમાધિ શતક શ્લોક મહોત્સવ. અનુ : શ્રી. કૃતેદયંદ કપુરચંદ લાતન

પ્રકાશક : શ્રી. ભોગીલાલ નગીનદાસ, ઊંઝા કાર્મસી અમદાવાદ. કિં. ૦-૧-૬૬ પૃ. ૪૭.

જૈન તત્ત્વ-દર્શનના વિશાળ ગ્રંથ સમુદાયમાંનું આ પુસ્તક એક નાનો ગ્રંથ છે. આધ્યાત્મિક વિષયકના છંદાસુઓને માટે બહુ ઉપયોગી છે. આ નાના ગ્રંથમાં મૂળ પણ આપવામાં આવેલું છે.

(૪) SAMADHISHATAKAM. પ્રકાશક : ઊંઝા કાર્મસી, અમદાવાદ

શ્રી પ્રત્નેન્દુની ચિન્તલશીલ છંદ-વાણીને પાશ્ચાત્ય છંદાસુઓ માટે અંગ્રેજીમાં ઉતારવામાં આવી છે. મૂળ સાથે જોતાં અંગ્રેજી અનુવાદ પણ યથાથોગ્ય થયો છે.

(૫) પ્રગાતિ (માસિક) તંબી : પંડિત ચંદુલાલ રજુછંડલાલ, અમદાવાદ વાર્ષિક લવાજમ રા. ૨-૦-૦

વર્ષ ૧૯૫૦ના અંક ૯ મળ્યો. અંક જોતાં ધાર્મિક વિષયોની ચર્ચા ક્રીક પ્રમાણમાં કરવામાં આવી છે. ઇશોપનિષદ' વાળો ચાલુ લેખ સારો છે. —મ.

(૬) Practice in English Part I, by Messrs K. N. Kavi & H. R. Desai.

મધ્યમિકશાળાના પ્રથમ ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને અંગ્રેજી ભાષા શીખવામાં મદદરૂપ થાય એવા હેતુથી આ પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. હરેક મનોયત્ન બીજાથી ભિન્ન છે એવી તેમાં વૈવિધ્યતા છે એટલું જ નહિ પણ પૂરતાં ચિત્રો અને સુંદર મુદ્રણથી તે બાળકોને આકર્ષે એવું બતાવવામાં આવ્યું છે. શાળાઓમાં Seatwork તરીકેના વપરાશ માટે અતિ ઉપયોગી પ્રકાશન છે. તેમજ ઘર આગળ મનોયત્ન કરવા માટે મામાપોએ તેમનાં બાળકોને ખરીદી અપાવા જેવું છે.

સાકેરીઆ ચણા

પ્રખ્યાત ફ્રેન્ચ મેનાધિપતિ માર્શલ પીછટેન પોતે વર્ણવ્યો, તે અગાઉ લગ્ન વિદ્ધ બહુ પ્રચાર કર્યો. એક દિવસ તેના કેટલાક મિત્ર સમક્ષ લગ્ન કેવી ખરાબ વસ્તુ છે તે વિશે ઉચ્ચ ભાષણ કરી રહ્યો હતો. અંતમાં તેણે જણાવ્યું “બધાં પરણેલાં યુગ્મસો કુતરાં બિલાડાંનું ઇવન ઇવે છે.” તેના એક મિત્રે વિરોધ કર્યો. તેઓ બેઠા હતા તેજ ઓડામાં એક કુતરો તથા એક બિલાડી સાંતિથી એક બીજા પાસે બેઠાં હતાં. તેને બતાવી મિત્રે કહ્યું, “જુઓ તમ કં કહેવું કેવું જુદું છે. આ કુતરો અને બિલાડી કેવાં હળીમળી ગ્રેવા છે?” માર્શલે જવાબ દીધો, “ઐ તો જૂઠાં છે તેથી. તેમને એક બીજા માથે પૂછીથી બાધો અને પછી જુઓ—નેઓ શું કરે.”

...

...

...

...

કોઈને કદિ શિખામણ આપ્યો નહિ.

માગ એક મિત્રને મે એક દિવસ પૂછ્યું. “ઉમાશંકર જોતીનું ‘સાપના ભાન’ વાંચ્યું? ‘નહિ’ ‘આવું’ સુદર પુસ્તક તમે હજી વાંચ્યું નથી?” “વાહ, ત્યારે વાંચીશ તમે વેચાવું જઈ મને બેટ આપો, કાગળે આજે મારી વગસ ગાદ છે.”

...

...

...

...

એક બેઠો અનેક પ્રકારનાં ફળફૂલો વાળી સુદર વાડી બનાવી હતી. તે વાડી જોવા બેનીવાડીના એક એન્જુએટ માણે પધાર્યા. વાડીમાં એમ તેમ ફરતાં તેઓ એક ફળવૃંદા આગળ થોભ્યા અને તેને નિહાળવા લાગ્યા. એવામાં વાડીના માલીકનો બાઈક વર્ષનો પુત્ર ત્યાં આવ્યો. કોલેજમાં પ્રાપ્ત કર્યાં જ નવો કંઈક લાભ આ બાળકને આપવાના આશયથી એન્જુએટ મહાશય બોલ્યા, “જુઓ, આ જમરખીના જાડને યાચા થાય તો તે શું કહે?” રફતમાં વનસ્પતિ અને જડ પદાર્થોની આત્મકથા વર્ણવનાં લખેલા નિબંધો વાંદ આવ્યા હશે! તે બાળકે પ્રત્યુત્તર આપ્યો, “મારુંમ, એ જાડ એમ કહે, માર કગને અને નું કદું” તે માટે માફ ન લગાડ્યો, પણ દુઃખજનની નથી પણ મમકાળ “જશ છું.” એન્જુએટ આજે આગળ શું કહ્યું તેની કંઈ ખબર નથી.

...

...

...

...

એક વખતે ઈંગ્લાડમાં એક હોકશને ફેડની આગગાડીનો જપારો લાગ્યો અને તે પડી ગયો. તેના જમણા હાથને ઈળ થઈ તેના વાળીએ રેલ્વે કંપની પર નુકશાનીના બદલ માટે દાવો માંગ્યો. રેલ્વે કંપની તરફથી વજીજ તરીકે એક સ્ત્રી (પાઞ્ચથી બનેલા કોર્ટ બર્ડના ફેડ) ઉભા રહ્યા. હોકશને પીંજરમાં ઉભા રાખી તેમણે અતિ માનોથી પ્રશ્નો પૂછવા માંડ્યા. “ફેડનો તમને જપારો લાગ્યો?” ‘હા.’ ‘તેથી તમે પડી ગયા?’ ‘હા.’ તમને જમણા હાથ પર વાગ્યું?’ ‘હા.’ ‘જમણા હાથે ચામચથી તે હાથ હવે વધારે ઊંચો થઈ મકતો નથી?’ ‘હા.’ તમે કોર્ટને જવાવગો તે ક્યાં સુધી ગયો મુઠ સહે છે?’ હોકશને બતાવના ગમત્તરે હાથ રાખી કહ્યું, “અહીં મુધી” માથા અને મુઠના બારી વાળીમાં મી.

સ્ત્રીથે પૂછ્યું. 'અકસ્માત પહેલાં ને ક્યાં સુધી જિંવે લઈ જઈ શકાતો તે બતાવશો ?' ઓકરાએ માથા પર જિંવો હાથ લઈ જઈ કહ્યું. 'અહીં સુધી.'

...

...

...

...

ગોઠડસ્ત્રીથે દાકતરી પરીક્ષા પસાર કરી, દવાખાનું કાઢી પ્રેક્ટિસ શરૂ કરી. પહુકોષ્ટ દર્દીજ ન આવે. એટલે નિરાશ થઈ તેને દવાખાનું બંધ કરવું પડ્યું. દવાખાનું ઉદ્ધવનાં તેણે કહ્યું. 'હું દાકતરનો ધંધો ઓડી દઉં છું. પણ જરૂર પડે દોસ્તાઓની દવા કરીશ.'

સાંભળનારામાંના એકે પ્રત્યુત્તર દીધો. 'એવો તમે જોડું' કરો છો. તમારે તમારા દુસ્ત્રનોની જ દવા કરવી.'

...

...

...

...

છંગડાંમાં એક ચૂંટણી વખતે ટૂંકી લાંબો આપ સે થયાનું બહાવાથી તપાસ કરના માટે એક રોયલ કમિશન નીમવામાં આવ્યું. કોન્ઝર્વેટીવને મત આપવા માટે ૨૫ પૌંડ લાંચ લેવા માટે એક માણસની તપાસ થતી હતી. ઉચ્ચ તપાસમાં માત્રમ પડ્યું કે તેણે લીજરનો પાસેથી પણ ૨૫ પૌંડ લાંચ તરિકે લીધા હતા. તપાસ ચલાવનાર ન્યાયધીશ મી. મેથ્યુઝ આથી અશ્ચર્ય પામ્યા અને પૂછ્યું. 'તમે કહો છો કે કોન્ઝર્વેટીવને મત આપવા માટે તમે ૨૫ પૌંડ લીધા ?' 'હા, નામદાર' અને લીજરનોને મત આપવા પણ તમે ૨૫ પૌંડ લીધા ?' 'હા, નામદાર' 'ત્યારે અતિ તમે મત કેને આપ્યો ?' આ પ્રશ્નથી સાક્ષીને ધણું માઠું લાગ્યું. તેના સ્વમાન પર પ્રહાર કરવામાં આવ્યો હોય તેવા ખિન્ન વદને પણ સત્યની અવદાઈ બતાવતાં જોડ્યો. 'નામદાર, મેં મારા અંતરના અવાજને ઓળખી મને કીક લાગતા પક્ષને મત આપ્યો.'

...

...

...

...

છંગડાંનો પ્રખ્યાત સેનાપતિ લોડ રાજર્ટસ એક વખતે એક કસબમાં પાટીમાં ગયો હતો. ત્યાં એક જિંવો યુવાન સર્વની મરકરી દંડા કર્યા કરતો હતો. પ્રખ્યાત ઐનિક જોડે ઓળખાણ કરાવવામાં આવના તે યુવાને મરકરી કરનાના ઈરાદાથી કહ્યું. 'મેં નમારે વિશે ધણુંધે સાંભળ્યું છે.' એમ કહી લોડ રાજર્ટસ પર એવી રીતે દષ્ટિ ફેરવતાં કહ્યું કે તેનું નાના કદનો જિનારને ખ્યાલ આવે અને આગળ ચલાવ્યું. 'પણ મેં તમને કદી જોયા ન હતા.' લોડ રાજર્ટસે તરતજ પ્રહાર કીધો. 'મેં તમને ધણીવાર જોયેલા, પણ તમારે વિશે કદી કંઈ સાંભળ્યું નથી.'

...

...

...

કાનપુરમાં કેથ્રિસ ભરાયેલી ત્યારની વાત છે. એ વખતે વિષય વિચારિણી મુખા ભરાઈ હતી. સલાતા પ્રયુખપદે સરોજની નામક હતી. એક સ્થૂલકાય સખ્ય ઉમો થઈ જોડ્યો. 'સલા પતિજ, મેં તો યદ આહ્વાની હું...' એનાથી આગળ તેનાથી ન જોડાયું. આખી સલા અદ્દહારમાં લીન થઈ ગઈ.

— ભિયાજી

કોંગ્રેસ સરકાર

મુંબઈ સરકારે નાના ખાતેદારોને સહત આપનાડ' બીજા પસાર કરેલું તે ગવર્નરે જનરલે મંજૂર કર્યું છે.

યુક્ત પ્રાન્તમાં બધી કક્ષો, વ્યક્તિઓ અને વેચનારાઓ પર પરદેશી દાડ પ્રાન્તમાં લાવવા માટે અંકુશો મુકાયા છે. તેમ કરનારાઓ માટે પાસ ચોક્કસ ચોક્કસ મર્યાદાઓ માટે લેવો પડશે. ઈસ અને મળીપુરી જિલ્લામાં દાડ બંદી થશે.

મુંબઈ સરકારે ઇલાકામાંથી ૨૦૦ દાડની, ૬૦૦ ભાંગની, ૭૨ અશીબુની અને ૧૦ પરદેશી દાડની દુકાનો કમી કરી છે હોસ્પિટલ, શાળા અને પ્રાર્થનાના રૂથો નજીક આવેલી ૭૧ દુકાનો પાંચ ખસેડી છે.

મરકારના ખર્ચે મદ્રાસ ધારામખાના સ્વીકર યુરોપ પાર્લામેન્ટરી પ્રતિનિધિ અભ્યાસ અર્થે જવા માગના કતા તેને તેમ કરતા મહાસભાની વર્ષીંગ કમિટિએ અટકાવ્યા છે.

ગિદ્દામાં પોલીસ અને બીજી નોકરીમાં લાયક રજવતની તપાસ માટે કમિટિ નીમાઈ છે.

સનાગ જિલ્લાના મી. એમ. વી. પંડિતની જમ થયેલી જમીન મું. સ. પાછી આપી છે.

યુક્ત પ્રાન્તમાં લાય તેમજ બક્ષીસની તપાસ માટે સમિતિ નીમી નેહતી. પરિશ્વમે ૧ પોલીસ અમલદારોને અગતર કરવામાં આવ્યા છે.

મુંબઈ સરકાર રોયલ વેરટર્ન ઇન્ડીયા ટર્ફ કલબમાં હિન્દી સબ્યેલું વિશેષ પ્રમાણ રૂંદે એમ આંદ છે. કક્ષો મેળવેલા પૈસાનો મોટો ભાગ દેશમાં જ ખરચાવો જોઈએ.

મદ્રાસ ધારાસભામાં આંદને જુદો પ્રાન્ત અનાવવાનો દમય પસાર થયો હતો.

મુંબઈ મરકારના તમાકુના કાયદાને ગવર્નરે મંજૂરી આપી છે.

મધ્ય પ્રાન્તની સરકારે ફેરેસનો વિરોધ કરતો તેમજ માનચાંદની પ્રધા બંધ કરતો દમય કર્યો છે.

મુંબઈ ધારાસભામાં પદ હાજીઓ અંબધી આવેલું બીજા સીસેકટ કમિટિને સોંપાયું છે.

યુક્ત પ્રાન્તની ધારાસભામાં કારોબારી અને ન્યાય ખાતાં જુદાં પાડવાની યોજના રજુ થઈ છે.

ઉપયોગમાં લઈ રાકાય એ હેતુથી મું. મ. પાનર જમીનની ચારી કરી રહી છે. એકારોને જમીન આપવાના પ્રયાસો થવા સંભવ છે.

મું. મ. ગાંધીની હોસ્પિટલના સુપરિટેન્ડન્ટે એવી મતા આપવા આંદ છે કે તે દર્દીઓને થોડા મમય માટે છૂટા કરી શકે છે.

મદ્રાસ સરકારે આંધ્ર અને અના મલાઈ વિદ્યાપીઠોની ડીગ્રીઓને નોકરીની લાયકાત માટે માન્ય કરી છે.

મદ્રાસ સરકારે દીવાની જોશો નાબુદ કરવા નિર્ણય કર્યો છે.

મદ્રાસ ધારાસભાના રજુ મોટુરીના બીજાને વાઈસરોયે મંજૂરી આપી છે.

સવિનય જોગની ચળવળ વખતે સરકારે 'કમ પીર' પ્રેસ જત કહ્યું હતું. મુંબઈ સરકારે પ્રેસના વેચાણથી ઉપજેલા પસા મૂળ માણેકને આપવા હમણાં હુકમ કર્યો છે.

મુંબઈ સરકારે ૨૫ વરસથી જેઠ જોગવતા મળી રાજદારી કેદીઓ શ્રી. અબ્દુલ સયદ શ્રી, આલતક હુસેન અને શ્રી. હસાલીખાને મુક્ત કર્યા છે.

હુકમ પ્રાન્તની ધારાસભામાં જવાબ આપતા મહેસુલ પ્રધાને જણાવ્યું હતું કે જમીનદારો જમીનના માલિક નથી; ફક્ત મહેસુલ ઉધનતવારાઓ જ છે.

મુંબઈ સરકારે નોકરોને; પગાર ૨૨ નો દગો લેને જદને ૨૫નો કર્યો છે, અને તેમને જમીનપત્ર ન કહેવા પણ વિતરતા દરજ્જાના નોકર કહેવા એમ જણાવ્યું છે.

સંયુક્ત પ્રાન્તમાં એક સિવાય અન્ય સર્વે રાજદારી કેદીઓ મુક્ત કરવામાં આવ્યા છે. આકાલા જિલ્લામાં ખેડૂતો પાસે મહેસુલ ધણી સખ્તાઈથી ઉપરાવામાં આવ્યું હતું તેથી વસુલ થયેલા મહેસુલમાંથી ૨૫ ટકા ખેડૂતોને પાછું વળતર આપવામાં આવ્યું છે. બિહારની સરકારે એક પરિપત્ર દ્વારા જવા મરકારી નોકરોને ખાદી પહેરવાને આ દેશ કર્યો છે.

હુકમ પ્રાન્તમાં ૧૦૦૦ નવા માનદ ન્યાયાધીશો નીમવામાં આવ્યા છે.

મુંબઈ ધારાસભામાં એલ. હલેએ જણાવ્યું હતું કે હનામદારોએ હનામી જમીનના જોગવતા માટે પૂર્વજોએ સરકારની સેવા કરી-હતી એ સિવાય બીજાં ચોખ્ખા કારણો આપવાં જોઈએ. તેમણે પ્રગ સેવા કરી જોઈએ. નહિતર સરકારને તેમને માટે કમદો ધડવા ફરજ પડશે.

મુંબઈ સરકારે મારી દ્વારા જાહેર કર્યું છે કે જાહેર દૂધને તળાવોનો હરિજનને ઉપયોગ કરી શકશે. તેમ કરતાં તેમને જે અટકારે તેમની મામે સરકાર પગલાં લેશે.

મુંબઈ ધારાસભા ક્યારેકને અમર પ્રાન્ત બનાવવા સંજોગો દ્વારા પસાર કર્યો છે.

સવિનયનો ચળવળ વખતે રાજતામા આપેલા નોકરોને પાછા નોકરી પર રાખવાનું મુંબઈ પ્રધાન મંડળે નક્કી કર્યાનું જાહેરાત છે.

મધ્ય પ્રાન્તમાં જેતોમાં સામાન્ય કેદીઓને પણ ઉનાળામાં દાળ કે મીઠું આપ્યું ન મળશે. જે જેઠ કપડાં આપવામાં આવશે. કેદીઓ પોતાના ખર્ચ વર્તમાનપત્રો અને બીજીઓ મંગાવી શકશે. જેતોમાં રેડીઓ મુકવામાં આવશે.

સ્વેચ્છિક ઇમજીની નાણુક કરતું જીલ્લ મુંબઈ સરકારે પસાર કર્યું છે.

પ્રકીર્ણ

બોમ્બે યુનિવર્સિટીની રુઝ ઓફ ઇઝોનોમિક્સ અને સોસીયોલોજીના આશ્રયે સ્થાપિત શીલ્ડ કલ્ચર તદ્દથી શ્રી. મણિલાલ દ્વીવેદીને ઐતિહાસિક સંશોધન કરવાનું પ્રમાણ પત્ર આપવામાં આવ્યું છે.

કોઈ પણ વેપારી કરાર વડી ધારાસભાની સમ્મતિ વિના સરકારે કરવો નહિ એવો ફાવ વડી ધારાસભાએ કર્યો છે. અમરચ સરકારના ખરચે સરહદના પ્રાન્તમાં યુનિવર્સિટી

આવવાનો પણ દગવ થયો છે.

મણિમોગના દિવાન એક ભાષણમાં બોલ્યા કે પંડિત જવાહર ભાઈમોર આવે તો તેમને ૧૪૪ મી કક્ષમ લગાડવામાં આવશે.

આમાંમની મન્કરે બધા રાજદ્વારી કેદીઓને બીન શસ્ત્રે છોટી મૂક્યા છે.

જલગાવ આગળ એક સો વરમથી ગરમ પાણીનો ઝરો હતો તે હમણાં થઈ ગયેલા ધત્તીકંચથી અદ્દરય થઈ ગયો છે.

૧૯૩૮ ના ગુજરાતી માહિત્યની સમીક્ષા કરવાનું કામ વડોદરાના શ્રી મંજુલાલ મલુમદગને મોપવામાં આવ્યું છે.

પાંદરા મહાલ પુત્રકાકલ્પ પંચિવત્ની ચોથી બેઠકના પ્રમુખ ધ્યાનેથી પ્રત્યક્ષ કરના નવજીતા સાલર શ્રી. ગમણલાલ ન. દેસાઈએ જણાવ્યું કે “ગાંધીની કેળવણીની યોજનામાં ઓછામાં ઓછો ખર્ચ અને અંગ મહેનતની જે બે ભાવના રહેલી છે તેની ખરેખર હિન્દને જ નહિ પણ માગ્યે જગતને જરૂર પડશે.”

મુંબઈ ઈલાકાનો વિદ્યાર્થી સંઘ ઉનાળાની સ્પર્ધામાં ડો. સુમન્ટ મહેતાની આગેવાની હેઠળ નિરક્ષરતા સામે શ્રુ મેથ ઉપાડવાની યોજના હાથ ધરનાર છે.

શ્રી શ્રીષ્ઠ વ્યાયામ વર્ગ અષ્ટામા

વ્યાયામમાં રમ લેતા વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો, થોડે ખર્ચે ઉનાળાની, બાળી રમ-ઓમાં વ્યાયામનો લાભ લઈ, હિન્દને ગામડે ગામડે અને શહેરે શહેરે એનો પ્રચાર કરે તે માટે ટૂંક ટૂંક વ્યાયામ વર્ગો ખાલવાની જરૂર છે. અને જ્યારે પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ઉચ્ચ શિક્ષણના અભ્યાસક્રમમાં પણ શારીરિક શિક્ષણને ખૂબ અગત્ય આપવામાં આવનારું હોય ત્યારે આવા શ્રીષ્ઠ વર્ગો અનિવાર્ય અને છે. એ મંતવ્યને માન આપી ગયે વગર પેાળુ ઝોનરેજલ શ્રી. મોગરજી ગજીહોડજીદેમાઈ મહેસુલી પ્રધાનને, શુભદ્રાતે વર્મંત આશ્રમ અષ્ટામામાં મે વેકેશનની સ્પર્ધામાં એક મહિના માટે વ્યાયામ વર્ગ ખોલવામાં આવ્યો હતો. વર્મંત આશ્રમ અળી મમુદ્ર નજદીક આવેલો હોવાથી ઉનાળામાં હવા ખાવાના ધ્યેય જેવું બની ગયું છે, એટલે કુદરતી રીતે વ્યાયામ વર્ગ માટે અનુકૂળ છે, આ વર્ગે વધુમાં જાણીતા સોફ્ટબોલની વ્યાખ્યાનમાળા પણ ગોઠવવામાં આવનાર છે. વર્ગના અંતે વ્યાયામની પરીક્ષા લેવામાં આવશે અને તેમાં પમાર થયેલા ઉમેદવારોને ‘કાલીઆરાડ વ્યાયામ પ્રચારક મંડળ’ ભાવનગર તરફથી પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે.

વ્યાયામ વર્ગ વિશે વિશેષ હકીકત નીચેના મરનામે પત્ર વ્યવહાર કરવાથી મળી શકશે.

મણિભાઈ નાયક

મંત્રી : શ્રી શ્રીષ્ઠ વ્યાયામ વર્ગ
વર્મંત આશ્રમ-અષ્ટામા (વાયા) વેડછા
બી. બી. એન્ડ બી. આઈ, રેલ્વે

પૂર્ણા

“નહિ સૂરજના વિના ધરતી રૂપ ધારે નવું,
નથી રજની દીમતી મધુરવી વિના ચંદ્રિકા;
લીલોતરી વિના સુધા પ્રકૃતિમાં નથી હિન્દી,
નથી નૂર સ્વતંત્રતા તણું દેવી શરીરો વિના.”

અનુક્રમણિકા

અનુક્રમ :	વિષય :	લેખક :	પાન
૧	એ આદીતુ પડ ખસેડો	શ્રી. ર.	૧
૨	દીવામળી	" પ્ર.	૨
૩	'બાપજી ! અમે તમારાં દેડ !'	" મેવાન'દજી	૩
૪	હેવાની મૂકતામા	" જીતુનાં કુસુમાકર.	૪
૫	વાતરદય	" વિવિત્તુ	૪
૬	'વાધ આવ્યો રે વાધ આવ્યો'	" પ્ર.	૫
૭	શમશુના અથુ	" J. M. D.	૨૦
૮	પાયસો વર્ષ પૂર્વની ઇતિહાસ નોધ	" મણિભાઈ દિવેદી	૨૩
૯	મૂક અભિનય	" પંકજ	૨૭
૧૦	જનગણ ગોરીગ	" શુભામભાઈ મહેતા	૩૨
૧૧	છત્રી	" 'છત્રીનાલા'	૩૭
૧૨	બ્રિટિશ ઇસ્ટ આફ્રિકામાં હિંદીઓ	" પ્રદુલ્લભચંદ્ર શાહ	૪૧
૧૩	માકરીઆ અથુ	" દેવાજી	૪૫
૧૪	શમાક્ષેપના	" મ.	૪૬
૧૫	કેઝિમ સગદા		૪૭

પૂણી કાર્યાલયના નિયમો

૬૦ અંગ્રેજી મહિનાની ૧૫મી તારીખે માસિક નિયમિત પ્રકટ થાય છે. તા. ૨૫મી સુધીમાં અંક ન ગણે તો કાર્યાલયને સગાએ પત્ર લખી જણાવવાથી ધીજી નક્કસ મોકલવા વ્યવસ્થા કરવા મા આવશે.

૨ પોસ્ટેજ મોકલ્યુ હશે, તો નાદિ સ્વીકાગએલા લેખો લેખકોને પગત કરવા તજવીજ કરવામાં આવશે.

૩ લેખખેના મતવ્યો સાથે તંત્રી મગમત જ છે એમ માની ન લેવું.

૪ દરેક લેખકોને તેમના છપાયેલા લેખોની પાંચ છટી પ્રતો તથા તેમનો લેખ છપાવો હોય, તે અંક મોકલવામાં આવશે.

૫ વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂ ૨-૮-૦ બહારમાં રૂ ૩-૦-૦ અને અન્ય દેશો માટે ૭ શીલીંગ ગણવામાં આવ્યું છે.

પ્રકાશક : અનુકોણજી પરાગજી મહેતા, પ્રકાશન સ્થળ : પૂણી કાર્યાલય, મોટા બજાર, નવસારી
મુદ્રક : શુભામભાઈ બીમભાઈ દેમાઈ, મણિ સુદ્રખાચય, નવસારી, તા. ૧૫-૫-૩૮

પૂર્ણા

તંત્રી : રણછોડજી પરાગજી મહેતા

પુસ્તક ૧

મે ૧૯૩૮

અંક ૧૦ મો.

એ ચાંદીનું પડ ખસેડા

એક અતિ ધનાઢય ખ્રિસ્તિ હતો. તે ધનમાં એવો રચ્યો પચ્યો રહેતો કે સામાન્ય સંસારીઓની ગરીબાઈનાં દુઃખની તેને ખબર ન હતી. એક દિવસ તે ધર્મશુરૂ પાસે આવ્યો. એના સ્વાભાવ અને સ્થિતિનો ધર્મશુરૂને - સંપૂર્ણ પરિચય હતો. ધર્મશુરૂ એને કાચની બંધ કરેલી બારી પાસે લઈ ગયા અને તેમાંથી શેરીમાં જોવાને કહ્યું. પેલા ધનિકે તેમ કરતાં ધર્મશુરૂએ તેને પૂછ્યું, “તું મહોલ્લામાં શું જુએ છે ?” પેલાએ કહ્યું, “હું લોકોને જોઈ છું.” પછી ધર્મશુરૂ તેને એક આયના પાસે લઈ ગયા અને તેમાં જોવા કહ્યું. પેલા ધનાઢયે તેમ કયું ત્યારે તેમણે પૂછ્યું, ‘હવે તું શું જુએ છે ?’ તેણે જવાબ દીધો, ‘હવે હું મારી જાતને જોઈ છું.’ પછી ધર્મશુરૂએ તેને સમજાવ્યું, “લાઈ પહેલાં તે જોયું તે પછી કાચ હતો, હંમણાં તું જુએ છે તે પછી કાચ છે. જાને કાચમાં અવધ માત્ર જ તકાવત છે. પેલા કાચને ચાંદીનું પડ (Silver) નથી, અને આને તેવું પડ છે. એ પડ ખસેડી તું જુએ તો તને વિરાટ જનતાનાં દર્શન થશે. પણ તું ચાંદીનું પડજી આગળ રાખશે, તો તને માત્ર તારું જ પ્રતિબિંબ દેખાશે. જાઓ ધનનું, પડજી ખસેડી સામાન્ય જનતાના દુઃખ નીરખો અને તેમને માટે તમારાથી બનતું. ચતુર્કિચિત્ કરો. મંજુ તમારું કલ્યાણ કરો.”

ધન, - મદ કે એવા ખીમ સફ્ત અતરાયો આવતાં આપણને ખરી વસ્તુ સ્થિતિનું દર્શન જ થતું નથી. ‘તરણા એથે હુંગરે હુંગરને કોઈ દેખે નહિ.’

દીવાસળી

સોયા સમી, ના પણ મખત તેવડી;
કાંટા મમી, ના અણીતર છું ઘડી;
રૂની ઘડી આંગળ જેવડી સળી—
દીવેટ જેવી મુદ્દ હું દીવામળી ૧

ભારેલી આગની માથે નાની મેં સગડી ધરી;
દિસે દોરી લીંટી માથે મીંડાની પાધડી કરી ૨

બતે બળી હું જગતે ઉગળું,
અંધાર બાળું ધનપોર કાળું;
હુંડી બનું, બાળ બનું, સતી બનું,
પરોપકારે મરણું મીકું ગણુ. ૩

તાગ, રાધી, સૂર્ય—મકાશ દેવા;
એવા ધણા સો મણુ તેલના દીવા;
એને ઉપાડાય, અડાય ના અને
ખરી બીડે વાપરવા ન એ કને ૪

હું તો તમારે ગજવે તમારી
મેવા તતે તરખ એકધારી;
ઘસી તમારી તમ છાંયડા ગમી
હજુર પૂઠે દિનરાત હું ભમી. ૫

નારી જતી ચઈ નામે, નાની હું નારના મમી
મુગી મુગી કરૂં મેવા ગમી એ વાન છે ગમી. ૬

જતાં જતાં એતવણી છતાં સણી
સદા મને ના તરણું ગમી ગણી.
ગરીબડી ગાય ગરીબ ના મદા,
ને ને ચરો વાપળુ એથ એકદા. ૭

ને ને સંભાળતે સ્વમી ! પુત્રી હું આગની જખી,
પાધવી વીજળી મારી, બહેની હું તણુઆ તણી ૮

‘બાપણ ! અમે તમારાં દેડ !’

અમે છત્રીએ ખાઈને એકાં,
અમે પીએ પાણી મેકાં,
તોએ હડધૂત હડધૂત થઈએ
બાપણ ! અમે તમારાં દેડ !

અમે ગામ સફાર્થ કરીએ,
અમે જોડા રીતી દર્ષએ,
તોએ હડધૂત હડધૂત થઈએ,
બાપણ ! અમે તમારાં દેડ !

અમે ‘બાપણ !’ ‘બાપણ’ કરીએ,
અમે આધાં ઉભાં રહીએ,
તોએ હડધૂત હડધૂત થઈએ,
બાપણ ! અમે તમારાં દેડ !

અમે રેડ તમારી કરીએ,
અમે રેદરા કલકી ખાઈએ,
તોએ હડધૂત હડધૂત થઈએ,
બાપણ ! અમે તમારાં દેડ !

બાપણ ! તમ મોદત્તી ગાળ,
ગણીએ ઘીની મીઠી નાળ,
તોએ હડધૂત હડધૂત થઈએ,
બાપણ ! અમે તમારાં દેડ !

બૂને પાવ ધણી ને મરીએ
હિંદુધર્મ છતાં નવ તણએ,
તોએ હડધૂત હડધૂત થઈએ,
બાપણ ! અમે તમારાં દેડ !

બાપણ જેવાં છેએ તેવાં
તોએ તાનાં ભાંડુ જેવાં,
અમને ભાંડુ કરીને રાખે.
બાપણ ! અમે તમારાં દેડ !

હૈયાની મૂકતામાં

(હરણી)

જાડિલ જગના રંગો દીકા, દીકીય અકેલતા,
કટુ સુરદિયા વ્યાપી કે એ મુંગી સ્વહીનતા,
'કટુ જીવનમાં કારી ખુએ અમંગલિ આપતા,
દક્ષિતઉરની અશુભાશા-કહું શું અનાથતા?...૧
જગત ધણું છે પૂરું તીમે ભુકું વળી ભુખેરું,
જગત ધણું છે ઝેરીલું ને ધને ત્યાં મંખેરું ।
કુસુમ વળી ત્યાં કેવાં હૈયે ભયોભય કંટકા,
અનિમિષ દો આપું સુમું-સહું સહુ સંકટો...૨
પરમ સુખી હું આ જવાણામાં કરું કિલકાર હું,
જલજલ્લી ઉઠે ગાયા તારો, ઝીણેરી સિતાર શું ?
મુજ હૃદયની ગુંજો ગાનો મીઠું શું ટહુકતી,
કરણુ જ્વની ધારામાંએ ઉઠેરી ભણકતી...૩

(અટકાવ)

હૈયાની મૂકતામાં આ, જાગે દેવ હતાશની,
જહવાની શ્રમજામાં ધૃતિ પ્રેમ પ્રકાશિની.

જ્ઞાતાં કુસુમાર

વાતસંદય

૫૫૫ (સોનેટ)

વહી જ દિન કેં ગયા સ્મરણથી ન લોચે ખસે
અતીવ દિરલાં અને સુલગ ધન્ય એ દર્શનો;
શોકે, કંઈ અગ્નણમાં પુનિત કાર્ય કીધાં હશે
સુરમ્ય ફૂલ તેહનું જીવનમધ્ય આવી મળ્યું. ૧
પગગલર વાયુ જો મદુલ શીત લહેરે વહે
અને દક્ષિત જરમાં ધૃતિ ધરે સમાધાસને;
તથેવ ઉર પીડતા વિકટ જીવને વિમ્મહો
તહીં સ્મરણપુંજ પુણ્ય પ્રસરે દર્ધ મેલના. ૨
નથી જ અણુમણુ કે કૃતિ પરાગ આ વિસ્તર્યો
નથી સુભગતા નરી અનનુભૂત યત્ને મળી;
સુરમ્ય ફૂલ આ સખે નહિ અપૂર્વ આયાસનું
ગણું વિભુ ઉરે યકી ઝળું જ તેહનું નિર્ઝરું ૩
ધરે સકલ કાર્ય, કારણતાણી પુરોગામિતા
જતાં નિયત ના કરા યકી વિભુકૃપા નિર્ઝરી.

વિવિત્તુ

‘વાધ આઁયો રે વાધ આઁયો’

શ્રી. 'પ્ર.'

भां..भां..भां.....

સ્ટીમરનું બૂંગલું ભુપા ઉઠ્યું.

અધરાના ઝાળાઓ ઝાળખી સિયાળવાં દૂકાદૂક કરે. કુંભારનો ધોરો નેમ્ર મધેમાં બૂકવા લાગે અથવા ચોરોનાં પગમાં પરખી કુતરાં લતવા મારે ત્યારે તે અવાજ સાંભળનારા-ઓના ધરીરમાં ભયની કંપારી લાવે છે. ભર દરીઆમાં બૂકતા બૂંગળાનો અવાજ એવો જ દિલ કપાવનારો હતો. તે જાણે ખૂબ પાટી રહ્યો હતો. 'વાધ આઝ્યો રે વાધ આઝ્યો, ધાળો રે ધાળો.'

ઉતાડ્યો સકાળા ખેડા થઈ ગયાંને હાંડળા કાંડળા આખા ચોળવા લાગ્યા. 'શું છે?' 'શું છે?' એવા પ્રતોની ઝડીઓ વરસવા લાગી. જવા બે અધીરા બની સવાસ દેતા હતા. હંડા મગજે જવાબ આપવા જેટલું કોઈ સાંત ન હતું.

સૂરજી' સૂર્યે જતું હતું, દમ ખાવાયે ચટકતું ન હતું. તે પછાય ઐટલા જોડથી હાલે પાડતું હતું. 'માવધાન ! માવધાન !'

પણ આવવાન કેનાથી ? હરીઆદ જગતમાં ધાક હોય છે માંચીઆચ્ચોનો. તેમને તો અંગ્રેજી રાજે ઓગણીસમી સદીમાંથી વીચમી સદીમાં પેસવા જ દીધા નથી. હા ! દુરમનના વિમાનો દારૂગોળા વરસાવી સ્ત્રીમરેડા ફુગાડી દે છે. પણ એવી ખુબમાર. લાગ્યું હિંદના હરીઆથી તો હજારે કાપ વેગળા છે. લોકોએ આકાશ સુધી મીડ માંડી. ત્યાં વા નહતો, વાદળ ન હતાં, વીજળી ન હતી. ત્યાંથી પાછી વગી આપે સાંચે લાંચે તમર નાંખી; હરીઆ શાંત હતો. પાણીમાં તોફાની મોર્મ ન હતાં. મલતરએલા લોકોએ વિચાર ન કર્યો કે મૃત્યુ માંડે. ચહીરે વાજતે માજતે નથી આવતું. એતો ચોરેની ચૂપડીવીથી જ પેસી જાય છે.

‘આ ભૂંગળું શું કામ વાગતું હતું?’ અંબાના મ્હેરા ઉપર એવાજ પ્રકારની છાપ હતી. નાટકમાં અંદુકનો જાર થતાં તખ્તા ઉપર નવો દોડાદોડ કરે છે; સિનેમામાં ચીંગળીની હેડલી ઘંટડી વાગે કે પડદા ઉપર પાત્રોના એકબાજુએ ધમાલ મચાવે છે, મોડી રાતે ખાલી થયે ગયેલા કેક ઉપર ચમત્યારે જુગમાની સાવધાન-મેરી સાંભળી ઉતાડ્યો એ જ રીતે દોડાદોડ કરતા હતા, ઈસાઈઓના વાડામાં દેવળનો ઘંટ કેવળતે વાગે ત્યારે આખી વસ્તી સમગ્ર જાગે છે કે એ મૃત્યુ ઘંટ છે, એ સાંભળી દરેકના મ્હેરા ગમગીન બને છે. જો કે અંબાને ખબર નથી હોતી કે કોણ રામચરણ થયું છે. એ જ રીતે આ ઉતાડ્યોના મ્હેરા ભયભીત થયા હતા, જો કે કોઈનેય ભય શો છે તેનું લાભ ન હતું.

એટલામાં વદાણના પોલાણમાંથી 'ઓ બાપસિયા ! છુડી મુઝા છુડી મુઝા' પોકારતો એક ખારવો ઉપર ચઢી આવ્યો. બધા તેને ઘેરી વચ્ચા. તે કંપનથી ચોરસી તરફ હટી ગયો ને જતાં જતાં કહેતો ગયો 'વદાણ ખડક જોડે ભટકાયું છે, તળીઆમાં ગાખડું પડ્યું છે.' એ ગયો એટલે બીજો ખારવો એની જ રીતે હોઠારી કરતો આગળ આવ્યો, 'આગ.

આગ એન્ડ્રુ ખડનો ધડકો લાગવાથી ફાની ગયું કે. હમણાં આખા વહાણમાં આગ ફરી વળશે ભાગો ! ભાગો !

ઉનાડ્યો આલા ગની ગયા ભાગો ભાગો એ હોકાં આખું વહાણ ગાજી ઉઠ્યું. પાગ ક્યા ભાગે ? એક બાજુ દરીઓ ને બીજી બાજુ આગ મરકમમાં એક બાજુ દીપડે દાન ચલાવતો હોય છે ને બીજી બાજુ વાથ નખાડે ટુલાવતો હોય છે, એ બંનેની વચ્ચે બદલીની જે દરા થાય છે એવી જ દરા મગએ ચઢડેલા વહાણના ઉનાડ્યોની થઈ હતી.

કેક ગાડુ આવળું બની ગરીઆ ચીને ધમધમ કરે તો તેને ઉંધુ વાળના નાનકડા દેકાદગીઆમાંથી પણ ખડકો ઉભા થાય છે વળી જહાજ તો પોતાના જ પેટમાં કોવવાની બધી ધીક વે છે એમનાં એકજ તબુનો આખા વહાણને બાગી રાકવા મમરય છે તેથી જે દેનમાં દર વચ્ચે દેન આવે છે ત્યા પાગી પડેલા પાળ બાધવાની પ્રથા છે કદાચ આપણા આગળમાં તો આકાશમાં વાગાનું ટુમણે દેખાવ નહિ ને નજીમાં પાળીનું આબોચીડયે જડે નહિ. બનાં દુન્ના કોઈ દુગરોમાં વગાદ વરમે છે ને આપણા ધમધમ તણાવા માટે છે ધણી વાર એ વખતે આપને ઉધતા દોષએ છીએ.

એથી ત્રાજણ જહાજના ઉનાડ્યો ઉધતાજ હતા. એમાં નવું કશું ન હતું એઓએ ભગીને નેત્રુ કે વદામ દૂનવ દવું.

કેપ્ટન સીમોની ઉપર સિમોની વગાડતો હતો. વહાણને માથે ઝંઝૂમના ભયનો દરેક ખાગસએને ખ્યાન હતો દરેક પોતાને સોપાએતુ કામ મજગવા વગર ફરી ગદવા હતા થોળક વહાણ જોડે બાધી મળેલા નાના નાના હોડકોઓને ધૂગ કરતા હતા, બીજા થોડા બોલાના ચક્રકા ઉનાડ્યોમાં વડે ચલા હતા, એક ટોળી આગ સુગ્રાવના માથેના લાઇઆગને સુગ્રાવના જાઇ ગદી હતી, અન્ય ટુકડી પડેલા માનકમાં ગોદાના હુચ્યો પૂરવા જાઇ ગદી હતી માથે ભમી ગ્ડેલા મોતનેા મધા નિતાગમાં પરીયા આપના દાત અને એક ગિત રિવ થાંઓ પેડે મામનાં કરતા હતા જેઓનું આખું આપણું દરીઆ જોડે સકળાએવું છે એવા ખાન્વ ઓ અકરમ નોળી અકળાતા નથી ગાડોગે આગ સુગ્રાવનો ખેત ગોળી તાલીમ થેના દેવ કે માનેમણી આગ સુગ્રાવનું કામ કરતા હોય એ બંને વખત તેઓ એક સરખી ચીર અને ચિત્ત ભાગી મળે છે બોગી આગ વેળા નેઓ બેરીકર હોતા નથી તેમજ આચી અમથી તેઓ ઈરતા નથી આ ખાગસઓ પણ એવા જ હોય છે.

ખપમીઓ બને ન મમરાય ઉનાડ્યોના મમગટનો પાગ ન હતો ખરી કમોટી કરે એવી આક્રોશ એમન જીવનમાં ભાગ્યે જ આવે છે. એટલે કાગમાં મનેગોમાં તેઓ મનની નમનેવ નાખી રાકતા નથી. જાજ ગેતા ગમે એમ અકતા હતા. કોઈ બધા દેનો દોષપે કેપ્ટન ઉપર કાવતો દને, કોઈ ખાગસએને આગ દેનો હતો પગાગ શુ દગમને બવે છે કે કોઈ ગદરા હતા ? મગો દે કે દેવ દે બનાં આક્રન આરી હતી તે ચિકાગ લીધા રિના જપહની નથી એની જરાને ખાતરી થઈ હતી. એથી દરેક પોતાની થિય વશુએને થાઈ કરી ગદ્યુ હતું. દોડીમાં બેમરા જ્યા મગે તો કઈ કઈ ચીજો જેડે લઈ જાતી તેની પમદ-ગીમાં પનુ રોકાઈ ગયા હતા જે નરગ હતા તે મગા દવમિ થઈ કરતા ને કપડો દાથ રઈ નિચામાં ન ખતા 'દાપ ! દાપ ! મારો ડોકમ રવડી મગો' 'જરે મારા હજનની મા ને

જીવાનજીવ છે. એનો આખો જન્મારો કેમ વીતશે ? એવા વિચારોનો આરો ન હતો. કોઈ એનો વેપાર વધુસી જશે તેનો બળાષો કરતો હતો તો કોઈ તેની ધર વખરી વીખરાઈ જશે તેથી ડાની દૂટતો હતો. ધરી જે ધરીમાં તો તેઓ મગરનાં મ્હોડાં બેગા ચલાનાં છતાં તેમની માયા છૂટતી ન હતી.

છવતેજી આશતના ઓળામાવથી જ દુષ્ટ કરણીનાળા છવો ભડકી ઉઠે છે. પાપમાં પગલાં માંડવા ગમે એવાં સાહસો કરવાં પડે તો તેઓ બહાદુરીથી કરે છે. પણ પાપના ફોલો બોગવવાની વારી નહીં આવે ત્યારે તેઓ કાયર થઈ જાય છે.—તેમની કમ્મર ભાગી જાય છે. આગ્રે વહાણુ ડૂબવા બેઠું હતું ત્યારે એવાના મનમાં દહેશત જન્મી હતી. 'અમારા પાપેજ વહાણુ ડૂબે છે.'

પહેલા વર્ગના ઉતાર થી. જાગીરદારને પણ એવાજ વિચાર આવ્યો હતો. કારણ એણે લોકોને સત્તાવવામાં ને દુનિયાને ફગવામાં કોઈ દિવસ પાછું વાળી જોયું ન હતું. એક દિવસ છવતનું જહાજને છવતેજી જોખમ નડશે જ નડશે એવો એને વિચાર આવ્યો ન હતો. એ સુખી જનમ્યો હતો, સુખમાં ઉછર્યો હતો, મોટા થઈ એણે એ સુખમાં ઉમેરો કર્યો હતો. તેથી કદાચ તે માની રહ્યો હતો કે તેનું મરણ પણ સુખી જ હતું. એની એ આંધળી માન્યતા આજ જૂડી પડતી હતી. ભયંકરમાં, ભયંકર એવું મોત તેને આખો ને આખો ગળી જવા કાચું ફાડી રહ્યું હતું. એ કાચાની લોહનરમાં ફાદને ફાક્યાં પાંસળાંના માળા જેવા વગર માંસના સુકસકડી ગરીબ ઉતારોમાં કરતાં લયો-ભયો રક્ત મસિ માતખર કેખાતી ફુંદવાળા ધાર્મિક ઉતારોમાં જ વધારે ગમે છે. એની કંપના સ્ફુરતાં થી. જાગીરદારના હાજી ગમડી ગયા. તેના પગ ફીટા થયા, શરીર પરસેવે ન્હાવા લાગ્યું ને માંત્રો શિથિલ થયાં. હજી દમરો થઈ બેસી જવા જેટલા તે જુઠા ન હતા થયા. તેથી સુવાના કપડાંભેર તે કેબિનથી બહાર દોડી આવ્યા. કેબિનબોયે ક્યારનોય અગીઆરા મણી ગયો હતો. સાથે રાખેલા પરાવાળાઓ પણ શોધ્યા જડયા નહિ, તેઓ ધણીને વફાદાર થવા કરતાં પોતાની પંડને જ વધુ વફાદાર થયા હતા અને એ પંડને બચાવવાની ગેરકર્મમાં પડ્યા હતા.

મૃત્યુની એકજ હાકલે બધાય વર્ગના ઉતારોએ એક હરોલમાં આવી ગયા હતા. આશમાની સુલતાની ઉંચા નીચાનો ભેદ માનતી નથી. જાગીરદારે કેક ઉપર આવી જોયું. જાણે જાત્રાનો મેળો જનમ્યો છે. બધા ઘંટકાસુકડી કરતા હતા. ચાર પ્રાંચ માળામાં આજ લાગે ત્યારે તેમાંથી નાસી છૂટવા દરેકે દરેક દરવાજા તરફ ધસારો કરે છે. એ ધસારામાં નબળાં હોય છે તે પાછળ પડી જાય છે તે વખતે વધારે ભાડું ભરનારા પહેલા જાય અને એકાદી જ ઓરડી રાખનારા પછી જાય એવો કાયદો કોઈ કાદવું નથી. અને કોઈ તેમ કરવા જાય તો કોઈ તેને પાગલું નથી. જહાજનો કેપ્ટન યોદ્ધાર કરતો હતો. 'પહેલાં છોકરાં પછી ભેરી ને પછી મરદ.' એ નિયમનો છડેચોક ભંગ થતો હતો. જાગીરદાર તો પહેલા વર્ગના ઉતારને પહેલી જગ્યાં મળશે એવી ઉમેદમાંને ઉમેદમાં દોડી આવ્યા હતા પણ તે સીડી ઉપરની બીડ અને ધમાચકડી જોઈ ચંબી ગયા. એ ટોળામાંથી રસ્તો કાઢી દોડી સૂધી પહોંચવું અશક્ય હતું.

નગીરદારે હમણા જ હાથમાં એક મમણું લેવું હતું. કોઈ તેની પાસે ખરાં ખોટાં કોનોનો દિમાખ માગતું હતું. આજે પહેલાં તે તેને આવાં મમણું વાદ આવતાં હમણું આવતું. 'મારો વળી કોણ દિમાખ લેવાનું છે ?' કેક ઉપર જીવન મરણ વચ્ચે જોશ ખાતી વેળા તે એ મમણું પર હાથ ન ચડ્યો. કહે છે ચાર્લ્સ જેવા નારિતકે પણ જીવનની છેલ્લી ઘડીએ ભગવતને યાદ કર્યા હતા. આજમુધી પાપ પ્રુષ્ઠ અને સ્વર્ગ નર્કની વાતોને નગીરદાર ક્રમિત મનની પોકળ દરખતાઓ સમજતા હતા. આજે તેની દશા ચાર્લ્સના જેવીજ થઈ ગઈ. તેને નર્કના દરજો આંખ આગળ દેખાવા લાગ્યા. તે બહાદુર કહેવાતો હતો. પણ એ બહાદુરી હમણાં શોધી જડી નહિ. ધાર્મિક માન્યતાઓને એણે આજ મુધી અવગણી હતી. પણ એ અવગણના ગ્વાર્ધ પગપણતાના અધાપામાંથી જન્મી હતી નહિ કે માયા વિચાર-મગ્ની અને સ્પષ્ટ તર્કબુદ્ધિમાંથી તેથી તેને નર્કનાં દરજો દેખાવા લાગ્યાં. તે હતુ જીવતો જનમને માણસ હતો જતા તેને દેખાવા લાગ્યું કે ને નર્કની ઘણીમાં પીસાર્ધ રહ્યો છે, ભટ્ટીમાં મેકાઈ રહ્યો છે, કડાઈમાં તવાઈ રહ્યો છે. એ ભયંકર ધખનામાંથી મુક્ત થવા તેણે બળ-પૂર્વક આંખો ઉપારી. એ આંખોમાં પણ કમળાની આંખ બધે પીળું જ દેખે છે તેના કમની જાગી રૂગી વળી હતી તેને દેખાયું રડીમર ડોલની હતી, દરીઓ ધર ધર જેવડાં મોજાને લાથે તેને ભેટી રહ્યો હતો. તેણે ઉચે લેવું. નિરબ્ર આકાશમાં તેને ધનધોર મેકાઈનર દેખાયો તેજે આરે લેવું ત્યાં પણ તેને વરોળના ધુધવાટા મંભગાયા. એ બધાં દરજો ખોટાં હતાં જતાં ભજવા મારે ક્રમિત મનને તે મે.એ મો ટક્ક માયા લાગ્યાં. નગીરદારના મભરાટને પાર રહ્યો નહિ. ચારે દેરથી થતા આવા દુમલામાંથી બચવાની તેણે આશા છોડી. તે ભાગ્યે અને કેળીનની ચોરડીમાં ભગઈ ગયો. મોંડું ચોટી સુઈ ગયો. અપરાધી આત્મા મોતને ઉગાડી જાતીએ ભેટી ચકતો નથી. તેથી છેલ્લી ઘડીએ ગણવા લાગે ત્યારે તે માથે મ્હોડે ચોટી લે છે.

મગ્ન પયારીએ અર્ધ બાનની છેલ્લી ઘડીઓમાં માણસ અનેક ક્રમણાઓ લુચ્છે છે. અને ફાવે એવું ગાડુપેડું બંધે છે. આપણે એને ત્રિદોષનો આજો કહીએ છીએ. દારૂના નશામાં ચડ્યું ચથેતો આંખી જેમ ધણીસાર પેતાનું જ પોકળ ઉગાડું પાડે છે તેમ એ ત્રિદોષે થેગએતો મત્યુગામી જીવ પણ ધણીસાર મત્તવકતાની જેમ પોતાના પાપોનો પોકાર કરતો જળાય છે. એને આપણે ગાંડપણ કહીએ છીએ. જતાં એ ક્રમિત મનની કમણા નથી હોતી. એ તો છેલ્લી ઘડીએ ઉપરેલી આખનું મત્તવર્ષન હોવ છે.

નગીરદારનું મન આવી જ રીતે ચક્રોએ ચક્રાયું. તેને પ્રથમ દેખાયું જમગનું ટાળું તેને ખામી લઈ ગય છે. પછી તો તેને આભાસ થયો તેને જમગમના દરબારમાં ઉભો કરવામાં આવ્યો છે તે કેદીના પાંજરામાં ધ્રુજ રહ્યો છે. જમદેવ તેની પાસે ખરાં ખોટાંના લેખા લે છે.

જમદેવ પૂછતા હતા. "નગીરદાર ! આવી રીતે દરીઆમાં ડૂબી તારે અહીં આવવું પડ્યું છે તેનું કાગળ શું ?" નગીરદારે માથું ખજવાળવું રાઝ કયું.....એવામાં પંદા પગડીથી ફાઈ બે પી ઉપડ્યું ?

"યાદ નથી ? મૃતીમ કાઢતી દીકરીએ કૃષ્ણ પૂરનાં પડેલાં તને શું કહ્યું હતું ?"

ગંગીરદારની આંખ આગળ જુવાનીનો એ પ્રસંગ ખડો યદ્ય ગયો. ખેડે મારી મેથેલી માદદારત ઉપર જાણે કોઈએ થપ્પડ મારી અને તેણે આજસુ મરડી બગાસું ખાધું. તેણે પોતાનાં કુકમોની આપવીતી શરૂ કરી

“જુવાનીના પહેલે પગસે જ મેં એક પરાક્રમ કયું હતું. એના પ્રતાપે મારા મુનીમની નિવાહિતા દીકરીએ દૂવો પુર્ણો હતો. તેણે કર્ત્તવિત શ્રાવન કરતાં મરણને મીઠું ગણ્યું હતું. એ સ્ત્રીહત્યાનું પાપ લેઊંઝે મારા પંડાશીના દીકરાને માથે લેખ્યું હતું. એવું નામ આ ગોઆરા ઝાંડ નેડે નેડી આપનાર હું જ હતો. મારા નામની કાઠને મધ પલુ ન હતી આવી. કારણ મારે તો ધરમાં સોના જેવી સ્ત્રી હતી, છતાંય કાઠને કદાચ બહેમ આવે એ ભયે મેં સાચવેલી લીધી હતી. આવો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે જેનું તેનું નામ જેની તેની સાથે નેડી દધ નિંદાપુરાણ ચલાવવાની લેઊંઝે દેવ હોય છે તેથી મારા એકજ ઇમારે તેઓએ મારા મિત્રને પગપા માંડ્યો. એ નિર્દોષ હતો, ખરો ચોર હું હતો છતાં એની ફજેતી થતી જોઈ મને મજા આવતી. એ મારો સહાધ્યાયી હતો. તે હમેશાં પહેલે નંબરે પાસ થતો અને હું વારે વારે નાપાસ થઈ ગંગીરદારનો પુત્ર માત્ર માસ્તરની મહેરબાનીથી જ ઉપર ચડતો. એ નામોશી માટે મને એના પર ઘણો શુરો આવતો. આજે એ અદેખાઈને ટાંક વળી. ભર નિશાળમાં મને નીચું જોવાપનારને આજે આખી ફુતીઆમાં નીચું જોવું પડ્યું હતું. હું એટલેથી જ અટક્યો નહિ. તેના માખાપ અને સગાંદાતાંઓની વચ્ચે જ મેં તેને એકવાર ઉધડો લીધો. “અહ્યા જરા તો વિચાર કરવો હતો કે મુનીમ તો આપણા કાકા અને કાકાની દીકરી.....”

મુનીમની દીકરી મારા જેવી ઝેરીલી ન હતી. માખાપે તેને વારી વારીને પૂછ્યું ‘ખેટા એ ચોર કોણ ? ગલરાયા વગર ખરેખર કહી દે. એ હરામખોરનાં શેઠને કહી ચામડાં ઉતરાવી નાખીયું.” તે બોલી નહિ. બોલે પલુ કયાથી ? તે લોકોની પેઠે ખોટા નામે આજ વહાવવા તૈયાર ન હતી. અને સાચું નામ...તે તો મારું કે જે શુન્દેનારના ચામડાં ચીરી નાખવા વચન આપતા હતા તે શેઠના જ છોકરાનું હતું. ભોળી ભટક જેવી મારી સ્ત્રી પલુ તેને ખાનગીમાં સમજાવવા ગઈ હતી. તેને જોઈને તો તે પોસ પોસ આંસુએ રેતી. કારણ તેને મારી સ્ત્રીની દયા આવતી. તે મનમાં મનમાં બોલતી. “હું તો જાણે દૂવો પુરીરા ને સુખી ચર્પણ પલુ આખીયારી એને તો એ વિપયી કીજ નેડે આખા જન્મકાળનું પનારું પડ્યું છે.” એ પોતાના દુઃખને ભાળીના ભાવિ દુઃખો આગળ ભૂલી જતા. તે કહેતી ‘ભાભી મારી જિંદગી તો ધૂળમાં મળી છે. બીજાનાં શ્રવણે પલુ એવું કરવાથી મારી બહાંખી ઓછી થવાની નથી. મારા બલિદાનથી જો એ મુધરશે તો મને મારું ચતુ ખટકશે નહિ.” છેલ્લી રાતે તે મને એકાંતમાં કાનમાં કહી ગઈ હતી. “હું જાઉં છું. તારે માથેનાં વધનો સાથે લેતી જાઉં છું. હવે જુલ્યો સાંધી ફરી ગણુને મારે ખાતર...અરે ભાભીને ખાતર...” તે આગળ બોલી શકી ન હતી, ગળે હુમો ભરાઈ આવ્યો હતો. એકાદ બે હુમકાં ભરી તે જતાં જતાં કહી ગઈ હતી. “મારા બોલ માદ રાખજો નહિ તો તારેય મારી પેઠે કૃત તજાવમાં ન મોતના મોતે મરવું પડશે.”

એનાં શાપને મેં હસી કાઢ્યો હતો. પલુ આજ તે સાચો પડતો હતો. મેં તેની શિખામણ એક કાને સાંભળી બીજે કાને કાઢી નાખી હતી. શિખામણ એટલે જ આજે મારે ફરીઆમાં

ફૂંખી મરવાનો વારો આવ્યો લાગે છે. ફૂવામાંથી તેો દોરડાં નાંખી કોઈ કહાડે છે તળાવમાંથી તળાવ નાંખી કોઈ ધસડી કહાડે છે પણ દરીઆમાંથી...? અહીંથી જીવતા નીકળવાની વાત આવી રહી પણ મરેહું મુડું પણ સર્ગાં વહાલાને હાથે બગવા પામવું નથી.

ત્રિદોષની દશામાં ને દશામાં જગીરદાર તેની આખી આત્મકથા વિરતારી રહ્યો હતો. એ પિંગળયુ અને પાપોની કખૂલત કરવી તેને રચ્ચતી ન હતી પણ એની પામે એને રચે કે ન રચે છતાં આખી ગમકહાણી ઓઢાવવાને ખાતર જ ગણે હોઈની તેમ રટીમર હજી રૂબતી ન હતી, વહાણ પૂરેપૂરું રૂબે નહિ ને કેબિનમાં પાણી ભરાય નહિ, કેબિન પાણીએ છલકાય નહિ ને જગીરદારનો જીવ તપ નહિ. પેસનીકળની રમત રમતો જીવ જગીરદારને અકળાવી રહ્યો હતો એ અદર દશાની ત્રિદોષી શ્રમણમાં તેને યોતાનાં પાપો એક પછી એક યાદ આવતાં હતાં. અને એમ તેની અધુરી જીવનકથા આગળ લંબાતી હતી.

“અમે જગીરદાર હતા, કુલીન હતા, મોભાદાર હતા. એ વીરરવ ને ત્યાગના બદલામાં અમને જગીરો મળેલી—”

જરાબર એ જ વખતે જગીરદારને પધારીમાંથી ચાંચ અથવા માંકડ જેવા કોઈ જંતુએ ડંખ ભર્યો હતો તેનો અપરાધીએ અવગો અર્થ ક્યો. તે મર્મજયો ખોટી વાન કહેવા બદલ કોઈ જમરો તેની ફૂખમાં ચુંટી ભરે છે.

“હા બાપજી હા ! એ જગીરના મનદંડા પતરે પતરે દેશદ્રોહ ને ધણીભણીની બેધમાનીના લેખો લખાયા છે. જયશંખર પડ્યો અને અમે જીવડને વધાવી લીધો, રજપૂતો રાજ વિનાના થયા ત્યારે અંમે મુગસોને મલામ કરી, દિલ્લીની બાદશાહી ડોલી એટલે અમે મરેહા-એને ચોથ ઉધરાવી આપી અને મરેહાનાં નસીબ અવળાં થયાં એટલે અમે બિગતા સૂજ જોવા અંગ્રેજને પગે પડ્યા. અમે પ્રજાદ્રોહ ક્યો એટલે રાજઓના વહાલા થયા છીએ. બાપુ ! અમે એ વાત છુપાવી છે: દુનિયાને ઠગી છે, ને ભાટ ચારજોને મુપડે મુપડે ફાન આપી ખોટી વાહવાહના ગમગંડ રચાવ્યા છે.

જેવા વડાઓનો હું વારસ. પિતા અદ્રોહ અવમાન પામ્યા એટલે કારભાર મારા હાથમાં આવ્યો.”

પિતા અકાળે કેમ દેવગ્રોહ થયા એ વાત તેણે છુપાવેલી હતી પણ આજે એવી દગલખાજ માટે તેની હિંમત ચાલી નહિ. આજુબાજુ મોટા મોટા દંડ પકડી બિનેસા જમરાઓ જગકપટની ગંધ પામશે તો ભર કોરટમાંજ ગોદા મારશે એવી એને ધારતી હતી. નેથી તેણે ફેરવી તોળી સાચી વાત સાર કરી.

“પિતાજી હતા ત્યાં સુધી મારે માથે કરપ હતો. તે જાંઝી હતા એટલે જાંઝમાં ને જાંઝમાં કયે દહાડે શું કહી બેસશે તેના વિચારે જ હું કપી ઉઠ્યો. પિતાજી હાથખરચીનો દિસામ માગતા ને હું શું કરું છું કે ક્યાં ફરું છું તેનો જવાબ માગતા. એથી ન તો હું છુટે હાથે ખરચી શકતો કે છુટે પગે ફરી શકતો. એ ગુલામી હું જાઓ વખત ન સહી શક્યો. તળાવ કાંઠે બેસી ટંચાઈ ટંચાઈ ચાંગળું ચાંગળું પાણી પીવું કેને ગમે ? જેમ જેમ બંધન કપરાં થતાં ગયાં ને સ્વચ્છંદ અધરો થતો ગયો તેમ તેમ મારો કોષ પણ વધતો ગયો. એ

કોઈમાંથી જુદી નાશ જનમ્યો. મારી જુદીના નાશ પિતાના નાશનાં ખીજ વચામાં મેં પિતાને ઝેર દીધું.

હું જગીરદાર થયો. એ વાતની યોગ જ દિવસમાં મેં અધાને ખજાર પાડી દીધી. કારણકારી, મુનીમ તલાટી અને ખેડૂત બધાય મારાથી કરતા રહેતા. હું પિતાજી જેવો પોચો અને મોજો ન હતો. તલાટીનો કાળજી આવતો “જોણુ સાલ વરસાદ થયો નથી, ખેડૂતો કંઈક ભરી શકતા નથી.” એવા હીલા તલાટીને તરત જ રજા મળતી. હું જાતે જ મોટરમાં બેસી પરગણે પહોંચી જતો. ગામે ગામ લોકોને કિતારે—મેટીએ બોલાવી હું સંભળાવી દેતો “મહેસુલ ભરી દો.”

“મારીકે દાંન અન્નને વેર થયાં છે. ક્યાંથી ભરીએ ?”

“તે હું નહિ જાણું ? ઘર વેચો, ખેતર વેચો, ઠોર વેચો, કે પોતાની પડને વેચો પણ નાણાં ભરી દો.”

“સાહેબ આખા મુલક પર ભગવાન તો રહ્યોજ છે, અને હવે તમે રામન્ય રહ્યો તો અમે ક્યાં જશું ?”

“જામે જહાનમની ખાડીમાં.”

“માખાપ આટલીવાર દયા કરો.”

“શું ? દયા કરે ? ના. ના. તમારે તો એક વરસ દુકાળ પડશે તો ખીજે વરસ રેલ આવશે ને ત્રીજે વરસે હિમ પડશે. મારે તો કેટલીવાર દયા કરવી ?”

મને દયા કરવી કેવી રીતે પરવડે ? સાંજ પડે ને સો બસો રૂપીઆનો મારો ખરચ હતો. પિતાજીના વારામાં યોગ હતા; તેને ચંદી ના ખચાવો તોય તે વંદાદાર રહેતા. વડવાઓ, માદે બેસીને ફરવા નીકળતા, માફાના બળદો આસપાસી મગર કોશીના કોશ કાપે જતા. પણ મેં તો મોટર રાખી હતી. તે વિજાતથી આવેલી હોઈ એ વિજાતી તેલ વગર એક ડગલું પણ ભરતી નહિ. પત્ની હતી તે જુના જમાનાની હતી. તેને પ્રેમ કરતાં આવડતું નહિ. પ્રેમ માટે મારે દેશ્યાઓના પગ ધોવા પડતા. એ હવસની પુતળીઓના ઘરમાં સોના મહોરોની ચેલી એક જ રાતમાં ખાલી થઈ જતી. વળી જ્યારે મારા સરખા બે ચાર જગીરદારોની મંડળી ઝામતી ત્યારે દેશદેશવરથી મંગાવેલી છાંટાપાણીની જવાબત હોતી. એ જધા મારે ડગલે ને પગલે પૈસાની જરૂર હતી. વળી એ જગીરદારોના મોભાને ખાતર જંડરતું હતું, એટલે મને દયા કરવી પરવડતી નહિ. અને જ્યારે રાજનાં કાળજી કંઠેલુ થાય છે ત્યારે પ્રજાની જમીનો ગીરવે મુકાય છે, ખેતરો હરાજ થાય છે ને બાળખચ્યાં જુએ મરે છે.

આવી રીતે લોકોની આંખમાં ધૂળ નાખી હું મારું કામ ચલાવ્યે રાંખતો. વીઘે વીઘે દોંદી બમણી વીઘોટી વધારી દીધી છતાં મારું પેટ ના ભરાયું. મેં નવી તરફની લંગાવી ને આખી જગીરની નંવી માપણી કરાવી. એ માપણીદાર આવ્યો હતો સરકારી કચેરીએથી છતાં મેં તેને મારો કરી લીધો. નિરાજમાં છોકરાઓ જોએ છે કે ‘વીસ વસાનું’ વીધું.’ મેં અને માપણીદારે તે નાનું બનાવ્યું. માપણીની સાંકળીમાંથી યોગ મોકાડ કઢાવી નાખ્યા. સરકારી માપણી સામે કોઈ વાંધો લઈ શક્યું નહિ. કોઈ કહેતા આવ્યા કે સાહેબ અમારાં

ખેતર આપદાના વારાથી પાંચ વીધાનાં જ હતાં તે બમણાં કેવી રીતે થઈ ગયાં તેને અને ધમકાવી કાઢ્યા. “આલુઆલુના સરકારી ખગાયા દુબી પેઠા હતા અને હવે ગણા થયા આવ્યા છે? હાપણ કરવા જશે તો એ માટે વરસોનું વધારાનું મહેસુલ આપવું પડશે. સમજ્યા? લોકોએ વધુ લાંબગડ કરવી હોડી દીધી.”

ગામડે ગામડે મારા નામની કાણુ મંડાતી. એ રોકકળાટ ને શાપથી હું ડરતો નહિ. માત્ર હું એક ડરતો છાપાંચાળાથી. તે લોકો રજનું ગજ કરી શહેરોમાં શોરબકાર કરી મુકે. હું જ્યારે શહેરમાં જતો ત્યારે છાપાં વાંચતાર નગરજનો મારા ભણ્ઠી આંગળી ચીંધતા. ‘આ તેજ ભાઈ સહિય.’ મને એ અંગળી ચિંધામણુ બગદને આરનો ગોદો લાગે તેથી પણ વધુ આકરી લાગતી. હું મારા એકાદ ગોડીઆને એ છાપાંની ઓશીસમાં મોકલી આપતો. તે તંત્રી સાહેબના ખાલી ગળ્યાં ચણણી નોટોના એડાથી ભરી દેતો. ત્યારથી છાપાંને મ્હોડે હુઓ દેવાતો. સુપડે સુપડે મધુકરી મળે અને ભાટ જેમ ગામેગામ જળમાનની વાદવાહ ગાય છે તેમ એ છાપાંઓ પણ મારી જેજે પોકારતાં.

સગાં બહાસાઓ પણ મને વારવા આવતાં. તેઓ પોતા માઠી તકીઆ લાવલયાં. આદરમાન અને લાવતાં બોલન પામી જે કહેવા આવતાં તે શૂલી જતાં. હું આઘોપાછો થતો કે તેઓ અંદર અંદર કાન કરડતાં. “આતું ગજું મીડું માણુસ પ્રજા પર ધાતકી થઈ જ ન શકે! લોકોને તો નકામી નિંદાની દેવ પડી હોય છે.” એમને ખબર ન હતી કે મારી એ મીકાશ હોહ ને ગળા લગીની જ હતી. મારા પેટમાં તો હળાદળ જેર ઉકળી રહ્યું હતું.

પિતાના વખતમાં માતા પ્રજાના મુખદુઃખમાં રસ લેતી. લોકો તેને મોટી મા કહેતા. મારા અત્યાચારો અસહ્ય થતાં પ્રજા એની પાસે રાવ ખાતી.

“મોટી મા હવે નથી ખમાવું. તમારી અને દેવલોકે થયેલા બાપાની શરમે માર — આજા કરીએ છીએ. અમારીયે ધીરજ એક દહાડે ખૂટી જશે માટે...”

મા રાત દહાડે તેના પૂજ્ય પાકમાંથી નવરી થતી નહિ છતાં તે વખતે દહાડી મને તેમણતી ને બે બોલ કહેતી. બેટા! ગરીબોની આંતરડી ના દકગાય! પ્રજાની દુવા ઉપર જ શર્મણોનાં રાજ નમે છે. મને માની શિખામણુ ઉપર હસવું આવવું. એ અભાગિયાંઓનું પોતાનું તો ઠેકાણું નથી તે વળી મને શી દુવા દેવાનાં હતાં?

હું મોટી રાત બુધી બહાર પડ્યો રહેતો. બીચારી પત્ની મુવાના ઓરડામાં બગતી ધીવી પેઠે બાંધ આવતી છતાં જળતી પડી રહેતી ને મારી વાટ એતી. સાંજે વાળુ કરી તેના ખેલ ખાંધ હું બહાર જવા તૈયાર થતો ત્યારે તે બારણું રોકી બેઠી રહેતી. “આજે રાજ ક્યાં જાઓ છો?”

“હાથ મૂકે છે કે નહિ?”

“નહિ મુકું. વડીલોના દેખતાં મેં એ માથરામાં પકડ્યો હતો તે થું છોડી દેવા માટે?”

“તો લે લેતી જા.”

હું લાત મારી આવતો થતો. તે ગજડી પડતી તે જોઈ છેકરાંઓ રડી ઊઠતાં. તે સાંભળી દાસદાસી દોડી આવતાં. શૌરજીએ સાંભળી લગ્ન ગાતી માતાનું લગ્ન અટકી પડતું. તે કપાળે હાથ દેતી. છતાં હું કાઢતો વાથો વળતો નહિ. મારપીટ અને અપમાન ગળી જઈ એજ પત્ની હું અડધી રાતે ગંધાત્રા મેદિ, લથડતે પગે, અને છુટી છમે ઘરે આવતો ત્યારે મને સાંભળી સુવારી દેતી અને પગચાળી કરતી.

આમ જગીરદાર આત્મકથા કહ્યે જતા હતા ત્યાં તેને વાઘના જેવી આંખો. તેના તરફ ધસી આવતી દેખાઈ. ભયભીત જગીરદારે તેને આજખી લીધી. એ આંખ પેલા માપણીદારની હતી. પ્રગ્લને દગા દેવાનું કાળું કામ કરી આપવા બદલનું ધનામ તેણે તેને આગળથી કહ્યા છતાં આપું ન હતું. તેની રીયતિ કોડી ચર્ષ હતી. એક બાજુ તેને જગીરદાર ધમકાવતો, ‘સરકારમાં રીપોર્ટ’ કરીશ કે માપણી ખોટી કરી છે.’ બીજી બાજુ તેને પ્રગ્લના શાપ દેવા દેવા નહિ. તે ગાડો થઈ અકાળે મરી ગયો હતો. એ આંખો તેનીજ હતી. જગીરદારને આભાસ થયો ધડ અને માથા વગરની એ એ આંખો માત્ર ડોળાજ નથી કહાડતી પણ કંઈ ખોલે પણ છે.

“આવ! આવ! હું વરસો થયાં તારીજ વાટ જોઈ ખોલું છું. આપણે જોડે મળી દગાબાજી કરી છે એટલે એનાં પાપ પણ જોડે જોડે જ ધોઈશું. વળી તે’ મને પણ દગો દીધો છે એનું વેર લેવાને મારી નસેનસ તલપી રહે છે. માટે આવ! ચાલ પેલા નરક કુડમાં તું દુબકાં ખા અને હું તને ત્યાંના ડોડો ચર્ષ કરાવ મંડું. એ ગંદા કુડની દુર્ગંધ ખમાતી ન હોય તો ચાલ પેલી કાદારમાં. તું લે. લે પેડે ભડીમાં તપી તપી પોચો થા એટલે હું સો મણુતો મણુ જતી દીપવા માંડું. ચાલ વિવ્રજ ના કર. એવાં કપરાં પ્રાયશ્ચિત વિના તારો ને મારો જીવ એકધરવાનો નથી.”

માપણીદારનો એ આવકાર જગીરદારને અકારો લાગ્યો. તેણે ખતાવેલાં પ્રાયશ્ચિત અને વેરના ચિંત્રોથી તે ધૂણી જાણ્યો. એને થયું “અણીથી માંડી પણી સુધીનાં બધાં પાપો કબૂલ કરી લીધાં છતાંય જો મારી નહિ મળે તો પછી આવડા એકશરનો અર્થ શો? આમ તો હું હાથે કરી કપરામાં કપરી સમજને તેડું કરી રહ્યો છું.” તેણે ફેરવી તોળવા નક્કી કર્યું. ખુબી ઘણીવાર વગર વિચારે પોલીસના દંડાથી ડરી જઈ ચુંદો કબૂલો લે છે પણ જ્યારે તેની આંખ ઉપડે છે કે એ ખૂન માટે તેને ફાંસી મળવાની છે ત્યારે તે નામકર જાય છે. તે ન્યાયાધિશને કહે છે, ‘આદેજ એકશર પોલીસોએ જળજળરીથી લખાવી લીધો છે.’ આવું જ નાટક કરવાનો જગીરદારે વિચાર કર્યો ને જમદેવને હાથ જોડ્યા.

‘દેવ! મારી એક અરજ છે?’

‘શી છે?’

“દેવ! અત્યારે લગીની કંડિયત મેં તમારા જમદેવોથી ડરી જઈને લખાવી છે. એ અક્ષરે અક્ષર ખોટી છે. દેવ અભયલન આપો તો મારે એથી ઉત્તરી વાતો કરવી છે.

મારું આરિય્ય માત્ર કાળું જ નથી.”

“કહે તારે બચાવમાં જે કહેવું હોય તે ખુશીથી કહે.”

“સાહેબ મેં ગામમાં નિશાળ જાંધાવી છે. દરવાજા ઉપર મારા નામની તકતી છે.”

એ તકતીનો ઇનિદાસ જણાવતાં જોવા છે. ગામની સભામાં જાગીરદાર પ્રમુખ હતા. નિશાળનું ઉધગણું પચીમ હજાર રૂપીઆ લખાવી તેણે જ ચાલુ કર્યું. એની દેખદેખી બીજાઓને પણ મોટી મોટી રકમ મૂકવી પડી. પણ પછી નિશાળનો મંત્રી જાગીરદાર પાસે ઉધગણીએ ગયો. જાગીરદાર હસતાં હસતાં બોલ્યા. “મુરખા એવડી રકમ કંઈ રસતામાં નથી પડી. મેં તો એ રકમ ઉધગણું ચાલુ કરવા લખાવી હતી નહિ કે રોકડે આપ્યા.”

એ સાંભળી મંત્રી હેરાત પામ્યો. તેણે હેલ્લો પાસે અગમ્યા. પણ સાહેબ દરવાજા ઉપર તમારા નામની તકતી મુકવાની છે તે...જાગીરદારે તેને આગળ બોલવા ન દીધો... “ભલે એથી નિશાળની આખર વધશે. હું સરકાર પાસે આંત્ર આપાવીશ.”

પડદા પાછળનો આ ઇનિદાસ જમગમથી અજાણો ના હોય એનું ભાન થતાં તેણે કન્યાશાળાની વાત ઉપાડી.

“સાહેબ કન્યાશાળાના ઉધગણામાં મેં એવી છેતરપીંડી નથી કરી. મેં એના માટે દરબરસે હજારો નગદ રૂપીઆ ખર્ચ્યા છે.”

જાગીરદારને આખામ થયો તેણે આ સોગટી આજાદ મારી છે જમગમ પણ મુંઝાયા છે. નગદનાણાં હાથોહાથ ખર્ચ્યાં હતાં એની કોનાથી ના કહેવાય? આમ તે મનમાં ને મનમાં રાશ્ટ્ર થતો હતો ત્યાં તો ચિત્રરથ તેનો ચોપડો લઈ ઉભો થયો.

“દેવ એ કન્યાશાળાની શિક્ષિકાઓ થોડે થોડે મહીને રાશ્ટ્રનામાં આપતી આવી છે.”

જાગીરદાર વચમાં જ બોલી ઊઠ્યો. તેને લાગ્યું આ ચિત્રરથ જરૂર બાથ ઊંધી વાગશે.

“સાહેબ એ રાશ્ટ્રનામાંની નકસો મંગાવી જોઈ લો. એ રાશ્ટ્રનામાંના કારણો ‘તખીઅત મારી નથી.’ ‘મંસરિક મંજોગો પ્રતિકૂળ છે.’ ‘પગાર ઓછો છે’ વગેરે વગેરે છે.

એથી ચિત્રરથ અટક્યો નહિ. તેણે આગળ ચલાવ્યું.

“દેવ એ કારણો તો દુનિયાને ઠગવાનાં બદનાં છે. ખરી વાત એ છે કે જાગીરદાર કન્યાશાળાની કમિટીના પ્રમુખ છે. કેળવણીમાં સક્રિય રસ લેવાનાં એળા હેઠળ તે વારે ધડી શિક્ષિકાઓની મુલાકાત લે છે. એ ઉપાડી મુલાકાતમાં વીકલી ખર્ચાતની મધ આપતાં શિક્ષિકાઓ આગળ જ ચેતી ચાલી જાય છે.”

જાગીરદાર વિભાસજીમાં પડ્યો. અંરે અહીં તો મોઢને ઠગી શકાય એમ જણાવું નથી. એણે નવખેડમાં રાજ કરતી અંગ્રેજ સરકારને ઠગી હતી. એ અમલદારોને ખાણી પીણી કરાવતો તેઓ ઉપરી કચેરી પર જાગીરદાર માટે ભવામરુ લખના. તેથી ખૂદ રાજાનું દેગ્રાથી એને ઇલકામ મળતા. સ્વગ્રાજ્યની ચળવળવાળા બહુ ચોકર કહેવાય છે. પ્રાંતની તેઓ મોર્ડનીય શરમ રાખી વહાર કરે છે. તેમને જાગીરદાર પેતાને ઘેર ઉતારો ૨ તેમના કાગળમાં નગદ નાણાં આપવા, દોષદોષ કરવા પેતાની મોટો. એવાં ભાવ આતિથ્યથી તેઓ બૂલાવામાં પડતા. તેઓ કહેના ‘સાહેબ’ છે.

પ્રજ્ઞાની જમીનના દૂરેડી છે" આ અભિપ્રાય સભાઓમાં ગાહેર થઈ જાયોમાં જપાતો અને બધે જગીરદારની વાદવાહ થતી.

આજ રીતે તે ધર્મના કામમાં પાછળ પડતો નહિ. તે મંદીરોના મહા-જોગનો ખરગ ઉપાડી લેતો. તેને ધેરથી સાધુ સંન્યાસી ભૂખો જતો નહિ. તેના ગુરુ લાલજી મહારાજ તેને હંમેશાં દુધા દેતા. "એટા તારે સ્વર્ગના દરવાજો ખોટી થતું નહિ પડે. તને દૂરથી આવતો જોઈ એ તરત જ ઉપડાવી દેશું."

પણ આજે જગીરદારને ન તો એ દરવાજા દેખાયા કે ન તો તે ગુરુ. એને તો આપારે જમપુરીના બીયલુ ઓરમઓ જ દેખાઈ રહ્યા હતા. તે ગલરાવા લાગ્યો. આડની ટોચ ઉપરથી ઉપડી પડેલો માણસ જાડી કે પાતળી, સુંવાળી કે કંટાળી જેવી ગળા હાથમાં આવે તેવી પકડી લે છે. એક તૂટી તો બીજી અને તેજ ફસડે તો ત્રીજી, તેણે પોતાનાં પુરવઠાં જોઈ માદ આપ્યાં તેમ ગણાવવા માંડ્યાં. અચાનક પદાની એ દલીલો પાંગળી હતી. સામે પક્ષે ચિતરથ તરત જ હુશીઆર વકીલની પેઠે તેના સુરેચ્છ કરતો હતો.

'મારા ઘરમાં ઘણીય નિરાધાર વિધવાઓ પોષાઈ છે.'

'હરો. પણ તેં એનાં પદ્ધતિનાં ધરેણાં ગાંઠાં હજમ કર્યાં છે.'

'મેં કેટલીય ગરીબ બાહ્યણની દીકરીઓ પરણાવી આપી છે.'

'પણ તેં કેટલીય ગરીબોની વહુવારઓને રક્ષાતી કરી છે.'

'સાહેબ મેં દૂવાઓ ખોદાવ્યા છે.'

'તો તે વગર પાણીના હરો.'

'મેં પરબો મંડાવી છે.'

'એવી કેટલી પરજવાળાને તેં પુરા પગાર મુક્યા છે?'

'છપ્પનિયા દુકાનમાં મેં છુટે હાથે ઘણો વહેંચ્યો છે.'

'હા! ને તેં છુટે-હાથે લોકોની જમીન લખી લીધી છે.'

'વરસોથી મારે ઘેર સદાવત ચાલે છે.'

'એ મુદાવતનના કાઠારો લગત તેં ખેડૂતોની ક્ષેત્રીઓ તળિયાઝાટક ખાલી કરાવી છે.'

'સાહેબ પૂછો ચડકાં, ચીજનાં ને કણનરોને મેં મુગ્યાં પંખીઓને ચણ નંખાવ્યાં છે.

પાણી પહોંચાડ્યાં છે.'

'અને ગોરા સાહેબોને મહેમાન તેડી એ પ્રાણીઓ ઉપર બંદુકો પણ છોડાવી છે.'

'હું નાતની પંચનો પટેલ છું.'

'એટલે જ તો તેં પારકાની પંચાત કરી કરી છે.'

'હું જોનરરી મેજસ્ટ્રેટ છું'

'તેથી જ તારા બનાડીપણાએ આડે આંક ભેંચો નથી.'

હુનિપએ આ બધાને સારાં કામો માન્યાં હતાં. એને જોઈ તેણે મોટા કિશ્કાઓ

ખાંખા હતા એ હવાઈ મહેલો આજે ખેલન મેલન થઈ ગયા. ફો ફો લેરેલો બગીચો

ઉધાડે પડતાં મળમૂત્રે લેરેલા ઉકરડા નેવે ગણાયો. એ ઉકરડાની બદલોએ ખુદ જગીરદારના

બગામાં ચકરી આવવા અગાઉ મોળ આવે છે તેવું થૂંક છુટવા લાગ્યું. ધડીલમાં તે

હતાશ થઇ ગયો. છતાં હાર્યો નહિ, બંધીઆર ભીંતો વચ્ચે પૂગવા છતાં તેણે દિવાલો ફેંકીસરી શરૂ કરી તે એક છિદ્રની શોધમાં હતો. એકાદ મીંઠામાંથી પોતાની ઊંટ જેવડી મોટી કાયાને પણ પસાર કરી જવા તે છીંકુ શોધતો હતો. આખરે બર દરીઆમાં ડૂબતાને એક તરણું મળ્યું એ તરણે તરી જવાની તેણે હિંમત કરી.

‘સાહેબ અમારો લોકમાં પત્ની પતિની અર્ધાંગતા છે. સ્વામી સ્ત્રીના વ્રતપુણ્યનો અર્ધો ભાગીદાર છે. મારી સુશીલ પત્નીએ ઘણા ઘણાં પૂણ્યો ભેગાં કર્યાં તેમાંથી અર્ધાં મારે નામે જમા થયાં હશે. મને છેલ્લી મળ કરમાવો તે અગાઉ હું તેનો હિસાબ મારુ છું.’

જાગીરદારને લાગ્યું આ છેલ્લું બાણ આખાદ નીવડ્યું છે. આખો દરબાર સ્તબ્ધ થઇ ચક્ર ગયો. એનો શો જવાબ દેવો તે જમને પણ ન સમજાયું. દુનિયાની કોરડોમાં આની અટપટી, ગુંચ ઉભી થાય થાય છે ત્યારે કોરડા આ પીવાને ખડાને અર્ધો કલાક મુલતવી રહે છે. જમરાગએ પણ આ ગુચવણનો એવો જ ઉકેલ શોધ્યો.

બરાબર એજ વખતે ‘કાકાએ કેમીનનું’ બારણું ઠોક્યું બારણા ઉપર થતી ધકકામુઠ્ઠીથી નકની કમણામાં ભમતો જાગીરદારનો જીવ જનમૃત થયો. એ જનમૃતિ આવતી હતી તે દરમિયાન જાગીરદારનું મન અર્ધધેનમાં વિચારતું હતું. ‘હાશ આખરે હમ ખાવાની પુરસદ મળી હતી આ અરધા કલાકમાં મારે કાકા નવો બચાવ શોધી રાખવો પડશે.’

જાગીરદારે બારણું ઉઘાડ્યું. હજી તો અર્ધધેનમાં જ હતો જમલોકના ધાકે ધમી રહેલી રંગો હજી ઠંડી પડી ન હતી.

બારણું ઉઘાડતાં જ તેનો પાડોશનો જીવાન મહવાત્રી હાંફો હાંફો દાખલ થયો.

‘કાકા દુનિયા બધી તમે ઉપર ચક્ર રહી છે અને તમે, હજી ઉઘડતા હતા ?’

‘હા ! ભાઇ હું ઉઘડતો જ હતો. ઉઘાડે ક્યું છે એટલે તો આંખે મારે કમોતે મરણ પડે છે.’

કાકા જાગ્યા હતા છતાં જમરાગનો દરબાર તે જીવી ચક્રતા ન હતા. તે તો માનતા હતા આતો અચાનક અર્ધાંગતાના ધર્મની ઓથ મળી ગઇ છે એટલે ધડી એ ધડી મુકિત મળી છે. લાખ લાખ પાપોનાં પ્રાયશ્ચિન જ્યારે ત્યારે તો કરવાંજ પડશે. એ કાગમી સમ માત્ર મુલતવી જ રહી છે. આ પીવા ઉઠેલી કોરડા ફરી એસરો ત્યારે તે જરૂર છેલ્લી મળ કરમાવશે. એની ખાતરીને લઇ પરતાવાલાઈ અવાજે જ જવાબ આપતા હતા. જીવાન મહવાત્રીને કાકાના જવાબો બંધ એસતા ન લાગ્યા. છતાં ઉપગઉપરી સવાસ પૂછ્યે જતો હતો.

‘પણ હવે તો જાગ્યા છો ને ? ચાલો જલદી કરો.’

‘ક્યાં ચાલું ? મારા જેવા મારે બધા રસ્તા બંધ થયા છે.’

‘ખરું કહું છું કાકા હજી ઉતાવળ કરશો તો એકાદ હોડકું મળી જશે અને બચી જશો.’

‘ભાઇ મારી હોડી હું ક્યારનોય બાળી બેઠો છું. જે હોડીનું અણીની ધડીએ કામ પડે છે તે જ હોડીનાં પાટીઆં કાઢી મેં તાપણ ક્યું છે.’

‘કાકા તમે નાહકના ગલરાઇ ગયા છો. એકવાર બહારતો ચાલો હમરો લોકો જીવન મરણનો જંગખોલી રહ્યાં છે. તેમને પણ જોમ રહશે.’

એ લોકોને, જોઈ જોઈ રહ્યાને અંદરે મારા ટાંટિયા હીલા થઈ ગય છે. આટલાં વરસ 'મે' એ પ્રાંતને પગવચામાં પાછું વાળી જોયું નથી. આજે એમનો લાગ આપ્યો છે તો તેઓ વેર હીલા વિના નહિ રહે. વળી પાટકાને ટેકે તે ક્યાં મુશી નમે ?"

"તો હાલે તમારી મરજી ! હવે હું બોલી થઈ શકું એમ નથી."

કાકા જીવાન વાતોને આવી જતો જોઈ રહે છે. એવામાં તેને યાદ આવી ગય છે કે પછાં લોકો છેલ્લા આસની ધડી આવે છે ત્યારે મૂન દાન કરે છે. તેને થયું હતું પણ એવું કંઈક પુણ્ય કર્યું કરી નહિ. "તેનું મગજ વાચુના વેગે કામ કરવા લાગ્યું." દોષક એવું પુણ્ય કામ ન કરી શકાય કે જેથી આજ મુશીના બધાં પાપો દોકાઈ ગય અને કશાક અડધા કશાકની રૂનમાં સગ લાખવા મગેલા જમરાળ ફરી દરબારમાં આવે ત્યારે તે ફરી અવાક બની ગય. કાકા પણ બેગે એ સગ હાથથી થાય તોયે બચ હતું. તેને એનો ઉપાય સૂઝ્યો તરતજ તેણે મશીમાંથી અલોપ ચના જીવાનને પાછો બોલાવ્યો 'એ લાકા જરા પાછા આવજો'.

કાકાની બૂમ સાંભળી જીવાન પાછો આવ્યો.

'શું છે કાકા.'

'ભાઈ મારો સંદેશો લેતો ના.'

'જોશો દેના ઉપર છે ?

'મ્હોડે મ્હોડે તને થયું યાદ નહિ રહે. અને એ છેલ્લા સંદેશમાં કાલા માત્રાનોય ફરક પડે તે કીક નથી મારે સે આ કાચગ ને પેન્સીય. હું બોધતો જાઉં છું ને છું સખનો ના.' 'હે પુત્ર !'

આજમુશી હું દેખતો છતાં આંધજો હતો. મને આજે એક નવી આંખ સાંપડી છે. આપણી જગીરીના વીથે વીધાંના, વસો વસાના ખરા ધણી એના બેકતારા છે. વાંઝણી ધણીને એ લોકોએ જ પોતાને પરસેવે દૂઝણી બનાવી છે. આપણે આંખા ઉપરના વાંઘા અને લાલપાલા ઉપરના છવડાં પેડે માથે રહી બેસી એમનું લોકી પીધું છે. એવી રીતે હરામનું ખાયાનો કાર્જનો અધિકાર નથી. બેટા એ જમીન એના સાચા પુત્રને હવાસે કરજો.

બેટા, લક્ષ્મી આપણને રવચંદ્રે વરી નથી. આપણે તેનું બળજબરીથી હરણ કરી લાવ્યા છે. વળી લાવીને આપણે બોંધરે પૂરી રાખી છે. કારાગારે પેડેલી ભગવતી લક્ષ્મીએ આપણને અનેક રાપો દીધા હશે. એ રાપો મને જાગી રહ્યા છે. તે તમનેય બાગશે. અને એકાદી આપણી આખી જાત્રાદ ભસ્મ કરશે. માટે તારે અચનું હોય તો તેને બાંધનમુક્ત કરજો. તે જનતાની જનતા છે. જનમાન તેના પુત્ર છે. માતાને પુત્રથી અજગી રાખતી એ મહા પાપ છે. બેટા ભગવતી લક્ષ્મીને વાજતે માજતે મુક્ત કરજો.

બેટા આપણે હવેલીઓ છે, બગીચાઓ છે, વૈજની રાયરચીઝાં છે. હવેલીના ખરા બાંધતારાઓને રહેવા કુંપડી પણ નથી. એ સુગંધી બગીચાના ઉછેરનાંઓ ગંદકીના ઉછેરનાંઓ પર સહે છે. એ રાયરચીઝાંનાં ઘરેલા પાસે લંગોટી સિવાય ખાંછ ધરવખરી નથી. બેટા જેના ઉપર જેના સાચો હક્ક છે તે તેને સોંપી દેજો. નહિ તો એ લોકોની હાથ વરાગના ધાવણાંઓમાંથી એવા ઉદ્ધાપાંત થશે કે છું અને તારી હવેલીઓ-ખાખ થઈ જશે.

વધુ લખાવવાને વખત નથી. હું ધડી એ ધડીનો મહેમાન છું આ મહેમાન મારી પોતાની પ્રેરણાથી અને પુરી અકલેલ દુશીઆરીથી લખાવ્યો છે, મગાંવહાલાંઓ વાળવા આવે તો પાછો વળતો નહી. ધર્મશુરોઓ આડોઅવળો ફામતાવે તો માનજો નહિ. અમલદારો દમદારી આપે તો ડરજો નહિ. હું કહું છું તે મત્ય છે અને સાચી વાત એક દહાડો બધાને સમજવી જ પડશે.

કાકા લખાવ્યા જતા હતા, જુવાન લખતો જતો હતો. કાકાના કાન જમગમતા પગલાંનાં ભણકાર સાંભળી રહ્યા હતા જુવાનના કાન કેપ્ટનની છેદતી સીમોટી સાંભળવા ખડા યત્ન રહ્યા હતા. ત્યાંતો કેપ્ટન બોલ અને પટાવાળાઓ આવી પહોંચ્યા ધડી પહેલાં જો મોઢા પગથી નર ઉડી ગયું હતું તે આનંદની છોળે હસુ હસુ યત્ન રહ્યાં હતાં.

‘માલીકે ! ગમ્મત બડી ગમ્મત.’

જાગીરદાર અને જુવાન બંનેને કંઈ ના સમજાયું.

‘જીવન અને મરણની વચ્ચે ઝોલા ખાતી વખતે વળી ગમ્મત કેવી ?’

‘શોક જરા કેક ઉપર તો ચાલો. તમેય પેટ પકડી પકડીને હમરો.’ ધડી પહેલાં મૃત્યુની છાયા તળે શોકને તોડતર મગખા યત્ન ગયા હતા. એ ભાવ હજુ પટાવાળાઓમાથી ગયો ન હતો તેથી જ તેઓ આટલી છુટથી બોલતા હતા

બંને શોકો કેક તરફ વળ્યા. જ્યાંથી હાલકાર અને કીકીઆરીઓ મંલગાતી હતી ત્યાંથી જ કાન ફાડી નાખે તેવાં મુકન હાર્યો મંલગાતાં હતાં. કેક ઉપર આવતા જ મારગમાં તેમનો કેપ્ટન જોડે ભેટો થયો.

જાગીરદારે તરત જ અંગ્રેજીમાં કેપ્ટનને મવાલ કર્યો ‘લોહો ગેલમાં કેમ આવી ગયા ? સ્ટીમરનું ગાબડું પૂર્ણ થયું ? આગ જુગાઈ ગઈ ?’

કેપ્ટન પણ હસી પડ્યો.

‘મહેરબાન તકલીફ પડી હોય તો માફ કરજો. આગ કેવીને વાત કેવી ?’

‘હે ! તો પછી શું થયું હતું ?’

‘કંઈ થયું જ ન હતું. એતો માત્ર ‘નોકા હુખી’ તો નાટક હતો.

‘એટલે ?’

‘શોક ન કરે નારાયણુ ને વહાણને સાચો અકસ્માત નડે ત્યારે દરેકે શું શું કહ્યું તેની તાલીમ આવાં નાટકોથી જ આપી શકાય. અકસ્માતના આવા રીહર્સલો દરેક સ્ટીમર ઉપર ચાલ છે.’

‘તો પછી અમને આગળથી ચેતાવવા હતા.’

‘શોક ખોટું લાગે તો માફ કરજો. આકી અકસ્માત અને મોત ચેતાવી ચેતાવીને આવતાં નથી. કહે છે કે ‘મૃત્યુ તો માણસની ચોટલી પકડીને જ ઊભું છે.’ મારે ચેતના નર ગંદા મુખી.’

અને સાંચે જ જાગીરદાર હોયએણે વગરના ન થયા હોત તો તે પોતાના પુર્વજનમ માટે પસ્તાવો કરત રીતે પૃથ્વી મેં કાઢી ઉઠુ' હવે' એટલે જ તે બેભાન બની ગાંડા પેટે બ્રમાજીમાં પ્રપાં હતા. પોતે અહીં સલામત છે એની ખાતરી થતાં જ તેમને પોતાની નયગાઈ ઉપર હસવું આવ્યું. તે તરત જ જુના અને જાગીતા જાગીરદાર થઈ ગયા.

સદકસમાં ચાલુકધારી ખેડાડી સામે સિંહ અકરીથી પણ ગરીબ બની ગય છે. એ જ સિંહ લોખંડી સુળીઆઓની જાગીમાંથી છુટા થાય તો લોકમાં હાહાકાર વર્નાવે છે. એજ રીતે ગરીબ ગામ જેવો થઈ ગયેલો જાગીરદાર આદતના વાદ્યો વિખરાઈ જતાં ભડેલા સિંહ જેવો બની ગયો. એક પળમાં તો તેના મગજમાં હજાર હજાર વિચારો આવી ગયા. 'મારે કંપનીના મેનેજર પર કાગળ લખવો પડશે. નાના એટલેથી જ નહિ પણ મારે કંપનીને કાર્ટે ખેંચવી જોઈએ.'

એટલામાં પેલા જુવાન સહચારીના હાથમાંના કાગળ પર તેની નજર પડી તેણે ખાજતી પેટે તરફ મારી. એ કાગળમાં તેની નયગાઈનું પ્રદર્શન હતું. તેમાં તેની જાગીરીનું જાહેર દોનપત્ર હતું. કાગળ ખૂંચાવી લઈ તેણે તેનાં રાઈ રાઈ ટૂંકા જેવડા કરી નાંખ્યા.

જુવાન બોલી ઉઠ્યો 'કાશ કાકા આ શું ?'

'મુરખ સમજતો નથી. નાટકનું રીહર્સલ પુરું થયું છે. હવે એ પ્રદર્શની જરૂર નથી.'

જાગીરદારે આસોકને હેતયું હતું. પુત્ર ઉપરના સંદેશમાં તેણે પરસોકને પણ હેતવના તરફીય કરી હતી.

ખ.

“હજાર મિલકત રીપોઝીટ તરીકે મોકલુ કિમતી અવેજ,
‘મુજ મુખમનનુ તેજ’ નળી રહાન ગહેજ—

અજમ કુમાની ! — સુશોભન

અ ગાઉં ટકી મા પન દની દાદી જુઝગીં મલ

આ-બાળક દે હમેથ, પુરખો વિશેષ

એ પર મુ મન બલ હી, — સુશોભન

સોફ્ટીમની લામી દાદી ઉપજાવે બહુ માન,

આમત-સાનની એ બાબુ, મહુ દેશ સર્મિયાન,

મણાર્થ મદાની. — સુશોભન

હજાર અક્રમોમ કડં હું આજે, મેંદો મુજ વિકાળ !

ન મોષ લે મુજ મલામ, ધરીને દાન—

પનોતી કયાની ? — સુશોભન

ફેશન દેનીએ આનીન મારો વાળ્યો કચ્ચ-ધાબુ,

ન પૂર્વ-પશ્ચિમે માન, કરે મો હેનન —

એ રી નાદાની ! — સુશોભન

બાળ્યો તમારો સુધારા એવો! પાડી આમુધાઃ

હ રાતરિવસ મોઝાઃ, ગડી નહુ આપાઃ,

પીલાઉ શોકધાણી ! — સુશોભન

મિગરના ધર્મશુભની જેમ કે લાનત ઋણિઓ મમાન

બહુ ! રાણો મુજપર ખ્યાન, ન પૈયાનુ નુકસાન,

ખરો લાલ માની ” — સુશોભન

J. M. D.

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી હિંદુ લોજ

ટે નં. ૨૭૩૯-૬ દે એ જોશીલોજ

દે અવેરી ખઝાર. મુળજી જેઠા મારકેટ સામે મુંબઈ

પાંચસો વર્ષ પૂર્વની ઇતિહાસ નાંધ

શ્રી. મણિભાઈ દિવેદી

શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિરે પંદરમી સદીના એક અતિ વિદ્વાન ઇતિહાસકારની કૃતિનો પરિચય કરાવ્યો છે. એ ઇતિહાસકારનું નામ છે યદીયા ખીત આલમઃ સંસ્કૃતી. ઇસ્લામી પંદરમી સદીમાં આ પ્રંથકારે મહરવની ઐતિહાસિક દર્શકતો એકત્ર કરી એક ગ્રંથ તૈયાર કર્યો. 'તારીખ-ઇ-મુબારકશાહી' એ નામથી લેખકનો એ પ્રંથ ખ્યાનિમાં આવ્યો. દિલ્હીના પાલતખત પર ફિરોઝશાહ તુગલકની આણ વર્તી હતી. ત્યારે આ લેખકે યાદી ઇતિહાસની શુરૂઆત કરી. તુગલક સુલ્તનશી સંકલિત કરેલી તેની દર્શકતો આપી કરીને ઘણી પ્રમાણુત લેખ.ય છે. પણ 'તારીખ-ઇ-મુબારકશાહી'માં આ લેખકે થોડી વંચની દર્શકતોથી શરૂ કરે છે. અને દિલ્હીમાં મુસ્લિમ આક્રમણોના સમયને પુરાં અઢીસો વરસ પછી યએલાં નદી હોવાથી તેમજ આગળ થઇ ગયેલા ઇતિહાસકારો તથા પરંપરાથી તાજ રહેલી દર્શકતોના આધાર પર આ તેવારીખનવેશ ઘણી મહરવની દર્શકતો એકત્ર કરી શકે છે. 'તારીખ-ઇ-મુબારકશાહી' માં ઘણી પ્રમાણુત દર્શકતો હોવાથી ગુજરાતના ઇતિહાસ વગેરેને લગતી લુગ વિગતો પૂર્ણના વાચકો આગળ રજૂ કરીશું. આ કેહી તેમાંની વિગતો.

હિ. સ. ૫૬૩માં ગુલામરાંચના બાદશાહ કુતુબુદ્દીને ગુજરાત પર ચડાઈ કરી ગુજરાતના રાજા રાય ભીમદેવને પરાસ્ત કરી મુઝકમાં હુટકાટ અશાપી.

હિ. સ. ૬૩૨ (ઈ. સ. ૧૨૩૩)માં સુલતાન રામસ-ઉદ-દીન હખલતીમશે આંધ્રમાં પર ચડાઈ કરી મહાકાશના દેવાસપને જમીનરોસ્ત કયું અને દેવાસપમાંથી સમ્રાટ વિક્રમાદિત્યનું ચિત્ર તથા અન્ય મૂર્તિઓને દિલ્હી લઈ જવામાં આવી દિલ્હીની જગે મરજુદના દ્વાર આગળ આ મૂર્તિઓ મુકવામાં આવી અને જનતાને તે મુઘળાને પગ નીચે છુંદવાનું ફેરમાન કરવામાં આવ્યું.^૧

સ. ૧૨૬૨માં સુલતાન અલ્લાઉદ્દીને દેવગિરિ પર ચડાઈ કરી. એ વખતે ત્યાં રાજા રામદેવ રાજ્ય કરતો હતો. મુસલતાને તેને હરાવ્યો અને ત્યાંથી ભારે હુટ સંખ્યામાં હાથી-શ્વેગઓ સાથે પાછો ગયો.

આ પછી સુલતાન અલ્લાઉદ્દીને પોતાના રાજ્ય કાળના ત્રીજા વર્ષમાં ઉડુધખજ અને નસરતખાનને ગુજરાત પર ચડાઈ કરવા મોકલ્યા.

એમ કહેવામાં આવે છે કે સુલતાન અલ્લાઉદ્દીનને અંગત મિત્રોની મિજલસ જમાવી દર પીવાની ભારે લત હતી. એક વખત એવું બન્યું કે આ રીતે શરાબની મિજલસ જમી હતી તેમાં સુલતાનને નશામાં ચકચૂર થયેલો જોતાં એકત્ર થયેલી મંડળીમાં તોફાન જમાવવાનો ઇશારો થયો. સુલતાન કોઈપણ રીતે આ ઇશારો કળી ગયો. ખંડ કરવાની.

૧ તવારીખ નવેશ બદામુની પૃષ્ઠ ૬૫૨. મુજબની દર્શકત જણાવે છે. ફેરિસ્તાન કહેવા મુજબ સોમનાથ પાદરના સુપ્રસિદ્ધ શિવાલયના ઘાટ અને ઘેડપર મુજબનું આ શિવાલય બાંધવામાં આવેલું. અને તેના બાંધકાર પાછળ ૩૦૦ વર્ષ ગયેલાં.

ગાથ ધૂળમાં મળી. બીજે જ દીવસે મુક્તતાને કાજને તેડું મોકલ્યું તો ખચર પડી કે આગલી ગત્રે જ તેમનું ખૂન થઈ ગયું હતું. આ બીનાની જાણ થતાં જ મુક્તતાને રાગગત્તાં મચળાં વાસણો પોતાની નજર આગળ લાંગીને ભુકેદા કાઢી દીધાં અને રાગગત્તાં છોટા મરખામ કદી પણ નહીં લેવાના શપથ લીધા એટલું જ નહીં પણ રાગગત્તાં વેચાણ મુદ્દાને બંધ કરાવ્યું અને દરેક પીટાબો કે જે કાષ રાગગ પીશે તેને ગરદન મારવામાં આવશે. *

પોતાના મનમાં વ્યવસ્થા રચાયા પછી મુક્તતાને પોતાના સરદાર ઉલુધખાનને મન ૧૨૬૮-૧૨૬૯ના ગાળામાં મુજરાત પર ચડાઈ કરી તેને ખેદાન મેદાન કરવાની સૂચના માથે ભારે સૈન્ય સાથે મોકલ્યો. તે વખતે મુજરાતના રાગ કણ્ઠેવ વાઘેલા પાસે ત્રીસ હજાર અશ્વરોહી અને એમી હજારનું પાયદળ લશ્કર તથા ત્રીસ હાથીઓ હતા. આમ જતાં ઉલુધખાન આવી પહોંચતા કણ્ઠેવ હીમત હારી ગયો. મુદ્દમા એ પરાજિત થયો અને ખાનના સૈન્યે આખો મુલક જીતી ખેદાન મેદાન કર્યો; અને કણ્ઠેવના વીમ હાથી લંદાઈના મેદાનમાં કચળે કર્યા મુદ્દભૂમિ પગથી કળ્ઠેવ મોમનાથ પાટણ તરફ પલાયન કરી ગયો. ખાને મોમનાથ સુધી તેની પૂક પકડી. મોમનાથના દેવાલયને જમીનદોસ્ત કરવામાં આવ્યું તથા તે સ્થળે મરહુદ ખાંધવામાં આવી. આ પછી મુજરાતની ગદાઈમાં તથા સોમનાથના દરજામાંથી મળેલી ભારે હુંટના માસ સાથે ખાન દિલ્હી તરફ રવાના થયો.

મન ૧૩૧૧-૧૭માં અલ્લાઉદ્દીનનું મૃત્યુ થયું. તેના પછી મુક્તતાન કુલુશ્ચીન મુગારકયાદ ગાદીએ બેઠો. મુક્તતાને સન ૧૩૧૮માં દેવગિરિ પર ચડાઈ કરી ત્યાં પોતાના પત્ની યક્ષજીને નીમી મુક્તતાન પાછો દિલ્હી ગયો પ્રમાણુસુત તવારીખનવેશ જિયાં ખુર્શીના જલ્લાવવા મુગળ મસ્રેક કાકુરનો દેહાંત થતાં દેવગિરિના રાગ રામદેવના જમાઈ દંખાસદેવે આ ગિરિગદ પાછો કચળે કર્યો હતો. દેવગિરિમાં યક્ષજીને પગ દરતાં જ તેણે જાંડ ઉઠાવ્યું. એથી તેની સામે મુક્તતાને ખુશખબરને બંડ શમાવવા મોકલી આપ્યો. ખાનના આવી પહોંચવાની ખચર મળતાં જ રાગમહેસમાં જે લેલો બંડ જગાવવા એકદા મલ્યા હતા તેમણે યક્ષજીને પકડી મુરકેટાટ જાંધી ખાન પાસે લાવી હાજર કર્યો. ખાને તેને મુક્તતાનની હાજરીમાં રવાના કરી દીધો. આ વરસના મુક્તતાનના રાજ્ય અમલ બાદ તેનું ખૂન કરવામાં આવ્યું અને તેની જગાએ અલ્લાઉદ્દીનનો નાસીરુદ્દીન ખુશખન નામનો શુદ્ધ મુક્તતાનની ગાદી પર બેઠો.

આ મુક્તતાનના વખતમાં ઘણા દિંદુઓ મમૂદ જાન્યા તથા તેઓ વધારે જોર પર આવ્યા. નાસીરુદ્દીનની તેમના તરફની રહેમ અને સીડી લાગણીના સમયે દિંદુઓ મુસલમાનો પર ભારે ભુલમ મુજરાત લાગ્યા એટલું જ નહીં પણ તેઓ જગાતામાંથી સ્ત્રીઓને પણ જાંચકી જવા લાગ્યા અને અલ્લાઉદ્દીનના ગમયમાં જે ખાનનો એકદો કરવામાં આવ્યો હતો તે મુદ્દાં તેઓ જુગી જવા લાગ્યા. મન ૧૩૨૧માં નાસીરુદ્દીનનો અંત આવ્યો અને તે માથે ખીસજ વંશની પાંચાદી ટુંગવક કુળમાં ગઇ.

૨ મુક્તતાનના ખુનના આ રીતના નિષ્ફળ કાવતરાંની બાબુ થતાં દિલ્હીના રજાપૂત પંદર હજાર હમતખીખ માનડીઓની કદ ક્રવામાં આવેલી એમ ફેરિસ્તા જણાવે છે.

આ તુગલક કૂળની બાબતમાં દિસ્તાના કહેવા મુજબ તુગલક એ પહેલા તુગલક સુલતાન આસુદ્દીનનો બાપ હતો. બહાન રાજકર્તાઓનો તે તુર્ક-ગુલામ હતો. બહાન બાબુતોના કહેવા મુજબ સિંધ અને તુર્કસ્તાનની વચમાં રહેતી આ એક જાતિ છે. માર્કો પોલોના જણાવવા મુજબ હિંદી સ્ત્રી અને તાતાર પુરુષથી ઉત્પન્ન થયેલી આ ઓલાદ છે.

આસુદ્દીનનો જન્મ તુગલક નામના એક પુરુષના બાદ સ્ત્રી માથેના સંયોગથી થયો હતો. આ લોકો લાહોરમાં રહી ખેતીનું કામ કરતાં હતાં એવું ઇતિહાસકારનું કહેવું છે. આસુદ્દીને ચાર વરસ રાજ્ય કયું. તે પછી તેનું અવસાન થતાં તેનો પાટવી કુવર સુલતાન મુહમદ તુગલક માદાએ બેઠો.

સન ૧૩૨૬-૨૭ સુલતાન મુહમદ દેવગિરિ પર ચઢાઈ લઈ ગયો. ત્યાં જતાં સુધીનાં માર્ગમાં તેણે મજલે મજલે ખેપિયા બેસાડ્યા અને તેમને પસાયતાં બાંધી આપ્યાં. કોઈ પણ પ્રવાસી આવી પહોંચતાં આ ખેપિયાઓ તેને એક ચોકીથી બીજી સુધી પહોંચાડી આવતા. આ ચોકીઓ ઉપરાંત દિલ્લીથી દેવગિરિ સુધીના આ લંબાણ માર્ગ પર ચોકીઓ સાથે ચિત્રાંતિ ગૃહો અને સરાઈઓ બાંધી તથા ત્યાં અન્નક્ષેત્ર શરૂ કર્યાં. તેમજ તે સ્થળોમાં સિતળ જળનાં જળાશયો બાંધ્યાં. આવતાં જતાં હરેક મુસાફરને આ સ્થાનોમાં અન્નપાણી અને પાનસોપારી સુધાં મળે એની ગોઠવણ કરવામાં આવી તથા આ મિરાજ રાજમાર્ગની બન્ને બાજુએ રક્ષો રોપવામાં આવ્યાં. દેવગિરિનું નામ દોહતાબાદ રાંખી સુલતાને તેને પોતાનું પાટનગર બનાવ્યું.

આખા શાહી રસાના, અમીર ઉમરાવ, રાજકુટુંબની સ્ત્રીઓએ સર્વને આ નવા પાટનગરમાં આવી વસવાનું ફરમાન કરવામાં આવ્યું. શાહી ગુપ્ત ભંડારને પણ ખસેડીને દેવગિરિ લઈ જવામાં આવ્યો. અને નવી વસાયત માટે આવનારાઓને સાફ મકાનો વગેરે બાંધવા માટે સુલતાને મુગલક હાથે દ્રવ્ય આપ્યું.

બહાનની જણાવે છે કે આથી પુરાતન પાયતખ્ત દિલ્લીના રાજમાર્ગો મુના પડી ગયા. આ સ્થળ વૈષ્ણવ નગર જેવું બની ગયું. માનવીથી ખજાણતા તેના માર્ગો બેંકાર લાગવા માંડ્યા. કેટલાય માવદાંગલા જેવા આદમીઓ, વિધવાઓ, નિરાશ્રિતો તો દેવગિરિ જતાં માર્ગમાં જ પડી ગયાં. દિલ્લી ખાલી કરવા માટે શાહી ફરમાન બહાર પાડવામાં આવેલું. સુતી પડેલી આ નગરીમાં ચોર-ડાકુઓ લામવા લાગ્યા.

આમ દિલ્લીને ખાલી કરી દોહતાબાદ આબાદ કરવામાં શાહી ભંડાર ખાલી થયો. આવકના સ્થળના માર્ગ બંધ થઈ ગયા. આથી કરીને તાંબાના 'ટંકા' (નાણું) ચલાવવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો અને તે સિક્કાઓની કિંમત પંચમીસ ઘણી વધારી મુકવામાં આવી. આ સિક્કા લેવાની જે કોઈ-આત્રાકાની ઠેર તેને સખત રાજ ફરમાવવામાં આવતી. આ તકનો લાભ લેનારાઓ તથા હિંદુઓએ ગામડે ટંકાઓ કાઢી તાંબાના 'ટંકા' પાડવા માંડ્યા અને તેને શહેરમાં મોકલી તેના બદલામાં સોનું, ચાંદી, ઘોઝા, હથીઆર વગેરે કિંમતી વસ્તુઓ ખરીદી જવા લાગ્યા.

ઘોઝા સમર્પ આદ દૂર મુલકના રહીશોએ આ તાંબાના સિક્કાઓ લેવાની ના પાડી. આથી તેના ભાવ બેસી ગયા અને તે એટલી હદે કે એક સોનાના સિક્કા બરાબર ૫૦-૬૦

તાંજાના ટંકો ગણવા લાગ્યા. આથી મુશ્કેલીને મધ્યમાન તાંજાના મિકકા શાહી તીજેરીમાં ખેતી લેવાનું ફરમાન બહાર પાડ્યું અને તેના અવેજમા મોનાના સિકકા આપવાનું ફેરવ્યું. આથી લોકોને બારે કાયદો થયો અને તેઓ માલમાલ યથા ગયા પણ રાજભંડારમાંથી મોતું બહાર ધસીગઈ ગયું તાંજાનું અણણ અંધ થયું અને તેના દમ ગજભંડારમાં એકદા યામે પડ્યા.

આજને પ્રમોગે તારીખ-૪-મુઆરકશાહીમાંથી આટલી હકીકતો આપી અટકીયું.

પેશાબનાં ભયંકર દર્દોની છેલ્લામાં છેલ્લી અબાયબ શોધ

ડોક્ટર જસાણીની
જગમશાહુર દવા-

(૨૪૨૨૬૬)

‘ગોનો કિલર’

એક

અમૂલ્ય અને સંપૂર્ણ ફતેહમંદ દલાલ છે

પેશાબ અને ધાતુનાં ભયંકર રોગો માટે ઇન્જેક્શનો અને પીચકારીઓ લીધા વીના ગોનોકિલર ખરેખરો નિર્દોષ અને મવામતી ભરેલો એક જ અને છેલ્લો રામચાણ મલાજ છે. પહેલે જ દિવસે તેના ચમત્કારીક શુજનો પગે જાતાવે છે.

એ તે કાળજી લાગુ થયેલ તરતનો અથવા જુનામાં જુનો પ્રમેદ(પગીઓ) ગવનામા તથા પેશાબમાં જતી ધાતુ, તથા જતી ગ્મી, ચની મખન બળતરા, રીધું રીધું તથા અટકી અટકીને થતો પેશાબ મુત્રાચપમાં આવેલો મોતું તથા થયેલો જખમ તથા સ્ત્રીઓનાં પ્રવરનાં ભયંકર રોગો વગેરે પેશાબને લગતા તમામ દર્દોનો જરૂરથી નાશ કરી બગેવી ધાતુને મુધારી અચ્છ અને ધદ કરે છે.

પચામ ગોણીની આટલી ડો. ડા. ૩) વી. પી. અર્ચલુદ્.

દરેક આગેવાન દવાવાળાને ત્યાં વેચાય છે.

એકવા
બનાવના

ડો. ડી. એન જસાણી

ચેતવણી

દવા ખરીદનાં પહેલાં
પચાનું નામ

ગોનોકિલર અને કુદડા લાપ
મીલન થ પકેટ તથા મીને લેને

ગોરમા એકેડે
મુંબઈ-૪

મૂકે અભિનય

શ્રી. પંકજ

૧

‘અહાર જા. મારે તારી વાત સાંભળવી નથી’

‘પણ સાંભળો તો ખરા હું કંઈ તમારી પાસે મિલ્લા માંગવા નથી આવ્યો. હું તો ફક્ત એક સહજ મુદ્રા ઉધાર માંગવા આવ્યો છું. તમે જે વ્યાજ માગશો તે આપીશ.’

‘અંદરે ગાંઠિયા તું વળી કંઈ મુરી પર વ્યાજ આપવાનો છે. તારું ગાંડપણ રહેવા દઈ ને બીજા કામમાં લાગી જા. જે એવાં ચિત્રામણુ ને કોઈ જોવાનું’ પણ નથી.’

‘ચિત્રકાર ધવાયો. સ્વમાન યાદ આવ્યું. કળા પર શુદ્ધ હૃદયીએ કીધેલા કટાક્ષ પર કંઈપણ આવી. તે બોલ્યો ‘મહાનંદ, હું તમારી પાસે મુદ્રા માંગવા આવ્યો હતો. મુદ્રાદ લેવા આવ્યો ન હતો. મારી કળા તમારા જેવા માટે નથી. આજે નહીં તો સહજો વર્ણો પછી પણ એને વખાણનારા મળશે તો મારો આત્મા પરલોકમાં (સ્વર્ગમાં કે નરકમાં) પણ શાંતિ અનુભવશે.’

મહાનંદ જરા અપવાયો અને બોલ્યો, ‘દેવગુપ્ત, મુદ્રા હું આપીશ પણ તેના બદલામાં તું ચાપણું આપી શકશે ?’

દેવગુપ્ત બોલ્યો, ‘મારી પાસે ભગવાન છુદ્ધનું’ એક ચિત્ર છે. તે સિવાય કંઈ પણ નથી.’

મહાનંદ જરા હસીને બોલ્યો, ‘ફક્ત એક ચિત્ર પર તને એક સહજ મુદ્રા કોણ આપશે ?’

દેવગુપ્ત બોલ્યો ‘હું જાઉં છું. મારે તક કરવા નથી.’

૨

દેવગુપ્ત ઘેર આવ્યો. તેને માર્ગમાં વિચાર આવતો હતો કે જગતમાં લક્ષ્મીનંદનો પણ અદ્ભુત સ્વભાવના હોય છે, લક્ષ્મીનું વાહન ધ્રુવડ બતાવવામાં આવ્યું છે, ધ્રુવડ જ્યારે જગત જુએ છે ત્યારે આંખ બંધ રાખે છે અને જ્યારે જગત આંખ બંધ રાખે છે ત્યારે પોતાના શિકારમાં નીકળે છે. શું એમાં ધન કમાવાની રીત પર આયોજના નથી દેખાતી? તે વિચાર કરતો હતો કે ધ્રુવડને મૂર્ખતાને માટે પણ પ્રસિદ્ધ કહેવામાં આવ્યું હતું અને લક્ષ્મીનું વાહન હોય શું એ એમ પણ સૂચના કરે છે કે લક્ષ્મીની સાથે હું પણ હંમેશ રહું છું? તે કંઈ પણ નિર્ણય કરી ન શક્યો જેમ ઘર પાસે આવતું હતું તેમ સંખ્યા સમયે જંદરામિના સજીવ દેવતા ને કેમ કરી તૃપ્ત કરવા તેની ચિંતામાં પડ્યો. તે એકલો હતો. જગતમાં માતા પિતા, ભાઈ બહેન છત્તાદિ સર્વે તેને એકલો મુકી ગયાં હતાં. જનતા તેને ગણિ ગણતી. દરિદ્ર માણસમાં જ્યારે કળા પોતાને પ્રકટાવે છે ત્યારે તે માણસ ગાંડ તરિકે ખપવા લાગે છે. ધનિકોમાં મૂર્ખ અને અર્થહીન તથા વાસનાપૂર્ણ વસ્તુઓ પણ કળામય લેખાય છે.

કળાનો ઇતિહાસ જગતમાં જેટલો અવ્યવસ્થિત અને અમંબધ છે તેટલો જ કરણપૂણ્ય પણ છે. કળાના ઉપાસકો દિગ્વિતાને ચિત્રમંડીની માનીને બેસવામાં નાનમ માનતા ન હતા. બ્યારે તેમની પાસે પ્રચુર લક્ષ્મી આવતી ત્યારે મૃત્યુ પણ આવવું અથવા વૈરાગ્ય પણ આવતો.

૩

દેવગુપ્ત ઘેર આવ્યો. કંઈક વિચાર કરી તેણે સ્થાન છોડવાનો વિચાર કીધો. પ્રવાસમાં કંઈક શાંતિ મળશે એમ ધારી તે ગ્રામ છોડી આવસતી અને મધુગ તરફ જવાના વિચાર પર આવ્યો. ગ્રામીઓની દયાથી ભોજન તો કદાચ માર્ગમાં મળી જશે પરંતુ ઘરની વસ્તુઓ કેને સોપી જવી તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. ભગવાન શુદ્ધતા ચિત્રને એક ક્ષણ જોઈ ગહ્યો. તે પાછો પોતાના નિર્ણય પર વિચાર કરતો કુધાતુરજ સુધી ગયો. રાત્રી પોતાનો અધિકાર જગત પર પાઘરતી હતી. એ અધિકાર અનેકા સુકર્મો દુષ્કર્મોને નિગમકત ભાવથી અનાદિકાળથી ઢાંકતો આવ્યો છે.

૪

‘વસુમિત્ર, તમારે આજે આ તરફ કેમ આવવું થયું?’

મહાનંદ, ત્રિવર્ણી સમ્રાટ અરોઢે એક અત્યંત સુંદર સ્વપ્ન જોયું છે. તેમાં તેણે ભગવાન શુદ્ધતું સુંદર ચિત્ર જોયું છે. તેમનું કહેવું છે કે તે ચિત્રની સુંદરતા અદ્વિતીય હતી. તેમણે તે ચિત્ર મેળવી આપવા આજા કીધી છે. દશ મહત્ત્વ સુવર્ણ સુદા પણ તેનાં બદલામાં મળશે. હું તો બધાં શુદ્ધ ભગવાનના ચિત્રો ખરીફતો ગાઉ છું. પરંતુ અત્યાર સુધી સમ્રાટને પસંદ એક પણ નથી આવ્યું. સાલગ્યું છે કે આવસતીમાં એક જાણ પાસે એક ચિત્ર છે. હું ત્યાં ગાઉ છું.’

મહાનંદ આખો પહોળો કરી, આ વાત માંભળી રહ્યો હતો, તે બોલ્યો, ‘આજે અહીં નિશ્રામ કરો. હું પણ આજે રાત્રે આ ગ્રામમાં કેાઈ ચિત્ર છે કે નહીં તેની તપાસ કરી આપીશ.’

વસુમિત્ર સંમત થયો.

૫

‘દેવગુપ્ત.....દેવગુપ્ત?’

અધિકારમાં આ શબ્દોએ દેવગુપ્તની નીદા ભંગ કીધી.

‘કેણ?’

‘હું મહાનંદ.’

‘કેમ આટલી રાત્રે આવવું પડ્યું?’

‘દાર ઉધાડ હું બતાવું છું.’

દેવગુપ્તે દાર ઉધાડ્યાં. મહાનંદ અંદર આવી બોલ્યો :—

‘દેવગુપ્ત, હું લલિતજત છું. હું જો તારું ચિત્ર વેચતો હોય તો હું લેવા તૈયાર છું.’

દેવગુપ્તના મનમાં વિચાર થયો કે આટલી રાત્રે આ અધમ વ્યવસાયીમાં કળાને માટે

લાગણી કયાંથી પ્રકટી. તે બોલ્યો, 'મારે ચિત્ર વેચવું નથી. એને ચાપણ તરિકે રાખી. મુદ્રા આપતા હોય તો આપો.'

મહાનંદને વિચાર સૂર્યો. તે બોલ્યો, 'ભાઈ આ ચિત્રને માટે વધારે મુદ્રા કેણુ આપે ?'

'તમારે કેટલી આપવી છે ?'

'દશ મુદ્રા !'

'તો મારે એને ચાપણ તરીકે પણ નથી મૂકવું.'

'પણ ભાઈ દશને બદલે બહુ તો પંદર મુદ્રા આપી શકાય !'

'જુઓ મહાનંદ, મારે મુદ્રાની લિદા નથી બેઠતી. હું કાલે પ્રવાસે ગઈ છું. આ ચિત્ર તમારે ત્યાં રક્ષાને માટે રાખશો તો પણ તમારો પાડ માનીશ. હું કદાચ મોડો પણ આવું.'

ભાવણું હતું અને વેલે કહ્યું, મહાનંદ બોલ્યો, 'ભાઈ, તમને વળી ના કહેવાય. વાર પણ ભાઈ તમે પ્રવાસે ગયો છો તો આ પંદર મુદ્રા રાખો. હું તમને ભાઈ તરીકે આપું છું. વાર ચિત્ર આપો હું સાચીને રાખીશ.'

'વધિકમાં પ્રકટેલી ઉદારતાએ દેવશુપ્તને રહેજ ગદગદ બનાવ્યો. તેણે ચિત્ર આપ્યું અને કહ્યું, 'મહાનંદ, હું ત્યારે પાછો આવીશ ત્યારે લઈ જઈશ.'

૬

'જુઓ મહાનંદ, આ ચિત્ર બે પસંદ પડ્યું તો તમને સમ્રાટ સમ્માનિત કરશે અને મળવાની મુદ્રા તો તમે જાણો જ ઓ.'

'દેવમિત્ર, આશા છે કે આ ચિત્ર સમ્રાટને ગમશે.'

'પણ એ કેવું છે ?'

'અરે એકે ગાંડિયો જે કયાંઈ ચાલી ગયો છે તેના ઘરમાં હતું.'

'શું તે ખરેખર ગાંડો હતો ?'

રહેજ શુષ્ક હાસ્ય કરી મહાનંદ બોલ્યો, 'હા...ગાંડો ખરેખર ગાંડો.'

દેવશુપ્ત ખરેખર ગાંડો હતો કારણ કે તેણે ઈશ્વરને ઝોળખી મનુષ્યનો વિશ્વાસ કાપી હતો.

૭

'વસુમિત્ર, તમારો પ્રવાસ બરાબર ઉત્તમ છે. આ જ મુદ્રા ચિત્રને મેં સ્વપ્નમાં જોયું હતું. તમને ક્યાં મળ્યું.'

'એક ગાંડાના ઘરમાંથી મળ્યું.'

'તે ગાંડો ક્યાં છે ? શું એ ચિત્રકાર છે ?'

'તેની તો ખબર નથી સમ્રાટ ! પરંતુ એક મનુષ્યે મને એ ચિત્ર આપ્યું છે તેને તો પુરસ્કાર મળવું જોઈએ.'

'પરંતુ ગાંડો મળી આવે તો ધ્યાન રાખજો.'

'સમ્રાટ આપની ઈચ્છા પ્રમાણે તે ગાંડાને પણ પુરસ્કાર આપીશું.'

'વાર.'

‘સમ્રાટ અશોક આજે ઉદ્ધાસમાં હતા. ભગવાન શુદ્ધતુ’ ચિત્ર—સુંદર ચિત્ર—સ્વપ્નમાં જોયેલું’ ચિત્ર—તેમની સામે આવ્યું હતું.’

૮

શ્રાવસ્તીના રસ્તા પર જતા દેવગુપ્તને ખબર પડી કે સમ્રાટ અશોકે એક સુંદર ચિત્રને માટે દશમહસ્ત્ર સુવર્ણ મુદ્રાઓ આપી છે. સુંદર ચિત્ર કોણે ચિત્રવું હશે તેનો તે વિચાર કરવા લાગ્યો. કંઈક વિચાર કરીને ચિત્ર કેવું છે તે જોવાની ઉત્કંઠાને તે રોકી ન શક્યો. તે પાછો ફર્યો.

૯

સમ્રાટ અશોકના એક સુંદર ઉદ્યાનમાં બનેલાં એક મકાનમાં તે ચિત્ર મૂકવામાં આવ્યું હતું. દેવગુપ્ત ચિત્રને જોઈ પથ્થરની મૂર્તિની માફક નિશ્ચેષ્ટ ઉભો રહ્યો. રડવું કે કોપથી આંસુ ને મુકવવાં તેનો વિચાર કરતો હતો. થોડી વારે તેના મુખ પર શિમત દેખાઈ. આ જ ચિત્રને માટે મૂર્ખ મહાનંદે એક મહત્ત્વ મુદ્રા આપવા ના પાડી હતી. આ જ ચિત્રને માટે તેને લાંછન સહવું ‘ચડવું’ હતું. તે એકએક જોરથી હસી પડ્યો અને ઉન્મત્તની માફક નાચવા માંડ્યો. તેને ખડખડાટ હસતે જોઇ લોકો વિચારમાં પડી ગયા. ઉદ્યાનનો રક્ષક આવી પહોંચ્યો. દેવગુપ્ત ખૂબ જોરથી ચિત્રકર કરીને બોલ્યો, ‘અરે ઓ પ્રહરી આ ચિત્ર અપૂર્ણ છે. કોઈ બૂલ પારખી નથી શક્યું. મને સમ્રાટની પાસે લઈ જા. આ ચિત્ર કોઈ પુરૂં નથી કરી શકવાતું. ચાલ લઈ જા.’

રક્ષક પણ દેવગુપ્તને સાધારણ ગાંડો મમણ તેને બહાર કાઢ્યો. જગતમાં ગાંડપણને માટે કોઈ ખાસ ટંકશાળ નથી.

૧૦

‘મહાનંદ, માફ ચિત્ર તમે વેચી દીધું, કેમ ?’

‘અરે ચિત્ર કેવું ને લાત કેવી ?’

‘અરે પેલું ભગવાન શુદ્ધતુ’ ચિત્ર જે મેં તમને રાખવા આપ્યું હતું તેનું શું થયું ?’

‘ચિત્ર તો તે’ મને વેચ્યું હતું.’

‘શું ?’

‘કેમ મેં તને પંદર મુદ્રા આપી હતી તે શું કામ આપી હતી.’

દેવગુપ્ત ખરેખર પોતાને ગાંડો સમજવા લાગ્યો.

બીજે દિવસે દેવગુપ્ત ગ્રામમાંથી અદરશ થયો.

૧૧

‘મહારાજ, એક કિશ્તુ આવ્યો છે. તે કહે છે કે તેની પાસે ભગવાન શુદ્ધના સુંદર ચિત્રો છે’

‘તેને માનપૂર્વક અહીં લઈ આવ.’

કિશ્તુ આવ્યો. સમ્રાટને નમન કરી બોલ્યો, ‘મમ્ત્રાટ, મારાં ચિત્રોમાં મૂક અભિનય છે. મુખથી એ વર્ણવતાં હું ગાંડો લેખાયો છું. કદાચ ચિત્રરૂપે તમે એમાં ભારી વ્યથા મમણ શકશો.’

સમ્રાટ ચિત્રો જોવા લાગ્યા. પ્રથમ એક કુધાતુર અને જગજગ ચિત્રકારનું ચિત્ર હતું. દરિદ્રતાની એ મૂર્તિ કોઇને પણ કંટાળા ઉપજાવે તેમ હતું. બીજું ચિત્ર તે દરિદ્રનું હતું. પણ તેમાં તે ભગવાન બુદ્ધના ચિત્રની પાસે બેસી પ્રાર્થના કરતો હતો. સમ્રાટ ચમક્યા. ચિત્ર તો તેમણે મેળવેલું તેવું હતું પરંતુ તેનાથી વધારે સુંદર અને આકર્ષક હતું. સમ્રાટ બીજા ચિત્રો જોવા લાગ્યા. બિદ્યા માગતો ચિત્રકાર જોયો. લાંછન સહતો ચિત્રકાર જોયો. રડતો ચિત્રકાર જોયો. એકાએક ચિત્રને માટે છતાંમા બતાવતો ગ્રામનો વર્ણિક જોયો. ચિત્ર વેચવાની ચિત્રકારની અનિચ્છા જોઈ. વર્ણિકને સાચવવા માટે અપાત્રું ચિત્ર જોયું. તે ચિત્રને પોતાના મહેલમાં આવતું જોયું. ત્યાં પાછો ચિત્રકારને જોયો. ચિત્રકારનો ઉન્મત્ત નાચ જોયો. ચિત્રમાં તેને રક્તે કાઢી મુક્યો તે પણ જોયું.

સમ્રાટ ચૂપ બેઠા. બીજું બોલ્યો, 'સમ્રાટ, મારું ચિત્ર તમને ગયું' એજ મારા ગોરવનો વિષય છે. પરંતુ એ ચિત્ર અધુરું છે. પુરું કરવા આજ્ઞા આપશો.'

સમ્રાટ બોલ્યા, 'અવશ્ય !'

સમ્રાટની આજ્ઞાથી મહાનંદને પકડી લાવવામાં આવ્યો. તેણે કહ્યું, 'સમ્રાટ, એવું મગજ રિધર ન હતું' મારે મેં મુદ્રા સાચવી રાખી છે. એ ગાંડો છે તેની ખાત્રી તમને પણ થશે.'

૩૨

દેવશુભે ચિત્ર પુરું થયું. મહારાજ જોઇને પુલકિત થઇ ગયા. દેવશુભેને પુરસ્કાર આપવા માટે સભામાં બોલાવવામાં આવ્યો. રક્તે ખચર આપી કે દેવશુભે અદશ્ય થયો હતો. સર્વે નિઘારમાં પડી ગયા. મહારાજ અશોક પણ એના એ કાર્ય પર વિચાર કરવા લાગ્યા. આને ગાંડો નહીં તો શું કહેવાય ? એક પ્રહરી શોધબોળ કરી એક પત્ર લઇ આવ્યો. તેમાં લખ્યું હતું,

'પ્રિયદર્શી' સમ્રાટ,

હું ગાંડો છું કારણ કે જગત ગદ્ય છે. મેં જગતમાં નિરસકાર. લાંછન સર્વે સહીને પણ ચિત્રકળાની સાધના આદરી હતી. પરંતુ મારે એમાં ઘણો જ ભોગ આપવો પડ્યો છે. અનેક રાત્રીઓ કુધાપૂર્ણ મેં ખસાર કીધી હતી. મારે તમારી મુદ્રા અને પુરસ્કારની હવે ઈચ્છા નથી. બ્યારથી વેરાગ્ય આવ્યો ત્યારથી લક્ષ્મી પાછળ પડી છે. દેવશુભે બતાવેલું ચિત્ર અધુરું હતું એમ જગતના ચિત્રકારોમાં ન કહેવાય માટેજ હું તમારી પાસે આવ્યો હતો. ચિત્ર પુરું થયું છે. હું — તો ગાંડો છું. મુદ્રાનું શું કરીશ ? અવશ્ય ને હૃદયમાં એક અવર્ણનીય શાંતિ પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે. મને તે મળી ચૂકી છે, એ પુરસ્કાર અને મુદ્રા તમે મહાનંદને આપજો કારણ કે તે દરિદ્ર છે. અખૂટ લક્ષ્મી હોવા છતાં પણ તેનું હૃદય ખાલી છે. મને મારી કળાની કૃતિ એજ ઉત્તમ પુરસ્કાર છે. તમે જગતમાં જ્યાં ભગવાન બુદ્ધનો સંદેશો પહોંચાડ્યો ત્યાં મારી કળા પણ પહોંચશે. મને એમાંજ સંતોષ થશે. સુદ્ધ શરણં ગચ્છામિ ।

પ્રિયદર્શી સમ્રાટ એ ગાંડાની શોધમાં દિવસો સુધી કેમ દુઃખી રહ્યા તેના તક કરતી પાટલીપુત્રની પ્રજા દેવશુભેને દુકે સમયમાં ભૂલી ગઇ. હાથ, ભગવાન બુદ્ધના ચિત્રોમાં ભારતના કેટલાયે દેવશુભેનો મૂક ઇતિહાસ સમાયેલો છે.

જનરલ ગોરીંગ

શ્રી. ગુલાબભાઈ મહેતા

જર્મનિમાં આજે ખીન્ને અગત્યનો પુરુષ જનરલ ગોરીંગ છે. કોઈ પણ મગ્નુષ્યત્વારે આવે તો નીમકહલાલપણાની ખાત્રીવાળો મદદનીશ નીલાવી લીધો નથી. તે હીટલરનો paladin અમીર સાથી અગર સ્વતંત્ર ઇચ્છાથી થયેલો આશ્રવન સેવક છે. આ ખને વચ્ચે હંમેશ મ'પૂણી' મમલુતિ રહેલી જોવામા આવે છે.

હરમેન ગોરીંગ આ અધિકારસુક્ત પદ કેવી રીતે પામ્યો? હીટલર પાસે તેના પર એટલો જ અનુરાગ રાખનારો અને એટલા જ અન્ય વિશ્વાસુ માથીઓ છે, છતાં તેમાંના કોઈને ગોરીંગ જેવી સત્તા કે વિવિધ કામો કદિ સુપરત કરવામાં આવ્યાં નથી. કોઈને એવા ખાનગી કર્તવ્યો માટે નીમવામાં આવ્યાં નથી, અને કોઈ ખીજની ગોરીંગના જેવી ખામીઓ નીલાવી હોવામા આવી નથી. ગોરીંગે હીટલરનો વિશ્વાસ મ'પાઠન કરેલો છે, અને આજે તે જર્મનિમાં ખીન્ને પુરુષ ગણાય છે છતાં તે અગત્યમાં ખીન્ને ગણી શકાય નહિ. હાલ તરત તે હીટલરના પદે આવે તો તે સ્થાન સાચવી રાકે નહિ કારણકે તેણે હીટલરના જેટલી લોકપ્રિયતા મેળવી નથી. પણ ગોરીંગને કાચો મિદ્ધ કરવા ઉત્તમ ક્ષેત્ર છે, તે યોજનાઓ રજુ કરે છે જે મર્વ શક્તિમાન હીટલર પાર પાડે છે.

ચોક્કા આઈ લોહી માટે મગર વેન્ટ ફેલિયન કુટુંબમાં તે ઈ. મ. ૧૮૬૩માં ખાલેશિમાના રોશન હીમમા જન્મે હતા. નેપોલિયનનો દુશ્મન અને પ્રખ્યાત સુધારક બેરન યોન સ્ટીનના નકકર, ચીવટ અને ઉત્સાહી કુટુંબમાં તે ઉતરી આવ્યો છે. ગોરીંગના જન્મ વખતે તેનો પિતા અમેરીકામાં જર્મન એલચી ખાતામાં નોકરીએ હતા. બિસ્મોકે તેને પછી સાઉથવેસ્ટ આફ્રિકામાં એલચી તરીકે મોકલ્યો. ૧૮૬૬ અને ૧૮૭૦ના યુદ્ધોમાં તે પાયદળમાં ઓફિસર તરીકે હતા. તેના પિતાના મુખથી હરમેન સંસ્થાનિક અને યુરોપિય વિદ્યાર્થીની ઘણી વાતો સાંભળી હતી. ગોરીંગ ૧૫ વર્ષની વયે તેના સાહસ કામોને માટે પ્રખ્યાત થયો હતો. એક વખતે તે ખાઈમાં પડ્યો અને ખણુ ઉતરી ગયું, તે અવરથામાં તે માઉન્ટ પ્લાન્કું એક શિખર ચડ્યો.

તેણે જર્મનિની પ્રખ્યાત કેડેટ સ્કૂલમાં અભ્યાસ કર્યો. તેના એક પ્રોફેસરે તેના વિષે કહ્યું છે કે “અતિ માયાળુ પણ તોફાની, જન્મથી ક્રાન્તિકારક.” ઈ. સ. ૧૯૧૪માં એલમેમમાં ખીન્ને લેફ્ટેનન્ટ હતા, ત્યારે પણ તેના સાહસ માટે પ્રખ્યાત થયો. એક દિવસે તેના માથીને દુશ્મનોની હિલચાલ જોવા જવાનું હતું. તેણે ગોરીંગને માથે આવવા કહ્યું, અને ગોરીંગ વગર રજાએ માથે ગયો. તેના આ કૃત્ય માટે તેને કેટલાય દિવસ કેદમાં પુગઈ રહેવું પડ્યું અને પાછા નોકરી ઉપર ચઢાવી લાકાઈના મેખરે જવા તેને લગભગ ના પાડવામાં આવી હતી. આ પછી તરત જ આ બે મિત્રોને તેમની કીમતી મેવા માટે ‘આયર્ન ક્રોસ’ આપવામાં આવ્યો. ૧૯૧૫માં એરોલેનમાં વાયરલેશ થત્રની ગોલ્ડન ક્રસમાં આવી અને ગોરીંગે પ્રથમવાર તોપચીઓની ટુકડીને દુશ્મન આપ્યો. “તોપનો મારો

અંધ કરે. તમે નિશાનથી ચલે આડે મારો ચઝાડી રહ્યા છો.” આવી છૂટ લેવા માટે મરદારે ગોરીંગને બોલાવી લીધો, પણ ગોરીંગ તેના એક ગુણુ માટે પ્રખ્યાત છે કે તેવું હોય તેવું પરખાવી દેવામાં તેના ઉપરીઓને પણ તે બેધડક કડવાં સત્તમ વેણ કહે છે.

થોડા માસ પછી ગોરીંગ એરોપ્લેનના પાઇલેટ તરીકે પ્રખ્યાત થયો અને ૧૯૨૭માં એરોપ્લેનની ટુકડીને ઘણી જ ફોટોમન્ટરી રીતે લડાઈમાં ફોરી હતી. એક ઝપાઝપીમાં તે ધવાયો. પાછળથી ક્યારે તેને સૌથી મોટી લાયકાતનો આદ આપી સન્માન્યો. એરોપ્લેનની અતિ પ્રખ્યાત અનેલી ટૂંકડી નં. ૩નો તે સરદાર નીમાયો અને લડાઈના અંત સુધી તે એ પદ ઉપર રહ્યો.

સંધિનો કાળ ગોરીંગ જેવા સ્વભાવવાળા માણસને મૃત્યુ કાળ જેવા જણાયો. સંધિની શરત પ્રમાણે તેણે તેના એરોપ્લેનને મિત્રરાજ્યોને સ્વાધીન કરવા ના પાડી. જર્મન સરદારોને સંધિમાં આવી હરકતો ઉભી થાય તે સ્વપું ન હતું. તે ગોરીંગને તેમ કરવા ફરજ પાડવા માંગતા હતા પણ ગોરીંગ તેના એરોપ્લેનો લઈ નાસી ગયો. જર્મન સરદારોએ તેને પકડવા બીજા એરોપ્લેનો મોકલ્યાં, તેમણે આ ટુકડીને એક ખેતરથી બીજા ખેતરમાં પૂંક પકડી. કેટલાક વિમાનો ડાર્મસ્ટેડમાં રહ્યાં. તે ટુકડી વિખેશઈ ગઈ અને ગોરીંગ તેના વિમાનીઓને જવન ભર્યો છૂટી પડતી વેળા સંદેશો આપ્યો. હથિમારની લડાઈ બંધ થઈ છે, પણ સિદ્ધાંતની લડાઈ, જાતિની લડાઈ, અને નવ ઉત્સાહ માટેની લડાઈ શરૂ થાય છે. જનરલ ગોરીંગના મનમાં ન હશે પણ આ સબ્બે નાઝીવાદની આગાહી રૂપ હતા.

૧૯૨૬ની શાલમાં લસ્કરમાંથી છૂટા થયેલા જર્મનોને ભરણુ પોષણ માટે અનેક વિટંબણાઓ સહન કરવી પડી. એક ‘રવેન્સ્કાફ્ટટ્રીક’ નામની એક સ્વીડનની કુંપનીમાં તેને નોકરી મળી. આજ સમયે તેની જિંદગીનો એક મહાન પ્રસંગ ઉદ્ભવ્યો. એક રાત્રે તેને બરફનાં કરાંની હેલિમાં ક્રાઉન્ટ રોઝીનના આલીશાન મકાનમાં આશ્રય મેળવી રહેવું પડ્યું. મુશ્કેલી તેના શીત થયેલા શરીરને હુકાળું કરવા માટે મગડીરાળા મોટા ઓરડામાં લઈ ગઈ. મગડી અને બળતણના ટેકાઓ ઉપર સ્થિતકની ભાવી મૃચક નિશાનીઓ હતી. બંને વ્યક્તિઓએ સાથે પીણું લઈ સહેરથી વાતો કરતાં સમય વ્યતીત કરતાં હતાં. ગોરીંગ ગૃહની માલીકને લડાઈના બળાવો સંભળાવતો હતો. એકાએક એ વિશાળ ખડના દાર ખુદતાં થયાં અને એક ઉંચા કદની અનુપમ સૌંદર્યવાળી બાળા દાખલ થઈ. તે કેરિન વાન ફોક ગૃહ માલિકની નણ્ડ હતી. તેની આસમાની આંખ હરમન ગોરીંગની સ્પષ્ટ અને દઢ નજર પર ફરી. તેઓ પ્રેમમાં પડ્યાં અને થોડા મહીના બાદ મ્યુનિચમાં તેઓ લગ્ન પ્રતીતી લેડાયાં.

લગ્ન અતિ સરળતાથી ન થયું. તે યુવતિ એક સ્વીડીશ અમલદારને પરણેલી હતી અને તેનાથી તેને એક પુત્ર પણ હતો. તેને છૂટાછેડા મેળવવાના હતા, અને ગોરીંગને ખાતર સ્વદેશ છોડી પરદેશ રહેવા જવાનું હતું. નાઝીઓ સત્તા ઉપર આવે તેના એક વર્ષ અગાઉ કેરિન ગોરીંગ મરણુ પામી. પણ ગોરીંગના કોઠકડીના વખતમાં તે ગોરીંગને મોટા આશ્વાસનરૂપ હતી. એક બીજાના વિશ્વાસી ગુણથી આકર્ષાઈ તેમનો પ્રેમ ટક્યો હતો. તે પતિપરાયણ, મધુર, અને તેના ઘણીનાં સિદ્ધાંતોમાં અટલ શ્રદ્ધાવાળી હતી. તે ધર્મિષ્ઠ

અને નાલુક તપ્પીઅતની હતી. તે આજ પર્ષત મુખ્યેનમાં ગદી હતી પણ તેના પતિ ખાતર તેણે એશઆગમ તપ્પા. ગોરીંગ મરણ પર્ષત તેની પત્ની પર અનુરક્ત હતો. અને તેને તેની પત્નિમા અમર્યાદિત શ્રદ્ધા હતી.

૪. મ. ૧૯૧૬માં જર્મન સૈન્યનાં અધિકારીઓને મિત્રગળ્યને સ્વાધીન કરવા સામે મ્યુનિચમાં મોટો ખળભળાટ મળ્યો, અને એ મંબંધી વિરોધ કરતું એક મોટું સઘન કાઠી હીટલરે એક જંગી સભા ભરી. ગોરીંગ આ મમામાં હાજર હતો. હીટલરના ભાષણની ગોરીંગ ઉપર એટલી ઊંડી અમર થઈ કે સભા પૂરી થતાં ગોરીંગે વક્તાને શોધી કાઢ્યો અને તેને તેણે પોતાની સેના અર્પણ કરી. હીટલર તે વખતે તેનો પક્ષ રચી રહ્યો હતો અને તેને તેના સૈન્ય માટે સાગ્ર સેનાપતિની જગ્યા હતી. વીર તરીકે પ્રખ્યાત થયેલો ગોરીંગ આમ તેને આવી મળ્યા માટે તે તેની જનને ભાગ્યશાળી માનના લાગ્યો, ગોરીંગનો સ્વીકાર કરવામા આવ્યો, પણ ગોરીંગ નાઝીવાદમાં ક્યારથી માનતો થયો એ ગૂઢ કાયડો છે અને તે કોઈપણ ઉકેલી શકે એમ નથી પરંતુ એટલું તો મતજ છે ગોરીંગ વામગ ગળ્ય સત્તાથી કંટાળ્યો હતો, સૈનિકોનું મહત્વ ઘટાડી દેની નીતિ તેને ગમતી ન હતી. અને તે ઉપરાંત સૈનિક તરીકેનો તેનો આ નવો હોલો તેને ઘણો આકર્ષિતો હતો. તે ગળ્યનીતિર ન હતો કે મુલ્યદી પણ ન હતો પણ તે જર્મનિને મદ્દાન થયેલું નેવા માંગતો હતો. આ મામાન્ય ગિયતિના પુરુષને મત્તા માટે આકાંક્ષા હતી, તેથી મમાજવાદમાં તેને ખામ રસ ન હતો. તેના પક્ષે મરમુખત્યારીની જે અસ્પષ્ટ પદ્ધતિ જાહેર કરી હતી તે તેના મત્તાલોભી ને દુઘાગ્રહી સ્વભાવને ઘણી પસંદ પડી.

મ્યુનિચ નજીક આવેલા નીકનબર્ગમાં ગોરીંગે તેનું કાર્ય ઉપાડી લીધું. જે વરસના મતત નજીકના મંમર્ગથી હીટલર અને ગોરીંગ વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી જન્મી ૪. સ. ૧૯૨૩માં મ્યુનિચ આગળ હીટલર, હુકેનડોફ અને ગોરીંગે રાજકાંતિકારક પ્રવલ્ત કર્યો ત્યારે તેમના પક્ષના અનુયાયીઓ પર ગોળીબાર કરવામા આવ્યો. આ બનાવથી તેમની મૈત્રી વધારે ગાઢ થઈ હીટલર છટકી ગયો, પણ તે થોડા નિવમમાં પકડાયો. ગોરીંગ સખતે ધવાયો પણ તેના અનુયાયીઓ તેને બાવેરીઅન આદમ્ય પર થઈ મરહદ વટાવી બહાર લઈ ગયા. પણ જર્મન સરકારે તેમની પૂંઠ પકડી તેની માલમિલકત જપ્ત કરી અને ઓસ્ટ્રીઆ સરકારને જણાવ્યું કે 'તમારે ગોરીંગને અમને સ્વાધીન કરી દેવો.' ગોરીંગ પાસે ગળ્યામાં એક પેની પણ ગદી ન હતી, તેવી અવસ્થામાં તે વેનીમા નાસી ગયો. ત્યાંથી રોમ ઉપડી ગયો અને છેવટે તેની પત્નીના દેશ સ્વીટ્ઝર્લેન્ડમાં આશ્રય શોધ્યો.

ગોરીંગે તેની જિંદગીને મૌથી ખગળ દાળ અંદી વીતાવ્યો. તેને કોઈપણ મોકરી ન મળી. તેની પત્ની માંદી પડી. તેમની પાસેની માલકીની છેલ્લી વસ્તુઓ ગીરવે મુકી. ૧૯૨૬માં મર્વ અપગંધીઓને મારી આપતાં જાહેનામાં જર્મનીમાં જાહેર થયા ત્યાં મુધી આધુ આપતિમય જીવન ગુમ્યું, તે જર્મનિમાં પાછો ગયો પણ હીટલર કેદમાં હોવાથી તેનો પક્ષ અરત વ્યગ્ત થઈ ગયો હતો. તેમાં તે પાછો પોતાનું અગાઉનું સ્થાન મેળવી ન શક્યો. જીવન નિર્વાહ આવી શકે તેવી કેલીક મોકરી ગોરીંગે કરી. હીટલરની

મુક્તિ. પછી તે તેની જોડે પ્રચાર કાર્યમાં સાથે ફરવા લાગ્યો. ૧૯૨૮માં જર્મન ધારાસભામાં ખાર નાઝી સભ્યો ચૂંટાયા તેમાં ગોરીંગ પણ હતો. અર્લિનમાં હીટલરના પ્રતિનિધિ તરીકે તેનું ઘર રાજકીય ચળવળનું કેન્દ્ર બન્યું. ૧૯૩૦ પછીના બે વરસ દરમિયાન ધારાસભામાં બહુમતિ મેળવવા નાઝીઓએ અધ્યગ્રસ્તતા કર્યાં. વિમાન અને મોટરમાં મુસાફરી કરી હીટલરે સેંકડો સભામાં ભાગ લીધો. ગોરીંગ ઘણીવાર હીટલરની સાથે જતો. ૧૯૩૩માં હીટલર જર્મન ધારાસભાનો ચેન્સેલર થયો. હીટલરને આ સ્થાન અપાવવામાં ગોરીંગની અત્યંત સેવા હતી. ખાસ કરી સત્તાના દાદરના છેલ્લા પગથીયા ચડવામાં સક્રિય નિશ્ચય અને હિંમત જોઈએ તે સર્વ ગોરીંગે દાખવ્યા. ૧૯૩૩ માં ધારાસભાના મતનને આગ લાગી તે બનાવનો લાલ લણ ગોરીંગે સમાજવાદીઓનું નિકંદન કર્યું. પ્રશિયાના ગૃહ મંત્રિ તરીકે અગાઉની સરકારનું સૈન્ય વિખેરી નાંખ્યું. અને તેના પક્ષના માણસોમાંથી ભુરાં અને કાળાં ખમીસવાળા નાઝીઓનું સૈન્ય હિલુ કર્યું. તેણે આ લશ્કરને નવા રાજ્યનું સ્તંભ બનાવ્યું. ખાસ જાન્યુસોની એક સરકાર રચી જે નાઝીઓવાનોનાં દુરમનોને ખોળી કાઢતા. ગોરીંગ એ સંવત્રે ૩૬ કરેલો. એક રાતમાં આ જાન્યુસોની મદદથી ગોરીંગે આર હમ્બર સમાજવાદીઓને ૧૬૬૪. ગોરીંગે માત્ર માર્ક્સવાદીઓનું નિકંદન કર્યું એટલું જ નહિ પણ નાઝીવાદ સિવાયના સર્વ ખીન્ન પક્ષને દબાવી દીધા.

૧૯૩૩ના એપ્રિલમાં ગોરીંગ કાઉન્સિલ ઓફ પ્રુશિયાનો પ્રેસીડન્ટ થયો. લેન્ડરેગ કાઢી નાંખી તેણે પોતે ત્રીમેશ સભાસભોની કાઉન્સિલ સ્થાપી. કાઉન્સિલ પાસેથી તેણે સર્વ સત્તા લઈ લીધી. અને તેને માત્ર સલાહ આપવાની જ સત્તા આપી. રીશમાં મધ્યસ્થ સરકાર સ્થપાતાં પ્રાંતિક સ્વરાજ્ય બેગવર્તા પ્રતિ અદ્યય થયા. હવાઇ ખાતાના પ્રધાન તરીકે ગોરીંગ જર્મન હવાઇ દળને વિધાયક છે. હજારો નવા વિમાનો બાંધવામાં આવ્યાં છે, ફેર ફેર વિમાન ઉતરવા યારે ક્ષેત્રો બનાવવામાં આવ્યાં છે. હવાઇ કામકાજ સિખવનાર મુદ્દે સાગલો ઉભી કરવામાં આવી છે અને રક્ષણ માટે અખળ હવાઇ દળ તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. વૅસેર્, બેલગ્રેક અને રોગમાં ખાસ મંત્રણા કરવાનાં કામ પણ ગોરીંગને સોંપવામાં આવ્યાં હતાં. ગોરીંગ મુસોલોનીને મળતો આવે છે તેના ખાસ પ્રશંસક છે અને ઘણા ઇટાલિયનો સાદા હીટલર કરતાં દમરવાળા ગોરીંગને વધારે આદરે છે. આર વરસની યોજનાનો ઉત્પાદક ગોરીંગ જ છે અને તેની સામેના વિરોધો ઘમન કરવાનું મહાન કાર્ય ગોરીંગ જ કર્યું છે.

નાઝીરાજની અનેક શાખામાં પ્રાવીણ બતાવતો ગોરીંગ દરેક ખાતામાં હકુમત ચલાવવાનો શોખ ધરાવે છે. તેને યુનિફોર્મ અને ચાંદ પહેરવાનો એવો શોખ છે કે તે માટે તેની મગ્ગો પણ ધાય છે. તે તેની ધ્યાન બહાર ન જ હોય; તેને એશ આરામનો શોખ છે. હિંડનબર્ગ મુસાફરી કરતાં માત્ર એક ખાતું જ રીઝવડ કરતો ના આર મળવા જતી વેળા આખી રપેશીયલ ટ્રેઇન લઈ ગોરીંગ ગયો હતો. ન જોઈએ, કે કાપડા મેળાવડા અને બોજનો આપવા પણ ગમે છે. ગોરીંગને સ્ત્રીઓ પત્ની વડેલા અને બળવા વધારે આનંદ પડે છે. ગોરીંગ મોટો વક્તા નહીં કહી નાર કહેવું. અરબવરદન સમાન ૩ પહેલાં વપરાતું તે લો છત્ર અને

દલીલ રજુ કરી બોલનાર ગણાય છે. પ્રચાર ખાતાના વડા ગોબલ્ડ જેવો તેનો અવાજ મધુર નથી કે હીટલર મારફત માનવ મેદાનીપર બહુઈ અસર ન ઉત્પન્ન કરી શકે પણ જીવંત બોમ્બબોળા જેવી શક્તિથી પ્રચુર, પ્રેમ, ધિક્કાર અને સત્તાના લોભની અતિશયપણાવાળી સત્તાવાહી પુરુષના વિચાર લાપામાં ઉતરે છે ત્યારે તે લાયક નીવડે છે. પોતાના હેતુઓ પર લાવવામાં તે કંઈ પણ કરતાં અટકે નહિ એવો જણાય છે.

પોતાનો સલાહકારક ગોરીંગ નજીકમાં જ રહે એ ઇચ્છી હીટલરે તેને પોતાના નિવાસસ્થાન નજીકજ બંગ્લો બંધાવી આપ્યો છે. હીટલર અને ગોરીંગ અન્યોન્યના અસપરસ પૂરકબોળો વિના યુરોપની શાંતિને ગભરાવી મુકે એવા નિશ્ચયો કરી જ નહિ શકે. તેના મહાન હોદ્દા અને હીટલરની ગૈરીને લીધે તે હીટલરના વારસ જેવો જ છે. પણ હીટલરનું પદ એને મળે એવા સંભોગો જણાતા નથી. જો તે કદી હીટલરનું પદ પામે તો તે જર્મનિને ફરીથી રાજાસત્તાક બનાવે આજે તેની હીટલર, પ્રત્યેની વફાદારી વિશે રજા શંકા લાવવા કારણ નથી પણ જરૂર પડે તો તેના દૃઢ મહેસો, ઉન્માદક કડક સિસ્ટ, શત્રુ પ્રત્યેની કુરતા અને અમર્યાદિત અંદલાવથી તે લોકોનાં ટોળાને ગાંડા તૂટ બનાવી શકે.

ગણુદેવા ટેલરીંગ એન્ડ કરીંગ કલાસ

ઘર બેઠાં રૂપિયા બે રૂપિયા રોજ કમાવો !

શીખવાની મુક્ત માત્ર બેથી ત્રણ. આખા ડોસના માત્ર રૂ. ૨૧)માં દેમારાં કપડાંથી શીવણ તથા વેતરકામ ગણિત પદ્ધતિસર શીખવામાં આવે છે. આજ સુધીમાં સેંકડો વિદ્યાર્થીઓએ લાભ લીધો છે, તો આ બેકારીના જમાનામાં મુજબસમાં નહિ પણ ધંધો હાથ કરી સ્વનંત્ર બનો. રટૂલ મારતરો માટે વેકેશનની રજામાં માસ એકમાં સ્પેશિયલ ક્લાસ રાખવામાં આવશે. સવડતા સાથે રહેવાનું મંદત. લખો યા મળો :—

તેના નેત્ર મુ. પો. ગણુદેવા

એલ. નરશી ટેલર

અપરાધીઓના આપત્તિમય જીવન

હોવાથી તેનો પક્ષ અરત

મેળવી ન શક્યો જીવન નિવા

— છત્રી —

શ્રી. 'છત્રીવાલા'

હિંદી વર્તમાનપત્રો પરદેશી સામયિકોમાંથી ઘણું અવતરણો ઉતારે છે, તેમાં તેઓ જોઈતો વિવેક ધણીવાર નથી રાખતા. એવાં અવતરણો લેવા હું વિરુદ્ધ નથી. તેમાંની ધણીય આખતો રસદાયક અને જ્ઞાનદાયક હોય છે. પણ આપણા વર્તમાન પત્રના અધિપતિઓએ ખ્યાલ રાખવો જોઈએ કે તેમાં ધણીવાર સત્યની ખામી. અર્થ સત્ય કે યુરોપીય દેશ પૂરતી જ ખરી આખતો હોય છે અને તે આ દેશમાં પ્રકટ કરતાં સાથે થોડાં વિવરણની આવશ્યકતા રહે છે.

હમણાં જ એક સુપ્રસિદ્ધ અંગ્રેજી વર્તમાન પત્રમાં એવું અવતરણ વાંચી હું નવાઈ પામ્યો. તેમાં એમ ઉલ્લેખ કરેલો હતો કે અરાધમી સદીમાં છત્રીની પહેલવહેલી શોધ થઈ. મને ધારતી રહે છે કે આ અવતરણ વાંચી કેટલાંય માનપો, શિક્ષકો તેમજ બાળકને એ શોધની એવીજ માહિતી આપે. અધિપતિની ફરજ હતી કે પૂર્વમાં છત્રી પુરાણ કાળથી ચાલતી આવી છે એમ સાથે જણાવે. સર્વ વાચકો વિચાર કરી વાંચના નથી, તેમાં ધણીનો દોષ પણ નથી હોતો કારણકે એમને વખત પણ હોતો નથી. અને વર્તમાનપત્રનું એવું વાચન હજારું અને આનંદ મારેજ હોય છે.

ધણીય શોધખોળો કેટલાય અંગ્રેજો દસાબેર પચાવી પડે છે. અને કુશળ અંગ્રેજી વર્તમાનપત્રો તેમને પંખાળી અનુમોદન આપે છે. કોઈ હિંદીએ હિમાલયનું ઉચ્ચતમ શિખર ગૌરીશંકર છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું કે કોઈ અંગ્રેજે મહેર કીધું કે હિમાલયનું સૌથી ઉચું શિખર એવરેસ્ટ છે અને તે ગૌરીશંકરથી પૃથક છે. કે ઇ બંગાળીએ થોડાં જ વરસ પર સિંધમાં મોહનદગરની શોધ કરી, તેનું માન તેજો ઉપરી ઓદિસરકોઈ અંગ્રેજ ખાટવા કરે છે અને અંગ્રેજી વર્તમાનપત્ર તેને ટેકા આપે છે! આપણા પત્રકારો શું કરે છે? વખત અને જ્ઞાનના પ્રચાર સાથે જો આપણા પત્રકારો પ્રગતિશીલ ન રહે, તો એઓ તેમનું કર્તવ્ય ચૂકતા કહેવાશે.

જનચિન્દ તરિકે અસહ્યતા જમાનાથી વપરાતી આવેલી છત્રીનો શોધક અદારમી સદીમાં ઇંગ્લેન્ડમાં પાકે એ જ્ઞાન કેવું અલુકતું! નેતરના મુળીખાવાળી વડા દાંડળી મોટી છત્રી, જેનાથી વરસાદની હેઠ્ઠીમાં સુરક્ષિત રહી શકાય તેને આજની નાની પાણી ટપકી નીકળે એવાં કપડાંવાળા છત્રી વાપરનાર તંત્રીએ છેક વિસારી મુકી.

જનચિન્દ તરિકે વપરાતી છત્રી આજ તો સર્વ કોઈ વાપરે છે. માનસિંહ સરદારો સહિત રણવજમાં પ્રાણુતી આહુતિ આપીને, વંશજોને જે માન આપી શક્યા, તે છત્રી આજે તો હજારકોમાં હજારકો માણસ પણ વાપરે છે. રિયલિયુસ લોકોએ જૂઠાનું નહિ જોઈએ, કે કાવદા સમાજ અને રિવાજોમાં ક્રાન્તિકારક ફેરફાર થવા પામ્યા છે. જમાનો વહેલા અને બળવા-ખોરોતો છે. તેમાં અમુક માત્રજ છત્રી જોડી શકે એવું તમારું કહેવું અરણ્યવન સમાન છે. એ કોણ સાંભળશે? પણ તેઓ અધ્યાત્મન લઈ શકે કે પહેલાં વપરાતું તે તો છત્ર અને

અને હાલ વપરાય છે તે તો માત્ર જત્રી. એ જત્ર તો હજી ગંગા, વગરના કે મહાગંગાજ વા'રે છે.

કાષ્ઠએ કહ્યું છે કે 'તમે શું વાંચો છો તે મને કહેા અને હું તમારું ચારિત્ર કહીશ.' અમે કહીએ છીએ કે તમારી જત્રી અમને જોવા દો અને તમે કેાળુ છો તે હમે કહીશું. ખાનદાની જાણવવા માંગતો રેશમી જત્રી લખતે, છેલમટાઉ થઈને ફરતો મુવક હાથી દાંતના કે ગંગીન દાડાવાળી જત્રી લખતે અને ખરો ગૃહસ્થ ટાફેરાની ઉત્તમ પણુ માદી-જત્રી લખતે ફરતો જોશો. વરસાદમા ઉપયોગી વાંશના દાંડની ઘટ કાપડની જત્રી શહેરમાથી તો અદસ્ય થઈ છે એટલું જ નહિ પણુ ગામડામાં પણુ જવજ્વેજ દેખાય છે.

ઉપયોગી વસ્તુ લલે હોય પણુ જો બાલ સુદરતાવાળી ન હોય તો તે વસ્તુઓ 'મુધરેલાઓ' ત્યજી દે. સુદર અને લલે નિરૂપયોગી હોય એવી વસ્તુ ગ્રહણ કરે છે. અને એઓ જો એમ ન વર્તે તો દુનિયાની દૃષ્ટિએ 'ગંગવી' રહી જાય આવી ધણી માન્યતાઓ જોત્રી કે એમ ગાંધીવાદે વ્યહવામાં આચરણથી સ્પષ્ટ કરી આપ્યું, પણુ દિલ્લીરીની વાત છે કે જત્રીના મબધમાં એ પ્રયત્નો શિથિલ હતા, ખાદીની જત્રી લઈ અમદકારી તાપથી બચી શકતા હશે, પણુ વગ્માદ માટે શુ ? ઘણાઓ નવીન પ્રિયમતા એ ન્યાયે અગર 'અસહકાર' જાણાવવા જ એવી જત્રી લઈ ફરતા હોય.

જત્રીમાં સંગીન ફેરફાર ન થયા માટે ગાંધીજી કે તેમના અનુયાયીઓનો હોય કાઢવામાં આવ્યો નથી. એ ફેરફાર માટે કોઈના જત્રી કે આશ્રહપૂર્વક પ્રયત્નો પણુ ન થયા હોય. જ્યારે દેશની ઉન્નતિની શરૂઆત થાય છે, ત્યારે તે દરેક રીતે પ્રગતિ કરે છે. ધર્મ માહિત્ય, ગત્રક્રિય અને સામાજિક સુધારા સાથે જ શરૂ થાય છે. ઇલિઝાબેથનું ઇંગ્લાંડ જોઈશું તો આપણને એ મત્ય સ્પષ્ટ દેખાશે. ગાંધીજીએ એવી મહાન અજવજી શરૂ કરી કે તેની અસર ઉપર જાણવેલા પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં થઈ. જત્રી જેથી વસ્તુ પણુ એ અમર મુક્ત ન રહી એવું અવલોકન કરવાનો ઉદ્દેશ છે, નહિ કે ગાંધીજીની ખામી કાઢવાનો. ગાંધીજી પર આરકતરી પણુ ટીકા ન આવી જાય એવો ખ્યાલ દૂર કરવા આખો પેરેમાઈ લખવો પડે એ ઉપરથી અનુમાન થઈ શકશે કે એમના પર ટીકા કદતાં અમને કેટલો હર છે વસ્તુત. તેઓ ટીકાથી પર છે. આનોદ સેક્ષપીયરને ઉદ્દેશીને જે વચનો કહે છે. તે આપણે ગાંધીજીને લાગુ પાડીશું. Others abide our question. Thou art free.

જત્રી અપહરણમાં નિષ્ણાતે માટે જનનો ઉનારો, લાયજેરી અને કક્ષ્ય એ ફળદ્રુપ ક્ષેત્રો છે. પરંતુ એટલાં જ સ્થળોમાં તેમની પ્રગતિ મર્યાદિત હોતી નથી. એ કુશળ પુરૂષો તો જે જત્રીમાથી પણુ એક સારી જત્રી 'જૂનથી' ઉાડી નિરાંતે ચાલતી પડે છે. પોતાની જત્રી લાખ્યાની 'રમતિ' રહી એકાકી જત્રી પણુ બધ જઈ રોકે છે. એવા સંકુચિત સ્થળોમાં તેઓ વિજય પ્રાપ્તિ કરી શકે તેમાંજ તેમની વિશેષ કુશળતા પુરવાર થાય છે. મંખ્યામંધ જત્રીઓમાંથી તો આજક પણુ મારી જત્રી ઉપાડી શકે. એવા જત્રી ચોરોથી સંખ્યા અદ્ય માત્રજ છે એમ નથી. કાષ્ઠએ કહ્યું છે કે "તમે શહેરના એકાદ મોટા ગત્રતા પર હલા રહી જૂન મારો કે 'એ જત્રી તો મારી છે' તો તમે દશ પંદર માણુઓને ત્વરિત ગતિથી પલાયન કરતા નિહાળશો."

હિંદુઓ અને તેમના ધર્મ પર ઔરંગઝેબના સમયમાં હુન્નમની અત્યંત યથા હતી. એ શહેનશાહે તો કોઇપણ બીજા મુસ્લિમને છત્રી ઝોડવાની, અરબી ઘોડા પર કે પાલખીમાં એમવાની મના કરી હતી. સમગ્રિએ લડીને રજપૂતોને એ પ્રતિજ્ઞામાંથી મુક્ત કર્યા હતા, પણ અન્ય બીજા મુસ્લિમો માટે તો એ મના આજુજ હતી. લાલા લગ્નપતરાયે યથાર્થ જ કહેલું છે કે 'હિંદુઓ કીડી માફક હવે' એ તેમની રહેણી કરતી અને રિવાજોમાં ક્રાન્તિ-કારક ફેરફાર ન થાય તો તેમની ઉન્નતિ હજુ દૂર સમજાતી.

છત્રી એ સ્ત્રી જાત છે અને જાતિય સ્વભાવ પ્રમાણે ધારે તો સુખ કે દુઃખ આપે છે. સુખે તાપ કે વરસાદમાં આપણું રક્ષણ કરી, પ્રત્યેકવસ્તુ આપણા સ્ત્રી કે પુરુષ મિત્રને તેના આશરા નીચે લઇ સંકીર્ણ છીએ, એજ છત્રી સુખના પવનમાં ઉઠી વળી હર્યમ્બનક દિશ્તિમાં મુકે છે. છત્ર એવી કન્તેલી નદિ કરે, પણ ભારે હોવાથી આપણે છત્રી પસંદ કરીએ છીએ. દરમી છત્રી આપણને દરકા કરી મુક્ત કરા સંકેત સંખતી નથી. દુનિયામાં સુખ અને દુઃખ સાથેજ મળેને ?

તાપ અને નાળિયેરી પવના સુધેલાં 'ભુગળાનુ' રચાન છત્રીએ લીધું છે. અને વોટર મુકે કોટો છત્રીને રચાન બ્રહ્મ કરવા કોશિષ કરી રહ્યા છે. અક્ટોમિકમેણ સર્વના ઉદ્ધારના થાય છે. વોટરમુકે કોટોતી અગાધ મહેનત છતાં તેઓ છત્રીને સદાન્તર ખસેડી રહે નહિ. વોટર મુકે કોટવાળાઓ છત્રી રાખી ફરતા દેખાય છે, એ મિનિટ વરસાદમાં જવાના પ્રસંગે કોટ ચઢાવવા જોઈતી તરફી કોઇ ન લે, વળી કોટમાં કોઇ મિત્રને વરસાદમાં આશરો નહિ અપાય. વળી કોટો તાપ માટે નિષ્પ્રયોગી છે. માટે એનાથી છત્રીને ડર રાખવા બીજક્રમ કારણ નથી.

ઇમ્મડમાં છત્રીને પ્રચાર કરવા માણસને ગાડીવાળાઓ તરફથી 'મણ્જુ' જેવું પડ્યું હતું. એમ તો આપણે ત્યાં પણ ગાડીવાળાઓએ પણ મોટર ખસના માલીકો અને હાંકનારાઓને સત્તાવવામાં ક્યાં બાકી ગયું છે ? મોટર સર્વિસ કાઢનારાને ગાડીવાળાઓએ માર માર્યાની કેટલીય વાતો પેપરમાં આવી છે. સુધારાની શરૂઆત કરનારા ક્યા સુધારકોને દુઃખ નથી પડ્યું ? આવા સુધારા કરનારાની જાહેર દિમેત કંઈ ઓછી નથી, માત્ર તેમાં તેમનો સ્વાર્થ હોવાથી તેમને સુધારકોની સહતા મળતી નથી.

પી. ૩૭. ગુહાઉસનો પ્રખ્યાત સ્મીય કલ્પમાંથી નીકળતાં વરસાદનાં 'ઝાપરાંમાં' સપડાવેલી એક યુવતિને જોઇ, બીજાની છત્રી લઈ જઈને આપી સહાય કરે છે કેટલીક મિનિટ પછી છત્રીના માલીકને એની ખબર થતાં સ્મીયને ત્યાં તડકાવવા જાય છે, ત્યારે સ્મીય એક ખાસ લાંબુ લાપણ કરી પસાર થઈ જાય છે. શરૂઆતમાં સ્મીય કલ્પમાં સામાન્ય પંકિતના માણસો સખ્ય તરિકે ધુસી ગયા વિરે રહન કરે છે. "યુવતિને આપવા લાયક સુંદર છત્રીજ ન મળે. અમીર ઉમરાવોની કલ્પમાં સામાન્ય માણસો દાખલ થઈ ગયાં. તેમની છત્રી તો લુઓ ! મિત્ર, ઘણી છત્રીઓ રમમાં છે, પણ તેમાં સર્વોત્તમ તરિકે તમોની છત્રી તરતજ આગળ નીકળે આવે છે." છત્રી ગુમાવેલો ગૃહસ્થ એકાદ સખ્દ બોલે એટલે સ્મીય તેને

ત્યારે અહીં એવો કંઈ ભેદ રાખવામાં આવતો ન હતો. ૩૪ ની શાલમાં હિન્દીઓને અન્યાય કરતાં જમીન અને લવંગ સંબંધી ખીલો પસાર કરવામાં આવ્યાં. કોઈ પણ હિન્દી ત્યાંના આરણ કે આફ્રિકનની જમીન વેચાતી રાખી ન શકે એમ ફરિયાદમાં આવ્યું. સરકાર આ કાયદા માટે એવાં બંધનાં બતાવતી કે મૂળ વતનીઓની જમીન હિન્દી શાહુકારો પાસે જતી અટકાવવા તે એમ કરે છે. મરકારે એક કમીશન નીમ્યું. તે કમીશને માથે વિગતો લેવા વિના જાહેર કીધું કે અર્ધી જમીન હિન્દીઓ પાસે ચાલી ગઈ છે અને બાકીની અર્ધી જમીન હિન્દીઓને ત્યાં ગીરવે છે. હિન્દીઓના સતત પ્રયાસ પછી એક ખીલું જવાબદાર કમીશન નીમવામાં આવ્યું. તેણે વિગતો તપાસી લેધું તો માલમ પડ્યું કે હિન્દીઓ પાસે માત્ર ૬૬ ટકા જ જમીન છે. પણ સરકારને ભેદનીતિ જ ચાલુ રાખવી છે કોઈ પણ હિન્દી વેપારીએ આરણ કે ઝાંઝીઆરવાસી પાસેથી અગાઉ પણ જમીન વેચાતી લીધી હોય છતાં અત્યારે તે માત્ર જાહેર કરે કે આ સોદો દેવા અંગે અમેલો તો તેમને જમીન પાછી અપાવવામાં આવે છે. આ માટે ખત પત્રો કંઈ જોઈતા નથી. માત્ર મોંતી હકીકત પુરતી છે. એક અગત્યની ખીના જાણવી જરૂરી છે, "ઝાંઝીઆર વાસીની મિલકતની કીંમત પર માત્ર ૩ ટકા જ દેવું છે આજે જગતભરમાં આના કરતાં ઓછા દેવાવાળા કોઈ જાત છે કે ? દુનિયાના રાજ્યો જ્યારે દેવમાં રૂએલા છે ત્યારે ઝાંઝીઆરમાં સરકાર પાસે પૈસા છે.

હેલ્થ જાણુ વરસથી હિન્દીઓની આપત્તિ વધી ગઈ છે. વેચાતી રાખેલી જમીનો પણ આરમો અને ઝાંઝીઆરવાસીઓ દેવા પેટે આપેલી કહી પાછી મેળવે છે, હિન્દીઓ કોર્ટમાં જાય પણ ત્યાં તેમનું શું વળે ?

યુરોપિયનોએ લવંગ હિગાડતારાઓનું મંડળ રચાયું, એ મંડળોમાં બધા સરકારી અમલદારો મળ્યા હતા. એકે લવંગનો પાક કરનાર ખેડૂત તેમાં ન હતો. આ મંડળને સરકારે કરો માફ કરી, ઓછા કરી અને પૈસાની મદદ કરી ગઈતો આપી. તેથી આજ પર્થન્ત હિન્દી વેપારીઓએ ખીલવેલો તેમનો લવંગનો નિકાશ વેપાર આ મંડળના હાથમાં ચાલી ગયો. ૧૯૩૬ માં સરકારે એક કમીશન નીમ્યું. હિન્દીઓએ આશા રાખી કે તેમની આપત્તિઓ ઓછી થશે. પણ કમીશને તો જેલા મંડળને વધારે પગભર કહ્યું. હિન્દીઓના કડક બહિષ્કારને લઈને લવંગની નિકાશ ઘટી. સરકારે પાક ઓછો કરવા માટે વ્યવસ્થા કરી. કારણકે નિકાસનો ૪૦ ટકા ભાગ હિન્દમાં ખપતો. હિન્દી વેપારીઓની માગણી તદ્દન બાજબી છે અને તેઓ ત્યાંના લવંગના ખેડૂતોને જે કંઈ ફાયદો કરવામાં આવે તેમાં મુગ્ધ છે.

લવંગના સંબંધમાં સમજુતી થવાનું જણાય છે. વિગતો હજુ મળી નથી.

કેન્યા :—ક્ષેત્રફળ ૨૧૯૭૩૦ ચો. મા. વરતી યુરોપિયન ૧૧,૮૧૨, હિન્દી ૩૯૬૪૪ મૂળ વતની ૨૯,૬૬,૯૯૩ કેન્યાની ધારાસભા ૩૮ સભ્યની બનેલી છે તેમાં પાંચ હિન્દી સભ્યો છે.

કેન્યામાં આજ મહત્વનો પ્રશ્ન હાઇલેન્ડ સંબંધી છે. ઇ. સ. ૧૯૧૦ પહેલાં યુરોપિયનો હિન્દીઓ વચ્ચે કડવાશ ન હતી. યુરોપિયનો અલ્પ સંખ્યામાં હતા. પહેલાં તો

હિન્દીઓને એક જ એક જ ધરમાં રહેતા, આજે એજ યુરોપિયનો હિન્દીઓને શહેરમાં જુદા એકજ સ્થાનમાં રાખવા માંગે છે? આજે યુરોપિયનોની કલ્પના કે સંસ્થામાં હિન્દી પ્રવેશી ન શકે. કેન્યામાં ખેતી માટે દક્ષિણ આફ્રિકામાંથી જોરો આવી વરવા છે.

લોર્ડ કેમ્બેરલે પ્રમુખપણા હેઠળ યુરોપિયનોએ હિન્દી વિરુદ્ધ ચળવળ શરૂ કરી. આર્થિક સ્થિતિ સંબંધી એક કમિશન નીમવામાં આવ્યું. તે કમિશને શોધ કરી કે કેન્યાના સર્વ દુઃખો હિન્દીઓને આભારી છે. તેમને અહીં આવતા અટકાવવા જોઈએ. કમિશને તહેામત મૂક્યું કે હિન્દીઓ નીતિવિપ્લવક નજરના છે. રે. એન્ટોની યુરોપિયન અને આફ્રિકન સાક્ષીઓ તપાસી સંખ્યાત ક્યું કે આ આરોપ ખીન પાયાદાર છે એટલું જ નહિ પણ પરસ્પર સ્થિતિ તદ્દન ઉચ્ચતરી જ છે.

યુરોપિયનોની સખત ચળવળનો પ્રતિકાર કરવા હિન્દી પ્રતિનીધિઓ ઇંગ્લન્ડ ગયા. કેન્યામાં હિન્દીઓને દાખલ થતા અટકાવવા એવી યુરોપિયનોની માંગણી સ્વીકારવામાં ન આવી પરંતુ હિન્દીઓએ માંગેલો સામાન્ય મતાધિકાર અને હાઇલેન્ડમાં હિન્દીઓને જમીન ખરીદવાની છૂટ એ આપવામાં ન આવ્યું. હિન્દીઓને કેન્યામાં દાખલ થતાં અટકાવવા કરતાં ત્યાં વસેલા હિન્દીઓ તરફ એવું વર્તન રાખવામાં આવે કે ખીજા હિન્દીઓ આવતા અટકે એટલું જ નહિ પણ ત્યાં રહેલા હિન્દીઓ પણ કેન્યા છોડી જાય એવી નીતિ યુરોપિયનોના મનજમાં રમી રહેલી હોવાનું મનાય છે. હાઇલેન્ડમાં હિન્દીઓ જમીન ખરીદી કરી શકતા નથી. લીમ એન્ડ નેશનના પ્રેસીડન્ટ ખૂદ આગાખાનને ૧૦ એકર જમીન વેચાતી જોઇતી હતી. તે ન મળી. ત્યારે તેમણે તે જમીન તેમની પત્ની જે યુરોપિયન છે તેના નામે વેચાતી રાખી. જર્મનો સામે હિન્દીઓએ લડતમાં પ્રાણ ગુમાવ્યા. જર્મનો આજે ત્યાં જમીન ખરીદી શકે છે પણ હિન્દીઓને તે હક્ક નથી.

ટાંગાનાનિકા:—અહીં ૮૨૦૦ હિન્દીઓ છે. આ સંસ્થાન બ્રિટિશ અંકુશમાં લકાઇ રાખી આવ્યું છે. એ મેન્ડેટ પ્રદેશ છે. એટલા ત્યાં એક નીતિ નહિ હોવી જોઇએ. છતાં તે નિયમનું પાલન થતું નથી. અહીંની ધારમણા ૩૩ સમ્પ્રદાયોની છે, તેમાં હિન્દીઓ માટે ત્રણ એકા છે. અહિંના હિન્દીઓને ખાસ કંઈ ફરિયાદ કરવા જેવું નથી. છતાં તક મળતાં સરકાર એક નીતિ અખત્યાર કરે છે. મૂળ વતનીઓ પાસે હિન્દીઓ મોટા ભાગે પાક ખરીદ કરતા. સરકારે ખાસ માર્કેટ આંધી ત્યાં મૂળ વતનીઓએ જઈ માત્ર વેચવો એમ દેરાવ્યું. આથી દુરદુરથી માલ વહી ત્યાંના વતનીઓને જવું પડતું એટલે તેમને શ્રમ અને ખર્ચ વધ્યો અને પ્રમાણમાં ખરીદનારને કંઈ ફાયદો થયો નથી.

અહીં મૂળ વતનીઓના સરદારો બ્રિટિશ હકુમતમાં રહી ત્યાંના વતનીઓ પર રાજ કરે છે. સરદારો પાસે દિવાની અને ફાજદારી સત્તા છે. તેઓ ત્યાંના વતનીઓ પરજ તે સત્તા ભોગવી શકે છે છતાં ઇ. સ. ૧૯૩૩માં સરકારે એક એવો કાયદો કર્યો કે તેના આધારે એ સરદારો ત્યાંનાં વતનીઓ પાસેના માલ ખરીદનારાઓ (મોટે ભાગે હિન્દીઓ) પર સત્તા ચલાવી શકે. વર્ષ ૧૯૩૨ માં મૂળ વતનીઓ પાસે માલ ખરીદનારાઓએ લાઇસન્સ લઇ તે કામ કરવાનું દેરાવ્યું હિન્દીઓ ધારે છે કે જતે દિવસે આમ આડકતરી રીતે હિન્દીઓને આ ધંધામાંથી હાંકી દાદવામાં આવશે.

વળી સરકારે ૧૯૩૨ માં સહકારી મંડળીઓ દાદી તે માથે વિરોધો કર્યા છતાં સરકાર તેની જાહેરમાં મક્કમ રહી. ત્યાંના વનનીઓએ બંક કર્યાં. છેવટે સરકારે હાથેયું કે ત્યાંના મૂળ વનનીઓની કોરીની નિષ્પન્ન સરકાર મારફતે જ ખરીદી શકાય. એમાંથી યોગ્ય અનિષ્ટ તરીકે એનો હિંદીઓએ સ્વીકાર કર્યો. ઝાંઝીયાનું લવંગનો સખત બહિષ્કાર જોઈ અહીંની મરકારે મૂળ વનનીઓની પેદાશ ખરીદવા સંબંધી બીજા પડતું મૂક્યું કહેવાય છે.

આ પ્રદેશની રેલ્વેના માથે મોટું દેવું છે. રેલ્વેને કાયદો કરવા માટે સરકાર મોટરોથી માલની લાવ લઈના પર કામચલાઉ પ્રતિબંધો મૂક્યા. એ પ્રતિબંધો ઉઠાવી લેવાની લક્ષ્મણભાઈ યદુ છે સરકારે એ લક્ષ્મણભાઈ સ્વીકારી છે. પણ મોટરોને લાઈસન્સ આપવામાં કડક બનતી જાય છે. મોટરખસ અને ટ્રોલીઓના માલિક ઘણે ભાગે હિંદીઓ છે. તેમને આ સખ્તાઈથી ઘણી હાનિઓ થવા જાય છે.

મરકારી નોકરીમાં ઘણા હિંદીઓ છે. તેમને મરકાર જુગ પગાર આપે છે, જ્યારે યુરોપિયનોને પેટ પૂર પગારો મળે છે. ત્યાંના મૂળ વનનીઓને આપવામાં આવતો અદ્ય પગાર જ હિંદીઓને આપવો એવું સરકાર ધોખ્યું ગમે છે. તેથી દિવસે દિવસે હિંદીઓ નોકરીમાં કમી થતા જાય છે. આ ધોરણથી મૂળવનનીઓ સમજી શકે કે હિંદીઓ તેમના કરતાં કંઈ સારા નથી એવો સમજાવેલો અસ્ય છે.

આવા સંજોગોમાં હિંદીઓ વધારે જમીન ખરીદી શકે અને તેમના જોગોની અભિ-શક્તિ થાય એવાં પગમાં લેવાયા જોઈએ.

યુગાન્ડા — અહીં ૧૩૦૨૬ હિંદીઓ છે. અહીં કારામલામાં સરકાર બે હિંદીઓ નીમે છે. અત્યાર સુધી યુરોપિયનોએ અહીં હિંદીઓને કંઈ ખામ કનડગત કરી નથી. કારણ અહીંના હવાપાણી યુરોપિયનોને માફક આવતાં નથી. તેઓ આતિ અદ્ય સંખ્યામાં છે. અહીં માત્ર બે હજાર યુરોપિયનો છે આ પ્રદેશમાં કપાસ માગ પ્રમાણમાં થાય છે. તેની ખેતી અને વેપારમાં હિંદીઓની ઘણી મદદ છે વળી અહીંની રેલ્વે બાધવામાં હિંદીઓની ઘણી મદદ છે વળી અહીંની રેલ્વે બાધવામાં ને ચલાવવામાં હિંદીઓએ મોટા ફાલો આપ્યો છે. ખૂબીમાં આવેલા જંગમોમાં ખગજ બીની હવાવાળા ભાગોમાં હિંદીઓએ દાખલ થઈ આ દેશની અભિવૃદ્ધિ અર્થે મદદપ્રયત્નો આદર્યા છે. ૧૯૦૬ માં હિંદીઓને કપાસના વેપારમાંથી હાંકરી કાઢવા પ્રયત્નો થયા પણ હિંદીઓની ચળવળથી તે નિષ્ફળ થયા. અહીં હિંદીઓના ધણાં જનો છે. મરકારે અહીં સ્વતંત્ર વેપાર શખ્યો હતા પણ ૧૯૨૪ થી મરકારે એ પદ્ધતિ બંધ કરી. જન માલિકોએ મંડળ રચાવી કપાસ પીકવાના ભાવો વધારી દીધા છેવટે મરકારે કપાસના યોગ્યમાં યોગ્ય ભાવો કરતાં દલકી કીમતે કાંઈ ખરીદી ન શકે એમ હાથેયું, તેમજ જનમાં કપાસ પીકવાના વધારેમાં વધારે ભાવો કેટલા કાંઈ શકાય તે નક્કી કર્યાં એટલે ખેડૂત તેમજ જન માલિકો બંનેને સતેષ થયો છે. હવે માત્ર કપાસના વેપારી (તેઓ મોટે ભાગે હિંદી છે) તેઓ ફરીઆદ કરે છે કે સરકારે તેમનું હિન જાળવ્યું નથી.

પોર્ટુગીઝ ઈસ્ટ આફ્રિકા : અહીં ૪,૪૮૪ પોર્ટુગીઝ હિંદીઓ અને ૩,૮૦૦ હિંદી હિંદીઓ વસે છે કેટલીક હિંદી પેદીઓ તો ૧૫૦ વરમથીય જૂની છે. અહીં

હિંદીઓ તરફ બેદલાવ વર્તી. બ્રિટિશ સરકારે સરમાલું જોઈ એ કે પરદેશમાં હિંદી-ઓને સમાનભાવથી રાખવામાં આવે છે, ત્યારે તેમની શહનશાહતનાં લાગોમાં તેમને અપમાનવામાં આવે.

૧૯૩૨ થી આ પ્રદેશમાં હિંદીઓ દાખલ થાય તેની સાથે કડક નીતિ રાખવામાં આવી છે. દરેક દાખલ થયા છત્રનારને ૪૫૦ રૂ. બનામત મૂકવા સરકારને આપવા પડે છે. હિન્દુસ્તાનની અંદર આસારે તથા લાખ પોટુ ગીઝ માણસો રહે છે. જો આ પ્રદેશમાં દાખલ થવા માટેના ધોરણમાં કંઈ ફેરફાર ન કરવામાં આવે, તો હિંદી સરકારે પોટુ ગીઝ માણસો સાથે એવી જ સખત નીતિ અખત્યાર કરવી જોઈએ. x

સાહેરીઆ ચણા

પ્રો. રામમૂર્તિ મુશેપમાં તેમનું સરકાર લઈ દરતા હતા. તે વખતે પારિસમાં તેમનાં ખેડો જોઈને એક અંગ્રેજ કહેવા લાગ્યો, 'એમાં શું ? એ તો હું પણ કરું.' આમ દરેક ખેત્ર વખતે તે ખૂસ મારતો.

ત્યારે પ્રો. રામમૂર્તિએ ઘોડાને તેના સવાર સાથે પોતાના દાંતથી ઉચકી લીધો, ત્યારે પણ એ અંગ્રેજ ખૂસ મારી ઊઠ્યો. 'એમાં શું ? એ તો હું પણ કરું.' પ્રેદેશને ખૂબ ગુસ્સો થઈયો અને તેમણે એને બોલાવ્યો અને તેમ કરી બતાવવા કહ્યું, 'અંગ્રેજ રવાન-બેર માંચડા પર ચડ્યો. તીએ ઘોડેસ્વારને લાવવામાં આવ્યો અને મજબુત રસી તેના દાંતમાં આપવામાં આવી. (પ્રો. રામમૂર્તિ ખેત કરતાં લેતા તેમ) પેલો દમામભેર રસી મ્હોંમાં લંછ જોડથી ખેંચવા લાગ્યો. સવાર કે ઘોડો ડોષ પણ ઉચકાયા વિના પેલાના દાંતની સાથેજ રસી નીચે જઈ પડી !

મુરિશ્વરના સુપ્રસિદ્ધ નેતા સ્વર્ગીય સર સૈયદ અહમદ સાહેબે સ્વામીજી દયાનંદ સરસ્વતી આગળ હોમથી થતી હયાગુહિ માટે શંકા કરી. સ્વામીજીએ પૂછ્યું, 'આપને ત્યાં ફેટલાં માણસો માટે બોગલ રાંધવા છે ?' સર સૈયદ અહમદે જવાબ, 'પં. માણસો માટે.' સૈયો માટે ફેટલી લાળ રાંધી છે ?' 'લગભગ છ શેર.' 'એ લાળમાં વધાર માટે ફેટલી હીંગ વાપરો છે ?' 'લગભગ એક માત્રા જેટલી.' 'શું એટલી હીંગથી બંધી લાળ સુખમિતે થઈ જાય છે ?' 'જરૂર.' 'એજ પ્રમાણે નાના સરખા અગ્નિહોત્રથી ધણો સરખો વાસુ સુખમિત થાય છે.' સર સૈયદ સ્વામીજીનાં કથનથી સતોય પામ્યા.

પંડિત રામનારાયણ મિશ્ર એમના કેટલાક મિત્રો સહિત ઇ. સ. ૧૯૨૬ના જુલાઈમાં દિલ્લિથી પેરિસ જતા હતા. ઇંગ્લીશ ચેનલ પસાર કરવા તેઓ ફોકસ્ટોન આગળ સ્પીઅરમાં ખેડા પોટીશો તેમનું સામાન લાવી ત્યાં ચૂકતા હતા. તેવામાં પંડિતજીની નજર 'Bible-

x શેઠ ગોવિંદાસે મહાસલાને રજૂ કરેલા રિપોર્ટમાંથી આ લેખની વિગતો લીધી છે.

are of pickpockets 'ચોરોથી આવેલું રહે' એવી સૂચના આપતાં પાટીઆં પર પડી. તેમણે એક પોટીને બેલાવી પૂછ્યું, 'આ શું? આ સૂચ્ય કહેવાતા દેશમાં પણ ચોરો હોય છે?' પોટીરે હમના હમતાં જવાબ આપ્યો, 'આહેન એ સૂચના આ પાર માટે નથી પણ સામેના કિનારા માટે છે.' અર્થાત ઇંગ્લેન્ડમાં ચોરો નથી કાન્મમાં હોય તો કાણ જાણે?

સૈયાણ

સમાલોચના

આનંદમઠ

પ્રકાશક : શ્રી માહિત્ય મંદિર, સુરત

'ભૂમિમાતા' "આનંદમઠ અથવા કલ્યાણીનું મહાસ્વપ્ન" એ ગ્રંથ નામે પ્રસિદ્ધ થયેલું આ પુસ્તક બંગીય ઉપન્યાસ મમાટ ૨૧૦ બંગ્લીમયદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયની આર્પિદ્રષ્ટિ ભરી નવસકથાનો અનુવાદ છે. અત્યાગ મુશ્કેલીમાં આ પુસ્તકની બે આવૃત્તિઓ પુરી થઇ ગઇ છે અને આ ત્રીજી છે.

હળવી નકલકથા વાંચવાના શોખીનોને આ પુસ્તક રસપ્રદ લાગવાનું પણ આનંદમઠ કેવલ નવસકથા જ નથી, આ પુસ્તકની ગુણણી નવસકથાના પાયા પર હોવા છતાં એની પાછળ કવિની ભાવિ મર્જન દૃષ્ટિ રહેલી છે. ગજકારજના આધારણ ફેરફારોમાં જનતામાં આવી પડેલી કંગાસાયનમાથી આનંદમઠનું મર્જન થાય છે. તે નવ-રાષ્ટ્ર-ધર્મની ભાવનાનું મીઝન કવિ કરે છે. દેશ, જન્મભૂમિને એક જડવળુ ન માનતાં ચેતન શક્તિ પ્રકટાવવામાં આવે છે અને પછી તેમાંથી જન્મત થતી ભક્તિ ભરી રાષ્ટ્રોપાસનાના પ્રજાગ બોધ તેના પાને પાને ભરેલા છે. ગ્રંથના અંત ભાગમાં ગદ્યલક્ષિત પ્રતિષ્ઠાન પાછળ રાજમિક શક્તિ પર એવા સાત્વિક અનુષ્ઠાનના ગૂઢ રહસ્યમય પાઠ એક મંત્ર દ્વારાની જેમ લેખકે આપેલા છે.

જીવનની પ્રતિષ્ઠા પાછળ ભાવનાના બળને વિચલિત કરનાર આંતર જીવનના વિવિધ પ્રવાહો અનેય રીતે કાર્ય કરી રહેલા છે એનું સુંદર વિશ્લેષણ કવિએ ભવાનંદ અને કલ્યાણીના મંવાદમાં કરેલું છે.

આનંદમઠે બંગીય નવ જીવનોમાં ગદ્યધર્મની તમન્ના જગાડી અને કુરબાનીની વેગ પર હસતે મુખે બલિદાન આપવા પ્રેર્યાં અને એથી જ બંગલગના અને ત્યાર પછીના ક્રાન્તિવાદી ચળવળના દીરસોમાં કોઈ જીવાનની પાસેથી આ પુસ્તકનું મળી આવવું મરેકાર ના પોસિમ ખાતાની શંકાસીલ નગરમાં ભવના ચાંભલાની જેમ પુચ્ચવું હતું.

આવી પ્રજાગ ભાવનાથી તરબોળ નવસકથાને ગુજરાતી જનતા મમક્ષ રુણ કરનાર-પ્રકાશકને ખરેખર ધન્યવાદ ધરે છે. અનુવાદ મરણ અને મૂળ ગ્રંથની ભાવનાને મરેકિત ગળખે કરવામાં આપ્યો છે. પ્રત્યેક પુસ્તકાવધ, પ્રત્યેક ધરમાં આ પુસ્તક હોવું અને તેનું મનપૂવક વાચન કરી છે.

કેંગ્રેસ સરકાર

મુંબઈ સરકારે ગિરજાના ગામડાના તજાટી જોગ પરિપત્રમાં જણાવ્યું છે કે તેમણે પોતાના ઉપરી અધિકારીની પરવાનગી વિના ગામ ન હોડવું અને ગામમાં રહી લોકોનાં સુખ દુઃખ જાણવાં.

મુંબઈ સરકારે ૫૦ લાખના ખર્ચે મુંબઈના પરા માટે અંગરનાથ વોટર વર્કસ પુરું કરવા નિર્ણય કર્યો છે.

કુલ્તર મ્યુનિ.ની ચુંટણીમાં કેટલાક યુગેપિયનો કેંગ્રેસ ટિકીટ પર ભાગ લેવા છે. અલ્હાબાદના એક કોટવાલ સામે ઘણી ફરિયાદો આવવાથી વડા પ્રધાને તેને અંદામાન મોકલવા નિર્ણય કર્યો છે.

યુક્ત પ્રાંતમાં જનુરીયાત અને એક્ટ્રીકયુટિવ ખાતાઓ લુહા કરવાનાં પ્રયોગો અર્જમાવી જોવામાં આવશે.

યુક્ત પ્રાંતમાં સ્થાનિક અંગની અજગ વખતે જે કિસાનોની જમીનો ખેંચી લેવાની તેને હમદી સચિસ્તર માંહની તૈયાર કરે છે. તે મૂળમાલિકોને સોંપવા વિચાર કરી રહી છે.

મુંબઈ સરકારે માંડવોને લગતું બિલ પસાર કર્યું છે.

મુંબઈ સરકારે કેટલીક મુસોના નીચલા વર્ગોમાં હિંદી ફરજિયાત કરી છે.

યુક્ત પ્રાંતની સરકારે બધાં જાપાની કામી ઉરોડણી થાય એવાં લખાણો માટે સખત ખચર લેવા માંડી છે.

મુંબઈ સરકારે બધા ખાતાઓના વડાને જણાવ્યું છે કે સરકાર ગૃહ ઉલોગને ઉત્તેજન આપવાની તરફેણમાં હોવાથી સરકારી નોકરો ખાદીનાં કપડાં અને ખાદીનીં ટોપીઓ કાઢી પાડી જાતનાં પ્રતિજ્ઞ વગર પોતાને યોગ્ય લાગે તો પહેરી શકશે.

ખાસ સત્તાઓ રદ કરતાં તેમજ છલ્લા મ્યુ. અને લોકલ બોર્ડ એક્ટ સુધારવા માટેની મુંબઈ સરકારનાં બીજોને અવનરે મંજુરી આપી છે.

મુંબઈ સરકારે કલેક્ટરો પર પરિપત્ર દ્વારા જણાવ્યું છે કે સરકારી નોકરો ગામડાંની મુલાકાતે જાય ત્યારે ગામ લોકોના ખર્ચે તેઓ માટે ખાણીપીણી ન હોય તે માટે ખાસ ધ્યાન આપવું.

મુંબઈ સરકારે કોઈ પણ અમલદારને કોર્ટકેટ પદ્ધતિએ ન રાખવા ફરમાવ્યું છે.

મુંબઈ ધારાસભામાં મુંબઈની સરકારી લો કોલેજને પુરા વખતની સંરક્ષા બનાવવાનો ફરાવ પસાર થયો છે.

મુંબઈ ધારાસભામાં ૭૫,૦૦૦ના ખચે બનાવરી રેરામ બનાવવાનો ઉલોગ લખત કરવાના પ્રયોગો માટેનો ફરાવ પસાર થયો છે.

મુંબઈ લોકોક્ષની આર્થિક અને ઔદ્યોગિક પરિસ્થિતિની તપાસ કરવા માટે સર પુરોગતમદાસ કોઠારદાસના પ્રમુખપણા હેઠળ એક સમિતિ નીમવામાં આવી છે.

ખેડા જિલ્લામાં મત્યામદ દરમ્યાન ગજનામા આપનાર ૧૧ તલારીઓને પાછા નોકરીએ રાખવામાં આવ્યા છે.

નાના ખેડુતોને મદાય મળે અને દેવાળું ન નીકળે એવી યોજના મહકારીખોતાના અધિકારી મી. ભણ્યાળીએ ઘડી કાઢી છે.

ખીખ માલ કરતાં વધુ ભાવ આપીને ખજ દેશી માલજ વાપરવાનું મદાય મંજૂર કરી બધાં ખાત એને ફરમાન કર્યું છે.

મુખ્ય સરકારે નીમેલી વોકેશનલ ટ્રેઇનીંગ કમિટીએ મેટ્રીકની પરીક્ષા કાઢી નાંખવા ભલામણ કરી છે. કોલેજોએ પ્રવેશ પરીક્ષા લેવી એમ તે જણાવે છે. દરેક વિભાગમાં પંદ્રામરી શિક્ષણ આપતી મંદયા ખોલવી તેમજ સરકારે એ અંગેના જરૂરી પુસ્તકો પ્રકટ કર્યાં.

મુખ્ય સરકારે શારીરિક કેળવણી માટે એક ખોડ નીમી છે.

મદાય સરકાર અ. દિ. ચરખા મંદને દુકાળીઆઓને રાહત આપવાના કાર્યમાં વાપરવા માટે ૨૦,૦૦૦ રૂ. આપશે.

મુખ્ય ધાગમલાએ મુખ્ય મ્યુ. એક્ટ સુધારતું બીલ પસાર કર્યું છે.

મુખ્ય સરકારે મુખ્ય પોલીસ એક્ટ સુધારતું બીલ પસાર કર્યું છે.

મધ્યપ્રાંત મજૂર તપાસ મંચિતિ એ ખોતાના હેવાલમાં મજૂરોના પગાર માટે નવી યોજના રજૂ કરી દૂક સમયમાં સરકાર અમલમાં મૂકશે.

મુખ્ય ધાગમલામાં રેફરેન્સને લગતું બીલ પસાર કર્યું છે.

ગૃહ ખોડના એ. એ. સરકાર નીમશે. અને તે મરકારી ઓફિસર ગણાશે એવા સુધાગ સાથે મુખ્ય ધાગમલાએ પ્રાથમિક કેળવણીનું બીલ પસાર કર્યું છે.

આગ્રાની મરાઠુ દવાળાગની સરકારની શાખા મદાયમાં ખોલવામાં આવશે, તે માટે મદાય સરકાર ૩૦૦ એકર જમીન મફત આપશે.

અમદાવાદમાં ગાયકવાડની હવેલીમાં આવેલી મરહુદ મુખ્ય સરકારે મુસ્લીમોને પાછી આપવા ફગવ્યું છે.

સરકાર કાર્ટિઆવાડમાં વેગવજ બંદરને નૌકા મથક બનાવવાની યોજના રિચારની કહેવાય છે.

મુખ્ય સરકારે અમદાવાદ, મુખ્ય ને સોલાપુરમાં વમતા કામદારો તેમજ મધ્ય વર્ગના બાકના અંગે એક તપાસ મંચિતિ નીમી છે.

મુખ્યમાં વસતી ૧૦ થી ૧૨ વર્ગની મુસ્લીમ બાળાઓને ફગવ્યાત કેળવણીમાંથી મુકન ગળવાની છુટ સરકારે મુખ્ય કોર્પો.ની બવામજુરી પાછી ખેંચી લીધી છે.

મુખ્ય સરકારે નીમેલી નહેર મંચિતિએ તહેરો માટે પાંચ વરમમાં ૭૫ લાખ રૂ. ખરચવાની બવામજુ કરી છે.

મુખ્ય ધાગમલાએ મુખ્ય બીલ પસાર કર્યું છે.

મુખ્ય સરકારે ગોવા લોટરી ટીકીટનું વેચાણ બંધ કરવા કાયદો કરશે.

મુખ્ય સરકારે તાલુકાવારોના ગાયમંચી ખેડુતોને મુકન કરવા આવની વરસમાં કાયદો કરશે.

420

“ડાળે ડાળે ઉતારી કલમ લઈ ગયા, તાડ જેવો થયો છે
આંખો; એમ હૃદયનો લઘુ નવચપને હા; કૃતાચે હસે છે.
આકાશે વાદળાં પણ તડિતની તલવારે કપાઈ બને છે
સાઈના ધુન્દ જેવા, પણ જલકણને રૂપ આનંદ એને.

× × ×
 ઉત્કાંતિને મહાપથે વિકાસેશ્ચક માનવી
 મરીને જીવવાં એવાં કેમ ના તું'ય માંગતો ?

-13-

7

તાંત્રી : રણછોડજી પરાગજી મહેતા

: ਪ੍ਰਸ਼੍ਰੀਤ ਭਾਗਿਨੀਯ :

: भेदा अमर :

: नवसारी : :

ਪ੍ਰ. ੧, ਅੰ. ੧੧

শ্রী, ১৫৩৮

અનુક્રમણિકા

અનુક્રમ :	વિષય :	લેખક :	પાન.
૧	પ્રતિજ્ઞા લેા તેડાં આપેી જુ લેએ.	...	૧
૨	મનુક્રમની પર્ગતમા	શ્રી. ઇન્દુલાલ ગાંધી	૨
૩	હિન્ડોને કુલતાં કિલોલ કરતાં		
૪	સંગૃહીત	..	૨
૫	તવારીખી ટાંચણ—મુગ્ત અટ્ટવીરી	..	૩
૬	પ્રાચીન ભારતમાં વાયુધનો	..	૫
૭	"વન દેરો મોરલો"	..	૬
૮	શુદ્ધતા લાટ	..	૧૧
૯	કવિનો પ્રદેશ	..	૧૩
૧૦	'ફોબા'	..	૧૭
૧૧	શક્તિના માધનો	..	૨૦
૧૨	ઝાપા	..	૨૪
૧૩	કોણ જીવુ ?	..	૩૮
૧૪	માફરીઆ ચળા	..	૪૨
૧૫	કેમિયમ સંગ્રહ	..	૪૫

પૂર્ણ કાર્યાલયના નિયમો

૧૯૬૬

૧. અ શ્રેષ્ઠ મદિનાનો ૧૫મી તારીખે માસિક નિયમિત પ્રકટ થાય છે. તા. ૨૫મી સુધીમાં અંક ન મળે તો કાર્યાલયને સરનામે પત્ર લખી જણાવવાથી ખીજી નકલ મોકલવા આવર્યા કરવા મા આવશે.

૨. પોસ્ટલ મોકલ્યું હશે, તો નાદિ સ્વીકાનએલા લેખો લેખકને પરત કરવા તમનીજ કસામાં આવશે.

૩. લેખોના મતબ્બો માથે તંત્રી મગમત જ છે એમ માની ન લેવું.

૪. દરેક લેખકને તેમના જાપાયેલા લેખોની પાંચ છૂટી પ્રતો તથા તેમને લેખ જાપાયે હોય, તે અંક મોકલવામાં આવશે.

૫. વાર્ષિક લવાગમ દેશમાં રૂ. ૨-૮-૦ જમાં માટે રૂ. ૩-૦-૦ અને અન્ય દેશ માટે જ સિલિંગ રાખવામાં આવ્યું છે.

પ્રકાશક : અગ્રહાર પગમજી મદના, પ્રકાશન મથળ, પૂર્ણ કાર્યાલય, મોટાજાગ નવમારી મુદક : સુભાષલાલ બીમખાલ દેસાઈ, મનિ મુદપ્રાસલ, નવમારી, તા. ૧૧-૬-૩૮

પૂર્ણા

તંત્રી : રણછોડજી પરાગજી મહેતા

પુસ્તક ૧૧

જૂન ૧૯૩૮

અંક ૧૧ મો.

પ્રતિજ્ઞા લો તો આવી જ લેજો

“હાં! હાં! અણુરૂપી પૂર્વની પ્રગતે એ ન શોભે.

જપાન! ચીન તો તારી સરકારમાતા. તેનાં જ ગળા પર છુરી ચલાવીશ!”

લોકો વિરોધ કરતા રહ્યા. દુનિયા દગ થતી રહી. ત્યાં તો જપાની જહાજોએ ચીનના

દરીઆને ખળભળાવી દીધો.

જહાજોમાંથી આગ વરસી, વિમાનોમાંથી ઉડકા વરસી, બંદુકોમાંથી ગોળીની ધાણી

ફૂટી. એ દાવાનળ લાખ લાખ ચીનાઓને ડગરવા લાગ્યા.

એક ખોસતાં તો પેટ્રીંગ પડ્યું. બે કહેતાં સાંગહાઇ પર જપાની ધમ્મ ફરફી અને

તુલ્યના ઉચ્ચારે તો નાનકીંગમાં ચીકાડોની છડીઓ પોકારવા લાગી.

એ જુવાળ ચઢતો જ રહ્યો. કેઈ ઘોડાપૂરને ખાળી ના શક્યા.

ચીનાઇ સરદારો માથું ખંજવાળવા લાગ્યા. ‘હવે?’

તેજ દાણે વાદળમાંથી વીજળી આવે એમ બે સેનાપતિઓ આગળ આવ્યા.

બન્નેએ લોહી ઝરતી આંગળીએ લેખ લખ્યા.

લખી રાખો: દેહં પાતવામિ વા મર્થં સાધવામિ અમે એ ઘોડાપૂરને ખાળવા વગર

જીવતા પાછા આવીએ તો અમને કાંસી દેજો અને મુવેલા મળી આવીએ તો વાઘને મ્હેડિ

ધરજો.”

બન્ને મારતે ઘોડે રણાંગણુ ભણી કેશરીઆં કરી ગયા.

બે આઠ દિવસમાં વાવડ આવ્યા.

ઘોડાપૂર અટક્યાં છે. પાછો વાળેલો જુવાળ એટલે પંથે પડ્યો છે. જપાનીના પગ

લીલા થયા છે. ચીનાઇ કટકો આગળ વધે છે.

જે પૂરને ન તો ચીનાઇ દિવાલ ખાળી શકી કે ન તો પીસતાળીસે કરોડની પ્રજા રોડી

શકી તે પૂરને બે શરાના કેશરીઆંએ અટકાવી દીધાં.

પ્રતિજ્ઞા લો તો આવી જ લેજો.”

મનુકુલની પંગતમાં

વસંતતિલક.

તું જો બધે જ્યાં પ્રભુ નિરખે છ તૂને
આનંદપૂર્ણ કરુણાની પ્રભા પ્રમારી:
ઉદ્દેશહીણ ભ્રમણો. રૂપલાલસાદિ
માં, કેમ તું જીવનને ધસડે છ આપુ ?
તું જ પ્રભુદ્ધ અધિવાસીગણોની વચ્ચે
દાસત્વભિક્ષુ પ્રભુતા પણ આણુ દેયે.
તું દાસ થા, દીનદરિદ્રની પ્રેરણા થા
તારી ક્ષણેક્ષણ જનો દલકાર્યદીક્ષા,
તુ યુગતાં અવનવાં પરિવર્તનોનો,
સિદ્ધાર્થ-સર્જક મહાન સુકાનધારી
થા સૃષ્ટિનો. પરમ-શાંત પ્રવીણ દશ
કલ્યાણની સ્વગ મનોહર કલ્પના થા.
ચૈતન્ય જ્યોતિર્મય તું સશરીર શોભા
થેને, મનુકુલની પંગતમાં ભળી જા.

ઈન્દુલાલ ગાંધી

હિન્ડોળે ઝુલતાં કિલોલ કરતાં, પોણું જવાઈ ગયું.

(શાદ્દલવિક્રીડિત)

- માઠ રમ્ય અગમ્ય કાળવહરી, કાંઈ પુંકમા વાપગ,
વીણ્યા પુષ્પ, ભયોભયે હરમંહી, વાગ્યા કંઈ કંટકે,
ઉગડી જિમત-છેળ મર્વ સમયે, છુપું રહ્યો સંકટે,
ચાલે છે ધટમાળ આમ જીવને, ધાઓ ગણે કાપગાં (૧)
હું તો માત્ર ગણીશ પુષ્પકલિકા, વીણી રહ્યો કેટલી,
હું તો માત્ર ગણીશ અંતોલ મંહો મેહકી રહો કેટલી,
મુક્તતા થાળ ધરી વિધાત્રિ કરમાં, વેરી ગઈ કેટલાં,
મૌકિતકો વિધિ યોગમાં મુજ કરે, આવી પડ્યાં કેટલાં ? (૨)
ભયે જોઈ સુધાકરે મલકતો, જ્યોત્સ્ના કટોરી ઝમે,
નીચે શું પ્રતિબિમ્બ એ લહરીમાં ને ચાંદનીમાં રમે,
કર્મોનાં કિરણો તણ જીવનતું “જન્મ” શીવાઈ ગયું,
હિન્ડોળે ઝુલતાં કિલોલ કરતાં, પોણું જવાઈ ગયું. (૩)

(અનુષ્ટુપ)

ઉમે ચન્દા, નીચે સન્દા, ચાંદલિયાં જોએ એ,
પાસે મહેકે પગજેને, જીવનું આણું ના ગમે.

— સંસ્કૃતિ —

હતી એકાકિની અદ્વલ ભમતી વિશ્વવનમાં;
હતી નાની, નાગી, કપટ પટ ના બાળમનમાં,
ન પોતે જાણે એ વતન, કુળ, મા, જાત નિગની,
કળા ઉગી જાણે ગગનવનમાં ચંદ્રબીજની. —૧

કળા એ સૃષ્ટિવેલીની, ઉપા આદિ પ્રભાતની,
'યવુ' સમ્ય, સુગંધિત' ધૂન છે એક વાતની. —૨

એ ધૂનમાથી જનમે લીસોતરી,
લીલા વને જંતુ જનાયરે કરી
લીલા, પીલાએ ફણે નવા પીલા;
ખીલી હોઠે પૂર્ણ વસંતની કળા. —૩

હજારી મોગમે ખીસે, પામે હજાર ધન્યતા;
કોડપૂર્ણ ચર્મ ગણી—માતા મંસ્કૃતિ-મન્યતા. —૪

સંસારિણી સુંદર ચીઝ ધાગતી,
વિલામ ઉત્સાસ રચી પચી જતી;
પાંખો ખીડી જાદુઘ લોકની પરી
હડી હડી સુંદર મહેલમાં કરી. —૫

લવારાં મોડમા ઘાલી વાગોળે બકરી મુતી,
લોકો બોલે તથા સુખી સમ્યતા માત લાગતી. —૬

× × ×
સંકા મને ત્યાં પણ ડંખ દેતી;
માથે લઘ મોમલુ બોજ જતી
આ કોણુ જેનાં પગલાં પડુ પડુ
નીચી મુડીએ મૂખકું રડુ રડુ ? —૭

ભરેલી કોડીમાં બહુ વરસથી અન્ન મડલું;
હતો હાથે દીવે, ફરફર ચતાં ચીર બળવું,
લડે લાઘ લાઘ જનની ઉર રોવું, કંકળવું;
બિચારી છુટ્ટીનું શરીર નિજ ભારે લથડવું. —૮

એણે અચૂલી દરિયા સમાગી
તલાવડી સૌ ખરચી કમાણી;

આસાઃ ખીશે નીર મીકાં મુમાકર.

ખારા ભરાયાં જલ તે મરોવર.

—૯

“રથે જાણું કરોળીઆ તારોને હિંચ હિંચવા,
કસાઈ જાળમાં તેઓ કાંઈ મારત છૂટવા.”

—૧૦

એ તીર્થગામી અમરાવતીની
બૂલી પડી કેા કુરુક્ષેત્રજૂતી
કે કાસધેરી બૂલની બૂલામણી
મહીં ભમે, વૃત્તિ બની લગકણી.

—૧૧

દેવી ધદમો થઈ મેલી વિદ્યા રક્ષમ કુળની
સુગ પાને કપાતી શું વેલી જાદવ કુળની.

—૧૨

× × ×
આકાશવાણી મમ શુભ તારે
અવાજ આવે “ન નિરાશ થારે !”
આ તાંડવી નાશ પછી નવોતરી
સુષ્ટિ રચાશે ખીલશે લીલોતરી.

—૧૩

“કાશીએ કેવુંતો માથે મેલાવે, કાડ ગાળવા
હિમાલે જાય જાણીને મંરુતિ મુક્તિ પામવા

—૧૪

“વૈધવ્ય ધારે તરુઓ વસંતવા,
અંકારવા ખી ડરતા ન ફાટવા;
છરી મૂકાવે શરીરે અપંગવા
કે ગૂમડાં ફાટત તે રજાવવા ?”

—૧૫

“આજે આ સંસ્કૃતિ એમ ખેલે છે જાદવાચયળી,
કપાવે કાંચળી જેવાં કોહેલાં આગ આકળી”

—૧૬

“લુલી ધરે તો ઉગશે પગો નવા,
હુંડી થશે તો કુટશે કરો નવા,
નાગી થશે તો મળશે નવાં ચીંગ,
નવી જુવાની ધરશે શરીંગ.

—૧૭

“ભલે હુખે અહીં સૂર્ય થશે અન્યત્ર તે ઉવા;
સંસ્કૃતિ ઉજળી થાતી ખેલી ખેલ ઉવા-નિવા.”

—૧૮

તવારીખી ટાંચણ-સુરત અઠાવીસી

શ્રી. મણિલાલ દિવેદી

અહારની સદીના પાછલા ભાગમાં ગુજરાતમાં ગાયકવાડ સરકારની સત્તા બજવાન બની હતી. પુનાની પેશ્વાઈના સીતારો ઝાંખા પડતો જતો હતો અને સન ૧૮૬૦ પછી મહારાષ્ટ્રીય સત્તા બ્રાહ્મણોની પેશ્વાઈ અને મરાઠા એ બે જાવણીઓમાં વહેંચાઈ ગઈ હતી. મરાઠાઓનો આગેવાન મહાદજી શિંદે હતો અને પુનાના પાયતખ્તમાં નાના સાહેબ ફકરજીસની મુસદ્દી-ગીરીની દુહાઈ બોલતી. પેશ્વાઈના આ દુરદશી મુસ્લિમો સન ૧૮૦૦માં અવસાન થયું અને તે સાથે પુનાની પેશ્વાઈનું પુણ્ય પરવારી ગયું. મધ્ય હિંદમાં બેસી દિલ્હીના પાયતખ્તને શિક્ષત આપનાર શિંદેના અવસાનથી રણસેન નિર્ભય બન્યું.

ગુજરાતમાં એ સમય અંધાધુંધીનો હતો. ગાયકવાડ સરકારનાં ધોડાંઓની બ્લીક સૌને લાગતી અને તેમનું વર્ચસ્વ ગુજરાત, કાઠીઆવાડમાં સ્વીકારાયું હતું તેમ છતાં એ સત્તા એમની ધરધરની ધ્યાને કારણે અંદરથી ખવાતી જતી હતી અને કંપની સરકારની દૃઢ દૃઢે ટકાવ કરી રહી હતી.

સુરતના બંદર પર સૌની નજર ત્યારે ઠરતી હતી અને જગદવ્યાપારના આ સાગરખારાની ખાનાખરાખી બહારના હલ્લાઓ કરતાં ત્યાંના કિસ્તાની અંદર સુરતની સત્તા હાથ કરવાની રૂપરૂપે વધારે કરી મુકી હતી. અંગ્રેજ, વત્રંદ કે ફ્રેન્ચોની કોઈઓનાં સલામત, વિસ્તારો બાદ કરતાં સુરતની શેરીઓમાં એકએક બખેડા જમી જતા અને દુકમનોને મહાત કરવાના મૂખાંધમયાં રખુચાનુષમાં શહેરના વિસ્તારોને આગ લગાડવામાં આવતી, તોપોના ધગધગથી શહેર ધમધમી ઉતું અને ધમધમતા ગોળાથી માર્ગો જવાઈ જતા. આમ વારંવાર વેપારની સલામતી ભયમાં આવી પડતી. રત્નમચ્છીખાનથી માંડી સૈયદ અચ્છન મુઠી કિલ્લેદારીનાં વેર-ઝેર આ રીતે સુરતની ખૂબ ખાનાખરાખી કરી. અને મરાઠાઓની નજરમાંથી તે બહારગામથી ખેતીનો માલ લઈ આવતા ખેડૂતો પણ છટકી શક્યા ન હતાં. સુરતની આસપાસના રસાણ પ્રદેશનો સુધનો દાણો ત્યારે વેચાણ માટે સુરતની પીકમાં આવતો. આખરે સુરતની આવકમાં મરાઠા-ગાયકવાડને ત્રીજા દિરસાના ભાગીદાર બનાવવામાં આવ્યા.

આ અંધાધુંધી અને બખેડાઓનો લાજ ઉઘતી મરાઠી સત્તાને મળ્યો અને પેશ્વાની સાથે સાથે તેઓ પણ સુરત અને સુરત અઠાવીસીના માલેક બન્યા. પણ તેમના આંતર કલકોએ તેમને ખચકા ખાડામાં ઉતારી મુક્યા હતા અને પેશ્વાઈને અદા કરવાની રકમો પણ તેઓ આપી શક્યા ન હતા. સને ૧૭૮૬માં ફત્તેહસિદરાવ ગાયકવાડનું મૃત્યુ થયું ત્યારે માનાજીરાવને પેશ્વાએ મુતાલિક નીમી સુવાજીરાવને ગાદીના માલિક ફરાન્યા તે વખતે પેશ્વા સરકારે પોતાની બાકી ખંડણી અને નજરાણાની ચંડી ગએલી શ. જર્જીસ લાખની રકમ પેટે કુલ રૂ. ૧ કરોડ ૨૦ લાખ અને તાપી નદીની દક્ષિણનો બધો મુલક તથા સુરતની જકાતમાં દિરસો આપવાનું નક્કી કર્યું. પણ કંપની સરકારને ગાયકવાડનું પીકમળ હતું એથી આ શરતોનો અમલ થઈ શક્યો નહી.

આ અગાઉ પણ ગોપાળ કેશવ, કેશવ ભટ્ટ, ભુખણી હરિદત્ત તથા બીજા શાહુકારો પાસેથી ગાયકવાડે રૂ. ૮,૪૦,૦૦૦નો ઉપાડ કરેલો તેના અવેજમાં નીચેની કિંમતનાં પરગણાં સુરત અટ્ટવીસીમાંથી સ્થાનમાં આપેલાં:

(૧) વમરાઇ	રૂ. ૫,૫૦,૦૦૦
(૨) બંનેશ્વર	,, ૧,૫૦,૦૦૦
(૩) ચીખલી	,, ૬૦,૦૦૦
(૪) કામરૈજ	,, ૫૦,૦૦૦
(૫) મહુવા	,, ૩૩,૦૦૦

આ કુલ સન ૧૭૫૬ના નવેમ્બર માસની ઓગણીસમી તારીખે થયેલો.

આ પ્રમાણે સુરત અટ્ટવીસી અને સુરત બંદરની હકુમતોના ફેરફાર થયા કરતા હતા પણ તે સમયે એ પરગણાં કે બંદરી નાકાંઓ, કિલ્લાઓના ખરા કર્તાદર્તા તે તે પરગણાના મુખ્યદારો, જાગીરદારો કે સરકારના કમાવીસદારો હતા. તેમના હાથમાં રચનાત્મક પ્રજાના નસીબ બંધાયેલાં હતાં અને તેઓનો કારભાર કેવો હતો તે પણ ગાયકવાડ મરકારના રાજ દરમિયાનની નેધિમાંથી આપણને જાણવાને મળે છે. એથી તેના જુજ નમુના આ પ્રસંગે આપણે જોઈશું.

સન ૧૭૬૧ના જુલાઈ માસમાં બીલીમોરાના કીકા નમલા નામના એક માછી વેપારીનાં કેટલાંક વહાણ સુરતના બંદરેથી માલ ભરીને મુંબઈ જતાં હતાં તેવામાં મામા^૧ આગળ ખાડીમાં લાધી ગયા એટલે પારચોલના કમાવીમદારે તેના પર હાથો કરી વહાણોમાંના સમગ્રો માલ લૂટી લીધો.

આ વખતે બીલીમોરાના બંદર અમલદાર તરીકે જયરામ આપાણી કરીને હતા. સને ૧૭૬૨ના જુન માસમાં માલ ભરેલું એક વહાણ પારચોલના કિનારા આગળ ધસડાઈ આવેલું તેનો કબજો લઈ વહાણનો બધો માલ બીલીમોરા ઉઠાવી લઈ ગયેલા. આ ખાજતની ખજર સમાજગત ગાયકવાડને પડતાં તેમણે તે માલનો કબજો જે રચણેથી લીધો તે રચણના અમલદારને અગર તો હોડીના માલિકને આવા પ્રસંગમાં કશી રીતરમમથી કામ લેવામાં આવે છે તે તપાસી ઘટવું કરવા હુકમ ફરમાવેલો. વળી તે જ વરસમાં બીલીમોરાના શાહુકારનો માલ ભરીને એક વહાણ મુંબઈ જતું હતું. દૈવવશાત તે દરિયામાં તોફાનમાં સપડાયું ને ગણદેવીની ખાડીમાં ધસડાઈ આવ્યું એટલે પારચોલના કમાવીમદારનાં માખણો બગાડવાથી તેમાંનો માલ ઉઠાવી ગયાં આથી તકરાર જમી. આખરે ગણદેવીના જાગીરદાર વગેરેનું પચ નીમી તે ઝડપડતો નિઃકલ કરવામાં આવેલો.

સન ૧૭૬૩માં ગાયકવાડ મરકારે બીલીમોરાના સરકારી અમલદારોમાં કેટલોક ફેરફાર કર્યો એ પ્રસંગે ગણદેવીમાં લક્ષમણ ચેડવડે કરીને કમાવીમદાર હતા એના માણસો બીલીમોરાના વેપારીઓ પાસે જઈ ભારે તગણા કરતા અને ફિસાદ જમાવતા હતા: બીલીમોરાના બંદરનો વેપાર નિર્ભય રીતે ચાલે અને વ્યાપારી તેમજ લોક-આખાની જળવાઈ રહે તે

૧ પારચોલ તે વખતે ગણદેવી પરગણાનું ગામ ગણાતું. મામા ગામ તો આજ પણ ગણદેવી તાલુકામાં જ છે.

માટે એ વખતે ગાયકવાડ સરકારે ચાંપના બંદોબસ્ત માટે ગણુદેવી-બીલીમોરાના અમલદારોને જોગી યાદીઓ લખી અને તે વખતે બીલીમોરામાં આવેલા ગણુતા શેરીઓએ ફરતમછ નયુ, માણેકજી ખરતોર, અને છઠ્ઠા છઠ્ઠ વગેરે ઉપર પણ નિર્ભય રહેવા અને કામકાજ પૂર્વવત જારી રાખવા યાદીઓ મોકલી મંરદાણુ માટે સુધારો આપેલો.

એ જ સાચા બુદ્ધિ-ઓગસ્ટ મહિનામાં સચીનના નવાજ, થોડાક મેરાસીઆ અને મોગસોએ ચોર્ણાની તાલુકાના કેટલાક ગામ લાંબાં આ ઉપરથી ગાયકવાડ સરકારે તેમને જેર કરવા પોતાના લશ્કરમાં એક સો વધુ સિંઈદીઓ રાખી પરગણાની પ્રગતિ નાકીદિ રક્ષણ આપવા તજવીજ કરી. આ સિંઈદીઓને માસિક રૂ. ત્રણનો પગાર આપવામાં આવતો.

સન ૧૭૬૪ના ડિસેમ્બરના માસમાં દમણના કેાષ શાહુકારના ચોખા લઈ ફિરંગીઓનાં વઢાણો મુરત જતાં દરીઓમાં લાંગરેલાં હતાં. આ વઢાણો પાસે પરચાનો ન હોવાથી બીલી-મોરાના બંદર અમલદારે વધી લીધી ને ઝગડો લગ્યો. ફિરંગીઓનાં વઢાણો પંર તોપ-બંદુક વિ. લડાયક સામાન પણ દત્તો અને નદીમાં ભરતીનાં પાણી આવતાં તેઓ બીલીમોરા તરફ આગળ ધસ્યા. ફરજમાં આ ખજર આવતાં જ ત્યાંના શેઠ શાહુકારો લખના માર્યા ખસીને ગણુદેવી જઈ લડાયા. નવસારીમાં ત્યારે લશ્કરી બરાખો હતી. બીલીમોરાના બંદર અમલદારે ત્યાં કુમક માટે ખજર મોકલી. તેમજ તે વખતે સોનગઢ અને વઢાણમાં પણ ગાયકવાડ સરકારની પાવગા અને બરાખો હતી ત્યાંથી મદદ તાકીદિ મળે એવી વિનંતિ વઢાણ સરકારને કરી. ફિરંગીઓનાં વઢાણો પાણીના યથાવ સાથે બીલીમોરા બંદર તરફ આગળ ધસતાં હતાં તે સાથે તેના બંદર અમલદારે પુરી તકેદારી રાખી તેમનો સામનો કરવાની તૈયારી કરી લીધી. ફરમિયાન નવસારીની બરાખમાંથી અખદુલ રહેમાન તુરકી અને સાયેદબક્ષી પણ પોતાનાં યુવંદાં સાડેક માણુસ લઈ કુમકે પહોંચી ગયા અને બીલીમોરાના બારામાં ફિરંગીઓ સાથે લડાઈના મોરચા માંડ્યા. પણ એટલામાં ભરતીના પાણી ઓસરતા લાંબાં એટલે ફિરંગીઓ પાછા નાહા. વઢાણોમાં ભરેલાં માલ બંદર અમલદારે કચળો કરી લીધો.

ગણુદેવા ટેલરીંગ એન્ડ કટીંગ કલાસ

ધર બેઠાં રૂપિયા બે રૂપિયા રોજ કમાવો !

શીખવાની મુદત માસ બેથી ત્રણ. આખા કોર્મના માત્ર રૂ. ૨૫માં હમણાં કપડાં શીવણ તથા વેતરકામ ગણિત પદ્ધતિસર શીખવવામાં આવે છે. આજ સુધીમાં સેક્ટોર વિદ્યાર્થીઓએ લાલ લીધો છે, તો આ બેકારીના જમાનામાં મુજવણમાં નહિ પડતાં ધણો હાથ કરી સ્વનંત્ર બનો. રૂઢૂલ મારતરી માટે વેકેસનની રજામાં માસ એકમાં રપેશિયન ક્લાસ રાખવામાં આવશે. સુવડતા સાથે રહેવાનું મફત. લખો. શા મળે:—

૬૦ ખારેલ, મુ. પો. ગણુદેવા

એલ. નરશી ટેલર

પ્રાચીન ભારતમાં વાયુયાનો

શ્રી. ઈશ્વરલાલ નાયક, બી. ઈ.

ભારત વર્ષની સભ્યતા ધણી પુગતન છે. એ સભ્યતાના ઉત્થાનના દિવસોમાં પ્રાચીન આર્યોએ અનેક પ્રકારની આધ્યાત્મિક, વૈજ્ઞાનિક અને આર્થિક શોધખોળ કીધી હતી. મહાન ઋષિઓ દેવ ધર્મનું શિક્ષણ આપતા ન હતા પરંતુ અનેક પ્રકારના કલ્યાણકારી અન્વેષણો પણ કરતા હતા. નિયતિની કડોર પરીક્ષાએ ભારતને ક્ષતવિક્ષત કરી નાંખ્યું. આપણા પ્રાચીન ગ્રંથો લુપ્તપ્રાય થઈ ગયા આપણી સંસ્કૃતિ વિકૃત થઈ ગઈ અને આજે આપણે આપણા પૂર્વજોના ઉત્કર્ષની વાતો પર પણ સંદેહ કરવા લાગ્યા. પશ્ચિમી સભ્યતાએ આપણને આપણી પૂર્વ સમૃદ્ધિનો કંઈક ખ્યાલ આવ્યો અને હાલ તુરંત પ્રકરેલાં દેશાભિમાને આપણને આપણા અમૂલ્ય ગ્રંથોની શોધખોળ કરવા પ્રેરણા આપી અને હવે ભારતની ધણીએ લુપ્તવિદ્યાને સંજીવની જૂરી પિવડાવવાની ચેષ્ટા થઈ ગઈ છે.

ભારતમાં અગત્ય મુનિનું નામ ઘેર ઘેર ગયાય છે. ભૂગુ અને પશિષ્ટે પ્રથમ તરંગ પૂરાર્થોના શુષોનુ અવસોકન કીધું અને જળ અને વાયુને લગતી અમૂક વિદ્યાઓનું અન્વેષણ કીધું. વહાણોને બનાવવાની વિદ્યા એજ મહાન આત્માઓની પ્રેરણાથી થઈ હતી અને મુદૂર આકી (ગંગા) અને પશ્ચિમમાં મિશ્ર સુધી ભારતના વહાણો ફરતાં હતાં. અગત્ય મુનિને વાયુયાનોની કલ્પનાનું શ્રેય છે તથા વાયુયાનોના બનાવવામાં પણ એમનો સ્ત્રીથી મોટો ફાળો છે. એમનાં પુસ્તકો અલભ્ય છે પરંતુ ઉત્તરભાગમાં ગણેશ કંઈક પાનાંઓ પરથી એમના પુસ્તકની ઉપયોગીતાની ખજર પડે છે. એમના કહેવા પ્રમાણે નીચે લખેલી વસ્તુઓ વાયુયાનોના નિયંત્રણ માટે ધણી ઉપયોગી છે.

૧ ભૂગુ ઋષિના કહેવા પ્રમાણે જલમાં રિચરતા હોવાને જે પ્રમાણે ઉપયુક્ત પ્રમાણ જલનું વજન અને વસ્તુનું વજન બરાબર હોવું જોઈએ તે પ્રમાણે વાયુમાં પણ છે.

૨ વાયુ જેમ ઉપર જઈએ તેમ પાતળો થતો જાય છે.

૩ વાતાપિ નામના એક પતંગ જેમાં દિવસે દર્પણો અને ગત્રે દીવાઓ લગાવવામાં આવતા, તે વડે અગત્યે વાયુના વેગ ઉત્પાદિતું અપ્પયન કરી જોઈએ અને તે વડે ભારી વસ્તુઓ હવામાં ઉડી જાય. પરંતુ એમાં વાતાપિના વેગનું નિયંત્રણ કરવું જટિલ લાગ્યું. ત્યારબાદ અગત્યે છત્રીના આકારનું વાતાપિ નામનું યાન બનાવ્યું પરંતુ તેમાં પણ વેગના પર અંકુશ મુકવામાં ફળીભૂત થયા નહીં. જો કે વાતાપિ પ્રથમ યાન કરતાં વધારે વજન-દાર વસ્તુઓ ઉડી શક્યું.

૪ અંતિમ નિર્ણય એજ થયો કે એક મોટો દડો સામાન્ય કરતાં પણ હલકો વાયુ ભરેલો હોવો જોઈએ. દડાના વાયુનું નિયંત્રણ થઈ શકે એવું હોવું જોઈએ. વિશાળકાય પક્ષીઓની મદાયતા વડે વાયુયાન યત્ર તત્ર શ્રમણ કરવું જોઈએ.

સામાન્ય વાયુ કરતાં હલકો વાયુ (Hydrogen) મેળવવા માટે અગત્યે ત્રિવૃત્ત વજો જલભંગ (Electrolysis) કરવાનો નિર્દેશ લખ્યો છે.

મંદ્યાપ્ય મૃચ્ચમયે પાત્રે તામ્રપત્રં સુસંસ્કૃતં ॥
 દ્વાદયેત્ શિલ્પીર્મિત્રેન ચાદ્રામિઃ કાપ્પપાંસુમિઃ ॥
 દક્ષા મોપ્દેઃ નિષાતપ્યઃ પાદાન્દ્વાદિતસ્તતઃ ॥
 સંયોગાજાયતે તેજો મિત્રાવરુણસંજિતં ॥
 ધ્વનૈન જલમંગોસ્તિ પ્રાણોદાનેષુ વાયુષુ ॥
 પૂર્વં શતાનાં કુંભાનાં સંયોગઃ કાર્યકૃત્સ્મૃતઃ ॥

(અગત્યસંહિતા)

ચીનાઈ મારીના પાત્રમાં તાંબાનું એક સ્વચ્છ કીધેલું પતરું મુકે. એ પતરાના ઉપર ગંધક અને તાંબાનું લવણ (Copper sulphate) ની ભૂખી પાથરો. તેના ઉપર ભીંજા-યેલું કાષ્ટ ઉન (Wood wool) પાથરો. તેના ઉપર પારે (Mercury) લગાવેલું જલ્મત (Zinc) નું પતરું મુકે. જો તાંબાના પતરાંને અને જલ્મતના પતરાંને તાર વડે જોડવામાં આવે તો મિત્ર (Positive electricity) વરુણ (Negative electricity) ઉત્પન્ન થાય છે. વિદ્યુતનો એ પ્રવાહ જળને એ વાયુમાં વિભક્ત કરે છે. ગ્રાણ (Oxygen) ઉદાત્ત (Hydrogen) ઉપલા પ્રકારના સો યંત્રો કાર્યસિદ્ધિને માટે યથેષ્ઠ છે.

અગત્યે જે દડામાં ઉદાત્ત ભરવાનું જખ્યું છે તેને માટે પણ વિવેચના કીધી છે. દડાનું કપડું રેશમી હોવું જોઈએ અને એના પર ત્રણ ગતનાં લેપ કરી (જેનાથી તે વાયુને સંજ્ઞતાપૂર્વક સંગ્રહી શકે) કામમાં લેવું જોઈએ. દડાની પહોળાઈ ઉંચાણ કરતાં બમણી અને લંબાઈ પહોળાઈ કરતાં બમણી હોવી જોઈએ. જે લેપનું વર્ણન ઉપર કરવામાં આવ્યું છે જેથી કપડું વાયુને સંજ્ઞતાપૂર્વક રોકી શકે (Airtight) તે તીએ પ્રમાણે છે.

કૌપેયદ્વયં કર્તવ્યં સારણા કુંચનામકં ॥
 દ્વયં વિમાનદ્ દિગુળ્માયામદૈઃ પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥
 ક્ષીરદ્ધિમકદંબાગ્રા મયાસત્વજ્જલૈર્મિત્રિભિઃ ॥
 ત્રિફલોદૈસ્તતસ્તદ્ગન્માપયૂપૈસ્તતસ્તતઃ ॥
 સંપન્ન્ય શર્કરાયુક્તિ ચૂર્ણમિત્રિતવારિણા ॥
 સુરંસ કુટનં કૃત્વા વાસાંસિ સવયોલુચી. ॥

(અગત્યસંહિતા)

[આના અર્થની વિવેચનાની આવશ્યકતા છે ?]

ખેસવાને માટે લાકડાંના આસનો બનાવવામાં આવતાં. આ પ્રકારનું વાયુયાત્ર વાયુમાં સ્થિર રહી શકતું અને એને ખેંચીને લઈ જવાનું કામ મોટાં પક્ષીઓ કરતાં.

ગરુડદ્વંસૈઃ કંકાલૈરન્યૈઃ પક્ષિગૈરપિ ॥

આકાશે દાહ્યેદ્યાનં વિમાનમિતિ સંજિતમ્ ॥

(અગત્યસંહિતા)

(વિમાન ખેંચવામાં ગરુડ, હંસ અને ગીધ કામમાં લેવાં જોઈએ.)

પ્રાચીન ભારતમાં શકુંતલ ત્રિયા એક મુખ્ય વિદ્યા ગણાતી અને પક્ષીઓને કેળવ્યા પછી વિમાનો ખેંચવાના કામમાં લેવામાં આવતાં. કૃષ્ણના વાહન ગરુડને માટે પણ એમજ હોવું જોઈએ. રામનું પુષ્પક વિમાન લંકાથી અયોધ્યા જતાં રાજાના સો માંઈલના વેગથી

જનુ' હતું. દેવતાઓ હંસના વિમાનમાં બેસીને આવતા એમ આપણે વાંચીએ છીએ. એ બેઠાં એમ માત્રમ પડે છે કે વિમાનો બનાવવાની કળામાં પણ પ્રાચીન આર્યોએ અન્વેષણ કરી બેઠું હતું ને કે આધુનિક રીતિના વાયુયાનોના તરફ તેમનું હૃદય ગયું હતું કે નહીં તે વાત હજી શોધી શકાય નથી. એ માટે પુરાતન પુસ્તકોમાં હજી શોધ ખોળી કરવાની જરૂર છે.

પેશાબનાં ભયંકર દર્દોની છેલ્લામાં છેલ્લી અજાયબ શોધ

ડોક્ટર જસાણીની

જગમશહુર દવા-

(૨૭૨૨૬)

‘ગોનો કિલર’

એક

અમૂલ્ય અને સંપૂર્ણ કૃતેહમંદ ઇલાજ છે

પેશાબ અને ધાતુનાં ભયંકર રોગો માટે ઇન્ફેક્શનો અને પીયકારીઓ લીધા વીના ગોનોકિલર ખરેખરો નિર્દોષ અને સુશામની ભરેલો એક જ અને છેલ્લો ગમખાણ ઇલાજ છે. પહેલે જ દિવસે તેના ચમત્કારીક અણુનો પરચો ખતાવે છે.

અમે તે કાળજી લાગુ થયેલ તરતનો અથવા જુનામાં જુનો પ્રોસ્ટ્રાઇટાઇટ, ગ્લેન્ડામા તથા પેશાબમાં જતી ધાતુ, તથા જતી રગી, થતી ગંધત બળતરા, ટીપ્સ રીપ્સ તથા અટકી અટકીને થતો પેશાબ, મુત્રાગ્રયમાં આવેલો મોતો તથા થયેલો જખમ તથા સ્ત્રીઓનાં પ્રદરનાં ભયંકર રોગો વગેરે પેશાબને લગતા તમામ દર્દોનો જડખુજથી નાશ કરી બગેરેની ધાતુને સુધારી આરોગ્ય અને શક્તિ દે છે.

પચાસ ગોળીની બાટલી ડા. રા. ૩) વી. પી. ખર્ચજુદ.

દરેક આગેવાન દવાવાળાને ત્યાં વેચાય છે.

એકલા
ખનાવનાર

ડો. ડી. એન. જસાણી

— એવણી —

દવા ખરીદતાં પહેલાં

દવાનું નામ

ગોનોકિલર અને કુડા ભાપ
સીલબંધ પેકેટ તપાસીને લે.

ગીગામ બેકરેસ

મુંબઈ-૪

“વનકેરો મોરલો”

પ્રુડવેલમાં મહારો નિવાસ હતો, ત્યારે પછાત વર્ગના મુડોળ યુવાને લહેકાભરી ખાનીમાં—રમઝદ સ્વરે સુણાવેલું ‘રાણીના મોરલો’ તરિકે સમજાવેલી લોકગાયા અત્રે ઉતારે છું.

એક રાજાની રાણી કોઈ-વસ્ત્ર માનસ ધરાવતી હતી. ખીલું કશું નહિ, પરંતુ એને વનનાં પંખીડાં બહુ પ્યારાં લાગે—પ્રુઅ ગમે, ને તેમાં મોર તરફ તો એની પ્રીતિ અપ્રતિમ હતી. નદી પેટ્ટે પાર આવેલો વનનો મોર તેનો હૃદયસાથી બન્યો. નદીનાં પાણી એળંગી એ ત્યાં પહોંચી ગઈ. લોકગાયાની પ્રથમ બે પંકિતઓ ઉપડે છે કે :

રાજાની રાણી રે ! પાણીલાં નાચ

મોર સાથે હસે રમે !

ખીલુ બાણુ દોરાં નીચી મુડી ધાલી ચરી રલાં હતાં. એકદ અડતી ઝુંડમાં ગોવાળીઆની ટોળાડી હસ્તી કૂદતી ખેલત ખેલી રહી હતી; ત્યાં તો તેમની નજર રાણી અને મોર ઉપર પડી. ગોવાળીઆ અદિઆ આવ્યા, કે રાણી ચમકી ગઈ. બેઉ હાથ જોડી આજીજ કરવા લાગી. એનો અર્થ આપતી લોકશ્રીડીઓ કહે છે, કે :

હસ્તાં રે રમતાં લાઈ ગોવાળીઆએ હીઠાં જો

લાઈ, ગોવાળીઆઓ કોઈને રમે કેતા !

અને શ્રીકરમાં પડેલી રાણી ગભરાઈ હી. રાજાની ડરામણી પ્રતિ એના ખ્યાલમાં હોય, કે તૂતે રક્ષણ કાળે એના મુખમાંથી લાંચ આવી પડી :

તમને પગમાંના ઝાંઝર આવલથું !

અને ગોવાળીઆ સમજ્યા, કે હવે તેમને રાણી કરતાં એટલા મળ્યા. એમનો વારો આવ્યો—સત્તા મળી, ને એના તોરીલા મદમાં એકે પાણીમાં ઝંપલાવ્યું ને મહેલમાં દરબાર આગળ :

લાઈ, ગોવાળીએ રાજાજીને જાહેર કીધાં જો !

રાજા એકદમ હોમો થઈ ગયો—દરબાર આખું ખડું થઈ ગયું. રાજાના ગુસ્સાએ સર્વ સૈનિકના મુખ પર ચેતન પ્રગટાવ્યું. ઘડી ભરમાં શું થઈ ગયું? લેહકાભર્યા અભિનયમાં લોક ગાયકે ગાયું કે :

ગારસે રે ! બંદુક તેરસેરે તરવાર,

રાજાજી ચાચલા રે ! શિકાર ખેલવા.

સૈનિકની આખી દારની દાર, રાજા સહ એવારે ખડી થઈ. પછી વહાણના વહાણ ઉભાર્યા. રાજાએ, સત્તાસિલ અવાળે હુકમ દેંક્યો :

અદયા, માછીડા હોડી હલકાર;

અમારે જાણું બસ, પેલા કાંઠડા.

આખી મહામંડળી જોતજોનામાં રાણી પામે પુગી ગઈ. રાજનો ગુન્હો અધિકતઃ પ્રજવલિત હતો. મોઝલાનો વધ ચામ, કાં તો ગણીતું ખુન વહે. એવા સંજોગો વાતાવરણ માહે મમાયા હતા. પણ આ તો બીજું જનવાને નિર્માયું. રાણીનો મોઝલા પ્રત્યેનો પ્રેમ હવે શબ્દોમાં વ્યક્ત થયો. પંખી જગતને ચઢનારી આ ગણી પોતાના બહાલા મમાજને બચાવવા પશુ મમાજને લોગ આપવા પણ તૈયાર થઈ.

આખોમાંથી આંસુધાર સાથે, એ રાજને પાપ લાગણું કરતી કહેવા લાગી:

મારજો રે ! મારજો, હરણીને કળિયાર જો !

રજો ! મારો વન કેરો મોરલો.

રાજએ ગણીને હાસેલી કાઢી. રાજએ આટલું લા'વ લશકર આપ્યું તે શાને ? એક બાલુ હારખંધ લશકર ઉભુ છે. તે પછે નહીનાં નિર્મળ પાણી પીતો મોઝ છે. હુકમ મળી ચૂક્યો.

માર્યો રે ! માર્યો પાણીલાં પીતાં,

રે ! વન કેરો મોરલો !

મોઝ મરતાં રાણી ટળી પડી, તે લશકરમાં હોહા મચી રહી. રાજ એવાકબો બની ગણીના મોઢા તરફ અનિમિષ નયને, પ્રગાઢ શાંતિમાં જોવા લાગ્યો. રાજથી પછી સ્વભાવતઃ ખોલાઈ ગયું; ‘ગણી’ । રાણી બોલી નહિ. રાજએ ગતે રહેરે દર્દીની વાણીમાં મોઢેથી મરસીઓ ગાયો.

કહે તો રાણી, મહેલો રે ! જંધાવું,

અગાડી મોઢાવું વન કેરો મોરલો !

કહે તો રાણી, કુવાડીઆં ખોદાવું,

તોડે તો જડાવું વન કેરો મોરલો !

કહે તો રાણી વાવડીઆં ખોદાવું

પગથારે જંધાવું વન કેરો મોરલો !

કહે તો રાણી સાંડીઓ લઈ આવું.

પાલવે મુકાવું વન કેરો મોરલો.

કહે તો રાણી ચોરી રે ! સીવાડું

જુલરે ઝળલાવું વન કેરો મોરલો !

કહે તો રાણી ઝાંઝરીઓ ઘડાવું,

તેણે તો છણણાવું વન કેરો મોરલો.

રાજની દુઃખગીતા અટકી ચૌધાર આંસુની નદી મુખડેથી વહી ગઈ. પણ ગણી સમજ નહિ—હી નહિ—અને લોકગાયકે પણ આ લોકકથા આટલેથી સમાપ્ત કીધી.

ખીલીમોરા

તા. ૨૪-૫-૩૮

વિનુ. બ. દેસાઈ

બૃહત્તર લાટ

લે. પંક્જ

૧

આધુનિક સુરત જિલ્લો અને થાણા જિલ્લાનો કંઈક ભાગ પુરાતન સમયમાં લાટ દેશ કહેવાતો હતો. લાટ દેશ આર્યવર્તના ઇતિહાસમાં એક ગૌરવમય સ્થાન ભોગવે છે. લાટની પ્રાચીન વહાણવટામાં કુશળ હતી. શુપારક, (સોપારા) સુરત, નવસારી ઇત્યાદિ બંદરો પર દેશાવરનો માત્ર આવતો અને આર્યવર્તનો માત્ર દેશાવર જતો. લાટની પ્રજા ફક્ત વેપાર કુશળ ન હતી પરંતુ અન્ય સ્થાનોએ લાટની કિર્તિને વધારવા પણ પ્રયાસ કરતી. લાટ તો પોતાનો દેશ હતો જ પરંતુ બૃહત્તર લાટ અન્ય સ્થળે બનાવવાની લાલસા પણ તેઓમાં પ્રબળ હતી. એ લાટ પ્રદેશને પાતાળ (હિંદ મહાસાગરના લુપી દ્વિપ)ને કહે અતલ, વિતલ, સુતલ, ઇત્યાદિ) પ્રદેશની સાથે પણ સારો સંબંધ હતો અને પાતાળ પ્રદેશના નાગોનો પણ સારો સંબંધમાં લાટમાં વસ્યા હતા. લાટનો એક પ્રદેશ નાગમંડળ નામે આવે પણ કંઈક એ પૂર્વ ગૌરવનો આભાસ આપે છે.

૨

‘તો પછી શું થયું?’

‘થવાનું શું હતું? આખરે મેં કશું કે મારે એ સત્તાહની જરૂર નથી.’

‘પણ કૌંડિન્ય એમ ઉતારવો કેમ થાય છે. જરા વિચાર કરી જો. આપણે દૂર સુદૂર દેશોમાં જવાની વાત કરીએ તે સ્વભાવિક રીતે આપણા વડિલોને ઉચિત ન લાગે.’

‘પરંતુ આ પ્રમાણે તો ધરગાઓની સત્તાહ લીધા વગર કામ ન કરીએ તો આપણે પણ થઈ જશું.’

‘પણ લાટ એ અત્તાત દેશમાં જઈ ત્યાં આપણે શું કરશું?’

‘શું કરશું? તું પણ વાંગલટ ખરેખર વિચિત્ર છે. મારે એ નાગોના દેશમાં જઈ રાજ્ય કરવું છે.’

વાંગલટ હસ્યો અને બોલ્યો, ‘વાર રાજ, તમે જાઓ છું તો જવાનો નથી.’

કૌંડિન્ય આ શબ્દો સાંભળી બોલ્યો, ‘જાઓ ત્યારે તમે જઈને વૃદ્ધોના યશ્ન ચાંપો.’

બંને મિત્રો છુટા પડ્યા.

૩

નાગમંડળના વીરોએ સુવર્ણભૂમિ (મલાયા, સ્વામ, જવા, સુમાત્રા)ને શોધી કાઢી હતી. યત્રતંત્ર નાવિકોના ટોળાંઓ ત્યાં જઈ અનેકો પ્રકારની સમૃદ્ધિ ધસી લાવવા માટે તૈયાર થતા હતા. નાવિકો અને વેપારીઓ નૃણજયની ઝંખના હતી પરંતુ એક વ્યાજાણ યુવક કૌંડિન્યમાં ત્યાં સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરવાની મહત્વાકાંક્ષા હતી. તેણે પોતાની એ મહત્વાકાંક્ષા વૃદ્ધોને કહી અને પરિણામમાં મૂર્ખ કહેવાયો. સર્વ ચેષ્ટા કરી રહ્યા પછી નીરાશ થઈને તે એક નાવિકની નૌકામાં સુવર્ણભૂમિ જવા શુપારક બંદરથી ઉપડ્યો.

એ નૌકામાં લાટનું ગૌરવ બહાર ફેલાવનાર વીર જતો હતો.

૪

નાગની મૂર્તિની પૂજા કરતી ગજકન્યા સોમા બેઠી હતી. નેની એક મખા આવીને બોલી, 'આજે તો હારતવર્ષથી અનેક નૌકાઓ આવી છે. સુંદર વસ્ત્રો અને સુંદર આભુષણો પણ વેચાવાને આવ્યાં છે

'નૌકાઓ કયાંથી આવી છે?'

'શુપારિક, તામ્રવીપ્તી, કુલહાર, તામ્રપણી' ઇત્યાદિ નામો તો મને સામાએ ગણાવ્યાં છે.'

'કંઈ ખામ મળવા જેવી વાત છે?'

'તમે આવો તો ખર્ગાં.'

૫

નાગોના પ્રદેશમાં આવીને નૌકાઓ પોતાનો માત્ર ખાલી કરવા લાગી તથા એ પ્રદેશની વસ્તુઓ લેવા લાગી. કૌડિન્ય સુપચાપ ફરવા લાગ્યો ફરતાં ફરતાં એક સુંદર ગ્રથાને તે આવી પહોંચ્યો. પ્રકૃતિનું સૌંદર્ય જોવામા તે તર્લિલન થઈ ગયો. એકાએક પોતાની વાંસળા માઢ આવી. તેજો તે વગાડવા માડી. મધુર શબ્દો તે વનના પશુ પક્ષી આકર્ષ્યાં. આ સંગીત અત્યાર સુધી એ ભૂમિમા અજ્ઞાત હતું. એક મણીધર આ સંગીતને માંભળતો તર્લિલન થઈ ગયો. જે ચાર નાગો (સુવર્ણ ભૂમિના વાગી) આ દશ્ય જોઈ આશ્ચર્ય પામવા લાગ્યા. પોતાના આગ્રાધ્ય વિપધારી નાગને પણ જે મનુષ્ય મંત્રમુગ્ધ કરી શકે તે તેમને દેવ લાગ્યો. તેઓ દોડી ગળને ખખર કરવા ગયા.

૬

સુવર્ણભૂમિમાં ખજાળાટ મચી ગયો. એક દૈવાશિ પુરુષ આર્યવર્તથી આવ્યો છે જેની આગળ વિપધ નાગ પણ પોતાની હાર કબૂલે છે જાણી લોકો કૌડિન્યને જોવા આતુર બન્યા. સુવર્ણભૂમિમા નાગપૂજા મુખ્ય ધર્મ હતો અને તેને લીધે વાગીઓને પણ આર્યો નાગ કહેતા હતા. વિપધર નાગોની અધિકતા હતી. નાગના વિપની પ્રચંડ અસરને લીધે એ પ્રજા દેવ ગણાતો હતો અને સુવર્ણભૂમિના વાગીઓ તેનાથી ખ્દીને તેની પૂજા કરતા હતા. કૌડિન્યના વાઘથી નાગ પણ મુગ્ધ થઈ જાય એ કંઈ નાની વાત ન હતી. ગજ-સભામાં જ્યારે કૌડિન્ય આવ્યો ત્યારે લોકો મત્રમુગ્ધ બની તેને જોઈ રહ્યા.

'સુવરક તમારું નામ?' નાગવંશીય રાજાએ પૂછ્યું.

'કૌડિન્ય.'

'તમે કયાંથી આવો છો?'

'આર્યવર્તથી. મારો વિચાર આ ભૂમિને જોવાનો હતો.'

'આ ભૂમિ આપને પસંદ પડી?'

'હા, પ્રકૃતિ અહીં ધણી જ પ્રેમાળ છે.'

'તમે પાછા ક્યારે જવાના છો?'

‘મારી ઇંછા થોડો સમય અહીં રહેવાની છે.’

‘અરવું, આપ હમારા અતિથી તરિકે અહીં રહી શકો છો.’

૭

‘પરંતુ નાગરાજ, આ પ્રમાણે તો તમારી શક્તિ ક્ષીણ થઈ જશે.’

‘કૌંડિન્ય, તમારું કહેવું હું સમજુ છું પરંતુ ઉપાય શું છે?’

‘જુઓ નાગરાજ, તમે વેતનસોગી સેના રાખવાની વ્યવસ્થા કરો. કોઈ ગણ સામંત કે સેનાપતિને જામીન ન આપો. તેમનું પણ વેતન નહીં કરો.’

‘પણ બધી મુશ્કેલી લાવવી ક્યાંથી?’

‘તમે પરદેશ જતા માત્ર પર જકાત નાંખો. હમારા જંદરે પણ એમજ ચાલ છે. ખેડૂતોને સમૃદ્ધ બનાવો. તેમની વેદનાના તરફ દષ્ટિ કરો.’

‘કૌંડિન્ય, તમારી વાત પર હું વિચાર કરી નેહાય.’

૮

‘કૌંડિન્ય, તમે વાંસળી વગાડતાં ક્યાં શીખેલા?’

‘એક ગુરૂ પાસે.’

સોમા હસી અને બોલી, ‘ગુરૂ પાસે તો બધું વિદ્યા શીખે છે. પરંતુ તમારો ગુરૂ કોણ હતો.’

‘એક માણસ.’

સોમા ફરી ખડખડાટ હસી અને બોલી, ‘તે તો હું પણ કહી શકું છું, તેનું નામ?’

‘વાગ્લાટ!’

‘તે ક્યાં છે?’

‘નાગમંડળમાં.’

તે તમાગ કરતાં પણ સારી વગાડતો હશે?

‘ના.’

‘કારણ.’

‘કારણકે ગુરૂથી શીખ્ય હમેશા વધારે આગમ ગળ છે. મારા કરતાં તમે પણ સારી વગાડો છો.’

‘હવે તમારું નિવેશન રહેવા દે. શું હું કોઈ પણ દિવસે એ વગાડી શકીશ નહીં?’

‘કેમ નહીં. પણ તમે ગુરૂદક્ષિણા આપ્યા વગર શીખવા માગો છો તે વિદ્યા કેમ કહે?’

‘તમે શું દક્ષિણા આપી હતી?’

‘તેં જાણી તમે શું કરશો? તમે શું આપશો?’

સોમાનું મસ્તક લજ્જાથી નીચું વળ્યું. તે એકાએક નેરથી ‘બોલી, તમે માંગો તે!’

કૌંડિન્યે સોમાને પત્તાપન કરતી નેમ. તે એ નાગકન્યાના સૌંદર્યને નેહ રહ્યો.

૯

નાગરાજની પ્રજામાં ગણરાટ દેશવરને કારણ પણ હતું. પાસેની અરનેવરંસી પ્રજાનું

આક્રમણ થવાની નાત સભાગાતી હતી નાગગજ સેનાને દંડ કરવામાં પડ્યો અને કૌડિન્ય ની સલાહથી શત્રુઓના આવવાના માર્ગો બંધ કરી દીધા કૌડિન્યે આર્યોવર્તથી ઉચ્ચ અને મજબૂત ધનુષો તથા લાટ દેશથી સુદર અને તીક્ષ્ણ ખડ્ગો નાગગજને મગાવી આપ્યા હતા જ્યારે નાગરાજની મેનાએ જ્વેતજ્વેતામાં એ આક્રમણગ્રસ્તીઓને હાંસી દીધા ત્યારે નાગરાજના આનંદનો પાર ગણો નહી નાગરાજે સામ્રાજ્ય વધારવાના રૂઝના જેવા માણ્યા પરંતુ નાગરાજને પુત્ર હતો નહી એટલે એ સામ્રાજ્યનો વાગ્મ મેળુ થશે એની ચિંતા હતી

‘કૌડિન્ય, તમે ઉચ્ચનશીલ જ્વેત્રો છો અને હમાગ દેશને સમૃદ્ધિવાન બનાવવાની ઉત્કંઠા મળે છે પરંતુ’

‘પરંતુ શું ?’

‘શું તમે હમારા ન ચર્ચ શકો ?’

‘એને અર્થ ?’

‘તમે એક નાગકન્યા સાથે પરણી તમારો પ્રેમ આ મોટું પર ન બતાવી શકો ?’

કૌડિન્ય ચૂપ ઉભો રહ્યો થોડીવારે બોલ્યો, ‘હા નાગગજ, હું નાગકન્યા પરણુવા તૈયાર છું પરંતુ તે પણ ઉચ્ચનશીલ હોવી જોઈએ’

‘મોમાં સાથે તારા લગ્ન થાય તો ?’

કૌડિન્ય શરમાયો અને બોલ્યો ‘મારે વાધો નથી’

૧૧

નાગરાજ ના મૃત્યુ પછી કૌડિન્ય એ સામ્રાજ્યનો સ્વામી થયો અને એનો વરા એની પત્નિના નામની પાઠી મોમવશ કહેવાયો કૌડિન્યના સ્થાપેના સામ્રાજ્યની કીર્તિ અને મમૃદ્ધિ આજે પણ ચીનાઈ લેખકોનો લેખોમાં મલગાય છે ચીનાઓ એ ગભરો પુત્રાન કહેતા અને કહેવાય છે પુત્રાન રાજ્ય પાસે વહાણોનો એક મજબૂત ખેડો હતો, અને મમુદ્ર સુદમાં એ રાજ્ય અજ્યેય હતું લાટના વહાણવર્ગીઓએ લાટની કીર્તિ બહાર પણ સારી ફેલાવી હતી, અને પુત્રાનના નાવિમને સુદ્ધ શિક્ષણ આપનાર લાગના વીરો હતા

૧૨

આજે કોણ એ વાત માનશે ? સુરત, નવમગીના જર્જર વહાણો શું એ વાતનો ખ્યાલ આપશે? લાટ જીવતું હતું જ્યારે લાટવામીઓ જીવતા હતા હાથ અતીતનો ઇતિહાસ પણ કેટની વેદના ભાતુક હૃદયને આપે છે.

કવિના યદ્દેશ

શ્રી. મહાવીરપ્રસાદ દાધીચ

બી. એ. એલ. એલ. બી.

દુનિયામાં રહી સર્વને ખુશી રાખી પોતાનું મનગમતું કરવાની રીત, બતાવતી નીચેના ધૂત-આલાક પ્રેમીજનોની રીતિ અનુકરણીય છે.

અમરશતક નામના કાવ્યમાં કવિ આપણી સમક્ષ-એ પત્નીઓના પતિ પ્રેમીનું અનુ-પમ ચિત્ર ઉભું કરે છે. એ કહે છે કે એક પ્રિયતમાઓને એકજ આસન પર બેઠેલી-જોષ પ્રિયતમ પાછળથી આવી-જેને ઓછી ચાહે છે તેની આંખો હાથવતી-પ્રેમ કીડાના બહાને બંધ કરે છે; પાસે બેસેલી બીજી પ્રિયા-જેને વિશેષ ચાહે છે તેના કપોલ પ્રદેશ પર ચૂંબનની દસ લહાણુ છુટે છે.

દૃષ્ટવૌકાસનસંદિપતે પ્રિયતમે, પશ્ચાદુપેત્યાદરાદ્ ।

एकरया नयने पिधाय विहित मिद्वानुबन्धच्छलः ॥

૦ દંપદ્વક્તિનમ્નયરઃ સવલકઃ પ્રેમોહતન્માનસામ્ ।

અન્તર્હાસલસત્કપોલકલકાંપૂર્તોઽપરાં સુમ્મતિ ॥

દુનિયાની પણ આવીજ દશ છે. જે ધૂતતા સંજ્ઞતાથી અજમાવી ચકે છે તે જગતના હૃદય છતી ચકે છે.

આવાજ ભાવવાળા કાવ્ય હિંદી-ભાષાના કવિઓની કૃતિઓમાં મળી આવે છે. પ્રત્યેક કવિએ જુદી જુદી કલાની યોજના કરી છે.

કવિવર દેવનો નાયક તો અમરશતકના નાયકની માફક પ્રેમકીડાના બહાને-નયન નથી ઢાંકતો પણ નયન પર અખીર ગુલાલ-ફેંકે છે. ગુલાલને ઉડતો જોષ નાયક પોતાના નેત્રો પોતેજ હાથવતી ઢાંકે છે. ત્યારે નાયક બીજી પ્રિયતમાને આલિંગન આપે છે.

એણુંત શય એવાર ખરે,

અનુરાગ ભરે બડે ભાગ કન્હાઈ,

એ કહી ભૌનમે દોઉન દેખિકે,

‘દેવ’ કરી ઇક આપુરતાઈ

લાલ ગુલાલ સોં લીન્હી મુડી ભરિ,

બાલ કે ગાલથી ઓર ચલાઈ,

વાદમ મૂઠી ઉતૈ ચિતઇ

ધન ભેટી ધતૈ રૂપભાવુડી ભઇ

—દેવ૦

મહાભાગ કન્હો અનુરાગ ભરી શગણુ મહીનામાં હોળા બેસે છે; એક પ્રિયાઓને એકજ ભવનમાં નિહાળી એ અપુરાષ વાપરે છે. પોતાના હાથમાં લાલ ગુલાલથી મુડી ભરીને એક બાળાના ગાલ તરફ ફેંકે છે; દુદરતી રીતે એ બાળા આંખો હાથવતી ઢાંકે છે

એટલામાં કાન્હા વૃષ ભાનુબને બેઠે છે. ભાનુ નામના બીજા કવિ એવાજ અંગેઓમાં—
'ભાનુ' સુગંધ સુધાય બેઠે મિસ,

એકકે નેન કપૂર લગાથો.

સુગંધ સુધાડવાના બહાને એકંતી આંખો પર કપૂર લગાડી દે છે અને બીજને આલિંગન આપે છે.

આ કવિઓની પ્રેમ ગીતિ કૂર છે એક બીજા કવિ ધીમે અંગન આંગતી બાળો માટે અદ્ભૂત ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે. તીક્ષ્ણ કટાક્ષથી ડરી ગએલા કવિ કહે છે કે—ધીમે અંગન આંગવાનું કારણ એ કે કટાક્ષ ચલાવનારી એની આંખોથી એની આંગણી, કદાચ કપાષ નય!

કહા કરો ને અંશુ રીત અની ધની સુખી નય,

અનિયારે ચખ લખિ સખી કજરા દેત કરાય.

ચંચળ નયનોની ચપળતાથી કટાક્ષી એક કવિ કહે છે કે આ નયનોનું કાળજીભરેલ રોજ કાણું મોઢું કરે છું છતાં એ ચંચળતા નથી છેડતાં!

શ્રી ગીતાજીમાં "પર ધર્મો મયાવહઃ" તો જે ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે તેવાજ પ્રકારનો ઉપદેશ એક કવિ નીચેની પંક્તિઓમાં આપે છે.

જે છેડત કુલ આપને, તે પાવત બદ્ધ ખેદ,

લખ હું બાંસ તણ બાંસરી, લઈ લોહસો છેદ!

એટલે કે જે પોતાના કુળને છોડી દે છે તે ખેદને પ્રાપ્ત થાય છે. જેથી રીતે લાખો બાંસોને છોડીને બાંસરી લોખંડથી વિધાય છે! એક ઉર્દુના શાયર સુધાવે છે કે

સમ્હાલા હોમ તો, મરને લગી હસીનોં પર,

મુઝે તો મોત હી આયા, શીખાય કે બદલે!

એટલે કે જ્યારે મહારામાં મમજણ અને યુવાની આવી ત્યારે તો હું પ્રેમીઓ માટે મરવા લાગી—ખરે! યુવાનાને બદલે મરને તો મોતજ આવી!

બીજા ઉર્દુના શાયર શાયર કરે છે કે :—

દિલ્લે. મસ્લ. મસ્લ. હર, જર. સર. મુઘીયે,

મુમકીન તહીકી ધસમે મોહબતકી છુન હો!

એક ત્રીજા શાયરને આંખમાં આંજલો સ્વામરંગી સુરમો—ખીમારને અધારી ગળિ જેવો ભારે લાગે છે.

યોં નજકતસે ગર્ગ, સુરમા હૈ ચરમે વારકો

છમ તરહ રાત ભારી, મર્દ મે ખીમારકો!

મદિરાપાન કરવા વ્યાકુલ બનેલા એક શાયર પોતાની પ્રેયસી—માકીને કહે છે કે માકી! મરને દારૂડિયાને તો, દારૂના શીશાનજ તળીમાં, જે દારૂ બાકી રહ્યો હોય તેજ બસ થશે; માટે મહારી અંગલીમાં જ એ મરને ભરી આપજે કે ગદી હોય બાકી સાકી! હું મસ્ત છું મને દુનિયાનું ભાન નથી, કેમકે મહેં તો મહારી આખી છંદગી તહારી પાસે જ શુભરી છેસાકી!

મુઝ બધા નોશકો તવ છટ હી હૈ, કાશી સાકી !
ભરદે મુઝમે ને શીશેમે હો બાકી સાકી !
મરત કયા બને કિધર દૈર હૈ કાયા હૈ કિધર ?
ઉમરે મારી તેરે પાસ હી ગુબરી સાકી !

એક અંગ્રેજ કવિ કહે છે કે : — પૂર્વકાળમાં તો

Men with powder on their guns, Went-forth to hunt
a deer;

પણ ચાલુ જમાનામાં તો :—

Dear with powder on her face Goes forth to hunt
a man.

એક સાહેબના બંગલાની પાસે એક સાધુની કુટિર હતી. સાધુ શિવ પૂજા કરી
બમ બમ મહાદેવની ધોપણા કરતો. 'બમ બમ' (Bomb Bomb) શબ્દસંભળી સાહેબ
અને મગ્ન ધબકાટમાં પડ્યાં. અને ફોન કરી પોલીસ સહીત લેનના કપ્તાનને તેમી જોવાને
છે. એ આવી સાધુની કુટિરની તપાસ લે છે. અને બીજવપત્રની પાંદડીઓમાં ગોળ ગોળ
કેંક ચમકે છે ! ત્યારે સાધુ ખુલાસો કરે છે કે ભાઈ આ બમ ભોળા મહાદેવનું લિંગ છે
બમનો ગોળો નથી !

બમ બમ કી શોર સુન બંગલેકે પાસહીમે,
ચીખ ઉઠી મેમ સિર સાહબકા, તમકા,
ફોન કિયા લેનકો તો 'વચનેશ' ફોન હી,
પુલીસ સમેત કપ્તાન આપ ધમકા !
ઘેર કર બાબાકી કુડીકીલી તલાસી વહાં !
છીપા પત્તીયોમે કુછ ગોલ ગોલ ચમક !
હાયમે ટટેલા તબ, જાના બમ, જોલા સાધુ
લિંગ હૈ યહ ભોલાકા, ન ગોલા યહાં બમકા !

(કમશા:).

દરેક જાતની આંખાની કલમો તથા અડધો શેરીઆ
ચીકુ, લીંબુ, મોસંબી, સંત્રાં ગ્રેપફ્રુટ, ઘટાલીઅન
લીંબુ, બી વગરની જમરૂબી, તણુ વરસે ફળનારી
નાળીએરી મીઠી પીસાબવેલ વગેરેની કલમો
બનાવી વેચનાર.

જરૂર પડે પ્રાઈસલીસ્ટ મંગાવો.

વશી કાળાભાઈ ભાણાભાઈ.

યુ. પો. ધમડાજી સ્ટેશન : અમલસાહ

....શોભા....

— શ્રી. પ્ર.

‘અરે ! અરે ! રે !’

‘ખીયારો છુદાઈ ગયો !’

‘મોટવાળાઓને તે કંઈ આંખ છે ?’

‘જાણે એમના આપતું જ રાજ છે.’

આજે કુંભ મેળો હતો. ઠેર ઠેર જનાણુઓની ઠંક જમી હતી. નદી તરફ જતી બધી શેરીઓ ભરનિગળ થયા કમતી હતી. કોઈ નહાવા જતું તો કોઈ દર્શનને જતું; કોઈ કથા કથાં થાય છે તેની શોધમાં હતું તો કોઈ પાલખીને વરઘોડો કથાંથી નીકળવાનો છે તેની પૂછપરછ કરતું; ભક્તજનો રામ ગમ સીતારામની ધૂનમાં મસ્ત હતાં ને દાનેશ્વરીઓ પાછ પૈયા આપી પુનની પોરલીઓ બાંધતાં હતાં. કંગાલ બીખારીઓએ પાછ પૈયા માટે પડાપડી કરતાં. એ પડાપડીની દોડાદોડમાં એક ગરીબ હોકરો મોટર તળે અટવાઈ ગયો.

હોકરો ધાયવ ચઢ, ધક્કો ખાઈ ગટર ભણી ફેંકાયો. તેની ફરતે જોનારાઓનું ‘કુંડાળું જમ્યું’. એ ટોળામાંથી કોઈક મહોશની મીઠાઈ વાપરી તો કોઈએ ગાળોના ફૂલ વેર્ષાં.

‘જોની ખીયારો કેવો લોચો વળી ગયો છે !’

‘ખીયારો ચૈતરના તડકામાં કોઈલાંની પેઠે તરફે છે.’

‘જુઓ ! જુઓ ! એને ખેંચ આવે છે.’

‘એને હાથે પગે વંઠ આવતા લાગે છે.’

એ ખોલનાર્ગના ગળા ગળગળાં થયાં હતાં, આંખો ભીની થઈ હતી. છતાં તેઓ તેનાથી જાણે નવ ગજ જેટલે આંધે ઉભા રહ્યા હતા. કોઈએ એને ઉઠાડી બેઠો કર્યો નહિ, કોઈએ એને ઉંચકી લોહીના ખાબોચીઆમાંથી અળગો કર્યો નહિ તથા કોઈએ એકાદો ધરો પાણી પણ એના પર રેડ્યું નહિ. આવડા મોટા ટોળામાંથી ન તો કોઈને એની માચી દયા આવી કે ન તો કોઈએ એના પર મમતા બતાવી.

કારણ એ મમાજનું કવંક હતું. એનું કોઈ સગુ ન હતું એ ન્યાપો હતો, નમાયો હતો. હડકાયા કુતરાં પેઠે રમતા વચ્ચે ગવડી રખડી એ મોટો થયો હતો. એ ફેંકી દીધેલું એકુંજીકું અને સડેલું ખાતો અને દોરના હેરે પાણી પીતો. એવા હોકરાને કોણ અડે ? તેમાં વળી આજે તો જન્મ હતી. આજે તો સુપડે સુપડે દાન ધરમ કરવાનો દિવસ. એવા મપરમે દહાડે ચિંથરેલાલ અને ગંધાતા ગરીબને અડીને કોણ અલગાય ? એ દરામખોર મરી જશે તો લોકોની આંખમાં ખુચી રહેલી એકાદી કાંકરી ઓછી થશે અને નહિ મરે તો કાલે સાંજે થઈ બેઠો થશે. એને ખાતર વરસે બાર વચ્ચે આવેલો આવો મપરમે દહાડો કોણ બગાડે ?

એ મોટરની અડફટમાં આવ્યો અને રસ્તા વચ્ચે રડવા લાગ્યો એટલે ન છુટકે તમાસો જોવા ટેવાએલા લોકોને ઉભા રહેવું પડ્યું. એનો તરફસાટ જોવા પડ્યો, ધર્મભિમુખ

મનને કલેશ પામવો પડ્યો. એથી ધણુ એના પર ગુસ્સે થયા.

‘વચમાં શું કામ આવ્યો હતો ?’

‘હોનું વાગ્યું ત્યારે કાને શું ચડવા ગયા હતા ?’

‘હરોમંજોરે એજ સામનો છે. વખત જોતો નથી, કવખત જોતો નથી અને ત્યારે ત્યારે મામે ફરી વળે છે. શેઠ દયા કરો ધરમ કરો.’

‘આપણને ત્યારે ત્યારે અભડાથી મારે છે. આપણે તો ગમ ખાધ આધા ખસી જતા પછુ મોટર કંઈ થોડીજ એમ એનાથી ફરી જવાની હતી.’

‘આજે બરાબર મોસ ખાધી છે. હવે એ કોઇની મામે ફરી વળતાં વિચાર કરશે.’

‘આપણે ધરમદાસ શેઠનો ઉપકાર માનવો જોઇએ કેમકે એમણે સમજાવવને બરાબર સમજ કરી છે.’

ખાટકીરાડમાં હરવા કરવા દેવાએલા લોકો ગળે છરી પડતાં બકરી કડણુરવરે એ બે કરતી હોય તોય જરાએ આધાત પામ્યા વિના પોતાનું કામ કરે જાય છે. એટલી જ નિષ્કુરતાથી જાતમાં આવેલા ધર્મીઓ સામે એક જીવ મૃત્યુની વેદનાથી તરફડતો હતો છતાં નિર્વિકારી ઉપેક્ષા બતાવી રહ્યા હતા. આવે ઉમેલા એક કોણેજઅનથી એ જોયું ન ગયું. કારણ તે પરદેશીઓએ આપણું વિધર્મી શિક્ષણ પામ્યો હતો. તે જખતપ કરતો ન હતો. તેને જ્ઞાન સંધ્યા કે કથા હવનની પડી ન હતી. તેથી જ તે આપા કપરમે દહાડે ગંધાતી મટરમાં હાથ નાંખવા તૈયાર થયો.

બીડમાં માયું મારી તે આગળ આવ્યો તે માત્ર તમાસો જોવાજ આગળ ન આવ્યો. તેણે તો માયણ જીવને બને તેટલો મદદરૂપ થવાનો નિશ્ચય કરીને જ ડગણુ બધું હતું. તે મેલા મેલા રસ્તા પર ખેસી ગયો. તેના ધોળીનાં ધોળેલાં લુગડાં મેલાં થરો અથવા તો તેના પર લોહીના ડાઘ પડશે તેની તેણે પરવા ન કરી. તેણે ઉકારાને લગવેથી ઉંચકી ખેડો કર્યો. અને તેને જરડે હાથ ફેરવી તેને ઠડો પાડવા પ્રયત્ન કર્યો. એ સો જસો લોકોમાંથી જે કાલએ ન ડયું તે એણે કરવા માંડયું. તેથી ધણાને કંઈ કંઈ ધર્મ મયું.

‘એ મીરટર રહેવા દો જહુ દયાળુ યવામાં માર નથી. નાહકના પોલીસ કેસમાં સડોવાશો વગર લેવેદેવે પાંકી પંચાતમાં શું કામ પડે છે ?’

આવી નિષ્કુર શીખામણને રોકડું પરખાવવાનો કોણેજઅનને વિચાર આવ્યો. પણ તે ગમ ખાધ ગયો. તે રહેરમાં નવોતરોજ આવ્યો હતો એ જાણું કોઈને યોગ્યખતો ન હતો. એણે માન્યું કાવકાઈથી કામ લાઇસ તો આ લોકો જરૂરની મદદ કરવા લાગશે. એણે ઠડે કલેજે જવાળ આવ્યો.

‘કાણુ કહે છે કે મારે લેવાદેવા નથી. એ મારો ભાઇ છે.’

કોણેજઅન કોણેજમાં સામ્યવાદ અને સમાજવાદના પાઠો ભણ્યો હતો. એ ભણતરને તે અમલમાં મૂકતાં પણ શીખ્યો હતો. ભાઇચારો અને વિધર્મીજીવની તે માત્ર વાતો જ ન હતો કરતો. તેના ધણા મિત્રો આવી કસોટીની વેળાએ જાણે પોતે કંઈ જોયું જ નથી એવો ટોંગ કરી ચાલ્યા જતા તે એમના જોવા દેખીતો આંધળો ન હતો, અને એથી જ તે એક વિધરેલાલ કંગાજને બેઠકક ભાઈ કહી રાખ્યો.

એ સગાઈની વાને લોકો નાજુજ થયાં. ઘણાંએ મ્હોમાં આંગળાં નાંખ્યાં.

‘એ મંધાનો બીખાડે તે કલંકિતા માનાનું એમનું ધાણું તે તમારો ભાઈ ?’

દાણ મારો એકજાનો જ નહિ પણ તે તમો અધાનો પુણુ ભાઈ છે.’

આવી સગાઈ ન આખજવા દેવાએલા લોકોના મ્હેરાઓ પર મોટે મોટે અક્ષરે લખાઈ ગયું. ‘એટલે ?’

એકાદ બે દેખાવે ફરેલ પમ્ રવભાવે તીખાં મરચાં જેવા સગ્ગરનો એવા મુગા સવાસથી જ ન અટક્યા.

‘હોકરા વગર વિચારે ગમે તેમ બક ના તને ખખર છે એ ‘રતન’ કોણ છે ?’

‘હા કાકાજી ખખર છે. એ કુનડું નથી, ખીલાડી નથી, પગુ જીવણું જાગણું માણસ છે. એને મારી તમારી જેવાજ દાય છે, પગ છે, આંખ છે, જીવ છે.’

એ વાક્ય વધુ સાંજુ થાય તે પહેલાં તો કપાળે ત્રિપૂડ અને ખમ્બે જતોઠવાળા એક મહરય ખમડી ઉઠ્યા.

‘મીરટર એવું ભાવણુ કોણેજમાં કંબો ત્યાં તારા જેવા વહેલા હોકરાઓ તે માટે ખુશ બની તાળીઓ પાડશે. અદિ તો અમારા હાથો એવું અક્ષરખણ ભાવણુ કરનાગના મ્હોઝ ઉપજ્જ થાપડની તાળીઓ પાડશે.’

એ આંખથી આપું ટોણું ખડખડત કરી પડ્યું.

કોણેજઅન મમજી મ્હો આ લોકો જોડે તર્ક કરવો ફાટ છે. સુધિને જે લોકો દગ્ગર બે દગ્ગર વગમતી જીતી ધર્મ પેટીઓને ઘેર ધરાણે મૂકી આપ્યા છે તેઓને મમ-નવડું એટલે રેતીમાંથી તેજ કાઢવા ખરાખર છે. તેને સાગણું જો હું આ હોકરાને ઇસ્પીનાયમાં લઈ જાઉં તો ત્યાં તેની બધી માવજત થશે. આ ભર વસ્તી છે છતાં તે દલદી વરણુ માટે નિર્જન રજુ છે. રજુમાં ગરીબડું દરણું પાણીના એકાદ દીપાં માટે તગરે તો કોઈ તેના જેમાં કાઢા પડ્યા છે તેરા કંઈમા પાણીનો છારો મૂકણું નથી. અહીં પણ એવું જ છે. બસેને આ હોકરા ટગવળી ટગવળી મરે કાઢ તેને પડખે ઉભું રહેશે નહિ.

કોણેજઅનને થયું આટલા બધામાંથી કોમ મને આ હોકરાને ઇસ્પીનાયે લઈ જવામાં મન્દ નહિ કરે ? તેણે આજુબાજુ ઉમેલઓને વિનંત કરી જોઈ.

કોણેજઅનની આંખ જેના જેના પગ પડી તેણે તેણે જ્ઞાતાં અતાવી આલવા માંડ્યું.

એક દાયમાં ફુલની છાજ અને બીજે દાયે પાણીનું કમડલ હતું એવા એક સત્તરળ બોધ્યા. ‘હું તો પૂજા કરવા જાઉં છું. મોડું થાય તો મધાગોવિંદ રીમાઈ જાય.’

એ પૂજારીને ન મમજીયું કે પતથરના ‘મધાગોવિંદ’ કરતાં આ જીવતા જાગતા મમવેદી ગમ્બોવિંદની પૂજા વધારે અગત્યની હતી.

માથે પાપડી, ખમ્બે દુપટ્ટો અને જસલમાં પોથીવાળા એક વિરાગદેહી મહરયે જવાબ આપ્યો. ‘ભાઈ શું કંઈ ? લભાર છું. આદે શ્રાદ્ધ કમવવા જવાનું છે. જરૂરમાનના પિતૃઓ દવાનાય નર્સણુ માટે દાખ્યા કરના કરો.’

એ પુરોહિત ન જોયેલા ન જાણેલા એવા કોઈ પિતૃદેશના જીવને તર્પણ આપવા જતા હતા. પણ આગળ એક જીવને સાચે જ તર્પણની જરૂર હતી. પણ તે તેને દેખાયું નહિ.

ત્રીજી એક વ્યક્તિ કુંડ્રી પોંડી, પગમાં પાવડી ને હાથમાં લોટી લઈ જતાં જતાં કહેતી ગઈ. 'એ પાંપીના લોહીના છાંટા પડ્યા છે એટલે મારે ફરી નહાયું પડશે. હાય! હાય! આજે દર્શને જવાનું કેટલું મોડું થશે.' એને વિચાર ન આવ્યો કે પોતે નાહી ધોઈ પવિત્ર થશે તેથી વધુ પવિત્ર એ ધાયલની સેવા કરતાં લોહીથી ખરડાવાથી થતે.

બધાએ કોલેજઅનને મદદ કરવા ના પાડી છતાં તે નિરાશ થયો નહિ. એણે આજુબાજુ નજર કરી, બંને પડખે મોટી મોટી હવેલીઓ હતી. તેને શ્રદ્ધા હતી આમાંથી એકાદ હવેલીના એટલે તો જરૂર આ બિચારને આશ્રય મળશે. તેને કાંડેને એટલે સુવાડી તે ધરિપતાલમાં ખચર આપવા દોડી જવા માગતો હતો. તેણે એકઠે જ છોકરાને હાથવેથી ઉપાડી લીધો. તે સાથેય તેની પૂઠે લોકોનું ટોળું પણ ચાલવા લાગ્યું.

સામેના એટલા ઉપર એક કિશોરી તેના નાના ભાઈને આંગળીએ વળગાડી ઉભી હતી. 'કિશોરીઓનું' હૃદય દયાળુ હોય છે, તેનાં મનને દુનિયાની કુદરતા હજી સ્પર્શી હોતી નથી. એવી સમજણથી ઉત્સાહપૂર્વક મ્હોડું મલકતું રાખી કોલેજઅને પૂછ્યું.

બહેન! આ છોકરાને થોડીવાર તમારે એટલે સુવા દેશો. થોડી મિનિટમાં પાછો આવી હું એને તેડી જઈશ.

છોકરીએ મ્હોં મચકોડ્યું. તે જોઈ કોલેજઅનનું મલકતું મ્હોડું શીકું પડી ગયું.

'નારે ભાઈ એવી હલકી વસ્તુને કોણ આશ્રય આપે.'

'બહેન તમારા ભાઈને જ આટલું વાચું હોત તો તમારું હૈયું કેવું વસોવાઈ જતત?' એ છોકરો પણ તમારા ભાઈ જેવોજ છે.

'વાગે ને મારા દુશ્મનને' એટલું કહી તેણે પાસે ઉભેલા ભાઈના એવારણ્યા લીધાં. 'વળી એ ક્યાં ને મારો ભાઈ ક્યાં? જોને તમે ઉંચકી લાવ્યા છો તે તો અમારા સ્વોગ્રાની કુંડીમાંથી એભ્રામણ ચાડી ચાડી મોટો થયો છે એની મારા ભાઈ જોડે તુલના? જરા વિચાર કરીને તો ખોલો.'

કિશોરીએ વધુ બોલવા જેવું રાખ્યું જ ન હતું. કોલેજઅન આગળ સાથેય.

શેરીમાંનો શૌરબકાર સાંભળી એક સ્ત્રી પોતાને ઉંચે આવી ઉભી હતી. તેના હાથમાં પારણાની દોરી હતી. તે હાલકું ગાતી ગાતી તમાસો જોતી હતી. કોલેજઅનને આશા આવી. દરેક માતા બાળકના કબજે આગળે છે. તે આ ખીચારના ધા જોઈને જરૂર પીગળશે.

'બહેન! તમે આ છોકરાને તમારે ત્યાં એકાદ ઘડી સાચવશો હું અળખડી ધરપીતાલની ગાડી લઈ આવી પહોંચું છું.'

'ભાઈ એ વાત ન કરો.'

'બહેન દુખીઆને મદદ કરશો તો તમને દુવા લાગશે. દુખી બાળકની સેવા કરશો તો તમારું બાળક સો વરસની આવરડા પામશે.'

‘તો કેમ નહિ ! દુવા અને તે આ અભાગિયાની ! એવાના પડછાયે તો મારો દીકરો દાલે મરતો હશે તો આજે મરી જશે.’

‘બહેન ! એક ગરીબ બાળક ઉપર આટલો રોષ કરવો શોભતો નથી.’

‘ભાઈ તને એનાં ચરિતની ખબર નથી. એ લોકોએ થુંકી નાખેલા પાનના કુચા ચાવતો ફરે છે અને બીડીનાં એમાં કુંદાં પુકતો ફરે છે.’

એ પુત્રાણુ સાંભળવા કોલેજઅન ઉભો ના રહ્યો. તે માત્ર એટલું જ ગણગણ્યો. ‘કલાકે કલાકે બજાએ પાનના બીડાં ચાવતા અને વખતે કવખતે સીંગારેટોના ધૂમાડો કગતા અમાજને શી ખબર કે એક પાનને બીડી પીનારોએ કયે દુઃખે એમ કરતા હશે ?’

કોલેજઅન મુંઝાઈ ગયો. તે આગળ આવ્યો. પતિપત્નીનું એક ભેડું દિંડાળે બ્રહ્મવૃંદાનું. જાને મનકે ચહેલાં લાગતાં હતાં, પતિએ પત્નીની મરકરી કરી. ‘દીકરો દીકરો ક્યાં કરે છે તો લે આ આવ્યો. લઈ લે બોલે.’

પત્નીથી એ મરકરી ન ખમાઈ.

‘એવા અભાગિયાને બોલે લેવા કરતાં તો લવોભવ વાંઝણી ગહીરા.’

કોલેજઅનની ખાતરી થઈ ગઈ આ લોકોમાં ક્યાંય ધાપલ છોકરાને સ્થાન મળે તેમ નથી. તેણે ચાવતાં ચાલતાં પાછળ પાછળ આવતા એક વૃદ્ધને પૂછવા માંડ્યું.

‘દાકા ! પેયું સામે ઉભેયું કુતરું લૂવેટાઈ તમરી ખાઈ પડે તો તમે લોકો તેના પર ધડો ભરી પાણી નથી રેડતા ?’

‘રૂડીએ છીએ.’

‘એજ કુતરું પેત્રે ઉમરે ઉભેલી બીલાડીને વીખી નાંખવા દોડે તો તમે બીલાડીને ખચાવતા નથી ?’

‘બચાવીએ છીએ.’

અને એજ બીલાડી પેત્રા તોડલે બેઠેલા કાગડા ઉપર તરાપ મારે તો તમે તેને ધગમાં બસાઈ જવા નથી દેતા ?

‘દમ્પએ છીએ.’

‘તો પછી આ છોકરે શો ગુન્હો કર્યો કે તમે તેના પડછાયાથી પશુ આધા ભાગો છો ? એ હલકી વરણુને છે. તો કુતરાં કે દહારેથી કુલીન થયાં ? એ સ્વભાવે લુચ્ચો છે તો બીલાડી ક્યારથી ભગતાણી બની છે ? અને એ ગદી ને ગંધાતો છે તો કાગડા ગુંદાંસ જેવા ચોકખા છે ?’

એ આવી દલીલો કરતો હતો એ વખતે બાળુ પર ઉભેલી એક મોટરનું બારણું ઉઘડ્યું. એક જુવાન બાઈ આગળ આવી.

‘ભાઈ ! લાવો એ છોકરાને દુઃસાયવીસ.’

નિરાશ કોલેજઅનને અગમ્યથી યઈ. એ બાઈએ છોકરાને વગર સંકોચે ઉપાડી લીધો. મોટર તરફ જતાં જતાં તેણે કહ્યું ‘હું’ એને મારે ઘેર લઈ જઈ છું.’ ‘તમારું ઘર ક્યાં’

‘ચોકતે નાકે’

એ ટોળામાંથી ધણી લોકો હસવા લાગ્યા. 'એના વિના બીજું કાણ સંધરે ?'

ગામના લોકોથી અગત્ય કહેલુઅન એ હસવાનો ને તે પછીના વાક્યનો અર્થ

સમજી શક્યો નહિ. તે ઇર્ષ્યાતાલમાં પહોંચી જવાની ઉતાવળમાં હતો તેથી વધુ વિચાર કે પૂછપરછ કર્યા વિના તે ચાલી નીકળ્યો.

+

+

+

ચક્રવેથી નીકળેલી મોટર સડસડ કરતી ચોકને નાકે આવી ઉભી રહી. મોટરનો અવાજ ઝોળખી એ ચાર દાસદાસીઓ દરવાજા સુધી હોડી આવ્યાં. તેઓ શેઠાણીનો પગો બોલ જીવી. લેવા ખડે કાને ઉભાં હતાં. શેઠાણી નીચે ઉતરી. દાસદાસીઓએ જોયું બાઈ કોઈ બાગકાને ઉંચકીને ઉતરી છે. તેઓ તે બાર લઈ લેવા આગળ આવ્યાં. શેઠાણી જે બાર ઉંચકી લાવી હતી તે પારકા ઉપર લાદવા માટે ન હતો. રેશમી ચિરે બાંધેલી પોટલી કે વિચાપતી ચામડાની મુટકેસ ઉપાડવા જવું પડાપડી કરે છે. ગંધાતી ને ફાટેલી ચીંદડીએ બાંધેલું પોટલું ઉંચકી લેતાં નોકરો પણ નારાજ હોય છે. શેઠાણી એ વાત સમજતી હતી. એથી નોકરો હાથ લંબાવતા રહ્યા અને તે જાતેજ ધાવણ છોકરાને લઈ દાદર ચડી ગઈ.

એક તો છોકરાનું શરીર મેઝુ હતું જ તેમાં ધૂળ અને લોહીએ હમેશાં ક્યોં હતો. રેરામનાં લુગડાં પહેરનારી, મોટરમાં ફરનારી અને મઘરની તજાણ પર મુઠારી શેઠાણી આજે બધી રવચ્છતાનું લાન શૂરી ગઈ હતી. તેને ધાવણ છોકરાનો મલિન અને દર્શિ વેશ જાણે કે નજરે જ પડતો ન હતો. તે એની ધમકતી છાતી અને દમ લેતા નાકે જણીત તાકી રહી હતી એની મુગી વેદના જોઈ એ પણ સમવેદના અનુભવી રહી હતી.

તેણે લાવી તેવાને તેણે છોકરાને પોતાના પર્વગ પર મુકાડી દીધો. તે તેને પંપાગવા લાગી. એના મીઠા આળપપાળે મહારાષ્ટ્ર ગએલા છવને સાતા વગતી હતી.

દર્દીની પીઠા દર્દીજ સમજી શકે છે. એ જાણતી હતી જોને કુળ નથી, ધન નથી, માખાપ નથી. તેને દુનીઆમાં કોઈ સંધરણું નથી. ત્યારે બાગકા હતી ત્યારે તેણે આ છોકરાની પેડે જ લોકોની લાતો ખાધી હતી. તેની વિધવા માતાને કોઈ અભાગી પણ કોઈએ ફસાવી હતી. ફસાવનાર ફસાવી નહીં ગયો હતો. પછી તો સાસરે કે પીપરે કોઈએ તેને સંધરવા ના પાડી. તે રજગતી જતી. રવડતાં રખડતાં તે માતા બની અને પુત્રી અને માતા બીજા માગી ખાતાં અને ગમે ત્યાં મુર્છા રહેતાં. પહેલાં તો બીખારણને લોકો હોંશે હોંશે બીખ આપતા. પણ એ બીખ આપનારની આંખો દાનનો બદલો માગતી. બીખારણ હોંશે બીખ આપેથી આવે આવે નાસતી. તે પુત્રીને જગતમાં ઘાલી શેરીએ શેરીએ ફરપાતી ફરતી પણ પોતાને ધર્મ એકવાર ઠોકર ખાધા પછી છવની સાટે સાચવતી. સમાજને તે ગમ્યું નહિ. તેની બીખ બંધ થઈ. કુળવંતીઓ તેને ગાળો દેતી, કુળીનો તેને હસડ તે ગમ્યું નહિ. તેની બીખ બંધ થઈ. કુળવંતીઓ તેને ગાળો દેતી, કુળીનો તેને હસડ કરતા. છોકરાંઓ તેની પટે તાળીઓ પાડી માદીકરીને પગવતાં. એકવાર તે ચાર પાંચ દિવસની જુખી હતી. તેજ વખતે કોઈએ પત્થર માર્યો. માદીકરીને બુખે બુખે દોર આવતા હતા તેમાં આ પત્થરે હમેશાં ક્યોં. એ પત્થરે ગમે એ બોમે ધર્મ જાગતી રાખવાની બીખારણની ટેક લીધી પડી. તેણે નહીં કહ્યું કે ત્યારે ધર્મ મૂકવો જ છે તો પછી આ બધું કુળીનો ને પગે પાણું એવી રીતે જ મૂકીય. બીખારણ વેસ્યા બની અને સાચેજ તેણે આખા શહેરને પોતાની આંગળીએ નચાવ્યું. તેણે આવો ધંધો કર્યો. પણ

તેનું મન મલિન ન હતું થયું તેથી જ તે મરતી વખતે પોતાની જીવાનજોઈ દીકરીને કહી ગઈ હતી.

‘બેટા તું આ ધંધો ના કરતી.’

‘તો શું કરીશ? મંસારે આપણા માટે અમા મારગ બંધ કર્યા છે.’

‘બેટા એવું ના બોલ. હું તારા માટે અદગ્રહ ધન મૂકી જાઉં છું એને અને તારી વિદ્યાને બળે તું નવા મારગ ખુલ્લા કરજે. તું તારી નવી દુનિયા રચજે. મમાજના મંસારમાં લાજો જીવો જે વગર સ્થિતિ રક્ષણતા કરે છે તે અધાને તું બેગા કરજે. અને નેમની નવી નાત રચજે.’

માની આ શીખામણ દીકરીએ બરાબર પાળી હતી. દુનિયાના હીન, દીન, પતિત, દુઃખિન મર્વેની તે સર્વસ્વ ધર્ષ રહી હતી.

પલંગે પોટેલા છોકરાએ ધીમે ધીમે આંખો ઉઘાડી. એણે જોયું કોઈ એને પંપાળી રહ્યું છે. એ સ્પર્શથી એને એની મા યાદ આવી. તે પણ એને એવાજ ભાવથી પંપાળતી, તેણે બોલવા ચલ કર્યો. ચોટી ગએલા દંતો એના અવાજને બહાર આવવા દેવા ખુલી ગયા. એ અવાજ હતો. ‘મા! મા!’ માણસ જન્મીને મા સજ્જતી બોલતાં શીખે છે. બેભાન થતાં પણ તેનાથી ‘આ મા’ બોલાર્થ જાય છે. ભાનમાં આવતાં કરી તે માને જ યાદ કરે છે.

એમ તો આ છોકગની મા કંગાળ બીખારણ હતી. રૂકે પાકે રોટલો ખાઈ જીવતી હતી છતાં દીકરા માટે તો તે સ્વર્ગથી પણ વધુ હતી. છોકરે આપતું રૂઢું જોયું ન હતું. તે આપને ઓળખતો ન હતો. તેની મા પણ એનો આપ કોણ હશે તે નહીંથી કહી શકતી નહિ. તે મનમાં મનમાં પૂછતી ‘એ કોણ હશે? રોન કરતો સીપાર્ક હશે? બીલાડી જેવી આંખવાળો મવાલી હશે કે કોકવાર દવાએ ઉભરાઈ જઈ ખુબ ખવડાવી પીવડાવી ધરના એકાદ ઓરડામાં મુવા દેનાર એકાદો રોકીઓ હશે?’

ચાર પાંચ વરગથી એ મા મરી ગઈ હતી. એથીજ પડખેકોઈ બાઇને બેઠેલી જોઈ તેને મા યાદ આવી.

‘મા! મા!’ ની કશું જૂમ સાંભળી પડખે બેઠેલી બાઇને કંઈ કંઈ થઈ ગયું. ‘બીચારાની મા હશે? ક્યાં હશે? તે જીવતી હશે?’ તરત જ તેને બીજો વિચાર આવ્યો. ‘એ મરી ગઈ ના હોય તો પેટના દીકરાની આવી ખૂરી દશા થવા ન દે. ભલે એ ગઈ છે. પણ હું તો જીવતી જનગતી પડખેજ છું ને? હું એની મા ન થઈ શકું?’

‘બેટા કું છે? બહુ બોલતો નહિ હોં બહુ બોલશે તો કબૂ થશે.’

‘મા! મા! તું ક્યાં છે?’ છોકરે હાથ લંબાવવા માંડ્યા. તેની અને માની વચ્ચે વર્ષોના અંતર પડ્યા હતાં.

‘આ રીતે માશ દીકરા આ ગ્હી હું તારી પડખે જ બેસી છું.’

પડખે જ બેસી છું. સાંભળી છોકરો તાણખીથી તાકી રહ્યો. કદાચ તે વિચાર તો હતો કે એ મરી મા હોય તો આમ બેસી બેવી વાતો ન કરે, તે તો મને મીડીવામાં ધાલી બગીઓથી દવગવી દે. તુંજ માની મા.

‘હા બેટા ! મને ના ઓળખી ? લે ડાહ્યો મધને સુધ જન’

‘સુધ ગઈ’ તો તું પાછી મૂકને નાસી જાય. આટલા દિવસ ક્યાં ગઈ હતી ?’

‘લાઇ ! બેટુ બોલ બોલ ના કર. ઉંઘી જા.’

‘તું પણ મારી પડખે સુઈ જાને. કેટલાય દહાડાથી હું તારા સોડીઆને શોધી રહ્યો છું.’

રખડી રખડી જ્યારે એ શેરીમાં સુઈ જતો ત્યારે તેનો ઉદ્દેશો વિચાર તેની ઓવાઇ ગએલી મા વિષેનો જ રહેતો. એથી તે રાતે સમજ્યાં જોતો. તે માને તેની પડખે બેઠેલી જોતો. તેના હાથ હવા જોડે બાય ભરતા અને હવાને જ મા સમજી તે ઉંઘમાં ને ઉંઘમાં ખસીએ કરતો.

એવીજ રીતે તેણે આજે મા માટે હાથ લંબાવ્યા.

એવી રીતે લંબાવેલા હાથ જો સ્ત્રીમાં માતૃપ્રેમનો એકાદ પાત્ર ઊંડો દોય તો તે તરછોડી શકતી નથી. તરત જ દયાળુ દેવીની બધી અત્યાર્થ ઓત્તરી ગઈ. તે જુલો ગઈ કે પોતે હવેલીઓમાં વસનારી લખોપતિ શેઠાણી છે. અને એ બાળક તો ગંધાતી મટરનો છવડો છે. તે બાળકની બાજુમાં સુઈ ગઈ. અને તેને ઉમંગકાભેર છાતીએ દાખ્યો. બાળકે હાથ પછી હોઠ લંબાવ્યા. માએ હોઠને ચુબનોથી ન્હવરાવી દીધા.

એવામાં ડોક્ટરને તેડ્યા ગએલી દાસી તેને લઈ આવી પહોંચી દાદર ઉપરની પડછીએ માની પ્રેમ સમાધિમાં લંગ પડ્યો. બાળક તો પરસોથી ના મળેલી મીઠી હુંફ પામી ઉંઘી ગયો હતો. તેની ઘા અને આધાતની બધી વેદના ઓસરી ગઈ હતી. બાઈ બાળકના હાથને હળવે રહી આધા કરી પલંગ પરથી ઉતરી ડોક્ટરની સામે ગઈ. નમસ્કાર કરી તેણે તેને પલંગ પર પડેલો દરદી આંખના ધસારે જ બતાવી દીધો. ડોક્ટર એ ધસારા સમજ્યો છતાં તે તો એ ધસારો કરનારી આંખ તરફ જ જોઈ રહ્યો. કદાચ તે માત્ર દરદીને જોયા ન હતો આવ્યો. બહાને બહાને આ યુવાન બાઈનાં દર્શન કરવા પાત્ર આવ્યો હતો. ડોક્ટરની આંખ દરદી તરફ નથી વળતી પણ પોતા તરફ જ ચોંટી રહી છે એ જોતાં તેણે દસ્તાબેર આંગળી કરી ખાટલો બતાવ્યો અને તે પાસે જોરથી એક ખુરસી બેઠી આણી. ખુરસીના અવાજે ફરજ જુલેલા ડોક્ટરની સાન કેડાણે આવી.

દરદીને અડકવા જતાં તે ચોંક્યો. તેણે પ્રશ્ન કયો. ‘એ કોણ છે ?’

‘મારો છોકરો ?’

ડોક્ટર નવાઈ પામ્યો. ‘તમારો છોકરો ?’ ડોક્ટર મનમાં ને મનમાં જાણડ્યો. ‘હોય લાઇ ! સ્ત્રી ચરિત્રને પહોંચાય નહિ’ જતાં તેનાથી પૂછાઈ જવાયું.

‘આટલા દહાડા તો ન હતો દેખાયો’.

‘ઓનાઈ ગયો હતો.’ ‘તો આજે ક્યાંથી મળ્યો ?’

‘મટરમાંથી’

‘તો મને બોલાવ્યા અગાઉ જરા ન્હવરાવી સોવરાવી સાદ તો કરાવવો હતો.’

‘અરે તેતો હું જુલોજ ગઈ તમે મઝમ પડા તૈયાર કરો ત્યાં તો હું એને ઘોઈ લાવું છું’.

આ બાબુ કેવેજીઅને ઇસ્પીતાલનો રસ્તો પકડ્યો હતો. પગલે પગલે તેને અવનવા વિચારો આવતા હતા એ લલી બાઈએ અણીની વેળાએ ઠીક મદદ કરી. પણ આખરે તો તે મોટરની ફરતારી છે. ધ્યાના આવેશમાં તે છોકરાને લઈ તો ગઈ પણ એનો એ આવેશ ઝાઝો નહિ ટકે. અને એ વખતે તેને પણ મેલા થેલા ચિંથરેલા પર સુગ આવશે. ધારો કે એવોતે તો મન મારીને એમી રહેશે પણ એને મગાં હશે, વડીલો હશે તે એનો જીવ લેશે. “આવી પાગડી પચાત શું કામ ઘરમાં ધાંધી?”

એ છોકરો મેલો છે, લોહીએ ખરડાએલો છે, કદાચ અત્યાર લગીમાં તો તેણે ઝાડો પિશાબ પણ કર્યો હશે. અગ્નિજ્વાળા એવા શરીરનાં એવાં કામો કેણું કરે? એક કરે પોતાની જાનેતા અને બીજી કરે ઇસ્પીતાલની નર્મ. તેથી જ તે યાચ તેટની ઉતાવળથી ઇસ્પીતાલ તરફ ધમી ગ્લો હતો.

અકસ્માત થયો છે માલબા ડોક્ટર પણ જમવા બેઠા હતા તે હાથ ધોઈ કોટ પાટણનું પહેર્યો વગરજ ઓફીસમાં આવી બેઠા.

‘લો મીસ્ટર આ ફારમ જલદી જલદી ભરી આપો એટલે હું એન્જ્યુલેશની ગાડીની વગદી આપું છું.’

‘જ્યારે ફારમ ભરાઈ ડોક્ટરના હાથમાં આવ્યું ત્યારે તે ઘડીભર નવાઈ પામેલા જણાયા.

‘ફગ્દીની નાત અને નામ નથી લખ્યાં?’

‘નાજી! મને તેની ખબર નથી.’

‘તો દરદી છે કેણું?’

‘કેક બીખાગણુનો છોકરો.’

‘તો તો લાઈ ટીલગીર છું. આ ઇસ્પીતાલ ઉચ્ચવર્ણના દિંદુઓ માટેજ છે.’

‘માહેજ હું તો સમજું છું કે દદીમાત્રની એકજ નાત છે.’

‘તમારી દલીલ ખોટી નથી. તમારી લાગણી પણ હું મમજી શકું છું છતાં લાચાર છું. દરદીઓએ જે નિયમો ધડ્યા છે તેની વિરૂદ્ધ મારાથી નહિ જવાય. ગમે તેમ તો પણ હું એ લોકોનો નોકર છું.’

નિરાશ થયેલો કેવેજીઅન જહાઝ નીકળ્યો. ઘડીભર તેણે મન મનાવવા મહેનત કરી. ‘એક જાદુ તો બીજી, ઇસ્પીતાલોનો કયાં તોટો છે?’

પણ એ જ્યાં ગયો ત્યાંથી એને નકારેજ મળ્યો. એક સ્થળે માત્ર મુમલમાનો જ લેવામાં આવતા હતા, તો બીજે સ્થળે માત્ર ગોગાઓની જ સારવાર થતી હતી, અને ત્રીજે સ્થળે પારંગીઓ મિલકત કોઈ બીજાને દાખલ કરતા ન હતા. અધે જીર્મ, રંગ અને મોટાઈએ પોતપોતાના વાડા બાંધી રાખ્યા હતા. સરકારી ઇસ્પીતાલમાંથી પણ નકારો મળશે એવી તેણે આશા ન હતી ગણી.

‘ડોક્ટર હમણાં જ ચાલી ગયા. કાલે આવજો.’

‘પણ દદી કાલે આવવા જીવતો નહિ હોય.’

‘તો તેમાં અમે શું કરીએ.’

આ રખડપટ્ટીમાં કોણેજીઅને ધરમદાસ શેડો બચેલો જોયો. નિરાશ હૃદયને કંઈક સાંતવના મળી. “શેડ દયાળુ છે. રોજ દર્શન અને દાન કર્યા વગર જમતા નથી. એ જરૂર એકાદી ઇસ્પીતાલ પર ચીટી લખી આપશે તો કામ સરળ થઈ જશે.” કોણેજીઅને શેડની મુલાકાત લીધી.

‘કેમ લાઇ કોણુ છે?’ વામકુલિમાં લાંબ પડવાથી શેડ મ્હોં કટાણું કરી બગાસાં પર બગાસાં ખાતા હતા.

‘વિદ્વાયી.’

‘રોજરશીપ જોઈતી હશે, નહિ? તો પછી આવડા બળતા બપોર વગર ખીને વખત ના મળ્યો?’

‘શેડ માફ કરજો. હું રોજરશીપ માટે નથી આવ્યો. ન છુટકેજ તમને તરદી આપી છે.’

‘તો શું કામ છે? કંઠી નાખો.’

‘શેડ આજે ચકલા ઉપર મોટરે ચકરમાત થયો. ‘હું ક્યારે?’ શેડ ચોકેલા જણાયા.

‘કુમળા બપોરે’

‘મોટર કોની હતી? કોઈને વાગ્યું કયું? તો નથી ને?’

‘લીલાચરંગની મોટર હતી. પણ કોની હતી તેની ખબર પડી નહિ. વાગવામાં તો ખીચારો એક ગરીબ હોકરો લોલીહુલાણુ થઈ ગયો છે.’ મોટર બોળખાઈ નથી એ ચાલે શેડને તાદક વળી. તેઓ દયાળુ ગમે કહેવા લાગ્યા.

‘બહુ ખોટું થયું. લોકોને પૈસા મળે છે એટલે તેમને કોઈની તમા રહેતી નથી એ હોકરો તમારો કોઈ સંગી થાય છે?’

‘નાહ’

‘હાને કહો. એમાં હું શું મદદ કરી શકું? પોલીસ એને ઇસ્પીતાલે લઈ ગઈ નથી?’

‘નાહ! એટલે જ તો હું તમારી પાસે આવ્યો છું. એકાદી ઇસ્પીતાલ પર ચીટી લખી આપો.’

‘ચીટીનું શું કામ? સીધા ઇસ્પીતાલે જ જવું હવે ને?’

‘ઇસ્પીતાલવાળા કહે છે અહીં તો ઉચ્ચ વરણના દિંદુએને જ દાખલ કરવામાં આવે છે.’

‘હા એ તો ખરી વાત, એવો નિયમ હોય તો પછી મારી ચીટી પણ નકામી જશે. લો આ દસ રૂપીઆ આપું છું તેને એકાદા ખાનગી ડાકટરને ત્યાં લઈ જઈ મધ્યમ પરા કરાવજો.’

શેડ દિવાનખાનામાંથી અંદર ગયા અને કોણેજીઅને દસ રૂપીઆની નોટ હાથમાં અવળાસવળા કરતો કરતો નીચે ઉતર્યો.

બારણામાં જ એક મોટર ઉભી હતી. તેને જોતાંજ કોણેજીઅને વીગળાનો દોમની તેવો આચકો લાગ્યો.

‘અરે આતો તેજ મોટર’.

તેનું મગજ વંદોળીઆના વેગે ધૂમવા લાગ્યું. ‘આજ શેઠે અકસ્માત કર્યો છે છતાં તે જ કેવો ઢોંગ કરી શકે છે.’ તેને નવાઇ લાગી. ‘ખીજ બધા શેઠીઆઓ આવું કરી શકે પણ ધરમદાસ શેઠ તે પણ એવાજ.’

કોસેજીઅને સંસાર ઝોળખ્યો ન હતો. પોને અપરાધી હોય ત્યારે તેના ગુન્હામાંથી છટકી જવા બધા શેઠીઆઓ એકજ પાટલે બેસે છે. એ જો એ બાબત શેઠ જોડે દલીલ કરત તો તેને સાંભળવા મળત.

‘હોકગ એમ તો અમારી મોટર તબે હમરો કીડી મોકલીઓ છુંદાઇ ગય છે. બધાનો દિમાખ ક્યાં રાખ્યા કરીએ. એવાં જાણે અમણે થયેલાં પાપોનાં નિવારણ માટેજ તો અમે ચલ્લાં ચીખરાને ચણુ અને ગાયબેંસને ચારો નખાવીએ છીએ. વળી ગરીબો માટે સદામતો પણ અમે એટલાજ માટે ચલાવીએ છીએ.’

શેઠના સાચા સ્વરૂપની ઝોળખ પડતાં કોસેજીઅનને દશ રૂપીઆની નોટ કરડવાલાગી. તેને શેઠના ખારણામાં જ ફેંકી દીધી. તે ખુલ્લા મેદાનમાં ઉભો હતો છતાં તેને લાગ્યું કે તે ચારે બાજુથી ભીંસાઇ રહ્યો છે. તરત જ તે દોડવા લાગ્યો. આવા ધરમદાસોથી હમરો કોસેજી વેગળે રહેવામાં જ તેનું બહુ હતું.

x

x

x

‘રમેશઃ એક મહીનાથી તારાં મ્હેન બદલાયેલાં લાગે છે.’

‘એમ કેમ બોલો છો મામા !’

કોસેજીઅન મામાને ધરે રહી બહુતો હતો. તે દિવસના અકસ્માત પછી તેની ચોક્કા નાકાવાળા દ્યાણ બાઇને ત્યાં અવરજવર વધી પડી હતી. બધી ઈર્ષીતાલોથી નાકારો પામી રમેશ બ્યારે ત્યાં આવ્યો હતો ત્યારે તેણે જોયું હતું કે એ બાઇનાં ધરે અનાયોનો આશ્રમ હતો, બુખ્યાઓનું સદામત હતું, તરછોડાઓનાં સાંતવન હતું. ત્યાં લક્ષ્મી હતી પણ તે ગરીબોનાં દળદર ફેડ્યા. ત્યાં વૈભવ હતો પણ તેમાં શરણાગત માત્રને સરખો ભાગ મળતો હતો. ત્યાં સ્વચ્છતા હતી, સંસ્કાર હતા, પણ એની જોડે જન્મતાં ધમંડ અને મોટાઇ ન હતાં. એ બહુ જોષ કોસેજીઅનને પોતાના પર જ ગુસ્સો આવ્યો હતો. ‘આવી સાચી ઈર્ષીતાલ મૂકી હું ઝાંઝવાની માયામાં મિથ્યા ફાંફા મારી રહ્યો હતો શા માટે ?’

પછી તો રમેશને એ ધરની માયા લાગી હતી. સમાજના ખોટા પૂર્વગ્રહોથી જેનું મન કાણું થયું ન હોય તેને એ ધર પાણી ભરી તલાવડી તરસ્યાને આકર્ષે તેમ આકર્ષતું હતું. એથી જ આજે મામાએ રમેશને પૂછ્યું હતું.

‘રમેશ જ્યાંય ન દેવાને ડોળ ના કર. તું દરરોજ મોડી રાત સુધી ધરે આવતો નથી. આવે છે તો ઢાંકી રાખેકું જમતો નથી, છતાં કહે છે કે એમ કેમ ?’

‘મામા પેટ ભરેકું હોય તો ફરીથી વાણુ કરવું કેને ગમે ?’

‘તો પછી તું ક્યાં જમી આવે છે ? આટલા વરસો પછી ગામમાં કોઇ નવી સગાઇ જડી આવી છે કે શું ?’

‘હા મામા ! મારી મોટી બહેન અહીં છે.’

‘કોણ રમા ! ક્યારે આવી ? શું તેના પરની અહીં બદલી થઈ છે ?’

‘તારે ! હું કંઈ રમાબહેનની વાત નથી કરતો.’

‘તો પછી ?’

‘એ મોટી બહેનની જોડે મારે સહોદરની સમાધિ નથી પણ રોહની.’

‘રોહની ? કોણ છે ? અને ક્યાં રહે છે ?’

‘કાણ છે તે તો જાણતો નથી. એનું નામ શોભાબહેન છે અને તે ચોકના નાકે હવેલી છે તેમાં રહે છે.’

‘હા ! ! ! હવે સમજ્યો કેયાં ન હોય મોટાં શોભા બહેન ! એ તો ‘શોભા’ છે કે ‘કલક’ ?’

‘ના મામા એમ ના જોડો ! શોભા બહેન મારે એક પણ કલકો બોલ બોલશે તો તમે દોષમાં પડશો.’

‘તો કેમ નહિ ? તને ખબર છે એ જાનની કોણ છે !’

‘ના ખબર નથી. ખબર કાઢી નથી તે કાઢવી પણ નથી. મામા ! જેની પાસે પોતાનું પોતીકાપણું-પ્રતાપી વ્યક્તિ ન હોય તેને જ નાતજાતથી બાળખાવાની જરૂર પડે છે.’

‘એમાં ભાગ્ય કયું ખરી વાત જોડી થવાની નથી. એક વાતમાં સમજી જ કે કુલીનોના છોકરા એ કુલીનોનાને ત્યાં જતા નથી.’

‘નહિ જતા હોય તો તેમના કમલાગ.’ એવામાં રમેશને એક બીજો વિચાર આવ્યો. તે મજાગણો. “એણે જે માની પરંપરા સાચવી હોત તો કુલીનોના છોકરાઓ તો શું તેમના બાપો પણ એને ઘેર પગપડી કરત. એ શોભા રહી એટલે અરૂણ થઈ પણ કલકિત થાત તો લખોપતિઓની આરાધ્ય દેવતા બનત.”

એ વિચારે ઉત્તેજિત બની તેણે મામાને એક ભાણુ સંભળાવ્યું. “મામા કુલીનોના એટલે જે સંસ્કારિતા કે તેજસ્વિતા હોય તો માનજે કે આખા સમાજના કુલીનોને એક પોટલીમાં બાંધી તોય તેઓ એના ચગકાટ આગળ ચંદ્રમાની તોલે આગીઆ જેવા ઝાંખા પડી જશે.”

રમેશનું આ ભાણુ માત્ર ભકિતની અતિશયતાને લઈને ન હતું એ હકીકત હતી કે શોભાની એક આંખમાં ધૂરજની આગ હતી તે બીજીમાં ચંદનાં અમી હતી. શોભા વેરમાણુની છે તેમ માની જે એ ધરીતે દલાવે સૂટવા તેના ઓઠે રહતા તે ચિવની એક જ નજર અનંદેશ વરમ ધર્મ ગયો હતો તેમ બળુજી ધર્મ તોળા પોકરતા. પણ જે તેને સમાજની શોભા સમજી પૂજવા જતા તે માનસ સંસ્થાવરમાં સ્થાન કરી પવિત્ર થઈ નીકળતા.

મામા જીના વિચારના હતા તેના રંગરંગમાં નાતુખતને આભાસેટના વિષ પચી ગયાં હતાં. તે ભાણુના ભાણુ બોલતા બંધ ન થયા.

‘રમેશ તને ખબર છે કે એ કાલી પુત્રી છે.’

‘મારો સંબંધ શોભાબહેન જોડે છે નહિ કે તેના માબાપ જોડે, જેને ને મને સંબંધ નથી તેના વિષે પૂછપરછ કરવી મને મમતી નથી.’

ક્યાંથી ગમે? એ કામણુગારીએ તારા ઉપર અગત્યર ભુરકી નાંખી લાગે છે. એની મા એવીજ કામણુગારી હતી તેથી જ તો વિષવા હતી છતાં તેણે કુળતું નામ ખોળ્યું.”

‘મામા તમે ને તમારા સમાજે તેને દોષિત ઠેરવી હતી તે પહેલાં વિચાર કર્યો હતો કે તાળી એક હાથે પગી નથી. એ કાળીમેરા ચોપડવામાં કોઈ પુરે પણ ભાગ ભજવ્યો હશે. તેને તમે શું કયું હતું?’

‘ભાઈ એ તો જે છીંડે પકડાય તે જ ચોર ને તે જ મગ પામે.’

‘એ અન્યાય છે.’

‘અન્યાય બન્યાયતી વાત જવા દે તું એ વિપવૃક્ષના વેશ્રાની વાત છોડી દે.’

‘પણ એ વેલો અમ્મર ફળના વેલા જેવો છે તે હું બૂલી ન શકું.’

‘એ તારો ભ્રમ છે. વિપવૃક્ષને અમ્મરફળ આવે જ નહિ.’

‘મામા! ખારા દગિયામાથી મીઠાં ગ્રાદળાં જન્મે છે ને કાદવની તલાવડીમાં કમળના ફૂલ પાકે છે જુલો ગયા.’

‘તારી જોડે જીભાજોડી નહિ થાય. તારે જો એ પાપી પગથીયાં સ્હડવાં હોય તો મારો ને તારો સંબંધ વૂટશે’

“પણ મામા કહેશે એ પગથીયાં પાપી કોણે કર્યા છે? પેલા ધરમદામ, જીખણદામ વગેરે શોકોએ જ તેને પાપી બનાવ્યાં છે, તેમની જોડેનો સંબંધ પહેલો તોડો.”

‘મુગખા નકામી કોઈની બદખોઈ ના કર એઓ તો સમાજતું નાક છે. ‘શોભા’ છે.’

‘મામા! ભલે હું મુરખ રહો પણ કહેવા દો કે એ નાક સડેલું છે.’

‘ના ના ના એવા પ્રુષ્ઠાત્માઓના આધારે તો હિંદુસમાજ ટકી રહ્યો છે.’

‘મામા! એવા ઢોંગી મહાજનોએ જ મમાજને અધોગતિમાં કુબાડ્યો છે. કોઈ એને બચાવતું હોય તો તે શોભાજહેન જેવી દેવીઓજ છે. મામા! એઓને ઘેર આશરો પામી દુનિયા અનાથો ખોળ કે ખ્રિસ્તી ચતા બચી ગયા છે, દુનિયા ગરીબો ગણે કંસો ખાતા રહી ગયા છે. દુનિયા હડધૂતો ગટરમા હુળી મરતા બચી ગયા છે. શોભાજહેન જેવી એક તો દાનેસરી બતાવો.”

‘એ ઘન અનીતિના પૈસાનાં છે.’

‘તો દયો દાનેસરી શેઠ નીતિના માર્ગે કમાણને દાન કરે છે? ગળતા લંડારો ને લણોપતિના બગળના અનિતિના પૈસાએ જ લસાએલા છે.’

મામા ભાણેજ આગળ દારી ગંચા તેણે છેલ્લો દાવ અજમાવ્યો “ભાઈ તું તારી જહેન, માને ભાબી આગળ શું મ્હોં બતાવશે? તેઓ જાણશે કે તું વૈરયાની પુત્રીને ત્યાં જાય છે ત્યારે લજવાઈ મરશે.”

‘તેમને હું કહીશ વૈરયાની પુત્રી વૈરયા નથી. કોણલાની ખાણમાં પણ હીરા પાકે છે, હું માને કહીશ ‘મા’ જે માતૃપ્રેમના મેં તારામાં દર્શન કર્યો તેવાજ માતૃપ્રેમ શોભાજહેનમાં પ્રાણીમાત્ર જણી છે. હું જહેનને કહીશ જહેન પોતીકા માજણ્યા ભાઈની તો બધી જહેન યધ રોકે છે પણ પારકા જણ્યા અજાણ્યાઓની જે જહેન યધ રોકે છે તેજ માત્રી જહેન છે. મારી શોભાજહેન એવીજ જહેનોની પણ જહેન-મોટીજહેન છે.’

"એ વહેલીના ધરતું અન્ન ખાધ તારી મતિ ક્ષુદ્ર બની છે. તું ગમે એમ બુદ્ધિ તેથી દુનિયા તને સાચો નહિ માને."

"જાણે ન માને. દુનિયા શું માને છે અને શું નથી માનતી તે છેલ્લા બે મહીનામાં મેં જોઈ લીધું છે, હું આજ સુધી દેખતો આંધળો હતો. મોટીબહેને મારી આંખ ઉઘાડી છે. તેની અમાસીએથી મેં દુનિયાનું સાચું સ્વરૂપ જોઈ લીધું છે."

'તો, પછી તારે મારે સમગ્રાન.'

'જેવી તમારી મરજી. મૃદત્વગ્રસ્તી મને જરાયે ખેદ નથી લાગતું. માત્ર જતાં પહેલાં મને તમારી ને તમારા સમાજની દયા આવે છે.'

પ્ર.

શક્તિના સાધનો

ડૉ. યશવંતરાય ગુ. નાયક

એમ. એસ. સી., પી. એચ. ડી.

જગતમાં પ્રાણીની ઉત્ક્રાંતિમાં મનુષ્યે વિશિષ્ટ સ્થાન મેળવ્યું છે, તેનું મુખ્ય કારણ તેને સંપાદન કૌશલી શક્તિ છે. અનાદિ કાળથી મનુષ્યને પોતાના આહુષણની શક્તિથી અમતોષ થયો હતો, તેની ઇતિહાસ સારી પૂરે છે. પાષાણયુગના મળી આવતા અવશેષો ઉપરથી આપણી ખાતરી થાય છે, માણસે દાઘ પથ્થા ઉપયોગ ઉપરાંત પથ્થરના ઝોળરો વાપરી વધુ શક્તિ પેદા કરી છે. એ ઉપરાંત પુરાણોની કલ્પિત કથાઓમાંથી પણ આપણને મનુષ્યની સંજ્ઞાની કંઈક ખાતરી થાય છે. પૌરાણિક વાર્તાઓમાં આપણે અથાગ જંગવાળા મહાત્મા, અનેક કળામિદ્ધ મંત્રમાધકો, જીવુઓ અને જીવુ વરુણ વર્ણનો વાંચીએ છીએ. મહાભારત અને રામાયણમાં પણ શક્તિને વિષૂક કરવાનાં સાધનો, અનેકધર્મ જંગ મહાવનાર વ્યક્તિઓ વગેરે વાતો જણવાની મળે છે. શક્તિને વિષૂક કરવાની વૃત્તિ એ મર્વ વાતોના મુખ્ય માર છે. અશક્તિના જીવુ જ્ઞાનસ વડે પ્રાપ્ત થતી શક્તિનો ખ્યાલ આજે આપણને ખેદુદો લાગે છે, પરંતુ એ વાર્તામાં કન્વેર્સી જીવુ શક્તિને આપણે ફેટલી મક્કળતાથી અનેકવિધ રીતે પ્રાપ્ત કરી છે તેના વિચાર કરીએ ત્યારે આપણને લાગે છે કે આવી વાર્તાએ પણ જાણે અમળે આપણી શક્તિ સંપાદન કરવાની પ્રવૃત્તિમાં ધોળો વેગ આપ્યો છે.

દમરો માણસો પણ ખસેડી ન શકે તેવી શિક્ષાઓ, વિજ્ઞાનીના જંગથી અગર જાનકાવન વડે એક માણસ રોર જરોર વજન ઉઠાવકો હોય તેમ ઉંચકી ફેંકી દઈ શકે શકે છે. એકજ વિજ્ઞાનીની સાંધ વડે મનુષ્ય અનેક મીસ અને કારખાનાના અગ્રખ્ય યંત્રોને ચાલુ કરી શકે છે દમરો માર્ગ ખેંચે તેટલો ભાર એક વરાળયંત્રનો એક હાથો ફેંચી માણસ સંકટો માપક ખેંચાવી શકે છે. આ પ્રમાણે આજે એવી અનેક શોધોની આપણે જાણતરી કરી શકીએ છીએ કે જે માત્ર સો વર્ષો પહેલાં અશક્ય અને કારણાગ્રહ લેખાને.

ધણા પ્રાણીન કાળમાં જ્યારે મનુષ્યને કાષ્ઠપણ યાંત્રિક મદાય ઉપલબ્ધ નહતી ત્યારે શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા મારે તેને પ્રથમ આયુધોની શોધ કરી. એ આયુધો શરૂઆતમાં પથ્થરના દનાં અને કાગ કમે ખાતુના આયુધો બનાવ્યાં. એ આયુધોની મદદથી જંગલી પશુઓનો શિકાર કરી જીવક પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ પેદા કરી. ખેતી કરી ખેતક, કપડાં વગેરે મેળવવા મારે અનેક જંગલી પ્રાણીને આયુધોના જંગથી વશ કરી તેમનો ઉછેર કરવા માંડ્યો. જેમ જેમ માણસોની વસ્તી વધતી ગઈ અને મનુષ્યને રહેવાના, ખાવાના અને પહેરવાનાં સાધનોની જરૂરિયાત વધતી ગઈ તેમ તેને શક્તિ પેદા કરવાના નવીન સાધનોની શોધ કરવી પડી. યાંત્રિક સાધનોની શોધ થઈ તે પહેલાં દમરો વર્ગ સુધી મનુષ્યને માર

સાદાં આયુષો, શરીરબળ અને પરબળ ઉપર જ આધાર રાખવો પડ્યો. એ જાંબા કાળ દરમિયાન માણસને જળપત્રયો. હવાના વરેણો વગેરે બનાવેથી પાણીની તેમજ હવાની શક્તિ વિશે કંઈક ખ્યાલ આવ્યો, પરંતુ એ બળને ઉપયોગમાં લેવાની કોઈપણ શક્તિ તેમણે રચી નહોતી. હજાર કે દોઢ હજાર વર્ષો પહેલાં હિંદુસ્તાન, મીસર અને મીસર દેશમાં મરુકૃતિનો ઉદય થવા લાગ્યો અને તેને ખરિશામે કંઈક યાંત્રિક શોધો પણ થવા લાગી. એ સર્વ શોધોએ મૂર્તરવરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું તે પહેલાં કદાચ ઉચ્ચાતન, ગરમી જેવાં સાદાં વસ્તુઓ ઉપયોગ રાહ થયો હશે એમ માનવાને કારણ મળે છે.

હવાની શક્તિને ઉપયોગમાં લેવા પવનચક્કી શોધાઈ અને તેના વડે કૂવામાંથી પાણી ખેંચવાનું, દળવાનું વગેરે કાર્ય સહેલાઈથી થવા લાગ્યું. આમ છતાં હવાના બળનો મૂલ્ય ઉપયોગ થતો નહિ. કાર્યની જરૂર હોય તેટલો સમય જ પવનચક્કીનો ઉપયોગ થતો હતો. એ ઉપરાંત વહાણવટાનો વિલોમ પણ ધોમેધીમે વધુ પ્રગતિમય થયો અને મદની શોધ થવાથી પવનનો ઉપયોગ વહાણ ચલાવવામાં થયો. નદી, સરોવર અને મુસોનમાં મોટે ભાગે હવાની શક્તિ વડે જ મુસાફરી થવા લાગી. આ શક્તિનો ઉપયોગ આજ સુધી થતો આવ્યો છે.

નદીના અને વહેવાના પાણીના બળનો ઉપયોગ કરવા તરફ પણ મનુષ્યનું ધ્યાન દોડ્યું. નદીના પાણીકાના દૂર જંગમના લોકોને સમુદ્ર તરફ ધસતી લાઇ જવાનું કાર્ય અઘરાળી પર્થત કસાવવામાં આવે છે. એ ઉપરાંત જલચક્કી ચલાવવામાં પણ એ પાણીનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો. નદીમાં પડતા ધોધના પાણીનો થોડો ઉપયોગ આ પ્રમાણે શક્તિ ઉત્પન્ન કરવામાં થવા લાગ્યો. આ સિવાય પાણીના પ્રચંડ બળનો ઉપયોગ થવો હજી બાકી હતો.

સૂર્યના તાપનો અને અગ્નિના બળનો હજી જોઈએ તેટલો ઉપયોગ થયો ન હતો. કહેવાય છે કે આર્કિમીડીસે અંતર્ગૌણ આરસા વડે સૂર્યના કિરણો કેન્દ્રિત કરી દુશ્મનોના વહાણો અગ્નિમાવી મુકવાની વાત બોલી હતી છે.

આશરે એ હજાર વર્ષ ઉપર એલેક્ઝાંડ્રિયામાં હેરા નામનો એક વિજ્ઞાનિક થઈ ગયો હતો. તેણે અગ્નિની શક્તિનો ઉપયોગ કર્યો હતો એમ માલમ પડે છે. ગરમીથી હવા વિસ્તૃત થાય છે તે શુણ્ણનો ઉપયોગ કરી એક મંદિરનો દરવાજો માત્ર અગ્નિ સળગાવવાથી ઉઘડે અને કંડક થવાથી બંધ થાય એવી યાંત્રિક રચના કરી હતી. ત્યારપછી જાંબા કાળ સુધી અગ્નિના બળનો ઉપયોગ થયો ન હતો. હજુના દશાણુની શક્તિનો ઉપયોગ કરી કૂવામાંથી પાંપ વડે પાણી કાઢવાની શોધ ગેલિલિયોના સમય અગાઉ થઈ હતી. ગેલિલિયો ના સમય (ઈ. સ. ૧૫૬૪-૧૬૪૨) પછી જ વિજ્ઞાનની અને શક્તિના સાધનની શોધની ઝડપી પ્રગતિ થઈ. ગેલિલિયોની અનેક દિશામાં થયેલી શોધમાં ટેલિસ્કોપી, હાયગ્રોસ્ક, છરીક ઝડપી પ્રગતિ થઈ. ગેલિલિયોની અનેક દિશામાં થયેલી શોધમાં ટેલિસ્કોપી, હાયગ્રોસ્ક, છરીક અને પારકાં ૧૭મી સદીની શરૂઆતમાં થયેલા ફોજો અગ્નિ હવાના પ્રચંડ દશાણુ અને શૂન્યાવકાશ (Vacuum)ના બળનો ખ્યાલ છરીકના અર્ધગોળાના પ્રસિદ્ધ પ્રયોગ વડે થયો. છરીક એ અર્ધગોળા લઈ તેમને સુસ્ત જોડી અંદરની હવા ખેંચી લીધી અને એ બાણુ

અચ્ચાર ઘોઝા બેરી અર્ધગોળાને છૂટા પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને હવાના દબાણની પ્રચંડ શક્તિ વિશે લોકોને ખ્યાલ આપ્યો. હવા અર્ધગોળામાં દાખલ કરતાં જ આપ મેલે બંને અર્ધગોળા છૂટા પડી ગયા. સંક્રાંતિથી હવા તેમજ શૂન્યાવકાશની શક્તિ આજે અનેક રીતે ઉપયોગમાં આવે છે. આગગાડી, ટ્રામ વગેરેને અટકાવવા વેક્યુમ-બ્રેક (શૂન્યાવકાશ-બ્રેક) ઉપયોગમાં આવે છે. રસ્તા પૂરવા માટે વપરાતાં ડ્રિલ અને પેટ્રોલના કુવામાંથી તેલ બહાર કાઢવા માટે સંક્રાંતિથી હવાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

દારૂગોળા વડે પણ મનુષ્યે ઘણી શક્તિ પેદા કરી છે. લડાઈમાં, જંગલી જનપગેને મારવામાં, બોરીંગ કરવામાં, ટનલો ખોદવામાં, પર્વતો તોડવામાં દારૂગોળાનો ઉપયોગ વિસ્તૃત પ્રમાણમાં થતો આવ્યો છે. બંદુક, તોપ વગેરે લડાયક શસ્ત્રો ૯૦૦ વર્ષ પહેલાં ઉપયોગમાં આવ્યાં છે. હિંદુસ્તાનમાં બૌદ્ધ સંસ્કૃતિના કાળમાં અનેક શુદ્ધાઓ કાનગ્રાહ હતી તેમાં પણ દારૂગોળાનો ઉપયોગ થયો હશે એમ ધારવામાં આવે છે. આજે બોમ્બ, ટોર્પેડો વગેરે, વિનાશક સાધનોમાં પણ 'એક્સપ્લોઝીવ' (જટ ધડાકાળખ મૂળગી ઉકે તેવા પદાર્થો) નો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. પુના જતાં પર્વતો કોરીને બનાવેલી ટનલો દારૂગોળાના બળની સાક્ષી પૂરે છે. આવી રીતે રમાયશ્વિક ક્રિયા વડે થતા ફેરફારોમાંથી પણ માણસે અનેક શક્તિના સાધનો ઉત્પાદન કર્યાં છે.

વરાળયંત્ર અને તેલયંત્રો (પેટ્રોલના) વડે શક્તિના સાધનો એકદમ વધી ગયાં. વરાળ-યંત્ર વડે યાંત્રિક શક્તિમાં થયેા જ વધારો થયો. અનેક મોટાં મોટાં ઉદ્યોગનાં કારખાનાં પણ વરાળયંત્ર વડે ચાલુ થયાં. માત્ર શક્તિનો વધારો થયો એટલું જ નહિ પરંતુ કાર્ય કરવાની ત્વગ્રા (ઝડપ) પણ તેટલી જ વધી. વરાળયંત્રના ઉપયોગથી અમુક માર્ગો અને જગીરમાર્ગો પાલનના સાધનોના બળ અને ઝડપ અનેકગણાં વધી ગયાં. જગતના વિસ્તૃત ખંડોના અંતરો સંક્રાંતિમાં ગયાં અને એજ યંત્રોને પ્રતિભે સંસ્કૃતિનો સમન્વય થવા લાગ્યો. ૧૯મી સદીમાં વિજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમાં જે પ્રગતિ થઈ તે હજારો સૈંકા આગળની પ્રગતિ કરતાં અવિશેષ હતી. બીજી અનેક શોધ કરતાં વરાળયંત્રની શોધે જગતભરમાં મહાન વિપ્લવ કર્યો પરંતુ એથી થે વધુ વિપ્લવકારક શોધ એક સૈંકા ઉપર વિઘ્નની શોધથી થઈ. આજે દુનિયાના સમગ્ર ભાગોમાં વિજ્ઞાની મદદથી જે મહાન ફેરફારો થયા છે તે આપણને ખ્યાલમાં આવતા નથી. આજે અજ્ઞાતિના બહુધ્ર જ્ઞાનમની વાતો ખરી પડી છે. માત્ર એક જ આંખ દાખી મોટા સહેરના દરેક રસ્તા ઉપર અને ઘરોમાં પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. એક જ આંખ દાખી મોટી મોટી આગગાડી, ટ્રામ અને મિલનાં યંત્રો ચાલુ કરી શકાય છે. વિજ્ઞાની શક્તિ ઉત્પાદન કરવાનું અને તેની વહેંચણી કરવાનું ઘણું સરળ પદ્યું. વિજ્ઞાની માણસની શક્તિમાં વિઘ્ન ફેરફારો થયા છે. એ શક્તિના બળથી મનુષ્ય ધારે તે કાર્ય પાર પાડી શકે છે. વિજ્ઞાનીના બળથી અતિશય ઠંડા પ્રદેશના ઘરોમાં મનુષ્ય વાતાવરણ ઉષ્ણ ગળી શકે છે, અને એના જ બળથી અતિશય ઉષ્ણ પ્રદેશમાં બેઠે એ તેટલી ઠંડી પેદા કરી શકે છે. વિજ્ઞાનીની મદદથી ચાલતાં મુખમંપની અને શક્તિના સાધનોની અગત્યની, કંવાનું આ નાના લેખમાં શક્ય નથી.

પેટ્રોલના તેલથી મોટર, એન્જિન વગેરે માધનો હસ્તગત થયા. તેમ જ વાત્રા (આંતર-
દાહક વાત્રા—Internal combustion engine) વડે બીજાં પણ અનેક કારખાના
ચાલી શકે છે. આજે વરાળવાનું, તેલવાનું અને વિજળીની મદદથી મનુષ્યની શક્તિ અણે
મર્મ સંપન્ન થઇ હોય તેમ લાગે છે. ત્યારે લવિષ્યમા શું ?

આ મર્મ શક્તિમા પાણીના ધોધ અથવા પહાડોમાં ઊંચે ઝડપે બાધિત તળાવમાંથી
પડનાં પાણીની શક્તિ શ્રેષ્ઠ સ્થાન ભોજવે છે. વરાળવાનું આટું કાલમાનું બળતણ આવશ્યક
છે. કદાચ એક કાળે એ બળતણ ખૂટે પણ ખરું ત્યારે કદાચ વરાળવાનું ક્ષેત્ર મર્યાદિત
પણ થઇ જાય ! એજ પ્રમાણે તેલવાત્રોનો આધાર જમીનમાંથી નીકળતાં ખનિજ તેલો
ઉપર રહે છે. એક કાળે એ તેલનો જથ્થો પણ ખૂટી જાય તો નવાઈ નહિ. ત્યારે આપણે
ગણિતના કયાં માધનો ઉપર આધાર રાખવો. જ્યાં સુધી સૂર્યનો તાપ પડે છે ત્યાં સૂર્ય
વચ્ચે વરમળો, વરસાદના પાણીથી હાઇડ્રોઇલેક્ટ્રિક કારખાના (hydroelectric works)
પણ ચાલુ રહેશે અને વિજળીનું ઉત્પાદન ચાલુ રહેશે. આમ પાણીનું બળ ધણા લાભ
કાળે સૂર્ય આપણું શક્તિનું માધન રહેવાનું છે એ નિશ્ચિત છે.

આ ઉપરાંત પરમાણુને હેલ કરવાનાં કેટલાક પ્રયોગો, તેમજ રેડિયમ જેવી રાસ-
વિલાશ તત્ત્વો (radioactive elements)ની અનૂપ શક્તિનો અત્યારે અત્યારે કંઈક
ખ્યાલ આવ્યો છે જગવિખ્યાત વિજ્ઞાનિક આર્નસ્ટાઇને પૂરવાર કહ્યું છે કે દ્રવ્યના
પરમાણુને વિવિધ કળાં શક્તિ મળે છે; એટલું જ નહિ પરંતુ દ્રવ્ય એ શક્તિનો મંચ
જ છે અને યોગ્ય માધનો વડે દ્રવ્યનું શક્તિમાં રૂપાંતર થઇ શકે એમ છે. જો પરમાણુના
હેલ વડે શક્તિ ઉત્પન્ન કરી યોગ્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે તો મનુષ્યને અમાપ શક્તિ
મળી શકે એમ છે. કહેવાય છે કે એક ગ્રામ કોલસાનું મંપણું શક્તિમાં રૂપાંતર થાય
તો બ્રિટનના સર્વ વાત્રા એક વર્ષ ચાલી શકે. આ ઉપરથી આપણી પાસે શક્તિનો
કેટલો વિપૂલ મગ્ગ છે તેનો કંઈક ખ્યાલ આવશે.

હિંદ જેમ ઉચ્ચ પ્રદેશમાં હવાના પ્રચંડ પ્રવાહોની શક્તિ વેકાઇ જાય છે. એ
મિવાય નદીઓના પૂરોની શક્તિ મોટે ભાગે નકામી જાય છે. નહેરો વડે પાણીના પૂરોનો
ઉપયોગ થાય છે, તે મિવાય બધું પાણી નાહકનું મસુદમાં વહી જાય છે. સમુદ્રમાં થતી
લગતી અને ઓટ શક્તિનો અભાવ જથ્થો છે. પરંતુ એને ઉપયોગ કરનારા દેશ બહુ
થોડા છે કાલમા અને તેલની શક્તિનો જથ્થો ખૂટે છે એટલે મનુષ્યને હવે સૂર્યના તાપનો,
લગતીઓનો, નદીઓના પાણીનો ઉપયોગ કરવો છાટ છે. વિજ્ઞાન આજે પરમાણુની
શક્તિને ઉપયોગમાં લેવાના પ્રયત્નોમાં મંડ્યુ છે, એટલે લવિષ્યમાં શક્તિનાં નવાં સાધનોનાં
ઉત્પન્ન થવાનાં જ છે.

છાપાં

(વર્ષતરત્રય દેખાત પાસે કંઈ લખતા, વાંચતા બેઠા છે. એમની પાસે પ્રવીણ રમે છે. એવામાં ટપાલગણો આવી બે પાંચ છાપાં, માગ્રિકો, પત્રો, અઠવાડિકો આવે છે. પ્રવીણ તે લઈ દેખાત પાસે પહેલી ટીપાઈ પર મૂકે છે અને એમાંથી એક પછી એક ઉપાડી જીએ છે.)

પ્રવીણ — (જુદા જુદા અક્ષરોમાં લખાયેલા મરનામાં જોતો) ઓહો, બાપાનું નામ દેવતા બધા લોકો જાણે છે, આટલા બધા લોકો રાજ કાગળો લખે છે ને છાપાં મોકલે છે !

(છાપાંમાંથી એને ચમત્તું એક ઉઠેલી) આ કેવું મુંઝર છે... (પાનાં ફેરવે છે.)

(આ દર્શકપાન વર્ષતરત્રય છાપાં લે છે, જીએ છે. એક એ નીચે પડી વળે છે.)

લોકો આવાં પત્રો શા સાર કાઢતા હશે ! નથી પૂછા પરના ચિત્રનું 'કેકાણું' ! નથી અંદરના લખાણનું ! અને એ પણ ઠીક...પણ... (અંકના પાન ફેરવતાં) આ આણું ગંદુ શે લખતા હશે ?

પ્રવીણ — (બાપાએ મોકલે 'Times. Weekly' લેતો) આ કેવું મોટું 'છપું' છે ! નાના છોકરીથી તો બે-ચકાવ પણ નહીં. તે બાપા ! આ આટલું બધું કોણ લખતું હશે ? બાપરે ! આખો દિવસને ગ્રાંત માણસ લખાતખ કરે તો પણ પુરું લખી નહીં રહે.

તારા — પણ તને ક્યાં ખબર છે કે દેશમાં તો આવાં પ્રીન્ટ કેટલાં છાપાં છે, ને દુનિયામાં તો...

પ્રવીણ — તે એટલાં બધાં છાપાં લોકો શા સાર કાઢતા હશે, તે આ બધાં વાંચી પણ શકાય ક્યારે ?

(એવામાં બે ગળુ ચોપાનિયાં જોઈ, વર્ષતરત્રય મૂકે છે.)

પ્રભા — જો, આ તારા બાપાએ તો આ વાંચી પણ લીધાં.

પ્રવીણ — એમ તે વંચાય ? બાપા. બાપા ! એટલામાં શું વાંચ્યું ?

પ્રભા — એમ નહીં, છાપામાંથી તો બધું થોડું થોડું પહેલાં જોઈ જવાનું ને પછી ગમે તેટલું વાંચવાનું.

તારા — હા. હું પણ એમજ કરું છું. ચોપડીમાંના ચિત્રો પહેલાં જોઈ જઈ છું. પણ બાપાજી તો મને આખી જ ચોપડી વાંચવાનું કહે છે.

પ્રવીણ — બા, હવેથી હું એવી જ રીતે મારા પાઠ કરું ને ?

તારા — તો મારતર તને મારગે. (દમે છે.)

પ્રવીણ — પણ બાપા તો એમજ વચે છે. બા કહે છે કે દુનિયામાં ઘણા લોકો એમજ વાંચે છે, તેને તો કોઈ મારતર નથી. તો પછી મને શા મારે માર પડે ?

પ્રભા — પણ એ બધાને કંઈ પાઠ કરવાના નથી. એ તો અમર્યા વચે છે.

પ્રવીણ — પણ તું તો મને અમર્યા વાર્તાની ચોપડી પણ એમ વાંચતા નથી દેતી. શમ, પુરી જ કરવાની, ને વળી પાછી અંદરથી પૂઠે.

તારા — એ તો આપણે નાનાં ને લેથી.

પ્રવીણ — એમ ! શું નાનાને મોટાં માટે કાપદા જુદા ! એ કેવી વાત !

તારા — હારતો.

પ્રવીણ — તે અમને તો આ બધું સમજાવું નથી. આ આપા ઝીણા ઝીણા અક્ષરો, જિજ્ઞાસા, આજ, તે બધાંજ અમને સમજાવ એમ લાગતા હોય તો !

તારા — તોયે બા, હું તો એ બધું નહીં વાંચું. આ આવું આવું તે કોણ વાંચે ?

પ્રજ્ઞા — કેમ ? બહુ મોટી યાદ અપને.

તારા — હા, મને મોટી તો થવા દે...

પ્રવીણ — મને મોટી તો થવા દે...

પ્રજ્ઞા — તો પછી-તો તમે શું કરશો ?

વસંતરાય — તો પછી પ્રવીણનારાનો કાપદો થશે કે બધાં સરખાં ને એક પણ છાતું નહીં એમને ?

તારા — ના, છાતું તો ખરું પણ મોટાં નાનાં સૌ સરખાં.

પ્રવીણ — ને છાપાં—

પ્રજ્ઞા — તે છાપામાં આવું કેવું છે ? જુઓને, આ સત્યતેજ આમ લખે છે તો સત્ય-પ્રકાશ બીલું કહે છે.

પ્રવીણ — બાપા, એમ કેમ ?

તારા — એ તો જેને જેટલી ખજાર હોય તેટલું લખે, જેમ નિદાણમાં જેને જેટલું આવડે એટલો જવાબ આપે.

પ્રજ્ઞા — તે તો ખરું. પણ આ એક કહે છે આપણે બધાંને અડકવું ન્યારે બીલું કહે છે કે એમ અડકવાથી તો પાપ લાગે.

તારા — એમાં ખરું શું ?

પ્રજ્ઞા — હા એવો એવું જ છે. આ એક કહે છે કે આમ કરવાથી પુણ્ય થશે ત્યારે બીલું કહે છે કે આમ કરવાથી પાપ લાગશે. આમ જુદું જુદું લખી આ લોકો કેવો મીઠાણો કરે છે.

તારા — ને વળી નામતો એકજ છે. જુઓને સત્યતેજ અને સત્યપ્રકાશ.

પ્રવીણ — તે બાપા સત્યતેજથી સત્યનો પ્રકાશ જુદો જાતનો હોય છે ?

વસંતરાય — ના.

તારા — ત્યારે આ લોક આવું કેમ લખે છે ?

વસંતરાય — કેમ, મેં કહ્યું જેને સૂઝે તેવું તે લખે.

તારા — અને તે પ્રમાણે કરે કે ?

વસંતરાય — કરે પણ ખરા.

પ્રવીણ — આ બાપરે આવડું બધું લખે તે પ્રમાણે ક્યારે કરે ? સત્તારથી સાંજ સુધીમાં એ પૂરું પણ નહીં થઈ હોય.

(બધાં હસે છે.)

તમે કેમ હસો છો ? તમેજ કહેતા હતાને કે પાંચડું તેમ કરવું.

પ્રભા — (જરા ચીઝાઈને) હા તેવું, શું છે ?

પ્રવીણ — કેમ તે દિવસે તે પેલી વાર્તા કહી હતીને બૂઝી ગય ?

પ્રભા — ઇધ વાર્તા ?

વસંતગય — એ વાર્તા અમને કહી મંલગાવશે ?

પ્રભા — હા, હા, મને યાદ નથી.

તારા — હો ત્યારે સાબળો મારો ભાઈ વાર્તા માટે છે.

(પ્રવીણ વાર્તા કહે છે)

“યુધિષ્ઠિર નામે એક રાજા હતા. રાજા પશુ-મોટા સતવાદી. એ કદીજ જુદું ખોલતા નહિ. નાના હતા ત્યારે પશુ-લહેને ગમે તે દુઃખ આવે, હોકા મરકરી કરે અને માર પડે તોયે જુદું ખોલે જ નહીં.”

“એ નાના હતા ત્યારની એક વાત છે. એ નિશાળે બેસા ને પહેલો પાઠ આવ્યો, “માયુ” ખોલવું.” ભારતરે પહેલે દિવસે પાઠ શિખવ્યો, ખીજો દિવસે પાઠ ભેટી વખતે પૂછ્યું, “ખોલો અધાને પાઠ આવડે છે ? ન આવડે તે ઉભા થઈ જાય.”

“એમ તો મગધુંવરેની રાજા એટલે બધાને જ આવડે, અને નહિ આવડતું” કોય તો મે કંઈ મેઘ એમ ઉભું થઈ જાય છે ? ભારતી પછીક લાગે અને ઠોઠ કહેવાય ને. ઠોઠ હાંધ ખોલ્યું નહી એટલે ભારતરે તો લીધી નેતર, લાંબી બધી હોં, ને પછી મંડ્યા પાઠ ભેલા.”

“એ પાંચના પાઠ લીધા અને યુધિષ્ઠિરને ઉભા કર્યા. ‘સાલો, પાઠ વાંચો, અર્થ કરો.’ યુધિષ્ઠિર જરા ઊભા રહ્યા. ભારતરે ધારો તાણ્યો પશુ એ તો એમને એમ ઊભા જ રહ્યા, ઠોઠની જેમ જ તો. ભારતરે સોટી વીંઝતા પાસે આવ્યા, ‘તમે તો મોટા કુંવરને પાઠ કેમ નથી કર્યો ?’ ધીરે ધીરે અચકતા યુધિષ્ઠિર ખોલ્યા, ‘સાહેબ, પાઠ કર્યો છે પણ પ્રવીણ ને અમરો જ આવડ્યો છે.’ આ સાલળો ભારતરે તો બે ચાર મગધ મગધ પ્રભા — એમ ન.”

તેટલું કુંવરેના પાઠ ભેલા માંડ્યા. પાઠ ભેતાં ભેતાં ભારતરને થયું, અરે !

તારા — હા. ‘માયો’ પશુ મોટા કુંવરને આજ મગધ ? હવે શું થાય ?

પ્રવીણ — કરતા હતા ત્યાં તો વખતે પૂરો ચોળેને છાંટગળો ઉડવા મંડ્યા.

પ્રવીણ — જા, ‘માયો’ ધીમેથી પૂછ્યું, ‘પાઠ આવડે.’”

તારા — તો ભારત

પ્રવીણ — પશુ આપા ‘હા, હા, આવડી ગયો. ત્યારે રહેજ કાચો હતો. હવે તો અગત્ય

એવામાં કુધિદિર બોલી ઉઠયા, “સાહેબ, તમારા પાઠમાં વાંચવાનું તો શું હતું? આ ‘સાચું’ બોલવું એટલું જ ને. પણ હું તો સમજ્યો કે એમ કરવાનું. એટલે કાલનો આખો દિવસ ગયો પણ સાચું બોલવા જેટલી દિંમત બરાબર નહોતી આવી. હવે આવી ગઇ.”

મારતરને આ જગા વિચિત્ર લાગ્યું. એમને તો કંવરને મારેલા તેજ વિચાર આવ્યા કરે. એમણે તો ફરીથી પૂછ્યું.

“ભુએ, ત્યારે સાહેબ કહ્યું? તમે સોટી લીધી, ત્યારનું મને થતું હતું કે આમ સોટી લે તે મારતર કેવા? એમને તો રાજાજીને કહી રાજ અપાવીશ. ભુએ હું આ સાચું બોલી શક્યો. ત્યારે મારાથી એ બોલાવું નહોતું. હવે મને પાઠ આવડી ગયો.”

મારતર તો લેધજ રહયા. “પણ હું કાંઈ એમ કહેવાતો નથી; હ.”

પ્રજ્ઞા — પણ તેનું શું છે ?

વીણુ — કેમ એ પ્રમાણે જેટલું વાચવું તેટલું કરવું અને ન થાય તે ન વાચવું — ન લખવું.

પ્રજ્ઞા — વાહ, લાઇ, વાહ.

તારા — હાર્માણુએ એમજ કરવું લેધએ. સાચું હોય તે શાધી કાઢવું લેધએ.

એવીટે વાંચવું એટલું જ વિચારવું.

વસંતરાય — એટલું જ લખવું ને એ પ્રમાણે કરવું.

પ્રજ્ઞા — એમ? એમ તે થાય ?

તારા — એમ ન થાય ? જોને, અમે મોટાચઢ્યું ત્યારે એમજ કરીશું.

પ્રજ્ઞા — કેવી રીતે ? બધાથી એ તે થાય ?

વસંતરાય — તેમ થાય તો ?-તો. આજની દુનિયા કેવી થઇ રહે !

શારદાપ્રસાદ ખર્મા

તાર
ARPA NIVAS
આર્યનિવાસ
વિશાળ
નિવાસસ્થાન
અમીરી
ભોજન પ્રબંધ
કાલવાહવા ચાક મુજબ

કોણ ભણ્યું ?

શ્રી. મણિભાઈ દિવેદી

તંત્રીજી, મારા આંતર મન્યનની એક વાત કહું ? સાંભળશો ? એક જમાનામાં હું વિદ્યાર્થી હતો. અને શાળામાં ભણતો. મારી સાથે નાનું, ભાનું, વિનું, કેવું બધા ભણતા અને શું ભણ્યા ? લેખાં ભણ્યા, હિસાબ ભણ્યા, પાઠ ભણ્યા, ઇતિહાસ ભૂગોળ ભણ્યા અને કશુંય ન ભણ્યા. મારે કહેવું ત્રિચિત્ર લાગશે પણ હું સાચું જ કહું છું કે અમે ભણ્યા અને કશુંજ ન ભણ્યા.

અમે લેખાં ભણ્યા પણ શાકભાજી, અનાજ અને તેલ-ઘી-ગોળના હિસાબમાં ગુંથવાયા. અમને એ લેખાંના ઉકેલ ન જ આવડ્યા. હિસાબ ગણ્યા-ત્રિરાશી અને બહુ-ત્રાશી બહુ બહુ માંડી વળ્યા. શાળામાં હિસાબની પાટી પહેલી નાંખીને અમે ગાયવા લાગ્યા. અમે આ રીતે હોંશીઆર વિદ્યાર્થીઓમાં ખખ્યા પણ કાપડીઓ ગજ, કાતર ચલાવતા તમુ કાપડના પેસાનો હિસાબ મોટે મોટે કરી નાંખે, વાણીઓ આંગળીના વેટે અટપટાં વ્યાજ ગણે તે જોઈ અમે ગુંથવાયા. અમારા ગુણાકાર-ભાગાકાર-પૂર્ણાક-અપૂર્ણાક એ ગુંથોની ઉકેલ ન કરી શક્યા. એવું ભણ્યા.

શાળામાં પાઠ ભણ્યા, કવિતા ભણ્યા પણ હાથના અક્ષર ઉકેલનાં ન આવડ્યાં, હાંથની લખેલી ભારતકથા વાંચવાતું કહે ત્યારે ડસકાં ખાધા સિવાય અમે આગળ ન વધી શક્યાં. 'ભુરો ભારતો જાંખો, ફૂંધી ધુમસે પહાડ સરખો' એ કવિતાણી આજ પણ યાદ રહી છે. પણ એ વિરાટ-કાવ્ય વટવટનાં દર્શને જવા નેટલી ઘેવળ કોઇએ ન જગાવી.

“અમલો મહિથી પ્રભુ પરમ સત્યે તું લઈજા,

ઉઠાં અંધારેથી પ્રભુ પરમ તેજે તું લઈજા ”

એ ઋષિવાણી શિક્ષકે ગોંખાવી અને અમે ગોખી, તેના અર્થ ક્યાં પણ અમે અંધકારમાં છીએ એ જ્ઞાન ન થયું, સત્યની ઘેવળ ન લાધી એવી રીતે કવિતા શીખ્યા તે શિખી.

ભૂગોળમાં દેશ દેશાન્તરની નદીઓ અને ગામો ગોખી વળ્યા પણ ગામનાં ગોંદરનાં ખેતરો બૂંધ્યા. ઇતિહાસ ભણ્યા હિન્દી પ્રમ્નની કાચરતાનો અને પાંતે પાંતે શીખ્યા - આ પરગણુ અંગ્રેજ મોદમરો પેટે પાટા બાંધી સાત સાગર ઓળંગી આપણી વચમાં આવી ન ઉભા હોત તો આ દેશની પ્રમ્નના બુઝા થઈ જતો ખસ આટલું.

ભારતની પુરાતન વિદ્યાર્થીજો, વાલ્મીક્ય, સામર માદસો, ધર્મપ્રચાર, ભુદની અનુ-કર્યા અને મેત્રી, રાંકરનો દિગ્વિજય, રત્નપુત્ર-સીખોની કુરમાનીઓ, મંગલઓના માદસ, મોગસોની કલા-પ્રિયતા એમાંનું કાંઈ ન શીખ્યા.

મરન કવિ હાફેઝ શિરાઝી, ઉમર ખય્યામ, શીરદોસ્તી તુસી, શેખ શાદી એમની મરતીનો પરિચય ન થયો, ભારતીય આધિકારને ન ઓળખ્યા, ન જાણ્યા. મનસુરની મનન નિરમારી, અરબની ભૂમિ પર ખુદાઈ ખીદમતમાં પ્રભતંત્રવાદના મંચળ, મુલિપર દેહ

વિમોન કરતાં હમસ કે સિદ્ધાન્તને, ખાતર એરનો કયોરો ગદ્યદાવતાર સોદેરીસ કે વીર રમણી કૃષ્ણકુમારી, મીકુનું તત્ત્વચિન્તન, સ્પાટો-રોમની વીરતા, જર્મનીના વૈજ્ઞાનિક જગતની કૃત્ય, ઇજીપ્તના સાગર શાહસે, ચીનની એકાગ્ર ઉદ્યોગપ્રિયતા, સ્વાધીનતા રક્ષા માટે મેક્સિકો-પેરુની કુરબાનીઓ, રશિયાના મહામન-ચનો એમાંનું કાંઈ ન લખ્યા અને જે લખ્યા તેમાં અમને ખાલસા કહ્યા.

અગ્રેજી લખ્યા અને મા-ખાપ કહેતાં શરમાયા. કાધર-મધરથી કામ લેવા માંડ્યું. દેશથી આથે જવા લાગ્યા, અમમાં બહુચકતા લાગવા માંડી. સાદાર્મમાં જુનવાણી જણાઈ. જાપાનનાં સરતાં મોનાં, અગ્રેજી ટાઇ, ફાન્સનાં 'ઓટો - ૩ - રોએ' ડામેલની કોટી ભુલાવી, અમદાવાદની અલગશમાં જુનો જમાનો જણાયો, પાટણનાં પટોળાં અને બનારસી અંબ-રમાં કાચરચીતરાપણું લાગવા માંડ્યું, રંગની તરતી કહોર માંડવીની ચુંદરીઓ ભંવાયાના અસખાબ જેવી લાગવા માંડી, દેશી તેલોમાં માંચાને ચીકણું કરી મુકવાની ચીક ભંરાવા માંડી. પરદેશ સાથે સંબંધ બાંધી ફાંકડા તકલદી બન્યા, બીજાને બતાવ્યા, અને જુવાનીમાં માર્યાં ધોળાં કપાં એવું તો અગ્રેજી લખ્યા.

શરીર-રચના અને હાઇજનનાં મૂળ તત્ત્વો લખ્યા ત્યારથી ડોસીમાંની કડવાટની પો-ટલી બ્રહ્મા અને રહેજ રહેજમાં દવાખાને જઈએ, ત્યારે તખીયતનું ઢેકાણું પકે એવું જ્ઞાન લીધું. શાળામાં ફીલ શીખ્યા અને પઠમ સાથે પગલાં માંડી બ્રહ્માએને આકર્ષવા લાગ્યા. બ્રહ્મા રીતે, જવાંમદે બનવાની તાલીમ લીધી. પણ એક દિવસ રાતના માળીઓ પર કંઈ ખખખાદ યતો હું જાગ્યો ત્યારે મારી પત્નીને ખાટલા પાસેથી નહીં ખસવાતી હોંમત આપી મગકે દઈને હું શેરીમાં નીકળી અર્ધું કે ડઝન લોક જગાડી લાગ્યો, ત્યારે ઘરમાં-પેરો, અને માઠ વરસનાં માણેકદોષ હાથમા દીવો લઇ માળીઆ પર આગળ ચડ્યાં ત્યારે નીચે ઉભા રહી હું તેમને હોંમત આપવાતી હાથ લીડી રાક્યો. અમને ખેલેલી મદનગીતી તાલોમે ઉજળે દહાડે કે વિજળીની રેશનીમાં લોક એકદુ કંરવાતી તરડીય શીખતી પણ રાતના અંધાર ફાંકણે તો ગામડે ઘણવડી અને જમાનાથી પાછળ લાગતી મારી પત્નીની હુંકે હું મદે કહેવાતો.

આગળ વખા અને ત્રિકોણમિતિ, ફિક્કીકસ, કેમરટ્ટી એવું કંઈ કંઈ લખ્યા, કંઈ કંઈ ગણ્યું, પાણી અને બરફ એવું કંઈ તોડી વખ્યા પણ વાલ ગદીમાંણામાં ચુંચવોયા અને વીધો વીસવાસીમાં મુંગાયા.

હિપ-લાયા લખ્યા-શીખ્યા. મહાકવિ બાલુની સારીયે કાદગરી હેયાપી ગયા. અને, દુનીયામાં મહાશ્વેતાઓનાં મુખમાં પારખતી પ્રવૃત્તિમાં પડ્યા પણ પ્રતાપી હર્ષવર્ધનના મુગના મનમદેશ આ દેશના વૈભવની યાદ ન રહી, એ બીતાનો સ્પર્શ ન થયો, દહિટએ ન ગઇ. રઘુવંશ અને કુમારસંભવ લખ્યા અજવિલાપ અને રતિવિલાપ વાંચી હૃદય ન ગઇ. રઘુવંશ અને કુમારસંભવ લખ્યા અજવિલાપ અને રતિવિલાપ વાંચી હૃદય ન ગઇ. રઘુવંશ અને કુમારસંભવ લખ્યા અજવિલાપ અને રતિવિલાપ વાંચી હૃદય ન ગઇ. રઘુવંશ અને કુમારસંભવ લખ્યા અજવિલાપ અને રતિવિલાપ વાંચી હૃદય ન ગઇ.

ક નુ માં-સ્વદ્વીનજીવિતાં
વિનિકીર્યે ક્ષણમિજસાદદ: 1

નલિની કૃતસૈવુચ્ચતો
જલસહાત દ્વાસિ વિદુતઃ ॥

મહાકવિ કાલિદાસની આ અત્યંત દરજ્જા વાળીએ ખૂબ ખૂબ મન ઓગાડ્યું અને શતે મદનની મૂર્તિઓ ખડી કરવામાં ગુંથાયા પણ—

સીમને શેડે તલાવડી, માંખણે બાંધી એની પાળ
માખણ તવાયાં ને નીર વહી ગયાં—હાથ રાજવી હાથે હાથ.

ગામને પાદરે ધખતા મધ્યાહનની ઉદાસીનતામાં ઉવ્યાગતા ગ્રામિયાના આ વિશાપમાં આ વિશાળ જગતમાં કાયાની સરવરીઆની પાળે કાણમાં નષ્ટ થઈ ગય એવા મહાયમ માંખણથી બાંધવામાં આગ્યાની વારતવિકે કદપના કરવામાં આવી છે, મહાકવિની કદપના કરતાં પણ વધુ વાસ્તવિક અને તાદ્રશ ચિતાર રજુ કરતી કદપના છે, અને આ રીતે લોક-વામ્પીમાં શરીરની કાણ બંધુરતાને જવાબ અપાયો છે તેની તુલના કરવા તરફ તો કોઈ દીવસ દષ્ટિ ન જ વળી.

મેષદૂત ભણ્યા અને બનું મુંઝાયા. કેટકેટલી અલકાપુરીઓ ખડી કરવા લાગ્યા અને શાળામાં જ કોઈ રાજદંડ સંદેશના સાધીદાર મળે એવી શોધમાં પડ્યા, પણ—

“ધૂમયોતિઃ સલિલમહ્તાં સન્નિવાનઃ જ મેઘઃ”

એ એક જ ચરણમાં તો મહાકવિએ મત્સ્ય અને અમત્સ્ય અંતરીક્ષની સામગ્રીનો સમન્વય કરી જીવન્ત મૂર્તિ ખડી કરી, જગના માનવીને વ્યોમનો વિગટનો સાથી, મિત્ર બનાવ્યો તે મુજબ લખતરમિતો ન જ પડી.

કવિકૃતચર વાલ્મીકીની પ્રગટલવાણી ગમાયણમાં ન વાંચી, ભારતકથા જમાનાને પ્રતિકૂળ થોડું લાગ્યું. પુગળો દિન્દુઓની મૂર્ખતાઈના નમુનાનો સંમદ હોવાનું મેકાલોએ કહ્યું અને વિના વાચ્યે અમે તે માન્યું. વેદોને માટે પણ બહારનાઓએ કહ્યું અને અમે પણ તેમના સરમાં મુઠ પુરી ભરવાડના ભટકની જતિઓનાં ગીતો ગણી આગળ વધ્યા.

Tale of Two Cities લખવા માંડી અને ફ્રેન્ચ ક્રાંતિના ચિતારે કંઈક રંગાયા ત્યાં રોમીઓ-લુલેટ અને મરોવરની સુધરીની પ્રજાએ કથાએ એમને પણ ‘રોમેન્મ’ તરફ વાળ્યા. અત્યું આવું ભણ્યા અને ધણું ધણું ભણ્યા, શિક્ષકોએ, વિદ્યાની પીંકોએ ભણાવ્યું અને અમે ભણ્યા. અમે કેજવણી પામેલા ગણ્યાયા. સુધરેલા બન્યા અને ભણેલા કહેવાયા. પણ આઠવિકા માટે અરજીને મુસદ્દો તો જગા કાકાએ ઘડી આપ્યો ત્યારે અમે તેની નકલ કરી રાક્યા.

શાળામાંથી બહાર આવીને જોયું તો કાના-માના વિનાનું લેખવાનું ભળીને જોધપુર તરફની ગાડીમાંથી એક ગાયજામાં સુગ્રામાન ક્ષત ઉનરેલો મેયો મારવાડી બેજ વરમગાં મેપજી શેઠ બની ગયો અને સુરનના સગદ બખરમાં તેના રકકા રવીકારવા લાગ્યા. ધોરાજી તરફથી ખાપુની ગાડીમાં બેમી આવેલો અને જંગલના પાલીઆં પાણીની ધારે દુકાનની મુળી માંડી બેઠેલો, ક્રેક નામ અકલાનું ભણીને આવેલો ગની એમણે થોડા વખતમાં ગની શેઠ બની ગયો.

શિવાળામાં જુના ડગલા વેચતો અડબરખાં પકાણુ, સવાર સાંજ ભેંસતા ટોળામાં ભમતો માધુ રજારી, સાંજને છેડે સીમ સંભાળતો ભથ્થો આરેયો અને ગમદીન ભેંયો, બોર, જમરખ, નાલુડાં અને ચીખડાના વેચાણના દપાદપ હિમાખ કરતો અભણ બાપુડીઓ વાધરી એ સૌ પેમાની પોટલીઓ અંધારા અને અગે ભણેલા માટે અરજનાં કાગળાં આં લઈ સ્ક્રી તરીકે પગપરી કરતા, ભલામણો શોધતા

અમે ભણ્યા આજીવિકા માટે અગ્નિ કરવાનું ! દેરાની પ્રીતિ છોડી પરમેશ્વર પર ઓવારી જવાનું, શ્રમ કરવામાં અનધડપણું માનવાનું, સાહમ કરતાં ફૂલદંડાક બનવાનું. અને તેમ છતાંય બધા કહે છે ભણો અને ભણાવો. શાળામાં નહીં જાઓ તો દંડને પાત્ર થશો. અને શાળામાં જઈએ ત્યારે પગધીન જીવન જીવવાના જે પાઠ શીખી, સ્વભાવ આંધી બહાર આવીએ છીએ તેમ ક્યાં ઓછો દંડ છે ? શીખવું તો જોઈએ પણ ક્યાં શીખવું ? શાળામાં કે સંસારમાં અને શું શીખવું ? પુત્રકના પાઠ કે સ્વાધીન જીવન વિકાસના માર્ગ ? મમાજના શિક્ષકો આનો ઉકેલ કેવી રીતે કરશે ? તે પણ અમારી જેમ જ ભણેલા ને !

બાળ અને કુમારના હૃદયપટ કોણ ઉકેલશે ? એને કોણ કહેશે : પુત્ર, મસાગમાં મનુષ્ય બન ! આ તારું જન્મત એ મિથ્યા નથી. કુતીઆમાં તારી હરતી જીવી છુટવા માટે નથી. આ અનન્ત ક્ષણોનો તું પણ એક ભાગ છે. તારી હમાતી તું સાથેક કર ! પ્રકૃતિનાં અવિગત ધમસાણુ નિગમ્પ અને તું પણ સિંહમજન કરતો આગળ વધ !

ગુરૂ વિના એ પ્રેરણા કોણ આપશે ? અને કૌરવા ધોરણ સુજળ કામ કરવા નિમાયતા શિક્ષા-ગુરુઓ આળકને ભણાવે શું ને શું આદે શું ?—પણ ત્યારે તંત્રીજી, હાલ નિશાન એટલું તો કહો : કોણ ભણવું ?—અમે કે પેલો એવો માગવાડી અને ગતી મેમણ ?

શાકરીઆ ચણા

પ્રખ્યાત ક્રિકેટર ડબલ્યુ. જી. ગ્રેમ એક વખતે એક ગામ ગયા હતા. ત્યાં તેમણે એક ક્રિકેટ ઈક્વિપ્મેન્ટ ઉભી કરી પાસેના ગામમાં મેચ રમવા ગયા. હરિફ રકવાપરે ધનામ જાહેર કર્યું, કે કોઈ પણ ગ્રેસને આહિટ દરે, રટમ્પ કરે કે કેમ કરી આહિટકરે તેને હું એક બેટ ચાંદીથી મદીને આપીશ. ગ્રેમ ટોમ જીવી દાવમાં ગયો. આ મામેની ટીમ મહા આફ-તમાં આવેલી જણાઈ તેમને. અંગેવાન બોલર ગેરહાજર હતો. તેઓ યુવવલ્યમાં આવી પડ્યા. પહેલી બોલીંગ રકાવપરે ગામના કડિઆને આપી. કડિયાએ બોલ કરી પહેલી જ બોલે ગ્રેમની બિટોટાનું વચ્ચેનું રટાંપ હડાવી દીધું. સર્વ આશ્ચર્ય અકિત થઈ ગયાં માનહાંય થયેલા ગ્રેસને જાણે વધારે અપમાન કરતો હોય તેમ કડીઓ બોલ્યો, 'આરલા જલદી એને આહિટ કરવા મારો વિચાર જુન હતો.

પ્રખ્યાત ક્રિકેટર એ. ઇ. સ્ટોડાર્ટ એની વિરુદ્ધ જતી એક વાતે કરે છે. એક વખતે તે ઘણી મજબુત ટીમ લઈને એમ. સી. મી. મામે લોડઝની ક્રાઉન્ડ પર રમવા ગયા.

એમ, મી. મી. ની ટીમનાં નામ નેને. આપવામાં આવતાં તેણે સખત ફરીઆદ કરી. એ અગિયાર નામમાં કોઈ પણ ગણીતા ખેલાડી ન હતા. આપી નબળી ટીમ સામે તેને રમવા શા માટે બોલાવ્યો ? એમ, સી. સી. ના મેનેજરે તેની માથી માગી તેને શાંત પાડ્યો. રોડાઈં ટોમ છતી દાવ લેવાનું 'પસંદ કયું'. હેમ્પરટેડના રમનારાઓ જોટશી ઝડપથી દાવ લેવા ગયા તેટલી જ ઝડપથી એમ સી. સી. ના એક એ. એન આર્થર નામના બોલરે તેમને પાછા કાઢ્યા. આથી હેમ્પરટેડ ૬૮ રનમાં ખતમ થઈ ગઈ. એમ સી. સી. નાવમાં ગઈ ત્યારે આજ બોલર એકલો ૧૭૦ રન કરી નોટઆઉટ રહ્યો. હેમ્પરટેડને બીજા દાવમાં ૧૦૦ ઉપર થોડા રનમાં આજ બોલર પાછી કાઢી નાંખી. આ બોલરે એકંદરે ૧૮ વિકેટ આ મેચમાં લીધી. આ બોલર બીજાને કોઈ નહીં પણ આટલું એકવડ ટ્રાઈ-મિડલસેક્સ માંટે રમવા ચાહ્યો આગ્રેશીયન હતો.

સ્વચ્છ પંડિત મોતીલાલ નેહરુ ધણા હાજર જવાબી હતા પણ એક વખતે તો તેમને પણ કંઈ ઉત્તર ન મળ્યો હશે. વડી ધારાસભામાં કોઈ મુદ્દા પર જણાવ્યું કરતાં પંડિતજી બોલતા હતા. "ચૂંતાં, જગતાં મને સ્વરાજની ધૂન લાગી રહે છે, સવારના, બપોરે, સાંજના, રાત્રે સદા હું સ્વરાજ વિશે વિચાર કર્યા કરું છું. એ વખતે કોઈ બોલી ઉઠ્યું. ત્યારે આપ રેડિયો ક્વાર્ટરે ફેરવો છે ?"

આ માંભળી મર્વ હાડી પડ્યા. પંડિતજી પણ એ હાસ્યમાં ભળ્યા.

એક વખતે મુ'બઇની કોઈ સંસ્થાને શેઠ ઊંટાણીએ કંઈ રકમ દાન કરી. એ વખતે તે સંસ્થાના મંત્રી મદારાવ સખામાં ઉભા થઈ દાતારનો આભાર માનવા લાગ્યા. "મને આનંદ થાય છે કે અહીંના મોટા મોટા લોકો અમારી સંસ્થાને મદદ કરવા તૈયાર છે. આપણા શહેરના પ્રતિષ્ઠિત ઊંટ શેઠાનીએ અમને દાન આપી આભારી કર્યા છે. જનતા 'ઊંટ-શેઠાની' પર હસી પડી.

બોમ્બે પુરું થયું. બધા મિત્રો વાર્તાલાપનાં આનંદમાં મગ્ન વ્યતિત કરતા હતા. લોર્ડ મેલિગમ્બરી મુમય વાન કરી મંડળીને હમ્વારી રહ્યા હતા. એમની ચિંતાનો ન તો તાંતણો તૂટતો કે ન તો સાંભળનારા હસતા અટક્યા. એકાએક લોર્ડ શાન્ત થઈ ગયા. ચહેરા પર ગભરાટ માલમ પડ્યો મિત્રો શીકરમાં પડ્યાને પૂછ્યું. 'તમને શું થયું ?'. લોર્ડ મેલિગમ્બરીએ જવાબ દીધો 'હેલ્ડી ઘડી આવી ચૂંટી !' મિત્રો બીકથી ચિંતાગ્રસ્ત થયા. "મને લાગે છે તમારે વરસ પર કંઈ હવું કે તમે લકવાથી મરી જશો. હવે તો મારો અંતકાળ નજીક આવ્યો એમ દેખાય છે." મિત્રોએ પૂછ્યું 'તમને કેમ માલમ પડ્યું ?' 'પાંચ મિનિટ થયા મારા પગ પર ટું ચૂંટી જળી રહ્યો છું, પણ મને રજ પીડા થતી નથી કે ને જાણું નથી. એની પાસે બેઠેલાં એક મિત્ર હમી બોલ્યા, 'વાર માહેજ એ પાલુ ફીક ! તમે ખુશ થ્યું તમે તો ક્યાંના મને ચૂંટી જળી રહ્યા છે, પણ ટું સંકાયથી કંઈ બોલતો ન હોયો.

કોંગ્રેસ સંસ્કાર

મુંબઈ સરકારે મલબાઈ હીવ પરના ચરકારી-જંગલોમાં વેચી ચાલી ઉપજ કરી છે. હવે પ્રધાનને મહેલા માટે બેઠકો રેકલેમેન્ટ ઉપર મકાનો બાંધવામાં આવશે.

મદ્રાસ સરકારે શાળા કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓ માટે નિયમ કર્યો છે કે કોઈ પણ ગુનહા માટે મળ પામેલાને શાળા કોલેજોમાં બંધી કરવામાં આવશે નહિ. વિદ્યાર્થીઓ કોઈ પક્ષ કે કોઈ મરદામાં અક્રિય લાગ ન લે.

મુંબઈ સરકારે પુનાની ખેતીવાડી કોલેજમાં જુનની ૧૦મીથી ફેવરેટ રેન્જર માટેની તાલીમ આપવાની વ્યવસ્થા કરી છે.

સેહેનશાહ અને મહાત્મા ગાંધી મિત્રાઈ કોઈની પણ છબીઓ શાળામાં મૂકવા માટે સ્થાનિક મંત્રાઓએ ખરચ કરવો નહિ એવો મદ્રાસ સરકારે હુકમ કર્યો છે. મુંબઈ સરકારે શારીરિક શિક્ષણ માટે ટ્રેનિંગ કોલેજ બોલવાનો હુકમ કર્યો છે. અભ્યાસક્રમ નવ માસનો રખાયો છે. તાલીમ મફત મળશે. ૧૦ ટકા વિદ્યાર્થીઓને ૩ રૂપની માસિક શિષ્યવૃત્તિઓ આપવામાં આવશે. ઐન્ફ્રુએટ શિક્ષકોને પ્રથમ પસંદગી આપવામાં આવશે.

બારડોલી તાલુકાનાં વગડ ગામના જપ્ત થયેલા બે તળાવો પાછાં મુપરત કરવામાં આવ્યાં છે.

થોડામગાંઠિના જંગલોનાં જંગલી રીંછો અને જૂગ માટો જે પાકને નુકસાન કરે છે તેમનો શિકાર કરવાની બંધી હતી તે મહેસુવી પ્રધાન એન. બી. દેસાઈએ હટાવી દીધી છે.

હાલકાના જંગલોમાં લોકો પોતાના ખર્ચે ઝાડો વાંચી તેનો ઉપયોગ કરી શકે એવી મું. સં. હટાવી આપી છે. એ પરત્વે કેટલાક નિયમો પ્રકટ કર્યા છે.

મુંબઈ સરકારે 'વર્નાક્યુલર' સંબંધે ઉપયોગ કરવાનું બંધ કર્યું છે. એટલે હવે વર્નાક્યુલર પ્રાથમિક પરીક્ષા તે પ્રાથમિક સ્કૂલ લીવીંગ મર્ટિફિકેટ પરીક્ષા, એંગ્લો વર્નાક્યુલર સ્કૂલ તે માધ્યમિક શાળા-મીડલ કે હાઈસ્કૂલ, વર્નાક્યુલર સ્કૂલ કે કક્ષાત્મક પ્રાથમિક સ્કૂલ કે કક્ષાત્મક અને વર્નાક્યુલર લેંગ્વેજને રીજનલ લેંગ્વેજ કહેવામાં આવશે.

મું. સં. એ હાલકાની સ્થાનિક મંત્રાઓ પર એક પરિપત્ર મોકલી ગ્રાન્ટમાં કાપકપ થશે એમ જણાવ્યું છે. કુ નાખવાના માધુનોનો પુરો ઉપયોગ કરવા મુકવે છે. સુગત ગિલામાં સરકારે તાલુકાવાર નીચેના અહચેલી મનાજ સેવકો તરીકે નીમણુંક કરી છે. ગ્રામ સ્તરેનાં દુધ તળાવોનાં થતાં કાર્યોમાં પ્રમુખને સહકાર મેળવવાનું કામ તેમજે કરવાનું છે ને થતાં કાર્યો પર સામાન્ય દેખરેખ ગમ્પી કોઈ જગ્યાએ કંઈ ખામી હોય તેની કલેક્ટરને ખબર આપવાની છે. જોઈયું લેનાર મેવકે પોતાના પ્રવાસનો કાર્કમ અગાઉથી કલેક્ટરને મોકલી મંજૂરી મેળવવાની છે. વાલોડ મહાદેવ શ્રી. વલ્લભભાઈ હરખાલાઈ, શ્રી. ધનજીભાઈ નારાયણભાઈ (હથકે). આલપાડ શ્રી. અબેલાવ જોગીલાઈ દીહેલુ, શ્રી. નવરોજી રતમજી (કંજ). બારડોલી ખા. સા. નમરવાનજી, શ્રી. કપિલરામ વ્યાસ (બારડોલી). માંડવી શ્રી. નરોત્તમ એન. ધાવજી (માંડવી) શ્રી. મુસા યુસુફ (તડકેશ્વર). વલસાડ શ્રી. નાથુભાઈ ગુલાબભાઈ દેસાઈ (વલસાડ). જલાલપુર શ્રી. વમનરાય દેસાઈ (અમ્રામ). ચીખલી શ્રી. મણિભાઈ હરિભાઈ (અટગામ)

શ્રી ચીમનજીલ ભગવાનજી (નનકુવા) શ્રી જોગિંદરજી કીકાલાઈ (એકળ) શ્રી હરિભાઈ પગુગજી દેમાઈ (ચીખલી).

જે મુ. એ કેળવણી પાછળ એક લાખ કરતાં ઓછા રૂપિયા ખર્ચે છે તેમણે તેમની શાળાઓ ગિરજા બોડને સોંપી દેવી એમ મુ. સ. જણાવે છે.

બારડોલી તાલુકામાં ૧લી ઓગસ્ટથી દાંડતાડીની સતંદર બંધી થશે. તે માટે ૪૩ પુરુષ અને ૭ સ્ત્રી કોન્ટેબલ ગ્રામવામાં આવશે.

મધ્ય પ્રાંતમાં ધંધાદારી કર નાખવામાં આવશે.

મુ. મ. ભાટકર બંધથી ૧૯ માઈલ દૂર નીમ નદીની વચ્ચે એક બંધ બાંધવા માગે છે. તેનો ખર્ચ રૂ. ચાલીસ લાખ થશે. આમ વિભાગને વીજળી તથા પાણી મળે તે મંજૂરી આપવામાં છે.

મુ. મ. હાંડિયામણ વિશે એક યાદી તૈયાર કરી દિંદી મરકાર પર મોકલે છે એમ જણાવે છે.

મુ. મ. સુધારેલો પ્રાથમિક કેળવણીનો કાયદો તા. ૧લી જુલાઈથી અમલમાં આવશે. જે માટે હાલના બાળકો પ્રાથમિક કેળવણીનો લાભ ન લેતા હોય તે ગામની શાળાની માન્ટ પર સૂચકાર કાપ મુકશે.

મંદ્રાસ સમ કેળવણી અમલદારે એક પરિપત્રદ્વારા શિક્ષકોને જણાવ્યું છે કે વિદ્યાર્થીઓને શારીરિક શિક્ષા ન કરવી. જે માનવ ગુમાવશે તેને પણ શિક્ષા કરવામાં આવશે.

મુ. મ. રોજબરોજના કામકાજ માટે નવા કાનુનો કર્યા છે. તેના નામમાંથી પણ 'નેટીવ' શબ્દ કાઢી નાખવામાં જણાવ્યું છે.

મુ. સ. હરિજન મંદિર પ્રવેશ મિલને વાંધમગ્યે મંજૂરી આપી છે. શારીરિક તાલીમ પાછળ થતા ખર્ચ પર મરકાર શાળાઓને ગ્રન્ટ આપશે.

મુકતપ્રાંતની મરકારે વ્યાયામ અંગે શાળા માં એરગન વાપરવાની છૂટ આપી છે વર્ષો યોગના માટે શિક્ષકો તૈયાર કરવા બિહાર મરકાર એક શાળા જુલાઈમાં શરૂ કરશે.

મદ્રાસની જનગલ હોસ્પિટલમાં ગોરાકાળાનો ભેદ નાણું કરી સૌને મરણી સગવડ આપવાનો ત્યાંની સરકારે હુકમ કર્યો છે.

બિહારની મરકારે જાહેર કર્યું છે કે મુકત યોગેલા ગજ કેદીઓને પબ્લીક વર્કમાં ખાતાના કોન્ટ્રક્ટો આપવામાં પહેલી, પર્મદંગી આપવામાં આવશે.

મુજબ અમલદાર મુખીની પાટી મરકારી યોગનાના અંગે મુ. સ. વાપી પામે ગ. ૨૩૦૦૦ આપી જમીન ખરીદી મરકાર આપવાનું કામકાજ શરૂ કર્યું છે.

મુ. મ. એક યાદીમાં જણાવ્યું છે કે જે વનવંશીને તોડરીમાં નથી તેઓ ગરુડીય મર્યાના મળ્ય થઈ શકે.

મદ્રાસ મરકારે પોલીસ અમલદારોને આગં કામ બદલ કરે તરિકે રોકડ રૂપિયા આપવાની પ્રથા બંધ કરી છે.

મદ્રાસ સરકારે ગામડાઓની દેશી રમતને હિતેજ આપવા નિર્ધાર કર્યો છે.

પૂર્ણા

“પુરુષાર્થ તો પામરને મહા કરે,
મહાનને ઇશ્વર જેવડો કરે.
નિર્જીવ સજીવન થાય, જોખડો,
પ્રિય વદે, બાહુક કુખડો બને
રૂપે ભર્યો, બળર યુદ્ધના મગે
કવિ — કલાકોવિદ પોરૂપે.”

— મ.

લંત્રી : રણછાડજી પરાગજી મહેતા

: પૂર્ણા કાર્યાલય :

: મોટા બજાર :

: : નવસારી : :

પુ. ૧, અંક ૧૨

જુલાઈ ૧૯૩૮

અનુક્રમણિકા

અનુક્રમ :	વિષય :	લેખક :	પાન
૧	એ 'ખૂન' અને 'આપઘાત' ન કરો	શ્રી. ર.	૧
૨	જુલનો બાઈ	શ્રી. પ્ર.	૨
૩	'સુપ્રધાન'નો સોટો	શ્રી. સેવાનંદજી	૪
૪	સ્વપ્ન-રમણ કે ભ્રમણ ?	શ્રી. ઘનનાંકુસુમાચર	૫
૫	અમેરિકાના સાગરતીરે મય-સંસ્કૃતિ	શ્રી. મણિભાઈ દિવેદી	૬
૬	અધીગ પ્રતીક્ષા	શ્રી. પંકજ	૧૧
૭	સ્વિચસગી	શ્રી. છત્રીલાલા	૧૬
૮	— તને —	શ્રી. ર.	૨૩
૯	મદ્યતન કાવ્યગંધાના પ્રવાહ	શ્રી. શત્રુના કુસુમાચર.	૨૫
૧૦	બાળકની વેદના	શ્રી. પંકજ	૩૪
૧૧	દક્ષિણ આફ્રિકામાં દિહીઓ	શ્રી. પ્રફુલ્લચંદ્ર શાહ	૩૮
૧૨	યોગિની	શ્રી. વિવિત્સુ	૪૧
૧૩	મમારોચના	...	૪૨
૧૪	સાકેરીઆ ચણા	શ્રી. ભૈયાજી	૪૫
૧૫	અમેસ મરકાટ	....	૪૭

પૂર્ણ કાર્યાલયના નિયમો.

૬૨ અમેજી સંદેશની ૧૫મી તારીખે માસિક નિયમિત પ્રક્ટેટ થાય છે. તા. ૨૫મી સુધીના અંક ન ગણે તો કાર્યોનયને સગ્ગતમે ૫૨ લખી જાણાવવાથી ખીજી નકલ મોકલવા વ્યવસ્થા કરવામા આવશે.

૭ પોસ્ટેન્ડ ગોડાઉન તથા. તે નહિ સ્વીકારાયેલા લેખો લેખકોને પ્રગત કરવા સંજવીજ કરવાના આવશે

૩ લેખકોના મતવ્યા માથે તંત્રી સમગત જ છે એમ માની ન લેવું.

૪ દરેક લેખકને તેમના છપાયેલા લેખોની પાચ છૂટી પ્રતો તથા તેમનો લેખ છપાયો હોય, તે અંક મોકલવામા આવે.

૫ વાર્ષિક લવાનગ્ર દેશમાં રૂ ૨-૮-૦ જર્મા માટે રૂ ૩-૦-૦ અને અન્ય દેશો માટે છ સિવિલ ગખવામાં આવ્યું છે.

પ્રકાશક : રણજીભાઈ પગમજી મહેતા, પ્રકાશન સ્થળ, પૂર્ણ કાર્યાલય, મેઠાજીનર-નવમીરી મુદ્રક : સુભાષભાઈ બીમભાઈ દેમાઈ, મણિ મુદ્રણાલય, નવસારી, તા. ૧૫-૭-૩૮

પૂર્ણા

તંત્રી : રણછોડજી પરાગજી મહેતા

પુસ્તક ૧

જુલાઈ ૧૯૮૮

અંક ૧૨ મા

એ 'ખૂન' અને 'આપઘાત' ન કરો.

મહાભારતના સુદતા પ્રથમ દિવસે વૃદ્ધ બીભ્મ પાડવોને મ્હાત કરે છે રાત્રે જાવણીમા પાડવો વિમાસજીમા પ્રેક્ષા છે સુદતી યોજનાની ચર્ચા કરતા યુધિષ્ઠિર રાત્રીમા એકએક અર્જુનને મહેણુ મારે છે 'એક છુટો તો તેને લગાઇમાથી ભગાડી મૂકે છે તારે ગાડીવ હવે મૂકી દે તોયુ તાર ખા ?' આ વાક્યપ્રહારથી અર્જુનની આખમાથી ક્રોધાગ્નિ નીકળે છે મોઢ તેને ગાડીવ મૂકી દેના કહે તો તેનો ઘાત કરવો એવી તેની પ્રતિજ્ઞા છે અર્જુન ગાડીવ બહાવી યુધિષ્ઠિરની હત્યા કરવા તત્પર મને છે શ્રીકૃષ્ણ વચ્ચે પડે છે, પણ અર્જુન પ્રતિજ્ઞા ભંગ થવા માગતો નથી ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ તોડ કાઢે છે કે વડીનેને તુ કાગી મોનારવા એ તેમનો ધાન કરવા મમાન છે માટે તુ યુધિષ્ઠિરને 'તુ કહીને યોનાવ એગવે તેમની હત્યા કરી દહેવાશે ત્યારે અર્જુન યુધિષ્ઠિરને કહે છે, 'તારે જીવાઈ મમવો છે અને તેની મન અમારે ભોગવવી નહે ડ તારે નાજ કરવુ છે અને લગાઇ અમારે લગવી રહે છે' વગેરે વગેરે

યુધિષ્ઠિરને આમ કહયા પછી અર્જુન ગાડીવ હોઈમો લઈ પોતાની જાનીમા નાણુ માગી આપઘાત કરવા તત્પર બને છે પછી શ્રીકૃષ્ણને સમોચારી કરવી ગહે છે "આ નવુ કૌતુક શુ છે?" અર્જુન કહે છે "મેં વડીલતુ ખૂન કર્યુ માટે પ્રાપ્તિત તરિકા મારે આત્મહત્યા કરવી પડશે" શ્રીકૃષ્ણ આતો પણ માગ્ય નિનાથ લાવે છે "તુ તારી જાતના વખાણુ કર—એ આપઘાત કરવા, બરામ છે અર્જુન કહે છે "મે મન્ય વેદ્ય કર્યો" વગેરે કહી આત્મહત્યાલાભયુ આપ્યુ એક લાણુ જાણુ કરે છે આવા ખૂન અને આપઘાતના પ્રાપ્તિમાથી હમગવા કાગજી મખતી નીકળી છે

ભૂતનો ભાઈ

હડી હિમાળા તળની લેરી ગઈ
 આંચો શિયાળો, દુનિયા ફરી ગઈ
 ચોલી ઢાંચા, આંતર આંગડા ઢાંચા
 વહો ખર્ચા, વૃક્ષથી પાંદડા ખર્ચા.

બારીને બાગલા દાકી ચેતાવે સગડી ધણી,
 પાળેલા સાપના જેવો અગ્નિ ત્યા પુલવે ફણી.

શું દારૂ દાકુ ? ધગ્યાર ક્યા છે ?
 શું હુંફ મળ્યું તન નગન જ્યા છે ?
 ચેતાવવી શી મગડી ન લાકડા ?
 રવે રવા મૂજત દીન બાપડા.

મૂળે ડરા, મૂળે દાઢી, મૂળે જે નખ-આગળા,
 ચતી ચંકા 'નકી માગ ચયા છે અગ પાગળા.'

ડુકા ચયા દી, તડકા ડુકા ચયા,
 દાનેસરીના છવયે ડુકા ચયા.
 દોકી વળ્યો દાર ન દોઈ કિધડયા,
 'ગરણે ગયો બેલીજનો ન દો જડયા

ભૂતની લડકા દીકા ત્યાં જે હાડપીજરે
 મશાલે દીપમાળા શા થોડે થોડેક અતરે

"જગક ચેતે ફરી જન્ય ભુકી,
 આવે ફરી જાગ જુલ્યાય બીજ,
 તપાવવા હાથ ધરો મહી તલી
 નામી જતા એ લડકા ફરે કલી "

માથે, હાથે, નખે, શીખે, ઢંકાઈ ઉન ધાખે
 ડાઘા દે શીખ 'હેતુખા એ તાપે દુઃખ ના મળે'

નકારી એ શીખ મર્યાદા દે વતે,
ના ન નીચી કે ગંધી ડરી વતે,
'ના દેહમાં માત્ર શું પત્રી ચૂકશે ?
કીધું જ છે મન ન શું વધે પીગે ?'

દેડના જાગ્યા પૂઠે એક ની ચીઠ્ઠી નવે
એના આ ભાગ પૂઠે ભાવતા તાપણ મને —

મિથ્યા હતી એ જગ આધના ફળે,
મર્યાદામાં મર મરણ તળી બને.

મદી પડે અદર રોમના ના,
બરે મહી દાદ, બરે ભગી ના

નાના ઘણુ મૂળી પોક 'શૂન છે વેવ આપરે !'
આને દુ બૂનનો ભાષ દેખાતો હાપિયરે.

પાછી વણી કદમ, ધાસ, સામ
સામ, અનાયા, વન જડના થા
દુ એ વિતાને બડે પીલાવને
જેની દુકે દુ કરને ફરી ફરે

નાચી એ ભૂલના વાડે તાડની ગત મે કીધું
એક હાથે હવે બાજુ બીજામાં છીલકું લેવું.

એ બીજાકે આગ મૂકીશ આખા
સનગના જગ સુખી વેગ મોખ
મોખા કડી મટે મુખથી, અનાનીય
નુમે ભુલે દેવના દુક કુખીયા

*‘શપથડા’ના સોટો

ધામ વાદીને જેતરથી આવી'તી,
 શેર આવશે દળવા બેરી'તી,
 તહિ આવ્યો મુઓ એક 'શપથડો
 'અબે તમે' કરીને પીટયો એ બોલ્યો
 'લાવ્ય ચદી થોડીની, નહિ ચાલે,
 મોટા આવ્યા હવાલદાર આ ગામે'
 'મુઆ ! કયાથી દઉં તને આખવાને ?
 હૈયા મારા રૂએ છે રાટવાને !'
 લાલ આજો કરીને એ ગાજ્યો,
 હું તો ધૂણ ને આવડે વેશયો.
 ગાળ મોમાથી બેકામ બડુ બોલ્યો,
 ઝાંઝી ચોટનો ને ખંદાર ગહલી લાવ્યો
 દીકા પાડુ મારીને અધમોર્ષ કીડી,
 મારી ગડદા ને ધૂળ બેગી કીધી,
 હૈયુ મારૂ સતેયુ તે જાગ્યુ,
 વળી ઉઠ્યુ ને હાથ ! રોવા લાગ્યુ !
 લેઈને ખીજા હતા ફળીએ ગમતા,
 દોડી આવ્યા તે આપડા સૌ રડતા
 મુઓ ગફબહ મને જેમ જેમ માર
 હૈયા મારા ચીસાચીસ તેમ પાડે.
 તોય હૈયુ પાપીનુ નવ હાલે,
 લાવ્ય ચદી ફરી ફરી તે બોલે
 દોડી આવી પડોશણુ એક મારી,
 તેણે કાઠી ફરોડીને દાળ કાઢી,
 ભરી સૂપકુ ને ઝામ તેને દીધો
 ત્યારે 'પાપીએ ઝટ રસ્તો' લીધો
 તોય પાછો વળી વળી બડુ બોલે,
 ગાળ બૂડી અઢી મજૂની તોલે

*૧૯૨૪ના જૂન મહિનામા લેખકે પચમહાલના એક ગામડામાં નજરે દોરેલી પટનાના
 મસ્તરણોને આધારે પચમહાલના બીન સરકારી નોકરને 'શપથકુ' અથવા 'તગડકુ' કરે છે

હાથ જાનીને બેઠિયા ઉપડી,
 ઘેર લાવીને ખાટલે સૂતાડી
 પછી પેહનિ હાથ દેખર આપી
 ભની મારી પડોશણ ગઠ ચાની
 મારો વાતો ને પાસળા મૌ ફૂલે,
 આમ લેતા તો જાતીએ શ્રમ નાખે
 રોષ હનકુ દેશુ પણ ના આવુ
 સૂતા ખેડ ઘડી ના ગહેવાવુ
 હૈયા મારા ચયા બ્યારે જાધી
 રડી રડીને નતઢી ચીતાડી

સેવાનંદજી

સ્વપ્ન — રમણ કે ભમણ !

(શિખરિણી)

અરે સ્વપ્નાના એ રમણ શ્રમણે એ જ પુઢડી,
 ફરી વૃત્તિઓની ખમતી લસતી — ગયુ ઢડી,
 ન સ્વચ્છન્દે કાષ્ઠ લલિત વનમા મસ્ત ધુમનુ-
 ગમી ઇન્દ્રજાલે —

ધુમી ઇન્દ્રીબાળે ઉપશયન પાખી વિગમવુ (૧)

ન ઇન્દ્રિયાતીતે પન્નિમણુ એ જાનરમણા,
 ન સ્વપ્નોના ભગે અભિસરણુ વારતવ્યશ્રમણ,
 અટારી આદર્શે અભિનવ ન પાખો પ્રમરણા,
 અરે ગાપો — જાળા — અમરરણ કે ઇન્દ્રવરણ ? (૨)

વિરામે વૃત્તિઓ ! સત અમિ ન ભેગ્યાન બનશે ?
 વિરામે, ઇન્દ્રીઓ નહિ અગમે રે દમકમે !
 અરે ત્યા સુધી તો હરગ ધુમ અકે શુ ચડવુ,
 ફરી, એની એ રે ! ભમગડી ભમી વકે શુ પડવુ ? (૩)

[અનુષ્ટુબ]

સ્વપ્ન દ્રાગિડ જેવા અરે રે ! સ્વપ્નવંશલે,
 જેત્તની શ્રુ ખના હીલો — નહી કા સ્વપ્ન ચન્દ્રવો ! (૪)

જલ્પના કુસુમાકર

અમેરિકાને સાગર તીરે મય-સંસ્કૃતિ

શ્રી. મણિભાઈ દિવેદી

આ જગતના ઇતિહાસની આખતમાં પુગતન વસ્તુ મંશોધકોના એકનિષ્ઠ પરિશ્રમેને આપણે આભારીએ છીએ. એક સદીના તેમના અવિરત પ્રયાગેએ ઘણી ભુલમયી જાતિઓ અને મંસ્કૃતિઓના આપણને મેલાપ કરી આપ્યો છે. સાઇબેરીઆના હિમપાથમાં પ્રદેશો કે મેન્ડીતેવીઆની હિમાળી પવનથી મેવાતી જૂમિથી માંડી દક્ષિણ દ્રુવની 'સુવર્ણ જૂમિ' (પુગણેની કલ્પના મુજબ) સુધીના પ્રદેશો તેઓ ખુદી વળ્યા છે. ધરતીનાં કંકણ પેટાણો ફાટી અગ્નયખીમા ગરકાવ કરી નાખે એવો ઇતિહાસ મુજો પહેલાંની સામગ્રીઓ તેમણે આપણી મામે મુકી છે અને આ મધળું માનવ-સંસ્કૃતિના એકધારા પ્રવાહનો તુલનાત્મક અધ્યાય કરવામા આપણને ખૂબ મદદગાર થઇ રહ્યું છે.

અમેરિકાને માટે આપણે માનતા અને સામાન્ય લોકમત તો હજુ પણ એ જ ધારણા એવે છે કે ગતી આમરીવાળા પીંછાના મુગટને પહેરનાર જંગલી પ્રજાથી વસેલા અમેરિકાના ભૂમિખંડની ભાગ કોલંઝસની જૂલને આભારી હતી. પુગતન વસ્તુ મંશોધકોએ આપણો એ ભ્રમ દૂર કર્યો છે અને આપણાં પુરાણો-વિ. મા આ દુનિયાનાં સાત ખંડોમા એ પ્રદેશોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે એ વસ્તુ આપણે હવે સ્વીકારવા લાગ્યા છે. જગતની પ્રાચીન જાતિઓને આ દુન્યા પ્રદેશોનો પરિચય હતો અને એ પ્રદેશમાં પણ હજારો વર્ષ અગાઉથી આદમની એલાદ વરતી હતી એ ખીના સિદ્ધ થઇ ચૂકી છે.

અમેરિકાના મંયુક્ત યજ્ઞેભા મુપ્રસિદ્ધ લક્ષ્મીનંદન કાર્નેગી સ્થાપિત, મંશોધન મંસ્થાના પ્રમુખ ડૉ. જહોન મેરીઅમ ઉત્તર અમેરિકામા ચીરોડી (ઇપ્સમ) માટે શોધ કરતા હતા તે દરમ્યાન તેવડાની મુકાઓ તેમને મળી આવી અને ત્યાં માનવીનાં હાડ-પિંજરો મળ્યા. આ પછી તેમણે જારીક વિચારણા પછી બે મુદ્દા તારવ્યા તેમના મૂત મુજબ:—

- (૧) હેલ્લા હિમમંપાત પહેલાં એટલે આજથી પંદરથી ત્રીસ હજાર વર્ષ પૂર્વે અમેરિકાની ધરતી પર કોઈ આજાદ માનવ-પ્રજા વસતી હતી.
- (૨) એ કાળની માનવ જાત તે સમયનાં શક્તી પ્રાણીઓના જેવી મહાકાય અને ખડખડ હતી

આમ અમેરિકાની જૂમિ પર ઘણા પ્રાચીન કાળમાં માનવ વસવાટનો પુરાવો મળ્યો એટલુ જ નહીં પણ એ જ કાર્નેગી ઇન્સ્ટીટ્યુટના અધ્યક્ષ સંશોધકોએ તો મધ્ય અમેરિકાની જૂમિમાં વિકસી, લોપ પામેલી એક જળમરદમ્ત મંસ્કૃતિના પુગતન અવશેષો શોધી કાઢ્યા છે અને તે જોઇને એ મંસ્કૃતિના વિકાસનાં અગ્ર તરફ ત્યાંની પ્રજા તાલુખીની નજરે નીહાળી રહી છે. The wonders of lost Empire એ નામે તેની પ્રસંશાઓ થાય છે.

પન.માની મામુરકુનિની ઉત્તરે ચિટ્તિશનો હોનુમ નામનો મુલક છે. આ પ્રદેશ અને મેકસીકોના અખાતમાં અણી કાઢી પથ્થરથી મેકસીકોને સુકાટન હીપકરપ એ બંની વચ્ચેના ગાળામાં ગુઆટેમલાના પ્રદેશમાં એ પુરાતન મંદૂતિનું મહાગન્ય ખીણું હતું. પશ્ચિમના પુરાતત્ત્વવિદે એ મંદૂતિને મઘ સંસ્કૃતિને નામે ઓળખાવે છે.

ગુઆટેમલાના પ્રદેશમાં આ મઘ-પ્રજાએ પોતાનો મઘક અને બેનકાન નગરા, દેવાનથો અને ઉલારો રચ્યા હતા. આજ તો એ બધો પ્રદેશ જમવ હશે બની રહે છે પણ ત્યાં બોલકામ કરતાં જે અવશેષો મળી આવ્યા છે તે પૈકી એ પ્રજાની મંદૂતિના વિકાસના શોકબંધ પુરાવા મળી રહે છે.

મંદૂતિના જન્મ કાળે અચાલિ એક હનર વર્ષ પહેલાં એટલે કે અ.જ.કા. લગભગ ત્રા. હનર વર્ષ પૂર્વે તો આ મઘ સંસ્કૃતિનો ઉચ્ચતમ વિદ્યાર્થ એ પ્રદેશના મઘ ગયો હતો એમ માનવામાં આવે છે.

જે પ્રદેશમાં પુરાતન કાળમાં વસેલી પ્રજાએ જે સ્થાપત્ય પદ્ધતિ હતી છે તે જોઈને તો આજે પશ્ચિમના બાંધકામ નિષ્ણાતો સુદા મુઘ યથ જાય છે. સંરાષકોનું મોર્નવું એવું છે કે જે કાલે એ પ્રજાએ પોતાના બેનમુન ચિંત્તો અને કળામય કૃતિઓ તૈયાર કરી ત્યારે પથરોને બેરવાના કે ધડવાના સાધનો તેમની પામે ન હતા તમ છતાં અચાનક ધીરજને દેખવી એ પ્રજાએ પથર માથે પથરોને ધમી ધસીને તેના પર બેનારને મુઘ કરી નાંખે એવી આકૃતિઓ ફેરી છે એટલું જ નહીં પણ અઢીથી ત્રણ તથા હનર માણ વચ્ચેના પથરોને ઉચ્છી ઉચ્છીને એક પર બીજાને ખડક્યા છે. વળા તેઓ પથર પર અગ્રકાંઠ આબવાના રમોથણિક પાકાઓના પળ જાણેદું હતા એમ માનવું પડે છે અને સુનાનો કોલ બનાવવાની તેમની ધાડી તો કાંઈ અગ્ન્ય જ હતી એ માન્યા વિવાય આવવું નથી, એ સંસ્કૃતિનો લોપ થવાને સંકેતો વર્ષો વીતી ગયાં, એ મિષ્ટ રચનાઓ થવાને હનરો વર્ષે યથ ગયાં છતાં એ કાલના મુદ્દા જમાનાના હવામાન અને જંગલની વન હનરો વર્ષે યથ ગયાં છતાં એ કાલના મુદ્દા જમાનાના હવામાન અને જંગલની વન રખતિના કાવના ધકકાઓ મહીને જેવાને તેવા રહેવા મળી આવે છે. આ એક ભારે તાલુખીની વિગત છે.

તેઓ સ્થાપત્યમાં જેવા નિષ્ણાત હતા તેવા જ ચિત્ર, ચિંત્તમાં પણ પાવબધા હતા બોલકામમાંથી જે દેવાલયો ત્રિ. મારી આગમાં હોતા ગલમાં નેમળે વિવિધ રંગી અને ભાતભાતનાં દરેયો રણ કરતાં ચિત્રો પણ હોતાં છે.

નાગ, શિવ અને સિંહ એ ત્રણ પર મઘ-પ્રજાનિનું લક્ષ્ય ખાસ બેઠેલું જણાય છે. નાર્ગ-ચૂડ અને જૂથની મૌમ્ય અને ભવાનક સિંધાકૃતિ તેમજ હોરેથી છે. શિવની યોગા. સનવાળી મૂર્તિની જટાજૂટમાં નાગ ત્રિશુલ, પૂર્ણ ચન્દ્ર અને ગણેશના સુખનો તેમજ અગ્ન્ય મંથોગ કરેલી, મૂર્તિ પણ મળી આવી છે. મોએન-જો-દેરાઈની મારી મેક્સીકો સુધીના સંસ્કૃતિના ઉત્ક્રાંતકે અંભાસીઓને આ મૂર્તિ મહત્વની માહિતી આપે છે. નગર રચનાનું કાર્ય એ પ્રજા મારી રાતે જાણતી હતી એક તથા ખગોળના ગણિતના આ લોકે મૂલ અભ્યાસી હતા. ચિન્હને મુખ્ય આધન બનાવી તેઓ એક ગણના

અને કાળ મળુતા સુદા કરતા તથા અહનીશિક્ષણ માટે વેધશાળા પણ આધેડી. ત્યાંથી મળેલા પુગવાઓને આધારે માનવામાં આવે છે કે ચિત્ત-વિકાસમાં એ પ્રજા પોતાનો વિચાર-માન્યતાઓની નોંધ કરતી મિન્યુ તરીકે ચિત્તએવી મોએન-એ-દેરેલી મરફત અને મધ્ય અમેરિકાના પ્રદેશમાં પ્રસરેલી મધ્ય-મરફતનાં થોડાં મંડા-ચિન્હો તુલના આતર આપણે અત્રે જોઈએ:—

મધ્ય અમેરિકાની મધ્ય-મરફતના ચિન્હો.	સિન્ધુ મરફતના ચિન્હ.
(1) ≡	(1) ≡
(2) —	(2) —
(3) U	(3) U
(4) 7	(4) 7
(5) d	(5) d
(6) 8	(6) 8

આ મંડા ચિન્હો પરથી પૂર્વ અને પશ્ચિમને વહે જામેલી મરફતોએ વચ્ચેના મોઝાઇક જમામ આવી શકે.

મંગોળોને પરીણમે જણાય છે કે મધ્ય-પ્રજા જેનીના વ્યવસાયમાં અને ભાતીગર વચ્ચે બનાવવામાં પણ કુશળ હતી તેમ જ માટીનાં સુંદર વામણો પણ તેઓ બનાવના હતા.

એમ માનવામાં આવે છે કે ઇ. સ. ૫૩૦ અને ૬૩૦ના શાળાની વચ્ચે આ પ્રજાએ ગુઆટેમલની પોતાની જુની વસાહત બેડી સુકેટનના ન-પાણીઆ મુલકમાં કુચ કરી. આમ થવાના કાળોમાં એમ માનવામાં આવે છે કે વધતી જતી વસ્તીના દબાણ, જેનીની જમીનનો સંકેત અને નદીઓના પુરાણને કારણે તેમને એમ ઠંડુ પડ્યું. એ પ્રદેશમાં આવેલા લગભગ ચૌદ હજાર શીટની ઉચ્ચના કુચોના પદારોમાં થયેલા જવાળામુખીના મંપાત પણ આ હેતુ માટે જવાબદાર હતા.

સુકેટન-દિપક-પના સુદા પ્રદેશમાં વસાહતો કરી એ-પ્રજાએ તે પ્રદેશના કસેવરને પણ પસંદ નાંખ્યું અને તેને નંદાનમમો બનાવી દીધા. એ જમિયા તેમણે સીએન ઇન, યુમલ અને મધ્ય-પનના ભવ્ય નગરો રૂપમાં પણ થીરે થીરે આ પ્રજામાં આનંદ-દવદ,

અમુર-નામ જાતિએની મૌર્યી પ્રાચીન વસાહતો સિન્ધુ-સરસ્વતી, કે નર્મદા તાપીતી ખીરના પ્રદેશમાં હતી.^૫ અને આપણે એ પુસ્તકમાંથી એ પણ જાણી શકીએ છીએ, અમુરના જે મંતાને! પદ્દેશ મયાં અને પાછા ન વળ્યા તે 'મોજક' કહેવાયા. પુરાણ કાળમાં અમુર વંશીય પ્રમળ શિખી 'મય'ના મિદાંતે અને તદ્દક્ષિણ મંરકૃતિને લઈને આ અમુર મંતાન-એજકો પોતાના રથાનથી ઘડે દૂર દૂર નીકળી ગયેલા હોવાથી જ્યાંથી સરજતાથી પોતાને વનન પાછા ફરવાનું તેમને માટે મુશ્કેલ બન્યું હોય. અને આજે પણ આપણા દેશમાં 'મોજકો'ની ખામ વસતી તો ઉત્તર ગુજરાતમાં સરસ્વતીના કુત્ર પ્રવાહના પ્રદેશમાં જ છે એટલે સરસ્વતીને આગર ખારેથી આ જાતિ ફર-ફર સમુદ્ર પારના સંસ્થાનોમાં વસાહત-કરના પોતાના મહાન પૂર્વ પુરુષ 'મય'ની મધળી કક્ષા-મંરકૃતિ લઈને ગઈ કાં ન હોય? સંશોધકો મધ્ય અમેરિકાની મય-મંરકૃતિના પૂર્ણ-વિશ્લેષનો કાળ ગયા અને હવેર વર્ષ પૂર્વેનો મુકે છે. એ રીતે જોનાં મહાભારતના સમયની આસપાસનો જેનો સમય પણ આવી રહે છે. ત્યારે તો ત્યાં એ જાતિની સંસ્કૃતિનો સમગ્ર વિશ્લેષ થઈ ગયેલો છે. ગુજરાતને બંદરેથી ગઈથી આગર માહસિક જાતિએએ પેશ્વિદિક મહાભારતમાં વસાહતો રથાખ્યાના પુગવા મળે છે અને એથી તથા એ પ્રાચીન ઉત્તર દેશમાં શિવ અને નાગ, નાગકુંડલી પિતૃ પ્રાધાન્ય જોનાં મયામુરની પ્રાચ મધ્ય અંગેને શરૂ ગુજરાતને ખારેથી મંચરી હોય એવા અનુ-માન પર આવવાનો વચનિત લેવાય શકે છે. વિશ્લેષ પ્રકાશ તો પુરાતત્ત્વવેદો પાડી શકે.

૫. જોનાં : પાંચ હવેર વર્ષ પૂર્વેનું ગુજરાત આ — લેખકનું

તાર
ARPAIVAS
આર્યનિવાસ
વિશાળ
નિવાસસ્થાન
અમીરી
ભોજન પ્રમંથ
૨૩૧૩૬

અધીર પ્રતીક્ષા

શ્રી. પંડિત

૧

વિપાતના સમય એક એવો સમય છે જ્યારે એક મૂર્ખ પણ વિદ્વાનની કટુ આસો-
 એના દુઃખની ધૂષ્ટતા કરી શકે છે. શ્રુતસોમની પડતીના સમયમાં તેની દયાથી અને
 દોરવણીથી આગળ વધેલા મનુષ્યો તેને મૂર્ખ કહેવા લાગ્યા. એનું કારણ પણ સ્પષ્ટ હતું.
 હુધા અને તૃપાથી જગતે જ્યારે એ મનુષ્યો શ્રુતસોમની સહાય માગતા આવ્યા ત્યારે
 શ્રુતસોમે તેઓની સહાય કીધી અને જગતમાં મનુષ્યોની કાંટિમાં આપ્યા એ જ
 શ્રુતસોમનો અપરાધ હતો. જો તેઓ ધનવાન અને શ્રુતસોમ દરિદ્ર ન
 થતે તો આવી આસોચનાનો સમય આવતે નહીં. શ્રુતસોમને ચારે તરફથી તેના
 પૂર્વ, પાપકૃત્યોને માટે ધિક્કાર મળવા લાગ્યો. તેનાં સુકૃત્યો જનતાની દૃષ્ટિએ હુત થઈ
 ગયાં. સુકૃત્યો તો, સ્વાર્થની દૃષ્ટિએ કંવામાં આવેલાં હતાં એમ અનેકો સિદ્ધ કરવા
 લાગ્યા અને શ્રુતસોમની છુદ્ધિ મલભાવતઃ નીચ જ છે એમ જનતાના અમૂક સજ્જનોએ
 હીંમતપૂર્વક કહ્યું. શ્રુતસોમ રાત્રી હતો. સમયના પરિવર્તનની સાથે પોતાની
 આવૃત્તિ વૃદ્ધાવસ્થાના પર એક દાંષ્ટ મનનપૂર્વક નાંખી તેણે સ્થાન છોડવામાં ઠકાપણ
 માન્યું. પરિવારમાં પુત્રી મામવતી સિવાય ખીણું કોઈ હતું નહીં. જગતના અત્યાચારથી
 ઝડપ થયેલો એક મહાન આત્મા પોતાની પુત્રી સાથે વનમાં જવા નિકળ્યો. ખીણે
 દિવસે જ્યારે એના હારો ખુદશાં અને ઘરમાં નિર્જનતા જોઈ એના વિરોધીએ પોતાના
 આસોચોનું એ પલાયન પ્રમાણરૂપ માન્યું. જગતમાં સમય મનુષ્યોના કમોનો કેવો નિર્ણય
 કરે તે અત્યંત ધ્યાનપૂર્વક વિચારવાની સમસ્યા છે

૨

એક ધનધોર વનમાં પિતા અને પુત્રી બેઠાં હતાં. વને આ આત્માઓને આશ્રય
 આપ્યો હતો. જગત નિષ્કુર હતું પણ પ્રકૃતિ નિષ્કુર જની ન હતી. આ સ્થાનમાં શ્રુતસોમે
 માનસિક શાંતિ અનુભવી. પિતા અને પુત્રીના પરિશ્રમથી એક હુંપડી તૈયાર થઈ અને
 પ્રકૃતિનો અનંદમય સાથ તેમનાં દુઃખોને હળવો કરવા લાગ્યો હતો.

‘પિતાશ્ર આજે મારો જય અને વિજય કેમ દેખાતા નથી ?’

‘કેમકે કારણ હોય ?’ એણે હું તપાસ કરવા બોલ્યું.

કેવું બહાર નિકળ્યો જય અને વિજય એ સામવતીના પાજેલાં બે હરણો હતાં.
 નિત્યના સમયે ન આવવાથી તેને કંઈક શીકર થવા લાગી. વનમાં જેટલી શાંતિ છે તેટલોજ
 ભય પણ છે. એક તરફ પ્રકૃતિનું આનંદમય વાતાવરણ અને બીજી તરફ હીંસક પશુઓનો
 ત્રાસ એક હૃદયને વિચારમાં નાંખી દે છે. મહાદેવની મારફે કંઈમાં હલાહલ અને મરતક
 પર સૌમ્યતાની મૂર્તિ ચંદ્ર ધારણ કરી વન એક અદ્ભુત ચિતાર આપે છે.

કાશીગઢનો મુગયાનો ચોખ પણ તેના મુઠ્ઠર અને મુદ્દર શરીરને અનુકુળ આવતો હતો. ચોખનોના ચોખનો સુધી અથ્થ પર સ્વારી કરવી, ધનપોર જંગલમાં કે ક્ષેત્રમાં આકાશના છત્ર નીચે શયન કરવું અને ક્રોધ અને તૃપ્તિની ધમકીની અવગણના કરવી કાશીગઢને મન મનની વાત હતી. એ શક્તિને અંગે અનુચરો અને સાર્થીઓ પણ માથે જતાં ગમગતા હતા. પરંતુ કાશીગઢ કોઈને ગહેજમાં છોડે તેમ હતું નહીં. મુગયાને માટે નીકળેલી કાશીગઢની મઝણીમાં મેનાની ઉપગત નગરની સંભાંતે અક્ષિતઓ પણ હતી. મેનાનો પગલ એક સ્થાનમાં નાખી સિદ્ધર સર થયો. મેટલાયે નિર્દોષ વન પરુઓ એક મનુષ્યની સ્મૃતનો ભોગ નિત્ય થવા લાગ્યા. કાશીગઢની સાથે જતાં લોકો કંટાળવા પણ લાગ્યા. કોઈકે તો એમ પણ કહ્યું કે કાશીગઢને માટે નગરમાં મોઢ પણ આકર્ષણ હતું નહીં. માટેજ મુગયામાં મમય વ્યતીત કરે છે. એ અલોચના કંઈક અંશે ખરી પણ હતી. કાશીગઢ અવિવાહીત હતો અને પોતાને ચોખ સદચરી નહીં મળતી હોવાથી એ બાળતમાં જામે એ પણ લેતો ન હતો. કાશીગઢનો શિકાર આલુગાલુના ગામોમાં ચર્ચાનો વિષય હતો. વન્ય પરુઓ પોતાના પર આવેલી આ વિપત્તિનાં અંતને જોયા, અસમર્થ હતાં.

કાશીગઢના શિકારના પ્રગટકાળે જ્ય વિવરની લેડી ભંગ થઈ, વિવરને કાશીગઢના મુદ્દર મન્ય વિધા નહીં અને તની મત્સુના મમયની ફરજ વેડનાએ પ્રકૃતિને પણ એક દેખા રતાઈ પતાવી. કાશીગઢ આ હવાથી રહેજ થકેયો ખરો પણ એ હુડયતી દુર્ગાના મમત પાડે પોતાના આંતરમાં મત થયો. સાંજે જ્ય એકલાને ગમાડતી મામવતી ને મૂક પ્રાણીને વિવર પ્રશ્નોથી પોતાના સાથીની ખમર પૂછવાની ભમ એટલા કરતી હતી. જ્યની આંખની ઉશ્મણમાંથી એક ઉત્તર આવતો હતો. પરંતુ મામવતીને એ ઉત્તર પૂર્ણ લાગતો ન હતો. મૂક પ્રાણીઓની મૂક વંદનાને પામ્યાના જગત્તિના પોતે જ છે. સામવતી કંઈક ઉંચ વિચારમાં પડી. તેના પિતા બહાગ્યી આગ્યો અને જોયો, 'મામવતી, મને લાગે છે કે મુગયાને અર્થે આવેલા કાશીગઢને વિવરની હત્યા કીધી છે.' મામવતીની આખો એક પાંચરની મૂર્તિની આખો ભાઈક નિષેષ ધઈ ગઈ. થોડીવાર જુદાં તેમાં જોડેડું નીર જોયું અને એક દાનર સ્વરે જોડ્યો, 'પ્રભુની ઈચ્છા આપજુને અંદી પણ સુખે ગેના દેવાની નથી.'

સામવતી જોલી, 'પિતાજી, વિવર તો જોયો છે પણ દવે જોડેને જોવા નથી માંગતી.' તે હરખુને પપાગતી આંસુ માફ કરવા લાગી. જુદના અંતઃના ઉંડાણથી એક નિશ્ચય નિકળી પડ્યો.

ખીજે દિવસે લપારે જ્ય દુરો દરવા નિકળ્યો ત્યારે ધનુષ અને જાણ લાઇને મામવતી પણ નીકળી. પુત્રીના મુદ્દર શરીર અને ગૌરવમય મુખને લેઈ શ્રુતઓને આનંદ અનુભવે.

‘પિતાશુ, હવેથી જ્યની મદદ હું કરીશ એને માનના પહેલા પોતે મગશે’
 વૃદ્ધ કદક હસી બોલ્યો, ‘પુત્રા, તારી શસ્ત્રવિદ્યા પર મને વિશ્વાસ છે, મેં પણ
 યુવાન-યુવામા અનેકને હણ્યા હતા કેટલાકને ફાળાવાની મુક્ત કીધા, અને આજે
 તેમનાજ પ્રતાપથી હું વન મેં છું પરંતુ હજી પણ મારી તને એક શિખામણું છે કે
 જે વગર આપણે આપી નથી - સતતા તે જ સેવી એ મહાન પાપ છે’ વૃદ્ધ
 મનનમાં પડ્યો સામનતી જ્યની સાથે વનમાં કગવા નીચી તેના પિતાના નીચિદાનમાં
 શીખેથી શસ્ત્રવિદ્યા પર તેને પોતાને પણ મરં હતો મનમાં કદિ લયકર વ્યાધ કે દુર્દૃષ્ટ
 મીઠનો વધ કરવાનો સમય આવતો અને સામનતી એટલું પણ જોતી કે હમેશનો પ્રેમાળ
 પિતા તે સમયે એક દૂર પ્રાણી તરીકે વન કવામાં મગિય ગયતો ન હતો પિતાના
 અર્થમય હૃદયમાં એક ખુલ્લો હવાહલને માટે પણ સ્થિર હતો તે તે જાણતી હતી અને
 મમય આવે એ હતાહલતો ઉપયોગ પણ થતો હતો પણ અન્યથા એ હવાહલ શૂનસોમના
 હૃદયમાં, કયા મતાયેતુ હતું તેના ખ્યાલ કાઢીને પણ આપી શકતો ન હતો,

મૃગયામાં આજે કાશીનાજ એકલા પડી ગયો એ- મૃગની પાછળ દોડવામાં તે
 અનુચિતથી છુટો પડીગયો તે મૃગ દષ્ટિથી દૂર ગયું અને કાશીનાજ પણ સ્થાન અને
 અતંની ફરકાર કર્યા વગર દોડતો જ ગયો આખરે તેનો અશ્વ કનાત ઘસ ગયો મહા
 કાશીનાજે એક મૃગને એક વૃક્ષ નીચે ચરતું જોયું તેના હાથમાંના ધનુષ્યની પ્રત્યક્ષા
 જોયાઈ અને એ શરૂ છૂટવા જતું હતું ત્યાં તે કાશીનાજના હાથમાંથી ધનુષ્યના એ કંદક
 ઘસીને ઊડી ગયા

‘નરાધમ મારા મૃગનો વાગ યમનાજ પણ નાકો કરી શકે તેમ નથી’ એક મન
 આપ્યો

કાશીનાજ મતિમત ઉભો મહ્યો જે મનુષ્યે તેના ધનુષ્યને એકજ શન્યી કાપી
 નાખ્યું હતું તે મનુષ્ય મહેનામથી તેના પ્રાણ પણ લઈ શકે છે એમ તેને ખાતરી થઈ ગઈ તે
 જીવન શની પ્રતીક્ષા કરતો ઉભો મહ્યો

એક પળની એ પ્રતીક્ષા પણ કેટલી અધીર હતી? પિતાના શબ્દોને માન આપી
 તાગ પ્રાણ લેવા નથી માગતી તું અત્યારેજ ચાલી જા’ કાશીનાજ મમનથી કે સ્વર નાનો
 હતો અભય પામવાથી તે મોઢો દેતી ન જાયતો હતો કે એ મૃગ આપણું હશે હું વનમાં
 છૂટો પડી ગયો છું અને હવે સધ્યા થવા આવી છે નાતવાસો ગવા માટે કાંઈ સ્થાન
 મતાવશે હું આપનો હજોજ ‘ઉપકાર મળીશ’

‘મામે રમ્તે જ ત્યાં કુટિરમાં પિતાશુ બેઠા છે તેમની દષ્ટિ હશે તો નાતવાસો
 મગશે’ કાશીનાજે જોયું કે એવના પ્રત્યક્ષ થવા માગતી ન હતી તે ચૂપચાપ કુટિર તરફ
 ચાલી નીકળ્યો.

૭

કાશીનાજને કુટિરના દારે ઉભો જોઈ શૂનસોમ અમક્યો અને બોલ્યો, ‘પધારો
 કાશીનાજ, આપણું આગમન આ નિર્જન સ્થળે કેવી રીતે થયું?’

કાશીગજ પણ વિચારમાં પડી ગયો. વૃદ્ધ તેને ઓગળતો હતો અને પોતાની મર્યાદા નહોતો અંગીકારતો. પણ હવે,

‘મારે મનવાસો જોઈએ છે. હું મૃગયામાં જૂડો પડી ગયો છું.’

‘આ કૃત્તિમાં આપને આશ્રય મળશે. મારાથી બનતી સેવા કરીશ. કાશીગજ, પધારો અને વિશ્રામ લો.’

કાશીગજ અંદર દાખલ થયો, વૃદ્ધ તેની મરલાગમાં પડ્યો.

૮

‘શ્રુતમેમ, તમે કાશીમાં પુનઃ આવો. તમારે કોઈ વાતની મહત્તા રહેશે નહીં.’

‘ધન્યવાદ કાશીગજ, પરંતુ હું આવી શકવા અશક્ત છું.’

‘કાશી?’

‘કાશી એ જ હમણાં તમે ઉપકાન્વશ મને અનેક પ્રકારની મહાવતા આપવા તૈયાર થયા છો અને એ જ પ્રકારની મહાવતા અનેકોએ મને આપવા કહેલી પરંતુ માગે દુર્દિન આવતાં તે કંઈ પણ કામમાં આવ્યા નહીં.’

‘શ્રુતમેમ, કાશીગજ મનુષ્યોમાં પણ મનુષ્ય છે. એ સમય આવ્યે પણ કાશીગજ તો કાશીગજ જ રહેશે.’

‘ધન્યવાદ, કાશીગજ પરંતુ હું એ વાત પર પુનઃ વિચાર કરી જોઈશ. આપ જો નિઃસ્વા તરફ આવો તો મારી કૃતિને ન જૂવતા.’

કાશીગજે ‘નેય’ કે ‘જ’ અક્ષર હતો તે સાંભળ્યો. તેને જતો જોઈ વૃદ્ધ બોલ્યો, ‘બેટા મમતી, અનિયતે નુદાત નાને મૂકી આવ અને વાટ જણાવી દેજે’

તેણે તીર ચઢાવ્યું પરંતુ નેતા ધનુષ્યના જે કટકા સામવતીના સરે કરી નાંખ્યા તે મનુષ્ય લાગ્યો. સામવતી બોલી, 'કાશીરાજ, આપ શીઘ્ર ચાલી જાઓ. એ કોઈ શ્ર.વતીનો સૈનિક લાગેનો હશે.'

૧૦

'મહારાજ, શ્રાવતીના નરેશ મહાકોસલની વિદ્રવાહીનીએ કાશી પર આક્રમણ કર્યું છે. તેમને ખબર મળી છે કે આપ આજેટમાં છે માટે સુવગ્ન પ્રસેનજીતના હાથ નીચે એક ટુકડી આ વનમાં આપને રોકી રાખી છે' કાશીરાજનો એક મિત્ર બોલ્યો.

'કાશી જવાની શીઘ્ર નૈયરી કરો. આપણા દૂતો મોકલી સેના તૈયાર થવા કહો.'

૧૧

શ્રુતસોમ કાશીરાજના ગયા પછી વિચારમાં પડ્યો. તે વિચારવા લાગ્યો કે જર્જતમાં લગવાનું પ્રત્યેક મનુષ્યને પ્રત્યાઘાતનો સમય આપે છે અને તે સમય હાથમાં આવતાં તેનો લાભ ન લેવો એ કાપરતા કે દૈવત્વ કહી ગણપ દૈવત્વની આકાંક્ષા કરીને તે ધનઘ ચૂકવે છે અને તેનું પુરિષામ વનવાસમાં આવ્યું હતું. તેને વિચાર થવા લાગ્યો કે દૈવત્વને માટે તેની મમતા ન હતી તો કાયરનાનો આશ્રય લઈ મુયેગ શું કામ જતો કરવો. કાશીરાજની સહાયતાથી તે પોતાના મર્વે મિત્રો, શત્રુઓ તથા અન્ય મનુષ્યોમાં ઉત્તમ પદ પામી શકે છે અને ત્યાર પછી પ્રતિદિસાને પણ પોષણ મળશે તે કલ્પવા લાગ્યો કે પોતે કાશીરાજના મહેલમાં બેઠો હતો અને પોતાના શત્રુઓ તથા મિત્રો તેને આવી પંદન કરતા હતા. વૃદ્ધના હૃદયમાં કાશીરાજના પાછા આવવાની પ્રતિષ્ઠા જાગી અને હવે જો કાશીરાજ પુનઃઆગ્રહ કરે તો અવશ્ય કાશી જવું એમ તેણે નિશ્ચય કર્યો.

પરંતુ કાશીરાજ દેખાશે નહિ. વૃદ્ધ અધીર પ્રતીક્ષામાં બેઠો.

૧૨

સામવતી કાશીરાજના પર શ્રાવતીના સૈનિકે કરેલા આક્રમણને પુનઃ પુનઃ વિચારતી હતી 'એ વાત તેણે પિતાને કહી ન હતી. નેતે જાળપણની વાતો યાદ હતી' જ્યારે તેની મેવામાં અનેક દાસીઓ હાજર રહેતી અને તેને ખુબ કડવા પ્રવલન હતી. ત્યાર પછી કાળચક્રોનો પ્રભાવ યાદ આવ્યો. દાસીઓની અંખ્યા દેશીય થઈ ગઈ અને અત્તમાં હુત થઈ ગઈ. વનવાસ આવ્યો અને આજે એક નિર્જન સ્થાનમાં, પ્રકૃતિના ખેળામાં તે જીવન વ્યતીત કરતી હતી. પોતાની જુની રિચવીએ કમચ કાશીરાજની સહાયતાથી મહેલની કાંચ નો કેવી મજા આવે એ ખ્યાલ જણ્યે અગણ્યે તેને મધુર મુકાર સંભળાવતો હતો પરંતુ કાશીરાજ પાછો ન આવે એવો આદેશ નો તેણે પોતે પણ અન્યંબ આપ્યો હતો. સામવતી ને પર્યુ લાગ્યું કે કાશીરાજ પાછો આવે તો મારું મોટું વૃદ્ધો પર એમાં દર મંદરમાં દિધિ ફેંકતી સામવતી પોતાની આંખોની જ્યોતિમાં પણ અપૂર્ણતા જણાવ કરવા લાગી.

શું એ અધીર પ્રતીક્ષાને અંત ન હતો ?

કાશીગઝની મેનામા અસંતોષનાં બી આગળથી રોગાયેલાં હતાં. કાશીગઝ હતુલ્લિ, યદ મહાકોશસની વિરટવાહીનીને અટકાવવા પ્રયત્ન કર્યા હાથે. પરંતુ કાશીના પુનીકાને પોતાના ધનની રક્ષા વધારે ઉચિત લાગતી હતી. મહાકોશસના પ્રયત્ન હાથના સંરક્ષણમાં એ લક્ષ્મીને મારી રીતે બોગી ચક્રવાતી લોકમાએ કાશીની પ્રગતી સંપૂર્ણ મેતનંતો પર તેઓ નીચ આધાન કરવા લાગ્યા. મેનામા વિદ્રોહનાં લક્ષણ દેખાવા લાગ્યાં. કાશીગઝને સર્વ પ્રયત્નો કરી જોયા પરંતુ લાગ્યલક્ષ્મી કુદ્દ હતી. જેન જેતામા કાશીગઝની સેના મહાકોશસ ના પુત્રની અધીનતામા આવેલી શ્રાવસ્તીની સેનાના આક્રમણથી ક્ષતવિક્ષત થઇ ગઇ. કાશી-રાગને લાગ્યું કે મિત્રો મમયના પ્રભાવથી સંત્રુ બન્યા હતા, અને રાગ રંક બન્યો હતો. વધારે સમય નષ્ટ ન કરતાં કાશીને એક અંતિમ પ્રણામ કરી કાશીગઝ પ્રાણ બચાવી નાસી છૂટ્યો. કાશીની સ્વતંત્રતાની મમાપ્તિ થઇ ગઈ પુનઃતતકાળથી ચાંકી આવેલી કાશીની ચુકુભાદી ની ગાજસત્તાનો અંત થયો. મહાભારતયુદ્ધના સમયમા જે કાશીગઝને વિર્ધવાન તરીકે સંબોધન કરવામા આવતું હતું તેજ કાશીગઝનો વંશ જ અંતિમ કાશીગઝ શ્રાવસ્તીની મેનાથી પગથિત થઇ પદાધન કરી ગયો.

એક વૃદ્ધની કાળ પર જેવી કાશીગઝની પ્રતીક્ષા કરતી સામવતી બેવી હતી. દ્વરથી એક અશ્વરોહી દેખાયો. તે ગારધાન ચર્મ પામે આવતાં કાશીગઝ દેખાયો. તે વૃદ્ધની નીચે ઉતરી અને સામે આવી ઉભા.

‘કાશીગઝ, આપનું પુનઃ પધારણ કેમ થયું ?

કાશીગઝ ચૂપ ઉભો રહ્યો.

‘કાશીગઝ, ચૂપ કેમ ઉભા છો ?’

‘સામવતી, હું ધણોજ યાદી ગયો છું. મારે વિશ્રામ કરવો છે.’

સામવતી અને કાશીગઝ વચ્ચે. તે સમયનો વાચાળ કાશીગઝ આજે મૌન હતો. સામવતી મનમાં કલ્પેતી હતી કે કાશીગઝ કાશી જવાના આમંત્રણને પુનઃ ઉત્તરારો પરંતુ કાશીગઝે તો તે તરફ જરાવજી ધારો ન કર્યો.

વૃદ્ધ કાશીગઝને જેઠ આત્મદિન થયો.

‘કાશીગઝ, આપનો અત્યંત અનુચલ છે કે આપે આ કુટિરને પુનઃ પાવન કીધી..

‘મૃતમેમ, તમારી લાગણી મને પાટો બેઝી લાગી છે.’

સામવતી બધાર જઈ મુખેને જેઠા લાગી.

‘કાશીગઝ, મેં અન્યંત નિશ્ચર કરીને એ વાતનો નિર્ણય કીધો છે કે તમારું કાશીનું આમંત્રણ સ્વીકાર કરું, અને હું તમારી રાદ જ્ઞેતો હતો’ મૃતમેમ બોલ્યો. કાશીગઝની આખે અધાર્ગ આપ્યાં. તેને અગાજ કર્યો અને તે હૃદયના ભાવો તે દયાનીને બોલ્યો, શ્રુતમેમ, પરંતુ હું તે આમંત્રણ પુનઃ આપી શકું તેમ નથી’ વૃદ્ધ કાશીગઝ તરફ જોઈ

તેના મનમાં એમ થવા લાગ્યું કે કાશીરાજ પણ અમમના પ્રભાવે સ્વાર્થી બન્યા હશે. વૃદ્ધતા શબ્દો રૂઢિજ ઉપ જન્યા અને તે બોલ્યો, 'કાશીરાજ, આપ શું આપતું આપેલું આમંત્રણ સૂણી ગયા ?'

'સૂણી નથી ગયો પરંતુ હું હવે કાશીરાજ રહ્યો નથી'

'શું કહ્યો છે ?'

'મહાકોશલની વિદ્યવાહીનીએ કાશીને પદ્મલિત કીધું છે. આજે હું એક સામાન્ય મનુષ્ય તરીકે તમારી પાસે આશ્રય લેવા આવ્યો છું.'

વૃદ્ધનું હૃદય અંધ થતું હોય એમ દૃઢને લાગ્યું. આ અર્ધાર પ્રતીક્ષાનો અંત આવેા દારણુ આવવાનો હતો એમ તે જાણતો ન હતો. તે મર્તવત ચૂપ બેઠો. થોડી વારે તેના મુખ પર ઇન્કાસાની ડાપ કેલાર્ધ. તે બોલ્યો, 'કાશીરાજ, શતાનીક, યસદત, જમિની, રૂદ્ધા ઇત્યાદિનું શું થયું ?'

'કાશીરાજના કર્તા મહાકોશલ સાથે છે એમ જનતામાં પ્રચાર કરી સેનામાં વિદ્રોહ કરાવ્યો અને કાશીની સ્વતંત્રતાનો અંત કીધો.'

'હાથે હતભાગી ચાંડસો !'

'પરંતુ મહાકોશલે તેઓને યશી પંચ યજ્ઞવી દેવાની આજ્ઞા કીધી છે'

'કારણ !'

'કારણ એજ કે જે પોતાના દેશના રાજના તથા ગતિ બાંધવોના ન થવા તે મહાકોશલના યજ્ઞ શકે એ સંભવ હતો નહીં.'

વૃદ્ધની આંખમાં હાર્તા અસુ આવ્યાં. પોતાના શત્રુઓનો નાશ તેને સતોષ અનુભવ કરાવવા લાગ્યો. કાશીરાજ પુન બોલ્યો, 'શ્રુતસોમ, આજે હું એક કંગાળ મનુષ્યની દૃષ્ટિએ તમારો આશ્રય લેવા આવ્યો છું. આપશે ?' વૃદ્ધની છાતી પરથી વજન જાણે હરી ગયું એમ લાગ્યું. વૃદ્ધ થોડીવાર ચૂપ રહ્યો. પછી કંઈક ઉત્ક્રાસ પૂર્વક બોલ્યો. 'કાશીરાજ, મારી અવરથા લણી જ ખગમ છે. જગતનો કોઈ પણ માણસ અહીં આવી શકે તેમ નથી. મારા મૃત્યુ પછી સામવતી અટુલી થશે. મારી પુત્રીને મારે હું સાચી શોધતો હતો. આજે તમે કાશીના નરેશ રહ્યા નથી—સામાન્ય મનુષ્ય જન્યા છે તમે તેનો સ્વીકાર કરશો ?'

'પરંતુ સામવતીની ઈચ્છા જાણ્યા વગર કેમ કહી શકાય ?'

વૃદ્ધે સામવતીને બોલાવી. તે આવી.

'સામવતી, મારા હવનનો લગ્નચોં નથી. મારી ઇચ્છા છે કે તને કાશીરાજ માધી તરિકે આપું. કાશીરાજ હવે કાશીરાજ રહ્યા નથી. મહાકોશલે એમનું રાષ્ટ્ર પુન્યવી લીધું છે. આજે એ દુઃખી મનુષ્ય તરિકે આપણી પાસે આવ્યા છે. તારી શી ઇચ્છા છે ?'

સામવતી સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. તેણે કાશીરાજની સાથે કાશી જઈ પાછું એવનું જોવાનાં મંદુર વર્ણનાં સંવ્યાં હતાં. આજે કાશીરાજ એક સાધારણ મનુષ્યની શ્રેણીમાં મૂકાઈ તેને દ્રોહ ઉભો હતો. પોતાના પર વિશેષી દુઃખમય કથાની આજે પુનરાવૃત્તિ હતી. શું કાશીરાજ સહાયતા યોગ્ય ન હતો ? તે વિચારવા સાગી કે તેનું આકર્ષણ કાશીરાજના તરફ હતું કે લક્ષ્મીની તરફ. તેના

હૃદયના એક એક અણુઓ આ મમ્મે એક દૃઢ અનુભવતા હતા. કાશીરાજની આ વિપત્તિ માં મદાયતા કરવામાં પોતાના ગ્રામી નેત્ર થતા હતા. તેનું મરતક ચંચલ લગ્ન અને દૈન્ય નીચે વસ્યું. તે ખોલી ન શકી પરંતુ તેના મુખના ભાવો અંગૂઠા ઉપે મ મતિ દર્શાવતા હતા. કાશીરાજને આ પળોની આસુ એક એક યુગ નેટલી લાંબી લાગી.

પેશાબનાં ભયંકર દર્દોનો

ફત્તેહમંદ ઇલાજ

ડોક્ટર જસાણીની જગમશહુર દવા

બેધડક આજેજ અજમાવો

પેશાબ અને ધાતુનાં ભયંકર રોગો માટે ઇન્ફેક્શનો અને પીચકારીઓ લીધા વીના ગોનોકિલર અંખરો નિર્દોષ અને મવામતી ભરેલો એક જ અને હેઠ્ઠો મમખાલુ મંદાજ છે. પહેલે જ દિવસે તેના ચમત્કારીક મુલ્યનો પગલો બનાવે છે.

મમે તે કાળજીથી લાગુ થયેલ તગતનો અથવા જુનામા લુનો પ્રમેહ(પગીઓ), ગ્લેનામા તથા પેશાબમા જતી ખાણ, તથા જતી રમી, થતી મખત જળતરા, દીપુ દીપુ તથા અટકી અટકીને થતો પેશાબ, મુત્રાશયમાં આવેલો સોજો તથા થયેલો જખમ તથા સ્ત્રીઓના પ્રગ્ન્યાં ભયંકર રોગો વગેરે પેશાબને કચવા તમામ દર્દોનો જડમુજથી નાશ કરી અગરવી ધાતુને મુધારી ગ્રામ અને ઘટ કરે છે. પચામ ગેમીની બારવી ધી. ગા. ૩) વી. પી. ખર્ચ આઠ આના લુકું. દરેક આગેવાન દવાવાળાને ત્યાં વેચાય છે.

ચેતવણી

દવા ખરીદનાં પહેલા
દવાનું નામ

ગોનોકિલર અને કુટરા માથ
મીલન થ પેકેટ તથા ગ્રીમ સેન.

એકલા ડો. ડી. એન. જસાણી

બનાવના

ગીંગામ વેકેગર મુખ્ય-નં ૪

દીવાસળી

૧

શ્રી. 'હત્રીવાસા'.

હું કંઈ અર્થશાસ્ત્રી નથી. કે નથી ગણિતશાસ્ત્રી વળી આંકડા ગણતરીમાં પારંગત નથી. કે હું તમને દેશી દીવાસળીની નીકાસ કે ખરદેશી થતી આપાત વિશે કે ખમર આપી શકું. તેમજ આપણા દેશના કારખાનાના કેટલાક માલીકો પરદેશી છે. મૂડી સ્વદેશી પરદેશી કેટલી છે તે વિશે પણ મારે જ્ઞાન અધુરું છે, આ બધી ખમર અતિ ઘણી અગત્યની છે. પણ તે પૂરી પાડવાનું કામ કોઈ વિદ્વાન અર્થશાસ્ત્રી કે સંસ્થા ઉપાડી લેશે, એમ હાલ તો આપણે આશા રાખીએ. જો એમ થાય, તો સ્વીસ લોકોની દિવાસળી બનાવવાની જર્મન મશીનરી અને ઈંગ્લીશ રસાયનિક મિશ્રણની સેલ એજન્સી હોવાથી. તેઓ કેવા ભાવ ચલાવી, નવીન જન્મેલાં દેશી કારખાનાને વેચી, તેની પ્રગતી અટકાવે છે તે, પરંતુ સારો પ્રકાર પડશે.

દિવાસળીનું નામસંસ્કરણ કંઈ શુદ્ધ દોષકે નથી. સર્વકોઈ સમજી શકે છે કે દીવા માટેની સળી દિવાસળી છે. પણ હાલ તો દિવાસળીને બીડી સળી કહીયે, તો વધારે અર્થ. વાલકે થઈ પડશે. કારણ કે આપણે દિવા કરતાં બીડી સીગારેટ સળગાવવામાં દિવાસળીનો વધારે ઉપયોગ થતો જણાય છે. અલખત પહેલાં દિવા માટે સળીનો વધારે ઉપયોગ થતો હતો. ગામડાના વૃદ્ધો હજી દિવાસળીને બદલે દેવતાથી જ બીડી સળગાવે છે. દિવો, કે દેવતા કરી દિવાસળી રાખી મુકવામાં આવે છે. કેટલી કરકસર! બમારા એક ખરબાજ મિત્ર પણ ધણીવાર બાંગ પોંકરી હો છે "National economy" રાષ્ટ્રિય કરકસર. ત્યારે અમે સમજીએ કે આપણે જો દિવાસળીએ બીડી સળગાવવાનાં છે તે જુમવી નાંખવાની નથી. તે વડે તેઓ બીડી સળગાવવાનાં છે પણ એતો માત્ર મરકરી છે. આવી કરકસર માટે જો પક્ષ છે. કેટલાક કહે છે કે ચોડામાં સંતોષ માની આપણે દેશની અધોગતિ કરી છે. પ્રશ્ન વિષ્ટ છે ધારીએ એટલો સ્પર્શ નથી. બીજાને પક્ષ દલિલ કરે છે કે તમારી જરૂરીઆતો ઓછી કરો, જો તે વધાર્યા કરશે તો તે સંતોષના વેગતા પૈસા કમાવા સ્થાન ક્યાં છે? પૂર્વ પક્ષ કહે છે કે તે દેશી કારીગરને ઉત્તેજન આપે.

આ પ્રશ્નને આધ્યાત્મિક તેમજ જડવાદીની દૃષ્ટિથી પણ ચર્ચા શક્ય છે. એમાં વધારે ઉંડા નહિ ઉતરતાં હું એક માન્યતા રજુ કરવાની તક લઉં છું, કે આર્થિક સ્થિતિ સુધાર્યા પછી જ આપણે આધ્યાત્મિક સુધારા તરફ વળીશું. આજે આપણે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન વાળી પ્રગ્ન હોવાનો ખોટો દાવો કરીએ છીએ. આપણા પૂર્વજો વિશે એ કહેવું મથાર્થ હતું. તેમનાં એવા જ્ઞાનનો વારસો આપણી પાસે છે ખરો, પણ તેનાં જુખા પેટે આપણે ઉપયોગ કરી શકતા નથી. જો પ્રગ્નને ડાહ્યને દેવ ગણવા માટે. આપણે તિરસ્કાર કરીએ છીએ. તે આપણા વારસાનો ઉપયોગ કરશે. આપણે પૈસાને પરમેશ્વર ગણી તેનાં સુખદુઃખ અનુ-

ભવિષ્યું, ત્યાર પછી જ આત્મિક જ્ઞાન તરફ વળીશું. ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી પમાર થવા પછી જ ભાણસ પાનપ્રસ્થ ને સન્વરસ્થ માટે લાયક બને છે. તે જ નિયમ પ્રમાણે લાગુ પડે છે. માણસોમાં મીઠા સ્વભાવની થવાનો દખલો છે પણ એ અપવાદ પ્રમાણે લાગુ પડે નહિ.

દિવાસળીનો ઉદ્દેશ જાતિ પરિક્ષા કરવામાં થતો હશે, તેનો યોગ્યતાને જ ખ્યાલ હશે. એક જાણીતી કંપનીના ઈન્સ્પેક્ટર એકવાર અહીં પધાર્યા હતા, ગરે અંધા હમે તેમની કરતે પીટાઈ વિનોદમાં વખત બ્યતિત કરવા હતા, કોઈએ બીડી સળગાવી દિવાસળીની પેટી નીચે મૂકી, તે ઈન્સ્પેક્ટરે હાથમાં લઈ અમને ઉદ્દેશીને કહ્યું “તમે બધા દિવાસળી સળગાવો એટલે હું તમને તમારો અવ્યવ Character કહું.” હમે બધાએ વાગદરતી દિવાસળી લઈ કોઈએ જગા પીમેળી કોઈએ જોગ્યા તો કોઈએ વધુ અપગતાથી એમ દરેકે વિધવિધ પ્રકારે દિવાસળી સળગાવી, તે બધું નિહાળી ગંભીર રંગભીર થઈ ચૂકો આપો કે “તમે બધા સ્ત્રીઓ છો !” કારણ માગતા તેમણે કહ્યું કે, “તમે જોશોનો ખજાર પડશે કે કોઈપણ યુગેપીયન તમારી માફક તમારા દેહની મામેની વિશા તરફ દીવાસળી પાડતો નથી; પણ તેથી ઉલટું દેહની વિશા તરફ જ દીવાસળી પાડે છે, માત્ર યુગેપીયન સ્ત્રીઓ જ તમારી માફક મામેની વિશા તરફ દિવાસળી પાડે છે. હમે તેમની જોડે ધણીએ સળગ દલિસ કરી, પણ તેમને તો તેમના મનમાં જ મક્કમ રહેવું હતું.” સત્તેમા જુઓ તો મારા કથનની યથાર્થતા તમને માલમ પડશે.” “માત્ર દિવાસળી આમ-તેમ પડવાથી જ જો જાતિ બદલાવી દોન તે-” નહિ તેમને અમારું કહેવું સાંભળવું જ ન હતું.

જેમ દેહમાના આમ. મહારમા બની મહાન કામો કરે છે, તેજ પ્રમાણે દિવાસળીમાં હુપામેલો અગ્નિ પ્રમટી લયકર કામો કરી શકે છે. એક વાર એક ગામમાં એક મહુગૃહસ્થના ઘરમાં કોઈ બીડી નાનિના પુત્રો આવી તેને માર મારી ગયા. ઓડાશપોડાશમાં રહેતા ગૃહસ્થો કોઈ બહાર પળુ નિકળ્યા નહિ કેટલાક પાડોશીઓ ગામમાં એવા પ્રભાવગળી હતા કે તેમને જોતા માત્ર જ દુમલો કરનારાઓ નાંખી જતે. પણ તેમને તેના પાડોશી જોડે અજાનનાય હોવાથી બહાર પળુ નીકળ્યા નહિ. હવે ન્યાત જનમાં માનવાનો વખત ચાલી ગયો છે. પણ એકજુ તો કહેવું જોઈએ કે હમરો વચ્ચે થયાં આપણે કોઈ આતા આનંદ છીએ પણ હજુ આપણે અંદર અંદરના નાના વિરોધ છુતી જઈ આંમાન્ય દિનનમુ તરફ એકબીની united front વિરોધ કરતા નથી. હવે માર આના ગૃહસ્થે ગરે દીવાસળી મૂકી ગામ સળગાવ્યું. જેમાં અપગથી નિગપગથી ઘણાને નુકસાન થયું. એક રીતે એના કામનો અગાધ થઈ શકે જે ચોગી અને અચકનોમાં જ વેરનો બદલો લેવાની ભાવના દોની નથી પછી તો ભક્ષે અચકિતમાનો પોતાને ચોગી મનાવવાના કાંકાં મારે પણ દુનિયા તો ખરું જાણી શકે છે.

દીવાસળી ચોરો ધણા છે, પણ તેમની ગળનરી ચોરામાં થતી નથી. પાટકાની દીવાસળી તમે નિગતે તમારા ગરવામાં નાંખી જઈ શકો છો. માનીક બને તે જુઓ, તો પણ ને ધણું ખર્ચ નાંખી શકતો નથી. પણ ધણા માણસે અજાનપણે જ આમ સોડાની દીવાસળી

એકી કરે છે. એક ગૃહસ્થ એકવાર ચાર પાંચ દિવાસળી એવી રીતે મારે ત્યાંથી મારી ગયા. પછી બ્યારે બીજે દિવસે આપી ગયા ત્યારે જ મારી તેમના વિષેની બ્રાંતી ભાંગી. માણસ સ્વાર્થી હોવાનો આ દેવ પુરાવો હશે ?

દેશી દિવાસળી ઉંચા પ્રકારની મળતી નથી, કંદી કેટલાક લોકો હંથ પરદેશી કે પનીની પેટીઓ વાપરે છે પણ તેમને કેટલાક ચૂસ્ત સ્વદેશી તત્ત્વો પાળનારોઓનો દાખલો લેવા યોગ્ય છે. ચોમાસામાં દિવાસળીને બેજ લાગે નહિ તેટલા માટે તે લોકો સ્થળીને બરણીમાં રાખી મૂકે છે. સ્વદેશી વસ્તુઓનો આશ્રય જ હોય તો કંઈ પણ મુશીબત નહતી નથી. અંગ્રેજીમાં કહેવત છે ને કે “એમાં પ્રમણ દુઝા હોય છે. ત્યાં માર્ગ સુઝી આવે છે.”

દિવાસળીનાં જોખમાં પડેલાં લેખક એકાં કરતાં છોકરાં બેયાં છે. તેમનું આલ્પમ જોતાં કેટલો આનંદ થાય છે ! આપણેને Hobby જ હોતી નથી. પોર્ટકાફ, પોર્ટ સ્ટેમ્પ, શિક્કાં એકાં કરવાનો રેવો કેટલી વિદોષ અને રસમય છે. આપણાં બાળકોને એવી રેવ ઉત્પન્ન કરી કેળવવાં આવશ્યક છે. એમ કરવાથી તેમની કુરસદના વખતનો સફળયોગ થાય છે. નવરાશનો નિરૂપયોગ થાય નહિ માટે સફળયોગ કરવાનો નથી. પરંતુ આવી રેવોમાં રોકાવાથી કુરૂપયોગ નહિ થાય. કેળવણીકારોનો સિદ્ધાંત છે કે માણસોના નવરાસના ઉપયોગ ઉપર જ કેળવણીની સાર્થકતા અને નિષ્ફળતાનો આધાર છે. વસ્તુતઃ તે તત્ત્વ સાચ છે.

છેવટે દિવાસળી અને તેના પ્રસંગોથી બીન-દિવાસળી ગૃહસ્થની એક વાત કરી અંધ કંઈ છું. એક ગામ્ય જનુ રસ્તે જતાં વિરામ લેવા એક ઝાડનાં છાંયડામાં નીચે હો હોતો. એવે પ્રસંગે એક દવાલદાર આવી ત્યાં બેઠો. તેણે પેલા માણસોને પ્રશ્ન પૂછ્યો, “જેના પાતડે આપણો ?” કહે પાતડે આપણું. રેક જરા તંબાકુ આપણો. ‘શેઠે તંબાકુ આપ્યો. ફરી પ્રશ્ન થયો, ‘શેઠે દિવાસળી આપણો ?’ પેલા ગૃહસ્થ પાસે દિવાસળી હતી નહિ એટલે તેમણે ના પાડી. દિવાસળી નહિ મળતાં પેલા દવાલદારની ગરમી વધી અને એલી બાહ્યો. તમે ગૃહસ્થ ધર્મ દિવાસળી પણ રાખતા નથી કે !”

દિવાસળીના લેખમાં દિવાસળીના નેપોલીયનનો કંઈ ઉલ્લેખ ન થાય તો તે ખોટું કહેવાય. વેપારી આલ્પમમાં મશહુર થએલા સ્વીડીશ કુમરે આપધાન કરી પોતાનું નામ સારી દુનિયામાં ગંતવી-મુક્યું. કાન્યને એકજ સહી કરી ૨૫ કરોડ રૂપિયા ધીરી સંક્રામણમાંથી ઉગારનાર-શાહકાર, પાછળથી કેટલાય દેશોને રાખી અસંખ્ય કુટુંબોને પાયમાલ કરી બેઠો છે. મોટી મોટી બેંકા અને વેપારી પેટી કુમરને વગર જામીનગીરીએ-અરે તેની પાસે સહી કે રસીદ લીધા વિના કરોડો રૂપિયા ઉછીના આપવા તત્પર રહેતો, તેજ કુમર પાછળથી દગ અને ખોટા દસ્તાવેજો કરનાર બન્યો. મહાભારત સુદમાં વિજયી તીવરેલા રાષ્ટ્રો કુમરના નામ જોડે પોતાના દેશનું નામ જોડવા આજીજી કરતા, તેઓ કુમરનો આપધાન માનતાં પણ હજી સંકા કરે છે ! કહે છે કે કુમર સુમાના કે રશિયામાં હજી જીવે છે ! લોકોને બતાવવામાં આવેલું શય તે તો તેની માત્ર લાખની પ્રતિમા હતી ! લોકોને

માનીતો, લાડીયો, માદો, કીર્તિશ્રેષ્ઠપુરુષ ત્રીજાને તણ કરાડ, કાન્સને એ શી કરોડ, અને અમેરિકાને એથીય વધુ ખોટા મુઠી ચાની ગયો જનસમૂહ એક વ્યક્તિમા આવી અમર્યાદિત શ્રદ્ધા કેમ ગખતી હશે તેનું કાગળ ઇર્ષ માનેમશાએની બતાવશે ?

કુગળના મૃત્યુ પૂજી બે અમલદારો તેની રાક્ષસી કદની ત્રીજેરીમા ભગઈ કાગળીયા તપામવા લાગ્યા એકાદ ઓગેમેગીક સ્ત્રીએને અગ્નિજ્વલા હાય લાગનાથી ત્રીજેરીના કાગ નધ થઈ ગયા અને પેના અમલદારોને કલાકો સુધી તેમા ગોધાઈ ગ્રહેવું પડ્યું. ત્રીજેરીમા હવાની આવળ માટે વ્યવસ્થા હતી, તેથી તેઓ સદ્ભાગ્યે ડેવટે જીવતા નહા પારકાની પાછ વાતોની તપામ કળાગને આરી શિક્ષા થતી હશે ! આપણા ગામના વૃદ્ધો ભેગા થઈ બીજાઓના ધન અને કીર્તિનું મીઠું મુકી ચોકમ માપ હલાડતા બેસે છે, ત્યારે તેમને કંઈક આવું થતું હોય, તો ઘણાય બેઆબરૂ થતા જરૂર બચી જાય

ગણુદેવા ટેલરીંગ એન્ડ કટીંગ ક્લાસ

ધર બેઠાં રૂપિયા બે રૂપિયા રોજ કમાવો !

શીખવાની મુત માસ બેથી તણ આખા ડેર્મના માન રૂ. ૨૫ મા હમારો કપડા શીનજ તથા વેતકામ ગણિત પદ્ધતિઅ શીખવવામાં આવે છે આજ સુધીમા સેકડો વિદ્યાર્થીઓએ લાલ લીધો છે, તો આ મેકારીના જમાનામા મુજવણુમા નહિ પડતા વધે હાય કરી સ્વતંત્ર બનો. મૂલ્ય માસતરો માટે વેકેસનની રજામા માસ એકમા સ્પેશિઅલ ક્વાય ગખવામા આવશે મનડતા સાથે ગ્રહેવાનું મફત

લખો ચા મળો —

૪૦ ખારેલ, મુ. પો. ગણુદેવા

એલ નરશી ટેલર

— તને. —

તું ગમે તે હો, પણ મને ધરતી રહે છે કે, તારી છ'દમી સ્વપ્નાં ભરી છે. તેં કર્ષણેની અત્ય વસ્તુઓ, તાગ હાય પગ નીચેથી ઓગળી જશે; અરે ! અત્યારે પણ તારાં મુખ સૌન્દર્ય, આનંદ, વાણી, મૃદુ, આપાર, રીનમાન સંકટ મૂર્ખતા, સરથતા, તારી પાસેથી ચૂરકે છે.

અધા ઘોઘાટ, વેપાર, દુકાન, કોર્ટ, કોલેજ, કામ, કપડાં, ઘર, દવા પ્રેમ, ખરીદી, વેચાણ, ખાનપાન, દુઃખ ને મૃત્યુમાંથી; તાગ આત્મા અને દેહનું સ્વરૂપ મારી નગર સમક્ષ ખડું ધાય છે.

તું ગમે તે હો — હું મારો હાય તાગ પર ગળી કહું છું કે, 'તું મારું કાવ્ય બની જા' !"

તાગ કાનમાં હું ધીમેથી કહું છું,

હું ઘણી સ્ત્રીઓને અને પ્રણી પુરુષોને ચઢાતો.

પણ તારા કરતા વધારે હું કોઈને ચઢાતો નથી.

હું મંદ અને મુગો હતો;

નહિતર ક્યારેનો ય હું સીચો તારી પામે આવ્યો હોત તારા નામ મિત્રાય અન્ય કંઈ ઉચ્ચારત જ નહિ.

અને તાગ મિત્રાય કોઈના ગાન ગાત નહિ

હું હવે અધું છોડી, તારી પામે આવી, તારા કાવ્ય કરી, ગાઈશ.

તને કોઈ પીછાની શક્ય નહિ, પણ હું તારી ચિંતિત મમલું છું.

કોઈએ તને ન્યાય ક્યો નથી. — તેં તારી મતને પણ ન્યાય ક્યો નથી.

સઘળાએ તને અપૂર્ણ જોયો છે — પણ માત્ર હું જ તારામાં કંઈ અપૂર્ણતા જોતો નથી.

મર્ત કોઈ તને નાબેદાગ બનાવવા તૈયાર છે — પણ માત્ર હું જ તને તાબેદાર બનાવવામાં સંમત ન થાઉં.

તારામાં વસ્તુતઃ જો છે, તેના ઉપર હું કોઈ પણ, માણીક ઉપરી કે હથેર મુકવા માગતો નથી.

ચિત્રકારોએ મહાન ચિત્રો આલેખ્યા છે.

અને મધ્યસ્થિત આકૃતિના માયા મઠી ફેલાતી સોનેરી પ્રભાવલી ચિતરી છે

હું તો અસંખ્ય મસ્તક ચિતરું છું, પરંતુ કોઈ પણ મસ્તક પ્રભાવિના ચિતરતો નથી

એ પ્રભાવની — મારા હાથમાંથી દરેક સ્ત્રી પુરુષોના મગજમાંથી, આમપામ પ્રકાશ પ્રાપ્તી મતલ વહે છે.

તારી બધા કીર્તિ મે કપારનીય ગાઈ ફોય તેં કેવું મારું ! તું મરતો નથી કે તું કોણ છે તારી મારીય છ'દમી તું તારી જન પર ઉંઘી રહ્યો છે.

તારી આખો પોપચાથી અર્ધ ખીઝાએલી જ નહી,

તારી કૃતિઓ પરિહાસમા પરિણમે છે.

(તારી કરકમર, જાન, પ્રાર્થના એ સર્વનું પરિહાસમાં પરિવર્તન થયું હોય તો કહે કે તેનાં તને શું બદલો મળ્યા ?)

આ જાધા, પરિહાસ તું નથી.

તેની નીચે હું તને અંદર છુપાવેલો જોઉં છું.

કોઇ તને અનુસરું નહિ હોય તો ભલે પણ હું તને અનુસરું છું.

શાન્તિ, વાચાંકમુખ મુદ્રા, મુનિ, રોજનાં કામ—

તને ખીજથી નહિ દેખાય તેમ છુપાવી દેતાં હશે; પણ તે તને માગથી છુપાવી શકતા નથી.

મૂંડન કાંચેલું મુખ, અગ્નિ આંખ, આમટી ને અરવચ્છ રંગ. આ અંતરંગો બધાને નસતા હશે, પણ મારી આંકે તે નથી આવતા.

ચોચાક, કદરૂપું સ્વરૂપ, જાકટાપણું, કોણ, અકાળ, અવગાનને હું અકાળ ગણું છું.

કોઈ પુરૂષ કે સ્ત્રીમાં એવી શક્તિ નથી, જે તારામાં નહિ હોય.

કોઈ પુરૂષ કે સ્ત્રીમાં જેટલી હિંમત અને સહનશીલતા છે, તેટલી જ તારામાં પણ છે.

જે કોઈ આનંદ ખીજતે મારે છે, તેવો જ આનંદ તારે મારે છે.

અને હું કોઈ ખીજતે એવું નથી આપતો, કે જે સાવચેતીથી તને નહિ આપતો હોઈ.

કોઈની કીર્તિનાં-કંથરતા પણ હું ગાન માતો નથી. પણ તારી કીર્તિનાં જ ગાન ગાઉં છું.

તું મને ને દો-કોઇપણ જોખમે તારું પદ પ્રાપ્ત કરે!

તારી સાથે મગ્ધાનણી કંતા પૂર્વ પશ્ચિમનાં નવાઓ રૂંદ દેખાય છે.

વિદ્યાળ પંતરો-અને અનન્ત નદીઓ.

તું પણ તેના જેવો મોટો અને અનન્ત છે.

જાણી, મુદ્દનના તુદાની તરવો, વા, વંદોળના પર્વતની નારા પામતી હારો એ સર્વ પર તારી ચત્તા ચાલે છે.

મુદ્દત, સત્વો, પીઠા, કામને પ્રત્ય પગ સત્તા ચલાવવાનો તારો હક્ક છે.

તારા પગે આજ મુધી નરકકાંઈ રહેલી બેટી આ વૂટી ગયે છે. તને અશ્વત્થ ગામધ્ય મળે છે.

જદ યા ભુવાન, નર યા નારી, અર, કુદ, ખીજઓથી સિરકાંઠે પામેલો તું, મને તે હો, પણ તું તો નવીન કાળ છે. જન્મ, જીંદગી, મરણ અને ચિંતાઓ મર્થ રચેને માંધનો તૈયાર રાખેલાં છે.

કંઈ ખુલ્લું નથી.

તું મને તે હો પણ,

કોઈ મહેબ્બા, અગાન અને ગ્લાનિમાંથી તારો રસ્તો દરી લે.*

અદ્યતન કાવ્યગંગાના પ્રવાહ

શ્રવણ કુસુમાર

[ચોરખ દર ભાવસિ હેલ હાલરૂવના તાહિતમ બ સમક્ષ તા ૭-૬-૩૮ના દિને નીચે મુજબ વ્યાખ્યાન શ્રી 'કુસુમારે' આપ્યું હતું

શ્રીયુત ઇંગલાંતભાઈ માકડ, કવિશ્રી ભગવાનવાન માનકંજી, શિક્ષક બન્ધુઓ અને વિદ્યાર્થીઓ,

મહારીએ શ્રી ગવેશાય નમઃ મા આત્માના કટોર પાનાં કવિવ જ્ઞપિવર્થોને —

હૃદ કવિભ્ય પૂર્વેભ્યો નમો વાક પ્રશાસ્ત્રે ।

વિન્દેમ દેવતા વ્રાચનમૃતામામ્બન કલામ્ ॥

હું આપની સમક્ષ આપણા જોલવા નથી આ પો હું સાચા મલ કે ચોક્કો નથી શબ્દચય, વાગ્મલ એ મહારા સમક્ષ ન હાય હું તા હાલની મીઠી મધુરી આપ લે રવા આવ્યો છું મજનો - પ્રિયજનો જોતા પુલની ફોરમ માકડ હૃદય હલવાઈ જાય છે

આપણા આજના પ્રમુખ દિવાધિકારી આજી શ્રી ઇંગલાંત માકડના અનુજ આપણા આજના મહેમાન શ્રી ભગવાનવાલ લક્ષ્મીશંકર માકડ ને હું - એટલે અમે તો વગોટિયા ભાઈમધ ન્હા એઓ અનાયાસે પે નમદ આવી ચૂક્યા છે મુદામાજીનું દેવધામ મહારે મન હવે તીર્થધામ થતુ જાય છે તહમાગ ધુલવતા સાગરને તરે મહાગ ગિરજન પૂજ્ય પિતાશ્રી સમર્થ ડેલશંકર નયુગમ જોનીપુનની ભગ્મનશી - અમરનિજૂતિ પડી છે. તહમાગ - નેકુંડેભાઈ-પૂર્વોશ્ર્મના "શ્રી વેલુજી અમણ કટુમ્બમા મહાગ આત્માના આદિપોષક હોઈ એમનો આદિપુ-સન્યાસ મહારા જોવાને વિશ્વની અનેક કરુણતામા એક વધુ કરુણતા જોવો થઈ પડે જ પો નમદ અમારે મન શ્રી કૃષ્ણની દ્રારિકાતુ પડોશી કેમ જાતુ જાય છે એ સમજાય તેની વાત છે,

આજના આપણા પ્રમુખ શ્રી હેરાનાલ માકડ-એઓશ્રીએ આપની સમક્ષ મહારે જે જોત જોલવા એવી છમ્મજા જોશી આવી અમી નવજોગા આમત્રાય મહારી અનેક મયોદા અને નુગીઓ છતા પાત્રી કેની સકયા નથી

હું શને વિષે મોહુ ? અન્તગ્ના દ્વારે દેશી માન્તા - 'અદ્યતન કાવ્યગંગાના પ્રવાહ' એ વિચ હપ એ જોન-મે જોલ નહી જોલવા મહારી મનોરેવતાએ પ્રે લા મરી હું મુઝાયો, - એ વિચ હપ મહાર એટલુ જધુ કહેવાન છે કે હું મજલગ અનાદ-મુદ થઈ જાઉ છું આમા આપને મહાય વદતોવવાવાતની ગન્ધ આવે, પગ્નુ આમા ખગી મધુચિતિની મન્થાધની માદાઈ છે એ નમદ હકિકત છે મર્વ વેખરી મોનના મહાદધિની મયાગી પ-તર છે, એમલે એક જોને ન જોવતા તહમારી પામે છું તેવો જોનો નુ નો પમુ મારે મન તો મહાઃ વ્યાખ્યાન ખતમ થઈ જાય એમ હું માનુ છું હું ચૂ નથી,

શિક્ષક છે. રહો છું તો આજન્મ, આઝ વિદ્યાર્થી છું તદ્દમને શીખવવા નહીં, પણ તદ્દમરી પામે શીખવા આવ્યો છું. "He who can take advice is 'sometimes superior to him who can give it" — "Von knedel" કહે છે. શીખામણ લેનારનું ગૌરવભર્યું ગિરદ છેડી, શીખામણ દેનારનું પ્રમાણમાં ગૌરવધાન લેતાં સ્વાભાવિક રીતે મહાદ્વં હૃદય અચકાપ છે. સ્વજનોની પાસે તો રિત્ત દ્વારમણ્ણત-જેવી મનોદશાજ અનુભવાય.

મહાદ્વં શીખકર મહત્તે મુંઝવે છે. લગીચ રાગએ એ ગાવતરણ કયું તેમ પિતૃએના તર્પણાર્થે-આપણે પણ કાવ્ય-ગંગાનું અવતરણ કયાનું છે.

ટાગોરની કવિતા વાંચો, શેક્ષી વાંચો, વડંચર્થ શા કવિવર્ધની જયા વાંચો, નરસિંચો, મીઠાં, નર્મદ, શ્રી ન્દાનાનાલ, દયારામ, કાન્ત નરસિંહરાય, કલાપી, લલિતજી વાંચો, કવિતા ગંગાના ખળખળતા જળપ્રવાહ તદ્દમને પુનિત નથી કરતા ?

કપૂર આધુનિક અઘતન કવિતાએ પ્રગતિના હનુમાન કુદકા અને અગદ કુદકા માર્યા છે; કપૂર આજના એકરશિમ, એટાઈ, સુન્દરમ્, ઉમાશંકર, પૂનલાલ નાદરાયણ, શ્રીધરાણી, ને મૌથી છેલ્લે છતાં ગુરુનામ્ ગુરુઃ જેવા 'શેષ' સુન્દર કવિઓ છે.

હું કવિતાના બે વિભાગ પાડી દઉં છું.

આધુનિક અને અઘતન. આધુનિક નવીન કવિઓ એટલે તો નરસિંહરાય, શ્રી ન્દાનાનાલ, કલાપી, એટાઈકર અને છેલ્લે શ્રી જળવંતરાય પ્રેર્યા કવિઓ. અઘતન એટલે નરી ફેશનવાળા-શ્રી બ. ક. દા. શાહીનાં ખેરખાં, અગેય કવિતાના ઉપાસકો, મંગીતની આભડ છેડીઆ પૃથ્વીકારો, શુભાષીકારો.

પરંતુ-ભાષસાહેબ એ નવી ફેશન કયાં સુધી ગઈ છે એ તો જરા જુઓ ? અમાગ જમાનામાં ગઈ કાલ (અને હું ખાતરી આપું છું આવતી કાલ પણ) કવિતા રમ્મસુંદરી હતી. અત્યારે સંગીતની આભડછેટીયા આ યુગમાં કવિતાડોરી ચિંથરેલા જુડાં જુખ ગાતા આવડતું નથી, ગીતની સૂઝ છે. એટલે 'જગજની માખી' નાં, ગીતનો બલુબણાઈ કરે છે.

શ્રીયુત રોહરશિમ બંગાળી લગ્નનોના મુરે, ગાઇ રહ્યા છે. શ્રી ન્દાનાનાલ કવિના પદસાહિત્ય એમણે વિમાર્થ નથી. શ્રી એટાઈ નરસિંહરાયની કાવ્યવીણા પર ધીરેધીરે શુરીલી રમઝટ ઉઠાવે છે. અને કડવો ભગત તો મહત્તે મૌથી ન્દાનો. સુન્દરમ્ ગમે તેટલાં વિરવમ્ની પાછળ પડી અને હુંદી રહે પણ એનો રસાત્મા તો માયા કવિતા 'સુન્દરમ્ ખરેખર સુન્દરમ્ છે, એટલે વિરવમ્નો કાષ્ઠકવાર એઓ "Fashionable pose" કરે છે. પરંતુ એમની નાડ મ્હેં પકડી છે. કવિવર્ધ વડંચર્થના જેટલી મૌમ્ય સુન્દરતાને જલુતાથી 'બાનો ફોટોગ્રાફ'ના ગુજ્જન કરનાગને આ નવી આભડછેટિયા-વિષપતા 'મદશે નહીં જ. પેસો ગોરટિયો બાજકવિ ચિતચોર ઉમાશંકર. મહુ સાને મંદિર પુવન્જાળ લખ બોલા બેઉ છું. પરંતુ અકસોમ માને મંદિરિયે પુખપો લખ, આવેત્રા આ કવિઓમાંથી એકની પુલહાનીમાંથી 'જગજની માખી,' બીજાની પુલહાનીમાંથી 'હથોડો, ત્રીજાની પુલ-

ઘનીમાંથી 'સુસાધેસો ગોટલો' ચોથાની પુલઘનીમાંથી 'કાલમા' પાંચમાંની પુલઘનીમાંથી 'કોટલું ખામડુ' નીકળે છે, છઠ્ઠીની પુલઘનીમાંથી 'ધોખીનો ઘેકો' સાતમાંની પુલઘનીમાંથી 'ઉકરડો' વગેરે નીકળે છે. હું મુંઝઉ છું, હું પણ માનો પુગપો લઈ એમની મમક્ષાભો છું. વિનવંને કહું છું-માનસી મંદિરમાં-નાની મગખી હૃદયનીણા લાઇ ગયો તો ? આજે માનો કૌમુદી મહોત્સવ હશે એ માનેના મહારા જેવા રપૂરવ હરિજન-બ્રાહ્મણ દેવ જેની તમને આટઆટલી આભાછેટ છે તેની અટપછેટ-આ થોડાંક તારક-પુલ પહોંચાડશે ? પેલી બાણુ મોધુરીવાળા બિબા છે. હુ પૂછુ છું જગ માને મંદિર 'મોગરો'-'ગુલાબ' અને હન્યની કોકિલના બે ટહુકા પહોંચાડ્યા ? પગલું, મહુલાછ્યોને નવી આભાછેટથી મારાથી દૂર-ભીએવા જોઈ છું. 'બ. ક. ઠા.' શાહી ઔગશાહી દારકાની છાપ છે ? ત્યારે તું, અમોરા પ્રમ્થાનવયમાં કયાથી ? અમારે મનુનું ખિન્ન ન જોઇએ; ન, ખપે અમને વિશ્વ-ગીતા તે ખપે અમને ઉપાનાં સુવર્ણકિરણો. તું તો પેંકો સ્વપ્ન વેચણદારોને ? સ્વપ્નવાળો-સ્વપ્નવાળો ! લાઇઓ ભાગેને 'ઉકરડે' જતા અભાડાઇ જઈશું ! જોઈ આ, બ્રાહ્મણીઆ આભાછેટ ?

ત્યારે, હું પુછું-મનજની માખીના બમણાટ કે સુમાયેલા ગોટલા કે હથોડીનાં ગીતનાં આ યુગમાં શી ન્હાનાસાલતી કાન્ય-ગયા પછી એવી પુનિત ઓતસ્વિની ઠઠી વહી છે ખરી ?

મને દારકાના મારકા છાપ જેવી બ. ક. ઠા. શાહી કવિતાનું અપવાગલ નથી ગમતું. થીયુત બજારંતરાય તો મારે મન પૂજ્યાઈ છે-શુદ્ધ છે. સંયમતા એ આચાર્ય પાસે હું ઘણું ઘણું શીખ્યો છું. એમની વિદ્વતાનો જોટો ખીજે મળવો મુશ્કેલ, મારો વિરોધ એવા પ્રભાવશાળી શુદ્ધતા મામે ન હોય; પગલું, શી બજારંતરાય કોઠાર ભુલ ને બ. ક. ઠા. શાહી જુદી તે જુદી જ.

અમે ગઈ કાલના કવિઓ-Back numbers-પર આલેખ છે કે તારાઓમાં, આકાશ-ગંગાના પટમાં રમતાં રમતાં અમે પૃથ્વીની પકક ભૂલીએ છીએ; ને અમારાં દસ-થેનમાં ને થેનમાં ધર્મમાં લઇને કુવામાં ધ્યાડો મારીએ છીએ. જે દિવસે તારાઓ, ચંદ્રની ચંદ્રિકા, વિઘ્નતના ઝંખાકા, કોયડો અને પુષ્પો માનવી જૂવશે, તે દિવસે એની માનવતા અને સાચું માનવ્ય રહેશે ખરાં ? આજની કવિતાના ચખ્ખોના સાવરણા, શુંડી ભુખ ગયાં ખેટેલી વડી સુરત, લથરપથર તેજ ધૂપેડનીણા ઉઝરગતા ખાતરે લયો એનો ચોટલો-આ બધું નથી ગમતું. આ પૃથ્વી પતનજ માગ જેવા વ્યર્જના ઇન્દ્રગદગથી નથી ખમાતું-નથી છરવાતું. પરંતુ, ચંલુ-The more judgment a man has, the slower will he be to condemn. હું ઉઝેલવા નથી આવ્યો. હું તો પરિ-પોષવા આવ્યો છું. હામાગમાં જટિલ વ્યાસ, જેઠલાલ ત્રિવેદી, ચિતરંજન પાઠક, કાટ-બામણ વગેરે ઉગતા કવિઓ છે. એની પાસે ચોડીક હમદીની શુદ્ધતા કરવા આવ્યો છું. તમારા વિદ્યાધિકારી માહેબ, શ્રી જ્યેન્દ્ર પાઠક, સ્વપ્નશીલ કવિ રતિપ્રાણ બાયા, મારા જુના મિત્ર ધીરભાઈ સાહેબ, કવિ સુધાંશુ. લાઇ બચનલાલ પરમાર, લાઇ વજરામની, વગેરે સાહિત્ય-રસિકો પાસે થોડાંક વિચારનો વિનિમય કરવા આવ્યો છું.

ગિનાદરો, દેશનિકાલની રૂચિ અને બદલાઈ હોય, પરંતુ, કાલસા અને ઉકરડાના આ યુગમાં એ માયાં કવિ હૃદયોની પાંદડીઓ-પાંખડીઓ તો એ પ્રકૃતિનાં અમર મત્તોની પ્રેરણાએ જ યનયનશે.

માઝ દર્ તમને કહું? અતિ અલ્પ જિવિતાનો આત્મા જ કોઈ વખત મને વિચ્છ લાગે છે, The ugly is sought for itself. મહાગદી કાવ્ય-મંદિરમાં જાગરની માખીના બજબજાટ નથી ખમાતા. કબૂલ-જાગરની માખી નાંખી દેવા જેવો વિષય નથી; કબૂલ, એ અમણાટમાં જ Health and Sanitation ની શિક્ષણીનું ગદન Epiat મમાયેલું છે. પરંતુ, હું પૂછું એ પ્રદેશમાં વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રીઓ, સમાજ-વાદીઓને જ વિહરવા છો તો નહીં ચાહે? કવિતાના રસાત્માને ન ગુંગળાવો તો ન ચાહે? તમે રવાદવાદી થઈ કહેશો કે નાનાસાલને સુંદરમો સમન્વય કરો. પરંતુ, આઠેમાહું, એક દાયમાં કદાચની માળાવાળી ગોમુખી અને બીજા દાયમાં જાગરનું કબૂલ-એ સમન્વય નહીં જ અને.

ખીલું દૃઢ દક્ષીને કહું તો મને મગમતિ । વસુધેવે દેહીમામ્ વિરમ્ । એવી સીતામાતાની હૃદય-જવાળાઓ જેવી જાંઝ ચડી જાય છે. ગુજરાતી કવિતા મુંદરીની ધૂલ-વેણી આપણે વિખેરી નાંખી છે.

અરે! એરધું જ નહીં પણ આપણે કુપુરો તો સંસ્કૃતીમાતાનું માથું બોડવા બેઠા છીએ. વરસમાં વડી ચ્યના આપણી આંતુની ધડીતો આદર્શ છે. કવિતા મુંદરીના અથકાર ઉતરે ત્યાં સુધી તે ઠીક. પણ માતાનું કેશવપન-એ અમંગલ બોલ માગથી નથી છરવાતો. માતા-માતા ઉપનિષદની હેમવતી જનની, મૌર્યનાં પંચમધ્ય તારે માથું બોલ-પરંતુ, એ અમંગલ શબ્દ નહીં જ ઉચ્ચાર.

મા કુન્દેદુ તુવાર હાર ધવલા યા શુભ વરમાટતા.

એવી આપણી માનમૂર્તિ મેધા છે.

हिमांशु रोचिः प्रतिमानितान्

धेवान्महत्सु एत शूलमाला ।

वर प्रमाणाऽनन पूर्ण चन्द्रा

मामातुषી नो दुर्तिगति इन्दु ॥

જેની પ્રતિમા ચંદ્રભા જેવી છે, જે પોતાના દાયમાં સરે કમળ, ગિરુમ, અક્ષય-સૂત વપમાળાને ધાગ્ય કરવાવાળી છે તે માતુષી માનસી કે જેનું પ્રસન્નમુખ પૂર્ણચંદ્ર જેવું છે તે અમારાં પાપનો નાશ કરે એમ હમે મુખે દલીલું?

તમે આ જાગરની માખીના બજબજાટ વચ્ચે સુગામેલા ગોઠવાને 'દેરી સુખનાં કે કાવ્યમંત્રી કાવ્ય ક્રમ્યઓમાં ચંદ્રપ્રભાનાં સ્વેત કમળનાં પૂર્ણચંદ્ર જેવાં પ્રસન્નમુખ દેવીનાં દર્શન ક્યાં કરશો?

हिरण्यमयेन पायेन मय्यस्पाति हितं सुखम् ।

મેનાનો પામે એવેરે મોર ।

નેતાનાં ચક્રચકિત દાંડણથી મત્વનું મુખ દમ્પ ગયું છે, એ વાત આપણે સાવ બૂલી જઈશું ?

શ્રી ન્દાનાવાસને ‘શબ્દાણુ-શબ્દાણુ’ એમ ભાડી આ જમાનો કહે છે—શબ્દમાં કંઈ નથી. આ શબ્દાબૂખણો મને તો ખાડ ખાતા હાજે છે, બીજી બૂખતા લાગે છે. શબ્દ દ્રશ્ય Logos-the Wordની વાતો એ બૂલી જાય છે. માત્ર હૃદય તો કંકળી ઉઠીતે કહે છે, માતા ! માતા ! અમે આ યુગના ઝોડીશણો તારી મહા અધોગતિ કરી ગયા છીએ. અને મણિલાલ નેણુભાઈ, મણિશંકર કાન્ત, શ્રી નરમિંદગવ, શ્રી આનંદશંકર મુવ, શ્રી નગસિંહ ગવ, કનાપી, લલિતજીના વાણી મૌદ્ય-વચનાં વાવણ પર પાણી કેળવી વળ્યા છીએ.

એક બીજી વાત અર્થ પ્રધાન કવિતાના વ્દાણુલા શ. બ. ક. દા. થી વ્દાયા છે કે ? આજકાલ પ્રયુ કૃપાએ મૂલ્ય પરિવર્તનો થયા છે સ્તેહમુદાના પુનઃ મૂલ્ય અંકાય છે હું પ્રયુ અર્થ પ્રધાન કવિતામાં પ્રવાહિતા નથી હોતી—નથી આવતી ? એ જ નમુના રમણુ-ભાઈમાંથી લઈએ.

સ્ત્રી મતિની અવશ્યા પન્દિતવાને,
એવો હુતાશન મહા પ્રકટાવગુ કે;
તેની પ્રયત્ન બિચી જવાલની માહી ચાલે,
અરાન, સ્વાર્થ, વળી દુર્મતિ મર્વ ભગ્ન !

X X X
એકાન્તવમી કલુ બાધિકાને
લઈ ઉપાડી જશ્વસોતમાથી;
આ ક્યા બીજા સોત અગમ્ય માહી,
મુકી તણાતી અમહાય છેક !

ત્હમારા ‘કલાપી’ ખૂબ લાગણીવિડા માટે, નર્મ પોચટ આસુ માટે ખૂબ વગોવાયો છે. એમાંથી એક જ નમુનો

“They also serve who only stand and wait.” Miltonની
એનમન કરિતાનું એનમન ભાષાન્તર.

“સુષ ઉભા થઈ પ્રકાશની ગદ્દ જોરી,
એમાય કાંઈ જનતી હગિની જ એવા”

ત્હાગ પૂન્યાહં કવિજન શ્રી ખમગર પાસે સીખ્યો :—

“એકજવાગ માલગતાં છલતે ટેન્વે મી રહે એનું નામ કરિતા”

ત્હમાગ કાંઈ અઘતન વિચારપ્રધાન સૈમીના કવિએ કાંઈ પકિત જન્માવી છે ? જણી દાય તો, મારે હજી જાણવાની આડી છે.

ત્હમારી આજકાલની બ. ક. દા. રાહી કવિતા માને છે કે કવિતા મગજમાથી જન્મે છે. આત્મહૃદય ! કવિતા મગજમાથી જન્મતી હોત તો ત્હમાગ બસુ દાડી

મહાનગની દુકાનેથી હું એ મગજ ૧-૮ આનામા લઇ લેતે ને કવિ'ગની "પ્રથાન" — "માનમી" કે 'કૌમુદી' ને જાપે કે જાપરે ચડી એમત. પરંતુ, તેમ નથી જનતું એટલે એ માનમી માંદગી કૌમુદી પર્વના પ્રથાનમાથી અસ્પર્શ તરીકે નાત બહાર છું મહે તો શુદ્ધિને શુદ્ધી શુદ્ધી જ માની છે. એ લગવી અગાવી મારશે. પરંતુ કુમની ફોગમ માફક એ ફોરશે ? — રામ ગમ કરે કભી ભી નહીં — કભી ભી નહીં.

હું તો અઘતન કવિઓને — બ. ક. ડા. શાહીવાળાને મદારા પૂજ્યાદ લાવતા ગુરુ-મહાકવિ ન્હાનાલાલને પડકાર કરી સંભળાવું છું

"સતદલ પદ્મમા પોદેલો પન્નિલ ઘખવો એ હોય દીડેલો !" The soul blossoming into thousand petals of lotus.

આપણા સહુના મુગ્ધામી શ્રી જલવંતરાય કોકર માહેજના જ સંબોમાં કહીશું.

"अज्ञाह सहने निज हक वांटरो."

કવિતાનુ જન્મગ્યાન કાન્ત કલાપી માફક હું તો હૃદયનું દર્દચિત્ત કોલના આવેશ માનું છું. મારા પરમલાવના ગુરુ શ્રી ન્હાનાલાલની માફક ચિત્તની પરમ પ્રમનતા-હૃદયકમળની આનંદિત પાખડીનું ટપ.

પોચડ કે પોચટ અશ્રુ સારતી-કહી માયો કવિતાને વિરંમિત ને ટોડે ચડાવી દેવી છે ? આ જમાનાના એ રોગ —

"The hardness of heart and the softness of head."

આ ચિકિત્સા અમેરિકાના President Roosevelt રજવેસ્ટની છે.

અમ સરખા લાવતા-ધેલા ને ન ગાડો પરંતુ, નગર શુદ્ધિવાદમાં રમતા સુશીજનોએ શું કહ્યું છે ? એ સાલગશે —

"The heart is the best logician of all" —Wendell Phillips.

"If we wrong our hearts, our heads are right-in vain" —Young.

"A good heart is worth gold" —Shakespeare 'A living heart is the truest wisdom." —Dickens.

"The heart has reasons, which reason does not understand" —Ware.

"The heart of a man is of itself but little, yet great things cannot fill it. It is not big enough at one meal to satisfy a bird. and yet the whole world cannot satisfy it" —Thomas Bekker

લાઈસાહેબ, અમ મરખા લાવનાધેલાઓજ નહીં, પણ મુલાકામરો શુદ્ધિવાનો પણ સ્વીકારે છે કે —

રે! માત્ર એક ચમુની, ઉપવાળી લુખ્યું,
ખાઈ ધગાય કરી પાસલું ને સુખેથી
તા એટલું હૃદય, નો પલ્લુ, વિષ સાદું,
એમા સમાય નવ વાંખપુ એજ પ્રથા!

થોભીએ, હું મારી ખરી ખોટી વિદ્વાતાના ગંજ તલે આપને છુટી નાંખવા તથો આપ્યો.

કવિતાના માનસમાં હૃદયની પ્રતિષ્ઠા થશે ત્યારે માનસ પૂગનો ખરો ધંદાનર વાગશે એમ હું માનું છું. પરંતુ, આ હૃદયના ન્યુકાઈ માટે એકાદ મનસુખવાદ જવેરી શા સ્વપ્નશિલ્પી, કે પૂગલાલ કે શેપની થોડી ઘણી સ્વપ્ન ઘડીઓ જ મંભાઈની રહી? ખાફી તો,—

નગ્ન ક્ષણક દેશે રજઃ કિં કરિષ્યતિ ।

ભાઈસાહેબ, દિશાપિત્રમનમવાળા-અર્થ લગોડીનાય-મમવાળા દિકમખરોના મુલકમાં થોખીને તો અરુણ રૂતમજ હોય ને?

ત્યારે સર્વ શિવં સુન્દરમ્-The True the good, the Beautiful નાં દર્શન આજકાલની સાપ્તે વરવી ને અર્થે રૂપાળી કવિતામા ક્યાંથી કરવાં? પરંતુ હું જુલ્યો. અર્થપ્રધાન જમાનો તો Rs-annas-pies મા. અ. પા. ને જ માત્ર શોધિને? મારા જેવા અદુશા, એકદમ થોડી જ કુદરતમાં ટપટપનાં ગણગણિયાં ધવાં કરે. અર્થ પ્રધાન-યુગ માટે અર્થ જ અર્થ હોય-સ્વપ્નની એને શી ખેવના?—અમને વળી ગંગાનું શું કામ? એમને વળી પ્રાદિતા રીદ વેતેછએ?

નિષાદની ધડીએ અદ્યતન કવિતા મહાગની વાલુકારૂશિએ મથાણું ચુમ્યું. પરંતુ હું તો આશાવાદી ગ્લો, એટલે બીજું શીર્ષક બાંધ્યું.

હું પૂછું કવિતાનો જન્મ અર્થમાંથી છે?

મા નિષાદ પ્રતિષ્ઠાં લ્વનગમઃ શાન્તોઃ મમાઃ

યયૈષ્વ સિયુતા દેક્કમવધીઃ કાંમમોરિતમ્ ।

આ અત્ર-ઉર્મિમય આવેશ કવિતાનું આદિરૂપ, કવિતા અત્રમાં જ જન્મે છે.

"They learn in suffering what they teach in song"

Our sweetest songs are those that tell of saddest thoughts."-Shelley,

'અમારાં મીઠાં એ રૂદનમય છે સર્વે ગીતમાં'

— દક્ષાપીઠ

મત્ત કવિતામાં મન હમેશા કરુણદર મૂર્તિરૂપવા શરીરિગિ-આંમુની મૂર્તિ સીના માતાના જ દર્શન યાપ છે.

વકોરમઃ કરુણ નૃવ ત્રિમિલ મેદાન્—

એજ મને માત્રી કવિતાનું તારનમ્ લાગે છે.

શ્રી નગિંદરાવ જેવા વૈયાકરણે પણ ગાયું છે:—

“આ પાલને કંઈ ગાન વિશેષ બાવે.”

સર્વ રસનો રસ કંઈ રસ છે. વિશ્વના પાતાળ નાદ સુણો,—એ ઝીણો ઝીણો

દલમય Tennysonનો still small voice

મ્હને તો શુ મનુષ્યતા, શુ દેવતામાં એજ કંઈ આત્મરૂઢિ ગમે છે.

“Le vent de mai fait danslo pare un bruit d’automne
Une porte en battant sansfin prince une plainte.

Mineure et monotone.

La vie est triste

અમર અમર દગમાંથી

ને ઉગમાંથી અશુ દ્રવે છેને. કવિ કવે છે:—

છ-વન કુસુમ કુલે, આદ્રતા શી છવાઈ,

કુદરત તણું દેયું શું રણું છે ભગઈ?

કુદરત ઉગમાંથી ધૂમ શુ ધૂંધવે છે,

મલન ઉર કંઈ કાળો મેઘ ધારા કવે છે.

રસડ છે ને આ કરે સર્વ સૃષ્ટિ.

બડ બડ બડ મ્હારે ઢિરનો દાસ જણિ;

બડ બડ બડ ત્યારે ઉર અંગારકારી,

બડ બડ બડ થાવું પ્રાણ રહેતો પુકારી.

અનન્યમાં ઉપશુન્ન વિચાર ને ઊર્મીશીલના ઝીલની જ શીયુત ભગવાનજ્ઞાન માનકરની કવિતા છે. એટલે હું અને તમને એના ગીતો સાંભળાએ તે પહેલાં એક ન્હાનું શું ચુંબન પાવું કરી લઉં. મ્હારા વિચારોનું સંક્ષિપ્તમાં સંક્ષિપ્ત તારનમ્ય આપને મ્હારા ચુંબનમાં જ મળી રહેશે.

એક વાત કહી દઉં. આપણા કવિ ભગવાનજ્ઞાન માનકરના કંઈમાં કાવ્યો દિલ્લુ દિલ્લુ કરી મૂકે છે. એવા કુદરતની મ્હારી પામે આરા રાખશે નહીં. મ્હારો કંઈ ભાગ્યેજ ગાર્હ મહે છે. અહીં મંગીતન એકાદ એ ઉત્સાહ છે. ચિ. ન્હાનામાલખાઈને મુજમાં હમતા હું કંઈ લઉં છું. મ્હારા કંઈના કાજરિયાનેવ નિભાવી લેજો. હું તો રજો અમર આરાવાદી એટલે કંઈનું કામ આત્માના કાલન પામે લાઈશ. દિલીપ કુમાર રોય કહે છે તેમ મ્હારો આત્મા જનન અને મૃત્યુન કરશે. મ્હારા આત્માની પાંખડીઓ ચુંબનને નાદે ધન્યની શકે ત્યાં સુધી હું નિરાશવાદી કેમ બનું? અઘનન સુખના કવિની “એક જ દે ચિત્તગારી” તો તમને સાંભળી છે ને? મ્હારી જનને મધ કાવ્યો અને આરતી કાવ્યો કવિ ગજાડે તો પૂજતા ગાય.

હતાં મધ કાવ્યે આપની કાવ્યન સુમે તે: સાંભળાએ:—

વૈશ્વાનર ! ક્યાં તુજ અભિજારી ??

(આત્મવર્તીનો લખ)

માગી માગીને માણુ વૈશ્વાનર !
 એકજ દે ચિતગાગી ?
 જ્વાળામુખીના ઉગ્ગ ભડકા દે,
 આગન આરણુ મહારી;
 તણુમે તણુમે તેજ પુરુષ હો,
 પ્રાણુ પ્રતિષ્ઠા તહારી.
 વૈશ્વાનર ! ક્યાં તુજ અભિજારી ?
 આદે સગમે સુરજ મળગે,
 એની શુ અધ્યારી ?—
 સગમી ઉઠે ના જો સુજ જાણે
 અપત અટારી મહારી
 વૈશ્વાનર ! ક્યાં તુજ અભિજારી ?
 કનર હાથે વગમી રજો પુ,
 તોય મુઠું હું લિખાગી ?
 જન સુગમી તુજ અભિજિખાના
 કાળજડે કાં કારી ?
 વૈશ્વાનર ! ક્યાં તુજ ચેતનજારી ?
 એકે તણુખલીએ જાયે શું,
 લવની લાવટ ખારી,
 મળગ, મળગ ને ગોણિત બિન્દુ,
 ભડ ભડ પ્રાણુ પધારી.
 વૈશ્વાનર ! ક્યાં તુજ અભિજારી ?
 અગે અગે રન્દ્રે રન્દ્રે,
 તણુમે દે ને તારી
 જ્વાળામુખી મય ઉગ્ગ મળગે,
 હજપ્રમાદી ખાગી
 વૈશ્વાનર ! ક્યાં તુજ ચેતનજારી ?
 મળગે સમણાં, મળગે છવન,
 કદપન મળગે માગી !

આશા મળગે, નૈગરથે સગગે
 દી પક માળે તારી.
 વૈશ્વાનર ! ક્યાં તુજ અભિજારી ?
 કથના કાકો ન્યાં જાગ્યા,
 ખનક ખની ન્યાં ખારી
 ભગણુ જનુ જો દલથે મહારી,
 માણુ પ્રાણુ પુઠારી,
 દયા મય અગ્નિ જારી તારી.
 દારે દારે - જ્યોતિર્ધારે,
 સર્વે જાળા ખારી,
 જગદજ જગદજ ઉર મન્દિગિથે,
 ગુણિયજ પ્રકટ, પધારી
 દાખવ દર્શનની અભિદારી !
 રામ જામ હો દીપકમાળની,
 પુરુષ પ્રમાદી તારી,
 મમદેવમા પ્રકટો પ્રણવગ !
 કમલ કસલાધારી,
 જાગે હો ! નેનનધાગ કિનારી !
 હૃદયકમળની મોજેમોજગ
 મળગે પાદલી ખાગી,
 તણુમે તણુમે દર્શન તુજ તુજ હો,
 પ્રેમલ પાવનકાગી,
 હો હો ! અનવતણો અધિકારી !
 તન હો તણુમે, મન હો તણુમે,
 દીપકમાળ દવાગી,
 પ્રાણુપ્રાણુથી પુટો ખાન
 પાવકની પિચકરી,
 વૈશ્વાનર ! તે અનનનિગરી.

બાળકની વેદના

શ્રી. પંકજ

શ્રમણ મારે મન નિત્યનો વિષય છે. વિદ્યાધ્યન પુરૂ થયું ન થયું ત્યારથી અવાસની જે પ્રતોતી બેસી છે તે ક્યારે પુરી થશે તે તો ઇશ્વરજી જાણે. શ્રમણમાં મારા વિચિત્ર શોખો અને પુરાતન વસ્તુઓના નીરિક્ષણની દબ્બજને લાગને અનેક પ્રસંગો એવા બન્યાં છે કે તે તે પ્રસંગોની યાચિ બનાવવા બેસું તો એક મોટો અંચ તૈયાર થઈ જાય. જે કે પુરાતન વસ્તુ સાથે મુંડળાએલો નથી પરંતુ આ બનાવે મારા હૃદય પર એક સ્પષ્ટ પ્રભાવ પાડ્યો છે. ભૂલવાની એટલા કરે છું તો વધારે યાદ આવતો જાય છે.

શ્રીમ્મ જાતુનો તાપ ઉત્તર ભારતમાં કાળપુરપના કોટર રિમતની ઝાંખી આપે છે. હ...હ ના અચંડ અવાજ સાથે ઉષ્ણ પવન બ્યારે ચાલતો હોય છે ત્યારે સુંદર ધગમાં બેઠેલા મનુષ્યના પણ અંગો ઢળી ઉઠે છે. પ્રકૃતિ પોતાના એ નિષ્કાસોમાં માનવ સમાજની ભક્ષણ કરતી હોય એમ લાગે છે. કોઈક વખત ભયંકર વાવાઝોડ પણ પ્રકૃતિના અતુલ બળનો તો પરિચય આપતાં દેખા દે છે.

ગોરખપુર કંઈક કામને માટે જવાનું હતું. ગમીંથી બચવાને માટે ટાઇમટેબલમાંથી તરેહવાર ગાડીઓની સમીક્ષા કરી નેયું તો સવારે મધ્યા વગર છૂટકોજ ન હતો. એનું એક વિશેષ કારણ પણ હતું. બનારસમાં ઉતરી એક સદગૃહસ્થને પણ મળવાનું હતું. દિવસની ઉષ્ણતા તો વેલ્લીજ પડવાની જણી હતું થયો ઉદ્વિગ્ન હતો. બનારસ આવ્યો, અને મારા મિત્રને મળ્યો, ત્યાંથી રેશન પર આવી વેપકર્તાગ રૂબમાં બેસી કંઈક વિચારમાં પડેલો; ક્યાં સુધી બેઠો હજીશ તે તો કોણ જાણે, પરંતુ બ્યારે મંભુરે આવી ગોરખપુરની ગાડી આવવાની વાત કહી ત્યારે હું સદાજો ઉઠ્યો અને ગાડીમાં જઈ બેઠો.

ગાડીમાં બેઠા પછી મેં 'પેટેટફોર્મ' પર જતા આવતા માણસોને જોવા માંડ્યું. ફેરી આવ્યોના તેજ જરી પુરાણ અને રસહીન ગાયનો તથા યાત્રીઓનો સાધારણ કાલાકાલ સિવાય કંઈ ન હતું. ગાડી ઉપડવાનો સમય લગભગ થવા આવ્યો હતું સુવાની તૈયારી કરે તોજ હતો ત્યાં એક સદગૃહસ્થ અને એક બાળક મારા ડબ્બામાં આવ્યા; સદગૃહસ્થે મારી હામા માગતા બાળકને સામેની સીટ પર બેસાડ્યો અને મને પૂછ્યું, 'તમે ક્યાં જાઓ છો?'

'ગોરખપુર.'

'કંઈ ખાસ કામ છે?'

'હા.'

મેં નેયું કે તે માણસ કંઈ વધુ કહેવા માંગતો હતો પરંતુ ચૂપ રહ્યો. થોડીવારે ગાડીની સીસોટી સંભળાઈ. તે એકએક બોલ્યો, તમને તકલીફ તો થશે પરંતુ આ બાળકને ધીજ કોઈનો અંધાર નથી માટે તમનેજ સોંપુ છું. ગોરખપુર પરંચિને લેવા માણસ આવશે. પ્રતિકાર કરવા નેટલો અવકાશ પણ ક્યાં હતો? ગાડી તો ચાલુ થઈ ગઈ. તે માણસ ગાડીમાંથી ફેલી પડ્યો.

મેં તે બાળકના તરફ જોયું. સ્વતંત્ર આંધ્ર વરસની કમર હશે આ ઉમરમાં પાશુ તે બાળકના મુખ પર એક નંદાસપૂર્ણ ગભીરતા હતી હું વિચારના કાળમાં કે બાળક પિતાના જવાબી રહેજો પણ અચકાએ નહિ તેમજ રડ્યો પણ નહીં શું એ બાળકના હૃદયના મર્મે આવો સૂઝારો ગયા છે? બાળકનો બીરતરો પણ ન હતો અને ગની પોતાનો પ્રભાવ વધારે મજબૂત કરતી જતી હતી. મેં કહ્યું, 'તારું નામ શું ?'

‘મુકુંદ’

‘તારી સાથે આનંદર કેટલું હતું ?’

‘માતા કાકા !’

‘શું ? કાકા ! તારા પિતા દયા છે ?’

‘પિતા કાકા કહે એ કે વિચારન ગયા છે.’

‘માતા ?’

‘માતા તો હું જાણું ત્યાગીતી નહીં ગઈ હતી.’

‘તું એકબધુ કાને ત્યા જાય છે?’

બાળકને આ પ્રશ્નની ધીરજ નાંખી. ‘અત્યાર સુધી જડવન ખેતી રહેલા બાળકમાં રક્ત ચાલુ થયું. હું પણ ચૂપ બેઠો થોડીવાર પછી મેં પૂછ્યું, ‘લાઇ ગયેલાવાની જગ્યા નથી ખરું કહે તું ક્યાં જાય છે?’

‘શોખખુડમાં માગ એક માસ છે ત્યાં મને કાકા અને કાકી મોકલી દે છે.’

‘મેં જોયું કે બાળકની બાજી માગ દીરીનના કબજા પર હતી. કંઈક વિચારી હું બોલ્યો, ‘તારે આવું છે?’

‘હા મને જૂથ લાગી છે.’

હું વિચારમાં પડ્યો, જૂથ, બાળક નોંધપાત્ર મોકલનાર કાકા અને કાકીની સૌજન્યતા પણ મને હડપી લાગી. મેં દીરીનનો કબજો ખેંચ્યો, બાળક ખાવા લાગ્યો. તેને ખાતો બેઠ મેં પૂછ્યું, ‘તને જૂથ કેમ મોકલે?’

બાળકે નિર્દોષતા પૂર્વક કહ્યું, ‘આજે કાકા બોલીને ગયા. પછી ઘરમાં એક માણસ આવ્યો હતો કાકી તેની સાથે એકલાં બેઠી વાનગીન કરતાં હતાં. હું બગરથી રમીને આવ્યો. કાકી મને જોતાજ ખીનવાઈ ગયાં અને ગાંઠવા મંડ્યો. સાંજે કાકાએ પણ મને માર્યો અને કહ્યું કે તને મામાને ત્યાં મોકલી દેશું. મેં કંઈ વાંકે તો ક્યો નથી પણ કાકાએ આવડાનું ન આપ્યું.’

આ શબ્દોમાં એક બાળકની નિર્દોષતાપૂર્ણ વાતો હતી. પરંતુ એક ગુપ્તમાં એક દુઃખમાં દુઃખ માતૃહત્ય કે પિતૃહત્યને કલાવચની સંકેત હતી. હું તો કાચવન ચઢ ચૂપ મેંથી રહ્યો બાળકે ખામ ગયા પછી પોતાને દાથે પાણી માગ કંઈકમાંથી રેડીને પીધું અને બોલ્યો ‘હવે ઘરમાં ગયા.’

માતાજી અને માદી પાતી દુઃખેલા માગ બીરતરમાં એ નહિવાળો નાંખે છે. વધારે તકિઓ આપી મેં કહ્યું, ‘મુકુંદ મુકુંદ નહ’

આજકે તકિયો લીધો, અને સામેના અર્ધ પર સુતો અને હું પણ નિદ્રામાં પડ્યો. દલાકેક પછી મેં તે આગકનું રડવાનું સાંભળ્યું હતું જાગી ઉઠ્યો. આગકના કુમકાં વપસે હતી. કંઈક લવારો પણ ઉંઘમાં કરતો હતો. પ્રથમ મેં તેને ઉઠાડવાનો વિચાર કર્યો; પરંતુ તેના લવાગ આભળતાં હું અત્યંત ધર્ષ ગયો. હું સુખચાપ માંભળવા લાગ્યો.

“... .. આપુછ ... .. આપુછ ... .. તમે ક્યાં ગયા ? ... .. જ્યારે હું કંઈ માગતો ત્યારે તમે તો ... .. વડતા નહીં ... માગતા પણ નહીં ... આપુછ ... .. તમે મને યાદ દિવસ માયો ન હતો ... મને કાકા ... શું ... કામ મારે છે ? ... કાકા મને ... રોજ વટે છે ... શું ... મમ્મા પણ ન જાઉં ? મમ્મા જાઉં ... તો પણ મારે ... નહીં જાઉં તો પણ મારે ... આપુછ ... તમે ... વિચારવતથી ક્યારે ... આવશે, ... રમેશ તો ... કહે છે ... કે તમે પાછા આવવાના જ નથી. ....”

હું વધારે માબળી ન શક્યો મેં તેને જગાડ્યો. પાણી પાસું તે પાકો સુતો. હું કહ્યો ગયો કે આગકનો પિતા પણ મૃત્યુ પામ્યો હતો. મને વિચાર આવ્યો કે જે માણસ પિતા થયો નથી તે સંતાનના રનેહની કદર સમજી શકતો નથી. આ આગકની ગાથા ખરેખર કથાપૂર્ણ હતી. સ્ત્રીજાતિના તરફ પૂર્ણ અન્માતની દષ્ટિ હોવા છતાં એક સ્ત્રીના રનેહમાં વિચિત્રતા જોઈ મને ઘણી જ નવાઈ લાગે છે. અદાર દરિદ્રોના આગકોની અત્યંત નેહ શિખ પીગળી જતારી કોમળ આંધ પોતાના પતિના પ્રથમ પત્નીનાં આગકોના પર એક ગદામી કરતાં એ પણ નિષ્કુર યાતના વગમાવતી જોઈ છે. નારીનું હૃદય ખરેખર વિચિત્ર છે.

ગોરખપુરનું રરેશન આંધ્યું આગકને લેવાતો કોઈ આંધ્યું ન હતું એટલે હું પણ મુંઝાયો. આગકને મામાનું નામ કામ પૂજતાં ભાણું વૃદ્ધ્યું બનાવ્યું. ‘મામા તો મુન્દી મામા છે’ ને બોલ્યો પ્રવ્રાધર તો ગોરખપુરમાં કટલાયે હશે અને મુકુંદના મામાની શોધ કેમ કરવી એ વિચારમાં હું પડ્યો. યેષ્ઠીગરમમાં જઈ દમે બેઠા આ અને નાગતો આવ્યો. યાદીવાર પછી મેં કહ્યું, ‘મુકુંદ તારા મામા કેવા છે ?’

‘મામા તો સાગ છે. પણ મમ્મા ત્રીમરી સજ્જત છે.’

હું હમી પડ્યો. સ્ત્રીઓનું આ શબ્દ ઘણું જ કાતીલ હોય છે. એકાએક મુકુંદ બોલ્યો ‘તમ્મ તમે મને તો બહુ ગમે છે. હું તમારી માથે નહીં તો તમને ગમશે ? આપણે સાથે રહેવા નહીં રમશું. મને તો દોડી સરખા આવડે છે.’

મુકુંદના આ વાક્યે એક આગકની દરિદ્ર કમળ આગળ કરી બતાવી. કૂર અને મદાનુભૂતિ વગરના કાકા અને કાકીના આંધ્યો આગકના હૃદયની અધાર સુકાવી નાખી હતી. મારી માધારણ વર્તેલું કે પાં તે સુકાયેલી ધારામાં પાણીનો પાનજો વહેજો ઉત્પન્ન થયો. હું બોલ્યો, ‘વાર, મુકુંદ તું મારી માથે જ રહેજે આપણને ખુબ મજા પડશે.’

મુકુંદ પાંડિનો કટકો આવ્યો બોલ્યો. મમ્મા પિતાજી પણ મને માથે જ રાખે જતા. હમે જગમાં દોડીમાં બેસીને જતા. નેજો મારી સથે દોડાંને પુટબોક્ષ પણ ગમતા.

એકાએક વેઠેડી'ગ રમના બેરેરે આવી કહ્યું. 'સાહેબ, એક આદમી પૂછતો હું કે આદા કોણ લડકા મુકુંદ નામકો હું ?'

મેં તે માણસને અંદર આવવા કહ્યું. મુકુંદે મામાને ઓળખ્યા. તાર મોઢો મળ્યો હતો, મુકુંદને જોઈ રહ્યા પછી મેં તેના મુખ પર રોપના ચિન્હો જોયાં. મેં પૂછ્યું 'તમે મુકુંદના મામા છો ?'

'હા ! ધન્યવાદ. તમે ઘણી તકવીફ લીધો. મારી મન બહેનનો આત્મા તમને શતશઃ ધન્યવાદ આપતો હશે. મુકુંદ તારો મામાન કયા છે ?'

'મારી માથે તો કંઈ નથી.'

'વેસા માણસનો કોષ દિગુર્જ વૃદ્ધિ પામ્યો, 'જોયું' સાહેબ, એ ચાંડાલનું કાન્ડશાન. માગ બનેલીની મળણા મિલકત પચાવી પાડી આજે. તેના છોકરાને પહેરેલે કપડે અહીં વિદાય કીધો છે. એ જ ચાંડાલને માગ બેન બનેલીએ લણાવી ને મોઠો કીધો હતો.' તે માણસ અત્યંત કોષમાં આવી જવાથી કંઈ પણ વધારે બોલી ન શક્યો. 'મારી પુત્ર ક્ષમા ચાચના કંઈ, તે બોલ્યો. મુકુંદ ચાલ ઘેર. તારો મામા જીવતો છે. તારે કંઈ ગભગંધાની જરૂર નથી.'

'મુરલી મામા, હું ને મોટાભાઈ માથે જ મ્હોટી.'

મુરલીધરે મારા તરફ જોયું. તેના કોષપુણ્ય મુખ પર સૈમ્પતા આવવા લાગી. એકાએક તે રડી પડ્યો. થોડીવારે બોલ્યો, 'સાહેબ, તમારી એક જ શર્તીની જિજ્ઞાસાએ આ બાળકને છતી લીધી છે અને તે ચંડાળ એ વર્ષમાં પણ આ બાળકને પારખી ન શક્યો અને બધી ખબર હતી કે બાળકે ત્યાં દુખી છે. પરંતુ મારો કંઈ ઇલાજ ન હતો. હવે મુકુંદ કોઈ દિવસ પણ ત્યાં ન જશે.'

મુકુંદ, હું બોલ્યો. હું મામાની માથે જા. હું, પણ તારા મામાને ત્યાં આવીશ. આપણને ખૂબ ગમત પડશે.

મુકુંદ મામા માથે જતો પાછળ ફરી જોવા કરતો હતો. માજે હું મુકુંદના મામાને ત્યાં મેલો. એ ત્રણ છોકરાઓમાં આનંદપૂર્વક ગમતા મુકુંદને જોઈ મેં પ્રમત્તા અનુભવી. મુકુંદના મામાએ સઘળી વિતંક કહી અંજાવાવી. પોતાની ગરીબી પણ બતાવી. મેં વધારાકિત, મદદ કરવાનું કહ્યું. રેલવેના એક મિત્રે તેને નોકરી અપાવવાનું વચન આપ્યું.

આ વચ્ચે જ્યારે ગોળખપુગ ગયો ત્યારે મુકુંદને જોઈને મને એમજ થયું કે બાળકો નોહનાં વધારે બૂખ્યાં છે. પોતાની નાની દોષ્ટીની ડીપનો કેપ્ટન બની ધરતી બદલ નિકળતો મુકુંદ મને જોઈને દોષ્ટીનું મીક મુટી અને વગમી પડ્યો. 'મોટાભાઈ, તમે એક વરસ મુઠી કેમ નહીં આપ્યા ?'

'કોણે કહ્યું એક વરસ પછી આપ્યો ?'

'ગમ કાલે મામા વાત કરતા હતા કે એક વરસ થયાં તમે આપ્યા નથી. બોલો હવે તો વહેસા આપશો ને ?'

મુકુંદ મને ખૂબ જોરથી બાઈ પડ્યો. આ આલિંગનમાં એક અદ્ભુત પ્રેમનો સંદેશ હતો. હું ના કિમ પાડી શકું ?

દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓ

શ્રી. પ્રદુલ્લભચંદ શાહ

લેન્ડ: ૪૭૩,૦૦૦ ચો. મા મુળ વનનીઓ ૬૫,૯૭,૦૦૦ યુગપિપતો ૨૦,૦૪,૦૦૦
ગાયો લોકો ૭૭૦,૦૦૦ એશિયાટિકો ૨૨૦,૦૦૦.

આ દેશ મેંપૂર્ણ સંઘનિક વનના ભોગવે છે. પણ તેની ધાગમલામાં કોઈપણ હિંદી
મન્ય કંઈ ન શકે, કામચુકે ક્ષિતિષ યુગપિપત ૪ તેમાં ચૂંટાઈ ગયે એવા નિયમ રાખવામાં
આવેલો છે.

માઉથ આફ્રિકન હિંદીનો ઇતિહાસ અતિદુર્લભ છે. તેમને આપવામાં આવેલા વ્યવસ્થા
દેશ લગ કંવામાં આવ્યા છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાંના હિંદીઓનો ૮૫ ટકાઓનો આફ્રિકાને
માં જન્મે રહ્યો છે, અને ત્યાંની કાયમની વસ્તીના ભાગ બની ગયો છે,

નાતાલ: અહીં એક લાખ એશિયાટિકો છે. ઇ. સ. ૧૮૬૦ માં

અહીં હિંદીઓ પહેલ વહેલા આવ્યા. નાતાલના યુગપિપતો ત્યાંના મુળ વસ્તીઓની
મજૂરીથી દેશને આબાદ ન કરી શક્યા. તેમને માગ મજૂરીને ઇષ્ટતાં હતા. તેથી તેમણે
હુલ્લાની મરકારે માન્દેતે હિંદી સગ્ગર પામે મજૂરીની માગણી કરી. હિંદી સગ્ગરે પ્રથમ
તો ગિરમીટીયા મજૂરી મોકલવા ના પાડી. પણ તેમને ખાતરી આપવામાં આવી કે
મજૂરીની જાંધી મુદત પૂરી થતાં તેમને જમીન વેચાતી લઈ રહેવા દેવામાં આવશે. ત્યારે
હિંદી સગ્ગરે મજૂરીને અહીંથી ત્યાં મોકલ્યાં. આવા મજૂરી હલાલો માન્દેતે મેગવામાં
આવતાં. તેમને લમચાચી ફેમવાચી ઉપાડી લઈ ગઈ ત્યાં મોકલવામાં આવ્યા

શેઝીનાં ખેતરો, ચાના ગીચા અને ટ્રાન્સવાની ખેતરોમાં હિંદી મજૂરી કામે લાગ્યાં
આ ત્રણે ઉધોગોની અભિવૃદ્ધિ હિંદી મજૂરીને જ આભારી છે. ઇ. સ. ૧૮૬૬માં આ ગીચ-
મીટીયા પદ્ધતિ બંધ કરવામાં આવી, પણ આ સંઘાન ત્વગથી પ્રગટ કરી રહ્યું હતું
એટલે હિંદી મજૂરી ચિના ગોગએને ન આશ્ચર્ય. તેથી ૧૮૭૪ મા એ યુવામી પ્રથા-
ગીચીટ પદ્ધતિ પાછી સગ્ગર કંવામાં આવી. હિંદી લોકોની ગણવળને લઈને હિંદી
સગ્ગરે આ પદ્ધતિ ૧૮૮૨માં બંધ કરાવી. હિંદીઓને આમ ત્રણ આથી નાતાલ બેલાવવામાં
આવ્યા હતા, તેમના ચિના દેશની આબાદી યથા સંધી ન હોત, ખામ કરીને ખાડો ઉધોગ
નો એકથી હિંદી મજૂરીથી જ ખીલ્યો છે. તેથી બેલાવેલા હિંદીઓને આજે ત્યાં કેવી
પરિસ્થિતિ! હિંદી મજૂરીએ ઉત્તર ભૂગોળને આબાદ કર્યા છે. એ વિશે ખૂબ ગોગ ખેડૂનો
અને ગોગ કમીશનેના નોંધએ તેટલા પુરાવા મળે છે.

પહેલાં નાતાલ જવા માટે કંઈ જાંધી ન હતી. ૧૮૦૨ની અંદર સુશિક્ષિત હિંદીઓ
તા પ્રેક્ષી સો એમ કંવામાં આવ્યા અને ઇ. સ. ૧૮૧૪માં મંદતર જાંધી કરવામાં
આવી. હિંદીઓને પહેલા ત્યાં મતાધિકાર મળ્યો હતો, પણ ૧૮૬૬ની માલથી તે છીનવી
લેવામાં આવ્યો છે. હિંદીઓ પાંચેથી મુનિમિપત મતાધિકાર ૧૮૭૪ની માલથી લઈ લેવામાં
આવ્યા છે.

ગેરુઓ દિંદો બેડે વેપારમાં હિંદીઓ ન કરી શક્યા ત્યારે 'હિંદીઓના વેપારી લાઇસેન્સ માટે કાનૂન કર્યાં. રહેલ સમિતિ ગરુ પડે તે હિંદીને લાઇસેન્સ આપે. અમુક સત્તામાં જ દુકાન રખાવે, તેથી નમની આબજાદ તરત જ અટકી. તેને માટે કોઇ પણ કારણ બતાવવા જરૂર નહિ, તેમજ તેમના નિર્ણય ઉપર અપીલ ન થઇ શકે! નાનાકની સુપ્રીમ કોર્ટ તેમ જતા પેતાની આબજાદ હોય છે. અપીલ સાબળા હિંદીઓને કંદવામાં આવના અન્યાયો અને અનેકાનું કડકી ટીકાઓ કરી. પણ રહેલ સમિતિના નિર્ણયો ફેરવવા આ કોર્ટને મત નથી. એ સમિતિના પ્રમુખે જુગાની આપતાં ખૂંદલો સ્વીકાર કર્યો કે યુરોપિયન માગણી કરે એટલે તેને લાયસેન્સ મળે અને હિંદીઓની માંગણી સ્વાભાવિક રીતે તરતજ નકારવામાં આવે.

ઇ. મ. ૧૯૧૪ ના માસથી ગાંધી કાનૂન પછી અન્યાયો અટકશે એમ માનવામાં આવેલું પણ ૧૯૨૪માં કલમએરીયા બીજા પ્રકટ કરવામાં આવ્યું. હિંદીઓએ વિરોધ કર્યો. શ્રીમતિ નાયડુ દ. આર્કિડા ગયાં. કેપટાઉનમાં મહિન્દ્રેશ્વર કોન્ફરન્સ ભરવામાં આવી, ત્યાં કરાર થયા તે ગૃહસ્થાના કંગા તાંકે જાણીતા છે તેમાં ઈ. આર્કિડા સરકારે સ્વીકાર્યું કે ત્યાંના હિંદીઓના શિક્ષણ પર મરકાર પુનઃ જમાન આપશે, લાયસન્સો અમુક ચોક્કમ કારણો માટેજ ન આપવામાં આવે, તેમજ ના પાડતી વખતે કારણો પણ જણાવવાં જોઈએ. સરકાર આ કરારના અદારને પગલી રહી છે, પણ તેમાં રહેલી લાપવા પ્રમાણે વર્તતી નથી.

ગૃહસ્થાના કરારનામાં પછી પણ લાયસેન્સીંગ ઓર્ડિનેન્સ, લીકરએક્ટ, એશિયાટિક લેન્ડરેન્ડ એક્ટ, મલમમ એક્ટ માર્કેટીંગ એક્ટ, ખાંડ ઉદ્યોગના હિંદીઓનો ધાગમલામાં કોઇ પણ અવાજ ન પહોંચે એવા કાયદા પસાર કરવામાં આવ્યા છે.

ગીગીટ પદ્ધતિ પર દાખલ થએલા હિંદીઓ તેમની મુલતે પુરી થતાં પાછા દેશ ન ફેરે તો તેમના પર ૩ પૌડનો માથા વેરા નાખવામાં આવ્યો. મત્યામદ સુદ માટે આ પળ એક કાગળ હતું. ૧૯૧૪ પછી સરકારે ૬૦,૩૯૦ હિંદીઓને સ્ટીમર ભાડુ આપી, ૧૦ પૌડ કે ૨૦ પૌડનું બોલમ આપી હિંદ. રવાના કર્યાં!

૧૯૩૨માં હિંદીઓને ફક્ત આર્કિડામાંથી ગ્વાના કરી માગી જગ્યા વસાહત માટે શોધી આપવા મંજૂર થસાવવામાં આવી. મરકારે નરઘાતકોથી ભરેલા સિટિંગ તોયું મોનિઓર્ગા હિંદીઓને મોકલવા જણાવ્યું! અજબત આવી અધરતી સચના તરત જ તેમકારી કાઢવામાં આવી.

ટ્રાન્સવાલ: વસવાના, વેપાર ઉદ્યોગ કરવાના, અને કોઇ પણ વધારાના કરો ન મરવા પડે એવી સરતવાળાં ૧૮૮૧નાં લંડન કન્વેન્શનની એકા એ વચ્ચે અગાઉ હિંદીઓ એ અહીં પ્રવેશ કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૮૫માં ટ્રાન્સવાલમાં રહેવા માટે હિંદીઓને ૨૫ પૌડનો કર સાચ પાડવામાં આવ્યો. હિંદીઓની ચળવળને લઇને ૧૮૮૬માં એ કર ઘટાડી ત્રણ પૌડનો કરવામાં આવ્યો. સુપ્રિમ કોર્ટના એક ચુકાદાના આધારે જે હિંદીઓ સ્વતંત્ર વેપાર ઉદ્યોગમાં શેકાવા ન હતા, તેમને આ કરમાંથી મુક્ત કરવામાં આવ્યા. ટ્રાન્સવાલની

મન્કાર દિગ્ગિતી તરફ ન્યાયી વર્તુલક ચવાનતી નથી એવું એડ કાંચુ મોગ લકાઈ વખતે અગ્રેનેરો ન્યાયી પળ સુલેહની રાતોમા હિદી કિલનો ખ્યાલ મગ્ગો કરવામા ન આવ્યો. પણ પુનિ ટિંકો દોકાએ જ દિગ્ગિતીએને અન્યાય કરતા કાયદાઓ ધડપા માડયા. ૧૯૦૨ માં હિદીઓના પ્રવેશ પ- પનિનધો મૂકયા

જુની સન્કાર આપેલા ગુરુદેવન સર્ટિફિકેટના બદલામા નવા મર્ટિફિકેટો દિન્દીઓને આપવામા આવ્યા. દિન્દીઓએ એ ફેક્ટર માટે ના પાડી, પણ લોડ મિલનરના વચનથી દિન્દીઓએ ના કરવા કહ્યુદયુ. ૧૯૦૬ માં દિન્દીઓ વિરુદ્ધ પ્રચાર કાર્ય વધુ વધી ગયુ. અને મિનિસોટા દિન્દીઓને આપેલું વચન પાછુ ૬-૭ની રાતમા દિન્દી વિરુદ્ધ કડક કાયદાઓ કરવામા આવ્યા અને ગાંધીજીએ અત્યાચારની ચળવળ શરૂ કરી, તેનો ઇતિહાસ સુવિદિત છે, કરાર કર્યા પછી પણ, ફર્નન્સ રમટએ વચન ન પાળ્યા અને ગાંધીજીએ ફરી લકાઈ ઉઠાવી એ મર્વે જાણે છે. ગાંધીજીની સગત પ્રમાણે દમ્પને દસ શિક્ષિત દિન્દીઓને ટ્રાન્સવાલ માં વર્ષો લેવા અને તેમના પર મર્ધ પણ પ્રતિબંધ ન મૂકવી. મન્કાર આ રાગતોનો પણ ભાગ ઠગી ગઈ છે.

૧૮૮૫નો કાયદો, અને ૧૯૦૮નો મોનાનો કાયદો દિન્દીઓને મહાન અન્યાય કરે છે, કાયદાઓ કામચ કરી મન્કાર તરત નરત તેનો અમલ કરી શકી નથી પણ ધીમેધીમે તે કામચ કરવામા સરકાર મદકમ ગઈ છે. દિન્દીઓને લાઇસેન્સ આપવામા ખખગમા દુકાન ન ઉઘાડવા દેવામા તેમજ તેમના ગુહરાના ચલો માટેના અન્યાયોથી મર્વે વારુ છે

૧૯૨૭ની મેગના પ્રમાણે જોમને છૂટ મળી નથી તેવા દિન્દીઓને તો તેમના સ્ત્રી માર્ગકો વિશે પણ અન્યાયો થયા છે. દેશ આવે તો, ત્રણ વરસની અદર પાછા ટ્રાન્સવાલ ન નવ નો તેમના ગુરુદેવન સર્ટિફિકેટો ૨૬ બાતલ થાય છે. દિન્દીઓને ભણવા માટેની પૂરતી સગવડો નથી તેમને અન્યાય કરતા માર્કેટીંગ એક્ટ, રેલમ એક્ટ પમાર કરવામાં આવેલા છે આ મર્વે અન્યાયની વિગતો અહીં નિસ્તાપ્તર્પક ગણુ કરી શકતો નથી.

આફ્રિકાના અર્ધજૂ મૂળ વતનીઓને મત આપવાનો અધિકાર આપવામા આવ્યો છે, પણ દિન્દીઓને એ હકક નથી. એ હંગરીઓને યુરોપિયન ઉમેદવાગ માટે જ મત આપવા રહે છે. મન્કાર એવો અધિકાર દિન્દીઓને આપવા વિચારી ગઈ છે પણ દિન્દીઓ એવા અકુચિન મતાધિકાર વિરુદ્ધ છે.

વર્ગી ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ એન્ડ કોન્સીવેશન એક્ટ, લાઇસેન્સીંગ એક્ટ, ટાઉનશીપ એક્ટ તેમજ દિન્દીઓને થતા અન્યાયો પણ અટકાવવા નેઈએ.

વર્ગી બાસુટોલેન્ડ અને ટ્રાન્સ્કાના વિભાગોમા હિદીઓને જવા છૂટ મળવી નેઈએ વર્ગી બાસુ ઉદ્યોગના રોકાએવા હિદીનો ધાગમભાંમા અવાજ હોવો નેઈએ. મોગઓના હિત માટે પગલે પગલે આમ દિદીઓને જ અન્યાય થાય છે. અન્યાયો આમે દિન્દી સરકારે સક્રિય વિરોધો કરવા નેઈએ. પણ તેમ થવા માટે મધ્યમ મન્કારમા દિન્દીઓને મર્પૂર્ અધિકાર નેઈએ

યોગિની

(રથોદ્દાતા)

દેહવચિ ઉચ્ચો ને મનેત્તરી
ગૌડ ઉત્તરવન પ્રભા મુખે ભરી
અગત્યમ ગુફમાન્તર મને
અયમે મધુના હપી હરો ? . ૧

નાઃ દિમે સુભગ મેળ બેઠેના
અનુમા ગહન ભાવયોગ રો !
૨૦ દિવ્ય ઝવકે પ્રભાવદુ
નાઃ તીલ્લુ વિનરેગ ધાટિયુ . ૨

ત્રેષ્ઠ એક અમૃતિ મખવે
નેતૃયોગ્ય મુચ તથા ગ્લો દિમે.
યોગના ગહનયોગ સમૂતા
રેશમી પદકુમે વિગળતા ૩

૨૫૨ યાવ પગિધાનની કલા
મગતરે સુભગ, વેળેનો ગ્લા.
પૂર્ણતા મધુગ દેહને મળે
પૂર્ણ યોગમહી પૂર્ણ મર્વ થે ...૪

એતના વિભુતણી પ્રકાશતી
રમ્યનાથ અહુ થે અહુ ભરી;
સત્ય તેમ શિવ સુદરે જમે
પૂર્ણતાજ વિભુકર્મમા ઝમે ૫ -

મેન્વત કુસુમો પદે પદે
બાજકે નર્મ વિરાજતા હવે,
માવંદાન મદ્દ યાવ પૂર્વ તે
યોગિની અતલ ધ્યાનમા રૂમે છ ૬

વિવિત્તુ

સમાલોચના

કતલખાનું : વિવિધ અંશમાળા, વર્ષ ૨૭, અંક ૩૦૧થી ૩૦૪ અનુ. મેવાનંદજી
પ્ર મસ્તુ મહિત્વર્ધક કાર્યાલય, ભદ્ર પાને અમદાવાદ. ડિ. ૨-૪-૦

વર્ષો પહેલા જ્યારે આમામના ચાના બગીચાઓમાં હડતાળ પડી હતી ત્યારે ત્યાંના મજુરોની કંઠલુક્યઓથી જાપાઓના પાનાનાં પાનાં ભરાતા. લેકો એ બચાવને આમુલરી આખે વાચતા અને ચાના પ્યાવા ભણી તાજી બોલતા ‘ પ્યાસો ચાનો કે ગતનો ! ’ એ વખતે ઘણા ચાના ગરાડીઓએ ચા વર્ણ દીધી હતી એજ પ્રમાણે આ પુસ્તક કતલખાનું વાચનાર જે માસહારી હશે તો હજારાઓમાંનું તૈયાર મામ ખાવાનું પાણી મૂકશે.

આ પુસ્તકનું મૂળ અંગ્રેજી ‘The Jungle’ છે. એના લેખક શ્રી, અપરન સીંકલેઅંગ અમેરિકાના નામજ્ઞ સમ જવાદી વિચારક છે. પ્રચાગની દષ્ટિ રાખી નવવકથા લખનારાઓમાં કદાચ તેની બહુ યોગ્ય હરિશ્ચંદ્ર કરી શકે છે. દુનિઆમાં કેટલાંક એવા પુસ્તકો લખાયાં છે કે જેના પ્રકાશને મરકાર અને પ્રજા બને બળભણી હોય છે આ પુસ્તકે પણ અમેરિકામાં એવો જ બળભણાટ જગાવ્યો હતો; ત્યાંની મરકારને પણ મજુરોના લાભમાં કાલકાંડગવા પડ્યા હતા. આવા જગમગિદ્દ લેખકનું અદનું પુસ્તકનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરાવી બહાર પાડવા બદલ મ. સા. વર્ષક કાર્યાલયનું ગુજરાત નક્ષત્ર યત્ન છે. આવડા મોટા અંશને સંગ્રહ યુગને વફાદાર એવો અનુવાદ કરી આપવા બદલ શ્રી. મેવાનંદજીની ધીરજ અને ખત વધુ પ્રશંસા માગી લે છે.

યત્રો દેખાવે તો ગદ્યસી હોય જ છે અને મુડીદારો તેને સ્વભાવે પણ ગદ્યમી બધાવે છે મોગ મોટા કારખાના બહારથી તો રંગ રોગાને મુદ્દર દેખાય છે પણ એની અદ્ય નમકના કુટો અગ્ન્યદતા રહે છે. કોણુ શેરડીના રેસેરેમા છુદા પાડે છે, તેનો ટીપેટીપુ રમ ચુમી લે છે અને આખરે નકામા વધેના કુચને બહાર ફેંકી દે છે. આતો ચદ શેરડીની વાન પણ યત્રોએ છવતાં જગતાં માગુસો ભેડે આવી જ ચુમણુ નીતિ ચદ્ર વે છે. કોકને આમાં અતિશયોક્તિ જણાયે પણ તેવો ખ્યાલ બાધવા અગાઉ તેમને આ કતલખાનું વાચી જવા ભલામણ છે.

આજકાલ મજુરોની અમલ અવદશા અને માવહારીઓની બેપરવા નકાખોરી વિશે ઘણી વાર્તાઓ લખાય છે. એ લખાણો માટે કતલખાનું એક મરમ આદર્શ પુરો પાડે છે. પીડિત પ્રજાની રૂદન કથાઓનાં વખાણુ કેટલો અભ્યાસ અને અવલોકન માગી લે છે તેની આ પુસ્તક વાંચી વાસ્તવવાદીઓ નોધ લેશે તો આ પ્રકાશનનો અર્થ સિદ્ધ થશે.

વિક્રમજી વન : બાળછંવન પુસ્તકમાળા એણી ૨ પુ. ૩. લે. શ્રી કાર્તિક દિવાળજી;
‘ પ્ર. આર. આર. શેડની કંપની : કેસવજાગ, પ્રીન્સેમ સ્ટ્રીટ, મુબર્ક.

ધણા વિચાર્યાંએને ભૂગોળનો વિષય જમ જેવો જણાય છે. ગોખી ગોખીને ચાકી જમએ તોએ એ હુ ગરો નદીઓનાં નામ મ્હોડે મ્હોટાં નથી. આવા કંટાળો આપતા વિષયને પણ રચિકર અને મગ્ન બનાવી શકાય છે તેની આ પુસ્તિકા વાંચ્યા પછી દોષ

ના પાડી શકે? દરેક બાળક ઓડીઆખાના (Zoo)ના જનાવરો જોવાં ગમે છે. કોઈવાર એ બધાં જનાવરો છુટાં થઈ ગય અને -જેવાળો ઉપર ધસી આવે અને રખેવાળો તેઓને ગંદકીથી સામનો કરે એ લગાઈ જોતા રોમાય ખડા થઈ ગય છે તેની જ રીતે દરેક કિશોરને આ પુસ્તિકા વાંચતા રોમાંચનો અનુભવ થશે. મૂળે આ વાર્તા અંગ્રેજીમાં લખાએલી ત્યાંથી તે અંગ્રાણીમાં ઉતરી અને પછી મૂળગતી બની. આટલા રૂપાંતર છતાં તે વાચકના ચિત્તને કબજે લઈ શકે એટલી જીવંત રહી છે. વળી પુસ્તક સચિત્ર હોવાથી તેનું આકર્ષણ એક વધુ છે.

પાયાનાં પરાક્રમો : લે. ગ્રમણલાલ નાનાલાલ શાહ, બાળજીવન કાર્યાલય, વડોદરા કિં. ૦-૬-૦

આ વાર્તા એક પ્રસિદ્ધ બાળમાત્રિકના તત્ત્વીશ્રીએ લખી છે એજ એના માટે મોટું પ્રમાણપત્ર છે. બાળકોના માનસને રમે, સમગ્રમ અને બહુલાવે એવી ભાષા, કલ્પના અને વાર્તાવિકાસ ઉપર લેખકનો હાથ હીક બેઠો છે. ગામડાના લોકોના રેઠીઆળ જીવનમા પ્રજા આપણને હમાવી હમાવી ગાંડા કરી મુકે તેવા પ્રમંગો જડી આવે છે. આવાજ જે ત્રણ પ્રમંગોને લેખકે વાર્તામાં સુંદર રીતે વણી લીધા છે. પુસ્તક મોટા અક્ષરે અને મચિત્ર છપાયાથી તેની શોભા અને આકર્ષણ વધ્યાં છે. |

સાચો સીપાઈ : લેખક ઉપર મુજબ પ્ર. ધી જનરલ જુક ડીપો ૧૧૮ પ્રીન્સેસ રફીલ, મુંબઈ નં. ૨ કિં. ૦-૩-૦

આ પુસ્તિકાની ત્રીજી આવૃત્તિ છે. જાપન જેવાડાના ટાપુની પ્રજા કયા કારણે એક ખંડ જેવાડા ઓડીઆની મનાને કપાલે કાળા દીલી કરી રહી હતી તેનો જવાબ આ નાનકડી પુસ્તિકા આપે છે. દેશને માટે દારીકરી-કુખાની કબી એ દરેક નાપાનીનો મોઢામાં મોટો ધર્મ છે. એ ધર્મનું વીર આચાર્ય કેવી રીતે પાલન કરે છે તે આ પુસ્તિકામા વર્ણવાયું છે. બાળકોને વીરતાની વાતો વાચવી ખુબ ગમે છે. આપણી નિઃશસ્ત્ર પ્રજાનાં જીવનમાં રૂપાંતરના લાખલા એજા અને છે. અને તેથી આપણા બાળકોને શત્રુતાનાં ધાવણ પહેરી વાર્તાઓમાથી ધાવણ પડે છે.

વાર્તા મગલીમાંથી પ્રયોજાઈ છે છતાં પ્રયોજક મિદ્દ હમત લેખક હોવાથી પ્રયોજનને ક્તેદ મળી છે એમ કહી શકાય.

શુ રીખ્યા ? : આપણી બાળમંથમાળા ભર્ય પુ. ૧ લે કપડ પટેલ પ્ર. લાહલાલ ડી. પટેલ 'આપણુ બાળ' કાર્યમંદિર ભર્ય કિં. ૦-૩-૦

મામાપો બાળક માટે ખાવાનું પુરું પાડે, કપડાં કગવે, વગેરે સમજી શકાય છે પણ મામાપો બાળકો વતી પોતે જ વિચાર કરી લે તે તેમાં બાળકને નુકસાન થાય છે, તે પગથપી બની ગય છે. તેની જુદી આગળ પાછળના લોકો જે કંઈ કહી ગયા હોય તેના ઉપરજી જીવે છે. તે પોતે પોતાની મેલે વિચાર કે તર્ક કરતું નથી.

આ નાનકડી પુસ્તિકાદ્વારા બાળકોને વિચાર કરતાં રીખવાડવનો પ્રયત્ન થયો છે અને તેથી તે અભિનંદનને પાત્ર છે. તેને વાર્તારૂપે સરળ ભાષામાં વળી લઈ ગ્જી કગવામાં લેખક દીક મહાજ થયા છે.

ગામડામાં ઉપર મુજબ લે. ગામડામાં પ્ર. ઉપર મુજબ કિં. ૦-૪-૦

આજકાલે નવું નવું જોવાનું કુતુહલ અને જોયું હોય તેનો અર્થ મનજવાની છતાં જાણી હોય છે. યજ્ઞા ઓછા માપાપો તે મતોષી શકે છે. આ પુસ્તિકામાં એવાજ એક છતાં જ આજકાલે ગામડામાં મુજાદરી કરાવવામાં આવે છે, અને પ્રવાસ દરમિયાન તેને જે જે કુતુહલ થાય છે તેનું નિવારણ પણ કરવામાં આવે છે.

પુરતકનું નામ ગામડામાં છે જતા વાતોનાં પાત્રો ગામડામાં પહેલેથી તે પહેલાં તો વાર્તા પુરી થાય છે. સાત પ્રકારના છ પ્રકારનો નો વડોત્તમ ને ભરૂચ જ આવડતો છે. એ જાનને જરૂર ગામડાં નથી અને કપીરવડવાળી જગ્યા પણ ગામડાંમાં કહી શકાય પણ ગામડાં તો ન જ કહી શકાય. અત્યુને પહેલા પ્રકારનું છે કે જ ગામડાંમાં પહેલાંથી દઈ આપીના પ્રકારોમાં તેને ગામડાંના અનુભવી કરાવત તો કીક થાત.

કિંમત પણ પ્રમાણમાં વધારે કહેવાય.

ચાલો હિમાલય : ઉપર મુજબ લે પંચાવતી દેસાઈ પ્રકાશક : ઉપર મુજબ કિં. ૦-૩-૦

માત્ર જુગોળનાં પાનમાં વર્ણનો વાંચવાથી આજકાલે હિમાલયનો પુરેપુરો ખ્યાલ આવી શકતો નથી, તે હિમાલય જોડે મગાઈ અનુભવી શકતો નથી, એન પંચાવતી દેસાઈની આ પુસ્તિકામાં આગળે હિમાલયમાં પ્રવાસ કરતાં હોય તેવાંની પરિસ્થિતિ જોઈ એક થઈ ગયેલાં સાંગે છે, એજ એની સાર્થકતા છે.

હિમાલયમાં તો બદલાય અને કેલાસ જેવાં તીરથો છે. જતાં લેખિકાએ ગંગોત્રીને જ મોત્રીને વધુ મદતર દીધું છે. તે કીક જ થયું છે. કારણ આજ માનમાં હિમાલયની જોડે ગંગાને જમના જેમાંથી નીકળે છે એ વાત પણ અકિત થયેલી હોય છે અને તેથી તેઓ એ નીચાંમાં જ વધુ તાદાત્મ્ય પોગતી શકે છે. કવર પેજ ઉપર હિમાલયના દરયોનાં ફોટાઓ મૂકવાથી તેની ચોભા અને આકર્ષણ વધ્યાં છે તે નોંધપાત્ર છે.

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભા : ઉપર મુજબ લે હર્ષદ પટેલ પ્રકાશક ઉપર મુજબ કિં. ૦-૪-૦

કેટલાક કેળવણીકારો માને છે કે આજકાલે ચાલુ ગરકાવથી અમલ ગ્રામમાં જોઈએ એનો અર્થ તો એમજ થાય કે નેમને તેમનાં કુટુંબોમાંથી અમલ પાડી દેવાં. કારણ આજકાલે કોઈ જાઈ, કોઈ ખરેખર, આ કે આપ ગરકાવમાં ગણાકુળ પડેલા હોય એટલે આજકાલે સહેજે તે વિશે જણવા છતાં જાનને છે. આજકાલે જાણમાને સંતોષવાનો ભાઈ હર્ષદ પટેલનો પ્રયામ આવશ્યક થાય છે.

પુરતક દરીપુત્ર મહાગભાને અંગે લખાએલી હોય તેજે જ મોટા ભાગ રોકો, છે. પહેલી પચાસ મોડેનો મતિદાસ જગ વિગતથી અપાઓ હોય તો કીક થાત. એનું નામ પણ ભારે સાર્થક થાત.

સાકરીઆ ચણા

જર્મન હવાઈ ઇંગ્લેન્ડ મુખ્ય અનધીન જનન્ય ગોરીંગ છે. ગોરીંગના હાથ નીચે લેફ્ટનન્ટ જનરલ તરિકે એન્દ્રાડ મીલ્સ છે. અને મીલ્સ અનેક રીતે આદળને ઉપયોગી થઈ પડ્યો છે. કેટલાક અમલદારોએ ગોરીંગ કાઢ્યું કે મીલ્સ ચોકખા આર્થ લેહીનો નથી. તેનો બાપ' યહૂદી હતો. આથી જર્મનો મીલ્સને દાખા કાઢ્યા મારે પાત કડવા લાગ્યા. પણ ગોરીંગને આવો પ્રતિભાસાળો અમલદાર ગુમારવો નહીં જોવાય, હીમલ્સ અને ક્રીક—નાઝી સરદારો મીલ્સની વિરુદ્ધ થયા હોત અને પાપાનું કે આ અમલદાર ગુમાવવા જોવો નથી. ઉસ્તેગયેવા નાઝી અમલદાર અપાધાન થવું તેમજને ? ત્યારે એક ઉપાય ગોરીંગ કારવામા આવ્યો. મીલ્સની માને કહવામા આવ્યું કે 'તમારે જાહેર કંબુ કે એ યહૂદીનો છેલ્લો નથી. તમે તેમ નહિ કરશો તો તમારો છેલ્લોને જોસની મળ થશે.' પોતાના ચારિત્ર્યને દૂધા લગાડવું માને ગમ્યું નહિ. પણ કેવળે પુત્ર પ્રેમથી પ્રેમથી તેણે માથુરેટ મમલ પ્રતિભા પૂર્વક જણાવ્યું: "આ છેલ્લો માન યહૂદી ધણીનો નથી, પણ મારા લગન' મહલા એક ચોકખા આર્થનના અમલદારી ઉત્પન્ન થશે છે!"

...
એક જર્મન અમીર બર્લિન આવ્યો. તેની પત્ની માદી પડી ત્યારે તેણે મહાન ડાકટર હમ્ફ્રેન્ડને બોલાવ્યો. અમીરે ડાકટરને કહ્યું 'હાટ્ટો જે તમે મારી પત્નીને માઝ કરશો, નો તમે અતિ પ્રખ્યાત થશો' "માઝ લોડ હું પ્રખ્યાત ડાકટર હોત નહિ, તો તમે મને બોલાવન જ નહિ."

...
એક ફ્રેંચ લેખક ડો. આલ્બર્ટીન વિરે એક વાત લખે છે. "એક વિચમ પારીસનો એક રેન્ડોગમા મેં ડો. આલ્બર્ટીનને જોવા. હું તેમની પામે ગયો અને મેં મનામ કરી. તેમણે મને જોસવા કહ્યું. પછી મને જણાવ્યું, 'હું આકતમા આવી પડ્યો છું. હું રમ્બો બની ગયો છું. હું હોટેલમાં ઉતરેલો છું. ત્યાંથી જગ કડવા બહાર નીકળ્યો. હવે મેં પણ ચડકર આમ તેમ લગાવ્યા પણ મને મારી હોટેલ મળતી નથી. માત્ર પત્ની અને હું એમ. આલ્બર્ટને ત્યાં જાત વાગે ખાણું ક્ષેત્ર જવાના છે. હવે મારે શું કરવું ?' 'તમારી હોટેલનું નામ શું?' મેં પૂછ્યું. 'તેજ મને યાદ નથી'

કંઈ નહિ. આપણે હમણાં ગોરીંગ કાઢીશું. પછી મેં એક પોલીસને બોલાવ્યો તેને મને હટીકતથી વાકેફ કરી એલચી. આતામાં ડો. આલ્બર્ટીન ક્યાં ઉતરેલા છે તે તપાસ કરવા કહ્યું. બેજ મિનિટમાં પોલીસે તપાસ કરી જણાવ્યું કે તેઓ હોટેલ ક્યુ લોનેમાં ઉતરેલા છે. અને હોટેલ ક્યુ લોને અમાન રેન્ડોગની મામે જ હતી!"

લેડી રીડીંગે દીન્દીના એક વખતે કેટલીક પાઠનરીના સ્ત્રીઓને પાર્ટી આપી, તથા તથુઓની અઠ અધી સ્ત્રીઓ પન્દે દૂર કરી નિરાતે મીળ્યાની ઉગવતી હતી. એવામાં સખન પવન ગાવા મચ્યો. તથુ હવી નીકળ્યો. તે મગજર મોઢવાયો ન હતો એમ બહાર ઉભા રહેવા એ. ડી. સી. ઓને લાચુ શું કવુ ? અંદર પડના પાઠતી સ્ત્રીઓ બેડી હતી. અંદર નહ કેમ તથુ દોડી મગજુત ખડો મખવો ? એ. ડી. સી. ઓની ધીગળ ન રહી. તેઓ તથુમાં દાખન થઈ ગયા અને સ્વયંસ નંબુઓને આધી મગજુત કરવા લાન્ધા પણ પુરો એકર ભરાયાએટલે બધી સ્ત્રીઓ ગબગબ ગઇ. તેમને શું કવુ ? તે ન સમજવું ? ત્યાંથી નારી પણ કેમ જનાય ? છેવટે એક વૃદ્ધાએ તોડ કાઢ્યો. "કોઇએ મલગવા કશું કવુ નથી. આ લોકો તો વાઇખરોય સાહેબની પત્નીના જન્મનખાનાના 'દીજડઓ' છે ! સમજાવો ?"

...

...

...

તેમજ કેત્રેડને નાઇટહૂડ આપતો પત્ર આવ્યો તે પત્રના કવર પર 'માત્ર સરકારી કામ બાબત' એમ લખેલું હતું. તે કેટલાયે અંવાઝિયાં સુધી કેત્રેડે ટેબલ પર ઉઘાડવા વિના મકી રાખ્યો. માર્કમમીનીસ્ટરની મલાહયા કેત્રેડને આ ખિતાબથી નવાજવામાં આવ્યો હતો. કેત્રેડે પત્રની પહેલ પથ ન સ્વીકારી તેથી વડા પ્રધાનને ચિંતા થવા લાગી. તેણે એક માણસને કેત્રેડને ઘેર આ બાબતમાં તપાસ કરવા મોકલ્યો. કેત્રેડને આ માખત મમજવવાર. આના પર તેણે કયા જાણ્યું. કેત્રેડે કહ્યું, "હું તો જાણતો હતો કે આ આવકલેન ૧૪૫૫ી મગજ છે, એટલે તે ઉઘાડવા મે હિંમત જ ન કરી હતી !"

...

...

...

૧૪ મે ૧૯૧૧ વધુ. — વહાલા, મારે એક ભયકર કણુલત કવવાની છે, મને ગધતા નથી આવડતું.

૦૨:— પ્રિયે, બીવકુલ ચિંતા નહિ કર. હું કવિ છું. ગંધવા માટે અન લાવવા જેટલું હું પેદા કરી શકું એમ નથી !

...

...

...

પુત્રીના પિતા.— તિની છોકરીના હાય માગનારને મારી પુત્રીને ડેન્ડ કરતાં આવડે છે, ટેનીમ આવડે છે, ધીજ આવડે છે, મોટર હાંકતા આવડે છે, ભાષણ કરતા, ગન્ધા ગાતા આવડે છે તમને શું આવડે ?

ઉમેશ્વાર.— મને ગધતા, લુગડા ધોતાં, ધા માસુક કરતાં અને છોકરા રહે તો દાલનડા માંધ રાખતા આવડે છે !

સુ. ન. ખેડૂતોનું કલ્યાણ ફેરી તેમજ અમદાવાદીઓના હિતને ધમતી
મ્હી છે.

મુ. મ. સારીરિક કેળવણીને અંગે તાલીમ આપનારી ગૃહસ્થા અધિકારી
૨૩ ફેબ્રુ.

મન્નાય પ્રાતના એવન શહેઃ મ્યુ. કરાવ્યું છે કે જે હોટેલોમા કનિનેસને
દાખલ થવાની ના પાડવામા અવિ તેમને લાઈમિ-સો ન આપવા.

अधुक्त प्रातः सुखा- यौरीयोगना केलिओने मुक्त करता दुःखो कादण के.

ઓ. મુન્શી મુજબન પોલીમમા કાળા, ગોળ નોક ના પથાનમા લેમજ ખીજ
બેઠે લાવ દાળરા મારે છે.

મગસ મરકારે કેટલાક ઉમેદવારોને કામગીરી બનાવવાની તાલીમ આપવા માટે
વર્ધાની કેળવણી યોજનાને નાના પાયા પર અમલ કરવા વિશેષ મગસ
કર્ષે છે.

મુ. મ. વીશાખા નેલ જંધ કરશે. અને નેલ અંગે લોકો પાસે વીરોધ
તેમને મુળ કિંમતે પાછી આપશે.

મુ. ૨ મિલખેડાની રૂ. ૨૬ કરી છે.

* मध्यरात्रि म. २५५० गो. धी साष्टर प्रिजि. विन प्रेतमा प्रतापन. ५०६

મું. સ. નામેલી ધધાદારી શિક્ષણ અમિતિયે શિક્ષણ મંડળના
તેમજ મેટ્રીકપરીણા કાઢી નાખવા સલામતી કરી છે.

મુજગત વિદ્યાપીઠ અને પુનાના તિલક વિદ્યાપીઠ તા.૧૫/૧૧/૩૨ અને ૧૬/૩૨
અનેલી ઉપાધીઓ અને દિવ્યોમાઓને મુ.નંબ અગકારે મોન્યુ ગમવાનો કાગ

મુકતપ્રા સ. દસિતોના ઉદ્ધામ્માટે ખામ પગલા લીધા છે. તેમજ નમ્ સાખ રૂપિયા અગ્ય કરશે.

મગહની મગકારે મકાસનખાઉ જાણ કયા હગવ્યુ છે.

सु. स. तवादीयो पर जातगी रीते हेअरेअ राअरा माटे हेंराय छे.

મુ સ ઇમાદાની જેલોમા વીજળાથી ચાલતી ધંડીઓ ચાલુ કરી
છીઓ છે તે દુર કચવામા આવશે.

મુ. સ. મુંજાની મેન્ટરમેન્ટ દોષિપદસુ બધ દેખા દેખાતુ છે.
એ. દેખીઅત મારે માસતી આ દોષિપદના અંગે થતા ખરચની
માં વાપરે.

અધાનિક સુઅના કાનનાર ૫૦ દેખરેખ રાખના માટે મુદ્દા

મું. મ. રગાનિક મગ્ધાઓમાથી મહત્તના આપી દેવા બધા અમલદારોને હુકમ થયો છે.

મું. મ. ની નવી યોજના મુજબ તા. જોગણથી પાંચડી તા. નાં ૮૧ ગામોનો એક મહાલ થયો. ચીખલીના ૨૦ ગામો અને જાણપોરના ત્રણ ગામો વચસાડ તા. જશે અને ૬૪ ગામો ચીખલી મહાલ બનશે.

મધ્ય પ્રા. મ. કમિશનરોનો આદેશ કાઢી નાખી ગ. ૩ કાળ અચાવવા વિચારે છે. મદ્રાસમાં ચિત્રુ અને કુશાબા જિલ્લામાં તા. ૧ લી. એ થી દારૂબંદી થશે.

મું. મ. મગકારી અ કુલ તીચેના મકાનોના વીગા હિદી કંપનીમાં આપવા દેવાયું છે. મદ્રાસ મગકારે મુગધીદાર નેચો જેમા આરકાહોલ હંથ તેની બંદી કરી છે.

મું. મં. હિંદી ખદર કાપકો પ્રાતને લાગુ કર્યો છે એટલે હવે મીલમાં બનેલી ખોદી અગમ થશે.

મદ્રાસ મ. અમલદારો નાખવા વિચાર કરી રહી છે.

છત્તાકાના પામ્પીના ધોમની તપાસ કરી વીજળી બજા કેમ વધુ ઉત્પન્ન થાય તે માટે રિપોર્ટ કરવા મું. ગ. એક કમિટી નીમી છે. ને મહી તથા સાબરમતી વચ્ચેના પ્રદેશમાં જંગીલની બીતરમાં પાણીના પ્રસારે છે કે કેમ તેની તપાસ માટે એક નિષ્ણાતની હિંદી મગકાર પામે માંગણી કરી છે.

મું. ગ. એક બાદી બદાર પાડી મગકારી નોકરોને લોક નેતાનો મંપક રાખવા સચવાઈ છે.

સુકત પ્રાંતની મગકારે બધા ખાનાઓને બધીજ વસ્તુઓ સ્વદેશી વાપરવા જણાવ્યું છે. વર્ષા કેળવણી ની યોજના મદ્રાસ મગકારે એક વરમ મારે મુલતથી ગમી છે.

સુકત પ્રાંતની મગકારે ગવલારી કેદીઓની સુલકાત વખતે જેલમા પોલીસે દાખલ ન રહેવું એમ. દેખાયું છે.

દરેક જાતની ચાંખાની કલમો તથા અડધો શેરીઆ ચીકુ, લીંબુ, મોસંબી, સંત્રાં ગ્રેપફ્રુટ, છટાલીઅન લીંબુ, બી વગરની જમરૂખી, તણુ વરસે ફળનારી નાળીયારી, મીઠી પીસાબવેલ વગેરેની કલમો બનાવી વેચનાર.

જેર ૫૨ પ્રાઈસલીસ્ટ મંગાવો.

૧૫લી કાળાભાઈ બાણાભાઈ.

મુ. પો. ધમરાછા મેચન : અમલદાર